بنعـ...

وذالك ...

دولت ملك الملوك جم وارث

دیهیم وجم قهرمان الماء والطین ظل الله

فی الارضین سلطان السلاطین

والخاقان ابن الخاقان

السلطان العادل

Department for the year 1888-8[..]

CHARGES.

ENGLAND.										
BUDGET ESTIMATE, 1888-89.			REVISED ESTIMATE, 1887-88.			GRANT, 1887-88.			AC[..]	
Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	
R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R
...	...	...	...	...	...	...	...	...	-70	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,298	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,228	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,228	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	778	...
13,884	6,916	20,800	21,475	10,670	32,145	21,180	19,120	40,300	20,286	18,4[..]
13,884	6,916	20,800	21,475	10,670	32,145	21,180	19,120	40,300	[..],064	18,4[..]
17,283	6,917	24,200	24,895	10,670	35,565	24,580	19,120	43,700	23,730	18,4[..]
10,000	5,000	15,000	8,670	4,330	13,000	10,000	5,000	15,000	8,421	4,[..]
2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	3,000	...
29,283	11,917	41,200	35,565	15,000	50,565	36,580	24,120	60,700	35,151	22,6[..]
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
29,283	11,917	41,200	35,565	15,000	50,565	36,580	24,120	60,700	35,151	22,[..]
...	12,000	12,000	...	16,000	16,000	...	12,000	12,000	...	6,6[..]
...	...	...	...	21,290	21,290	...	...	...	...	...
43,167	30,833	74,000	57,040	62,960	1,20,000	57,760	55,240	1,13,000	56,215	47,6[..]
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
43,167	30,833	74,000	57,040	62,960	1,20,000	57,760	[illegible]	1,13,000	56,215	47,6[..]
...	...	...	...	...	...	...	...	...	-70	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	778	...
31,167	13,833	45,000	46,370	21,340	67,710	45,760	38,240	8[..],000	44,016	36,8[..]
1,47,000	12,000	1,59,000	94,000	16,000	1,10,000	1,04,000	[illegible]	1,16,[..]	69,298	6,6[..]
10,000	5,000	15,000	8,670	4,330	[..]3,000	10,[..]	5,000	15,000	[..],421	4,[..]
2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	[..],000	...	2,000	[illegible]	...
...	...	...	...	21,290	21,290	...	...	...	...	...
1,90,167	30,833	2,21,000	1,51,040	62,9[..]	2,14,000	1,61,760	55,240	2,17,000	1,25,443	47,6[..]
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,90,167	30,833	2,21,000	1,51,[..]40	62,960	2,14,000	1,61,760	55,240	2,[..]7,000	1,25,443	47,6[..]
1,90,167	30,833	2,21,000	1,[..],040	62,960	2,14,000	1,61,7[..]	55,240	2,17,000	1,25,443	47,6[..]

وذلک هو الفوز العظیم در
دولت ملک الملوک عجم وارث ملک
دیهیم و جم قهرمان الماء والطین ظل الله
فی الارضین سلطان السلاطین
والخاقان ابن الخاقان
السلطان العادل

Department for the year 1888-8

CHARGES.

ENGLAND.										
BUDGET ESTIMATE, 1888–89.			REVISED ESTIMATE, 1887-88.			GRANT, 1887-88.			Ac	
Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	
R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R
...	...	...	...	...	...	...	...	...	—70	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,298	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,228	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,228	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	778	...
13,884	6,916	20,800	21,475	10,670	32,145	21,180	[illegible],120	40,300	20,286	18,4
13,884	6,916	20,800	21,475	10,670	32,145	21,180	[illegible]	40,300	[illegible],064	18,4
17,283	6,917	24,200	24,895	10,670	35,565	24,580	19,120	43,700	23,730	18,4
10,000	5,000	15,000	8,670	4,330	13,000	10,000	5,000	15,000	8,421	4,2
2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	3,000	...
29,283	11,917	41,200	35,565	15,000	50,565	36,580	24,120	60,700	35,151	22,6
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
29,283	11,917	41,200	35,565	15,000	50,565	36,580	24,120	60,700	35,151	22,0
...	12,000	12,000	...	16,000	16,000	...	12,000	12,000	...	6,6
...	...	...	...	21,290	21,290	...	...	...	...	...
43,167	30,833	74,000	57,040	62,960	1,20,000	57,760	55,240	1,13,000	56,215	47,0
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
43,167	30,833	74,000	57,040	62,960	1,20,000	57,760	[illegible]	1,13,000	56,215	47,
...	...	...	...	...	...	...	...	...	—70	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	778	...
31,167	13,833	45,000	46,370	21,340	67,710	45,760	38,240	8[illegible],000	44,016	36,8
1,47,000	12,000	1,59,000	94,000	16,000	1,10,000	1,04,000	[illegible]	1,16,000	69,298	6,0
10,000	5,000	15,000	8,670	4,330	13,000	10,000	5,000	15,000	[illegible],421	4,
2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	[illegible]	...
...	...	...	...	21,290	21,290	...	...	...	...	...
1,90,167	30,833	2,21,000	1,51,040	62,960	2,14,000	1,61,760	55,240	2,17,000	1,25,443	47,6
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,90,167	30,833	2,21,000	1,51,040	62,960	2,14,000	1,61,760	55,240	2,17,000	1,25,443	47,6
1,90,167	30,833	2,21,000	1,51,040	62,960	2,14,000	1,61,760	55,240	2,17,000	1,25,443	47,6

هو المحمود

ناصر الدین شاه صاحبقران

فاستبشروا ببیعکم الذی بایعتم به وذلک هو الفوز العظیم در عهد دولت ملک الملوک عجم وارث ملک کیان و دیهیم و جم قهرمان الماء والطین ظل الله فی الارضین سلطان السلاطین والخاقان ابن الخاقان

السلطان العادل

Department for the year 1888-8

CHARGES.

ENGLAND.										
BUDGET ESTIMATE, 1888-89.			REVISED ESTIMATE, 1887-88.			GRANT, 1887-88.			Ac	
Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	Persian Section.	TOTAL.	Persian Gulf Section.	
R	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R
...	...	...	...	...	...	...	...	...	—70	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,298	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,22[illegible]	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,47,000	...	1,47,000	94,000	...	94,000	1,04,000	...	1,04,000	69,228	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	778	...
13,884	6,916	20,800	21,475	10,670	32,145	21,180	[illegible]9,120	40,300	20,286	18,4
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
13,884	6,916	20,800	21,475	10,670	32,145	21,180	19,120	40,300	[illegible],064	18,4
17,283	6,917	24,200	24,895	10,670	35,565	24,580	19,120	43,700	23,730	18,4
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
10,000	5,900	15,000	8,670	4,330	13,000	10,000	5,000	15,000	8,421	4,
2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	3,000	...
29,283	11,917	41,200	35,565	15,000	50,565	36,580	24,120	60,700	35,151	22,6
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
29,283	11,917	41,200	35,565	15,000	50,565	36,580	24,120	60,700	35,151	22,
...	12,000	12,000	...	16,000	16,000	...	12,000	12,000	...	6,6
...	...	...	...	21,290	21,290	...	...	...	...	...
43,167	30,833	74,000	57,040	62,960	1,20,000	57,760	55,240	1,13,000	56,215	47,
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
43,167	30,833	74,000	57,040	62,960	1,20,000	57,760	[illegible]	1,13,000	56,215	47,6
...	...	...	...	...	...	...	...	...	—70	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	778	...
...	...	45,000	46,370	21,340	67,710	45,760	38,240	8[illegible],000	44,016	36,8
31,167	13,833	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,47,000	12,000	1,59,000	94,000	16,000	1,10,000	1,04,000	[illegible]	1,16,[illegible]	69,298	6,6
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
10,000	5,000	15,000	8,670	4,330	[illegible]3,000	10,[illegible]00	5,000	15,000	[illegible],421	4,
2,000	...	2,000	2,000	...	2,000	[illegible],000	...	2,000	[illegible]	...
...	...	...	...	21,290	[illegible]1,290	...	...	...	...	...
1,90,167	30,833	2,21,000	1,51,040	62,96[illegible]	2,14,0[illegible]	1,61,760	55,240	2,17,000	1,25,443	47,6
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,90,167	30,833	2,21,000	1,51,[illegible]40	62,960	2,14,000	1,61,760	55,240	2,[illegible]7,000	1,25,443	47,6
1,90,167	30,833	2,21,000	1,[illegible]1,040	62,960	2,14,000	1,61,7[illegible]0	55,240	2,17,000	1,25,443	47,6
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

کتاب معراج السعاده

بسم الله الرحمن الرحیم

فهرست کتاب

فهرست کتاب

فهرست کتاب

تم فهرست ما فی هذا المخزن المبوب بجمة ابواب المفتوحة علی من دخلها
بکنوز المملوة من الدرر الغرر والجواهر الازاهر
من مؤلفات مولانا احمد النراقی قدس سره

کتاب مستطاب
معراج السعاده

بسم الله الرحمن الرحیم

معراج سعادت جاودانی و مفتاح ابواب فیوضات دو جهانی ستایش خداوندیست یکتا جل شانه و سپاس افزون از قیاس یگانه ایست
بی همتا عم برهانه که از لمعات اشراقات فیض کاملش مصابیح قلوب اهل علم و عرفان در مشکوة بهجت روشن است و از لوامع تجلیات لطف
شاملش سراج المنیر علوم بر زوایای ضمایر اولی الابصار پرتو افکن اجرام علوی از علو شوق جمالش کمر احرام بندگی بسته بگرد حرم کعبه
جلالش بحرکات شوقی سرگشته طواف و اجزای عالم از علو مرتبه ادراک کنه ذات لایزالش همگی در مقام بیخبری ثابت و در خوف از صفیر عنایتش
همای نفس نفیس لاهوتی گرفتار قید تعلقات ناسوتی بجناحین علم و عمل در فضای روح افزای عوالم حقایق پرواز نموده خود را باوج سعادت میرساند و از
فیض هدایتش بتعلیم معلم عقلی و تادیب مؤدب مغز بشر و فرقه انس خود را از اذناس ارجاس عالم طبیعت مصفا نموده بسیر منزل حقیقت
میکشاند خرد مجرد را از در ساحت قدس تجردش مجال تردد محال است و بال همای وهم و خیال را طیران در فضای بی نقطه ای تجالش
و بال فسبحانه ما اعظم شانه و اجل احسانه و افضل صلواة و اکمل تحیات بتحیات پیغمبری را سزاوار است که دوحه لوای حمد باسم سامش مرقوم است و توقیع وقیع
هدایت و تکمیل بنام نامیش موشح غالیه سای نکهت مکارم اخلاقش کریمه وانک لعلی خلق عظیم و عنوان صحیفه اشفاق بهضا اشرقش هو بالـ
المؤمنین رؤف رحیم محمود محامد اخلاق و شیم و ممدوح محاسن الطاف و کرم معلم عالم فروع و اصول صاحب قرآن و ما محمد الا رسول شعر محمد شافع
امت قسیم دوزخ و جنت حبیب حضرت عزت شه دین خسرو دنیا جهانرا اصر دیا در جهان ابنرا پیام آورد گزین پیک جهان داور رسول
خالق یکتا پس از سپاس ایزد داور و پس از درود حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله واسطه منقبت در خور سرور سیست که رفعت کاخ کرامتش از آن
بالاتر که کمند زیبای مدارک اوهام بشرق شرق آن تواند رسید و عظم ولای قیس از آن والاتر که طوطی شکسته بال مقال در ادای شمه از شیم و رسش
از قفس نفس تواند کشید صیت مکارم اخلاقش عرصه آفاق را چنان فرا گرفته که سنگر حسود را از سستی نطاق طاقت ناطقه از عرض حال لال گشته
و آوازه فضایل ملکاتش در بسیط زمین چنان انتشار یافته که عددی عنود را از کثرت خجلت جبین غرق عرق انفعال مانده و سفینه النجاتی که با خدائی
همت بلندش کشتی بیچاره موجه افتاده خلافت از دریای فتنه زای خلاف اندیشی مخالفان بکنار آمده عین الحیواتی که تشنگان رحیق شوق را
در ظلمات ضلالت خضر هدایت بدان راه نموده جامع سعادات سفینه حاوی کمالات علیه مشیر خدا شاه ولایت علی مظهر اسرار
خفی و جلی و درود نامعدود و تحیات غیر محدود بر ائمه دین و اولاد طاهرین او که همگی کیمیای سعادتند و کلید گنج فیض سرمد لمعان
خورشید مانند و مصباح مشکوة کرامت در رعز خلافت شد در غره شرافت مطالع لوامع قدسند و زینت المجالس مجامع انس سراج المنیر
منهج المسترشدین و مفتاح الفلاح ابواب الجنان حق الیقین فصلوات الله علیهم اجمعین الی یوم الدین اما بعد چنین گوید گرفتار دام آمال و آمانی
و طالب سعادت جاودانی احمد بن محمد مهدی بن ابی ذر نعمهم الله بحجتهم یوم العرض الاکبر که برای ارباب الباب واضحست که خالق عالم
و موجد بنی آدم جلت عظمته بمقتضای حکمت کامله و قدرت شامله قامت قابلیت نوع انسانرا در مقام و فضلناهم علی کثیر ممن خلقنا

دیباچه کتاب

تفضیلاً و تشریفاً و لقد کرمنا بنی آدم سرافراز و در این صدف پاک را بودیعت نهادن گوهر ادراک و نفس ناطقه شرف امتیاز ارزانی داشت و سلطان والا شان
عقل را در مملکت بدن بر سریر مجره ولی دل تمکن ساخت و معاشر مشاعر و عساکر حواس را بر زیر حکومت نهاد تا بنیک طاغیان قوای سرکش طبیعت را در
تحت اطاعت و انقیاد آورده بجنب اخلاق حمیده و صفات پسندیده طنطنه کوس کرامت بگوش سکان صوامع جبروت رساند و در مضمار سعادت
گوی سبقت از ملائکه ملکوت رباید بنعش شعره فلکی ندیده ملکرا حاصل انچه در سر سویدای بنی آدم از او ثبت و بحکم محکم عقل و نقل
مستفیض نقل بر هر یک از افراد سالکین منهج سداد و طالبین طریق رشاد لازمست که اولا آیینه گیتی نمای دل را از زنگ رذایل زایل و بعد از آن
ادهم همت بصوب تحلی بحلل فضایل مایل سازد چه بدون تخلیه تحلیه میسر نشود و انعکاس نقش حبیب در نفس خبیث صورت نبندد شعر شب
شوی کن و انگه بخرابات خرام تا نگردد ز تو این دیر خراب آلوده و خود ظاهر و روشن و ثابت و مبین است که دفع صفات ناپسند و کسب ملکات
ارجمند موقوف بر شناختن انها و اصول و اسباب هر یک و کیفیت معالجات مقرره است و متکفل بیان تفاصیل این مطالب علمی است که تعبیر از آن بعلم
اخلاق و حکمت خلقیه مینمایند و بهترین نسخ و کتب از حیثیت نظم و ترتیب و حسن ترکیب و تیسیر تلفیق و تحقیق رایق و اشتمال بر آیات و اخبار وارده در
شریعت و احتوای بر مقالات ارباب عرفان و اساتید حکمت که در این فن شریف تالیف و تصنیف شده کتاب موسوم بجامع السعادات است که از تالیفات
عالم عامل و عارف واصل و حکیم کامل و فقیه فاضل والد ماجد بزرگوار بنده ره معتمد از قدس سره است از آنجا که همگی همت سپهر رفعت اعلیحضرت پادشاه
جمجاه ملایک سپاه گردون بارگاه خدیو زمان قبله سلاطین جهان و سرور خواقین دوران بانی مبانی دین مبین و مروج شریعت سید المرسلین
طرازی زیبای منشور خلافت و رونق جمال بکمال مملکت آفتاب بان فلک سلطنت خورشید رخشان سپهر جلالت ماحی آثار ظلم و عدوان ناظران آیه
یامر بالعدل والاحسان خسرو یکه انجم با انکه همگی چشم شد صاحبقرانی چون او در هیچ قرنی ندیده و سپهر با انکه همه تن گوش گشته طنین طنطنه کشورکشائی
چنین نشنیده چیست دارنده تخت پادشاهی دارای سپیدی و سیاهی شاهنشه آفتاب سایه کیخسرو کیقباد پایه قیصر در بش
جنیبه داری فغفور گدای کیت باری شاهنشاهیکه سلاطین روم و فرنگ آستان عرش اشتباهش پناه و پادشاهان هند و خطا را در
درگاه جهان پناهش روی امید داری بر خاکراه شعر کمین مولای او صاحبکلاهان بخاکپای او سوگند شاهان عدالت گستریکه در چمن
عدالتش صعوه و باز هم پرواز و در مرتع عنایتش گرگ با گوسفند دمساز از بیم سیاستش بره گرگ را کشان کشان بسوی شبان آورده و نسر قوی
تحجیک کم کرده اشیانرا باشیان رساند مرحمت پروریکه بدوران مرحمتش فریاد جراز مرغان چمن بر نیاید و بیداد گری کس جز از غمزه معشوق نیابد
فتنه در گوشه چشم خوبان بخواب و آشوب در شکن زلف بتان قرار گرفته باعث سخاوتش دعوی جود معن و حاتم لفظی از معنی بیگانه دبا او ایده
شجاعتش مروی رستم زال افسانه بیش فاطمی است بدرجه طالع اعدا رسیده و افتابیست که چون بسمت الراس اعدا رسد هنگام زوال خود را دیده اینـ
روشنی هست که عروس فلک چهره خود را جز در صفای آن پاک دید گوهریست از خاندان و انزلنا الحدید هیبت گری صفحه سطوتش اینه باس شدید بریش
سهم الموتی هست که بجنب تیر کمانه بخت دشمن انجامید و حکایت سنبرکه اجل همه اعدای دولتش بر پای بسته یکی است شده روکه برسم سفارت از عالم عدم
باحضار مخالفان آمده چتر عظمت ایتش بر سر سمائیست خورشید سایه در آن لوائیست سبع سموات نردبان هفت پایه آن بیکران بیکرش شده باد
سلیمان زمان بران سوار و اسمار همت خورشید تا بازار ایران قرار آب حسام خون آشامش نضارت بخش ریاض شریعت غرای احمدی و تابش سنان
آتش فشان او فروغ ملت بیضای محمدی سپر حمایتش بر نار و بر اهل اسلام جنه الامان و جوشن مرحمتش زمره خاص و عام را شبستان شبنم و شیشه
جلاوت مرد میدان سعادت گوهر کان خلافت و تاجداری یکتا در صدف سلطنت و شهریاری نسیم گلستان عدل و انصاف شعله نیستان جور
اعتساف نویسنده قوانین معدلت نوکننده قواعد رافت و رحمت دارای نیکرای سکندر ملک آرای ظل ظلیل حضرت اله والمجاهد فی سبیل الله بعدر رتبه حسین
محل خیابات حضرت آفریدگار السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان السلطان فتحعلی شاه قاجار لازالت اطناب دولته الی یوم
القیام ممدوده و ثغور الاسلام بسیف حراسته مسدوده شعر جهانش بکام و فلک یار باد جهان آفرینش نگهدار باد غم از گردش روزگارش
مباد از اندیشه بر دل غبارش مباد همه کشورش جمع و معمور باد ز ملکش پراکندگی دور باد تا آفتاب خاطر همیونش از برج طلوع صبح ابد
علمی بر ساحت ترویج شریعت غرا پرتو افکن و از رای سعادت منحوش از مبین ظهور نور این سلطنت گشته معالم دین مبین و مناهج شرع متین واضح
و روشن است بر صعود کافه انام بمعراج سعادت مصروف و عنان عزیمت خاطر شیمتش بر جانب سلوک خواص و عوام بر منهج البیضای طریقه حبوه و قیت
معطوف و دست تربیتش را در تقویت ملت بیضا و بیضاء است باهره انفاس عیسوی آیتش را در احیای علوم مندرست ظاهر و در کار فرمود

كتاب مستطاب
معراج السعادة

بسم الله الرحمن الرحيم

معراج سعادت جاودانی و مفتاح ابواب فیوضات دو جهانی ستایش خداوندیست یکتا جل شانه و سپاس افزون از قیاس کاینه ایست
بی همتا بهر برهانه که از لمعات اشراقات فیض کاملش مصابیح قلوب اهل علم و عرفان در مشکوة سینه روشن است و از لوامع تجلیات لطف
شاملش سراج المنیر علوم بر زوایای ضمایر اولی الابصار پرتو افکن اجرام علوی از علو شوق جمالش کمر احرام بندگی بسته گرد حرم کعبه
جلالش بحرکات شوقی سرگشته طواف و اجزای عالم از علو مرتبه ادراک کنه ذات لایزالش همگی در مقام بیخبری ثابت و در خوف از صفیر عنایتش
همای نفس نفیس لاهوتی گرفتار قید تعلقات ناسوتی بجناحین علم و عمل در فضای روح افزای عوالم حقایق پرواز نموده خود را باوج سعادت میرساند و از
فیض هدایتش بتعلیم معلم عقلی و تادیب مؤدب مشرع شرع فرقه ناس خود را از ادناس و ارجاس عالم طبیعت مصفا نموده بسیر منزل حقیقت
میکشاند خرد تجرد انزاد در ساحت قدس تجرد ذاتش محال تردد محال است و بال همای وهم و خیال را طیران در فضای بی نهفه‌ای تقابلش
و بال فسبحانه ما اعظم شانه و اجل احسانه و افضل صلواة و اکمل تحیات بخیاب پیغمبری را سزاوار است که دو جهه لوای حمد باسم سامش ارتفاع است و توقیع وقیع
هدایت و تکمیل بنام نامیش موشح غالیه سای نکهت مکارم اخلاقش کریمه و انک لعلی خلق عظیم و عنوان صحیفه اشفاق ضیاء اشراقش هو بالمؤمنین
المؤمنین رؤف رحیم محمود محامد اخلاق و شیم و ممدوح محاسن الطاف و کرم معلم عالم فروع و اصول صاحب خزان ما محمد الا رسول شفیع محشر شافع
امت قسیم دوزخ و جنت حبیب حضرت عزت شه دین خسرو دنیا جهان را اصدر یا در جهان ابر را پیام آورد گزین پیک جهان داور رسول
خالق یکتا پس از سپاس ایزد داور و پس از درود حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و اسطه منقبت در خور سرور سیست که رفعت کاخ کرامتش از آن
بالاتر که کمند زبان مدارک ادراک بام بشرق آن تواند رسید و اعظم و الامیش از آن والاتر که طوطی شکسته بال مقال در ادای شمه از شیم و نسیم
از قفس نفس تواند کشید صیت مکارم اخلاقش عرصه آفاق را چنان فرا گرفته که منکر حسود را از سستی نطاق طاقت ناطقه از عرض حال لال گشته
و آوازه فضایل ملکاتش در بسیط زمین چنان انتشار یافته که عدوی غیور را از کثرت خجلت جبین غرق عرق انفعال مانده و سفینه النجاتی که بنا خدائی
همت بلندش کشتی بحیار موجه افتاده خلافت از دریای فتنه زای خلاف اندیشی مخالفان بکنار آمده عین الحیواتی که تشنگان رحیق شوق را
در ظلمات ضلالت خضر هدایت بدان راه نموده جامع سعادات سبقه عادی کمالات علیه شیر خدا شاه ولایت علی مظهر اسرار
خفی و جلی و درود نامعدود و تحیات غیر محدود بر ائمه دین و اولاد طاهرین او که همگی کیمیای سعادتند و کلید گنج فیض سرمد لمعات
خورشید امامتند و مصباح مشکوة کرامت دُرر غرر خلافتند و غره شرافت مطالع لوامع مدسند و زینت المجالس مجالس انس سراج المنیر
منهج المسترشدین و مفتاح الفلاح ابواب الجنان حق الیقین صلواة الله علیهم اجمعین الی یوم الدین اما بعد چنین گوید گرفتار دام آمال و امانی
و طالب سعادت جاودانی احمد بن محمد مهدی بن ابی ذر نعمهم الله بحجتهم یوم العرض الاکبر که بر رای ارباب الباب واضح است که خالق عالم
و موجد بنی آدم جلت عظمته بمقتضای حکمت کامله و قدرت شامله قامت قابلیت نوع انسانی را در مقام و فضلناهم علی کثیر ممن خلقنا

نفیسا

بسم الله الکریم العزیز

بعد الحمد

صحیح است

[illegible]

بعد الجناب [illegible] ابن [illegible] الحاج [illegible] مرحوم مغفور [illegible]

همگی [illegible] مرحوم [illegible]

که [illegible] مرحوم [illegible] المصالحه [illegible]

که در [illegible] المجلس [illegible] بالفارسیه والعربیه جاری [illegible]

و [illegible] گردید و [illegible]

۱۳۱۵

[illegible] فی [illegible] و کان ذلک فی ۱۰ شهر جمادی الاول

دیباچه کتاب

تفضلات و تشریف و لقد کرمنا بنی آدم سرافراز و در این صدف پاک ابو دیعت نهادن گوهر ادراک و نقش نامه شرف امتیاز ارزانی داشت و سلطان والا شأن
عقل را در مملکت بدن بر سریر مجرد و طی دل تمکین مباحث و معانی بر مشاعر و حواس را بر چاکری فرمان او نهاد تا همگی طاغیان قوای سرکش طبیعت را در
تحت اطاعت و انقیاد آورده بجنب اخلاق حمیده و صفات پسندیده طنطنه کوس کرامت بگوش سکان صوامع جبروت رسانده و در شمار سعادات
گوی سبقت از ملائکه ملکوت رباید شعر نه فلک هست نه ملک را حاصل آنچه در سر سویدای بنی آدم از اوست و بحکم محکم عقل و نقل
مستفیض نقل بر هر یک از افراد سالکین منهج سداد و طالبین طریق رشاد لازمست که اولا از آئینه گیتی نمای دل زنگ رذایل را زایل و بعد از آن
ادهم همت بصوب تحلیل بحلی فضایل مایل سازد چه بدون تخلیه تجلیه میسر نشود و انعکاس نقش حبیب در نفس خبیث صورت نبندد شعر شست و
شوی کن و آنگه بخرابات خرام تا نگردد ز تو این دیر خراب آلوده و خود ظاهر و روشن و ثابت و مبین است که دفع صفات ناپسند و کسب ملکات
ارجمند موقوف بر شناختن آنها و اصول و شعب هر یک و کیفیت معالجات مقرره است و متکفل بیان تفاصیل این مطالب علمی است که تعبیر از آن بعلم
اخلاق و حکمت خلقیه نمایند و بهترین نسخ و کتب از حیثیت نظم و ترتیب و حسن ترکیب و تنسیق و تحقیق رائق و اشتمال بر آیات و اخبار وارده در
شریعت و احتوای بر مقالات ارباب عرفان و اساتید حکمت که در این فن شریف تألیف و تصنیف شده کتاب موسوم بجامع السعادات است که از تألیفات
عالم عامل و عارف واصل و حکیم کامل و فقیه فاضل والد ماجد بزرگوار بنده معتمد قدس سره است از آنجا که همگی همت سپهر رفعت اعلیحضرت پادشاه
جمجاه ملایک سپاه گردون بارگاه خدیو زمان قبله سلاطین جهان و سرور خواقین دوران بانی مبانی دین مبین و مروج شریعت سید المرسلین
طغرای زیبای منشور خلافت و رونق جمال کمال مملکت آفتاب تابان فلک سلطنت خورشید رخشان سپهر جلالت ماحی آثار ظلم و عدوان مظهر آیه
یامر بالعدل و الاحسان خسرو یکه انجم با آنکه همگی چشم شد صاحبقرانی چون او در هیچ قرنی ندیده و سپهر با آنکه همه تن گوش گشته طنین طنطنه کشورگشائی
چنان نشنیده بیت دارنده تخت پادشاهی دارای سپیدی و سیاهی شاهنشه آفتاب سایه کیخسرو کیقباد پایه قیصر در بش
جشنیه داری فغفور گدای کیست باری شاهنشاهی که سلاطین روم و فرنگ آستان عرش آشیانش پناه و پادشاهان هند و ختا را در
درگاه جهان پناهش روی امیدواری بر خاک راه شعر کمین مولای او صاحبکلاهان بکار او فکنده شاهان مه از کمتر یکه در چمن
عدالتش صعوه و باز هم پرواز و در مرتع عنایتش گرگ با گوسفند دمساز از بیم سیاستش بره گرگ را بگرگ کشان کشان بسوی شبان آورده و نسر قوی پنجه
گنجشک گم کرده آشیانه را بآشیانش رسانده مرحمت پرور یکه بدوران مرحمتش فریاد جز از مرغان چمن برنیاید و بیدادگری کس جز از غمزه معشوق نیاید
فتنه در گوشه چشم خوبان بخواب و آشوب در شکن زلف بتان قرار گرفته با صیت سخاوتش دعوی جود معن و حاتم لفظی از معنی بیگانه و با آوازه
شجاعتش مردی رستم زال افسانه نقش باطلی است در مه طالع اعدا رسیده و آفتابی که چون بسمت الرأس اعدا رسد هنگام زوال خود را دیده آئینه
روشنی است که عروس فلک چهره خود را جز در صفای آن پاک ندیده گوهریست از خاندان و انزلنا الحدید جهت سپهر یکی صف معلوت ان فیه باس شدید بر تن
سهم الموتی است که بجگر بیچاره بخت دشمن انجامیده و عاقبت بر کاجل ها اعدای دوش بر پای بسته یکی است شد روکه برسم سفارت از عالم عدم
با خصار مخالفان آمده چتر عظمت آتش بر سر سما ز است خورشید سایه در آن ابو انه ایست سبع سموات نردبان هشت پایه آن یکی از چنبر بس شد باه
سلیمان زمان بر آن سوار و اسمای نعمت خورشید تابان ابر آن فراز آب حسام خون آشامش نضارت بخش ریاض شریعت غرای احمدی و تاب سنان
آتش فشان او فروغ ملت بیضای محمدی سپر حمایتش بر سر اهل اسلام راحة الامان و جوشن مرحمتش زره خاص و عام زره پیمان شیر بیشه
جلادت مرد میدان سعادت گوهر کان خلافت و تاجداری یکتا در صدف سلطنت و شهریاری نسیم گلستان عدل و انصاف شعله نیستان جور و
اعتساف مؤسس قوانین معدلت مؤکد قواعد رأفت و رحمت دارای سکندر رای سکندر ملک آرای ظل ظلیل حضرت اکبر و المجاهد فی سبیل الله صدر نشین
محفل خیابات حضرت آفریدگار السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان السلطان فتحعلی شاه قاجار لازالت اطناب دولته الی یوم
القیام ممدوده و ثغور الاسلام بسیف حراسته مسدوده شعر جهانش بکام و فلک یار باد جهان آفرینش نگهدار باد غم از گردش روزگارش
مباد از اندیشه بر دل غبارش مباد همه کشورش جمع و معمور باد ز ملکش پراکندگی دور باد که آفتاب خاطر همایونش از بدو طلوع صبح ابد و
علمی بر ساحت ترویج شریعت غرا و توانگر و ازرای سعادت مشحونش از حین ظهور نور این سلطنت کبری معالم دین مبین و مناهج شرع متین واضح
و روشن است بر صعود کافه انام بر معراج سعادت مصروف و عنان عزیمت قضا مشیتش بر جانب سلوک خواص و عوام بر منهج ابیض صفای طریقه عبودیت
معطوف و همت ترتیبش را در تقویت ملت بیضا و بیضا ذات باهر و اتفاق صفوی آیتش را در احیای علوم شرعیت ظاهر رو در کار خود

امازر

آرایش هر کاخ و رخسار جامع سعادات و دوران سعادت توامانش هر خاطبه برابار احاوی فنون کمالات جهات صوری و معنوی بر ایام قرین نموده کشور
سعادت جاوید را چون اقالیم جهان مسخر سیاست و ممالک دل و جان را از لوث فرنگیان رذایل صفات پاک نموده و دیار مکارم اخلاق را چون ممالک آفاق
در قبضه تصرف در آورده و از میامن التفات آنکشورگشای عالم صورت و معنی مباحث مقاصد علم اخلاق که تعبیه جنود جهاد اکبر مبنی بکلفت محل جهاد اکثر مطالب
طالبان علوم دین و عرصه مباحث این فن شریف که تسویه صفوف مجاهده نفس اماره را مشتملست مضمار فوارس سالکان راه یقین گردیده و بدان سبب
مهجوره از بازار دنیا تازه و معالم متروکه از رواج بی اندازه بهم رسیده و چون لطف عمیمش مقتضی تعمیم این نعمت عظمی نسبت بکافه انام و خلق کریمش
مستلزم نشر این سعادت بین الخاص و العام بود کتاب مذکور که از جمله کتب مصنفه در این فن مقبول طبع اشرف خاقانی و منظور نظر عنایت
گستر سلطانی شده بزبان عربی تعبیر و ارباب ایمان و صاحب ایقان فارسی زبان را از موائد فواید آن بهره حاصل نبود لهذا از مصدر عزت و
اجلال و محل حشمت و اقبال اشاره لازم البشاره باینداعی دولت مصون از زوال صادر گردید که خلاصه مطالب و مقاصد از السیاق
فارسی بعبارتی واضح بیان نماید که عموم ناس از فواید فوائد آن نفع توانند یافت بنابراین با وجود عدم بضاعت و قلت استطاعت و تفرق بال
و تکثر احوال بعد از استعانت از حضرت رب العزة و استمداد از ارواح مقدسه عالی همت شروع در تالیف این کتاب شد امید که مطبوع
طبع اشرف گردیده و کافه انام از فواید آن بهره یاب و ثواب آن بروزگار فرخنده آثار پادشاهی عاید گردد و آنرا مسمی نمود بمعراج السعاده و آن
مشتمل است بر پنج باب **باب اول** در بیان بعضی مقدمات نافعه از بیان حالات نفس و منفعت فضایل اخلاق و مضرت رذایل و در آن
چند فصل است **فصل** بدانکه کلید سعادت دو جهان شناختن نفس خود است زیرا که شناختن خویش وسیله شناختن آفریدگار خود میباشد
چنانکه حقتعالی میفرماید سنریهم آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق یعنی زود باشد که بنمائیم بایشان آثار قدرت کامله خود را در عالم
و نفسهای ایشان تا معلوم شود ایشان را که اوست پروردگار حق ثابت و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله منقولست که من عرف نفسه فقد عرف
ربه یعنی هرکه بشناسد خود را بتحقیق که شناخته است پروردگار خود را و خود این ظاهر و روشن است که هرگز نتواند خود را نشناسد شناخت دیگری چون
تواند رسید زیرا که هیچ چیز بتو نزدیکتر از تو نیست چون خود را نشناسی دیگری را چون شناسی **شعر** تو که در علم خود زبون باشی — عارف کردگار چون باشی
و نیز شناختن خود موجب شوق بتحصیل کمالات و تهذیب اخلاق و باعث سعی در دفع رذایل میگردد زیرا که آدمی بعد از آنکه حقیقت خود را شناخت
و دانست که حقیقت آن جوهریست از عالم ملکوت که باین عالم جسمانی آمده باشد که باین فکر افتد که چنین جوهر شریف را عبث و بیفایده باین عالم نفرستاده اند
و این گوهر قیمتی را ببازیچه در صندوقچه بدن ننهاده اند و باین سبب در صدد تحصیل فواید تعلق نفس ببدن بر میاید و بتدریج خود را بسر منزل
شرعیتی که باید میرساند و گاه است که گوئی من خود را شناخته ام و بحقیقت خود رسیده ام زنهار زنهار که نیست این بکرار بیخبری و بخردی عزیز
من چنین شناختن کلید سعادات را نشاید و این شناسائی را بجائی نرساند که سایر حیوانات نیز با تو در این شناختن شریکند و ایشان نیز خود را
شناسند زیرا که تو از ظاهر خود نشناسی مگر سر و روی و چشم و گوش و پوست و گوشت و از باطن خود ندانی مگر اینقدر که چون گرسنه شوی غذا
طلبی و چون برکسی خشمناک شوی در صدد انتقام برآئی و چون شهوت بر تو غلبه کرد مقاربت خواهش نمائی و امثال اینها و همه حیوانات با تو در اینها
شریکند و برابرند پس هرگاه حقیقت تو همین باشد بچه راه بر سباع و بهایم مفاوت میکنی و بچه سبب خود را از اینها بهتر میدانی و اگر تو همین باشی
بچه سبب خداوند عالم ترا بر سایر مخلوقات ترجیح داده و فرموده که فضلناهم علی کثیر ممن خلقنا یعنی تفضیل دادیم فرزندان آدم را بر بسیاری از
مخلوقات خود و حال اینکه در این صفات و عوارض بسیاری از حیوانات بر تو ترجیح دارند پس باید که تو طلب کنی تا بدانی که چه کسی و از کجا آمده و بکجا
خواهی رفت و این منزلگاه روزی چند بچه کار آمده و از برای چه ترا آفریده اند و این اعضا و جوارح را بچه سبب بتو داده اند و زمام قدرت و اختیار را
بچه جهت در کف تو نهاده اند و بدانکه سعادت تو چیست و از چیست و بدانکه این صفات و ملکات که در تو جمع شده است بعضی از آنها صفات بهایم
و بعضی صفات سباع و درندگان و برخی صفات شیاطین و پاره صفات ملائکه و فرشتگان و بشناسی که کدام یک از این صفات شایسته و سزاوار حقیقت
تو است و باعث نجات و سعادت تست تا در استحکام آن کوشی و کدام یک عارضند و موجب خذلان و شقاوت تست تا در ازاله آن سعی نمائی و بالجمله آنچه در
اوایل کار و ابتدای طلب بر طالب سعادت و رستگاری لازم آن است که سعی در شناختن و پی بردن بحقیقت خود نماید که بدون آن بسر منزل مقصود نتوان
رسید **فصل** اگر خواهی که خود را بشناسی بدانکه هر کسی را از دو چیز آفریده اند یکی این بدن ظاهر که آنرا تن گویند و مرکب از گوشت و پوست و رگ و
پی و استخوان و غیر اینها و آن از جنس همین عالم محسوس است که عالم جسمانیات است و اصل آن مرکب از عناصر چهارگانه است که خاک و باد و آب و

در شناختن نفس خود

و آتش است و از این جهت با چشم ظاهر میتوان دید و یکی دیگر نفس که آنرا روح و جان و عقل و دل نیز گویند و آن جوهر مجرده است از عالم ملکوت و گوهریست
بس عزیز از جنس فرشتگان و عقول قادسیه و دریست بس گرانمایه از سنخ مجردات که حقتعالی بجهة مصالحی چند که شمه از آن مذکور خواهد شد
بقدرت کامله خود در بطنی تام میان او و این بدن ظاهری قرار داده و او را مقید بقید علاقه این بدن محبوس در زندان تن نموده تا وقتی
معین و اجلی موعود که قطع علاقه نفس از بدن میشود و رجوع بعالم خود میکند و این نفس را بچشم ظاهر نتوان دید بلکه دیدن آن نمیشود مگر ببصیرت
باطنیه و هرگاه حدیث نفس یا جان یا روح یا دل یا عقل مذکور شد همین جزء اراده میشود بلکه هرگاه انسان و آدم نیز گفته شود بغیر از این جزئی مراد
نیست زیرا که چنانچه مذکور خواهد شد حقیقت انسان و آدمی همین است پس بدن آلتی است از نفس که باید بآن التماس امور چند که مامور است قیام
نماید و بدانکه شناختن حقیقت بدن امریست سهل و آسان زیرا که دانستنیکه آن از جنس مادیاتست و شناختن حقایق مادیات چندان صعوبتی
ندارد اما نفس چونکه او از جنس مجردات است بحقیقت او رسیدن و او را بکنه شناختن در این عالم میسر نمیشود **مصرع** رو مجرد شو مجرد را ببین
و از این جهت بود که بعد از آنکه حضرت رسول ص شرح حقیقت او را خواستند حضرت بیان نفرمودند خطاب رسید که و یسئلونک عن الروح قل الروح
من امر ربی یعنی از تو حقیقت روح را سوال میکنند بگو روح از امر پروردگار منست و بیش از این رخصت نیافت که بیان کند بلی هرگاه نفس
انسان خود را کامل نموده باشد بعد از قطع علاقه از بدن و حصول تجرد از برای آن میتواند شد که او را بشناسد بلکه هرگاه در این عالم نیز کسی
نفس خود را بسر حد کمال برساند و علاقه او از بدن کم شود دور نیست که تواند فی الجمله معرفت نفس هم رساند **فصل** بدانکه آنچه گفتیم که آدمی را
غیر از این بدن مادی و صورت حسی جزوی دیگر هست مجرد که آنرا نفس میگویند اگرچه دانستن و فهمیدن آن صعوبت دارد ولکن هرگاه کسی
بعقل تحقیق تامل کند این مطلب بر او ظاهر و روشن میشود زیرا که هرگاه ساحت دل خود را از غبار عالم طبیعت پاک کند و علایق و شهوات حیوانیه را
اندکی از خود دور نماید و آیینه دل را از زنگ کدورت این عالم فی الجمله جلائی دهد و گاهگاهی در دل را بر روی اغیار ببندد و با محبوب
حقیقی خلوتی نماید و با حضور قلب متوجه بعالم انوار شود و با نیت خالص مشغول بمناجات حضرت آفریدگار گردد و گاهی بفکر در عجایب ملک و
ملکوت پادشاه لایزال بپردازد و زمانی تامل در غرایب جلال و جبروت قادر ذوالجلال کند البته از برای او حالتی نورانی و بهجتی عقلی حاصل
میشود که بسبب آن یقین میکند که ذات او از این عالم جسمانی نیست بلکه از عالم دیگر است و راهی دیگر که بسبب آن توان دانست که آدمی را
غیر از این بدن جزئی دیگر است که از جنس بدن نیست خوابست که در خواب راه حواسش بسته شود و بدن از حرکت باز ماند و چشم از دیدن و
گوش از شنیدن بسته و تن در گوشه ساکن و بیحس شود و با وجود این در آنوقت آدمی در آفاق و اطراف عالم مشغول سیر کردن باشد و با اصناف
خلایق در گفتن و شنودن بلکه اگر نفس را فی الجمله صفائی باشد در آنوقت آدمی در عالم ملکوت راه یابد و از آنجا امور آینده را ببیند و بشناسد
و بر مغیبات مطلع شود بنوعیکه هرگز در بیداری و در وقتیکه این بدن در نهایت هوشیاریست نتواند بدان رسد و راهی دیگر آنکه
آدمی را قوه معرفت همه علمها و صنعتهاست و بآنها پی میبرد و بحقایق اشیا و میفهمد امور چند را که نه از این عالم است و نمیداند که از کجا این
امور داخل قلب او شده است و از کجا دانسته و فهمیده بلکه گاه است که در یک لحظه فکر او از مشرق بمغرب و از ثری تا ثریا رود با آنکه تن او در
عالم خاک محبوس و ایستاده و بالجمله این مطلب امریست که بر هر که اندکی تامل نماید پوشیده نماند و در کتاب الهی و اخبار معصومیه هم در مقامات
متعدده اشاره بآن شده مثل قول خدا تعالی که خطاب به پیغمبر میفرماید قل الروح من امر ربی یعنی بگو در جواب کسانیکه سوال میکنند از
تو از حقیقت روح انسان که روح از جمله کارهای الهی است و از عالم امر است و له الخلق و الامر عالم امر خداست و عالم خلق خدا هرچه مساحت
و کمیت در آن راه یافته از عالم خلق گویند و روح انسانی چون مجرد است از مقدار و کمیت نباشد و دیگر میفرماید یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی
ربک راضیة مرضیة و دیگر میفرماید و نفس و ما سویها قد افلح من زکیها و قد خاب من دسیها و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که
فرموده من عرف نفسه فقد عرف ربه یعنی هرکه بشناخت نفس خود را پس بتحقیق شناسید پروردگار خود را و معلومست که شناختن این بدن جسمانی
کار مشکلی نیست و آسان چندان مدخلیتی در معرفت پروردگار ندارد و از حضرت امیرالمومنین صلوات الله و سلامه علیه مرویست که
فرمودند خلق الانسان ذا نفس ناطقة یعنی انسان خلق کرده شده است صاحب نفسیکه بآن ادراک معقولات میکند **فصل** چون دانستی که
هر کسی مرکب است از نفس و بدن پس بدانکه حقیقت آدمی و آنچه بسبب آن بر سایر حیوانات ترجیح دارد همان نفس است که از جنس ملائکه مقدسه است
و بدن امریست عاریتی و حکم مرکب از برای نفس دارد که آن مرکب سوار شده و از عالم اصلی و موطن حقیقی باین دنیا آمده تا از برای خود تجارتی

در بیان نفس انسانی

در مناسبت و شباهت آدمی بملائکه و حیوان بواسطهٔ جنبهٔ روحانی و جنبهٔ جسمانی

کند و سودی اندوزد و خود را بانواع کمالات بیاراید و اکتساب صفات حمیده و اخلاق پسندیده نماید و بار دیگر بوطن اصلی خود نماید بار
دیگر که از قطاع رو حیکه از زادگان عالم تجرد است هر بیدار که بقطاع رو حیکه از زادگان عالم تجرد است
بدنی جسم شهری دارد از شهرهای اقلیم آفرینش که پادشاه کشور هستی که حضرت آفریدگار است هر بیدار گردد و درین بدن شرکت با سایر حیوانات
مقرر فرموده از مداخل و مخارج از شهر بیته خود را دیده مسافرت بعالم قدس و سزاوار عالم انس گردد و درین بدن شرکت با سایر حیوانات
زیرا که هر حیوانی را نیز بدنیست محسوس و مشاهد که مرکب از دست و پا و چشم و سر و سینه و گوش و سایر اعضا و باین سبب بر سیح حیوانی فضیلتی ندارد
و آنچه باعث بر فضیلت آدمی بر سایر حیوانات میشود آن جزء دیگر است که نفس ناطقه باشد که حیوانات دیگر را آن جزء نیست و بدانکه بدن امریست
فانی است و بی ثبات که بعد از مردن از هم ریخته میشود و اجزای آن از یکدیگر متفرق میشود و خراب میگردد تا باز وقتیکه بامر پروردگار ثبت
اجزای آن مجتمع شود و بجهة حساب و ثواب و عقاب زنده گردد شود اما نفس امریست باقی که اصلا و مطلقا از برای او فنا نیست و بعد از مفارقت
ساده ازین بدن و خرابی تن از برای او خرابی و فنائی نخواهد بود و ازین است که خداوند سبحانه میفرماید ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا
بل احیاء عند ربهم یرزقون یعنی گمان نکنی گر آنکسانیکه کشته شده و جان خود را باخته اند در راه خدا مرده هستند بلکه ایشان زنده هستند
نزد پروردگار روزی داده میشوند و دیگر میفرماید ارجعی الی ربک یعنی رجوع و بازگشت کن ای نفس بسوی پروردگار خود هیچنانکه در اول از نزد او بجا
آمدی و نیز ازین است که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله در روز بدر در نزد امیرانی که شهدای بدر فرمودند هل وجدتم ما وعدکم ربکم حقا ای کشتگان آیا یافتید آنچه را که
پروردگار شما بشما وعده فرموده بود حق و درست پس بعضی از اصحاب عرض کردند یا رسول الله ایشان مرده اند چگونه آواز میدهی ایشان را
حضرت فرمودند انتم اسمع منکم ایشان از شما شنواترند و فهم و ادراک ایشان بیشتر است و ظاهر است که شنیدن ایشان در آنوقت نه بهمان
بدنی بود که در صحرای بدر افتاده بودند بلکه بنفس مجرده باقیه بود **فصل** از آنچه مذکور شد دانسته شد که از برای انسان دو جنبه است
یکی جنبهٔ روحانیت که مناسبت دارد بسبب آن بارواح طیبه و ملائکه مقدسه و دیگری جنبهٔ جسمانیت که مشابهت بآن دارد بجهة آن با
حیوانات از بهائم و سباع و بواسطهٔ آن جزء جسمانی درین عالم حسی چند روزی زیست مینماید و مقام میکند پس بواسطهٔ جزء روحانی
مسافرت بعالم اعلی میکند و در آنجا همه مقام میسازد و مصاحبت میکند با اهل عالم قدس شرطیکه در مدت اقامت در دنیا میل بعالم
نموده ترقی باشد تا جانب جزء روحانی بر جسمانی غالب شود و کدورت عالم طبیعت را از خود بپوشاند و در او آثار روحانیات بید اکرد
و چون چنین باشد میرسد بجائیکه با وجود اینکه در بند ناسوت است هر لحظه از مبادی فیاضه بجنب فیوضات میکند و دل او بانوار الهی روشن
روشن میشود و هرچه طبیعت از پیش دیده بصیرت او برداشته میشود و حجابهای عوائق هیولانیت از چهرهٔ نفس دور میگردد و در آنوقت از
دل او جمیع اندوهها و المها بیرون میرود و از همه حسرتها و محنتها فارغ میشود و میرسد بسرور ابدی و راحت سرمدی هر لحظه از
جمال ازل نوری تازه و هر دم او را از موائد احسان لم یزلی فیضی بی اندازه حاصل میگردد و بسا باشد که با وجود بقاء در دنیا هرگاه ریشهٔ جمیع
علائق دنیویه را از زمین دل برکند پیش از ارتحال بعالم بقا این حالات از برای او حاصل میشود و درین هنگام مال و عیال را بر خود کل
و وبال می بیند مگر بقدر ضرورت بلکه از تن و بدن خود نیز دلگیر میشود و طالب سفر آخرت میگردد شعر حجاب چهرهٔ جان میشود غبار تنم
خوشا دمیکه ازین پرده چهره بر فکنم بدن او مقیم خطهٔ خاک و دل او مصاحب سکان عالم افلاک بجز مراد خدا از آنچه بدو سخنیکه ندارد را
او مست نگوید در انجمیکه نبوی او دست نپوید تا برسد بمجاورت ملاء اعلی و محرم گردد در محفل قرب مولی و بیابد آنچه را که هیچ چشمی ندیده و
هیچ گوشی نشنیده و هیچ خاطری خطور نکرده و ببیند آنچه را که در کتاب الهی بآن اشاره شده که فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرة اعین یعنی
نمیداند هیچکس آنچه ذخیره شده است از برای ایشان از چیزهائیکه دیده ها را روشن میکند **فصل** چونکه دانستیکه آدمی مرکب از روحیست و بدنی
و هر کسی مرکبست از این دو جزء پس باید بدانیکه از برای هر یک ازین دو جزء را المی و لذتی و محنتی و راحتی و مرضی و صحتی است و آلام و محنتهای بدن عبارتست از
امراض و بیماریها که عارض بدن میگردد و جسم با لاغر و ضعیف میکند و او را از درک لذات جسمانیه باز میدارد و با مسامحه در معالجه بهلاکت بدن منجر میشود
و علم طب موضوعست از برای بیان این امراض و معالجات آنها و آلام و بیماریهای روح عبارتست از اخلاق ذمیمه و صفات رذیله که موجب هلاکت
و بدبختی روحست و باز میدارد او را از درک لذات روحانیه و رسیدن بسعادات ابدیه و او را محروم میکند از مرافقت محرمان خلوت خانه
انس و مجاورت عالم قدس و صحت و رهائی روح عبارتست از اتصاف او باوصاف قدسیه و ملکات ملکیه که موجب قرب حضرت باری و باعث نجات
و رستگاری است و تفصیل این امراض و معالجات آنها در علم اخلاق است که درین کتاب بیان میشود و بمقدار امکان برادر تا حدیث بیماری روح مرا

در بیان صحت و مرض نفس و الم و لذت آن

سهل بگیری و معالجه از آن باز بچه بشماری و مفاسد اخلاق رذیله را اندک ندانی و صحت روح را بصحت بدن قیاس نکنی و چگونه عاقل چنین قیاس
کند و حال آنکه مقصود از صحت بدن از برای کسانیکه از روح و صلاح و فساد فراموش کرده اند نیست مگر زندگانی بخود زنده و بنیاد زیست کردن در
این عاریت سرا و بر مرض آن مفسده مترتب نمیشود مگر باز ماندن از لذات خسیسه جماع و غذا و امثال اینها و اما اخلاق ذمیمه که بیماری روح از اینهاست
باز میدارد او را میزار از رسیدن بلذت و سعادت ابدیه و پادشاهی سرمدیه و هر یک از اینها پرده ایست ظلمانی که مانع از اشراقات انوار الهیه و عائق
فیوضات رحمانیه است و مسامحه در معالجه آنها در میرساند بهلاکت دائمیه و شقاوت ابدیه میرساند و صحت روح و اتصاف آن بمحاسن اخلاق باعث
زندگانی ابدی و حیات حقیقی است بعد از آنکه ساحت نفس انسانی از اخلاق ناپسند پاک و بصفات ارجمند بترتیب مقرر آراسته گردد مستعد قبول
فیضهای غیر متناهیه رب الارباب بلکه بسبب آن رفع حجاب میشود و صور جمیع موجودات در آئینه دلش ظاهر میشود و درین هنگام موجودی میشود تام الوجود
ابدی الحیات سرمدی البقاء و ایشان سزاوار خلعت الهیه تارکش لایق تاج سلطنت و ریاست معنویه میگردد و میرسد ببهجتها و لذتهائیکه هیچ دیده مانند آن
ندیده و بخاطر هیچ آفریده نگذشته و از اینست که سید رسل صلی الله علیه و آله فرموده است لولا ان الشیاطین یحومون علی قلوب بنی آدم لنظروا
الی ملکوت السموات والارض یعنی اگر نه این میبود که لشکر شیطان دور دلهای فرزندان آدم را فرو گرفته اند هر آینه مشاهده میکردند حقایق موجود
عوالم علویه و سفلیه را و مطلع میشدند بر آثار قدرت کامله حقسبحانه در آنها و همچنانکه تطهیر نفس از جمیع صفات خبیثه مورث رفع جمیع پرده های ظلمانیه و کشف
حقایق جمیع موجودات امکانیه میگردد و همچنین ازالهٔ بعضی از آنها باعث صفا و روشنائی در نفس میشود و بالجمله بقدر یکه آئینهٔ نفس از زنگ کدورت عالم
طبیعت پاک میشود صور موجودات عوالم قدس در آن ظاهر میگردد و بهمان مقدار سزاوار قرب پروردگار میشود و باین سبب خاتم انبیا صلی الله علیه
و آله فرمودند لی مع الله حالات لا یحتملها ملک مقرب ولا نبی مرسل یعنی مرا با خدا حالتهای چند است که هیچ ملک مقرب و نبی مرسلی طاقت و توانائی
او ندارد و هر کسیکه در سلوک راه سعادت باشد و مراقبت احوال خود نماید بقدر استعداد و قابلیت خود بهره میبرد و بانچه میرسد باو از الطاف ربانیه و فیوضات
رحمانیه ولیکن فهم آن فوق رتبهٔ خود در آنچه میکند اگرچه بایه از بابت ایمان بغیب تصدیق و اقرار بآن نماید همچنانکه ما ایمان داریم بنبوت و خواص پیغمبری
ولکن حقیقت آنرا نمیشناسیم و عقول قاصره ما احاطه بکنه آنها نمیکند و چنانچه احاطه ندارد جنین بعالم طفل و طفل بعالم ممیز و ممیز بعالم علماء و علما راه
علمای راسخ بعالم انبیاء و اولیاء و بحکم عنایات ازلیه درهای رحمتهای غیر متناهیه الهیه بر روی هر کسی گشاده و بخل و منعی از برای احدی نشده ولکن آینه
بآنها موقوفست بر اینکه دل او صیقل داده شود و از کدورت عالم طبیعت پاک شود و زنگ اخلاق ذمیمه از آن زدوده گردد پس حرمان از انوار فیوضات الهیه
و دوری از اسرار ربوبیه نه از بخل مبدء فیاض است تعالی شانه عن ذلک بلکه از پرده های ظلمانیه ذمائم صفات و عوائق جسمانیه است که بدن آدمی را احاطه
نموده است شعر هرچه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست و مخفی نماند که آنچه از علوم و معارف و اسرار
که آدمی بواسطه تطهیر نفس و تصفیهٔ آن میفهمد نه مانند این علومیست که از تراوش کتب رسمیه و ادلهٔ عقلیه گرفتاران عالم طبیعت و محبوسان زندان وهم
و شهوت میفهمند بلکه آنها علوم حقیقهٔ نورانیه اند که از انوار الهیه و الهامات خفیه ربانیه مستفاد میشوند و چندان ظهور و جلاء نور انیت و صفا از برای آنها
هست که قابل شک و شبهه نمیشند و این علمی است که حضرت فرمودند انما هو نور یقذفه الله فی قلب من یرید یعنی علم نوریست که حقتعالی می افکند او را
در هر دلیکه میخواهد و از حضرت امیر مؤمنان صلوات الله و سلامه علیه در کلمات بسیار اشاره باین علم فرموده اند و از آنجمله میفرمایند در وصف راستین از
علماء هجم بهم العلم علی حقیقة البصیرة و باشروا روح الیقین و استلانوا ما استوعره المترفون و انسوا بما استوحش منه الجاهلون و صحبوا الدنیا بابدان
ارواحها معلقة بالمحل الاعلی یعنی علم بایشان هجوم آورده است بصیرت و بینائی و بحقیقت روح و یقین رسیده اند و نرم و آسان شده است از
برای ایشان آنچه سخت و مشکلست بر دیگران از اهل عیش و تنعم در دنیا و یار و انیس شده با آنچه وحشت میگیرند از جاهلان و زندگانی مینمایند در دنیا
ببدنهائیکه روح آنها بعالم اعلی تعلق دارد و در مکان دیگر میفرمایند قد احیی قلبه و امات نفسه حتی دق جلیله و لطف غلیظه و برق له لامع کثیر البرق فابان
له الطریق و سلک به السبیل یعنی زنده کرد دل خود را و میراند نفس خود را تا آنکه ناهمواری و درشتی او لطیف و هموار شد و درخشید از برای او نوری
درخشنده پس ظاهر و هویدا گردد از برای او راه حق را و برد او را از راه تا رسانید او را بمطلوب و لکن باید دانست که صفوه دل از نقوش اخلاق ذمیمه پاک
نگردد این قسم علم و معرفت در او نمیرسد زیرا که علوم و معارف عبادت باطنی است همچنانکه نماز عبادت ظاهر است و چنانچه تا ظاهر از جمیع نجاسات طاهر و پاک
نباشد نماز صحیح متحقق نمیشود و همچنین تا از باطن جمیع نجاسات باطنیه را که صفات خبیثه است از آن نکنی نور علم صحیح مبرا از شوائب شبهات بر آن نتابد
و چگونه میتواند شد که دل ناپاک منزل علوم حقه شود و حال آنکه افاضهٔ علوم بر دلها از عالم لوح محفوظ بواسطهٔ ملائکهٔ مقدسه است که وسایط

در مناسبت و مشابهت آدمی بملائکه و حیوان بواسطهٔ جنبهٔ روحانی و جنبهٔ جسمانی

کند و سودی اندوزد و خود را بانواع کمالات بیاراید و اکتساب صفات حمیده و اخلاق پسندیده نماید و بار دیگر بوطن اصلی خود نماید باز
بی جسم که شهری دارد از شهرهای اقلیم آفرینش که پادشاه کشور هستی که حضرت آفریدگار است هر بیرا که باقطاع روحیکه از زادگان عالم تجرد است
مقرر فرموده از مداخل و منافع از شهر بهیئت خود را داده مسافرت بعالم قدس و سزاوار عالم انس گردد و درین بدن شریک است با سایر حیوانات
زیرا که هر حیوانی را نیز بدنیست محسوس و مشاهد که مرکب از دست و پا و چشم و سر و سینه و گوش و سایر اعضا و باین سبب بر سبیل حیوانی فضیلتی ندارد
و آنچه باعث بر فضیلت آدمی بر سایر حیوانات میشود آن جزء دیگر است که نفس ناطقه باشد که حیوانات دیگر را این جزء نیست و بدانکه بدن امریست
فانی است و بی بقا که بعد از مردن از هم ریخته میشود و اجزای آن از یکدیگر متفرق میشود و خراب میگردد تا باز وقتیکه بامر پروردگار حقیقت
اجزای آن مجتمع شود بجهة حساب و ثواب و عقاب زنده گرده شود اما نفس امریست باقی که اصلا و مطلقا از برای او فنا نیست و بعد از مفارقت
ساد از بدن و خرابی تن از برای او خرابی و فنائی نخواهد بود و از این است که خداوند سبحانه میفرماید و لا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا
بل احیاء عند ربهم یرزقون یعنی گمان نکنی که آنهائیکه کشته شده و جان خود را باخته اند در راه خدا مرده هستند بلکه ایشان زنده هستند
نزد پروردگار روزی داده میشوند و دیگر میفرماید ارجعی الی ربک یعنی رجوع و بازگشت کن ای نفس بسوی پروردگار خود بهمانگه در اول از او
آمدی و نیز از این است که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله در روز بدر ندا میفرمود بل وجدتم ما وعدکم ربکم حقا ای کشتگان آیا یافتید آنچه را که
پروردگار شما بشما وعده فرموده بود حق و درست بعضی از اصحاب عرض کردند یا رسول الله ایشان مرده اند چگونه آواز میدهی ایشان را
حضرت فرمود انتم اسمع منکم ایشان از شما شنواتر ند و فهم و ادراک ایشان بیشتر است و ظاهر است که شنیدن ایشان در آنوقت نه بهمان
بدنی بود که در صحرای بدر افتاده بود بلکه بنفس مجرده باقیه بود **فصل** از آنچه مذکور شد دانسته شد که از برای انسان دو جنبه است
یکی جنبهٔ روحانیت که مناسبت دارد بسبب آن بارواح طیبه و ملائکه مقدسه و دیگری جنبهٔ جسمانیت که شباهت آن دارد بجهة آن با
حیوانات از بهایم و سباع و بواسطهٔ آن جزو جسمانی در این عالم حسی چند روزی زیست مینماید و تمام میکند پس بواسطهٔ جزء روحانی
مسافرت بعالم اعلی میکند و در آنجا بهمه مقام میسازد و مصاحبت میکند با عالم قدس بشرطیکه در مدت اقامت در دنیا میل بعالم
مورد کدورتی باشد تا جانب جزء روحانی بر جسمانی غالب شود و کدورت عالم طبیعت را از خود بیفشاند و در او آثار روحانیات پیدا گردد
و چون چنین باشد میرسد بجائیکه با وجود اینکه در بدن است هر لحظه از مبادی فیاضه بحسب فیوضات میکند و دل او بانوار الهی روشن
روشن میشود و هر چه طبیعت از پیش دیده بصیرت او برداشته میشود حجابهای عوایق هیولانیت از چهره نفس دور میگردد و در آنوقت از
دل او جمیع اندوهها و المها بیرون میرود و از همه حسرتها و محنتها فارغ میشود و میرسد بسرور ابدی و راحت سرمدی هر لحظه از انوار
جمال ازل نوری تازه و هر دم او را از مواید احسان لم یزلی فیضی بی اندازه حاصل میگردد و بسا باشد که با وجود بقاء در دنیا هرگاه ریشه جمیع
علایق دنیویه را از زمین دل برکند پیش از ارتحال بعالم بقا این حالات از برای او حاصل میشود و درین هنگام مال و عیال را بر خود کل
و وبال می بیند و مگر بقدر ضرورت بلکه از تن و بدن خود و بیزار دیگر میشود و طالب سفر آخرت میگردد شعر حجاب چهره جان میشود غبار تنم
خوشا دمیکه ازین پرده چهره بر فکنم بدن آدمیم خطهٔ خاک و دل او مصاحب سکان عالم افلاک بحرمی او خدا را آنچه بدو بخشیده او را
او مست بگوید و در هیچ که بسوی او مست بپوید تا برسد بمجاورت ملاء اعلی و محرم گردد در محفل قرب مولی و بیابد آنچه را که هیچ چشمی ندیده و
هیچ گوشی نشنیده و هیچ خاطری خطور نکرده و ببیند آنچه را که در کتاب الهی بآن اشاره شده که فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرة اعین یعنی
نمیداند هیچکس آنچه ذخیره شده است از برای ایشان از چیزهائیکه دیده ها را روشن میکند **فصل** چونکه دانستی که آدمی مرکب از روحی است و بدنی
و هر یکی مرکبست از آن دو پس باید دانست که این دو جزء را المی و لذتی و محنتی و راحتی و مرضی و صحتی است و آلام و محنتهای بدن عبارتست از
امراض و بیماریها که عارض بدن میگردد و جسم را لاغر و ضعیف میکند و او را از درک لذات جسمانیه باز میدارد و با مسامحه در معالجه بهلاکت بدن منجر میشود
و علم طب موضوعست از برای بیان این امراض و معالجات آنها و آلام و بیماریهای روح عبارتست از اخلاق ذمیمه و صفات رذیله که موجب هلاکت
و بدبختی روحست و باز میدارد او را از درک لذات روحانیه و رسیدن بسعادات ابدیه و او را محروم میگرداند از مرافقت محرمان خلوت خانه
انس و مجاورت عالم قدس و بهجت و صحت روح عبارتست از اتصاف او باوصاف قدسیه و ملکات ملکیه که موجب قرب حضرت باری و باعث نجات و
رستگاری است و تفصیل این امراض و معالجات آنها در علم اخلاق است که درین کتاب بیان میشود و برخدار ای جان برادر تا مدیث بیماری روح مرا

در بیان صحت و مرض نفس و الم و لذت آن

سهل بگیری و معالجه آن را بازیچه پنداری و مفاسد اخلاق رذیله را اندک ندانی و صحت روح را الصحت بدن قیاس نکنی و چگونه عاقل چنین قیاس
کند و حال آنکه مقصود از صحت بدن از برای کسانیکه اندوخته و صلاح و فساد فراموش کرده اند نیست اگر زندگانی پنج روزه دنیا و زیست کردن در
این عاریت سرا و بر مرض آن مفسده مترتب نمیشود مگر باز ماندن از لذات خسیسه جماع و غذا و امثال اینها و اما اخلاق ذمیمه که بیماری روح از اینهاست
باز میدارد آدمی را از رسیدن بلذت و سعادت ابدیه و پادشاهی سرمد و هر یک از اینها پرده ایست ظلمانی که مانع از اشراقات انوار الهیه و عایق
فیوضات رحمانیه است و مسامحه در معالجه اینها … صاف آن بمحاسن اخلاق باعث
… تقرر ارسته گردد مستعد قبول
… ین هنگام موجودی میشود تام الوجود
… اولد تنها یکی هیچ دیده ندیده باشد آن
… سون علی طوب بنی آدم لنظروا
… ه شاهده میکردند حقایق موجود
… رفع جمیع پردهای ظلمانیه و کشف
… ن از زنگ کدورت عالم
… ان بسبب عدم انبیا علیهم
… و نبی مرسلی طاقت و توانا
… از الطاف ربانیه و فیوضات
… نبوت و خواص پیغمبری
… ه جای منعقد علم علمار او
… اهدی نشده و لکن رسیدن
… ان از انوار فیوضات الهیه
… ت که بدن آدمی را احاطه
… از علوم و معارف و اسرار
… محبوسان زندان وهم
… ت و صفا از برای اینها
… تعالی می افکند از آنجا
… به وصف راستین از و
… و بجوا الدنیا بابدان
… ن نشده است از
… بنمایند در دنیا
بیند باینکه روح آنها بعالم اعلی تعلق دارد و در مکان دیگر میفرمایند قدانی قلبه و اباه نفسه منی دق جلیله و لطف غلیظه و برق له لامع کثیر البرق فابان
له الطریق و سلک به السبیل یعنی زنده کرد دل خود را و میرانید نفس خود را تا آنکه ناهمواری و درشتی او لطیف و هموار شد و درخشید از برای او نوری
درخشنده پس ظاهر و هویدا گردید از برای او راه حق را و برد او را از راه تا رسانید او را بمطلوب و لکن باید دانست که صفوه دل از نقوش اخلاق ذمیمه پاک
نگردد این قسم علم و معرفت در او نرستم زیرا که علوم و معارف عبادت باطنی است همچنانکه نماز عبادت ظاهر است و چنانچه تا ظاهر از جمیع نجاسات طاهر و پاک
نباشد نماز صحیح متحقق نمیشود و همچنین تا باطن از جمیع نجاسات باطنیه که صفات خبیثه است از آن پاک نگردد نور علم صحیح بر او از شوایب شبهات بر آن نمیتابد
و چگونه میتواند شد که دل ناپاک منزل علوم حقه شود و حال آنکه افاضه علوم بر دلها از عالم لوح محفوظ بواسطهٔ ملائکه مقدسه است که وسایط

…… قسمت … صلاح …
میدانم که میرزا حسین خان طبیب را … معالجه …
……

کند و سودی نیندوزد و خود را بانواع کمالات بیاراید و اکتساب صفات حمیده و اخلاق پسندیده نماید و بار رحیل بوطن اصلی خود نماید بار
بدنی جسمکم شهری ندارد از شهرهای اقلیم آفرینش که پادشاه کشور هستی که حضرت آفریدگار است هر بنده را که باقطاع روحیکه از زادگان عالم تجردات
مقرر فرموده از مداخل و منافع آن شهر بهیته خود را دیده مساوقت بعالم قدس و سزاوار عالم انس گردد و درین بدن شریک با سایر حیوانات
زیرا که هر حیوانی را نیز بدنیست محسوس و مشاهد که مرکب از دست و پا و چشم و سر و سینه و گوش و سایر اعضا و باین سبب بر سبیل حیوانی فضیلتی ورا

و آنچه باعث بر فضیلت آدمی بر سایر حیوا[نا]
نی است و بی بعث که بعد از مردن
اجزای آن مجتمع شود بجهت حساب و ثواب
ساد از این بدن و خرابی تن نیز برای او
بل احیاء عند ربهم یرزقون یعنی که
نزد پروردگار روزی داده میشوند و دیگر
آدمی و بیزار این است که پیغمبر خدا
پروردگار شما شما را وعده فرموده بود
حضرت فرمود انتم اسمع منهم ایشان
بدنی بود که در صحرای بدر افتاده بود
یکی جنبهٔ روحانیست که مناسبت با
حیوانات از بهایم و سباع و بواسطهٔ
مساوقت بعالم اعلی میکند و در انجا
نموده قدر قوی باشد تا جانب جز
و چون چنین باشد میرسد بجائیکه باد
روشن میشود و هرچه طبیعت از پیش
دل او جمع اند بها و الهیا پرون
جمال ازل نوری تازه و هردم او را
علایق دنیویه را از زمین دل برکند
و وبال بی پسند مگر بقدر ضرورت
خوشا دمیکه ازین پرده چهره برفکند
او مست نگوید در اینکه بسوی او
و هیچ گوشی نشنیده و هیچ خاطری خط[ور]
نداند هیچکس انچه ذخیره شده است

و هر کسی مرکب از این دو جزو باید بداند که هر یک از این دو جزو را المی و لذتی و خوشی و راحتی و مرضی و صحتی است و آلام و خستگیهای بدن عبارتست از
امراض و بیماریها که عارض بدن میگردد و جسم را لاغر و ضعیف میکند و او را از درک لذات جسمانیه باز میدارد و با مسامحه در معالجه بهلاکت بدن منجر میشود
و علم طب موضوعست از برای بیان این امراض و معالجات آنها و آلام و بیماریهای روح عبارتست از اخلاق ذمیمه و صفات رذیله که موجب هلاکت
و بدبختی روحست و باز میدارد او را از درک لذات روحانیه و رسیدن بسعادات ابدیه و او را محروم میکند از مرافقت محرمان خلوت خانه
انس و مجاورت عالم قدس و بهجت و رحمت و روح عبارتست از اتصاف او باوصاف قدسیه و ملکات ملکیه که موجب قرب حضرت باری و باعث نجات
رستگاریست و تفصیل این امراض و معالجات آنها در علم اخلاق است که درین کتاب بیان میشود و در گفتار اینجا برادر تا مدتی بیماری روح را

سهل بگیری و معالجه از ابا ر پیچه نشماری و مفاسد اخلاق رذیله را اندک ندانی و صحت روح را بصحت بدن قیاس نکنی و چگونه عاقل چنین قیاس
کند و حال آنکه مقصود از صحت بدن از برای کسانیکه اندوخ و صلاح و فساد فراموش کرده اند نیست مگر زندگانی پنج روزه و بنا و زینت کردن در
این عاریت سرا و بر مرض آن مفسده مترتب نمیشود مگر باز ماندن از لذات خسیسه جماع و غذا و امثال اینها و اما اخلاق ذمیمه که بیماری روح از اینهاست
باز میدارد آدمی را از رسیدن بلذت و سعادت ابدیه و پادشاهی سرمد و هر یک از اینها پرده ایست ظلمانی که مانع از اشراقات انوار الهیه و عایق
فیوضات رحمانیه است و مسامحه در معالجه اینها آدمی را بهلاکت دائمه و شقاوت ابدیه میرساند و صحت روح و اتصاف آن بمحاسن اخلاق باعث
زندگانی ابدی و حیات حقیقی است بعد از آنکه ساحت نفس انسانی از اخلاق ناپسند پاک و بصفات ارجمند بترتیب مقرر آراسته گردد مستعد قبول
فیضهای غیر متناهیه رب الارباب بلکه بسبب آن رفع حجاب میشود و صور جمیع موجودات در آئینه دلش ظاهر میشود و درین هنگام موجودی میشود تام الوجود
ابدی الحیات سرمدی البقاء قامتش سزاوار خلعت الهیه تارکش لایق تاج سلطنت و ریاست معنویه میگردد و میرسد ببهجتها و لذتهائیکه هیچ دیده مانند آن
ندیده و بخاطر هیچ آفریده نگذشته و از اینست که سید رسل صلی الله علیه و آله فرموده است لولا ان الشیاطین یحومون علی قلوب بنی آدم لنظروا
الی ملکوت السموات و الارض یعنی اگر نه این میبود که لشکر شیطان دور دلهای فرزندان آدم را فرو گرفته اند هر آئینه مشاهده میکردند حقایق موجود
عوالم علویه و سفلیه را و مطلع میشدند بر آثار قدرت کامله حقسبحانه در آنها و همچنانکه تطهیر نفس از جمیع صفات خبیثه مورث رفع جمیع پردهای ظلمانیه و کشف
حقایق جمیع موجودات امکانیه میگردد و همچنین ازاله بعضی از آنها باعث صفا و روشنائی در نفس میشود و بانکه بقدر یکه آئینه نفس از زنگ کدورت عالم
طبیعت پاک میشود صور موجودات عوالم قدس در آن ظاهر میگردد و بهمان مقدار سزاوار قرب پروردگار میشود و باین سبب خاتم انبیا صلی الله
علیه و آله فرمودند ان لی مع الله حالات لا یحتملها ملک مقرب و لا نبی مرسل یعنی مرا با خدا حالتهای چندیست که هیچ ملک مقرب و نبی مرسلی طاقت و تاب
او ندارد و هر کسیکه در سلوک راه سعادت باشد و مراقبت احوال خود نماید بقدر استعداد و قابلیت خود بهره میبرد و بانچه میرسد باو از الطاف ربانیه و فیوضات
رحمانیه و لکن بفهم ما فوق رتبه خود راه نمیکند اگر چه باید از باب ایمان بغیب تصدیق و اقرار بآن نماید همچنانکه ما ایمان داریم بنبوت و خواص پیغمبری
و لکن حقیقت آن را نمیشناسیم و عقول قاصره ما احاطه بکنه آنها نمیکند و چنانچه احاطه ندارد جنین بعالم طفل و طفل بعالم ممیز و ممیز بعالم علما را
علما میشناسند عالم انبیا و اولیا را و بحکم غایات ازلیه درهای رحمتهای غیر متناهیه الهیه بر روی هر کسی گشاده و بخل و منع از برای احدی نشده و لکن رسیدن
بانها موقوفست بر اینکه دل را صیقل داده شود و از کدورت عالم طبیعت پاک شود و زنگ اخلاق ذمیمه از آن زدوده گردد پس حرمان از انوار فیوضات الهیه
و دوری از اسرار ربوبیه نه از بخل مبدء فیاض است تعالی شانه عن ذلک بلکه از پردهای ظلمانیه و زنگ صفات و عوایق جسمانیه است که بر آدمی احاطه
نموده است شعر هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ور نه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست و مخفی نماند که آنچه از علوم و معارف و اسرار
که آدمی بواسطه تطهیر نفس و تصفیه آن میفهمد نه مانند این علومیست که از دفاتر کتب رسمیه و ادله عقلیه گرفتاران عالم طبیعت و محبوسان زندان وهم
و شهوت میفهمند بلکه آنها علوم حقیقیه نورانیه اند که از انوار الهیه و الهامات خداوندیه مستفاد میشوند و چندان ظهور و جلا و نورانیت و صفا از برای آنها
هست که قابل شک و شبهه نیستند و این علمی است که حضرت فرمودند انما هو نور یقذفه الله فی قلب من یرید یعنی علم نوریست که خدای تعالی می افکند از او
در هر دلیکه میخواهد و از حضرت امیر مؤمنان صلوات الله و سلامه علیه در کلمات بسیار اشاره باین علم فرموده اند و از آنجمله میفرمایند در وصف راستین از
علما هجم بهم العلم علی حقیقة البصیرة و باشروا روح الیقین و استلانوا ما استوعره المترفون و انسوا بما استوحش منه الجاهلون و صحبوا الدنیا بابدان
ارواحها معلقة بالمحل الاعلی یعنی علم بایشان هجوم آورده است ببصیرت و بینائی و بحقیقت روح و یقین رسیده اند و نرم و آسان شده است از
برای ایشان آنچه سخت و مشکلست بر دیگران از اهل عیش و تنعم در دنیا و یار و انیس شده بانچه وحشت میکنند از جاهلان و زندگانی میکنند در دنیا
ببدنهائیکه روح آنها بعالم اعلی تعلق دارد و در مکان دیگر میفرمایند قد احیی قلبه و امات نفسه حتی دق جلیله و لطف غلیظه و برق له لامع کثیر البرق فابان
له الطریق و سلک به السبیل یعنی زنده کرد دل خود را و میرانید نفس خود را تا آنکه ناهمواری و درشتی او لطیف و هموار شد و درخشید از برای او نوری
درخشنده پس ظاهر و هویدا گردانید برای او راه حق را و برد او را از راه تا رسانید او را بمطلوب و لکن تا صفحه دل از نقوش اخلاق ذمیمه پاک
نگردد این قسم علم و معرفت در آن نمی نشیند زیرا که علوم و معارف عبادت باطنی است همچنانکه نماز عبادت ظاهر است و چنانچه تا ظاهر از جمیع نجاسات ظاهره پاک
نباشد نماز صحیح متحقق نمیشود و همچنین تا باطن از جمیع نجاسات باطنیه را که صفات خبیثه است از آن تخلیه نکنی نور علم صحیح بر او از شوائب شبهات بر آن نمیتابد
و چگونه میتواند شد که دل ناپاک منزل علوم حقه شود و حال آنکه افاضه علوم بر دلها از عالم لوح محفوظ بوساطت ملائکه مقدسه است که وسایط

فیض الهی هستند و پیغمبر صلی الله علیه و اله فرموده لا یدخل الملائکة بیتا فیه کلب یعنی داخل نمیشوند ملائکه خانه را که در آن سگ باشد پس هرگاه خانه دل مملو از صفات رذیله که سگان درنده هستند باشد چگونه ملائکه که حمله علوم و معارفند داخل میشوند و از اینجا معلوم میشود که کسانیکه عمر خود را صرف تحصیل علم از طریق مجادلات کلامیه و استدلالات فکریه نموده اند و از تزکیه نفس از صفات ذمیمه غافل مانده اند بلکه دلهای ایشان متعلق بقاذورات دنیای دنیه و نفوس ایشان منقاد قوه غضبیه و شهویه است از حقیقت علم بیخبر و سعی ایشان بی ثمر است و آنچه را تحصیل کرده اند علم پنداشته اند و در ضلال واقع است زیرا که علم حقیقی را بهجت و سروری و صفا و نوری است و لیراکه نور علم واقعی داخل شد مستغرق بحر عظمت خداوند جلیل و محو مشاهده جمال جمیل میشود و التفات بغیر او نمیکند و غایت همت اکثر این اشخاص تحصیل زخارف دنیا و حصول منصب جاه و شهرت در بلاد و تسخیر قلوب عباد است و همینکه صفات خبیثه و اخلاق رذیله مانع از طلوع انوار علوم حقیقیه از مطالع فیوضات الهیه باشد و پس بلکه بدون تزکیه نفس و تصفیه قلب عبادات ظاهریه را اثری و طاعات بدنیه را ثمری نیست و چه فایده مترتب میشود بر آراستن ظاهر و کاستن باطن قال الله سبحانه و تعالی ان الصلوة تنهی عن الفحشاء والمنکر نماز باز میدارد نماز کننده را از اعمال ناشایست و منکرات اگر نماز با خباثت باطن و اخلاق سیئه مقبول خداوند بی نیاز بودی پس چرا اگر مردم را هر روز نماز پنجگانه بجا میاورند و هر ساعت چندین منکر و معصیت از ایشان صادر شود و حضرت فرموده الصلوة معراج المومن یعنی بواسطه نماز مومن عروج میکند بمعارج قرب پروردگار پس اگر آنچه میکنیم نماز باشد چرا بجز تنزل و هبوط از خود نمیبینیم شعر

گر نه موش دزد در انبار ماست ... گندم اعمال چهل ساله کجاست

اول ایجان دفع شر موش کن ... بعد از آن در جمع گندم جوش کن

و مثال کسانیکه مواظبت بر عبادات جسمیه میکنند و از صفای دل و پاکی آن و ظلمت نفس و ناپاکی آن فراموش کرده التفاتی بان نمیکنند مانند قبور مرده کانست که ظاهر آنرا زینت نمایند و در باطن آن مردار گندیده پنهانست یا مثل خانه ایست ظلمانی و تاریک که چراغ بر بام آن نهند یا چون مرد دهقانی است که چون تخمی افکند و آن تخم سبز شود و گیاهی که زراعت را تباه کند بروید و آن شخص سر آن گیاه را قطع کند و از بیخ آن غافل ماند تا آنکه قوت گیرد و همه محصول او را فاسد و خشک کند یا شبیه بشخصیست که بدن او را جرب فرو گرفته باشد و طبیب حاذق امر فرماید که دوائی بنوشد که ماده آن را از باطن قلع نماید و طلائی بر ظاهر بدن بمالد که اثر آن را از ظاهر دفع کند و او دوا را ترک کند و بطلا اکتفا نماید و هرچه بطلا دفع شود از چشمه باطن اضعاف آن منفجر گردد تا او را هلاک سازد و چون معلوم شد که قیاس بیماری و صحت نفس بمرض و سلامتی بدن محض جهل و خطا است پس عجب است از طایفه که شب و روز اوقات خود را صرف محافظت صحت بدن فانی میکنند و صبح و شام در رفع امراض جسمانیه سعی تمام بعمل آورده قول طبیب فاسقی بلکه کافر را اگر دانسته باشد بشرب دواهای ناگوار و ارتکاب اعمال ناهنجار قیام مینمایند و سر از فرمان طبیب الهی در تحصیل سعادت ابدیه و حیات ابدیه می پیچند و معالجه نفس را اندک میشمارند شعر

ترا زدان همیگوید که در دوران مخور باده ... ترا ترسا همیگوید که در صفرا مخور حلوا

ز بهر دین نه بگذاری حرام از گفته یزدان ... ز بهر تن تو بگذاری حلال از گفته ترسا

و چون پرده غفلت برداشته شود بیماری نفس خود را معاینه ببیند و دست رس بدوائی نداشته باشد فریاد و احسرتا علی ما فرطت فی جنب الله برآورد **فصل** بدانکه هر نفسی در مبادی آفرینش و آغاز طفولیت از جمیع صفات و ملکات خالی است مانند صفحه که ساده از نقش و صورت باشد و حصول ملکات و تحقق صفات بواسطه تکرار اعمال و افعال مقتضیه آنها است و هر عملیکه یکمرتبه سر زد اثری از آن در دل حاصل و در مرتبه دوم آن اثر بیشتر میشود و تا بعد از تکرر عمل اثر مستحکم و ثابت میگردد و ملکه راسخه میشود و نفس بعینه مانند انگشت چون مجاور آتش شود حرارت در آن تاثیر میکند و گرمی از آن ظاهر میشود و لکن ضعیف است و بمجرد دور کردن از آتش سرد میشود و هرگاه مجاورت طول کشد تاثیر حرارت در آن بیشتر شود و رنگ آتش در آن بهم میرسد و بعد از آن روشن میشود و آتشی میشود که هرچه بآن نزدیک شود میسوزاند و هرچه بآن مقابل شود روشن میکند و همین است سبب در سهولت تعلیم اطفال و تادیب ایشان و صعوبت تغییر اخلاق مشایخ و پیران و هرگاه کسی مراقبت احوال خود کند و در اعمال و افعال خود نظری افکند و صفحه دل خود را گشوده بدیده بصیرت در آن تامل نماید بر میخورد بصفات و ملکاتیکه در انجا رسوخ کرده اند و اگر مردم بجهه گرفتاری علایق و کثرت شواغل از نقوش نفوس خود غافل اما چون زمان رحلت از منزل پندار و مسافرت بعالم بقا در رسد و دل از مشاغل بیهوده فارغ و رشته علایق از مزرع خاطر منقطع و پرده طبیعت از مقابل دیده بصیرت برداشته شود و نظر او بر لوح دل و صفحه نفس افتد چنانکه حق سبحانه و تعالی فرموده و اذا الصحف نشرت و در مکان دیگر میفرماید فکشفنا عنک غطائک فبصرک الیوم حدید یعنی پس در امروز پرده از پیش دیده تو برداشته میشود و چشم تو تیزبین میگردد و همه اعمال خود را می بینی نتایج اعمال خود را می بینند معاینه و ثمرات

افکار و اعمال خود را مشاهده میکنند و میرسند بانچه در کتاب کریمست و کل انسان الزمناه طائره فی عنقه و نخرج له یوم القیمة کتابا یلقاه منشورا اقرأ کتابک کفی بنفسک الیوم علیک حسیبا یعنی هر شخصی را لازم ساخته ایم عمل او را از خیر و شر در گردن او مانند طوق که از او جدا نمیشود و در روز قیامت کتابی را که اعمال او در آن ثبت است بجهة او بیرون میاوریم در حالتیکه گشاده باشد بر او عرض میشود پس باو گفته میشود بخوان نامه عمل خود را کافی است تو از برای محاسبه خویش پس کسانیکه در دنیا از خود غافل و اوقات خود را صرف لهو و لعب و امور باطل نموده اند فریاد میکنند ما لهذا الکتاب لا یغادر صغیرة ولا کبیرة الا احصاها یعنی چگونه است اینکتاب که باقی نگذارده است از اعمال صغیره را و نه از کبیره را مگر اینکه شمرده است **فصل** چون که شناختی که حیات ابد و سعادت سرمد از برای انسان موقوف بر دفع اخلاق ذمیمه است که از برای تهذیب نفس مقرر است معلوم میشود که شرف این علم از سایر علوم و ثمره و فایده آن بیشتر است چگونه چنین نباشد و حال اینکه شرافت هر علمی بشرافت موضوع است و موضوع این علم نفس ناطقه انسانیست که اشرف انواع کاینات و افضل طوایف ممکنات است و بواسطه این علم از حضیض مرتبه بهایم باوج عالم ملائکه عروج مینماید بلی از برای نوع انسان دو صفت حد فاصل است فرود از عالم چهارپایان بلکه پست تر و گمراه تر و باینجهت کفار میگویند یا لیتنی کنت ترابا یعنی کاشکی من خاک بودمی و در شان آخر آنکس رسیده لولاک لما خلقت الافلاک اگر مقصود تو نبودی آسمانها را خلق نکردمی شعر

ای نسخه نامه الهی که توئی ... وی آینه جمال شاهی که توئی

بیرون ز تو نیست هرچه در عالم هست ... از خود بطلب هر آنچه خواهی که توئی

و باینجهت که سید رسل صلعم فرمودانی ورثت باتی و حجت بهم یعنی مرا با انبیاء امت موازنه نمودند من برهمه راجح آمدم و این خود ظاهر و روشن است که این تفاوت و اختلاف در میان افراد این نوع نه از جهة جسمیت و لواحق آنست زیرا که همه در این شریک هستند بلکه بجهة اختلاف در اخلاق ذمیمه و اوصاف رذیله و کسب ملکات نیکه و صفات قدسیه و این نیست میشود مگر بشناختن رذایل صفات و فضایل ملکات و تمیز نیک و بد آنها از یکدیگر و دانستن معالجاتیکه در علم اخلاق و صفات است و این علم باعث رسیدن باعلی مراتب انسانست که کدام علم اشرف از علمیست که پست ترین موجودات را باشرف کاینات میرساند و باینجهت حکمای سلف نام علم را بغیر علم اخلاق حقیقیه نمیکردند و باین سبب آنرا اکسیر اعظم مینامیدند و اول تعلیم خود قرار داده بودند و اول شاگردان خود را باین علم میاموختند و تحصیل سایر علوم را از برای کسیکه تهذیب اخلاق نکرده بودی نمیشمردند و میگفتند همچنانکه بدن کسیکه مواد فاسده و اخلاط ردیه در آن جمع شده اند کثرت غذا جز افساد اخلاط و زیادتی مرض حاصلی نبخشد همچنین نفسیکه مجمع اخلاق ذمیمه و صفات رذیله باشد از تحصیل علوم بجز شر و فساد ثمری نچشند و از همینست که بسیار از کسانیکه ملبس بلباس علما گشته اند و خود را از زمره اهل علم شمرند مراتب حال ایشان از عوام بدتر و دل ایشان سیاه تر است ماه و سال در جمع مال خواه حرام و خواه حلال و در روز و شب در تحصیل جاه و منصب و این را ترویج دین و مذهب میدانند با اقران و امثال در مراء و جدال تا اظهار فضیلت خود بر جمعی از عوام کنند یا اعتقاد ایشان سست شود و اصول عقاید شان در ترک رسوم شرع و ملت را دور انداخته و بدعتی چند از پیش خود ساخته و پرداخته و از مقتضای حکمت نارسیده غافل از اینکه حکمت حقیقیه همان است که شریعت نبویه مقرر فرموده ندانسته اند که علم بدون عمل گمراهی و ضلال و علم بدون طاعت خسران و وبال است هنا را قول پیغمبر صلعم نشنیده اند که البلاهة ادنی من فطانة بتراء یعنی البهی و نادانی بنجات نزدیکتر است از زیرکی ناقص و ناتمام و گویا بگوش ایشان نرسیده که حضرت صلی الله علیه و اله فرموده قصم ظهری رجلان عالم متهتک و جاهل متنسک یعنی دو نفر پشت مرا شکستند یکی عالمیکه پرده شریعت را درد و بعلم خود عمل نکند و دیگر جاهلیکه آداب عبادت نداند و بدون علم عبادت کند **فصل** از آنچه مذکور شد که فایده علم اخلاق پاک ساختن نفس است از صفات رذیله و آراستن آن بملکات جمیله که از آن بتهذیب اخلاق تعبیر میشود و ثمره تهذیب اخلاق رسیدن بخیر و سعادت ابدیه است و باید دانست که سعادت مطلق حاصل نمیشود مگر باینکه صفحه نفس در جمیع اوقات از همه اخلاق ذمیمه معرا و بتمام اوصاف حسنه محلی باشد و اصلاح بعضی صفات یا در بعضی از اوقات اگرچه خالی از ثمر نیست ولکن موجب سعادت ابدیه نمیشود و همچنانکه صحت بدن و نظام مملکت تمام نیست مگر بدفع جمیع امراض و اصلاح جمیع صفات و افعال خود را بر وجهی نموده باشد که ثابت و پایدار باشد از تغییر احوال در انها خللی راه نیابد و از تبدل ازمنه متغیر نشوند و از شعلهای مصایب و بلایا برقی بخرمن صبر نرسد و از سیلاب محنتها ورزابارخه در بنیان شکر گذاریش نشود و خار و خس شبهات دامن اعتقادش دست رس نباشد بکردن مردمان باو و او را از احسان و نیکو با ایشان باز نداره و دشمنی دیگران با او در دوستی او خلل نرساند و بالجمله در پایداری و ثبوت اخلاق و قوت نفس و بزرگی ذات و حسن صفات بمرتبه رسد که اگر آنچه بحضرت ایوب پیغمبر رسید باو رسد تغیر در احوالش حاصل نگردد و اگر بلاهای زمان حکیم را او نازل شود تبدل در احوالش نشود بلکه کسیکه گوی سعادت در ربود و او را سعادت واقعی نصیب گردید چون فی الحقیقه داخل خیل مجردات میشود و از عالم جسمانیات بالاتر میرود و دست تصرف افلاک بدامن او نرسد و گرد تاثیرات ثوابت و سیار بر چهره او نمی نشیند نه سعد فلک در او تاثیر کند و نه نحس و نه قرین را با او کاری باشد نه شمس اهل

بتسبیح و التقدیس لا بالمون بالترجیح و التسبیح و الانسان بعد علو النفس لا یعنی بالبعد و النحس امل و کر پروردگار را از تربیع و تسدیس کواکب باک است
و ارباب نفوس قویه را از سعد و نحس فلک بیم آری دست کیوان فلک الحکره ایوان رفعت شان و دود چراغ خورشید در کنج خلوت شان تار و بی نور
مهری مشتری خود را نشناسد و بهرام مرد میدان خود را داند ساز و نوا از زهره در محفل ایشان بی ساز و نوا و در بطش بزم عیشان خالی از صدا قلم عطارد چون
بنام بانیان رسد سر نداند و ماه چون بحیاشان بگرد خود را از نظر اندازد بلکه باشد که انسان در قوه نفس و تجرد بمرتبه رسد که تصرف در افلاک بلکه در جمیع
کاینات نماید چنان که واقعه شق القمر از سید انبیا و قصه رد شمس از سرور اولیا بر آن شهادت میدهد باب دوم در سبب انحراف از طریق پسندیده
وصول اخلاق ذمیمه و بنای قوای نفس انسانی و در آنچه فضلت فصل بدانکه همچنانکه گذشت تن مملکتی است که خداوند عالم از برای اطلاع روح مجرد مقرر فرموده
و از برای روح درین مملکت از اعضا و جوارح و حواس و قوای ظاهره و باطنه لشکر و خدم بسیار قرار داده که بعد ازین تتمه از آنها مذکور خواهد شد و ما یعلم جنود
ربک الا هو و هر یک را خدمتی مقرر و شغلی معین کرده و از میان ایشان قوای اربعه که عقل و شهوت و غضب و وهم باشد حاکم کارفرمایان و سرلشکر و عمال مملکت
دار اند و سایر قوی زیردستان و فرمانبرانند و شان عقل ادراک حقایق امور و تمیز میان خیرات و شرور و امر بافعال حمیده و نهی از صفات مذمومه است
و فایده ایجاد قوه شهویه بقای بدن است که آلت تحصیل کمال نفس است زیرا که زیست بدن چند روزی در این بنا موقوف است بتناول غذا و شرب و تناکح و
تناسل و احتیاج آنها بقوه شهویه ظاهر و روشن است و ثمره قوه وهمیه فهمیدن امور جزئیه است و دانستن دقایق اموری که بآنها بمقاصد صحیحه میرسند و شغل
قوه غضبیه آنست که دفع مضرتهای خارجه را از بدن بنماید و نیز اگر قوه شهویه یا وهمیه اراده سرکشی و خودسری کرده قدم از جاده اطاعت عقل بیرون نهند
ایشان را مقهور نموده براه راست آورد و در تحت اقتدار و تسلط خود باز دارد و بدانکه هیچیک از قوای ظاهره و باطنه را غیر ازین چهار قهرمان در هیچ وقتی خیال
فرمانروائی و اندیشه سروری نیست بلکه هر یک محکوم حکم حاکم خطه بدن میباشند اما این چهار سرهنگ که یکی از آنها عقل است که وزیر پادشاه است که روح
باشد و در تدبیر آنکه روح از مقتضای صوابدید او تجاوز ننموده انقیاد اوامر و نواهی او را نماید با حسن کفایت و تدبیر آن امر مملکت منتظم و مضبوط و پادشاه را
تهیه اسباب سفر عالم قرب سهل و آسان باشد دوم که شهوت است مانند عامل خراب و طماع و دروغ زن و فضول و تخلیط کار است و هر چه وزیر که عقل است
گوید شهوت بهوای مخالفت کند و همیشه طالب آنست که راه روح را زده و او را محکوم حکم خود نموده مانند بهایم و چهارپایان غرق لجه شهوات نموده بهر چه
ابریا بدار بستها اکل و شرب و جماع و مسکن و مرکب ذوی التجمل و امثال آن روح بدون آنکه در ارتکاب آن از وزیر مشورت نموده صواب و فساد از او فهمیده بنماید
سوم که غضب است که سختگی آتش مزاج و تندخوی و بیباک و شریر است همیشه کشتن و بستن و زدن و شکستن را طالب است و در صدد آنست که پادشاه را
که روحست فریب داده تا آنچه اشارت او باشد عمل کند و فرمان عقل را اطاعت ننماید و او را چون سباع درنده در بدن همه ایذا بوده باشد چهارم که وهم است
شغل او مکر و خدعه و فریب و تلبیس و خیانت و فتنه است و میخواهد که سلطان مملکت بدن مطیع و منقاد او بوده باشد بهر چه فرمان دهد از تفتین و تسلط
و افساد و خدعه و مکر اطاعت نموده تجاوز نکند و بسبب اختلاف هواهای اهوای اربعه و تفاوت این چهار سرهنگ پیوسته مملکت بدن میدان محاربه آنها و
معرکه تنازع ایشان است گاهی در آنجا آثار فرشتگان و اعمال قدسیان ظاهر میشود و گاهی افعال بهایم و چهارپایان از آن هویدا میگردد و ساعتی
مشغول شغل سباع درنده میباشد و لحظه مظهر آثار شیطان میشود و همیشه چنین است تا اینکه غلبه کلیه از برای یکی از اینها حاصل شود و دیگران مقهور حکم او
گردند و درین هنگام پیوسته آثار آن از یک نفس سر میزند و صاحب آنها داخل در عالم آن میشود پس اگر سلطنت از برای قهرمان عقل باشد در مملکت
نفس آثار ملائکه ظاهر میگردد و احوال مملکت انتظام بهم میرساند و صاحب آن داخل در وضع فرشتگان میشود و اگر غلبه از برای دیگران باشد آثار
آن در آنجا پیدا میشود و مملکت خراب و ویران و امر معاش و معاد اختلال بهم میرساند و صاحب آن داخل در حزب بهایم یا سباع یا شیاطین میشود نعوذ
بالله من ذلک و مخفی نماند که منشا نزاع و سبب جدال در مملکت نفس قوه عاقله است زیرا که آن مانع سایر قوی میشود از اینکه آثار خود را بظهور رسانند
و نمیگذارد که روح را مطیع و منقاد خود گردانند چه اعمال و افعال آنها خلاف صوابدید عقل است و مخالف مقتضای آنست اما آن سه قوه دیگر را با یکدیگر نزاعی
نیست از آنجهت که هیچیک بخودی خود منکر فعل دیگری نیستند و مخالفت از اعمال آن نمینمایند مگر باشاره عقل که تواند شد که بالذات یا بعوارض خارجیه
بعضی از آنها قوی را ضعیف و برخی را غلبه و قوت باشد و لکن این بجهت معاندتی نیست که فیما بین ایشان باشد و باین سبب است که در نفوس سایر حیوانات که از
قوه عاقله خالی هستند منازعه نیست اگر مختلفند در قوه که در آنها غلبه و تسلط دارد همچنانکه غلبه در جنود شیاطین از برای قوه واهمه است و در خیل سباع
از برای قوه غضبیه و در حزب بهایم از برای شهویه و همچنین در نفوس ملائکه نیز منازعه نیست و مجادله راه ندارد زیرا که قوه ایشان منحصر است در عاقله
و از آن سه قوه دیگر خالی هستند پس ممانعت و تزاحم در آنها نیست و از اینجا روشن میشود که جامع همه الم و محل جمیع آثار انسان است که از میانه

جمیع مخلوقات مخصوص شده است بقوای متخالفه و صفات متقابله و از اینجهت است که مظهریت اسماء متقابله الهیه باو اختصاص دارد و مرتبه قابلیت خلافت
ربانیت باو تعلق گرفته عمارت عالم صورت و معنی در خور اوست و خلعت سلطنت اقلیم شهود و غیب برازنده قامت او و طایفه ملائکه اگرچه مخصوص‌اند
بمرتبه روحانیت و متبهج و مسرور بلذت عقلیه و انوار علمیه ولکن بهره از عالم جسمانیت که یکی از عوالم پروردگار است ایشان را نیست و اجسام فلکیه
اگرچه بنا بر قواعد حکما صاحب نفوس مجرده هستند اما آنها را از اوصاف متضاده و طبایع مختلفه خبری نه از منازل هولناک و راههای خطرناک
طی نکرده اند و سنگلاخهای نزاع و جدال قوی را از پس پشت برنداشته اند بار گران تقلب در اطوار نقص و کمال بر دوش نکشیده اند و زهر جانگزای
صفات و احوال را نچشیده اند بخلاف انسان که چون بمرتبه کمال رسید حافظه جمیع مراتب نموده سیر در طورهای مختلفه کرده عالم جماد و نبات و حیوان
و ملائکه را در نوردیده و بمرتبه مشاهده وحدت رسیده پس انسان نسخه ایست جامع حقایق ملک و ملکوت و معجونیست مرکب از عالم امر و خلق حضرت
امیرالمؤمنین علیه السلام میفرماید که حقسبحانه و تعالی مخصوص گردانید ملائکه را بعقل و ایشان را بهره از شهوت و غضب نداد و مخصوص ساخت حیوانات را
بشهوت و غضب و آنها را از عقل بی نصیب ساخت و مشرف کرد انسان را بهمه آنها پس اگر شهوت و غضب را مطیع و منقاد عقل گرداند افضل از ملائکه
خواهد بود زیرا که خود را باین مرتبه رسانیده با وجود منازع و ملائکه را منازع و مزاحمی نیست و ازین معلوم میشود که اگر مطیع شهوت و غضب شود
پست تر از حیوانات خواهد بود زیرا که اطاعت نموده آنها را با وجود معینی و یاوری مثل عقل و سایر حیوانات را معینی نیست فصل چون
شناختی که آدمی را چهار قوه است که حکم سرهنگان دارند عقلیه و وهمیه و خیالیه و سبعیه و غضبیه و بهیمیه و شهویه بدانکه بازای هریک از اینها لذتی و المی
است و لذت هر یک در چیزیست که مقتضای طبیعت و مناسب جبلت آنست که از جهت آن خلق شده است و الم در خلاف آنست پس چون مقتضای
عقل و سبب ایجاد حقایق معرفت اشیاء است لذتش در علم و معرفت و المش در جهل و حیرتست و مقتضای غضب چون تهرات و انتقام لذتش در غلبه و تسلط است
والمش در مغلوبیت و شهوت چون مخلوقست از برای تحصیل غذا و سایر آنچه قوام بدن بآنست لذتش در رسیدن و المش در حرمان و ممنوعیت از
اینهاست و همچنین در وهمیه پس همچنانکه قوی در آدمی چهارند همچنین هر یک از لذت و الم نیز چهار قسمند عقلیه و وهمیه و غضبیه و شهویه و بالاترین
لذتها لذات عقلیه است باختلاف احوال مختلف نمیشوند و سایر لذات در جنب آنها قدر و مقداری ندارند و آدمی در ابتدای امر میل بسایر لذات میباشد
و هر چند جنبه حیوانیت قوه میگیرد این لذات پر ضعیفتر میگردد و در بدو امر لذات عقلیه از برای او میسر نیست زیرا که آنها حاصل نمیشوند مگر از برای نفوس
مطهره از رذایل و متحلیه بفضایل و بعد از آنکه آدمی بمرتبه درک لذات عقلیه رسید هر چند قوه عقلیه زیاد میشود و تسلط عقل بر سایر قوی بیشتر میگردد
و لذات آنهم اقوی و اتم میشود و همه روزه در قوت و شدتست و نقص و زوالی از برای او نیست و عجب از کسانیکه چنان پندارند که لذت منحصر در لذات
جسمیه حسیه و غایت کمال ایشان را در رسیدن بلذت اکل و شرب و جماع و نکاح و امثال اینها دانند و نهایت سعادت را در التذاذ باین لذات
گمان میکنند لذات نشاه آخرت و بهشتهای مرتبه انسانیت را نمیدانند مگر رسیدن بوصال غلمان و حور و خوردن انار و انگور و سیب و کباب و شراب و
والمها و عقابهای آن عالم را منحصر میکنند در آتش سوزنده و عقرب گزنده و گرز گران و سرابیل قطران از عبادات و طاعات و ترک دنیا و بیداری شبها
مطلبی ندارند مگر رسیدن بآنها و نجات از اینها نمیدانند که چنین عبادات عبادت مزدوران بندگان است و امثال اینکسان ترک کرده اند لذت چیزها
کم را که بیشتر آن برسند و گذارده اند اندکی از آنکه زیاده تر از آن دریابند و غافل از اینکه امثال اینچیزها چگونه کمال حقیقی انسان و باعث قرب درگاه
ایشان و کسیکه گریه اش از ترس سوختن یا عبادتش از شوق وصال حوران و دلکش است و مقصود روزه اش طعامهای الوان و از نمازش امید
لقای حور و غلمان باشد چگونه او را از اهل بساط قرب خدای تعالی میتوان شمرد و چه کمال استعداد استحقاق تعظیم و توقیر دارد و ای حبیب اینها مگر
از غفلت از ابتهاجات روحانیه و لذات عقلیه و منحصر دانستن لذت و الم در جسمیه گویا بگوش ایشان نرسیده که سید اولیا میفرماید الهی ما عبدتک خوفا
من نارک و لا طمعا فی جنتک ولکن وجدتک اهلا للعبادة فعبدتک یعنی خدایا من عبادت نکردم ترا بجهت ترس از آتش دوزخ یا از طمع و شوق در نعیم
بهشت ولکن ترا سزاوار پرستش یافته ام پس بندگی ترا میکنم و بالجمله لذتهای جسمانیه را اعتباری و در نظر اهل بصیرت قدر و مقداری نیست درین
لذات انسان با بهایم و حشرات و سایر حیوانات شریکست و چه کمال است در آنچه انسان در آن شارک حیوانات باشد و در استیفای آنها نفس ناطقه مجرده
خادم قوه بهیمیه گردد و عجب از آنکه طایفه که لذات را منحصر در اکل و جماع و مسکن و لباس و حشم و مرکب و جاه و منصب میدانند و کسانی که از اینها بی نصیب‌اند
محروم میشمارند و بر آنها افتخار میکنند و بزرگی بآنها میفروشند و هر گاه بکسی بر خورند که ترک شهوات کرده و پشت پا بر لذات دنیویه زده در خدمت نهایت
تواضع و فروتنی و لذت بکسی مینمایند و خود را در جنب ایشان از زمره اشقیا میدانند و چگونه نیل لذات جسمیه کمال باشد و حال آنکه همه کس دامن کبریای

خالق عالم را از لوث این لذات پاک میکنند و میگویند که اگر چنین باشد نقص لازم خواهد آمد پس اگر اینها کمال بودی بایستی که از برای مبدء کل ثابت باشد و اگر آنست که این لذات قبیح هستند چرا صاحب آنها شرم از اظهار آنها دارد و سعی در پوشیدن آنها میکند و چرا اگر کسی پرخوار و شکم پرست خوانند تغیر در حالش بهم میرسد و حال اینکه هر کسی طالب نشر کمال خود است بلکه فی الحقیقه لذات جسمانیه لذت نیستند بلکه دفع آلامی چندند که از طبیعت بر ان حاصل میشود پس آنچه را در وقت اکل لذت میدانی نیست مگر دفع الم گرسنگی و آنچه در وقت مجامعت لذت میشماری نیست مگر ازاله کردن منی و از اینجهت است که سیر را لذت از اکل نمیباشد و اینخود ظاهر است که خلاصی از الم غیر از مرتبه کمال است و چون این معلوم شد و دانستی که در لذات جسمیه کمالی نیست و شناختی که انسان در قوه عاقله و لذات عقلیه شریک ملائکه قدسیه است و در قوای غضبیه و شهویه و بهیمیه و لذات جسمیه شبیه سباع و بهایم و شیاطین است بر تو معلوم میشود که هر یک از این قوی در آن غالب و طالب لذت آن میشود و شریک میشود با طایفه که آن قوه منسوب بآن است تا آنکه غلبه بسر حد کمال رسد و بشوق خود آن میشود و داخل در آن حزب میگردد پس ای جان برادر چشم بصیرت بگشای و باهوش باش و ببین که خود را در کجا داشته و مرتبه خود را بکجا رسانیده و بدان که اگر قوه شهویه تو بر سایر قوی مسلط شده تا اینکه اگر شوق تو و بیشتر فکر و ذکر تو در کار اکل و شرب و جماع و سایر لذات شهویه است و اکثر اوقات در آراستن طعامهای لذیذ و یا خواستن زنان جمیله است خود را یکی از بهایم بدان و نام انسان بر خود منه و اگر تسلط و غلبه در تو از برای قوه غضبیه است و پیوسته خود را اهل منصب و جاه و برتری بر عباد الله می بینی و طالب زدن و بستن و انداختن و شکستن و بستن و فحش و دشنام و اذیت انام هستی خود را سگی گزنده یا گرگی درنده میدان و خود را از زمره انسان مشمار و اگر استیلا و قهر از برای قوه شیطانیه است و همیشه در فکر مکر و حیله و تدبیر و غدر و جستن راههای مخفیه از برای رسیدن بمقتضیات غضب و شهوت است خود را شیطانی دان مجسم و خارج از زمره بنی آدم و اگر تسلط و استیلا از برای عقل باشد پیوسته در صدد تحصیل معرفت الهیه و کسب ملکات ملکیه باشی و فکر تو مقصور بر عبادت پروردگار و اطاعت رسول مختار و طلب راه سعادت و وصول بمرتبه قرب حضرت آفریدگار باشد خود را انسان حقیقی میدان که عالم آن از عالم ملائکه مقدسه بالاتر و رتبه اش از رتبه ایشان والاتر است هر گاه اندک هوشی باشد و دشمن نفس خود نباشد بر او لازم است سعی در استیلای قوه عقلیه و جد و جهد در استیفای سعادت ابدیه و صرف وقت در تحصیل صفات جمیله و دفع اخلاق رذیله بر امور شهوات نفسانیه و لذات جسمانیه نکرده مگر بقدر ضرورت پس از غذا اقتصار کند بر آنچه در صحت بدن بآن احتیاج و بجهة بقاء حیات از آن لابد و لاعلاج است و روزگار خود را در تحصیل الوان طعامها و انواع غذاها ضایع و تلف نکند و اگر هم از این تجاوز کند اینقدر طلبد که موجب ذلت در نزد اهل و عیال نباشد و زیاده از این وبال و باعث خسران اوست و از جامه و لباس اقتصار کند بر آنچه بدن را بپوشاند و دفع سرما و گرما کند و اگر از این مرتبه تجاوز کند و قدری جوید که در نظرها خار و در میان همگنان بی اعتبار نگردد و از مجامعت نخواهد مگر آنچه بآن حفظ نوع و بقای نسل متحقق شود و بپرهیزد از اینکه غرق بحر شهوات نفسانیه و گرفتار قیود علایق دنیویه شود و باین سبب بشقاوت ابد و بهلاکت سرمد پس ای عزیز اخوان و گروه برادران از برای خدا بر خود رحمت آورید و بر نفس ترحم کنید بیدار شوید پیش از آنکه همه راهها بر شما بسته شود و راهی طی کنید قبل از آنکه پای شما شکسته شود و بپایید خود را که وقت در گذر است غافل منشینید که عمر کوتاه و مختصر است چاره بسازید پیش از آنکه ریشه اخلاق رذیله مستحکم شود و صفات ردیه عادت گردد و لشکر شیطان مملکت دل را تسخیر کند و تختگاه دل مقر سلطان شیطان شود و جوانی تو وقت قوت و توانائی است پیری گرده بی آنکه فانا تو ضعیف و ناتوان میرود و صفاتیکه در نفس تو هست محکم و قوی میگردد شعر

خار بن در قوت و بر خواستن خارکن در سستی و در کاستن

تو که در جوانی مقابلی با حزب شیطان نکردی که هنوز احاطه بر ملک دلت نکرده بود چگونه در پیری با ایشان مجاهده کنی ولکن لاتیأسوا من روح الله در هیچ حالی نومید مشو از رحمت خدا و منت و در هر وقتی باید بقدر قوه سعی و اجتهاد نمود منقولست از شیخ فاضل احمد بن محمد بن یعقوب که استاد است در علم اخلاق و اول کسیست از اهل اسلام که در این فن شریف تصنیف و تالیف نموده که من در وقتی از مستی طبیعت هشیار و از خواب غفلت بیدار شدم که ایام جوانی بر باد رفته بود و پیری مرا فرو گرفته بود و عادات و رسوم در من مستحکم گشته و صفات و ملکات در نفس من رسوخ کرده در آنوقت دامن اجتهاد بر میان زدم و بمجاهدات عظیمه و ریاضات شاقه نفس خود را از خواهشهای آن باز داشتم تا آنکه خداوند عالم مرا توفیق کرامت فرمود و خلاصی از ملکات حاصل شد پس ای جان برادر مایوس مباش و بدان که درهای فیض الهی گشاده است و امید نجات از برای هر کسی هست ولکن چنان مپندار که صفا و نورانیتی که از نفس فوت میشود و کدورت و تیرگی که از معصیتی در حالتی حاصل میشود تدارک آن ممکن باشد و توان نوعی نمود که صفائیکه اگر معصیتی صادر نشده بود حاصل بشد توان تحصیل نمود زنهار این اندیشه ایست محال و خیالیست فاسد زیرا که نهایت امر آنستکه آثار این معصیت را باعمال حسنه محو نمائی در

اینوقت نفس مثل حالتی میشود که آن معصیت را نکرده بود و پس بآن حسنات روشنائی و سعادتی حاصل میکرد و اگر معصیت را نکرده بود و آن حسنات از او صادر میشد از برای او در دنیا صفا و بهجتی و در عقبی درجه بهم میرسد و چون ابتدا معصیت کرده بود این صفا و درجه از دست او رفت و فایده حسنه محو آثار معصیت شد و بس

فصل از آنچه گذشت روشن شد که از برای انسان اگر چه قوی و جوارح بسیار است ولکن همه آنها بغیر از چهار فرمان مطیع و فرمان بردار ایشانند خلقتی در تغیر و تبدیل احوال مملکت نفس تنها و آنچه منشأ اثر و باعث نیک و بد صفات خیر و شر ملکات هستند این چهار قوه اند پس همه اخلاق نیک و بد از این چهار پدید آید و منشأ جمیع صفات خیر و شر اینها هستند ولکن خیرات و نیکیهای قوه عاقله در حال تسلط و غلبه آنست و بدیها و شرور آن در حالت زبونی و عجز آن در تحت سایر قوی و از سه قوه دیگر عکس این چه آثار خیر و نیکوئیهای آنها در حالت ذلت و انکسار و عجز ایشان در نزد عقلست و شرور و آفات ایشان وقت استیلا و غلبه آنهاست

فصل بدانکه شان قوه عقلیه و وهمیه ادراک امور است ولکن اول ادراک کلیات میکند و ثانی تصور جزئیات و چون هر فعلیکه از بدن صادر میشود افعال جزئیه میباشد پس مبدء تحریک بدن در جزئیات افعال بفکر و رویه قوه وهمیه است و از اینجهة او را عقل عملی و قوه عامله میخوانند و او را عقل نظری و قوه عاقله و شان قوه غضبیه و شهویه تحریک بدنست و ایندو مبدء تحریکند اما غضبیه مبدء حرکت بدنست بسوی دفع امور غیر ملایمه از بدن و شهویه مبدء حرکت آنست بسوی تحصیل امور ملایمه پس اگر قوه عاقله بر سایر قوی غالب شد و همه را مطیع خود گردانید البته تصرف و افعال جمیع قوی بر وجه صلاح و صواب خواهد بود و انتظام در امر مملکت نفس و نشأه انسانیت حاصل خواهد گردید و از برای هر یک از قوی تهذیب و پاکی که بهم خواهد رسید و هر یک فضیلتی که مخصوص بآن است حاصل خواهد شد پس از تهذیب و پاکی قوه عاقله صفت حکمت حاصل میشود و از تهذیب قوه عامله ملکه عدالت ظاهر میگردد و از تهذیب غضبیه صفت شجاعت بهم میرسد و از تهذیب شهویه خلق عفت پیدا میشود و این چهار صفت اجناس اخلاق فاضله اند و سایر صفات حسنه مندرج در تحت این چهار یعنی از این چهار صفت ناشی میشوند و این چهار مصدر آنها هستند چنانکه حکمت مصدر فطنت و فراست و حسن تدبیر و توحید و امثال آن میشود و شجاعت مصدر صبر و علو همت و حلم و وقار و نحو اینها میگردد و عفت سبب سخاوت و حیاء و امانت و گشاده روئی و مانند اینها میشود پس سرچشمه اخلاق حسنه این چهار فضیلتست **اول** حکمت و آن عبارتست از شناختن حقایق موجودات بطوریکه هستند و آن بر دو قسمت حکمت نظری و آن علم بحقایق موجوداتیست که وجود آنها بقدرت و اختیار ما نیست و حکمت عملی و آن علم بحقایق موجوداتیست که وجود آنها بقدرت و اختیار ما است مانند افعالیکه از ما صادر میشود **دوم** عفت و آن عبارتست از مطیع بودن قوت شهویه از برای قوه عاقله و سرکشی نکردن از امر و نهی و عاقله تا آنکه صاحب آن از جمله آزادگان گردد و از بندگی و عبودیت هوی و هوس خلاصی یابد **سوم** شجاعت و آن عبارتست از انقیاد و فرمانبرداری قوه غضبیه از برای عاقله تا آنکه آدمی خود را بیفکند در مهالکیکه عقل حکم باحتراز از آنها کند و مضطرب نشود از آنچه عقل امر بعدم اضطراب از آن میکند **چهارم** عدالت و آن عبارتست از مطیع بودن قوه عامله از برای قوه عاقله و متابعت آن عاقله را در جمیع تصرفاتیکه در مملکت بدن میکند یا در خصوص باز داشتن از غضب و شهوت در تحت فرمان و اقتدار عقل و شرع و بعضی عدالت را تفسیر نموده اند باجتماع جمیع قوی و اتفاق شان بر فرمان برداری عاقله و امتثال اوامر و نواهی آن بنحویکه هیچگونه مخالفتی از ایشان سر نزند و والد ماجد حقیر طاب ثراه در کتاب جامع السعادات تفسیر اول را اختیار کرده اند و فرموده اند که تفسیر ثانی و سایر تفاسیر دیگر که بعضی از علمای علم اخلاق از برای عدالت کرده اند از لوازم عدالتست نه عین آن

فصل چون دانستیکه جنس همه فضایل چهار فضیلت مذکوره است که هر یک از تهذیب و پاکی یکی از قوای اربعه حاصل میشود و سایر فضایل و اخلاق حسنه مندرج اند در تحت این فضایل بدانکه بسیاری از علمای اخلاق از برای هر یک از چهار فضیلت انواعی ذکر کرده اند که مندرج اند در تحت آنها ولکن والد ماجد حقیر قدس سره در جامع السعادات فرموده اند که این اخلاق مقتضای نظر است زیرا که بعد از آنکه معلوم شد که عدالت انقیاد قوه عامله است از برای قوه عاقله در کار فرمودن خود عاقله و قوه غضبیه و شهویه ظاهر میشود که جمیع صفات فضایل و اخلاق حسنه بسبب کار فرمائی قوه عامله میشود آن سه قوای دیگر را پس هر صفت یکی متعلق به یکی از این سه قوه است و منسوب بآن است که حصول آن فضیلت از آن قوی بواسطه قوه عامله و ضبط و ربط و کار فرمائی آن باشد ولکن مجرد این باعث نمیشود که آن فضیلت را نسبت بقوه عامله دهند با وجود اینکه حقیقت مصدر آن قوه دیگر است چنانکه هر گاه قوه عامله مطیع عاقله نشده باشد رذایل سایر قوی را نسبت بآن نمیدهند پس امری از برای قوه عاقله باقی نمیماند مگر محض اطاعت و انقیاد آن از برای عاقله و ظاهر است که این خود اگر چه فضیلتی است در غایت کمال و عدم آن رذیله ایست موجب نکال بلکه همه فضایل و رذایل از لوازم

اینده و امت و لکن موجب فضیلتی دیگر که تعلق بیکی از سه قوه دیگر داشته باشد میشود بلکه هر صفتی از فضایل یا رذایل متعلق است بقوه عاقله یا غضبیه یا شهویه بتوسط قوه عاقله و از برای عاقله بتنهائی فضیلت و رذیلتی دیگر میباشد که در محض کار فرمائی و اگر امری موجب استناد هر فضیلتی که بان سبب حاصل میشود بقوه عاقله بودی بایست جمیع فضایل مستند بقوه عاقله باشند و همه مندرج در تحت عدالت بوده باشند و شمردن بعضی از فضایل را از انواع عدالت و بعضی دیگر صحیح نخواهد بود پس مقتضای نظر صحیح آنست که گفته شود که همه فضایل و رذایل هر چند در تحت سه فضیلت دیگر که حکمت و شجاعت و عفت بوده باشند و اضداد آنها متعلقند بقوای ثلثه غضبیه و شهویه و عاقله و ازین ظاهر میشود که جمیع اخلاق حسنه و صفات ذمیمه انواعی هستند مندرجه در تحت سه صفت مذکوره و اضداد آنها و متعلقند بیکی از سه قوه عاقله و غضبیه و شهویه یا بدو قوه از آنها که بکار فرمائی قوه عاقله باشند مثال آنکه متعلق بیکی از آنهاست مثل جهل و علم که متعلقند بقوه عاقله و غضبیه که متعلقند بقوه غضبیه و حرص و قناعت که متعلقند بقوه شهویه و آنکه متعلق بدو قوه یا سه قوه است یا باین نحو است که از برای آن اصنافی چند است که بعضی متعلق بقوه و بعضی متعلق بقوه دیگر است مثل حب جاه که اگر مقصود از آن برتری بر مردم و تسلط بر خلق باشد از مقتضیات قوه غضبیه است و اگر مطلوب از آن جمع مال و تمتع از اکل و جماع باشد از متعلقات قوه شهویه است و همچنین حسد اگر باعث آن عداوت باشد از ذمایم قوه غضبیه است و اگر سبب آن خواهش نعمت محسود باشد از رذایل قوه شهویه است یا باین نحو است که از برای آن دو یا سه بالاشتراک مدخلیتی است در نوع آن صفت فضیلت یا رذیله یا در صنفی از اصناف آنها باشد حسد که منشأ آن عداوت یا توقع وصول آن نعمت بحاسد بعد از زوال آن از محسود باشد و مثل غرور چنانچه آدمی بالطبع مایل بخیری باشد که جهل او بنا دارد و از راه جهل از اخیر پندارد پس اگر آن خیر از مقتضیات قوه شهویه باشد این صفت رذیله خواهد بود متعلق بقوه عاقله و شهویه و اگر از مقتضیات غضبیه و شهویه باهم باشد این صفت رذیله متعلق خواهد بود بسه قوه عاقله و غضبیه و شهویه و مراد از تعلق صفتی بقوای متعدده و بودن آن از رذایل یا فضایل آنهاست که از برای هر یک از آن قوی اثری در حدوث و حصول این صفت بوده باشد یا بمعنی که از جمله علل فاعلیه آن باشد پس اگر بد خلقیت قوه در صفتی مجرد باعثیت باشد یا بمعنی که آن قوه باعث شده باشد که قوه دیگر این صفت را ایجاد کند که موجد صفت آن قوه ثانیه باشد که اول باعث باشد این صفت از جمله متعلقات قوه ثانیه شمرده خواهد شد اول نه مانند غضبی که حاصل شود از تلف کردن یکی از ملایمات قوه شهویه که از حقیقه متعلق بقوه غضبیه است اگر چه باعث ایجاد قوه غضبیه این غضب را قوه شهویه شده باشد چون دانستی که جمیع فضایل و رذایل متعلقند بیکی از قوه عاقله یا غضبیه یا شهویه یا دو قوه از آنها یا بسه قوه بدانکه ما در این کتاب چنانچه والد ماجد در جامع السعادات ذکر کرده‌اند اول اوصاف حسنه و صفات رذیله که متعلقند بقوه عاقله بیان میکنیم پس آنچه را که متعلق است بقوه غضبیه ذکر مینمائیم پس اوصافی را که منسوبست بقوه شهویه شرح میدهیم و بعد از آن صفاتیکه متعلقند بدو قوه از سه قوه یا بسه قوه بیان مینمائیم

فصل شکی نیست که در مقابل هر صفتی یکی خلق بدیست که ضد آنست و چون دانستی که اجناس همه فضایل چهارند پس معلوم میشود که اجناس صفات رذایل نیز چهارند اول جهل که ضد حکمت است دویم جبن که ضد شجاعت سیم شره که ضد عفت است چهارم جور که ضد عدالت است و لکن این بحسب مودی نظر است اما تحقیق مطلب آنست که از برای هر فضیلتی حدیست مضبوط و معین که بمنزله وسط است و تجاوز از آن خواه بجانب افراط و خواه بطرف تفریط موجب رذیله است پس هر صفت فضیلتی که وسط است بجای مرکز دایره است و اوصاف رذایل بمنزله سایر نقطه‌هائیست که در میان مرکز یا محیط فرض شود و شکی نیست که مرکز نقطه‌ایست معین و سایر نقاط منصور و در اطراف و جوانبش غیر متناهیه‌اند پس بنابراین در مقابل هر صفت فضیلتی اوصاف رذیله غیر متناهیه خواهد بود و مجرد انحراف از فضیلتی از هر طرفی موجب افتادن در رذیله خواهد بود و استعانت در سلوک طریقه اوصاف حمیده بمنزله حرکت در خط مستقیم و ارتکاب رذایل بجای انحراف از آن است و چون خط مستقیم در میان دو نقطه یگانه اگر خطوط منحنیه میانه آنها لامحاله غیر متناهیه میباشند پس استقامت بر صفات نیک مشتبه اکثر بر پیچ و از برای انحراف از آن مناهج بیشمار است و این است سبب در اینکه اسباب بدی و شر در بیشتر است از اسباب و بواعث خیر و نیکی و از اینجا که پیدا کردن یک حد معین در میان امور غیر متناهیه مشکل و وسط را یافتن فیمابین اطراف متکثره مشکلتر پس استقامت بر آن و ثبات در آن صعب از هر دو لهذا اجتن وسط از میان اخلاق که آن حد عدالت است و استقامت بر آن در نهایت صعوبت و از جهت آنکه بعد از آنکه سوره هود بر برگزیده معبود نازل شد و در آنجا امر بان بزرگوار شد که فاستقم کما امرت یعنی بایست و ثابت باش همچنانکه ترا امر فرموده‌ایم فرمودند که شیبتنی سوره هود یعنی پیر کرد مرا سوره هود و مخفی نماند که وسط بر دو قسمت حقیقی و اضافی و وسط حقیقی آنست که نسبت آن بطرفین حقیقه مساوی باشد مثل نسبت چهار بدو و شش وسط اضافی آنست که نزدیک بحقیقی باشد عرفا و بعضی از آن تعبیر نموده‌اند باینکه نزدیکتر چیزیست بوسط حقیقی که ممکن است از برای نوع یا شخص و وقتی

که در اخلاق

که در اخلاق معتبر و امر باستقامت بر آن شده آن وسط اضافیست زیرا که یافتن وسط حقیقی و رسیدن بان متعذر و استقامت و ثبات بر آن غیر میسر است و چون معتبر وسط اضافیست و اختلاف آن ممکنست با آنچه است که اوصاف حمیده گاه باختلاف اشخاص و احوال و اوقات مختلف میشود پس بسا باشد که مرتبه از مراتب وسط اضافی فضیلت باشد بنظر شخصی یا حالی یا وقتی و رذیله باشد بنسبت بغیر آن

فصل از آنچه گفتیم معلوم شد که در برابر هر صفت نیکی اخلاق رذیله غیر متناهیه است از دو طرف افراط و تفریط و لکن هر یک از آنها را اسم معین و نام علیحده نیست بلکه شمردن جمیع ممکن نیست و تعداد جمیع شان علم اخلاق نیست بلکه وظیفه آن بیان قاعده کلیه است که در تحت آن جمیع مندرج باشد و قاعده کلیه آنست که دانستی که اوصاف حمیده حکم وسط دارند و انحراف از آنها یا بطرف افراط یا تفریط و هر یک که باشد مذموم و از اخلاق رذیله است پس در مقابل هر جنسی از صفات فاضله دو جنس از اوصاف رذیله متحقق خواهد گشت و چونکه دانستی که اجناس و سر فضایل چهارند پس اجناس رذایل هشت خواهند بود و دو در ازاء حکمت‌اند یکی جربزه که کار فرمودن فکر است در زاید از آنچه سزاوار است و عدم ثبات فکر در موضعی معین و این از طرف افراط است و دیگری بلاهت و آن معطل بودن قوه فکریه است و کار نفرمودن آن در قدر ضرورت یا کمتر از آن و این در جانب تفریطست و گاهی از اول بسفسطه و از دویم بجهل بسیط تعبیر میشود و دو در مقابل شجاعت‌اند یکی تهور که رو آوردن است بامور یکه عقل حکم باحتراز از آنها میکند و این از طرف افراطست و دیگری جبن و آن روگردانیدن از چیزهائیکه نباید از آنها رو گردانید و آن در جانب تفریطست و دو در برابر عفت‌اند یکی شره که عبارتست از فرو رفتن در لذات جسمیه بدون ملاحظه حسن آن در شریعت مقدسه یا حکم عقل و این افراطست و دیگری خمود آن برانیدن قوه شهویه است بقدریکه ترک کند آنچه از برای حفظ بدن یا بقاء نسل ضرور است و این تفریطست و دو در ازاء عدالتند یکی ظلم که تصرف کردنست در حقوق و اموال مردم بدون حق و این افراطست و دیگری تمکین ظالم از ظلم بر خود و انتخاب بر سبیل خواری و مذلت با وجود قدرت بر دفع آن و لکن این در عدالت بمعنی مصطلح در میان اکثر مردم است و اما بر تقریر گذشت که عدالت عبارتست از اطاعت قوه عملیه باشد از برای قوه عاقله و ضبط عقل عملی جمیع قوی را در تحت فرمان عقل نظری از برای عدالت یک طرف خواهد بود که ظلم و جور باشد و جمیع صفات رذیله ذمیمه داخل در آن خواهد بود و مخصوص نخواهد بود بتصرف در اموال و حقوق مردم بدون جهت شرعیه زیرا که عدالت باین معنی جامع جمیع صفات کمالیه است پس ظلمیکه مقابل و ضد آنست شامل جمیع اوصاف نقص خواهد بود و مخفی نماند که آنچه مذکور شد از اخلاق ذمیمه اجناس او طرف افراط و تفریط فضایل اربعه و همچنانکه از برای فضایل مذکوره انواعی بسیار است که مندرج در تحت آنها هستند همچنین از برای هر یک از رذایل نیز انواع بیشمار است که مندرج در آنست و ناشی از آنست همچنانکه از جربزه حاصل میشود مکر و حیله و از بلاهت حمق و جهل مرکب و از تهور تکبر و لاف و گردنکشی و عجب و از جبن سوء ظن و جزع و دنائت و از شره متولد میشود حرص و بیشرمی و بخل و اسراف و ریا و حسد و از خمود ناشی میشود قطع نسل و امثال اینها و علمای اخلاق بسیاری از آنها را شرح داده‌اند و بیان نموده‌اند و ما نیز آنها را در این کتاب بیان میکنیم و دانستی که بعضی از آنها متعلقند بقوه عاقله و برخی بغضبیه و طایفه بشهویه و بعضی بدو قوه یا بسه قوه پس ما بیان آنها را در چهار مقام میکنیم و بدانکه والد ماجد حقیر طاب ثراه ابتدا بر سبیل اجمال جمیع اخلاق را از فضایل و رذایل ذکر فرموده‌اند و بعد از آن در مقامات اربع بتفصیل آنها و معانی و معالجات و سایر متعلقات آنها را بیان کرده‌اند و چون چندان فایده بر ذکر اجمالی مترتب نیست ما در این کتاب متعرض آن نشدیم

فصل از اموریکه دانستن آن قبل از شروع در تفصیل اخلاق و معالجات آنها لازم است آنست که بسیار اتفاق میافتد که از بعضی مردمان صفات و افعالی چند بظهور میاید که در ظاهر نیک و صاحب آنها از ارباب اخلاق حسنه متصور میشود و حال آنکه چنین نیست پس باید فرق میان فضایل و صفاتی که شبیه بآنها است و حقیقه از فضایل نیست دانسته شود تا بر غافل مشتبه نشود و بگمراهی نیفتد و هر کسی عیوب نفس خود را شناسد تا طالب فریب نخورد و خود را صاحب اخلاق حمیده نشمرد و از تحصیل معالی اخلاق باز نماند پس میگوئیم دانستی که صفت حکمت عبارتست از علم بحقایق موجودات بنحویکه هستند و لازم این علم الیقین و اطمینان نفس است و صاحب آن را حکیم مینامند زیرا که حقیقت حکمت منفک نمیشود از اعتقاد جازم و تصدیق قطعی و یقین چنین شخصی باشد طفلیکه خود را شبیه بمردان کند و سخنان ایشان را میگوید یا مثل طوطی که بعضی سخنان آدمی را آموخته باشد و حکایت کند یا بعضی افعال ایشان را تعلیم گرفته باشد و بجا آورد اما عفت شناختیکه آن عبارتست از اینکه قوه شهویه در فرمان و اطاعت عقل باشد و همه تصرفات آن موافق و مطابق امر و نهی قوه عاقله بوده باشد و آنچه متضمن مصلحت معاش و معاد باشد بر آن اقدام نماید و هر چه موجب مفسده باشد از آن دوری و کناره جوید نه هر که مقتضای صوابدید عقل را مخالفت نکند و باعث بر آن فرمانبرداری و اطاعت هم نباشد مگر کمال نفس و بزرگی ذات او یا تحصیل سعادت دنیا و آخرت و غرض او فریب مردم یا محافظت آبروی خود نباشد و ترس شحنه و سلطان او را بر آن نداشته باشد و بسیار کسانند که ترک دنیا را

بکنند

اینده واست ولکن موجب فضیلتی دیگر که تعلق بیکی از سه قوه و دیگر داشته باشد نمیشود بلکه هر صفتی از فضایل یا رذایل متعلق است بقوه عاقله
یا غضبیه یا شهویه بتوسط قوه عاقله و از برای عاقله تنها فضیلت و رذیلتی دیگر نمیباشد مگر محض کار فرمائی و اگر انهم موجب استناد هر فضیلتی که بان
سبب حاصل میشود بقوه عاقله بودی بایست جمیع فضایل منسوب بقوه عاقله باشد و همه مندرج در تحت عدالت بوده باشند و شمردن بعضی از فضایل را
از انواع عدالت و بعضی دیگر صحیح نخواهد بود پس مقتضای نظر صحیح انستکه گفته شود که همه فضایل و رذایل مندرجند در تحت انسه فضیلت دیگر که
حکمت و شجاعت و عفت بوده باشد و اضداد انها متعلقند بقوای ثلاثه
ذمیمه انواعی هستند مندرجه در تحت سه صفت مذکوره و اضداد انها و متعلق
قوه عاقله باشند مثال انکه متعلق بیکی از انها است مثل جهل و علم که متعلقند به
بقوه شهویه و انکه متعلق بدو قوه یا سه قوه است یا این نحو است که از برا
مثل حب جاه که اگر مقصود از آن برتری بر مردم و تسلط بر خلق باشد از متعلقه
از متعلقات قوه شهویه است و همچنین حسد اگر باعث ان عداوت باشد از ذما
قوه شهویه است یا این نحو است که از برای آن دو یا سه بالاشتراک حسد
حسد یکه منشا آن عداوت یا توقع وصول آن نعمت بحاسد بعد از زوال آن از محـ
و از راه جهل از اخیر بپندارد پس اگر آن حیرت از مقتضیات قوه شهویه باشد انصفـ
و شهویه با هم باشد انصفت رذیله متعلق خواهد بود بسه قوه عاقله و غضبیه
انهاایست که از برای هر یک از انقوی اثری در حدوث و حصول انصفت
صفتی مجرد باعث باشد یا صفتی که انقوه باعث شده باشد که قوه دیگر ا
انصفت از جمله متعلقات قوه ثانیه شمرده خواهد شد اول نه مانند غضبی که جا
هست اگرچه باعث ایجاد قوه غضبیه انغضب از قوه شهویه شده باشد چون دانـ
و قوه از انها یا سه قوه بدانکه ما در اینکتاب چنانچه والد ماجد در جامع السعا
عاقله بیان میکنیم پس انچه را که متعلق است بقوه غضبیه ذکر مینمائیم پس اوصا
متعلقند بدو قوه از سه قوی یا سه قوه بیان مینمائیم **فصل** شکی نیست که در مقابل هر صفت نیکی خلق بدیست که ضد آن است و چون دانستی که
اجناس همه فضایل چهارند پس معلوم میشود که اجناس صفات رذایل نیز چهارند اول جهل که ضد حکمت است دوم جبن که ضد شجاعت سیم شره
که ضد عفت است چهارم جور که ضد عدالت است ولکن این بحسب مودی نظر است اما تحقیق مطلب انست که از برای هر فضیلتی حدیست مضبوط و معین که
بمنزله وسط است و تجاوز از آن خواه بجانب افراط و خواه بطرف تفریط موجب رذیلت پس هر صفت فضیلتی که وسط است بجای مرکز دایره است
و اوصاف رذایل بمنزله سایر نقطه هانیست که در میان مرکز با محیط فرض شود و شکی نیست که مرکز نقطه ایست معین و سایر نقاط منصور و در اطراف و
جوانب غیر متناهیه اند پس بنابراین در مقابل هر صفت فضیلتی اوصاف رذیله غیر متناهیه خواهند بود و مجرد انحراف از فضیلتی از هر طرف موجب
افتادن در رذیله خواهد بود و استعانت در سلوک طریقه اوصاف حمیده بمنزله حرکت در خط مستقیم و ارتکاب رذایل بجای انحراف از آن است
و چون خط مستقیم در میان دو نقطه بعینه یکی است و خطوط منحنیه میانه انها لامحاله غیر متناهیه میباشد پس استقامت بر صفات نیک نیست مگر بر یکنهج و از برای
انحراف از آن مناهج بسیار است و این است سبب در اینکه اسباب بدی و شر در بیشتر است از اسباب و بواعث خیر و نیکی و از انجاکه پیدا کردن
یکجز معین در میان امور غیر متناهیه مشکل و وسط را یافتن فیمابین اطراف مشکلتر پس استقامت بر آن و ثبات در آن صعب از هر دو لهذا چنین
وسط از میان اخلاق که آن حد عدالت و استقامت بر آن در غایت صعوبت و اشکال است که بعد از انکه سوره هود بر برگزیده معبود نازل شد
و در انجا امر بان بزرگوار شد که فاستقم کما امرت یعنی بایست و ثابت باش همچنانکه ترا امر فرموده ایم فرمودند که شیبتنی سوره هود یعنی پیر کرد مرا
سوره هود و مخفی نماند که وسط بر دو قسمت حقیقی و اضافی و وسط حقیقی انست که نسبت ان بطرفین حقیقة مساوی باشد مثل نسبت چهار بدو و شش
وسط اضافی انست که نزدیک بحقیقی باشد عرفا و بعضی از ان تفسیر نموده اند بانکه نزدیکتر چیزیست بوسط حقیقی که ممکن است از برای نوع یا شخص و علی

که در اخلاق معتبر و امر باستقامت بر آن شده او وسط اضافیست زیراکه یافتن وسط حقیقی و رسیدن بان متعذر و استقامت و ثبات بر آن غیر میسر است
و چون معتبر وسط اضافیست و اختلاف آن ممکنست باینجهت است که اوصاف حمیده گاه باختلاف اشخاص و احوال و اوقات مختلف میشود پس بسا باشد که مرتبه
از مراتب وسط اضافی فضیلت باشد بنظر شخصی یا حالی یا وقتی و رذیله باشد بنسبت بغیر آن **فصل** از انچه گفتیم معلوم شد که در برابر هر صفت نیکی
اخلاق رذیله غیر متناهیه است از دو طرف افراط و تفریط ولکن هر یک از انها را اسم معین و نام علیحده نیست بلکه شمردن جمیع ممکن نیست و تعداد جمیع شان
عاجز [...] عده کلیه انست که دانستی که اوصاف حمیده [...] وسط
نت پس در مقابل هر جنسی از صفات فاضله دو جنس از
هست خواهند بود و رذیله ضد حکمت یکی جربزه که کار
ز طرف افراط است و دیگری بلاهت و ان معطل
لیت گاهی از اول شعله و از دوم بجهل بسیط تعبیر میشود
این از طرف افراط و دیگری جبن و [illegible]
ل عبارتست از حرص فرو رفتن در لذات جسمیه بدون ملاحظه
یه دیگریکه ترک کند انچه از برای حفظ بدن یا بقای نسل
و اموال مردم بدون حقی و این افراطست و دیگری
عدالت بمعنی مصطلح در میان اکثر مردم است و اما [illegible]
ی را در تحت فرمان عقل عملی از برای عدالت بخطر ف
رف در اموال و حقوق مردم بدون جهت شرعیه زیراکه
نقص خواهد بود و مخفی نماند که انچه مذکور شد از اخلاق
بسیار است که مندرج در تحت انها هستند همچنین از
صل میشود مکر و حیله و از بلاهت حمق و جهل مرکب
و حرص و شره و بخل و اسراف و ریا و حسد و از
جمود یا سهی میشود و قطع نسل و امثال انها و علمای اخلاق بسیار از انها را شرح داده اند و بیان نموده اند و ما نیز انها را در اینکتاب بیان میکنیم و دانستیکه
بعضی از انها متعلقست بقوه عاقله و برخی بغضبیه و طایفه بشهویه و بعضی بدو قوه یا به سه قوه پس ما بیان انها را در چهار مقام میکنیم و بدانکه والد
ماجد حقیر طاب ثراه ابتدا بر سبیل اجمال جمیع اخلاق را از فضایل و رذایل ذکر فرموده اند و بعد از آن در مقامات اربع تفصیل انها و معالجات
و سایر متعلقات انها را بیان کرده اند چون چندان فایده بر ذکر اجمالی مترتب نیست در اینکتاب متعرض آن نشدیم **فصل** از امور یکه دانستن
آن قبل از شروع در تفصیل اخلاق و معالجات انها لازم است انست که بسیار اتفاق میافتد که از بعضی مردمان صفات و اعمالی چند بظهور میاید که
در ظاهر نیک و صاحب انها از ارباب اخلاق حسنه متصور میشود و حال انکه چنین نیست پس باید فرق میان فضایل و صفاتی که شبیه بانها است
و حقیقة از فضایل نیست دانسته شود تا بر عاقل مشتبه نشود و بگمراهی نیفتد و هر کسی عیوب نفس خود را بشناسد تا طالب فریب نخورد و خود را صاحب
اخلاق حمیده نشمرد و از تحصیل معالی اخلاق باز نماند پس میگوئیم دانستیکه صفت حکمت عبارتست از علم بحقایق موجودات بنحویکه هستند و لازم این
علم الیقین و اطمینان نفس هست و صاحب ان حکیم مینامند زیراکه حقیقت حکمت منفک نمیشود از اعتقاد جازم و تصدیق قطعی و یقین چنین
شخصی باشد طوطیست که خود را شبیه بمردان کند و سخنان ایشان را میگوید یا مثل حیوانیست که بعضی سخنان آدمیرا اموخته باشد و حکایت کند یا بعضی افعال
ایشانرا تعلیم گرفته باشد و بجا آورد و اما عفت شناسیکه آن عبارتست از اینکه قوه شهویه در فرمان و اطاعت عقل باشد و همه تصرفات آن موافق و مطابق
امر و نهی قوه عاقله بوده باشد و آنچه متضمن مصلحت معاش و معاد باشد بر آن اقدام نماید و هر چه موجب مفسده باشد از آن دوری و کناره جوید نه
هر کس مقتضای صوابدید عقل را مخالفت نکند و باعث بر انهم فرمانبرداری و اطاعت هم نباشد مگر کمال نفس و بزرگی ذات او یا تحصیل سعادت دنیا
و آخرت و غرض او فریب مردم یا محافظت آبروی خود نباشد و ترس شحنه و سلطان او را از آن نداشته باشد و بسیار کسانند که ترک دنیا را

ایند واست ولکن موجب فضیلتی دیگر که تعلق بیکی ازین قوه و بدیگری داشته باشد میشود بلکه هر صفتی از فضایل یا رذایل متعلق است بقوه عاقله
یا غضبیه یا شهویه بتوسط قوه عاقله و از برای عاقله بتنهایی فضیلت و رذیلتی دیگر میباشد که محض کار فرمائی واگر اینموجب استناد هر فضیلتی که با آن
سبب حاصل میشود بقوه عاقله بودی بایست جمیع فضایل مستند بقوه عاقله باشد و همه مندرج در تحت عدالت بوده باش...
از انواع عدالت و بعضی دیگر صحیح نخواهد بود پس بمقتضای طرح صحیح آنستکه گفته شود که ...
حکمت و شجاعت و عفت بوده باشد و اضداد اینها متعلق...
ذمیمه انواعی هستند مندرجه در تحت سه صفت
قوه عاقله باشند مثال آنکه متعلق بیکی از اینها است
بقوه شهویه و آنکه متعلق بدو قوه یا سه قوه است

مثل حب جاه که اگر مقصود از آن برتری بر مردم و
از متعلقات قوه شهویه است و همچنین حسد اگر باعث آنه
قوه شهویه است یا این بخواست که از برای آن دو یا سه
حسدیکه منشا آن عداوت یا توقع وصول آن نعمت بحاسد بو
و از راه جهل از آخر بپندارد پس اگر آن جز از غضبیه و قوه شهو
و شهویه با هم باشد اینصفت رذیله متعلق خواهد بود به قوه عاقله
اینها است که از برای هر یک از آن قوی اثری در حدوث و حصول
صفتی مجرد باعث باشد یا بمعنی که آن قوه باعث شده باشد که تو
اینصفت از جمله متعلقات قوه ثانیه شمرده خواهد شد اول نه مانند غضب
هست اگرچه باعث ایجاد قوه غضبیه اینغضب از قوه شهویه شده باشد چون ز
و قوه از آنها یا سه قوه بدانکه ما در اینکتاب چنانچه والد ماجد در جامع الـ ... دیده متعلقند بقوه
عاقله بیان میکنیم پس آنچه را که متعلق است بقوه غضبیه ذکر مینمائیم پس ا... بقوه شهویه شرح میدهیم و بعد از آن صفاتیکه
متعلقند بدو قوه از قوی یا سه قوه بیان مینمائیم **فصل** شکی نیست که در مقابل هر صفت نیکی خلق بدیست که ضد آن است و چون دانستی که
اجناس همه فضایل چهارند پس معلوم میشود که اجناس صفات رذایل هم چهارند اول جهل که ضد حکمت است دوم جبن که ضد شجاعت سیم شره که
ضد عفت است چهارم جور که ضد عدالت است ولکن این بحسب مودی نظر است اما تحقیق مطلب آنستکه از برای هر فضیلتی حدیست مضبوط و معین که
بمنزله وسط است و تجاوز از آن خواه بجانب افراط و خواه بطرف تفریط مودیست برذیله پس هر صفت فضیلتی که وسط است بجای مرکز دایره است
و اوصاف رذایل بمنزله سایر نقطهاییست که در میان مرکز یا محیط فرض شود و شکی نیست که مرکز نقطه ایست معین و سایر نقاط منصور و در اطراف
و جوانبش غیر متناهیه اند پس بنابراین در مقابل هر صفت فضیلتی اوصاف رذیله غیر متناهیه خواهند بود و مجرد انحراف از فضیلتی از هر طرفی موجب
افتادن در رذیله خواهد بود و سعادت در سلوک طریقه اوصاف حمیده بمنزله حرکت در خط مستقیم و ارتکاب رذایل بجای انحراف از آن است
و چون خط مستقیم در میان دو نقطه یکی باشد که خطوط منحنیه میانه آنها لامحاله غیر متناهیه میباشد پس استقامت بر صفات نیک نیست مگر بر یکنهج و از برای
انحراف از آن مناهج بیشمار است و این است سبب در اینکه اسباب بدی و شر در بیشتر است از اسباب و بواعث خیر و نیکی و از اینجاکه پیدا کردن
یکچیز معین در میان امور غیر متناهیه مشکل و وسط را یافتن فیمابین اطراف منکثره مشکلتر پس استقامت بر آن و ثبات در آن اصعب از هر دو لهذا اختیار
وسط از میان اخلاق که آن حد اعتدالست و استقامت بر آن در غایت صعوبت و از اینجهت که بعد از آنکه سوره هود بر برگزیده معبود نازل شد
و در اینجا امر بان بزرگوار شد که فاستقم کما امرت یعنی بایست و ثابت باش همچنانکه ترا امر فرموده ایم فرمودند که شیبتنی سوره هود یعنی پیر کرد مرا
سوره هود و مخفی نماند که وسط بر دو قسمت حقیقی و اضافی و وسط حقیقی آنست که نسبت آن بطرفین حقیقه مساوی باشد مثل نسبت چهار بدو و شش
وسط اضافی آنست که نزدیک بتحقیقی باشد عرفا و بعضی از آن تعبیر نموده اند باینکه نزدیکترین مرتبت بوسط حقیقی که ممکن است از برای نوع یا شخص و وسطی

کدر معرف

که در اخلاق ...
نیست زیراکه یافتن وسط حقیقی و رسیدن بان متعذر و استقامت و ثبات بر آن غیر میسر است
...صاف حمیده گاه باختلاف اشخاص و احوال و اوقات مختلف میشود پس بسا باشد که مرتبه
... و رذیله باشد بنسبت بغیر آن **فصل** از آنچه گفتیم معلوم شد که در برابر هر صفت نیکی
هر یک از اینها را اسم معین یا نام علیحده نیست بلکه شمردن جمیع ممکن نیست و تعداد جمیع شان
آن جمیع مندرج باشند و قاعده کلیه آنست که دانستی که اوصاف حمیده و ظلم وسط
موم و از اخلاق رذیله است پس در مقابل هر جنسی از صفات فاضله دو جنس از
اند پس اجناس رذایل هشت خواهند بود و رذیله ضد حکمت یکی جربزه که کار
موضعی معین و این از طرف افراط است و دیگری بلاهت و آن معطل
این در جانب تفریط و گاهی از اول بشقه و از دوم بجهل بسیط تعبیر میشود
... از اینها یکند و این از طرف افراط و دیگری جبن و آنرا دکر دانسته
... شده یکی شره که عبارت است از فرو رفتن در لذات جسمیه بدون ملاحظه
... قوه شهویه است ... دیگر که ترک کند آنچه از برای حفظ بدن یا بقاء نسل
... در حقوق و اموال مردم بدون حقی و این افراط و دیگری
... این در عدالت بمعنی مصطلح در میان اکثر مردم است و اما بمعنی دیگر
... مثل جمیع قوی را در تحت فرمان عقل نظری از برای عدالت یکطرف
... ن دران خواهد بود و مخصوص نخواهد بود بتصرف در اموال و حقوق مردم بدون جهه شرعیه زیراکه
... جمیع صفات کمالیه است پس ظلمیکه مقابل و ضد آنست شامل جمیع اوصاف نقص خواهد بود و مخفی نماند که آنچه مذکور شد از اخلاق
ذمیمه اجناس او طرف افراط و تفریط و فضایل اربعه اند و همچنانکه از برای فضایل مذکوره انواع بسیار است که مندرج در تحت آنها هستند همچنین از
برای هر یک از رذایل هم انواع بیشمار است که مندرج در آنست و ناشی از آنست همچنانکه از جربزه حاصل میشود مکر و حیله و از بلاهت حمق و جهل مرکب
و از تهور تکبر و لاف و گردنکشی و عجب و از جبن سوء ظن و جزع و دنائت و از شره متولد میشود حرص و بیشرمی و بخل و اسراف و ریا و حسد و از
خمود ناشی میشود قطع نسل و امثال اینها و علمای اخلاق بسیار از آنها را شرح داده اند و بیان نموده اند و ما نیز آنها را در اینکتاب بیان میکنیم و دانستیکه
بعضی از آنها متعلقند بقوه عاقله و برخی بغضبیه و طایفه بشهویه و بعضی بدو قوه یا به سه قوه پس ما بیان آنها را در چهار مقام میکنیم و بدانکه والد
ماجد حقیر طاب ثراه ابتدا بر سبیل اجمال جمیع اخلاق را از فضایل و رذایل ذکر فرموده اند و بعد از آن در مقامات اربع بتفصیل آنها و معانی و معالجا
و سایر متعلقات آنها را بیان کرده اند چون چندان فایده بر ذکر اجمالی مترتب نیست ما در اینکتاب متعرض آن نشدیم **فصل** از امور یکه دانستن
آن قبل از شروع در تفصیل اخلاق و معالجات آنها لازم است آنست که بسیار اتفاق میافتد که از بعضی مردمان صفات و افعالی چند بظهور میاید که
در ظاهر نیک و صاحب آنها از ارباب اخلاق حسنه متصور میشود و حال آنکه چنین نیست پس باید فرق میان فضایل و صفات و آنچه شبیه بآنها است
و حقیقه از فضایل نیست دانسته شود تا بر عاقل مشتبه نشود و بگمراهی نیفتد و هر کسی عیوب نفس خود را بشناسد تا طالب فریب نخورد و خود را صاحب
اخلاق حمیده نشمرد و از تحصیل معالی اخلاق باز نماند پس میگوئیم دانستیکه صفت حکمت عبارتست از علم بحقایق موجودات بنحویکه هستند و لازم ان
علم الیقین و اطمینان نفس است و صاحب آن از احکم میشناسند زیراکه حقیقت حکمت منفک نمیشود از اعتقاد جازم و تصدیق قطعی و یقین چنین
نخص باید طلبت که خود را شبیه بمردان کند و سخنان ایشان را میگوید یا مثل حیوانیست که بعضی سخنان آدمیرا آموخته باشد و حکایت کند یا بعضی افعال
ایشان را تعلیم گرفته باشد و بجا آورد و اما عفت شناختیکه آن عبارتست از اینکه قوه شهویه در فرمان و اطاعت عقل باشد و همه تصرفات آن موافق و مطابق
امر و نهی قوه عاقله بوده باشد و آنچه متضمن مصلحت معاش و معاد باشد بر آن اقدام نماید و هر چه موجب ضرر ... باشد از آن دوری و کناره جوید
هر گز بمقتضای صوابدید عقل را مخالفت نکند و باعث بر اینقدر بازداری و اطاعت هم نباشد مگر کمال نفس و بزرگی ذات او یا تحصیل سعادت دنیا
و آخرت و غرض او فریب مردم یا محافظت آبروی خود نباشد و ترس شحنه و سلطان او را از آن نداشته باشد و بسیار کسانند که ترک دنیا را

بلکه

بجهة دنیا نموده اند و ترک بعضی لذات دنیویه را نموده اند و مطلب ایشان رسیدن بلذات بالاتر است پس چنین اشخاص صاحب فضیلت عفت نیستند و
همچنین کسانیکه از راه اضطرار و الجاء یا بسبب آلتی و بیقوتی و بجهة اینکه از بسیاری آنها متنفر شده اند یا بجهة تشویش حدوث بعضی مرضها و ناخوشیها
یا از بیم اطلاع مردمان و خوف از ملامت ایشان پس چنین کسان را عفیف نتوان گفت و بسیار اشخاص هستند که بعضی لذات را ترک میکنند و پیروی بعض
لذات را تمکین میکنند بجهة اینکه آنها را نفهمیده اند و بلذت آنها نرسیده اند بنحویکه در بسیاری از بادیه نشینان و اهالی کوهستان مشاهده میشود و این
بر صفت عفت نیست بلکه صاحب عفت کسی است که با وجود صحت قوی و قوه آنها و دانستن کیفیات لذات و مهیا بودن اسباب و آلات و عدم
تشویش از مرض و آفات بی آنکه مانعی از خارج بوده باشد و در استیفای لذات دنیویه پا از جاده اطاعت عقل و شرع بیرون نگذارد و اما صفت
شجاعت و آنکه عبارتست از اینکه قوه غضبیه مطیع و منقاد عقل بود تا آنچه را عقل امر باقدام آن نماید اقدام کند و آنچه را نهی کند از آن حذر کند
و باید داعی و باعثی در این عمل غیر از تحصیل کمال و سعادت نداشته باشد پس کسیکه خود را در امور هولناک اندازد و بیباک بر لشکر سهمناک
تازد و پروا از زدن و خوردن و کشته شدن و بستن و بستن و باک نکند بجهة تحصیل مال و جاه یا بشوق جمال معشوقه صاحب جمال یا از خوف
امیر و سردار و بیم پادشاه ذو الاقتدار یا بجهة مفاخرت بر امثال و اقران یا شهرت در میان مردمان و چنین شخصی را شجاع نتوان گفت و او را
از ملکه شجاعت نصیبی نباشد بلکه منشاء صدور این امور از او یا شهوت یا جبن پس هر که خود را بجهة یکی از این امور بمهالک اندازد او جابر
و حریص تر و از فضیلت شجاعت دورتر است و همچنین کسانیکه از راه عصبیت طایفه و خویشان و قبیله و نزدیکان داخل در امور مهلکه میشوند
و بسا باشد که بسیار کسان در مهالک داخل شده و غلبه کرده تا اینکه بیم و ترس او زایل شده بنابر عادت احتراز نمیکند و همیشه خود را در عقب
میدهد چنین شخصی نیز شجاع نیست بلکه طبیعت او بجهة عادت بجز غلبه را در نظر ندارد و تصور مغلوبیت را نمینماید و از این قبیل است حمله حیوانات
درنده و درآوردن ایشان یکدیگر را با غیر جنس خود از انسان یا حیوان بدون عجز و بیم و خود ظاهر است که ایشان از قوه عاقله نصیبی نیست
که غضب در فرمان او باشد و حملات ایشان از ملکه شجاعت بوده باشد بلکه طبیعت ایشان بر این مجبول است و بالجمله شجاع واقعی کسی است
که افعال او بمقتضای اشاره عقل صادر شود و باعث دنیوی در آن نباشد و بسا باشد که عقل در بعضی از مواضع حکم بحذر میکند پس فرار از آن
منافات با شجاعت ندارد از جهت اینکه ترسیدن از صاعقههای قویه و زلزلههای شدیده نشان جبونیت نه شجاعت و بی سبب و آوردن بجانوران
درنده یا سباع گزنده نیست مگر از حماقت و باید دانست که در نزد شجاع حقیقی محافظت ننگ و نام بالاتر از زندگانی چند روزه است و مرگ و هلاکت را
بر خود پسندد و رسوائی و عار را بر خود روا ندارد و اری مردان ساغر بلا و مصیبت را لاابالی وار مینوشند و جامه ننگ و بدنامی نپوشند فضیحت
اهل و حرم را دیدن و از شرف و بزرگی هیچ ندیدن بجهة دو روزه حیات نه از مردانگی و در پاس زندگانی بی ثبات از سر ناموس و ابرو گذشتن
و از اینجهت شجاعان نام دار مردن با نام و ننگ از زندگی میدانستند و ابطال روزگار دگر حمیت احیات ابدی میشمارند و از اینجهت بود که شیر مردان میدان
دین در حفظ شریعت روی از خنجر و شمشیر خونریز نگردانیدند و بامنصب بود که یکه تازان معرکه مذهب آئین در حمایت ملت گرزگران و تیغ برّان را
بر فرق خود پسندیدند بلی کسیکه بقای نام نیکو را در صفحه روزگار و پاداش اعمال را در دار قرار و سرمدی عمر ما باید داند البته باید زر فانی
اختیار میکند پس در حمایت دین و شریعت سینه خود را سپر میکند و از تیغ ملامت ابنای روزگار حذر میکند و میداند که پای مردان شیر دل
در راه دین در خون طپیدن و بسعادت ابد رسیدن از دو روزی ذلیل و خار در دنیا ماندن و عاقبت مردن و از مرتبه شهادت دور ماندن
بسی بهتر و بالاتر است و از اینجهت شیر بیشه شجاعت و شاه سریر ولایت باصحاب خود فرمودند ایها الناس انکم ان لم تقتلوا تموتوا و الذی نفسی ابن
ابیطالب بیده لالف ضربة بالسیف علی الرأس اهون من میتة علی الفراش یعنی ای مردمان بدرستیکه شما اگر کشته نشوید خواهید مرد و قسم بخدا آنکه
جان پسر ابیطالب در دست او است که هزار ضربت شمشیر بر سر آسانتر و گوارا تر است از اینکه آدمی در بستر بمیرد باری هر عملیکه از صاحب مرتبه
شجاعت سر میزند در هر وقتیکه بوده باشد موافق طریقه عقل و مناسب وقت میباشد و از ارکسیدن بار مصائب و فتن صعبی و کلالی و نه از خستن
زهر نوائب و محن المی و ملالیست نه در دلش از حوادث زمان اضطرابی و حیرتی و نه در خاطرش از آفات زمان تشویش و وهنی آنچه بر دیگران گرانست
در پیش او سهل و آسانست و هر چه بر مردمان سخت و دشوار است در نزد او نرم و هموار است اگر غضب کند از فرمان عقل بیرون نبرد
و اگر انتقام کشد پا از جاده شرع بیرون نمی نهد اما ملکه عدالت معلوم شد که عبارتست از انقیاد و اطاعت قوه عملیه از برای قوه عاقله بنحویکه
هیچ عملی از آدمی سر نزند مگر بعنه موده عقل و در وقتی این حاصل میشود که ملکه در نفس آدمی بهم رسد که جمیع افعال بر نهج اعتدال از او صادر

شود با ملکه

شود با آنکه او در آن غرضی یا مطلبی دنیوی باشد پس کسیکه عدالت را بر خود بندد و بمشقت خود را عادل نماید و از راه ریا اعمال خود را شبیه باعمال
عادل کند و مطلب او تسخیر دلهای مردمان یا تحصیل مال ایشان یا رسیدن بمنصب و جاه یا تقرب بوزیر و شاه باشد عادل نباشد و همچنین حال در
جمیع صفات فاضله که در تحت این چهار صفت مندرجند بتفصیلیکه مذکور خواهد شد مثلا سخاوت عبارتست از ملکه بخشش و عطای اموال بمستحقین بدون
قصد و غرضی پس بذل مالی بجهة تحصیل مالی بیشتر از آن یا بسبب دفع ضرری از خود یا بقصد حصول مناصب یا وصول بلذات حیوانیه یا بجهة شهرت
و نام و مفاخرت بر انام سخاوت نیست و همچنین بخشش بغیر اهل استحقاق و اسراف در انفاق را سخاوت نگویند و کسیکه مسرف باشد جاهل است
و مرتبه مال را نمیداند که بمال محافظت اهل و عیال و تحصیل مرتبه کمال میشود و مال و ثروت را دخل بسیار است در ترویج احکام شریعت و نشر فضایل و
حکمت و از اینجهت در صحیفه سلیمانیه وارد است که ان الحکمة مع الثروة یقظان و مع الفقر نائم یعنی علم و حکمت با مال و ثروت حکم کسی دارد که
بیدار باشد و با فقر و تهی دستی در خوابست و بسا باشد که سبب و منشا اسراف و جهل باشکال تحصیل مال حلال است و اغلب کسانیکه بزحمت تحصیل
مالی رسیده از تبذیر یا مثل آن چنین نیند زیرا که بزحمت تحصیل حلال رانرسیده و ندانسته اند که راه مدخل حلال و مشاغل طیبه بسیار کم و بزرگان از تکلف
هر شغلی مسکلف و از اینجهت که نصیب آزادگان از دنیا نهایت قلت و همیشه از بخت خود در شکایتند بخلاف دیگران چون تحصیل مال بی
پروانه در فکر حرام و حلال و نه تشویشی از عذاب و وبال دارند از هر جا که رسد بگیرند و بهر جا که رسد صرف کنند بعضی از حکما گفته اند که تحصیل مال
مثل اینست که سنگ را بقله کوه بالا بری و خرج مثل آنست که از آنجا رها کنی **باب سوم** در بیان محافظت اخلاق حمیده از بیرون رفتن از حد
اعتدال و معالجات کلیه در ازاله ذمایم اخلاق و احوال از آنچه تخصیص ندارد ببعضی صفات و اعمال و آنچه متعلقست باینموال و در آن چند
فصلست **فصل** بدانکه از برای کسب فضایل صفات و محاسن ملکات ترتیبی است لایق که تجاوز از آن نباید نمود توضیح این کلام آنست که
شکی نیست که هر چه از مرتبه بمرتبه دیگر منتقل میشود و حرکت میکند از مرتبه اولی بثانیه و حرکات و افعال هر چیز را از مرتبه نقص بکمال میرساند یا از
قدرت و اختیار ما بیرون است از حرکات طبیعیه مانند نطفه که از زمانیکه در رحم قرار میگیرد و حرکات میکند در اطوار مختلفه تا آنکه بمرتبه حیوانیت
میرسد و یا بقدرت و اختیار ما است از حرکات صناعیه مانند مانند چوب خشک که بتوسط آلات و نجار حرکت میکند در صورتهای متفاوته تا بسریر
سلاطین ذوی الاقتدار میگردد و چون حرکات طبیعیه مستندست بمبادی عالیه و مصادر متعالیه معلوم است که موافق مصلحت و مطابق حکمت
و ترتیب آن اتم و احسن است پس بر آدمی لازمست که در تحریکات صناعیه اقتدا نماید بتحریکات طبیعیه و صاحب صنعت متابعت طبیعت را نماید و چون که
این معلوم شد میگوئیم که چون تهذیب اخلاق و تحصیل فضایل صفات از امور صناعیه که ما بآن مامور هستیم پس لازمست که در ترتیب آن پیروی
افعال طبیعت کنیم و شکی نیست که اول چیزی که از برای طفل بتحریک طبیعت حاصل میشود قوه طلب غذا است چه در رحم مادر از راه ناف غذا را
بخود میکشد و قوت خود را مطلبد و چون از این مرتبه حرکت کرد قوه طلب در آن زیاد شد در وقت غذا خواستن صدا بگریه بلند میکند و پستان مادر
میجوید اینها همه از متعلقات قوه شهویه است پس اول قوه که از او حاصل میکند این قوه است و چون این قوه در آن قوت گرفت و بکمال رسید آثار
قوه غضبیه در او پیدا میشود که از خود سود و زیان را دفع کند و خود را از هلاکت و تلف شدن محافظت نماید اگر چه باستعانت از پدر و مادر یا غیر ایشان
باشد چنانچه مشاهده میشود که المیکه بطفل میرسد بگریه میآید تا دیگران مطلع شده دفع الم نمایند و این قوه قوت میگیرد تا در آن میل برتری بر امثال و
اقران و سروری بر دیگران حاصل میشود این دویم قوه ایست که طبیعت در آدمی میپرورد و بعد از این آثار قوه تمیز و ادراک در او ظاهر میگردد و
روز بروز زیاد میگردد تا قابل تعلیم علوم و صناعات میگردد و در اینوقت عمل طبیعت در تدبیر قوی بمرتبه کمال میرسد و ابتدای تکمیل صناعت
یعنی وقتیست که آدمی نفس خود را تکمیل نموده تدبیر قوا بر آنکه طبیعت پرورش داده نماید و ایشان را بکمال برساند پس اگر کوتاهی کند و خود بتکمیل
صناعی نپردازد و بهمین حال باقی خواهد بود و بکمال حقیقی که انسان بجهة آن خلق شده نخواهد رسید زیرا که همه کس متصف بجمیع صفات جمیله و صاحب
نفس قدسیه ایجاد نشده کو در ابتدا مردم اخلاقی باشد و چون دانستیکه طبیعت اول قوه شهویه را بظهور آورد و بعد از آن غضبیه و بعد
از آن قوه عقل و تمیز پس در صناعت باید باین ترتیب تدبیر و تکمیل نمود و ابتدا در تهذیب قوه شهویه سعی نمود و صفت عفت را که از فضایل اینقوه است
اکتساب نمود و بعد از آن بقوه پرداخت و ملکه شجاعت را که از کمالات اینقوه است تحصیل کرد پس در تکمیل قوه عاقله اجتهاد نموده فضیلت حکمت را بدست
آورد و چنانچه باین ترتیب آدمی در تحصیل اخلاق حسنه کوشد بسهولت و آسانی جام سعادت نوشد و ثمره این ترتیب تسهیل تهذیب اخلاق و آسانی
آنست چه شکی نیست که قوه شهویه با انقیاد و اطاعت از قوه غضبیه نزدیکتر و گذشتن از قدر زاید از ضرورت غذا و شهوت از کسب جاه و برتری

درباب وسروری ویکی در مقابل بدی واغماض از انتقام دشمنان قوی بسی اسانست پس تسخیر قوه شهویه در ابتدا اسهلست وبعد از تسخیر فی الجمله
قوتی از برای عاقله میشود ملکه تسخیر از برای او هم میرسد واسباب قوه غضبیه اندکی کمتر میگردد وتسخیر آن نیز بسهولت میسر میشود بعد از تسخیر این دو قوه تحصیل
ملکه حکمت که از اعظم وصعب ترین است بآسانی ممکن میگردد وکسیکه این ترتیب از دست بدهد آنست که بتکمیل خود وتهذیب اخلاق از برای او ممکن نباشد
ولکن بدشواری وصعوبت حاصل میشود پس طالب سعادت باید در هیچ حالی دست از طلب ندارد واز رحمت خدای متعال نومید نشود وکمر طلب
میان بندد ودامن همت برکمر زند وطلب توفیق وتایید از پروردگار شفیق ومجید نماید وبداند همچنانکه کسیکه فاقد صفات کمالیت سعی در تحصیل
آن وازاله ضدش براو لازمست همچنین صفت کمالیکه از برای آدمی حاصل است جهد در محافظت وابقاء آن لازم وواجب است مانند
صحت بدن چه اگر کسیرا مرضی باشد سعی در دفع آن وتحصیل صحت باید کند واگر صحیح باشد مراعات حفظ صحت میباید نماید واز این جهت که فن طب را
منقسم بدو قسم کرده اند یکقسم در حفظ صحت ودیگری در دفع مرض وچون علم اخلاق نیز شبیه بعلم طبابت بلکه طب حقیقی است پس علم اخلاق نیز
منقسم بدو قسم میشود یکی در فضایل ودیگری در دفع رذایل وبجهت مشابهت این دو علم این علم را طب روحانی گویند همچنانکه طب متعارف را طب جسمانی نامند
واز این رو بود که جالینوس طبیب در نامه که بخدمت حضرت مسیح علی نبینا واله وعلیه السلام فرستاد نوشت که من طبیب الابدان الی طبیب النفوس
یعنی این نامه ایست از طبیب بدنها بسوی طبیب روحها فصل بدانکه لازمست از برای طالب پاکی نفس از اوصاف رذیله وآراستن آن بصفات
جمیله از چند چیز اول آنکه اجتناب از مصاحبت بدان واشرار لازم داند ودوری از همنشینی صاحبان اخلاق بد را واجب شمرد واحتراز کند از شنیدن
قصها وحکایات ایشان واستماع آنچه از ایشان صادر شده وسر زده وبا نیکان وصاحبان اوصاف حسنه مجالست نماید ومعاشرت ایشانرا اختیار
کند وکیفیت سلوک ایشانرا با خالق وخلق ملاحظه کند واز حکایات پیشینیان وگذشتگان از بزرگان دین وملت ورهروان راه سعادت مطلع
شود وپیوسته استماع کیفیت احوال وافعال ایشانرا نماید زیرا که صحبت با هر کسی را دخیلتی عظیم دارد ودر اتصاف باوصاف وتخلق باخلاق او
شعر یار خندان یار را خندان کند صحبت نیکانت از نیکان کند چه طبع انسان دزد است وآنچه را که از طبع دیگری می بیند اخذ میکند
وسر این آنست که از برای نفس انسانی چندین قوه است که بعضی مایل بخیرات وفضایل وبعضی مقتضی شرور ورذایل هستند وپیوسته این قوی
بایکدیگر در مقام نزاع وجدالند واز برای هر یک از آنها که اندک قوتی حاصل شد وجزئی معینی بهم رسید بر آن دیگری بهمان قدر غالب میشود ونفس را
مایل بمقتضای خود میکند وشکی نیست که مصاحبت با صاحب صفتی وشنیدن حکایات وافعال او واستماع قصص احوال او باعث مقتضی قوت
آن صفت میشود ویا بسبب کسانیکه بیشتر اوقات با هم همنشین هستند یا در اغلب ازمنه بجهت اجتماعیکه با یکدیگر دارند مانند شاگردان یک استاد یا
بندگان یکمولی وامراء یکپادشاه غالبست که اخلاق ایشان متماثله واوصاف ایشان متشابهه میباشد بلکه چنین است در تحصیل با کثیر ولکن
چون اکثر قوای انسانیه طالب اخلاق رذیله هستند انسان زودتر مایل بشر میشود ومیل او بصفات بد آسانتر است از میل بخیرات واز این جهت که
گفته اند تحصیل ملکات ارجمند بمنزله آنست که از نشیب بفراز روند وکسب صفات ناپسند چنانست که از فراز بنشیب آیند واشاره باینست آنچه
آنحضرت رسول صلی الله علیه واله فرموده اند حفت الجنة بالمکاره وحفت النار بالشهوات یعنی رسیدن بدرجات بهشت بکشیدن جاهای
ناگوار منوط ودخول آتش جهنم بارتکاب خواهشهای نفسانی مربوطست دویم آنکه همیشه مواظب اعمالی باشد که از آثار صفات حسنه است وخواه
نخواهی نفس را بر افعالی بدارد که مقتضای صفتی است که طالب تحصیل آن یا در صدد بقاء ومحافظت آنست مثلا کسیکه خواهد محافظت ملکه سخاوت وجود را
نماید یا آنرا تحصیل کند باید پیوسته اموال خود را موافق طریقه عقل وشرع بمستحقین بذل نماید وهر وقت که میل خود را ببخل وامساک بیابد نفس خود را در
مقام عتاب درآورد وهمچنین کسیکه در مقام حفظ صفت شجاعت یا در صدد کسب آن باشد باید همیشه قدم گذارد در امور هولناک واحوال خطرناک که عقل و
شرع از آنها منع نکرده باشد وچون آثار جبن در خود مشاهده کند با خود در جنگ وقهر بوده باشد واین بمنزله ریاضات بدنیه است که از برای دفع
امراض بدن یا حفظ صحت آن بکار برند سیوم آنکه پیوسته مراقب احوال ومتوجه اعمال وافعال خود باشد وهر عملیکه میخواهد کرده باشد ابتدا در آن
تامل وفکر کند اگر بخلاف مقتضای خلق حسن از آن سر زند واگر احیانا از او امری بظهور آید که موافق صفات پسندیده نیست نفس خود را تادیب کند
ودر مقام تنبیه ومواخذه آن برآید باینطریق که اول خود را سرزنش وملامت کند بعد از آن تحمل اموری شود که بر او شاق وناگوار است همچنانکه
اگر کام خود را شیرین کند بلقمه که نباید از آن بخورد مذاق الم وارد بروزه داشتن واگر غضبی بیجا از آن در واقعه سر زند مواخذه کند خود را بصبر کردن
در واقعه دیگر که شدیدتر از آن باشد یا خود را در معرض اهانتی درآورد که نفس را تحمل آن گران بوده باشد یا تلافی آن از ابذل وتصدق وامثال آن نماید

وزنهار

وزنهار که در هیچ حال از خود غافل نشود واز جد وجهد در کسب صفات نیک یا حفظ آنها باز نماند واگر چه چنان داند که در اخلاق حسنه بمرتبه اعلی رسیده
زیرا که غفلت موجب کسالت است وبسبب کسالت فیض عالم قدس منقطع میشود وابواب فیوضات بسته میگردد شعر اندرین ره میتراش ومیخراش
تا دم آخر دمی غافل مباش واز سعی وجد یوما فیوما نفس را صفائی تازه حاصل وهر لحظه او را ترقی در مرتبه کمالات وصعود بمدارج سعادات هم
میرسد تا میرسد بمرتبه که پرده طبیعت از پیش بصیرت او برداشته میشود ومحل اسرار ملک وملکوت بلکه محرم خلوت جبروت میگردد ودر امور دنیاویه
وتعلقات آن بغیر از زیاده از قدر ضرورت سعی نکند وبیش از حد لازم ملتفت آنها نشود وخود را بشقاوت سرمد گرفتار نسازد آری چه شقاوت از آن
بالاتر که کسی جوهر گرانمایه از عالم قدس را صرف تحصیل خزف پاره چند در ظلمتکده دنیا نماید ویوسف کنعان مجرد را بهای کلاف بیره زالی فروشد یا
متاعی را که منشی ملک ابد باشد بازآخته وخاکی دهد وسرمایه را که سود آن پادشاهی سرمد باشد بر سر خاک وخاشاکی نهد چهارم احتراز کند
از آنچه باعث تحریک قوه شهویه یا غضبیه میشود وچشم را محافظت نماید از آنچه غضب یا شهوت را بهیجان میآورد وگوش را نگهدارد از شنیدن آدیدن
آنها ودل را ضبط کند از تصور وتخیل آنها وبیشتر سعی در محافظت آن نماید وخیال آنها را در خاطر خود راه ندهد زیرا که در تصور وخیال آتش
شوق وشعله غضب بر میگردد پس سرایت باعضا وجوارح میکند ومجرد دیدن یا شنیدن بدون اینکه دل را مشغول آن کند چندان تاثیری ندارد و
لیکن این دو قوه را از هیجان محافظت نکند مانند کسیست که شیر درنده یا سگ دیوانه یا اسب سرکشی را رها کند وبعد از آن خواهد خود را خلاص
کند پنجم آنکه در تفتیش نفس خود را تجرد وافعال خود را حمل بر صحت نکند ودر طلب عیوب خود استقصا سعی نماید وبنظر دقیق در تجسس خفایای
معایب خود برآید وچون بچیزی از آنها برخورد در ازاله آن سعی کند وبداند که هر نفسی عاشق صفات وافعال خود است وبانچه اعمال وافعال
در نظرش جلوه دارد وبدون تامل وباریک بینی بعیوب خود برنمیخورد بلکه اکثر مردم از عیوب خود غافلند وخاریکه بپای کسی رود زود می بینند
شاخ درختی در چشم خود بر نمیخورند پس طالب سعادات وسالک راه نجات را لازمست که از اصدقا ودوستان خود تفحص معایب خود را نماید و
برای شان که او را مطلع سازند وبهتر آنکه یکی از دوستان مهربان از میان ایشان هشیار کند وبا او عهد نماید که مراقب احوال او باشد که او را
از معایب او خبردار کند وچون او را بر عیبی آگاه کنند خوشحال گردد واز او منت پذیرد ودر صدد دفع آن برآید با انقدر هم اعتمادی باو
همه وقت چنان داند که بگو هدیه در نظر او عیبی از عیوب او است ولکن اینچنین دوستی عزیز الوجود وچه اغلب دوستان از روی تملق اند کور واغراض فاسده
خالی هستند وبسا باشند که بسیار از غلطها در نظر غلط بینان هنر نماید وبعضی هنرها در نظر ایشان عیب باشد وبسا باشد که نفع دشمن در خصوص بیشتر
باشد زیرا که دوست در مقام اظهار عیوب کم برمیاید بلکه چون نظر او نظر دوستی است شاید عیوب او در نظر نیاید واز اینجا گفته اند عربیه وعین
الرضا عن کل عیب کلیلة ولکن عین السخط تبدی المساویا یعنی چشم دوستی ورضامندی از دیدن عیوب کند است ولکن دیده دشمنی اظهار عیوب
میکند پس دانا کسی است که چون دشمنان او عیبی از او اظهار کنند در مقام سپاسگذاری ایشان برآید وچاره دفع کند واز جمله چیزهائی که در این
باب نافعست آنست که دیگرانرا آئینه عیوب خود کند وآنچه از ایشان سرزند تامل در حسن وقبح آن بکند وبقبح هر چه برخورد بداند که چون اگر از
خود او سرزند قبیحست ودیگران قبح آنرا برمیخورند پس سعی در ازاله آن کند وآنچه از او سرزده بنظر درآورد وفرداً فعالرا روز وشب گذشته را
پیش رامرور کند وتفحص کند آنچه از او صادر شده پس اگر بدی از او بوجود نیامده وفعل قبیحی از او سر نزده حمد خدا را بجا آورد وشکر توفیق او را بکند و
اگر مرتکب قبیحی شده باشد با نفس خود عتاب کند وخود را ملامت کند وتوبه وانابه نماید فصل بدانکه مذکور شد که علم اخلاق که طب روحانیست شباهت
با طب جسمانی دارد وقانون کلی در معالجه جسمانیه آنست که ابتدا تشخیص مرض داده شود وجنس آن شناخته شود وبعد از آن تفحص از سبب حدوث آن دامراض
مرض شود پس در صدد معالجه آن برآید ومعالجاتیکه میشود یا معالجات کلیه است که تخصیص بمرضی دون مرضی ندارد بلکه شامل جمیع امراض است
یا جزئیه است که مخصوص بمرضی معین است لهذا باید طبیب ارواح وکسیکه در مقام معالجه نفوس یا در صدد دفع مرض نفس خود است اشتغال بعلاج اخلاق
نماید پس بجهة تشخیص امراض نفسانیه وتعیین صفات ردیه میگوئیم دانستیکه رذایل صفات که امراض روح هستند نیست مگر انحراف وتعدی اخلاق
از حد اعتدال ودانستیکه قوای انسانیه که اخلاق وصفات متعلق بآنهاست سه نوعست اول قوه تمیز وادراک دوم قوه غضب که از او قوه دفع
نیز گویند سوم قوه شهویه که از او قوه جذب نامند وانحراف هر یک از آنها یا در کمیت است که از آنچه باید وشاید تجاوز کند یا در کیفیت که اصل
کیفیت آن نابود در وی شود که از حد تجاوز نکند وانحراف در کمیت بر دو قسمت یا بطرف افراطست که زیاده از حد اعتدال باشد یا بطرف تفریط که از
حد اعتدال ناقص باشد ومثال این از مرض جسمانی همچنانکه مزاج شخصی در حالت صحت قدر معینی اشتهای غذا دارد دیگر بار از حد تجاوز میکند بطرف

زیاده و ناخوشی جوع حاصل میشود و زیاده از قدر اعتدال غذا میطلبد بلکه آنچه میخورد سیر نمیشود و یکدفعه بطرف نقص تجاوز میکند و سد اشتهای او میکند
و طبع و میل بغذا منع میکند و اینها انحراف در کمیت است و یکبار و یکبار اشتهای او بحد اعتدالست ولکن طبع او مایل بچیزهائیست که مزاج صحیح اشتهای
طلبد مانند زغال و گل و گوشت سوخته و امثال اینها پس امراض اخلاقیه قوه نفسانیه بر سه قسم میشود یا بسبب افراط یا بتفریط یا پستی و ردائت کیفیت
اما افراط در قوه ادراک مثل صفت جربزه و تجاوز نظر و فکر از حد اعتدال و توقف نمودن در مسائل بسبب شبهات واهیه و فکر کردن در امور
فهمیدن آن حد او نیست و حکم کردن در مجردات بحدود وهم و تصورات و تفریط در آن مانند صفت بلاهت و نادانی و قصور نظر و فکر از فهمیدن
ضروریات و اجراء احکام مادیات بر مجردات و نابودی و ردائت آن مثل میل بعلومیکه در آنها کمالی از برای نفس حاصل نمیشود چون کهانت
و شعبده و تعلیم بازیها و امثال آن و از این قبیل است تحصیل طرق جدل و مناظره زیاده از قدر ضرورت و افراط در قوه غضبیه مانند شدت
غیظ بحدیکه صاحب آن شبیه بسباع درنده شود و در انتقام از حد جایز تجاوز نماید و تفریط در آن مثل اینکه اصلا در او غیرت و حمیت نباشد و
از هر کسی ذلت و اهانت را متحمل شود و از این قبیل است که خود را در اعمال و افعال شبیه بطفلان و زنان کند و ردائت آن مثل اینکه غضب بر
جمادات و حیوانات کند و کاسه و کوزه خود را بشکند یا بر خود زند و جامه خود را پاره کند و افراط در قوه شهویه مثل اینکه زیاده از حد ضرورت بازنان
مباشرت کند و با وجود ضعف حدوث چند مرض خود را از جماع نگاه ندارد و بدون رغبت طعام خورد و تفریط در آن مانند اینکه در تحصیل قوت
ضروری کوتاهی کند و اهل و عیال را ضایع گذارد و یا ترک مزاوجت نموده نسل خود را منقطع سازد و ردائت در آن مثل اینکه میل بمقاربت پسران
نماید و از لقمه های شبهناک احتراز نکند اما اسباب امراض نفسانیه و انحراف اخلاق از حد اعتدال بر سه قسمت یا نفسانیست یا خارجیست یا جسمی و اسباب
نفسانیه آنست که در ابتدای فطرت از برای آدمی حاصل باشد مثل اینکه ادراک ضعیف باشد یا در او قوه شهوت اصلا نباشد و اسباب خارجیه
آنست که بسبب عوارض خارجیه حاصل شده باشد مثل اینکه با بدان نشسته و حکایات ایشان را شنیده میل و شوق بآنها نموده پیروی و متابعت کرده مرتکب
اعمال شنیعه شده تا آنکه ملکه او شده و اسباب جسمانیه آنست که بسبب ناخوشی و مرضی در بدن صفات بد حاصل شده باشد همچنانکه مشاهده میشود که
بسبب بعضی از امراض آدمی بدخلق هم میرسد یا ضعف و فتور در قوه شهویه بهم میرسد و اما طریق معالجه کلیه در امراض نفسانیه آنست که بعد از آنکه سبب
او را شناخت پس اگر سبب مرض جسمانی باشد سعی در معالجه بدن نماید و آن مرض را از بدن دفع کند و چنانکه سبب خارجی یا نفسی باشد طریق معالجه کلیه آن
مثل معالجات جسمانیه است و طریق معالجه کلیه در امراض جسمانیه آنست که ابتدا بغذا اما بنحو که طبع آنها ضد طبع مرضست علاج میکند چنانچه مرضیکه از حرارت
باشد از غذاهای سرد میدهند و آنچه از سردی باشد غذاهای گرم میفرمایند پس اگر ناخوشی جزئی باشد باین دفع شود فهو المطلوب و اگر مرض مستحکم شده
باشد و دفع آن از غذا نشود دوا میدهند و شربتهای ناگوار میخورانند و دوا نیز فایده نبخشد و بزهر و سمومات معالجه میکنند و بعضی امراض حادث میشود که
هیچیک از آنها مفید نیست بداغ کردن و سوزانیدن معالجه میباید کرد و گاه است که میباید عضوی از اعضا را قطع کرد همچنانکه در شقاقلوس و این آخر علاج
پس قاعده کلیه در معالجات امراض نفسانیه و دفع صفات رذیله نیز همان است بعد از آنکه آدمی انحراف اخلاق خود را از حد اعتدال یافت و صفت
بدی در خود دید باید ابتدا افعالیکه ضد آنست و از آثار صفت حمیده ایست که در مقابل آنست مرتکب شود و مواظبت آن افعال کند و این بمنزله غذای
ضد مرضست همچنانکه حرارت مزاج بغذاهای بارده دفع میشود همچنین هر صفت خبیثه که در نفس حادث شد ازاله ملکه رذیله که ضد آنست میکند
پس اگر این عمل فایده نبخشد در مقام سرزنش و ملامت نفس برآید و در دل و زبان خود را نکوهش کند و بدیها و ناخوشیهای آن صفت را در دل بگذراند
و تصور کند و بزبان آورده با خود عتاب و خطاب کند و با نفس بگوید ای مکاره مرا و خود را هلاک کردی و در معرض غضب پروردگار آوردی و از
پادشاهی بیزوال خود را محروم ساختی و با چشم بر هم میزنی زمان رفتن و وقت مردنست و باید در آتش جهنم با مار و کژدم قرین و با اشرار و شیاطین
همنشین بود و این بجای شربتها و معاجینست و چنانچه اینها نیز فایده نکرد مرتکب آثار و اعمال صفت رذیله شود که ضد این رذیله است مثلا اگر در خود
صفت بخل ببیند و بهیچ نوع معالجه نشد خواهی نخواهی مال خود را زیاده از اندازه بذل کند و اعمال مسرفین را ظاهر گرداند و اگر صفت جبن مشاهده کند
خود را در مواضع هولناک بیندازد و از محل خوف و خطر احتراز نکند ولکن هرگاه احتیاط کند که بخل یا جبن نزدیک بزوال رسیده اند خود را نگاه
دارد بلکه اسراف یا صفت تهور از او پیدا نشود و این بمنزله سموماتست که بمریض میدهند و گاه است که باید مرتکب اعمالی شود که از برای صاحبان اخلاق
پسندیده نیست بلکه منافی شرف و مروتست تا همچنانکه زهر در معالجه بدن مباح میشود این اعمال نیز در معالجه نفس جایز میشود و از این قبیل است متوجه
امور جزئیه شدن که شأن او نیست مثل آب کشیدن و طعام از بازار خریدن و بخانه آوردن بجهت رفع صفت تکبر یا خود را نادان وانمودن د

و اعتراف بجهل کردن بجهت رفع رذیله عجب و غرور و امثال اینها و اگر باین معالجات نیز نفعی حاصل نشد در آنوقت شروع کند بتعذیب نفس خویش
بتکلفات شاقه و ریاضات صعبه مشکله پس بجهت قوه شهویه منع کند خود را از غذا و آب و استراحت و خواب مگر بقدریکه در بقاء حیات از آن احتیاج است
و همچنین در غضبیه و این بمنزله قطع و داغ است و بعد از توقف دفع صفات رذیله بازار ارتکاب آن چاره نیست و هرگاه استحکام صفات رذیله بحدی رسد
که دفع آن موقوف باین عمل باشد باید صاحب آن از ارتکاب آنها مضایقه نکند و از سرزنش ملامت کنندگان نیندیشد ولکن بشرطیکه پا از دایره شریعت
مقدسه بیرون ننهد و عملیکه در شرع اقدس از آن نهی صریح شده مرتکب نشود و کاریکه فساد آن زیادتر از فساد رذیله باشد که در صدد دفع آنست
از او سر نزند از اینست که از برای سالک راه سعادت لابد است از استادیکه علاج هر مرض را داند و قدر معالجه را شناسد و عجب آنکه کسانیکه اوصاف
بهایم و سباع و اخلاق شیاطین سرتاپای نفس ایشان را فرو گرفته روز و شب در آراستن بدن چون زنان و روز و شب در فکر غذا و شراب چون
چهارپایان مسلمین از ایذا و اذیت ایشان در فغان و بندگان خدا از ظلم ایشان بجان نه حرام میدانند و نه حلال و نه از پاداش میترسند و نه از
وبال چنانچه بکسی برخورند که بجهت خلاص نفس خود بعضی اعمال که موافق شرف و بزرگی نیست از او سر زند مانند خدمت خود و عیال خود یا تواضع
و فروتنی زیاده از حد شان خود یا خود را از بعضی غذاهای مقوی محروم سازد زبان ملامت و تشنیع باو دراز کنند و او را سفیه و بی عقل
میشمارند غافل از آنکه کدام سفاهت از آنچه مرتکب هستند بدتر و بالاتر است اما معالجات جزئیه هر مرضی پس تفصیلی است که در باب آینده مذکور میشود

باب چهارم در تفصیل انواع اخلاق و بیان شرایف و فضایل و کیفیت اکتساب هر یک و شرح مفاسد رذایل و بیان معالجه خصوصیات
هر یک از آنها و پیش از این دانستیکه قوای انسانیه که مدخلیت در صفات و اخلاق دارند چهارند قوه عاقله و عامله و غضبیه و شهویه و دانستیکه
کمال قوه عامله اطاعت و انقیاد او است از برای قوه عاقله در استعمال سایر قوی در اعمال حسنه و عدالت عبارت از آنست و نقص آن از
عدم انقیاد است پس هرگاه سایر قوی بمرتبه کمال باشند عدالت حاصل خواهد بود و هرگاه ناقص باشند عدالت منتفی خواهد بود و تحقق و انتفاء
عدالت تابع کمال و نقص سایر قوی است و عدالت مرتبت جامع جمیع صفات کمالیه پس از برای کسب عدالت بخصوصه کیفیتی خاص و از برای ازاله
ضدش که جور است معالجه مخصوصه نیست و از برای قوه عامله صفات کمالیه مخصوصه که تعلق بسایر قوی نداشته باشد نیست بلکه جمیع صفات
مخصوصه از فضایل و رذایل متعلقست یا بقوه عاقله یا غضبیه یا شهویه یا بدو قوه یا بهر سه قوه و تفصیل آنها را در چهار مقام ذکر میکنیم
و از برای عدالت اگرچه طریقه خاصه در اکتساب آن و معالجه مخصوصه از برای ضد آن نیست و باکتساب سایر فضایل عدالت حاصل و بازاله بقیه رذایل ضد
آن زایل میشود لکن خود عدالت چون مستلزم جمیع ملکات فاضله بلکه جامع جمیع اشرف فضایل و کمالاتست باید شرف و فضیلت آنرا هم در مقامی علیحده
بیان میکنیم پس این باب مشتمل است بر پنج مقام باین ترتیب **مقام اول** در بیان آنچه متعلق بقوه عامله است که عبارت از عدالت است **مقام
دویم** در صفاتیکه متعلقست بقوه عاقله **مقام سوم** در بیان اخلاق متعلق بقوه غضبیه **مقام چهارم** در شرح ملکات متعلق بشهویه
مقام پنجم در تفصیل و تبیین اوصاف متعلقه بدو قوه یا سه قوه از قوای ثلث و در هر مقامی از سه مقام آخر صفات رذیله که متعلق بآن
مقام است عنوان میکنیم و در ذیل آن عنوان علامات و اقسام و اسباب و مضرت و علاج آن صفت و ضد آنرا از صفات حسنه و علامات و
منفعت و تدبیر تحصیل آنرا در فصولی چند بیان میکنیم **مقام اول** در بیان آنچه متعلقست بقوه عامله و آن عبارت از عدالتست و در آن چند
فصلست **فصل** بدانکه عدالت افضل فضایل و اشرف کمالاتست زیرا که دانستیکه آن مستلزم جمیع صفات کمالیه بلکه عین آنهاست و چگونه
چنین نباشد و حال آنکه شناختی که عدالت ملکه ایست حاصل در نفس انسان که بسبب آن قادر میشود بر تعدیل جمیع صفات و اعمال و نگاه
داشتن در وسط و رفع تخالف و نزاع فیمابین قوی مخالفه انسانیه و بنحویکه اتحاد و مناسبت و یگانگی و الفت میان همه حاصل شود پس
جمیع اخلاق فاضله و صفات کامله مترتب بر عدالت میشود و باین سبب افلاطون الهی گفته است که چون از برای انسان صفت عدالت حاصل شد
روشن و نورانی میشود جمیع اجزای نفس او و هر جزوی از دیگری کسب ضیاء و تلألؤ میکند و دیده های نفس گشوده میشود و متوجه میشود بآنچه از آن
آنچه را در خواسته اند بنحو افضل پس سزاوار بساط قرب مبدأ جل شانه میشود و غایت تقرب در نزد ملک الملوک از برای او حاصل میگردد
و از خواص صفت عدالت و افضلیت آن آنست که شان آن الفت میان امور متباینه و تسویه فیمابین اشیاء مخالفه است غبار نزاع و جدال را
مینشاند و گرد بیگانگی و مخالفت را از چهره کارفرمایان مملکت نفس می افشاند و برمیگرداند همه چیزها را از طرف افراط و تفریط بحد وسط
که امریست واحد و در آن تعدد نیست بخلاف اطراف که امور متکاثره مختلفه هستند بلکه از کثرت بحدی هستند که نهایتی از برای آنها

نیست و شکی نیست که وحدت اشرف از کثرت و هر چه بآن نزدیکتر افضل و اکمل و از حوادث و آفات و بطلان و فنا دورتر است و آنچه شاهد میشود
از تأثیر اشعار موزونه و نغمهای متناسبه بجهة تناسبی که میان اجزاء آنها واقع و نوع اتحادیکه فیما بین آنها حاصل است و جذب دلها بسوی که در صور جمیله وجوه
حسنات بجهة تناسب اعضاء و تلایم اجزاء است پس اشرف موجودات واحد حقیقی است که دامن جلالش از گرد کثرت منزه و ساحت کبریایش از
غبار ترکیب مقدس است افاضه نور وحدت بر هر موجودی بقدر قابلیتش را ادا فرموده همچنانکه پرتو وجود بر صاحب وجودی از اوست پس هر گونه
وحدتیکه در عالم امکان متحقق ظل وحدت حقه او و هر اتحادیکه در امور متباینه حاصل از آثار یکتائی او شعرای هر دو جهان محو خود آرائی
تو کس را نبود ملک مزینانی تو یکتائی تو باعث جمعیتها جمعیت ما شاهد یکتائی تو هر چه از کثرت و ترکیب دورتر و بوحدت
نزدیکتر افضل و اشرف اند بلکه چنانچه اعتدال و وحدت عرضیه با که پرتو وحدت حقیقت نبودی دایره وجود تمام نشدی چه اگر نوع اتحاد
فیما بین عناصر اربعه که اضداد اند هم نرسیدی موالید ثلاث از ایشان متولد نگردیدندی و اگر از برای بدن انسانی اعتدال مزاجی
حاصل نشدی روح ربانی و نفس قدسی بآن تعلق نگرفتی و از جهت است که چون مزاج از اعتدال لایق از دست رفت نفس از آن قطع علاقه
مینماید بلکه بنظر تحقیق می بیند که هر حسن و شرافتی هست بواسطه اعتدال و وحدتست و آن امریست که مختلف میشود باختلاف محل پس در اجزاء
عنصریه ممتزجه اعتدال مزاجی گویند و در اعضاء انسانیه حسن و جمال و در حرکات غنج و دلال و در نگاه عشوه روح افزا و در ادا و
دلربا و در گفتار فصاحت و در ملکات نفسیه عدالت در هر محلی اثر جلوه ایست و در هر موضعی نامی در مظهریکه ظهور میکند مطلوب و هر صورتی
خود را جلوه دهد محبوب هر لباسیکه خود را بیاراید نفس آن عاشقست و از هر روزنیکه سر بر آرد روح بآن گرفتار است عرفیه فانی احب الحسن
حیث وجدته واللحن فی وجه الملاح مواقع اری وحدت اگر چه عرضیه باشد اما بادیست که بوی پیراهن آشنائی با اوست حاکیست
که نقش کف پائی در اوست از کلام والد ماجد حقیر است در همقام که فرموده اند و فی هذا المقام یفوح نفحات القدسیة تهتز بها نفوس اهل
الجذبة والشوق ویعطر بها مشام اهل الحالة والذوق فعرض لسان کتابه لذلک یعنی در استشمام نفحات قدسیه میوزد که نفوس اهل شوق را
بجز کشده اهتزاز میآورد و مشام اهل ذوق را معطر میسازد پس در باب آن اگر ترا قابلیت آن هست و استعداد آن داری شعر محبتش کشم بکرم
ز آن بیان ورنه هم اینجا بسوزد هم زبان و چون شرافت عدالت را دانستی و یافتی که کار آن تسویه کردن در امور مختلفه است و شغل آن بر
گردانیدن از طرف افراط و تفریط بحد وسط و میانه روی بدانکه عدالت یا در اخلاق و افعالست یا در عطایا و قسمت اموال یا در معاملات
میان مردمان یا در حکمرانی و سیاست ایشان و در هر یک از اینها عادل کسیست که میل بیکطرف روا ندارد و افراط و تفریط نکند بلکه سعی در مساوات
نماید و در برابری حد وسط قرار دهد و شکی نیست که امر موهبت بر شناختن وسط در امور و دانستن طرف افراط و تفریط و علم بآن در همه امور
نهایت اشکالست و کار هر کسی نیست بلکه موقوفست بمیزان عدل که بواسطه آن زیاده و نقصان شناخته شود همچنانکه شناختن مقدار هر وزنی
بزیاده و نقصان محتاج بترازوست که بآن وزن نمایند و میزان عدل در دانستن وسط هر امری نیست مگر شریعت حقه الهیه و طریقه سنیه نبویه
که از سرچشمه وحدت حقیقیه صادر شده پس آن میزان عدلست در جمیع چیزها و متکفل بیان جمیع مراتب حکمت عملیه است پس عادل واقعی و حقیقت
که حکیم باشد داناست بقواعد شریعت الهیه و عالم بنوامیس نبویه شود و بدانکه علمای اخلاق عدول را بسه نوع گفته اند اول عادل اکبر و آن شریعت الهیه است
که از جانب حق سبحانه و تعالی صادر شده که محافظت مساوات میان بندگان خدا را نماید دوم عادل اوسط و آن سلطان عادلست که تابع شریعت مصطفویه
بوده باشد و او خلیفه ملت و جانشین شریعت سوم عادل اصغر و آن طلا و نقره است که محافظت مساوات در معاملات مینماید و در کتاب الهی
اشاره بهر سه عادل شده و میفرماید و انزلنا معهم الکتاب والمیزان لیقوم الناس بالقسط و انزلنا الحدید فیه بأس شدید و منافع للناس یعنی با پیغمبران
قرآن که مشتمل بر احکام شریعت و ترازوی عدل را که مردم بواسطه آنها بر حد وسط بایستند و از حد خود تجاوز نکنند و فرستادیم آهن که در آن
عذاب شدید و منفعت بسیار است برای مردمان پس قرآن عبارتست از شریعت پروردگار و میزان اشاره بدرهم و دینارست و آهن اشاره
بشمشیر سلطان عادلست که مردم را براه راست بدارد و از جور و تعدی در جمیع امور محافظت نماید و ضد عادل که جائر باشد نیز بر سه وجه است یکی جائر
اعظم و آن کسیست که از حکم شریعت بیرون رود و از حکم صاحب شرع سرباز زند و متابعت شرع را نماید و او را کافر نیز گویند دوم جائر اوسط و آن
شخصی است که از اطاعت سلطان عادل و احکام او سر بپیچد و او را باغی و طاغی خوانند سوم جائر اصغر و آن کسی است که بحکم درهم و دینار
نایستد و مساوات آنرا ملاحظه نکند بلکه زیادتر از آنچه حق اوست بردارد و آنچه حق دیگرانست کمتر دهد و او را دزد و خائن گویند

فصل بدانکه عدالت بر سه قسمت اول آنکه میان بندگان و خالق ایشان میباشد و بیان آن اینست که دانستی که عدالت عبارتست از عمل بمساوات
بقدر امکان و چون که حق سبحانه و تعالی بخشنده حیات و عطا کننده جمیع کمالاتست آنچه هر زنده بآن محتاج از برای او آماده و خوان نعمت و روزی از
برای هر کسی نهاده آنچه از نعمتهای بیکران او هر ساعتی میرسد زبانها از تعداد آن عاجز و آنچه از عطایای بی پایانش هر لحظه حاصل میشود
از حد و حصر و بیان متجاوز است و آنچه از مراتب عالیه و درجات متعالیه و سرور و بهجت و عیش و راحت که در عالم آخرت مهیا نموده و لذات غیر
متناهیه بالاتر و بهتر از چیزی مثل آن دیده و نه گوشی شنیده و نه بخاطری خطور کرده پس البته حق واجب از برای خداوند بر بندگان باید
که باید بازای آن عدالت فی الجمله حاصل شود زیرا که از هر که فیضی و نعمتی بدیگری رسد و او در مقابل نوع مکافاتی بعمل نیاورد البته
ظالم و جائر خواهد بود و لکن مکافات نسبت باشخاص مختلف میشود و مکافات احسان پادشاه دعای بقای دولت و نشر محامد و شکر نعمت
اوست و مکافات اطاعت و سعی در خدمت اوست و دیگر مکافات بدون مال و قضای حاجت اوست و ساحت کبریائی حضرت آفریدگار
از احتیاج باثاث و سعی منزه و عرصه جلالش از ضرورت اعمال و افعال ما مقدس است و لکن بر بندگان واجبست کسب معرفت و تحصیل
محبت او و سعی در بجا آوردن فرمان و جد در اطاعت پیغمبران او و اوصیاء او احکام شریعت و امتثال آداب دین و ملت هر چند که توفیق اینها نیز
از جمله نعمتهای اوست شعر از دست و زبان که بر آید کز عهده شکرش بدر آید و لکن چنانچه بنده آنچه را در آن مدخلیتی و
اختیاری دارد از وظایف طاعات و دوری از معاصی و سیئات از حد مطلق خارج میشود اگر چه اصل اختیار و قدرت هم نعمت و ملکه و جود
و حیات از فیض موهبت دوم عدالتیکه در میان مردم میباشد و از بعضی نسبت ببعضی دیگر حاصل میشود از ادا کردن حقوق و رد امانات
و انصاف دادن در معاملات و تعظیم بزرگان و احترام پیران و فریادرسی مظلومان و دستگیری ضعیفان و مقتضای این قسم از عدالت
آنست که آدمی بحق خود راضی و ظلم و تعدی روا نداشته باشد و بقدر استطاعت و امکان حقوق برادران دینی خود را بجا آورد و هر کسی را از ابنای
نوع خود بمرتبه که لایق او باشد بشناسد و بداند که هر کس را از جانب آفریدگار حقی لازمست و بادای آن بشتابد و در حدیث نبوی وارد است
که از برای برادران مومن بر یکدیگر سی حق است اول اگر گناهی در حق او از برادر مومن سر زند یا تقصیری از او صادر شود از او بگذرد دوم اگر غریب
باشد دلداری کند و با او مهربانی کند سوم چنانچه بر عیبی از او واقف شود بپوشاند چهارم اگر لغزشی از او موجود آید چشم از آن بپوشد پنجم
اگر عذر خواهد عذر او را بپذیرد ششم اگر کسی غیبت برادر مومن را کند او را منع کند هفتم آنچه را خیر او بداند باو برساند نصیحت او را باز نگیرد
هشتم دوستی او را محافظت کند و شرایط دوستی را بجا آورد نهم حقوق او را منظور داشته باشد دهم اگر مریض شود او را عیادت
کند یازدهم بجنازه او حاضر شود دوازدهم هر وقت او را بخواند اجابت کند سیزدهم اگر هدیه از برای او بفرستد
قبول کند چهاردهم اگر با او نیکی کند مکافات نماید پانزدهم اگر نعمتی از او باو برسد شکر او را بجا آورد شانزدهم او را یاری نماید
هفدهم ناموس و عرض او را در غیابش محافظت کند هیجدهم حاجت او را بر آورد نوزدهم آنچه از او سؤال نماید
رد ننماید بیستم اگر عطسه کند تسمیت او نماید بیست و یکم گمشده او را راه نماید بیست و دوم سلام او را جواب گوید بیست و سیم با او بنیکی
تکلم نماید بیست و چهارم نعمتهای او را نیکو شمارد بیست و پنجم قسمهای او را تصدیق کند بیست و ششم با او دو
ستی کند و از دشمنی او احتراز کند بیست و هفتم او را یاری کند خواه ظالم باشد یا مظلوم و یاری او در وقت ظالم بودن آنست که او را از
ظلم مخذول و منکوب بکند بیست و هشتم او را وا نگذارد بیست و نهم او را مخذول و منکوب نکند سی ام از برای او دوست
داشته باشد آنچه برای خود دوست داشته باشد از نیکوئیها و از برای او مکروه شمارد آنچه بر خود مکروه میشمارد از بدیها فصل سوم
از اقسام عدالت عدالتی است که میان زندگان و ذوی الحقوق ایشان میباشد از اموات مثل اینکه قرض مردگان خود را ادا کنند و وصیتهای
ایشان را بجای آورند و ایشان را یاد کنند بتصدق و دعا فصل از آنچه مذکور شد معلوم شد که نهایت کمال و غایت سعادت از برای هر شخصی
اتصاف بصفت عدالت و میانه روی در جمیع صفات و افعال باطنه و ظاهره خود از اموری باشد که مخصوص ذات او و متعلق بخود او باشد
یا امری باشد که میان او و دیگران بوده باشد و نجات در دنیا و آخرت حاصل نمیشود مگر باستقامت بر وسط و ثبات بر مرکز پس
اگر ای جان برادر طالب سعادتی سعی کن تا جامع جمیع کمالات باشی و در جمیع امور مختلفه وسط و میانه رو را شعار خود کن پس اول سعی
کن که متوسط باشی میان علم و عمل و جامع هر دو باشی بقدر استطاعت و امکان و اکتفا بیکی از آنها مکن که هر که اکتفا بیکی نماید از

ازینکه بدکان پشت پیمبر صلعم خواهد بود همچنانکه در حدیث سابق گذشت و بدانکه علم بی عمل وبال و موجب حیرانی و نکال است از جاهل
هفتاد گناه پیش از عالم بخشیده میشود پیش از آنکه از عالم یکی در گذرند و عمل بی علم زحمت بیفایده ایست زیرا که عمل آنست که از روی علم و معرفت
صادر شود و باید در عمل متوسط باشی میان حفظ ظاهر و باطن خود نه اینکه ظاهر خود را پاکیزه کنی و از عبادات و طاعات بیارائی و باطن
بانواع خباثات آلوده باشد مانند عجوزه کریه منظر زشت لقای دیو سیرت که خود را ملتبس بلباس عروسان حورروش و مزین بزینت
مهوشان دلکش نماید و بانواع مدلسات خود را بیاراید نه اینکه سعی در نیکی ذات و پاکی باطن خود کنی ولکن بالمره از ظاهر غافل شوی
و مطلقا ملاحظه آنرا نکنی و بهیچ نوع از علامت مردم آدمیت متمنشائی و از کثافات ظاهریه خود را محافظت نکنی مانند دری شاهوار که آنرا
بانواع قاذورات و نجاسات ملوث سازند بلکه باید ظاهرت آئینه باطنت باشد و باطنت از جمیع خباثات و کثافات پاک باشد و باید در جمیع
صفات باطنیه و افعال ظاهریه متوسط میان افراط و تفریط باشی بتفصیلیکه در اینکتاب گوش زد تو خواهد شد و همچنین باید در تحصیل
علوم میانه رو بر اختیار کنی و وسط میان علوم باطنیه عقلیه و علوم ظاهریه شرعیه را بگیری نه از آنکسان باشی که اقتصار میکنند بر ظاهر آیات
و اخبار و جمود میکنند بر ترجمه احادیث و آثار و از حقایق قرآن و سنت بیخبر و از دقایق و حکم کتاب و روایت قطع نظر کرده اند و بنا
ایشان بمجرد تقلید بمذمت علماء حقیقت دراز و با یکدیگر در طعن و لعن ایشان هم آواز که ایشانرا ملحد و کافر مینامند و زمانی انهار از زندیق
و تارک شریعت میخوانند بدون اینکه کلام ایشانرا غور کنند و مطلب ایشانرا بفهمند و از طریقه ایشان آگاه شوند و از عقاید ایشان فحص
و تفتیش کنند و نه از اشخاصی باشی که عمر خود را صرف علوم عقلیه نموده بفضول یونانیان خود را راضی میکنند و بعقول قاصره خود را در هر چیزی
دلیل و رهبر میدانند و هرچه بعقل ناقص ایشان در نیاید طرح یا تاویل میکنند و آیات و اخبار را تا توانند از ظاهر خود صرف میکنند
احکام شریعت نبویه صلعم در نزد ایشان مهجور و از تتبع آیات و اخبار دور و بر علمای شریعت زبان بمذمت و بدگوئی میکنند و ایشانرا نسبت
بکم فهمی و نادانی میدهند و نه آنها را جاهل و نادان میشمارند و از برای خود که هنوز عقل را از وهم تمیز نداده اند زیرکی و فطانت
ثابت میکنند و از یشغافل که عقل بی رهنمائی شرع قدم برنمیتواند داشت و کامی در راه نمیتواند گذاشت و چو خواهی که جامع میان عقلیات
و نقلیات باشی باید در هر دو وسط و میانه رو بر اختیار کنی پس در عقلیات بمحض تعصب و تقلید بر یکطریقه خاص اقتصار نکنی و متکلم صرف باش که
بغیر از بحث و جدل چیزی نشناسد و نه مشائی محض که دین را ضایع و شریعت را مهمل گذارد و نه صوفی باش که بدعوای بیکواه مشاهده و کشف خود را
باستراحت اندازد و دست از جمیع علوم بردارد بلکه باید جمیع مراتب را جمع نموده وسط همه را اختیار کنی پس لازم است بر طالب علم که ابتدا
از صاحب شرع دین چراغ رهبر جوید و عقل خود را از اثر روانه سازد و عصای استدلال از دست گرفته نفس خود را بعبادت و طاعت و مجاهده
و ریاضت تصفیه نموده قابل قبول صور علمیه نماید پس آنچه آنها او را بآن کشانند و دلالت کنند اختیار کند خواه موافق طریقه حکما بوده باشد
و خواه متکلمین و خواه مطابق قاعده مشائین باشد یا اشراقیین و خواه متحد با قول عرفا باشد یا متصوفین و در علوم شرعیات بمجرد
تبعیت یکطریقه را اختیار نکند نه از آن اخباریین باشد که قواعد اصولیه عقلیه و نقلیه و اجماعات قطعیه را التفات نمیکنند و نه از آن متوغلین
باشد که در استنباط احکام شریعت قواعد اهل سنت را بکار میبرند و آراء و ظنون خود را حجت قاطع میشمارند و هر ظنی را در ترجیح احکام اعتبار میکنند
و بقیاسات عامه متمسک میشوند بلکه جمع میان جمیع طرق نموده آنچه عقل صریح و نقل صحیح و برا بدان کشانند اختیار کند تا امر معاش و معاد منتظم
گردد و سعادت ابد را دریابد **فصل** در اینکه حقیقت عدالت یا لازم آن اینست که عقل که خلیفه خداست غالب شود بر جمیع قوی تا هر یک را بجائیکه
باید و شاید بدارد و نظام مملکت انسانی فاسد نشود پس واجبست بر هر انسانی که سعی و مجاهده کند که عقل که حاکم عادل و خلیفه از جانب خداست بر قوای
او غالب شود و اختلاف قوی را برطرف کند و خواهشها و هواهای ایشانرا کنار گذارد و همه را براه مستقیم بدارد و بدانکه کسیکه قوی و صفات
خود را اصلاح نکرده باشد و در مملکت بدن خود عدالت را ظاهر ننموده باشد قابلیت اصلاح دیگران و اجراء حکم عدالت در میان سایر مردمان
ندارد و نه قابلیت تدبیر منزل خود را دارد و نه شایستگی سیاست مردم نه لایق ریاست شهر است و نه سزاوار سروری مملکت آری کسیکه از اصلاح
نفس خود عاجز باشد چگونه دیگریرا اصلاح مینماید و چراغیکه حوالی خود را روشن نکند چگونه روشنائی بدورتر میبخشد شعر طبیبی که باشد ورا
زرد روی ازاو داروی سرخ روئی مجوی پس هر که قوی و صفات خود را باصلاح آورد و تعدیل در شهربند نفس خود از طرف افراط و
تفریط دوری کرد و متابعت هوا و هوس نفس را ننمود و بر جاده وسط ایستاده چنین شخص قابلیت اصلاح دیگرانرا دارد و سزاوار سروری

مردمان است و خلیفه خدا و سایه پروردگار است در روی زمین چو چنین شخصی در میان مردم حاکم و فرمانروا باشد و زمام امور ایشان در قبضه
اقتدار او در آید جمیع مفاسد اصلاح یابد و همه بلاد روشن و نورانی میشود و برکات آسمان و زمین افزون میگردد بارانهای نافعه نازل میشود
از نیجهت که بالاترین اقسام عدالت واشرف و افضل انواع سیاست عدالت پادشاه است بلکه هر عدالتی نسبت بعدالت اوست و هر خیر و نیکی
منوط بخیریت او و اگر عدالت سلطان نباشد احدی ممکن از اجراء احکام عدالت نخواهد بود و چگونه چنین نباشد و حال آنکه تحصیل معارف
و کسب علوم و تهذیب اخلاق و تدبیر امر منزل و خانه و تربیت عیال و اولاد موقوفست بفراغ بال و اطمینان خاطر و انتظام احوال و با جور
پادشاه و ظلم سلطان احوال مردم مختل و اوضاع ایشان پریشان میگردد و از هر طرفی فتنه بر میخیزد و از هر جانبی محنتی رو میاورد و دلها
مرده و خاطرها افسرده میشود و از هر گوشه عایقی سر بر میاورد و در هر کناری مانعی پیدا میشود و طالبین سعادت و کمال در صحراها و بیابانها
حیران و سرگردان میمانند و ارباب علوم و دانش در زوایای خفا و گمنامی منزوی میشوند نه ایشانرا بسر منزل کمال راهی و نه از برای شاهراه
هدایت راهنمائی و آگاهی آثار عرصات علم و عمل مندرس و کهنه میشود و در و دیوار منازل دانش و بینش تیره و تار میگردد پس آنچه لابد است
در تحصیل سعادت از جمعیت خاطر و انتظام امر معاش که ضروری زندگانی انسان است هم نمیرسد بالجمله مناط طی در تحصیل کمالات و وصول
بمراتب سعادات و کسب معارف و علوم و نشر احکام عدالت سلطانست و التفات او باعلای کلمه دین و سعی او در ترویج احکام شریعت حضرت
سید المرسلین صلعم و از نیجهت در اخبار وارد است که پادشاه عادل شریکست در ثواب هر عبادتیکه از هر رعیتی صادر گردد و سلطان ظالم
شریکست در هر گناه و معصیتی که از ایشان سرزند از سید انبیا صلی الله علیه و آله مرویست که فرمود نزدیکترین مردم در روز قیامت
در نزد خدا پادشاه عادلست و دورترین ایشان از رحمت خدا پادشاه ظالم است و باز از آن بزرگوار مرویست که عدل ساعة خیر من عبادة
سبعین سنة یعنی عدالت کردن در یکساعت بهتر از عبادت هفتاد سالست و سر آن اینست که اثر عدل یکساعت بسا باشد که بجمیع بلاد
مملکت برسد و در ازمنه بسیار باقی ماند و بعضی از بزرگان دین فرموده اند اگر بدانم یکدعای من مستجاب میگردد آنرا در حق سلطان صرف میکنم
که خدا او را باصلاح بیاورد تا نفع دعای من عام باشد و فایده آن بهمه کس برسد و رسیده است که سلطان عادل بدنش در قبر از هم نمیریزد و
مخفی نماند که آنچه در اینجا مذکور شد عدالت بمعنی اعم است و اما عدالت بمعنی اخص که مقابل ظلم است و اغلب که مذکور میشود در سلاطین و حکام
اراده آن میشود بعد ازین در مقام چهارم مذکور خواهد شد **مقام دوم** در بیان معالجه اخلاق ذمیمه که متعلقست بقوه عاقله دانستیکه اجناس
رذایل متعلقه باین دو قوه است یکی در طرف افراط و دیگری در طرف تفریط و در تحت اینها انواعی چند است و ما اول جنس اینها را که حد
وسط است بیان میکنیم و بعد از آن شرح انواع را مینمائیم و همچنین در سایر مقامات آینده پس در اینمقام دو مطلب است **مطلب**
اول در بیان دو جنس رذیله و ضد آنها اما دو جنس رذیله پس اول جربزه است که باعث خروج از حد اعتدال است در فکر و موجب آنست
که ذهن بجائی بایستد بلکه پیوسته در ابداء شبهات و استخراج امور دقیقه است که غیر مطابق واقع باشد و از حد لایق تجاوز کند و در حق قرار
نگیرد و بسا باشد که در مباحث عقلیه و علوم الهیه منجر بالحاد و کفر و فساد عقیده شود بلکه میرسد بجائیکه صاحب آن انکار همه اشیاء و نفی همه
حقایق و جمیع چیزها را مینماید همچنانکه طایفه سوفسطائیه در علوم شرعیه و مسائل عملیه منجر بوسواس میگردد و علاج این رذیله بعد از آنکه آدمی رنج
آنرا بخورد و دانست که اینموجب بازماندن از مراتب علم و عمل و محرومی از فیض معارف و نیل سعادات است و او را بدرجه هلاکت میرساند
علاج که رجوع کند باستدلالات و معتقدات علماء مشهورین باستقامت سلیقه و معروفین بافهام مستقیمه و خواهی نخواهی خود را بمقتضای
ادله معتبره و در نزد آنها بدارد و تجاوز از اعتقادات و افعال و اعمال آنها نکند و بدانکه بعد از آنکه جمعی غفیر و جمعی کثیر از علماء اعلام و صاحبان
افهام مستقیم را بطریقه میباشند و او تنها در آنطریقه تشکیک نماید لامحاله از اعوجاج سلیقه یا اعتبار ذهن او است بی شبهه پس نفس خود را تکلیف
بر طریقه آنها بدارد تا عادت کند بثبات و اطمینان و در تعلم علوم تعلیمیه باید حساب هندسه و هیئات مدخلیت تمام است در حصول استقامت
ذهن و بسیار نادر اتفاق میافتد که کسی در اینعلوم صاحب ید باشد و مزاول آنها باشد سلیقه او مستقیم و ذهن او مستقیم نباشد دوم جهل بسیط
است و آن از طرف تفریط است و عبارتست از خالی بودن نفس از علم و اتصاف آن بجهل بدون اینکه همچنین داند که میداند یعنی بر او مشتبه
نشده باشد و اعتقاد دانستن را نداشته باشد و در ابتدای امر اینصفت مذموم نیست بلکه ممدوح است زیرا که آدمی تا بجهل خود برنخورد و نداند که
نمیداند در صدد تحصیل علم بر نیاید ولی باقی بودن در این مقام و ماندن بر جهل و ثبات در آن از رذایل عظیمه است که دفع آن لازم و بجای

آن از جمله مهلکات و کسیکه متصف باین صفت باشد باید سعی در ازاله آن کند و تامل کند در قبح جهل و حکم عقل باینکه جاهل فی الحقیقه انسان نیست و گر
از انسان گویند بجهة شباهت صورتیست که با انسان دارد و زیرا که انسان در سایر چیزها که بجز علم و دانش است از خشیت و بصر و شهوت و غضب
و سمع و صوت و غیر اینها با سایر حیوانات شریکست و فضیلت انسان بر سایر حیوانات بعلم و معرفت است اگر از آن نصیب نداشته باشد حیوانی خواهد بود مستوی
القامه از جهت آنست که اگر شخص عامی در مجلس مباحثه علما و محاورات ایشان بنشیند از اقوال ایشان چیزی نفهمد نسبت با ایشان با چهار پایان فرقی ندارد
و چون این را فهمید تامل کند که چه هلاکتی از این بالاتر و چه صفتی از این بدتر که او را از حد انسانیت خارج و در زمره بهایم داخل نماید بعد از آن
تتبع در آیات و اخباریکه در مذمت جهل و نادانی رسیده و در بعضی احادیث آنرا موجب دخول نار فرموده اند از حضرت رسول صلی الله
علیه و آله مرویست که شش طایفه بسبب شش چیز پیش از محاسبه داخل آتش خواهند شد یکی از ایشان صحرا نشینان و سکنه قری و مواضعیکه
از اهل علم خالیست بسبب جهل و نادانی که دارند و بعد از اینها شد که شرافت علم شود و ملاحظه آنچه در فضیلت آن نوشته اند بنماید بجاییکه بعضی
از آن مذکور خواهد شد پس از خواب غفلت بیدار شود و سعی و اجتهاد در رفع جهل خود نماید و جهد در تحصیل علوم ضروریه از اهل آن کند

فصل اما ضد این جنس که صفا عند الی نهایت بوده باشد پس دانستیکه آن حکمتست که عبارتست از علم بحقایق اشیا شکی نیست که صفت علم
افضل اوصاف کمال و اشرف نعوت جمال از برای نفس انسانیت بلکه بالاترین صفات ربوبیت است و بواسطه علم انسان بشرف جوار رب العالمین
میرسد و بسبب آن داخل ملائکه مقربین میشود و حیات ابد از برای انسان از آنست و سعادت سرمد از برای این نوع بتوسط آن ادله عقلیه و نقلیه
متطابق و جمیع اهل ملل و ادیان متفق بر اینکه بدون علم و معرفت محرم حرم انس پروردگار نتوان شد و قدم بر بساط قرب حضرت
او نتوان نهاد و در حکمت حقه ثابت و متین است که علم و تجرد را دست در گردن یکدیگر است و هر قدر که نفس متصف بعلم زیاده میشود تجرد
او زیاده میگردد و شبهه نیست که مرتبه تجرد بالاترین مرتبه ایست که برای انسان متصور است زیرا که بواسطه تجرد شباهت بعالم ملکوت و موافقت
با سکان قدس جبروت بهم میرساند و از جمله علوم معرفت خداوند سبحانه است که سبب ایجاد عالم علوی و سفلی هست چنانچه در حدیث قدسی وارد است
کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لکی اعرف یعنی گنجی بودم پنهان خواستم که شناخته شوم پس مخلوقات را خلق کردم تا مرا بشناسند
علاوه بر اینکه علم خود فی نفسه لذیذ و محبوب و مرغوب و مطلوب بالذات و ابتهاجیکه از برای اهل معرفت حاصلست هرگز از برای غیر ایشان ثابت نیست
و سرور و انبساطیکه از فهمیدن مسئله از مسائل علمیه هم میرسد از هیچ لذات جسمیه حاصل نمیشود و از جمله فواید علم در دنیا عزت و اعتبار و نزد اخیار
و اشرار شرف و احترام در نزد جمیع طوایف امم است حکم علما در نزد پادشاهان و ذوی الاقتدار مطاع و اقوال ایشان در نزد سلاطین کامکار
لازم الاتباع و حکیم مطلق جل شانه بحکمت کامله خود طباع جمیع خاص و عام را مجبول فرموده است بر تعظیم اهل علم و احترام ایشان و اطاعت و
انقیاد ایشان بلکه سایر حیوانات از بهایم و سباع که مطیع انسان و مسخر در تحت قدرت او شده اند نیست مگر با آنچه مخصوص بانسانست از قوه ادراک و تمیز
و اگر بدیده تحقیق نظر کنی و احوال افراد مردم را تفحص نمایی می بینی که هر که با دیگری تفوق و زیادتی دارد خواه در جاه و منصب و خواه در مال و
دولت باعث اینها سبب اختصاص او بزیادتی ادراک و تمیز است که در اوست اگر چه از باب مکر و حیلات و شیطنت و خدعه باشد و آیات و
اخباریکه در شرافت علم و فضیلت آن و وجوب تحصیل آن رسیده از آن بیشتر است که توان در این مقام جمع نمود ولکن ما بعضی از آنها را ذکر
میکنیم پروردگار عالم جل شانه میفرماید انما یخشی الله من عباده العلماء یعنی از بندگان خدا علما از خدا میترسند و بس و ایضا میفرماید
هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون یعنی آیا کسانیکه عالم هستند و کسانیکه عالم نیستند با یکدیگر مساوی هستند در مرتبه چنین نیست
و باز میفرماید و تلک الامثال نضربها للناس و ما یعقلها الا العالمون یعنی ما در قرآن مثالها از برای مردمان بیان میفرماییم و نمیفهمند
آنها را مگر اهل علم و میفرماید و من یؤت الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا هر که عطا کرده شد باو علم و دانشمندی بتحقیق که خیر بسیار باو عطا کرده
شده است و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله مرویست که فرمودند العلماء ورثة الانبیاء یعنی اهل علم و دانش ورثه انبیا هستند و در حدیث
دیگر وارد است که فرمودند خداوندا رحمت کن خلفای مرا عرض کردند یا رسول الله کیستند خلفای تو فرمودند کسانیکه بعد از من بیایند
و احادیث و آداب مرا روایت کنند و بمردم برسانند و نیز از آنحضرت مرویست که فرمودند یا اباذر ساعتی نشستن در مجلسیکه در آن گفتگوی
علمی باشد بهتر است در نزد خدا و محبوبتر است بسوی او از بیداری هزار شب که در هر شبی هزار رکعت نماز کرده شود و محبوبتر است از هزار
دفعه جهاد در راه خدا و از دوازده هزار ختم قرآن و از عبادت یکسال که روزهای آنرا روزه بدارد و شبهای آنرا احیا بدارند و هر که از

خانه خود بیرون رود بقصد اینکه مسئله از مسائل علمیه بفهمد بهر قدمیکه بر میدارد خداوند عالم مینویسد ثواب پیغمبری از پیغمبران و ثواب هزار شهید
از شهدای بدر و بهر حرفی که از عالم بشنود یا بنویسد شهری در بهشت باو عطا میفرماید و طالب علم را خدا دوست میدارد و ملائکه و پیغمبران
او را دوست دارند و دوست ندارد جاهل علم را مگر اهل سعادت پس فرمودند خوشا بحال طالبان علم و نظر کردن بروی عالم بهتر است از
آزاد کردن هزار بنده و هر که دوست دارد علم را بهشت براو واجب میشود و داخل صبح و شام میشود با خوشنودی خدا و از دنیا بیرون نمیرود
مگر اینکه از شراب کوثر بنوشد و از میوه بهشت بخورد و در قبر گزدم و کرم بدن او را نمیخورند و در بهشت رفیق حضرت خضر خواهد بود و از حضرت
امیر مومنان صلوات الله و سلامه علیه مرویست که فرمودند اگر مومنی بمیرد و از او بماند ورقیکه در آن مسئله علمیه نوشته باشد آن ورق
حجابی خواهد شد میان او و آتش جهنم و بهر حرفیکه در آن نوشته باشد خداوند عالم شهری باو عطا خواهد فرمود که هفت برابر تمام دنیا باشد
و حضرت سید الساجدین صلعم فرموده اند که اگر مردم بدانند که آنچه را در طلب علم است هر آینه بطلب علم خواهند رفت اگر چه خونهای ایشان
ریخته شود و بدریاها فرو روند و از حضرت باقر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که فرمودند عالمیکه بعلم خود عمل کند بهتر است از هفتاد هزار عابد
و از حضرت صادق صلوات الله و سلامه علیه مرویست که اگر بدانند مردم فضیلت شناختن خدا را چشم نخواهند انداخت بمتاع و زینتهای
آن و دنیا در نزد ایشان کمتر خواهد بود از آنچه بر آن راه میروند که خاک باشد و متنعم و متلذذ خواهند شد بمعرفت خدا مانند تلذذ کسیکه
همیشه در روضهای بهشت با اولیاء الله بوده باشد بدرستیکه معرفت خدا انیست از هر وحشتی و رفیقست در هر تنهائی و روشنی هر
ظلمتیست و قوه هر ضعیفیست و شفاء هر دردیست و از حضرت امام رضا صلوات الله و سلامه علیه مرویست که از پدران خود روایت فرموده اند
که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمودند که بر هر مسلمی واجبست طلب علم پس بطلبید علم را از جاییکه مظنه آن است و اخذ کنید آنرا از اهلش
بدرستیکه تعلیم کردن علم از برای خدا حسنه است و طلب آن عبادتست و ذکر کردن آن با یکدیگر تسبیح است از برای پروردگار و عمل کردن بآن جهاد
در راه خدا است و یاد دادن آن بکسیکه نمیداند تصدق کردن است و رسانیدن باهلش تقرب بخدا است زیرا که بآن دانسته میشود مسائل حلال
و حرام و بآن روشن و ظاهر میشود راه بهشت و آن انیس است در وحشت و مصاحب در غربت و رفیقست در تنهائی و همزبان است در خلوت و راهنمای است
در هر حالت و سلاحست در مقابل دشمنان و زینت است در نزد دوستان و بسبب علم خدا مرتبه قومی را بلند میکند و ایشان را راهنمای مردم میسوی
خیر میگرداند تا مردم متابعت آثار ایشان کنند و اقتدا بافعال و اعمال ایشان نمایند ملائکه رغبت مینمایند بدوستی و محبت ایشان و میکشند بر
ایشان بالهای خود را و هر خشک و تری از برای ایشان طلب آمرزش میکند حتی ماهیان دریا و حیوانات صحرا بدرستیکه بعلم دلها از جهل زنده
میشود و دیدهای بصیرت روشن میگردد و بدنهای ضعیف قوی میشود و علم بنده را میرساند بمنزل اخیار و مجالس ابرار و بدرجات بلند و
مراتب ارجمند میرساند در دنیا و آخرت و ثواب ذکر علم معادل ثواب روزه داشتن است و درس دادن مقابل عبادت در شبهای تار و
اطاعت پروردگار و عبادت او بعلم میشود و بآن صله ارحام بجا آورده میشود و شناخته میشود حلال و حرام علم پیشرو و امامست و عمل تابع
آنست خدا الهام میکند علم را باهل سعادت و محروم میسازد از آن ارباب شقاوت را پس خوشا بحال کسیکه خدا او را از حظ علم محروم نگرداند و لله
در این موضع دو فایده است که باید بیان شود فایده اولی بدانکه از برای هر یک از تعلیم و تعلم آداب و شروطی چند است اما آداب تعلم اول اینکه
طالب علم احتراز کند از پیروی شهوات نفسانیه و هواهای جسمانیه و آمیزش با اهل دنیا و مصاحبت ارباب هوا و هوس و بداند که همچنانکه هرگاه
چشم ظاهر ناخوش باشد از شعاع خورشید محروم است همچنین دیده باطن هرگاه مبتلا بمتابعت هوس و هوا و مصاحبت اهل دنیا باشد از اشعه
انوار قدسیه که محل افاضه علوم است بی نصیب است دوم آنکه باعث تعلم محض تقرب بخدا و رسیدن بسعادات سرمدی و ترقی از مرتبه بهیمیت
و دخول در عالم انسانیت باشد و مقصود او مراء و جدال یا رسیدن بمنصب و مال یا مفاخرت و تفوق بر امثال و اقران نباشد و از حضرت
امام جعفر الصادق صلوات الله و سلامه علیه مرویست که فرمودند طلبه علم سه طایفه هستند پس بشناس ایشان را صنف اول کسانی هستند که
طلب علم میکنند از برای استخفاف و استهزاء بمردم که طریقه جهالت از برای مراء و جدال اقران و امثال خود صنف دویم کسانی هستند که
طلب میکنند آنرا از برای مفاخرت نمودن و خدعه کردن صنف سوم کسانی هستند که میطلبند آنرا از برای تحصیل بصیرت در دین و
تکمیل عقل و تحصیل یقین و علامت صنف اول آنست که در مقام جدال با اقران و امثال بر میآید و در صدد ایذاء ایشان و غلبه بر ایشانست
و در مجالس و محافل متعرض گفتگوی با ایشان میشود که تا فضل خود را ظاهر سازد و در مجالس ذکر علم و بیان صفت علم را میکند خضوع و

وخشوع را بر خود می بندد مثل اینکه سر بزیر میافکند و نفسهای بلند میکشد و نالهای ضعیف بر میآورد و گاهی همراه رفتن پشت خود را خم
میکند و گاهی سری میجنباند و دستی حرکت میدهد و دل او از ورع خالی و باطن او از تقوی بری است خدا او را ذلیل و خوار گرداند و بینی او را
بر خاک مالد و او را هلاک و مستأصل سازد و علامت صنف دویم آن است که صاحب مکر و خدعه و نرمی و هموار است و با امثال خود از اهل
تکبر مینماید و از برای اغنیائیکه پست رتبه هستند تواضع و فروتنی مینماید حلواهای ایشان را میخورد و دین ایشان را ضایع میکند خدا نام او را از
طرف کند و اثر او را از میان علما قطع نماید و علامت صنف سیم آنست که پیوسته شکسته و محزون میباشند و بیدار شعار خود ساخته جامهٔ
عبادت پوشیده و در ظلمتهای شب بعبادت پروردگار کوشیده و عبادت میکند از برای خدا و از تقصیر خود خائف و ترسان و همیشه
از اعمال خود مضطرب و ترسان و لرزان است خدا را میخواند و میترسد که دعای او را نشنود و متوجه است باصلاح نفس خود و بینا است باوصاف
اهل زمان و گریزان است از دوستان و برادران خدا محکم کند اعضا و جوارح او را بعمل کردن و عطا فرماید باو امان و آسایش در روز قیامت
سوم آنکه آنچه را فهمید و دانست بآن عمل کند که هرکه بعلم خود عمل نکرد آنچه را دانسته فراموش میکند و هرکه بعلم خود عمل کند خدا باو کرامت
میفرماید علم آنچه را که نمیداند از حضرت امام زین العابدین صلوات الله وسلامه علیه مرویست که علمیکه با آن عمل نباشد زیاد نمیکند از برای
صاحبش مگر کفر و دوری از خدا و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که فرمودند که اهل دوزخ متأذی میشوند از بوی عالمیکه
بعلم خود عمل نکرده باشد و فرمودند اشد مردم از جهت حسرت و پشیمانی کسی است که دیگری را بخدا خوانده باشد و او قبول نموده باشد و بسبب اعمال
شود و آن شخص خواننده خود بجهة ترک عمل آنچه دانسته بود داخل دوزخ گردد و بلی شعر علم هست خدمت کن که زشت آید بر دانا
گرفته چنین اجرام و کمی حشمت در بطحا چهارم آنکه حقوق معلم خود را بشناسد و ادب او را نگاه دارد و فروتنی و خشوع نسبت باو بجای
آورد و در برابر او سخن بلند نکند و بدل او را دوست دارد و اگر بد او مذکور شود رد کند و اگر شود اندر چیز و حقوق او را فراموش نکند
زیرا که او پدر معنوی و والد روحانی او است و حقوق او از سایر آباء بیشتر است و همچنین ملاحظه ادب و احترام سایر علما را بکند خصوصا
کسانیکه از کتب ایشان منتفع شده یا علم بواسطه از ایشان باو رسیده که ایشان پدران بواسطه هستند و بمجرد اینکه چیزی از مطالب ایشان بفهم
ناقص او نرسد زبان بطعن و اعتراض بر ایشان نگشاید و نسبت غلط بایشان ندهد و اگر بعد از سعی و جهد مطلبی از ایشان در نظر او صحیح
نباشد و خواهد اعتراض نماید بر وجهی سخن و عبارتی مقرون بثواب و ادب اداء نماید پنجم آنکه نفس خود را از اخلاق رذیله و اوصاف
ذمیمه پاک کند زیرا که مادامیکه لوح نفس از نقوش باطله پاک نشود انوار علوم بر او نتابد و تا آئینه دل از زنگ صفات رذیله پرداخته
نگردد صور علمیه در آن عکس نیندازد اما آداب تعلیم آن نیز چند چیز است اول آنکه معلم در تعلیم قصد تقرب بخدا داشته باشد
و غرض او از درس گفتن جاه و ریاست و بزرگی و شهرت و مجمع آرائی و خودنمائی نباشد یا طمع وظیفه سلطان یا مال دیگران او را در تعلیم
نداشته باشد بلکه منظور او بغیر از ارشاد و احیای دلهای مرده و رسیدن بثوابهای پروردگار دیگر چیزی نباشد و شکی نیست که هرکه تعلیم
نماید کسی را ثمر نخواهد بود در ثواب تعلیم آنکس دیگری را و همچنین الی غیر النهایه پس بسبب یک تعلیم ثوابهای بینهایت میرسد و ستم باشد که کسی
چنین امری را بشورت ضنیتی بکند که همه از دستش بدر رود دویم آنکه بر متعلم مهربان و مشفق باشد و خیرخواهی او را ملاحظه نماید و او را نصیحتهای
مشفقانه گوید و در تعلیم بقدر فهم او اکتفا کند و با نرمی و گشاده روئی با او سخن گوید و درشتی و غلظت با او نکند سوم آنکه چون در اظهار
علمی داند از او مضایقه نکند و منت و بخل نورزد و کسیرا که قابل مطلبی نداند مطلب او در میان نهد و با او نگوید چهارم آنکه
چیزیکه خلاف واقع باشد باو نگوید و نخواهد امریکه مطابق واقع نیست باو بفهماند بلکه چنانکه شبهه وارد شود که نداند سکوت نکند و تامل نماید
تا جواب صحیح بدست آورد و تعلیم کند و این شرطیست که مهم در تعلیم زیرا که اگر ملاحظه نشود ذهن متعلم بخلاف واقع معتاد میشود و سلیقهٔ او
اعوجاج بهم میرساند و از ترقی باز میماند و آنچه مذکور شد شرایط کلیهٔ تعلیم و تعلم است و ممکن که آداب جزئیه دیگر هم باشد که متفحص در احادیث
و علم اخلاق بآنها مطلع گردد و کسیکه معرفت باهل این زمان داشته باشد میداند که آداب تعلیم و تعلم مثل سایر اوصاف کمالیه مهجور و معلم و
متعلم از ملاحظه شرایط دور و در زمان ما اهل آن فاسد و بازار هدایت و ارشاد کاسد گشته نه نیت معلم خالص است و نه قصد متعلم و نه غرض استاد
صحیح و نه منظور شاگرد بهمین جهت است که از هزار نفر یکی از ایشان بمرتبه کمال حاصل نمیشود و اگر در جهل خود باقی میمانند و با وجود اینکه بیشتر عمر خود را در
مدارس بسر میبرند فایده و ثانیه بدانکه جمیع علوم اگرچه روح را کمال اند و نفس را جمال ولکن متفاوتند در شرافت و تحمل وجوب تحصیل زیرا که

علوم بر دو قسمند اول علم دنیا و آن علومیست که معظم فایدهٔ آن از برای دنیا است مثل طب و هندسه و نجوم و عروض و موسیقی و هیئت
و حساب و از این علوم چندان بهجت و سعادتی در عالم عقبی حاصل نمیشود و با نتیجه تحصیل آنها واجب نیست بلی گاه است که در تحصیل بعضی
مسائل بعضی از این علوم واجب کفائی میشود دویم علم آخرت که ثمره اصلی آن تحصیل سعادت اخرویه است و آنها علم است که آنها را علم
دین گویند یکی علم الهی که بآن اصول عقاید دین و احوال مبدا و معاد شناخته میشود و آن اشرف علوم و افضل آنها است و دیگری علم اخلاق
که بآن راه تحصیل سعادت و آنچه بواسطه آن نفس نجات مییابد یا بهلاکت میرسد دانسته میشود و بعد از علم الهی علمی از آن اشرف نیست سوم
که بآن کیفیت عبادات و معاملات و حلال و حرام و آداب و احکام فهمیده میشود و تحصیل این علم واجب و لازم است و همچنین علومیکه
مقدمات تحصیل این علوم هستند مانند علم لغت عرب و تفسیر و لکن وجوب تحصیل آنها از باب مقدمه است اما علم الهی که آنرا علم اصول عقاید
نیز گویند واجبست بر کسیکه تحصیل آن نماید و احدی از جهل آن معذور نیست و لکن نه چنانست که جمیع مسائلیکه در کتب حکمیه بعلم الهی
داده اند و از مسائل این علم شمرده اند دانستن آنها واجب و اعتقاد بآنها لازم باشد بلکه قدر واجب از آن و آنچه امت مختار بر آن اجماع نموده اند
اینست که بدانی که از برای عالم آفریدگاریست موجود و واجب الوجود و در الوهیت شریکی از برای او نیست و از اجزاء و ترکیب منزه و از جسمیه
و عوارض آن مقدس است وجود او عین ذات اوست و ذات او عین صفات او و بر زمان و زمانیات و مکان و مکانیات مقدم و از آنها
بالاتر است نه زمانی با او احاطه نموده و نه مکانی او را فرو گرفته بلکه دست تصرف زمان و زمانیات از دامن کبریایش کوتاه و آلایش مکان
و مکانیات از ساحت جلالش راه نیست و ذات او قدیم و ازلی که ابتدائی از برای وجودش نبوده و ابدیکه انتهائی از برای او
نخواهد بود و قادر است بر هر چیزی و توانا بر هر امری هرچه میکند باراده و اختیار میکند هرچه را خواهد خلق میکند و هر کاریکه خواهد میکند
و هیچ امری از کتم عدم بفضای وجود نمیآید مگر باراده و مشیت او و علم او بجمیع اشیاء احاطه نموده پیش از ایجاد آنها دانا بود حکیم و عدل و
وعده او صدق از برای او مثل و مانندی متصور نیست بلکه او فوق تمامیت و بالجمله مستجمع جمیع صفات کمالیه است و بدانی که حضرت
محمد صلی الله علیه و آله پیغمبر و فرستاده اوست و قرآن کلام اوست و آنچه را که پیغمبر صلی الله علیه و آله آورده است از تعیین ائمه
معصومین صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین و احکام شریعت و دین و احوال نشاه آخرت از بهشت و دوزخ و ثواب و عقاب و حساب
میزان و صراط و نامه اعمال و شفاعت تمام ثابت و حق است و همین قدر کافیست از برای حصول نجات و وصول بسعادات اما کیفیت صفات
از اینکه حضوریست یا حصولی قدیمست یا حادث و مثل اینها و بحث از حقیقت صفات و همچنین بحث از حقیقت بعضی از احوال نشاه آخرت مطلقا
لازم نیست بلکه در بعضی احادیث نهی از آنها شده بلکه کافیست همینقدر که اعتقاد نماید که واجب تعالی شانه متصف بجمیع صفات کمالیه است
و منزه است از جمیع صفات نقایص بنحو اشرف یعنی اتصاف او بجمیع کمالات و تنزه او از جمیع نقایص بر وجهیست که از آن اشرف متصور نیست گو آن
وجه را نفهمد و بحقیقه آن نرسد و همچنین اعتقاد کند که آنچه پیغمبر او صلی الله علیه و آله فرموده صدق و مطابق واقع است گو تفصیل و حقیقت بعضی از
آنها را ادراک نموده باشد و واجبست بر هر مکلفیکه اعتقاد جازم راسخ بجمیع امور مذکوره داشته باشد بنوعیکه اطمینان و سکون از برای
او حاصل باشد مجرد تصدیق بزبان بدون اطمینان قلب در نجات اخروی و وصول بسعادت حقیقه کفایت نمیکند بلی گو از برای حفظ خون
و مال و حکم بطهارت و امثال اینها از احکام دنیویه کافی باشد و بعد از آنکه اطمینان قلبی حاصل شود نجات اخروی و رستگاری حاصل
میشود اگرچه اعتقاد و اطمینان او از دلایل حکمیه و براهین کلامیه نباشد زیرا که از شرع عرب تکلیف زیادتر از تصدیق و جزم باعتقاد مذکوره
ثابت نشده پس اگر از برای کسی اطمینان حاصل شود در اتصاف واجب بصفات کمالیه و تنزه او از اوصاف سلبیه بمجرد اینکه غیر از این نقصست
و نقص لایق پروردگار نیست کافیست از برای نجات و همچنین اگر اعتقاد و اطمینان او از عقاید مذکوره بمجرد این حاصل شود که علمای
که جمیع فرق انبیا و اساتید حکما و علما با وجود عقول قویه و افهام ثاقبه بر امریکه مخالف واقع باشد اتفاق نمیکنند و بسا باشد که اطمینان
و اعتقاد از برای کسی حاصل شود بسبب بعضی حالات که از برای خود او رو داده از استجابت دعوات و نجات از خطرات و امثال اینها و بسیار
میشود که اطمینان و جزم از برای کسی بامور مذکوره حاصلست و راه آنرا نمیداند و سبب آن فطرتیست که خداوند عالم در او قرار داده چنانچه
در حدیث وارد است بلکه ظاهر آنست که چنانچه عصبیت جاهلیت پیروی آباء و امهات او نیز از فطرت خود بیرون نبرد فطرت او حاکم بوجود صانع
عالمست اگرچه دلیلی منظور او نباشد زیرا که احتیاج مخلوق بخالق و حادث بموجد فطریست از برای هر کسی اگرچه هنوز بمرتبه تمیز داده را

رسیده باشد چنانکه مشاهده میشود که اگر سیبی در نزد طفل خورد سالی باشد و کسی از او بردارد و بعد از التفات سؤال میکند که سیب را
که برداشت پس بفطرت خود حکم میکند که بودن سیب بخودی خود نمیشود بلکه احتیاج به بردارنده دارد بلکه ظاهر آنست که حیوانات هم از این
مفطورند و جبلت آنها را این مطلب حکم میکند چنانکه می‌بینیم که اگر آوازی کند کسی در مکانی که حیوانی در آنجا باشد یا سنگی بیندازد آن حیوان
التفات کرده به هر طرف نگاه میکند که آواز کننده یا سنگ انداز را ببیند پس جبلت او میفهمد که هر آوازی آواز کننده و هر سنگی اندازنده
میخواهد پس در اثبات صانع فطرت هر کسی کفایت میکند و چنانچه ضم کند با فطرت خود بعضی مقدمات بدیهیه عقلیه و ضروریات حدسیه و
شواهد خارجیه را و احتراز کند از معاصی و سیئات که باعث سیاهی دل و تسلط جند شیاطین است و مواظبت کند بر وظایف طاعات بقدر امکان
اگرچه در ابتدا در کیفیات طاعات و عبادات و معاصی و سیئات بیش از ظنه از برای او حاصل نباشد البته اطمینان و اعتقاد جازم از برای او
بجمیع عقاید مذکوره حاصل میشود بنوعیکه هیچ شبهه رخنه در آن نکند اگرچه مطلقا ملتفت دلیل نشود و طریقه استدلال را نداند و باین سبب
بود که حضرت رسول صلی الله علیه و آله بمجرد اظهار اسلام کفایت میفرمودند اگرچه میدانستند که از خوف و بیم یا طمع و امید است زیرا که
منظور حضرت این بود که بواسطه اجتناب از معاصی و مواظبت بطاعات بتدریج فطرت ایشان که از ظلمت کفر تیره و تار شده بود بحالت
اصلیه عود نموده نورانیت طاعات اندک اندک در آنها تأثیر و ایشان را بمرتبه تصدیق قلبی و اعتقاد قطعی برساند چنانکه در بسیاری از ایشان
چنین شد اما دلایل حکمیه و براهین جدلیه بدون تطهیر نفس و مواظبت بر عبادات اصلا موجب اطمینان و سکون نفس نمیشود بلکه
بسیار میشود که باعث ازدیاد شبهه و تشکیک میگردد و محقق طوسی خواجه نصیر الدین ره در بعضی فواید خود فرموده که اول آنچه واجبست بر هر
مکلفی اعتقاد باو بمعنی قول لا اله الا الله محمد رسول الله ص بعد از آنکه تصدیق رسالت او نمود باید تصدیق کند او را بآنچه خبر داده از صفات
خدا و احوال روز جزا و تعیین ائمه هدی صلوات الله علیهم بنوعیکه قرآن مجید مشتمل بر آنست بدون آنکه چیزی بر آن زیاد کند یا در آن محتاج بدلیل
دیگر باشد و اما در صفات خدا پس اعتقاد کند که خدا حی و قادر و عالم و مرید و متکلم است و چیزی مثل او نیست و شنوا و بیناست و اما در احوال آخرت
پس ایمان بیاورد به بهشت و دوزخ و میزان و صراط و حساب و شفاعت و غیر اینها و واجب نیست بر او که بحث کند از حقیقت صفات خدا بلکه اینها را
تصور هم نکند و بخاطرش هم نگذرد و بمیرد با ایمان مرده است اگر دفع شبهه یا شکی از برای او بهم رسد پس باید از کلامی نزدیک بفهم و عرف
اگرچه آن کلام نزد ارباب جدل و مناظره و متکلمین با اتمام باشد و احتیاج بذکر ادله و براهین نیست و مخفی نماند که از ادله اجمالیه یا برهانیه
یا از شواهد عقلیه و قراین خارجیه اگرچه میتواند که از بعضی مراتب جزم حاصل شود اما هرگاه کسی طالب نورانیت یقین و وضوح عقاید باشد و خواهد
که از نور معارف ربانیه و ضیاء علوم حقیقیه در و دیوار خانه دل متلالی گردد و پرده از پیش بصیرتش برداشته شود و بمرتبه یقین کامل برسد
آن هرگز بدلیل و برهان و جدال و کلام حاصل نمیشود بلکه موقوفست بملازمت ورع و تقوی و باز داشتن نفس از هوس و هوا و پاک کردن آن از
صفات ذمیمه و قطع علایق دنیویه و اشتغال بریاضات شاقه و مجاهدات صعبه و تضرع و زاری بدرگاه حضرت باری و استمداد از مبادی متعالیه
تا آنکه نور الهی در روزن دل بتابد و حجاب از پیش دیده برداشته شود و من جاهد فینا لنهدینهم سبلنا هر که در راه ما مجاهده کند راه روشن را باو
مینمائیم لیس العلم بکثرة التعلیم و انما هو نور یقذفه الله فی قلب من یشاء و علم بکثرت درس خواندن بهم نمیرسد بلکه آن نوریست که خدا میاندازد
بهر دلیکه خواهد بدانکه اگرچه بادله و براهین تحصیل بعضی از مراتب یقین چنانکه گذشت ممکن و وصول بمرتبه انکشاف و ظهور تام چنانکه مذکور شد
بمجاهده و ریاضت و تصفیه نفس موقوفست و لکن بعضی مراتب دیگر از برای یقین هست که از مرتبه اولی بالاتر است و وصول باین مرتبه بمجرد
ادله کلامیه و استدلالات عقلیه دست نمیدهد اگرچه ریاضات و مجاهدات کثیره هم احتیاج ندارد بلکه آن حاصل میشود باینکه بعد از فرا گرفتن عقاید
از تلقین یا دلیل مشغول شود بوظایف طاعات و اجتناب کند و مواظبت نماید بمذاکره احادیث و آیات و دوری کند از مصاحبان اهل بدعت
و ارباب هوا و هوس و امثال اینها و از آنچه مذکور شد معلوم شد که مردمان در کیفیت تصدیق و ایمان مختلفند بعضی از ایشان در وضوح یقین و
ظهور عقاید مانند نور خورشیدند که اگر پرده برداشته شود تفاوتی در یقین ایشان بهم نرسد و بعضی دیگر از ایشان پست ترند و لکن اطمینان
و سکونی از برای ایشان حاصل است که اصلا اضطرابی از برای ایشان نیست و شبهه پیرامون خاطر ایشان نمیگردد و بعضی دیگر از این طایفه پست‌ترند
و لکن باز جزم از برای ایشان حاصل و شبهه اگر بخاطر ایشان گذرد و باعث اضطراب شود بدلیل و برهان از آن دفع میکنند یا چندان التفاتی باو نمینمایند
و بعضی دیگر اکتفا بمحض تصدیق ظنی یا تقلیدی نموده اند و بهر شبهه متزلزل میشوند و حضرت امام جعفر صادق صلوات الله و سلامه علیه باین

اختلاف

اختلاف اشاره کرده و فرموده اند که از برای ایمان حالات و درجات و طبقات و منازل چند است بعضی از آنها تامند و بمنتهای تمامیت رسیده اند
و بعضی ناقصند و نقصان آنها واضح و بعضی راجحند و رجحان آنها ظاهر است و شکی نیست که تحصیل جزم واجب و مجرد تصدیق ظنی که مرتبه اخیره است
کافی نیست و مخفی نماند که سزاوار آنست که اطفال را در ابتدای تمیز و ادراک تلقین ترجمه عقاید مذکوره نماید تا آنها را حفظ کند و بر صفحه خاطر نقش
کند و بتدریج معانی آنها را باو تعلیم نمایند تا معانی آنها را بفهمد و بسبب نشو و نمای او بر این رسوخی در قلب او حاصل میشود و از برای او اعتقادی بهم میرسد
اگرچه هیچ دلیل و برهانی از برای او نباشد و این از فضلهای بیشمار الهی است که در ابتدای نشو دل انسان را محل ایمان میکند بی دلیل و برهان
و لکن این اعتقاد در ابتدا خالی از وهن و ضعف نیست و ممکن است که بشبهات ازاله شود و باید آنرا در دل اطفال و سایر عوام بنوعی راسخ نمود که
متزلزل نشود و طریق آن نیست که با جدل و مناظره تعلیم شود یا بخواندن و مطالعه کتب کلامیه و حکمیه اشتغال نماید بلکه باید مشغول شود بتلاوت
قرآن و تفسیر آن و خواندن احادیث و فهمیدن معانی آنها و مواظبت کند بوظایف طاعات و باین سبب روز بروز اعتقاد او قوی تر میگردد
و بسبب آنچه از ادله قرآنیه و حجتهای معصومیه علیهم گوشزد او میشود و بواسطه نوریکه بتدریج از عبادات بر دل او میتابد و باید اجتناب کند از
مصاحبت صاحبان مذاهب فاسده و آراء باطله و ارباب مناظره و جدال و اصحاب تشکیک و شبهات بلکه از صحبت اهل هوا و هوس و ابناء دنیا
مجالست با اتقیا و صالحین و اهل ورع و یقین و ملاحظه نماید طریقه و رفتار ایشان را در خضوع و تذلل در نزد پروردگار پس ابتدا تلقین عقاید مثل انداختن
تخمست در زمین سینه و سایر امور شبیه باب دادن و تربیت کردن تا نمو کند و قوت گیرد و درختی حاصل شود که میوه آن رسیدن بسعادت ابد و جنت
ابد و سعادت ابدیست و باید محافظت کند خود را از شنیدن شبهات و جدل باطله متکلمین زیرا که فساد مجادله و مناظره کلامیین بیش از اصلاح است
و شاهد بر این تجربه است که می‌بینیم اعتقاد اهل صلاح و تقوی از عوام الناس مانند کوه پا برجا اصلا تزلزل و حرکتی در آنها نیست و شبهات و تشکیکات
اهل جدل و شبهه اعتنا نمینمایند و از شنیدن آنها اضطرابی بهم نمیرسانند و اعتقادات کسانیکه عمر خود را صرف علم کلام و حکمت متعارفه نموده
و روز و شب را بمجادله و مباحثه کلامیه بسر برده اند مانند ریسمانیست که در مقابل باد آویخته باشد هر ساعتی از باطرفی حرکت دهد گاهی چنان و گاهی
و گاهی چنین و زمانی شمال میکند لحظه بیمین هر چه میشنوند متحرک میشوند و باندک چیزیکه بعقل قاصرشان رسد مایل میگردند و اگر اعتقاد صحیحی داشته
باشند همان است که در حال طفولیت اخذ کرده و بدانکه هرگاه نشو و نمای طفل بر این عقاید شود تا بحد رشد و کاردانی رسد اگر مشغول امور دنیا
گردد و از تحصیل کمال و سعادت باز ماند دری دیگر بر او گشوده نمیشود و از این مرتبه ترقی نمیکند و لکن اگر با این اعتقادات بمیرد مؤمن مرده است
و اگر توفیق او را مساعدت نماید و تایید پروردگار او را دریابد و مشغول عبادت و تقوی و محافظت نفس از هوس و هوا گردد و متحمل مجاهدات و
ریاضات و تطهیر نفس از کدورات گردد درهای هدایت بر او مفتوح میگردد و حقایق این عقاید بر او معلوم میشود و ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء
اما علم اخلاق که علم آفات نفس و کمالات آن باشد پس تحصیل آن واجب عینیست بر هر کسی بقدر حوصله و استعداد زیرا که هلاکت انسان و رواج
نفس است و رستگاری او در تهذیب آن قد افلح من زکیها و قد خاب من دسیها بلکه غرض کلی از بعثت نبی آموختن این علم است چنانکه فرموده
بعثت لاتمم مکارم الاخلاق من مبعوث شده ام که اخلاق حسنه را بانجام برسانم پس بر هر کسی لازمست که بعضی از اوقات خود را صرف شناختن
معایب نفس و کمالات آن و طریق معالجه بیماری آن نماید برجوع بکتب اخلاق و حدیث یا استماع از ارباب این فن شریف و باید در طریق معالجه
آن بآنچه از اخبار و آثار و طریقه علما و اخیار مستفاد میشود رفتار نماید و از بعضی بدعتها و طریقها که طایفه از اهل بدع و هوا اختراع نموده احتراز نماید
و اما علم فقه پس آن نیز بقدر حاجت و ضرورت هر کس در عبادات و معاملات خود واجب عینی است بر هر کسی و زیاده بر آن واجب کفائیست
بر بعضی لازمست اکتساب آن تا رفع احتیاج دیگران شود و طریق اکتساب این علم یا اجتهاد و استنباط از مآخذ شرعیه است یا تقلید از مجتهد زنده و
تارک این دو طریق آثم و گناهکار است و عذر او غیر مسموع در نزد پروردگار بتفصیلیکه در علم اصول فقه محرر و مقرر است و هر یک از این دو
طریق اگرچه علم بمسائل حاصل و عامل بآنها مطیع و ممتثل است و لکن نورانیت و تأثیریکه در اخذ بطریقه اجتهاد است هرگز در تقلید یافت نمیشود و
تکمیلیکه از عمل مجتهد بهم میرسد هیچگاه مقلد را دست نمیدهد و هر که خواهد خود باجتهاد مسائل را بفهمد باید علم بصحت اجتهاد خود حاصل کند و فریب نفس
و شیطان را نخورد و بمحض فرا گرفتن مسائل چند خود را از مجتهدین نشمارد و هر که خواهد بتقلید اخذ کند باید مجتهد را بشناسد و بصفات و عدالت
او برخورد بطریقیکه در علم اصول مبین است شعر ای بسا ابلیس آدم رو که هست پس بهر دستی نباید داد دست بدانکه علم فقه و
مقدمات آن از لغت و نحو و صرف و اصول علومی نیستند که مقصود لذاته باشند بلکه غرض از آنها عبادت و بندگیست پس نباید بواسطه اشتغال

بآنها عمر

بایشان از عمل باز مانده و تمام روزگار خود را بدانستن آن سر برده مطلقا بعبادت و عمل نپردازند بلکه باید در آنها بقدر ضرورت اکتفا کنند و بسیارند که عمر خود را صرف مسائل صرف و نحو کرده و از معانی و بیان بحد اشتهار رسیده و از مسائل شرعیه بیخبر و از این غافلند که دانستن کیفیت تکلم طایفه عرب یا رسیدن بدقایق ترکیبات الفاظشان و محسنات عباراتشان نه کار دنیای آید و نه آخرت و بجز تضییع عمر و وقت تلف مایه تحصیل سعادت ثمری ندارد و از اینها ناکارتر جماعتی هستند که از عمل و عبادت بلکه از استنباط مسائل باز میمانند و اوقات خود را صرف فهم وجوه و احتمالات عبارات بعضیکه در بعلوم گفته اند میکنند و صفحات بسیار را در توجیهات و احتمالات کلامشان سیاه میکنند و بسیار است که فهم آن عبارات هم مدخلیتی در تصحیح مسئله از مسائل ندارد بلکه بسا باشد که شب و روز فکر میکنند و بتوجیهات عبارات علمای عامه که در بیان قواعد فاسده خود از قیاس و استحسان و امثال آن ذکر کرده اند و از طاعات و عبادات باز میمانند و همچنین در استنباط مسائل بسا باشد که ماخذ مسئله واضح و دلیل آن لایح و ترجیح آن ظاهر و در آن دلیل ضعیفی یا حدیث عامی یا مثل آن یافت میشود و مدتی عمر خود را در فهم آن دلیل یا توجیه آن حدیث یا نوادر مختلفه ضایع میکنند و همچنین در استخراج و استنباط مسائل غیر مهمه و فروض نادره که یقین یا ظن بعدم احتیاج بآنها حاصل است و طالب کمال و سعادت باید دامن خود را از امثال این امور برچیند و غرض این نیست که باید طالب علم مطلقا در این امور تامل نکند و بیرامون آنها نگردد زیرا که شکی نیست که حصول ملکه اجتهاد و فهم آیات و اخبار و کلمات علمای ابرار موقوف بتکمیل قوه نظر و تشحید ذهن و خاطر و این امور موجب ازدیاد قوه نظریه و تشحید ذهن میگردند پس این امور در ابتدا از برای طالب علم فی الجمله مطلوب و سعی بر آنها مرغوبست و بسا باشد که لازم باشد بلکه مقصود آنست که در این امور بیز بقدر ضرورت اکتفا کند و بعد از حصول قوه اجتهاد و وصول بمرتبه فهم ادله و استنباط دیگر وقت خود را در مصروف این امور نکند و از فهم احکام واجبه و اتیان بعبادات موظفه باز نماند و الا قوه نظر بهر جا که رسد باز قابل زیادتیست پس اگر تا ممکن باشد تشحید ذهن مطلوب و تقویه قوه نظر مستحسن باشد باید آدمی همه عمر خود را صرف آن کند مطلب دویم در بیان سایر انواع رذایلیکه از دو جنس مذکور که جربزه و جهل بسیط باشند ناشی میشوند و از متعلقات قوه عاقله اند و آن چند صفت رذیله است صفت اول جهل مرکبست و آن عبارتست از اینکه کسی چیزی را نداند و خلاف واقع را بداند و چنان داند که حق را یافته است پس او نمیداند و نمیداند که نمیداند و او بدترین رذایلست و دفع آن در نهایت صعوبت همچنانکه از حال بعضی از طلبه مشاهده میشود و اطبای ارواح اعتراف بعجز از معالجه اش کرده چنانکه اطبای بدن اقرار کرده اند بعجز از بعضی مرضهای مزمنه و از اینجهة حضرت عیسی علی نبینا و آله و علیه السلام فرمود که من از معالجه اکمه و ابرص عاجز نیستم و از معالجه احمق عاجزم و سبب آن اینست که مادامیکه آدمی نداند که جاهلست بنقصان خود بر نمیخورد و در صدد تحصیل علم بر نمیآید پس در ضلالت و گمراهی باقی میماند و علامت این صفت مهلکه و کیفیت شناختن آن آنست که آدمی بعضی از مطالب و استدلالات خود را بر جمعی از معروفین باستقامت سلیقه و مبرهن از عصبیت و تقلید عرض نموده اگر ایشان آنرا او را تصویب نمودند از جهل مرکب بری و اگر تخطئه نمودند و او خود مذعن نباشد مبتلا باین مرض خواهد بود و بیک مطلب و یک استدلال اکتفا در شناختن این مرض نمیتوان کرد و باعث جهل مرکب و سبب آن اعوجاج سلیقه یا کجی ذهنست و بهترین معالجات در اینصورت آنست که صاحب آن ابدا از مد بر خواندن علوم ریاضیه از هندسه و حساب زیرا که آنها موجب استقامت ذهن میشوند و یا خطائیست که در استدلال نموده در اینوقت باید او را بر این داشت که استدلالات خود در امور نمایه با استدلالات اهل تحقیق از علمای معروفین باستقامت ذهن و ادله خود را عرض کند بر قواعد منطقیه با استقصای تمام تا بخطا برخورد و یا سبب آن مانعیست از فهمیدن حق در نفس و مثل تقلید یا عصبیت یا محض حسن ظن بشخصی یا نحو آن و علاج آن اینست که سعی و اجتهاد کند در ازاله مانع بنحویکه مذکور خواهد شد صفت دویم شک و حیرت و آن عبارتست از عاجز بودن نفس از تحقیق حق و رد باطل در مطالب و علامات آن ظاهر است و غالب آنست که منشا این تعارض ادله است و امر آن سهل است پس شکی نیست که شک و حیرت در مطالب متعلقه بایمان موجب هلاک و فساد نفس است بلکه از اخبار مستفاد میشود که با یک از دنیا رفتن موجب کفر است و سعی در ازاله آن از واجبات است و علاج آن اینست که اولا تامل کند که اجتماع دو طرف نقیض یا انتفاء هردو از جمله محالات است پس البته یکی از شقوق متصوره در مطلب در واقع و نفس الامر ثابت و تتمه باطل است بعد از آن دامن سعی و اجتهاد در میان زند و استقصای تام و تفحص کامل از ادله مناسبه مطلب نماید تا جزم تحقیق بیکطرف حاصل کند و اگر کسی قادر بر فهم ادله یا تحصیل آنها نباشد باید مواظبت بر طاعات و عبادات و قرائت قرآن نماید و اوقات را صرف تتبع احادیث و شنیدن آنها کند و مصاحبت با اهل ورع و تقوی و مجالست با ارباب یقین و صلحا نماید و تضرع و زاری بدرگاه حضرت باری کند تا بسبب

نورانیت ایقان ظلمت شک برطرف و مرتبه یقین حاصل شود اگر شک در غیر مطالب متعلقه بایمان باشد اگر چه موجب کفر و رفع آن حتم نباشد و لکن شکی نیست که مطلق یقین در هر چیزی موجب کمال نفس و صفای آنست و سعی در ازاله آن با وجود امکان اگر امری از آن هم در پیش نباشد مستحسن و مطلوبست فصل مقابل آینده و صفت رذیله یعنی جهل مرکب و حیرت یقین و اقل مراتب آن اعتقاد ثابت جازم مطابق واقعست پس اعتقادیکه مطابق واقع نباشد از افراد یقین نیست اگر چه صاحب آن جزم داشته باشد بلکه مطابق واقعست بلکه جهل مرکب خواهد بود چنانکه دانستی پس یقین ضد حیرت و شکست از آنکه جزم در آن معتبر است و مقابل جهل مرکبست چون توافق با واقع در آن لازم است و مورد یقین و متعلق آن یا از لوازم اجزای ایمانست مانند وجود واجب سبحانه و صفات کمالیه او و مباحث متعلقه بنبوت و امامت و احوال نشأه آخرت یا از آنها مدخلیتی در ایمان نیست چون حقایق اموریکه ایمان بدون آنها تمام و جاهل آنها از اهل اسلام است و چنانچه اشاره شد مطلق علم و یقین خواه در امور متعلقه بدین باشد یا غیر دین شخص نفس انسانیرا کمال و شاهد روح را حسن و جمال و وصول بسعادات را باعث و دخول در خیل مجردات امور را سبب ثابت لیکن یقین در مباحث الهیه و مطالب دینیه در تحصیل سعادات اخرویه اکمل و در تکمیل نفوس انسانیه ادخل زیرا که ایمان موقوف بدان بلکه اصل آن و عین آنست و سایر علوم شاخ و برگ آن و رستگاری در آخرت بدون آن غیر حاصل و فاقد آن در حزب کفار داخل است و بالجمله شکی نیست که مرتبه یقین اشرف فضایل و افضل کمالات و اهم اخلاق و اعظم صفاتست کیمیای سعادت و معراج کرامت اکسیر اکبر و کبریت احمر است تشریفیست که قامت قابلیت هر کس بدان آراسته شد محرم جلوه خانه انس گردید فرقیست که تارک هر بنده بدان آراسته شد قدم در حرم قدس نهاده و بامثال این حضرت سید رسل صلی الله علیه و آله فرمودند الیقین الایمان کله یعنی ایمان یقینست و نیز از آنحضرت مرویست که هیچ آدمی نیست مگر اینکه از برای او گناهان بسیار است و لکن هر که عقل او تام و یقین او کامل باشد گناهان با و ضرر نرسانند زیرا که هر گاه گناهی کند پشیمان میشود و استغفار میکند گناه او آمرزیده میشود و فضیلتی از برای او باقی میماند که او را داخل بهشت میکند و حضرت امام جعفر الصادق صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که عمل اندک با دوام و یقین بهتر است در نزد خدا از عمل بسیار بدون یقین و بسا باشد که شیطان در مقام فریب او برآید و او را در نزد خود صاحب یقین وانماید و چنان داند که در عقاید از برای او یقین حاصل و بمرتبه عظمی واصلست حال اینکه چنین است بلکه از برای صاحب یقین علاماتی چنداست که رسیدن بمرتبه یقین بآنها شناخته میشود اول آنکه در امور خود بغیر پروردگار التفات نکند و مقاصد و مطالب خود را از غیر او نجوید و اعتماد او بجز او نباشد از هر حول و قوه بجز حول و قوه خداوند کار بیزار و هر قدرتی بجز قدرت آفریدگار در نظر او بی اعتبار و خارنه کار بیرا از خود مینید و نه اثری و نه خود را منشاء امری داند و نه دیگری را بلکه همه امور را مستند بذات مقدس او و همه احوال را منسوب بوجود اقدس او داند و چنان داند که آنچه برای او مقدر است باو خواهد رسید و در این هنگام در نظر او تفاوتی نخواهد بود میانه فقر و ثروت و مرض و صحت و عزت و ذلت و مدح و ذم و برتری و پستی و دولت و تهی دستی زیرا که در اینوقت چشم از وسایط پوشیده و منبع همه احوال را از یک چشمه میبیند و او را حکیم مطلق و خیر محض میداند و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که هر که یقین او سست و اعتقاد او ضعیف باشد خود را راضی میکند که متوسل باسباب و وسایط شود و پیروی رسوم و عادات و گفتگوی مردم نماید و سعی در امور دنیا و جمع زخارف آن بغیر حق کند بزبان اقرار میکند که هر چه عطا و منع از خدا میرسد مگر آنچه خداوند قسمت او کرده و فعل او ضایع و مانع نیست و بدل انکار میکند آنچه را بزبان اقرار مینماید و نیز از آنحضرت مرویست که فرمودند هیچ چیز نیست مگر آنکه از برای او حدیست بعضی عرض کردند که حد توکل چیست فرمودند یقین عرض شد که حد یقین چیست فرمودند آنکه با وجود خدا از هیچ چیز نترسد دویم آنکه در همه اوقات بنده تنها ذلت و انکسار در خدمت پروردگار بوده روز و شب مشغول بجا آوردن خدمت او و پنهان و آشکار در اطاعت او و همگی اوامر شرعیه او را امتثال و از جمیع نواهی آن اجتناب نماید خلوت خاطر را از غیر یاد او خالی سازد و خانه دل را از غیر محبت او پردازد و دل او بجز یاد حق را فراموش و زبانش از غیر نام او خاموش گردد زیرا که صاحب یقین پیوسته خود را در پیشگاه شهود حضرت حق حاضر و او را بهمه افعال و اعمال خود مطلع و ناظر می بیند پس همیشه خود را غرق عرق خجلت و شرمندگی و قرین حیا و سرافکندگی خواهد بود و بجز آنچه رضای خدا در آنست نخواهد پرداخت و بالجمله یقین او باینکه خداوند عالم بر جمیع افعال و اعمال او آگاه و بهر عملی او محاسبه و جزائی همراه است دایم او را در مقام اطاعت و فرمانبرداری میدارد و یقین او بآنچه حضرت او باو عطا فرموده از انواع نعمتهای ظاهریه و باطنیه پیوسته او را قرین شرمساری و در ردیف شکرگذاری میشمارد و از یقین بآنچه پروردگار دارد و در دار قرار از سرور و بهجت و عیش و راحت بندگان عطا میفرماید همیشه در مقام طمع و امیدواری خواهد بود و از یقین با

اختیار هر امری در قبضه قدرت حق است و آنچه از او صادر میشود موافق غایت و مطابق حکمت و مصلحت است پیوسته در محل صبر و رضا و خشنودی از قضا و از تبدلات احوال تغییری در حال او راه نخواهد یافت و بسبب یقین او بسر آمدن ایام حیات و آنچه بعد از مردن است از زحمات و عقبات روز و شب در حزن و اندوه بسبب یقین او بفناء دنیا و پستی آن متاع دنیوی در نظر او خوار و بی اعتبار خواهد بود چنانچه حضرت صادق ع فرمودند که در گنجی که حضرت خضر ع بحضرت موسی ع خبر داد لوحی بود که در آن نوشته بود که عجب دارم از کسیکه یقین بمرگ داشته باشد چگونه فرحناک میگردد و عجب دارم از کسیکه یقین بقضا و قدر الهی داشته باشد چگونه غمناک میشود و عجب دارم از کسیکه یقین بفنای دنیا دارد چگونه دل بآن می بندد و بدان مطمئن میگردد و از یقین او بعظمت و قدرت آفریدگار و دوام در مقام دهشت و هیبت و اضطراب و خشیت خواهد بود و با چنین خشوع و ذلت و خوف و خشیت سید کاینات علیه افضل الصلوات بمرتبه بود که هرگاه او را در وقت راه رفتن ملاحظه میفرمود چنان گمان میکرد که برو در میافتد و از یقین او بکمالات غیر متناهیه حق و جمال تام جمیل مطلق همیشه در مقام شوق و محبت بلکه در وله و حیرت خواهد بود و حکایات اصحاب یقین از انبیاء مرسلین و اولیاء کاملین هم در خوف و شوق و آنچه از برای ایشان رو میداد از تغیر و تزلزل و اضطراب و وله و بهجت و استغراق چه در حال نماز و چه در غیر آن مشهور و کتب تواریخ و قصص بانها مشحون است غشهای سید اولیا صلوات الله علیه در اوقات مناجات گشته و بیخودیهای سرور انبیاء در هنگام صلوة متواتر میان اهل اسلام شده و چگونه کسیکه یقین بخداوند متعال و علم بعظمت و جلال او داشته باشد و او را بر خفایای احوال مطلع داند و بر دقایق اعمال عالم داند معصیت او را میکند در حالت اشتغال بعبادت او و ایستادن در خدمت او دهشت و وحشت و انفعال و خجلت از برای او حاصل نمیشود و حال اینکه مشاهده میکنیم که کسی در حضور شخصی باشد از اکابر دنیا که او را فی الجمله شوکتی بوده با وجود علم او به پستی و زوال آن در اول و آخر نوعی دهشت و انفعال از برای او حاصل میگردد که از خود غافل میشود و جمیع حواس خود را متوجه و ملتفت او میگرداند سوم آنکه مستجاب الدعوات و بلکه صاحب کرامات بوده باشد زیرا که هر قدر یقین انسان زیاد میشود جنبه تجرد او غالب میگردد و باین سبب قوه تصرف در جمیع مواد کاینات که از شان مجردات است بجهة او حاصل میشود و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که میرساند یقین بنده را بهر مرتبه بلند و مقام ارجمند چنانچه رسول خدا صلعم خبر دادند از شان یقین در وقتیکه در خدمت آنحضرت مذکور شد که حضرت عیسی علیه السلام بر روی آب راه میرفت پس فرمودند که هرگاه یقین او زیاد تر میبود هر آینه بر روی هوا نیز میرفت و از این حدیث شریف مستفاد میشود که هر گاه یقین بالاتر قدرت او بر کرامات بیشتر و از آنچه مذکور شد ظاهر گردید که یقین جامع جمیع فضایل و حاوی همه محاسن خصال است

بدانکه از برای یقین سه مرتبه است مرتبه اول علم الیقین است و آن اول مرتبه یقین است و آن عبارتست از اعتقاد ثابت جازم مطابق واقع و آن حاصل میشود از ترتیب مقدمات و استدلال مانند یقین کردن بآتش در موضعی بمشاهده دود مرتبه دویم عین الیقین است و آن عبارتست از مشاهده مطلوب و دیدن آن بچشم بصیرت و دیده باطن که بمراتب روشن تر از دیده ظاهر است و آنچه مشاهده از آن شود اصح و ظاهر تر است و اشاره باین مرتبه است آنچه سید اوصیاء ع در جواب ذعلب یمانی که سؤال کرد از آنحضرت که هل رایت ربک یا پروردگار خود را دیده فرمود لم اعبد ربا لم اره بندگی نمیکنم خدائیرا که ندیده باشم و همچنین مراد آنحضرت از آنچه فرمودند که رای قلبی ربی یعنی دید دل من پروردگار مرا و این مرتبه هم میسر نمیشود مگر بریاضت و تصفیه نفس تا اینکه تجرد تام از برای او حاصل شود و این مانند یقین کردن بوجود آتش است بمعاینه دیدن آن مرتبه سوم حق الیقین است و آن عبارتست از اینکه میان عاقل و معقول وحده معنویه ربط حقیقی حاصل شود بنحویکه عاقل ذات خود را رشحه از سحاب فیض معقول و مرتبط بیند و انوار اشراقات انوار او را بوجود مشاهده نماید مانند یقین کردن بوجود آتش بداخل در آن شدن و رسیدن بآن موقوفست بمجاهدات صعبه و ریاضات شاقه و ترک رسوم و عادات و قطع ریشه شهوات و باز داشتن دل از خواطر نفسانیه و افکار ردیه شیطانیه و تنها نمودن خود از گرفتاریهای عالم طبیعت ناهنجار و دوری از علایق و زخارف دنیای غدار آری شعر

در ره منزل لیلی که خطرهاست در آن
شرط اول قدم آنست که مجنون باشی

عربیه

وکیف تری لیلی بعین تری بها
سواها و ما طهرتها بالمدامع
وتلتذ منها بالحدیث وقد جری
حدیث سواها فی الخروق المسامع

فارسیه

او را بچشم پاک توان دید چون هلال
هر دیده جای جلوه آن ماه پاره نیست

بلکه یقین حقیقی نورانی خالی از ظلمت وهم و شوایب شک اگر چه در مرتبه اول باشد بمحض فکر و استدلال حاصل نمیگردد بلکه حصول آن بتصفیه نفس از کدورت اخلاق ذمیمه منوط و حصول آن بریاضات و مجاهدات مربوط است بلی آینه دل را تا از زنگ عالم رسم و عادت و غبار خط طبیعت صیقل ندهی قبول صور حقایق اشیاء نمیکند و تا مقابله میان او و عقل فعال که محل صور جمیع حقایقست دست ندهد و حایل و موانع حاصله از علایق دنیویه از میانه بر

طرف نشود صور موجوده در آنجا منعکس نگردد و اگر نه این بود که زنگ کدورت معاصی و اخلاق ذمیمه آینه نفس آدمی را و موانع و علایق عادات حایل میانه اند و عالم انوار نشده بود هر نفسی بحسب فطرت قابل معرفت حقایق عالم ملک و ملکوت و از اینجهت است که خداوند عالم انسان را از میان سایر مخلوقات برگزید و او را محل اماناتی که سموات و ارضین و جبال از تحمل آن امتناع نمودند گردانید و حضرت سید رسل صلعم اشاره باخلاق ذمیمه و موانع فرمود که لولا ان الشیاطین یحومون علی قلوب بنی آدم لنظروا الی ملکوت السموات والارض هرگاه نه این بود که لشکر شیاطین اطراف قلوب بنی آدم را احاطه کرده اند هر آینه حقایق ملکوت آسمان و زمین را مشاهده مینمودند و اشاره بموانع علایق و عادات فرمودند که کل مولود یولد علی الفطرة و ابواه یهودانه و یمجسانه و ینصرانه هر کسیکه متولد میشود بر فطرت سلیم ولکن پدر و مادر او و تبعیت انها او را از فطرت خود باز میدارند و براههای غیر مستقیمه میافکنند و مخفی نماند که بهر قدر که از برای نفس تزکیه و صفا و علم بحقایق و اسرار و درک عظمت حضرت آفریدگار و معرفت صفات جلال و جمال پروردگار حاصل شود بهمان قدر سعادت و بهجت و لذت و نعمت در نشاه آخرت از برای او هم میرسد و وسعت مملکت او در بهشت بحسب وسعت معرفت او بعظمت و صفات و افعال خداوند متعال خواهد بود باین معنی که معرفت در دنیا باعث استحقاق این مراتب در آخرت خواهد شد

صفت سوم شرکت و آن عبارتست از اینکه غیر از خدا دیگری را هم مصدر امر و منشاء اثر داند و چنان داند که از غیر پروردگار هم کاری ساخته میشود پس اگر با این عقیده او غیر را بندگی و عبادت کند او را شرک عبادت گویند و اگر او را عبادت نکند ولکن اطاعت کند او را در چیزیکه رضای خدا در آن نیست او را شرک اطاعت گویند و اول شرک جلی و دویم شرک خفی نامند و اشاره باین شرکست قول خدای تعالی که میفرماید که ما یؤمن اکثرهم بالله الا وهم مشرکون یعنی ایمان نمیاورند بیشتر ایشان بخدا مگر اینکه مشرکند و شبهه نیست در اینکه صفت شرک اعظم بواعث هلاک و موجب خلود در عذاب دردناک و سبب حشر در زمره کفارست

فصل ضد صفت شرک توحید است و از برای آن اقسامی چند است اول توحید در ذات یعنی خدا را منزه دانستن از ترکیب خارجی و عقلی و صفات او را عین ذات مقدسش دانستن دویم توحید در وجوب وجود یعنی واجب الوجود را منحصر کردن در خدا و نفی شریک از برای او در صفت واجبیت وجود کردن و در علم کلام بحث از این دو قسم میشود سوم توحید در تاثیر و ایجاد یعنی موثر در وجود را منحصر در پروردگار دانستن و چنان دانستن که فاعلی و منشاء اثری بغیر از او نیست و این قسم توحیدیست که در اینجا گفتگو از آن میشود و از برای این توحید چنانچه گفته اند چهار مرتبه است قشر و قشر قشر و لب و لب لب و مرتبه اول که قشر قشر است آنست که آدمی بزبان کلمه توحید را بگذراند ولکن دل او از معنی آن غافل بلکه منکر معنی آن باشد مانند توحید منافقین و فایده بر آن مترتب نشود مگر اینکه در دنیا صاحب آن را از شمشیر شریعت محافظت مینماید مرتبه دویم که قشر باشد آن است که اعتقاد قلبی نیز بمعنی کلمه توحید داشته باشد و تکذیب این کلمه را نکند چنانچه لسان اکثر عوام از مسلمین است و همین قدر توحید اگر چه باعث صفاء قلب و شرح صدر نگردد ولکن صاحب خود را از عذاب آخرت محافظت مینماید هرگاه معاصی موجب ضعف اعتقاد نشود مرتبه سوم که لب باشد عبارتست از اینکه این معنی بر او منکشف و ظاهر گردد بواسطه نوریکه از جانب حق سبحانه و تعالی بر او تجلی کند پس اگر چه در عالم چیزهای بسیار مشاهده کند ولکن همه را صادر از یک مصدر می بیند و کل را مستند بواحد حق ملاحظه میکند و این مرتبه مقام مقربین است مرتبه چهارم که لب لب باشد آنست که بغیر از یک وجود نبیند و شریکی از برای خدا در وجود قرار ندهد و این مرتبه را اهل معرفت فناء فی الله و فناء فی التوحید گویند زیرا که صاحب آن خود را فانی دانسته و این مرتبه قصوای توحیدست و چنان تصور نکنی که وصول باین مرتبه ممکن نیست و با وجود ملاحظه آسمان و زمین و سایر مخلوقات متکثره و موجودات کثیره موجود را منحصر در یکی دانستن معقول زیرا که هرگاه از برای دل شدت استغراق در لجه عظمت و جلال واحد حق و غلبه انوار جمال و کمال وجود حاصل شود و اشعه اشراقات نور واجب الوجود بر آن احاطه کند و آتش محبت و انس در کانون ضمیرش افروخته گردد و سایر وجودات ضعیفه از نظر بصیرتش غایب میشوند و بالمره از غیر یک وجود غافل و ذاهل میگردد للمؤلفه

نگویم در آنکس بجز یار نی
ولی غیر او کس بدیدار نی
در آن پرتو افکن یکی نور بود
که از غیر آن دیده ها کور بود

همچنانکه کسیکه مشغول بمکالمه سلطانی و مستغرق سطوت او گردد و بسیار میشود که از مشاهده غیر غافل میشود و عاشقیکه محو جمال معشوق باشد غیر او را نمی بیند و همچنانکه ستارگان در روز موجودند ولکن چون نور آنها در جنب نور خورشید ضعیف و مضمحل است بنظر نمیایند و از اینجا ظاهر میشود که کسیکه غیر یک وجود ملاحظه و کثرت مشاهده است در مرتبه توحید ناقص و هنوز نور وجود صرف در روزن او پرتو افکنده است آری شعر

تا نگشتند اختران از ما نهان
دان که پنهانست خورشید جهان

فصل بدانکه از علامات ترقی از مرتبه اول و دویم توحید و وصول بمرتبه سوم آنست که آدمی در جمیع امور خود توکل بر خدا کند و امور خود را

باو واگذارد و دیده از همه وسایط بپوشاند زیرا که بعد از آنکه براو روشن شد که غیر از خدا احدی منشأ هیچ امری نیست و ذات اوست که مبدأ هر موجودی و منشأ هر فعلی از خلق و رزق و عطا و منع و غنا و مرض و صحت و فقر و ذلت و حیات و موت و غیر اینها حق سبحانه و تعالی است و اوست منفرد و مستقل بجمیع اینها و انباز و شریکی از برای او در هیچ امری نیست دیگر در هیچ امری ملتفت بغیر او نمیشود بلکه بیم او از خدا و امیدش باو و وثوق و اعتمادش براوست و کسیرا که این مرتبه حاصل نشده و دل او از شوائب شرک خالی نیست بسبب وساوس شیطانیه ملتفت بوسایط ظاهریه میگردد چنانکه بآمدن باران اعتماد بنمو زراعت و نباتات میکند و از وزیدن باد موافق سلامتی کشتی میشود و از حدوث بعضی نظرات کواکب و اتصالات آنها امید و بیم بحدوث بعضی حوادث بهم میرساند و از ملاحظه قدرت بعضی از مخلوقات از قهر او خائف و بلطفش امیدوار میگردد و کسیکه ابواب معارف براو گشوده شد و امر عالم کماهو حقه براو منکشف گردید میداند که آسمان و زمین و خورشید و ستارگان و ابر و باد و باران و حیوان و انسان و غیر اینها از مخلوقات همگی مقهور امر پادشاه بی شریک و وزیر و در قبضه قدرت او مسخر و اسیرند چه بر اینها اعتماد خواهد آمدن باران چه نفع تواند رسانید اگر کشتی را غرق دریا پسندد باد موافق چه تواند کرد هر که او بر خاک افکند که میتواند برداشت بیت
بلند آنسر که میخواهد بلندش   نژند آندل که او خواهد نژندش   گرت عزت دهد او ناز میکن   وگرنه چشم حسرت باز میکن   مبادا آنکه او کس را کند خوار   که خوار او شدن کاریست دشوار
اگر ترا خواهد بساحل نجات رساند باد مخالف نیز مخالفت نتواند کرد و اگر انبار ترا آباد خواهد بی باران هم گندم تواند داد شعر
آنکه او از آسمان باران دهد   هم تواند کز رحمت نان دهد
و التفات آدمی ببعضی از وسایط در نجات و عزت و غنای خود و متوسل بآنها شدن شبیه است بکسیکه پادشاهی امر بکشتن او فرموده باشد پس پشیمان شده کاتبرا امر کند که منشور عفو او را نوشته ارسال نماید و آنشخص بعد از خلاصی زبان بمدح و ثنای کاغذ و قلم یا کاتب گشاید و گوید اگر اینها نبودی مرا نجات میسر نگشتی و کسیکه دانست که آنچه بر کاغذ رقم شد از علم و قلم خود مسخر کاتب بود و کاتب را یارای آن نیست که بی امر پادشاه حرفی نویسد بجز شکر پادشاه نکند و بغیر از ثنای او نگوید و منت بجز از او نپذیرد و شکی نیست که جمیع مخلوقات از ماه و خورشید و آسمان و ستارگان و باد و باران و نبات و حیوان همگی چو قلم در دست کاتب در خدمت سلطان مقهور و مسخرند بلکه این از باب مثالیست که سزاوار آنست که گفته شود مصرع خاک بر فرق من و تمثیل من   قلم کجاست و کاتب کیست و یاریست لوز میست ولکن تیره نظر می دیده حق بین کو دل حق شناس کجاست هرگاه موری بر کاغذی که در دست کاتبست و از آن مینویسد گذر کند از تنگی چشم و خوردی حدقه نمی بیند مگر نیش قلم که کاغذ را سیاه میکند و نور بصرش بآن نمیرسد که انگشت کاتب یا دست او را ببیند چه جای آنکه خود کاتب را بر خورد پس چنان تصور میکند که این نقش همه از قلم سر میزند مخفی نماند که مراد از آنچه مذکور شد که کسی از مرتبه توحید ترقی نموده میداند که منشأ جمیع امور و مصدر همه افعال خدا متعالست و دیگری منشأ هیچ امری نمیتواند شد و این در غیر حرکات و افعال انسانست زیرا که فی الجمله اختیاری از برای او در افعال و حرکات خود بدیهی و اجماع و آیات و اخبار در آن صریحست که اختیار تام و اقتدار بالاستقلال نباشد بلکه اختیار او همین در امور تکلیفیه و اعمال خیر و شر باشد که حکیم علی الاطلاق بجهه مصالحی چند که خود بآنها داناست چند روزی زمام اختیار در این امور بدست خود انسان داده اند و از آن بعالم ابتلا و امتحان فرستاده اند انا عرضنا الامانة علی السموات و الارضین فابین ان یحملنها و اشفقن منها و حملها الانسان پس انسان هم مختار است و هم مجبور اختیار او در امور تکلیفیه و خیرات و شرور و اجبار او در غیر اینها از موت و حیات و عزت و ذلت و بیماری و صحت و فقر و غنا و امثال اینهاست و ممکنست که همین مراد باشد از آنچه در حدیث مشهور وارد شده است که لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین یعنی از برای انسان نه جبر مطلقست و نه تفویض و اختیار مطلق بلکه امریست متوسط میان این دو امر و میتواند شد که مراد از امر بین الامرین اختیار امکانی بوده باشد زیرا که انسان اگر چه مختار و قادر باشد و لکن اختیار و قدرتش نیز مانند وجودش خواهد بود متاع البیت یشبه بصاحب البیت اسباب خانه بصاحب خانه مانند است و وجود انسان وجود امکانیست که نه مشابه وجود صرفست که وجود واجبی بوده باشد و نه عدم صرف بلکه وجودیست مشوب بعدم و عدمیست مشوب بوجود پس همچنین قدرت و اختیاریکه خدا در انسان موجود کرده نه اختیار و قدرت صرف میتواند بود زیرا که اختیار صرف مختص پروردگار است و عین وجود مقدس اوست پس چگونه میتواند شد که از برای دیگری ثابت باشد چون اختیاری از برای انسان ثابت شده پس اختیار صرف هم نیست بلکه امریست میانه اختیار مطلق و بی اختیاری محض و میتواند شد که مراد از امر بین الامرین قدرت و اختیاری باشد که منوط و بسته بقدرت و اختیار غیر است

زیرا که انسان اگر چه مختار باشد اما اختیار او از دیگری و آن دیگری قادر بر سلب اختیارش هست و شکی نیست که چنین اختیاری اگر چه از بی اختیاری بالاتر و لکن از اختیار مطلق فروتر است و مرجع این وجه نیز بوجه دویمست و بدانکه ثبوت اختیار بهر یک از این دو معنی از برای انسان منافاتی با اختیار مطلق در جمیع امور از برای خدا ندارد بلکه همچنانکه اختیار منسوب به بی اختیاری فی الجمله از برای انسان ثابت اختیار منزه از شائبه بی اختیاری در همان نوع از برای خدا ثابت هست یهدی من یشاء و یضل من یشاء و استبعادی نیست در اینکه در امری دو کس را اختیار باشد خصوصا با وجود اختلاف در اختیار و از همین معلوم میشود که در جمیع افعال و احوال چشم از وسایط پوشیدن و موکل بصاحب اختیار مطلق شدن منافات با ثبوت نوع اختیاری از برای انسان ندارد زیرا که اگر چه در بعضی افعال او را فی الجمله اختیار باشد اما اختیار خدا اتم و قدرت او کاملتر است پس بر هر کسی لازمست که در هر امری که از برای او نوع اختیاری هست بحکم شریعت مقدسه اختیار و قدرت خود را فی الجمله بکار برده و در توفیق در آن و اتمام آن استمداد از حضرت آفریدگار نماید و در آنچه از تحت قدرت او بیرون است امیدوار بلطف و کرم پروردگار باشد **فصل** بعضی از عرفا گفته اند که خداوند بقدرت کامله خود گویا نموده در حق دلهای آگاه و اصحاب مشاهده هر ذره که در آسمانها و زمینها موجودند تا اینکه تسبیح و تقدیس ایشانرا شنیدند و گواهی ایشانرا بانکسار و عجز خود استماع نمودند که بآنها گویا بودند بزبان واقع که نه عربیست و نه عجمی و نه متضمن بانگ و آواز و نه مشتمل بر حروف و الفاظ است و از این نمیتوان شنید مگر بگوش هوش و سمع ملکوتی و این نوع مکالمه که ذرات وجود را با ارباب قلوب است مناجات سر گویند که از برای آن نهایت و انجامی نیست زیرا که منبع آن از دریای محیط کلام حقست که نهایت ندارد و لو کان البحر مدادا لکلمات ربی لنفد البحر قبل ان تنفد کلمات ربی و لو جئنا بمثله مددا و چونکه گفتگوی ایشان از اسرار ملک و ملکوتست و هر کسی محرمیت آنها را ندارد بلکه مقبور اسرار سینه آزادگانست و بس پس با همه با هم کسی بتکلم در نیاید بلکه گفتگوی ایشان با خاصگان و محرمان بارگاه است و ایشان نیز آنچه میشنوند با دیگران حکایت نکنند آری هرگز دیده که محرم اسرار سلطان در مقام افشای اسرار او برآید و در کوچه و بازار آنچه میان او و سلطان گذشته زبان گشاید و اگر اظهار اسرار روا بودی محرم اسرار حضرت آفریدگار یعنی حضرت رسول مختار صلی الله علیه و آله نهی از افشاء سر قدر نکردی و حیدر کرار را مخصوص بعضی نگردانیدی و نفرمودی لو تعلمون ما اعلم لضحکتم قلیلا و لبکیتم کثیرا هرگاه بدانید آنچه را من میدانم هر آینه کم خواهید خندید و بسیار خواهید گریست بلکه آنچه را میدانست میفرمود تا کم بخندند و بسیار بگریند علاوه بر این آنکه این اسرار معانی چند هستند که الفاظ ناسوتیه و حروف صوتیه طاقت تحمل آنها ندارد و نمیتوان بقالب در آورد پس با کسی میتوان گفت که با زبان ملکوتی آشنا باشد **ابو حامد غزالی** در این مقام کلامی ذکر کرده و نسبت ببعضی از عرفا داده و خلاصه آن تقویت طریقه اشاعره و استناد جمیع اشیاء و افعال و اقوال و احوال بمبادی عالیه و اثبات مذهب مجبره است **و والد ماجد حقیر** قدس سره در جامع السعادات آنرا نقل کرده و در آخر آن فرموده اند که این کلام و امثال آن ناقص و قاصر و ثبوت نوع اختیاری از برای ایشان در افعال و حرکات خود بدیهی و ظاهر است همچنانکه ضروری شریعت مقدسه و نص آیات و اخبار کثیره و اولی اعراض و سکوتست از امثال این کلمات و متابعت طریقه شرع مستطاب احسن است و چون چندان فایده بر نقل آن مترتب نبود بلکه ذکر آن موجب شبهات فاسده از برای کسانیکه در فهم رد آن قاصرند میشد در این کتاب متعرض آن نشدیم **صفت چهارم** خواطر نفسانیه و وساوس شیطانیه و تفصیل کلام در حقیقت و علاج آن و ضد آن و آنچه متعلق باینهاست در چند فصل بیان میشود **فصل** بدانکه دل آدمی هرگز خالی از خیالی و فکری نمیباشد بلکه پیوسته محل خطور خواطر و ورود خیالات و افکار میباشد اگر چه گاه است که آنکس ملتفت نیست بآنچه در خاطر او میگذرد و در این خصوص دل مانند نشانه ایست یا خانه که درهای بسیار داشته باشد که از اطراف و جوانب تیرها بر آن افکنند یا حوضیکه آب از نهرهای بسیار در آن جاری باشد یا خانه که درهای بسیار داشته باشد و از آنها اشخاص مختلف داخل آن شوند یا آئینه که در مکانی منصوب باشد و صورتهای بیحد از محاذی آن بگذرد پس دل که لطیفه ایست از لطایف الهیه پیوسته معرکه تاختن خیالات و جولانگاه افکار است تا قطع علاقه نفس از بدن بشود و از گزیدن مار و عقرب طبع فارغ گردد و چون هر فکر و خیالیرا سببی و منشائی ضرور است پس منشاء خیالات ردیه و افکار باطله شیطانست و باعث خواطر محموده و افکار حسنه ملک است و اشاره باین است آنکه حضرت سید رسل صلی الله علیه و آله فرمودند که فی القلب لمتان لمة من الملک ایعاد بالخیر و تصدیق بالحق و لمة من الشیطان ایعاد بالشر و تکذیب بالحق یعنی در دل آدمی دو نوع از افکار و خواطر وارد میشوند یکی از جانب ملک و آن افکاریست که متعلقست بعزم بر امور خیر و اراده آنها تصدیق امور

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت
زیرا که آن فعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشند اگرچه بواسطه اینها تغیر صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات
محموده و افکار نافعه و تفصیل اینها مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده و امانی کاذبه و از برای آن انواع بسیار است مانند آرزو کردن
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور آنها کردن مانند اینکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را کرده یا فلان کار را کرده
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلانچیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال اینها
و مثل متذکر شدن حوالیکه از برای او حاصلشده است و بآن شاد گردیدن یا غمناک شدن مانند خیال فلان لذتیکه از برای او اتفاق
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد یا عزتیکه بالفعل از برای او هست یا ملکیکه باو رسید یا خوشی که حال دارد یا اخلاقیکه در امر
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن اموال نفیسه که دارد از مساکن و املاک و دکاکین و باغات و بستان و استران و جواهر و نقود
و آن ملتذ شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد و بآن غمناک شدن و نحو اینها مانند تصور نمودن محاسبه و بازار و شریک و بار و جواب خصماء
در هر طرف ساختن بعدالتهای گوناگون بدون اینکه این فکر و خیال منشاء اثری باشد یا فایده بر آن مترتب شود و گاهست خصمی از برای
او نیست و گفتگوئی با یکدیگر ندارند بلکه محض خیال و فکرات مانند تصور کردن حالات و اموریکه هرگز تحقق آنها در نظر آن شخص نیست و مبداء
که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی آن را هم نمیکند بلکه بمجرد تصور آن لذت خیالی میبرد مانند اینکه خیال نبوت و پیغمبری میکند و در ذهن
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وصی و خلیفه از برای خود تعیین میکند گدای هشتاد ساله تصور سلطنت و پادشاهی و تسخیر ربع مسکون
مینماید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و امرا و حکام نصب مینماید و قرون بیشمار و سالهای بسیار سروری میکند و از جمله اینهاست
فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه دلرا بد کردن و آنرا علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که این خیال
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود
اگرچه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در وهم واهمه خباثت و ردائتی حاصلشود که در اغلب اوقات تصور و تصور
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کردن
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت باو از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشاء این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقایدات بحدیکه منجر بشک و شبهه بگردد و بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و در اصل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بالتخصیص با فکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملایکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و ظهور اثر یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وسواس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملایکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته آیند و لشکر در آمد و شد
دیگر و و از هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر جنیت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد با آنکه با مد
امور خارجه یکی از ایشان و سپاه او غلبه و قوت حاصلشود و مملکت تغیر و تسخیر مینماید و از او طن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میافکند در این هنگام
راه آمد و شد آن یکی بکلی بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر بواد

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه پیدا زد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا بساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بآنجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و اورا در دریه
وساوس میافکنند و سر این در آنستکه غالب ماده خلقت قوه واهمه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
مملکت بدن ناشند از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوق است پس علاقه مناسب میانه اینه سرهنگ مملکت و میان شیطان لعین مستحکم
و بجهة این مناسبت و قرابت اینه را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت آن را راغب ترند با سانی تن باطاعت دیگری در میدهند و
بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان را راه میدهند و رهنمائی ایشان میکنند و از نیست که حضرت رسول
صلی الله علیه و آله فرمودند که شیطان جاری مجرای خونست در بدن آدم و از جمیع راهها داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان از آتشست
و آتش هرجا که افتاد در خود جای خود را میگشاید و باندک مایه که یافت در نهایت سرعت توالد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
آتشهای دیگر پیدا میشود پس بمجرد اینکه اندک راهی در خانه دل یافت جای خود را وسیع میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند
و هر نسلی از آن وضعی نسلی دیگر هم میرسد و همچنین الی غیر النهایه چنانکه مشاهده میشود که هرگاه آدمی دلرا بخیال فاسدی داد شعب و
راهها بخیال او میرسد و از خیال معصیتی فکر چندین معاصی دیگر متولد میشود و هرگز بجائی منتهی نمیشود و علاوه بر اینها اینکه هر یک از
ملکات و اخلاق حکم دری دارد در بخانه دل که از آن راهی بملکت نفس پس آنچه از اخلاق فاضله و ملکات حسنه و حالات سلیمه است دریست که ملائکه از
آن داخل میشوند و هر صفت رذیله و خلق بدی راهیست که شیاطین از آن بملک بدن میآیند و دانستیکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
و صفات رذیله حکم اطراف و جوانب را دارند و میان هر چیزی یکی بیشتر نیست اما اطراف و جوانب بیحد و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بیراهه از حد و حصر متجاوز است پس درهائیکه بسوی شیطانست از حساب بیرون و دریکه
راه ملکت منحصر بیکیست و لشکریکه راه بدان بیشتر علیه آن بیشتر و آسانتر است و بر هم بر این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید ان
هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست یکراه راست بسوی من پس آنرا متابعت کنید و متابعت نکنید
راههای متعدده را تا شما را از راه حق جدا کند و از نجهت که حقسبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میآیم و بانیب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته و آدمی را بخود میخواند پیت هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را ببندد و یکدر
پنهان بسته را بگشاید **شعر** صد هزاران دانه و دامست ای خدا ما چه مرغان حریص بینوا و باین اطمینان شیطان کفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص را علاوه بر اینهمه اینکه اینها گاه
بسا باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نمایند و لشکر خود را در لباس ملک ملبس سازند و آدمیرا بنوعی بمهلکه میافکنند که ملتفت باینها نمیشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم
و این حالات از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دلرا باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هرگاه
بنده دلرا بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس باو یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را حیف داده و اندر صورتیکه فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین هستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حیلت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان و دفع

حقه واقعه و دیگری از جانب شیطان وآن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بآن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو
قسمت زیرا که آن فعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبدء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه اینها بعضا صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات
محموده و افکار نافعه و بعضی اینها مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده و امالی کاذبه و از برای آن انواع بسیار است مانند آرزو کردن
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور آنها را کردن مانند اینکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را کرده یا فلان کار را کرده
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال اینها
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل شده است و آن شاد گردیدن یا غمناک شدن مانند خیال فلان لذتیکه از برای او اتفاق
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد یا غربتیکه بالفعل از برای او هست یا الیکه باو رسیده یا خوشی که حال دارد یا اختلافیکه در امر
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن اموال نفیسه که دارد از مساکن و املاک و دکاکین و باغات و بستان و اشتران و جواهر و نقود
آن ملند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد و آن غمناک شدن و نحو اینها مانند تصور نمودن محاسبه و بازار و شریک و بار و جواب خصماء
در برطرف ساختن بعد ابهای گوناگون بدون اینکه اینفکر و خیال منشا اثری باشد یا فایده بر آن مترتب شود و کاهست خصمی از برای
اوست و گفتگوئی با یکدیگر دارند بلکه محض خیال و فکر است مانند تصور کردن حالات و اموریکه هرگز تحقق آنها در نظر اشخص نیست و میداند
که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی آنها نیز نمیکند بلکه بمجرد تصور آن لذت خیالی میبرد مانند اینکه خیال نبوت و پیغمبری میکند و در دین
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وصی و خلیفه از برای خود تعین میکند گدای هشتاد ساله تصور سلطنت و پادشاهی و تسخیر ربع مسکون
مینماید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و امرا و حکام نصب مینماید و قرون بیشمار و سالهای بسیار سروری میکند از جمله اینهاست
فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه دلرا بد کردن و آنرا علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که این خیال
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی برخود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود
اگرچه این امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در وی و اهم خباثت و رداءتی حاصل شود که در اغلب اوقات تصور و توقع
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کرد
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت باو از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه منجر میشود بشک و شبهه بکرد و بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینجا دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بخصیص با فکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور اثر یک کدام و در آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوت یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وسواس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس اهل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد
دیگر و دار هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه یا مد
امور خارجه یکی از ایند و سپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت تغیر را تسخیر نماید و از اوطن خود نماید و در انجا رحل اقامت بیفکند و در این هنگام
راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در انجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا ساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بآنجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند. و او را در بادیه
وساوس سرگردان میکنند و سر این در آنستکه غالب ماده خلقت قوه و اهمه و غضبیه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
مملکت بدن از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوقست پس علاقه مناسبت میانه اینه سرهنگ مملکت و میانه شیطان لعین مستحکم
و بجهه این مناسبت و قرابت اینه را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت آنرا راغب ترند بآسانی تن باطاعت دیگری در نمیدهند و
بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان راه میدهند و در همه جای ایشان سیر میکنند و از جهت که حضرت رسول
... [illegible] ... داخل میشود مع ذلک چونکه شیطان از آتش است
... [illegible] ... تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
... [illegible] ... میکند و متواتر و پی در پی توالد و تناسل میکند
... [illegible] ... گاه آدمی دلرا بخیال فاسدی داد شعب و
... [illegible] ... مشتهی میشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
... [illegible] ... و حالات سلیمات در بیت که ملائکه از
... [illegible] ... اینکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
... [illegible] ... ند و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
... [illegible] ... شیطانست از حساب بیرون و دوریکه
... [illegible] ... در قرآن تصریح شده است که میفرماید
... [illegible] ... آنرا متابعت بکنید و متابعت نکنید
... [illegible] ... حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و باینسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب یک خط کشیدند و فرمودند اینراه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند پیت بر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب ترست پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید اینهمه درهای گشاده را ببندد و یک در
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا ما چه مرغان حریص بینوا و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدمرا گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه اغلب
بسا باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بهلکه میفکند که متفطن باینها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم
و اینحالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دلرا باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هرگاه یک
بنده دلرا بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس باو یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بحیف داده و اینصورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان و دفع

حد واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اوّل افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آن فعل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت
زیرا که آن فعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبدأ عملی نمیشند بلکه محض خیال
مجرد تصور میباشد اگر چه بواسطه آنها بعضی صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات
محموده و افکار نافعه و بعضی از آنها که مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده و امالی کاذبه و از برای آن انواع بسیار است مانند آرزو کردن
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور آنها را کردن مانند اینکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را کرده یا فلان کار را کرده
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال اینها
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل شد [illegible]
اتفاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد یا [illegible]
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن اموا[ل] [illegible]
آن ملند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد [illegible]
در برطرف ساختن بندهای گوناگون بدون [illegible]
اذیت و گفتگوئی با یکدیگر ندارند بلکه محض خیال
که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی از این [illegible]
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وضع و تعلیم
مینماید و هر مملکتی را بوضع خاص مسخر میسازد و دام
فال بد زدن که آنرا تطیّر گویند و بعضی از امور اتفا[ق]
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور
اگر چه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نبا[شد]
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کرد[ن]
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت با از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشأ این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود و سوسه در عقاید است بحدیکه موجب شک و شبهه بگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد آنرا الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بالتخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور اثر یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وسواس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد
دیگر و دار هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سیاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد مادامیکه باد
امور خارجی که ازین دو سپاه غلبه و قوت حاصل شود و مملکت نفس را تسخیر نماید و از او طن خود نماید و در آنجا رحل اقامت بیفکند در این هنگام
راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمیباید مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه مینهاد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا سازو نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بانجا میرسد و لکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در بادیه
وساوس میافکنند و سرّ این در آنست که غالب مادّه خلقت قوه واهمه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
مملکت بدنند از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوقست پس علاقه مناسب میانه اینسرهنگ مملکت و میان شیطان لعین مستحکم
و بجهة این مناسبت و قرابت اینها را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت آنرا اغلب تر و بآسانی تن باطاعت دیگری در نمیدهند و
و بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان را راه میدهند و در راهنمائی ایشان سعی میکنند و از جهت که حضرت رسول
[illegible] داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان از آتشست
[illegible] د و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
[illegible] میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند
[illegible] هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی و ادشغل
[illegible] منتشی نمیشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
[illegible] حسنه و حالات سلیمه است در بیت که ملائکه از
[illegible] دو است که اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
[illegible] میجد و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
[illegible] بیکه بعد شیطانست از حساب بیرون و دور یکه
[illegible] طلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید آن
[illegible] ن پس آنرا متابعت کنید و متابعت نکنید
[illegible] حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میآیم و باین سبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب بخطا کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند پیت هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست   در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقیست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس
دریچه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید اینقدر های گشاده را بندد و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا   ما چه مرغان حریص بینوا   و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه اینکه
بسا باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بهلکه میفکند که متفطن باینها نبود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم
وانجالات آن از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر بیکه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس باو یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز نماید مغبون
و بضاعت خود را بحیف داده و این در صورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با اعدا[ء] . . . رنج

حقه واقعه ودیگری از جانب شیطان وآن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر وتکذیب امور حقه است مخفی نماند که انچه بخاطر ادمی میگذرد وافکاریکه اورا در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی وموجب رغبت بان عمل واراده ان فعل میشوند ان بر دو قسمت زیرا که انفعلیکه محرک آدمی بر بجا اوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی ومبدأ عملی نمیشند بلکه محض خیال و مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه انها تغیر اصفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد واین نیز بر دو قسمت اول خیالات محموده وافکار نافعه وتفصیل انها مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده وامالی کاذبه واز برای ان انواع بسیار است مانند ارزو کردن یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید وتصور انهار اکردن مانند اینکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را کرده بودم وکاش فلان طفل من نمرده بود وحال بزرگ شده یاور ومعین من بود وکاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم وامثال انها ومثل متذکر شدن حالیکه از برای او حاصلشد اتفاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران وامثال کرد یا معاش او بهت وازین قبیل است تصور کردن اموا ... بان بلند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد ... در طرف ساختن بغدالهای گوناگون بدون ... اونیست وکفتگوئی با یکدیگر ندارند بلکه محض خیال که بوجود نمیاید وتمنا وارزوی از این ... خود قواعد واحکامی قرار میدهد ووضعی وحیله ... مینماید وهر ممکنی را بوضعی خاص مسخر میسازد وا ... فال بد زدن که انرا تطیر گویند وبعضی از امور ... بجدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور ... اگرچه ان امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد وبسا باشد ... مکروهات وخیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند وهیچ رنج ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح وسرور گردد نمیشود ومثل تصور کردن مردن اولاد وعیال وتلف اموال وابتلای بانواع بیماری وگرفتاری بذلت وخواری وغالب شدن دشمنان ورسیدن اذیت یا از دیگران وگاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند وغم واندوه از برای او هم میرسد وبسیار میشود که منشا این نوع اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه مؤدی بشک وشبهه بگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد والا موجب خروج از ایمان میگردد وقادح در یقین میشود ودفع این یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از انچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر نفسانیه وخیالات قلبیه بر چهار قسمند وازینجا دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر وخیالات محموده باشد از الهام گویند ودو قسم دیگر که افکار محرکه بر عمل شر وافکار ردیه باشد وسوسه گویند وبعضی الهام ووسوسه را تخصیص بافکار محرکه میدهند وعلی ای حال دو قسم وسواس از شیطان ودو قسم الهام از فیض ملایکه کرام است ونفس ادمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد وهیچیک بر دیگری رجحانی ندارد وبلکه ظهور اثر یک کدام ورا نکا بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا وهوس یا ملازمت ورع وتقوی میشود پس هر وقت که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند ولشکر خود را داخل خانه دل میکند وانواع آثار خود را که وساوس وافکار ردیه باشد در انجا بظهور میرساند وهرگاه دل متوجه ذکر خدا ونفس مایل بورع وتقوی شد مجال شیطان تنگ بگردد واز مملکت دل بیرون میرود وجنود ملایکه میایند وفیوضات ایشان از الهامات وخیالات محموده در انجا پیدا میشود وپیوسته ایند ولشکر دو در امد وشد وکرو وار هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر حیرت اثر فرشتگان ورمانی محل جولانگاه سیاه روسیاه شیاطین ودیوان میباشد مگر انکه باید امور خارجه یکی از ایند وسپاه را غلبه وقوت حاصل شود ومملکت را تسخیر نماید واز او وطن خود نماید ودر انجا رحل اقامت بیفکند ودرین هنگام راه امد وشد آن یک بکره بسته میشود ومجال دخول وخروج در انجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور ودر نهایت تعجیل از انجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس وغضب وشهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود وخانه دل منزلگاه ایشان میگردد ودر انجا آشیانه پیسازد وهر زاویه ارزو یا دل منزل شیطانی ودر انجا سازو نوائی وهر گوشه جای ابلیسی ودر آن خیالی وهوائی پیدا میشود واگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه وهر ساعت فیضی بی اندازه بانجا میرسد ولیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده ومالک شده وهر نوع تصرفیکه میخواهند در انجا میکنند واو را در بادیه وساوس میافکنند وسر این درانستکه غالب ماده خلقت قوه واهمه وغضبیه وشهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان وکارفرمایان مملکت بدنند از آتش است وشیطان نیز از آتش صرف مخلوقست پس علاقه مناسب میانه اینه سرهنگ مملکت وشیاطین لعین مستحکم ونتیجه این مناسبت وقرابت اینه را میل بتسلط شیطان بیشتر است ومتابعت او را راغب ترند با سانی تن باطاعت دیگری در نمیدهند وبملاحظه قرابت ونسبت از اطراف وجوانب لشکر شیطان را راه میدهند وراهنمائی ایشان میکنند واز جهت که حضرت رسول ... داخل میشود ومع ذلک چونکه شیطان از آتشست ... د وتناسل میکند واز اطراف وجوانب ان ... ع میکند ومتواتر پی در پی توالد وتناسل میکند ... هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب و ... ار مشتهی نمیشود علاوه بر اینها انکه هر یک از ... حسنه وحالات سلیمه است در نیست که ملائکه از ... ود لهذا که اخلاق حسنه حکم وسط ومیانه را دارند ... ب میخد ونهایتند وهمچنین هر یک از اخلاق حسنه ... انکه سبیر شیطانست از حساب بیرون ... ور ... طلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید ... ین پس انرا متابعت کنید ومتابعت مکنید ... راهای متعدده ... حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم ثم لاتینهم من بین ایدیهم ومن خلفهم وعن ایمانهم وعن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم واز پیش وپس وراست وچپ ایشان در میایم وبا تیب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه واله از برای اصحاب یکخط کشیدند وفرمودند اینراه خداست وبعد از ان خطوط بسیار کشیدند از چپ وراست وفرمودند اینها راههائیست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته واو مردم را بخود میخواند بیت هر طرف غول بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . وباوجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل ومحتاج براهنمائی حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل وآسانتر وانقیاد آن از برای حق صعب تر است پس دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته ودرهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بسته ویکدر پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه ودامست ای خدا ما چه مرغان حریص بینوا وباین اطمینان شیطان کفت فبعزتک لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه ابلیس بسا باشد که تلبیس کند وراه حق وباطل را مشتبه نماید ولشکر خود را بلباس ملک ملتبس سازد وآدمی را بنوعی بمهلکه بیفکند که منفطن بانها نشود **فصل** چونکه وساوس شیطانیه وخواطر نفسانیه را شناختی واقسام وعلامات واسباب انرا دانستی بدانکه ضرر ان عظیم وعاقبت ان وخیم است وانجات از جمله مهلکات عظیمه وحالات رذیله است دل را باعث تیرگی وظلمت ونفس را موجب افسردگی وکدورت مانع وصول بسعادات و مضیع روزگار واوقاتست چگونه چنین نباشد وحال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر وآلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر یکه بنده دل را بغفلت وبطالت مصروف دارد از یاد خدا وتحصیل انس باو یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت وکسب محبت او باشد باز ماند مغبون و بضاعت خود را بحیف داده واین در صورتیست که فکر ووسواس آن در امور مباحات باشد واغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان در بیدا نمودن راههای مکر وحیله وشیطنت وخدعه وحیفیت ووصول بشهوات ونیل لذات وپیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان ودفع

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که انچه بخاطر آدمی میگذرد و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بان عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت

زیرا که انفعالیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر فعلی و مبداء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه انها بغیر صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات

محموده و افکار نافعه و تفصیل انها بیاید کور خواهد شد دویم افکار فاسده و امالی کاذبه و از برای ان انواع بسیار است مانند آرزو کردن یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور انها را کردن مانند اینکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را کرده یا فلان کار را کرده بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال انها

... وشل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصله

... افتاد یا غلبه که در فسلا تر وزبر اقران و امثال کر

... معاش او است و از این قبیل است تصور کردن ا

... آن ملقد شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندار

... در طرف ساختن بغداهای گوناگون بدو

... اونیت وکفلنگوئی با یکدیگر دارند بلکه محض خیا

... که بوجود منیاید و تمنا و آرزوی از این

... خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وضعی و جا

... مینماید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و

... خال بد زدن که انرا تطیر گویند و بعضی امور را

... بجدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امو

اگرچه این امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و ... تصور کردن مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کردن مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت او از دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشاء این نوع اختلالات که در دماغ حاصل میشود و سوسه در عقاید است بحدیکه منجر بشک و شبهه نگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از انچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از الهام گویند و دو قسم دیگر که افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بخصیص با فکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک را بر دیگری رجحانی ندارد و ملکه ظهور اثر یک کدام و راسخ بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت که آدمی میل بمقتضای شهوتیه یا غضبیه نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وساوس و افکار ردیه باشند در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ گردیده و از مملکت دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته اینند و لشکر در آمد و شد دیگرو دار هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سیاه رو سپاه شیاطین و دیوان میباشد تا انکه یا آنکه امور خارجیه از ایشان بسیار غلبه و قوت حاصل شود و مملکت تغییر انسخیر مینماید و از آنجا وطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میکنند در این هنگام راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمیباید مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای دل منزل شیطانی و در آنجا ساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت فیضی بی اندازه بانجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در بادیه وساوس سرگردان میکنند و سر این در آنست که غالب افراد خلقت قوه واهمه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان مملکت بدنند از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوقست پس علاقه مناسبه میان اینه سرهنگ مملکت و میان شیطان لعین مستحکم و نتیجه این مناسبت و قرابت اینه را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت از او راغب ترند با سانی تن باطاعت دیگری در میدهند و بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان را راه میدهند و راهنمائی ایشان میکنند و از جهت که حضرت رسول

... داخل میشود مع ذلک چونکه شیطان را راست

... و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن

... میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند

... که هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب

... منتهی نمیشود علاوه بر اینها آنکه هریک از

... حسنه و حالات سلیمه است در میان که ملائکه از

... و دلهائیکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند

... سجده و نهایند و همچنین هریک از اخلاق حسنه

... که بعضی شیطانست از حساب بیرون و دور که

... مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید ان

... پس انرا متابعت کنید و متابعت نکنید

راههای ... حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ ایشان در میایم و با بیب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و اله از برای اصحاب بکجا کشیدند و فرمودند اینراه خداست و بعد از آن خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمی را بخود میخواند چنانچه هر طرف غول بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس دریچه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بسته و یکدر پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا ما چو مرغان حریص بینوا و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه اغلبو بیابانند که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نمایند و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمی را بنوعی بهلاکت میافکند که متفطن باینها نشود **فصل** چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب ان را دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و غفلت موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و مضیع روزگار و اوقات است چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هرگاه بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون و بضاعت خود را بجیفه داده و اندر صورتیکه فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول شهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان ... نح

حق و واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بآن عمل و اراده آن فعل میشوند ان بر دو قسمت
زیرا که انفعالیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبدء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه انها بنفس صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات
محموده و افکار نافعه و تفصیل انها مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده و امالی کاذبه و از برای ان انواع بسیار است مانند ارزو کردن
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور انها را کردن مانند اینکه در دل بگذرانند که کاش فلان کار را کرده یا فلان کار را کرده
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال انها
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل شده است و بآن شادی کردن یا غمناک شدن مانند خیال فلان لذتیکه از برای او اتفاق
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن امر
بان ملند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندار
در طرف ساختن بغدالهای کوناکون بدو
اوبیت و کهنکوئی با یکدیگر دارید بلکه محض خیال
که بوجود نمیاید و تمنا و ارزوی ان از این جنس
خود و اعد و احکامی قرار میدهد و وضعی و حیله
مینماید و هر حکمتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و ا
فال بد زدن که انرا تطیر گویند و بعضی از تطیر
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امو
اگرچه ان امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین
مکروهات و خیال حدوث مصائب و آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب وجع و سرور او گردد نمیشود مثل
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت با از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشأ این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه منجر بشک و شبهه میشود بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از انچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد انرا الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را تخصیص باذکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وساوس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملایکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و ملکه ظهور اثر یک کدام و در انجا بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وساوس
و افکار ردیه باشد در انجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در انجا پیدا میشود و پیوسته این دو لشکر در آمد و شد
دیگر و در هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سیاه رو سپاه شیاطین و دیوان میباشند تا انکه بامداد
امور خارجیه یکی از این دو سپاه غلبه و قوت حاصل شود و مملکت نفس را تسخیر نماید و انرا وطن خود نماید و در انجا رحل اقامت میفکند و در این هنگام
راه امد و شد آن یک بکلی بسته میشود و مجال دخول و خروج در انجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از انجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در انجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در انجا ساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بانجا میرسد ولکن اگر دل را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در انجا میکنند و او را در بادیه
وساوس میافکنند و سر این در انستکه غالب ماده خلقت قوه واهمه و غضبیه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارگزاران
مملکت بدن از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوق پس علاقه مناسب میانه این سرهنگ مملکت و میانه شیطان لعین مستحکم
و بجهة این مناسبت و قرابت اینها را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت از او راغب ترند تا بسلطان عقل با طاعت دیگری در میدهند و
و بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان را راه میدهند و راهنمائی ایشان میکنند و از اینست که حضرت رسول
صلی الله علیه و اله فرموده که شیطان جاری ... انها داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان ز انست
الد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب ان
...مع میکند و متواتر و پی در پی توالد و تناسل میکند
...که هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد و شعب و
...جای تشهی نمیشود و علاوه بر اینها باید انکه هر یک از
...ت حسنه و حالات سلیمات در بیت که ملائکه از
...ند و دانستیکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
...ب یجد و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
...با نیکه سر شیطانت ار جانب بیرون یا دو رکه
...یطلب در قران تصریح شده است که میفرماید
...لین پس آنرا متابعت کنید و متابعت مکنید
...ن حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و بانیب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و اله از برای اصحاب یک خط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمی را بخود میخواند پس بر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست   در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را ببندد و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا   ما چو مرغان حریص بینوا   و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه اغلب
بسیار باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمی را بنوعی بهلکه میفکند که متفطن بانها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب ان را دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم
و اینحالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات ردیه است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هرگاه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد بازماند مغبون
و بغایت خود را الحیف داده و اندر صورتیکه فکر وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول شهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با ...

در افکاری که سبب اشتغال آدمی میشوند بعملی

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که انچه بخاطر آدمی میکذرد

و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر انعمل و اراده ان فعل میشوند ان بر دو قسمت

زیرا که انفعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبدء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و

مجرد تصور میباشند اگرچه بواسطه انها تغیر صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات

محموده و افکار نافعه و تعقل آنها مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده و امالی کاذبه و از برای ان انواع بسیار است مانند ارزو کردن

یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور انهارا کردن مانند اینکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را نکرده یا فلان کار را کرده

بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال انها

و مثل متذکر شدن حالیکه از برای او حاصل شده است و بآن شاد یکردن یا غمناک شدن مانند خیال فلان لذتیکه از برای او اتفاق

افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال

معاش او هست و ازین قبیل است تصور کردا

ان ملند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که

در طرف ساختن بغدادهای گوناگون

او نیست دلگشائی با یکدیگر اید بلکه مجر

که بوجود نمیاید و تمنا و ارزوی از ایر

خود فوائد و احکامی قرار میدهد و وصی

نمیاید و هر ممکنی از وضعی خاص مسخر میبا

فال بد زدن که انرا تطیر گویند و بعضی

بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی

اگرچه ان امر مطلقا در زبان مردم مشهور با

مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و ...

مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت یا از

دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع

خیالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه منجر میشود بشک و شبهه بگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج

از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از انچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر

نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از االهام گویند و دو قسم دیگر که

افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را تخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم

وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک را

دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور اثر یک کدام و راه از انکار بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت

که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع اثار خود در اکه وساوس

و افکار ردیه باشد در انجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت

دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در انجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در امد و شد

دیگر و در ار هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سیاه رو سیاه شیاطین و دیوان میباشد تا انکه یا مد

امور خارجیه یکی از ایند و سپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت تغیر التسخیر نماید و از او وطن خود نماید و در انجا رحل اقامت بیفکند در این هنگام

راه امد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در انجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور در نهایت عجل از انجا بگذرد پس اگر هوا و

در بیان سبب وصول و نفوذ شیطان ببدن آدمی

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا اشیانه پیساز و هر زاویه ارزو یا

دل منزل شیطانی و در انجا ساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت

فیضی بی اندازه بانجا میرسد و لکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در انجا میکنند و او را در دیه

وساوس مبتلا میکنند و سر این در انستکه غالب ماده خلقت قوه واهمه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان

مملکت بدن از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوق است پس علاقه مناسب میانه اینه سرهنگ مملکت و شیاطین لعین مستحکم

و نتیجه این مناسبت و قرابت اینه را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت آنرا راغب ترند باسانی تن باطاعت دیگری در نمیدهند و

بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان را راه میدهند و راهنمائی ایشان میکنند و از جهت که حضرت رسول

صلی الله علیه و اله فرموده که شیطان جاری میشود ... رگهای ... داخل میشود مع ذلک چونکه شیطان ز اتشت

... توالد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب ان

... میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند

... میشود که هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب و

... از نجات منتهی نمیشود علاوه بر اینها انکه هر یک از

... کات حسنه و حالات سلیمه است در بیت که ملائکه از

... باشند و در اینکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارد

... جانب نهند و نهایند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه

... در ها یکه سعه شیطانست از حساب بیرون و دور یکه

... مطلب در قران تصریح شده است که میفرماید ...

... پس انرا متابعت کنید و متابعت نکنید

... حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم

ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ

ایشان در میایم و باین سبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و اله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن

خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راهها نیست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند بیت هر طرف غول

بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی

حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس

دریچه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را ببندد و یکدر

پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ایخدا ما چو مرغان حریص بینوا و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک

لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینها اینکه اینکه اغلب

بسا باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نمایند و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازند و آدمیرا بنوعی بهلکه بیفکند که متفطن بانها نشود

فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب انرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت ان وخیم است

و اینحالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات ردیه است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و

مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر بیکه

بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز نماند مغبون

و بضاعت خود را بحیف داده و اندر صورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان

در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حیلت و وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول بمنازعه با خصما ... رفع

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد قسمت
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو
زیراکه آن فعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبدأ عملی نمیشوند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشند اگرچه بواسطه آنها بعضی صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات
محموده و افکار نافعه و تحصیل آنها چه کور خواهد شد دویم افکار فاسده و امانی کاذبه و از برای آن انواع بسیار است مانند آرزو کردن
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور آنها کردن مانند آنکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را کرده یا فلان کار را کرده
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال اینها
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل شده است و آن شاد کردن یا غمناک شدن مانند خیال فلان لذتیکه از برای او اتفاق
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کر
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن
آن ملند شدن یا متذکر شدن چیزهائی کند
و بر طرف ساختن بعد اینهای کوتاکون به
اذیت و کشاکوفی با یکدیگر نمایند بلکه محض چه
که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی از این
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وضعی و
مینماید و هر حکمتی را بوضعی خاص مسخر میسازد
فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی آنرا
بجدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از
اگرچه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور رابین
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ دهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود مثل خیال
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت باو از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشاء این نوع
خیالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه نزدیک بشک و شبهه بگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشند از الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بالتخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور اثر یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود در آنکه و سواس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته اینند و لشکر در آمد و شد
دیگر و دار هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیرات از فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشند تا آنکه یاد
امور خارجه یکی از ایند و سپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت دل را تسخیر نماید و از او وطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میافکند در این هنگام
راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا سازونوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بآنجا میرسد و لکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در بادیه
وساوس میافکنند و سر این در آنستکه غالب ماده خلقت قوه غضبیه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
مملکت بدنند از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوقست پس علاقه مناسبت میانه اینه سرهنگ مملکت و میان شیطان لعین مستحکم
و بجهه این مناسبت و قرابت اینها را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت آنرا راغب ترند بآسانی تن باطاعت دیگری در نمیدهند و
بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان را راه میدهند و راهنمائی ایشان میکنند و از اینست که حضرت رسول
صلی الله علیه و اله فرمودند که شیطان جاری مجرای خون است در بدن آدم و از همه راهها داخل میشود مع ذلک چونکه شیطان را زاینست
توالد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند
و هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب
منتهی میشود علاوه بر اینها اینکه هر یک از
کات حسنه و حالات سلیمه است در بیت که ملائکه از
و دانستیکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
که سپه شیطانست از حساب بیرون و دوری که
این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید
مؤمن پس آنرا متابعت نکنید و متابعت نکنید
حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و با ینهب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و اله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند بیت هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست ... در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو ... و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس
دریچه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را ببندد و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا ... ما چه مرغان حریص بینوا ... و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه ابلیس
بسیار باشد که تلبیس کند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بهلکه میکشد که متفطن باینها نمیشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم
و این حالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات ردیه است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت و مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر یکه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بخیف داده و آنرا صورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان و درنج

در افکاریکه سبب اشتغال آدمی میشوند بعملی

ته واقعه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه اورا در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آنعمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت
زیراکه انفعلیکه محرک آدمی بر جا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشند اگرچه بواسطه آنها تغیر صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات
محموده و افکار نافعه بتحصیل آنها مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده و امالی کاذبه و از برای آن انواع بسیار است مانند آرزو کردن
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیآید و تصویر آنها کردن مانند اینکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را کرده یا فلان کار را نکرده
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال اینها
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل شد ...
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد یا
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن امو
... آن ملند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد
در طرف ساختن بناهای گوناگون بدوا
... محض خیال
... بنیاد ... بسیار زود واه
فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی از امور اث
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امو
اگرچه این امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین بنا
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن ضعف خیال اموریکه موجب رنج و سهر و درد میشود ...
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت او از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشاء این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه منجر بشک و شبهه بگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینجا دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را تخصیص با فکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السویه دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و ملکه ظهور اثر یک کدام و از آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوت یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وساوس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته آیند و لشکر در آمد و شد
دیگر و از هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت از فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه با مداد
امور خارجه یکی از ایشان بسپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت تسخیر نماید و از او طن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میکند در این هنگام
راه آمد و شد آن دیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

در بیان سبب وصول و نفوذ شیطان ببدن آدمی

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایا
دل منزل شیطانی و در آنجا ساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بآنجا میرسد لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و اورا در دریای
وساوس میافکنند و سر این در اینستکه غالب آدمیزاده خلقت قوه واهمه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
مملکت بدنند از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوقست پس علاقه مناسب میانه اینه سرهنگ مملکت و میان شیطان لعین مستحکم
و بجهة این مناسبت و قرابت اینها را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت آنرا اغب ترند با سانی تن باطاعت دیگری در میدهند و
بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان راه میدهند و راهنمائی ایشان میکنند و از جهت که حضرت رسول
صلی الله علیه و اله فرمودند که شیطان جاری ... اینها داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان از آتشست
... الد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
... مع میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند
... که هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب و
... ای مشتهی نمیشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
... حسنه و حالات سلیمات و دیت که ملائکه از
... رو دل است که اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
... سجد و نهامند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
... سکه شیطانست از حساب بیرون و دوریکه
... لب در قرآن تصریح شده است که میفرماید ثم
... ن پس آنرا متابعت نکنید و متابعت نکنید
... حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و باین سبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و اله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته و آدمی را بخود میخواند بیت هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست   در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو   و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بند و یک در
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا   ما چه مرغان حریص بینوا   و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینها اینکه ابلیس
بسیار باشد که تلبیس کند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمی را بنوعی بهلاکت میافکند که متفطن باینها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است
و اینحالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات ردیه است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر یکه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز نماید مغبون
و بضاعت خود را بحیف داده و اینصورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حیلت و وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان و ...

حقه واقعه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بآن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت زیرا که آن فعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیر است یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر فعلی و مبداء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه اینها بنفس صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات محموده و افکار نافعه و تحصیل اینها مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده و امالی کاذبه و از برای ان انواع بسیار است مانند آرزو کردن یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور آنها کردن مانند اینکه در دل بگذراند که کاش فلان کار را کرده بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ شده یاور و معین من بود و کاش فلان چیز را خریده بودم یا فروخته بودم و امثال اینها و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل شده است و بآن شاد کردن یا غمناک شدن مانند خیال فلان لذتیکه از برای او اتفاق افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کر... معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن ا... آن ملند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندا... در طرف ساختن بنا‌های گوناگون بد... او نیست و گفتگوئی با کسیکه ندارید بلکه محض خیا... که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی از این قبیل... خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وضعی و خیا... نماید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و... فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی امور را... بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از ام... اگرچه این امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین... مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن و منصف خیال اموریکه موجب ورع و شر و رنج... مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت با از دیگران و گاه باشد که بدون سببیکه نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشاء این نوع اختلالات که در دماغ حاصل میشود و سوسه در عقاید است بحدیکه منجر بشک و شبهه بگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از الهام گویند و دو قسم دیگر که افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را تخصیص با افکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور از یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت که آدمی میل بمقتضای شهویه یا غضبیه نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وسواس و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد و دیگر و دار هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان در زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه یا امور خارجی یکی از ایند و سپاه غلبه و قوت حاصل شود و مملکت تغییر تسخیر نماید و از اوطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میافکند و در این هنگام راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای دل منزل شیطانی و در آنجا سازی و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت فیضی بی اندازه بآنجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکند و او را در بادیه وساوس سرگردان میکنند و سر این در آنستکه غالب افراده خلقت قوه واهمه و غضبیه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان مملکت بدنند از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوقست پس علاقه مناسب میان اینها سرهنگ مملکت و میان شیطان لعین مستحکم و بجهة این مناسبت و قرابت اینها را میل بتسلط شیطان بیشتر است و بمتابعت آن راغب ترند تا بسایر قوی با طاعت دیگری در میدهند و بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان را راه میدهند و در رهنمائی ایشان میکنند و از اینست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرموده‌اند که شیطان جاری میشود ... راهها داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان ز نشت ... توالد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن ... و سیع میکند و متواتر و پی در پی توالد و تناسل میکند ... میشود که هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب ... از آنجا منتهی نمیشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از ... ملکات حسنه و حالات سلیمات در زینت که ملائکه از ... میایند و در هر یک اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند ... جوانب بد و بها هستند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه ... در راهیکه سوی شیطانست از حساب بیرون و دوری که ... این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید ... پس آنرا متابعت کنید و متابعت نکنید ... لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشان را از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ ایشان در میایم و با ینسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب یک خط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمی را بخود میخواند پیت هر طرف غول بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج برهنمائی حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس دریچه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بندد و یکدر پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا ما چو مرغان حریص بینوا و این اطمینان شیطان کعث قبر تک لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص تر اعلاوه بر اینهمه اینکه ابلیس بسا باشد که تلبیس کند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمی را بنوعی بهلکه بیفکند که متفطن بآنها نشود

فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است و ابتلای آن از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر کسیکه بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز نماید مغبون و بضاعت خود را بحیف داده و اینصورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان ... پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حیلت و وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با ...

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آن عمل و اراده آن فعل میشوند و آن بر دو قسمت
زیرا که انفعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه انها نفس صفائی یا کدورتی حاصل شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات
محموده و افکار نافعه و تفصیل انها مذکور خواهد شد دویم افکار فاسده و امالی کاذبه و از برای ان انواع بسیار است مانند آرزو کردن
… کار را کرده
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصویر …
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ …
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل …
افتاده یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرده …
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن امو…
آن ملتذ شدن یا مانند گرم شدن چیزهائی که ندارد …
در طرف ساختن بعد آنها …
و ریت … بلکه محض خیال …
که بوجود نمیاید و نمنا و ارزوی از این …
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وضعی و …
مینماید و هر ملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و …
فال بد زدن که انرا تطیر گویند و بعضی از امور …
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور …
اگرچه ان امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و همیشه ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب وحشت و ضرر او میشود …
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت ایشان
و بیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشاء این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود و وسوسه در عقاید است بحدیکه بودی شک و شبهه میکند و بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشند از آن الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بالتخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملایکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور از یک کدام و در آنجا بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وساوس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هر گاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملایکه میآیند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد
و کر و فر هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان در زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه یا مدد
امور خارجیه یکی از ایند و سپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت دل را تسخیر نماید و از او طن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میافکند در این هنگام
راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه پیدا میسازد و در هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا سازی و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه با آنجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در بادیه
وساوس سرگردان میکنند و سر این در آنستکه غالب از خلقت قوه و هم و غضب و شهوت که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
مملکت بدن ند از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوق است پس علاقه مناسب میانه اینه سرهنگ مملکت و میانه شیطان لعین مستحکم
… ترند با سانی تن باطاعت دیگری در نمیدهند و
ایشان میکنند و از جهت که حضرت رسول
… راهها داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان را آتش
… توالد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب ان
… سیع میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند
… و که هر گاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب و
… ر بجائی منتهی میشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
… ات حسنه و حالات سلیمات در بیت که ملائکه از
… ابند و دو نسبکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
… نب … و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
… در مانیکه سوء شیطانست از حساب بیرون است و دوریکه
… بمطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید
هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست بکراه راست من پس آنرا متابعت کنید و متابعت مکنید
راههای متعدده و نامشمار را از راه حق جدا کند و از جهت که حضرت از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشان را از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و باینسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب بخط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند پیت هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست … در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو … و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعبتر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید ابند رهای گشاده را بسته و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا … ما چو مرغان حریص بینوا … و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص را علاوه بر اینهمه اینکه اکثر
بسا باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بهلکه میافکند که متفطن بآنها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آن را دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است
و این حالات از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر گاه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بخیف داده و آنرا صورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین هستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و تحصیل وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان و دفع

در افکاریکه سبب اشتغال آدمی میشوند بعملی

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که انچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بآنعمل و اراده آن فعل میشوند ان بر دو
زیرا که انفعلیکه محرک آدمی بر جا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشند بلکه محض خیال و
… قسمت اول خیالات
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه انها تغیر اصفای …
محموده و افکار نافعه و بعضی انها مذکور خواهد …
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصورات …
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ …
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل شده …
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد یا …
معاش او هست و از ین قبیل است تصور کردن اموال …
آن ملند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد …
در بر طرف ساختن بغضهای گوناگون بدون …
اذیت دیگری یا بکه بکرد ارید بلکه محض خیال …
که بوجود نمیاید و تمنا و ارزوی از ایر …
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وصی و خلیفه …
مینماید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و امرا و حکام نصب مینماید و قرون بیشمار و سالهای بسیار سروری میکند و از جمله انهاست
فال بد زدن که انرا تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه دلیل بد کردن و انرا علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که باین خیال
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود
اگرچه این امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در وهم و اهمه خباثت و رداءتی حاصلشود که در اغلب اوقات تصورو
مکروهات و خیال حدوث مصائب و آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کرد
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت بآو از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه منجر بشک و شبهه میگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و و اصل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود فصل از انچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از االهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را تخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور اثر یک کدام در انجا بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوت یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود در آن که وسواس
و افکار ردیه باشد در انجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در انجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد
و شد و از هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا انکه باید
امور خارجیه یکی از این دو سپاه غلبه و قوت حاصلشود و مملکت تغیر انتسخیر مینماید و از او طن خود نماید و در انجا رحل اقامت میافکند در این هنگام
راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در انجا نمیباید مگر گاهی بطریق عبور در نهایت تعجیل از انجا بگذرد پس اگر هوا …

در بیان سبب وصول و نفوذ شیطان ببدن آدمی

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در انجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایا
دل منزل شیطانی و در انجا بساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بانجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در انجا میکنند و او را در دیه
… ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
… میانه اینه سرهنگ مملکت و تنها شیطان لعین مستحکم
… زند با سانی تن باطاعت دیگری در میدهند و
… شان میکنند و از ینجهت که حضرت رسول
… بها داخل میشود مع ذلک چونکه شیطان را انست
… و الد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
… بیع میکند و متواتر و پی در پی توالد و تناسل میکند
… و که هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب و
… بجائی منتهی نمیشود علاوه بر اینها اینکه هر یک از
… ت حسنه و حالات سلیمه است در بیت که ملائکه از
… بند و دانستیکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
… نب سجد و نهاینند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بیراهه از حد و حصر متجاوز است پس در مایکه سبیه شیطانست از حساب بیرون و دور یکه
راه ملک منحصر بیکیست و لشکریکه راه بدان بیشتر غلبه آن بیشتر و آسانتر است و بر هم بر این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید
هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست یکراه راست بسوی من پس انرا متابعت کنید و متابعت نکنید
راههای متعدده ناهموار را که از راه حق جدا کند و از ینجهت که حق سبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و بابینیب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و اله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند اینراه خداست و بعد از ان
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههاست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند پس هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست — در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو. و باوجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج برهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید ابندرهای گشاده را بندد و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا — ما چو مرغان حریص بینوا و باین اطمینان شیطان کعث فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص را علاوه بر اینهمه اینکه اغلب
بسیار باشد که ملتبس گردد راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بمهلکه میافکند که متفطن بآن نمیشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب از ادانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم
و انجمالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و الت تجارت بندگان دل انسانست پس هر یک
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس او بازداشت فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بخیف داده و اندر صورتست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین هستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با …

حق واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمتند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بآن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو
زیرا که آن فعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه آنها بعضی اصفات با
محموده و افکار نافعه و بعضی آنها که خواهد
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور
بودم و کاش فلان طفل من مرده بود و حال بزرگ
و مثل متذکر شدن حالیکه از برای او حاصل شد
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد یا
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن اموا
بان ملتذ شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد
و بر طرف ساختن بغدادهای که تاکنون بدو
اذیت و کفکو نی با یکدیگر ندارند بلکه محض خیال
که بوجود نمیاید و تمنا و ارزوی از این
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وصی و خلیفه
مینماید و هر مملکتی از وضعی خاص مسخر میسازد و امرا و حکام نصب مینماید و قرون بیشمار و سالهای بسیار سروری میکند و از جمله آنهاست
فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه را بد کردن و آنرا علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که با نخیال
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود
اگرچه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور نباشد و بسا باشد که در وه و اهمه خباثت و ردائتی حاصل شود که در اغلب اوقات تصور وقوع
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کرد
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت با او از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشاء این نوع
احتمالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه شودی تشکیک و شبهه میگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بالتخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و ملکه ظهور اثر یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوت یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وسواس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد
دیگر و ارهستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه باید
امور خارجه یکی از ایند و سپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت تغییر آنسخیر نماید و از او وطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت بیفکند در این هنگام
راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمیباید مگر گاهی بطریق عبور در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا ساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بانجا میرسد و لیکن اگر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در دیده
ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
میانه اینه سرهنگ مملکت و تیا شیطان لعین مستحکم
ترند بآسانی تن باطاعت دیگری در نمیدهند و
ایشان میکنند و از اینست که حضرت رسول
آنها داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان را نسبت
توالد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
جمع میکنند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکنند
و هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب
هر کجا منتهی میشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
کات حسنه و حالات سلیمات در پیست که ملائکه از
آیند و دانستی که اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
... و جوانب بحد و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بیراهه از حد و حصر متجاوز است پس دربانیکه بهر شیطانست از حساب بیرون و دیر یکه
راه ملکست منحصر بیکیست و لشکریکه راه بدان چیر علبه آن بیشتر و آسانتر است و بر هم بر این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید ان
هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست یک راه راست بسوی من پس آنرا متابعت کنید و متابعت مکنید
راههای متعدده تا شما را از راه حق جدا کند و از اینجهت که حق سبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشان را از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و با نسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راهها نیست که بر هر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند بیت هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست   در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقیست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب ترانست پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بسته و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ایخدا   ما چه مرغان حریص بینوا   و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینها اینکه اهلعو
بسا باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بمهلکه میفکند که منفطن بانها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه راهشناختی و اقسام و علامات و اسباب از دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است
و اینحالات از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر والاست تجارت بندگان دل انسانست پس هر یکه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با و یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بحیف داده و اندر صورتیکه فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین هستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با ... رفع

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت
زیرا که آن فعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبدء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه اینها بعضی اصفای ...
محموده و افکار رافعه و بعضی اینها مذکور خواهد ...
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور ...
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ ...
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل شده ...
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد یا ...
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن امو...
آن ملتذ شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد ...
در طرف ساختن بعد انها گوناگون بدو ...
اذیت و گفتگوئی با یکدیگر دارید بلکه محض خیال ...
که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی از این ...
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وضعی و خلیفه ... سروری میکند از جمله اینهاست
میاید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و امرا و حکام نصب مینماید و قرون بیشمار و سالها بسیار سروری میکند از جمله اینهاست
فال بد زدن که آن را تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه دلیل بد کردن و آن را علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که بانجال
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود
اگرچه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در وهم خباثت و رداءتی حاصل شود که در اغلب اوقات تصور و تو
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کردن
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت باو از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشاء این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود و سوسه در عقایدات بحدیکه منتهی بشک و شبهه بگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از آنها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد آنرا الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را تخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملایکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد بلکه ظهور اثر یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وسواس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هر گاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد
و کر و فر هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر جنیت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سیاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه باید
امور خارجیکی از ایندو سپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت بتسخیر او تسخیر شود و از او وطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میافکند و در این هنگام
راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت عجل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا سازه و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بآنجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفی که میخواهند در آنجا میکنند و او را دیده
... موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
... سرهنگ مملکت و مثیل شیطان لعین مستحکم
... آسانی تن با طاعت دیگری در نمیدهند و
... میکنند و از اینست که حضرت رسول
... داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان از آتش
... و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
... میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند
... هر گاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب
... مشتهی میشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
... حسنه و حالات سلیمه است در بیت که ملائکه از
... و دانسته که اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
... ستوده نمایند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بیراهه از حد و حصر متجاوز است پس درهائیکه بسیر شیطانست از حساب بیرون و در یکه
راه ملکست منحصر بیکیست و لشکریکه راه بدان منحصر علیه آن بیشتر و آسانتر است و بر هم برین مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید و ان
هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست یکراه راست بسوی من پس آنرا متابعت کنید و متابعت نکنید
راههای متعدده را تا شما را از راه حق جدا کنند و از اینجهت که حضرت ملائکه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشان را از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میآیم و باین سبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند اینراه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند بیت هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و باوجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بسته و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا ما چه مرغان حریص بینوا و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدمرا گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه ابلیس
بسیار باشد که تلبیس کند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بهلکه میفکند که منفطن بآنها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آن را دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است
و اینحالات از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر گاه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس باو یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بجیف داده و آنهم در صورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حکیمت و وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با ... رفع

حق واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد قسمت
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بآن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو
زیرا که آن فعلیکه محرک آدمی بر جا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه آنها بغیر اصفهاد [illegible]
محموده و افکار رافعه و بعضی از آنها را کور خواهد [illegible]
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصو[illegible]
بودم و کاش فلان طفل من مرده بود و حال بر[illegible]
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل [illegible]
افتاد یا غلبه که در فلان روز برا قران و امثال کرد [illegible]
معاش اوست و از این قبیل است تصور کردن ا[illegible]
آن ملتذ شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندار[illegible]
و بر طرف ساختن بعدالتهای گوناگون بد[illegible]
اوست و گفتگوئی با یکدیگر ندارید بلکه محض خیال
که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی از این [illegible]
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وصی و خلیفه [illegible]
[illegible] نصب مینماید و قرون بشمار و سالهای بسیار سروری میکند و از جمله آنهاست
مینماید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و امرا و حکام نصب مینماید و قرون بشمار و سالهای بسیار سروری میکند و از جمله آنهاست
فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه دلیل بد کردن و از علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که باین خیال
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود
اگرچه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در قوه واهمه خباثت و ردائتی حاصل شود که در اغلب اوقات تصور وقوع
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و بهیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کردن
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت او از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه منجر بشک و شبهه نگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد آنرا الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را تخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملایکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السوآء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور اثر یک کدام و از آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وساوس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملایکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته آیند و لشکر در آیند و
دیگر و وارد شده گاهی ساخت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سیاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه یا مد
امور خارجه یکی از ایشان بسپاه غلبه و قوت حاصل شود و مملکت بغیر او تسخیر نماید و آنرا وطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت بیفکند در این هنگام
راه آمد و شد آن دیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه آرزوها
دل منزل شیطانی و در آنجا ساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بآنجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در دیده
[illegible] موجود هستند از سرهنگان و کارگزاران
[illegible] و آینه سرهنگ مملکت دنیا شیطان لعین مستحکم
[illegible] آسانی تن با طاعت دیگری در میدهند
[illegible] میکند و از اینست که حضرت رسول
[illegible] داخل میشود مع ذلک چونکه شیطان را اثبت
[illegible] و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
[illegible] میکند و متواتر و پی در پی توالد و تناسل میکند
[illegible] هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب
[illegible] منتهی نمیشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
[illegible] حسنه و حالات سلیمه است در نیست که ملائکه از
[illegible] دانسیکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
[illegible] و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و براهه از حد و حصر متجاوز است پس در هائیکه بسوی شیطانست از حساب بیرون و دور یکه
راه ملکست منحصر بیکیست و لشکریکه راه بدان بیشتر غلبه آن بیشتر و آسانتر است و نیز هم بر این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید و ان
هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست یکراه راست بسوی من پس آنرا متابعت کنید و متابعت نکنید
راههای متعدده نا شمار را از راه حق جدا کند و از اینجهت که حق سبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و باین سبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند اینراه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند پس هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست   در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو   و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعبتر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید اینهمه درهای گشاده را بسته و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا   ما چه مرغان حریص بینوا   و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه اغلب
بسا باشد که تلبیس کند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بمهلکه بیفکند که متفطن بآنها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم
و اینحالات از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هرگاه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس باو یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بحیف داده و اندر صورتیکه فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حکیمت و وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان و در نزاع

حد واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطر بیست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که انچه بخاطر آدمی میگذرد فیست

و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آنعمل و اراده ان فعل میشوند ان بر دو

زیراکه انفعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر فعلی و مبدء عملی نمیشند بلکه محض خیال و

مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه انها بعضی صفات …

محموده و افکار نافعه و بعضی انها یاد گور خواه …

یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصو …

بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بر …

و مثل متذکر شدن حالیکه از برای او حاصل …

افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد …

معاش او هست و ازین قبیل است تصور کردن ا …

آن ملتذ شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندا …

و بر طرف ساختن بعد الهای گوناگون بدو …

او نیست و گفتگوئی با یکدیگر نه ارید بلکه محض خیا …

که بوجود میناید و تمنا و ارزوی از این …

خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وصی و خلیه …

میناید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و امرا و حکام نصب مینماید و قرون بیشمار و سالهای بسیار سروری میکند و از جمله انهاست

فال بد زدن که انرا تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه دلیل کردن و از اعلامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که باین خیال

بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود

اگرچه ان امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در نوه واهمه خباثت و ردائتی حاصل شود که در اغلب اوقات تصور رو تیغ

مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کردن

مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت باو از

دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع

اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه منجر بشک و شبهه میگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج

از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از انچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر

نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از الهام گویند و دو قسم دیگر که

افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را تخصیص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم

وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر

دیگری رجحانی ندارد بلکه ظهور اثر یک کدام و ترجیح آن بواسطه امور خارجیه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت

که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وسواس

و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت

دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد

دیگر و او هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا انکه با مد

امور خارجیه یکی از ایند و سپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت دل را تسخیر نماید و از او طن خود نماید و در انجا رحل اقامت میافکند در این هنگام

راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در انجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور در نهایت تعجیل از انجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در انجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای

دل منزل شیطانی و در انجا سازی و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت

فیضی بی اندازه بانجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در انجا میکنند و او را در دیه …

… ان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان

… نه اینه سرهنگ مملکت و پیشوای شیطان لعین مستحکم

… با آسانی تن باطاعت دیگری در میدهند و

… ن میسکنند و از جهت که حضرت رسول

… داخل میشود مع ذلک چونکه شیطان از اشت

… و تناسل میکند و از اطراف و جوانب ان

… میکنند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکنند

… هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب

… بیشتری میشود علاوه بر اینها اینکه هر یک از

… حسنه و حالات سلیمات در ایست که ملائکه از

… و دلیکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند

… سند و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه

راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بر اینها از حد و حصر متجاوز است پس در هایکه بسوی شیطانست از حساب بیرون و دور یکه

راه هلاکت منحصر بیکست و لشکریکه راه بدان بیشتر غلبه آن بیشتر و آسانتر است و بهم بر این مطلب در قران تصریح شده است که میفرمایند

هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست که راه راست بسوی من پس انرا متابعت کنید و متابعت نکنید

راههای متعدده را تا شما را از راه حق جدا کند و از جهت که حق سبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم

ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشان را از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ

ایشان در میایم و باینسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و اله از برای اصحاب یکخطی کشیدند و فرمودند اینراه خداست و بعد از آن

خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند پیت بر طرف غول

بیابان جرس جنبانیست … در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو … و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی

حاذقیست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس

دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را ببندد و یکدر

پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا … ما چو مرغان حریص بینوا … و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک

لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینها اینکه اینهمه

بسا باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بمهلکه میفکند که منفطن بانها نشود

فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب انرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است

و اینحالات از جمله مهلکات عظیمه و حالات ردیه است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و

مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هرگاه که

بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون

و بضاعت خود را بخیف داده و اینصورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان

در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با … رع

حقه واقعه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت
زیرا که آن فعلیکه محرک آدمی بر جا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه انها نفس اصفائی یا ...

محموده و افکار نافعه و تفصیل انها مذکور خواهد ...
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصور ...
بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ ...
و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصلت ...
افتاده یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرده ...
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن امو ...
آن بلند شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد ...
در برطرف ساختن بعدالتهای گوناگون بدو ...
اذیت و گفتگوئی با یکدیگر نداریم بلکه محض خیال ...
که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی از این ...
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وصی و خلیفه ...

میباید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و امراو حکام نصب مینماید و فرمان بیمار و مسالک بسیار سروری میکند از جمله اینهاست
فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه دلالت کردن و آنرا علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که این خیال
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود
اگرچه این امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در وهله واهمه خباثت و ردائتی حاصلشود که در اغلب اوقات تصور وقوع
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ در ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود مثل تصور کردن
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت باو از
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه بودی بشک و شبهه بگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد آنرا الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را مخصوص با فکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک را
بدیگری رجحانی ندارد و ملکه ظهور از یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وساوس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد
و کر و فر هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر جنیت از فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سپاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه باعانت
امور خارجه یکی از ایند و سپاه از غلبه و قوت حاصلشود و مملکت تغیر و تسخیر مینماید و از او طن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میافکند در این هنگام
راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا سازو نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بانجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در دیه

موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان ...
... سرهنگ مملکت دنیا شیطان لعین مستحکم
... تن باطاعت دیگری در نمیدهند و
... میکنند و از اینست که حضرت رسول
... میشود و مع ذلک چونکه شیطان از ابتدا
... میکند و از اطراف و جوانب ان
... متواتر و پی در پی توالد و تناسل میکند
... آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب و
... میشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
... و حالات سلیمات در نیست که ملائکه از
... میکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
... جوانب حد و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بیراهه از حد و حصر متجاوز است پس دریا نیکه سبب شیطانست از حساب بیرون و دوریکه
راه ملکست منحصر بیکیست و لشکریکه راه بدان پیشتر غلبه آن بیشتر و آسانتر است و بر هم بر این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید و ان
هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست بکراه راست من پس آنرا متابعت کنید و متابعت نکنید
راههای متعدده ناشمار را از راه حق جدا کنند و از جهت که حقسبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لاتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میایم و باینسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و اله از برای اصحاب خطی کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند بیت هر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست   در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو   و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعبتر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بسته و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ایخدا   ما چه مرغان حریص بینوا   و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینهمه اینکه اغلب
بسا باشد که تلبیس کند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بهلکه میافکند که ملتفت بآنها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب انرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم
و این حالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هرگاه که
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بحیف داده و اندر صورتیکه فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین هستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حیلت و وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خدا ... رخ

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آن عمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت زیراکه آن فعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبدء عملی نمیشد بلکه محض خیال و مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه آنها بعض صفات با[illegible] قسمت اول خیالات محموده و افکار نافعه و بعضی از آنها که او را خواه[illegible] یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصو[illegible] بودم و کاش فلان طفل من مرده بود و حال بر[illegible] و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصل[illegible] افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد[illegible] معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن امو[illegible] آن ملذ شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندار[illegible] در بر طرف ساختن بغدا[illegible] های گوناگون بدو[illegible] اوست و گفتگوئی با یکدیگر دارند بلکه محض خیال[illegible] که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی از این[illegible] خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وضعی و[illegible] [illegible] میاید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر میسازد و امرا و [illegible] فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی از امور اتفاقیه دلیل بد گردن و آنرا علامت حدوث بعضی بکاره دانستن و گاه باشد که باین خیال بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود اگرچه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در قوه واهمه خباثت و ردائتی حاصل شود که در اغلب اوقات تصور وقوع مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کردن مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت باو از دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع اضلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقایدست بحدیکه نمودی شک و شبهه بکردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلیه خواطر نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشند از االهام گویند و دو قسم دیگر که افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بخصوص با فکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملایکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر دیگری رجحانی ندارد و ظهور اثر یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وساوس و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت دل بیرون میرود و جنود ملایکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد شد و گیرو دار هستند گاهی ساحت دل منزل لشکر خیریت اثر فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سیاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه یکی از این دو غالب آید و از ایند[illegible] امور غارجی یکی از ایند و سپاه را غلبه و قوت حاصل شود و مملکت تغیر آن تسخیر نماید و از او وطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت میفکند و در این هنگام راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور در نهایت عجل از آنجا بگذرد پس اگر هوا

هوس و غضب و شهوت امداد نمایند لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای دل منزل شیطانی و در آنجا سازو نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت فیضی بی اندازه باینجا میرسد و لیکن اگر دل را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در بادیه [illegible] موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان [illegible] سرهنگ مملکت و تا شیطان لعین مستحکم [illegible] مانی حق با طاعت دیگری در میدهند و [illegible] میکنند و از اینست که حضرت رسول [illegible] میشود و مع ذلک چونکه شیطان را از [illegible] اصل میکند و از اطراف و جوانب آن [illegible] متوارد و پی در پی توالد و تناسل میکنند [illegible] آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب [illegible] منهی میشود و علاوه بر اینها آنکه هر یک از [illegible] حالات سلیمه است و دیست که ملائکه از [illegible] ملکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند [illegible] حد و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بیراهه از حد و حصر متجاوز است پس دربهائیکه بسوی شیطانست از حساب بیرون و دور بیکه راه ملکست منحصر بیکیست و لشکریکه راه بدان پیشتر غلبه آن بیشتر و آسانتر است و بر همین مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید و ان هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست بکراه راست بسوی من پس آنرا متابعت کنید و متابعت مکنید راههای متعدده نا بشمار را از راه حق جدا کنید و از اینجهت که خدای سبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشان را از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ ایشان در میایم و باینسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب یکخط کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته و آدمی را بخود میخواند بیت هر طرف غول بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس و اضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعبتر است پس دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را سد و یکدر پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا ما چو مرغان حریص بینوا و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینها اینکه اینها بسا باشد که تلبیس کنند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمی را بنوعی بهلکه میفکند که ملتفت باینها نمیشود **فصل** چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنها دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است و این حالات از جمله مهلکات عظیمه و حالات ردیه است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت مانع وصول بسعادات و مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با او یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون و بضاعت خود را بحیف داده و آنرا صورتیست که فکر و سواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حکیت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان و در نزاع

حق واقعیه و دیگری از جانب شیطان و آن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد و افکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آنعمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو قسمت زیرا که آنفعلیکه محرک آدمی بر جا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه آنها بعضی صفات یا [illegible] قسمت اول خیالات

محموده و افکار نافعه و تفصیل آنها بیاید [illegible]

یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیاید و تصویرا [illegible]

بودم و کاش فلان طفل من نمرده بود و حال بزرگ [illegible]

و مثل متذکر شدن احوالیکه از برای او حاصلشد [illegible]

افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد یا [illegible]

معاش اوست و ازین قبیل است تصور کردن اموا[illegible]

آن ملتذ شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد [illegible]

و بر طرف ساختن بعد الهای گوناگون بدو [illegible]

اوبیت و گفتگوئی با یکدیگر دارند بلکه محض خیال [illegible]

که بوجود نمیاید و تمنا و آرزوی از این [illegible]

خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وصی و خلیفه [illegible]

مینماید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر مینماید و امرا و حکام نصب [illegible]

فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی امور اتفاقیه دلیل بد کردن و آنرا علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که باین فال بد زدن بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود اگرچه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در وهم و اهمه خباثت و ردائتی حاصلشود که در اغلب اوقات تصور و توهم مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و هیچ ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کردن مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیت با از دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه منجر بشک و شبهه میگردد بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلمه خواطر نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد آنرا الهام گویند و دو قسم دیگر که افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را مخصوص بافکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک را بر دیگری رجحانی ندارد بلکه ظهور اثر یک کدام در آنجا بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وسواس و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت دل بیرون میرود و جنود ملائکه میایند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته ایند و لشکر در آمد و شد و دیگر وا رهسند گاهی ساخت دل منزل لشکر حضرت ارشد فرشتگان و زمانی محل جولانگاه سیاه روسیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه باید امور خارجه یکی از ایند و سپاه غلبه و قوت حاصلشود و مملکت دل را تسخیر نماید و از او وطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت بیفکند و در این هنگام راه آمد و شد آن یکدیگر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه مینهد و در هر زاویه از زوایای دل منزل شیطانی و در آنجا سازی و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت فیضی بی اندازه بآنجا میرسد و لیکن اگر دل را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را در دیه [illegible]

[illegible] خود هستند از سرهنگان و کارفرمایان

[illegible] سرهنگ مملکت و بنا شیطان لعین مستحکم

[illegible] تن با طاعت دیگری در مینهند و

[illegible] میکنند و از حیثیت که حضرت رسول

[illegible] میشود و مع ذلک چونکه شیطان را از اثبات

[illegible] سل میکند و از اطراف و جوانب آن

[illegible] متواتر و پی در پی توالد و تناسل میکنند

[illegible] آدمی دل را بخیال فاسدی داد شعب

[illegible] میشود و علاوه بر اینها همه آنکه هر یک از

حالات سلیمات در بیت که علاقه از

[illegible] اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند

[illegible] بهاعند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه

راهی رسند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بیراهه از حد و حصر متجاوز است پس در هایکه بسوی شیطانست از حساب بیرون و در یکه راه ملک منحصر بیکیست و لشکریکه راه بدان منحصر غلبه آن بیشتر و آسانتر است و بر هم بر این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید و ان هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست بکراه راست بسوی من پس آنرا متابعت کنید و متابعت نکنید راههای متعدده را تا شمارا از راه حق جدا کنند و از جهت که حقسبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ ایشان در میایم و باینسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه و آله از برای اصحاب بخطی کشیدند و فرمودند این راه خداست و بعد از آن خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر هر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند پس هر طرف غول بیابان جرس جنبانیست در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو . و باوجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی حاذقیست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعبتر است پس دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوحست پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بسته و یکدر پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دام است ای خدا ما چه مرغان حریص بینوا و باین اطمینان شیطان گفت فبعزتک لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدمرا گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص ترا علاوه بر اینها اینکه اغلب بسا باشد که تلبیس کند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بهلکه بیفکند که متفطن باینها نشود

فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب آنرا دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است و اینحالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت و مانع وصول بسعادات و تضییع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر گاه بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس با و یا از فکریکه موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون و بضاعت خود را بحیف داده و آنرا صورتیست که فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و کیفیت وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با [illegible]

[illegible]

حقه واقعیه و دیگری از جانب شیطان وآن خواطریست که متضمن عزم بر امور شر و تکذیب امور حقه است مخفی نماند که آنچه بخاطر آدمی میگذرد
وافکاریکه او را در دل مشغول میکند دو قسمند اول افکاریکه محرک آدمی بر عملی و موجب رغبت بر آنعمل و اراده آن فعل میشوند آن بر دو
زیرا که آنفعلیکه محرک آدمی بر بجا آوردن آن میشود یا فعل خیرات یا فعل بد دویم افکاریکه محرک بر عملی و مبداء عملی نمیشوند بلکه محض خیال و
مجرد تصور میباشد اگرچه بواسطه انها بغیر اصغای پاک ... واسطه شود که باعث بعضی افعال خیر یا شر گردد و این نیز بر دو قسمت اول خیالات
محموده و افکار نافعه و بعضی انها به گور خواهد
یعنی تمنای چیزی کردن که بوجود نمیآید و تصور
بودم و کاش فلانطفل من مرده بود و حال بزرگ
و مثل متذکر شدن حوالیکه از برای او حاصل
افتاد یا غلبه که در فلان روز بر اقران و امثال کرد
معاش او هست و از این قبیل است تصور کردن امو
آن ملتذ شدن یا متذکر شدن چیزهائی که ندارد
در برطرف ساختن بعد الهای گوناگون بدو
اذیت و گفتگوئی با یکدیگر دارید بلکه محض خیال
که بوجود نمیآید و تمنا و آرزوی از این
خود قواعد و احکامی قرار میدهد و وضعی و حیلیه
مینماید و هر مملکتی را بوضعی خاص مسخر مینماید و امرا
فال بد زدن که آنرا تطیر گویند و بعضی از امور را عاقبه دراز ابد کردن و آنرا علامت حدوث بعضی مکاره دانستن و گاه باشد که باین خیال
بحدی میرسد که آدمی در نزد خود بعضی از امور را دلیل وقوع مکروهی بر خود قرار میدهد و بحدوث آن امر بغایت مضطرب و مشوش میشود
اگرچه آن امر مطلقا در زبان مردم مشهور باین نباشد و بسا باشد که در توهم واهمه خباثت و ردائتی حاصل شود که در اغلب اوقات تصور وقوع
مکروهات و خیال حدوث مصائب آلام از برای خود میکند و تهییج ذهن او ملتفت خیال اموریکه موجب فرح و سرور گردد نمیشود و مثل تصور کردن
مردن اولاد و عیال و تلف اموال و ابتلای بانواع بیماری و گرفتاری بذلت و خواری و غالب شدن دشمنان و رسیدن اذیتها و آزار
دیگران و گاه باشد که بدون سبب که نوع اعتقادی بوقوع این امور میکند و غم و اندوه از برای او هم میرسد و بسیار میشود که منشا این نوع
اختلالات که در دماغ حاصل میشود وسوسه در عقاید است بحدیکه نوعی بشک و شبهه بکرد و بلکه مجرد حدیث نفس باشد و الا موجب خروج
از ایمان میگردد و قادح در یقین میشود و داخل یکی از صفاتیکه پیش گذشت خواهد بود **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم شد که کلمه خواطر
نفسانیه و خیالات قلبیه بر چهار قسمند و از اینها دو قسم که افکار محرکه بر عمل خیر و خیالات محموده باشد از الهام گویند و دو قسم دیگر که
افکار محرکه بر عمل شر و افکار ردیه باشد وسوسه گویند و بعضی الهام و وسوسه را بخصیص با فکار محرکه میدهند و علی ای حال دو قسم
وسواس از شیطان و دو قسم الهام از فیض ملائکه کرام است و نفس آدمی در ابتدای امر قابلیت هر دو اثر را علی السواء دارد و هیچیک بر
دیگری رجحانی ندارد و بلکه ظهور از یک کدام و اثر بواسطه امور خارجه از متابعت هوا و هوس یا ملازمت ورع و تقوی میشود پس هر وقت
که آدمی میل بمقتضای شهوتی یا غضبی نمود شیطان فرصت میکند و لشکر خود را داخل خانه دل میکند و انواع آثار خود را که وساوس
و افکار ردیه باشد در آنجا بظهور میرساند و هرگاه دل متوجه ذکر خدا و نفس مایل بورع و تقوی شد مجال شیطان تنگ میگردد و از مملکت
دل بیرون میرود و جنود ملائکه میآیند و فیوضات ایشان از الهامات و خیالات محموده در آنجا پیدا میشود و پیوسته آیند و لشکر در آمد و شد
دیگر و در آرامشند گاهی ساحت دل منزل لشکر جنیت اثر فرشتگان و در زمانی محل جولانگاه سپاه رو سیاه شیاطین و دیوان میباشد تا آنکه باید
امور خارجی یکی از ایند و سپاه غلبه و قوت حاصل شود و مملکت بغیر آن تسخیر نماید و آنرا وطن خود نماید و در آنجا رحل اقامت بیفکند و در این هنگام
راه آمد و شد آن یکی بکر بسته میشود و مجال دخول و خروج در آنجا نمییابد مگر گاهی بطریق عبور و در نهایت تعجیل از آنجا بگذرد پس اگر هوا و

هوس و غضب و شهوت امداد نماید لشکر شیطان غالب میشود و خانه دل منزلگاه ایشان میگردد و در آنجا آشیانه میسازد و هر زاویه از زوایای
دل منزل شیطانی و در آنجا ساز و نوائی و هر گوشه جای ابلیسی و در آن خیالی و هوائی پیدا میشود و اگر قوه عاقله امداد نمود نوری تازه و هر ساعت
فیضی بی اندازه بآنجا میرسد و لیکن اکثر دلها را لشکر شیطان مسخر نموده و مالک شده و هر نوع تصرفیکه میخواهند در آنجا میکنند و او را وادیه
وساوس بیانگیخته و سر این در آنستکه غالب ماده خلقت قوه و اهمه و شهویه که در ایشان موجود هستند از سرهنگان و کارفرمایان
مملکت بدن ند از آتش است و شیطان نیز از آتش صرف مخلوقست پس علاقه مناسب میانه اینه سرهنگ مملکت و میانه شیطان لعین مستحکم
و بجهه این مناسبت و قرابت اینها را میل بتسلط شیطان بیشتر است و متابعت او را راغب ترند با سانی تن بأطاعت دیگری در میدهند و
بملاحظه قرابت و نسبت از اطراف و جوانب لشکر شیطان راه میدهند و راهنمائی ایشان میکنند و از اینست که حضرت رسول
صلی الله علیه واله فرمودند که شیطان جاری مجرای خونست در بدن آدم و از جمیع راهها داخل میشود و مع ذلک چونکه شیطان از آتش است
و آتش بهر جا که افتاد در وجای خود را میگشاید و باندک مایه که یافت در نهایت سرعت توالد و تناسل میکند و از اطراف و جوانب آن
آتشهای دیگر پیدا میشود پس بمجرد اینکه اندک راهی در خانه دل یافت جای خود را وسیع میکند و متواتر پی در پی توالد و تناسل میکند
و هر نسلی از آن و هر نسلی دیگر هم میرسد و همچنین الی غیر النهایه چنانکه مشاهده میشود که هرگاه آدمی دل را بخیال فاسدی داد و شعب
راهها بخیال او میرسد و از خیال معصیتی فکر چندین معاصی دیگر متولد میشود و هر گز نیجائی منتهی نمیشود علاوه بر اینها آنکه هر یک از
ملکات و اخلاق حکم دری دارد بخانه دل و راهی بمملکت نفس پس آنچه از اخلاق فاضله و ملکات حسنه و حالات سلیمه است دریست که ملائکه از
آن داخل میشوند و هر صفت رذیله و خلق بدی راهیست که شیاطین از آن بملک بدن میآیند و دانستیکه اخلاق حسنه حکم وسط و میانه را دارند
و صفات رذیله حکم اطراف و جوانب را دارند و میان هر چیزی یکی بیشتر نیست اما اطراف و جوانب بحد و نهایتند و همچنین هر یک از اخلاق حسنه
راهی هستند بمقصود و راه بهر منزلی یکی میباشد و بیراهه از حد و حصر متجاوز است پس درهائیکه بسوی شیطانست از حساب بیرون و درهائیکه
راه ملک بسوی حضرت ربیت و لشکریکه راه بدان پیشتر غلبه آن بیشتر و آسانتر است و بهر هم بر این مطلب در قرآن تصریح شده است که میفرماید و ان
هذا صراطی مستقیما فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله یعنی اینست بگراه راست بسوی من پس آنرا متابعت کنید و متابعت نکنید
راههای متعدده نا شمارا از راه حق جدا کند و از اینجهت که حقسبحانه از زبان شیاطین لعین حکایت میفرماید که لاقعدن لهم صراطک المستقیم
ثم لآتینهم من بین ایدیهم و من خلفهم و عن ایمانهم و عن شمائلهم ایشانرا از راه راست تو باز میدارم و از پیش و پس و راست و چپ
ایشان در میآیم و باینسبب روزی حضرت نبوی صلی الله علیه واله از برای اصحاب بخطی کشیدند و فرمودند اینراه خداست و بعد از آن
خطوط بسیار کشیدند از چپ و راست و فرمودند اینها راههائیست که بر سر هر راهی شیطانی نشسته و آدمیرا بخود میخواند چنانکه بر طرف غول
بیابان جرس جنبانیست   در ره عشق بهر زمزمه از راه مرو   و با وجود اینهمه چونکه فهمیدن راه راست مشکل و محتاج براهنمائی
حاذقست بخلاف راههای باطل که بر همه کس واضحست مع ذلک میل نفس بباطل اسهل و آسانتر و انقیاد آن از برای حق صعب تر است پس
دریکه از آن فرشتگان داخل میشوند بسته و درهای شیطان مفتوح است پس مسکین فرزند آدم که باید این درهای گشاده را بند و یکدر
پنهان بسته را بگشاید شعر صد هزاران دانه و دامست ای خدا   ما چه مرغان حریص بینوا   و این اطمینان شیطان گفت فبعزتک
لاغوینهم اجمعین الا عبادک منهم المخلصین یعنی قسم بعزت تو که همه فرزندان آدم را گمراه خواهم نمود مگر بندگان مخلص تو علاوه بر اینهمه اینکه اغلب
بسا باشد که تلبیس کند و راه حق و باطل را مشتبه نماید و لشکر خود را بلباس ملک ملبس سازد و آدمیرا بنوعی بهلکه بیفکند که منفطن بآنها نشود
فصل چونکه وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه را شناختی و اقسام و علامات و اسباب او را دانستی بدانکه ضرر آن عظیم و عاقبت آن وخیم است
و این حالت از جمله مهلکات عظیمه و حالات رذیله است دل را باعث تیرگی و ظلمت و نفس را موجب افسردگی و کدورت و مانع وصول بسعادات و
مضیع روزگار و اوقاتست چگونه چنین نباشد و حال اینکه سرمایه تحصیل نجات عمر و آلت تجارت بندگان دل انسانست پس هر گاه
بنده دل را بغفلت و بطالت مصروف و از یاد خدا و تحصیل انس او یا از فکری که موجب زیادتی معرفت و کسب محبت او باشد باز ماند مغبون
و بضاعت خود را بجیف داده و اندر صورتیکه فکر و وسواس آن در امور مباحات باشد و اغلب مردمان چنین نیستند بلکه فکر ایشان
در پیدا نمودن راههای مکر و حیله و شیطنت و خدعه و حیلت و وصول بشهوات و نیل لذات و پیوسته در باطن مشغول منازعه با خصمان و دفع

دشمنان بلکه بسیار میشود که فرض مخالفت و عداوت دوستان خود را نموده و در دل مشغول هیشه و مؤاخذه و جواب ایشان میکردند و روز و شب
خود را صرف میکنند در خیالاتیکه دل را سیاه و دین و دنیا را تباه میکند و جمیع اقسام خیالات ردیه و افکار فاسده خواه در مباح و خواه در غیر آن
منشا کدورات و ظلمت در دل و کدورت در نفس و تضییع وقت و ابطال عمر ولکن در معصیت بودن و مترتب شدن عذاب بر آنها
متفاوت شد پس آنچه تخیل امور مباحه و تفکر در آنها باشد مطلقا گناهی بر آنها مترتب نمیشود و اما در امور غیر مشروعه پس اگر مجرد تخیل و خطور در
دل بی اختیار بوده باشد باز مؤاخذه و عقابی بر آن نیست زیرا که تکلیف بامریکه از تحت اختیار بیرون است جایز نیست اگر بقصد باشد و دل را
باختیار مشغول خیال امر غیر مباحی نماید پس اگر خیال اراده آن فعل باشد و در دل عازم و مصمم بر بجا آوردن آن شود یا اینکه در دل تأسف
خورد بر اینکه چرا فلان معصیت را که در فلان وقت میسر شد بکردم و خیال پشیمانی و ندامت از آن کند عاصی و گناهکار و مستحق مؤاخذه و عقاب
خواهد بود اگرچه آن فعلی که مصمم بر آن شده بجهة مانعیکه رو دهد بکند بلی اگر مصمم شود بر آن و لکن از خوف خدا ترک کند معصیتی نخواهد داشت
بلکه بر آن ترک ثواب خواهد داشت از برای آن حسنه خواهد نوشته شد و اگر خیال اراده فعلی با تأسف و ترک آن نباشد بلکه باختیار خود از تصور
امر غیر شرعی بدارد که مطلقا اراده از آن ندارد بلکه کراهت میدارد که مستحق نخواهد شد چو تخیل سلطنت و نهب و غارت از برای کسانیکه در حق آنها
متصور نباشد ظاهر آنست که در اینهم معصیتی نباشد و این تفصیل موافق جمع میان آیات و اخبار مختلفه است که در خصوص قصد معصیت وارد
شده است **فصل** چون مضرت اینصفت مهلکه را دانستی و یافتی که آن از جمله مهلکات و باعث نکال و وبال و خسران مآلست پس لازمست که در
صدد معالجه آن برآئی و نفس خود را از چنگ آن برهانی پس اگر خیاره وسوسه در فعل معصیتی و قصد گناهی باشد تأمل کنی در سوء خاتمه امور و خامت
عاقبت عصیان در دنیا و آخرت و حقوق پروردگار را بر خود یاد آوری و پاداش اعمال را از ثواب و عقاب در نظر آوری و ملاحظه کنی که نگاه
داشتن خود از آنچه ابلیس ترا وسوسه میکند و صبر بر آن آسانتر است از عذاب الهی و سوختن در آتشیکه اگر شراره از آن بر زمین افتد اثری از آن
نگذارد و نبات و جماد آنرا در هم سوزد چون این امور را متذکر شوی و بنور معرفت و ایمان حقیقت آنها را الیقین دانی باشد که شیطان دست از
تو بدارد و از وسوسه باز ایستد و چنانچه باینها معالجه نشود معالجه آن بذکر و فکر و مجاهده در ترک شهوات و هواهای نفسانیه باید کرد چنانچه مذکور میشود
و اگر آن خیالات باعث معاصی و قصد گناهی نباشد بلکه افکار ردیه و امانی کاذبه باشد که بدون قصد فعل بلکه بی اختیار گذرد و بدل آید پس خلاصی از
آنها بالکلیه در نهایت اشکال و اطباء نفوس اعتراف کرده اند که آن داء عضالست و دفع آن بالمره متعسر بلکه بعضی آنرا متعذر شمرده اند و حق
آنست که اگرچه دفع آن بالمره صعوبت دارد ولکن ممکن است و آنچه از حضرت رسول صلی الله علیه و آله مرویست که هر که دو رکعت نماز کند که در آن هیچ
چیز از خواطر نفسانیه بخاطر نگذرد گناهان گذشته و آینده او آمرزیده میشود بر این شاهد است و سر در صعوبت معالجه آن اینست که همچنانکه در
اخبار نبویه وارد است از برای هر کسی شیطانیست و خلقت شیطان از آتش صرفست که یکجا ساکن نمیتواند شد بلکه همیشه در شعله کشیدن و حرکت
و دائما که غالب ماده قوه واهمه و غضبیه و شهویه بر آتش است و بسبب قرابت میان آنها و شیطان متحقق و بانجهة او را بر آنها تسلط حاصل
و آنها بمتابعت و پیروی او مایلند و بجهة آتش مزاجی این قوه آنها بر دایم در هیجان و حرکتند اگرچه تحرک آنها بجهة آنکه مخلوط بغیر آتش نیز هستند از
شیطان کمتر هم چنانکه حرکت شهویه نیز از غضبیه و غضبیه از واهمه کمتر است پس شیطان در عروق بنی آدم پیوسته در حرکت و هیجان و
همیشه این قوی را بوسوسه در حرکت میآورد و در آنها جولان میکند و ساعتی از حرکت و وسوسه باز نمی ایستد زیرا که ایستادن آن و قطع اثر
آن نمیشود مگر اینکه مطیع و منقاد آدمی گردد و در نزد او ذلیل و خاضع شود و از وسوسه او بایستد و چگونه آن ملعون مطیع و ذلیل اولاد آدم
میشود و حال اینکه با وجود امر صریح الهی بسجده پدر بزرگوار ایشان که گل او بید قدرت الهی مخمر و خلعت خلافت الهیه را در بر داشت تن در نداد
تکبر و گردنکشی کرده گفت خلقتنی من نار و خلقته من طین مرا از آتش روشن و او را از خاک تیره خلق کردی چگونه سر بوی فرود آورم
و در پیش او ذلیل شوم و قسم بعزت الهیه یاد نمود که در صدد اغوا و گمراهی همه برآید پس چگونه میشود که دست از وسوسه بدارد و لحظه انسان
مسکین را فارغ گذارد مگر کسانیکه ریشه علایق دنیویه را از زمین دل کنده و آستین همت بر کون و مکان افشانده و بغیر از یک فکر همه
هموم را از دل خود بیرون کرده و خانه دل بیاد خدا سپرده باشند که آن لعین در آنجا راه نیابد و این کسان از جمله بندگان مخلص هستند که آن
ملعون آنها را استثنا کرده الا عبادک منهم المخلصین پس ای جان برادر از بدنفس مطمئن مشو و گمان مکن که دلی از دست او فارغ است
بلکه مانند خون در بدن انسان جاری و سیال و همه اثر او فرو گرفته مانند هوا در قدح و اگر خواهی قدح را از هوا خالی کنی نمیتوانی تا آنرا از

آب پر سازی بلکه هر قدر از آب پر گردد از هوا خالی میشود پس ظرف دل بر چنین است اگر آنرا مشغول بیاد خدا و فکر امری از امور دینیه
کردی ممکن است که آمد و شد شیطان لعین از آن کم شود و الا هر لحظه که از خدا غافل باشد در آندم شیطان با وسوسه اش در آنجا با وسوسه اش
حاضر همچنانکه خداوند متعال در کتاب کریم تصریح بآن فرموده و من یعش عن ذکر الرحمن نقیض له شیطانا فهو له قرین یعنی هر که از یاد خداوند
رحمن باز میماند بر میانگیزانیم شیطانرا که قرین و همنشین او باشد و حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده ان الله یبغض الشاب الفارغ
یعنی خدا دشمن میدارد جوانیرا که بیکار باشد زیرا که کسیکه مشغول عمل مباحی نباشد که دل را مشغول سازد لامحاله شیطان داخل خانه دلش
میگردد و آنجا آشیانه میسازد و توالد و تناسل میکند و از اجتماع نسل آن نیز نسلهای دیگر متولد میشود و همچنین الی غیر النهایه پس علاجی
نیست از برای دفع وساوس شیطانیه و خواطر نفسانیه مگر قطع همه علایق ظاهریه و باطنیه و ترک جاه و مال و اهل و عیال و فرار از یار و
رفیق و دوست و شفیق و در کنج تنهائی نشستن و در بروی آشنا و بیگانه بستن و همه هموم را یکی کردن و همین هم کفایت نمیکند تا او را
بصیرتی حاصل نباشد و قوه فکر در آثار عجایب صنع رب العالمین نداشته باشد و در باطن سیر در ملکوت آسمان و زمین نتواند کرد تا اینکه باشتغال
این افکار دل را از دست شیطان نابکار خلاص سازد و کسیکه این بصیرت و قوت از برای او نباشد باید خود را مشغول سازد بعد از قطع علایق
و گوشه نشینی باوراد و اذکار و مناجات با پروردگار و دعا و عبادت و تلاوت قرآن با حضور قلب زیرا که ذکر ظاهر بی حضور قلب در دل اثری
نیست و از آنچه مذکور شد ظاهر شد که اگر علاج قطع وساوس و خواطر بالمره ممکن نباشد نمیشود مگر بجا آوردن سه امر اول آنکه راههای عظیمه شیطانرا
در دل که رؤس صفات ذمیمه و اصول ملکات رذیله است سد کند مانند شهوت و غضب و حرص و حسد و عداوت و عجب و کبر و طمع و بخل و جبن
و محبت دنیای دنیه و بیم فقر و فاقه و عصبیت و بد دلی بخدا و خلق و نحو اینها که هر یک از اینها دری هست وسیع از برای شیطان که چون از آنها مفتوح
دید داخل میشود و مشغول وسوسه میگردد و بعد از سد آنها راهی نخواهد یافت مگر گاهی بر سبیل گذار و عبور از راههای خفیه داخل میشود دوم گشودن
درهای ملک که اضداد صفات مذکوره است از اخلاق فاضله و اوصاف شریفه و ملازمت ورع و تقوی و مواظبت طاعت و عبادت سوم
اشتغال بذکر خداوند منان در دل و زبان چه بعد از سد ابواب عظیمه شیطان اگرچه سلطنت و تصرفات ظاهره از مملکت دل تمام میشود ولکن از
راههای پنهانی گاه گاه بر سبیل گذار و عبور از آنجا میگذرد و چنانچه بیاد خدا دفع از آن نکنی گاه باشد که بتدریج راهی وسیع بجهة خود ببیند و در بعضی
از زوایای دل مسکن کند و از برای ذکر خدا دل خود را بر آن داشتن اگرچه مدخلیت بسیار است در رفع خواطر و دفع وساوس ولکن هر گاه
سد راه شیطان نشده باشد و اخلاق ذمیمه و علایق دنیویه را از خود رفع نکرده باشد چندان فایده بر آن مترتب نمیشود بلکه هرچه بیاد خدا دفع آن
میشود زیاده از آن داخل میشود و مانند حوضیکه از نهری عظیم آبی متعفن داخل آن شود و از طرفی آبرا بیرون ریزی تا سد نهر را نکنی منع از آن
نتوانی کرد و آنچه از طرف بیرون بریزی اضعاف آن از نهر وارد میشود تا حوض را از آب متعفن مملو سازد و شیطانرا تشبیه نموده اند بسگی
گرسنه و صفات ذمیمه را بغذاهای سگ از گوشت و نان و امثال آن و ذکر خدا را براندن سگ از دست و زبان و مادامیکه غذا حاضر است
سگ از دنبال تو دست بر نمیدارد و اگر براندن قدمی پس رود باز برمیگردد و همچنین شیطان شباهت بمرض دارد و صفات رذیله چون
اخلاط فاسده و ذکر مانند غذای مقویست و غذای مقوی وقتی بمریض نافع و مرض را دافع است که تنقیه کرده باشد ان الذین اتقوا اذا مسهم طائف من
الشیطان تذکروا فاذا هم مبصرون یعنی کسانیکه متقی و پرهیزکارند هرگاه برسد ایشانرا وسوسه از شیطان هشیار و متذکر بذکر خدا میشوند
پس بواسطه ذکر دیده بصیرت ایشان بینا میشود و از چنگ وساوس رها میشوند مخفی نماند که ذکریکه دافع وساوس شیطانیه و مانع
خواطر نفسانیه است ذکر قلبیست که دل را مشغول ساختن است بیاد خدا و بذکر قدرت و عظمت و تنزه و تقدس و جلال و جمال او و بفکر در
صنایع و عجایب مخلوقات آسمان و زمین و سایر امور متعلقه بدین و هر گاه بآن ذکر زبانی بر ضمیمه شود فایده آن اتم و در دفع شیاطین ادخل
اما ذکر زبانی تنها اگرچه خالی از ثواب نیست ولکن مقابله با جنود شیاطین و مدافعه وساوس آن لعین نتواند کرد و وسوسه شیطان بذکر زبان
اگر رفع شدی همه کس را در نماز حضور قلب بودی و خیالات فاسده و وساوس باطله بخاطر او نیامدی زیرا که منتهای هر ذکر و عبادت نماز است
با وجود اینکه هر که ملاحظه حال خود را نماید میباید افکار ردیه در حال نماز بیشتر بلکه آنچه از فضول دنیا گم شده در نماز جسته میشود و آنچه فراموش شده
در آنوقت بخاطر میرسد و سر در این آنست که چون نماز بالاترین عبادات و مشتمل بر سجده است که شیطان بواسطه ترک آن مطرود و دور
گردید در آنوقت عداوت و حسد شیطان بهیجان میآید و لشکر آن اطراف دل را فرو میگیرد و از چپ و راست هجوم و از پیش و پس حمله

سکنند و حجره و بازار و دکان و انبار و محاسبه شرکاء و جواب حضار بر دل القا و عرض میکنید که مبادا چنین عبادتی از او مردود و قبول و سجده که موجب لعن او شد از او مقبول گردد و لکن همچنانکه مذکور شد چنان نیست که ذکر زبانی بی ثمر و از اثر برای ذاکر اثر نباشد بلکه بر آن ثواب مترتب میشود و اهل ذکر گفته اند که از برای ذکر چهار مرتبه است که همه آنها نافع کو در مقدار نفع مختلفند اول ذکر زبانی فقط دوم ذکر زبانی و قلبی باهم که ذکر در دل مستقر نباشد بلکه قرار آن موقوف بالتفات ذاکر باشد و چون دل را بخود واگذارد از ذکر خدا غافل و بخواطر و وساوس مایل گردد سوم که در قلب متمکن و بر آن مستولی باشد بنحویکه صرف دل بغیر ذکر محتاج بالتفات و ذکر باشد و هر وقت که دل را بخود گذارند در ذکر خدا باشد چهارم قلبی که خدا در دل باشد و بس و بالمره از خود غافل بلکه از اینکه در ذکر هم هست ذاهل باشد و بتمامه مستغرق مذکور و محو او باشد و اهل این مرتبه التفات بذکر را حجاب از وصول بمطلوب و مقصود میدانند و اینمرتبه مطلوب و مقصود حقیقی و باقی مراتب بالعرض مطلوبند فایده بدانکه سد ابواب خواطر و وساوس اگرچه صعب و مشکل و لکن مرتبه ایست عظمی و موهبتی است بس کبری کلید گنج سعادات و مفتاح ابواب مرادات است زیراکه دل مانند ظرفیست که خالی بودن آن محال است پس لامحاله بعد از آنکه از افکار فاسد تهی گردید محل ذکر خدا و نزول جند ملک خواهد شد و از دوام یاد خدا انس باو و از انس مرتبه شوق بلقای او و محبت او که اعظم مراتب و سیر مواهبست حاصل و ابواب معارف از عالم فیض بر دل گشوده میشود و بآن سبب از ظلمات شکوک و اوهام بیرون میآید و در این هنگام نفس بمرتبه اطمینان و ثبات در عقاید و معارف میرسد چنانکه خدایتعالی فرموده که الا بذکر الله تطمئن القلوب یعنی آگاه باش که بسبب یاد خدا دلها بمرتبه اطمینان میرسند و لکن همچنانکه دانستی خلاص از جنگ خواطر و وساوس موقوفست بتخلیه نفس از رذائل صفات و تحلیه آن بشرایف ملکات و مواظبت بر ذکر خدا و سر در این آنست که بعد از تخلیه و تحلیه و دوام ذکر نفس را صفائی و بهجتی حاصل و قوه عاقله را تسلط و قوتی پیدا میشود و بر سایر قوی مستولی و غالب میگردد و از کشاکش آنها متأثر نمیشود بلکه آنها را بمقتضای مصالح کار میفرماید و عنان قوه واهمه و متخیله را ضبط مینماید بحیثیتی که آنها را بدون امر و نهی قوه عاقله تصرفی ممکن نه و سر خود بهر وادی که خواهند نمیتوانند رفت و بعد از آنکه این حالت مکرر شد و بمرتبه ملکه رسید اینقوه را ملکه اطاعت و انقیاد عاقله حاصل میشود و از هرزه گردی و اضطراب باز میایستد و بغیر از خواطر محموده از خزانه غیب در او خطور نمیکند و نفس منقاد عاقله میشود و مشارع لشکر ملک و شیاطین بر طرف بلکه سد ابواب شیاطین شده و جند ملک بی مشارع در آنجا قرار میگیرند و نفس در مقام اطمینان مستقر میگردد و این بمعنی دیگر است از برای اطمینان نفس که بسبب یاد خدا و سد خواطر حاصل میشود و آن مستلزم آنست که اشراقات عالم قدس در ساحت دل پرتو افکند و لمعات انوار الهیه از مشکوة ربوبیه در آن بتابد و اطمینان در معارف علوم بر حاصل گردد و از اهل خطاب مستطاب یا ایتها النفس المطمئنه ارجعی الی ربک راضیة مرضیة گردد یعنی ای نفس مطمئنه همچنانکه ابتدا از عالم قدس با عالم ادنی بازگرد بسوی پروردگار راضی و خوشنود و چنین نفسی اشرف نفوس و صاحب آن از جمله مقربین و صدیقین و مقابل آن نفس منکوسه ایست که از صفات خبیثه مملو و باخلاق رذیله ملوثست و باینسبب راههای ملائکه از آنجا مسدود و درهای شیاطین گشاده و مفتوح میگردد و لشکر شیاطین در آنجا مسکن مینمایند و از انجا دودی سیاه و تیره بر میخیزد و اطراف و جوانب دل را فرو میگیرد و از آن نور یقین منطفی و چراغ ایمان خاموش میگردد و هرگز خیال خیری بر امون آن نمیگردد بلکه همیشه محل وساوس شیاطین و محل آمد و شد ملعونین است و اگر گاهی فکری کند که در ظاهر خیر نماید چون بغور رسی و حقیقت آن بنگری بغیر از شر محض و تلبیس شیطان نباشد و امید بازگشت نجات از چنین دلی نیست و علامت ایندل آنست که موعظه و نصیحت در او تأثیر نکند و چون سخن حقی شنود دیده بصیرتش از فهم آن کور و گوش هوشش از شنیدن آن کر باشد بلکه اکثر صاحبان ایندل پند و نصایح و موعظه را از قبیل سخنان لاطائل و ترهات میشمارند و در آیات خدایتعالی اشاره بچنین نفسی فرموده از آنجمله افرأیت من اتخذ الهه هواه افانت تکون علیه وکیلا خلاصه معنی آنکه خطاب بحضرت رسول صلی الله علیه و آله که کسیکه خدای خود را هوا و هوس قرار دهد یعنی اطاعت او نمود آیا تو میتوانی او را باصلاح بیاوری و دفع فساد از آن کنی و از آنجمله ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوة یعنی محکم کرده است خدایتعالی پرده غفلت را بر دلها و گوشها و چشمهای ایشان پس حق را نمیفهمند و نمیشنوند و نمی بینند و در جای دیگر میفرماید اولئک کالانعام بل هم اضل سبیلا یعنی ایشان مثل چهارپایان بلکه گمراه ترند و در مکانی دیگر میفرماید که سواء علیهم ءانذرتهم ام لم تنذرهم لا یؤمنون خلاصه معنی آنکه پند و نصیحت تو ایشان را سودی نمیدهد و مساویست خواه بترسانی ایشان را یا نه و ایمان نخواهند آورد و میانه این دو نفسیست که نه در سعادت مانند اول و نه در شقاوت مشابه ثانی باشد بلکه متوسط میان ایندو باشد

و این مراتب مختلفه دارد و از برای آن عرض عریضی است و اکثر نفوس عوام مسلمین از افراد این قسمند فصل چون که ضرر وساوس و خواطر ردیه را دانستی و علاج آن را شناختی بدانکه مقابل آن از خواطر محموده است و آن افکار حسنه است که شرعا یا عقلا مستحسن باشد و آن بر شش قسم است زیراکه یا مبدء فعلی است از افعال حسنه و محرک آدمیست در آن یعنی تذکر و قصد یکی از افعال حسنه یا تصمیم بر آن یا مبدء فعلی و عملی نیست و آن پنج قسم است اول ذکر قلبی و یاد خدا در دل دویم تفکر در مسائل علمیه و معارف حقانیه از افعال مبدء و معاد و احکام اوامر و نواهی متعلقه باعمال و صفات و اخلاق ایشان و کیفیت خلق و حشر و نشر و امثال آن سوم تذکر بیوفائی دنیا و عبرت گرفتن از گذشتگان و تقلبات دهر و اعتبار بیت سیر و تصور مرگ خود و آنچه بعد از آن بر آدمی وارد میشود چهارم تأمل در عجایب صنع پروردگار و آثار قدرت کامله او در مخلوقات از آنچه موجب اعتبار و ظهور علم و قدرت پروردگار میشود پنجم تذکر احوال و اعمالیکه از خود آن شخص سر زده از آنچه او را بخدا نزدیک یا از درگاه او دور میکند و تصور آنچه بر آنها مترتب میشود از راحت و ثواب یا محنت و عقاب و سوای این اقسام دیگر فکریکه محمود و مستحسن و بسبب آن دل نورانی و روشن میگردد نیست زیراکه آنچه ماسوای اینها است از افکار متعلقه بدنیا است که خاطر از آنها مرده و دل افسرده میگردد و شرافت قسم اول که قصد اعمال حسنه باشد در بیان نیت مذکور خواهد شد و بیان فضیلت دویم یعنی ذکر قلبی و کیفیت آن در باب ذکر خواهد آمد اما قسم سوم که تدبر در مسائل و معارف و آداب و احکام باشد عبارتست در تحصیل علوم اخرویه و فضیلت آن در بیان علم معلوم شد قسم چهارم بیان آن در بیان طول امل و ذکر مذمت دنیا و بیان موت و امثال آنها میشود و در اینمقام اشاره میشود بشرافت تفکر در عجایب صنایع آفریدگار و تدبر در آثار قدرت کامله پروردگار و کیفیت فضیلت آن و تأمل در آنچه متعلق بخود شخص است از اعمال و احوال و حکم یکی اما تفکر در عجایب صنع الهی پس شرافت آن امریست که بر همه کس ظاهر است زیراکه تفکر عبارتست از اینکه از راه دل در آیات آفاق و انفس سیر کنی و از آنها بآفریننده آنها پی ببری و او را بشناسی و قدرت شامله و عظمت کامله او را بدانی و شکی نیست که غرض از خلقت انسان نیست مگر همین و از برای احدی ترقی از حضیض نقصان باوج کمال ممکن نیست مگر باین و این سر کلید خزائن اسرار الهیه و مشکوة انوار قدسیه و گوش هوش بواسطه آن شنوا و دیده عبرت بین از آن بینا و دامیست که معارف حقه را بجز بواسطه آن صید نتوان کرد و کمندیست که حقایق یقینیه بغیر از دست آویزی آن بسوی خود نتوان کشید مرغ دل از پرواز باشیان قدس بآن بال و پر میپرد و شخص روح را بسیادت بوطن حقیقی بواسطه این مرکب میسر است علت جهل از آن زایل و نور علم بآن حاصل میشود و از این است که آیات و اخبار بسیار در فضیلت آن وارد شده است چنانچه حقتعالی میفرماید اولم یتفکروا فی انفسهم ما خلق الله السموات و الارض و ما بینهما الا بالحق یعنی آیا در نزد خود تفکر نکردند که خدا ایجاد نکرده است آسمانها و زمین و آنچه مابین آنهاست مگر بسبب امریکه حقست و بلغو و هرزه نیافریده است و میفرماید فاعتبروا یا اولی الابصار یعنی در مخلوقات تأمل کنید و از آنها عبرت بگیرید ای بینندگان و باز فرموده است ان فی خلق السموات و الارض لآیات لاولی الالباب یعنی بدرستیکه در خلق کردن آسمانها و زمین علامات قدرت کامله خالق آنهاست از برای صاحبان هوش و عقل و در موضعی دیگر میفرماید الذین یذکرون الله قیاما و قعودا و علی جنوبهم و یتفکرون فی خلق السموات و الارض یعنی آنچنان کسانیکه خدا را یاد میکنند ایستاده و نشسته و خوابیده تفکر میکنند در خلقت آسمانها و زمین و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله مرویست که تفکر حیات دلیست که بصیرت داشته باشد و نیز از آنحضرت روایت شده که فرموده است فکر کردن در یکساعت بهتر است از عبادت یکساله و نمیرسد بمرتبه تفکر مگر کسیکه خدا مخصوص توحید و معرفت گردانیده باشد او را و باز از آنجناب مرویست که بهترین عبادات صرف نمودن فکر است در خدا و قدرت او و مراد از فکر در خدا فکر در عجایب صنایع او است نه در ذات مقدسش زیراکه تفکر در ذات ممنوعست همچنانکه مذکور خواهد شد و از سید اولیاء علیه السلام مرویست که تفکر میخواند ترا به نیکوئی و عمل بآن و در حدیث دیگر فرمودند که بواسطه تفکر دل خود را آگاه کن و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که بسبب جولان دادن فکر هم میرسد رای پرمنفعت و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام روایت شده که فکر آئینه حسنات و کفاره سیئات است و روشنی دلها و وسعت خلق و بآن میرسد آدمی بآنچه صلاح امر معاد است و حاصل میشود اطلاع بر عواقب امور و زیادتی در علم و آن خصلتیست که هیچ عبادتی مثل آن نیست و از حضرت امام رضا علیه السلام مرویست که بسیاری نماز و روزه عبادت نیست بلکه عبادت تفکر کردن در امر پروردگار است و چون فضیلت تفکر در آیات عالم آفاق و انفس را دانستی بدانکه در هر موجودی از موجودات مشاهده عجایب صنع پروردگار میتوان نمود و از تدبر هر مخلوقی از مخلوقات ملاحظه قدرت آفریدگار میتوان کرد زیراکه آنچه در اقلیم وجود بجز ذات پاک حضرت

در استعمال خلقیت ما خلق الله حسب الحکمة بعجایب

آفریدگار یافت میشود اگر سیر کنی بجز صنع او نبینی در کشور افلاک تا خطه خاک اگر تفحص کنی بغیر از آثار قدرت او نیابی مجردات و مادیات از صنایع
عجیبه و جواهر و اعراض و فلکیات و عنصریات و بسایط و مرکبات از بدایع غریبه او **نظامی** ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف
از تو توانا شده زیر نشین علمت کاینات ما بتو قایم چو تو قایم بذات مبداء هر چشمه که جودیش هست مخرج هر چه وجودیش هست
گر سر چرخست پر از طوق اوست ور دل خاک است پر از شوق اوست **لوالدی قدس سره** ای ز وجود تو وجود همه
پرتوی از بود تو بود همه نیست کن و هست کن هست و نیست غیر تو و صنع تو موجود چیست صفحه خضرا ز تو آراسته
عرصه غبرا ز تو پیراسته غیب ازل نور شهود از تو یافت لوح عدم نقش وجود از تو یافت روشنی لعل بدخشان ز تو پرتو
خورشید درخشان ز تو نور ده ظلمتیان عدم ربط ده خیل حدوث و قدم جنبشی از بحر وجودت سپهر پرتوی از عکس رخت ماه
و مهر نقطه از دفتر صنعت فلک نسخه از عسکر ملکت ملک و هیچ ذره نیست از ذرات عالم مگر اینکه از انواع عجایب حکمت و
غرایب عظمت پروردگار اینقدر در آن یافت میشود که اگر جمیع عقلای عالم و حکمای بنی آدم از بدو آفرینش تا قیام قیامت دامن همت بر میان زنند
که ادراک آنرا نمایند بعشری از اعشار و اندکی از بسیار آن نتوانند رسید چه جای اینکه آثار قدرت کامله را در جمیع موجودات توانند فهمید
مخفی نماند که موجوداتیکه از کتم عدم بفضای وجود آمده اند بسیاری از آنها را ما نمیشناسیم نه مجمل آنها را میدانیم و نه مفصل نه نامی از آنها شنیده ایم
و نه نشانی و دست تصرف اوهام از آنها کوتاه و قدم اندیشه ما را در نزد آنها راه نیست پس از برای ما تفکر در آنها و ادراک عجایب غرایب آنها
ممکن نیست بلکه تفکر و تدبر ما منحصر است بآنچه مجملا وجود آنها را دانسته ایم و اصل آنها را شناخته ایم و آنها بر دو قسمند یکی آنچه دیده نمیشود و بحس در
در نمیاید از عالم ملکوت گویند چون عالم عقول و نفوس مجرده ملائکه و اجنه و شیاطین و از برای اینها انواع طبقات بسیار که بجز خالق آنها
احاطه بآنها نتواند کرد و دیگری آنچه محسوس و مشاهد است و از برای آن سه طبقه است یکی آنچه از عالم افلاک مشاهده میشود از ثوابت و سیاره
و گردش آنها در لیل و نهار دویم خطه خاک محسوس با آنچه در آنست از بلندی و پستی و کوه و دریا و بیابان و صحرا و شطوط و انهار و معادن
اشجار و نباتات و حیوانات و جمادات سوم عالم هوا با آنچه در آن مشاهده میشود از رعد و برق و برف و باران و ابر و باد و صاعقه و امثال اینها
و هر یک از این طبقات را انواع متکثره هر نوعی را اصناف و اقسام غیر متناهیه است که هر یک را صفتی و هیأتی دارد و خاصیتی و ظاهری و باطنی و حرکت
و سکونی و حکمت و مصلحتی است که بجز خداوند دانا نتواند ادراک کرد و هر یک از اینها را که دست زنی محل تفکر و عبرت و باعث بصیرت و معرفت
میگردد زیرا که همگی اینها گواهان عدول و شهود صدقند بر وحدانیت خالق آنها و حکمت او و کمال قدرت و عظمت او **شعر** برگ درختان سبز
در نظر هوشیار هر ورقی دفتریست معرفت کردگار پس هر که دیده بصیرت بگشاید و بقدم حقیقت گرد سراپای عالم وجود برآید قدرت و
مملکت خداوند دو دو را سیر کند در هر ذره از ذرات مخلوقات عجایب حکمت و آثار قدرت اینقدر مشاهده میکند که فهم او حیران و عقل او واله
و سرگردان میگردد و شبهه نیست در اینکه طبقات عوالم پروردگار در شرافت و وسعت متفاوت و هر عالم پستتر است بالنسبة بفوق آن قدر محسوسی
نیست پس عالم خاک که پست ترین عوالم خداوند پاک است قدری نیست در نزد عالم هوا همچنانکه عالم هوا را مقداری نیست بقیاس بعالم سموات
و عالم سموات را نسبت بعالم مثال و عالم مثال را نظر بعالم ملکوت و عالم ملکوت را نظر بعالم جبروت و تمام اینها را نسبت بآنچه ما را با دراک آن راهی نیست
از عوالم الهیه و آنچه از مخلوقات که بر روی پست ترین همه این عوالمست که زمین باشد از حیوانات و نباتات و جمادات قدر محسوسی نسبت باصل زمین
نیست و از برای هر یک از این اجناس انواع و اقسام و اصناف و افراد بینهایت است و هر یک از این عوالم مشتملست بر عجایب بسیار و
غرایب بیشمار که تعداد آنها از حد و حصر متجاوز و بنان بیان از ترقیم آن ابکم و عاجز است و اساطین علما و اعاظم حکما در بیان عجایب صنایع و غرایب
بدایع بذل جهد خود را کرده و در دریای فکرت غواصی نموده و کتب و دفاتر ساخته و پرداخته اند و باوجود این نیست با آنچه در واقع و نفس
الامر است تهی دست مانده اند و ما در این موضع اشاره میکنیم بقلیلی از حکمتها و عجایبی که در اضعف حیوانات که پشه و زنبور است و اشرف آنها که
انسانست و بعضی از انواع یکی از اجناس پست ترین عوالم الهیه است تا دیگر اجناس و عوالم بقیاس آن دانسته شود و چنانچه متعرض بیان آنچه فهمیده
از برای ما ممکن است از عجایب و مصالحی که در یک عضو از اعضای یکی از همین حیوانات بشویم از وضع کتاب بیرون و شرح آن از حد افزون میشود
پس بر سبیل اختصار و اجمال بعضی از عجایب و حکم آنها را بیان میکنیم تا کیفیت تفکر در صنع ملک پروردگار دانسته شود لهذا میگوئیم پشه تامل کن
در آن که با وجود خوردی جثه خداوند از اعضائیکه فیل که بزرگ ترین حیوانات است خلق کرده بعلاوه دو بال و دو شاخ و آنچه ضعیف را طرطوم

فیل قرار

در بیان عجایبی که در خلقت انسان و حیوان موجود است

فیل قرار داده و جمیع اعضائیکه از برای فیل هست در آن خلق کرده و آنچه ضعیف اشیم باعضای ظاهره و باطنه فرموده و دو دست و دو پای از برای
کشیده و دو چشم و دو گوش آنرا شکافته و سر و شکم از برای آن قرار داده و در باطن آن موضع غذا مقرر داشت و جمیع قوی که مدد محافظت بدن
ضروراتست از غاذیه و جاذبه و دافعه و هاضمه و ماسکه و نامیه بآن عطا فرموده و از ابتدا که خون حیوانات است دلالت کرد و بالش داد که بآنها طلب
غذا پرواز کند و خرطومش عطا کرد که از آن خون را بخود کشد و خرطوم آنرا با وجود نهایت باریکی مجوف کرد تا خون صاف از آن بالا رود و آنرا طریق
فرو بردن خرطوم در بدن حیوان و مکیدن تسلیم کرد و او را از دشمنی انسان آگاه گردانید و یاد داد که چون انسان دست خود را حرکت دهد
قصد انداز دو پس راه فرارش آموخت و گوش او را چنان شنوا گردانید که همهمه حرکت دست را از دور میشنود و راه فرار پیش میگیرد و چون
دست ساکن شد باز معاودت مینماید و آنرا دو حدقه کرامت فرمود که مواضع غذای خود را می بیند و بسمت آن پرواز میکند و چون حدقه او
کوچک بود و محل جفن و مژه در آن نبود که گرد و غبار را از حدقه محافظت کند تعلیم آن نمود که بدو دست خود گرد و غبار را از حدقه دور و آنرا
صیقل دهد و بهمین سبب است که حیوانات خورد مانند مگس و پشه علی الاتصال دستهای خود را بحدقه میزنند و این قدر قلیلی است از عجایب صنع
خدا در آن و چنانچه اولین و آخرین جمع شوند که احاطه بجمیع عجایب ظاهره و باطنه آن کنند عاجز گردند اما زنبور پس نظر کن که چگونه خداوند حکیم
از آب دهان آن موم و عسل را بیافرید که یکی نور و ضیا و دیگری مرهم و شفا است و آنرا تعلیم کرد تا از گلها و شکوفها غذای خود را بردارد و از
نجاسات و کثافات اجتناب نماید از برای ایشان پادشاهی قرار داده و هیبت او را از دیگران ممتاز کرد و همه را مطیع و منقاد امر و نهی آن
گردانید و آنرا عدل و سیاست آموخت و خیرخواه همه گردانید تا بحدی که بر در خانه گماشت که هر کدام که نجس باشند منع کند و بکشد و بآن وحی
نمود که در بلند بنیاد کوهها و درختها از موم خانه سازد تا از آفات محفوظ باشند و نظر کن در کیفیت بنای خانهای ایشان که همه را بشکل
مسدس میسازند اگر مستدیر ساختندی در بیرون خانها خلل و فرج مهمل ماندی و اگر مربع بنا کردندی زوایای آن در اندرون خالی بودی
پس شکل مسدس را اختیار کردند که هیچ موضعی از مواضع خارجه و داخله آن ضایع نماند فسبحان من خالق خبیر و حکیم لطیف بصیر اما انسان
پس اینقدر ظاهر است که اول او قطره آبی بود گندیده که در تمام اجزاء بدن متفرق بود خداوند حکیم از نکته بالغه مخفی میان مرد و زن قرار
داده و ایشان را بکمند شهوت بجانب مجامعت کشید تا بحرکت و دافعه نطفه از مواضع متفرقه منشرح و آلت رجولیت را قوه دفع و رحم زن را قوه
جذب عطا کرد تا نطفه مرد را بجانب خود جذب نموده و با منی زن ممزوج شده در رحم قرار گرفت و گاه باشد که مزاج زن را قوتی تام قریب
بقوت ذکوریت بوده مزاج جگرش را حرارتی کامل باشد و منی که از کلیه راست جدا شود حرارت آن اشد از آنچه از کلیه چپ منفصل میشود بنوعیکه
باشد بنوعیکه آثار نطفه مرد از آن بظهور رسد و قائم مقام نطفه مرد شود و منفصل از کلیه چپ بجای نطفه زن در رحم در جذب و امساک قوی
باشد در اینصورت ممکن است که هر گاه از خارج هم قوتی بزن رسد از نطفه او بتنهائی فرزند متکون گردد چنانکه مریم ع که بعد از آنکه روح
القدس خود را در نزد او بصورت بشر ممثل و امداد روحانی از او بجمیع قوایش رسید و حضرت مسیح ع بوجود آمد و بالجمله بعد از استقرار نطفه
مرد در رحم زن و ملصق شدن آن بر رحم مانند خمیر که بر تنور بسته شود شروع بخلق جنین شد پس خداتعالی خون حیض را از دفع شدن منع
فرموده و نطفه میشود را قوه داد تا خون را از اعماق عروق بجانب خود کشیده تا نطفهای دمویه در آن ظاهر شده و علقه گردید و بعد از آن
سرخی آن بیشتر و ظاهرتر شد تا شبیه بخون بسته شد و باد گرمی در آن پیچان آمده مضغه شد پس خالق چون بقدرت کامله خود نشان جوارح
و اعضا در آن پیدا و هیأت شکل و صورت در آن هویدا گردانید و با وجود تشابه اجزای آن آنرا بامور مختلفه از رگ و پی و استخوان و
گوشت و پیه و پوست منقسم کرد و در آن اعضای مختلف الشکل را ظاهر کرد و سر را مستدیر گردانید و چشم و گوش و دهان و بینی و سایر
منفذها را شکافته و دست و پا را کشیده و از برای هر یک پنج انگشت خلق کرد و هر انگشتی را بر انگشتی و ناخنی مقرر فرمود و در باطن آن دماغ
و دل و جگر و سپرز و معده و شش و رحم و مثانه و رودهها و غیر اینها از اعضا که هر یک را هیأتی خاص و شکلی مخصوص است ایجاد نمود و هر
کدام را شغلی معین و عملی مشخص داد و در جمیع این احوال جنین در ظلمت رحم در کیسه محبوس و بخون حیض پرورش کفهای دست بر دو
طرف روی و مرفقها بر تهیگاه نهاده و زانو بخود در ابر سینه جمع و زنخدان را بر سر زانو گذاشته ناف بناف مادر متصل و از آن غذا میکشد
پسر را رو بجانب پشت مادر و دختر را رو بجانب روی او نه او را از این نقشهای بدیع که بر او وارد میشود خبر نه پدر را و نه مادر را و نه در
نقاشی پیدا و نه در بیرون مصوری هویدا در تحال جنین در اینحال با خداوند متعال با مقال گویا است رباعی بالاتر از آنی که بگویم

رباعی

و دل

خون کن   خواهی جگرم بسوز و خواهی خون کن   من صورتم و خود ندارم چیزی   نقاش توئی عیب مرا بیرون کن   و اگر ترا دیده
بینا باشد تفکر کن که در اندک عجایب و حکمتهائیکه در بعضی ازین اعضا است نظر کن و استخوانها که چگونه آنها را از نطفه روان در میان آب
و خون صلب و محکم خلق کرد و آنها را ستون بدن قرار داده بمقدار مختلف و شکل متفاوت و بزرگ و کوچک و بلند و کوتاه و راست و کج و پهن
و باریک و مجوف و مصمت بنحویکه مقتضای حکمت و مصلحت بود و نظر باینکه انسان گاه محتاج بحرکت تمام بدن و زمانی محتاج بحرکت جزو بدن و زمانی
بحرکت بعض اعضا بود او را از یک استخوان خلق نکرد بلکه استخوانهای بسیار از برای او قرار داد و میان آنها مفاصل مقرر کرد تا هر نوع
حرکتی که خواهد از برای او میسر باشد و هر استخوانیکه در حرکت بان احتیاج نبود آنرا مصمت آفرید و آنچه در حرکت بان محتاج مجوف تا سبک
بوده و بسهولت حرکت نماید و هر کدام که احتیاج باستحکام آن بیشتر تجویف آنرا اکثر و هر یک که سبکی آن مطلوبتر تجویف آنرا بیشتر قرار داد و غذای
هر استخوانرا که مخ بوده باشد در جوف آن معین تا استخوان بجهة حرکت خشک نشود و از هم پاشیده نشود و مفاصل استخوانها را بیکدیگر
باوتار وصل نموده و در بعضی آنها زیادتی خلقکرده و در بعضی دیگر گودی بهیئات زیادتی با داخل گودی شده بیکدیگر منطبق گردند و
چون استخوان صلب و گوشت رخوه بود اتصال آنها بیکدیگر متعذر گوشت و استخوان جسمی دیگر آفرید از استخوان نرم تر و از گوشت صلبتر
که آنرا غضروف نامند تا گوشت متصل بان و ملصق باستخوان گردد و تامل کن در رگها و عجایب و حکمتهائی که در آنها است و بدانکه آنها بر
دو نوعند یکی رگهای متحرکه و دیگری ساکنه و اول را شرائین و دویم را اورده نامند اما شرائین رگهای زننده متحرکه هستند که از دل
روئیده و بسایر اعضا منتشر گشته اند و شغل آنها اینست که روح حیوانیرا از دل که سرچشمه حیات و منبع روح حیوانی و حرارت غریزیه است
بسایر اعضا و جوارح برسانند و دلرا از بخارات دخانیه که از معده متصاعد میشود محافظت و نسیم صافیرا از خارج بانجا جذب میکنند و از اد و
حرکتست یکی انقباضی که بواسطه آن بخارات را از اطراف دل بیافشانند و دیگری انبساطی که از ان نسیم را بسوی دل جذب میکند و چونکه
این رگها باید همیشه متحرک باشند خداوند حکیم جل شانه آنها را دو پوست آفرید تا محکم بوده بجهة حرکت شکافته نگردند و روح رقیق از خلل و فرج
آنها بیرون نرود و پوست داخلرا چون ملاقی حرارت غریزیه و مورد حرکت روح بود غلیظتر و محکمتر گردانید تا حرارت از آن بیرون نرود
و قوت حرکت آنرا نشکافد و چون غذای شش از دل باید برسد یکی از این رگها که شریان وریدی نامند با شعب بسیار و یکسر آن در دل و سر دیگر
در شش فرو رفته و در انجا فروع و شعب از برای آن حاصل تا غذا را از دل برداشته بجمیع اجزای شش برساند و چون شش نرم و پوست آن
نازک بود اگر آنرا دو پوست آفریدی تا از صلابت و حرکت آن شش متاذی نگردد اما اورده رگهای ساکنه هستند که شغل آنها رسانیدن غذا
از معده بجگر و از انجا بسایر اعضا و چون آنها ساکن هستند و صدمه بآنها وارد نمیشود یک پوست خلق شده اند مگر یکی از آنها که آنرا وریدی شریانی
گویند که از جگر منفصل شده و نفوذ در دل نموده و غذائیکه باید بشش برسد از جگر بدل میاورد و دل آنرا بشریان وریدی میسپارد که حمل و نقل بشش
کند با آنکه آنرا دو پوست آفریده تا از صدمه حرکت دل معیوب نگردد زهی حکمت بالغه پروردگار آفریننده ببین چگونه محکم انگار برده و گر اگر حامل
غذای شش است با در قلب تا قدرت آنرا دو پوست آفرید که از صدمه حرکت شق نگردد و چون از دل گذشت و نزدیک بجانب شش که با قلب نفوذ
صلب را ندارد آنرا یکپوست گردانید فتبارک الله سبحانه و ما اجل شانه و اعظم برهانه و سافتی تامل کن در سر و عجایب خلقت آن و ببین که آنرا از استخوانهای
مختلف الشکل مرکب نموده مانند کره باطن آنرا مجمع حواس کرده و کاسه سر را از شش استخوان آفریده دو استخوان از آنها بجای سقف و چهار دیگر بمنزله
دیوار است و همه آنها را بیکدیگر متصل کرده و در محل وصل آنها که شئون نامند درزهای بسیار قرار داده تا بخاراتیکه در دماغ هم میرسد از آنها
بیرون رود و در باطن سر گشت نکند تا موجب حصول امراض گردد و چهار استخوان دیوار را چون صدمات بر آنها بیشتر وارد میگردید صلبتر از استخوانهای
سقف آفرید و از چهار دیگر آنکه در پشت سر واقع است محکمتر از دیگران کرد زیرا که چون از پیش نظر غایب است و دیده را محافظت آن ممکن نیست
پس باید استحکام آن بیشتر تا از آفات محفوظ باشد و در انجا دماغ را خلق کرد چرب و نرم تا رگهائیکه از آن میروید نرم باشد و نشکند و صور محسوسات
در انجا نقش نمود و مزاج آنرا تر و سرد گردانید تا بسبب حرارتیکه از حرکات فکریه حاصل میشود نسوزد و دو پرده بر روی آن کشید یکی نرم و نازک
که ملاصق دماغ است و دیگری صلب و غلیظ که بکاسه سر متصل است و در آن سوراخهای بسیار است که فضلات دماغیه از آنها بیرون میرود و از برای
آن شعبهای باریکیست از درزهای کاسه سر بالا رفته و آنها بپرده و کاسه بیکدیگر ملصق شده اند و اصل دماغرا منقسم بدو قسم نمود یکی نرمتر از
دیگری و در میان آنها پرده نازکی آفرید که نرم از صلب متاذی نگردد و در تحت دماغ ما بین پرده غلیظ و استخوان صفحه فرش گردانید مشبک

که منشعب است از شرائینیکه از دل و جگر بسمت دماغ صعود کرده اند و در آن صفحه خون و روحیکه بجهة غذای دماغ از دل و جگر بالا میرود نضج میباید و بروح
هم میرساند و مناسب مزاج دماغ میگردد و بتدریج غذای آن میشود و اگر چنین نبودی خون جگر و روح دل بجهة کثرت حرارتیکه دارند صلاحیت
غذا را نداشتند و چون منشا حس و حرکت و مبدا آن دماغ است و سایر اعضا را از خود حسی نیست پس خدا تعالی از ماده دماغ رگهای بسیار
آفرید و از آن رویانید و بسایر اعضا متصل کرد تا بواسطه آنها حس و حرکت از دماغ بسایر اعضا رسد و اگر همه این رگها از اصل دماغ جدا گشتی سر
سنگین شدی بلکه از اندازه بزرگتر شدی با آنچه از ماده دماغ رگی سفید که آنرا نخاع گویند شبیه دماغ آفرید و آنرا از سوراخیکه در زیر کاسه
سر خلق کرده بیرون کشید و داخل استخوان گردن نموده تا صلب کشید و بسیاری از رگها که بآنها احتیاج بود از آن جدا کرده بسایر اعضا
فرستاد پس دماغ بمنزله چشمه و نخاع بجای نهر بزرگیست که از آن جاری و سایر رگها چون نهرهای کوچک است و چون بر قلیلی از عجایب سر
متنفر شدی نظری بعجایب چشم کن و ببین که چگونه آنرا بشکلی خوش و هیاتی دلکش و رنگی مرغوب و طرزی محبوب آفریده و از
برای آن هفت طبقه و سه رطوبت قرار داده که یکی از آنها اگر متغیر گردد امر دید مختل شود و تامل کن که صورت آسمان باین عظمت و وسعت
را در حدقه آن که از عدسی بیشتر نیست ظاهر گردانید و از برای هر چشمی دو جفن آفرید که آنرا از دود و گرد و سایر موذیات محافظت
نماید و جفن زیرین چه ساکن بود کوچکتر آفرید که حدقه را بپوشاند و فضلات چشم در آن مجتمع نگردد و جفن بالا را زینت داد بمژگانها که هرگاه گشودن
چشم ضرور و خوف دخول موذیات بچشم باشد مژه آنرا محافظت نماید همچنانکه در وقت باد شدید که با آن خاک و غبار باشد اندکی چشمرا
میگشایند و مژه بالا و زیر را بیکدیگر وصل نموده با آنچه حاصل میشود و از عقب آن نگاه میکنند و چو عجایب چشم را دیدی گوش هوش را از
شنیدن حکمتهای گوش را بشنو که چگونه خدای تعالی آنرا شکافته و در اندرون او قوه قرار داده که بان امتیاز صداهای مختلفه
میکند و اورا از ما فی الضمیر دیگران بواسطه آن آگاه میسازد و بر دور سوراخ گوش بلندی چون صدف خلقکرد که آنرا از گرما و سرما و
غبار محافظت نماید و در منفذ آن گردشهای بسیار مقرر کرد که اگر حیوانی قصد گوش کند بسهولت داخل گوش نتواند شد و با وجود آن
چرکی متعفن خلقکرد که حشرات موذیه از آن متنفر گردند و داخل آن نشوند تامل کن در روی آدمی و ببین که آفریدگار چگونه آنرا زینت
داده است با آنچه از برای او ضرور و در کار است از جبهه و جبین و ابروها و محاسن و بینی و دندان و لب و محاسن را چون مرد و قبح زن کرده از برای
بینی دو سوراخ گشوده و قوه شامه در آن قرار داده و بواسطه آن غذاهای بد و نیکرا از هم امتیاز دهد و از آن سوراخها هوای صاف خنک را
بدل جذب و هوای متعفن دفع نماید و فضلاتیکه در دماغ حاصل میشود از آنها دفع شود و چون دفع فضلات موجب سده میشود و جذب و دفع
هوا متعسر میگردید چنان قرار داده که پیوسته یکی از آن دو سوراخ بجهة استنشاق هوا و دیگری محل دفع فضلات باشد و از آنجهة غالبا یکی از
آنها مفتوح و دیگری فی الجمله مسدود است و دهانرا گشاده و زبانرا در آن نهاده و آنرا ترجمان دل کرده و کیفیت تکلم بلغتهای
مختلفه را بآن آموخته و مخرج هر حرفرا بآن نشان داده و دهانرا مرکب از دو فک گردانید و از برای آنها مفصلی قرار داده بنوعیکه فک زیری
مانند آسیا گردش میکند و طعام را خورد مینماید و فک بالا را ساکن کرد بخلاف آسیا که سنگ بالا در گردش است حکمت در این است که کاسه سر
که محل دماغ و حواس است بر فک بالا قرار دارد و چنانکه آن متحرک بود حواس مضطرب و مغشوش گشتی و در آن دو فک دندانهای بسیار نصب
چون در منظوم با صفهای آراسته و سرهای مساوی و ترتیب و نسق و لون و حسن و بیخ محکم و شکلهای آنها را باقتضای مصلحت مختلف گردانید
بعضی را پهن و عریض چون دندانهای آسیا تا غذا با آنها خائیده گردد و بعضی را تیز تا هر چه محتاج بپاره کردن باشد با آنها پاره کند مانند دندانهای پیش
و آنها را رباعیات گویند و بعضی را متوسط میان آنها تا آنچه محتاج بشکستن باشد با آنها بشکند و چون خائیدن غذا موقوف باین بود که در زیر
دندانها گردش کند و آنچه خائیده شد بفضای دهن آید و آنچه نخائیده بزیر دندان آید زبانرا آلت نمود که در آنوقت در اطراف
و جوانب دهن طوف کند و غذا را از میان دهن بزیر دندان نقل کند و در حلقوم قوه بلع را خلق نمود تا بعد از خائیدن طعام
آنرا بلع کند و چون اگر غذا خشک بود و بلع آن ممکن نبود در زیر زبان چشمه جاری آفرید تا آب از آن بقدر احتیاج بدهان آید و غذا با آن
خمیر شده و بلع شود و در فضای دهان حنجره را خلق نمود و حنجره را در تنگی و گشادی و همواری و زبری و بلندی و کوتاهی مختلف گردانید تا
بان واسطه صداهائیکه بیرون میاید مختلف باشد و شبیه بیکدیگر نگردند و بعد از آن گردن را کشید و سر را بر آن استوار گردانید و آنرا
مرکب ساخت از هفت مهره مجوف منطبق بر یکدیگر و چون بیشتر منفعت گردن بحرکت آنست مفاصل مهرهای روان خلقکرد و آنها را رگ و

پی بسیار بر هم بسته محکم گردانید پس تفکر کن در عجایب معده و آلاتیکه برای اکل و هضم و طبخ غذا خلق کرده و ملاحظه کن بر سر حلقوم طبقاتی قرار داده که در وقت فرو بردن طعام گشوده میشود و بعد از بلع سر بهم آورده فشرده میگردد تا غذا از دهلیز مری بمعده وارد شود و معده را چون دیگی خلق کرده و در آن حرارتی آفرید که بآن غذا پخته شود و بآن حرارت و حراراتیکه از جگر و سپرز و صلب و پیه محیط بمعده از اطراف بمعده میرسد غذا در معده پخته میشود و شبیه میگردد بآب کشک غلیظ و آنرا کیلوس میگویند و چون باید صافی و خالص آن بجگر بالا رود و در آنجا بعد از طبخ دیگر تقسیم باعضا شود خداوند رؤف رحیم حکیم در پشت معده رگهائی آفریده که آنها را ماساریقا گویند و لطیف کیلوس از دهان ماساریقا داخل آنها میشود و ماساریقا متصلست برگی دیگر که آنرا باب الکبد گویند که یکطرف آن بجگر نفوذ کرده است و از سر آن رگهای بسیار مانند موی منشعب گشته و در اجزای جگر منتشر است و آنها را عروق لیفیه خوانند پس خالص کیلوس بماساریقا و از آنجا بباب الکبد و از آن بعروق لیفیه میرسد و از آنجا جگر از آن میکشد و بقوه جذب میکند و از آن طبخ دیگر میدهد و از طبخ چهار چیز از کیلوس حاصل میشود یکی مانند کف و آن صفراست و دیگری چون دُرد و آن سوداست و ثالث چون سفیده تخم مرغ و آن بلغمست و چهارم صاف خالص آنها و آن خونست باتک منحصر در عروق لیفیه و از آنجا که اگر صفرا و سودا و بلغم در آنها که مخلوط بخون باشند مزاج بدن فاسد میشود خالق حکیم دو کلیه و زهره و سپرز آفرید و هر یکرا گردنی داد که گردن خود را بسوی جگر دراز کرده اند و گردن کلیتین متصلست برگیکه از حدبه جگر بر آورده است و کلیتین با گردن از رطوبت و مائیه را که با خون ممزوجست بجانب خود میکشند و اندک خونیکه باید غذای کلیتین شود نیز با رطوبت جذب میکند و چون آن رطوبت بکلیتین رسید خون و چربیکه بآن هست کلیتین بجهه غذا بخود ضبط و باقی از آنرا که آب صافست بمثانه دفع میکند و از آنجا بمخرج بول میریزد و بیرون میآید و گردن زهره و سپرز در جگر داخلست و زهره صفرا را بخود جذب میکند و میریزد بامعاء و چون صفرا حدتی دارد و امعاء را میگزد و از امعاء فشرده و بحرکت میآورد تا آنچه از کیلوس که در معده مانده بود از مخرج غایط دفع کند و صفرا زیر اندرونی دفع میشود و زردی غایط باین سبب است و سپرز از گرد بخود سودا را بسوی خود میکشد و در سپرز ترشی و قبضی از برای آن حاصل میشود و سپرز هر روز قدری از زیاده آن بمعده میفرستد تا معده را از گرسنگی آگاه سازد و خواهش غذا بحرکت آورد و بعد از آن باز در دی که باو از مخرج غایط دفع میشود و اما خون صافی پس از رگی عظیم که از حدبه کبد روئیده شده و از برای آن شعب بسیار است و هر شعبی نیز شعب دیگر دارد باعضا بالا میرود و باعضای پائین منقسم میگردد و از آن گوشت و استخوان و سایر اعضا متکون میشود اما بلغم در جگر نضج میآید و چون میگردد و بلغم همچنانکه در جگر حاصل میشود در معده از طبخ اول نیز متکون میگردد و همراه کیلوس بجگر میرود و صرف میشود که بعضی از آن در امعاء باقی میماند و حدت صفرا از آنها پاک کرده با غایط بیرون میآورد و بعضی از آن باقی با آب دهان دفع میشود و گاهی از سر فرود میآید و بسر فرود مثل آن مینه دفع میگردد و چون فی الجمله از عجایب و حکمتهای معده و آلات اکل مطلع شدی تأمل کن در عجایب دل که آنرا جسمی بشکل صنوبر آفریده و چون سرچشمه روح حیاتست از اصلب خلق کرد تا از حوادث محفوظ و باندک چیزی آلوف نشود و حیات را بهمین روح منوط گردانید و هر عضویکه از فیض این روح محروم چون ناخن و مو و امثال اینها از نعمت حیات بی نصیبست و چون عضو براه وصول این روح مسدود شد از حس و حرکت میافتد و آنچه را شرائین اخذ میکنند بدماغ میرسانند و در آنجا بسبب برودت مزاج دماغ اعتدالی در آن حاصل و باعضای متحرکه بدن میریزد و آنرا روح نفسانی میگویند و آنچه اورده اخذ میکند بجگر که معدن قوای نباتیه است میآورند و از آنجا بسایر اعضا متفرق میشود و آنرا روح طبیعی خوانند و لطیف و صاف اخلاط اربعه روح میشود همچنانکه دُرد و کثیف آنها گوشت و پوست و سایر اعضا میگردد پس نظری بگشا و دست آدمیرا ببین که چگونه خالق حکیم آنها را کشیده با مطلبیکه خواهد دراز کند و کف از این نمود و پنج انگشت بر آن نصب فرمود و هر انگشتی را سه قسم فرمود و ابهام را در یکطرف قرار داد و چهار انگشت دیگر را در طرف دیگر بنوعیکه ابهام بر آنها محیط میشود و اگر اولین و آخرین جمع شوند که در وضع آنها در درازی و کوتاهی آنها نوعی دیگر فکر کنند که بهتر از این نوع از جهه زینت و مصلحت باشد یا مثل آن باشد نمیتوانند زیرا که باین ترتیب قابل گرفتن و دادن و سایر مصالحت اگر از این کنی طبقی است نمایان و اگر جمع کنی گرزیست گران و از جمیع آنها بعد از این هر چه خواهی میگیری و از این بود بعد از جمیع هر چه اراده کنی بیابی اگر کفچه خواهی از آن سازی و اگر صندوقچه اراده کنی از آن پردازی اگر ابهام را بر سبابه نهی هر چه را پاره کنی و اگر سبابه را راست بداری بانچه خواهی اشاره کنی و اگر عدد را ضبط خواهی از آنها توانی و اگر مکانی خواهی بروی مشیت گردد

بآسانی و غیر اینها

با آسانی و غیر اینها از منافع محسوسه و سر انگشتان را از میش داد و بناخنها حافظ آنها باشد و چیزها بخورد و اگر به سر انگشتان میتواند چیزی از آن بردارد و بنحو در آنجا دو دلالت فرموده است بی شعور را بمکانیکه میخارد بنوعیکه بی فحص و تجسس خود را بآنجا میرساند اگرچه در خواب یا حالت غفلت باشد و اگر انکار اندیشعوری نشانه هی بآن بر میخورد و از برای هر شخصی دو پائی آفرید مرکب از ران و ساق و قدم هر یک بشکلی خاص و ترکیبی مخصوص تا بهر جا که خواهد حرکت کند و اگر اندکی تغییر در ترکیب یا شکل یا وضع یکی از آنها هم رسد امر حرکت مختل میگردد و آنها را ستون بدن و مرکب تن قرار داده و تن را بر آنها سوار کرد و همه این عجایب و غرایب را که عشری از اعشار و اندکی از بسیار از عجایب بدن انسانی است از قطره نطفه خلق کرد در ظلمت رحم و اگر پرده در پیش نبود و نظر بر آن میافتاد میدید که نقوش و خطوط و رسوم و اعضا در پی یکدیگر بر آن ظاهر میشود و نه نقاشی ظاهر و نه قلمی پیداست فسبحانه سبحانه و جل شانه شعر بود نقش دل هر هوشمندی که باشد نقشهای نقش بندی و این شمه بود از حکمتها و عجایبیکه در نطفه در ظلمت رحم بظهور رسید و چون جثه او بزرگ شد و جای او در رحم تنگ شد نظر کن که چون ابزار او نبود تا سیر بیرون شده قدم از تنگنای عدم بفضای دنیا نهاد و چون بعد از بیرون آمدن محتاج بغذائی بود و بدن او نرم و سست بود و تحمل غذاهای ثقیل نداشت خون حیض را کارزی کرده رنگ سیاه او را سفید و منتن را از آنکه اسافل اعضا بود بسینه و از راه پستان بجهة غذای طفل روانه فرمود و پستان را سری آفرید مطابق دهن طفل شیرخوار و چون طفل را توانائی بلع شیر بسیار در یک دفعه نبود در آن سوراخها کوچک قرار داد تا شیر بتدریج از آنها بمکیدن بر آید و ببین که چگونه آن طفل را راه نشانی به پستان و مکیدن آن نمود و بیرون آوردن دندان را تأخیر انداخت تا از آن پستان مادر را المی نرسد و چون بسبب شیر رطوبت بسیار در دماغ او مجتمع میشد گریه را بآن گماشت تا رطوبت را دفع و نزول بچشم یا عضو دیگر نکند و آنرا فاسد کند و چون چندی از آن گذشت و گوشت او محکم شد و طاقت غذاهای غلیظ را بهم رسانید از برای او دندانها رویانید بدون آنکه در وقت آن تقدیمی یا تأخیری واقع شود تا خود از طفل متکفل تربیت خود نمیتوانست شد پدر و مادر را بر او مهربان گردانید تا آرام و خواب را بر خود حرام کرده بپرستاری او قیام نمایند بعد از آن بتدریج او را فهم و ادراک و توانائی و عقل کرامت فرمود و در قوای باطنیه و نفس مجرده او اسراری چند مخزون ساخت که عقول در آن حیران و فهوم واله و سرگردانند تأمل کن در قوه خیال بعرضه که قابل قسمت نیست چگونه در یک طرفة العین آسمان و زمین را بهم میپیوندد و از مشرق بمغرب میدود و همه را بین که چگونه در یک لحظه این معانی را بهم جمع و ترکیب و از میان آنها آنچه موافق مصلحت است جدا میکند و بعد از فراغ از سیر عالم و ملاحظه عجایب مملکت تن قدمی در عالم نفس مجرد گذار و نظر کن که با وجود آنکه از آلایش مکان منزه است چگونه احاطه به بدن کرده و مشغول تدبیر امر آن گشته با آنکه از شناخت خود عاجز است انواع علوم از برای او حاصل میگردد و احاطه بحقایق اشیاء میکند و بقوت عقل و عمل تصرف در ملک و ملکوت مینماید و از هنگام تعلق آن بنطفه گندیده تا زمان اتصال بملکوت اعلی و احاطه اش بحقایق اشیا هر روز در تماشای مقامی و نشأه و در سیر طوری و درجه با آنکه آن خود یکعالمست جمع میان عالم اسباب و بهایم و شیاطین و ملائکه کرده و جمیع موجودات غاشیه اطاعتش بر دوش نهاده و سباع درنده حکم او را تابع و مرغان پرنده در پیش او خاضع و خاشع و دیو و جن را بزنجیر خدمتکاری می بندد و کواکب و ارواح را برشته تسخیر میکشد و او را صوتی هم میرسد که بنغمات خوش عقلا را مدهوش و حیوانات را بیهوش میسازد و او را طبعی حاصل میشود که باشعار دلکش دلها را میرباید بلحظه فکر صنعتی عجیب اختراع و بساعتی تأمل حرفی غریب ابداع مینماید چون بدن بخواب رفت باطراف عالم سیر میکند و باشد که بجواهر روحانیه متصل و امور آینده را از آنها فرا گیرد گاه در قوه بمرتبه رسد که مواد کائنات تأثیر کند و هر چیز را بهر صورتیکه خواهد بنماید هوا را ابر سازد و از ابر باران فرو ریزد و بالتفاتی تو را نجات دهد و بدعائی طایفه را هلاک سازد و با ملائکه صحبت دارد و خود را در یکساعت بچندین صورت نماید گاهی پادشاهی گردد و ربع مسکون را بزیر نگین آرد و زمانی پیغمبر مرسلی گردد و از خطه خاک تا محیط افلاک را بخبر اطاعت کشد پس ایجان برادر اگر از خواب غفلت بیدار و از مستی طبیعت هشیاری دیده بصیرت بگشای و قدرت پروردگار عظیم را تماشا کن که نطفه گندیده که حال آنرا دانستی بکجا میرساند و چه حکمتها و عجایب در آن ظاهر میسازد شعر

چه دیدی کار رود در کار بگذار / قیاس کار گیر از کار بردار
دم آخر گران کس اگر زیست / سر و کار تو جز با کار گر نیست

و آنچه که اشاره باشد از غرایب و مصالح عامه انسانیت اگرچه قطره ایست از دریای بی پایان عجایب آن ولکن آگاه میسازد آدمیرا از کیفیت تفکر و تأمل در صنایع صانع حکیم از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که فرمودند که صورت انسانی بزرگترین حجتهای خداست بر خلق و آنکتابیست که بید قدرت خود او انوشته و هیکلیست که بمقتضای حکمت خود بنا کرده و در آن صور جمیع موجودات عالم ملک و ملکوت جمع است

دلیل بر

و نمونه ایست از جمیع علومیکه در لوح محفوظ ثبت است و آن گواه و شاهد است بر امور یکه از نظر حسی پنهان و محجوب است بر هر که منکر خلاق مناست
و انسان کامل را صحبت راست که بهر چیزی میرساند و صراطیست کشیده میان بهشت و دوزخ و چون اندکی از عجایب نفس و بدن خود دانستی قیاس
کن بر آن عجایب زمین را که مسکن و ماوای تست از بلندیها و پستیها و کوهها و صحراها و رودها و دریاها و معمورها و بیابانها و جنگلها و بستانها و تپه های
عظیم و جزیره های کبیره و معادن و جمادات و نباتات و حیوانات اگر دیده بصیرت بینا باشد در هر جزئی از اجزای آن از عجایب قدرت
و بدایع حکمت ایشقدر مشاهده نمائی که واله و حیران شوی یقین بعظمت و جلال خالق آن نمائی کاهی نظری بکوهها افکن و ملاحظه کن که چگونه خالق
چون انهار ابر پایداشته و اطراف زمین را بانها استحکام داده و از زیر سنگهای تیره الخشمهای آب گوارای صاف بروی زمین روان کرده
و بسی جواهر نفیسی که عقول عالم از قیمت آن عاجزند در انها مخزون فرموده و چه قدر معادن در انها خلق کرده که اگر یکی از انها نبودی
نظام معیشت انسان تمام نشدی و در هر جاکه قابل آبادی و اجتماع مردم بود نزدیکی از انها خالی از معادن نگذاشتی تا امر ایشان مختل نگردد و هر کدام
احتیاج بان بیشتر بود چون سنگ و مانند آن از دیگری وافرتر آفرید و زمانی تامل کن در انواع گیاهها که از حد و حصر افزون و از حساب و شمار
بیرونست هر یکرا شکلی و رنگی و طعمی و بوئی و منفعتی و خاصیتی یکی غذای بدن میشود و دیگری قوت تن آن یک زهر جانگزا و این یک تریاق فرح
افزا آن جان میستاند و این روح می بخشد یکی خواب میاورد و یکی خواب از دیده میبرد یکی مفرح جان و یکی باعث اندوه بیپایان این
سرد است و آن گرم آن خشک و آن تر با آنکه همه از یک زمین روئیده و از یکچشمه آب نوشیده زنهار تا دیو ترا وسوسه نکند که این اختلافات
از اختلاف تخم انهاست در پیشخوان خرماها نخل بلند با خوشهای خرما گی بوده و در دانه گندمی چندین خوشه و در هر خوشه زیاده از
صد دانه که دیده ساقی بنگر در درختان که چون آب بایشان رسد و چگونه جمیع اجزای انها تازه و خرم و سبز و با طراوت میگردد و آب بیک
نسبت بجمیع ریشه و ساق و برگ و شاخ و شکوفه و میوه آن میرسد و بانسوبه میان انها قسمت میگردد از انکه بر قسمت کننده آن ریخته
بر احتمالی چند که الحکمتهای ظاهره و مصالح بینه را نسبت میدهند بچیزیکه نه از وجود خود چیزی دارد و نه ذات و افعال خود را میشناسد و نه صفات
و لحظه تامل کن در اصناف حیوانات که کیست انها را بجز خالق آنها احدی نمیداند از مرغان و بهایم و وحوش و حشرات و هر یکرا چگونه ساختن
خانه و منزل یاد داده و تحصیل قوت و آب و دانه و تعلیم کرده راه مجامعت نر و ماده را بایشان نموده و تربیت نسل و بچه را بایشان نموده و اموختن
آنچه را انسان باحتیاج بود رام و فرمانبردار کردانیده و آنچه را بآن احتیاج نبود وحشی کرده و در هر یک از عجایب و مصالح ایشقدر آفریده که عقلا
حیران مانده عنکبوت را نگر که چگونه خانه خود را مشبک بسازد و مگس را ببین که از مسافت بعیده بوی شیر میرا میشنود و بر آن حاضر میشود
و چونیه از قدرت کامله آفریدگار را در زمین دانستی قدمی بدریاها گذار و ببین که عجایبیکه در انجاست اضعاف عجایب زمینست و هر چه در
بدر و بخاک هست مانند آن در دریا یافت میشود و علاوه حیواناتی دیگر که مثل آنها در خاک نیست و در انجا حیواناتیست بقدر شهری عظیم
و جزیره بزرگ و گاه مسافرین او را جزیره تصور کرده کشتی در آن لنگر میافکنند و علما در عجایب دریاها کتابهای بسیار ساخته و دفاتر
بیشمار پرداخته اند و عشری از اعشار آن را ننوشته اند بیان نمود چون از سر دریا برداختی چشمی بگشا و بعالم هوا نظری افکن از ابر و باد و برف
و باران و تگرگ و رعد و برق و صاعقه و شهب و ببین که ابر بجهت خفیف و چگونه آب ثقیل را برمیدارد و محافظت میکند و بر شهرها و بیابانها
عبور میکند بنوعیکه قطره از آن نمیریزد با ملکیکه مامور شده است در انجا میایستد و ابر را قطره قطره پی در پی در انجا میافکند بنوعیکه قطره بقطره دیگر
نمیخورد تا بزمین رسند و اگر سواد هوشت گشوده باشد در هر قطره خواهی دید که بقلم الهی و خط خداوندی نوشته که ابن روزی فلانخوان یا
نصیب فلان نباتست و چونیه از قدرت الهی در هوا دیدی سر بسوی آسمان کن و دیده را بایقاظ بینائی افکن و بگو سبحانک ربنا ما خلقت
هذا باطلا و زمانی تجسس از عجایب عالم افلاک کن و ساعتی تفکر در غرایب آنها نمای از آفتاب درخشان و ماه تابان و ستارگان ثابته و
سیاره هر یکرا وضعی و هیئتی و هر کدام را اثری و منفعتی شعر یکی از مغرب ره در شرق کرده یکی در شرق گشته غرق کرده یکی در
سعادت نقش بسته یکی سر رشته دولت گسسته شده کرم از یکی هنگامه روز یکی زانش شده هنگام افروز همه دورشبان
روزی کرفته بمقصد راه فیروزی گرفته چنان گرمند در منزل بریدن کزین رفتن نماندند از رسیدن زریخ رهشان فرسوده گی نی
بیار از دو بار آسوده گی نی گاهی مجتمعند و گاهی متصل زمانی متفرقند و زمانی منفصل هر یکرا حرکتی خاص و رفتاری مخصوص چنان بر طبق فلک
چیده شده اند که از ترتیب انها صور حیوانات و غیر انها حاصل شده حکم صورتیست در زمین که شبیه آن در آسمان یافت نشود تامل کن در رفتار

خورشید که آثار رفتاریست که بآن دور فلکرا در یکسال تمام میکند و بواسطه آن بوسط السماء نزدیک و از آن دور میشود و رفتاری دیگر است
که بسبب آن طلوع و غروب میکند و دور را در یکشبانه روز طی مینماید اگر حرکت اول نبودی چهار اچهار فصل هم نرسیدی و نباتات و میوه ها را
نشو و نما حاصل نگشتی و اگر دویم نبودی روز و شب از یکدیگر جدا نشدی و وقت راحت از هنگام کسب معیشت ممتاز نگشتی و ماه و سال
و ساعات و دقایق نبودی و حساب معاملات و نظم و نسق بهم نرسیدی و این افلاک و کواکب متحرکه بدون ستون برپا داشته و با وجود این
عظمت که جمیع عوالم سفلیه را از زمین و دریاها و کوهها و عالم هوا نسبت بآسمان اول کمتر از قطره در پیش دریای محیط و اهل رصد بیان کرده
که خورشید تنهائی از صد و شصت برابر زمین بزرگتر است با وجود این عظمت آسمان پنجم نسبت بعظمت آسمان چهارم و آنچه در وسط آنست از
آسمانها تا مرکز زمینست و کوچکتر ستاره که در آسمان مشاهده میکنیم هشت برابر کل زمین است و با وجود این بزرگی و عظمت سرعت حرکت آنها را ملاحظه
کن و ببین که چون ابتدا خورشید از مشرق سر برآورد و یکچشم بر هم زدن همه آن که صد و شصت برابر روی زمینست از افق طلوع میکند سرعت حرکت او
بنحویست که در یک طرفة العین مسافت صد و شصت مقابل روی زمین را طی مینماید و از حدیث بود که حضرت سید رسل صلی الله علیه و آله چون از
روح الامین پرسید که وقت زوال داخل شد گفت لا نعم یعنی آری حضرت فرمود این چه جواب بود عرض کرد چونکه گفتم نه پانصد سال راه طی کرده
زوال داخل شد پس ای برادر از خواب غفلت برآ و مشاهده کن قدرت قادری را که جسمی باین عظمت را در مدت چشم که از عدسی بیش نیست جا داده و عسکر تحت
گرکیست که چنین جسمی را مسخر کرده و آسیا آنرا گردش فراورده اگر دیده بصیرت بینا باشد می بینی که اینها همه بندگانی هستند سرگشته و کمر خدمتکاری بسته
بسته عشق الهی ایشانرا سرگردان کرده و یکتا شناسه پروردگارشان تا قیامت برقص افتاده گرد کعبه جلالش طواف مینمایند نعم ما قیل
خبردار یکه سیاحان افلاک چرا گردند گرد مرکز خاک چه میخواهند از منزل بریدن چه میجویند از این محمل کشیدن ازین
آمد شدن مقصودشان چیست درین محراب معبودشان کیست همه هستند سرگردان چو پرگار پدید آرنده خود را طلبکار و
بالجمله اگر چشم اعتبار بگشائی هر ذره را گواهی بر عظمت پروردگار بینی و اگر گوش هوش بداری از زبان حال هر ذره بزبان فصیح جلالت حضرت
آفریدگار را بشنوی شعر بهر ذره نه از بیرون در است برای اثبات وجود او گواهیست و آنانکه در اعمال و افعال خود از آن مراقبت
و محاسبت تعبیر میشود اگر در بیان توبه دیگر آن خواهد شد و لکن در اینجا نیز خلاصه آن مذکور خواهد شد و کیفیت آن آنست که آدمی در هر شبانه
روزی ساعتی بتفکر کار خود بنشیند و اخلاق باطنیه و اعمال ظاهره خود را تفحص کند و احوال دل و جوارح خود را تجسس نماید لوح دل را در مقابل
خود نهاده آنرا ملاحظه کند و دفتر شبانه روز خود را گشوده سرتاپای آنرا مطالعه فرماید پس اگر دل خود بر طریق راستی و درستی مستقیم و متصف
باخلاق جمیله و خالی از اوصاف رذیله دید و اعضا و جوارح خود را مشغول طاعات و عبادات که بانها متعلقست و مجتنب از معاصی و سیئاتیکه
بانها متعلقست یافت شکر الهی را بجا آورد و اگر مخالف آن ملاحظه نمود در صدد علاج آن برآید و اگر برخورد که معصیتی از او سرزده توبه و انابه و قضا و
تدارک آن کند و شکی نیست که این قسم از تفکر مجالی واسع دارد و قدر ضروری آن مستغرق شبانه روز میگردد و ماه و سال کفایت استقصا
آن نمیکند زیرا که قدر لازم بر هر کس آنست که در هر شبانه روزی فکر کند در هر یک از صفات مهلکه از بخل و کبر و عجب و ریا و حقد و حسد و جبن و
عنف و حرص و طمع و غیر اینها از صفات و نظر بصیرت را گشاده چراغ فکر بدست گیرد و بابد بخود را گردد و از همه این صفات تفحص کند پس اگر چنان
فهمید که دل او از اینها همه خالی است در مقام امتحان خود برآید و ببیند که شیطان و نفس امر را مشتبه نکرده باشند اگر چنان گمان کند که ناخوشی تکبر
را ندارد خود را امتحان کند خود را بدوش کشیدن مشک آبی از کوچه یا پشته هیمه از بازار بخانه و اگر چنان فهمد که از غضب خالیست خود را در معرض
اهانت سفیهی درآورد و همچنین در غیر اینها از صفات با امتحاناتیکه گذشتگان از نیکان خود را آزمایش کنند تا مطمئن گردد که از ریشه جمیع این صفات
شاخ و برگ آنها در مزرع دلش اثری نیست آری نفس مکار و شیطان حیله گر و غدار است شعر که باز در وزه میفرمایدت نفس مکار است
مکری بایدت نفس را بقصد شرارت و هر سری از تری بکشته ناتحت اثری و اگر یافت که چیزی از این صفات در دل او هست سعی
کند و در خلاصی از آن بموعظه و نصیحت و سرزنش و ملامت و مصاحبت نیکان و مجالست خوبان و ریاضت و مجاهده تا سلب آن صفت بشود و اگر
باسانی سلب نشود معالجه را مکرر کند و بعد از آن تفکر کند در صفات حسنه اگر یکی از آنها را در خود متصف بانها یافت در صدد آرایش خود برآید تا از مکر نفس
و تلبیس ابلیس مطمئن شود و اگر خود را از یکی از اینها خالی یافت تامل کند در طریق تحصیل آن بعد از آن متوجه هر یک از اعضا خود شود و فکر کند در معاصی
متعلقه بآن مثلا نگاه کند زبان میکند آیا در آن روز غیبتی یا دروغی یا لغوی یا فحشی یا خودستائی یا سخن چینی از او صادر شده و همچنین گوش

چو دست و پا و شکم و غیر اینها از اعضا پس تفکر کند در طاعاتیکه متعلق بهر یک از این اعضا است از واجبات و مستحبات پس اگر بعد از تفحص یافت که معصیتی
از اینها سر نزده و طاعات را بجا آورده اند حمد خدا را کند و اگر معصیتی یا ترک طاعتی برخورد اول سبب و باعث آنرا جوید و در صدد قطع آن بر آید
پس تدارک آن از توبه و ندامت کند تا فردای آن مانند امروز نباشد و اینقدر از تفکر در احوال خود در هر شبانه روزی لازمست از برای هر مومن بلکه
معتقد نشاه آخرت باشد و نیکان سلف و اهل تقوی و ورع از گذشتگان در صبح هر روز تا شام و هر شب همین طریقه و عادات بلکه از برای
ایشان طوماری بوده که در آنجا نیک و بد صفات و افعال را ثبت کرده هر روز و شب حال خود را استقبال آنجا مینمودند و چون از زوال صفت
رذیله یا اتصاف بصفت فضیلتی مطمئن میشدند آنرا در طومار قلم میکشیدند و دست از فکر آن برداشته بفکر آن چیز دیگر میشدند و چنین مینمودند تا همه را قلم
کشند و بعضیکه مرتبه ایشان پست تر بود گاهیکه معصیتی از اینها سر میزد معاصیکه خود را باید از آن باز دارند در طومار مینوشتند چون اکل حرام یا شبهه یا
کذب یا غیبت یا مراء یا مسامحه در امر بمعروف و نهی از منکر و امثال اینها و سعی در خلاصی هر یک مینمودند تا بحلیه سلف صالحین این طریقه و روش بود
و این را از لوازم ایمان بمحاسبه روز قیامت میشمردند پس وای بر ما که دست از پیروی و متابعت ایشان برداشته و پرده غفلت بر دیده خود فرو کشیده
فکر محاسبه روز حساب را فراموش و از شراب غفلت و بطالت مست و بیهوش گشته ایم چنانچه ایشان رفتار ما را مشاهده مینمودند حکم میکردند بکفر ما یا
عدم اعتقاد ما بروز حساب آری چگونه نباشد و حال آنکه اعمال بعمل کسیکه ایمان ببهشت و دوزخ داشته باشد شباهتی ندارد و در رفتار ما رفتار
اهل ایمان نمانده زیرا که کسیکه از چیزی بترسد از آن میگریزد و شوق بچیزیکه داشته باشد در طلب آن بر میآید و ما ادعای ترس از جهنم میکنیم
و میدانیم که فرار از آن بترک معاصی است و غرق لجه معاصی هستیم و دعوی شوق بهشت مینمائیم و میدانیم که رسیدن بآن باطاعت و فرمان
برداریست و در آن تقصیر و کوتاهی مینمائیم و عمر خود را بهوا و هوس میگذرانیم و هوای دخول بهشت داریم و روزگار خود را بهرزه صرف میکنیم
و طمع وصال حوران پاک سرشت مینمائیم شعر وصال دولت بیدار ترسمت ندهند   که خفته تو در آغوش بخت خوابزده
مخفی نماند که این نوع از تفکر علما و صالحین است اما مقربین و صدیقین از این بالاتر و شان ایشان از این والاتر است بلکه ایشان مستغرق دریا
محبت و انس پروردگار و بجان و دل متوجه عظمت و جلال آفریدگار اند و در تفکر جمال و جلال ایزد متعال مدهوش و از خود و صفات و اعمال
خود بالمره فراموش کرده مانند عاشقیکه در حال لقای معشوق واله و حیران ماند و حصول این حالت که ادنی مرتبه از آن تفکر در عظمت و جلال خدا
ممکن نمیشود تا ساحت نفس از جمیع رذایل پاک نسازی زیرا که حال کسیکه با وجود اتصاف باخلاق بد خواهد از تفکر در جلال و جمال جمیل مطلق
لذت برد حال عاشقیست که با محبوب خود خلوت کند و خواهد از مشاهده جمال او لذت یابد در زیر پیراهن او از مار و عقرب مملو باشد و از آنکه گزند
زیرا که هر یک از صفات حکم مار یا عقربی دارد که فرو رفتگان علایق طبیعت را گزیدن آنها معلوم نشود تا وقتیکه این عالم را بدرود کنند
در آنوقت مشاهده خواهند کرد که الم هر یک از نیش مار و کژدم بمراتب بسیاری بالاتر است پس ای جان برادر از خواب غفلت برخیز و فکری
از برای روز رستخیز کن پیش از آنکه چاره از دست بیرون رود و چنگال مرگ بکالبد نحیف بند شود و بر سبیل قطع و یقین بدانکه هر صفتی
از صفات و هر عملی از اعمال ترا در وقت رفتن خواهیست همچنانکه صریح قرآن و نص حدیث پیغمبر آخر الزمانست فرمودند هر چه را خواهی دوست
دار که از آن مفارقت خواهی کرد و هر چه خواهی زندگانی کن که عاقبت خواهی مرد و هر کاریکه خواهی بکن که جزای آن بتو خواهد رسید پس ساعتی
از اوقات خود را صرف فکر اعمال خود کن و در عجایب صنع خدا تأمل کن و سعی کن که دل خود را از وساوس خالی کنی و فکر را با اقسام تفکر که مذکور شد
مقصور سازی زیرا که چنانکه گذشت غیر از اینها آنچه باشد از افکار متعلقه بدنیای دنیه و از وساوس شیطانیه است پس فکر تو باید منحصر باشد
در استنباط مسائل علمیه یا کردن یکی از اعمال حسنه یا در عبرت از دیگران و هنگام رحلت از جهان یا در تقدیس و تسبیح پروردگار یا در صنایع
عجایب آفریدگار یا در صفات و اعمال خود اما تفکر کردن در ذات خدا بلکه بعضی از صفات آن در شریعت مقدسه جایز نیست و کسیکه اینخیال را
کند از حد خود تجاوز است ما للتراب و رب الارباب مشتی خاک را با خداوند پاک چکار ذات او از آن بالاتر که کمند اندیشه بکنگره جلال او تواند رسید
یا طایر فکر در حوالی آن گذر تواند کرد تعالی شانه عن ذلک علوا کبیرا شعر هم تنی پای پی ره نوشت   هم ز روش دست تهی باز
گشت   راه بسی رفت و ضمیرش نیافت   دیده بسی جست و نظیرش نیافت   صفت پنجم از صفات رذیله متعلقه بقوه عاقله مکر و حیله
کردنست از برای رسیدن بمطلوبات شهویه و غضبیه و مراد از آن در مقام جستن راههای پنهانیست از برای اذیت رسانیدن بمردمان و
بکار بردن از تلبیس و غش و غدر و خیانت گویند و از برای مکر مراتب بی نهایت و اقسام بی غایت بعضی از آنها چندان خفائی ندارد و کسیرا که

اندک شعوری باشد بآن متفطن میشود و بعضی چنان پوشیده و پنهانست که زیرکان بآن بر نمیخورند گاهی مکر را بیا نکند که اظهار دوستی و محبت
با دیگری کند و آن کس را غافل نموده او را هلاک سازد و زمانی آدمیرا بر آن میدارد که اظهار امانت و دیانت کند تا مردم مال خود را بامانت باو سپارند
یا معامله با او نمایند و او صرف خود نماید و گاهی کبیر را بر آن میدارد که اظهار عدالت و تقوی نماید تا مردم او را امام و پیشوا گیرند و قرار دهند و غیر اینها
از انواع مکر و حیله و مخفی نماناد که صفت مکر از مهلکات عظیمه است و چگونه چنین نباشد و حال آنکه بالاترین صفات شیطان
و بزرگ لشکر اوست و معصیت آن زیادتر است از معصیت اذیت رسانیدن در علانیه و آشکار زیرا که کسیکه مطلع شود بر اینکه کسی در مقام
اذیت اوست احتیاط میکند و خود را محافظت مینماید و بسا باشد که دفع اذیت او از خود بکند اما غافل بیخبر را احتیاطی نمیباشد بلکه اغلب اوقات
که مکار مکر خود را بلباس دوستی و صداقت میآراید و در مقام احسان و خیرخواهی بر میآید و مسکین غافل از او شرمسار و خجل و از خباثت باطن او
ذاهل تا بهلاکت رسد و از اینجهة حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمودند که از ما نیست کسیکه مکر کند با مسلمی و حضرت امیر مومنان صلوات الله
و سلامه علیه فرمودند که اگر نه این بودی که عاقبت مکر و خدعه آتش جهنم است من از همه مردمان مکارتر بودمی و مکرر آنسرور آهی بلند میکشیدند
و میفرمودند وا ویلاه با من مکر میکنند و میدانند که من بمکر ایشان دانا ترم و فهمم و راههای مکر و حیله را به از ایشان میشناسم ولکن چون میدانم که مآل مکر و
حیله و خدعه با آتش است بر مکر ایشان صبر میکنم و آنچه را ایشان مرتکب میشوند من مرتکب نمیگردم و طریقه خلاصی از این صفت خبیثه آنست که
متذکر بدی عاقبت و سوء خاتمت آن گردد و تامل کند که صاحب آن در آتش سوزان همنشین شیطان خواهد بود و بداند که همچنانکه آیات و اخبار
بآن ناطق و تجربه و اعتبار بر آن گواه صادقست وبال هر مکر و حیله عاقبت بصاحب آن راجع میشود من حفر بئرا لاخیه فقد وقع فیه یعنی هر که
چاهی برای دیگری بکند خود در آن افتد و فواید محاسن ضد مکر و حیله را که خیرخواهی مسلمین و یکرنگی با ایشان باشد تامل کند همچنانکه در مقام
آن بیان خواهد شد و هر کاریکه میخواهد بکند در آن غور نماید که مشتمل بر حیله نباشد و اگر احیانا از او مکری صادر شد در مقام عتاب با خود برآید
تا انشاء الله ریشه این صفت از زمین دل کنده شود مقام سوم در بیان صفات رذیله و اخلاق حمیده که متعلقست بقوه غضبیه و دانستیکه
جنس جمیع رذایل متعلق باین قوه منشا اینها دو صفت خبیثه است و هر کدام متضمن صفاتی چند اند و آن یکی تهور است و دیگری جبن اما تهور
که طرف افراط شجاعتست عبارتست از احتراز کردن از آنچه باید از آن احتراز کرد و انداختن خود را در مهالکیکه عقلا و شرعا ممنوع باشد و شکی نیست
این صفت از مهلکات دنیویه و اخرویه است و آیات و اخبار در وجوب محافظت خود از حد و حصر متجاوز است و همینقدر کافیست که حق سبحانه و
تعالی میفرماید و لا تلقوا بایدیکم الی التهلکه یعنی خود را بهلاکت میندازید و حق آنست که هر که صاحب این صفت باشد و خود را از آنچه عقل حکم کند بلزوم
محافظت از آن نگاه ندارد و از شائبه جنون و دیوانگی خالی نیست و چگونه چنین نباشد و حال اینکه کسیکه احتراز نکند از موضعیکه ظن هلاک
باشد و هلاک شود بحکم شریعت مقدسه باعث قتل خود شده است و بهلاکت ابدیه و شقاوت سرمدیه گرفتار گشته است پس کسیکه مبتلا باین صفت
باشد باید اول مفاسد آن را در دنیا و آخرت بنظر در آورد و بعد از آن هر کاری که میخواهد بکند ابتدا در آن تامل کند اگر عقل و شرع تجویز کنند مرتکب
شود و الا از آن اجتناب نماید و بسا باشد که معالجه این صفت موقوف باشد بر اینکه از بعضی چیزها که احتراز از آن لازم نیست احتراز کند تا بحد وسط
برسد و اما جبن که در طرف تفریط واقعست آنست که از چیزیکه نباید حذر کرد احتراز نماید و این صفت در نهایت خباثت و موجب هلاکت و ذلت آدمیست
بسبب آن ذلیل و خوار و زندگانی آن تلخ و ناگوار میگردد و مردم در مال و جان او طمع میکنند و ظلمه و دیت تسلط بر او میگشایند و صاحب آن مضطرب
و بی ثبات و کسل و راحت دوست میشود و باینجهة از جمیع سعادات باز میماند و انواع فضایح و رسوائیرا تحمل میشود و فحش و دشنام از خود میشنود
و نام و ننگ را بباد میدهد و از اینجهة سید رسل صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند که سزاوار نیست مومن را که بخیل باشد یا جبان و فرمودند بار پروردگارا
پناه میگیرم بتو از بخل و پناه میگیرم بتو از جبن و کیفیت معالجه آن در بیان صفت خوف که از لوازم جبن و از آن ناشی است بیان میشود و ضد این
دو جنس صفت شجاعتست که عبارتست از اطاعت قوه غضبیه از برای قوه عاقله اینکه بترسد از آنچه باید ترسید و حذر کند از آنچه باید احتراز کند و این
صفت اشرف صفات کمالیه و افضل ملکات نفسانیه است و کسیکه از این صفت بی بهره باشد حقیقة از جمله زنانست و از مردی بی نشان و از اینجهت که
حق سبحانه و تعالی در وصف نیکان اصحاب پیغمبر صلی الله علیه و آله میفرماید اشداء علی الکفار یعنی سخت و شدید بر کفار و باین سبب امیر مومنان در وصف
مومن فرمودند که دل مومن از سنگ محکمتر است و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که مومن از کوه محکمتر است زیرا که سنگ از کوه
میبرند و از دین مومن هیچ چیز نمیبرند و اما انواع صفات رذیله متعلقه بقوه غضبیه بسیار است نخست دل خوفست و آن عبارتست از دل

سوختن و متألم بودن بسبب تشویش رسیدن ناخوشی که تحقق آن محتمل باشد و تألم از تشویش امری که یقین باشد حصولش یا مظنون باشد اگر چه آنرا خوف
گویند و لکن چون آن نیز از ضعف نفس و موجب هلاکت است و در ضمن خوف مذکور میشود و فرق میان خوف و حزن آنست که در حزن الم و دلسوختن حزن و
نیست پس کسیکه شب در خانه تنها میخوابد حزن وارد و خوف ندارد زیرا که تا در اینجا تحقیق دیده است المی ندارد بدانکه خوف بر دو قسمت یکی خوف محمود
و مستحسن و آن خوف از خدا و عظمت او از گناه خود است که ضد امن از مکر خداست در بیان صفت دویم مذکور خواهد شد دویم خوف مذموم و این قسم
خوف از جمله مهلکات است و مراد در اینموضع این قسمت و این قسم خوف از نتیجه جبن است **فصل** بدانکه این قسم از خوف بر چند نوع است که همه اینها مذموم
و صاحب اینها در نزد عقل معاتب و ملومست اول آنکه خوف او از امری باشد که البته وقوع خواهد یافت و دفع آن در قوه بشر نیست و سعی نیست که
خوف از چنین چیزی از جهل و نادانیست و بغیر از الم عاجلیکه دل را مشغول کند و او را از کار دنیا و آخرت باز دارد فایده بر آن مترتب نمیشود و عاقل
مثل این را در دل خود راه نمیدهد و خود را بقضای الهی و مقدرات سبحانی راضی میسازد تا راحت حال و سعادت مآل حاصل کرده دویم خوف او از
امری باشد که وجود آن احتمالی باشد و ممکن باشد که وقوع نیابد و شدن و نشدن آن در دست آنشخص نباشد و اینخوف نیز مانند اول خلاف مقتضا
عقل و از نادانی و جهلست بلکه این از اول بدتر است زیرا که هر دو شر نکند در اینکه علاج و چاره آن در دست آدمی نیست ورع و ذلک در اینوع را
احتمال میرود که آن امروز وقوع نیابد و متحقق نشود اری اللیله حبلی شب آبستن است تا چه زاید سحر هر لحظه فلک را گردشی است و در روزکار
زنگی پروردگار مهربان الطاف خفیه از حد برون است و از نهایت افزون بیت شعر بلی بود در پرده نا امید سیاهی را بود در و سپیدی
زصد در گر امیدت بر نیاید بنومیدی جگر خوردن نشاید سوم آنکه خوف او از امری باشد که سبب آن در دست آنشخص باشد اما هنوز
سبب آن یافت نشده باشد و از آن ترسد که مبادا فلان امر از او سر زند و فلان اثر بر آن مترتب شود و علاج آن است که مراقب احوال خود
باشد تا آن امر از او صادر نشود و مرتکب عملیکه از عاقبت او میترسد نگردد و در هر کاری عاقبت آنرا ملاحظه کند و جانب بدترا منظر دارد
و بمحض ملاحظه یکطرف اکتفا نکند و اگر بعد از صدور آن فعل تشویش عاقبت آن داشته باشد از نوع دویم خواهد بود چهارم اینکه خوف او از چیزهائی
باشد که طبع از آنها بسبب وجه وحشت داشته باشد مثل جن و میت خصوصا در شب در حالت تنهائی و منشاء اینخوف غلبه قوه واهمه و قصور
عقل و مدرکت و دلالت بر نهایت ضعف نفس میکند و بر خود عاقل لازمست که اندکی با خود تأمل کند که امثال این امور بچه جهه باعث تشویش
میشود کسیکه در زندگانی او با وجود قوت و قدرت از او ضرر نرسیده بلکه از حرب و مجادله او احتراز نمیکردی چگونه از بدن بیحس میت و بیحرکت
او خوف میکنی و کجا دیده و شنیده که مرده بر زنده حمله کرده باشد و بر او غالب شده باشد و جنیکه در میان علما در وجود او خلاف
تو بچه دلیل بوجود او یقین کرده و بعد از آنکه او موجود باشد بچه سبب در مقابل تو در میاید و خود را بتو مینماید و اگر هم بنماید بچه سبب عدو
در صدد اذیت تو بر میاید و اگر هم در صدد آن بر آید بکدام قوت بر تو غالب میگردد آخر نه انسان اشرف ممکنات و اکثر اینها مطیع و
منقاد او بند بچه جهه اشرف کاینات با وجود اینهمه احتمالات از موجود ضعیفی ناقص القوه پس فطرت خوف میکند و صاحب اینصفت باید در شبهای
تاریک تنها خصوصا در مواضع موحشه صبر کند و خود را با اینجا بیفکند تا بتدریج اینخوف از او زایل گردد **خوف مرگ** نیز در این نوع و
نوع اول است و جو بعموم خوف از مرگ بیشتر و خوف از آن در نزد اکثر شدید تر است و معالجه آن اهمست لهذا بالخصوص آنرا بیان میکنیم و گوئیم
که باعث خوف از مرگ چند چیز میتواند شد اول آنکه چنان تصور کند که مرگ فانی و معدوم صرف میشود و دیگر اصلا وجودی از برای او
در هیچ عالمی نخواهد بود و منشاء اینخوف سستی اعتقاد و جهل بمبدء و معادات و چنین شخصی از زمره کفار و از دایره اسلام برکنار است
و علاج آن تحصیل اصول عقاید و استحکام آنها با دله و براهین قطعیه و مجاهدات و عبادات است تا اینکه یقین از برای او حاصل شود که مرگ نیست
مگر اینکه جامه بدنرا از نفس خود دور کند و قطع علاقه را از بدن نماید و بداند که آدمی همیشه باقی و در بهجت و نعمت یا عذاب و نقمه خواهد بود
علاوه بر اینکه چنانچه العیاذ بالله فرض نمائیم که آدمی بمرگ عدم صرف شود این امری نیست که منشاء خوف و تشویش باشد زیرا که عدم را الم
نیست و از چیزی متأثر نمیگردد و از بچه است که یکی از علما گفته چنانچه آتشی بیفروزند و گویند هر که داخل آن شود معدوم میگردد من از
آن خوف دارم که تا خود را بان برسانم بمیرم و از معدوم شدن محروم گردم دوم آنکه چنان گمان کند که از مردن المی باو میرسد و شرتی
از برای او حاصل میشود و این نیست مگر از غفلت و جهل بحقیقه مرگ و انسان زیرا که هر که حقیقت آنرا شناخت میداند که مرگ باعث کمال
انسان است و آدمی تا نمرده است ناقص و ناتمامست نشنیده که هر که بمرد او تمام شد **مثنوی** از جمادی مردم و نامی شدم

مردم از نامی ز حیوان سر زدم مردم از حیوانی و آدم شدم پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم حمله دیگر بمیرم از بشر تا بر آرم از ملایک بال و پر
از ملک هم بایدم پران شوم آنچه در وهم تو ناید آن شوم پس انسان کامل همیشه مشتاق مرگ و طالب مردنست چنانچه حضرت سید اوصیاء
صلوات الله و سلامه علیه فرموده والله ان ابن ابیطالب آنس بالموت من الصبی بثدی امه یعنی بخدا قسم که انس پسر ابوطالب بمرگ و اشتیاق
آن بیشتر است از انس طفل به پستان مادر زیرا که اگر عقل کامل باشد میداند که مرگ آدمی را از ظلمت سرای طبیعت میرهاند و بعالم بهجت و سرور و نور و بهجت
میرساند **شعر** گر بنگری آنچنانکه بایست این مرگ نه مرگ نقل جاییست از خوردگهی بخوابگاهی وز خوابگهی ببزم شاهی بواسطه
مرگ از تنگنای زندان دار بوار مستخلص و در ساحت وسیع الفضای سرای قرار داخل میشود و از محل الم و مرض و خوف و بیم و قهر و هیجان فارغ
و در منزل راحت و صحت و امن و غنا متمکن میگردد و از همنشینی منافقین و اشرار و ظالمان دیوسار دور و بمرافقت سکان عالم قدس و محرمان
خلوتخانه انس مبتهج و مسرور میشود نیم جانی خسته و دست و پای شکسته و لبسته از تو میگیرند و زندگانی حقیقی و حیات ابدی بتو میدهند **مثنوی**
نیم جان بستاند و صد جان دهد آنچه اندر وهم ناید آن دهد و کدام عاقل ابتهاجات عقلیه و لذتهای حقیقیه و حیات ابدیه و پادشاهی سرمدیه
را میگذارد و در وحشت خانه پر از مار و مور شوب و بانواع مصیبت و بلا و مرض و رنج و عنا ساکن میگردد ای جان برادر **شعر** تو ز اندست
پرورش گستاخ کبوتر آشیان بیرون از این کاخ چرا زان آشیان بیگانه گشتی چه دونان جغد این ویرانه گشتی بیفشان بال و پر
ز آمیزش خاک بپر تا کنگر ایوان افلاک بیاید دوستان پیاپی از خواب غفلت بیدار شویم و از مستی طبیعت هشیار گردیم و ساعتی با هم
بیکدیگر را نصیحت کنیم و با هم بگوئیم **شعر** که ای بلند نظر شاهباز سدره نشین نشیمن تو نه این کنج محنت آبادست ترا ز کنگره عرش میزنند
صفیر ندانمت که درین دامگه چه افتاده است هان هان از وطن اصلی خود یاد آور و زنهار که یار حقیقی خود را فراموش مکن آتش شوقرا دامن
زن و شعله اشتیاق را حرکت آور و بال و پر روح قدسی را بر هم زن و گرد و غبار کدورات عالم جسمانیت را بیفشان این قفس خاکرا بشکن و با شاهان قدس
پرواز کن بند گران علایق و عوایق را از پای خود باز و خود را از تنگنای زندان ناسوت خلاص ساز قدمی بر فراز دلگشای عالم قدس گذار و در
صدر ایوان انس بر مسند عزت قرار گیر **شعر** شاهد دولت در آغوش خود آر دست از معشوق هر جائی بدار بشکن اینکوزه که عدارش نماند
و در دو عالم یک خریدارش نماند مرغ زیرک باش و بشکن دام را خاک بر سر کن بنا ایام را چند چند گرفتار دام طبیعت و تا کی محبوس
زندان رنج و محنت و زحمت هر ساعتی بار غمی تا کی کشی و هر لحظه جام المی تا چند نوشی نیش مصاحبان منافق تا چند زهر جانگزای عزای دوستان موافق
تا کی پا از اینخانه بیرون نه و قدم در گلستان عالم سرور گذار **شعر** چو شو یکدستی از بنیالا و پست گلشنی بینی در آن عالم که هست زیر
هر برگ گلی خوش اختری بیخ آن بگذشته از تحت الثری شاخ آن از لامکان سر بر زده سایه آنهم بر سر سر زده یکجان می
ببینی صد هزار نو عروسان فارغ از رنگ و نگار دمی از یاران و دوستان عالم پاک را یاد آر و روز زمانی رفیقان دیار را بخاطر گذران
فما بالک نسیت عهود الحمی و رضیت بصاحبة من لا ثبات له و لا وفا **شعر** زد بسحر طایر قدسم ز سر سدره صفیر که در این دامگه حادثه آرام
مگیر گاهی با ساکنان عالم انوار راز گوی و زمانی با همجنسان اندیار صحبتی دار آه سرد از دل پر درد بر آر و رفیقان وطن اصلی را بخاطر آور و با
ایشان خطاب آغاز کن و بگوی **مثنوی** این روا باشد که من در بند سخت که شما بر سبزه گاهی بر درخت انچنین باشد وفای همرهان
من در این حبس و شما در بوستان یاد آرید ای مهان زین مرغ زار یک صبوحی در میان مرغزار یاد یاران یار را میمون بود خاصه کان لیلی
و این مجنون بود سوم از اموریکه باعث خوف از مرگ میشود صعوبت قطع علاقه از اولاد و عیال و دشواری گذشتن از منصب و مال ظاهر است
که این ترس از مرگ نیست بلکه غم مفارقت از بعضی زخارف فانیه و مهاجرت از لذات دنیای دنیه است و علاج اینخوف آنکه تأمل کند که چیزیکه لا محاله
از آن گذشتنی است چگونه عاقل دل بان می بندد و اگر تو نمیری و از آن جا گذاری آن خواهد مرد و ترا خواهد گذاشت پس خواهی نخواهی از آن مفارقت
باید کرد و چاره از مهاجرت آن نیست و کسیرا که اندک شعوری باشد چگونه بچنین چیزی مطمئن و دل خود را بان ساکن میسازد پس باید محبت دنیا
و ساکنان آنرا از دل بیرون کرد تا از اینخوف و الم فراغت حاصل گردد چهارم خوف از شماتت دشمنان و تصور خوشحالی ایشان و بیکسی است که
این نیست مگر از وسوسه شیطان لعین زیرا که شادی و سرزنش ایشان نه بدین ضرر میرساند و نه بایمان و نه بدنرا از آن المی حاصل میشود و نه جان
چو شوار بیخانه رمی چیزیکه بخاطر تو میگذرد و امثال این مزخرفات علاوه بر اینکه شماتت دشمنان و شادی ایشان مخصوص بمرگ نیست زیرا که انواع
بلا و نکبت و عنا و مصیبت از برای هر کسی در دنیا ممکن و دشمن از آن همه اینها شاد و خرم میگردد پس هر که کراهت از اینها داشته باشد باید چاره

دشمنی را کند و دشمنانش خود را بنوعیکه مذکور خواهد شد دوست دارد و پنجم انکه خوف از این داشته باشد که بعد از وفات او اهل و عیال ذلیل و خوار و ضایع و پامال شوند و دوستان و اعوان و انصار او هلاک گردند این خیال نیز از وسوسهای شیطانیه و خیالات فاسده است زیرا که هر که چنین خیالی کند معلوم است که خود را منشا اثری میداند و از برای وجود خود مدخلیتی در عزت دیگران یا ثروت و قوت ایشان می پندارد زهی جهل و نادانی بخداوند عالم و قضا و قدر او و چگونه چنین خوفی را بخود راه میدهد و حال آنکه مقتضای فیض اقدس آنست که هر ذره از ذرات عالم را بکمالیکه لایق و سزاوار آنست برساند و هر کس را هر چه برای آن خلق شده واصل نماید و هیچ آفریده را تغییر و تبدیل آن نیست بچشم خود دیده ایم اطفالیکه نگهبانان و پرستاران متعدد داشتند هلاک شده اند و طفلان خود سر و بی پدر و مادر در کوه و صحرا بیکس و تنها بسلامت مانده می بینیم که بسیاری از علما و فضلا در تربیت اولاد خود کردند و سعی ایشان اثری نبخشید و چه قدر از ارباب دولت و اغنیا مالهای بیحد از برای فرزندان خود گذاردند و باندک وقتی از دست ایشان بدر رفته ثمری نداد و بسی یتیمان سر و پا برهنه که نه مال از برای ایشان بود و نه تربیتی بواسطه تربیت مربی ازل باعلی مرتبه کمال رسیدند و اموال بیحد و حصر فراهم آوردند بلکه بمراتب عالیه و مناصب جلیله از برای ایشان حاصل شده غالب آنکه یتیمانیکه در طفولیت پدر از سر ایشان رفته ترقی ایشان در دنیا و آخرت بیشتر میشود از اطفالیکه در آغوش پدر پرورش یافته اند و بتجربه رسیده است که هر که خاطر جمع و مطمئن بوده از اولاد خود بجهة مالیکه از برای ایشان گذاشته یا بشخصی که اولاد خود را باو سپرده عاقبت بفقر و تهی دستی گرفتار گشته اند و بخواری و ذلت و پستی رسیده اند بلکه بسیار شده است که آن مال یا آن شخص باعث هلاکت اولاد شده اند و هر که کار اولاد و بازماندگان خود را بخدا واگذارده و ایشان را برب الارباب سپرده و البته بعد از او هر روز عزت و قوت و مال و دولت ایشان زیاده تر شد پس کسیکه عاقل و خیرخواه اهل خود باشد باید کار اولاد و عیال خود را بخالق و پرورگار ایشان گذارد و آنها را بمولی و آفریدگار ایشان سپارد و هو نعم المولی و نعم النصیر ششم انکه خوف او از عذاب الهی باشد بواسطه معاصی و گناهانیکه از او صادر شده و این نوع خوف از انواع خوف ممدوح و در آیات و اخبار مدح صاحبان آن شده همچنانکه بعد از این مذکور خواهد شد ولکن باقی ماندن بر این ترس و در صدد علاج آن بر نیامدن بتوبه و انابه و ترک معصیت از جهل و غفلت است و شرح این خوف بعد از این بیاید علاوه بر اینکه این خوف حقیقة از مرگ نیست بلکه از چیزیست که میترسد که بعد از مرگ حاصل شود از آنچه گفتیم معلوم شد که خوف از موت بسبب یکی از جهات مذکوره راهی ندارد و عاقل نباید که آنرا بخود راه دهد و باید تامل نماید که مرگ شر نیست هر کسرا چشیدنی و ضروریست که بهر فرقه رسیدنیست بلکه در فن حکمت ثابت است که هر مرکبی البته فاسد میشود پس بدن که مرکب از عناصر است ناچار باید بفساد انجامد پس آرزوی حیات دائمی و تمنای بقای ابدی از برای بدن خیالیست محال و عاقل چنین آرزوئی نمیکند بلکه یقین میداند که هر چه در نظام عالم میشود خیر و صلاحست پس خود را بهر چه میشود راضی و خوشنود میکند و الم و کدورت بخود راه نمیدهد و اگر تمنا و آرزویش طول عمر است تامل کند که اگر طول عمر را بجهة استیفای لذات جسمانیه میخواهد باید که چون پیری او را دریافت مزاج او ضعیف میگردد و قوی و حواس مختل میشود و از کار باز میماند و صحت که عمده لذاتست زوال می پذیرد و نه از اکل لذتی میبرد و نه از جماع و لحظه از دردی خالی نیست و روز بروز در تنزل و رو به پستی دارد و بجائی میرسد که در نزد مردمان بلکه اهل و عیال خود خوار و بیمقدار میشود همچنانکه در کتاب خداست که و من نعمره ننکسه فی الخلق یعنی هر کرا پیر و معمر کردیم او را در میان مردم منکوس و خوار میگردانیم و علاوه بر اینها هر روز مبتلا بعزای فرزند و صدیقی و هر شام گرفتار مرگ دوستی و رفیقی میباشد و بسا باشد که گرفتار انواع مصیبت و ناخوشی گردد و فقر و احتیاج بدو روآورد و در حقیقت کسیکه طالب طول عمر است طالب این زحمتها است و اگر مقصودش از طول عمر کسب فضایل و اخلاق حسنه و طاعت و عبادتست شکی نیست که در پیری تحصیل کمال در نهایت صعوبت و اشکالست و کسیکه ملکات بد را از خود دفع نکرد تا پیری رسید و ریشه آنها در دل او مستحکم گشت کجا تواند که آنها را ازایل کند و اخلاق حسنه را تحصیل نماید زیرا که بعد از استحکام ریشه آنها دفع آنها موقوفست بریاضات و مجاهداتیکه در پیری تحمل آنها ممکن نیست و از اینجهتست که در اخبار وارد شده است که چون آدمی بسن چهل سالگی رسید و رجوع بخیر نکرد شیطان نزد او میاید و دست بر روی او میکشد و میگوید پدرم فدای روئی باد که دیگر هرگز رستگاری از برای آن نیست با وجود اینکه طالب سعادت باید در هر حالی در فکر تحصیل آن باشد که صفات بد را که از جمله آنها طول امل است از خود زایل کند و بهر چه از برای او مقدر شده است راضی بوده باشد و همیشه بقدر امکان در فکر تحصیل کمال و خلاصی از زندان دنیای غدار و قطع علاقه از لذات دنیویه و میل بجهات ابدیه روز و شب در اکتساب کمالات و مناجات با حضرت خالق البریات بوده تا از قفس طبیعت متخلص و باوج عالم حقیقة پرواز نماید و از برای او موت آزادی که منشاء حیات

طبیعت حاصل گردد و در بیوقت مشتاق مرگ میشود و از تقدیم و تاخیر آن پروا ندارد و نه او را با این ظلمتکده که منزل اشقیا و مجاور و مسکن شیاطین و اشرار است میلی و نه این زندگانی فانی را در نظر او اعتباری و وقعی است خاطرش بعالم اعلی متعلق و دلش بمصاحبت مجاوران حرم قدس مشتاق و همیشه با مطرب خرد او با زبان حالش باین مقال گویاست شعر

خرم آنروز کزین منزل ویران بروم راحت جان طلبم از پی جانان بروم
بهوای لب او ذره صفت رقص کنان تا لب چشمه خورشید درخشان بروم

فصل بدانکه ضد این خوف اطمینان قلب است در امور مذکوره که مطلقا از امثال این امور مضطرب نگردد و ترس و وهم در دل او راه نیابد و شکی نیست که این فضیلتی است مطلوب و بکمالیت بغایت مرغوب و صاحب آنها در نظرها محترم و در نزد ارباب بصیرت مکرم و کسیکه از ضعف نفس و از چیزهائیکه مذکور شد خایف و ترسانست نام مردی بر آن نهادن ناگوار و در نظر مردان بیوقع و بی اعتبار گو که هیئت چه مردان دارد و مروت طبیعت زنان دارد پس کسیکه خود را از زمره مردان شمارد باید تحصیل این صفت نماید و قوه قلب را کسب کند و چو شاخ ضعیف از هر بادی نلرزد و مانند گیاه خشک از هر نسیمی او را با اضطراب نیاورد بلکه مانند کوه پا برجای بوده باشد و بدانکه صاحبان قلوب قویه و نفوس مطمئنه را در دلها هیبتی و خشیتی پیدا بلکه اکثر شاید میشود از اضطراب و تزلزل بعضی در نزد شخصی دیگر بواسطه قوه نفس آنست و غالب آنستکه در تمام مجامع و منازعه بلکه مباحثات علمیه دل هر یک قویتر و نفس هر کدام مطمئن تر باشد دیگری را مغلوب و مضمحل میسازد و طریقه تحصیل این صفت تامل کردنست در آنچه مذکور شد و اندک اندک خود را در مواضع خوف و وهم نگاهداشتن و در مخاوف و محل خطر صبر کردن تا بتدریج ملکه حاصل گردد و قوه در دل و اطمینانی پیدا شود صفت دوم از صفات رذیله متعلقه بقوه غضبیه ایمنی از مکر الله است که آدمی از عذاب الهی و امتحانات او ایمن باشد و از عظمت و جلال او نه اندیشد و در دل اندیشه مواخذه او راه نداشته باشد و در اینجا چند فصلست فصل بدانکه سبب این صفت از غفلت رب العزه و جهل بابتلاء و امتحانات آنحضرتست یا عدم اعتقاد بمحاسبه روز قیامت و جزاء او در اعمال از نیک و بد یا اطمینان بسعه رحمت و رافت اوست یا اعتماد بر طاعات و عبادات خود و این صفت از هر یک از اسباب که ناشی شده باشد از صفات مهلکه و موجب نکال و خسران مآلست چه باعث آن کفر یا جهل است یا غرور یا عجب و هر یک از آنها راهیست که آدمی را بهلاکت میکشاند پس اگر غفلت از عظمت الهی است باعث آن جهل و نادانیست و اگر عدم اعتقاد باشد منشاء آن کفر و بی ایمانیست و اگر از تکیه بر رحمت الهی باشد غرور است و اگر اعتماد بر عمل خود است عجب است و آیات و اخبار بر مذمت ایمنی از مکر خدا مستفیض است در کتاب کریم وارد است که و لا یامن مکر الله الا القوم الخاسرون یعنی از مکر خدا ایمن نمیگردند مگر جماعت زیانکاران و بتواتر ثابت شده که طایفه از فرشتگان و خیل پیغمبران از مکر الهی خائف و ترسانند همچنانکه مرویست که بعد از آنکه از ابلیس سر زد آنچه سر زد و مردود درگاه احدیت شد و بآن لعین رسید آنچه رسید جبرئیل و میکائیل که از مقربان بارگاه رب جلیلند با هم بگریه و زاری نشستند خطاب الهی با ایشان رسید که چه شده است شما را و بچه سبب گریه میکنید عرض کردند پروردگارا از امتحان تو میترسیم و از ابتلای تو ایمن نیستیم پس خداوند جلیل فرمود که همیشه چنین باشید و از مکر من ایمن نگردید و مرویست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و جبرئیل امین از خوف خدا گریستند پس خدا وحی با ایشان فرستاد که چرا میگریید و حال آنکه من شما را ایمن کرده ام عرض کردند کیست که از آزمایش تو ایمن شود گویا که ایمن نبودن ایشان از این راه بود که ایمن نبودند از اینکه از فرمودن خدا که من شما را ایمن کردم از راه امتحان و آزمایش باشد یا اگر خوف ایشان ساکن یابد معلوم شود که ایشان از مکر ایمن گشته اند و ما بقول خود ننموده اند همچنانکه چون حضرت ابراهیم خلیل الرحمن علیه السلام را در منجنیق گذاردند که با آتش افکنند گفت حسبی الله یعنی خدا کافیست مرا در هر حال و بهیچ چیز دیگر را اعتنائی ندارم و چون این ادعای بزرگی بود پروردگار او را آزمایش فرمود جبرئیل را فرستاد تا از هوا به او رسید و گفت اگر حاجتی داری بگو تا برآورم آن بزرگوار فرمود حاجت دارم اما نه بتو گفت پس آنکه داری بخواه و طلب کن گفت علمه بحالی حسبی من سؤالی یعنی با وجود علم او بحال من احتیاج بگفتن من نیست زهی بزرگوار آنکسیکه در چنین حالی بروح القدس التفات نکرد و ذات شریفش از بوته امتحان تمام عیار برآمد و از اینجهة خدای تعالی فرمود و ابراهیم الذی وفی یعنی ابراهیمیکه بقول خود وفا کرد و بغیر من التفات و اعتنا نکرد پس بنده مؤمن باید در هیچ حال از آزمایش و امتحان خدا غافل نشود همچنانکه ملائکه و انبیا ایمن نبودند و مواخذه و عذاب الهی را فراموش نکنند شعر [illegible] الغیاث [illegible] ابتلایش آیات کر تو نقد باقی نکشاده ان هست در ره سنگهای امتحان و از خوف آزمایش و امتحان او کرانه بود که موسی بن عمران با آنچه علما و سحر سحره را نموده که در باطن رسید چنانکه حق تعالی فرمود که اوجس موسی فی نفسه خیفة و معالجه این صفت علاوه بر آنکه خواهد از معالجه عجب و غرور

آن است که تحصیل صفت خوف از خدا را کند که ضد این صفت است فصل بدانکه ضد این صفت مذمومه خوف از خداست و آن بر سه نوع است اول خوف بنده از عظمت و جلال و کبریای خداوند متعال و ارباب قلوب این نوع از خشیت را رهبت نامند دویم خوف از گناهانی که کرده و تقصیراتیکه از او صادر گشته سیوم خوف از هر دو با هم و شبهه نیست در اینکه هر قدر معرفت بنده بعظمت و جلال آفریدگار و ارتفاع شان او و علو مکان او بیشتر و بعیوب گناهان خود بیناتر ترس و خوف او زیادتر میشود زیرا که ادراک قدرت قاهره و عظمت باهره و قوه قویه و عزت شدیده باعث اضطراب و وحشت میشود و شکی نیست در اینکه عظمت آفریدگار و قدرت او و سایر صفات جلال و اوصاف جمال او در شدت و قوت نامتناهیست و از برای احدی احاطه بصفات مقدسه او و ادراک کنه آنها میسر نیست بلکه بعضی از مدارک عالیه بقدر قابلیت و طاقت خود بر سبیل اجمال بعضی از صفات او را میفهمند و آنهم فی الحقیقه از صفات او نیست بلکه آن غایت امریست که عقول قاصره ایشان بآن میرسد و آنرا کمال تصور میکنند شعر خیال بطن حالی از راه او   ز گرد وندگی دور خرگاه او   و اگر ذره از نور خورشید حقیقت بعضی صفات او بر دلهای ارباب عقول قویه پرتو افکند خار و خس وجود ایشانرا در هم سوزد و تار و پود هستی ایشانرا از هم بگسلاند و اگر گوشه از پرده جمال ازلی از برای صاحبان مدارک عالیه برداشته شود اجزای وجود ایشان از هم پاشیده شود و بنهایت فهم عقول قدسیه و عقول عالیه آنست که بفهمند که رسیدن بحقیقت صفات جلال و جمال او محالست و زبان عقل از ادای شمه از اوصاف حقیقیه او ابکم و لال و همینقدر بدانند که دست اندیشه از دامن جلالش کوتاه و پای وهم را در ساحت قدسش راه نیست کمال حسنش از اندیشه و از حد عقل و فکر بیرون و میفهمند این مرتبه بر اختلاف عقول و مدارک مختلفه میگردد و هر گاه مدرک بیشتر و عقل کاملتر است حیرت و سرگردانی او بیشتر و عظمت و جلال او شناساتر خوف و دهشت او افزونتر است و از اینجهت پروردگار عالم میفرماید انما یخشی الله من عباده العلماء یعنی این است و جز این نیست که خشیت و دهشت از خدا مخصوص بندگانیست که عالم و دانا هستند و سید رسل صلی الله علیه و آله فرمود انا اخوفکم من الله یعنی ترس من از خدا از همه شما بیشتر است و البته بگوش تو حکایت خوف طایفه انبیا علیهم السلام و فرقه اولیا علیهم السلام رسیده و در هر شب غشهای پی در پی حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه را شنیده و سبب این کمال معرفت بخداست زیرا که معرفت کامله در دل اثر میکند و از او سوزش و اضطراب آورد و اثر آن از دل ببدن سرایت میکند و تن را ضعیف و لاغر و چهره را زرد و دیده را گریان میسازد و بجوارح و اعضا سرایت میکند و آنها را از معصیت باز و بطاعت و عبادت میدارد و کسیکه سعی در ترک معاصی و کسب طاعات نکند دل او از خوف خدا خالی و بهیچ مرتبه از خوف از برای او حاصل نیست و از اینجهت گفته اند خائف کسی نیست که چشم خود را بمالد و گریه کند بلکه کسیست که از عاقبت آنچه میترسد احتراز کند و بعضی از عرفا گفته اند که بنده در هنگامی از خدا میترسد که از گناه میپرهیزد مانند بیماریکه از خوف طول مرض از غذاهای ناسازگار پرهیز میکند و همچنین بصفات و احوال سرایت میکند و آتش شهوترا فرو مینشاند و لذتهای دنیویه را ناگوار میسازد و طعم معاصی شیرین در کام طبعش تلخ و مکروه میگردد همچنانکه عسل ناگوار میشود نزد کسیکه داند که زهر با آن مخلوطست و در اینهنگام دل او از دنیا و لذت او افسرده و صفات ذمیمه از او دور میشود و در نزد عظمت الهی ذلیل و خاشع میگردد و همت او بکار خود و نظر کردن بعاقبت احوال خود مصروف میشود و شغل از برای او بجز مجاهده با نفس و شیطان و مراقبه احوال و محاسبه اعمال خود نمیماند و یک نفس را از برای خود غنیمت میشمارد و آنرا مصرف بیفایده نمیسازد و باوقات و ساعات خود ضنت هم میرساند از اینجهت خرج نمیکند و یک کلمه لغو که از او سر زند یا خیال هرزه که بخاطرش گذرد در مقام مؤاخذه نفس و عتاب و خطاب آن در میاید و ظاهر و باطن خود را بچاره آنچه از آن میترسد مشغول میسازد و هیچ چیز دیگر را بخاطر خود راه نمیدهد مانند کسیکه بچنگال شیری درنده گرفتار گردد یا بدریای طوفانی غرق شود که فکری دیگر بجز خلاصی از آن ندارد و خیالی بجز رهائی از آن نمیکند چنانکه از جمعی صحابه و تابعین مشهور و از سلف صالحین ماثور است اقل مرتبه خوف آنست که اثر آن در اعمال ظاهر شود و او را از محرمات باز دارد و در اینمرتبه ورع حاصل میشود و اگر از اینمرتبه بیشتر ترقی کند و خود را بالکلیه بخدمت پروردگار بدارد و از فضول دنیا اعراض کند و نفسی از انفاس خود را صرف غیر خدا نکند داخل زمره صدیقین میگردد فصل بدانکه خوف و ترس میباشد گاهی از تشویش رسیدن مکروهیکه آدمی آنرا تصور میکند و در خاطر خود ممثل میکند و از بیم وصول بآن متألم و خائف میگردد و مکروههائی که بنده از آنها باید بترسد بسیار است زیرا که خوف آدمی از دوری از بساط قرب و حجاب از لذت لقای پروردگار است و این بالاترین و بهترین مراتب خوفست و اینرا خوف مقربین و صدیقین است و سید اولیاء صلوات الله و سلامه علیه باینمرتبه اشاره فرموده‌اند که

فبی یا الهی و سیدی و مولای و ربی صبرت علی عذابک فکیف اصبر علی فراقک یعنی ای معبود و آقا و مولا و پروردگار من گرفتم که صبر کردم بر عذاب تو پس چگونه صبر کنم بر فراق و دوری تو و چون از اینمرتبه تنزل کند خوف عباد و زهاد است و آن نیز انواع دارد پس خوف یا از سکرات مرگ و شدت آنست یا از سؤال نکیر و منکر و درشتی و خشونت ایشان یا از عذاب قبر و تنهائی و وحدت آن یا از هول عرصه قیامت و دهشت آن یا از تصور ایستادن در نزد پروردگار و هیبت آن و شمردن گناهان و حیا و خجالت آن یا از رسوائی و شرمساری در محشر و بروز کردن باطن در نزد ملک و بشر یا در ماندن در محاسبه مستوفیان بازار روز قیامت یا از الم حسرت و پشیمانی و ندامت یا از محرومی از دیدار شفعاء روز رستاخیز یا از گذشتن از صراط باریک تیز یا از آتش سوزنده و مار و کژدم گزنده یا از محرومی از نعیم بهشت و دوری از وصال حوران پاک سرشت و حرمان از پادشاهی جاودانه و مملکت بی‌پایان و یا باشد که ترس از مردن پیش از شکستن توبه یا از تقصیر در وفاء بحقوق پروردگار یا از غلبه نفس اماره و شیطان مکار و فریب خوردن از دنیای دنیه و زخارف فانیه یا از اشتغال ذمه بحقوق مردمان و کشیدن بار حقوق ایشان یا از استدراج بتواتر نعمت و ثروت و عزت و صحت یا از ظهور عدم قبول طاعت و عبادت یا از سوء خاتمه و بدی عاقبت یا از آنچه در ازل بجهه او مقدر شده است و بخواهشها و بیشتر خوفیکه بر دل نیکان و متقین غالب است خوف سوء خاتمه است که دلهای عارفین از آن پاره پاره است زیرا که همچنانکه مذکور خواهد شد در آن وقت امر صعب و خطرناک است و بالاترین این اقسام خوف سابقه است که خوف روز ازل باشد از آنجهه عبد الله انصاری گفته است که مردم از روز آخر میترسند و من از روز اول روزی حضرت رسول صلی الله علیه و آله در سر منبر دست راست را بلند کردند و کف مبارک را بسته فرمودند ای مردم آیا میدانید که در کف دست من چیست عرض کردند که خدا و رسول داناترند فرمودند که نامهای اهل بهشت و نامهای پدران و قبیله ایشان تا روز قیامت پس دست چپ را برداشته فرمودند که میدانید در کف دست من چیست باز عرض کردند خدا و رسول داناترند فرمودند نامهای دوزخیان و پدران و قبیله‌های ایشان تا روز قیامت پس فرمودند که حکم خداست و حکم خدا عدلست که فریق فی الجنة و فریق فی السعیر طایفه در بهشتند و طایفه در دوزخ و در حدیث دیگر وارد است فرمودند که باشد که سعید را در راه اشقیا برند تا مردم گویند که این چه مشابه با اهل شقاوتست بلکه از خود ایشانست ناگاه سعادت او را دریابد و در زمره سعدا در آید و باشد که شقی را در راه اهل سعادت برند تا مردم گویند این چه مشابه با سعداست بلکه از ایشانست ناگاه شقاوت او را دریابد و بدرستیکه کسیرا که خدا از اهل شقاوت نوشت اگر در دنیا بقدر فواق شتری که دست کشیدن پستان اوست بماند که البته خاتمه او بسعادت ختم شود فصل بدانکه مرتبه خوف از خدا از مراتب رفیعه و درجات منیعه است و صفت خوف افضل فضایل نفسانیه و اشرف اوصاف حسنه است زیرا که فضیلت هر صفتی بقدر اعانت کردن آنست بر سعادت و هیچ سعادتی بالاتر از ملاقات پروردگار و رسیدن بمرتبه قرب او نیست و آن حاصل نمیشود مگر بتحصیل محبت و انس با خدا و موقوفست بمعرفت او و معرفت و محبت و انس هم میسر نمیشود مگر بفکر و ذکر او و مواظبت بر فکر و ذکر نمیشود مگر بترک دوستی دنیا و لذتها و شهوتهای آن و هیچ چیز مانند خوف قلع و قمع لذت و شهوت دنیا را نمیکند و از اینجهت که آیات و اخبار در فضیلت این صفت متواتر و متکاثر است و خدای تعالی از برای اهل خوف علم و هدایت و رضوان و رحمت را که مجمع مقامات اهل بهشت است جمع نموده و فرموده انما یخشی الله من عباده العلماء یعنی خوف و خشیت از خدا از برای اهل علم است و پس فرموده هدی و رحمة للذین هم لربهم یرهبون یعنی هدایت و رحمت از برای کسانیست که ایشان از پروردگار خود خائف و ترسانند و دیگر فرموده رضی الله عنهم و رضوا عنه ذلک لمن خشی ربه یعنی از ایشان خدا راضی و خشنود و ایشان از خدا راضی و خشنودند و اینمرتبه از برای کسیست که از پروردگار خود بترسد و از بسیاری از آیات مستفاد میشود که خوف از خدا از لوازم ایمانست و کسیکه نترسد از ایمان بی‌نصیب است چنانکه فرموده اند انما المؤمنون الذین اذا ذکر الله وجلت قلوبهم یعنی جز این نیست که مؤمنان کسانی هستند که چون نام خدا مذکور شود دلهای ایشان خوفناک گردد و فرموده‌اند و خافون ان کنتم مؤمنین یعنی اگر از اهل ایمان هستید از من بترسید و از برای خائفین بهشت را وعده فرموده اند که و اما من خاف مقام ربه و نهی النفس عن الهوی فان الجنة هی المأوی یعنی هر که از پروردگار خود بترسد و خود را از هوا و هوس باز دارد بهشت منزل و مأوای او است و میفرمایند و لمن خاف مقام ربه جنتان یعنی هر که از پروردگار خود بترسد از برای او دو بهشت و در خبر قدسی وارد شده است که بعزت خودم قسم که بر هیچ بنده دو ترس را جمع نمیکنم و از برای هیچ بنده دو امن را قرار نمیدهم

پس هر که در دنیا ایمن باشد از من در روز قیامت او را خواهم ترسانید و هر که در دنیا از من بترسد او را در روز قیامت ایمن خواهم گردانید از حضرت رسول صلی الله علیه و آله مرویست که فرمودند که هر که از خدا بترسد خدا همه چیز را از او میترساند و هر که از خدا نترسد خدا او را از همه چیز میترساند روزی آنحضرت به ابن مسعود فرمودند اگر میخواهی در روز قیامت با من ملاقات کنی بعد از من از خدا خائف باش از لیث بن ابی سلیم منقولست که گفت از مردی از انصار شنیدم که روزی بسیار گرم در خدمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله بودم در سایه درختی که مردی آمد و جامه از بدن کنده خود را بر سر ریگهای تفتیده افکند و بر آن میغلطید گاهی پشت خود را داغ میکرد و گاهی شکم خود را و گاهی روی خود را و میگفت ای نفس بچش حرارت این ریگ را که عذاب خدا از آنچه با تو کردم شدیدتر و بالاتر است حضرت با آن شخص نظر میکرد پس چون جامه خود را پوشید حضرت بدست مبارک اشاره کرده او را پیش طلبیده فرمود ای بنده خدا ترا بر این داشت که چنین کردی عرض کرد که خوف خدا حضرت فرمود بحقیقت که حق خوف را بجا آوردی بدرستیکه خدا بتو مباهات نمود با اهل آسمان پس حضرت روی باصحاب کرده فرمودند که نزدیک این مرد روید تا دعا کند از برای شما و نیز از حضرت رسول صلی الله علیه و آله که فرمودند هیچ بنده مؤمنی نیست که از چشم او از خوف خدا اشکی بیرون آید اگر چه بقدر پر مگسی باشد و بر روی او برسد مگر اینکه خدا آتش جهنم را بر روی او حرام میکند و باز فرمودند که چون دل مؤمن از خوف خدا بلرزد گناهان از او میریزد مانند برگیکه از درخت بریزد و نیز فرمودند کسیکه از خوف خدا بگرید داخل جهنم نمیشود تا شیریکه از پستان دوشند به پستان برگردد شعر

در پس هر گریه آخر خنده ایست — مرد آخر بین مبارک بنده ایست
زار گریان شاخ سبز و تر شود — ور شمع از گریه روشنتر شود
ای خنک چشمیکه او گریان تست — وی خنک آندل که او بریان تست

و از حضرت امام محمد باقر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که وقتی که حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله و سلامه علیه در عراق بودند روزی نماز صبح را با مردم کردند چون فارغ شدند موعظه فرمودند و گریستند و مردم را گریانیدند از خوف خدا پس فرمودند بخدا قسم که در عهد خلیل خودم رسول خدا قومی را دریافتم که صبح و شام گریه میکردند ژولیده موی غبارآلوده با شکمهای گرسنه از کثرت سجده پیشانیهای ایشان مانند زانوی شتر پینه کرده و شبها بسر میبردند در قیام و سجود و گاهی بر پای ایستاده عبادت میکردند و زمانی بسجود میرفتند و با پروردگار خود مناجات میکردند و خلاصی از آتش جهنم مسئلت مینمودند بخدا قسم که با وجود این حالت دیدم که ایشان خائف و ترسان بودند گویا صدای آتش جهنم در گوشهای ایشان بود و چون نام خدا در پیش ایشان مذکور میشد میلرزیدند چنانچه درخت میلرزد پس حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمودند که دیگر کسی آنحضرت را خندان ندید تا از دنیا مفارقت نمودند و نیز از آنحضرت مرویست که مؤمن همیشه میان دو ترس است یکی ترس از گناهیکه کرده است و گذشته است و نمیداند که خدا در آن با او چه خواهد کرد و یکی دیگر ترس از عمریکه باقی مانده است و نمیداند که خود در آن چه خواهد کرد پس هیچ روز را صبح نمیکند مگر خائف و ترسان و باز از آنحضرت مرویستکه از خدا بترس که گویا تو او را می بینی و اگر تو او را نمی بینی او ترا می بیند و اگر چنین میدانیکه او ترا نمی بیند پس کافری و اگر چنین میدانیکه ترا می بیند و باز معصیت او را میکنی پس در نظر تو از همه بینندگان پست تر است زیرا که دیگری بر معصیت تو مطلع شود از معصیت احتراز میکنی و اخبار در امر خوف و فضیلت آن بیشمار و ذکر همه آنها باعث اطناب بلکه محتاج بکتاب علیحده است و آنچه از اخبار که در فضیلت علم و تقوی و ورع و گریه و رجا وارد شده است دلالت بر فضیلت خوف میکند زیرا که بعضی از آنها سبب خوف و بعضی مسبب و اثر آنند و بعضی لازم آنست زیرا که علم و معرفت سبب خوفست و تقوی و ورع و بکاء اثر آن و رجا لازم آن چه تا کسی امید بچیزی نداشته باشد خوف از حرمان آن نمیدارد و مخفی نماند که آنچه در فضیلت و مدح خوف مذکور شد در وقتی است که از حد تجاوز نکند و اگر از حد شایسته تجاوز کند مذموم است و توضیح این آنکه خوف از خدا حکم تازیانه دارد که بنده را میراند بسوی مواظبت بر علم و عمل و طاعت و عبادت تا بواسطه آنها برتبه قرب الهی فائز و بلذت محبت و انس بخدا ایشان را حاصل گردد همچنانکه تازیانه که با آن اطفال را تادیب میکنند یا مرکب را میرانند حدی دارد معین که اگر کمتر از آن باشد در تادیب طفل و راندن مرکب نفعی نمیبخشد و اگر از آن تجاوز طفل را یا مرکب را هلاک میسازد پس همچنین خوف خدا که تازیانه است حدی دارد و آن قدریست که آدمی را بمقصدیکه مذکور شد برساند پس اگر از آنحد کمتر باشد کم فایده بلکه بی اثر است مانند چوب باریکی که بمرکب قوی زنند که اصلا تاثیر نمیکند در شدت خوف

مانند رقت قلبی است که از برای زنان میباشد که بمجرد شنیدن سخن سوزناکی گریان میشوند و ما سخن حلقه بحالت اولی بر میگردد یا مثل خوف او مثل وقتیست که چیز مهیب هولناکی را مشاهده نماید بمحض اینکه از نظر غایب شد دل از آن غافل میشود و اینخوف نتیجه بیفایده و علامت آن آنست که گاهی اگر حدیث مرگ و دوزخ را بشنود فی الجمله تأثیری در دل او میکند ولکن اثر در اعضا و جوارح نمیکند و اعضا را مقید بطاعت نمینماید و از معاصی باز نمیدارد و چنین خوفی خوب نیست بلکه حدیث نفس و حرکت خاطر است و وجود و عدم آن مساویست و اگر متجاوز شود و بحد افراط رسد بسا باشد که منجر بناامیدی و یاس از رحمت خدا گردد و این حد ضلال و کفر است و لا ییاس من روح الله الا القوم الکافرون و شکی نیست که چون خوف بانجا رسید آدمی را از عمل و طاعت باز میدارد زیرا که ناامید نباشد خاطر را نشاطی و دل را شوقی نیست و چون نشاط و شوق برطرف شد کسالت رو میدهد و آدمی از عمل باز میماند و چنین خوفی محض فساد و نقصان و در نزد عقل و شرع مذمومست بلکه اصل خوف بالحقیقه چون ناشی از عجز و بیچارگی و از جهل بعاقبت کار خود حاصلست عین نقص و قصور است زیرا که کمال حقیقی چیزیست که از برای خدا توان ثابت کرد چون علم و قدرت و امثال اینها و لکن هر گاه بواسطه برطرف شدن بعضی بدیها که ارتکاب معاصی و رسیدن بفضایل دیگر شود با این جهت کمال میشود پس هر خوفیکه این فواید بر آن مترتب نگردد مذموم خواهد بود بلکه بسا باشد که باعث موت یا مرض یا فساد عقل گردد و این مانند آنست که در تادیب طفل او را چنان بزنند که بمیرد یا عضوی از او را بشکنند

فصل چون فضیلت خوف را دانستی و شرافت آنرا شناختی باید در صدد تحصیل آن برآئی و بخدا طریق تحصیل خوف از خدا باید کرد ابتدا این مطلب را بمثالی توضیح میکنیم و آن اینست که هر گاه شیر قوی پنجه در راهی حمله باشد کسیکه از بودن شیر در آنجا خبر ندارد و نمیداند ولکن صفت درندگی شیر را نیافته است از آن احتراز میکند و بسا باشد که اندکی حکایت حمله و درندگی او را شنیده و لکن چون مدتی از آن گذشته ملتفت نیست و با آنچه منتهی رسد و گاهست که از همه اینها مطلع و لکن بشمشیر یا قوت خود مغرور است و باین از آن حذر نمیکند پس کسیکه از شیر خبر ندارد یا حمله و قوت شیر را نمیداند بعد از آنکه مطلع بر وجود او یا سبعیت آن شد و یقین بر اینها کرد خائف میگردد و روی از راه او بر میگرداند و بسا باشد که از درندگی شیر اطلاعی داشته باشد و لکن میبیند که ارباب عقول و مدرک چون بآنجا میرسند فرار میکنند و از راه او میگریزند و هر چند ایشان فرار کنند مانند طفلیکه با پدر خود گاه باشد که دست بجانب او دراز کند که آنرا بگیرد و باز نکشد ولکن هر گاه پدر او حاضر باشد بترسد و میگریزد چون طفل پدر را مشاهده میکند که میگریزد بر آن طفل نیز خوف غالب میشود و فرار میکند و کسیکه حکایت درندگی شیر را اندکی شنیده ولکن چون کم شنیده ملتفت نیست هر گاه کسی او را متذکر گردد و تفصیل حملههای شیر و دریدن او را بجد بیان کند خائف میگردد و خود را محافظت مینماید و کسیکه بقوت یا شمشیر خود مغرور است اگر متذکر این شود که گاهست شمشیر خطا کند یا کارگر نشود و قوت او از من زیادتر باشد یا حادثه رو دهد که باعث ضعف من شود در مقام حذر بر میآید و چون این را دانستی معلوم تو میشود که سبب کمی خوف از خدا یکی از سه چیز میشود اول بیخبری از عظمت و جلال خدا و جهل بمؤاخذه و عقاب روز جزا و سستی اعتقاد و ضعف یقین در اینها دویم از غفلت و فراموشی از محاسبه روز قیامت و بی التفاتی باهوال و عذابهای آنروز پر وحشت سوم از اطمینان و خاطر جمعی برحمت پروردگار یا مغرور شدن بطاعات و اعمال خود و معالجه هر یک از اینها از مثالیکه گفتیم معلوم میگردد و خلاصه آنکه بچهار طریق تحصیل صفت خوف میتوان نمود اول آنکه سعی نماید در تحصیل یقین و قوه ایمان بخدا و روز جزا و بهشت و دوزخ و حساب و عقاب و چون یقین درست باینها تحصیل کرد از دوزخ خائف و ببهشت امیدوار میگردد و این باعث میشود که در دنیا صبر بر مشقت و زحمت کند و چون قوه صبر از برای او حاصل شد در مجاهده و ذکر خدا و طاعت و عبادات مواظبت مینماید و بسبب ذکر و فکر انس به پروردگار و معرفت او حاصل میشود و معرفت و انس باعث محبت خدا و رضا بتقدیرات او میشود و سایر مراتب محموده است دویم آنکه پیوسته متفکر احوال روز حساب و شدتهای انواع عذاب بوده مرگ را در پیش نظر بدارد و صعوبت عالم برزخ را تصور نماید و مؤاخذه روز قیامت را نصب العین خود سازد و اهوال عرصه محشر و جزای گناهکاران را استماع نماید و اخبار و آثاریکه در بیان شدائد اهوال روز حساب رسیده ملاحظه کند سوم مشاهده احوال خائفین از خدا را نماید و حکایات خوف انبیا و اولیا ایشان را گوش کند و ملاحظه نماید که خوف ایشان از پروردگار بچه حد بوده و بفکر کار خود افتد حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمودند که هیچوقت جبرئیل نزد من نیامد مگر اینکه از خوف

پروردگار مرتعش و لرزان بود روزی آنحضرت از جبرئیل سؤال کرد که چرا هرگز میکائیل را خندان نمی بینم عرض کرد که از روزیکه آتش جهنم خلق شد میکائیل نخندید و مرویست که حضرت ابراهیم خلیل الرحمن علیه السلام که خلعت خلتش در بر و افسر کرامتش بر سر بود چون بنماز می ایستادی صدای دل او بقدر یکمیل راه رفتی و از دل او و پیغمبر ما و اولاد او صادر شد تا زنده بود بر خود نوحه میکرد و پیوسته مشغول گریه و زاری بود روزی شد که خطائی بخود شد بی اختیار از جای خود جسته و دست بر سر زده و سر بکوه و بیابان گذاشت و نوحه و گریه میشود سجده بگریه سباع و درندگان بر دور او جمع شدند فرمود بر گرد من بشمار امیخواهم من طالب کسانی هستم که بر گناه خود گریانند مردم باو گفتند خدا چند میگرنی و خود را بچه میداری میگفت بگذارید که گریه کنم پیش از آنکه روز گریه کردنم سر آید پیش از آنکه استخوانهایم را در هم شکنند و بشعله در احشای من افکنند و ملائکه غلاظ و شداد ابگرفتن من امر نمایند حضرت یحیی معصوم تو چون بنماز ایستادی چنان گریه کرد درخت و کلوخ از گریه او بگریه در آمدی و پدر بزرگوارش زکریا تاب و حال او گریه کردی تا بیهوش شدی و یحیی تو همیشه از خوف خدا گریان بود تا از اشک چشمش گوشت روی او ریخت و دندانهای مبارکش از زیر پوست نمایان شد مادرش دو قطعه کرباس برد و گونه او گذارد که تا آب چشمش بجراحت گونه اش نرسد چون بنماز ایستادی اینقدر گریستی که آن کرباس در آب چشمش غرق شدی مادرش آنرا بر داشتی و فشردی چون یحیی تو میدید که مادرش آنها را میفشارد و آب از دستش جاری است میگریست و میگفت الهی این اشک چشم منست و اینها رحمت و من بنده تو او تو ارحم الراحمینی و خوف حضرت خاتم انبیا صلی الله علیه و آله بمثابه بود که قد مبارکش او خم شده بود حالانکه چهره راه رفتی مردم گمان میشود که برود در میافتد و شنیده خواهی بود که سید اولیا صلوات الله و سلامه علیه شبی هشتاد مرتبه از خوف خدا بیهوش شده و چنانچه فقرات مناجات آن بزرگوار را ملاحظه نمائی و عبارات ادعیه حضرت سید السجاد علیه السلام را بشنوی مرتبه خوف و خشیت آن بزرگواران علیهم السلام را خواهی دانست پس بعد از آنکه خوف ایشان با وجود مرتبه عصمت اینچه باشد معلوم است که امثال ما چگونه باید باشیم چهارم اینکه تأمل کند که فهمیدن حقایق قضا و قدر الهی و ادراک که امور خدا او در قوه بشریت و هیچکس را از آنچه در پس پرده است خبر نیست حکم کردن بانچه میاید بظن و تخمین غلط چه جای قطع و یقین پس بطاعت و ایمان خود خرسند شدن نیست مگر از بیخبری و بیخردی بلکه اگر کسی همه خیرات از برای او حاصل و بالمره از دنیا گسیخته و منقطع باشد و بالکلیه در خدمت خدا مشغول بوده باشد خاتمه خود را چه میداند و از آخر کار خود چه خبر دارد و چگونه مطمئن میشود که در حال او بر نگردد و احوال او متبدل نشود و حال آنکه گفته اند گردش دل آدمی شدیدتر است از گردش آب جوشان در دیگ و پروردگار مقلب القلوب میفرماید ان عذاب ربهم غیر مامون خلاصه معنی آنکه کسی از آدمیان از عذاب خدا ایمن نیست پس انسان را چاره کجا و اطمینان خاطر کجا چه جای نشستن و چه مکان خاطر جمعی است باید بر خود گریه کنیم

مثنوی

دیده بر دیگری چون میگری … مدتی بنشین بخود خون میگری

هرکجا نوحه کنند آنجا نشین … زانکه تو اولی تری اندر حنین

فصل

قبل ازین مذکور شد که بالاترین خوف خوف سوء خاتمه است و از برای این اسباب بسیار است و مرجع آنها به چیز است اول که از همه بدتر است آنکه در وقتیکه سکرات مرگ ظاهر شود و احوال آن نمایان گردد و در عقاید آدمی خلل بهم رسد و شک یا انکار در بعضی از عقاید در دل او حاصل شود و این حجاب گردد میان خداوند و بنده که باعث عذاب مخلد و زیانکاری ابد و دوری دائمی از درگاه خدا گردد و بعد از دنیا رحلت کند و میتواند شد که او امریکه خلاف واقع باشد اعتقاد کند در وقت مردن خلاف آن بر او ظاهر شود و بسبب تشکیک در سایر عقاید صحیحه خود کند و کافر گردد زیرا که در ابتدا عقاید او همه یکسان بود و چون ملاحظه کند که یکی از آنها خطا است اطمینان او از سایر عقاید خود نیز برطرف میگردد چنانچه گویند فخر رازی روزی میگریست از سبب گریه او پرسیدند گفت حال هفتاد سال است که در مسئله بنوعی اعتقاد داشتم و امروز دانستم که باطل بود و از کجا که سایر عقاید من چنین نباشد و بالجمله العیاذ بالله کسیکه باین خطر افتد و پیش از آنکه رفع تشکیک او شود و ایمان از برای او حاصل شود از دنیا برود کافر رفته است و اما کسیکه ایمان بخدا و رسول و روز حساب بر سبیل اجمال دارند و این در قلب ایشان رسوخ کرده است از این خطر دورترند و از نجات است که وارد شده است که اکثر اهل بهشت ابلهان خواهند بود و باین سبب در شریعت مقدسه منع شده است در غور در بحث و نظر در خدا و صفات او و مستور آنست که ابلهان آنچه را که از شرع رسیده است چون اعتقاد کردند و فراگرفتند بر آن باقی بمانند و چون ذهن ایشان از فهمیدن شبهات قاصر و تشکیک و تردد معتاد نشده

در دل ایشان شک و شبهه جولان نمیکند بخلاف کسانیکه در فکر و بحث فرو رفته و عقاید خود را از عقول قاصره خود اخذ کرده اند و بفکر سست خود عقیده بدست آورده اند ایشان را ثبات قدمی در اعتقادی نیست زیرا که عقول ناقصه از فهمیدن اکثر عقاید دینیه عاجز و ادله را که ترتیب میدهند مضطرب و متعارض شوند و از بحث و فکر درهای شک و شبهه گشوده میشود پس ذهن ایشان همیشه معرکه شکوک و شبهات است گاهی اعتقادی بهم میرسانند و با آن اطمینانی هم میرسانند بعد از آن در دلیلش تشکیک و اعتقاد ایشان ضعیف و پیوسته در حیرت و اضطراب و تشکیک و اشتباهند پس اگر با این حالت سکرات مرگ ایشان را در یابد چه استبعاد دارد که در بعضی از عقاید دینیه شک نمایند و ایشان مانند کسی هستند که در کشتی شکسته نشسته باشد و کشتی او در گرداب افتاده موجی او را بموجی دیگر اندازد و غالب آنست که چنین کشتی غرق شود از نصیر الدین حلی که از اعاظم متکلمین است منقولست که گفت هفتاد سال در علوم عقلیه فکر کردم و کتابهای بسیار در آنها تصنیف کردم بیش ازین نیافتم که این مخلوقات را خالقی است و در این هم یقین عجوزه های قبیله از من بالاتر است پس طریق صحیح آنستکه اصل ایمان و عقاید خود را از صاحب وحی اخذ کنند و باطن خود را از صفات ذمیمه و اخلاق خبیثه پاک سازند و باعمال صالحه و طاعات مشغول گردد و حتی المقدور فکر در آنچه از طاقت او بیرون است نکرده تا الطاف ربانیه او را دریابد دویم از اسباب سوء خاتمه آنست که ایمان آدمی ضعیف باشد و دوستی خدا در دل او کم باشد و دوستی دنیا و اهل و عیال و منصب و مال بر دوستی خدا غالب باشد پس چنین کسی بتدریج محبت دنیا او غلبه میکند تا بجائی میرسد که دوستی خدا در نهایت کمی میشود و از آنچه که اثر در مخالفت نفس اماره و شیطان کند باقی نمیماند و بالجمله دل او تاریک و سیاه میشود و گرفتگی و افسردگی در آن هم میرسد و قساوت آن افزا میگیرد و تاریکی گناهان بر آن متراکم میشود و بالکلیه نور ایمان از آن برطرف میشود پس چون سکرات مرگ در رسد و بر او ظاهر شود که حال باید از دنیا مفارقت کند و آنچه محبوب او است از مال و فرزند همه را ترک کند و اینها را از خدا میداند لهذا این قلیل دوستی هم که باقی مانده تمام میشود بلکه متبدل ببغض و انکار میگردد که چنان میداند که خدا میانه او و میانه فرزند و مال و عیال و سایر آنچه دوست دارد جدائی افکنده است و دوستی بسیار هم با خدا ندارد که بقضای او راضی باشند پس در دل او انکار و کراهت بلکه بغض و عداوت داخل میشود چنانکه هرگاه کسی یکی از فرزندان خود را اندک دوست داشته باشد و مالی داشته باشد که در نزد او از آن فرزند عزیزتر باشد و آن فرزند آن مال را تلف کند آن قلیل دوستی او بعداوت مبدل میشود پس هرگاه چنین کسی در حالت انکار و بغض بمیرد بر سوء خاتمه مرده است و وارد خواهد شد بر خدا مانند بنده گریخته خشمناکی که او را بقهر گرفته باشند و بنزد مولا بخود برند پس بر هر کسی لازمست که سعی کند که دوستی خدا بر دل او غالب باشد و حق سبحانه و تعالی باین قسم از سوء خاتمه در کتاب کریم اشاره فرموده اند قل ان کان اباؤکم و ابناؤکم و اخوانکم و ازواجکم و عشیرتکم و اموال اقترفتموها و تجارة تخشون کسادها و مساکن ترضونها احب الیکم من الله و رسوله و جهاد فی سبیله فتربصوا حتی یاتی الله بامره یعنی بگو با مردمان که اگر پدران شما و فرزندان شما و برادران شما و زنان شما و اقارب و خویشان شما و مالهائیکه کسب کرده اید و تجارتیکه از کسادی و ناروائی آن میترسید و خانهائیکه آنها را پسندیده اید در نزد شما محبوبتر است از خدا و رسول خدا و جهاد کردن در راه خدا پس منتظر باشید تا امر خدا بیاید یعنی سکرات مرگ بر شما ظاهر شود و بیهوشی مرگ شما را فرو گیرد در آنوقت ضرر زیاد دوستی امور دنیویه و کمی دوستی خدا و رسول بر شما معلوم خواهد شد سوم از اسباب سوء خاتمه کثرت معاصی و پیروی شهوات نفسانیه است زیرا که سبب متابعت شهوات و فرو رفتن در معاصی و سیئات غلبه شهوتها و رسوخ آنها در آن تن و سبب آن نیست مگر بسیاری الف و عادت بآنها و هرچه را آدمی با آن الفت گرفت و عادت کرد در وقت مردن همان بخاطر او میرسد و در نزد او مصور میشود پس اگر میل او بیشتر بطاعت و عبادت باشد در وقت رفتن از دنیا دل او متوجه طاعت میشود و اگر اکثر همت او مقصور بر معاصی و گناهان بوده باز آنها در وقت مردن حاضر میشوند و کسیکه بیشتر شغل او مسخرگی و استهزا باشد در آنوقت مشغول او میگردد و همچنین در جمیع شغلها و عملها که در مدت العمر متوجه آنها بوده پس کسیکه بیشتر فکر و ذکر او در معصیت و گناه بوده بسا باشد که در وقت مردن شهوت گناه بر او غالب و دل او متوجه آنها باشد و در این حال قبض روح او شود و این حالت حجابی شود میان او و پروردگار و کسانیکه دل آنها بشهوت مایل و معاصی و سیئات بر ایشان غالب است با این خطر نزدیکند اعاذنا الله سبحانه منه و سر در این آنست که بیهوشی که پیش از مرگ حاصل میشود شبیه بخواب است

پس همچنانکه آدمی در خواب احوالی را که با آنها الفت و عادت کرده می بیند و چیزهائی که شباهتی ندارد بانچه در بیداری دیده هرگز در خواب نمی بیند چنانچه کور مادرزاد هرگز روشنائی و رنگهای مختلفه را در خواب مشاهده نمیکند و طفلیکه تازه بحد بلوغ رسیده باشد و محتلم شود صورت مجامعت بخواب او در نمی آید همچنین در وقت سکرات موت و بیهوشی پیش از مرگ که مشابه خوابست نیز از آنچه معتاد شده و الفت گرفته بنظر او می آید و بسا باشد که بواسطه الفت و عادت صورت فاحشه در نزد او متمثل میشود و در آنوقت میل بان میکند و با این خیال قبض روح او میشود و بهمین خاتمه از دنیا میرود و بدانکه همچنانکه بسیار میشود که در بیداری چیزها بخاطر او میگذرد که بسبب آن میل او همچنین در خواب و وقت مردن چیزها بنظر او میآید که بباعث آنها ملتفت میگردد و کاهست که بسبب آنها را بعد از التفات میتوان یافت مثل اینکه صورت جمیلی را می بیند و بمناسبت آن بفکر صورت خوب دیگر میافتد یا صورت خوبی را می بیند و بضدیت آن صورت بسیار بدی را یاد کرده میشود یا اسبی را ملاحظه کند و بواسطه آن شخصیکه وقتی سوار آن بود بخاطرش میآید و بسیار میشود که بعضی چیزها بخاطر او میگذرد که هرچند تامل کند سبب آنرا نمیفهمد و حالت خواب و سکرات مرگ نیز چنین است و کسیکه خواهد وقت مردن خاطر او از معاصی و شهوات محفوظ و اصلا بفکر آنها نیفتد باید که در تمامی عمر خود مشغول مجاهده بود که نفس خود را از معاصی باز دارد و ریشه شهوات را از دل خود بر کند و مواظبت بر علم و عمل نماید و باطن خود از فکر مشاغل دنیویه بپردازد و دل خود را محل محبت خدا و انس با او سازد و اینرا ذخیره هنگام مردن خود زیرا که هر کس را بر حالتیکه زندگانی کرده میمیرد و بر حالتیکه مرده محشور میشود و بتجربه رسیده و مکرر مشاهده شده که هر کس را در وقت مردن دل او مشغول امری بوده که در زندگانی بیشتر متوجه آن بوده و آثار آن از او بظهور میرسد و با اینجهت است که معظم خوف اهل معرفت از شئیمه خاتمه است که میترسند که در وقت مردن افکار ردیه و خواطر مذمومه بخاطر ایشان خطور کند و بر اینحال بمیرد و همین حجاب میانه ایشان و پروردگار گردد زیرا که جلجان افکار بالکلیه داخل در تحت اختیار آدمی نیست اگرچه بسیار عادت بد نام دارد و از اینجاست که اگر کسی خواهد غیر از ائمه و انبیا علیهم السلام را در خواب به بیند و بسوای عبادت و طاعت را در رویا ملاحظه نکند نمیتواند و نمیکند و اگرچه مواظبت بر صلاح و طاعت در خصوص این اثر نیست و از این معلوم میشود که اگر آدمی در نفس آخر که روح از تن بیرون میرود سالم نماند همه اعمال حسنه او ضایع و بیفایده است و سالم ماندن در آن نفس با آنکه دل جولانگاه خواطر باشد و در امواج افکار مضطرب باشد در نهایت اشکالست حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمودند که مردی پنجاه سال عبادت و عمل اهل بهشت را میکند تا اینکه میان او و بهشت بقدر دوشیدن شتری باقی میماند و خاتمه او بانچه از برای او مقدر شده میشود و معلومست که در اینقدر وقت عملیکه باعث شقاوت میشود نمیتواند سر زند مگر افکار ردیه که چون برق خاطف در گذرند و باین سبب گفته اند که تعجب نمیکنیم از کسانیکه در دنیا چگونه هلاک شدند و لکن تعجب میکنیم از کسانیکه نجات یافتند در حدیث رسیده است که چون روح بنده مومن را بر جهت اسلام بالا برند ملائکه تعجب میکنند و میگویند چگونه نجات یافت از دنیائیکه بهتران ما در آنجا فاسد شدند و از اینجا فرموده حضرت ظاهر میشود که فرمودند که مردم همه اهل هلاکتند مگر علما و علما همه اهل هلاکتند مگر عمل کنندگان و همه اهل هلاکتند مگر مخلصین و مخلصین همه در خطر عظیم و در محل تشویش و بیمند و بجهة انحطار عظیم و تشویش و هم مرتبه شهادت در راه خدا مطلوب و مرگ مفاجات ناگوار است زیرا که بسا باشد که مرگ مفاجاه در وقتی اتفاق افتد که خاطر آدمی ملتفت فکر بدی باشد و اما شهادت در راه خدا قبض روح در حالتی میشود که در دل بجز محبت خدا امری باقی نمانده زیرا کسیکه بامر خدا و رسول هم روبسیدن کارزار میآورد هر کرانچه رضای ایشان بر خود نوشته است و از اینجا معلوم میشود که فضیلتی که بسبب شهادت باشد که مذکور شد باعث اطمینان از خطر میگردد و اگرچه بظلم کشته شده باشد یا جهاد در فتنه باشد و لکن مقصود او رضای خدا و رسول هم نباشد پس بر هر کسی لازمست که سعی نماید که از خطر عظیم نجات یابد و خاتمه او بخیر و عاقبت او نیکوئی باشد و آن باین نوع میشود که در وقت مردن دل او متوجه بخدا و مملو از حب و انس او باشد تا برستگاری جاوید فایز گردد و این موقوفست بمجاهده بسیار تا نفس را از شهوات دنیویه باز دارد و بالمره محبت دنیا را از دل بیرون کند و از ارتکاب معاصی و ملاحظه احوال عاصیان و تصور و فکر در معصیت غایت اجتناب کند و از اهل معصیت و شنیدن حکایات ایشان نهایت احتراز لازم شمارد بلکه محبت هر چیزی که غیر از خداست از دل بیرون کند و خانه دل را بالمره از ماسوی الله بپردازد تا یاد خدا ملکه او شود و بدون این مطمئن از اینکه خاتمه بخیر خواهد بود نمیتوان شد بلی دانستی که بیهوشی که نزدیک مردن هم میرسد حکم خواب دارد ملاحظه کن حالت خود را که

در اکثر اوقات خوابهائیکه می بینی مطلقا در آن حالت در دل خود محبت خدا را می بینی و بخاطرت میگذرد که ترا خالقیست بصفات کمال آراسته بلکه امور باطله و خیالات فاسده که با آنها انس گرفته در خواب می بینی و اگر نعوذ بالله در هنگام قبض روح دل تو مشغول چیزی از امور دنیویه بوده باشد و ملتفت معرفت خدا و در بهجت و سرور از محبت او نباشی بعد از مردن همیشه بر اینحال خواهی بود و زیان کاری ابد و شقاوت سرمد نصیب تو خواهد شد پس ای دوست از خواب غفلت بیدار و از مستی طبیعت هشیار شو و دوستی دنیای دنیه را از دل خود بیرون کن و دل خود را بمحبت و انس پروردگار آباد ساز و از دنیا که خانه عاریتست بقدر ضرورت قناعت کن و از منزلیکه باید رفت بقدر حاجت کفایت نما از غذا و طعام ترا اینقدر بس است که حفظ حیات کند و زیاد خوردن آدمیرا از قرب پروردگار دور و از بساط قرب مهجور میسازد و از جامه بقدریکه ساتر بدن باشد کافی است و افزون از آن انسانرا از کار آخرت باز میدارد و از مسکن و خانه اینقدر که ترا از باران و آفتاب محافظت کند کفایت میکند و از این بیشتر خانه جاوید را خراب میکند و اگر با اینها کسی حشمت نما ممکن که بتواند بکار آخرت پرداخت و اگر از حد تجاوز نماید شغل او در دنیا بسیار و دل او هر لحظه بفکری گرفتار میگردد و هر دمی غمی و هر ساعتی محنتی و هر نفسی شغلی و هر زمانی در مرحله خواهد بود و حرکات و اوقات او بفکر این و آن تلف و وقت فرصت بر طرف میشود و بعد از آنکه مشاغل دنیویه را از خود دور کنی متوجه دل خود باش و لحظه از آن غافل مشو تا بیروادی [illegible] و با او انس گیرد که بواسطه آن بهجت و المینه و سعادت ابدیه فایز گردد و چگونه [illegible] بفضول دنیا و امور خسیسه اینبار تیز که نه از آن بقائی و نه با کسی باوفائی کرده [illegible] همراه برده [illegible] بند بگشا باش آزاد ای پسر   چند باشی بند سیم و [illegible] صفت سوم یاس از روح الله و ناامیدی از رحمت خدا و این [illegible] و در کتاب کریم نهی صریح از آن شده چنانکه میفرماید یا عبادی الذین اسرفوا علی [illegible] و ستم و اسراف کرده اید از رحمت خدا ناامید مشوید و باز میفرماید و من یقنط [illegible] شود مگر گمراهان و اهل ضلالت بلکه از بعضی آیات معلوم میشود که یاس [illegible] من روح الله الا القوم الکافرون یعنی مایوس نمیشود از رحمت خدا مگر گروه کفار [illegible] خائف شده بود که از امرش خدا ناامید بود حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه [illegible] از گناهیکه کرده روزی حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند [illegible] خواهید گریست و به بیابانها و صحراها بیرون خواهید رفت و بسر و سینه های خود خواهید [illegible] و کشف پروردگار میفرماید که بندگان مرا از من ناامید مکن مردیست که [illegible] مایوس میکرد و ایشان از امید بسیار سیر سایند در روز قیامت او خدا خواهد فرمود که [illegible] که بندگان مرا از من ناامید ساختی و همیشه در بس است در صفت یاس که آدمیرا از محبت خدا که سر همه فضایل و بالاترین آنهاست باز میدارد زیرا که تا کسی بدیگری امیدوار نباشد او را دوست نمیدارد و همچنین ظن بد بخدا چنانکه مذکور خواهد شد و دلالت بر مذمت این صفت بر میکند پس بر هر کسی لازمست که از این صفت مجتنب و علاج آن بتحصیل ضد آنست که رجا و امیدواری برحمت خداست چنانکه بیاید انشاء الله فصل ضد یاس از رحمت خدا امیدواری باوست که از آن صفت رجا گویند و رجا عبارتست از انبساط و سرور دل بجهت انتظار امر محبوبی و اینسرور و انبساط را وقتی رجا و امیدواری گویند که آدمی بسیاری از اسباب رسیدن بمحبوب را تحصیل کرده باشد مثل انتظار گندم از برای کسیکه تخم [illegible] و آنرا در وقت خود آب دهد اما توقع چیزیکه هیچیک از اسباب آنرا مهیا نکرده باشد آنرا رجا نگویند بلکه غرور و حماقت گویند چون انتظار گندم از برای کسیکه تخم آنرا در زمین شوره زاری که بی آب باشد افکنده باشد و اگر کسی بعضی اسباب را تحصیل کرده باشد و بعضی را تحصیل نکرده که حصول محبوب مشکوک فیه باشد آنرا آرزو و تمنا گویند مثل آنکه تخم را بزمین قابلی افکنند اما در آب دادن آن کوتاهی و تقصیر نماید و چون اینرا دانستی بدانکه دنیا مزرعه آخرتست و دل آدمی حکم زمین دارد و ایمان چون تخمست و طاعات

پس همچنانکه آدمی در خواب احوالی را که با آنها الفت و عادت کرده می بیند و چیزهائی که شباهتی ندارد بآنچه در بیداری دیده هرگز در خواب
نمی بیند چنانچه کور مادر زاد هرگز روشنائی و رنگهای مختلفه را در خواب مشاهده نمیکند و کسیکه تازه بحد بلوغ رسیده باشد و محتلم شود صورت
مجامعت بخواب او در نمیاید همچنین در وقت سکرات موت و بیهوشی پیش از مرگ که مشابه خوابست بغیر از آنچه معتاد شده و الفت
گرفته بنظر او نمیاید و بسا باشد که بواسطه الفت و عادت صورت فاحشه در نزد او متمثل میشود و در آنوقت میل بآن میکند و با این
خیال قبض روح او میشود و بسوء خاتمه از دنیا میرود و بدانکه همچنانکه بسیار میشود که در بیداری چیزها بخاطر او میگذرد که سبب آن را نداند
همچنین در خواب و وقت مردن چیزها بنظر او میاید که باعث آنها ملتفت نمیگردد و گاهست که سبب آنها را بعد از التفات میتوان یافت
مثل اینکه صورت جمیلی را می بیند و بمناسبت آن بفکر صورت خوب دیگر میافتد یا صورت خوبی را می بیند و بضدیت آن بفکر صورت بسیار
بدی می افتد یا اسبی را ملاحظه کند و بواسطه آن شخصی که وقتی سوار آن بود بخاطرش میاید و بسیار میشود که بعضی چیزها بخاطر او میگذرد
که هر چند تامل کند سبب آن را نمیفهمد و حالت خواب و سکرات مرگ نیز چنین است و کسیکه خواهد وقت مردن خاطر او از معاصی و شهوات
محفوظ و اصلا بفکر آنها نیفتد باید که در تمامی عمر خود مشغول مجاهده بوده که نفس خود را از معاصی باز دارد و ریشه شهوات را از دل خود
برکند و مواظبت بر علم و عمل نماید و باطن خود را از فکر مشاغل دنیویه بپردازد و دل خود را محل محبت خدا و انس با او سازد و این ذخیره هنگام
مردن خود نماید زیرا که هر کس با هر حالتیکه زندگانی کرده میمیرد و بر حالتیکه مرده محشور [illegible]
وقت مردن دل او مشغول امری بوده که در زندگانی بیشتر متوجه آن بوده و آنا[illegible]
اهل معرفت از شنیدن سوء خاتمه است که میترسند که در وقت مردن افکار ردیه و خو[illegible]
همین حجاب میانه آنها و پروردگار گردد زیرا که جولان افکار بالکلیه داخل [illegible]
تمام دارد و از اینجاست که اگر کسی خواهد بغیر از ائمه و انبیا علیهم السلام را در خو[illegible]
نکند میت او میگردد و اگرچه مواظبت بر صلاح و طاعت در خصوص ای از نیت دا[illegible]
بیرون میرود و سالم نمیاند همه اعمال حسنه او ضایع و بیفایده است و سالم ماندن
افکار مضطرب باشد و در نهایت اشکالست حضرت رسول صلی الله علیه و آله
میکند تا اینکه میان او و بهشت بقدر دوشیدن شتری باقی نمیماند و خاتمه او بآنچه از
عملیکه باعث شقاوت میشود نوشته اند سر زند و گرا افکار رده که چو برق خاطف در گذ[illegible]
چگونه هلاک شده و لکن تعجب میکنم از کسانیکه نجات یافته در حدیث رسیده ا[illegible]
تعجب میکنند و میگویند چگونه نجات یافت از دنیا اینکه بکار ما در آنجا فنا شد[illegible]
که مردم همه اهل هلاکتند مگر علما و علما همه اهل هلاکتند مگر علم خود عمل کنند کان
و در محل تشویش و بیستند و بجهت اینخطر عظیم و تشویش و بیم مرتبه شهادت در راه خدا مطلوب و مرگ مفاجات ناگوار است زیرا که بسا
باشد که مرگ فجاه در وقتی اتفاق افتد که خاطر آدمی ملتفت فکر بدی باشد و اما شهادت در راه خدا قبض روح در حالتی میشود که در دل
بجز محبت خدا امری باقی نمانده زیرا که کسیکه بامر خدا و رسول قدم در میدان کارزار میاورد مرگ آنچه رضای ایشان بر خود روا داشته است
و از اینجا معلوم میشود که قتلیکه نه بسبب شهادتی باشد که مذکور شد باعث اطمینان از خطر نمیگردد و اگرچه بظلم کشته شده باشد یا بجهاد رفته
باشد و لکن مقصود او رضای خدا و رسول تمام نباشد پس بر هر کسی لازمست که سعی نماید که از این خطر عظیم نجات یابد و خاتمه او بخیر و عاقبت
او بنیکوئی باشد و آن باین نوع میشود که در وقت مردن دل او متوجه بخدا و مملو از حب او باشد تا رستگاری جاوید فایز گردد
و این موقوفست بمجاهده بسیار تا نفس را از شهوات دنیویه باز دارد و بالمره محبت دنیا را از دل بیرون کند و از ارتکاب معاصی و
ملاحظه احوال عاصیان و تصور و فکر در معصیت غایت اجتناب کند و از اهل معصیت و شنیدن حکایات ایشان نهایت احتراز را لازم
شمارد بلکه محبت هر چیز که غیر از خداست از دل بیرون کند و خانه دل را بالمره از ماسوی الله بپردازد تا یاد خدا ملکه او شود و بدون این مطلب
از اینکه خاتمه بخیر خواهد بود ممتنع است شد بلی دانستی که بیهوشی که نزدیک مردن هم میرسد حکم خواب دارد ملاحظه کن حالت خود را که

در اکثر اوقات خوابهائیکه می بینی مطلقا در آن حالت در دل خود محبت خدا را نمی بینی و بخاطرت نمیگذرد که ذات اقدس او را بصفات
کمال آراسته بلکه امور باطله و خیالات فاسده که بآنها انس گرفته در خواب می بینی و اگر نعوذ بالله در هنگام قبض روح دل تو
مشغول چیزی از امور دنیویه بوده باشد و ملتفت معرفت خدا و در بهجت و سرور از محبت او نباشی بعد از مردن همیشه بر این حال خواهی بود
و زیانکاری ابد و شقاوت سرمد نصیب تو خواهد شد پس ای دوست از خواب غفلت بیدار و از مستی طبیعت هشیار شو و دوستی دنیای
دنیه را از دل خود بیرون کن و دل خود را بمحبت و انس پروردگار آباد ساز و از دنیا که خانه عاریت بقدر ضرورت قناعت
کن و از هر چیزیکه باید رفت بقدر حاجت کفایت نما از غذا و طعام ترا اینقدر بس است که حفظ حیات کند و زیاد خوردن آدمی را از قرب
پروردگار دور و از بساط قرب مهجور میسازد و از جامه بقدریکه ساتر بدن باشد کافی است و افزون از آن انسان را از کار آخرت
باز میدارد و از مسکن و خانه آنقدر که ترا از باران و آفتاب محافظت کند کفایت میکند و از این بیشتر خانه جاوید را خراب میکند
و اگر با بهائم کسی حشر نمائی سعی کن که بتواند بکار آخرت پرداخت و اگر از تنگدستی زیاده شغل او در دنیا بسیار و دل او هر لحظه بفکری گرفتار
میگردد و هر دمی غمی و هر ساعتی محنتی و هر نفسی شغلی و هر زمانی در مرحله خواهد بود و حرکات و اوقات او بفکر این و آن تلف و
وقت فرصت برطرف میشود و بعد از آنکه مشاغل دنیویه را از خود دور کنی متوجه دل خود باش و لحظه از آن غافل مشو تا هر وادی
نیفتد و سعی کن که پیوسته در فکر و ذکر خدا باشد و با او انس گیرد که بواسطه آن بهجت دائمیه و سعادت ابدیه فایز گردد و چگونه
عاقل دست از چنین مرتبه بر میدارد و بجهه مشغول شدن بفضول دنیا و امور خسیسه اینعار تیز که نه از ابقائی و نه با کسی با وفائی کرده
کسی زیاده از نصیب خود نخورده و از اینجا چیزی با خود همراه نبرده مشهور است که گفته اند بند بگسل باش آزاد ای پسر چند باشی بند سیم و
بند زر گر بریزی بحر را در کوزه چند گنجد قسمت یکروزه صفت سوم یاس از روح الله و نا امیدی از رحمت خدا و آن
صفت از جمله مهلکات عظیمه بلکه گناهان کبیره است و در کتاب کریم نهی صریح از آن شده چنانکه میفرماید یا عبادی الذین اسرفوا علی
انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله یعنی ای بندگانیکه بر خود ستم و اسراف کرده اید از رحمت خدا نا امید مشوید و باز میفرماید و من یقنط
من رحمة الله الا الضالون کیست که از رحمت خدا مایوس شود مگر گمراهان و اهل ضلالت بلکه از بعضی آیات معلوم میشود که یاس
از رحمت خدا موجب کفر است چنانکه میفرماید و لا ییاس من روح الله الا القوم الکافرون یعنی مایوس نمیشود از رحمت خدا مگر گروه کافران
مرویست که مردی از بسیاری گناهان اینقدر خائف شده بود که از امرزش خود نا امید بود حضرت شاه صلوات الله و سلامه علیه
با و فرمودند ای مرد مایوسی تو از رحمت خدا بدتر است از گناهیکه کرده روزی حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند
که اگر بدانید آنچه را من میدانم کم خواهید خندید و بسیار خواهید گریست و به بیابانها و صحراها بیرون خواهید رفت و بر سر و سینه های خود خواهید
زد و پناه به پروردگار خواهید برد پس جبرئیل نازل شد و گفت پروردگار میفرماید که بندگان مرا از من نا امید مکن مرویست که
مردی بود در بنی اسرائیل که مردم را از رحمت خدا مایوس میکرد و ایشان را از امید بسیار میترسانید در روز قیامت خداوند فرمود که
امروز من ترا از رحمت خود نا امید میکردانم همچنانکه بندگان مرا از من نا امید ساختی و همینقدر بس است در صفت یاس که آدمی را
از محبت خدا که سر همه فضایل و بالاترین آنهاست باز میدارد زیرا که تا کسی بدیگری امیدوار نباشد او را دوست نمیدارد و همچنین
ظن بد بخدا چنانکه مذکور خواهد شد دلالت بر مذمت این صفت میکند پس بر هر کسی لازمست که از این صفت مجتنب و علاج آن بتحصیل ضد
آنست که رجا و امیدواری برحمت خداست چنانکه بیاید انشاء الله فصل ضد یاس از رحمت خدا امیدواری باو ست که از اصوب رجا
گویند و رجا عبارتست از انبساط و سرور دل بجهه انتظار امر محبوبی و اینسرور و انبساط او وقتی رجا و امیدواری گویند که آدمی
بسیاری از اسباب رسیدن بمحبوب را تحصیل کرده باشد مثل انتظار گندم از برای کسیکه تخم را بعمل آورده زمین قابلی افکنده و آب بآن رسانیده باشد
و آنرا در وقت خود آب دهد اما توقع چیزیکه از هیچیک از اسباب آنرا مهیا نکرده باشد آنرا رجا نگویند بلکه غرور و حماقت گویند چون
انتظار گندم از برای کسیکه تخم آنرا در زمین شوره زاری که بی آب باشد افکنده باشد و اگر کسی بعضی اسباب را تحصیل کرده باشد و
بعضی را تحصیل نکرده که حصول محبوب مشکوک فیه باشد آنرا آرزو و تمنا گویند مثل اینکه تخم را بزمین قابلی افکنند اما در آب دادن آن
کوتاهی و تقصیر نماید و چون این را دانستی بدانکه دنیا مزرعه آخرت است و دل آدمی حکم زمین دارد و ایمان چون تخم است و طاعات

آمیت که زمین را باید بآن سیراب کرد و پاک کردن دل از معاصی و اخلاق ذمیمه بجای پاک ساختن زمین است از خار و خاشاک و کسیکه
که زرع را فاسد میکرداند و روز قیامت هنگام درویدنست پس باید امید داشتن بنده آمرزش را قیاس کرد بامید صاحب زرع
همچنانکه کسی تخم از زمین پاک افکنده آنرا بوقت آب دهد از سنگ و خار و خس پاک سازد پس چشم بلطف پروردگار داشته
نشیند و امید گندم بخانه بردن در وقت درو داشته باشد این امید را رجا گویند و عقلا او را می پسندند و مدح او میکنند همچنین
بنده هرگاه زمین دل از خس و خار اخلاق ذمیمه رفت و روکرد و تخم ایمان در آن پاشید و آب طاعات بر آن جاری ساخت
پس امید بلطف پروردگار هست که او را از سوء خاتمه نگاهدارد و او را بیامرزد و این امید واری او رجاء محمود و در نزد عقل و
شرع مستحسن است و همچنانکه کسیکه از زراعت تغافل ورزد و همه سال خود را بکسالت و راحت بسر برد یا تخم را در زمین شوره که آب
بآن نمی نشیند افکند و بنشیند و توقع درو کردن گندم و بانبار کشیدن داشته باشد او را احمق و مغرور گویند و صاحب او را احمق نامند
همچنین کسیکه تخم ایمان و یقین را در زمین دل نیفکند و لکن خانه دل او مشحون برذایل صفات و مستغرق بجه شهوات و لذات باشد
و او را باب طاعتی سیراب ننماید و چشم مغفرت داشته باشد مغرور و احمق خواهد بود و از آنچه گفتیم معلوم شد که امید واری و
رجا در وقتی است که آدمی توقع محبوبی را داشته باشد که جمع آوری اسباب او را در دست او هست کرده باشد و دیگر چیزی نمانده باشد
مگر آنچه از قدرت او بیرونست که فضل و کرم خداست که از لطف خود او را از سوء خاتمه ایمان او را از شیطان و دل او را از هوا و
هوس محافظت نماید پس احادیث و اخباری که در ترغیب رجا و امید واری بخدا و وسعت عفو و رحمت او رسیده مخصوص است
بکسانیکه چشم داشت رحمت بعمل خالص داشته باشند و بدنیا و لذات آن فرو نرفته باشند پس جان من باهوش باش تا شیطان ترا
فریب ندهد و ترا از طاعت و عبادت باز دارد و بامید و آرزو روزگار ترا بگذراند تا زمام کار از دست تو در رود و نظری باحوال انبیا
و برگزیدگان بارگاه خدا افکن و سعی ایشان را در عبادت ملاحظه نما و ببین که چگونه عمر خود را در خدمت پروردگار صرف نمودند و
روز و شب بخود را در رنج افکنده و بعبادت و طاعت مشغول شدند و چشم از لذات دنیویه پوشیدند و شربت محنت و بلا را نوشیدند
و با وجود این همیشه در خوف و اضطراب و دیده ایشان غرق آب بود اما ایشان امید بعفو و رحمت خدا نداشتند یا از وسعت کرم او
آگاه نبودند بخدا قسم که آگاهی ایشان از من و تو بیشتر و امید واری ایشان بالاتر بود فرد نابرده رنج گنج میسر نمیشود مزد آن گرفت جان
برادر که کار کرد یافته بودند که امید رحمت بی دست آویزی طاعت و عبادت حمق و سفاهت است فرد شبان وادی ایمن
گهی رسد بمراد که چند سال بجان خدمت شعیب کند و ما اینک بعضی از آیات و احادیثی که در فضیلت رجا و امید واری رسیده
بیان میکنیم و بعد از آن بیان میکنیم که رجای بی طاعت غرور و حماقت است پس میگوئیم بدانکه آیات و اخباریکه باعث رجا و امید
واری میشود و ترغیب بآن مینمایند بنهایت و انتها بر چند قسمند اول آیات و اخباریکه در آنها نهی شده از نومیدی از رحمت
خدا چنانکه گذشت دویم احادیثیکه بخصوص رجا و امید واری رسیده چنانکه مرویست که مردی در حالت نزع بود حضرت امیر المؤمنین
صلوات الله و سلامه علیه ببالین او حاضر بودند عرض کرد که خود را میبایم ترسان از گناهان و برحمت خدا امید وارم حضرت فرمود که در هر وقت
این ترس و امید در دل بنده جمع نمیشود مگر آنکه خدا او را بآنچه امید دارد میرساند و از آنچه میترسد ایمن میسازد و از حضرت
رسول صلی الله علیه و آله مرویست که فرمودند در روز قیامت خداوند عالم به بنده میفرماید که چه چیز مانع تو شد از اینکه منکر را دیدی و
از آن نهی نکردی اگر در آنوقت عذر آورد که پروردگارا بتو امید وار بودم و از مردم میترسیدم خدا میفرماید که این گناه ترا آمرزیدم
و باز از آنحضرت منقولست که مرد را داخل جهنم کنند پس در آنجا هزار سال معذب باشد روزی فریاد کشد که یا حنان و یا منان
خداوند عالم بجبرئیل میفرماید که برو بنده مرا نزد من آور پس جبرئیل او را آورده و در موقف عرض پروردگار بدارد پس خطاب الهی رسد
که جای خود را چگونه یافتی عرض کند که بد مکانی بود خطاب رسد که او را بجائیکه داشت برگردانید آن بنده راه جهنم پیش گیرد و روانه
شود و بعقب خود نگاه کند خطاب رسد که چرا بعقب نگاه میکنی عرض کند که چنین امید بتو داشتم که چون مرا از جهنم بیرون آوری دیگر
بآنجا برنگردانی خطاب رسد که برگردانید او را و به بهشت برید و نیز از آنحضرت مرویست که فرمودند که خدا تعالی فرمود مطمئن نشوند
عبادت کنندگان بعباداتیکه بامید ثواب من میکنند بدرستیکه اگر غایت سعی خود را در طاعت بکنند و در مدت العمر نفسها بخود را

رحمت می‌پندارند در بندگی من باز مقصر خواهند بود و حق عبادت مرا بجا نیاورده خواهند بود در مقابل آنچه از من میخواهند از کرامات و نعمت
من و از درجات عالیه در جوار من و لکن باید برحمت من واثق باشند و بفضل و کرم من امید وار باشند و مطمئن و خاطر جمع بحسن ظن بمن
باشند که هرگاه چنین باشند رحمت من ایشان را در مییابد و خوشنودی و آمرزش خود را بایشان میرسانم و خلعت عفو خود را بایشان
میپوشانم بدرستیکه منم خداوند رحمن و رحیم و باین نام خود را نامیده ام و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که دیدم
در کتاب علی بن ابیطالب صلوات الله و سلامه علیه که نوشته بود که حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله بربالای منبر فرمودند قسم بآنخدائیکه بغیر از
او خدائی نیست که بهیچ مؤمنی خیر دنیا و آخرت داده نشده مگر بواسطه حسن ظن او بخدا و امید واری او باو و حسن خلق او و احتراز کردن از غیبت
مؤمنین و قسم بآنخدائیکه غیر از او خدائی نیست که خدا تعالی هیچ مؤمنی را بعد از توبه و استغفار عذاب نمیکند مگر بجهت گمان بدیکه بخدا داشته باشد
و کوتاهی او در امید واری بخداوند و خلق بد و غیبت مؤمنین و قسم بخدائیکه بغیر از او خدائی نیست که هیچ بنده ظن نیکو بخدا نمیدارد مگر اینکه خدا
بظن او رفتار میکند زیرا که خدا کریمست و همه خیرات در دست اوست و شرم دارد که بنده مؤمن گمان نیک باو داشته باشد و گمان
او تخلف کند و امید او بر نیاید پس نیکو کنید گمان خود را بخدا و بسوی او رغبت نمائید سوم از چیزهائیکه باعث امید واری مؤمنین است
آنست که در آیات قرآنیه و احادیث نبویه تصریح شده که ملائکه مقربین و انبیاء مرسلین علیهم السلام از برای طایفه مؤمنین طلب مغفرت
مینمایند و از خدا آمرزش ایشان را مطلبند و البته دعای ایشان مقبول درگاه پروردگار است و خداوند عالم میفرماید و الملائکة یسبحون بحمد
ربهم و یستغفرون لمن فی الارض خلاصه معنی آنکه فرشتگان تسبیح پروردگار خود را میکنند و طلب آمرزش میکنند از برای بندگانی که در
زمین هستند و حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمودند که حیات و ممات من از برای شما خیر است اما در حیات از برای شما احکام شریعت
را بیان میکنم و طریقه و آداب آنرا بشما میاموزم و اما در ممات اعمالیکه از شما صادر میشود بر من عرض میکنند آنچه را می بینم که نیکست حمد خدا را
میکنم و آنچه را که دیدم بدست طلب آمرزش آنرا از خدا میکنم چهارم آنچه رسیده است که چون بنده گناهی کند ملائکه در نوشتن آن
تأخیر میکنند که شاید پشیمان شود و استغفار کند از حضرت امام محمد باقر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که چون از بنده گناهی صادر شود بقدر صبح تا
شام نوشتن آنرا تأخیر میاندازند اگر استغفار نمود نمینویسند و از حضرت امام جعفر الصادق صلوات الله و سلامه علیه منقولست که هر که گناهی کند
هفت ساعت از روز او را مهلت میدهند پس اگر سه مرتبه گفت استغفر الله الذی لا اله الا هو الحی القیوم الکناه او را نمینویسند پنجم از
اموریکه وسیله نجات مؤمنین و باعث امید واری گنهکار انست شفاعت شافع روز قیامت و عذر خواه گناهکاران امت حضرت پیغمبر
رؤف و رحیم صلی الله علیه و آله است و ائمه طاهرین علیهم سلام الله که چون عرصه قیامت برپا شود خود و اهلبیت بزرگوار او دامن شفاعت
بر کمر زنند و کمر عذر خواهی نامه سیاهان امت را بر میان بندند و عفو تقصیرات ایشان را از بارگاه احدیت مسئلت نمایند و از خدا آمرزش ایشان را
طلب نمایند و چنانچه خداوند مهربان بآن برگزیده جهانیان وعده فرموده شفاعت او را قبول خواهد فرمود و لسوف یعطیک ربک فترضی
یعنی هر آینه زود باشد که پروردگار تو اینقدر بتو بخشش و عطا کند که تو راضی و خشنود شوی و در تفسیر این آیه رسیده است که آنحضرت صلعم
راضی نخواهد شد که یکنفر از امت او بجهنم باشد و از حضرت رسول صلعم مرویست که فرمودند ادخرت شفاعتی لاهل الکبایر من امتی یعنی من شفاعت
خود را ذخیره کرده ام از برای صاحبان گناهان کبیره راست خود الحق این بشارتیست که چشم مؤمنان بآن روشن و دل ایشان شاد و خرم
میشود شعر ای گروه مؤمنان شادی کنید همچو سرو و سوسن آزادی کنید آری چرا شادی نکنند و حال آنکه از برای ایشان چنین
عذر خواهان هست شعر چه غم دیوار امت را که باشد چو تو پشتیبان چه باک از موج بحر آنرا که باشد نوح کشتیبان ششم بشارت و
مژدهائیکه از برای شیعیان وارد شده است که ایشان مخلد در جهنم نخواهند بود و دوستی پیغمبر صلعم و اهلبیت او همه ایشان را از عذاب جهنم
خلاص خواهد کرد و بغیر از دشمنان خدا کسی داخل جهنم نخواهد شد و دوستان خود را بآن میترسانند و میفرماید ذلک یخوف الله به عباده یعنی
بترساند خدا بندگان خود را باتش جهنم و میفرماید اتقوا النار التی اعدت للکافرین یعنی بپرهیزید از آتش جهنم که از برای کفار خلق و مهیا شده
و باز میفرماید لا یصلیها الا الاشقی الذی کذب و تولی یعنی باتش جهنم نمیافتد مگر بسیار شقی که تکذیب پروردگار را کند و از آنها اعراض
نماید هفتم آنکه وارد شده است بخصوص وسعت عفو و مغفرت خدا و فور مهربانی و رحمت او چنانچه فرموده و ان ربک لذو مغفرة للناس
علی ظلمهم یعنی بدرستیکه پروردگار صاحب مغفرت و آمرزش است مردمان را بر گناهانیکه کرده اند و مرویست که خداوند عالم بحضرت پیغمبر صلعم

در حدیث قدسی

احوال آمرزیدن در روز قیامت

وحی فرستاد که من در روز قیامت محاسبه امت ترا بتو وا میگذارم آنحضرت عرض کرد که تو از برای ایشان بهتری از من و محاسبه ایشان با تو باشد
خطاب رسید که هرگاه چنین باشد من هم ترا در حق ایشان مخذول و منکوب نخواهم کرد و مرویست که روزی حضرت رسول گفت یا کریم العفو
جبرئیل عرض کرد که میدانی معنی کریم العفو را یعنی بدی بندگان را برحمت خود عفو میکند و بعد از آن آنها را بکرم خود مبدل بحسنات میکند و مرویست
که هرگاه بنده گناهی کند و استغفار نماید خداوند عالم بملائکه میفرماید ببینید بنده مرا که گناهی از وی سر زد پس دانست که او را پروردگاریست که گناهان را
بیامرزد و بگناه مؤاخذه میکند پس گواه میگیرم شما را که من او را آمرزیدم و در حدیث قدسی وارد است که من خلق را آفریدم تا از من
نفع برند و سودی کنند و نیافریدم ایشان را که من از آنها منتفع گردم مثنوی من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان
جودی کنم و مرویست که اگر بندگان گناه نکنند خدا خلقی دیگر خواهد آفرید که گناه کنند تا ایشان را بیامرزد و حضرت پیغمبر صلعم فرمودند
که بآن خدائی که جان من در قبضه قدرت اوست که خدا به بنده مهربانتر است از مادر مهربان بفرزند خود و در احادیث وارد شده است که در روز
محشر خداوند عالم چندان آمرزش و مغفرت کند که بخاطر هیچکس خطور نکرده باشد تا آنکه شیطان بطمع افتد و آیات و اخباریکه در این معنی رسیده
از حد و حصر متجاوز و بیان از شرح و ذکر همه آنها عاجز است نهم اخباریکه رسیده است که هر بلا و ناخوشی و مرضیکه در دنیا بمؤمن میرسد
حتی پای او که بسنگی بر آید کفاره گناهان او میشود و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمودند که تب از بوی آتش جهنم است و همینقدر نصیب
مؤمنین است از آتش جهنم و هم اخباریکه وارد شده است در خصوص اینکه با وجود ایمان گناه ضرر نمیرساند همچنانکه با وجود کفر هیچ عملی
نفع نمی بخشد و اینکه گاهست خدا تعالی بجهة مقدار ذره از ایمان با عمل خوبی از اعمال صالحه بنده را بیامرزد و داخل بهشت میکند یازدهم
اخباریکه رسیده است در ترغیب و امر بحسن ظن بخدا چنانکه شمه از آن گذشت و از آنجمله حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمودند خدای تعالی
میفرماید که من در پیش گمان بنده خود هستم پس هرچه میخواهد بمن گمان کند و نیز از آنحضرت هم مرویست باید هیچیک از شما نمیرد مگر بحسن ظن
بخدا منقولست که یکی از علما را در خواب دیدند با او گفتند حقتعالی با تو چکرد گفت چون روح مرا قبض کردند خطاب رسید که یا شیخ السوء یعنی
ای شیخ بدکردار چنین و چنان کردی پس بنحوی خوف و دهشت بر من غلبه کرد که حد و پایان نداشت عرض کردم که باین نحو حدیث از پیغمبر تو
بمن نرسیده حقتعالی فرمود بچه نحو رسیده گفتم بمن رسیده که پیغمبر تو گفت که جبرئیل بمن گفت که حق سبحانه و تعالی میفرماید که من در نزد ظن بنده خود
خود هستم هر نحو که بمن گمان برد چنان با او سلوک خواهم کرد و گمان من این بود که مرا عذاب نخواهی کرد پس حقتعالی فرمود که پیغمبر من راست گفته
و جبرئیل راست گفته و تو نیز راست گفتی ای ملائکه من ببرید این بنده را داخل بهشت کنید و در میان حور و غلمان داخل نمائید دوازدهم
احادیثیکه وارد شده است که در روز قیامت کفار و دشمنان اهلبیت رسالت علیهم السلام فدای مؤمنین و شیعیان خواهند شد و گناهان
شیعیان را بپای ایشان نوشته آنها را بعوض بجهنم خواهند برد همچنانکه مرویست که حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که امت من امت مرحومه اند و در
آخرت از برای ایشان عذابی نیست و آنچه باید از عقاب بایشان برسد در دنیا بواسطه بلاها و محنتها و زلزلها میرسد و چون در قیامت شود
هریک از امت من مردی از کفار و اهل کتاب بدهند و گویند این فدای تست از آتش و در احادیث اهل بیت علیهم السلام وارد است که ناصبین و
دشمنان ما اهلبیت را بسبب ظلمیکه بشیعیان ما کرده اند و بدی ایشان را گفته اند فدای ایشان خواهند کرد و از حضرت صادق صلوات الله و سلامه علیه
مرویست که روز قیامت یکی از شیعیان ما را که دوستی ما را محافظت کرده باشد و در دین خود تقیه نموده باشد و حقوق برادران مؤمن خود را
بجا آورده باشد ولیکن در طاعت و عبادت کوتاهی کرده باشد میآورند مقابل او صد نفر یا بیشتر تا صد هزار نفر از دشمنان ما و میگویند
اینها فدای تست از آتش جهنم پس آن مؤمنان را ببهشت میبرند و آن ناصبین را بجهنم داخل میکنند و اما آنچه دلالت میکند بر آنچه گفتیم که رجا و امید
برحمت و مغفرت باید بعد از طاعت و عبادت باشد و بدون آن غرور و حماقت است از آیات و اخبار بسیار است چنانکه حق سبحانه و تعالی میفرماید
ان الذین آمنوا و الذین هاجروا و جاهدوا فی سبیل الله اولئک یرجون رحمة الله یعنی بدرستیکه کسانیکه ایمان آوردند و بجهة متابعت رسول ترک
اوطان خود را نمودند و در راه خدا با کفار و نفس اماره جهاد کردند ایشانند که امیدوار برحمت پروردگارند و در مقام مذمت طایفه میفرماید
فخلف من بعدهم خلف ورثوا الکتاب یأخذون عرض هذا الادنی و یقولون سیغفر لنا خلاصه معنی آنکه از عقب گذشتگان طایفه آمدند که کتاب
خدا از گذشتگان بایشان رسید و ایشان گرفتار متاع دنیوی گشتند و آنها را اخذ کردند و میگویند که زود باشد که ما آمرزیده شویم و از
حضرت پیغمبر صلعم مرویست که احمق کسیست که متابعت هوا و هوس نفسانی کند و آرزو از خدا داشته باشد و شخصی بخدمت حضرت امام جعفر

در بیان خوف و رجا

در وصیت لقمان

الصادق علیه السلام عرض کرد که قومی هستند که گناه میکنند و میگویند امید بخدا داریم و همیشه چنین اند تا مرگ ایشان برسد حضرت فرمود که
اینها کسانی هستند که آرزو میکنند و دروغ میگویند رجا و امید ندارند بدرستیکه کسیکه امید بچیزی داشته باشد در صدد طلب آن بر
میآید و کسیکه از چیزی بترسد از آن میگریزد و شخصی بحضرت عرض کرد که قومی از دوستان تو معصیت میکنند و میگویند ما امیدواریم
حضرت فرمود دروغ میگویند دوستان ما نیستند اینها قومی هستند که امانی و آمال ایشان را مضطرب کرده است کسیکه امید بچیزی داشته باشد
عمل از برای آن میکند و باز از آنحضرت مرویست که مؤمن نیست مگر خوف و امید داشته باشد و خوف و امید نمیدارد مگر در وقتیکه
عمل کند از برای آنچه میترسد و بآن امید دارد فصل دانستی که خوف و رجا دو صفت از صفات محموده و اخلاق فاضله و فضیلت آنها
باعتبار آنست که آدمی را بر طاعت و عبادت میدارند و باعث مداوای دل رنجور میگردند و این در اشخاص مختلف میشود گاهست شخصی است
که ترس و خوف در او بیشتر بکار میدارد و از طمع و امید چنین شخصی صفت خوف از برای او اصلح است از رجا و گاهست شخصی دیگر بعکس است
و حکم آن نیز بر عکس است و کسیکه بر او صفت امن از عذاب خدا غالب باشد و از مکر الله ایمن باشد صلاح او تحصیل صفت خوفست و کسیکه
بر او یأس از رحمت خدا غلبه داشته باشد اصلح از برای او تحصیل صفت رجاست شخصیکه غرق بحر معاصی و گرفتار دام شهوات دنیویه بوده باشد باید
در صدد تحصیل خوف بر آید و کسیکه معاصی ظاهره و باطنه را ترک کرده باشد اصلح از برای او اینکه ترس و امید مساوی باشد خلاصه
اینکه هر کدام که آدمی را بیشتر بر تحصیل مقصود باز میدارد تحصیل آن اهمست و اگر در این خصوص مساوی باشد اصلح اعتدال این دو صفت و تساوی
آنهاست چنانکه خدا تعالی در وصف جماعتی میفرماید یدعون ربهم خوفا و طمعا پروردگار خود را میخوانند با ترس و امید و حضرت
امیرالمؤمنین صلوات الله و سلامه علیه بیکی از اولاد خود فرمودند که ای فرزند چنان از خدا بترس که همچنین دانی که اگر طاعات همه اهل زمین را
داشته باشی از تو قبول نخواهند کرد و چنان بخدا امیدوار باش که چنان دان که اگر گناهان همه اهل زمین را کرده باشی ترا خواهد آمرزید
حارث بن مغیره گوید بحضرت صادق سلام الله علیه عرض کردم که در وصیت لقمان چه بود فرمودند چیزهای عجیبه در آن بود و عجیبتر از
همه آنکه بپسر خود وصیت کرده بود که چنان از خدا بترس که اگر طاعت ثقلین را با خود ببری چنان دانی که ترا عذاب خواهند کرد و چنان امیدوار
باش که اگر گناه ثقلین را با خود ببری چنان دانی که بر تو رحم خواهند کرد بعد از آن حضرت فرمودند که پدرم میگفت که هیچ بنده مؤمنی نیست
مگر اینکه در دل او دو نور است یکی نور خوف و یکی نور امید که هر کدام او وزن کنی از دیگری زیادتر نیست و از آنچه گفتیم ظاهر شد که از
برای سه کس صفت رجا افضل و اصلح است از صفت خوف یکی کسیکه واجبات خود را بجا آورد و از محرمات اجتناب کند و لکن نفس او
در بجا آوردن مستحبات و صرف عمر در طاعات کسل باشد و چنین شخصی باید امید بوصول بآنچه خداوند عالم وعده فرموده از برای متقین
در درجات علیین داشته باشد تا نشاطی در خاطر او حاصل شده او را بر جمیع اعمال صالحه بدارد دوم کسیکه عمر خود را بمعصیت صرف کرده باشد
و صفحه نامه اعمال خود را سیاه نموده باشد و بانچه از خلاصی خود از عذاب الهی مأیوس باشد و چنانچه توبه در خاطر او گذرد شیطان
او را ناامیدی بخواند و بگوید توبه تو کجا قبول میشود و چه فایده بر توبه تو مترتب میگردد و بانچه از توبه و عبادت باز ماند چنین شخصی نیز باید
تحصیل صفت رجا را بکند و فریب ابلیس را نخورد و بداند که پروردگار عالم دریای بیمنتهای فیض و رحمت است و بیک برگشت گناه هفتاد
ساله را می بخشد شعر راه نومید گرفتم رحمتم دل میدهد که گنهکاران بشنو امید عفو است از رحیم سوم شخصیکه چندان خوف
بر او غلبه کرده باشد که مشرف بر هلاکت باشد و از کثرت خوف نزدیک ضرر ببدن او باشد و غیر این سه طایفه اگر از اهل معصیت نباشد بهتر تساوی
خوف و رجای اوست اما کسانیکه بفریب شیطان مغرور و روز و شب مشغول لهو و لعب و سر در طاعات و عبادات کسل و در معاصی و شهوات
شجاع و قوی دل نه در فکر حرام و نه حلال و نه اندیشه عقاب و نه نکال مانند اکثر اهل این عصر و ابنای این روزگار پس دوای صفت رجا بایشان دادن
سم قاتلست زیرا که از شنیدن وفور رحمت خدا بغیر از طغیان جرأت ایشان بر عصیان چیزی حاصل نمیشود پس واعظ مردم را نیز لازم است
که مرض هر شخصی را بشناسد و علت او را بداند و مزاج مردم را بداند و هر کسی را بچیزیکه رفع مرض او را بکند معالجه کند نه اینکه دوائی دهد که مرض او را زیاد
کند پس در مثل روزگار ما باید سعی در بیان اسباب خوف نمود و مردم را از عذاب الهی ترسانید نه اینکه قصد از موعظه دست آوردن دل مردم با
حشم و اثبات آفرین و تحسین از ایشان و بانچه ذکر اسباب امیدواری کنند و خود و مردم را بهلاکت افکنند و اما در مقامیکه این علاج بسا
و باعث جرأت بر معصیت نگردد شبهه نیست که بندگان را بخدا امیدوار نمودن اولی و افضل زیرا که طاعت با امید مرتبه بالاتر و بهتر است از

طاعت بکار نرسد باشد و مقرب ترین مردم در نزد خدا کسی است که او را دوست تر داشته باشد و دوستی بطمع و امید هم میرسد زیرا که
وبیم از آنچه او میترسد زنش کرده است بیدکمان بخدا و در اخبار پیشینیان رسیده است که خداوند عالم بحضرت داود علیه السلام وحی فرستاد
که دوست دار مرا و مرا دوست من کن عرض کرد پروردگارا مردم را چگونه دوست تو کنم فرمود که نعمتهای مرا با ایشان ذکر کن و
نعمتهای و احسان مرا پایان نیست و یاد ایشان بیاور یکی از بزرگان دین همیشه راههای امیدواری را از برای مردم بخدا ذکر میکرد چون
از دنیا رفت او را در خواب دیدند گفت مرا بردند در موقف خطاب پروردگار باز داشتند خطاب رسید که چه ترا برانداشت که پیوسته
مردم را بطمع و امیدواری میداشتی عرض کردم که خواستم دوستی ترا در دل ایشان جا دهم خدای تعالی فرمود که من ترا آمرزیدم پس چگونه
رجا افضل از خوف نباشد و حال آنکه آبخور صفت رجا از دریای رحمتست و آبخور صفت بیم از دریای غضب و کسیکه ملاحظه صفات مقتضیه لطف
و رحمت را نماید محبت بر او غالب میشود و نهایت مقامات الاتر از محبت نیست و اما خوف موقوفست بالتفات بصفات مقتضیه غضب و از آن محبتی
چندان حاصل نمیشود و لیکن چون معاصی و غرور بر خلق غالبست خصوصا اهل این زمان پس اصلح بحال ایشان غلبه خوفست بقدریکه ایشان را بطاعت بدارد
و شهوات دنیویه را بر ایشان تلخ کند و دل ایشان را از خانه غرور بکشاند و خاطر ایشان را از علایق این عالم سرد کند و لکن تا هنوز مشرف بر
مرگ نشده اند باید چنین باشند اما در وقت مردن اصلح بحال هر کسی آنست که صفت رجا در آنوقت بر او غالب باشد زیرا که خوف تازیانه عمل است
و در آن هنگام وقت عمل بسر آمده است و زمان طاعت گذشته است و ممکن که خوف در آنوقت باعث کمی دوستی خدا شود و باید هر کسی
با دوستی خدا از دنیا برود تا شوق بلقای او داشته باشد و کسیکه خدا را دوست داشته باشد و مشتاق لقای او باشد شاد و فرخناک از دنیا میرود
زیرا که شادی بالاتر از آن نیست که کسی بنزد محبوب خود در رود و او را ملاقات کند همچنانکه هیچ المی بدتر از این نیست که کسی از محبوب خود مفارقت کند
پس مسکین و بیچاره کسی که در آنوقت دوستی فرزند و عیال و جاه و مال بر دل او غالب باشد و همه محبوبهای او در دنیا باشد و بهشت او دنیا
باشد زیرا که بهشت جائیست که همه آنچه آدمی دوست دارد در آنجا باشد پس بمرگ از بهشت بیرون میرود و این اول المیست که در وقت
مرگ باهل دنیا میرسد علاوه بر آنچه بعد از مرگ باو میرسد و کسیکه دوستی بدنیا نداشته باشد و علاقه با آنچه در آنجاست از برای او نباشد دنیا
از برای او حکم قفس و زندان خواهد داشت و مرگ او خلاصی از زندان خواهد بود و این اول بهجتیست که باو میرسد علاوه بر خیرهائیکه از برای
او آماده است فصل چون فضیلت رجا را دانستی و موقع آن را شناختی بدانکه کسیکه محتاج باینصفت باشد طریقه تحصیل آن این است که
ابتدا در آنچه گفتیم از اسباب امیدواری تامل کند و آنها را بر دل خود نقش کند و تکرار کند و پیوسته متذکر آنها بوده باشد پس ملاحظه نماید
در نعمتهای فراوان و کرامتهای بیپایان که در دنیا ببندگان خود نموده حتی اینکه هر چیزیکه از برای ایشان ضروراتست آماده کرده اگر چه چیز
باشد که گاهی نادرا بآن احتیاج شود در امور دنیای ایشان پس هر گاه عنایت الهیه در خصوص تهیه اسباب دنیویه و آفریدن آنچه وجود
آن ضروریات نبود کوتاهی نکرده باشد در خانه دنیا که حقیقه منزل بلا و محنتست نه خانه سرور و راحت و راضی نشده باشد که در آنجا هم
چیزی باشد که نباشد بلکه آنچه مصرف زینت و جمال ایشان میشود نیز خلق کرده باشد چگونه خود راضی خواهد گردید که در خانه آخرت که محل
فیض و نعمت و خانه احسان و راحتست بندگان را مهمل و معطل گذارد بلکه گرفتار عذاب ابد و عقاب مخلد سازد مثنوی از تو امید بورت
چون بود ماتم این ما خود که سورت چون بود با وجود اینکه خود فرموده است سبقت رحمتی غضبی یعنی رحمت من بر غضبم سبقت گرفته است
و در دنیا با وجود اشتغال بمعاصی و لهو و لعب عمر ابار بزخرف چگونه در آخرت که دست از همه جا کوتاه و آدمی عاجز درگاه او بیچاره و امید او را
میگذارد شعر آنکه جان بخشید و روزی داد و چندین فضل کرد هم ببخشاید چو مشتی استخوان بیند رمیم و بالاتر چیزیکه باعث امیدواری
بندگانست آنست که خداوند عالم خیر محض است و هیچ شری در او نیست و فیاض علی الاطلاق و بخشنده مطلق خلق را آفریده تا بر ایشان جود و احسان
کند و فضل و کرم خود را ظاهر سازد پس البته کسانیکه بوحدانیت او قائل و تصدیق پیغمبر او را نموده اند بر ایشان رحم میکند و ایشان را در عذاب
دائمی وا نخواهد گذاشت شعر از خیر محض جز نکوئی ناید خوش باش که عاقبت نکو خواهد بود صفت چهارم ضعف نفس و سستی آن و علامات
اینصفت چیستی عجز و زبونی و اضطرابست در وقت حدوث حادثه یا نزول بلیه و متزلزل شدن بهر چیزی اگر چه جزئی باشد و این صفتی است
خبیث در دل و صاحب آن در نظرها خوار و بیمقدار و لازم آن ذلت و اهانت و کناره جستن از کارهای بزرگ و امور عالیه و مسامحه در امر
بمعروف و نهی از منکر و اضطراب و تزلزل باندک چیزی از بلاها و مخاوف و صاحب اینصفت از رسیدن بمراتب بلند و مناصب ارجمند محروم و

فضیلت رجا

صفت ضعف نفس

بی‌بهره از بزرگی و عزت در هر دو عالم بر کنار و دور است و پیوسته قلب او مضطرب و لرزان و همه از حوادث دنیا خائف و ترسان است و هر ساعتی
در تشویشی و غصه‌ای و هر لحظه در بیمی و المی است طبیعت او طبیعت کودکان و حیلت او حیلت زنانست جامه مردان بر او عار و از مردمی و مردی
برکنار و در اخبار وارد شده است که مؤمن از ذلت نفس بری است حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمودند خداوند عالم بنده مؤمن را
در هر کاری اختیار داده و لکن در خصوص نفرموده است او را که خود را ذلیل و حقیر کند آیا نشنیده که خدا میفرماید و لله العزة و لرسوله و للمؤمنین
عزت از آن خدا و پیغمبر و مؤمنانست پس بنده مؤمن باید خود را عزیز بدارد و ذلیل ننماید باید از کوه محکمتر باشد از کوه میتوان چیزی
بتیشه شکست و از دین مؤمن چیزی شکسته نمیشود و علاج اینصفت چنینست چنانست که در جبن و خوف مذموم گذشت و تحصیل کردن ضد
آن فصل بدانکه ضد اینصفت بزرگی نفس است و محکمی دل و علامات آن آنست که آدمی تحمل کند آنچه را بر او وارد میشود و بیچاره صفت
بهر بادی متزلزل نگردد و چون موش و روباه بهر حرکتی بپیچ و راست نشود بلکه چون کوه پا بر جا بادهای مخالف بر او وزد بر او التفات
نکند و چون شیر قوی پنجه از حمله دلاوران رو نگرداند و در احادیث وارد است که مؤمن صاحب صلابت و مهابت و عزتست و همه اینها
نوع بزرگی نفس و قوت دلست و از حضرت امام محمد باقر صلوات الله علیه مرویست که خدا بمؤمن سه خلعت کرامت فرموده عزت در دنیا
و آخرت و ظفر و رستگاری در دنیا و آخرت و مهابت در دل ظالمین و اهل معصیت و کسیکه صاحب اینصفت شریف بوده باشد که فی الحقیقه
سرآمد همه صفات و افضل اکثر ملکاتست خاری و عزت در نظر او یکسانست و تهی دستی و ثروت در نزد او همعنان نه از دوستی ابنای
روزگار شاد و نه از دشمنی ایشان باک نه از مدح ایشان خرم و نه از ذم ایشان غمناک میگردد چنانچه حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه
فرمودند که اگر شمشیر بکشند و پشت بپشت یکدیگر داده رو بمن آیند سر موئی تفاوت بحال من هم نمیرسد بلکه کسیرا که اینصفت غایت شد در
پیش او مرض و صحت و حیات و موت متفاوت نیست و از گردش روزگار و تقلب لیل و نهار مطلقا متاثر نمیگردد و از تبدل احوال و تراکم
اهوال اصلا متزلزل نمیگردد بلکه اینصفت فاضله صفتی نیست که هر کسی بآن تواند رسید و چشمه نیست که هر بیسر و پائی از آن آب تواند
نوشید و سرا پرده نیست که هر شخصی گرد آن تواند گردید و میدانی نیست که بجز سواران معرکه مردانگی در آن جولان کند و راهی است که بجز نامداران
وادی بشری قدم در آن ننهند شعر سالها باید که تا صاحبدلی پیدا شود بوسعید اندر خراسان یا اویس اندر قرن و طریق تحصیل این
صفت از آنچه در تحصیل صفت شجاعت و دفع خوف مذموم گذشت معلوم میشود صفت پنجم دنائت همتست و آن عبارتست از سستی طبع و قصور
همت از طلب کارهای بزرگ و امور عظیمه خطرناک و قناعت نمودن نفس بتعلقهای پست و اعمال جزئیه و اینصفت نتیجه کوچکی و ضعف
نفس است و ضد اینصفت علو همتست که عبارتست از سعی نمودن در تحصیل مراتب عالیه و مناصب متعالیه و طلب کردن کارهای بزرگ و کسیکه
همت او عالی باشد با امور جزئیه سر فرو نیاورد و بطمع منافع خسیسه دنیویه خود را نیالاید و از بیم مضرت و خطر دست از مطلوب خود باز ندارد بلکه
دنیا و مافیها در نظر او خوار و لذات جسمانیه در نزد او بی اعتبار نه از رو آوردن دنیا باو شاد و فرخناک و نه از پشت گردش نمودن
غمناک میشود شعر غلام همت رندان بی سر و پایم که هر دو کون نیرزد به پیششان یک کاه بلکه صاحب اینصفت چون قدم در راه
طلب نهاد و در صدد تحصیل مقصود بر آمد نه او را بیم جانست و نه پروای سر نه از شمشیر میترسد و نه از خنجر و میگوید شعر دست از طلب ندارم
تا کام من بر آید یا جان رسد بجانان یا جان ز تن بر آید و چون اینصفت بمرتبه کمال رسید صاحب آن طالب مقصد اعلی میگردد و ایمان حقیقی از برای
او هم میرسد و مشتاق مرگ میشود همچنانکه در اخبار وارد شده تحفه بهتر از مردن در نزد او نیست و شادی بالاتر از مفارقت دنیا از برای
او حاصل نمیشود و گاهی بزبان حال میگوید شعر آن مرد نیم کز عدمم بیم آید کان بیم مرا خوشتر از این بیم آید جانیست بعاریت مرا داده
خدای تسلیم کنم چه وقت تسلیم آید و زمانی گوید مرگ اگر مرد است گو نزد من آی تا در آغوشش در آرم تنگ تنگ من
از آن عمری ستانم جاودان او ز من دلقی ستاند رنگ رنگ و گاهی گوید این جان عاریت که بحافظ سپرد دوست
روزی رخش ببینم و تسلیم وی کنم و اینصفت نتیجه بزرگی ذات و شجاعت نفس است و بالاترین فضائل نفسانیه و اعظم مراتب انسانیت است
زیرا که هر که بجائی رسیده و بمراتب ارجمند سرفراز گردیده بواسطه اینصفت شده و صاحب اینصفت هرگز خود را بمرتبه پست راضی نمیکند و بامور
جزئیه دنیه سر فرو نیاورد شعر ز آب خرد ماهی خرد خیزد نهنگ آن به که با دریا ستیزد پس دامن همت طلب بر میان زند و کمر همت
می بندد تا خود را بمراتب بلند برساند پس خداوند منان در جوهر انسان و جبلت آن چنین قرار داده که بهر کاری که کمر بندد و هر امریکه پیش نهاد

خود سازد

خود سازد و در آن سعی و اجتهاد کند البته از پیش بر میدارد و بمطلوب خود میرسد شعر هر کار که جستم از دری در آن کار دادش ماکیادوری
و من جاهد فینا لنهدینهم سبلنا هر که در راه ما جهد و سعی کرد راه و منزل خود را باو مینمائیم من طلب شیئا و جد وجد هر که در طلب چیزی
برآید و کمر اجتهاد در میان بندد البته آنرا در مییابد و بدانکه شهامت که یکی از صفات حسنات است از نتایج علو همتست و آن عبارتست از
حریص بودن آدمی بر انجام دادن امور عظیمه که نام او بمرور دهور در صفحه روزگار باقی بماند صفت ششم بی غیرتی و بی حمیتی است
و آن کوتاهی و اهمال کردنست در محافظت آنچه نگاهبانی آن لازمست از دین و عرض و اولاد و اموال و این صفت از مهلکات عظیمه و
صفات خبیثه است و بسا باشد که بدیوثی منجر میشود و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمودند که دل مرد بی غیرت سرنگونست و فرمودند
که اگر مردی در اهل خانه خود ببیند امری که منافی غیرت باشد و بغیرت نیاید خداوند مرغی را فرستد که او را قفندر گویند و چهل روز بر در خانه
او مینشیند و فریاد میکند که خدا غیور است و صاحب غیرت را دوست میدارد اگر آن مرد بغیرت آمد و نهی کرد پرواز میکند و بر سر او می نشیند و
بالهای خود بر چشمهای او میزند و میپرد و بعد از این روح ایمان از آن مرد مفارقت میکند و ملائکه او را دیوث مینامند و حضرت امیر صلوات الله
و سلامه علیه در وقتیکه در عراق بودند فرمودند ای اهل عراق شنیده ام زنان شما در راهها با مردان مدافعه میکنند یعنی شانه بشانه میزنند
میزنند که راه بدهند آیا حیا نمیکنید و باز فرمودند که حیا نمیکنید و بغیرت نمیآئید که زنان شما بازار میروند و با کفار شانه میزنند هم که
راه بیابند و ضد این صفت غیرت و حمیت است و آن نتیجه شجاعت و قوة نفس است و از شرایف ملکات و فضایل صفاتست و کسیکه از این
صفت خالیست از زمره مردان خارج و نام مردی بر او نالایق است از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه مرویست که خداوند
تبارک و تعالی غیور است و صفت غیرت را دوست میدارد و از غیرت اوست که همه اعمال ناشایسته ظاهریه و باطنیه را حرام کرده است
فصل بدانکه حمیت و غیرت آنستکه آدمی نگاهبانی کند دین خود و عرض و اولاد و اموال خود را و از برای محافظت و نگاهبانی
هر یک طریقه ایست که صاحب غیرت و حمیت از آن تجاوز نمیکند اما غیرت و حمیت در دین آنستکه سعی کند در رد بدعت کسیکه بدعت در
دین نهد و کسیکه اهانت بدین رساند و دفع ادعای باطل کنندگان دین و در دشمنی منکرین و کشتن کسانیکه از دین بر گردند یا اینکه
یا اینکه انکار ضروری دین نمایند و در ترویج احکام دین لازمه جد و جهد را بعمل آورد و در نشر مسائل حلال و حرام نهایت مبالغه کند
و در امر بمعروف و نهی از منکر مسامحه نکند و با کسانیکه مجاهر بمعصیتند بضرورت و مداهنه و دوستی نکند و با ضرورت هم در دل با ایشان
غضبناک باشد اما غیرت در عرض و حرم آنستکه از اهل خود غافل نشود و اهمال در ابتدای امریکه عاقبت آن منجر بفساد میشود نکند پس
زنان خود را از دیدن مرد نامحرم محافظت کند و ایشان را از رفتن بازار و کوچه منع نماید حضرت رسول صلی الله علیه و آله بحضرت فاطمه
صلوات الله علیها فرمودند که از برای زنان چه بهتر است عرض کرد که هیچ مردی را نه بیند و هیچ مردی او را نه بیند پس فاطمه را بسینه خود چسبانید
و اصحاب آنسرور سوراخهای دیوار خانهای خود را مسدود ساخته بودند که زنان ایشان مردان را نه بینند روزی حضرت پیغمبر صلی الله علیه و
آله فرمودند که هر که اطاعت زن خود را نماید خدای تعالی او را بسر نگون بجهنم افکند عرض کردند که در چه چیز اطاعت کند فرمودند در اینکه از
شوهر خود خواهش کند که بحمامها و عروسیها و عزاها و عیدگاهها برود و جامهای نازک بپوشد و شوهر راضی شود و او را اذن دهد و آنچه
شنیده که در عهد پیغمبر صلی الله علیه و آله زنان بمساجد حاضر میشدند و حضرت ایشان را اذن میدادند مخصوص بزنان آنعصر بود که آنحضرت علم
باحوال ایشان داشت و میدانست که فسادی بر آن مترتب نمیگردد و در این زمان منع زنان از حضور مساجد و رفتن بمشاهد واجب و لازمست
چه جای کوچه و بازار و حمامها و مجامع لهو و لعب مگر زنان عجوزه که از حد فساد گذشته اند از اینجهة بعد از حضرت پیغمبر صحابه آنسرور چنین
رفتار مینمودند و گفتند که هرگاه پیغمبر صلعم بر احوال زنان این زمان مطلع میبودند منع میفرمودند که زنان از خانه بیرون روند و از حضرت صادق
علیه السلام پرسیدند که جایز است که زنان از برای نماز عید و نماز جمعه بیرون روند فرمودند نه مگر زنی که پیر بوده باشد و بالجمله هر که
اندک اطلاعی از احوال زنان این عصر داشته باشد فی الجمله رگ مردی و صفت غیرت و حمیت در او باشد زنان را منع میکند از آنچه احتمال
فساد و ناخوشی داشته باشد از نظر کردن بمردان نامحرم و صدای ایشانرا شنیدن تا ضرورت شرعیه نباشد استماع ساز و نوا و شنیدن حرف و
غنا بلکه از بیرون رفتن از خانه و آمد و شد با بیگانه و تردد بنگاهها و مساجد و حضور بمحافل و مجامع اگر چه مجمع تعزیه حضرت سید الشهداء صلوات الله علیه
بوده باشد و سفر کردن بزیارات مستحبه و امثال اینها زیرا که غالب آن است که ارتکاب این امور از فساد خالی نباشد و اگر هیچ نباشد

نظر ایشان بمردان نامحرم میافتد و صدای ایشانرا میشنوند و این منافی طریقه عفت و خارج از شیوه غیرتست سعدی چو زن راه بازار
گیرد بزن وگرنه تو در خانه بنشین چو زن ز بیگانگان چشم زن دور باد چو بیرون شد از خانه در گور باد بپوشانش از چشم بیگانه
روی وگر نشنود چه زن آنگه چه شوی چو در روی بیگانه خندید زن دگر مرد گو لاف مردی مزن پس در اینعصر بر مردان
صاحب غیرت لازمست که نهایت سعی در محافظت اهل و حرم خود نمایند و ایشانرا از بیرون رفتن خانه ممانعت نماید مگر شرعا واجب شده باشد
چون سفر حج واجب یا رفتن بخانه عالم خدا ترسی بجهة اخذ مسائل واجبه هر گاه مردان خود متمکن از اخذ مسائل و رسانیدن بایشان باشند بلی اگر وثوق
شود که یقین حاصل شود باینکه رفتن ایشان بیکی از مواضعیکه شرعا راجحست چون زیارت ائمه علیهم السلام یا مجمع تعزیه زنان یا امثال
اینها از مفاسد خالیست ظاهر آنست که اذن دادن ایشان جایز باشد همچنانکه رفتن زنان عجوزه بامثال این مواضع ضرری ندارد و از مقتضیات
صفت غیرت آنستکه زنان را منع کند از شنیدن حکایات شهوت انگیز و سخنان عشرت آمیز و مصاحبت با زنانیکه با مردم
آمد و شد دارند سعدی برهنه آتش نشاید فروخت که تا چشم بر هم زنی خانه سوخت ۷ و فرموده اند که سوره یوسف را بایشان تعلیم
نکنید و بر ایشان مخوانید که بفتنه میافتند و سوره نور را بایشان یاد دهید که مشتملست بر مواعظ و نصایح و از همینست که زنان را منع
نموده اند از یاد گرفتن سوره یوسف ع در احادیث و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمودند که زنان را در غرفها جا ندهید و خط نوشتن
بایشان میاموزید و ایشانرا ریسمان رشتن یاد دهید و سوره نور را تعلیم نمائید و بدانکه مرد صاحب غیرت را سزاوار آنستکه خود را در نظر زن
با مهابت و صلابت بدارد تا همیشه از او خائف باشد و بسیر و هوا و هوس خود را نکند و هیچ وقتی زن را بیکار نگذارد بلکه پیوسته او را
مشغول امری سازد از امور خانه یا او را بکسبی بدارد زیرا که اگر بیکار باشد شیطان او را بفکرهای باطل میاندازد و میل به بیرون رفتن و تفرج
و خود آرائی و خودنمائی میکند و بلهو و لعب و خنده و بازی رغبت مینماید و کار او بفساد میانجامد و باید مرد صاحب غیرت جمیع ضروریات زن را
از خوراک و پوشاک و سایر آنچه بآن احتیاج دارد مهیا سازد تا مضطر به بعضی اعمال و اقوال ناشایسته نگردد و مخفی نماند که صفت غیرت
اگر چه خوب و در نظر شرع و عقل مستحسن و مرغوبست اما باید که بحد افراط نرسد و آدمی بنحوی نشود که بی سبب باهل خود بدگمان شود و بر ایشان
زندگانی را تنگ بگیرد و در صدد تجسس باطن ایشان بر نیاید زیرا که همچنانکه در حدیث وارد شده است که زن مانند استخوان کج است
اگر خواهی آنرا راست کنی میشکند و از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که فرمودند که بعضی از انواع غیرتست که خدا و رسول آنرا دشمن دارند و آن
اینست که مرد بی تهمت بر اهل خود غیرت نماید و بالجمله مبالغه در تفحص و تفتیش از احوال اهل حرم خود نمودن نالایق و با طریقه شریعت ناموافق
است زیرا که در اینوقت مرد از ظن بد خالی نخواهد بود و آن شرعا مذموم است چنانکه مذکور خواهد شد و اما مقتضای غیرت بر اولاد
آنست که در ابتدای امر مراقب احوال او باشد و از برای پرستاری و شیر دادن او زنی صاحب عفت و صلاح معین نماید و غذای
او را از حلال مهیا سازی زیرا که طفلیکه گوشت او از شیریکه از غذای حرام هم میرسد متکون شود طبع او خبیث میشود و میلش او را به
خباثت سرشته میگردد و چون بسر حد تمیز رسید باید آداب نیکان را بیاموزی و آداب خوردن و گفتن و نشستن و برخاستن و غیر
اینها یاد دهی پس او را بیاموزی که نخورد مگر از دست راست و در وقت شروع بخوردن بسم الله الرحمن الرحیم بگوید و از پیش خود
لقمه برگیرد و بهر طرف راست نشود و پیش از دیگران دست بطعام نبرد و بر طعام و کسانیکه طعام میخورند نگاه نکند و بشتاب غذا نخورد
و لقمه را نیک بخاید و دست و جامه و سفره را با آنچه میخورد آلوده نکند پر خوری و شکم پرستی را عادت نکند و باید مذمت پرخواری را در
نزد طفل نماید و مدح قناعت و کم خواری را کرد و او را چنان پرورد که در بند غذا نباشد و بهرچه برسد قانع باشد و او را از خود آرائی
و زینت کردن و در بند لباس بودن منع نماید و ایراد نظر او قبیح سازی و با او وانمائی که زینت و خود آرائی طریقه زنانست
و مردان در آن عار دارند و از همنشینی طفلانیکه بناز و نعمت و لباس و زینت پرورش یافته اند او را محافظت کنی و او را بلباس
درشت معتاد سازی و طریقه نشستن و برخاستن و راه رفتن و خوابیدن او را تعلیم کنی و یاد دهی او را که دیگری را در نهادن
و نشستن پشت بدیگری نکند و در حضور مردمان آب دهن نیفکند و انگشت بینی نکند و آب بینی نیندازد و اگر ضرور شود پنهان
بینی را پاک کند و در برابر مردم خمیازه نکشد و پا بر روی پا نیفکند و دست بزنخدان ننهد و بهر طرف نگردد و سر برهنه نسازد و
و با همنشینان تواضع و فروتنی کند و گشاده روئی و خوش کلامی شعار خود سازد و اطاعت بزرگتر را کند و تعظیم ایشان را کند و در

[illegible] باشد و او را منع کند از [illegible] دروغ [illegible] اگر چه راست باشد و از فحش و دشنام و لهو و غیبت [illegible]

[illegible] عادت دهد او را بدرستی [illegible]

[illegible] از پیش پای بزرگتر از خود و بدو زانو نشستن و جا دادن [illegible]

[illegible] محافظت کنی اصل ادب همین است [illegible]

[illegible] در گردش جاری [illegible] و آداب [illegible]

[illegible] قرآن بیاموزد و حکایات نیکان [illegible] بخواند [illegible]

[illegible] این طریقه شجاعان و مردان است [illegible]

[illegible] مشغول بازی و تفریح شود [illegible]

[illegible] اخلاق نیک بیاموزی و او را از رذایل صفات بازداری [illegible]

[illegible] شجاعت و سخاوت و صدق و صفا [illegible]

[illegible]

[illegible]

حضور ایشان بازی نکند و او را منع کنند از بدگوئی و دروغ و قسم دروغ خوردن اگرچه راست باشد و فحش و دشنام و لغو و عیب
و بسیار خندیدن و استهزا کردن و زیاد مزاح کردن و پیش مردم نگریستن و ابتدا بسخن کردن و عادت ده او را بدرست گوئی و با فکر
سخن گفتن و گوش دادن بکسیکه با او تکلم میکند و برخاستن از پیش پای بزرگتر از خود و بدو زانو نشستن و جا دادن و وقار و
و خودداری در جمیع حرکات باو بیاموزد و باید او را از همنشین بد محافظت کنی اصل ادب همین است و بترسانی او را از اینکه از اطفال
یا مردان چیزی بگیرد و باو بفهمانی که بزرگی در عطا و بخشش و در گرفتن خاری و ذلت است و آداب سگانست که در انتظار لقمه دم خود را
میجنبانند و تملق و چاپلوسی میکنند و باید او را بمعلمی متدین و دانا داد که او را قرآن بیاموزد و حکایات نیکان را باو بخواند و از سخنان
لغو او را منع کند و باید باو تعلیم کنی که چون معلم او را بزند صبر و تحمل کند و متوسل این و آن نشود و باو بگوئی که این طریقه شجاعان و مردان است
و در آنوقت چون زنان و بندگان فریاد و فغان نکند و سزاوار آنست که چون از مکتب فارغ شود او را اذن بدهی که مشغول بازی و تفرج شود تا
دل او منبسط و پژمرده نگردد و چون اندک تمیز او بیشتر شد باید اخلاق نیک باو بیاموزی و او را از رذایل صفات باز داری و در نظر
او صفات حسنه را جلوه دهی چون صبر و شکر و توکل و رضا و شجاعت و سخاوت و صدق و صفا و غیر اینها و صاحبان این صفات را در نزد او ستایش
کنی و اخلاق رذیله را از حسد و عداوت و بخل و کبر و دزدی و خیانت و امثال آنها مذمت کنی و ارباب این اخلاق را نکوهش نمائی و او را بطهارت
و نماز بداری و در بعضی از روزهای ماه رمضان او را بروزه داشتن امر کنی و اصول عقاید را باو تلقین نمائی و آداب شریعت را باو یاد دهی و
چون فعل نیکی از او سر زند یا صفات خوبی از او ظاهر شود او را آفرین گوئی و در برابر مردم تحسین کنی و باو احسان نمائی شعر نوآموز را ذکر
تحسین و زه ... ز توبیخ و تهدید استاد به ... و اگر فعل قبیحی از او سر زند دفعه اول ندیده انگاری و بروی او نیاوری و چنان وا نمائی
که کسی جرأت نمیکند که چنین کاری را بکند خصوصا اگر طفل خود ابدا از او پنهان کند تا جری نشود پس اگر دوباره آن کار را از او سر زند در خفیه
او را عتاب و خطاب نمائی و چنان بترسانی که اگر این از او ظاهر شود در نزد مردم رسوا میگردد و بسیار در مقام عتاب بر نیائی و باید پدر هیبت
خود را نگاه دارد و خود را در نظر فرزند بیوقع نسازد و مادر باید او را از پدر بترساند و او را از اعمال ناشایست منع کند و چون تمیز او بیشتر
شد او را بعبادت داری و دنیا را در نظر او خوار سازی و او را به پروردگار امیدوار نمائی و آخرت را در نظر او جلوه دهی و عظمت خدا را باو
ذکر کنی و چون چنین نمائی این اخلاق در دل طفل راسخ میشود و بعد از بلوغ داخل زمره اخیار و از برای پدر باقیات صالحات خواهد بود و اگر
برخلاف این باشد و در تادیب او مسامحه کند تا طفل هرزه که پرورش یابد و بیشرمی و فحش و شکم پرستی و امثال آن را معتاد شود و خبیث
النفس میگردد و وبال پدر و مادر بلکه باعث رسوائی و عار ایشان میشود و خود در دنیا بسختی و محنت و نکبت و زحمت و در عقبی بعذاب
مبتلا میشود شعر بسا روزگارا که سختی برد ... پسر چون پدر نازکش پرورد ... همان طفل کو جور آموزگار ... نه بیند جفا بیند از روزگار
پس بر پدر و مادر لازم است که سعی در تادیب فرزند نماید و بداند که این امانتی است از خدا در نزد او و دل او پاک و جوهر او صاف است
و قابل هر نیک و بدی هست و بهر چه او را تعلیم کنی نشو و نما میکند و پدر هم در ثواب و وبال او شریک است پس او را ضایع و مهمل نگذارد و
از او غافل نشود و دختر را نیز باید مانند پسر تربیت داد مگر در چیزهائیکه تفاوت میان پسر و دختر است پس باید او را بپرده نشینی و حجاب و
حیا و امثال اینها آموخت و بعد از آنکه این ادبها بفرزند آموختی ملاحظه کن که قابلیت و استعداد کدام علم و صنعت را دارد و بتحصیل آن
و آموختن آن بدارد و نگذارد که مشغول امری شود که استعداد آن را ندارد تا عمر او ضایع نگردد و اما غیرت در مال آنستکه بدانکه هر کس را
یاد دهیکه ... در دنیا است بمال محتاج و تحصیل آخرت بآن موقوفست زیرا که معرفت و طاعت ببقاء بدن و حیات منوط و بقای
اینها بغذا و قوت مربوطست پس عاقل باید که بعد از آنکه از مداخل حلال آن را تحصیل نمود سعی در محافظت آن کند باین نحو که بمصرف
آن را خرج نکند و بمصرفیکه فایده اخروی یا دنیوی ندارد نرساند و بغیر مستحق ندهد و بر باد مفاخرت بر باد ندهد و بخودنمائی و خودفروشی
خرج نکند و از دزدان و اهل خیانت آن را محافظت کند و تا تواند ظلمه را بر آن مسلط نسازد و متمکن ایشان را در بردن مالش ندهد و غیرت
اینها از مصارفیکه شرعا رجحانی ندارد و عوضی از برای آن در دنیا و آخرت نیست بلکه مقتضای غیرت آنکه تا خود زنده است اموال خود را
بمصرفی رساند که فایده اش بخودش عاید شود و از برای وارث نگذارد مگر اینکه او را فرزند خلفی باشد که از جمله اخیار بوده باشد که وجود
او نیز بمنزله وجود خود او است و در ثواب او شریک است و چگونه صاحب حمیت و غیرت خود را راضی میکند که مالی را که روز و شب در تحصیل

آن زحمت کشیده و در جمع آن عمر خود را تلف کرده و در عرصات محشر از عهده حساب آن باید برآید از برای شوهر زن خود بگذارد تا از آن بخورد
و قوت گیرد و با زن او جماع کند و نهایت مطلب آن زن خبیثه این باشد که از آن مال غذاهای مقوی ترتیب دهد که شوهرش در مجامعت قوت گیرد و
حقیقت آنکه این مخنثی است که قلتبان و دیوث خود را بآن راضی میکند چه جای صاحب غیرت و حمیت همچنین است گذاشتن مال
از برای سایر ورثه که حق آن میت بیچاره را نمیشناسند و از او یاد نمیکنند و از پسران بدگهر و شوهران دختر و برادران و برادرزادگان و عم و
عمه و خال و خاله و غیر اینها و ایشان اگرچه مثل شوهر زن نیستند اما هرگاه از اهل خیر و صلاح نباشند مال از برای ایشان گذاشتن غیر
از وزر و وبال و فحش و دشنام دیگر ثمری ندارد و همچنانکه در اول این عنصر اشاره میکنیم صفت هفتم عجله و شتابکاریست که آدمی بمجرد
اینکه امری بخاطر او خطور کند اقدام بر آن نماید و بدون آنکه اطراف آن را ملاحظه نماید و در عاقبت آن تأمل کند و این از کمدلی و ضعف
نفس است و از راههای بزرگ شیطان است و این لعین بسیاری از فرزندان آدم را باین صفت بهلاکت رسانیده و از حضرت پیغمبر
مرویست که فرمودند شتابکاری از جانب شیطانست و تأنی در کارها از جانب خداوند منان و در روایات وارد است که چون عیسی بن مریم
علیه السلام متولد شد همه شیاطین پیش ابلیس که رئیس ایشانست آمدند و گفتند امروز همه بتها سرنگون شده اند ابلیس گفت البته حادثه واقع
شده است باشید تا تفحص کنیم پس پرواز آمد و مشرق و مغرب را طوف کرد خبری نیافت تا رسید بموضعیکه عیسی متولد شده بود دید
ملائکه دور او را گرفته اند پس بر لشکر خود آمد گفت پیغمبری بدنیا آمده است و هیچ زنی آبستن نشد و وضع حمل او نکرد مگر اینکه من نزد
او حاضر بودم بجز این شخص و امید برگیرید از اینکه بعد از این دیگر کسی بت پرستی بکند و لکن راه فرزندان آدم را بشتابکاری و سبکی و تندی
بزنید و اخبار در مذمت این صفت از حد متجاوز است و سر در مذمت شدت آن آنکه عمل هر کس باید ببصیرت و بینائی باشد و عاقبت آن را ملاحظه کند
و این موقوفست بر تأنی و تأمل و این صفت مانع از تأملست و مکرر بتجربه رسیده است که هر امریکه بی تأمل از آدمی سر زد باعث خسران و زیان و
فاعل آن نادم و پشیمان میشود و هر کاریکه بتثبت و تأنی کرده میشود هیچ پشیمانی در آن نمیباشد و همین در مذمت این صفت بس است که هر
عجول سبکی در نظرها خوار و در دلها بیوقع و بی اعتبار است و کسیکه اندک تأمل نماید میفهمد که باعث کلی بر فروختن دین بدنیا و معاوضه
کردن نعیم آخرت و پادشاهی ابد بمزخرفات این عاریت سرا شتابکاری و عجله است زیرا که خوف نفس انسانی از عالم امر برخاسته و در سلسله
ایجاد اقرب مخلوقاتست بموجد کل پس بالاترین لذات از برای او لذت غلبه و برتری و استیلا و سروریست که از صفات کمالیه حضرت آفریدگار است
و هر کسی پیوسته طالب استعلا و بزرگیست و چنین نیست که این طلب از او ناپسند و مذموم باشد بلکه هر بنده باید در تحصیل پادشاهی سعی کند که زوال
از برای آن نیست و سعادتی را طلبد که آخری نداشته باشد و بقائی جوید که فنائی با آن راه نیابد و عزتی خواهد که در عقبش ذلت نباشد و غنائی
کسب کند که بفقر نینجامد و کمالی جوید که از نقص عاری باشد و همه اینها از صفات خدائی و طالب آن طالب علو کمال است و چگونه چنین طلبی
ناپسندیده میباشد پس مذمتیکه بر طلب ریاست و استیلا رسیده است بواسطه اشتباهی است که کرده و غلطیکه از او واقع شده در فهمیدن
ریاست بفریب شیطان زیرا که چون بواسطه سجده نکردن بآدم آن لعین مطرود درگاه و از عالم امر رانده شد حسد او را برانگیخت که در
صدد اغوای فرزندان او برآید و ایشان را نیز چو خود از عالم امر و بارگاه قرب دور افکند پس ایشان را بشتابکاری فریب داده و در نظر
ایشان ریاست عاجله فانیه و سروری و بزرگی چند روزه را که بانواع آلام مشوب است جلوه داد و ایشان را از سلطنت ابد و پادشاهی مخلد
که از همه کدورات مصفا است و از زوال و فنا مبراست محروم ساخت و مسکین مخذول فرزند آدم چون عجول و شتابکار خلق شده بود شیطان
لعین از این راه برآمده و بعجلت که مقتضای طبع انسان بود متوسل شده متاع حاضر را در نظر او زینت داده و در باب آخرت او را بامیدواری
از رحمت خدا مغرور ساخت و آن بینوای بیچاره تیر فریب او را خورده بطلب دنیا و مزخرفات آن مشغول شد و سلطنت و پادشاهی ابد را از دست
داده مسکین بخت برگشته فکر نکرد که ریاست دنیا و پادشاهی آن سروری و کمال نیست بلکه عین نقص و وبالست و فریب دشمن در نظر او
خود را خورد سبحان الله شعر لعاب عنکبوتان مگس گیر ... همای را اگر چه نکو نخجیر ... پس هر کس که بحقیقه امر جاهل و از خدعه ابلیس و
غافلست بوساوس او فریفته میگردد و سروری و پادشاهی ابد را بمتاع خسیس چند روزه دنیا میفروشد و چه ارزان میفروشد ای دوست
شعر زنابکاران که جنس جان فروشند ... چنین جنسی عجب ارزان فروشند ... و اما کسیکه از باطن کار آگاه و توفیق ربانی او را همراه است
بریسمان آن ملعون بچاه نمیرود و دست رد بر سینه او میگذارد و چون آن ملعون از افراد انسان یک دو را اگر بکشد دو دام مکر و حیله را در راه هر کس گسترد

صفت هفتم عجله و شتابکاری

و با اینچه خداوند عالم پیغمبران و رسولان را فرستاد تا ایشان را از غفلت ایشان خبردار سازند و دل ایشان را از محبت دنیا برداشته و همه را
دعوت پروردگار رو نهند و بندگان را بجانب مملکت حقیقی و وطن اصلی بخوانند پس پیغمبران آمدند و دامن همت بر میان زدند و همه
بدعوت خلق برخواستند و باواز بلند که اقطار عالم را فرو گرفت ندا کردند که یا ایها الذین آمنوا ما لکم اذا قیل لکم انفروا فی سبیل الله اثاقلتم
الی الارض ارضیتم بالحیوة الدنیا من الآخرة فما متاع الحیوة الدنیا فی الآخرة الا قلیل خلاصه مضمون آنکه ای گروهی که بخدا و پیغمبران گرویده اید چه
شده است شما را که چون بشما امر میشود که کوچ کنید در راه خدا سنگین میشوید و خود را بزمین میچسبانید آیا دل خوش کرده اید بزندگانی
دنیا و از آخرت گذشته اید پس بدانید که متاع چند روزه دنیا در پیش آخرت نیست مگر حقیرکی و بیقدری و زبان بمذمت دنیا و
اهل آن گشوده اند و مردم را وعده و وعید کردند و بزبان حال با هر یک از فرزندان آدم گفتند شعر تا بال بگشا و صفیر از شجر طوبی زن
حیف باشد چه تو مرغی که اسیر قفسی پس غرض کلی از بعثت پیغمبران خواندن خلقت بمملکت بی پایان تا در آنجا بر تخت شاهی نشینند
و تاج سروری بر سر نهند و بزندگی فایز گردند که مرگ ندارد و بعزتی رسند که ذلت در قفایش نیست و شیطان ایشان را اسیر ساخته و دنیا
و ایشان اسیر و دنیا بسوی خود جذب کند تا از آخرت غافل شوند و ذکر تحصیل ملک باقی بیرون رود که از زهد و سبکباری در دنیا که یاد آخرت است باز مانند و بند
غضب و شهوت خود گردند و پرستش شکم و فرج خود مشغول شوند و بر چهار پایان اقتدا کنند و در دست شکم و فرج باشند و او را بهر
طویله و آخوری که خواهد ببندد پس چه مغرور و بیعقل است فرزند آدم که هلاک شهوت خود شود و چنین پندارد که پادشاه است و بنده
خواهش نفس میگردد و چنان گمان میکند که خداوند است و از آنچه مذکور شد معلوم شد که غنا خسران در دنیا و آخرت عجلت و
شتابکاری است و چون بدی این صفت را دانستی پس بدانکه طریق علاج آنست که یاد فساد عاقبت آن کنی و متذکر آن شوی که باعث
سبکی و خفت و بیقدری و ذلت در نظر مردمان است و موجب ندامت و پشیمانی است پس متذکر شرافت ضد آن که وقار و
طمانینه است گردی و بدانکه این صفت انبیا و اولیاست پس با خود قرار دهی که دیگر هیچ فعلی را بتامل نکنی و طمانینه و سکون را در باطن و ظاهر
در جمیع افعال و حرکات و سکنات شعار خود سازی و خواهی نخواهی خود را چندی بر آن بداری تا عادت تو شود و صفت خبیثه عجله از تو
رفع شود و وقار و طمانینه از برای تو حاصل گردد فصل ضد صفت عجله وقار است و آن عبارتست از اطمینان نفس و سکون آن در گفتار
و کردار و حرکات و سکنات پیش از آنکه شروع در یکی از اینها کند و بعد از آن تا هر حرفی از افکار موافق فکر و تدبیر بجا آورد و تامل نمودن
پیش از شروع را توقف گویند و تامل بعد از آن را تانی و آهستگی نامند پس وقار شامل این هر دو است و آن نتیجه قوت نفس و بزرگیست
و از شرایف صفات و فضایل ملکات است بلکه از اخلاق حسنه صفتیست که شرافت این صفت رسد و با اینچه انبیا و اصفیا و برگزیدگان
خدا را باین صفت مدح میکنند و در مدح سرور پیغمبران صاحب الوقار و السکینه و در اخبار وارد است که مومن البته متصف بصفت
وقار میباشد و در نظر مردم هیچ صفتی آدمی را مانند این صفت شریف عزیز نمیکند پس سزاوار مومن آنست که پیوسته شرافت و نیکی این صفت در
نظر داشته باشد و خود را در اعمال و افعال و اقوال بر آن بدارد تا عادت و ملکه او گردد صفت هشتم سوء ظن و بدگمانی بخدا و خلق و این
صفت رذیله نتیجه جبن و ضعف نفس است زیرا که هر جبان ضعیف النفسی هر فکر فاسدی که بخاطرش میگذرد و بقوه واهمه او در میآید اعتقاد
میکند و پی آن میرود و این صفت خبیثه از مهلکات عظیمه است خداوند عالم میفرماید یا ایها الذین آمنوا اجتنبوا کثیرا من الظن ان بعض
الظن اثم یعنی ای گروه مومنان اجتناب کنید از بسیاری از گمانها بدرستیکه بعضی گمانها گناه است و دیگر میفرماید و ظننتم ظن السوء و
کنتم قوما بورا یعنی گمان بد بردید و بودید شما قومی بهلاکت رسیده و حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه میفرماید که باید امر برادر مومن
خود را بهترین محامل حمل کنی و باید بخشید که از برادر مومن تو سر زند گمان بد نبری مادامیکه محل خوبی از برای آن بیابی و مرویست که خدا تعالی
حرام کرده است از هر مسلمی خون و عرض او را و ظن بد باو بردن و همین مذمت از برای ظن بد کافی است که آن را قرین کشتن مسلم و دست
اندازی بعرض و حریم او نموده و شکی نیست که هر که در باطن ظن بد بدیگری برد او را بنظر حقارت مینگرد و از رتبه و فسادی در ظاهر بنظر حقارت او را می بیند
و اکرام او را کما ینبغی بجا نمیآورد و در حقوق او کوتاهی میکند بلکه مضایقه از غیبت و اظهار آنچه باو گمان برده نمیکند و همه این امور منشاء
هلاکت او میشود و شبهه نیست در اینکه هر که ظن بد بمسلمانان برد خبیث النفس و بد باطن است و هر کس از اصل خود میداند و خباثت باطن او ظاهر

ضد صفت عجله وقار است

سبب بدگمانی

سرایت کرده و دل هر مومن پاک طینتی نسبت بهمه خلایق پاک و صاف و ظن بد بکسی نمیبرد آری از کوزه همان برون تراود که در اوست
شعر مرا پیر دانای مرشد شهاب دو اندرز فرمود بر روی آب یکی آنکه بر خویش خودبین مباش دیگر آنکه بر خلق بدبین مباش
و سر در اینکه ظن بد بمردم بردن علامت خباثت نفس است و شارع هم از آن نهی فرموده است آنست که آن نمیباشد مگر از القای شیطان
خبیث زیرا که بجز علام الغیوب احدی از باطن دیگری آگاه نیست و هیچ دلی را بدل دیگری راه نه پس چگونه میتواند شد که کسی چیزی را که ندیده
و بچشم خود مشاهده نکرده و از گوش خود نشنیده در حق غیر اعتقاد کند پس ظن بدیکه آدمی میکند امریست از اینکه میاندازد در دل و نیست آن
راه مگر راه شیطان پس شیطان است که آنرا بدل انداخته و با آنچه گمان برده خبر داده و آدمی چگونه خبر را که شیطان داده باشد قبول میکند و حال آنکه
او از هر فاسقی فاسق تر است و خدا میفرماید ان جائکم فاسق بنبأ فتبینوا اگر فاسقی شما را خبری داد تثبت کنید و آنرا قبول نکنید پس از برای
اهل ایمان جایز نیست که تصدیق ابلیس لعین را کنند اگر چه بعضی قراین خارجه با آن ضم شود تا بسر حد یقین برسد پس هر گاه عالمی را در خانه امیر ظالمی
ببینی شیطان بگمان تو میاندازد که بجهة طمع بخانه او رفته تو باید آنرا از دل خود راه ندهی زیرا که شاید باعث رفتنش اعانه مظلومی باشد و اگر از دهان
مسلمانی بوی شراب بیاید باید جزم باینکه او شراب بحرامی آشامیده است نکنی زیرا که میشود مضمضه کرده باشد و ریخته باشد یا آشامیدن آن مجبور
بوده یا تجویز طبیب حاذق بجهة مداوا آشامیده باشد بالجمله باید حکم تو بر افعال مسلمین چون حکم و شهادت بر اموال ایشان باشد و همچنانکه در مال
حکم نمیکنی مگر بآنچه دیده یا اقرار شنیده یا دو شاهد عادل در نزد تو شهادت داده اند همچنین در افعال ایشان باید چنین باشی و اگر عادلی بد
از مسلمی نقل کند باید توقف کنی نه تکذیب آن عادل را کنی یا ظن دروغ گفتن و تهمت زدن یا عداوت یا حسد باو برده باشی و نه تصدیق نمائی
یا گمان بد بمسلمانی برده باشی با وجود اینکه احتمال میرود که آن عادل سهو یا غفلت یا امر را مشتبه شده باشد بلکه مراد از ظن بد بردن که
شرعا مذموم است و نهی از آن شده است که آن را در دل خود راه دهی و نفس را بجانب او مایل کنی و طرف بد را راجح سازی یا آن را اظهار نمائی اما محرد
گذشتن چیزی بخاطر یا تشکیک کردن بدون اینکه آن را ترجیح دهی ظن بد نیست و امتیاز ظن بد از مجرد خطور امری بدل باین میشود که اگر آنچه
تصور کرده باعث تغیری در دل تو نسبت بآنشخص شد مثل اینکه کراهتی یا نفرتی یا حجتی و حاصل شده یا میل تو از او کم شده یا رفتار تو با او نسبت
بسابق تفاوتی کرده و ظن بد باو برده و دفع آن لازمست و اگر مطلقا تفاوتی نکرده است محض گذشتن بدل است و بر آن مواخذه نیست
مخفی نماند که چون ظن بد موجب هلاکت ابدیست با اینچه شارع نهی بلیغ فرموده از اینکه کسی متعرض امری شود که باعث تهمت باشد و موجب
ظن بد دیگران باو شود و ایشان هلاک شوند همچنانکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرموده اند که اتقوا مواضع التهم یعنی پرهیز کنید از
مواضع تهمت و حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که هر که خود را در محل تهمت در آورد ملامت نکند کسیرا که باو بدگمان شود و مرویست از
حضرت امام زین العابدین علیه السلام که صفیه دختر حیی بن اخطب حرم محترم حضرت رسول صلعم حکایت کرد که وقتی حضرت پیغمبر در مسجد معتکف بودند
من بدیدن او رفتم و بعد از شام از آنجناب مرخص شده روانه منزل شدم آنجناب قدری راه همراه من آمد و تکلم میکرد شخصی از انصار برخورد کرد
حضرت او را آواز داده فرمود این زن من صفیه است آنشخص عرض کرد یا رسول الله چه جای اینسخن بود حاشا که من بشما ظن بد برم حضرت فرمود که
شیطان در خون و رگ بنی آدم جا دارد ترسیدم بر شما داخل شود و باعث هلاک شما شود و در اینفعل پیغمبر دو ارشاد عظیم از برای امت کرد یکی
اینکه باید نهایت احتراز از ظن بد کرد دوم اینکه هر کسی اگر چه مثل پیغمبر خدا باشد باید خود را از محل تهمت نگاهدارد پس کسیکه عالم پرهیزکار باشد
و در میان مردم معروف بصلاح و دیانت باشد مغرور نشود که کسی ظن بد بمن نمیبرد و با اینچه خود را از محل تهمت محافظت نکند زیرا که هر فردی
از انسان اگر چه اورع و اعلم از جمیع مردم باشد همه کس بیکنظر او را نمی بینند بلکه اگر جمعی کثیر او را ظاهرا و باطنا خوب دانند و همه افعال او را حمل
بر صحت نمایند جمعی دیگر هستند که طالب عیب او باشند و اعتقاد تمام باو نداشته باشند و ایشان البته در محل تهمت زدن باو مبادرت و چون
از عادت عین الرضا عن کل عیب کلیلة ولکن عین السخط تبدی المساویا یعنی چشم دوستی از هر عیب کند است اما چشم عداوت و دشمنی بدیها را ظاهر
میکند و هر دشمن حسودی نگاه میکند مگر بچشم دشمنی پس آنچه خوبی که از آدمی و بدی و سو شاید و در تجسس بدیها برآید و هر بدی البته بدیگران گمان
بد میبرد و ایشان را چو تو میدانند و هر عیوب و رسوائی دیگران را مانند خود رسوا و عیبناک بخواهد عیوب ایشان را در میان مردم ظاهر میکند تا مردم از
فکر او بیرون روند و زبان ایشان از او کوتاه گردد و البلیة اذا عمت طابت یعنی هر بلائیکه عموم هم رساند گوارا میشود پس بر هر مومنی لازمست
که خود را از مواضع تهمت دور دارد تا مکان خدا گمان بد باو نبرند و بمعصیت نیفتند و آنشخص در معصیت ایشان شریک باشد زیرا که هر که سبب

بیان لزوم پرهیز از مواضع تهمت

معصیت دیگری شود او هم در گناه با او شریک خواهد بود و از جمله خداوند عالم فرمود دشنام مدهید بجماعتیکه غیر خدا را میخوانند که ایشان هم خدا را دشنام دهند و حضرت پیغمبر صلعم فرمود چگونه می پسندید حال کسیرا که پدر و مادر خود را دشنام میدهد عرض کردند که آیا کسی پدر و مادر خود را دشنام میدهد فرمودند بلی کسیکه پدر و مادر غیر را دشنام دهد تا آن غیر هم پدر و مادر او را دشنام دهد و طریق معالجه بدگمانی بخدا و خلق آنست که بعد از ملاحظه فساد آن چنانکه گذشت و شرافت ضدش که گمان نیک باشد هرگاه گمان بدی از کسی بخاطر تو بگذرد اعتنائی باو نکنی و دل خود را با آن شخص بد نسازی و رفتار خود را با او تفاوت ندهی و تفقد و اکرام و احترامیکه نسبت باو عمل میاوردی کم ننمائی بلکه بهتر آنست که در تعظیم و دوستی بیفزائی و او را در خلوت دعا کنی تا باین سبب شیطان بغیظ آید و از خوف زیادتی احترام و دعای باو دیگر گمان بد را بخاطر تو نیفکند و اگر خطائی و لغزشی از بعضی برخوردی باید او را در خلوت نصیحت کنی نه اینکه ابتدا بغیبت و بدگوئی او نمائی و باید از خطا کردن او محزون باشی همچنانکه از لغزش خود محزون میشوی و غرض تو از نصیحت کردن او خلاص کردن او از هلاکت باشد و هرگاه چنین رفتار نمائی از برای ثواب حزن بر خطای او و ثواب نصیحت کردن او و ثواب نجات او هر سه جمع خواهد شد

فصل بدانکه همچنانکه مذکور شد ضد بدگمانی بخدا و خلق حسن ظن بانهاست و فواید آن بسیار و ثمرات آن بیرون از حیز شمار است و اخباریکه در فضیلت حسن ظن بخدا وارد شده است قبل از این مذکور و فایده آن معلوم گردید و بسا باشد که آن باعث نجات و نشاط در عبادات و محبت بخداست که اعلای مقامات است پس هر بنده لائق است که او را بخود هزار مرتبه از پدر و مادر مهربانتر بداند و همچنین لازم است که گمان بد بهیچیک از مسلمین نبرد و گفتار و کردار ایشانرا حمل بدی ننماید بلکه از هر که هر عملی بیند و هر سخنی از هر که میشنود باید آنرا بهترین محامل حمل کند و تکذیب او را بکند و اگر احتمال بدی بخاطر او گذرد هم خود را خطاکار شمرد و خود را از آن بدارد تا چون چندی گذرد اینصفت ملکه او میشود و بدگمانی از خاطر او مرتفع میگردد بلی اگر گمان بدی نسبت بکسی کند که اگر گمان او راست و مطابق واقع باشد و باعث ضرر دینی یا دنیوی باشد لازم است که جزم و احتیاط را بجا آورد در امور دین و دنیای خود با او و انکار را تا ظهور حسن آن بر او مترتب نگردد

صفت نهم غضب است و آن حالتی است نفسانیه که باعث حرکت روح حیوانی میشود از داخل بجانب خارج از برای غلبه و انتقام و هرگاه شدت نمود باعث حرکت شدیدی میشود که از آن حرکت حرارتی مفرط حاصل و از آن بخارات دود تیره برخیزد و دماغ و رگها را ممتلی میسازد و نور عقل را میپوشاند و اثر قوه عاقله را ضعیف میکند و با آنجهه در صاحب غضب موعظه و نصیحت اثر نبخشد بلکه پند و موعظه در این وقت شدتر زیاد میکند و حرکت قوه غضبیه بجهة امریست که هنوز واقع نشده است بلکه محتمل الوقوع است و خوف از آمدن آن شعله بجهة دفع آنست یا بسبب امریست که واقع شده و حرکت آن بجهة انتقام است پس اگر انتقام ممکن باشد و قدرت بر آن داشته باشد چون غضب بحرکت آید خون از باطن بظاهر میل میکند و رنگ او سرخ میشود و اگر انتقام ممکن نباشد و از آن مایوس باشد خون بباطن میل میکند و رنگ آدمی زرد میشود و مخفی نماند که مردمان در قوه غضبیه بر سه قسمند بعضی در طرف افراط هستند که در وقت غضب فکر و هوشی از برای ایشان باقی نمیماند و از اطاعت عقل و شرع بیرون میروند و طایفه در طرف تفریطند که مطلقا قوه غضبیه ندارند و در جائیکه عقلا و شرعا غضب لازمست مطلقا از جا بر نمیایند و گروهی بر جاده اعتدال مستقیمند که غضب ایشان بموقع و غلظت ایشان بجا است و در هنگام غضب از حد شرع و عقل تجاوز نمیکنند و شکی نیست که حد اعتدال مطلوب و مرغوبست بلکه آن فی الحقیقه غضب نیست شجاعت و قوت نفس است و طرف تفریط آن نیز اگر چه غضب نباشد و اما شبیه جبن و خواری و مذموم و قبیح است بلکه بسا باشد که از غضب بدتر بوده باشد زیرا که کسیرا که هیچ قوه غضبیه نباشد بیغیرت و خالی از حمیت است و از اینجهه گفته اند که کسیکه در موقع غضب بغضب نیاید خر است و از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام مرویست که حضرت پیغمبر از برای دنیا هرگز بغضب نیامد اما هرگاه از برای حق غضبناک میشد احدی بر اثبات غضب وی و تسکین آن نمییافت تا یاری حق را میکرد از آنچه گفتیم معلوم شد که غضب مذموم آنست که در حد افراط باشد زیرا که اعتدال آن ممدوح و تفریط آن غضب نیست اگر چه از صفات خسیسه است

فصل بدانکه غضب مفرط از مهلکات عظیمه و آفات جسیمه است و بسا باشد که باعث هلاکت ابد و شقاوت سرمد گردد چون قتل نفس یا قطع عضو و از اینجهه گفته اند غضب جنونی است که دفعی عارض میگردد و بسا باشد که شدت غضب موجب مرگ مفاجات گردد و بعضی از حکما گفته اند کشتی که بگرداب افتاده باشد و موجهای عظیم او را فرو گرفته باشد و بادهای شدید از هر طرف افکند بخلاص و نجات نزدیکتر است از کسیکه شعله غضبش بالتهاب آمده باشد و اخبار و آثار در مذمت در خصوص غضب وارد شده است حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمودند که غضب ایمانرا فاسد میکند چنانکه سرکه عسل را فاسد میگرداند و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که این غضب آتش پاره ایست از شیطان که در باطن فرزند آدم است و چون

کسی از شما غضبناک گردید چشمهای او سرخ میگردد و بادرگهای او میافتد و شیطان داخل او میشود و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که غضب کلید هر بدی و شریست و باز از آنحضرت مرویست که غضب دل مرد دانا را هلاک میکند و کسیکه قوه غضبیه خود را مالک نباشد عقل خود را نیز مالک نیست و مخفی نیست که علاوه بر اینکه خود غضب از صفات مهلکه و اوصاف خبیثه است لوازم و آثاری چند نیز بر آن مترتب میگردد که همه آنها مهلک و قبیحست چون دشنام و فحش و اظهار بدی مسلمین و شماتت ایشان و سر ایشانرا فاش کردن و پرده ایشانرا دریدن و سخریه و استهزا با ایشان کردن و غیر اینها از اموریکه از عقلا صادر نمیگردد و از جمله لوازم غضب آنست که البته بعد از تسکین نایره آن آدمی پشیمان و افسرده خاطر و غمناک و شکسته دل میگردد و باعث دشمنی دوستان و شماتت دشمنان و شادی ایشان و سخریه و استهزاء اراذل و اوباش و تالم دل و تغیر مزاج و بیماری تن میگردد و عجب اینست که بعضی چنان توهم میکنند که شدت غضب از مردانگی است با وجود اینکه افعالیکه از غضبناک سر میزند افعال اطفال و دیوانگانست نه کردار عقلا و مردان همچنانکه مشاهده میشود که کسیکه شدت غضب بر او مستولی شد حرکات قبیحه و افعال ناشایسته از دشنام و هرزه گی و سخنهای رکیک از او سر میزند و بسا باشد که ماه و خورشید و ابر و باد و باران و درخت و جماد و حیوان را دشنام میدهد و میرسد بجائیکه کاسه و کوزه خود را میشکند و با حیوانات و جمادات بسخن در میاید و چون دست او از همه جا کوتاه شد جامه خود را میدرد و بر سر و صورت خود میزند و پدر و مادر خود را دشنام میدهد و گاهی چون مستان و مدهوشان بهر طرف میدود و بسا باشد که بیهوش میشود و بر زمین میافتد آری شعر

خشم و شهوت مرد را احول کند ز استقامت روح را مبدل کند

و چگونه امثال این نشانه مردی و شیر دلی است و حال آنکه پیغمبر صلعم فرمودند که شجاع کسیست که در حالت غضب خود را تواند نگاهداشت

فصل چون مفاسد غضب را دانستی بدانکه علاج آن موقوفست بر چند چیز اول آنکه سعی کند در ازاله اسبابیکه باعث هیجان غضب میشود مثل فخر و کبر و عجب و غرور و لجاج و استهزاء و حرص و دشمنی و حب جاه و مال و امثال اینها که همه آنها اخلاق رذیله و صفات مهلکه هستند و خلاصی از غضب با وجود آنها ممکن نیست پس باید ابتدا از ازاله آنها را کرد تا ازاله غضب سهل و آسان باشد دویم آنکه ملاحظه اخبار و آثار بکند که در مذمت غضب رسیده چنانچه شمه از آنها گذشت سوم آنکه متذکر اخبار و احادیثی گردد که در مدح و ثواب نگاهداشتن خود از غضب وارد شده است و فوائد آنرا بنظر در آورد همچنانکه از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که هر که غضب خود را از مردم باز دارد خدا در روز قیامت عذاب خود را از او باز میدارد و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که در توریة نوشته شده است که از جمله چیزهائیکه خدا بموسی ع فرمود که نگاهدار غضب خود را از کسانیکه من ترا صاحب اختیار آنها کرده ام تا من نیز غضب خود را از تو باز دارم و حضرت صادق علیه السلام فرمودند که خدا وحی فرستاد ببعضی از پیغمبران خود که فرزند آدم در وقتیکه غضبناک شدی مرا یاد کن تا من هم وقت غضبم ترا یاد کنم و ترا هلاک نسازم و باز از آنحضرت مرویست که مردی از اهل بادیه بخدمت حضرت پیغمبر صلعم آمد عرض کرد که من مردی هستم بادیه نشین مرا کلمه یاد ده که جامع خیر دنیا و آخرت باشد آنحضرت فرمود که غضب مکن و سه مرتبه آن اعرابی عرض خود را اعاده کرد حضرت همین جواب فرمود و نیز از آن بزرگوار روایت شده است که هر که غضب خود را از کسی باز دارد خدا عیوب او را میپوشاند و اخبار در این خصوص بیحد و نهایت است چهارم آنکه ملاحظه فواید ضد غضب که حلم باشد بکند و مدحیکه در این خصوص وارد شده است همچنانکه مذکور خواهد شد ببیند پس خود را خواهی نخواهی بر آن بدارد و حلم و بردباری بر خود ببندد و غضب و خشم را ظاهر نسازد اگر چه در دل خشمناک باشد و اگر کسی مدتی چنین کند بتدریج عادت میشود و حسن خلق از برای او حاصل میشود پنجم آنکه هر قول و فعلیکه از او سر میزند ابتدا در آن فکر بکند و خود را از صدور آثار غضب محافظت نماید ششم آنکه اجتناب کند از مصاحبت کسانیکه قوه غضبیه ایشان غالب و از فضیلت حلم خالی هستند و در صدد انتقام و تشفی غیظ خود میباشند و اینرا مردی و شجاعت مینامند و میگویند ما از کسی متحمل درشتی و سختی نمیشویم و بر فلان امر و فلان چیز صبر نمیکنیم بلکه مجالست کند با اهل حلم و وقار و کسانیکه مانند کوه پا بر جا و از هر باد تندی از جا در نمیایند هفتم آنکه تامل نماید و بداند که هر چه در عالم واقع میشود همه بقضا و قدر الهیست و جمیع موجودات مسخر قبضه قدرت او و همه امور در ید کفایت او است و خدا هر چه از برای بنده مقرر کرده است البته خیر و صلاح آن بنده در آنست و بسا باشد که مصلحت او در گرسنگی و بیماری یا فقر و احتیاج یا ذلت و خواری یا قتل او یا امثال اینها باشد و چون اینرا دانست میداند که غضب کردن بر دیگران و خشم گرفتن بر ایشان راهی ندارد زیرا که هر امری هست از جانب پروردگار خیر خواه او را میدهد هشتم آنکه متذکر شود که غضب نیست مگر از بیماری دل و نقصان عقل که باعث آن ضعف نفس است نه شجاعت و قوت نفس و از اینجهت است که دیوانه زودتر از عاقل غضبناک میگردد و مریض از تندرست

زودتر بغضب میاید و همچنین پیران ضعیف المزاج زودتر از جوانان و زنان زودتر از مردان از جا در میآیند و صاحبان اخلاق بد زودتر از
عاقل غضبناک میشوند چنانکه می‌بینی که کسیکه رذلست بفوت یک لقمه خشمناک میگردد و بخیل بتلف شدن یک حبه از مالش غضب میکند حتی بر دوستان
و عزیزان خود اما صاحبان نفوس قویه شان ایشان از آن بالاتر است که بامثال این امور متغیر و مضطرب گردند و اگر در آنچه گفتیم شکی داشته
باشی دیده بگشا و نظر بصفات و اخلاق مردم کن و کتب سیر و تواریخ را مطالعه نما و حکایات گذشتگان را استماع کن تا ببینی که حلم و بردباری
و خود را از غضب نگاهداری طریقه انبیا و اولیاء و دانایان حکما و نیکان و عقلا و پادشاهان ذوی الاقتدار و شهریاران کامکار بوده و
غضب و اضطراب و از جا در آمدن خصلت اراذل و اوباش و اکراد و نادانان و جهالست نهم آنکه بیاد آوری که تسلط و قدرت خدا بر تو
قویتر و بالاتر است از قدرت تو بر ان ضعیفی که تو بر آن غضب میکنی و تو در جنب قوه قاهره الهیه بمراتب غیر متناهیه صغیرتر و ذلیلتری از آن ضعیف
ناتوان در جنب قدرت تو پس بترس و حذر کن از اینکه تو چون غضب خود را براو جاری سازی خداوند قهار نیز در دنیا و آخرت غضب خود را بر
تو جاری سازد شعر زیر دستان بخور زنهار بترس از زبردستی روزگار لب خشک مظلوم را گو بخند که دندان ظالم بخواهند کند
و در آثار پیشینیان رسیده که هیچ پادشاهی از بنی اسرائیل نبود مگر اینکه حکیمی دانشمند با او بود و صحیفه در دست داشت که در آن نوشته بود که
زیر دستان رحم کن و از مرگ بترس و روز جزا را فراموش مکن و هر وقت که پادشاه غضبناک شدی الحکیم صحیفه را بدست او دادی تا حرارت
غضب او ساکن شدی دهم آنکه متذکر گردد که باشد که روزگار روزی آن ضعیف را که تو بر او غضب میکنی قوت دهد و کار او بالا گیرد و بر تو زبردست
شود و در صدد مکافات و انتقام برآید عربیه لا تهین الفقیر علک ان ترکع یوما و الدهر قد رفعه یازدهم اینکه بدانکه هر حلیم و بردباری غالب
قاهر و در نظر اولوالابصار عزیز و محترم باشد و هر غضبناک مضطرب الحال پیوسته مغلوب و در دیده ها بیوقع میگردد شعر تیغ حلم از تیغ آهن
تیزتر بل ز صد لشکر ظفر انگیزتر دوازدهم اینکه تصور کنی که در وقت غضب صورت تو چه نوع قبیح و متغیر و اعضایت متحرک و مضطرب
و کردارت از نظم طبیعی بیرون و گفتارت غیر مطابق با قاعده و قانون و از جمله معالجات غضب اینکه در وقت هیجان آن آدمی پناه گیرد از
شر شیطان و بگوید اعوذ بالله من الشیطان الرجیم و اگر ایستاده باشد بنشیند و اگر نشسته باشد بخوابد و وضو گرفتن و غسل کردن بآب سرد در
تسکین آتش غضب مفید است و اگر غضب آدمی بر کسی باشد که قرابت رحم با کسی بگرد داشته باشد دست بیدن او گذارد عضو او را دست کن میکند چنانچه
در اخبار وارد شده است فصل بدانکه ضد غضب حلمست که عبارتست از اطمینان نفس بحیثیتی که قوه غضب باسانی او را حرکت ندهد و مکاره
روزگار او را مضطرب نگرداند و کظم غیظ که عبارتست از فرو بردن خشم خود را در حالت غضب نگاه داشتن اگرچه حلم نیست ولکن آن نیز ضدیت
با غضب دارد که میگذارد آثار غضب ظهور نماید پس این دو صفت شریفه ضد غضبند و هر دو از اخلاق حسنه و صفات فاضله اند و اما
صفت حلم پس آن اشرف کمالات نفسانیه است بعد از صفت علم بلکه علم بدون حلم نفعی و اثری و ثمره و انا نیز ندارد باعث بردباری نیز
نیست و از اینجهت است که هر وقت مدح علم میشود حلم نیز با او ذکر میشود و حضرت رسول صلعم فرمود خداوندا مرا بسبب علم بی نیاز کن و بصفت حلم مرا
زینت ده و باز آنحضرت فرمودند که پنج چیز از طریقه پیغمبران مرسل است و یکی از آنها را صفت حلم شمرده اند و نیز فرمودند که طلب کنید مرتبه
بلند را از نزد خدا عرض کردند که بچه چیز حاصل میشود فرمودند که هر که دوستی ترا قطع کند تو با او پیوند کن و هر که از نیکی خود ترا محروم
سازد تو با او نیکی و احسان کن و هر که بنادانی با تو رفتار کرد تو حلم بورز و فرمود که بنده مسلم بواسطه حلم بمرتبه کسی میرسد که روزها روزه
گیرد و شبها بعبادت بسر برد و فرمودند که خدا دوست دارد بنده زنده حلیم را و دشمن دارد بنده فحش گوی بیحیا لا ابالی را و فرمودند که سه چیز است
که هر که یکی از آنها را نداشته باشد هیچ عملی او را فایده نبخشد یکی تقوایی که او را از معاصی باز دارد دوم حلمیکه با آن زبان سفهارا از خود کوتاه
کند و سوم خلق نیکی که در میان مردم زندگانی کند و از آنجناب مرویست که چون خلایق در روز قیامت جمع شوند منادی ندا کند که کجایند اهل فضل
پس طایفه برخیزند و بشتاب بجانب بهشت روند ملائکه با ایشان برخورند و گویند چرا بشتاب بجانب بهشت روانه اید گویند ما اهل فضل هستیم
گویند چه فضل و مزیتی از برای شما بود گویند هر وقت که ظلمی بما میرسید صبر میکردیم و کسیکه بما بدی میکرد ما عفو میکردیم و کسیکه با ما نادانی
میکرد حلم مینمودیم ملائکه گویند پس بلی اهل فضل هستید داخل بهشت شوید و باز آنحضرت فرمودند که هرگز خدا بجهالت و نادانی کسیرا عزیز نکرد و هرگز
بحلم و بردباری کسیرا ذلیل نگردانید و از حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام مرویست که خیر و خوبی این نیست که مال و اولاد کسی زیاد شود بلکه اینستکه
عمل او بسیار و حلم او عظیم شود و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که ناصر و یاور از برای هر کسی حلم او کافی است و اگر حلم نداشته

باشد خود را بر حلم بدارد و آنحضرت فرمودند که چون میان دو نفر نزاعی واقع شود ملک نازل میشود و بهر کدام که بیخردی و سفاهت میکند میگوید
گفتی و گفتی و خود سزاوار آنچه گفتی و جزای آن بتو خواهد رسید و بآن یکی که حلم ورزید میگوید حلم ورزیدی و صبر کردی زود باشد که
خدایتعالی ترا بیامرزد اگر حلم خود را بانجام رسانی روزی آنحضرت غلامیرا از پی شغلی فرستاد آن غلام دیر کرد از عقب او آمد دید در مکانی
خوابیده حضرت بر بالین او نشستند و او را باد زدند تا بیدار شد فرمودند ای غلام بخدا قسم که اینقدر اختیار نداری که شب و روز بخوابی شب از
تست روز از ماست و اما کظم غیظ اگرچه فضیلت و شرافت آن بقدر حلم نباشد لکن هرگاه کسی بر آن مداومت نماید معتاد میشود و صفت حلم
از برای او هم میرسد و از اینجهة حضرت پیغمبر فرمودند علم بتعلم هم میرسد و حلم بتحلم که کظم غیظ باشد و خداوند عظیم در کتاب کریم مدح فرموده است
کسانیرا که خشم خود را فرو میبرند و اخبار در شرافت و بسیاری اجر و ثواب آن بی نهایت است از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که هر که خشم خود را فرو برد
در جائیکه هرگاه خواهد تواند خشم گیرد خدا در روز قیامت دل او را از خوشنودی و رضا مملو گرداند و آنحضرت فرمودند که هیچ بنده جرعه نیاشامید
که اجر آن بیشتر باشد از جرعه غیظیکه از برای خدا فرو برد و حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمودند که هیچ بنده خشم خود را فرو نبرد مگر اینکه خدا در دنیا و
آخرت عزت او را زیاد کند و مرویست که صبر کردن بر دشمنان نعمت خود بدرستیکه کسیکه در حق تو معصیت خدا کند هیچ مکافاتی بالاتر و بهتر
از این نیست که تو اطاعت خدا را در حق او بکنی صفت دهم در صدد انتقام بودن است یعنی کسیکه بدی با او کند او نیز در صدد بدی کردن
بمثل آنچه او کرده است یا بالاتر برآید اگرچه شرعا حرام باشد چون مکافات غیبت بغیبت و فحش بفحش و بهتان ببهتان و همچنین غیر اینها از افعال
محرمه و شکی در حرمت او نیست رسول خدا صلعم فرمودند که اگر مردی ترا سرزنش کند بعیبیکه در تو هست تو سرزنش مکن او را بآنچه در او است و
نیز فرمودند که دو نفر که یکدیگر را دشنام میدهند دو شیطانی هستند که هرا میدرند روزی در مجلس رسول صلعم شخصی یکی از صحابه دشنام داد
و او ساکت بود بعد از آن او نیز بنا کرد به تلافی آنحضرت برخواستند و فرمودند که فرشته از جانب تو جواب میداد چون تو بسخن آمدی فرشته
رفت و شیطان آمد و در مجلسیکه شیطان در آنست نمی‌نشینم پس بر مرد مؤمن لازمست که هرگاه از کسی نسبت باو ظلمی صادر شود در گفتار یا
کردار اگر از شریعت مقدسه جزائی و انتقامی برای آن مقرر است بآن اکتفا کند و از آن تعدی نکند اگرچه بهتر آنست که از آن نیز چشم بپوشد
و از آنشخص عفو کند و اگر در شرع جزای معینی بجهة آن نرسیده پا از دایره شرع بیرون ننهد و اگر سخنی گوید سخنی باشد که حرام نباشد مثل اینکه در
مقابل کسیکه او را مذمت کند یا دشنام دهد و مانند آن از چیزهائیکه در شرع مکافاتی ندارد همینقدر بگوید که ای بیحیا و ایبد خلق و ای بی‌آبرو و
ای بیشرم اگر این صفات را داشته باشد بگوید خدا جزای تو را بدهد یا خدا از تو انتقام کشد یا تو کیستی که من جواب تو گویم یا ای جاهل و ای احمق این دروغ
نیست زیرا که هیچکس از جهل و حمق خالی نیست همچنانکه مرویست که مردم همه احمقند در شناختن ذات خدا و بهتر اینست که زبان با اینها نیز نگاه دارد
و حواله او را برب الارباب نماید زیرا که بعد از شروع در جواب خود را نگاه داشتن مشکلست و اکثر مردم در وقت غضب از ضبط خود عاجزند بلی
اگر معلوم باشد که اگر مطلقا متعرض نشود به بیغیرتی و بیحمیتی منجر شود بکلم و حوصله و موافق شریعت مقدسه مکافات نماید و چون فی الجمله مکافات
نمود زود راضی شود از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که بنی آدم طبقات مختلفند بعضی دیر بغضب میآیند و زود غضب ایشان بر میگردد و بعضی زود
بغضب میآیند و دیر خشنود میشوند و بهترین این طوایف کسانی هستند که دیر غضبناک شوند و زود خشنود گردند و بدترین ایشان آنانند که زود بغضب
آیند و دیر خشنود شوند و بدانکه علاج ترک انتقام اینست که تامل در بدی عاقبت آن در دنیا و آخرت کند و بدانکه اگر انتقام از او حواله بپروردگار
کند البته منتقم حقیقی از او انتقام کشد همچنانکه مکرر مشاهده شده و بتجربه رسیده و اخبار و آیات بر آن دلالت دارند بلی شعر بخشم خویش
دیدم در گذرگاه که زد بر جان موری مرغکی راه هنوز از صید منقارش نپرداخت که مرغ دیگر آمد کار او ساخت علاوه بر این
اگر شخصیکه بدی کرده او را از انسانیت فی الجمله بهره هست از سکوت و مکافات نکردن بیشتر تنبیه و تادیب میشود و از الم و شرمساری و
خجالت او بیشتر از انتقام تست و اگر از انسانیت بی بهره و بی نصیبست تلافی تو نیز چندان اثری در او نمیکند بلکه هرچه نسبت باو کوئی تفاوتی در حال
او هم نمیرسد و تو باز از مقابله و برابری با او ضایع و بیوقع میکردی زیادتر از آنچه آنشخص با تو کرده بلی شعر سگی پای صحرانشینی گزید بخشمیکه
زهرش ز دندان چکید شبانگه درو بیچاره خوابش نبرد بخیل اندرش دختری بود خورد پدر را جفا کرد و تندی نمود که آخر ترا نیز
دندان نبود پس از گریه مرد پراکنده روز بخندید کی دختر دلفروز مجالست که تیغ بر سر خورم که دندان بپای سگ اندر برم و بعد
از آن تامل کند در فواید ضد انتقام که عفو کردنست چنانکه بیاید و چون مکرر چنین کرد از برای او ملکه و عادت گردد فصل ضد انتقام کشیدن عفو

وبخشش است و آیات و اخبار در مدح و حسن آن از حد و حصر متجاوز است خداوند عالم میفرماید خذ العفو وامر بالعرف یعنی طریقه عفو و بخشش را بگیر و
امر بمعروف کن و باز میفرماید فلیعفوا ولیصفحوا یعنی باید عفو و گذشت نمایند و باز فرموده است وان تعفوا اقرب للتقوی یعنی اگر عفو نمائید نزدیک
در هر کاری نزدیکتر است حضرت پیغمبر صلی الله علیه واله فرمود بخدائیکه جان من در قبضه قدرت او است که سه چیز است که اگر از من قسم خواهند
بر آنها قسم میخورم یکی آنکه صدقه دادن از مال هیچ کم نمیکند دویم آنکه هیچکس از ظلمیکه باو شده عفو نمیکند از برای خدا مگر آنکه در روز قیامت خدا
عزت او را زیاد میکند سیم آنکه هیچکس نیست که یکدری از سئوال را بر خود بگشاید مگر اینکه یکدری از فقر و احتیاج بر او گشوده میشود و نیز از آن
حضرت مرویست که عفو و گذشت زیاد نمیکند مگر عزت را پس گذشت بکنید تا خدا شما را عزیز گرداند و آنجناب بعقبه فرمودند که میخواهی ترا خبر دهم
بافضل اخلاق اهل دنیا و آخرت نزدیکی کن بهر که از تو دوری کند و بخشش کن بکسیکه ترا محروم سازد و گذشت کن با آنکه بتو ظلم نماید و مرویست
که موسی ع عرض کرد پروردگارا کدام یک از بندگان تو نزد تو عزیزترند فرمود آنکه در وقت قدرت و توانائی عفو نماید و حضرت سید الساجدین
علیه السلام فرمودند که در روز قیامت خدایتعالی خلق اولین و آخرین را در بلندی جمع میکند پس منادی ندا میکند که کجا هستند اهل فضل پس طایفه
بر میخیزند ملائکه گویند چه چیز است فضل شما گویند توسل میجستیم بهر که از ما دوری میکرد و عطا میکردیم بهر که ما را محروم میساخت و گذشت میکردیم
از هر که با ما ظلم مینمود ملائکه گویند راست گفتید که اهل فضلید داخل بهشت شوید و حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمودند که پشیمانی بر عفو
بهتر و آسانتر است از پشیمانی بر انتقام و عقوبت و همینقدر در فضل و شرافت از برای عفو و گذشت کافیست که از نیکوترین صفات پروردگار
و در مقام ثنا و ستایش او را باینصفت جمیله یاد میکنند حضرت امام زین العابدین علیه السلام در مناجات خود میفرماید انت الذی سمیت
نفسک بالعفو فاعف عنی تو آنکه بعفو و گذشت خود را نام برده پس از من درگذر صفت یازدهم غلظت و درشتی در گفتار و کردار و
نیت که این صفتی است خبیث و باعث نفرت مردمان از و میگردد و منجر باختلال امر زندگانی میشود شعر مکن خواجه بر خویشتن کار سخت
که بدخوی باشد نگونسار بخت بنرمی ز دشمن توان کند پوست چه با دوست سختی کنی دشمن اوست و از جمله افراد کار عالم در مقام
مهربانی و ارشاد به پیغمبر خود فرمود لو کنت فظا غلیظ القلب لانفضوا من حولک یعنی اگر بدخوی و سخت دل باشی مردم از دور و کنار تو متفرق
میگردند و از بعضی اخبار مستفاد میشود که غلظت و درشت خوئی باعث سلب ایمان و دخول جند شیطان میگردد پس بر عاقل لازم است که
نهایت احتراز از این کند و هر کاریکه میخواهد بکند و هر سخن که میخواهد بگوید اول در آن فکر کند و خود را محافظت نماید که غلظت و بدخوئی از و صادر
نشود و فضیلت رفق را بیاد آورد و خود را بر آن بدارد تا ملکه او گردد چنانچه اشاره باشد و ضد اینصفت خوش نرمی و همواری در گفتار
در اقوال و افعال و آن از صفات مؤمنان و اخلاق نیکانست از اینجهت سید رسل صلعم فرمودند که رفق چیزی بود که دیده میشد میدیدید که هیچ مخلوق
از آن نیکوتر نیست و فرمودند که رفق و نرمی را هیچ جا نگذارند مگر آنکه او را زینت داد و از هیچ جا برنداشتند مگر اینکه او را معیوب کرد
و نیز فرمودند که خدا مهربان و صاحب رفقست و دوست دارد کسیرا که چنین باشد و بر رفق آنچه بادمی میدهند بعنف و درشتی نمیدهند و باز از آن
بزرگوار مرویست که رفق و مهربانی مبارک و میمون و غلظت و درشتی شومست و در روایت دیگر است که هر که رفق داشته باشد بهر چه که
اراده داشته باشد میرسد و نیز از آنحضرت مرویست که خدا هر خانواده که دوست دارد رفق و همواری بایشان عطا میفرماید و نیز مرویست
از آنجناب صلعم که هر کرا رفق و نرمی داده اند خیر دنیا و آخرت را باو داده اند و هر کرا از رفق محروم ساخته اند او را از خیر دنیا و آخرت محروم کرده
و فرمودند که آیا میدانید که کیست که آتش جهنم بر او حرامست هر نرم و آسان بدلها نزدیکی حضرت کاظم علیه السلام فرمودند که نصف عیش و
زندگانی آدمی رفق و نرمیست و بتجربه رسیده و مکرر ملاحظه شده که اموریکه برفق و مدارا ساخته میشود هرگز بخشونت و درشتی بانجام نمیرسد
و هر پادشاهیکه با رعیت و لشکر خود نرم و هموار است امر مملکت او منتظم و سلطنتش دوام مییابد و هر کدام درشت خوی و غلیظ هستند امر
مختل میگردد و مردم از دور او پراکنده میگردند و باندک وقتی ملکش در کیش بر باد میرود و همچنین سایر طبقات مردم از علما و امرا و صاحبان
مناصب و ارباب معاملات و صنایع آری شعر بلطف خلق توان کرد صید اهل نظر بدام و دانه نگیرند مرغ دانا را و مخفی نماند که مدارا نیز نزدیک
برفق و مدارا عبارتست از آنستکه ناگواریکه از کسی بتو رسد تحمل نموده و بروی خود نیاوری و این از جمله صفاتیست که آدمیرا در دنیا و آخرت بمراتب
بلند و درجات ارجمند میرساند و اغلب کسانیکه بمرتبه عظیم رسیده اند از اینصفت جلیله است و از آنچه حضرت رسول صلعم فرمودند که پروردگار من
مرا امر کرد که با مردم مدارا کنم همچنانکه امر کرد که واجبات خود را بجا آورم و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که در توریه نوشته است در

در غلظت و درشتی

آنچه نامیکه خدایتعالی بموسی ع فرمود که ای موسی در باطن خود اسرار مرا پنهان کن و پوشیده دار و در ظاهر خود آشکار اکن از جانب من مدارا با
دشمنان من و دشمنان خودت و حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمودند که طایفه از مردم مدارای ایشان با مردم کم بود و ایشان از خانواده
قریش بد اخشند و دور کردند با وجود اینکه از قریش بودند و در حسب و نسب ایشان هیچ عیبی نبود و طایفه از غیر قریش با مردم مدارا کردند
خود را باینوسیله بخاندان رفیع ملحق ساختند پس فرمودند که هر که دست خود را از مردم نگاهدارد یکدست از ایشان نگاهداشته است و دستهای
بسیار از او باز داشته میشود صفت دوازدهم کج خلقی است و آن نیز نزدیک بغلظت و بدخوئیست و ظاهر آنست که غلظت و درشتی
از ثمرات کج خلقی باشد همچنانکه انقباض روی و دلتنگی و بدکلامی نیز از آثار آنست و اینصفت از نتایج قوه غضبیه است و این از جمله
صفاتیست که آدمیرا از خالق و خلق دور میکند و از نظر مردم میاندازد و طبعها از او متنفر میکند و هر کجخلقی اغلب مسخره مردمان و مضحکه ایشان
میشود و لحظه از حزن و الم و اندوه و غم خالی نمیباشد و از اینجهت حضرت امام جعفر الصادق ع فرمودند که هر که بد خلقت خود را معذب دارد و
بسیار میشود که بواسطه کج خلقی ضررهای عظیم میرسد و از نفعهای بزرگ محروم میشود و عاقبت هم آدمیرا بعذاب اخروی میاندازد مرویست که روزی
بحضرت رسول صلی الله علیه و آله عرض کردند که فلان زن روزها روزه میگیرد و شبها را بعبادت بیدار میماند و لکن بد خلقت و از کج خلقی
همسایگان خود را آزار میرساند آنحضرت فرمودند هیچ خیری بر او نیست و او از اهل جهنم خواهد بود و آنحضرت فرمودند که بدخلقی بنده را
میرساند باسفل درک جهنم و باز آنحضرت فرمودند که خدا منع کرده است قبول توبه بدخلق را عرض کردند که چرا یا رسول الله فرمودند بعلت
هر وقت از گناهی توبه کرد بگناه بدتر از آن میافتد و فرمودند که بدخلقی گناهیست که آمرزیده نمیشود و بعضی از بزرگان گفته که اگر مصاحبت و همنشینی
کنم با فاسق فاجر خوشخلقی دوست دارم که با عابد کج خلقی نشینم و معالجه اینصفت ذمیمه بر مانند سایر صفاتست که مفاسد دنیویه و اخرویه آنرا
متذکر شود و ملاحظه کند که اینصفت خالق و خلایق را با او دشمن میکند پس حیای این کرده که اینرا از خود دفع کند بعد از آن در وقت هر
حرکتی و سخنی در فکر باشد که کجخلقی از و سر نزند و خود را بحسن خلق بدارد تا حسن خلق ملکه او گردد و از برای او معتاد شود چنانکه مذکور شد ضد این
صفت ملکه حسن خلقت که از شرایف صفات و فواضل ملکاتست و عقل و نقل دلالت بر مدح و خوبی آن میکند پیغمبر خدا فرمودند که در کفه میزان
اعمال در روز قیامت چیزی بهتر از حسن خلق نیست و روزی به بنی اعمام خود فرمودند که ای فرزندان عبدالمطلب اگر وسعت آن ندارید که مردم را باموال
خود وسعت دهید پس با ایشان بگشاده روئی ملاقات کنید و فرمودند که خدا دین اسلام را خالص از برای خود گردانید و صلاحیت ندارد از برای این
دین مگر سخاوت و حسن خلق پس دین خود را باین دو زینت دهید و بآنجناب عرض کردند که ایمان کدام یک از مؤمنین افضل است فرمودند که هر
کدام خوشخلق تر باشد و باز فرمودند که دوسترین شما در نزد من و نزدیکترین شما در روز قیامت بمن خوش خلق ترین شماست و نیز فرمودند حسن
خلق گناهرا میگدازد همچنانکه خورشید یخ را میگدازد و از آن بزرگوار مرویست که بنده میشود کم عبادت باشد و بواسطه حسن خلق در آخرت بدرجات
علیه و اشرف منازل برسد و ام حبیبه که زوجه آنحضرت بود فرمود که آدم خوش خلق خوبی دنیا و آخرت را گرفته و مرویست از آنحضرت که حسن
خلق صاحبش را میرساند بدرجه کسیکه روزها روزه و شبها بعبادت مشغول باشد و نیز آنحضرت فرمودند که نیکانشما خوش خلقانند که مردم بدور و کنار ایشان
جمع میشوند و با ایشان نزدیک میشوند و با ایشان الفت و انس میگیرند و ایشان نیز با مردم انس میگیرند و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست
که مردی بخدمت حضرت پیغمبر صلعم آمد و عرض کرد که یا رسول الله مرا وصیتی فرما حضرت او را وصایای چند فرمودند از جمله آنها این بود که با برادر مؤمن با روی
گشاده ملاقات کن و حضرت امام همام جعفر بن محمد باقر علیه السلام فرمودند که نیکی و خوشخلقی ولایات را آباد میگرداند و عمرها را زیاد میگرداند و فرمودند
که خدایتعالی بنده را بحسن خلق ثواب کسی میدهد که صبح و شام مشغول جهاد در راه خدا بوده باشد و نیز از آنحضرت مرویست که نیکی و احسان کردن
با مردم و خوشروئی با ایشان باعث دوستی مردم میشوند و او را داخل بهشت مینمایند و بخل و عبوس صاحب خود را از خدا دور میکند و داخل آتش میکند
و کسیکه درین اخبار و سایر اخباریکه در اینخصوص وارد شده است تأمل کند و بوجدان خود و تجربیات رجوع کند و احوال کجخلقان و خوشخلقان را تتبع کند میداند
که هر بدخلقی از خدا و رحمت او دور و مردم از او متنفرند و با او دشمنند و بسبب آن از بذل و عطای دیگران محرومست و هر خوشخلقی خدا و خلق او را
دوست دارند و همیشه محل فیض رحمت خدا و مرجع بندگان خداست مؤمنین از و منتفع میگردند و خیر او بایشان میرسد و مقاصد بندگان خدا از او بر آورده
و از اینجهة خدا هیچ پیغمبر را بر نینگیخت مگر آنکه اینصفت در او کامل و تمام بود بلکه خوشخلقی افضل صفات پیغمبران و اشرف اخلاق برگزیدگانست و از اینجهت خداوند
عالم بجهة اظهار نعمت خود از برای حبیب خودش در مقام ثنا و مدح او فرموده انک لعلی خلق عظیم و کثرت شرافت اینصفت فاضله سرور پیغمبران و سید

انس و جان در این صفت بغایت رسیده بودند و در نهایت آن متمکن شده بودند حتی اینکه وارد شده است در روزی انس در مسجد با جماعتی از اصحاب نشسته بودند و مشغول تکلم بودند که کنیزکی از کنیزان یکی از انصار داخل شد و خود را به آنحضرت رسانید و پنهانی گوشه جامه آنکوه حلم و وقار را گرفت چون آنحضرت مطلع شد از جا بجهت برخواست و گمان کرد که او را با آنحضرت شغلی هست چون آنحضرت برخواست کنیزک هیچ سخنی نگفت حضرت نیز با او سخنی نفرمود و در جای مبارک خود نشستند بار دیگر کنیزک آمد و گوشه جامه آنحضرت را برداشت و آن بزرگوار برخواست تا سه دفعه این کنیزک چنین عملی کرد و آنحضرت برخواست و در دفعه چهارم که حضرت برخواست آن کنیزک قدری از جامه آنحضرت را جدا کرده برداشت و روانه شد مردم گفتند ای جاریه اینچه کار بود که کردی که حضرت را سه دفعه برخیزانیدی و سخن نگفتی با مطلب توجه بود کنیزک گفت در خانه ما شخص مریضی بود و اهل خانه مرا فرستادند که پاره از جامه آنحضرت را بیاورم که آن مریض ببندند تا شفا یابد پس هر مرتبه که خواستم قدری از جامه آنحضرت را بگیرم چنین تصور فرمودند که مرا با ایشان شغلی است من حیا کردم که از آنحضرت خواهش کنم که قدری از جامه من دهند صفت سیزدهم عداوت و دشمنی است و آن بر دو قسمت زیرا که هر که عداوت کسیرا در دل دارد یا آنرا در دل پنهان میکند و انتظار زمان فرصت را میکشد یا علانیه و آشکار در صدد ایذا و اذیت آن شخصیکه او را دشمن دارد و اظهار عداوت آن میکند و قسم اول را حقد و کینه گویند که عبارتست از پنهان کردن عداوت شخص در دل و قسم دوم را عداوت نامند و این ثمره قسم اولست زیرا که چون کینه قوت گرفت و عداوت شدید گردید خزانه دل از نگاهداشت آن عاجز و پرده از روی کار برمیافکند و قسم اول از ثمرات غضب است زیرا که چون آدمی بر دیگری خشم گیرد و بجهت عجز از انتقام یا مصلحتی دیگر از وقت اظهار غضب بگذرد خشم خود را فرو برد و در دل خود پنهان سازد کینه حاصل میشود و هر یک از این دو قسم از صفات مهلکه و اخلاق رذیله است و از اخبار مستفاد میشود که مؤمن کینه ور نمیباشد و در غالب اوقات صفات مهلکه دیگر نیز از کینه و عداوت متولد میگردد چون حسد و غیبت و دروغ و بهتان و شماتت و اظهار عیب و دزدی و ایذا و سخریه و استهزا و غیر اینها از آفات و اعمال محرمه که دنیا و دین آدمی را فاسد میسازد اگر فرض شود که هیچیک از اینها حاصل نشود همان خود بغض و عداوت از امراضیست که نفس قدسیرا بیمار دارد و همیشه روح از آن متألم و در آزار میباشد و او را از بساط قرب الهی دور و از مرافقت ساکنان عالم قدس مهجور میگرداند و صاحب خود را منع میکند از آنچه شیوه اهل ایمان و شیمه اخیار و نیکان است از بشاشت و شکفتگی و مهربانی و فروتنی و مرافقت و همنشینی نسبت بکسیکه کینه او را در دل دارد و خود را از اعانت و قضاء حوائج او باز میدارد و هر یک از اینها درجه از درجات کم میکند و پرده میان آدمی و باریافتگان بزم تقرب میگردد و از اینجهت است که در اخبار و آثار مذمت بسیار در خصوص عداوت و دشمنی وارد شده است حتی اینکه حضرت پیغمبر صلعم فرمود که هیچ وقتی جبرئیل بر من نیامد مگر اینکه گفت یا محمد از عداوت و دشمنی مردم احتراز کن و فرمود که هرگز جبرئیل در هیچ امری اینقدر وصیت بمن نکرد که در خصوص عداوت مردم و حضرت صادق علیه السلام فرمودند که هر که تخم عداوت بکارد همانرا که کاشته است میدرود و معالجه این صفت خبیثه آنست که اول تأمل کند در اینکه دشمنی و عداوت ثمره ایست که بجز اندوه و الم در دنیا و آخرت ثمری ندارد و صفتی است که غیر از غصه و غم اثری نمی بخشد و ساغریست که بجز زهر جانگزا بکام صاحب خود نریزد و آتشیست که بغیر از دود کدورت از آن برنخیزد زیرا که عدو مسکین همیشه با اندوه و غصه قرین و پیوسته با رنج و محنت همنشین است و بسبب عداوت خاندانهای کهن بر باد رفته و دودمانهای قدیم از بیخ و بنیاد بر افتاده و بسا دولتهای بی پایان که بسبب عداوت بنکبت مبدل و بسا قصرها که بنیادش بتیشه عداوت سست و مختل گردیده بلکه آنچه از کتب تواریخ و سیر احوال مردمان مکرر معلوم شده آنست که هیچ دولتی بسر نیامد مگر بسبب عداوت و دشمنی و نعم ما قیل شعر

درخت دوستی بنشان که کام دل ببار آرد
نهال دشمنی برکن که رنج بیشمار آرد

و اگر آنست که مطلقا از کینه و عداوت ضرری با آنکه دشمن دارند نمیرسد و بعد از آن ملاحظه عاقبت آنرا در آخرت نماید که آدمی را بعذاب الیم میرساند و چون این امور را تأمل کرد و متنبه گردید که عاقل همیشه خود را در حالتی باقی نمیدارد که مضرت آن باو عاید و دشمنش از آن منتفع گردد پس سعی نماید که با شخصیکه عداوت و کینه دارد در رفتار دوستانه و گفتار مشفقانه بعمل آورد و بمهربانی و شکفتگی با او ملاقات کند و در قضای حوائج او سعی کند و در مجامع و محافل نیکیهای او را اظهار نماید بلکه نسبت باو زیاده از دیگران نیکی و احسان کند تا نفس او را گوشمال داده بینی شیطانرا بخاک مالد و پیوسته چنین رفتار کند تا آثار عداوت از دل او برطرف شود و ضد این صفت نصیحت است که عبارتست از خیرخواهی و نیک پسندی بر دیگران و آن نیز بر دو قسم است باطنی و ظاهری اول عبارتست از آنکه طالب خوبی و خیر مسلمین باشد و دوم اعانت خیر و صلاح ایشان از ایجاد آوردن و شرافت این صفت بسیار و فضیلت آن بیشمار است همچنانکه در بیان صفت حسد مذکور خواهد شد فصل بدانکه از آثار و لوازمیکه بر حقد و عداوت مترتب میگردد ضرب و فحش و لعن و طعن است و بسا باشد که اینها از مجرد غضب نیز صادر گردند و میشود که بجهت همنشینی اوباش و اراذل و مصاحبت فساق و جهال و کسانیکه هرزه گو و معتاد بفحش دادن هستند فحش دادن عادت کسی میشود که بدون

دشمنی و غضب فحش بزبان او جاری میگردد و شکی نیست که همه این امور مذموم و قبیح و در شریعت غراء حرام و صریحند موجب حبط اعمال و مولد خسران مآلند ملیین و حکماء متشرعه و سایر عقلا بر خباثت اینها متفق و عقل و شرع بر حرمت اینها دو شاهد صادق اند اما ضرب که عبارتست از زدن بدست یا چوب یا آلتی دیگر پس بدون جهت شرعیه در حرمت آن شکی نیست طایفه از طوایف بنی آدم و هیچ فرقه از فرق عالم بیجهت و سبب شرعی تجویز زدن کسیرا نکرده اند و در اخبار و آثار نهی صریح از آن شده و وارد شده است که هر که مردیرا تازیانه زند خدایتعالی تازیانه از آتش بر او خواهد زد و اما فحش و دشنام و هرزه زبانی و بدگوئی منشا همه اینها خباثت نفس و دنائت طبیعت و هر که زبان او باینها دراز البته خبیث النفس و از جمله اراذل و اوباش معدودست بلکه از بعضی از اخبار مستفاد میشود که رذل مخصوص شخصیست که مضایقه نداشته باشد هرچه بگوید و هرچه باو بگویند و حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که مؤمن نیست کسیکه طعنه زن و لعن کن و فحش گو و هرزه زبانست و نیز فرمود که بهشت حرامست بر فحش دهنده و در روایت دیگر از انس مرویست که هرزه گوئی و پرده دری از شعبهای نفاقست و از آنحضرت منقولست که چهار نفرند که اهل دوزخ از آنها متأذی میشوند یکی از آنها مردی خواهد بود که پیوسته چرک از دهان او جاری خواهد بود و او کسیست که در دنیا فحش گو بوده و نیز از آنحضرت مرویست که بهشت حرامست بر هر فحاش هرزه گوی کم حیائیکه باک نداشته باشد از هرچه بگوید و هرچه باو بگویند و چنین شخصیرا اگر تفتیش کنی و تفحص نمائی بحقیقت امر او بر خوری یا ولد الزناست یا نطفه پدرش با نطفه شیطان ممزوج شده و آن شخص بهم رسیده یعنی در وقت مجامعت پدرش شیطان نیز با او در جماع شریک شده و در حدیث دیگر است که هرگاه ببینید مردیرا که مضایقه ندارد از هرچه بگوید و هرچه در حق او بگویند بدانید که او ولد الزنا یا بشراکت شیطان بهم رسیده و نیز از آنحضرت مرویست که از جمله بدان و اشرار بندگان خدا کسی است که مردم بجهة فحش گفتن او از همنشینی او کراهت داشته باشند و مرویست از آنحضرت که دشنام دادن بمؤمن فسق و کشتن آن کفر است و غیبت او معصیت است و حرمت مال او مثل حرمت خون اوست و فرمود که بدترین مردم نزد خدا در روز قیامت کسیست که مردم او را اکرام و احترام کنند از بیم شر او و حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمودند که از جمله علامات شراکت شیطان در نطفه آدمی که هیچ شکی در آن نیست اینست که آدمی فحاش باشد و باکی نداشته باشد از آنچه بگوید و از آنچه باو بگویند و نیز آنحضرت فرمود که هر که مردم از زبان او بترسند او در آتش خواهد بود و دشمن ترین مخلوقات در نزد خدا بنده ایست که مردم از زبان او حذر نمایند و از حضرت کاظم علیه السلام پرسیدند از حال دو نفر که یکدیگر را دشنام میدهند فرمودند که هر کدام ابتدا بدشنام کرده آن ظالمتر است و گناه هر دو بر او است مادامیکه آن دیگری تعدی و زیاده روی بر او نکند و مخفی نماند که حقیقت فحش عبارتست از اظهار کردن امور قبیحه بالفاظ صریحه و بیشتر اوقات در الفاظ مجامعت و آلات جماع و آنچه از این قبیل است یافت میشود و ارباب فساد و شرار را عبارات فاحشه چند هست که ذکر میکنند و اهل طهارت و صاحبان نفوس طیبه متعرض آنها نمیشوند بلکه چون ذکر آنها ضرور شود بکنایه و رمز بیان مینمایند و بعضی گفته اند که خداوند عالم از حیا کنایه فرموده از جماع بلمس و مس چون مباشرت و عبارات قبیحه آنها را ذکر ننموده و بخصوص بوقاع و جماع نیست بلکه از قضاء حاجت از بول و غایط بکنایه و رمز گفتن اولیست از الفاظ صریحه رکیکه پس ارباب حیا باید عبارات صریحه آنرا بزبان نیاورند و همچنین امثال اینها از آنچه در عرف مستهجن و رکیک و مذموم و قبیح باشد پس چنانچه خواهد از زبان زن خود یا زن دیگری سخنی نقل کند نگوید زن من یا زن تو چنین گفت بلکه بگوید پرده نشینان خانه من یا خانه تو یا مادر اطفال چنین گفت یا در خانه چنین گفتند بلکه از ذکر نام زنان احتراز کند در امثال این زمان که عرفا مستهجن شده و ملاحظه نکند که اسماء زنان پیغمبر صلعم و ائمه مذکور گشته زیرا که در زمان سابق این مستهجن نبوده و بجهة طریقه سابق حال هم مجی در ذکر نام ایشان نیست چونکه در همه ازمنه ذکر کرده اند و در کتب نوشته اند و همچنین کسیرا که عیبی در بدن باشد که از اظهار آن شرم کند اگر ذکر آن ضرور شود تصریح نکند و بکنایه بگوید مثلا اگر کسی پیس و صاحب برص یا اقرع باشد و خواهد از سبب او یا وقت آن از او سؤال کند نگوید تو در پیسی و پیس شدی یا سر تو بچه سبب کچل شد بلکه بگوید این عارضه از برای تو کی روی داده یا چه وقت این ناخوشی عارض تو شد زیرا که جمیع این تصریحات اهل فحشند و بدانکه جمیع الفاظیکه متضمن بیشرمی و فحش هستند همه مذموم و قبیحند گو بعضی قبیحتر و ذم آن شدیدتر باشد خواه در مقام دشنام و اذیت باشد یا در محل شوخی و مزاح یا در مقام دیگر و چون این عبارات مختلفند در قباحت بعضی از آنها مکروه و بعضی حرامند و بعضی حرام را تخصیص داده اند بصوریکه در مقام دشنام و اذیت باشد نه در مقام شوخی یا بجهة عادت بهرزه گوئی و دور نیست که بعضی الفاظ که بسیار فاحش هستند حرام باشد اگرچه در مقام دشنام نباشد و اما لعن و معنی آن راندن و دور کردن از خدا است پس شکی در بدی آن نیست و جایز نیست شرعا لعن کردن بر کسیکه متصف بصفتی باشد که آن صفت بنص شریعت موجب دوری او از خدا و مجوز لعن او باشد و ذم شدید در

اخبار در خصوص لعن رسیده از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که روزی حضرت پیغمبر ص خطبه خواندند و فرمودند میخواهید خبر دهم شمارا بدتران
شما عرض کردند بلی یا رسول الله فرمودند کسیکه عطای خود را از دیگران منع میکند و بنده خود را میزند و تنها سفر میرود پس مردم چنان گمان کردند
که خدا بدتر ازین مخلوقی نیافریده پس حضرت فرمود میخواهید شمارا خبر دهم بدتر ازین عرض کردند بلی فرمودند که فحش دهنده و لعن کننده که هرگاه
اسم مومنین نزد او مذکور شود ایشانرا لعن کند و اسم او نیز چون نزد مومنین مذکور گردد اورا لعن نمایند و حضرت امام محمد باقر فرمودند که چون لعنت از
دهان شخصی بیرون اید میان او و آنشخصیکه باو لعنت شده تردد میکند اگر آنشخص مستحق لعن باشد باو متعلق میشود و اگر نباشد بصاحبش برمیگردد
و ازین حدیث مستفاد میگردد که لعن بکسیکه سزاوار لعن نباشد برمیگردد بلعن کننده پس باید نهایت احتراز نمود و لعنت نکرد بکسی اگر اینکه
از صاحب شریعت مقدسه تجویز لعن ایشان شده و والد ماجد حقیر قدس سره در کتاب جامع السعادات فرموده است که انچه از شریعت تجویز شده
لعن بکافرین و ظالمین و فاسقین است همچنانکه در قرآن وارد شده است و شکی در جواز لعن ایشان بر سبیل عموم نیست باین نوع که بگوید
لعنة الله علی الکافرین یا علی الفاسقین یا علی الظالمین و فرموده که شخص معینیکه متصف بیکی ازین صفات باشد حق اینست که میتوان اورا لعن
کرد و توهم اینکه آنشخص معین کاهست ازین صفت توبه کند و با اسلام و با توبه از دنیا برود راهی ندارد زیرا که مستفاد از قرآن و احادیث اینست
که شخص معین را لعن میتوان نمود بلکه از اخبار بر میاید که لعن بر بعضی از اهل جحود و عناد بهترین عبادات و اقرب قربات است خدا تعالی در حق جماعتی
میفرماید اولئک علیهم لعنة الله والملائکة والناس اجمعین و در حق جماعتی دیگر میفرماید اولئک یلعنهم الله و یلعنهم اللاعنون و حضرت پیغمبر ص فرمودند خدایا لعنت
کن در و عکور را اگرچه بسیار باشد و چون هزار بیت در هجو آنسرور گفت آنحضرت عرض کرد پروردگارا من شعر نمیتوانم گفت و سزاوار من نیست که شعر
بگویم بعوض هر حرفی ازین اشعار او هزار لعنت کن و حضرت امیر علیه السلام جماعتی را لعن کردند و مرویست که آنجناب در قنوت نمازهای فرا
معاویه و عمرو عاص و ابو موسی اشعری و ابو الاعور اسلمی را لعن میفرمودند و چنانچه لعن ایشانرا از جمله عبادات میدانستند با وجود اینکه حلم او از
همه گذشته و از همه بیشتر بود و در نماز این اشخاص را لعن مینمودند و در روایت دیگر است که آنحضرت در قنوت دو بت قریش را که
ابابکر و عمر باشند لعن میفرمودند و حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام در عقب هر نمازی چهار مرد را لعن میکردند و احادیث و اخباریکه در لعن
مستحقین لعن از رؤسای اهل ضلال بانجناب رسیده متتبع کند میداند که این از شعار دین است و حضرت کاظم علیه السلام ابوحنیفه را لعن فرمودند
منع از لعن که رسیده است در لعن هر کسیست که مستحق آن نباشد و انچه نقل شده که حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه در لعن اهل شام نهی فرمود اگر
صحیح باشد شاید بجهة این بوده که گاه بود در میان ایشان کسی بوده که مستحق لعن نبوده یا امید اسلام بعضی از ایشانرا داشته و بالجمله لعن کردن
برؤسای ظلم و ضلالت و مجاهرین بکفر و فسق جایز است بلکه مستحب است و بر غیر اینها حرامست تا یقین نشود که متصف بیکی از صفاتیکه موجب لعن میشود
و باید یقین باین کند بمجرد ظن و تخمین نمیتوان اکتفا نمود و بدانکه گناه لعن بر اشخاصیکه مرده اند و ثابت نیست که مستحق لعن باشند بیشتر و دال
آن اقوی است زیرا که حضرت رسول ص فرمود مردگانرا دشنام مدهید که ایشان رسیده اند بانچه پیش فرستاده اند و همچنین خوب نیست لعن کردن
بر جمادات و حیوانات و مرویست که هیچکس لعن بر زمین نمیکند مگر اینکه زمین میگوید لعنت بر هر کدام که گناهکارتریم و حضرت رسول ص انکار فرمودند
زنیرا که ناقه را لعن کرده و بر مردیکه شتر را لعن نمود و مخفی نماند که دعای بد و نفرین مسلمانان کردن نیز مانند لعن کردن مذمومست و خوب نیست حتی بر ظلمه
مگر در صورتیکه در شر و ضرر او آدمی مضطر و ناچار گردد و در حدیثست که گاهست مظلوم اینقدر نفرین بظالم میکند که مکافات ظلم او میشود
و زیاد میاید و آن زیادتی از برای ظالم باقی ماند تا روز قیامت مطالبه میکند و اما ضد این که دعای خیر باشد از برای برادر دینی بهترین طاعات
و فاضلترین عبادات است و فایده آن بیحد و ثواب آن خارج از حیز عد بلکه در حقیقت کسیکه دعا بدیگری کند دعا بخود کرده و حضرت رسول صلی الله علیه و آله
فرمودند که چون کسی دعا ببرادر خود کند در غیاب او فرشته گوید از برای تو هم مثل این باشد و فرمودند که در حق برادر مستجاب میشود دعائیکه در حق
خود مستجاب نمیشود و از حضرت امام زین العابدین علیه السلام مرویست که چون ملائکه بشنوند که بنده مومن برادر خود را دعا میکند گویند خوب برادری
هستی از برای برادرت دعای خیر باو میکنی در حالیکه او حاضر نیست و اورا بخیر یاد میکنی خدا داد بتو دو مقابل انچه از برای او خواستی و ثنا
کرد بر تو دو مقابل انچه تو ثنا بر او کردی و از برای تست فضیلت بر او و اخبار در خصوص بیحد است و چه گرامی از مثال اثر است که هدیه از دعا و
طلب امرزش از تو برادر مومنت رسد و او در زیر طبقات خاک خوابیده و تامل کن که روح او بچه قدر از تو شاد میشود که اهل و فرزندانش میراث
او را قسمت میکنند و تو او را در تاریکیهای شب یاد میکنی و از خدا امرزش او را میطلبی و هدیه از برای او میفرستی و حضرت پیغمبر ص فرمودند که

میت در

میت در قبر مانند کسی است که در دریا غرق شده باشد هر چه را دید چنگ بر آن میزند که باشد نجات یابد و منتظر دعای کسیست که باو دعا کند از فرزند و پدر و
برادر و خویش و از دعای زندگان نورها مانند کوهها داخل قبور اموات میشود و این مثل هدیه ایست که زندگان از برای یکدیگر میفرستند پس
چون کسی از برای میتی استغفاری یا دعائی کرد فرشته آنرا بر طبقی میگذارد و از برای آن میت میبرد و میگوید این هدیه ایست که فلان برادرت یا فلان
خویشت از برای تو فرستاده است و آن میت باین سبب شاد و فرحناک میگردد و اما طعن زدن بر مسلمین آن نیز از اعمال ذمیمه و افعال رذیله و باعث
ضرر دنیوی و عذاب اخروی میگردد و حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمود که هیچکس بر مومنی طعنه نمیزند مگر اینکه میمیرد به بدترین مردنها و
بدانکه اینها که مذکور شد از فحش و لعن و طعن از آفات زبانست و از برای زبان آفات بسیار است از دروغ و غیبت و سخریه و استهزاء
و شوخی و غیر اینها که مذکور خواهد شد و ضد همه اینها سکوت و صمت و تفصیل اینها خواهد آمد صفت چهاردهم از صفات خبیثه متعلق بقوه
غضبیه صفت عجب و اغترار است از اینکه آدمی خود را بزرگ شمارد بجهة کمالیکه در خود میبیند خواه آن کمال را داشته باشد یا نداشته باشد و خود را شایان
داند که دارد و بآن میبالد فی الواقع هم کمال باشد یا نه و بعضی گفته اند عجب آنستکه صفتی یا نعمتیرا که داشته باشد بزرگ شمرد و از منعم آن فراموش کند
فرق میان این صفت و کبر آنستکه متکبر خود را بالاتر از غیر بداند و مرتبه خود را بیشتر شمارد و در صفت عجب غیری در میان نیست بلکه معجب آنستکه بخود ببالد
و از خود شاد باشد و خود را بجهة صفتی شخصی شمارد و از منعم آن صفت فراموش کند پس اگر بصفتی که داشته باشد شاد باشد از این راه که نعمتیست
از خدا که باو کرامت فرموده هر وقت که خواهد میگیرد و از فیض و لطف خود عطا کرده است نه از استحقاقیکه او بآن داشته و عجب نخواهد بود و اگر صفتی
که بآن خود را بزرگ میشمارد همچنین داند که خدا باو عطا فرموده است و لکن چنین داند که حقی بر خدا دارد که باید آن نعمت و کمال را باو بدهد و مرتبه از برا
خود در نزد خدا اثبات داند و استبعاد داند که خدا سلب آن نعمت کند و ناخوشی باو برساند و از خدا انچه عمل خود نوع کرامت داشته باشد این را
عطائی بدیگری کند پس اگر اعطا در نظر او
او شده و خدمات باو رجوع کند و خواهها
و همچنانکه عجب کاهست بعضی متنبه ما
مرتب میشود و آن بیچاره خطا کرده است و
رسول ص فرمودند که سه خصلت است از مهلکات
فرمودند که هر وقت عجب کردم مگر حضرت
ریا محافظت کسی دامر دم
روزی حضرت موسی ع نشسته بود که شیطان
که گفت منم ابلیس آدم سلام بر تو گیم چون
موسی فرمود کدام گناه است که چون آدمی
نابینا در نزد او حقیر نماید پروردگار عالم
مطلع از اینها نام فرمود عاصیانرا مژده ده
و محاسبه کنم مگر آنکه هلاک میشود و حضرت باقر علیه السلام
بود و عابد از جمله فاسقین و شقی میشود
بود و حضرت صادق علیه السلام فرمودند
مبتلا میکند و فرمود که مردی گناه
ست میشود و فراموش میکند و اگر بر انجا
مل منی از نماز او بیشتر من چنین و چنان
عبادت خدا میکنم عالم گفت گریه تو چه قدر است گفت اینقدر میگریم که اشکها از چشمهای من جاری میشود عالم گفت خنده تو با ترس بهتر است از گریه
که تو بر خود میبالی و مرویست که اول کاریکه با صاحب صفت عجب میکنند اینست که اورا از انچه بان عجب کرده بی بهره میسازند تا بداند که

اخبار در خصوص لعن کردن رسیده از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که روزی حضرت پیغمبر صلعم خطبه خواندند و فرمودند میخواهید خبر دهم شمارا بدان
شما عرض کردند بلی یا رسول الله فرمودند کسیکه عطای خود را از دیگران منع میکند و بنده خود را میزند و تنها سفر میرود پس مردم خیال کمان کردند
که خدا بدتر ازین مخلوقی نیافریده پس حضرت فرمود میخواهید شمارا خبر دهم بدتر ازین عرض کردند بلی فرمودند که فحش دهنده و لعن کننده که هرگاه نزد وقت
اسم مومنین نزد او مذکور شود ایشان را لعن کند و اسم او نیز چون نزد مومنین مذکور کردد او را لعن نمایند و حضرت امام محمد باقر فرمودند که چون لعنت از
دهان شخصی بیرون اید میان او و انشخصیکه باو لعنت شده تردد میکند اگر انشخص مستحق لعن باشد باو متعلق میشود و اگر نباشد بصاحبش بر میکردد
وازین حدیث مستفاد میکردد که لعن بکسیکه سزاوار لعن نباشد بر میکردد بلعن کننده پس باید نهایت احتراز نمود و لعنت بکردکسی اگر اما انکه
از صاحب شریعت مقدسه تجویز لعن ایشان شده و والد ماجد حقیر قدس سره در کتاب جامع السعادات فرموده است که انچه از شریعت تجویز شده
لعن بکافرین و ظالمین و فاسقین است
لعنة الله علی الکافرین یا علی الفاسقین یا
... کرد و توهم اینکه انشخص معین کا...
... که شخصی معین را لعن میتوان نمود بلکه ازا...
... میفرماید اولئک علیهم لعنة الله والملائکة وا...
... کند و عکو را اگرچه مزاح باشد و چو نهزار بیت
... بگویم بعوض هر حرفی ازین اشعار او را...
... معاویه و عمرو عاص و ابوموسی اشعری و...
... همه قرو شرو گذشت و از همه بیشتر بود
... که ابابکر و عمر مذ لعن میفرمودند و حضرت
... متحقین لعن از رؤسای اهل ضلال
... منع از لعن که رسیده است در لعن هرکه
... صحیح باشد شاید نکته این بوده که گاه...
... بر رؤسای ظلم و ضلالت و مجاهرین بکفر
... و باید یقین باین کند و بمجرد ظن و تخمین
... آن افزونتر است حضرت رسول صلعم...
... بر جمادات و حیوانات و مرویست که...
... زیرا که ناقه را لعن کرد و بر مردیکه شتر...
مکر در صورتیکه در شر و ضرر او ادمی مضطر و ناچار کردد و در حدیث است که کاهست مظلوم ایقدر نفرین بظالم میکند که مکافات ظلم او میشود
و زیاد میاید و این زیادتی از برای ظالم باقی ماند تا روز قیامت مطالبه میکند و اما ضد این که دعای خیر باشد از برای برادر دینی بهترین طاعات
و فاضلترین عبادات است و فایده ان بحدی و ثواب ان خارج از حد است بلکه در حقیقت کسیکه دعا بدیگری دعا بخود کرده و حضرت رسول صلی الله علیه و اله
فرمودند که چون کسی دعا برادر خود کند در غیاب او فرشته گوید از برای تو هم مثل این باشد و فرمودند که در حق برادر مستجاب میشود دعائیکه در حق
خود مستجاب نمیشود و از حضرت امام زین العابدین علیه السلام مرویست که چون ملائکه بشنوند که بنده مومن برادر خود را دعا میکند گویند خوب برادری
هستی از برای برادرت دعای خیر باو میکنی و حال انکه او حاضر نیست و او را بخیر یاد میکنی خدا داد بتو دو مقابل انچه از برای او خواستی و ثنا
کرد بر تو دو مقابل انچه تو ثنا براو کردی و از برای تست فضیلت بر او و اخبار در خصوص بحد است و چه کرامتی ازین بالاتر است که هدیه از دعا و
طلب امرزش از تو برادر مومنت رسد و او در زیر طبقات خاک خوابیده و تامل کن که روح او بچه حد از تو شاد میشود که اهل و فرزندانش میراث
او را قسمت میکنند و تو او را در تاریکیهای شب یاد میکنی و از خدا امرزش او را میطلبی و هدیه از برای او میفرستی و حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که

میت در قبر مانند کسی است که در اب غرق شده باشد هر چه را دید چنگ بر آن میزند که باشد نجات یابد و منتظر دعای کسیست که باو دعا کند از فرزند و پدر و
برادر و خویش و از دعای زندگان نورهائی مانند کوههای داخل قبور اموات میشود و این مثل هدیه ایست که زندگان از برای یکدیگر میفرستند پس
چون کسی از برای میتی استغفاری یا دعائی کرد فرشته ان را بر طبقی میگذارد و از برای انمیت میبرد و میگوید این هدیه ایست که فلان برادرت یا فلان
خویشت از برای تو فرستاده است و انمیت باین سبب شاد و فرحناک میگردد و اما طعن زدن بر مسلمین آن نیز از اعمال ذمیمه و افعال سیئه و باعث
ضرر دنیوی و عذاب اخروی میگردد و حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمود که هیچکس بر مومنی طعنه نمیزند مگر اینکه میمیرد به بدترین مردنها و
مدانکه اینهاکه مذکور شد از فحش و لعن و طعن از آفات زبانست و از برای زبان آفات بسیار است از دروغ و غیبت و سخریه و استهزاء
و شوخی و غیر اینهاکه مذکور خواهد شد و ضد همه اینها سکوت و صمت و تفصیل اینها خواهد آمد صفت چهار دهم از صفات خبیثه متعلق بقوه
غضبیه صفت عجب و انعبارتست از اینکه آدمی خود را بزرگ شمارد بجهة کمالیکه در خود بیند خواه انکمال را داشته باشد یا نداشته باشد و خود را شایان
داند که دارد و بآن مینازد فی الواقع هم کمال باشد یا نه و بعضی گفته اند عجب انستکه صفتی یا نعمتی که داشته باشد بزرگ شمرد و از منعم آن فراموش کند و
فرق میان اینصفت و کبر انستکه متکبر خود را بالاتر از غیر میداند و مرتبه خود را بیشتر شمارد و در منقصتهای غیری در میان نیست بلکه معجب انستکه بخود مینازد
و از خود شاد باشد و خود را بجهة صفتی شخصی شمارد و از منعم انصفت فراموش کند پس اگر بصفتی که داشته باشد شاد باشد از اینراه که نعمتیست
از خدا که باو کرامت فرموده هر وقت که خواهد میگیرد و از فیض و لطف خود عطا کرده است نه از استحقاقیکه انشخص دارد عجب نخواهد بود و اگر صفتی
که بآن خود را بزرگ میشمارد همچنین داند که خدا باو عطا فرموده است ولکن چنین داند که حقی بر خدا دارد که باید ان نعمت و کمال را باو بدهد و مرتبه از برای
خود در نزد خدا ثابت داند و استبعاد داند که خدا سلب آن نعمت کند و ناخوشی باو برساند و از خدا بجهة عمل خود نوع کرامت داشته باشد این را
دلال و ناز گویند و این از عجب بدتر است زیرا که صاحب اینصفت عجب را دارد و بالاتر و امثل انستکه کسی عطائی بدیگری کند پس اگر انعطا در نظر او
عظیمی دارد مذمت بر انشخص که گرفته است میگذارد و عجب بر انعطا دارد و اگر علاوه بر آن بانشخص که عطا باو شده و خدمات باو رجوع کند و خواهشها
از و کند و چنین داند که البته او هم خدمات او را بجا آورد بجهة عطائیکه باو کرده و دلال بر انشخص خواهد داشت و همچنانکه عجب کاهست یعنی متنبه نباشد
که صاحب آن انرا کمال میداند و فی الحقیقه هیچ کمالی نیست و همچنین عجب کاهست بعملی میشود که هیچ فایده بر ان مترتب نمیشود و آن بیچاره خطا کرده است و
از انجوب میداند و مخفی نماند که اینصفت خبیثه بدترین صفات مهلکه و از رذایل ملکات ذمیمه است و حضرت رسول صلعم فرمودند که سه خصلت از مهلکات
مهلکاتست بخیلیکه اطاعت از اوکنی و هوا و هوسیکه پیروی از آن نمائی و معجب شدن آدمی بنفس خود و فرمودند که هر وقت میبینی که مردم بخل خود را اطاعت
مینمایند و پیروی هوا و هوس خود را میکنند و هر صاحب رائی برای خود معجب شده است از اینعیوب بیشمار دوری بادکه خود را احاطه کنی و با مردم نشینی در روایت
از ائمه اطهار وارد شده که اگر هیچ گناهی نکنید من از بدتر از گناه شما میترسم و آن عجب است روزی حضرت موسی نشسته بود که شیطان
وارد شد و بر او برنسی رنگارنگ بود و چون نزد انحضرت رسید برنس را کند و ایستاد و سلام کرد و فرمود تو کیستی گفت منم ابلیس ادم سلام بر تو کرم چون
مرتبه ترا نزد خدا میدانستم فرمود این برنس چیست گفت بانچه ربایم دلهای فرزندان آدم را بسوی خود کشم موسی فرمود کدام گناه است که چون آدمی
مرتکب آن شود تو براو غالب میگردی گفت هر وقت عجب بخود نمود و طاعتیکه کرده بنظر او بزرگ اید و گناهش در نزد او حقیر نماید پروردگار عالم بداود
پیغمبر وحی فرستاد که مژدگانی ده گناهکاران را و بترسان صدیقان را عرض کرد که چگونه مژده دهم عاصیان را و مطیعان را بترسانم فرمود عاصیان را مژده ده
که من توبه ترا قبول میکنم و گناه عفو میکنم و صدیقان را بترسان که باعمال خود عجب نکنند که هیچ بنده نیست که من با او محاسبه کنم مگر انکه هلاک میشود حضرت باقر علیه السلام
فرمودند دو نفر داخل مسجد شدند یکی عابد و دیگری فاسق چون از مسجد بیرون رفتند فاسق از جمله صدیقان بود و عابد از جمله فاسقین و سبب اینبود
که عابد داخل مسجد شد و بعبادت خود مینازید و در این فکر بود و فکر فاسق در پشیمانی از گناه و استغفار بود و حضرت صادق علیه السلام فرمود
که خدا دانست که گناه کردن از برای مومن بهتر است از عجب کردن و اگر با انچه میشود هیچ مومنی هرگز بگناه مبتلا نمیشد و فرمود که مردی گناه
میکند و پشیمان میشود و بعد از آن عبادتی میکند و بآن شاد و فرحناک میشود و با انچه از انحالت پشیمانی است میشود و فراموش میکند و اگر بر انحالت
میبود بهتر بود از انچه بعد از آن کرد و مرویست که عالمی نزد عابدی آمد و پرسید که چگونه است نماز تو گفت از مثل منی از نماز او میپرسی من چنین و چنان
عبادت خدا میکنم عالم گفت گریه تو چه قدر است گفت اینقدر میگریم که اشکهای از چشمهای من جاری میشود عالم گفت خنده تو با ترس بهتر است از گریه
که تو بر خود مینازی و نیز مرویست که اول کاریکه با صاحب صفت عجب میکنند اینست که او را از انچه بان معجب گردیده بی بهره میسازند تا بداند که

دشهرت و خودگواهی بر خود دهد تا حجت تمامتر باشد همچنانکه با ابلیس کردند و عجب گیاهیست که تخم آن کفرست و زمین آن نفاقست و آب آن
فسادات و شاخهای آن جهل و نادانیست و برگ آن ضلالت و گمراهیست و میوه آن لعنت و مخلد بودن در آتش جهنم است پس هر که تخم عجب
کرد تخم را پاشید و زرع کرد و لابد میوه آنرا خواهد چید و نیز مرویست که در شریعت حضرت عیسی عم بود سیاحت کردن در شهرها در سفری مرد
کوتاه قامتی از اصحاب او همراه او بود تا رسیدند بکنار دریا رسیدند عیسی عم بسم الله گفت و بر روی آب روانشد آن مرد کوتاه چون دید عیسی علیه السلام
بسم الله گفت و بر روی آب رفت او نیز گفت بسم الله و روانه شد و بآنحضرت رسید در آنوقت بخود عجب کرد و گفت اینعیسی عم روح الله است که بر
روی آب راه میرود و من هم بر روی آب راه میروم فضیلت او بر من چه چیز است چون این بخاطرش گذشت بآب فرو رفت پس استغاثه بحضرت عیسی
نمود آنحضرت دست او را گرفت و از آب بیرون آورد و فرمود چه گفتی عرض کرد که چنین چیزی بخاطرم گذشت فرمود پا از حد خود بیرون گذاشتی
خدا ترا غضب کرد توبه بکن پس آنمرد توبه کرد و بمرتبه اول عود نمود بدانکه عجب با وجود آنکه خود از صفات خبیثه است منشا آفات و صفات خبیثه دیگر
نیز میشود مثل کبر همچنانکه خواهد آمد که یکی از اسباب کبر عجبست و چون فراموشی گناهان و مهمل گذاردن آنها که آنها را بخاطر نگذراند و اگر گاهی بخاطر او
چیزی از گناهانش بگذرد وقعی بآن ننهد و سعی در تدارک آن نکند بلکه همچنین گمان کند که البته خدا آنرا خواهد آمرزید و اگر عبادتی از او سر زند
او را عظیم شمرد و بآن خوشحال شود و منت بر خدا گذارد و توفیقهای خدا را فراموش کند و در آنوقت از آفات و معایب اعمال خود غافل میشود
زیرا که آفات آنها را کسی میفهمد که متوجه آنها باشد و کسی متوجه میشود که خائف و ترسان باشد و معجب کی ترسان میشود بلکه مغرور است و از مکر خدا
ایمنست و چنان پندارد که منزلتی در نزد خدا دارد و بر او حقی دارد و بسا باشد که در مقام خودستایی برآید و اگر عجب بعقل و فکر و علم خود داشته
باشد از سؤال کردن باز میماند و در مشورت و تعلم کوتاهی میکند و گاه باشد که تدبیر خطائی نموده و بآن اصرار میکند و پند کسی را نمیشنود و با جهت
که آن ضرر کلی باو میرسد یا بفضیحت و رسوائی انجامد پس ثواب آنستکه هر کسی نفس خود را خاطی داند و از آن متهم شمارد و اعتماد و وثوق بر آن نکند
و بدانایان رجوع کند و از ایشان استعانت جوید فصل بدانکه از برای مرض عجب دو معالجه است یکی اجمالی و دیگری تفصیلی اما معالجه
اجمالی آنستکه پروردگار خود را بشناسی و بدانیکه عظمت و کمال و عزت و جلال سزاوار غیر او نیست و معرفت بحال خود هم برسانی و بشناسی که تو
بخودی از هر ذلیلی ذلیلتر و از هر قلیلی قلیلتری و بجز ذلت و مسکنت و خاکساری در خور تو نیست پس ترا با عجب و بزرگی چکار آخر تو خود ممکنی
هیچ هیچی و ممکن بخودی خود عدم محض است و خود و کمال او و آثار و افعال او همه از واجب الوجود تعالی شانه است مثنوی ماکه ایم اندر جهان
پیچ پیچ چون الف او خود چه دارد هیچ هیچ پس کبریا و بزرگی برازنده آنستکه وجود همه مستند باوست و کمالات پرتوی از کمالات
بینهایات اوست غاشیه بندگی بر دوش جمله کاینات نهاده و طوق ذلت و خواری را در گردن همگی افکنده نظامی ره گر سر حرمت براز
طوق اوست ور دل خاک پر از شوق اوست دور جنیبت کش فرمان او چنبر فلک غاشیه گردان او گردنکش هر چه در
او بندگیست پیش خداوندی او بندگیست با جبروتش که دو عالم کم است اول ما آخر ما یکدمست پس اگر کسی بزرگی کند
باید بواسطه پروردگار خود بزرگی کند و اگر بچیزی فخر و مباهات نماید با فریدگار خود افتخار نماید و خود را بخودی خود حقیر و پست شمارد بلکه خود را
عدم محض میبیند و همینست که همه ممکنات در آن شریکند و اما خواری و ذلتی که مخصوص سنخ و نوع این بیچاره مسکین است که بخود عجب میکند
از حد متجاوز و قلم از تحریر آن عاجز است و چگونه چنین نباشد و حال آنکه ابتدای او نطفه نجس پلیدی بود و آخرش جثه گندیده متعفن و در میان
او حمال نجاسات متعفنه است و جوالیست پر از کثافات متعدده از بول گاهی بول گاهی دیگر عبور کرده و از آنجا نیز بیرون آمده سه مرتبه بر مجر
بول گذشته و اگر بصیرتی باشد یک آیه از قرآن او را از خواب عجب بیدار میکند و پشت او را میشکند میفرماید قتل الانسان ما اکفره من ای شیء
خلقه من نطفة خلقه فقدره ثم السبیل یسره ثم اماته فاقبره خلاصه معنی آنکه کشته شود انسان چه چیز او را بکفر و سرکشی داشت نمیداند خدا او را از چه
چیز آفریده از قطره آبی او را آفریده و مقدر گردانیده و او را راه بیرون آمدن آسان گردانید پس او را میرانید پس در گور کرد او را و در این
آیه مبارکه اشاره فرمود که انسان اول در کتم عدم بود و هیچ چیزی نبود و بعد از آن او را از نجس‌ترین چیزها و پست ترین آنها که نطفه باشد
خلق نمود و بعد از آن او را میرانید و جثه گندیده گردانید و اگر اندک تامل نمائی میدانی که چه چیز پست تر و ذلیلتر است از چیزیکه ابتدای او عدم
داده خلقش از همه چیز نجس تر و آخرش از همه اشیا متعفن تر و آن مسکین بیچاره در میان عاجز و ذلیل نه از خود اختیاری و نه او را قدرت بر کار
نه خبر دارد که بر سر او چه بیاید و نه مطلعست که فردا در کار بخت(?) او چه پیش آید مرضهای گوناگون مزمنه بر او مسلط و بیماریهای صعب بجهت او آماده و از

هرجا

هر جا بر آورد آفتیست در کمینش و بهر طرفی میل کند حادثه قرینش چهار خلط متناقض در باطن او اجتماع کرده و هر یک ضد دیگری در ویران کردن
جزوی از عمارت بدنش در سعی و اجتهاد بیچاره بینوا از خود غافل و هر لحظه خواهی نخواهی در حجره بدنش حادثه رو میدهد و از هر گوشه دزدی
بسیاری از اعضا و جوارحش میبرد نه گرسنگیش باختیار و نه تشنگی و نه صحت او در دست اوست نه خستگی نه مرگ او باراده اوست و نه زندگی و نه
نفع خود را مالک است و نه ضرر و نه خیر خود در اختیار دارد و نه شر میخواهد که چیزی را بداند نمیتواند اراده میکند که امری بیاد او بماند فراموش میکند
میخواهد که چیزی را فراموش کند از خاطرش نمیرود و دل او بهر وادیکه میخواهد میرود و نمیتواند عنانش را نگاهدارد و فکرش بهر سمتیکه میل میکند میدود
قدرت بر ضبطش ندارد و غذائیکه کشنده اوست در خوردن آن بی اختیار است و دوائیکه باعث حیات اوست در کام او ناگوار است ساعتی
از حوادث روزگار ایمن نه و لحظه از آفات دهر غدار مطمئن نیست اگر در یکدم چشم و گوش از و باز گیرند دست و پایش بند اندازد و اگر در طرفة العینی
عقل و هوش را از و بربایند چاره نمیتواند کرد و اگر کارکنان عالم بالا در یکنفس از او غافل شوند اجزای وجودش از هم بپاشد و اگر نگاهبانان خطا
دست از و بدارند شیطانش از و ماند عبد مملوک لا یقدر علی شیء پس خود انصاف بده که از چنین چیزی چه پست تر و ذلیلتر است و کجا سزاوار
که عجب و خود فروشی کند و که در خور آنست که خود را کسی شمارد و کسیکه با وجود این حال و اینها باز خود را کسی داند عجب بیشرم و بی انصافیست
شعر بهتر از این در دلش آزرم باد یا ز خودش یا ز خدا شرم باد و این وسط احوال انسان بیچاره است و اما آخرش باید بمیرد و رخت از
این سرای عاریت بیرون برد و بدنش جیفه گندیده میگردد و شیرازه کتاب وجودش از هم میریزد و صورت زیبایش متغیر و متبدل میشود بند بندش از
یکدیگر جدا میشود استخوانهایش میپوسد کرم بر بدن نازکش مسلط میشود و مور و مار بر تن نازنینش احاطه میکنند پس آنچه را که بناز میپرورید و از نسیم
او را محافظت مینمود خوراک کرم میشود و بنیش مار و عقرب مجروح میشود پس از آن خاک میشود گاهی لگدکوب کاسه گران میشود و زمانی پامال خشت
زنان میگردد شعر که خورش جانوران گشتند کاه گل کوزه گران گشتند گاهی از خاکش خشتی سازند و گاهی از گلش عمارتی پردازند نظم
کلنگ داران بضرب کلنگش از پای در آرند و سلطه بیلداران بر سر پلش بر آورند سعدی زدم تیشه یکروز بر تل خاک بگوش آمدم ناله
دردناک که زنهار گر مردی آهسته تر که چشم و بناگوش و روییست و سر برانخاک چندین صبا بگذرد که هر ذره از او بجائی برد
بلی هر ورقی چهره آزاده ایست هر قدمی فرق ملکزاده ایست و ای های چه خوش بودی اگر آنخاک را از حال خود گذاشتندی و دیگر باره کاری
با او نداشتندی هیهات هیهات بل یحیی بعد طول البلا القیاس(?) شدائد البلا بعد از آنکه روزگاری بر آنخاک کهنه بگذرد او را باز زنده میکنند بالاها
شدیده را با او بنمایند ذرات خاک متفرق را جمع ساخته او را بهیات اول باز میاورند و او را از قبر بیرون آورده و بعرصات قیامت میکشند و بصحرای
هولناک محشر در میاورند آه در آنوقت چه رنجها که میبیند آسمانی مشاهده میکند شکاف خورده زمینی که در آنجا کوهها پراکنده و در رفتار ستارها
تیره و تار خورشید در پرده کسوف ماهی در ظلمت خسوف آتشی افروخته و مشتعل و دوزخی بر انواع عذابها مشتمل بهشتی دلگشا و کوثری جان بخشا
ترازوی اعمال را برپا کرده و دفترهای افعال را گشوده مستوفیان زیرک بمحاسبه ایستاده ناگاه خود را در دفترخانه روز حساب در معرض محاسبه و مواخذه
می بیند و ملائکه غلاظ و شداد ایستاده نامهای اعمال پران شده نامه عمل او را بدست راست یا چپ او میدهند هر چه کرده در آنجا ثبت قطمیری از
قلم نیفتاده آه آه اگر در آنوقت نافرمانی رحمتش غالب باشد در موقف مواخذه و عذابش در آورند و بر یک دو حرف حسرت برد و خواهد گفت که
یا لیتنی کنت ترابا کاش من خاک بودمی و با بر ور سیاه نیفتادمی چه سنگی که حال دد و دام و بهایم و هوام در آمد و از حال بنده گناهکار بسی بهتر
زیرا که اینها عصیان پروردگار قهار را نکرده اند و در مقام مواخذه و عقاب گرفتار نگشته اند آه آه چه مواخذه و چه عقابها که اهل دنیا صورت
اهل عذاب را اگر در دنیا ببینند میمیرندی از قباحت منظر و کراهت صورت او فریاد بر کشیدندی و اگر تعفن او را شنیدندی از گند او مردندی و اگر قطره از
آن آبیکه بآن مسکین میدهند بدریاهای دنیا بیفکنند آب همه آنها متعفن از بوی مردار گردد پس عجب عجب چنین کسیرا با عجب و بزرگی چکار و چه قدر از حال
خود باید غافل باشد و امروز و فردای خود را فراموش نموده باشد و اگر از عذاب الهی نجات یافت و از آتش دوزخ خلاص شد باید بداند که این عفو و غفران
زیرا که کم بنده ایست که گناهی نکرده و هر گناهکاری مستحق عقوبت پس اگر او را عقاب نمایند از عفو و بخشش است و عفو و بخشش امریست محتمل
آدمی نمیداند که متحقق خواهد شد یا نه پس باید همیشه محزون و ترسان باشد نه اینکه عجب و بزرگی کند نگاه کن بکسیکه نافرمانی از سلطانی کرده باشد که مستحق
سیاست باشد و او را گرفته در زندان محبوس کرده باشند و منتظر این باشد که او را بحضور برده سیاست نمایند و نداند که چون او را بحضور سلطان
برند از او عفو خواهد نمود یا نه آیا چنین کسی در این حالت هیچ غرور و پندار و عجب بخود راه میدهد و هیچ بنده گناهکاری نیست اگر چه یک گناه کرده باشد

مگر اینکه مستحق سیاست پروردگار شده و در زندان دنیا محبوس است تا او را بموقف حساب برند و نمیداند که کار او در آنجا بکجا خواهد انجامید دیگر چه جای عجب و نزرکیت و تأویل در اینها که مذکور شد معالجه اجمالیه عجب و اما معالجه تفصیلیه اینکه تفحص کند از آنچه سبب عجب او شده چاره او را کند بنوعیکه مذکور میشود و تفصیل آن اینست که اسباب عجب در اغلب علم و معرفت و طاعت و عبادت و غیر اینها از کمالات نفسانیه مانند ورع و تقوی و شجاعت و سخاوت و امثال اینها و حسب و نسب و جمال و مال و قوه و تسلط و جاه و اقتدار و بسیاری اعوان و انصار و زیرکی و ذکاء و فهم و صفا و اما عجب بعلم پس علاج آن اینست که بداند که علم حقیقی آنست که آدمی را بخود شناسا کند و او را بخطر و تشویش خاتمه امر دانا نماید و او را از عظمت و عزت و جلال خداوندی آگاه کند تا بفهمد که سزاوار بزرگی و کبریا اوست و بس و بغیر از او هرچه هست هیچ و نابود و کمال و صفت جلال از آن مفقود است و شکی نیست که این علم خوف و مذلت و خواری و مسکنت را زیاد میکند و آدمی را معترف بقصور و تقصیر خود میسازد و از اینجهه گفته‌اند هر که علمش بیشتر دردش بالاتر و علمیکه آدمی را باینها متنبه نسازد یا از علوم دنیویه است که حقیقه علم نیست یا آنکه صاحبش خبیث النفس و بداخلاق و بدون اینکه دل خود را پاک کند و خباثت از خود زایل کند مشغول علم شده و درخت آنرا در شوره زار دل خود نشانده و بدبخته بجز میوه خبیث بار نداده مثنوی علم داعیان و غرض دانسته گیر ضد خود را دان که بود زان گریز و علم مانند بارانیست که از آسمان فرود میآید و در نهایت صافی و خوشگواری و درختها و گیاهها از آن سیراب میگردند پس اگر درختیکه میوه‌اش تلخ است و از آن سیراب گردد تلخی میوه‌اش افزونتر میگردد و اگر درختیکه میوه‌اش شیرین است از آن آشامید میوه‌اش شیرین‌تر میشود و همچنین علم نیز چون بزمین دل فرو ریزد دل ناپاک خبیث را تیرگی و تاریکی میگرداند و صفا و روشنی دل پاک را زیاد میکند و چون آدمی اینرا یافت میداند که عجب بعلم از حمق و جهالت و از ثمره علم آنست که بداند که هر که صاحب صفت عجب است خدا او را دشمن دارد و در نزد خدا ذلت و پستی و حقارت و شکستگی محبوبست شعر در راه او شکسته دلی میخرند و بس بازار خودفروشی از آنسوی دیگر است و در احادیث قدسیه وارد شده است که خدا فرموده است تا خود را بیقدر میدانی ترا نزد ما قدر و مرتبه ایست و چون از برای خود قدری بدانی در پیش ما هیچ قدری نداری و دیگر فرموده است که خود را خورد و کوچک شمارید تا من محل شما را عظیم کنم پس سزاوار عالم آنست که خود را بنوعی بدارد که مولای او میطلبد و بداند که امر بر عالم شدیدتر و حجت بر او محکمتر از جاهل میگذرانند آنچه را که عشری از آنرا از عالم نمیگذرانند زیرا که چون قدم عالم لغزید قدم جمعی کثیر میلغزد و کسیکه با علم و معرفت معصیت کرد البته خباثت باطن او بیشتر میباشد و از اینجهه حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمودند که در روز قیامت عالم را میآورند و بجهنم میافکنند بنوعیکه روده‌های او بیرون میافتد و بر دور آنها میگردد مانند خریکه بدور آسیا گردد پس اهل دوزخ گرد او آیند تا همه اهل جهنم او را مشاهده کنند پس باو گویند ترا چه افتاده است گوید من مردم را بخوبی میخواندم و خود نمیکردم و از بدی منع میکردم و خود مرتکب آن میشدم و خداوند عالم در قرآن مجید علمای یهود را بخر مثال زده و بلعم بن باعورا را بسگ چون بعلم خود عمل نکرده بودند و حضرت روح الله فرمود وای بر علمای بد چگونه آتش بر ایشان افروخته خواهد شد و حضرت امام جعفر صادق صلوات الله و سلامه علیه فرمود هفتاد گناه از جاهل آمرزیده میشود پیش از آنکه یک گناه از عالم آمرزیده شود داری شعر چه علت هست خدمت کن که زشت آید بر دانا گرفته چینیان احرام و مکی خفته در بطحا و هر عالمیکه مردم را بفروتنی و انکسار امر میکند و از کبر و عجب منع مینماید و خود متکبر و معجب باشد البته از بدان علماء و از کسانیکه بعلم خود عمل نکرده‌اند خواهد بود پس از اهل خدا ایکه از این اخبار رسیده خواهد گردید علاوه بر معاصی دیگر که صادر میشود و کدام عالم در این زمانها یافت میشود که بهمه علم خود عمل کرده باشد و هیچیک از اوامر پروردگار خود را ضایع نکرده باشد و تمام اعمال ظاهره و صفات باطنه خود را تصحیح نموده باشد و مطمئن شده باشد که هرچه از او خواسته‌اند بجا آورده و تکلیفات خود را بانجام رسانیده پس تشویش او از دیگران بیشتر و تکلیف او بالاتر است مثنوی
تنگ میدانی یجوز لا یجوز
خود ندانی تو یجوزی یا عجوز
روزی حذیفه امامت جمعی را در نماز کرد چون سلام داد گفت بروید امامی غیر از من بجوئید یا تنها نماز کنید که در دل من گذشت که در میان اینها از من بهتری نیست و چون مانند او کسی از چنگ شیطان خلاصی نیافت چگونه ضعفای امت از مکر او نجات مییابند خصوص در امثال این زمان که از علمای آخرت علامتی دیگر است که ایشان بحال خود پرداخته و روی بکار خود آورده و از اهل زمان گریزانند و از دوستان و آشنایان پنهان کاری بزرگ در پیش دارند که ایشان را از دنیا و نعمت آن باز داشته و عزت دنیا در نظر ایشان خوار و بیمقدار کرده و خوف خدا در ظلمت شبها ایشان را از خوابگاه خود برمیانگیزد و بخدمت خود باز میدارد نه گرم دنیا را طالبند و نه سرد آنرا فکر شان جز یک فکر و ذکر شان جز یک ذکر نیست در سر شان بجز یک سودا و در دلشان بجز یک کس را جا نه هیهات هیهات صفای اهل آن زمان کجا و اهل ایشان کجا فهم ارباب الاقبال و اصحاب الدول و قد انقرضوا فی الصدر الاول ایشان جماعتی بودند که گوی دولت از میدان ربودند و رفتند

شعر
حریفان باده‌ها خوردند و رفتند
تهی خمخانه‌ها کردند و رفتند
بلکه در این زمان چه بسیار کم عالمی باشد که فروتنی و تواضعش از برای اغنیا و اهل دنیا نباشد و بر فقرا و مسکینان متکبر نباشد و مطلب او از تحصیل علم قرب خدا و رضای او باشد نظامی
معرفت در گل آدم نماند
اهل دلی در همه عالم نماند
سر بسر نامه این نه دبیر
نیست یکی صورت معنی پذیر
پس سزاوار علما آنست که در کردار و گفتار خود تأمل نمایند و ببینند که از ایشان چه خواسته‌اند و عاقبت ایشان بکجا خواهد انجامید تا ذلت نفس خود را بشناسند و از عجب و تکبر خالی شوند و اما علاج عجب بعبادت و طاعت اینکه بداند که غرض از عبادت اظهار ذلت و مسکنت است و عبادت و ملکه شدن اینها از برای نفس انسانی تا معنی بندگی و حقیقت آن حاصل شود و عجب چون منافات با این مطلب دارد لامحاله عبادت را باطل میکند و بعد از بطلان آن عجب بآن چه معنی دارد بلکه ترک عبادت بهتر از عبادت با عجب است بیت
گنهکار اندیشناک از خدای
بسی بهتر از عابد خودنمای
علاوه بر اینکه شرایط و آداب عبادت بسیار و عبادت بدون یکی از اینها فاسد و بی اعتبار است و آفاتیکه باعث حبط در اینها میگردد بیشمار پس در هر عبادت محتمل که شرطی از آن مختل یا آفتی بآن عارض شده و بالجمله فاسد و از درجه قبول ساقط شده باشد و با این احتمال در عبادت عاقل چگونه بآن عجب میکند و کسیکه ادعای آن نماید که یقین دارد که عبادت او مستجمع جمیع شرایط و آداب و خالی از همه آفاتست بسی غافل و از حقیقت کار جاهلست شعر
دردا که دوش طاعت سی سال خویش را
دادم بمیفروش و بیکجرعه بر نداشت
علاوه بر اینکه اگر همه عالم عمر خود را در طاعت و عبادت صرف کنند عبادت ایشان را در درگاه خداوندی وقعی نیست شعر
مپندار اگر طاعتی کرده
که نزلی بدرگه حضرت آورده
و بر فرض اینکه عبادت از هر خللی خالی باشد در وقتی ثمر میدهد و از منجیات که عاقبت صاحبش بخیر ختم شود و کیست که از خاتمه امر خود مطمئن باشد و با وجود این عجب بعبادت و طاعت نیست مگر از حمق و سفاهت و اما عجب بورع و تقوی و صبر و شکر و شجاعت و سخاوت و غیر اینها از صفات کامله نفسانیه پس معالجه آن اینست که متفطن شود باینکه اینصفات وقتی نافع و موجب نجات باشد که عجب با اینها نباشد و چون عجب بیاید همه اینها را ضایع و فاسد میکند پس عاقل کی یکصفت بد را بخود راه میدهد که همه صفات نیک او را ضایع سازد و چرا فروتنی و ذلت را پیش نهاد خود نسازد که تا فضیلت بر فضیلتش افزاید و عاقبتش محمود گردد و باید تأمل کند که هر یک از صفات حسنه را که در خود می‌پسندد در بسیاری از بنی نوع انسان یافت میشود با زیادتی و چیزیکه اگر مردم با او در آن شریک بوده باشند کجا در خور عجب بآن است و این تأمل باعث زوال عجب میگردد گویند یکی از شجاعان روزگار در هنگام کارزار چون در برابر دشمن آمدی رنگ او زرد شدی و دلش مضطرب گشتی و اعضای او بلرزه در آمدی او را گفتند که اینچه حالتست گفت خصم خود را آزمایش ننموده‌ام و شاید او از من شجاعتر باشد علاوه بر اینکه ابتلا و علت عاقبت نیک از برای کسیست که خود را خوار و ذلیل ببیند نه با آنکه بقوت و شجاعت خود مغرور شود ان الله عند المنكسرة قلوبهم خدا در نزد دلهای شکسته است شعر
در حضرت آنان گرفتند صدر
که خود را فروتر نهادند قدر
ره اینست جانا که مردان راه
بعزت نکردند در خود نگاه
از آن بر ملائک شرف داشتند
که خود را به از سگ نپنداشتند
و علاج دیگر از برای عجب باینصفات آنست که تأمل کند که اینصفات از کجا از برای او حاصل شده و که باو داده و توفیق تحصیل آن از جانب کیست اگر چنان داند که همه اینها نعمتی است از جانب خدا باید بجود و کرم او عجب نماید و بفضل و توفیق او شاد و فرحناک گردد که بدون سابقه استحقاق توفیق چنین فضیلتی او را کرامت فرموده و اگر چنان داند آنست که بخودی خود باینصفت رسیده زهی جهل و نادانی در بعضی روایات وارد شده است که بعد از آنکه حضرت ایوب پیغمبر مبتلا شد و مدتی مدید در انواع بلا و محنت و عنا گذرانید روزی عرض کرد که پروردگارا تو مرا باین بلا مبتلا ساختی و هیچ امری از برای من نیامد مگر اینکه رضای ترا طلبیدم و خواهش ترا بر خواهش خود مقدم داشتم پس پاره ابری بر بالای سر او ایستاد و از میان او ده هزار آواز بر آمد که ای ایوب از کجا اینصفت از برای تو حاصل شد و که آنرا بتو داد پس مشتی خاکستر برداشت و بر سر خود نهاد و گفت منک یا رب ای پروردگار این نیز از تست و باین سبب بود که حضرت سید رسل صلی الله علیه و آله فرمود که احدی نیست که عمل و طاعت او باعث نجات او شود عرض کردند که تو نیز چنین نیستی فرمود نه من هم چنین نیستم مگر رحمت خدا مرا فرو گیرد و اما عجب بنسب و حسب پس علاج آن دانستن چند چیز است اول آنکه بداند که فخر و بزرگی کردن بکمال دیگری نیست مگر از سفاهت و بیخردی زیرا که کسیکه خود ناقص و بیکمال باشد کمال جد و پدر او را چه سود بخشد بلکه اگر آنان زنده بودند ایشان را میرسید که گویند اینفضیلت از ماست ترا چه افتاده است و تحقیق تو نیستی مگر کرمیکه از فضله اینها هم رسیده و اگر کرمیکه از فضله انسان حاصل شود اشرف باشد از کرمیکه از سرگین خری بهم رسد کسیکه پدر یا جدش را الحالی باشد اشرف از کسی خواهد بود که چنین نباشد هیهات هیهات ایند کرم بیحاصل

وشرافت از خود انسانست از اینجهة حضرت امیر صلوات الله وسلامه علیه میفرماید   انا ابن نفسی وکنیتی ادبی   من عجم کنت من العرب   ان الفتی
من یقول ها انا ذا   لیس الفتی من یقول کان ابی   یعنی من فرزند خودم هستم ونام من وکنیت من ادب منست خواه از عجم وخواه از عرب بدرستیکه
جوانمرد کسیست که گوید هان منم آنشخصم نه آنکه گوید پدر من که بود و دیگری گفته است   لئن فخرت باباء ذوی شرف   لقد صدقت ولکن بئس ما
ولدوا   اگر تو فخر کردی بپدران خود که اشرف وبزرگانند راست گفتی لکن بد فرزندی که از ایشان متولد شده شعر   جائیکه بزرگ بایدت بود
فرزندی کس نداردت سود   چون شیر بخود سپه شکن باش   فرزند خصال خویشتن باش   مرویست که روزی ابوذر در خدمت حضرت
رسول صلی الله علیه وآله با مردی گفتگو کرد ای سیاه زاده حضرت فرمود ای ابوذر سفید زاده را بر سیاه زاده فضیلتی نیست ابوذر بر زمین افتاد بآنمرد گفت بیا
پا بگذار بر رخسار من و چون بلال حبشی در روز فتح مکه بر بام کعبه اذان گفت جمعی گفتند که این سیاه اذان گفت در آنوقت این آیه نازل شد ان اکرمکم
عند الله اتقیکم گرامی ترین وبهترین شما در نزد خدا پرهیزکارترین شماست یکی از بزرگان یونان زمین بر غلامی فخر کرد آنغلام گفت اگر فخر تو بسبب پدران تو است
پس برتری ایشانراست نه ترا واگر بجهة لباسیست که پوشیده پس شرافت از برای لباس است نه تو واگر بمرکبیست که سوار شده پس فضیلت برای
مرکب تست واز برای تو چیزی نیست که بآن عجب وافتخار کنی واز اینجهة بود که صاحب مکارم اخلاق وسید اهل آفاق فرمود که نسب وحسب خود را نزد
من نیاورید بلکه اعمال خود را بیاورید دویم آنکه تامل کند اگر کسی بنسب خود فخر میکند چرا بنسب حقیقی خود فخر نمیکند واو را فراموش کرده پدر نزدیکترش
نطفه گندیده است وجد اعلایش خاک ذلیل وخدا اصل ونسب هر کس را بیان فرمود که خلق الانسان من طین ثم جعل نسله من سلالة من ماء مهین خلاصه معنی
آنکه خدا آدم را از گل آفرید ونسل او را از نطفه از آب پست گردانید وکسیکه جد او پامال هر ذلیل وپست وپدر او نجس کننده هر چیز که هست باشد چه قدر
ومنزله از برای خود او میباشد سیم آنکه نظر کند بجد شکسته که بانها عجب وافتخار میکند اگر از نیکان وصاحبان مکارم اخلاق آیات وبزرگی وشرافت واقعی
بوده اند شکی نیست که شیوه ایشان ذلت وشکسته نفسی بوده پس اگر این صفت ایشان پسندیده است چرا خود از آن خالی هست وبایشان اقتدا نمیکند
واگر این صفت پسندیده نیست پس چه افتخاری بایشان میکند بلکه همین عیب طعن برایشانست واگر از نیکان واقعی نبوده اند بلکه همین بزرگی ظاهری و
شوکت عاریتی از برای ایشان بوده چون سلاطین جور وحکام ظلم وامرای بیدیانت ووزرای صاحب خیانت وسایر ارباب مناصب دنیویه پس اف
بر او وبر کسانیکه باو افتخار میکنند وخاک بر دهان ایشان که بواسطه این اشخاص بزرگی میفروشند زیراکه خویشاوندی ونسبت بدو داموریسک و
چون از خویشاوندی ایشان بهتر چگونه چنین نباشد وحال آنکه مغضوب درگاه خداوند عظیم ومعذب در درکات جحیمند واگر صورت ایشانرا در جهنم ببیند
وتعفن ونکبت ایشانرا ملاحظه کند از خویشی ایشان بیزاری جوید واز اینجهة حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله فرمودند باید بگذارند قومی فخر به پدران
خود را که در جهنم زغال شده اند یا در نزد خدا پست تر باشند از جعلهائیکه نجاسات را میبویند مرویست که دو نفر در حضور حضرت موسی علیه السلام افتخار میکردند
یکی از آنها گفت من پسر فلان پسر فلانم تا نه پشت خود را شمرد خدا بموسی وحی فرستاد که باو بگوی همه آن نه نفر از اهل جهنمند وتو دهم ایشانی واما عجب
بحسن وجمال پس علاج آن اینست که بداند که آن بزودی در معرض زوالست وباندک علتی ومرضی جمال تو زایل وحسن تو باطل میگردد وکدام
عاقل بچیزی عجب میکند که تب شبی آنرا بگیرد یا دملی آنرا برطرف کند یا آبله آنرا فاسد گرداند شعر   بمال وجمال خویشتن غره مشو   کانرا بشبی برند
واینرا بتبی   واگر به بیماری ومرض زایل نشود هیچ شبهه نیست که برفتن جوانی وآمدن پیری جمال وحسن نیز خواهد رفت وبمرگ که هر کسی آنرا
خواهی نخواهی خواهد چشید آنرا تباه خواهد ساخت نگاه کن برخسارهای زیبا وقامتهای رعنا وبدنهای نازک چگونه در خاک پوسیده ومتعفن شده
که هر طبعی از آن متنفر میگردد علاوه بر اینکه حسن وجمال خود را نظر نماید که چیست اخلاطی متعفن جمع گشته خون وچرکی فراهم آمده وهیچ شی از اینها
حاصل نشده مثنوی مولوی   گوشت پاره آلت گویای تو   پیه پاره منظر بینای تو   مسمع تو اند پاره استخوان   مدرکت دو
قطره خون یعنی جان   کرمکی واز قذر آکنده   طمطراقی در جهان افکنده   از منی بودی منی را واگذار   ای ایاز آن پوستین را
یاد آر   ایکه بحسن وجمال خود مینازی وباو خود را بعجب وغرور میاندازی اگر بنظر عقل خود را بنگری از پندار وغرور بگذری نظری بخود کن که
کدام عضو ترا کثافت فرو نگرفته دهانت منبع آفتیست که اگر چیزی بآن آلوده شود خود نفرت کنی وبینیت آکنده کثافتیست که اگر ظاهر شود خود
منفعل گردی چه گوشت را چرک پر کرده وزیر بغلت را گند فرو گرفته هر جای پوست بدنرا بشکافی چرک وریم برآید وهر عضو را که مجروح سازی
خون نجس در آید معده ات از فضله آکنده وروده هایت از غایط ملوث گشته مثانه ات پر از بول کثیف واحشایت کرم نهانست ودر زهره ات صفرا جا
کرده مدتی بلغم عادی اگر شبانه روزی لا اقل دو بار به بیت الخلا نروی بدبختی که بر جائیکه غایط خود را بشوئی از دیدن آنچه از تو

در مفاخرت آدمی

بیرون آید متنفر میگردی چه جای آنکه آنرا ببوئی یا بدست گیری اگر یکروز متوجه خود نگردی وخود را پاکیزه نسازی ونشوئی چرک وتعفن ترا احاطه
میکند وشپش بدن وجامه ترا فرو میگیرد واز هر چهار پای کثیف تر میگردی اینحال وسط تست واگر ابتدای خود را خواهی همه ماده خلقت تو نجاسات
گندیده ومحل عبور وقرارت مکانهای خبیثه زیرا که ماده خلقت وغذایت منی وخون حیض ومکان عبور وقرارت صلب ودگر ورحم وفرج
واگر آخر خود را طلبی مردار گندیده که از همه نجاسات متعفن تر پس ای نادان سفیه ترا با عجب وغرور چکار وبحسن وجمالیکه این حقیقتش باشد چه رجوع
واما عجب بمال پس علاج آن اینست که آفات مال را بنظر در آورد وتفکر کند که آن در معرض زوال وفنا است وعاریست از دوام وثبات است
گاهی نهب وغارت میشود وزمانی بظلم وستم میرود وباتش میسوزد وبآب غرق میشود ودزد آنرا میبرد وطرار آنرا میرباید وغیر اینها از آفات زمانیه و
ارضیه ومتذکر شود که بسیار از یهود وهنود مال ایشان افزونتر است واف بر شرفیکه هنود ویهود بآن پیش باشند وتفو بر بزرگیکه دزد در یک
لحظه از او ببرد وصاحبش را ذلیل ومفلس نشاند شعر   بسی گشت زکاد وخر آنکه در عالم   زیاده کند از دیگران بگاو وخرش   علاوه بر
این ملاحظه کند آیات واخباریکه در مذمت مال وتجارت مالداران رسیده وآنچه در فضیلت فقر وغربت ایشان در روز قیامت وسبقت ایشان
به بهشت وارد شده همچنانکه بعد ازین در موضع خود مذکور خواهد شد وچگونه عاقل بمال دنیا شاد وخوشحال میگردد وبآن عجب میکند با وجود
اینکه حقوق بسیار از جانب پروردگار بآن تعلق میگیرد واز عهده همه آنها بر آمدن در نهایت صعوبت واشکال ودر حلال آن ایستادنی مرتبه
در روز قیامت وطول حساب ودر حرام آن مواخذه وعقاب بلکه سزاوار مالداران آنستکه ساعتی از خوف واندوه از تقصیر در حقوق مالیه
وراه دخل وخرج آن خالی نباشند وحال آنکه قیمت مرد بکمال وهنر است نه بسیم وزر وشرف در بندگی خداوند اکر است نه بگاو وخر شعر   قلندران
حقیقت به نیم جو نخرند   قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست   واما عجب بقوت وقدرت خود علاجش آنستکه بیاد آورد امراض والامیراکه خدا بر بدن
او مسلط گردانیده ونظر کند که شبی تب قوت او را چگونه ضعیف وبدن او را لاغر ونحیف میگرداند واگر یک رگ از بدن او بدرد آید از هر عاجزی
عاجزتر واز هر ذلیلی ذلیلتر میشود واحمق کیست که بقوت وقدرت خود بنازد وحال آنکه اگر مگسی چیزی از او برباید نتواند استرداد کند واگر مورچه
بگوش او رود روز وشب فریاد کند واگر خاری بپای او رود عاجز گردد واگر غباری بچشمش رسد متاثر شود تخوفه الدق وتقتله البق اندک تبی
که بلند شود او را تیر سازد وپشه او را میکشد وحال آنکه هر چه او را قوت باشد از خری یا گاوی یا شتری بیش نخواهد بود وچه عجب وافتخار بچیزی میکند
که خر وگاو در آن از او بالاترند واما عجب بجاه ومنصب وحکومت وامارت وقرب سلطان وکثرت اعوان وانصار از اولاد وخویشان
وخدم وغلمان وقبیله وعشیره پس اینهم صفتیست که بسیاری از اهل دنیا بآن مبتلا وباینجهت مساکین از پندار وغرور ایشان در بلا وزیر دستان بنظر
حقارت نظر میکنند واز هر کسی چشم زیر دستی وفروتنی دارند غافل از اینکه همه ریاست دنیویه در معرض فساد وزوال ومایه خسران ووبال است
شعر   بر این صحیفه مینا بخامه خورشید   نگاشته سخنی خوش بآب زر دیدم   که ای بدولت ده روزه گشته مستظهر   مباش غره که از
تو بزرگتر دیدم   کسیکه بنظر عقل نگاه کند همه اینجاه ومنصب را مانند سرابیکه تشنگان بادیه را میفریبد خیالی چندانست که کودک طبعان را دم میکنند تا
چشم بر هم زنی باید ترک تخت وافسر وکلاه وسر وجاه وریاست نمود ودر خانه گور تنها وذلیل بر روی خاک خوابید نه اهل همراهند ونه عیال نه جاه
بفریاد رسد نه مال ونه فرزندان واقارب قدمی چند آیند تا او را داخل قبر کرده وبکرم ومار وعقارب بسپارند ومراجعت کنند شعر   چند غرور
آید عمل خاکدان   چند منی اید و سه من استخوان   بیشتر از تو دیگران بوده اند   گر طلب جاه بیاسوده اند   حاصل آنجاه ببین تا چه بود
سود بداما زبانت چه سود   این چه نشاط است گر آن خوشدلی   غافلی از خود که ز خود غافلی   با وجود اینکه این انصار واعوان وقبیله
وخویشان در دنیا تا خواهش ایشان بعمل میآید بدور او جمع شده وگرد او میگردند وآن بیچاره مسکین باید خود را بمهالک اندازد ودین و
دنیای خود را در بازد وخود را بکوه وصحرا وبیابان ودریا مشرق بگرداند وبر جاده اطاعت او مستقیم باشند ودر حوادث اعانت ویاری او نمایند
واگر سالهای فراوان بایشان نعمت بیپایان واز برای ایشان همه چیز آماده سازد ویکروز در یکخواهش ایشان مسامحه کند سر از اطاعت
او بپیچند بلکه کمر دشمنی او را بر میان بندند ودر محافل ومجامع بدی او را ذکر کنند بنحویکه مکرر خود مشاهده کرده ایم واما عجب بعقل وزیرکی پس
این علامت بیعقلی وبلادتست زیرا که عاقل پیرامون عجب نمیگردد بلکه عقل خود را حقیر میشمارد واگر در مکانی تدبیر صوابی از او ظاهر شد آنرا بنهانی بر
برخوردار از جانب خدا داند وبر آن شکر میکند وبدترین اقسام عجب عجب برایی وتدبیریست که از آدمی ظاهر شود ودر نزد ارباب عقل وهوش خطا
باشد وآنرای در نظر صاحبش از راه جهل برگ صواب ودرست نماید مگراهی وضلالت وجمیع اهل بدعت وضلال وطوایفیکه مذاهب باطله

و آراء باطله اختیار کرده اند پا بیست است و اصرار و پایداری ایشان برآرای و مذهب بجهت عجبیست که بان دارند و با نیچه بسبب خود اختیار نمایند
و با نیچه امم بسیار و طوایف بیشمار هلاک شدند چون آراء مختلفه پیدا کردند و هر یک برای خود عجب بودند و کل حزب بما لدیهم فرحون و پیغمبر فرمودند خبر داد
که این نوع عجب غالب خواهد شد بر اهل آخر الزمان از امت و علاج این از سایر انواع اصعب است زیرا که صاحب آن از خطای خود غافل و بعقاید باطله خود
جاهل است و الا هرگز او را اختیار نمیکرد و کسیکه خود را مریض نداند چگونه در صدد معالجه خود بر میاید و چه عجب را که خود دارد گوش بحرف دیگری
نمیکند بلکه ایشان را احمق میدانند و علاج فی الجمله مرضش آنست که ذهن خود را متهم شمارد و برای خود مطمئن و مغرور نگردد و دانا مادامیکه حجتی قاطع
از عقل یا شرع در دست نداشته باشد و شناختن ادله قطعیه از شرع و عقل و مواضع سهو و خطا در براهین و قضایا موقوفست بر عقل کامل و قریحه
مستقیمه و سعی تمام و مزاولت قرآن و حدیث و مصاحبت اهل علم و با این همه باز آدمی از خطا و غلط ایمن نیست و صواب آنست که آدمی افکار بیهوده
فاسده و مذاهب باطله را اتباع ننماید و در آنها خوض نکند و قدم از قدم خانواده وحی و رسالت برندارد فصل بدانکه ضد صفت عجب و خودنمائی
شکسته نفسی و خود را حقیر شمردن و ذلیل و پست داشتن است و این بهترین صفات کمالات است و فایده آن در دنیا و آخرت بحد حصر و هر کس که
بلند پایه ارجمند رسید از این صفت رسید و هیچکس خود را ذلیل نشمرد مگر اینکه خدا عزیزش گردانید و احدی خود را پست نکرد مگر اینکه خدا او را بر داشت

سعدی
یکی قطره باران ز ابری چکید — خجل شد چو پهنای دریا بدید
که جائیکه دریاست من کیستم — گر او هست حقا که من نیستم
چو خود را بچشم حقارت بدید — صدف در کنارش بجان پرورید
سپهرش بجائی رسانید کار — که شد نامور لؤلؤ شاهوار
بلندی از آن یافت کو پست شد — در نیستی کوفت تا هست شد

آری خدا در دلهای شکسته است و شکسته را دوست دارد حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که با هر کسی دو
ملکست که اگر آن شخص خود را بزرگ شمرد و بر داشت گردن میگویند خدایا او را ذلیل کن و اگر خود را ذلیل و خوار شمرد گویند خداوندا او را بر دار و مرو...
که خدا بموسی بن عمران وحی فرستاد که ای موسی هیچ میدانی که چرا ترا برگزیدم و اختیار کردم تا با من سخن گوئی با خود عرض کرد که سبب چه بود فرمود که من
ظاهر و باطن همه بندگان را دیدم هیچیک را ندیدم که ذلت ایشان از برای من چون تو باشد ای موسی بدرستیکه تو هر وقت نماز میکردی رخسار خود را
بر خاک میگذاردی و در بعضی از روایات وارد شده که چون خدا بکوهها وحی فرستاد که من کشتی نوح را بر یکی از شما خواهم گذاشت همه کوهها گردن
کشیدند و خود را بلند کردند مگر کوه جودی که خود را حقیر شمرد و با خود گفت که با وجود اینکوهها کجا بر من قرار خواهد گرفت پس کشتی بر آن قرار گرفت
و از جمله فواید شکسته نفسی آنست که در نزد همه مردم بزرگ و محترم میباشد و همه دلها او را دوست میدارد بخلاف کسیکه خود را بزرگ میشمارد که البته
از دلها دور و مردم از او نهایت نفور دارند صفت پانزدهم از صفات خبیثه صفت کبر است و آن عبارتست از حالتیکه آدمی خود را بالاتر از
دیگری بیند و اعتقاد برتری خود را بر غیر داشته باشد و فرق این از عجب آنستکه آدمی خود را عجبی داند و خود پسند باشد اگرچه پای کسی
دیگر در میان نباشد و در کبر باید پای غیر در میان آید تا خود را از آن برتر داند و بالاتر بیند و این کبر صفتی است در نفس و باطن و از برای آن صفت
در ظاهر آثار و ثمرات چند است و اظهار آن آثار را تکبر گویند و آن آثاریست که باعث حقیر شمردن دیگری و برتری بر آن گردد چون مضایقه داشتن
از همنشینی او یا بهمخوراکی با او و امتناع در پهلو نشستن او یا رفاقت او یا انتظار سلام کردن و توقع ایستادن او و پیش افتادن از او در راه رفتن
و بعضی از این افعال گاه از حسد و کینه یا ریا نیز صادر میشود بسبب بعضی اگرچه خود را هم از او بالاتر نداند و بدانکه کبر از اعظم صفات رذیله و آفت
آن بسیار و غایله آن بیشمار است چه بسیار از خواص و عوام که بواسطه این مرض بهلاکت رسیده اند و بسی بزرگان ایام که باین سبب گرفتار دام
شقاوت گشته اند و این حجابیست که بسیار از وصول بمرتبه فیوضات و بزرگتر پرده ایست از برای انسان از مشاهده جمال سعادات زیرا که مانع میشود
از کسب اخلاق حمیده چون بواسطه این صفت آدمی در خود بزرگی می بیند که او را از تواضع و حلم و قبول نصیحت و ترک حسد و غیبت و امثال اینها منع
میکند هیچ خلق بدی نیست مگر اینکه صاحب تکبر از آن ناچار است بجهت محافظت عزت و بزرگی خود و هیچ صفت نیکی نیست مگر اینکه از آن عاجز است بسبب
... برتری خود و از مذمت آیات و اخبار در مذمت و انکار بر آن خارج از حد شمار و بد کار است خدا تعالی میفرماید یطبع الله علی کل قلب متکبر جبار
خلاصه معنی اینکه مهر میزند خدا بر هر دل متکبری و میفرماید ان الله لا یحب المستکبرین بدرستیکه خدا دوست ندارد متکبران را و دیگر میفرماید
ساصرف عن آیاتی الذین یتکبرون زود باشد که برگردانم از آیات خود دلهای کسانیکه تکبر میورزند و باز میفرماید ادخلوا ابواب جهنم خالدین فیها
فبئس مثوی المتکبرین یعنی داخل شوید در درهای جهنم در حالتیکه مخلد خواهید بود در آن پس بد جائیست مقام تکبر کنندگان و حضرت پیغمبر
فرمودند که داخل بهشت نمیشود هر که بقدر یک دانه خردل کبر در دل او باشد و هر که خود را بزرگ شمارد و تکبر کند در راه رفتن ملاقات خواهد کرد خدا را

در حالتیکه بر او غضبناک باشد و فرمودند که خداوند عالم فرمود کبر و بزرگی ردای منست و عظمت و برتری سزاوار من هر که خواهد در یکی از اینها
با من برابری کند او را بجهنم خواهم افکند و فرمودند که در روز قیامت از آتش جهنم گردنی بیرون خواهد آمد که دو گوش داشته باشد و دو
چشم و زبان و خواهد گفت که من موکلم بسه طایفه یکی متکبرین و دیگر کسانیکه با خدا خدای دیگر را خوانده اند سوم کسانیکه صورت نقش میکنند
و فرمودند که سه نفرند که خدا تعالی در روز قیامت با ایشان سخن نخواهد گفت و عمل ایشان را پاک نخواهد ساخت و عذاب دردناک خواهد
بود از برای ایشان پیر زناکار و پادشاه جبار و فقیر متکبر و نیز از آنحضرت مرویست که بد بنده ایست که تکبر کند و خداوند کبیر متعال را فراموش
نماید و بد بنده ایست بنده که بسهو و لهو بگذراند و گورستان و پوسیدن بدن را در یاد نیاورد و فراموش کند و نیز از آنجناب روایت شده که دشمن
ترین شما بسوی ما و دورترین شما در روز آخرت پرگویان و نازک گویان متکبرانند و فرمودند که متکبرین را در روز قیامت محشور خواهند
کرد بصورت مورچهای کوچک و پایمال همه مردم خواهند شد بجهت پستی قدریکه در نزد خدا دارند و فرمودند که در جهنم وادیست که آنرا سقر گویند
و بر خدا ثابت که هر جبار و متکبر را در آنجا جای دهد و از کلام عیسی بن مریم ع که همچنانکه زرع در زمین نرم میروید و بر سنگ نمیروید
همچنین دانائی و حکمت جای میگیرد در دل اهل تواضع و فروتنی و جای نمیگیرد در دل متکبرین نمی بینید که هر که سر بر میکشد و سر خود را
بلند میکند که بسقف رسد سقف سر او را میشکند و هر که سر خود را بزیر افکند سقف بر سر او سایه میافکند و او را میپوشاند و چون حضرت نوح را
هنگام رحلت رسید فرزند خود را طلبید و فرمود شما را بدو چیز امر میکنم و از دو چیز منع میکنم از شرک بخدا و کبر و امر میکنم بگفتن لا اله الا الله و
سبحان الله و بحمده روزی حضرت سلیمان ع امر کرد مرغان و جن و انس که بیرون آیند پس بر بساط نشست و دویست هزار نفر بنی آدم و
دویست هزار نفر از جنیان با او بودند و بساط او اینقدر بلند شد که صدای تسبیح ملائکه را در آسمان شنید پس اینقدر میل بپستی کرد که کف
پای او بدریا رسید پس صدائی بلند شد که اگر در دل صاحب شما بقدر ذره کبر میبود او را بزمین فرو میبرد بیشتر از آنچه بلند کرده بود او را
از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که از برای متکبرین در جهنم وادیست که آنرا سقر گویند از شدت حرارت خود بخدا شکایت کرد و رخصت
طلبید که یک نفس بکشد پس نفس کشید که از نفس آن جهنم سوخت و فرمود که متکبر را در روز قیامت بصورت مورچگان محشور خواهند کرد و مردم
ایشان را پایمال خواهند نمود تا خدا از حساب بندگان فارغ شود و فرمود که هیچکس نیست که تکبر کند مگر اینکه در خود پستی میابد که میخواهد بتکبر
آنرا بپوشاند و فرمود که دو ملک در آسمان هستند که هر که تواضع کند او را بلند مرتبه کنند و هر که تکبر کند او را پست رتبه نمایند و فرمودند که جبار
ملعون کسیست که بحق جاهل باشد و مردم را حقیر شمارد و فرمود که هیچ بنده نیست مگر اینکه او را حکمت و دانائیست و ملکیست که نگاه میدارد
آن حکمت را از برای او پس اگر تکبر کرد میگوید ذلیل شو که خدا ترا ذلیل گردانید پس او در پیش خود از همه کس بزرگتر و در نظر مردم از همه کس کوچکتر
میشود و اگر تواضع و فروتنی نمود میگوید بلند مرتبه شو خدا ترا بردارد پس او در دل خود از همه کس کوچکتر میشود و در نظر مردم از همه کس بلندتر
میگردد فصل بدانکه تکبر بر سه قسمت اول اینکه تکبر بر خدا نماید چنانکه نمرود و فرعون کردند و این بدترین انواع تکبر بلکه اعظم افراد کفر است
و سبب این محض جهل و طغیان است و باین قسم خدا تعالی اشاره فرموده که ان الذین یستکبرون عن عبادتی سیدخلون جهنم داخرین بدرستیکه
کسانیکه تکبر و گردنکشی از بندگی من مینمایند زود باشد که داخل جهنم شوند در حالتیکه ذلیل و خوار باشند دوم اینکه بر پیغمبران خدا تکبر نماید
و خود را از آن بالاتر داند که انقیاد و اطاعت ایشانرا کند مانند ابوجهل و امثال او و ایشان کسانی بودند که میگفتند اهؤلاء منّ الله علیهم من بیننا
آیا اینها را خدا منت گذارد و پیغمبر کرد در میانه ما و میگفتند انؤمن لبشرین مثلنا یعنی میگفتند مگر بشری مانند ما و این قسم نیز نزدیک بتکبر بخداست
و قسم سوم آنستکه تکبر بر بندگان خدا نماید که خود را از ایشان برتر بیند و ایشان را از جهت خودپرستی حقیر شمارد و این قسم اگرچه در شناعت از قسم
اول کمتر باشد اما این نیز از مهلکات عظیمه است بلکه بسا باشد که منجر بمخالفت خدا شود زیرا که صاحب آن گاهست حقی را از کسی میشنود که خود را از او بالاتر
میداند و با نیچه استنکاف از قبول و پیروی آن میکند بلکه چون عظمت و تکبر و برتری محض ذات پاک خداوند علی اعلی است پس هر بنده که تکبر نماید در صفتی
از صفات خدا با او منازعه نموده است همچنانکه از برای تکبر سه قسم است همچنین از برای آن سه درجه است درجه اول آنستکه این صفت چنین در دل
او مستقر باشد و خود را برتر و بهتر از دیگران بیند و آثار از گفتار و رفتار و کردار خود ظاهر کند مثل اینکه در مجالس بالاتر نشیند و خود را بر امثال و اقران
خود مقدم دارد و رو از ایشان بگرداند و عبوس کند و چین بر جبهه افکند و کسیکه کوتاهی در تعظیم او کند بر او انکار نماید و اظهار مفاخرت و
مباهات کند و در صدد غلبه بر ایشان باشد در مسائل علمیه و افعال عملیه و این درجه بدترین درجاتست زیرا که درخت کبر در دل صاحبش ریشه دوانیده

و شاخ و برگ آن بلند شده و جمیع اعضا و جوارح آنرا فرو گرفته درجه دویم آنکه در دل او کبر باشد و کردار متکبرین نیز از او صادر گردد اما بزبان نیاورد و این بخلاف آن کمتر از اولست درجه سوم آنکه در دل خود را بالاتر داند اما در کردار و گفتار مطلقا اظهار ننماید و نهایت سعی در تواضع و فروتنی کند و چنین کسی شاخ و برگ درخت کبر را قطع کرده است اما ریشه آن در دل او هست پس اگر با نچه بر خود غضبناک باشد و در صدد قلع و قمع آن نیز بوده باشد و سعی کند باسانی تواند از آن خلاص گردد و احیانا بخود میل برتری کند و لکن در مقام مجاهده بوده باشد گناهی بر او نیست و خدا توفیق نجات باو کرامت میفرماید

فصل دانستی که کبر از جمله مهلکات و مانع از وصول بسعادات و باعث آن نیست مگر حمق و سفاهت و بیخودی و غفلت زیرا که آسمانها و زمینها و آنچه در آنها موجود است در جنب مخلوقات خدا هیچ و بیمقدارند و همچنین زمین در جنب آسمان و موجودات زمین در جنب زمین و حیوانات در جنب آنچه بر روی زمین است و انسان در جنب حیوانات و این مسکین بیچاره متکبر در جنب افراد انسان پس چه افتاده است او را که بزرگی کند شعر

خویشتن را بزرگ می بینی   راست گویند یک دو بیند لوچ

ای احمق قدر و مقدار خود را بشناس و ببین چیستی و کیستی و چه برتری بر دیگران داری بفکر خود باش و خود را بشناس تا تطاول نپسندی و تکبر نکنی

که خدا را چه تو در ملک بسی جانور است

اول و آخر خود را نظر کن و اندرون خود را مشاهده کن منی گندیده و امر دار ناپسندیده ای حوال نجاسات ای معدن کثافات و ای کرمک عفن و ای عاجز بیدست و پا و ای بصد هزار احتیاج مبتلا تو کجا و تکبر کجا

ای ایاز از پوستینت یاد آر

نیشی خواب و آرام از تو بگیرد و جستن موشی ترا از جا بجهاند لحظه گرسنگی از پایت در بیاورد و ورم غذای زیادتی باد گندیده از دهانت بیرون میفرستد باندک حرکت زمین چو بید از جا بجهی بسا باشد در شب تاریک از سایه خود بترسی و دیگر غیر اینها از آنچه من و تو میدانیم دیگر ترا با کبر چه افتاده است شعر

قد خم و موی سفید سنگ دادم بحبی   تو بدین حال اگر عشق ببازی چه شود

پس در صدد معالجه این مرض برآی و بدانکه علاج این مانند معالجه مرض عجب است چو تکبر متضمن معنی عجب نیز هست و از معالجات مخصوصه مرض کبر آنستکه آیات و اخباریکه در مذمت این صفت بنظر رسیده بنظر در آورد و آنچه در مدح خوبی و ضد آن که تواضع است وارد شده ملاحظه کند چنانکه خواهد آمد علاوه بر آنکه تامل کند که حکم بهتری خود از دیگری غایت جهل و سفاهت است زیرا که میتواند که اخلاق کریمه در آن نیز باشد که متکبر آگاه نباشد که نزد او در نزد خدا بالاتر و بیشتر باشد و چگونه صاحب بصیرت جرات میکند که خود را بر دیگری ترجیح دهد با وجود اینکه مناط امر خاتمه است و خاتمه را کسی بغیر از خدا نمیداند با وجود اینکه همه کس آفریده یکمولی و بنده یک قادرند همه قطره از دریای جود و کرم خداوند مجید و پرتوی از اشعه یک خورشید پس لازمست بر هر کسی که باحدی بنظر بد و عداوت نبیند بلکه کل را بچشم خوبی و دوستی ملاحظه نماید بان ما نگوئی که بچه کار رواست که عالم پرهیزکار نهایت ذلت و انکسار از برای فاسق شرابخوار بجا آورد و خود را از او بهتر نبیند با اینکه او را آشکار بفسق و فجور مشغول می بیند و بتقوی و ورع خود یقین دارد و نیز چرا جایز است که مردم متدین گمراه کافری یا فاسق فاجر را دوست داشته باشد با اینکه خدا او را دشمن دارد و در احادیث بر بغض فی الله و ترغیب و دشمنی در راه خدا متواتر است زیرا که گوئیم تواضع و فروتنی این نیست که نهایت ذلت و انکسار بعمل آورد و نه اینکه از برای خود در هیچ چیز برتری بر غیر نبیند چه ممکن نیست که دانای بعلمی خود را در آن علم برتر از جاهل بان نبیند بلکه حقیقت تواضع آنست که خود را فی الواقع بهتر و خوبتر در نزد خدا و مقرب تر نداند که متحق بر ترتیب بر دیگری بتکبر و آثار تکبر را بظهور میرساند زیرا که مناط امر خاتمه است و هیچکس بخاتمه امر دیگری عالم نمیتواند شد شاید که کافر هفتاد ساله با ایمان از دنیا برود و عابد صد ساله خاتمه اش بخیر نباشد و بالجمله ملاحظه خاتمه و فهمیدن اینکه برتری و کمال نیست مگر بقرب خداوند سبحانه و سعادت در آخرت نه آنچه در دنیا ظاهر میشود از اعمال یا آنچه را اهل دنیا کمال تصور میکنند بعضی نفی تکبر و تواضع است از برای هر احدی و اما منع به بغض فی الله و دشمنی از برای خدا پس جواب آن اینست که هر کسی را باید دوست داشت از راه اینکه مخلوق خدا و آفریده اوست و با جمیعکه مذکور شد خود را از او بالاتر ندانست و اما دشمنی با او و غضب بر او بجهة کفر و فسق ضرر ندارد و منافاتی نیست میان خشم و غضب از برای یکی از بندگان او بجهة معصیتی که از او صادر شده و میان بزرگی نکردن بر او زیرا که خشم تو از برای خدا است نه از برای خود و خدا ترا در هنگام ملاحظه معاصی امر بغضب فرموده است و تواضع و کبر نکردن نسبت بخود است یعنی خود را از اهل سعادت و بهشت و او را از اهل شقاوت و جهنم ندانی بلکه ترس بر خود بجهة گناهان پنهانی که از تو صادر شده بیشتر از ترس بر آن شخص باشد از اینکه از او ظاهر گشته پس لازم بغض فی الله و غضب از برای او بر شخصی این نیست که بر او تکبر و برتری کنی و قدر و مرتبه خود را بالاتر از او دانی و این مانند آنست که بزرگی او فرزندی و غلامی باشد و غلام را موکل بر فرزند خود نماید که او را ادب بیاموزد و چون خلاف قاعده از او سر زند تادیب کند و بزند پس آن غلام چنانچه خیرخواه و فرمانبردار باشد هر وقت از آن فرزند آنچه لایق او نیست صادر شد باید بجهة اطاعت آقای خود بر آن فرزند غضب کند و او را بزند اما چون فرزند آقای اوست او را دوست

داشته باشد

داشته باشد و تکبر و برتری بر او نکند بلکه تواضع و فروتنی کند و قدر خود را در پیش آقا بالاتر از قدر آن فرزند نداند و بدانکه از برای مرض کبر معالجه عملی نیز هست که باید بر آن مواظبت نمود تا صفت کبر زایل شود و آن اینست که خود را بر ضد آن که تواضع است بدارد و خواهی نخواهی از برای خدا و خلق تکلف تواضع و فروتنی کند و مداومت بر اعمال و اخلاق متواضعین نماید تا تواضع ملکه او شود و ریشه شجره کبر از مزرع دل او کنده شود

فصل زنهار تا فریب نفس و شیطان را نخوری و خود را صاحب ملکه تواضع و خالی از مرض کبر ندانی تا اینکه مطمئن شوی و خود را در معرض آزمایش و امتحان در آوری زیرا که بسیار میشود که آدمی ادعای خالی بودن از کبر را میکند بلکه خود نیز چنین گمان میکند و چون وقت امتحان میرسد معلوم میشود که این مرض در خفایای نفس او مضمر است و فریب نفس اماره را خورده و خود را بی کبر پنداشته و بالجمله از معالجه و مجاهده دست کشیده و از برای هر یک از کبر و تواضع علاماتی چند است که آدمی بانها امتحان و حالت نفس او از کبر و تواضع شناخته میشود علامت اول آنکه چون با امثال و اقران خود در مسئله از مسایل گفتگو کنند اگر حق بر زبان ایشان جاری شود و آنچه او گوید مطابق واقع نباشد اگر اعتراف بان کند و اظهار شکرگذاری ایشان نمود از آنکه او را بر حق آگاه ساخته اند و از غفلت بر آورده اند و اصلا اعتراف و شکرگذاری بر او مشکل نبود پس این علامت تواضعست و اگر قبول حق از ایشان و اعتراف بر او گران باشد و اظهار بشاشت و خرمی نتواند نمود معلومست که تکبر دارد و باید بعد از تامل در بدی عاقبت آن در خباثت نفس خود کند در صدد معالجه بر آید و خود را بر آنچه بر او گرانست از قبول حق و اعتراف بآن و شکرگذاری حق گویان بدارد و مکرر او را بعجز و قصور خود کند و بگوینده حق دعا کند و او را آفرین و ستایش گوید تا این صفت از او رفع شود و بسا باشد که در خلوت مضایقه از قبول حق ندارد و لکن در حضور مردم بر او گران باشد در اینوقت کبر نخواهد داشت و لکن مبتلا بمرض ریا خواهد بود و باید آنرا معالجه نماید بنحویکه در صفت ریا بیاید انشاءالله علامت دویم آنکه چون بمجامع و محافل وارد شود بر او گران نباشد که امثال و اقران بر او مقدم بنشینند و او فرو تر از ایشان نشیند و مطلقا تفاوتی در حال او نکند و همچنین در وقت راه رفتن مضایقه نداشته باشد که در عقب همه راه رود و اگر چنین باشد صفت کبر ندارد و اگر بر او گران باشد متکبر است باید چاره خود کند و زیر دست امثال خود بنشیند و عقب ایشان راه رود تا از این مرض خلاص گردد حضرت صادق صلوات الله و سلامه علیه فرمود که تواضع آنستکه آدمی در مکانیکه پست تر از جای او باشد بنشیند و بجائیکه پائین تر از جای دیگری باشد راضی شود و بهر که ملاقات کند سلام کند و ترک مجادله نماید اگر چه حق با او باشد و نخواهد که او را بتقوی و پرهیزکاری بخوانند و مدح کنند و بعضی از متکبرین طالب صدر میخواهند که امر را مشتبه کنند عذر میاورند که مومن نباید خود را ذلیل کند و بعضی از متشبهان اهل علم متمسک میشوند که علم را نباید خوار کرد و این از فریب شیطان لعین است ای بیچاره مسکین بعد از آنکه در مجلس جمعی از امثال و اقران تو باشند چه ذلتی است در زیر دست آنها نشستن و چه خواری از برای علم است سخن در کسانی است که آنها نیز مثل تو هستند یا نزدیک بتو اینعذر اگر مسموع باشد در جائیست که مومنی در مجمع اهل کفر باشد یا صاحب علمی در مجمع فساق و ظلمه حاضر شود علاوه بر اینکه اگر عذر تو اینست چرا اگر اتفاقا در جائی زیر دست نشستی متغیر الحال میشوی و مضطرب میگردی بلکه کاهست خود را چون کسی تصور میکنی که عیبی از او ظاهر شده یکبار زیر دست نشستن ذلت ایمان و علم هم میرسد هزار مسلمان و عالم را می بینی که انواع مذلت با ایشان میرسد چنان متغیر نشوی که یک گز زمین جایت تفاوت کند و چنان میدانی که این مرتبت ایمان و علم است نه چنین است بلکه این از شائبه شرک و جهلیت که در باطن تست و بعضی از متکبرین هستند که چون وارد مجمعی شوند در صدر جائی نمی نشینند در صف نعال می نشینند با وجود اینکه میان صدر و صف نعال مکان خالی بسیار میباشد یا بعضی اراذل را میان خود و کسانیکه در صدر نشسته اند مینشانند که بفهمانند که انجا که ما نشسته ایم نیز صدر است یا اینکه ما خود از صدر گذشته ایم و کاهست در زاویه که صدر قرار داده اند جائیست زاویه دیگر در مقابل آن در صف نعال رو بخود میکنند و می نشینند و بسا باشد در راه رفتن چون ملتفت شود که تقدم بر همه شود اندکی خود را واپس میکشد تا فاصله میان او و پیش افتادگان حاصل شود و اینها همه نتیجه کبر و اثر خباثت نفس در طاعت شیطانست و این بیچارگان این اعمال را میکنند بجهة عزت خود و نمیدانند که زیرکان بخباثت نفس ایشان بر میخورند شعر

خورده بینانند در عالم بسی   واقفند از کار و بار هر کسی

علامت سوم آنکه پیشی گرفتن در سلام کردن بر او گران نباشد پس اگر مضایقه داشته باشد متکبر خواهد بود و عجب آنکه جمعیکه خود را از جمله اهل علم میشمارند سواره بر کوچه و بازار میگذرند و از پیادگان و نشستگان چشم سلام دارند و حال آنکه سزاوار آنست که ایستاده بر نشسته و سواره بر پیاده سلام کند تقوی بر این که یکی از سنن حضرت رسول صلی الله علیه و آله را آلت تکبر خود قرار داده اند علامت چهارم آنکه فقیر بیسوائی او را دعوت کند اجابت نماید و مهمانی او یا حاجتی دیگر که از او طلبیده برود و بجهة مهم رفقاء خویشان بکوچه و بازار آید و شد نماید اگر اینها بر او گران باشد تکبر دارد و همچنین ضروریات

خانه خود را از آب و هیمه و گوشت و سبزی و امثال اینها را از بازار خریده و خود بردارد و بخانه آورد اگر بر او گران نباشد متواضع است و الا متکبر و اگر در خلوت مضایقه نداشته باشد و در نظر مردم بر او گران باشد مبتلا بمرض ریا خواهد بود حضرت امیر المؤمنین صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که برداشتن چیزی و بخانه آوردن بجهة عیال از کمال مرد چیزی را کم نمیکند روزی آنسرور بیک درهم گوشت خریده بود بر گوشه ردای مبارک گرفته بخانه میبردند بعضی از اصحاب عرض کردند که یا امیر المؤمنین بمن ده تا بیاورم فرمود صاحب عیال سزاوارتر است که بردارد و مرویست که حضرت امام جعفر الصادق صلوات الله و سلامه علیه مردی از اهل مدینه را دید که چیزی از برای عیال خود خریده میبرد چون حضرت را دید شرم کرد حضرت فرمود که از برای عیالت خریده و برداشته بخدا قسم که اگر اهل مدینه نبودندی هر اینه دوست داشتم که من نیز از برای عیال خود چیزی بخرم و بردارم ظاهر آنست که چون در آن وقت از امثال آن بزرگوار این نوع رفتار متعارف نبود و در نظر مردم قبیح مینمود و موجب عیب کردن مردمان و غیبت نمودن و مذمت کردن ایشان میشد آنحضرت بجهة اجتناب میفرمودند و از اینجا مستفاد میشود که چنانچه امری بحدی رسد که ارتکاب آن در عرف قبیح و باعث این شود که مردم بغیبت کردن صاحب آن مشغول شوند ترک کردن آن بهتر است و این نسبت باشخاص و ولایات و عصرهای مختلف میشود پس باید هر کس ملاحظه نماید و مناط آنست که بحد قباحت و مذمت رسد پس نان تا زیب خود را نخوری و نجز را با میواسطه مرتکب نشوی علامت پنجم آنکه پوشیدن جامهای کهنه و سبک و درشت و چرکن بر او گران باشد و در بند پوشیدن لباس لطیف نفیس و در تحصیل جامه فاخر حریص باشد و از اشرف و بزرگی داند متکبر خواهد بود حضرت پیغمبر صلعم فرمود اینست و جز این نیست که من بنده هستم بر روی خاک می نشینم و چیزی میخورم و جامه پشمینه میپوشم و شتر را می بندم و انگشتان خود را میلیسم و چون بنده مرا بخواند اجابت میکنم پس هر که طریقه مرا ترک کند از من نیست و مرویست که سید انبیا جامه پوشیده بودند در وقت وفات آنحضرت بیرون کردند از پشم بود دوازده وصله داشت که چند وصله آن از پوست گوسفند بود و سلمان را گفتند که تو چرا جامه نو نمیپوشی گفت من بنده هستم هر وقت آزاد شوم خواهم پوشید حضرت رسول صلعم فرمودند که جامه کم قیمت و پست پوشیدن از ایمانست سید اولیاء در زمان خلافت ظاهریه جامه کهنه که بر آن پینه بسیار بود پوشیده بود بعضی اصحاب با او عتاب کردند حضرت فرمود در آن چند فایده است یکی آنکه مؤمنین اقتدا بمن میکنند و چنین رفتار میکنند و دیگر آنکه دل را خاشع میگرداند و از کبر پاک میکند علامت ششم آنکه با نوکران و غلامان و خدمتکاران خود در یکسفره طعام خوردن و با ایشان همخوراکی کند بر او گران نباشد متواضع است و الا متکبر شخصی از اهل بلخ روایت میکند که با سلطان سریر ارتضا حضرت علی بن موسی الرضا صلوات الله و سلامه علیه در سفر خراسان همراه بودم روزی سفره حاضر کردند پس حضرت همه ملازمان خود را از غلامان سیاه و غیره بر سفره جمع کردند من عرض کردم فدایت شوم اگر سفره جدائی از برای ایشان قرار دهی بهتر است فرمودند ساکت باش بدرستیکه خدای همه یک و دین همه یکی و پدر و مادر همه یکیست و جزای هر کس بقدر عمل او میدهند و مخفی نماند که امتحانات و آزمایشهای کبر و تواضع منحصر باینها نیست بلکه اعمال و آثار دیگر نیز بسیار است مانند اینکه خواهد کسی در پیش او بایستد حضرت امیر علیه السلام فرمودند که هر که خواهد مردی از اهل آتش را ببیند نگاه کند بمردیکه نشسته باشد و برابر او طایفه ایستاده باشند و بعضی از صحابه نقل کرده است که احدی از اصحاب پیغمبر صلعم از آنسرور عزیزتر و محترم تر نبود و چون نشسته بودند حضرت وارد میشدند بجهة او از جای خود برنمیخواستند چون میدانستند که آنحضرت از آن کراهت دارد و از جمله علامات کبر آنکه تنها در کوچه و بازار نرود و خواهد دیگری همراه او باشد و بعضی متکبرین هستند که چون تنها باشند بیرون نروند مرویست که هر گاه کسی در عقب او راه رود مادامیکه چنین است دوری او از خدا زیاد میشود حضرت پیغمبر صلعم بعضی اوقات با اصحاب میرفتند و اصحاب را پیش میانداختند و خود در میان ایشان راه میرفتند و از جمله علامات آنکه از زیارت کردن بعضی اشخاص مضایقه کند اگر چه در زیارت آنها فایده از برای او باشد و مضایقه کند از همنشینی فقرا و مریضان و آزارداران مرویست که مردی آبله بر آورده بود و آبله او چرک برداشته و پوست آن رفته بود بر حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله داخل شد در وقتیکه با اصحاب بچیز خوردن مشغول بودند آنشخص پهلوی هر که نشست از پیش او برخاست حضرت او را در پهلوی خود نشانید و با او چیزی خورد روزی آنحضرت با اصحاب چیزی میخوردند مردیکه ناخوشی مزمنی داشت و مردم از او متنفر بودند وارد شد حضرت او را در برابر زانوی خود نشانید و فرمود که چیزی بخور و علامات دیگر از برای کبر بسیار است که کبر از آن شناخته میشود و طریقه و رفتار سید انبیا جامع جمیع علامات تواضع و خالی از همه شوایب کبر بود پس سزاوار آنست که اقتدا باو نمایند ابو سعید خدری که از اصحاب حضرت پیغمبر صلعم بود روایت کرده است که آنحضرت خود علف بشتر میدادند و شتر را می بستند و خانه را میروفتند و گوسفند میدوشیدند و نعلین خود را پینه میکردند و جامه خود را وصله مینمودند و با خدمتکاران چیز میخوردند و چون خادم از دست آسیا کشیدن خسته شدی حضرت خود میکشیدند

و از بازار چیزی بدست یا بگوشه جامه خود میگرفت و بخانه میاورد و با غنی و فقیر و کوچک و بزرگ و سفید و سیاه و آزاد و بنده از مارگذاران ابتدا بسلام میکرد و جامه خانه و بیرون آنحضرت یکی بود و هر که او را میخواند اجابت میکرد و پیوسته ژولیده مو و غبار آلود بود و آنچه او را دعوت میکردند حقیر نمیشمرد اگر چه هیچ بجز خرمای پوسیده نبود و صبح از برای شام چیزی نگاه نمیداشت و شام از برای صبح ذخیره نمیکرد و سهل معونت و خوش خلق و کریم الطبع و گشاده رو بود و با مردمان نیکو معاشرت کردی تبسم کنان بود و خنده نمیکرد و اندوهناک بود پیوسته در امر دین محکم و شدید بود و بی تشخص و درشتی و با مردمان بتواضع و فروتنی بود و بی مذلت و خواری بخشنده بود بی اسراف مهربان بجمیع خویشان و اقارب و قریب بود بجمیع مسلمانان و اهل ذمه دل او رقیق بود و پیوسته سر پیش افکنده بود و هرگز آنقدر چیز نخورد که تخمه شود و هیچوقت دست طمع بچیزی دراز نکرد فصل مذکور شد که ضد صفت کبر تواضعست و آن عبارتست از شکسته نفسی که نگذارد آدمی خود را بالاتر از دیگری ببیند و لازم آن کردار و گفتاری چند است که دلالت بر تعظیم دیگران و اکرام ایشان میکند و مداومت بر آنها قوی معالجه ایست از برای مرض کبر و این از شرائف صفات و ملکات و اخبار در فضیلت آن بینهایت حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که هیچکس تواضع نکرد مگر آنکه خدا او را بلند گردانید سعدی

ز خاک آفریدت خداوند پاک   پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
تواضع سر رفعت افرازدت   تکبر بخاک اندر اندازدت
بعزت هر آنکو فروتر نشست   بخواری نیفتد ز بالا بپست
بگردن فتد سرکش تندخوی   بلندیت باید بلندی مجوی

مرویست که خداوند عالم بموسی ع وحی فرستاد که من قبول میکنم نماز کسیرا که از برای عظمت من تواضع کند و بر خلق من تکبر نکند و در دل خود خوف مرا جا دهد و روز را بذکر من بپایان رساند و بجهة من خود را از خواهشهای نفس باز دارد روزی حضرت با اصحاب خود فرمود که چرا من حلاوت عبادت را در شما نمی بینم عرض کردند که چه چیز است حلاوت عبادت فرمود تواضع و از آنحضرت مرویست که چهار چیز است که خدا کرامت نمیکند مگر بکسیکه خدا او را دوست داشته باشد یکی صمت و خاموشی و آن اول عبادتست دویم توکل بر خدا سوم تواضع چهارم زهد در دنیا و نیز از آنجناب مرویست که هر که فروتنی کند از برای خدا خدا او را بلند میگرداند و هر که تکبر کند خدا او را پست میکند و هر که بسیار یاد خدا کند در بهشت او را در سایه خود جای دهد حضرت عیسی علیه السلام فرموده که خوشا بحال تواضع کنندگان در دنیا که ایشان در روز قیامت بر منبرها خواهند بود و خداوند عالم بداود ع وحی فرستاد که همچنانکه نزدیکترین مردم بخدا متواضعانند همچنین دورترین مردم از خدا متکبرانند مرویست که سلیمان پیغمبر ع هر صبح بر بزرگان و اغنیا و اشراف میگذشت تا میآمد نزد مساکین پس با ایشان می نشست و میگفت مسکینی هستم با مساکین نشسته مرویست که پدر و پسری از مؤمنین بر حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه وارد شدند حضرت برخواست و ایشانرا اکرام کرده و بر صدر مجلس نشانید و خود برابر ایشان نشست پس فرمودند طعامی آوردند و خوردند قنبر آفتابه و طشتی آورد تا دست ایشانرا بشوید آنحضرت از جای برجست و آفتابه را گرفت که دست آنمرد را بشوید آنمرد خود را بخاک مالید و عرض کرد یا امیر المؤمنین من چگونه راضی شوم که خدا مرا ببیند و تو آب بدست من بریزی حضرت فرمودند بنشین و دست بشوی خدا ترا و برادری از ترا می بیند که هیچ فرقی ندارید و برادرت میخواهد بجهة خدمت تو در بهشت ده برابر همه اهل دنیا باو کرامت شود پس آنمرد نشست و حضرت فرمود قسم میدهم ترا بحق عظیمیکه من بر تو دارم که مطمئن دست خود را بشوی همچنانکه قنبر آب بدست تو میریخت پس حضرت دست او را شست و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که تواضع اصل هر شرف و بزرگی نفیسی و مرتبه بلندیست و اگر تواضع زبانی بود که مردم میفهمیدند از حقایق عاقبتهای پنهان خبر میداد و تواضع آنست که در راه خدا و از برای خدا باشد و ماسوای این مکر است و هر که از برای خدا تواضع و فروتنی کند خدا او را شرف و بزرگی میدهد بر بسیاری از بندگان و از برای اهل تواضع سیمائیست که ملائکه آسمانها و دانایان اهل زمین ایشانرا میشناسند و از برای خدا هیچ عبادتی نیست که آنرا ببیند و قبول کند مگر اینکه در آن تواضعست و نمیشناسند آنچه در حقیقت تواضعست مگر بندگان مقربیکه بوحدانیت خدا رسیده اند خدا تعالی میفرماید که بندگان خدا کسانی هستند که بر روی زمین با تواضع راه میروند و خداوند عز و جل بهترین خلق خود را بتواضع امر نمود و فرمود که واخفض جناحک لمن اتبعک من المؤمنین و تواضع مزرعه خضوع و خشوع و خشیت و حیا است و شرف تام حقیقی سالم نمیماند مگر از برای کسیکه متواضع باشد در نزد خدا و حضرت امام حسن عسکری صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که هر که تواضع کند در دنیا از برای برادران مؤمن خود پس او در نزد خدا از جمله صدیقانست حقا که از شیعیان علی بن ابیطالبست ع فایده سابق بر این مذکور شد که هر صفت فضیلتی در وسط است و دو طرف افراط و تفریط آن مهلک و مذمومست پس صفت تواضع حد وسط است و طرف افراط آن صفت کبر است

که مذکور شد و طرف تفریط آن ذلت و پستی است پس همچنانکه کبر مذموم است همچنین خود را خوار و ذلیل کردن مذموم و مهلکست زیرا که از برای مومن جایز نیست که خود را ذلیل و پست کند پس اگر عالمی مطالع کفشدوزی براو وارد شود آن عالم از جا بجهد برخیزد و او را در مکان خود بنشاند و درس و تعلیم را بجهت حرمت او ترک کند و چون برخیزد تا در خانه عقب او بدود خود را خوار و ذلیل کرده است و از طریقه مستقیمه تجاوز ورزیده است و طریقه محموده و عدالت آنست که بطریقیکه مذکور شد تواضع کند از برای امثال و اقران خود و کسانیکه مرتبه ایشان نزدیک باو است و اما تواضع عالم از برای بازاری آنست که باو بشاشت کند و بنیک سخن گوید و بطریق مهربانی با او تکلم کند و دعوت او را اجابت کند و در قضای حاجت او سعی کند و خود را از و بهتر نداند بجهت حسن خاتمه و امثال اینها و مخفی نماند که آنچه مذکور شد از مدح تواضع و فروتنی نسبت بکسانیست که متکبر نباشند اما کسیکه متکبر باشد بهتر آنست که تواضع او را نکنند زیرا که فروتنی و ذلت از برای کسیکه متکبر باشد موجب پستی و ذلت خود است و باعث گمراهی آن متکبر و زیادتی تکبر او میشود و باشد که اگر مردم تواضع او را نکنند متنبه شود و تکبر را ترک کند و از اینجهه است که حضرت رسول صلعم فرمود که هرگاه متواضعان امت مرا ببینید از برای ایشان تواضع کنید و هرگاه متکبرین را ببینید بر ایشان تکبر کنید بدرستیکه این باعث مذلت و حقارت ایشان میشود صفت شانزدهم افتخار و مباهات کردنست بزبان بواسطه امریکه از کمال خود توهم نموده باشد و فی الحقیقه این نیز بعضی از اقسام تکبر است پس آنچه دلالت بر مذمت تکبر میکند دلالت بر مذمت آن نیز میکند و آنچه بآن علاج تکبر میشود علاج آن نیز میشود و آن نیز مانند تکبر ناشی از جهل و سفاهت است حضرت سید الساجدین صلوات الله وسلامه علیه فرموده است عجب از متکبر افتخار کننده که دیروز نطفه بود و فردا مرداری خواهد بود و از امام محمد باقر علیه الصلوة والسلام مرویست که در روز فتح که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله بر منبر برآمدند و فرمودند ایمردمان بدرستیکه خدایتعالی نخوت جاهلیت و تفاخر کردن بپدران را از شما برداشت آگاه باشید که شما همه از آدم هستید و آدم از خاکست بدرستیکه بنده خدا آنست که تقوی را شعار خود سازد و منقولست که روزی کفار قریش بر یکدیگر تفاخر میکردند و جناب سلمان رضی الله عنه در آنجا حاضر بود فرمود اما من خلق شده ام از نطفه نجس و مردار گندیده خواهم شد پس بنزد میزان اعمال خواهم رفت اگر ترازوی عملم سنگین باشد کریم خواهم بود و اگر سبک باشد لئیم خواهم بود و ضد این صفت آنست که بزبان و قول خود را حقیر شماری و دیگرانرا بر خود ترجیح دهی صفت هفدهم بغی است که عبارتست از سرکشی و گردنکشی از فرمان کسیکه اطاعت او لازمست و این بدترین انواع کبر است زیرا که اطاعت نکردن کسیکه اطاعت او لازم است چون پیغمبران و اوصیای ایشان منجر بکفر میشود و بیشتر طوایف کفار با آنجهه بر کفر باقی ماندند و هلاک شدند چون یهود و نصاری و کفار قریش و غیر ایشان و غالب آنست که ظلم و تعدی بر مسلمین و مقهور کردن ایشان و امثال آن بسبب این صفت میشود و شکی نیست که اینها همه از مهلکات عظیمه هستند و از اینجهه حضرت پیغمبر صلعم فرمود که عقوبت بغی زودتر از عقوبت هر بدی دیگر باو میرسد حضرت امیر صلوات الله وسلامه علیه فرمود که ایمردمان بدرستیکه بغی میکشد صاحبش را بسوی آتش و اول کسیکه بر خدا بغی کرد و سرکشی کرد عناق دختر آدم علیه السلام بود و مکان نشستن او یکجریب در یکجریب بود و از برای او بیست انگشت بود که هر انگشتی دو ناخن داشت مانند دو غربال پس خدا مسلط کرد بر او شیری را که بقدر فیل بود و گرگی که بقدر شتر بود و بازیکه بقدر استر بود و او را کشتند و بتحقیق که خدا جباران را کشت در حالتیکه در بهترین حالات ایشان بودند و در نهایت امن و آرام قرار داشتند علاج این صفت آنست که بدی آنرا ملاحظه کند و آنچه در مدح ضد آن که تسلیم و انقیاد است از برای کسانیکه اطاعة ایشان واجبست رسیده مطالعه نماید و آیات و اخباریکه در وجوب اطاعت خدا و پیغمبر صلعم و ائمه و اولوا الامر و غیر ایشان از علما و فقهائیکه در زمان غیبت امام نایبان او میباشند متذکر شود و خود را بخواهی نخواهی بر اطاعت آنانیکه اطاعتشان واجبست بدارد و از برای ایشان قولا و فعلا خضوع و خشوع کند تا ملکه او گردد صفت هیجدهم تزکیه نفس و خودستائی است و آن عبارتست از اینکه آدمی در مقام اثبات کمال و نفی نقص از خود برآید و این از نتایج عجب است و قبح آن ظاهر و بینست زیرا که هر که حقیقت خود را شناخت و بقصور و نقصیکه لازم ذات انسانست برخورد دیگر زبان بمدح خود نمیگشاید علاوه بر اینکه این امریست در نظر همه مردم قبیح و هر که خودستائی نماید در نظرها بیوقع و بیمقدار و پست و بی اعتبار میگردد و از اینجهه حضرت امیر مومنان سلام الله علیه فرمود که تزکیة المرء لنفسه قبیحة یعنی ستایش هر کس خود را قبیح است و آنچه گذشت در بیان حقارت و پستی ایشان کافی است از برای بیان قبح خودستائی پس سزاوار از برای هر کس آنستکه از این صفت قبیحه کناره کند و هر سخنی خواهد بگوید در آن تامل کند که متضمن خودستائی نباشد سعدی

بچشم کسان در نیاید کسی که از خود بزرگی نماید بسی
مگو تا بگویند شکرت هزار چه خود گفتی از کس توقع مدار
تو آنگه شوی پیش مردم عزیز که مر خویشتن را نگیری بچیز

صفت نوزدهم عصبیت است و آن عبارتست از سعی نمودن در حمایت خود

یا چیزیکه بخود نسبت دارد از دین و مال و قبیله و عشیره و اهل شهر یا اهل صنعت خود و امثال اینها بقول یا فعل و این بر دو قسم است زیرا که آنرا که حمایت میکند و سعی در دفع بدی از آن میکند اگر چیزیست که حفظ و حمایت آن لازمست و در حمایت کردن از حق تجاوز نمیکند و انصاف را از دست نمیدهد این قسم ممدوح و پسندیده و از صفات فاضله است و آنرا غیرت گویند چنانکه گذشت و اگر چیزیرا که حمایت میکند چیزیست که حمایت آن شرعا مستحسن نیست یا در حمایت از حق و انصاف تجاوز میکند و بباطل داخل میشود و این قسم عصبیت و مذموم است و از رذایل و صفات متعلقه بقوه غضبیه است و بآن اشاره فرمودند حضرت سید الساجدین علیه السلام چون از او از عصبیت پرسیدند فرمودند عصبیتیکه صاحب آن گناهکار است نه آنست که آدمی بدان قبیله خود را دوست داشته باشد ولکن آنستکه آدمی اعانت بکند قبیله خود را بر ظلم و عصبیت را که در اخبار و احادیث اطلاق میکنند این قسم مذموم را میخواهند و آن از صفات مهلکه و اودیه شقاوت ابدی گرفتار میکند حضرت رسول صلعم فرمودند که هر که تعصب بکند یا تعصب او را بکنند رشته اسلام از گردن او جدا میشود و فرمود که هر که بقدر حبه خردلی عصبیت در دل او باشد خدا در روز قیامت او را با اعراب جاهلیت بر خواهد انگیخت از حضرت سید الساجدین سلام الله علیه مرویست که هیچ حمیتی داخل بهشت نمیشود مگر حمیت حمزة بن عبد المطلب در آنوقتیکه بچه دان شتر را در حالت سجود معبود بر سر همایون سید کاینات افکندند غضب و حمیت حمزه را بر آن داشت که دین اسلام را قبول کرد و حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه فرمودند که فرشتگان چنان میپنداشتند که ابلیس از ایشانست و خدا دانست که از ایشان نیست پس حمیت و غضب ابلیس را برانگیخت که حقیقت خود را ظاهر کرد و گفت مرا از آتش خلق کردی و آدم را از خاک صفت بیستم کتمان حق و پوشیدن آن و منحرف شدن از آن و باعث این یا عصبیت است یا جبن و گاه باشد که سبب آن طمع باشد و در این صورت هم باز منشاء آن ضعف نفس و خمود قوه غضبیه است پس بهر حال این صفت از رذایل و متعلق بقوه غضبیه است یا از جانب افراط یا از طرف تفریط و در ضمن این صفت خبیثه صفات خبیثه بسیار است چون میل بخاطر فراحکم میان مردمان و کتمان شهادت و شهادت ناحق دادن و تصدیق اهل باطل نمودن و تکذیب حق را کردن و غیر اینها و هلاکت آدمی بسبب هر یک از اینها ظاهر و روشن و از بیان مستغنی است و بر حرمت هر یک اجماع امت منعقد و آیات و اخبار بر مذمت اینها متعدد است پس بر هر یک از اهل اسلام محافظت خود از اینها لازم و اجتناب از اینها محتم است و کسیکه بیکی از اینها مبتلا باشد باید سوء عاقبت آنرا متذکر شود و فواید ضد آنرا که انصاف و استقامت بر حق است ملاحظه نماید و خود را بر آن بدارد و امور انصاف را مراعات نماید و در جمیع احوال متوجه خود باشد تا خلاف آن از او سر نزند تا از عصبیت و کتمان حق خلاص گردد و ملکه انصاف بر او حاصل شود فضیلت ضد عصبیت و کتمان حق انصاف و ایستادن بر حق است و این از صفات کمالیه و صاحب آنها در دنیا و آخرت عزیز و محترم و در نزد خالق و خلق مقبول و مکرم است حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که ایمان بنده کامل نیست تا در او سه خصلت باشد انفاق در راه خدا با وجود تنگدستی و انصاف دادن از خود و سلام کردن و فرمود که سید و آقای جمیع اعمال انصاف دادن از خود است و فرمود که هر که مواسات کند فقیر را و انصاف بدهد مردمان را پس حقا که او مومن است و از حضرت امیر المومنین سلام الله علیه مرویست که هر که انصاف بدهد از خود حق را بگوید خدا زیاد میکند از برای او عزت او و همین حدیث کافیست از برای کسانیکه از راه توهمات فاسده چشم از حق میپوشند و حضرت صادق سلام الله علیه فرمود که خبر دهم شما را از اشد چیزهائیکه خدا بر خلقش واجب کرده است پس سه چیز را ذکر کردند و اول اینها انصاف بود و فرمود هر که انصاف بدهد مردم را از خود پسندیده است از برای دیگران حکم باشد و نیز فرمود که هرگز دو نفر در امری نزاع نکردند که یکی از اینها انصاف بدهد از برای دیگری و او قبول نکند مگر اینکه آنکه انصاف داده غالب میگردد و فرمود از برای خدا بهشتی است که داخل آن نمیشود مگر سه نفر یکی از آنها کسیست که در حق خود حکم بحق نماید صفت بیست و یکم قساوت قلب و سختی دلست و آن حالتیست که آدمی بسبب آن از آلامیکه بدیگران میرسد و مصایبی که بایشان رو میدهد متاثر نمیگردد و شکی نیست که منشاء این صفت غلبه سبعیت است و بسیاری از افعال ذمیمه چون ظلم و ایذا کردن و بفریاد مظلوم نرسیدن و دستگیری فقرا و محتاجین را نکردن از این صفت ناشی میشود و ضد این صفت رقت قلب و رحم دل بودنست و بر او آثار حسنه و صفات قدسیه بر آن مترتب میگردد و از اینجهه اخبار بسیار در فضیلت آن وارد شده است و از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که خدایتعالی فرمود که نیکی را از مهربانان از بندگان من طلب نمائید و در پناه ایشان زندگانی کنید بدرستیکه من رحمت خود را در ایشان قرار داده ام و اخبار و احادیث در مذمت قساوت قلب و مدح رقت آن بسیار است و مستغنی از شرح و اظهار و علاج این صفت و ازاله قساوت و کسب رحمت در نهایت صعوبت است زیرا که قساوت صفتی است راسخه در نفس که ترک آن بآسانی میسر نگردد و کسیکه بآن مبتلا باشد باید بتدریج خود را از اعمالیکه منتج قساوتست نگاه دارد و مواظبت

که مذکور شد و طرف تفریط آن ذلت و پستی است پس بجا که کبر مذموم است همچنین خود را خوار و ذلیل کردن مذموم و مهلکات زیرا که از برای مؤمن جایز نیست که خود را ذلیل و پست کند پس اگر عالمی مطاع کفش دوزی بر او وارد شود آن عالم از جا بر خیزد و او را در مکان خود بنشاند و درس و تعلیم را بجهت حرمت او ترک کند و چون برخیزد تا در خانه عقب او برود خود را خوار و ذلیل کرده است و از طریقه مستقیمه تجاوز ورزیده است و طریقه محموده و عدالت آنست که بطریقی که مذکور شد تواضع کند از برای امثال و اقران خود و کسانیکه مرتبه ایشان نزدیک باو است و اما تواضع عالم از برای بازار آنست که با او بشاشت کند و بنیک سخن گوید و بطریق مهربانی با او تکلم کند و دعوت او را اجابت کند و در قضای حاجت او سعی کند و خود را از و بهتر نداند بلکه خوف خاتمه و امثال اینها و مخفی نماند که آنچه مذکور شد از مدح تواضع بهتر آنست که تواضع او را نخشند زیرا که فروتنی و ذلت از برای کسیکه متکبر باشد موجب بشود و باشد که اگر مردم تواضع او را بکنند متنبه شود و تکبر را ترک کند و از جهت ... برای ایشان تواضع کنید و هرگاه متکبرین را ببیند بر ایشان تکبر کنید شمار دهم افتخار و امتنانات کردنست بزبان بواسطه آنچه یکی از کمال خود تو آنچه دلالت بر مذمت تکبر میکند دلالت بر مذمت آن نیز میکند و آنچه بآن علاج حضرت سید الساجدین صلوات الله و سلامه علیه فرموده است عجب از متکبر افتخر امام محمد باقر علیه الصلوة و السلام مرویست که در روز فتح مکه حضرت رسالت پناه ص نخوت جاهلیت و تفاخر کردن بپدران را از شما برداشت آگاه باشید که شما ... که تو را افتخار خود ساز د شقاوت که روزی کفار قریش بر یکدیگر تفاخر میکردند شده ام از نطفه نجس و مردار گندیده خواهم شد پس بر میزان اعمال خواهم رفت لئیم خواهم بود و ضد این صفت آنست که بزبان و قول خود را حقیر شماری و دیگران را سر کشی و تکبر و نخوت از فرمان کسیکه اطاعت او لازمست و این بدترین انواع چون پیغمبران و اوصیا ایشان منجر بکفر میشود و بیشتر طوایف کفار با ینجهه بر که غیر ایشان و غالب آنست که ظلم و تعدی بر مسلمین و مقهور کردن ایشان و امثال آن بسبب این صفت میشود و سعی مبت که اینها همه از مهلکات عظیمه هستند و از اینجهه حضرت پیغمبر ص فرمود که عقوبت بغی زودتر از عقوبت هر بدی دیگر باو میرسد حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمود که ایمردمان بدرستیکه بغی میکشد صاحبش را بسوی آتش و اول کسیکه بر خدا بغی کرد و نخوت کرد عناق دختر آدم ع بود و مکان نشستن او بجریب در جریب بود و از برای او بیست انگشت بود که هر انگشتی دو ناخن داشت مانند دو غربال پس خدا مسلط کرد بر او شیری را که بقدر فیل بود و کرگیکه بقدر شتر بود و بازیکه بقدر استر بود و او را کشتند و بتحقیق که خدا جباران را کشت در حالتیکه در بهترین حالات ایشان بودند و در نهایت امن و آرام قرار داشتند علاج این صفت آنست که بدی آنرا ملاحظه کند و آنچه در مدح ضد آن که تسلیم و انقیاد است از برای کسانیکه اطاعت ایشان واجبست رسیده مطالعه نماید و آیات و اخباریکه در وجوب اطاعت خدا و پیغمبر ص و ائمه و اولو الامر و غیر ایشان از علما و فقهائیکه در زمان غیبت امام نایبان او بند مذکور شود و خود را خواهی نخواهی بر اطاعت آنانکه اطاعتشان واجبست بدارد و از برای ایشان قولا و فعلا خضوع و خشوع کند تا ملکه او گردد شصت و هفتم هم تزکیه نفس و خود ستائی است و آن عبارت از نیست که آدمی در مقام اثبات کمال و نفی نقص از خود بر آید و این از نتایج عجب است و قبح آن ظاهر و پیدا است زیرا که هر که حقیقت خود را شناخت و بقصور و نقصیکه لازم ذات انسانست برخورد دیگر زبان بمدح خود نمیگشاید علاوه بر اینکه این امر سبب است در نظر همه مردم قبیح و هر که خود ستائی نماید در نظرها بیوقع و بیمقدار و پست و بی اعتبار میگردد و از اینجهه حضرت امیر مؤمنان سلام الله علیه فرمود که تزکیه المرء لنفسه قبیحة است یعنی مرد خود را قبیح است و آنچه گذشت در بیان حقارت و پستی ایشان کافی است از برای بیان قبح خود ستائی سزاوار از برای هر کس آنست که از حقیقت نتیجه گذاره کند و هر سخنی خواهد بگوید در آن تامل کند که متضمن خود ستائی نباشد سعدی

بچشم کسان در نیاید کسی ... که از خود بزرگی نماید بسی
مگو تا بگویند شکرت هزار ... چو خود گفتی از کس توقع مدار
تو انگر شوی پیش مردم عزیز ... که مر خویشتن را نگیری بچیز

صفت نوزدهم عصبیت است و آن عبارتست از سعی نمودن در حمایت خود

یا هر چیزیکه بخود نسبت دارد از دین و مال و قبیله و عشیره و اهل شهر یا اهل صنعت خود و امثال اینها بقول یا عمل و این بر دو قسم است زیرا که آنکه حمایت میکند و سعی در دفع بدی از آن میکند اگر چیزیست که حفظ و حمایت آن لازمست و در حمایت کردن از حق تجاوز نمیکند و باعتدال از دست نمیدهد این قسم ممدوح و پسندیده و از صفات فاضله است و آنرا غیرت گویند چنانکه گذشت و اگر چیزیرا که حمایت میکند چیزیست که حمایت آن شرعا مستحسن نیست یا در حمایت از حق و انصاف تجاوز میکند و بباطل داخل میشود و این قسم عصبیت و مذموم است و از رذایل و صفات متعلقه بقوه غضبیه است ... از حضرت سید الساجدین علیه السلام چون از او از عصبیت پرسیدند فرمودند عصبیتی که صاحب ... ولکن آنستکه آدمی اعانت بکند قبیله خود را بر ظلم و عصبیت ... مهلکه و ادمیرا شقاوت ابدی گرفتار میکند حضرت رسول ص ... شود و فرمود که هر که بقدر حبه خردلی عصبیت در دل او باشد ... اجدین سلام الله علیه مرویست که هیچ حمیتی داخل بهشت نمیشود ... هر کجا بود سید کائنات امکند غضب و حمیت حمزه را بر آن ... ندکه فرشتگان چنان میپنداشتند که ابلیس از ایشانست و خدا ... ظاهر گردید که مرا از آتش خلق کردی و آدم را از خاک صفت ... ست با هم و گاه باشد که سبب آن طمع باشد و در صورت ... ایل و متعلق بقوه غضبیه است یا از جانب افراط یا از طرف ... ردمان و کتمان شهادت و شهادت ناحق دادن و تصدیق ... اینها ظاهر و روشن و از بیان مستغنی است و بر حرمت هر یک ... اسلام محافظت خود از اینها لازم و اجتناب از اینها متحتم ... ماف و استقامت بر جهت ملاحظه نماید و خود را بر آن بدارد و ... ... تا از عصبیت و کتمان حق خلاص گردد و ملکه انصاف از برا ...

... بتعقد و آیات و اخبار ... و کسیکه یکی از اینها مبتلا باشد باید سوء عاقبت ... امور انصاف و امراعات نماید و در جمیع احوال ...

او حاصل شود و فضل ضد عصبیت و کتمان حق انصاف و ایستادن بر حق است و اینها از صفات کمالیه و صاحب اینها در دنیا و آخرت عزیز و محترم و در نزد خالق و خلق مقبول و مکرمست حضرت پیغمبر ص فرمود که ایمان بنده کامل نیست تا در او سه خصلت باشد انفاق در راه خدا با وجود تنگدستی و انصاف دادن از خود و سلام کردن و فرمود که سید و آقای جمیع اعمال انصاف دادن از خود است و فرمود که هر که مواسات کند فقیر را و انصاف بدهد مردم را از نفس خود پس چنانکه او مؤمن است و از حضرت امیر المؤمنین سلام الله علیه مرویست که هر که انصاف بدهد از خود حق را بگوید خدا زیاد نکند از برای او مگر عزت و همین حدیث کافیست از برای کسانیکه از راه بعضی توهمات فاسده چشم از حق میپوشند و حضرت صادق سلام الله علیه فرمود که خبر دهم شما را از اشد چیزهائیکه خدا بر خلقش واجب کرده است پس سه چیز را ذکر کردند و اول اینها انصاف بود و فرمود هر که انصاف بدهد مردم را از خود حکمی پسندید او را که از برای دیگران حکم باشد و نیز فرمود که هر گز دو نفر در امری نزاع نکردند که یکی از اینها انصاف بدهد از برای دیگری و او قبول نکند مگر اینکه آن دیگری مغلوب میگردد و فرمود از برای آنکه اینستی است که داخل آن نمیشود مگر سه نفر یکی از آنها کسیست که در حق خود حکم بحق نماید صفت بیست و یکم قساوت قلب و سخت دلیست و آن حالتیست که آدمی بسبب آن از الامیکه بدیگری میرسد و مصایبی که باشان رو میدهد متاثر میگردد و شکی نیست که منشا این صفت غلبه سبعیت است و بسیاری از افعال ذمیمه چون ظلم و ایذا کردن و بفریاد مظلوم نرسیدن و دستگیری فقرا و محتاجین را نکردن از این صفت ناشی میشود و ضد این صفت رقت قلب و رحم دل بودنست و بر دادا آثار حسنه و صفات قدسیه بر آن مترتب میگردد و از اینجهه اخبار بسیار در فضیلت آن وارد شده است و از حضرت پیغمبر ص مرویست که خداتعالی فرمود که بیکی از مهربانان از بندگان من طلبید و در پناه ایشان زندگانی کنید بدرستیکه من رحمت خود را در ایشان قرار داده ام و اخبار و احادیث در مذمت قساوت قلب و مدح رقت آن بیشمار و مستغنی از شرح و اظهار و علاج این صفت و ازاله قساوت و کسب رحمت در نهایت صعوبت زیرا قساوت صفتی است راسخ در نفس که ترک آن باسانی میسر نگردد و کسیکه بآن مبتلا باشد باید بتدریج خود را از اعمالیکه منجر بقساوتست نگاه دارد و دفع طبیعت

که مذکور شد و طرف تفریط آن ذلت و پستی است پس همچنانکه کبر مذموم است همچنین خود را خوار و ذلیل کردن مذموم و مهلکات زیرا که از برای مؤمن
جایز نیست که خود را ذلیل و پست کند پس اگر عالمی مطاع کفش دوزی برادر وارد شود آن عالم از جا کجور برخیزد و او را در مکان خود بنشاند و درس و تعلیم را
بجهة حرمت او ترک کند و چون برخیزد تا در خانه عقب او بدود خود را خوار و ذلیل کرده است و از طریقه مستقیمه تجاوز
بدالت آنکه بطریقیکه مذکور شد تواضع کند از برای امثال و اقران خود و کسانیکه مرتبه ایشان نزدیک باو است
آنست که با او بشاشت کند و بیک سخن گوید و بطریق مهربانی با او تکلم کند و دعوت او را اجابت کند و در قضای حاجت
ندامت بجهة حفظ خانه و امثال اینها و مخفی نماند که آنچه مذکور شد از مدح تواضع و فروتنی نسبت بکسانیست که مرتبه
بهتر آنست که تواضع او را بخشند زیرا که فروتنی و ذلت از برای کسیکه متکبر باشد موجب پستی و ذلت خود است و باعث
شود و باشد که اگر مردم تواضع او را بخشند متنبه شود و تکبر را ترک کند و از جهة است که حضرت رسول صلعم
میسیده از برای ایشان تواضع کنید و هرگاه متکبرین را به بینید بر ایشان تکبر کنید بدرستیکه این باعث
شانزدهم افتخار و امانات کردنست بزبان بواسطه آنچه بکی از کمال خود توهم نموده باشد و فی الحقیقه
آنچه دلالت بر مذمت تکبر میکند دلالت بر مذمت آن نیز میکند و آنچه بآن علاج تکبر میشود علاج آن نیز
حضرت سید الساجدین صلوات الله و سلامه علیه فرموده است عجب از متکبر افتخار کننده که دیروز
امام محمد باقر علیه الصلوة و السلام مرویست که در روز فتح مکه حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله بر منبر
نخوت جاهلیت و تفاخر کردن بپدران را از شما برداشت آگاه باشید که شما همه از آدم هستید و
که تفو بر اشعار خود سازد مشغولست که روزی کفار قریش ریختند کی تفاخر میکردند و جناب سلمان
شده ام از نطفه نجس و مردار گندیده خواهم شد پس نزد میزان اعمال خواهم رفت اگر ترازوی
لئیم خواهم بود و ضد این صفت آنست که بزبان و قول خود را حقیر شماری و دیگران را بر خود ترجیح دهی صفت هفدهم
سرکشی و کردن کشی از فرمان کسیکه اطاعت او لازمست و این بدترین انواع کبر است زیرا که اطاعت نکردن کسیکه اطاعت او لازم است
چون پیغمبران و اوصیا ایشان منجر بکفر میشود و بیشتر طوایف کفار باینجهة بر کفر باقی ماندند و هلاک شدند چون یهود و نصاری و کفار قریش و
غیر ایشان و غالب آنست که ظلم و تعدی بر مسلمین و مقهور کردن ایشان و امثال آن بسبب این صفت میشود و شکی نیست که اینها همه از مهلکات
عظیمه هستند و از اینجهة حضرت پیغمبر صلعم فرمود که عقوبت بغی زودتر از عقوبت هر بدی دیگر بآدمی میرسد حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمود
که ایمردمان بدرستیکه بغی میکشد صاحبش را بسوی آتش و اول کسیکه بر خدا بغی کرد و سرکشی کرد عناق دختر آدم بود و مکان نشستن او بتجربت در تجربت
بود و از برای او بیست انگشت بود که هر انگشتی دو ناخن داشت مانند دو غربال پس خدا مسلط کرد بر او شیری را که بقدر فیل بود و گرگی که بقدر شتر
بود و بازی که بقدر استر بود و او را کشتند و همچنین که خدا جباران را کشت در حالتیکه در بهترین حالات ایشان بودند و در نهایت امن و آرام قرار داشتند
علاج این صفت آنست که بدیها را ملاحظه کند و آنچه در مدح ضد آن که تسلیم و انقیاد است از برای کسانیکه اطاعة ایشان واجبست رسیده مطالعه
نماید و آیات و اخباریکه در وجوب اطاعت خدا و پیغمبر صلعم و ائمه و اولوالامر و غیر ایشان از علما و فقهائیکه در زمان غیبت امام نایبان او هستند تذکر
شود و خود را خواهی نخواهی بر اطاعت آنانیکه اطاعتشان واجب است بدارد و از برای ایشان قولاً و فعلاً خضوع و خشوع کند تا ملکه او گردد صفت
هیجدهم تزکیه نفس و خود ستائی است و آن عبارت از نیست که آدمی در مقام اثبات کمال و نفی نقص از خود بر آید و این از نتایج عجب است
و قبح آن ظاهر و پیدا است زیرا که هر که حقیقت خود را شناخت و بقصور و نقصیکه لازم ذات انسانست برخورد دیگر زبان بمدح خود نمیگشاید
علاوه بر اینکه این امریست در نظر همه مردم قبیح و هر که خود ستائی نماید در نظرها بیوقع و بیمقدار و پست و بی اعتبار میگردد و از اینجهة حضرت امیر
مؤمنان سلام الله علیه فرمودند که ترکیه المرء لنفسه قبیحة یعنی ستایش مرد خود را قبیح است و آنچه گذشت در بیان حقارت و پستی ایشان کافی است
از برای بیان قبح خود ستائی پس سزاوار از برای هر کس آنستکه از این صفت قبیحه کناره کند و هر سخنی خواهد بگوید در آن تأمل کند که متضمن خود ستائی
نباشد سعدی گفتم گسان ور نباید کسی * که از خود بزرگی نماید بسی * مگو تا بگویند شکرت هزار * چو خود گفتی از کس توقع مدار *
تو انگر شوی پیش مردم عزیز * که مر خویشتن را بگیری بهیچ * صفت نوزدهم عصبیت است و آن عبارتست از سعی نمودن در حمایت خود

بجلو هفتاد

یا هر چیزیکه بخود نسبت دارد از دین و مال و قبیله و عشیره و اهل شهر یا اهل صنعت خود و امثال اینها بقول یا عمل و این بر دو قسم است زیرا که
آنرا که حمایت میکند و سعی در دفع بدی از آن میکند اگر چیزیست که حفظ و حمایت آن لازمست و در حمایت کردن آن از حق تجاوز نمیکند و بعد از
از دوستی نمیدهد این قسم ممدوح و پسندیده و از صفات فاضله است و آنرا غیرت گویند چنانکه گذشت و اگر چیزیرا که حمایت میکند چیزیست که
آنست ... مستحق نیست یا در حمایت از حق و انصاف تجاوز میکند و باطل داخل میشود و این قسم عصبیت و مذموم است و از رذایل صفات
بآن اشاره فرموده حضرت سید الساجدین علیه السلام چون از او از عصبیت پرسیدند فرمودند عصبیتی که صاحب
آنست که آدمی اعانت بکند قبیله خود را بر ظلم و عصبیت
که آدمی بدان قبیله خود را دوست دارد
... این قسم مذموم را میخواهند و ...
...
... گرفتار میکند حضرت رسول صلعم
خردلی عصبیت در دل او باشد
... که هیچ حمیتی داخل بهشت نمیشود
... کند غضب و حمیت حمزه را بر آن
... شنید که ابلیس از ایشانست و خدا
... خلق کردی و آدم را از خاک صفت
... که سبب آن طمع باشد و در صورت
... است یا از جانب افراط یا از طرف
... و شهادت ناحق دادن و تصدیق
... و از بیان مستغنی است و بر حرمت هر یک
... خود از آنها لازم و اجتناب از آنها محتم است
... حجت ملاحظه نماید و خود را بر آن بدارد و
... و کتمان حق خلاص گردد و ملکه انصاف را برا
امور انصاف را مراعات نماید و دین
او حاصل شود فضل ضد عصبیت و کتمان حق انصاف و ایستادن بر سبب ... بکمال و صاحب اینها در دنیا و آخرت عزیز و محترم
و در نزد خالق و خلق مقبول و مکرم است حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که ایمان بنده کامل نیست تا در او سه خصلت باشد انفاق در راه خدا با وجود
تنگدستی و انصاف دادن از خود و سلام کردن و فرمود که سید و آقای جمیع اعمال انصاف دادن از خود است و فرمود که هر که مواسات
کند فقیر را و انصاف بدهد مردمان را پس حقا که او مؤمن است و از حضرت امیر المؤمنین سلام الله علیه مرویست که هر که انصاف بدهد از خود حق را
بگوید خدا را یاد بکند از برای او مکرر و همین حدیث کافیست از برای کسانیکه از راه توهمات فاسده چشم از حق میپوشند و حضرت صادق
سلام الله علیه فرمود که خبر دهم شما را از اشد چیزهائیکه خدا بر خلقش واجب کرده است پس سه چیز را ذکر کردند و اول آنها انصاف بود و فرمود
هر که انصاف بدهد مردم را از خود می پسندند او را که از برای دیگران حکم باشد و نیز فرمود که هر گز دو نفر در امری نزاع نکردند که یکی از آنها انصاف
بدهد از برای دیگری و او قبول نکند مگر اینکه اندیکی مغلوب میکردد و فرمود از برای خدا بهشتی است که داخل آن نمیشود مگر سه نفر یکی از آنها
کسیست که در حق خود حکم بحق نماید صفت بیست و یکم قساوت قلب و سخت دلیست و آن حالتیست که آدمی بسبب آن از الامیکه بدیگرا
میرسد و مصایبی که بایشان رو میدهد متأثر میگردد و شکی نیست که منشأ این صفت غلبه سبعیت است و بسیاری از افعال ذمیمه چو ظلم و ایذا کردن و
بفریاد مظلوم نرسیدن و دستگیری فقرا و محتاجین را نکردن از این صفت ناشی میشود و ضد این صفت رقت قلب و رحم دل بودنست و بر آن آثار
حسنه و صفات قدسیه بر آن مترتب میگردد و از اینجهة اخبار بسیار در فضیلت آن وارد شده است و از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که خدا تعالی فرمود
که بکرام از مهربانان از بندگانم بطلبید و در پناه ایشان زندگانی کنید بدرستیکه من رحمت خود را در ایشان قرار داده ام و اخبار و احادیث
در مذمت قساوت قلب و مدح رقت آن بیشمار و مستغنی از شرح و اظهار و علاج این صفت و ازاله قساوت و کسب رحمت در نهایت صعوبتست زیرا که
قساوت صفتی است راسخ در نفس که ترک آن بآسانی میسر نگردد و کسیکه بآن مبتلا باشد باید بتدریج خود را از اعمالیکه نتیجه قساوتست نگاه دارد و ... طبیعت

برانچه آثار رحم دلی و رقت قلبیه است نماید تا نفس مستعد آن گردد که از مبدء فیاض افاضه صفت رقت شده ضد آنرا که قساوت است برطرف سازد

مقام چهارم در بیان آنچه متعلقست بقوه شهویه از رذایل صفات و کیفیت معالجه آنها و فضایل ملکات و طریق تحصیل آنها و دانستی که عدالت بقوه صفت عفت است که منشاء جمیع صفات کمالیه متعلقه باین قوه است و دو طرف افراط و تفریط آن یکی شره است و دیگری خمود و اینها جنس جمیع رذایل متعلق باین قوه و منشاء و مصدر همه آنها هستند و ما اول بیان این دو جنس و ضد آنها را که عفت است میکنیم و بعد از آن بشرح صفاتیکه در ضمن اینها مندرجند میپردازیم پس در این مقام دو مطلب است مطلب اول در بیان دو جنس صفات جنسیه متعلق بقوه شهویه و ضد آنها و در آن سه فصلست فصل اول در بیان شره که طرف افراط قوه شهویه است و آن عبارتست از متابعت کردن آدمی قوه شهویه خود را در هر چیزیکه میل بان میکند و آدمی را بان میخواند از شهوت شکم و فرج و حرص بمال و جاه و زینت و امثال اینها و بسیاری از علمای اخلاق تخصیص داده اند آنرا بمتابعت شکم و فرج و حرص بر اکل و جماع و تعبیر اول اگر چه با منشأیت این صفت از برای جمیع رذایلیکه در طرف افراط قوه شهویه است انسب است ولکن چون اکثر در مقام بیان آن اکتفا بمعنی دویم کرده اند ما نیز باین طریق بیان میکنیم و میگوئیم که شکی نیست که این صفت اعظم مهلکات بنی آدمست و از ائمه سید کاینات صلعم مرویست که فرمود که هر که از شر شکم و زبان و فرج خود محفوظ ماند از همه بدیها محفوظ است و فرمود که وای بر امت من از حلقوم و فرجشان و نیز فرمودند که بیشتر چیزیکه امت من بواسطه آن داخل جهنم خواهند شد شکم و فرجست مخفی نماند که چنانکه انبیا و رجز داده هلاکت اکثر مردمان بواسطه این دو چیز است اول شکم پرستی و حرص بر اکل و شرب باشد از صفات بهایمست و از آنجمله حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که فرزند آدم هیچ ظرفی را پر نکرد که بدتر از شکمش باشد و کافی است از برای آدمیزاد چند لقمه که او را زنده بدارد و اگر باین اکتفا نکند و بیشتر بخورد ثلث شکم را از برای غذا قرار دهد و ثلث از برای آب و ثلث از برای نفس کشیدن و فرمود که میرانید دلهای خود را ببسیار خوردن و آشامیدن بدرستیکه دل مانند زرع است که چون بسیار آب داده میشود میمیرد و نیز فرمود که بهترین شما در نزد خدا از حیثیت منزله و مرتبه کسانی باشند که بیشتر گرسنگی میخورند و تفکر میکنند در احوال خود و صنایع آفریدگار و دشمن ترین شما در نزد خدا کسانی باشند که بسیار میخوابند و بسیار میخورند و بسیار میآشامند و فرمود که دشمن ترین مردم در نزد خدا آنکسانند که آنقدر میخورند که تخمه میشوند و شکمهای ایشان مملو میگردد و هیچ بنده از خوراکی که خواهش میکند دست نمیکشد مگر اینکه درجه در بهشت از برای او حاصل میشود و از آنحضرت مرویست که بدرستیکه از برای دین دل جان و شکم پرخوار و نعوظ بسیار و نیز مرویست از آنجناب که اسرار ملکوت سموات داخل نمیشود در دل کسیکه شکمش پر باشد و در تورات مکتوبست که خدا دشمن دارد عالم فربه را که فربهی دلالت بر غفلت و پرخواری میکند لقمان بپسر خود گفت ای عزیز چون معده پر شود قوه فکر میخوابد و حکمت و دانائی لال میشود و اعضا و جوارح باز میایستد از عبادت و حضرت امام جعفر الصادق ع فرمود که هرگاه شکم سیر شد طغیان میکند و اقرب وقتی بنده را بخدا وقتی است که شکم او سبک باشد و دشمن ترحالتی از برای بنده در نزد خدا حالتی است که شکم او ممتلی باشد و نیز از آنحضرت مرویست که فرزند آدم را چاره نیست از خوراکی که او را بپای دارد پس هر وقت که یکی از شما چیزی بخورد ثلث شکم را از برای طعام قرار دهد و ثلث از برای آب و ثلث از برای نفس کشیدن و خود را فربه مسازید مانند خوکهائیکه کفار از برای ذبح کردن فربه میسازند بدتر از فربه مسازی روح الاغر مسازی شعر

همی میدهی علف بتن لاغری   تو دربند اینکه خر پرور

و فرمودند که ضرر هیچ چیز از برای دل مؤمن بیشتر از بسیار خوردن نیست و پرخوردن باعث دو چیز میشود یکی قساوت قلب و دیگری هیجان و گرسنگی نان خورش مؤمن است و غذای روح است و طعام دولت و صحت بدنست و شکی در این نیست که بیشتر امراض و بیماری از شکم پرستی و پرخوری هم میرسد صادق آل محمد سلام الله علیه فرمودند که هر دردی و مرضی از تخمه حاصل میشود مگر تب و با وجود سیری چیز خوردن باعث پیسی میگردد شعر

ز کم خوردن کسیرا تب نگیرد   ز پر خوردن بروزی صد بمیرد

آری شکم باعث همه ناخوشیها و آفات و سرچشمه شهوتست زیرا که از بسیار خوردن شهوت فرج بحرکت میآید و شبقش شدت میکند و آدمی خواهش تعدد زنان مینماید و از تعدد آنها کثرت عیال و اولاد حاصل میشود و آدمی مقید بزنجیر علایق میگردد و بحلال و حرام میافتد و بسبب آنها میل بمال و جاه پیدا میکند تا توسعه در خوراک و زوجات او حاصل شود و شعب این انواع حسد و حقد و عداوت و ریا و تفاخر و عجب و کبر پیدا میشود و تمامی اینها ثمره پر بودن معده و اهمال امر آنست بلی سعدی

شکم بند دست است و زنجیر پای   شکم بنده کمتر پرستد خدای

و اگر بنده نفس خود را بگرسنگی ذلیل سازد در راه شیطان را مسدود کند و بنا فرو برد کار او بهلاکت نمیانجامد و از ائمه اخبار بسیار در فضیلت گرسنگی وارد شده و از حضرت سید المرسلین و ائمه دین علیهم التحریص

و ترغیب بآن رسیده حضرت پیغمبر صلعم فرمود جهاد کنید با نفسهای خود بگرسنگی و تشنگی پس بدرستیکه اجر و ثواب آن مثل اجر کسی است که در راه خدا جهاد کند و عملی در نزد خدا محبوبتر از گرسنگی و تشنگی نیست و فرمود که بهترین مردمان کسی است که کم باشد خوراک او و خنده او و راضی باشد از لباس بآنچه عورت او را بپوشاند و فرمود که کم چیزی خوردن عبادتست و خدا مباهات و فخر میکند بملائکه را کسیکه خوراک او در دنیا کم باشد و میفرماید نگاه کنید به بنده من که او را در دنیا مبتلا کردم بغذا و آب و او آنها را بجهت من ترک کرده شاهد باشید ای ملایکه من که از هیچ خوردنی بجهت من نمیگذرد مگر اینکه جائی در بهشت باو عوض میدهم و فرمود نزدیکترین مردم بخدا در روز قیامت کسی است که بسیار گرسنگی و تشنگی خورده و اندوه او در دنیا بسیار باشد حضرت عیسی ع فرمود که گرسنگی دهید جگرهای خود را و برهنه و عریان دارید بدنهای خود را که شاید بآنجهه دلهای شما خدا ببیند جان برادر تامل کن در طریقه خلاصه موجودات و سید کاینات علیه افضل الصلوات بعضی از زوجات آنحضرت گفت که حضرت رسول الله هرگز سیر نشد و بسا بود که از بس آنحضرت را گرسنه میدیدم دل من بر او میسوخت گریه میکردم دست خود را بشکم مبارکش میکشیدم و بآنسرور عرض میکردم که جانم فدایت باد هر گاه از دنیا آنقدر اکتفا نمائی که قوت تو باشد و ترا از گرسنگی باز دارد چه ضرر خواهد داشت آنحضرت فرمود برادران من از پیغمبران اولو العزم صبر نمودند بر حالتیکه اشد از این بود پس بر اینحال گذشتند و از دنیا رفتند و بپروردگار خود وارد شدند پس خدا اکرام نمود ایشانرا و بزرگ کرد ثواب ایشانرا پس من خود را می بینم که شرم دارم اگر برفاهیت بگذرانم که مرتبه من از ایشان پست تر باشد پس اینکه صبر کنم چند روزی در نزد من محبوبتر است که نصیب و بهره من فردا در آخرت کم بوده باشد و هیچ چیز در نزد من محبوبتر از این نیست که ببرادران و دوستان خود ملحق شوم و با ایشان باشم مرویست که روزی حضرت فاطمه سلام الله علیها کرده نانی از برای پدر بزرگوار خود آورد حضرت فرمود چه چیز است عرض کرد قرص نانیست که جو دادم پختم و بر من گوارا نبود بی شما تناول کنم حضرت فرمود بخدا قسم که این اول طعامیست که از سه روز تا بحال بدهان پدرت رسیده مخفی نماند که از برای گرسنگی ثمرات بسیار و فواید بیشمار است دل را نورانی و روشن میگرداند و از اصفا و رقتی می بخشد و ذهن را تند میکند و آدمی بواسطه آن بلذت مناجات پروردگار میرسد و از ذکر و عبادت متبهج و شادان میشود و رحم بارباب فقر و فاقه میآورد و گرسنگی روز قیامت را بیاد می آورد و شکستگی نفس در او ظاهر میشود و مواظبت بر عبادت و طاعت سهل و آسان میگردد و شهوت و معصیت را کم میکند و خواب را که باعث تضییع روزگار و موجب کلال طبع و فوات نماز شبست کم میکند و آدمی را خفیف المؤنه و سبکبار میگرداند و با آنچه فارغبال و متمکن از تهیه اسباب سفر قیامت میشود و بدن را صحیح و امراض را دفع میکند و کم امریست که فایده آن مقابلی با فایده گرسنگی نماید پس بر صاحبان شره و شکم پرستان لازم است که در صدد علاج خود بر آیند و آیات و اخباریکه در مذمت پرخواری و فواید گرسنگی رسیده ملاحظه کنند و طریقه انبیاء مرسلین و ائمه دین و اکابر علما و اعاظم عرفا را تتبع کنند و ببینند که هر کس که بجائی رسیده و مرتبه از برای او حاصل شد بجهت گرسنگی بوده و ملاحظه کنند که خلاصی از چنگ شهوات و ملکات خبیثه بدون تحمل آن میسر نشود پس ماکولات و ماده آنها را بنظر در آورده ببینند که آیا شرکت و مشابهت با ملائکه بهتر است یا مشارکت با بهایم و حیوانات زیرا که پر خوردن شیوه چارپایانست که بغیر از شکم چیزی ندانند

چو انسان نداند بجز خورد و خواب   کدامش فضیلت بود بر دواب

و تامل کند بر مفاسدیکه بر شکم پرستی مترتب میگردد و از ذلت و مهانت و حمق و بلادت و حدوث انواع مرض بوده یاد آورند از روز گرسنگی و بیاد آورند که ببیند چه فضیلت است در اینکه هر لحظه شکم را پر کند و در بیت الخلا دو خود را از آن خالی کند و باز پر سازد و شب و روز خود را که باید بتحصیل سعادت جاوید است صرف کند شعر

برو اندرونی بدست آر پاک   شکم پر نخواهد شد الا بخاک

شود شکم را بهدم تا دهن   مصیبت بود روز نایافتن

و چون در آنچه مذکور شد تامل کند خود را از افراط در اکل و مشارکت ستوران باز دارد تا باین معتاد شوند اما دویم که پیروی شهوت فرج و حرص بر مجامعت باشد پس شکی نیست که خود فی نفسه امریست قبیح و منکر و در نظر ارباب عقول مستهجن و مستکره عقل که کار فرمای مملکت بدنست بواسطه آن مخذول و منکوب و قوه عاقله که مخدوم قوی و حواس است خادم و مغلوب میگردد و کار بجائی میرسد که همت انسان بر تمتع و در جواری و نسوان مقصور و از سلوک طریق آخرت مهجور میشود بلکه بسا باشد که قوه شهویه چنان غلبه نماید که قوت دین را مضمحل و خوف خدا را از دل زایل نموده آدمی را بارتکاب فواحش بدارد و اگر کسی را قوه واهمه غالب باشد این شهوت او را بعشق بسیمی منجر میسازد و آن ناخوشی است که عارض دلهای بیکاره از محبت خداوندگار خالی و از همت عالی بری باشند میشود و بر کسیکه دین خود را نگاه دارد لازمست که خود را از مبادی شهوت که فکر و نظر کردن باشد محافظت نماید و احتراز کند زیرا که بعد از هیجان قوه شهویه نگاهداشتن آن

صعوبتی دارد و این اختصاص بشهوت ندارد بلکه محبت هر امر باطلی از جاه و مال و اهل و عیال و غیر اینها چنین است پس اگر آدمی ابتدا در اینها فکر بکند
و ملتفت مبادی آنها شود دفع اینها در نهایت سهولت و آسانی میشود و اگر پیش آنرا نگرفت و داخل در اینها شد دیگر نگاه داشتن خود امریست
بسیار مشکل و مثال آن مانند کسیست که عنان مرکبی در دست داشته باشد و آن مرکب خواهد داخل مکانی شود در نهایت سهولت میتواند عنان را
گرفته مانع آن شود اما کسیکه ابتدا خود را محافظت ننمود بحیثیت که مرکب را رها کند تا داخل جائی شود بعد دم آنرا گرفته خواهد از عقب بیرون کشد
بین تفاوت ره از کجاست تا بکجا　　در اول باندک التفاتی ممانعت میسر گردد و در آخر بصد جان کندن دست ندهد پس کسیکه طالب نجات
خود باشد باید در ابتدای کار احتیاط کند که در آخرش مبتلا نشود و احمق طایفه هستند که با وجود اینکه شهوت ایشان قوی باز در صدد غذاهای
مقویه باه هستند تا جماع بیشتر کنند و ایشان مانند کسی هستند که مبتلا بچنگ سباع درنده شده باشد و در بعض اوقات که انسباع از و غافل شود
حیلها کند که آنها را بحمله و هیجان آورد و چگونه کسیکه از عقلا محسوب باشد چنین امری میکند و حال اینکه علاوه بر مفاسد دینیه که بر افراط در وقاع
مترتب میشود بتجربه رسیده که هر که متعاد اینشهوت کرد و بتزویج زنان و تجدید ایشان و خوردن غذاهای مقویه و معاجین مهیجه سعی در قوت و
هیجان شهوت نماید البته لاغر و نحیف و در اکثر اوقات مریض و ضعیف و عمر او کوتاه میباشد و بسا باشد دماغ او مختل و عقل او فاسد گردد و این
شهوترا تشبیه کرده اند بعامل ظالمیکه پادشاه او را مطلق العنان کند و او را از ظلم منع نکند و او بتدریج اموال رعایا را بگیرد تا ایشانرا مستاصل
کند و بفقر و فاقه مبتلا سازد و یکبار همه ایشان هلاک شوند تا از مملکت پادشاه متفرق شده مملکت او ویران گذارند پس همچنین هرگاه پادشاه عقل
قوه شهویه را بر مملکت بدن سلط سازد و آنرا بر حد اعتدال بدارد جمیع مواد صالحه که از غذاها میرسد و باید بتمام اعضا منقسم شود و بدل ما یتحلل شود
بمصرف خود میرساند و همه را منی میکند و سایر اعضا بیغذا میمانند و بتدریج ضعیف میگردند و بزودی اجزای ملک بدن از هم میپاشد و چون قوه
اینشهوت خارج از حد اعتدال باعث هلاکت دین و دنیا بود و اخبار بسیار در مذمت آن وارد شده حتی اینکه در بعضی از روایات رسیده که چون
ذکر مرد برخواست دو ثلث عقل او میرود و در تفسیر قول خدایتعالی و من شر غاسق اذا وقب وارد شده است که یعنی از شر ذکر هرگاه برخیزد و از آنحضرت
شود حضرت رسول صلعم فرمود که خدا هیچ پیغمبری نگذشته کار از پیغمبران مگر اینکه شیطان امید داشت که او را بمهلکه زنان افکند و هلاک سازد
من از هیچ چیز نترسیدم اینقدر که از زن و فرمود که بپرهیزید از فتنه دنیا و فتنه زنان و اول فتنه بنی اسرائیل بواسطه زنان بود و مرویست که شیطان
گفت زن نصف لشکر منست و آن از برای من بهترین تیریست که هر جا میافکنم خطا نمیشود و زن محرم اسرار منست و رسول منست در حاجات من سعدی زن
و اژدها هر دو در خاک به　　جهان پاک ازین هر دو ناپاک به　　آری عزیزا از کید زنان خوار　　مبادا کس بکید زن گرفتار　　و سبب نیست
که اگر شهوت فرج نبودی زنان بر مردان تسلط نیافتندی پس افراط در اینشهوت هلاک کننده فرزندان آدم است هان تا مغرور نگردی
باینکه پیغمبر خدا صلعم زنان بسیار خواست مثنوی مولوی　　کار پاکانرا قیاس از خود مگیر　　گرچه باشد در نوشتن شیر شیر　　آشنایان ره عشق در
این بحر عمیق　　غرقه گشتند و نگشتند باب آلوده　　اگر تمام دنیا از آن او بودی لحظه دل او را مشغول نساختی و ساعتی بفکر آن نپرداختی چندان
آتش شوق و محبت خدا در کانون سینه همایونش افروخته بود اگر گاه گاهی آبی بر آن نریختی دل او آتش گرفتی و از آنجا سرایت بجسم مبارکش کردی و اجزای
وجود مسعودش از هم پاشیده و جنبه تجردش چندان غالب بود که اگر گاهی خار و خس مادیات بدامن او نیاویختی یکباره از عالم مادیات گریختی و طائر
روحش باوج عالم قدس پرواز نمودی باینجهة انتخاب زنان متعدده خواستند و نفس مقدس خود را بایشان مشغول میساختند که فی الجمله التفاتی بدنیا
از برای او همیشه باشد و کثرت استغراق لجه شوق الهی منجر بمفارقت روح مقدسش نگردد و باینجهة بود که هرگاه غشه استغراق او را فرو گرفتی و از باده
انس سرشار گشتی دست مبارک بر ران عایشه زدی و فرمودی کلمینی یا حمیرا اشغلنی یا حمیرا یعنی ای عایشه با من سخن گوی و مرا مشغول دنیا کن و با
سبب بود که بعضی از زوجات انتخاب که بتقدیر رب الارباب بتزویج آنحضرت آمده بودند و در نهایت شقاوت بودند باینجهة بکثرت شقاوت
دنیویه اینها غالب باشند و توانند فی الجمله مقاومت با جنبه قدسیه آنحضرت نمایند و روح پاک او را بجانب دنیا جذب نمایند و چون ایشان آنقدر بس
و جاذبه مشغول ساختندی فی الجمله آنحضرت باینعالم التفات میکرد و لکن چون تجلیات آنحضرت بانس پروردگار بود و التفات بخلق عارضی بود که بجهة
بقای حیات خود را بآن میداشتند هر وقت که مجالست او با اهل دنیا بطول میانجامید دلتنگ میشدند و سکینه در او نمیماند و میفرمود ارحنا یا
بلال اذان بگوی و ما را از اشتغال بدنیا براحت انداز مخفی نماند که معالجه افراط در اینشهوت بعد از ذکر مفاسد و یاد آوری معایب آن اینست که
قوه شهویه را بگرسنگی ضعیف کنی و آنچه باعث هیجان شهوت میشود از خیال زنان و تصور ایشان و نگاه کردن و سخن گفتن و خلوت نمودن با

احتراز کنی و اقوای اسباب هیجان اینشهوت اخبار است و از اخبار بالاتر نظر کردن و خلوت کردن مضر است و از اینجهة خدایتعالی فرمود قل للمؤمنین
یغضوا من ابصارهم مومنین را امر کن که دیدهای خود را بپوشند و حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود که نظر کردن تیر زهر آلودیست از تیرهای
ابلیس که خود را از آن نگاهدارد بجهة خوف خدا عطا میفرماید خدا او را ایمانیکه حلاوت آنرا در دل خود بیابد از یحیی بن زکریا پرسیدند که ابتدای
زنا و منشاء آن چیست گفت نگاه کردن و آرزو نمودن یعنی خیال و تصور نمودن و حضرت داود ع بپسر خود فرمود که ایفرزند من در عقب
شیر راه برو و در عقب زن راه مرو ابلیس لعین گفته نگاه کردن کمان قدیم منست و تیریست که هرگز آنرا خطا نمیکنم و چون نظر کردن باعث
هیجان شهوت میشود شریعت مقدسه حرام کرد نظر کردن هر یک از مرد و زن را بدیگری و حرام نمود شنیدن مردان و زنان سخن یکدیگر را
مگر در حال ضرورت و همچنین حرام شد نظر کردن مردان بپسران امرد اگر از شهوت باشد و از اینجهة بزرگان دین و اخیار در اعصار و امصار
احتراز مینمودند از نظر کردن بروی پسران و باینسبب بود که سلاطین اسلام که پناه مذهب و دین و حصن حصین شرع و آئین بودند و حکام دیندار
و علمائیکه حکم ایشان نافذ بود در اعصار و امصار از تردد زنان در کوچه و بازار بدون ساجت و ضرورت و از اجتماع ایشان در عیدگاهها
و مساجدیکه موجب نظر کردن بمردان و مظنه فساد و فتنه میبود منع میشودند پس کسیکه در صدد محافظت دین و دنیای خود میباشد باید از
نظر کردن بنامحرمان و تصور ایشان و تکلم و خلوت با زنان اجتناب تمام نماید فصل در بیان خمود که صرف تفریط قوه شهویه است و آن
عبارتست از کوتاهی کردن در تحصیل نمودن قدر ضرورت از قوت بجهة سد رمق و سستی آنقدر لازم در شهوت نکاح بحدیکه منجر بر طرف شدن
قوت و تضییع عیال و قطع نسل شود و شکی نیست که آن در شرع مذموم و ناپسندیده است زیرا که تحصیل شناخت پروردگار و سعی در عبادت
آفریدگار و کسب فضایل و دفع رذایل موقوف بقوت بدن و صحت تنست پس کوتاهی در رسانیدن غذا به بدن که قوت را محافظت نماید آدمیرا
از تحصیل سعادات محروم میسازد و همچنین اهمال قوه شهوت نکاح آدمیرا از فواید بسیار محروم میگرداند زیرا که خداوند عالم اینقوه را بر بنی آدم
مسلط گردانید تا نسل باقی ماند و وجود این سلسله دائمی باشد پس کسیکه آنرا مهمل گذارد و ترک نکاح کند ثمره اینقوه را ضایع کرده است و از فواید
بقای نسل محروم شده است که یکی از آنها موافقت اراده خداست که بقای نوع انسان باشد و بسیار شدن بندگان او و بسیار شدن کسانیکه
که پیغمبر آخر الزمان مباهات و افتخار میکند و برکت جستن بدعای فرزند صالح بعد از مردن و وصول بشفاعت اطفال صغیریکه پیش از پدر و مادر میمیرند و غیر
اینها از فواید با وجود اینکه قطع کردن رشته که از آدم ابو البشر متصل شده از آباء بیکی سپردن خود قصوریست ظاهر و روشن و از برای نکاح و تزویج
نیز فواید بسیار است که کسی از ترک کند آن فواید از و فوت میشود و از جمله آن محافظت خود از شر شیطان و شکستن سورت شهوت و فارغ
شدن زن از تدبیر منزل و نگاهبانی خانه و امر طبخ و فرش و جاروب کردن و شستن ظرف و جامه و امثال اینها از
اتحاد شیرا از تحصیل علم و عمل باز میدارد و از اینجهة سید رسل صلعم فرمود که باید هر کدام از شما ذکر شاکری و دل شاکری و زن پارسائیکه اعانت
کند او را بر امر آخرتش و نعم ما قیل بیت　　زن خوب و فرمانبر و پارسا　　کند مرد درویش را پادشا　　مرو پنج نوبت بر زن بر درت　　چو یار
موافق بود در برت　　همه روز گر غم خوری غم مدار　　چو شب غمگسارت بود در کنار　　دلارام باشد زن نیکخواه　　ولیکن زن بد خدایا پناه
و از جمله فواید تزویج و نکاح آنستکه آدمی بسبب زحمت و رنج میکشد و ریاضت بر خود قرار میدهد و سعی کردن در حاجات اهل و عیال و بذل جهد
نمودن در تحصیل مال حلال و اصلاح ایشان نمودن و آداب دین بایشان آموختن و تربیت اولاد کردن و صبر بر اخلاق زنان و بدخوئی ایشان
و هر یک از اینها فضیلتیست پایان و ثوابی دارد بیکران و باینسبب سید عجم و عرب صلعم فرمود که کسیکه زحمت کشد در تحصیل نفقه عیال
مانند کسیست که در راه خدا جهاد نماید و فرمود که هر که نماز او نیکو و عیال او بسیار و مال او کم باشد و غیبت مسلمین نکند با من در بهشت خواهد بود
مثل این دو انگشت من که بایکدیگر بند و فرمودند که بعضی از گناهان هست که هیچ چیز کفاره آن نمیشود مگر زحمت در طلب معیشت و فرمود که هر که او را سه دختر
باشد و بایشان نفقه دهد و احسان کند با اینها از برکت پدر مستغنی شوند خدایتعالی بهشت را از او واجب میگرداند و شکی نیست در اینکه خمود و ازمیرسو
و ترک نکاح باعث حرمان از همه این فواید میشود و بدانکه همچنانکه این فواید از برای نکاح هست از برای آن آفات و بلیات بسیار هست چون احتیاج
بمال و صعوبت تحصیل حلال خصوص در امثال این زمان و کوتاهی در حقوق زنان خصوص با تعدد ایشان و صبر بر اخلاق اینها و تحمل بدخوئی ایشان و ازدیاد
و تفرقه خاطر بجهة تحصیل آنچه بآن احتیاج میشود و امثال اینها و غالب آنستکه با این صاحبان عیال بدنیا فرو میروند و از یاد خدا غافل میشوند و از کاری که
برای آن خلق شده اند باز میمانند پس سزاوار بحال هر کسی آنست که مجتهد نفس خود باشد و احوال خود را ملاحظه کند و فواید و مفاسدیکه مذکور شد نظر

درآورد و ببیند در حق او کدام طرف بهتر است و بآن رفتار کند اما چه سود تا آدمی مبتلا نشده است غالباً از این بیخبر رود و بعد از آنکه گرفتار شد
چاره میسر نگردد **فصل** دانستی که ضد این دو جنس صفت عفت و انقیاد است از مطیع و منقاد شدن قوه شهویه از برای قوه عاقله تا آنچه او فرماید
در خصوص اکل و شرب و نکاح و جماع متابعت کند و از آنچه نهی فرماید اجتناب نماید و آن حد اعتدالست که در شرع و عقل پسندیده است و دو طرف
افراط و تفریط آن مذموم و ناپسند است پس گمان نکنی آنچه وارد شده است در فضیلت جوع و گرسنگی افراط در آن ممدوح باشد چگونه میتواند
شد که چنین باشد حال آنکه غرض از خلقت انسان بندگی کردن است و آن موقوفست بر قوه و نشاط طبع و شکی نیست که گرسنگی بسیار قوت را زائل و
نشاط را باطل میکند پس مراد از آن مذمت خوردنست بحدیکه آدمی ثقل غذا را بفهمد و حیوانیت بر او غالب شود و همیشه راغب بخفتن بوده باشد
بحدیکه از قوه بیفتد و مزاج را فاسد کند زیرا که آن خارج از حد اعتدالست که مقصود شارع است و منافی معنی عفت که در اخبار بسیار مدح آن
وارد شده حضرت امیر المؤمنین سلام الله علیه فرمود که افضل عبادات عفت و حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه فرمود که هیچ عبادتی افضل از عفت
شکم و فرج نیست و باین مضمون از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه نیز روایت شده بدانکه هر جا که اشاره باشد اعتدال در چیز خوردن آنست که
باین قدر چیزی بخورد که ثقل معده و الم گرسنگی هیچکدام را نفهمد بلکه از یاد شکم بیرون رود و از آن متأثر نگردد زیرا که مقصود از خوردن زنده بودن و
قوه عبادتست و ثقل طعام آدمیرا کسل و از عبادت مانع میشود و الم گرسنگی نیز دل او را مشغول میکند و از کار باز میدارد پس مراد از آنستکه چنان چیز
خورد که اثری از اکل در او نباشد تا شبیه بملائکه گردد که ایشان نه از ثقل معده متأثر و نه از گرسنگی متضرر میگردند و از این جهت خدا فرموده است
کلوا واشربوا ولا تسرفوا بخورید و بیاشامید و در آن اسراف نکنید و این نسبت باشخاص و احوال و غذا مختلف میگردد و معیار آنستکه تا بسیار گرسنه نشود
و رغبت نداشته باشد نخورد و هنوز رغبت و میل باقی باشد که دست بکشد و باید غرض او از چیز خوردن لذت یافتن نباشد بلکه قوت یافتن از برای عبادت
معبود مقصود او باشد و در صدد تحصیل طعامهای گوناگون نباشد بلکه اقتصار کند بنان خالی گاهی از گندم گاهی از جو و اگر بخورش زیاد نماید گاهی اکتفا
کند و بر گوشت خوردن مداومت نکند و ترک آن را هم نکند بالمره حضرت امیر المؤمنین صلوات الله و سلامه علیه فرمود که هر که چهل روز گوشت را ترک کند
خلق او بد میشود و هر که چهل روز بر گوشت خوردن مداومت نماید دل او را قساوت میگیرد و حد اعتدال آنستکه شبانه روزی یک دفعه چیزی بخورد و بهتر آنست
که وقت سحر بعد از نماز شب باشد یا بعد از نماز عشا و اگر یک دفعه نتواند دو دفعه بخورد یکی صبح و دیگری عشا و در وقت چیز خوردن بسم الله بگوید و بعد از
غذا شکر کند و در اول و آخر دست بشوید و در حدیث وارد است که دست شستن در ابتدا فقر را زائل میکند و ابتدای اکل و اختتام آن به نمک کند و از
برای اکل و شرب آدابی دیگر است که در کتب احادیث مذکور است بدانکه عرفا ترغیب بسیار در گرسنگی و جوع کرده اند و تصریح کرده اند که کشف اسرار الهیه و
رسیدن بمراتب عظیمه بر آن موقوفست و حکایات چند در صبر بر گرسنگی نقل کرده اند و از بعضی ذکر نموده اند که یکماه یا دو ماه یا یکسال چیزی نمیخوردند و
این امریست ورای آنچه از اخبار رسیده و غیر از آنچه عامه مردم بآن تکلیف شده اند اگر خوب باشد از برای قومی مخصوص خواهد بود و تکلیف هر
کس نیست بلی اگر نفس بمرتبه سرکشی رسیده باشد و بهیچگونه اطاعت ننماید و رام کردن آن بزجر دادن و گرسنگی بسیار موقوف باشد چاره از آن نیست
اما جماع پس حد اعتدال آن آنستکه اقتصار کند بر آن بقدریکه نسل منقطع نگردد و از وسوسه شیطان فارغ شود و خطرات شهوت از دل او بیرون رود
و منجر بضعف بدن و اختلال دین نگردد **مطلب دویم** در بیان سایر صفاتیکه متعلق است بقوه شهویه از دو جنس مذکور ناشی میشوند و آنها
بسیارند **صفت اول** محبت دنیای دنیه و بیان این صفت و آنچه متعلق بآنست در چند فصل میشود **فصل** بدانکه دنیا خود در نفس حقیقتی دارد
اما حقیقت خود دنیا عبارتست از زمین و آنچه بر روی آن موجود است و مراد از زمین املاک و دکاکین و خانه و امثال آنهاست و آنچه بر روی
زمینست از معادن و نباتات و حیوانات و تحصیل معادن غالباً آنچه آنست که آلت کار و شغل خود قرار دهند چون مس و آهن و از زر و نقره اینها یا از
برای داد و ستد است چون طلا و نقره و تحصیل نباتات اغلب از برای لباس و قوت و غذا و دوا است و اما حیوانات آنکه تحصیل میکنند یا آنچه خدمتکاری و
کار فرمودنست چون اسب و اشتر و کنیزان و غلامان یا از برای لذت بردن از آنها چون سراری زنان و یا آنچه قوه و یاری جستن از آنها یا از برای
تسخیر دلهای ایشان و تسلط بر آنها و اینها اعیانی هستند که دنیا عبارت از آنهاست و همه آنها را خداوند عالم در این آیه مبارکه جمع فرموده که زین
للناس حب الشهوات من النساء والبنین والقناطیر المقنطرة من الذهب والفضة والخیل المسومة والانعام والحرث ذلک متاع الحیوة الدنیا یعنی
زینت داده شده است از برای مردم دوستی شهیات نفسانیه از زنان و فرزندان و قنطارها از طلا و نقره و اسبان خرنج و چارپایان و زر
اینها متاع زندگانی دنیا هستند و محبت جمیع اینها از رذایل قوه شهویه است مگر محبت تسخیر قلوب و تسلط که از متعلقات قوه غضبیه است و اما حقیقت

دنیا در حق

دنیا در حق بندگان عبارتست از آنچه پیش از مردن از برای بنده در آن بهره و حظی و غرضی و لذتی باشد آن دنیاست در حق او و از برای او و دو نوع علاقه
با آن چیز میباشد یکی علاقه دل که دوستی آنست دیگر گرفتاری بدن که مشغول شدن باصلاح و تربیت آنست تا استیفاء حظ خود در آن از آن کند و حقیقه
دنیا در حق بندگان همان علاقه قلبیه و گرفتاریهای بدنیه و لذات نفسیه است که حاصل میشود به اعیانیکه علاقه بآنها دارد یا مشغول آنها میشود و چنین نیز
که هرچه بندگان را پیش از وفات میل و رغبت میباشد که دنیا در حق ایشان عبارت از آنست همه آنها مذموم و بد نیست زیرا که آنچه را که آدمی در این عالم
میل بآن دارد بر دو قسمت یکی آنکه فایده آن بعد از مردن باو میرسد و غرض از تحصیل و میل بآن اثر و ثمره آن در عالم آخرتست مثل علم نافع و عمل
صالح که صاحب آن بآن ملتذ میشود بلکه بسا باشد که آن محبوبترین و لذیذترین چیزها در نزد او باشد و این اگرچه از دنیا است چه حصول و التذاذ بآن
در این عالم متحقق میشود و لکن از دنیای مذموم نیست زیرا که عمده اثر آن در آخرت باو میرسد و آنرا از دنیا شمرده چه آنکه در اینجا حاصل میشود و از جهت
پیغمبر صلی الله علیه و آله نماز را از دنیا شمردند و فرمودند حبب الی من دنیاکم ثلاث الطیب والنساء و قرة عینی فی الصلوة سه چیز از دنیای شما در نزد من محبوب است
بوی خوش و زنان و روشنی چشم در نماز با وجود اینکه نماز از اعمال آخرتست پس دنیای مذموم عبارتست از لذتیکه وسیله لذت دیگر در آخرت نباشد
و آن نیست مگر لذت معاصی و تنعم بمباحاتیکه زاید بر قدر ضرورتست زیرا که تحصیل قدریکه در بقاء حیات و معاش عیال و حفظ آبرو ضرور است از اعمال
صالحه و عبادات حسنه است چنانکه در احادیث بآن تصریح شده است از حضرت رسول صلی الله علیه و آله مرویست که عبادت هفتاد جزء است افضل
آنها طلب روزی حلالست و نیز از آنحضرت مرویست که ملعونست هر که کل بر مردمان شود و ثقل خود را بر دیگران افکند و از حضرت سید سجاد سلام الله علیه
مرویست که دنیا بر دو قسمت دنیائیست که قدر کفایت و ضرورتست و دنیائیکه ملعونست و حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه فرمود که هر که در دنیا طلب
روزی نماید بجهة استغنا از مردم و وسعت بر عیال و احسان بر همسایگان ملاقات خواهد کرد خدای عزوجل را در حالیکه روی او مانند ماه شب چهارده
بوده باشد و از حضرت صادق علیه الصلوة والسلام رویست که کسی که سعی کند در تحصیل روزی عیال مثل کسیست که در راه خدا جهاد نماید و مدیکه خدا
دوست دارد سفر کردن و حج بسیار غربت را در طلب روزی و فرمود که از ما نیست کسیکه دنیا را بجهة آخرت ترک کند یا آخرت را بجهة دنیا ترک نماید روزی
شخصی بآنحضرت عرض کرد که ما دنیا را میطلبیم و دوست داریم که بما رو آورد حضرت فرمود چه میخواهی با آن بکنی عرض کرد که میخواهم خود و عیالم از آن معیشت
کردیم و صله رحم بجا آورم و تصدق کنم و حج و عمره بعمل آورم فرمود این طلب دنیا نیست طلب آخرتست حضرت امام موسی کاظم علیه السلام در زمینی کار میکرد
بنوعیکه قدمهای مبارکش بعرق فرو رفته بود شخصی عرض کرد که کارگذاران کجایند که شما خود کار میکنید فرمود که بیلداری کرد در زمین کسیکه از من و
پدرم بهتر است عرض کرد که آن کدام شخص بود فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السلام و همه پدرانم بدست خود کار میکردند و زراعت مینمودند و آن
عمل انبیاء مرسلین علیهم السلام و اوصیاء و صالحین است و اخبار باین مضمون بسیار است پس کار کردن و طلب روزی نمودن بجهة وسعت خود و عیال
و انفاق در راه خداوند متعالست از دنیائی است که مستحسن و ممدوح است بلکه از برای هر مؤمنی لازم است که کسب حلالی از برای او بوده باشد
که بآن تحصیل ضروریات خود نماید حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمود که خدا وحی بداود علیه السلام فرستاد که نیکو بنده هستی اگر از بیت المال نمیخوردی
و بدست خود شغلی میکردی پس داود علیه السلام بنای گریه گذاشت چهل شبانه روز گریست خدا تعالی آهن را از برای او نرم گردانید هر روز یک زره میساخت و بهزار درهم می
فروخت سیصد و شصت زره ساخت و سیصد و شصت هزار درهم فروخت و از بیت المال مستغنی شد بحضرت صادق علیه السلام عرض کردند که مردی
میگوید من در خانه خود می نشینم و نماز و روزه بجا میآورم و عبادت پروردگار خود را میکنم روزی من خواهد رسید حضرت فرمود این یکی از
آن سه طایفه است که دعای ایشان مستجاب نمیشود و از این اخبار مستفاد میشود که سزاوار هر یک از مؤمنین آنست که راه کسب حلالی و طریقه داشته
باشد و این بمعنی حریت و آزادیست در نزد علمای انفس زیرا که از برای آزادی در نزد ایشان دو معنی است یکی این و دویم رهائی از دست
هوا و هوس و خلاصی از بندگی قوه شهویه که عبارتست از عفت و ضد این بندگی هوا و هوس است که طرف افراط شهویه است و ضد اول رقیت ببعضی
بمعنی اخص است که عبارتست از نظر بدست مردم داشتن و چشم باموال ایشان انداختن و روزی خود و عیال را بمال مردم حواله کردن خواه بطریق
حرام از ظلم و تعدی و غصب و دزدی و خیانت یا غیر حرام از قبیل صدقه گرفتن و فضول مال مردم را اخذ کردن بلکه مطلق چیزی از مردم گرفتن
حریت نفس را زایل و او را از زمره آزادگان خارج میکند و شکی نیست که رقیت باین معنی از صفات مذمومه و حالات خسیسه است زیرا که خوردن آن اگر
مال مردم بطریق حرام باشد علاوه بر آنکه موجب عذاب اخروی و مؤاخذه الهی است نوعی است از گدائیکه جمعیت معتبر است باشد و نتیجه آن مذلت
وابستگی آدمی چه بسیاری از اینها لازم که فقیر بیچاره را ستم کنی و بجور و تعدی فضول اموال او را بستانی و صرف خود و عیال خود کنی یا پنهان از کسی مالی

او را بدزدی یا خیانت ماثی و بان معاش برضاء و چه ضرری از این بیشتر که مال کسی را بدزدی یا بستم بگیری و با وجود این بر صاحب بیچاره اش بزرگی بفروشی نوع دیگر آن اگرچه با وجود استحقاق حرام نباشد اما چون باعث توقع از مردم و چشم داشتن بدست ایشانست خالی از ذلت و انکسار و طمع از غیر پروردگار نیست و بایـن سبب وثوق و اعتماد بخدا کم میشود و عاقبت منجر بسلب توکل و ترجیح مخلوق بر خالق میگردد و اینها منافی مقتضای ایمان و معرفت خداوند منانست **فصل** از آنچه مذکور شد معلوم گردید که حقیقت خود دنیا چیزی نیست و در حق بندگان چیز دیگر و مذموم آن دنیا در حق بندگان است که دل بستگی ایشان با عیان مذکوره و گرفتاری ایشان بانها و استیفاء لذات خود از آنها باشد و دانستی که این نیز بر دو قسمت یکی آنکه علاقه بان و گرفتاری باصلاح آن و التذاذ از آن بجهت بود که وسیله آخرت باشد و بکار سرای جاوید بیاید و این قسم نیز ممدوح و مستحسن است و قسم دیگر آن قسمی است که بزبان جمیع پیغمبران ملعون و در همه ملل و ادیان مذموم است آنست که علاقه و گرفتاری و التذاذ از آن نه از برای امر آخرت باشد و در نیت سفر عالم قدس بان احتیاجی نبوده باشد بلکه بمجرد خواهش نفس باشد و هوا و هوس عبارت از همین لذتهاست که خداوند بهشت را عوض داده است هر که خود را از آن باز دارد و همین علاقه است که بیشتر امراض دل از آن متولد میشود و منشا بسیاری از صفات خبیثه میگردد چون زنا و حسد و حقد و عداوت و کبر و تفاخر و حب مدح و سوء ظن و طمع و حرص و امثال اینها و همین گرفتاری بدنست که آدمی را از کار آخرت باز میدارد زیرا که این گرفتاری عبارتست از شغلهای دنیویه از حرفتها و صنعتها که مردم خود را بآن مشغول ساخته اند بنحوی که خود و خالق خود را بالمره فراموش کرده اند و از کار یکه بجهت آن خلق شده اند غافل مانده اند اگر بدانند که فایده این کسبها و شغلها چیست و بقدر ضرورت خود را مشغول آنها کنند کجا دنیا چنین فرو میبردند و روز و شب خود را بآن صرف مینمایند و لکن چون حکمت آمدن بدنیا و قدر نصیب خود را از شعار نفهمیده اند پا از قدر حاجت بالاتر نهاده اند و خود را بمشاغل دنیویه گرفتار کرده اند و چون از عقب هر شغلی شغل دیگر بلکه چندین مشاغل میرسد و مشاغل بینهایت یکی بدیگر متصل میشود و بالجمله از مقصود خود باز مانده و بشغلها چه گرفتار شدند اری شغل دنیا چنین است چون در یکی گشوده شد در ده شغل دیگر از پی آن وا میشود و هر یک از آن ده در را نیز درهای دیگر از عقب میرسد و همچنین الی غیر النهایه آری گویا دنیا چاهیست عمیق که نهایتی از برای عمق آن نیست و از برای آن طبقات بینهایتست هر که بطبقه اول آن افتاد از آنجا بطبقه پایین تر میافتد و از آنجا بطبقه دیگر و همچنین همیشه در پایین افتادنست نظر کن و ببین که آنچه را که انسان بان محتاجست منحصر است بخوراک و پوشاک و مسکن و از برای تدارک آنها پنج صنف حادث شد که زراعت و شبانی و بافندگی و بنائی و اقتناص که عبارتست از دست آوردن مباحات بصید کردن و معدن شکافتن و خارکنی و هیمه کشی و هر یک از پنج صنف صنعتهای بسیار مترتب شد تا اینهمه صنعتها که در عالم ملاحظه میکنی پیدا شد و هیچ احدی نیست مگر اینکه مشغول یکی یا بیشتر از این شغلهاست و بجهة تحصیل این سه چیز تمام عالم مشغول شده اند مگر اهل بطالت و کسالت که از بدو طفولیت بهر رنگی نشو و نما یافته اند و بانچه اعتیاد شده اند که از آنچه دیگران تحصیل میکنند اخذ نمایند و باین سبب دو شغل خبیث رذل بهم رسید یکی دزدی و دیگری گدائی و هر کدام از آنها نیز انواع بسیار و اقسام بیشمار دارند **فصل** بدان ای جان برادر دنیا دشمن خدا و بندگان خداست از دوستان و دشمنان خدا اما دشمنی او با خدا آن است که راه بندگان او را میزند و ایشان را از عارف خود فریب و از محبه خدا از روزیکه او را خلق کرد نظر بر آن نیفکند و اما عداوت آن با دوستان خدا آنست که خود را بحله بوی میآراید و در نظر ایشان جلوه میدهد و نعمتها خود را بر ایشان عرض میکند تا صبر بر ایشان دشوار گردد و حلاوت ترک دنیا در کام ایشان تلخ و ناگوار شود و اما دشمنی آن با دشمنان خدا اینست که دام خود را در راه ایشان افکنده بمکر و فریب ایشان را بدام میکشد و گردن آنها را بکمند خود در میآورد و با ایشان نرد محبت و دوستی میبازد تا دلهای آنها را بخود کشیده از خدعه خود ایشان را ایمن و دلشان را مطمئن ساخت یکبار دامن خود را از دست ایشان بیرون آورد و ایشان را در تشنگی و ندامت و اندوه و حسرت بنشاند پس آن بخت برگشتگان بکنار میآیند همه سود و سرمایه در باخته و خود را از سعادت ابدی محروم ساخته آتش حسرت در کانون سینهاشان افروخته و دلهاشان باتش بی برگی سوخته و در فراق دنیای غدار نالهای زار زار از دلهای افکار بر میآورند و از مکر و فریب آن آههای آتشبار میکشند یستعتبون و لا یعتبون بل یقال لهم اخسئوا و لا تکلمون فریاد از نهاد شان بر میآید و فریاد رسی نمییابند بلکه از هر طرف با ایشان ندا میرسد که دور شوید ای سگان و سخن مگوئید شعر

انجلا و بدان طاق و طمطراق — صحبت دنیا نیرزد با فراق
اندک اندک خانمان را سوختن — پس بیکبار از نفس بر خواستن

اولئک الذین اشتروا الحیوة الدنیا بالاخرة و لا یخفف عنهم العذاب و لا هم ینصرون ایشانند کسانیکه متاع حیات چند روزه دنیا را بنعیم آخرت خریدند و بعذاب ابدی گرفتار شدند نه عذاب ایشان تخفیف داده میشود و نه کسی اعانت ایشان را میکند پس هان و هان تا فریب دنیا را نخوری و پرستان او کجا

فردا روز

فردا روزی که دشمن خدا و بندگان او است و خانه ایست عاریه و سوفا و سرائیست بیقدر و بی بقا حضرت رسول صلعم فرمود که اگر دنیا را در نزد خدا بقدر پر پشه قدر بود کافر را از آن شربت آبی نمیدادی و فرمود که هر که صبح کند و بیشتر فکر او در شغل دنیا باشد او را هیچگونه راهی در نزد خدا نیست و خدا دل او را بچهار خصلت گرفتار میسازد هم و غمی که هرگز از او جدا نشود و گرفتاری که هرگز از آن فارغ نگردد و احتیاجی که هرگز به بینیازی نرسد و آرزوئیکه هرگز آخر نداشته باشد آری گرفتاران دنیا را دیده که آرزوی ایشان بجائی بایستد یا وقتی احتیاج ایشان تمام شود یا روزی گرفتاری از برای ایشان نباشد تهی دستان بینوا را اگر یک غمست گرفتاران دام دنیا را هر لحظه صد غمست اگر فقرا را یک احتیاج در پیش است اغنیا را هر دم صد حاجت در پیش است شعر

آخری نیست تمنای سر و سامان را — سر و سامان به ازین بی سر و سامانی نیست

و نیز آنحضرت فرمود که عجب و هزار عجب از کسیکه خانه باقی پایدار را ترک میکند و از برای خانه فانی عمل میکند و در بعضی احادیث قدسیه رسیده است که ای فرزند آدم آنچه هست از مال مال منست و از مال تو چیزی عاید تو نخواهد شد مگر آنچه تصدق کردی و پیش فرستادی یا خوردی و برطرف کردی یا پوشیدی و کهنه کردی روزی سید عالم صلعم بر مزبله گذشت که نزدیک مقبره بود پس ایستاد و فریاد بر کشید که بیائید و دنیای خود را به بینید و نظر کنید باین کفنهای کهنه و استخوانهای پوسیده و بفکر کار خود بیفتید

عارفی روزی برای میگذشت — واله و مدهوش چو میخوارگان
دید گورستان و مزبله رو برو — بانگ بر زد گفت کی نظارگان
نعمت دنیا و نعمتخواره بین — اینش نعمت اینش نعمتخوارگان

و نیز از آنحضرت مرویست که دنیا خانه کسیست که دیگر خانه ندارد و مال کسیست که هیچ مالی از برای او نیست و آنرا جمع میکند کسیکه عقل ندارد و بجهة آن دشمنی میکند کسیکه دانائی ندارد و برای آن حسد میبرد کسیکه بصیرت ندارد و از برای آن سعی میکند کسیکه یقین از برای آن نیست و فرمود که خدا تعالی در روزیکه دنیا را خلق کرده است باو نظر نکرده است و در روز قیامت دنیا خواهد گفت خدایا مرا نصیب پست ترین دوستان خود کن خطاب خواهد رسید که ساکت شو ای هیچ من ترا از برای ایشان در دنیا نپسندیدم چگونه امروز ترا خواهم پسندید بجهت ایشان و فرمود که در روز قیامت طایفه را بیاورند که اعمال حسنه ایشان مانند کوههای تهامه باشد پس امر الهی رسد که ایشان را بجهنم افکنند بعضی عرض کردند که یا رسول الله آیا ایشان از اهل نماز خواهند بود فرمود بلی کسانی خواهند بود که نماز میخواندند و روزه میگرفتند و پاره از شبها بیدار بودند و لکن هرگاه چیزی از دنیا پیدا میشد بر آن میجستند و مرویست که روزی حضرت پیغمبر صلعم از خانه برآمد و اصحاب را مخاطب نمود و فرمود آیا در میان شما کسی هست که خواهد که خدا کوری او را زائل کند و او را بینا گرداند آگاه باشید که هر که بدنیا مایل باشد و امل او در دنیا طویل باشد حقتعالی دل او را کور میکند و بهر قدر که میل او بدنیا بیشتر میشود کوری دل او بیشتر میشود و کسیکه دوری از دنیا کند و از علایق آن اجتناب نماید و امید خود را کوتاه کند حقتعالی باو عطا کند علم را بدون آنکه دیگری تعلیم او کند و هدایت را بدون آنکه دیگری او را راهنمائی نماید و باصحاب خود فرمود که من بر شما از فقر نمیترسم بلکه بر شما از غنا و مال میترسم و خوف دارم که دنیا بشما رو آورد و وسعت هم رساند همچنانکه رو آورد بکسانیکه قبل از شما بودند و شما با او رغبت کنید همچنانکه ایشان نیز بآن رغبت نمودند پس هلاک کند شما را همچنانکه ایشان را هلاک کرد روزی فرمود که زود باشد که بعد از من قومی بیایند بخورند پاکیزه ترین طعامها را و الوان آنرا و بگیرند زیباترین زنان را و الوان آنرا و بپوشند بهترین جامها و الوان آنرا و سوار شوند راهوارترین اسبها و الوان آنرا ایشان را شکمهائی باشد که از کم سیر نشوند و نفوسی باشند که ببسیار قانع نگردند صبح و شام مشغول امر دنیا باشند و آنرا پرستند و متابعت هواهای خود کنند پس فرمایش لازم و وصایت حتم از حضرت محمد بن عبد الله صلی الله علیه و آله و سلم هر که از شما را در یابد از فرزندان شما اینکه بر آن اشخاص سلام نکند و مریضان ایشان را عیادت ننماید و متابعت جنازهای ایشان را ننماید و احترام پیران ایشان را نگاه ندارد پس هر که مخالفت کند و ایشان را بجا بیاورد اعانت کرده است بر خراب کردن دین اسلام و فرمود که مرا با دنیا چکار است مثل من و دنیا سواریست که در روز گرمی بزیر درختی رسد و ساعتی در سایه آن بخوابد و آنرا بگذارد و برود از کلام عیسی بن مریم علیه السلام است که وای از برای صاحب دنیا چگونه خواهد مرد و آنرا خواهد گذاشت و چگونه آنرا امر بنگاه میدارد و بآن وثوق اعتماد میکند و مطمئن میشود و عاقبت او را مخذول و منکوب میسازد و از وجد میشود وای وای بر کسانیکه بدنیا فریفته شدند نمی بینند که چگونه بگردن ایشان میافکند آنچه را که ایشان دارند که مرگ باشد و آنچه را دوست دارند از ایشان مفارقت میکند و وعدهائیکه خدا داده میآید وای بر کسیکه داخل صبح شود و فکر او او باشد و گناهان عمل او باشد چگونه فردای قیامت بگناه خود رسوا خواهد شد روزی حضرت عیسی علی نبینا و آله و علیه السلام پرستوکی را دید که از جهة خود خانه میسازد فرمود میخواهم از خانه هست و مرا خانه نیست حواریین عرض کردند که اگر شما را میل بخانه هست ما نیز از جهة شما خانه بسازیم حضرت ایشان را بکنار دریا آورد و فرمود در میان آب بنا بسازید عرض کردند که این چگونه میشود فرمود مگر نمیدانید که دنیا مثل دریا است

آدمی و چگونه در بابیکه هر روز کشتی حیات چندین هزار نفر از آن شکسته میگردد و نشانی از تخته پارهٔ کناری پیدا نمیشود شعر درین ورطه کشتی فرو شد هزار
که پیدا نشد تخته بر کنار   از جانب پروردگار منان وحی بموسی بن عمران ع شد که ای موسی ترا با خانه که ماوای ظالمین است چکار اینجا خانه تو نیست
دل خود را از اینجا فارغ کن و هوس خود را از آن بردار که بد خانه ایست مگر از برای کسیکه در آن عمل کند ای موسی من در کمین ظالم نشسته ام تا حق
مظلوم را از او باز ستانم ای موسی دل را بمحبت دنیا مبند که هیچ گناه کبیره بدتر از آن نزد من نخواهی آورد روزی حضرت موسی ع بمردی گذشت که
از خوف میگریست چون برگشت باز او را گریان دید مناجات کرد که بار خدایا این بنده تو از خوف تو گریانست حقتعالی باو خطاب کرد که ای
پسر عمران اگر اینقدر گریه کند که آب دماغ او با اشک چشمش مخلوط شود و بیرون آید و دستهای خود را اینقدر در درگاه من بلند کند که از بدن
او ساقط شود او را نخواهم آمرزید چه آنکه او دنیا را دوست دارد شخصی بسرور اولیا ع عرض کرد که وصف دنیا را بفرمای فرمود چه وصف کنم
از خانه که اگر کسی در آن صحیح و تندرست باشد ایمن نیست و اگر بیمار باشد پشیمانست محتاجان در آن محزون اغنیا مبتلا و مفتون حلالش را در پی
حساب و حرامش را در پی عقاب مانند ماریست که ظاهر آن نرم و باطن آن زهر است و در بعضی از مواعظ آنحضرت است که دست از دنیا بردار
که دوستی دنیا آدمی را کور و لال میکند و آدمی را ذلیل و بمقدار عمرهای پیش عمر خود را دریاب و گذشته را تدارک کن و پیش از این و فردا
و پس فردا مگو که بسا کسانیکه پیش از تو هلاک شدند باین گفتگو بهلاکت رسیدند روز خود را بامروز و فردا گذرانیدند و هر روز تاخیر افکندند تا که ناگاه بجزای امر خدا در
رسیدند و هنگام رحیل آمد ایشان بر بستر غفلت خوابیده پس ایشانرا از کاخها و ایوانها بظلمتکده گور در آوردند و در استخلاص بر روی ایشان
بستند و اهل و اولاد ایشان پا از ایشان کشیدند و بقسمت کردن اموال ایشان پرداختند سعدی گرا دیدی از خسروان عجم   ز عهد فریدون
و ضحاک و جم   که در تخت و ملکش نیامد زوال   نماند بجز ملک ایزد تعال   کرا سیم و زر ماند و گنجی و مال   پس از وی بچندی شود پایمال
دریغا که بگذشت عمر عزیز   بخواهد گذشت اینهم چند نیز   نشستن بجای دگر کس بسی   نشیند بجای تو دیگر کسی   قافله سالار خیل زاهدان
و امیر مؤمنان میفرماید که هان زندگانی چند روزه دنیا شما را فریب ندهد که دنیا خانه ایست پر از رنج و بلا و محنت و عنا و پر از آفت ناپایدار و غدار
مکار حالاتش متزلزل و منقلب ساکنانش مشوش و مضطرب آری   آنچه دیدی برقرار خود نماند   و آنچه بینی هم نماند برقرار   هر طرف
غارتگری دست بغارت بر آورده و جان و مال اهل دنیا را نهب و یغما برده نظامی   در پس این پرده زنگار گون   غارتیان اند ز نها
برون   عیش با کوار و راحتش ناپایدار و سکنه اش هدف تیر حوادث و بلا و اهلش بصد هزار بلا مبتلا ای بندگان خدا بدانید که شما در منزلی هستید که
پیش از شما کسانی بوده اند در آنجا که عمر ایشان درازتر و هیبت ایشان بیشتر و دیارشان آبادتر و آوازه ایشان بلندتر با صد هزار آرزو و امل با یک
دیگر نشستند و با هم عهد شادی و خرمی بستند و چون بسر آمد اجل روز شدند با زبانهای خاموش و لال و دهانها از خاک بالامال زبانهای
ایشان پوسیده و منازلشان خالی مانده و نام و نشان ایشان از صفحه روزگار بر افتاده نظم نه پیداست از خیمها جز نشان   نه باقیست از خیمگی
غیر نام   قصرهای زرنگارشان بشکنای قبر مبدل گشته و فرشهای زرتارشان بخاک گور بدل شده و بمحله مردگانشان داده اند که اهل آن همه مشغول
و از یکدیگر متوحش و دورند آه محله که همه همسایگان و لکن آمد و شد با یکدیگر ندارند و خانهای ایشان بهم پیوسته و هم را نمی بینند و همیشه با هم هستند
که هم را نشناسند و همسایگانی هستند که با هم انس ندارند و عمارتها پرداخته و بآن گذر نمیکنند و جانها ساخته و از آنها با دنیا رفتند و در خانهای
قبر سر بر سنگی نهاده اند و با کوه کوه حسرت خوابیده اند آری چگونه با یکدیگر آمد و شد نمایند و حال آنکه سنگ بلا اجزای وجود شانرا
خورد کرده و سنگلاخ غنا استخوانهای شانرا در هم شکسته خاک قبر بدنهای ایشانرا خورده روزگار دفتر زندگانی ایشانرا در هم نوردیده و عیش و عشرتشان
بناکامی و گرفتاری بدل گشته و دست روزگار بر خاکشان نشانده و دوستانشان خاک ماتم بر سر فشانده سفری کرده اند که امید بازگشتن در
آن نه و بورطه غرق شده اند که از آن تمنای خلاصی نیست هیهات هیهات کلا انها کلمة هو قائلها از گشتن بجز نامی بر زبانشان نخواهد گذشت و من ورائهم
برزخ الی یوم یبعثون و در قفای ایشان برزخیست که در آنجا گرفتار خواهند بود تا روز قیامت پس فرمود که خود را چنان تصور کنید که بروزگار
ایشان نشسته اید و از ساغریکه ایشان خورده اند کشیده اید ایام حیاتشان بسر آمد و پیک اجل از در در آمد و در خوابگاه گور تنها خوابیده
و از منزل هولناک دیده چگونه خواهد بود حال چون شما از نور را معاینه ببینید و هنگام برآمدن از قبر را مشاهده نمائید مردگان را ببینید از قبر سر بر آورده
و رازها از پردها بیرون افتاده و شما را بموقف حضور پادشاه جلیل میبرند و در آنوقت دلها را ببینید که گویا از خوف از سینه ها پریده و پردهای مردمانرا
دریده و عیوب ایشان ظاهر گشته و هر کسی بجزای عمل خود گرفتار گشته وصیت میکنم شما را که دست بردارید از دنیائیکه او خواهی نخواهی

از شما دست خواهد برداشت و بدنهای شما را کهنه و پوسیده خواهد کرد و آنچه را که آنحضرت فرمودند چیزیست مشاهد و محسوس هر که چشم داشته باشد
چه جای آنکه عقل داشته باشد می بیند که هر کس چه از شاه و چه گدا و چه نیک و چه بد ذلیل و عزیز و غنی و فقیر اگر چند روزی در دنیا زیست و تعدد
قوه اسبابی چند هنوز هیچکدام را چنانچه خواهش داشت سر انجام ننموده در میان میگذارد و وداع بازپسین مینماید و دیگران در میان آن می
افتند و همه را پراکنده میسازند شعر خواجه بحرف امل بود که بردش اجل   تا که دگر سر کند باقی این داستان   پس وای بر دلیکه بکرشمه
لذات فانیش از جاده رود و خاک بر سر عقلیکه بفسون کودک فریبش فریفته گردد و حیف از نقد عمریکه در بازار طلبش تلف سازند و دریغ از
قوت جوانیکه در کشیدن بار زحمتش در بازند شعر الحذر ای غافلان زین وحشت آباد الحذر   الفرار ای عاقلان زین دیو مردم الفرار
شعر ای عجب دلتان بگرفت و نشد جانتان ملول   زین هواهای عفن وین آبهای ناگوار   عرصه نادلگشا و بقعه نادلپسند   ساحتی
ناسودمند و تربتی ناسازگار   مرگ در وی حاکم و آفات در وی پادشاه   ظلم در وی قهرمان و فتنه در وی پیشکار   حضرت
سید الساجدین علیه السلام میفرماید که بدانید که دنیا پشت کرده و میرود و آخرت رو کرده و میآید و هر یک را اهلیست پس سعی کنید که اهل آخرت
باشید نه دنیا و دل از دنیا بردارید و آگاه باشید که کسانیکه دل از دنیا برداشته اند و اهل زهد از دنیا هستند بساط خود را زمین قرار داده اند
و فرش خود را خاک و از دنیا منقطع گشته اند هر که از دنیا دل برداشت همه مصیبتهای دنیا نزد او سهل و آسان میگردد و بدانید که خدا را
بندگانیست که گویا می بینند اهل بهشت را در بهشت و اهل دوزخ را در دوزخ همه کس از شر ایشان مامون و دلهایشان محزون بارشان در دنیا
سبک کارشان با دنیا اندک دو سه روزی زحمت را بر خود پسندیده و در سرای جاوید براحت ابدی رسیده و چون شب در آید در خدمت
پروردگار بر قدمها بخود ایستاده و از دیده جوی آب بر رخسار خود گشاده از پروردگار خلاصی خود را از آتش جهنم میطلبند و چون روز در آید
با مردمان بحلم و دانائی و نیکی و پرهیزکاری رفتار میکنند از خوف و عبادات مانند چوب تراشیده شده هر که ایشانرا ببیند چنان پندارد
که بیمارند و مریض نیستند و با ایشان مرضی نیست یا چنان گمان نماید که عقل ایشان پریشان شده و پریشانی ایشان از فکر کار عظیمی است که در پیش
دارند حضرت امام محمد باقر علیه السلام بجابر انصاری فرمودند که ای جابر صفت دنیا چه میتواند بود آیا دنیا چیز دیگریست بغیر از غذائیکه بخوری یا
جامه که بپوشی یا زنیکه شهوت خود را از آن بنشانی ای جابر اهل ایمان دل بدنیا نمی بندند ای جابر آخرت خانه بقاء و قرار و دنیا منزل فنا و زوالست
و لکن اهل دنیا را غفلت فرو گرفته و از یاد عقبی ایشانرا بیرون برده است حضرت صادق علیه السلام فرمود که دنیا مانند آب دریا است هر چه
تشنه از آن مینوشد تشنگی او زیاد میشود تا او را بکشد و فرمود که چون خدا موسی و هارون را امر کرد که بدعوت فرعون روند وحی بایشان
فرستاد که اگر خواهم چندان زینت دنیا را بشما میدهم که چون فرعون شما را ببیند عجز و بیچارگی خود را بشناسد و لکن من دنیا را از شما
باز میگیرم و بر شما در دنیا تنگ میگیرم و با همه دوستان خود چنین میکنم و نعیم دنیا را از ایشان دور میکنم بنحویکه شبان مهربان گوسفندان
خود را از جاهای خطرناک و گیاههای زهرناک دور میکند و این نه از پستی ایشانست در نزد من بلکه بجهة آنست که کامل کنند نصیب خود را
از کرامت من لقمان ع پسر خود را نصیحت میکرد و باو میگفت ای فرزند دنیا را باخرت بفروش تا هر دو را سود کنی و آخرت را بدنیا مفروش تا هر دو را
زیان کنی ای فرزند پیش از تو مردمان از برای اولاد خود اموال بیشمار جمع کردند نه مال از برای ایشان باقی ماند و نه اولادشان باقی ماند ای فرزند
بدرستیکه تو بنده هستی مزدور ترا بکاری فرموده اند و بتو وعده مزدی داده اند کار خود را بکن و مزد خود را بستان و در دنیا چو گوسفندی
مباش که بسبزه زاری افتد و از آن بخورد تا فربه شود و فربهی آن سبب کشتن آن گردد دنیا را چون پلی دان که بر سر نهریست هر که از آن گذشت
دیگر هرگز بآن عبور نمیکند پس در انجا بایست و بتعمیر آن مشغول مشو که ترا بآن امر نفرموده اند شعر چو باید رخت در منزل نهادن   نباید در
سر پل ایستادن   ای فرزند بدانکه چون فردا ترا در موقف حضور پروردگار بدارند چهار چیز از تو بپرسند جوانیکه را در چه صرف
کردی و از عمر تو که آنرا در چه بر باد دادی و از مال تو که از کجا آوردی و آنرا چه کردی پس مهیا شو جواب آنرا آماده کن و غم دنیا مخور که لایق غم
خوردن نیست   غم دین خور که دنیا غم نیرزد   عروس یکشبه ماتم نیرزد   چه خوش گفته است که هیچ چیز از دنیا بدست تو بروزی نیاید
مگر آنکه پیش از تو صاحبی داشته و بعد از تو نیز صاحبی خواهد داشت و چیزی بتو نمیرسد مگر چاشت و شامیکه بخوری پس خود را برای بخوردن بهلاکت
میفکن و در دنیا مانند کسی باش که روزه باشد و بآخرت افطار کند چه شبهه در اینست زمین همان زمین است که پیش از تو دیگران بر آن رفتند
و اساس همان اساس است که گذشتگان در آن تصرف کردند اگر مملکت داری بسی پادشاهان که آنرا گذاشتند و اگر ده و مزرعه داری

آری وچگونه دریابیکه هر روز کشتی حیات چندین هزار نفر در آن شکسته میگردد و نشانی از تخته برکناری پیدا نمیشود شعر درین لجه کشتی فرو شد هزار که پیدا نشد تخته برکنار ازجانب پروردگار منان وحی بموسی بن عمران ع شد که ای موسی ترا با خانه که ماوای ظالمین است چکار اینجا خانه تو نیست دل خود را ازینخانه فارغ کن وهوس خود را از آن بردار که بدخانه ایست مگر از برای کسیکه در آن عملی کند ای موسی من در کمین ظالم نشسته ام تا حق مظلوم را از او باز ستانم ای موسی دل را بمحبت دنیا مبند که هیچ گناه کبیره بدتر از آن نزد من نخواهی آورد روزی حضرت موسی ع بمردی گذشت که از خوف میگریست چون برگشت باز او را گریان دید مناجات کرد که بار خدایا این بنده تو از خوف تو گریان است حقتعالی باو خطاب کرد که ای پسر عمران اگر اینقدر گریه کند که آب دماغ او با اشک چشمش مخلوط شود و بیرون آورد دستهای خود را اینقدر در درگاه من بلند کند که از بدن او ساقط شود او را نخواهم آمرزید چه آنکه او دنیا را دوست دارد شخصی بسرور اولیا ع عرض کرد که وصف دنیا را بفرمای فرمود چه وصف کنم از خانه که اگر کسی در آن صحیح و تندرست باشد ایمن نیست و اگر بیمار باشد پشیمانست محتاجان در آن محزون و اغنیا مبتلا و مفتون حلالش را در پی حساب و حرامش را در پی عقاب مانند مار است که ظاهر آن نرم و باطن او زهر است و در بعضی از مواعظ آنحضرت است که دست از دنیا بردار که دوستی دنیا آدمیرا کور و لال میکند و آدمیرا ذلیل و تمقدار دیناز دین بیسیر خود را دریاب و گذشته را تدارک کن و پیش از زین و فردا و پیش فردا انکه کسانیکه پیش از تو بودند ایشان را هلاک کردند بایمن بهلاکت رسیدند روز خود را بازو گذرانیدند و هر روز بتاخیر افکندند تا ناگاه بحکم امر خدا در رسید و هنگام رحیل آمد ایشان بر بستر غفلت خوابیده پس ایشان را از کاخها و ایوانها بظلمتکده گور درآوردند و در استخلاص بر روی ایشان بستند و اهل و اولاد ایشان پا از ایشان کشیدند و بقسمت کردن اموال ایشان پرداختند سعدی گرا دیدی از خسروان عجم ز عهد فریدون و ضحاک و جم که در تخت و ملکش بیامد زوال نماند بجز ملک ایزد تعال کرا سیم و زر ماند و گنج و مال پس از وی بچندی شود پایمال دریغا که بگذشت عمر عزیز بخواهد گذشت اینهم چند نیز نشستن بجای دگر کس بسی نشیند بجای تو دیگر کسی قافله سالار رحیل زاهدان وامیر مومنان میفرماید که یاران زندگانی چند روزه دنیا شما را فریب ندهد که دنیا خانه ایست پر از رنج و بلا و محنت و عنا و پر آفت ناپایدار و غدار مکار حالاتش متزلزل و منقلب ساکنانش مشوش و مضطرب آری آنچه دیدی برقرار خود نماند و آنچه بینی هم نماند برقرار هر حرف غارتگری دمت بغارت برآورده و جان و مال اهل دنیا را نهب و یغما برده نظامی در پس این پرده زنگارگون غارتیان اند زرنما برون عیش ناگوار و راحتش ناپایدار و سکنه اش هدف تیر حوادث و بلا و اهلش بصد هزار بلا مبتلا ای بندگان خدا بدانید که شما در منزلی هستید که پیش از شما کسانی بوده اند در اینجا که عمر ایشان درازتر و هیبت ایشان بیشتر و دیار ایشان آبادتر و آوازه ایشان بلندتر با صد هزار آرزو و امل با یکدیگر نشستند و با هم عهد شادی و خرمی بستند و چون شب سر آمد و اجل روز شد بزبانهای خاموش و لال و دلهای از خاک آلامال زبانهای ایشان پوسیده و منازل ایشان خالی مانده و نام و نشان ایشان از صفحه روزگار برافتاده نظم نه پیداست از ضیها جز نشان نه باقیست از میکده غیر نام قصرهای زرنگار ایشان سنگهای قبر مبدل گشته و فرشهای زرتار ایشان بخاک گور بدل شده و محله منزل ایشان داده اند که اهل آن بکوی مشغول و از یکدیگر متوحش و دور نداند محله که همه همسایگان ولکن آمد و شد با یکدیگر ندارند و خانهای ایشان بهم پیوسته و هم راهی میشنیدند و همشهریانی هستند که هم آشنا نیستند و همسایگانی هستند که با هم انس ندارند و عمارتها پرداخته و بآن گذر میکنند و خانهها ساخته و از آنها ادنی ما در زند و در خانها قبر سر بر سر سنگی نهاده اند و با کوه کوه حسرت خوابیده اند آری چگونه با یکدیگر آمد و شد نمایند و حال آنکه سنگ بلا اجزای وجود شما را خورد کرده و سنگلاخ غبا استخوانهای شما را در هم شکسته خاک قبر بدنهای شما را خورده روزگار در فرزندان شما را در هم نوردیده و عیش و عشرت شان بناکامی و گرفتاری بدل گشته و دست روزگار بر خاک شان نشانده و دوستان شان خاک ماتم بر سر فشانده سفری کرده اند که امید بازگشتن در این نه و بورطه غرق شده اند که از آن تمنای خلاصی نیست هیهات هیهات کلا انها کلمة هو قائلها از گشتن بجز نامی بر زبان شان نخواهد گذشت و من ورائهم برزخ الی یوم یبعثون و در قفای ایشان برزخیست که در آنجا گرفتار خواهند بود تا روز قیامت پس فرمودند که خود را چنان تصور کنید که بروزگار ایشان نشسته اید و از ساغریکه ایشان خورده اند چشیده اید ایام حیات شان سر آمد و یک اجل از در درآمد در خوابگاه گور شما خوابیده دانمرلها هولناک دیده چگونه خواهد بود حال چون شما از نور معاینه ببینید و هنگام برآمدن از قبر را مشاهده نمائید مردگان را ببینید از قبر سر بر زده و رازها از پرده ها بدر افتاده و شما را بموقف حضور پادشاه جلیل میبرند و در آنوقت دلها از بیم و هیبتی که گویا از خوف از پهلو پریده و پردهای پرده ناز نیاز دیده و عیوب ایشان ظاهر گشته و هر کسی بجزای عمل خود گرفتار گشته وصیت میکنم شما را که دست بردارید از دنیائیکه او خواهی نخواهی

طریقه ختم سوره مبارکه انعام باین نحو است که در یوم یکشنبه بعد از ظهر دو رکعت نماز بکند در هر رکعت بعد از حمد سه مرتبه سوره مبارکه اخلاص را بخواند بعد از آن حاجتی که دارد در رقعه بنویسد و در برابر روی خود بنهد و چهل و یکمرتبه بگوید اُفَوِّضُ اَمْرِي اِلَى اللهِ اِنَّ اللهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ و بعد از آن یکمرتبه سوره مبارکه فاتحه و سه مرتبه سوره اخلاص را بخواند و شروع نماید چون بآیه وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللهُ بِضُرٍّ برسد چهل و یکمرتبه بگوید اُفَوِّضُ اَمْرِي اِلَى اللهِ اِنَّ اللهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ و چون بآیه فَقُطِعَ برسد قصد مطلب نموده آیه مذکوره را ۵ مرتبه بخواند و چون بآیه اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ برسد چهل و یکمرتبه بگوید اُفَوِّضُ اَمْرِي اِلَى اللهِ اِنَّ اللهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ چون بآیه صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ برسد چهل و یکمرتبه بگوید رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ چهل و یکمرتبه بخواند بحق محمد سید الانبیاء والمرسلین و بحرمة محمد و آله اجمعین ان تقضی حاجتی یا قاضی الحاجات و چون بآیه ذِكْرَى لِلْعَالَمِينَ برسد چهل و یکمرتبه بخواند اللهم صل علی محمد و آل محمد و علی جمیع الانبیاء والمرسلین و چون بآیه مِثْلَ مَا اُوتِيَ رُسُلُ اللهِ برسد سه مرتبه بگوید الهی من ذا الذی سئلک فلم تعطه و من ذا الذی استجارک فلم تجره یا غنی

میکن و در دنیا مانند کسی باش که روزه باشد و بآخرت افطار کند چه شبهه در اینست زمین همان زمین است که پیش از تو دیگران بر آن رفتند و اساس همان اساس است که گذشتگان در آن تصرف کردند اگر مملکت داری بسی پادشاهان که آنرا گذاشتند و اگر ده و مزرعه داری

واغوثاه وچهل وکمرتبه بگوید واجعل لنا من لدنك ولیا واجعل لنا

من لدنك نصیرا چهل وکمرتبه بخواند اللهم یا نور النور یا الله یا رحمن یا

رحیم یا حی یا قیوم یا ذا الجلال والاکرام اللهم افتح لی ابواب فضلك

ورحمتك ومغفرتك ومن علینا بدخول الجنة فاعتقنی من النار

۵ وچون بآیه وربك الغنی ذو الرحمة برسد سه مرتبه بگوید وانا الفقیر ذو

الحاجة وچون سوره تمام شود سه دفعه این دعا را بخواند یا شدید العقاب ویا

سریع الحساب یا غفور یا خالق کل شیء ویا رازق کل حی و

یا فاطر السموات والارض ویا فالق الحب والنوی ویا فالق الاصباح

ویا خالق الاشباح ویا مسبب الاسباب ویا مفتح الابواب و

یا قاضی الحاجات ویا مجیب الدعوات ویا ولی الحسنات ویا

دافع السیئات ویا مقیل العثرات ویا محیی الاموات ویا نور

الارضین والسموات ویا غافر الخطیئات ویا ساتر العورات

ویا مانع البلیات اقض حاجتی فی هذه الساعة یا بدیع السموات

والارض یا ذا الجلال والاکرام برحمتك یا ارحم الراحمین

میفکن ودر دنیا مانند کسی باش که روزه باشد وبآخرت افطار کند چه شبهه در اینست زیرا همانزمین است که پیش از تو دیگران بر آن رفتند

واساس همان اساس است که گذشتگان در آن تصرف کردند اگر مملکت داری بسی پادشاهان که از آن گذشتند واگر ده و مزرعه داری

در مذمت بیوفائی دنیای دنیه

آری وچگونه دریابیکه هر روز کشتی حیات چندین هزار نفر را در آن شکسته میکرد و نشانی از تخته بر کناری سلامت نشود شعر درین لجه گرفته ز دو شته هزار

از شما دست خواهد برداشت و بدنهای شما را کهنه و پوسیده خواهد کرد و آنچه را که آنحضرت فرمودند چیزیست مشاهد و محسوس هر که چشم داشته باشد
چه جای آنکه عقل داشته باشد می بینند که هر کس چه از شاه و چه گدا و چه نیک و چه بد ذلیل و عزیز و غنی و بیچاره اگر چند روزی در دنیا زیست و نقد
قوه اسکه چند هنوز هیچکدام آنچه که خواهش داشت سرانجام ننموده در میان میگذارد و وداع با زندگانی مینماید و دیگران در میان آن میافتند
افشند و همه را پراکنده میسازند شعر خواجه بحرف امل بود که بر روش اجل تا که دگر سر کند باقی این داستان پس وای بر دلیکه بخبر همه
لذات فانیش از جاروب و خاک بر سر علیکه بفنون کودک فریش فریفته کردد و حیف از نقد عمریکه در بازار طلبش تلف سازند و دریغ از
قوت جوانیکه در کشیدن بار زحمتش در بازند شعر الحذر ای غافلان زین وحشت آباد الحذر الفرار ای عاقلان زین دیو مردم الفرار
شعر ای عجب دلتان بنگرفت و نشد جانتان ملول زین هواهای عفن وین آبهای ناگوار عرصه نادلگشا و بقعه نادلپسند ساحتی
ناسودمند و تربتی ناسازگار مرگ در وی حاکم و آفات در وی پادشاه ظلم در وی قهرمان و فتنه در وی پیشکار حضرت
سید الساجدین علیه السلام میفرماید که بدانید که دنیا پشت کرده و میرود و آخرت رو کرده و میاید و هر یک را اهلیست پس سعی کنید که اهل آخرت
باشید نه دنیا و دل از دنیا بردارید و آگاه باشید که کسانیکه دل از دنیا برداشته اند و اهل زهد از دنیا هستند بساط خود را زمین قرار داده اند
و فرش خود را خاک و از دنیا منقطع گشته اند هر که از دنیا دل برداشت همه مصیبتهای دنیا نزد او سهل و آسان میگردد و بدانید که خدا را
بندگانیست که گویا می بینند اهل بهشت را در بهشت و اهل دوزخ را در دوزخ همه کس از شر ایشان مامون و دلهای ایشان محزون بار ایشان در دنیا
سبک کارشان با دنیا اندک دو سه روزی زحمت را بر خود پسندیده و در سرای جاوید براحت ابدی رسیده و چون شب درآید در خدمت
پروردگار بر قدمهای خود ایستاده و از دیده جوی آب بر رخسار خود گشاده از پروردگار خلاصی خود را از آتش جهنم میطلبند و چون روز در آید
با مردمان بحلم و دانائی و نیکی و پرهیزکاری رفتار میکنند از خوف و عبادات مانند چوب تراشیده شده هر که ایشانرا می بیند چنان میپندارد
که بیمارند و مریضند و با ایشان مرضی نیست یا چنان گمان نماید که عقل ایشان پریشان شده و پریشانی ایشان از فکر کار عظیمی است که در پیش
دارند حضرت امام محمد باقر علیه السلام بجابر انصاری فرمودند که ای جابر صفت دنیا چه میتواند بود آیا دنیا چیز دیگریست بغیر از غذائیکه بخوری یا
جامه که بپوشی یا زنیکه شهوت خود را از آن بنشانی ای جابر اهل ایمان دل بدنیا نمی بندند ای جابر آخرت خانه بقاء و قرار و دنیا منزل فنا و زوالست
و لکن اهل دنیا را غفلت فرو گرفته و از یاد عقبی ایشان را بیرون برده است حضرت صادق علیه السلام فرمود که دنیا مانند آب دریا است که هر
تشنه از آن مینوشد تشنگی او زیاد میشود تا او را بکشد و فرمود که چون خدا موسی و هارون را امر کرد که بدعوت فرعون روند وحی با ایشان
فرستاد که اگر خواهم چندان زینت دنیا را بشما میدهم که چون فرعون شما را ببیند عجز و بیچارگی خود را بشناسد و لکن من دنیا را از شما
باز میگیرم و بر شما در دنیا تنگ میگیرم و با همه دوستان خود چنین میکنم و نعیم دنیا را از ایشان دور میکنم بنحویکه شبان مهربان گوسفندان
خود را از جاهای خطرناک و گیاههای زهرناک دور میکند و این نه از پستی ایشانست در نزد من بلکه بجهة آنست که کامل کنند نصیب خود را
از کرامت من لقمان علیه السلام پسر خود را نصیحت میکرد با و میگفت ای فرزند دنیا را بآخرت بفروش تا هر دو را سود کنی و آخرت را بدنیا مفروش تا هر دو را
زیان کنی ای فرزند پیش از تو مردمان از برای اولاد خود اموال بیشمار جمع کردند نه مال از برای ایشان باقی ماند و نه اولادشان باقی ماند ای فرزند
بدرستیکه تو بنده هستی مزدور ترا بکاری فرموده اند و بتو وعده مزدی داده اند کار خود را بکن و مزد خود را بستان و در دنیا چون گوسفندی
مباش که بسبزه زاری افتد و از آن بخورد تا فربه شود و فربهی آن سبب کشتن آن گردد دنیا را چون پلی دان که بر سر نهریست هر که از آن گذشت
دیگر هرگز بآن عبور نمیکند پس در آنجا بایست و تعمیر آن مشغول مشو که ترا بآن امر نفرموده اند شعر چو باید رخت در منزل نهادن بنا در
سر پل ایستادن ای فرزند بدانکه چون فردا ترا در موقف حضور پروردگار بدارند چهار چیز از تو میپرسند جوانیکه از آن در چه صرف
کردی و از عمر تو که آنرا بچه برباد دادی و از مال تو که از کجا آوردی و آنرا چه کردی پس مهیا شو جواب آنرا آماده کن و غم دنیا مخور که لایق غم
خوردن نیست غم دین خور که دنیا غم نیرزد عروس بکشیده ماتم نیرزد چه خوش گفته است که هیچ چیز از دنیا بدست تو بروز نمیاید
مگر اینکه پیش از تو صاحبی داشته و بعد از تو نیز صاحبی خواهد داشت و چیزی بتو نمیرسد مگر چاشت و شامیکه بخوری پس خود را برای بخوردن بهلاکت
میفکن و در دنیا مانند کسی باش که روزه باشد و بآخرت افطار کند چه شبهه در اینست زین هماره بین است که پیش از تو دیگران بران رفتند
و اساس همان اساس است که گذشتگان در آن تصرف کردند اگر مملکت داری پیش پادشاهان که آنرا گذاشتند و اگر ده و مزرعه داری

چه اشخاص که در آن تخم کاشتند نظامی ملک سلیمان مطلب کان بجاست ملک همانست سلیمان کجاست محله همانست که عذرا
بست بزم همانست که وامق نشست محله و بزمیست که شاهانشده وامقش افتاده و عذرا شده خاک همان خصم قوی گردن است
باد همان دشمن مردافکن است صحبت دنیا چه تمنا کند با که وفا کرده که با ما کند بعضی از حکما گفته که دنیا بود و من نبودم و خواهد بود و من نخواهم
بود پس چگونه دل باو بندم و چه لذت از آن توقع دارم و حال آنکه عیش آن ناگوار و روشنایی آن تیره و تاریست صافی از آن پیدا نیست و سری در
آن پنهان نه اهل آن همیشه در خوف و بیم که آیا کدام روز نعمت از دستم برود یا کدام وقت حادثه مرا فرو گیرد چه وقت روزم سر آید و مرگم در آید گدام
چراست در دنیا که آدمی بآن شاد میگردد که همراهش اندوهی نیست اگر عشقی است صد تیمار با اوست و گر برگ گلی صد خار با اوست هان
و هان دنیا دکان شیطانست از دکان او چیزی برنداری که بطلب آن بر بیاید و ترا بگیرد و آنچه برداشته پس میستاند گفته‌اند اگر دنیا طلا بودی و آخرت
سفال عاقل سفال را که باقیست بر طلا که فانیست اختیار کردی و حال آنکه دنیا سفال فانی و آخرت طلای باقی است اگر سفال نبودی خدا بدشمنان خود
ندادی به یکی از پیغمبران وحی شد که از دشمنی با مردم حذر کن که آن باعث آن میشود که از چشم من بیافتی پس باز و نعمت دنیا را بر تو میریزم مرویست که چون
حضرت خاتم انبیا صه مبعوث گردید لشکر ابلیس بر دور او جمع شدند و گفتند که خدا پیغمبری فرستاده و امتی از برای او قرار داد گفت امت او دنیا را دوست
خواهند داشت گفتند آری گفت باکی نیست اگر دیگر کسی بت پرستی نکند روز و شب ایشان را بر کار میدارم مال را بغیر حق بگیرند و در مصرف باطل صرف کنند
و بجز مصرف نرسانند دیگر همه بدیها از عقب آن بیایند و از جمله است که گفته‌اند عقلا سه طایفه‌اند یکی آنکه دست از دنیا بردارد پیش از آنکه دنیا دست
از و بردارد دوم آنکه قبر خود را تعمیر کند پیش از آنکه بآنجا برود سیم آنکه خدا را از خود راضی کند پیش از آنکه او را ملاقات نماید یکی از امرا از شخصیکه عمر او بصد و بیست
سال رسیده بود پرسید که دنیا را چگونه دیدی گفت چند سالی بلا و شدت و چند سالی آسانی و سهولت اینها از کم هم در روز یکی بدنیا میاید و
یکی از دنیا میرود اگر اول نیاید مردم تمام میشدند اگر دویم نمیرد جا بر مردم تنگ میشد پس امیر گفت چیزی از من خواهش کن گفت عمر گذشته مرا بمن
باز ده و اجل آینده مرا از من دور کن گفت قدرت ندارم گفت پس مرا هم با تو کاری نیست یکی از بزرگان گفته که بهشت خانه‌ایست آباد و آباد تر از آن
دل کیست که آنرا آباد کند و دنیا خانه‌ایست خراب و خرابتر از آن دل کیست که خواهد آنرا آباد کند آری شعر جهان چیست ماتم سرایی در و نشسته
دو سه ماتمی روبرو جگرپاره چند بر خوان او جگرخواره چند مهمان او و اخبار و آثاریکه در مذمت دنیا و محبت آن و بیوفایی و کمی منزلت
آن و در ذم اهلش و ملامت ایشان وارد شده بحد حصر و در کلمات ائمه معصومین سلام الله علیهم خصوص سید و سرور زاهدین حضرت امیر صلوات الله
وسلامه علیه انقدر رسیده که تامل در آن دل را از دنیا سیر و آدمی را از زینت آن دلگیر میکند و هرکه ملاحظه فقرات خطبها و مواعظ آن بزرگوار را
که در نهج البلاغه و غیر آن مذکور است بکند بیشبهه مرتبه دنیا و روانت آنرا میفهمد و حمق اهل دنیا و سفاهت ایشان را بر میخورد و تحمل شنیده باشی که حضرت
روح الامین از حضرت نوح نبی الله علیه السلام پرسید که بروایت صدوق دو هزار و پانصد سال عمر داشت پرسید که ای دراز عمر ترین پیغمبران دنیا را
چون یافتی فرمود آنرا خانه یافتم که دو در داشته باشد از یکدر در آمدم و از در دیگر بیرون روم گویا بگوشت رسیده باشد که حضرت روح الله علیه السلام
بدهی گذشت که همه اهل آن هلاک شده بودند و در کوچها و راهها افتاده بودند و همه ایشانرا محبت دنیای دنیه هلاک کرده و از بسیاری آفات دنیا و خطرات
او دانست که خدا بهیچیک از دوستانش نه پسندیده و ایشانرا باجتناب از آن امر فرموده ایشان هم دل از آن برداشتند و بقدر ضرورت اخذ و باقی را
پیش فرستادند از جامه بچیزیکه ستر عورتی پوشیدند و از غذا بغیر از سد رمقی نخوردند دنیا را منزل گذرگاه دیدند پس از آن بغیر توشه نخواستند
دنیا بخود در اخراب و ویران و آخرت را معمور و آبادان ساختند که صبروا قلیلا و تمتعوا طویلا از مانی اندک بر رحمت صبر کردند و بجاوید نعمت و راحت
رسیدند پس تو نیز ایجان برادر با ایشان اقتدا کن و دل از زینتهای فانی بردار و بدانکه دنیا را انقلاب نه و این عجوزه شوهر خواره را وفائی نیست بسی عاشقان
خود را کشته و بساط آنها بخون دماغ آغشته شعر آبستنی که اینهمه فرزند زاد و کشت دیگر که چشم دارد از و مهر مادری پادشاهان عرب و عجم
را بین که از خیل و حشم با خود بگور چه بردند و سلاطین ترک و دیلم را نگر که بجز لقمه‌ای از دنیا چه خوردند شاه و گدا از لوح مزار سنگ بر سینه زنان
خفته و صالح و طالح در حجله قبر خود را نهفته هیچ گل رعنائی نیست که یوسف چهره‌ای در چاه نیفتاده و هیچ راهی نه که سلیمان جاهی در آن رو بر خاک نهاده
و هیچ صبحی نیست که پسری در مرگ پدر گریبان چاک نه و هیچ شامی نه که پدری در عزای پسری غمناک نه به سالاران که شاه در دست تخته
اجل گرفتار گردن فرازان که سر بادر پیش و بکار خود درمانده و زیرا این دفتر روزگارشان بر باد رفته امیرانرا نگر با سپه و لشکر در وحشت
آباد گور خفته عالمانرا بین بر منبر تابوت نهاده بر دوش میکشند عابدانرا نگر که بر محراب لحد سر بر خشت خام مینهند کدام پادشاهی بر سر دولت

نشست

نشست که آخر طعمه گرگ اجل نشد و کدام شهنشاه بر تخت عزت متمکن ساخت که دست مرگ بخاک مذلتش نکشید صد قرن پیش است که ذوالقرنین در
زندان لحد محبوس و دارای جهاندار از دارائی خود مایوس است دستان رستم دستان بین زنجیر قضا و قدر گرفتار افراسیاب را نگر با خاک گرا
یکسان و برابر کاسه سر کاوس از سنگ حوادث شکسته و کتف و بازوی شاپور ذوالاکتاف از ریسمان اجل محکم بسته بهرام گور گرفتار زندان گور
قامت قباد از قبای زندگانی عور اشکانیان در ماتم حیات اشک ریز و ساسانیان در دست سیاست قهر الهی در زنجیر و جبابره این که در مصیبت زندگانی
لباس سیاه در بر و آل سامان را خاک بی سامانی بر سر محمود غزنوی را دود از دودمان بر آمد طغرل سلجوق را طغرای سلطنت بر سر آمد از ملکشاه ملکی
نشانه و از خنجر سنجر نامی جنگیز خونریز در چنگ پلنگ اجل گرفتار و تیمور مغرور طعمه مار و مور فاتحه در سر خرابه قصر هلاکو بکو کو مشغول و قاآن غازان
از منصب والای سلطنت معزول اورنگ اورنگ زیب بی رنگ و زیب مانده و همایون همایون فال آستین بر تخت و تاج افشانده شعر کجا آن
کوشه دنیاش خوانند کهی پرویز و گه کسراش خوانند چو در راه رحیل آمد زوارد چه پرویز و چه کسری و چه خسرو کجا جمشید و فریدون
و ضحاک همه در خاک رفته داد از این خاک سر افتاده سر بیتاج گشته در و گوهر همه تاراج گشته خزینه در گشاده گنج برده همه
رفته سپهسالار مرده که آمد روزی اینجا کوس پیلش که بر نامد شبی بانگ رحیلش جگرها بین که در خوناب و خاکست ندانم این چه دریای
هلاکست هر آنذره که آرد تند بادی فریدونی بود یا کیقبادی کفی گل در همه روی زمین نیست که در وی خون چندین آدمی نیست
ولایت بین که ما را کوچ گاه است ولایت نیست این زندان و چاه است فصل بدانکه از برای دنیا صفات و حالاتی چند است که در هر صفتی
از آنها تشبیه نموده‌اند و بآنجهت مثالهای بسیار از دنیای غدار حاصل شده اول آنچه خداوند عظیم در کتاب کریم آنرا در بیثباتی و سرعت زوال بآن
تشبیه فرموده است و آن گیاهیست که از زمین بروید و بسبب باران لحظه خرمی و طراوت بهم رساند و بعد از ساعتیکه آفتاب بر آن بتابد خشک شود
و بادها آنرا پراکنده و متفرق سازند و در این صفت در بعضی احادیث آنرا بپلی مثال زده است که باید از آن بتعجیل عبور کرد مثال دویم در خصوص
اینکه از آن هیچ حقیقی و اصلی نیست بلکه محض وهم و خیال است و در خصوص آنرا تشبیه کرده‌اند بخیالاتیکه آدمی آنرا در خواب می بیند و چون بیدار
میشود اصلا از آن اثری نیست بلی دنیا حکم خواب دارد و مرگ بیداریست بعد از آنکه این خواب بانجام رسید ملاحظه خواهد شد که هیچ در دست
آدمی نیست بلکه پیش از مردن هم چنین است نمی بینی که از برای آدمی عیش و لذت با رنج و محنت میباشد چون آن سر آمد و گذشت مطلقا با خواب
تفاوتی ندارد و بسیار میشود که بعضی از امور بشک میشود که آیا آنرا در خواب دیده یا بیداری است پس چه اعتبار و مرتبه است از برای چیزیکه با خواب
مشتبه شود بلکه بعد از گذشتن هیچ فرقی با خواب نداشته باشد مثال سیم در مخالفت ظاهر دنیا و باطنش گفته‌اند که دنیا چون پیره زالی است
متعفن که ظاهر خود را زینت دهد و بانواع حلی زیور بیاراید تا مردمانرا بخود فریفته سازد و ایشان فریب آنرا خورده و با آن دست در
آغوش نمایند چون نقاب از چهره آن بردارند و بر باطن آن مطلع گردند ببینند عجوزه ایست کریه منظر قبیح صورت بانواع قبایح موصوف
باقسام معایب معروف مرویست که در روز قیامت دنیا را بصورت پیره زالی کبود موی ازرق چشم کریه منظر قبیح رخسار بیاورند از او بر
همه مردم مشرف گشته و گویند آیا این را میشناسید مردمان گویند نعوذ بالله که ما این را بشناسیم ظاهر شد که این دنیاست که بآن تفاخر میکردید و بواسطه
آن یکدیگر رشک میبردید و دشمنی میکردید و قطع رحم مینمودید پس دنیا را بجهنم بیافکنند دنیا فریاد بر میکشد که خداوندا کجایند پیروان و دوستان
من پس خداوند عالم میفرماید دوستان آنرا با آن ملحق کنند و بعضی در خصوص دنیا را تشبیه نموده‌اند بمار که ظاهر آن نرم و هموار و باطنش زهر
قاتلست و هرکه ظاهر و باطن آنرا شناخت حقیقه این تشبیه و حقیقت آنرا میشناسد چهارم در خصوص کوتاهی عمر او گفته‌اند که دنیا از برای هرکس بقدر
مانند یک گامست که بردارد و چه شک که هرکه ملاحظه کند پیش از وجود خود را تا ازل الآزال و بعد از رفتن خود را از دنیا تا ابد الآباد ابدا
به روزیکه در دنیا زیست نماید یکقدم بلکه کمتر است در پیش سفر طولانی بلکه در پیش زیاده از پانصد هزار مسافت تمام روی زمین هان و هان تا
از این مثال غافل نگذری و تامل بکرده از آن دست برنداری و هرکه باین تامل کند و با این دیده دنیا را ببیند دیگر دل بآن نمی بندد و بهر نوع که این
دو روز بگذرد باکی ندارد شعر دو روزه عمر اگر دیر است اگر زود چنان کش بگذرانی بگذرد زود بلکه هرکه باین چشم بدنیا نگرد دیگر در آن خشتی
بر خشتی نمیگذارد و همچنانکه حضرت سید رسل صه از دنیا رفت و دل بدنیا نبست و دو خشت بر روی هم نگذاشت روزی یکی از اصحاب را دید که از
گچ خانه میسازد فرمود امر از این کار ناشتابتر است پنجم در قدر دنیا نزد آخرت و کمی آن گفته‌اند نسبت دنیا در پیش آخرت مانند دریاییست بی پایان
که کسی انگشت خود را بآن داخل کند پس جمیع دنیا و ما فیها مثل آنقدر رطوبتی است که بانگشت باقی میماند و آخرت آن دریاست بلکه کسیکه از حقیقت

وصف حالات دنیا

مکار زمان

آگاه باشد میداند که قدر دنیا در نزد آخرت بسیار از هم کم است و لکن دیده بینا کجاست ششم در خصوص اینکه امر دنیا بجایی منتهی میشود و هر شغلی از آن شغلی دیگر منجر میشود و هر علاقه علاقه دیگر در عقب در میآورد و در این خصوص آنرا تشبیه نموده اند بآب دریا که آدمی هرچه بنوشد تشنگی او را فرو نمی‌نشاند بلکه هر قدر که از آن نوشد عطش را زیاد میکند تا او را هلاک کند و این امریست مشاهد و محسوس که هر که ملاحظه کند می‌بیند که بیرون از دنیا کیست که میل او بدنیا کم و علاقه او اندک است و هر کرا مال و تجمل بیشتر درد سر او افزونتر و مشاغل و گرفتاری او بالاتر و از برای او آخری نیست هفتم در صعوبت خلاصی از آن بعد از گرفتاری و هر کرا گرفتاری بیشتر خلاصی از آن مشکلتر و در خصوص اهل دنیا را تشبیه کرده اند بکرم ابریشم که بر دور خود می تند و راه نجات خود را سد میکند و هرچه بیشتر بر خود می تند خلاصی از آن مشکلتر میشود تا بالمره راه خلاصی مسدود و از غم و غصه هلاک میشود و اکثر اهل دنیا باین بلا مبتلا هستند هشتم آنکه مثال زده اند دنیا را در طراوت اول و کثافت و خباثت آخر بطعام لذیذه که خورده میشود که ابتدای آن در نهایت لطافت و پاکیزگیست و چون خورده شد و مدتی از آن گذشت همه آن کثافت و نجاستی میشود که آدمی نظر کردن باز آن کراهت دارد چه جای خوردن و همچنانکه هر طعامیکه چرب تر و لذیذتر است ثقل آن کثیفتر و متعفن تر است و همچنین هرچه از شهوات دنیویه که مرغوبتر و مطبوعتر است در وقت مرگ اذیت و کراهت آن بیشتر و فتنه آن عظیمتر خواهد بود و این در دنیا نیز معاین و محسوس است زیرا که هرچه محبت بآن بیشتر و لذت بوجود آن بالاتر است درد و الم و مصیبت و ماتم در فراق آن افزونتر است و مرگ نیست مگر مفارقت از دنیا نهم مثال زده اند دنیا را بخانه کسیکه آماده کرده باشد و طبقی در آن نهاده باشد و بر آن گلها و ریاحین گذارده و بترتیب مردم را خوانده باشد که بیایند بآنخانه داخل شوند و آن گل و ریاحین را ببینند و ببویند و از برای دیگران طبقیکه بعد میآیند بگذارند و بروند نه اینکه گلها را بردارند با خود ببرند پس یکی از آن اشخاص چنان گمان کند که آنها را بایشان داده اند پس دل بآن بندد و خرمی و شادی کند چون خواهد ببرد و ببرد از او بگیرند در آنوقت متالم و اندوهناک میگردد و شادی او بملال مبدل میشود و کسیکه حقیقت کار را مطلع است بآنها منتفع میشود و شکر گذاری صاحبخانه را میکند و شادان و خرم از آنخانه بیرون میرود همچنین هر که دنیا را شناخت و مقصود از آمدن خود را در اینجا دانست میداند که مهمانخانه که از برای مسافرین عالم آخرت مهیا شده که چون باین منزل رسند منتفع شده بگذارند و روانه مقصد گردند و هر که نادان و جاهل و از حقیقت کار غافل است چنین تصور میکند که اینها ملک اوست و دل بآنها می بندد و چون او را بیرون میکنند و همه آنچه را تصرف کرده از دست میگیرند مصیبت او شدید و محنتش عظیم میگردد دهم دنیا را تشبیه کرده اند بمیان بیابان خالی از آب و گیاه که جمعی بیراه و در آنجا آواره شوند و راه را گم کرده حیران و سرگردان بمانند و بسر حد هلاکت رسند که درین بین مردی بایشان رسد و گوید هر گاه شما را بآب و سبزه رسانم چه میکنید گویند دیگر از اطاعت تو سر نپیچیم و بر این پیمان از ایشان گیرد و ایشان را بر سر چاهی که اندک آبی داشته باشد و قلیل گیاهی در اطراف آن باشد بیاورد و ایشان از آن آب نوشند و لحظه استراحت کنند پس آن شخص گوید بسم الله کوچ کنید تا شما را بآبادانی و بستانها و گلستانها برسانم پس ایشان امتناع کنند و گویند همین آب و گیاه ما را کافی است و ازین بهتر نمیخواهیم و طایفه قول او را قبول کرده گویند آخر شما عهد بستید که از گفته او بدر نکنید و این بیابان جای ماندن نیست و چون شب در آید قطاع الطریق و سباع شما را نابود و این طایفه باتفاق آنمرد رفته بمقصد عالی برسند و در آنجا ماندند تا شب در آید و دزدان بر ایشان بریزند و بعضی از آن طایفه را اسیر نمایند یازدهم مثالیست که صدوق ره در کتاب کمال الدین از بعضی حکما نقل کرده در خصوص حال ایشان و مغرور شدن ایشان بدنیا و غفلت از مرگ و ما بعد آن و فرو رفتن بلذات فانیه و آن اینست که حال کسیکه بلذات دنیویه مشغول گردد مثل شخصی است که در چاهی عمیق بریسمانی آویخته باشد که داخل چاه شود و چون بوسط چاه رسد نظر کند بپائین چاه اژدهائی بیند که دهن گشوده و منتظر آنست که آنشخص بزیر آید او را فرو برد و دو موش سیاه و سفید در بالای چاه باشند و متصل از ریسمان او قطع نمایند و در آنی از قطع آن نیاسایند و در وسط چاه زنبوری چند خانه کرده باشند و بدیوار چاه قدری عسل بخاک آمیخته از ایشان مانده باشد و آنشخص با وجود اینکه آن اژدها را دیده و دو موش را ملاحظه نموده و میداند که در اندک زمانی آن ریسمان منقطع و طعمه اژدها خواهد شد رو بآن عسل خاک آلوده آورده مشغول لیسیدن آن شود و با آن زنبور باز دو خورد نماید و همه حواس خود را متوجه آن ساخته از بالا و پائین خود را فراموش کرده و این مثالیست که هر که در آن تامل کند میداند که حال دنیا پرستان مطابق اینست پس اگر حکم بحماقت آن شخص نماید باید خود را هم اگر از اهل دنیا باشد بداند که احمقتر و چاه همانخانه دنیاست و ریسمان رشته عمر است و اژدهای دهن گشوده مرگست و دو موش سیاه و سفید روز و شبند که پیدر پی مشغول قطع رشته عمرند و عسل خاک آلوده لذات دنیا

که هزار

که هزار گونه زحمت و کدورت و الم و مصیبت آلوده است و زنبورها اهل روزگار و طالبان دنیا هستند دوازدهم مثالیست که بعضی از اهل معرفت از برای دنیا و اشتغال بمزخرفات آن و حسرت و ندامت ایشان بعد از مرگ ذکر کرده است پس تشبیه کرده است اهل دنیا را بطایفه که در کشتی نشسته باشند و بجزیره رسند و بجهة قضای حاجت بانجا روند با وجود اینکه دانند که کشتی چندان مکث در کنار جزیره نمیتواند کرد و تعجیل خواهد گذشت پس در آن جزیره متفرق شوند بعضی بشتاب قضاء حاجت نموده بکشتی آیند و مکان وسیع گرفته ساکن گردند و طایفه مشغول سیر درخت و کوه جزیره شده بعد از ساعتی بفکر افتند و خود را برسانند و مکان تنگی برحمت بدست آورند و قومی دیگر دلبسته بپاره سنگها و حیوانات آن جزیره هم رسانده نتوانند که از آنها بگذرند آنها را بر دوش کشیده وقتی برسند که بسیار مکان تنگی تحصیل کنند و بصد زحمت خود را در آنجا دهند و جای آنچه برداشته اند نباشد آنرا بر دوش خود نهند و با تنگی مکان ثقل آنها گرفتار گردند و پشیمان شوند و نتوانند آنها را بجائی افکنند و جمعی دیگر چنان مشغول سیر گردند که از کشتی و دریا و مقصد فراموش کنند و در آنجا مانند تا شب در آید و سباع از میان درختان بر آیند و تاریک شده و بعضی از آنها طعمه سباع شوند و بعضی در گل و لای فرو رفته هلاک گردند و بعضیکه بمانند از غصه و گرسنگی تلف شوند و آنهائیکه ثقل آنچه از جزیره برداشته اند بر دوش ایشان مانده در کشتی انواع خواری از اهل آن ببینند و آنچه آنهائیکه برداشته اند بمیرند و مردار آنها بر دوششان بماند و متعفن گردیده از تعفن آن بیمار شوند و در کشتی بمیرند یا بیمار و مبتلا بوطن رسند و در آنجا یا همیشه بیمار باشند یا بعد از مدتی بمیرند اما آنهائیکه دیرتر آمده اند اگرچه بر دوش نداشته اند اما در کشتی هستند بجهة تنگی مکان زحمت میکشند اما بعد از بیرون آمدن براحت میافتند و کسانیکه ابتدا آمده اند و مکان وسیع گرفتند همیشه در استراحت هستند تا صحیحا سالما بمنزل خود در روند فصل سابق برین اشاره شد که دنیا دو قسم است یکی ممدوح و دیگری مذموم و ملعون و بیان این نکته وصول باعلی مراتب سعادات و فوز ببساط قرب حضرت خالق البریات حاصل نمیشود مگر بصفای دل و حب خدا و انس بیاد او سبب صفای دل باز داشتن نفس از شهوات دنیویه است و عبادت کردن و طاعت نمودن سبب حب خدا و معرفت بیاد و شنوا آن نمیشود مگر بمداومت فکر در آثار عجیبه و بدایع غریبه او و باعث انس و کثرت یاد خدا و مداومت بر آنست و این سه صفت که آدمی را نجات داده و بمراتب سعادات میرساند و اینها باقیات الصالحات اند و شکی نیست که هر که در صدد تحصیل این سه صفت و اینها باشد سالک راه آخرتست و خود ظاهر است که تحصیل اینها به صحت بدن محتاج و آن موقوف بر غذا است که حیات آدمی بآن باقی و لباس و مسکن و هریک از اینها محتاج باسباب چند هستند پس هر که در دنیا همین قدر از برای تحصیل آخرت بردارد از اهل دنیا نخواهد بود بلکه دنیا در حق او مزرعه آخرت خواهد بود ولی اگر از این قدر بگذرد و مقصد حظ نفس و تنعم در دنیا فرا گیرد داخل اهل دنیا خواهد گردید و لکن حظ نفس و خوش گذرانیدن در دنیا بر دو قسمت یکی آنکه صاحبش را بعذاب آخرت میرساند و از آن حرام گویند و دیگری آنکه بعذاب نمیرساند و لکن باعث طول حساب و محرومی از درجات بلند و مراتب ارجمند در آخرت میگردد و از آن حلال نامند و هر کرا دیده بینا باشد میداند که طول معطلی در موقف عرصات بجهة محاسبه بی نهایت بلکه اگر محاسبه هم نباشد همان درجات عالیه که از دست آدمی در بهشت در میرود در آخرت و ندامتهائیکه بجهة معاوضه آنها با حظوظ خسیسه رذیله دنیا دست میدهد عذابیست شدید و چنانچه خواهی اینها را بفهمی حال خود را در دنیا ملاحظه کن که اگر امثال و اقران خود را ببینی که بمرتبه از مراتب دنیویه از تو پیش افتند و از تو بالاتر شوند و تو بجهة کوتاهی و تقصیر خود تنزل نمائی چگونه حسرت و ندامت از برای تو حاصل است با وجود اینکه اینها امیدی بقائی ندارند و مشوب بانواع کدورات پس ببین حال تو چگونه خواهد بود در وقتیکه ببینی که مرتبه و سعادتی از دست تو رفته است که اگر اهل روزگار همه عمر دنیا را در وصف عظمت آن صرف نمایند به نهایت آن نتوانند رسید و هر که در دنیا نعمتی باو رسید بالذتی دریابد اگرچه شنیدن آواز هزاری باشد یا تماشای سبزه زاری یا نوشیدن آب سرد خوشگواری در مقابل آن لذتی از لذات آخرت از دست او در میرود باید از عهده جواب محاسبه بر آید و خوف و خطر محاسبه را بکشد و در مقام حساب بایستد و ذلت و انکسار را ببیند پس دنیا کم و زیادش حلال و حرامش ملعونست و موجب نقصان و راننده نظر سعادتمندان مگر آنچه اعانت کند بر تحصیل آخرت که آن فی الحقیقه از دنیا نیست و هر که معرفتش بیشتر اجتنابش از نعمت دنیا افزونتر است حتی اینکه منقولست که زاهد مطلق عیسی بن مریم علیه السلام سر بر سنگی نهاد که استراحت کند شیطان در برابر او آمده عرض کرد بدنیا رغبت نمودی حضرت آنسنگ را برداشت و بدور افکند و حضرت سلیمان بن داود ع با وجود سلطنت و پادشاهی اطعمه لذیذه را بمردم میداد و خود نان جو معاش میکرد و با وجود اینکه خداوند عالم دنیا را از حضرت سید ابرار ص دور کرد بجهتیکه روزها را بگرسنگی و از شدت گرسنگی سنگ بر شکم مبارک می بست و با آنچه بود که خدا اجل محبت و بلا را بسوی انبیا و اولیا و سایر ارباب ولا گردانید هر که درین بزم مقرب تر است جام بلا بیشترش میدهند و همه اینها از ادامت و محبت و ملایمت باشان

تا اینکه در آخرت بنهایت مراتب قرب و سعادت فایز گردند چنانکه پدر مهربان فرزند را از طعامهای چرب و شیرین منع میکند و او را بفصد و حجامت میاندازد و این نه از عداوت با او ست بلکه از راه مهربانی و شفقت است اینجا تامل کن که اگر تو را غلام زنگی متعفنی بوده باشد و ببینی که طعامهای مختلف و حلواهای وافر بر روی هم میخورد و متعرض آن نمیشوی بلکه گاه باشد اگر دیگر هم از تو زیاد بیاید باو میدهی و اگر طفل عزیزی داشته باشی یک دانه خرما در دست او ببینی از او گرفته میفکنی و بادنک ناخوشی که عارض او شود او را از تیغ حجام نشانی پس از این میتوانی که قدر و مرتبه خود را در نزد خدا بدانی و از آنچه گفتیم معلوم شد که هرچه از برای خدا نیست دنیا است و هرچه از برای خدا است دنیا نیست و آنچه در دنیا هست بر سه قسم است اول آنکه نمیتواند شد از برای خدا باشد چون اکل و شرب و نکاح و امثال اینها البته در صورت و حقیقت از دنیا است چون انواع معاصی و محرمات و اصناف تنعم بمباحات و اینها نیز که علی الاطلاق مذموم است دویم آنکه صورت از دنیا است اما حقیقت آن میتواند از برای دنیا باشد و میتواند از برای خدا باشد چون اکل و شرب و نکاح و امثال اینها سوم آنکه صورت آن از برای خدا باشد اما میتواند شد حقیقت آن از برای خدا باشد و هم از برای دنیا چون علم و عمل و طاعت و عبادت که صورت آنها از دنیا نیست اما اگر آنها را از برای خدا تحصیل کند و بجا آورد از دنیا نخواهد بود اما اگر غرض از آن جاه و منصب و شهرت باشد از دنیای ملعونه خواهد بود

فصل دانستی که دنیا عبارتست از هر چیزیکه در آن از برای بنده پیش از مردن نصیبی هست خواه نعمت و مال باشد یا منصب و جاه یا متابعت شهوت شکم و فرج یا طلب علو و برتری و تکبر یا انتقام و غضب و تشفی غیظ یا غیر اینها و بالجمله از برای دنیا شعب و فروع بیحد است ولکن اعظم آفات آن که متعلق بقوه شهویه است مالست زیرا که هر زنده بآن محتاجست و از برای مال فواید بسیار و آفات و غوائل بیشمار است و تمیز خوب و بد آن در نهایت صعوبت و اشکالست زیرا که از نبودن مال صفت فقر و احتیاج هم میرسد و در بودن آن صفت غنا و ثروت حاصل میشود و این دو صفتی هستند که خداوند کار خود را بانها امتحان میفرماید و از برای فقر دو حالت متصور است حرص و قناعت یکی محمود و دیگری مذموم است و حریص بر دو قسم است یکی حریصیست که حرص آن بکسب و صنعت گردیدت بدون طمع در مال مردم و دیگر حریصیست که حرص او بگرفتن مال مردم بظلم یا بگدائی و سئوالست و هر دو طایفه هلاکند کو طایفه آخر بدتر از اول باشند و از برای غنا نیز دو حالت امساک و بذل یکی ممدوح و بذل هم بر دو نوعست میانه روی و اسراف اول محمود و ثانی مذموم و غیر اینها و جمع این امور اموری هستند که فهمیدن آنها مشکلست و کسیکه طالب مال باشد باید اول تمیز میان نیک و بد اینحالات بکند و طریقه نیک از اینها پیش نهاد خود سازد تا نجات یابد

فصل چون دانستی که یکی از شعب دنیا مالست پس بدانکه در قرآن و احادیث مذمت مال و بدی محبت آن بسیار وارد شده است خداوند عالم میفرماید یا ایها الذین امنوا لا تلهکم اموالکم ولا اولادکم عن ذکر الله ومن یفعل ذلک فاولئک هم الخاسرون یعنی ای کسانیکه ایمان آورده اید مشغول نسازد مالهای اولاد شما شما را از یاد خدا و کسانیکه چنین کنند ایشانند زیانکاران و باز میفرماید انما اموالکم و اولادکم فتنة یعنی جز این نیست که اموال و اولاد شما فتنه اند از برای شما که بآنها شما را امتحان میکنیم و حضرت رسول صلعم فرمودند که دوستی مال و بزرگی نفاق را میرویاند همچنانکه آب گیاه را میرویاند و فرمود که دو گرگ ضیاد که داخل حصار گوسفندی میشوند بقدر گوسفند آنرا فاسد نمیکنند که دوستی مال و جاه دین مسلمانرا فاسد میکنند و فرمود بدترین امت من مالداراانند و فرمودند که دوستداران فرزند آدم سه چیز است یکی تا وقت مردن با او ست و آن مال اوست یکی دیگر تا لب گور همراه او میآید و آن اهل و عیالست سوم تا عرصه محشر همراهی میکند و آن اعمال است و فرمودند که چون روز قیامت شود صاحب مال را بیاورند که مال خود را بمصرفیکه خدا فرموده است رسانیده است و مال او نیز در پیش روی او میآید و چون بصراط میرسد هر جا که میایستد و رفتن بر او مشکل میشود مال او گوید بگذر که توحق خدا را در من ادا کردی پس دیگری را بیاورند که اطاعت خدا را نموده و مال او در پشت سر او میآید چون بصراط رسد هر جا که ایستد مال او گوید وای بر تو که در حق خدا کوتاهی کردی پس چنین خواهد گفت تا بجهنم افتد و هلاک شود و نیز از انحضرت مرویست که دینار و درهم بهلاکت افکندند کسانیرا که پیش از شما بودند و شما را نیز هلاک خواهند نمود و در حدیثی دیگر از انحضرت مرویست که در روز قیامت مردی را بیاورند که از حرام در دنیا مال جمع نموده باشد و در حرام صرف کرده باشد پس امر شود که او را بجهنم افکنند و دیگری را بیاورند که مال از حلال جمع کرده و در مصرف حرام خرج نموده خطاب رسد که او را بجهنم برند و مردی را بیاورند که مال از حرام جمع کرده و بمصرف حلال خرج کرده خطاب رسد که او را هم بجهنم افکنند پس مردی را بیاورند که مال از حلال تحصیل کرده و بحلال خرج کرده باشد خطاب رسد که او را باز دارید شاید در مطالبه حساب هر یک از امور بجهه براو واجب شده است رسیده باشند مثل نماز از وقتش بیرون آمده باشد یا کوتاهی در رکوع و سجود یا وضو یا آن نموده باشد عرض کند که پروردگارا من مال را از حلال کسب کردم و بحلال خرج کردم و هیچیک از واجبات تو را در آن ضایع نکردم خطاب رسد

شاید کوتاهی و منع نموده باشد حق کسانیرا که من امر کردم که بدیشان ادا کنی از خویشان و ایتام و مساکین و راه گذران عرض کند که پروردگارا هیچ حقیرا که امر فرموده بودی ضایع نکردم خطاب رسد شاید بسبب تجمل بر امثال و اقران خود فخر نموده باشد و بر کسی با جامه مباهات نموده باشد عرض کند که پروردگارا چنین عملی نیز نکردم در اینوقت آن جماعت حاضر میشوند و در مقام مخاصمه بر میآیند و میگویند خداوندا مال باو عطا کردی و او را غنی گردانیدی و باو فرمودی که بما بدهد اگر از جواب مخاصمه ایشان بر آمد و معلوم شد که حق آنها را داده و هیچ فخر و مباهاتی نکرده و واجبی از او ضایع نشده خطاب میرسد که بایست و بیاد بیاور شکر نعمتیکه بتو عطا فرمودیم از آنچه خورده و آشامیده و لذتیکه یافته آه آه ایجان برادر کسیکه مدخل و مخارج او حلال و همه واجبات خود را بجا آورده باشد و حقوق الهیه را ادا نموده باشد باید وقت محاسبه او را بپرسند پس آیا چگونه خواهد بود حال امثال ما که غرق فتنه دنیا گشته ایم و خود در الحلال و حرام آن غلطیده ایم نه از شبهات آن اجتناب میکنیم و نه از شهوات آن و نه از اموالش میگذریم و نه از آلایش لقمهای گرسنه در جوار ما سر ببالین مینهند و انواع اطعمه را میخوریم و شکر آن نمیبریم داریم آه چه بزرگ خواهد بود مصیبت ما و چه عظیم خواهد بود بلیه با ساحت تنهائی ما که با ما چه قدر اند و بها و مانیها که از برای ما باشد در وقتیکه هیچ سودی نبخشد نمیدانیم که دنیا با ما چه خواهد کرد و فردا در حضور پادشاه قهار از عهده جواب چگونه بر خواهیم آمد خوشا حال کسانیکه از دنیا محروم و بی نصیبند شعر از زبان سوسن آزاده ام آمد بگوش   کاندرین دیر کهن کار سبکباران خوش است   حافظا ترک جهان گفتن طریق خوشدلیست   تا نپنداری که احوال جهانداران خوشست   و از چه بود که بعضی از اصحاب حضرت سید مختار صلعم گفت که راضی نیستم روزی هزار مثقال طلا از حلال کسب کنم و در راه خدا صرف کنم با وجود اینکه از هیچ عبادتی مرا باز ندارد گفتند که چرا گفت میترسم از اینکه روز قیامت مرا باز دارند و بپرسند از کجا آوردی و بچه مصرف رسانیدی پس سزاوار مومن آنست که خود را در دنیا آلوده نسازد و بقدر کفاف از دنیا بساند و اگر مال باو برسد بجهه خود پیش بفرستد که اگر بعد بماند مفاسد و آفات بسیار دارد سعدی برگ عیشی بگور خویش فرست   کس نیارد ز پس تو پیش فرست   مرویست که مردی بحضرت پیغمبر صلعم عرض کرد که چرا من شوق بمرگ ندارم حضرت فرمود آیا مالی داری عرض کرد بلی یا رسول الله فرمود مال خود را پیش از خویش بفرست زیرا که دل هر کسی همراه مال او ست اگر پیش فرستاد بخواهد زود بآن برسد و اگر گذاشت میخواهد با آن باشد حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه درهمی بدست گرفتند و فرمودند تا تو از دست من بیرون نروی نفعی بجهه من نداری و در بعضی روایات رسیده که اول روزیکه سکه دینار و درهم زده شد شیطان آنها را برداشت و بر روی خود گذارد و بوسید و گفت هر که شما را دوست دارد بنده بر حق منست بعضی از بزرگان گفته اند دو مصیبت است از برای بنده در مالش در وقت مردن که اولین و آخرین مثل آنها را نشنیده اند یکی آنکه همه آنها را از او میگیرند دیگر آنکه محاسبه همه آنرا از او میخواهند و مخفی نماند که همچنانکه در آیات و اخبار مذمت بسیار از برای مال رسیده همچنین مدح آن نیز وارد شده است خداوند آنرا در قرآن کریم خیر نامیده است و پیغمبر صلعم فرمود خوب چیزیست مال صالح از برای مرد صالح و جمیع اخباریکه در ثواب صدقه دادن و مهمانی و سخاوت و حج و غیر اینها از چیزهائیکه تحصیل آنها بمال بسته است رسیده دلالت بر خوبی مال میکند و تفریق این اخبار آن است که مال میتواند شد که وسیله وصول بسعادات اخرویه و فوز بدرجات علیه گردد و ممکنست که بواسطه رسیدن بمقاصد فاسده که سد راه علم و عمل و حجاب سعادت ابد شوند پس هر مالیکه بمصرف اول رسد ممدوح و مستحسن و آنچه بمصرف دویم رسد مذموم و مستهجن است و اخباریکه دلالت بر مدح آن میکند بر اول محمول و آنچه دلالت بر مذمت آن میکند حمل بر دویم میشود و چونکه اکثر طباع بنی آدم پیروی شهوات نفسانیه مایل و آن بواسطه مال حاصل میشود و از جهت زاید بر قدر کفاف آن در محل خطر و ضرر از آن بهتر است و طوایف انبیاء و خیل اولیاء از شر آن پناه بخدا و ندمنان بر ند حتی اینکه حضرت پیغمبر آخر الزمان صلعم عرض کرد پروردگارا قوت آل محمد را بقدر کفاف کن و فرمود خداوندا از زندگانی عطا کن چون زندگانی مسکینان و میران چون مردن مسکینان

فصل از آنچه گذشت روشن شد که مال مانند مار است که هم در آن زهر است و هم تریاق و مفاسد آن زهر و فوائدش تریاقست و هر که آنرا بشناسد میتواند از شر مال احتراز و خیر از آنرا تحصیل نماید و بجهه این مطلب میگوئیم اما مفاسد مال بر دو قسمت مفاسد دنیائی و اخروی اما مفاسد دنیائی از جمله آنها شدتی است که ملاحظه میشود که اغنیاء و مالداران بآن مبتلا و گرفتارند از ترس و بیم و حزن و اندوه و هم و غم و پریشانی خاطر و تفرقه احوال و تلخی عیش و زحمت در تحصیل مال و محافظت و نگاهبانی و دفع دزد و ظالم و حاسدان آن آری شعر خوش فرش بوریا و گدائی و خواب امن   کین عیش نیست در خور اورنگ خسروی   و اما مفاسد دینیه آن سه نوعست اول اینکه باعث ارتکاب معاصی میشود زیرا که بواسطه آن قدرت بر معاصی حاصل و وصول بانها آسان میگردد پس هرگاه شهوت معصیت بحرکت آید و انسان خود را بر آن ببیند بسهولت بآن تواند رسید و مسامحه کند داخل آن شود و گناه از او سر زند و اما اگر مایوس از امکان آن باشد و قدرت بر آن نداشته باشد داعیه او منقطع میشود و از جمله آنکه

یکی از اسباب عصمت از معصیت عدم قدرت بر آنست پس کسیکه بواسطه آن بر گناه قادر باشد اگر مرتکب آن شد هلاک میشود و اگر مرتکب نگردد و صبر کند آن نیز شدت و زحمتیست زیرا که صبر با وجود قدرت نیز بسیار شدید است دویم آنکه باعث غرق خوش گذرانیدن و فرو رفتن بنعمتها میگردد زیرا که هیچ آنکه می بینیم غالب آنست که مالداران مشغول تنعم میشوند و بخوش گذرانی الفت و عادت میکنند و نمیتوانند از نعمتها بگذرند و هر یک لذتیرا که یافتند میل بلذت دیگر از عقب آن میآید و چون باین معتاد شده بخوش گذرانیدن عادت کردند و بسا باشد که از حلال میسر نگردد پس دست بمال شبهه دراز میکنند و بتدریج از آن تجاوز نموده بحرام میافتند و فرو میروند و باین سبب بانواع اخلاق رذیله از کذب و نفاق و ریا و حسد و غیر اینها مبتلا میگردند و بسیار کم اتفاق میافتد که کسی صاحب مال و ثروت باشد و بخوش گذرانیدن و تنعم عادت نکنند و در صدد آن نباشد و کسیکه انواع اطعمه لذیذه و لباسهای فاخره از برای او میسر باشد کجا میتواند آنها را ترک کند و بنان جو و جامه کهنه قناعت کند آری ایشان کسیت که صاحب نفس قوی قدسیه باشد مانند سلیمان بن داود علیهما السلام و امثال او و علاوه بر اینکه بعد از آنکه مال آدمی بسیار شد محتاج باعوان و انصار میگردد و سر و کار او با مردم میافتد و کسیرا که سر و کار با اهل دنیا باشد چاره ندارد که با ایشان بنفاق و دوروئی سلوک نماید با وجود اینکه سر و کار با اهل دنیا داشتن باعث عداوت و حسد و کینه و کبر و ریا و غیبت و بهتان و سخن چینی و سایر معاصی میگردد و اینهمه از شومی مال و احتیاج بحفظ و اصلاح آن بهم میرسد سوم و آن مفسده ایست که هیچ صاحب مالی از آن خالی نیست و آن اینست که محافظت مال و انجام دادن امور متعلقه بآن آدمیرا از یاد خدا باز میدارد و هر چه آدمی را از یاد خدا غافل میشود نیست مگر خسران و وبال و از اینجهة فرموده اند در مال سه آفتست یکی آنکه آنرا از غیر وجه حلال تحصیل کنی عرض کردند که اگر از ممر حلال بدست آید فرمود آفتی دیگر دارد که آنرا در غیر موقعش صرف کنی عرض کردند اگر در موقعش صرف شود فرمود آفتی دیگر دارد که جابجا کردن و محافظت آن آدمیرا از یاد خدا باز میدارد و باید دانست بیداد و بر ضیعت میشمار زیرا که روح عبادت و حقیقت آن یاد خدا و تفکر در عظمت و جلال او است و اینها میخواهد فارغ و خاطری جمع و بیم و بی اندیشه سود و زیان

نه خیال اینفلان و آنفلان نی بفکر سود و اندیشه زیان

صاحب ده و مزرعه صبح و شام در فکر حساب سرکار و خیانت آن و کوتاهی برزگران در امر مزرعه و زراعت و عمارت آنست و گاهی مشغول فکر منازعه با شرکاء اراضی و قنات و زمانی متوجه خیال خصومت با اهل خراج و مالوجهات و لحظه در یاد گاو و خر و ساعتی در فکر آب و استر و شب در خیال طویله و انبار و روز در کار آبیاری و ... و غیر اینها از افکار بسیار و تاجر مسکین روز و شب با صد فکر قرین گاهی در فکر خیانت شریک و زمانی در تهیه اسباب سفر دور و نزدیک گاه میگوید فلان شریک همه سود را برد و زمانی خیال میکند که مضارب تمام سرمایه را خورد یا فلانکس در عمل کوتاهی کرد یا نه و فلان شخص مال را ضایع نمود یا نه و فلان محاسبه سهو یا درست و فلان حریف در معامله سخت یا سست و در اغلب اوقات در غربت محروم از ... کساد بازار و ... مالش اندوهناک و مهموم و همچنین سایر مالداران و بالجمله فکرهای اهل دنیا را نهایتی نیست و کسیکه بجز قوت شب و روز خود ندارد و زیاد از آنرا نمیطلبد از همه اینخیالات فارغ و از جمیع این آفات سالمست حافظ

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

و اما فواید مال پس آن نیز بر دو قسمست دنیائی و آخرتی اما فواید دنیائی آن چیزهائیست که فایده آن پیش از مرگ ظاهر میشود مثل خلاصی از ذلت سؤال و مذلت عیال و خواری و پستی و حقارت و تهیدستی و عزت و بزرگی در میان مردمان و بسیاری دوستان و اعوان و حصول وقع و اعتبار در دلها و امثال اینها و اما فواید آخرتی آن سه نوعست اول اینکه صرف خود نماید از برای جا آوردن عبادت و قوت یافتن بر طاعت و ستر عورت و حج و جهاد و امثال اینها دویم آنکه بمصرف مردمان برساند یا بجهت فقر و استحقاق ایشان و ثواب این ظاهر و روشنست یا بجهة رعایت شان و مروت خود و زیادتی صداقت و محبت مردمان مانند مهمانی کردن و هدیه دادن و اعانت مردمان نمودن و نحو اینها و از برای هر یک اینها ثواب بسیار در اخبار بیشمار رسیده است و فقر و استحقاق در ثواب اینها شرط نیست بلی شرط ثواب در اینها قربت است یا از برای محافظت آبروی خود و دفع شر ظالم و بستن زبان هرزه گویان و امثال اینها و این نیز موجب ثواب میشود حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند هر مالیرا که آدمی بجهة محافظت آبروی خود صرف کند حکم صدقه دارد یا بکسی دهد که خدمت او را کند و شغلیکه باو رجوع کند بانجام رساند و شکی نیست که این نیز از امور متعلقه باخرتست زیرا که کارهائیکه انسان بجهة زندگانی بآن محتاجست بسیار است و اگر همه را خود متوجه شود از ذکر و فکر و عبادت و طاعت باز ماند سوم آنکه آنرا بمصرف خیرات جاریه و باقیات الصالحات رساند از ساختن مسجد و مدرسه و رباط و پل و اجراء قنوات و نوشتن قرآن و کتاب و نشاندن اشجار و امثال اینها از خیرهائیکه بعد از آدمی باقی میماند و مدتها روز بروز ثواب آن عاید میگردد و باعث

بندگان خدا از خوبان و صلحا میشود و اسم آدمی بخیر مذکور میگردد فصل هر که خواهد از مفاسد مال نجات یابد باید چند چیز را مراعات نماید اول غرض از مال داشتن و فایده آن و سبب آفریدن آن و علت احتیاج بآنرا بفهمد تا در طلب زیادتر از قدر حاجت بر نیاید دویم اینکه جهة مدخل آنرا ملاحظه نماید و از حرام بلکه مشتبه اجتناب کند و همچنین از مداخلیکه مکروه هستند یا باعث نقص مروت و زوال حریت نفس اند سیم اینکه در خرج مراعات کند و در آن اقتصاد یعنی میانه روی کرده از برای اقتصاد حضرت رسول صلعم فرمود که محتاج نشد هر که در خرج میانه روی کرد و از برای اقتصاد در خوراک و پوشاک و مسکن سه درجه است ادنی و وسطی و اعلی و ظاهر اینستکه میل بطرف ادنی بهتر و اولی باشد تا تا روز قیامت از جمله سبکباران بوده باشد چهارم آنکه آنرا بمصارف حقه خرج کند و در باطل صرف نکند که گناه خرج نمودن بباطل با کسب کردن از حرام یکسانست پنجم آنکه نیت خود را در کسب و خرج و جمیع وجوه و اقتصاد خالص کند پس آنچه را تحصیل میکند بجهة استعانت بر امر آخرت ضروری باو برساند از اینجهت حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمود که هرگاه مردی جمیع آنچه در روی زمین است جمع کند و در آن نیت قربت داشته باشد او از جمله زاهدینست و اگر همه را دست بردارد و از برای خدا نباشد زاهد نیست پس لایق مؤمن که هر کاریکه میکند از برای خدا کند تا آنکه از برای او عبادت باشد پس هر که از مال بقدر حاجت خود و عیال ضبط و فاضل آنرا صرف برادران مؤمن خود کند اکسیریست که تریاق مال را گرفته و زهر آنرا برگرفته است و بسیاری مال ضرر باو نمیرساند و لکن اینکار هر کسی نیست و از برای همه کس میسر نه بلکه این شان انبیاست که او را دیده بینا و دل دانا و قوت دین و کمال یقین بوده باشد و اینچنین کسی هرگاه جمیع مال عالم از برای او جمع شود او را از یاد خدا مشغول نمیسازد و بهلاکت نمیرساند حافظ

آشنایان ره عشق درین بحر عمیق غرقه گشتند و نگشتند بآب آلوده

اما عامیکه خواهد در مالداری خود را شبیه باین اشخاص نماید مانند طفلیست که افسونگری صاحب وقوف ماری را بگیرد که تریاق آنرا بکشد طفلی آنرا ببیند و شکل مار و خط و خال و نرمی آن در نظر او جلوه کند و اقتدا بافسونگر نموده ماری را بگیرد دفعتا او را بکشد بلی فرق میان کسیکه مار او را کشته باشد و کسیکه مال او را کشته باشد اینست که کشته مار در همانحال میفهمد اما کشته مال بسا باشد که نداند که کشته شده و وقتی بفهمد که دیگر سودی ندارد آری اگر کور میتواند که مانند بینا بکنار دریا و قلهای کوه و بیشها و جنگلها راه رود عامی جاهل نیز میتواند مانند عالم دیندار کامل مال بسیار داشته باشد و از مفاسد آن نجات یابد فصل بدانکه ضد محبت دنیا و مال را زهد گویند و اعتبار نیست از دل برداشتن از دنیا و ... بر آن و اکتفا کردن بقدر ضرورت از برای حفظ بدن یا عبادت و پشت کردن بدنیا و روآوردن باخرت بلکه از غیر خدا قطع نظر کردن و رو آوردن بخدا و این بالاترین درجات زهد است پس هر که دل بردارد از هر چیزیکه غیر از خداست حتی از بهشت و قصور و حور و غلمان و غیر از خدا چیزی را نطلبد و بجز او را نخواهد زاهد مطلقست و اگر دست از دنیا بردارد بطمع بهشت و آنچه در آنست از حور و غلمان و فواکه و بستان و ترس از آتش جهنم و مار و عقرب آن نیز زاهد است اما مرتبه او از اول پست تر است و کسیکه همین بعضی از لذات دنیویه را دست بردارد مثل اینکه مال را ترک کند اما جاه را طلبد یا در خوراک بقدر قلیلی اکتفا کند اما بلباس فاخر و تجمل و زینت نماید او را مطلقا از زهد نصیبی نه و نام زاهد بر او روا نیست و از آنچه گفتیم معلوم شد که مرتبه زهد در وقتی حاصل میشود که باعث ترک دنیا و پستی و حقارت آن باشد در جنب آنچه میطلبد از آخرت یا قرب بخدا پس کسیکه دنیا را ترک کند بجهة اینکه دستش بآن نرسد یا بجهة غرضی دیگر از اغراض دنیویه مثل تحصیل نام نیک یا دست آوردن دلهای مردم یا شهرت بجود و سخاوت و جوانمردی و کرامت یا بجهة کم کردن تحمل بار زحمت و امثال اینها زاهد نیست و اصلا مرتبه زهد از برای او نیست و مخفی نماند که صفت زهد یکی از منازل راه دین و بالاترین مقامات سالکین است پروردگار عالم در کتاب کریم خود میفرماید و لا تمدن عینیک الی ما متعنا به ازواجا منهم زهرة الحیوة الدنیا لنفتنهم فیه خلاصه معنی آنکه چشم مدار بسوی آنچه ما داده ایم از زینتهای زندگانی دنیا ببعضی از اصناف مردم تا امتحان نمائیم ایشانرا و آزمایش کنیم و دیگر میفرماید من کان یرید حرث الدنیا نؤته منها و ما له فی الآخرة من نصیب هر که حاصل دنیا را میخواهد باو میدهیم و دیگر در خانه آخرت نصیبی از برای او نیست و از رسول خدا صلعم مرویست که هر که داخل صبح میشود و فکر او کار دنیا و همت او مقصور دنیا باشد خدا بر او کار را مضطرب و متفرق میسازد و شغل او را پراکنده میکند و فقر و احتیاج او را در مقابل او میدارد و او از دنیا زیادتر از آنچه از برای او مقدر شده است باو نمیرسد و هر که داخل صبح شود و فکر و همت او امر آخرت باشد خدا امر او را جمع میسازد و شغل او را از برای او محافظت میکند و دل او را غنی و بینیاز میکند و دنیا را خوار و ذلیل نزد او بنیاد در د او فرمود هر بنده را که دیدید که خدا باو خاموشی و زهد در دنیا عطا فرموده است باو تقرب جوئید که باو القای حکمت و دانائی از مبادی فیاضه میشود و نیز فرمود که هر که خواهد خدا او را علم دهد بیدرس خواندن و هدایت کند بیراهنمائی پس در دنیا زهد کند و قطع علاقه کند در دنیا و نیز فرمود که دل از دنیا بردار تا خدا ترا دوست دارد و دل را از آنچه در دست مردمست بردار تا مردم ترا دوست دارند و

از آنحضرت مرویست که زود باشد که بعد از من طایفه بیایند که پادشاهی از برای ایشان مستقر نشود مگر بقتل و تجبر و غنا از برای ایشان حاصل نگردد مگر ببخل و دوستی و محبت بیکدیگر بهم نرسانند مگر بمتابعت هوا و هوس آگاه باشید که هرکه آن زمانرا دریابد و بفقر صبر کند و حال آنکه قدرت بر جمع مال داشته باشد و بادشمنی مردم با او صبر کند باوجود اینکه قدرت بر محبت ایشان داشته باشد و بر ذلت و خواری صبر نماید باوجود اینکه بر تحصیل عزت قادر باشد و اینهمه بجهة خدا تعالی باشد خدا ثواب پنجاه صدیق باو کرامت میفرماید و فرمود که هرگاه نور داخل دل شود دل سینه گشاده و وسیع میگردد عرض کردند که نشانی از برای این هست فرمود بلی پهلو تهی کردن از سرای غرور و رو آوردن بخانه بهجت و سرور و مستعد مرگ شدن پیش از رسیدن آن روزی فرمود از خدا شرم کنید بنحویکه باید عرض کردند ما شرم میکنیم از خدا فرمود پس چرا میسازید چیزی را که از آن سکنی نمیکنید یعنی زاید بر سکنای شما است و چرا جمع میکنید چیزی را که نمیخورید جماعتی بر آنحضرت وارد شدند و عرض کردند که ما از اهل ایمانیم حضرت فرمود علامت ایمان شما چیست عرض کردند که چون بلائی بما رو آورد صبر میکنیم و چون نعمتی بما رسد شکر میکنیم و راضی هستیم بقضای خدا و دشمنان خود را مصیبتیکه با ایشان رسد شماتت نمیکنیم حضرت فرمود هرگاه چنین هستید پس جمع نکنید آنچه را که نمیخورید و بنا مکنید آنچه را که در آن ساکن نمیشوید و در چیزیکه عاقبت باید گذاشت و رفت بر یکدیگر حسد نبرید مرویست که روزی بعضی از زنان حضرت صه از بسیاری گرسنگی که باآنحضرت مشاهده کرد بگریه افتاد و عرض کرد که یا رسول الله آیا از خدا نمیطلبی که ترا طعامی فرستد فرمود بخدائیکه جان من در قبضه قدرت اوست اگر از خدا مسئلت نمایم که کوههای دنیا طلا کرده و هرجا روم با من روانه کند هرآینه میکند ولکن من اختیار کردم گرسنگی دنیا را بر سیری آن و فقر دنیا را بر غنای آن و حزن و اندوه دنیا را بر فرح و شادی آن بدرستیکه دنیا سزاوار محمد و آل محمد نیست و خدا از برای پیغمبران اولو العزم راضی نشد مگر صبر بر ناخوشیهای دنیا و کناره کردن از لذات آن پس از برای من راضی نشد مگر اینکه تکلیف کرد مثل آنچه با ایشان تکلیف کرد و فرمود فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرسل یعنی صبر کن بنحویکه اولوا العزم از پیغمبران صبر کردند و بخدا قسم که چاره بغیر از اطاعت ندارم و بخدا قسم که صبر میکنیم بقدر توانائی و طاقت خود بنحویکه ایشان صبر کردند و فرمود که پیغمبران پیش از من بودند که بعضی از ایشان بفقر مبتلا شدند بنحویکه بغیر عبائی نمییافتند و بعضی مبتلا بکشتن شدند و اینها را دوست تر داشتند از اینکه خدا دنیا با ایشان عطا فرماید و فرمود که ایمان بنده کامل نیست تا اینکه کم نامی را دوست تر از شهرت و شناسائی داشته باشد و کم چیزی را دوست تر از بسیاری مال داشتن داشته باشد و نیز از آنحضرت مرویست که پروردگار من فرمود که اگر خواهی سنگهای مکه را از برای تو طلا کنم عرض کردم خداوندا من میخواهم که یکروز گرسنه باشم و یکروز سیر تا در روز گرسنگی ترا بخوانم و تضرع کنم و در روز سیری حمد و سپاس ترا بجا آورم و مرویست که روزی آنحضرت با جبرئیل از مکه بیرون آمدند و بکوه صفا بالا رفتند آنحضرت بجبرئیل فرمود که بخدائیکه مرا بحق مبعوث کرده است که در شام از برای آل محمد صه یک کف گندم برشته ایست و نه آرد جو هنوز سخن حضرت تمام نشده بود که از آسمان صدا و زلزله ظاهر شد بنحویکه حضرت ترسید و فرمودند که آیا قیامت برپا شد جبرئیل عرض کرد که نه این صدای شهپر اسرافیلست که بر تو نازل میشود پس اسرافیل آمد و عرض کرد که خدای عزوجل سخن ترا شنید پس مرا با همه کلیدهای روی زمین نزد تو فرستاد و مرا امر کرد که اینها را بخدمت تو بیاورم و بتو عرض کنم که هرچه خواهی همه کوههای تهامه را از برای تو یاقوت و زمرد و طلا و نقره کنم و ان شئت نبیا ملکا و ان شئت نبیا عبدا اگر خواهی پیغمبری باش پادشاه و اگر خواهی پیغمبری باش بنده پس حضرت فرمود که جبرئیل اشاره کرد که تواضع و فروتنی کن که خدا تعالی فرمود که بهترین و پر نفع ترین دوستان من نزد من مؤمنیست سبکبار که از نماز خود لذت برد و عبادت پروردگار خود را نیکو بجا آورد و در میان مردم گمنام باشد و روزی بقدر کفاف و قناعت باو برسد و بر این صبر کند و چون مرگ براو وارد شود هم میراثش کم باشد هم گریه کنندگان براو و روزی آنحضرت با جمعی از اصحاب بشتر چرانی گذشتند شخصی نزد او فرستادند و شیر طلبیدند آنشخص گفت شیریکه در ظرف دارم از برای شام قبیله است و آنچه در پستانهای شتر است از برای صبح ایشانست حضرت فرمود خداوندا مال و اولاد اینرا بسیار کن و گذشتند تا بشبانی رسیدند کسی نزد او فرستاده شیر خواستند آنشخص آنچه شیر در پستانهای گوسفندان بود دوشید و با آنچه در ظرف خود داشت جمع کرده با گوسفندی بخدمت حضرت فرستاد و عرض کرد که این قلیلی بود که فرستادم چنانچه بفرمائید بیش از این بفرستم حضرت او را دعا کرد که خداوندا بقدر کفاف و قناعت باو روزی کن شخصی عرض کرد که یا رسول الله آنشخص که فرموده ترا رد کرد دعائی کردی که اگر ما طالب آن هستیم و آنرا که خدمتگذاری بجا آورد دعائی فرمودی که همه ما از آن کراهت داریم حضرت امیر سلام الله علیه فرمود که مردم سه طایفه اند زاهد و صابر و راغب اما زاهد پس همه غمها و شادیهای دنیا را از دل خود بیرون کرده بچیزیکه از دنیا باو برسد شاد نمیشود و نه از چیزیکه از دستش بیرون میرود محزون میشود پس همیشه در استراحت است و اما صابر دل او دنیا را میخواهد و طمع با او

رغبت

رغبت دارد اما هر وقت از برای او میسر شد خود را از آن نگاه میدارد چون بدی عاقبت آنرا میداند و اگر بر دل او مطلع گردی تعجب خواهی کرد از خودداری و پیش بینی و فروتنی او اما راغب باکی ندارد از هرجائیکه دنیا باو رو آورد خواه حلال و خواه حرام و مضایقه ندارد در طلب مال دنیا از هیچ نوعی اگرچه نفس او هلاک شود و حرمت او برود و نیز از آنحضرت مرویست که علامت طالب آخرت آنستکه دل از رغبت چند روزه دنیای فانی بردارد و آگاه باشید که دل برداشتن و زهد هیچ زاهدی در دنیا قسمت او را کم نمیکند و حرص هیچ حریصی بر دنیا آنچه از برای او مقدر نشده زیاد نمیکند پس مغبون کسیست که از نصیب خود در آخرت محروم شود و بلی شعر

کلید گنج اقالیم در خزاین دست — کسی بقوت بازوی خویش نگشاده است

حضرت باقر علیه السلام مرویست که خدا تعالی فرمود که قسم بعزت و جلال و عظمت و بها و بلندی مرتبه خود که هیچ بنده خواهش مرا بر خواهش خود اختیار نکرد در چیزی از امور دنیا مگر اینکه من دل او را غنی و بی نیاز میکنم و شغل و فکر او را منحصر در آخرت میگردانم و آسمان و زمین را ضامن روزی او میگردانم و از برای او بهتر از هر تاجری تجارت میکنم و نیز از آنحضرت مرویست که بالاترین مردم در پیش خدا از قدر و مرتبه کسیست که باک نداشته باشد که دنیا در دست هر کس میخواهد باشد پس هرکه نفس او کرامت و عزتی دارد دنیا در پیش چشم او خوار و بیقدر است و هرکه نفس او خوار و ذلیل است دنیا در نظر او اعتباری دارد و حضرت صادق سلام الله علیه فرمود که زهد کلید در آخرت و بیزاری از آتشست و زهد آنست که هرچه ترا از خدا باز دارد آنرا ترک کنی بدون اینکه تأسفی بر فوت آن داشته باشی و نه عجبی بر ترک آن نمائی و نه بانتظار فرجی در دنیا باشی یا خواهی که مردم ترا باینصفت ستایش کنند و بانجه عوض طلبی بلکه ترک آنرا راحت خود دانی و گرفتاری بآنرا آفت شماری و همیشه از آفت گریزان و طالب رحمت باشی و زاهد کسیست که اختیار کند آخرت را بر دنیا و ذلت را بر عزت و سعی در عبادت را بر راحت و گرسنگی را بر سیری و یاد خدا را بر غفلت و بدن او در دنیا و دل او در آخرت باشد و حضرت امام رضا سلام الله علیه فرمود که هرکه صبح و شام کند و بدن او صحیح باشد و از کسی مضطرب و خائف نباشد و قوت شبانه روز خود را داشته باشد گویا که همه دنیا از برای او جمعست و شک در این نیست پس خوشا بحال کسیکه دل بدنیا نبندد و زهد را اختیار کند و همینقدر بس است در فضیلت زهد که همه انبیا و اولیا باینصفت موصوف بلکه اشهر صفات ایشان بود و هیچ پیغمبری مبعوث نشد مگر اینکه زاهد بود و اگر نه این بودی که قرب پروردگار و نجات در دار قرار با آن موقوف بدی عظماء نوع انسان و برگزیدگان خداوند منان و آگاهان از حقیقت کار و دانایان اسرار بر خود چنین تنگ نگرفتندی نگاه کن باحوال کلیم الله موسی بن عمران علیه السلام که بی واسطه با خدا سخن گفتی و انوار تجلی را دریافتی چگونه در دنیا زندگانی کرد غالب قوت او گیاه زمین و برگ درختان بود و از کثرت ریاضت و زحمت چنان لاغر و ضعیف شده بود که سبزی علفیکه خورده بود از ظاهر شکم مبارکش نمایان بود و نظر افکن برفتار روح الله عیسی علیه السلام که آفریدگار عالم بیواسطه مس بشری او را از مریم بوجود آورد ببین که جامه او همیشه از موی بود و خوراک او برگ درختان و علف صحراها نه او را فرزندی که از مردنش بترسد و نه خانه که از خرابی آن اندیشد هیچ روزی قوت فردا را از برای خود ذخیره نکردی و هیچ مسکنی نداشتی هرجا که شام شدی خوابیدی روزی در بیابان باران و رعد و برق او را گرفت در هر طرف بطلب پناهی روان شد که خود را بجائی رساند خیمه از دور پیدا شد بآنجا آمد زنی تنها در آنجا دید شرم کرد از آنجا گذشت در کوهی بغاری رسید داخل آن غار شد دید شیری در آنجا ماوی دارد در آنجا نتوانست و دست بر آن شیر کشید و عرض کرد الهی هر چیز را جا و ماوائی دادی و از برای من ماوائی مقرر نفرمودی خطاب رسید که ماوای تو در مستقر رحمت است چون روز قیامت در آید تزویج کنم با تو هزار حور العین که همه آنها را بدست خود آفریده ام و چهار هزار سال که هر روزی از آن برابر تمام عمر دنیا باشد از برای تو عروسی کنم و مردم را در عروسی تو اطعام نمایم و امر فرمایم منادی را که ندا کند که کجایند زاهدان در دنیا تا ببینند عروسی زاهد مطلق عیسی بن مریم را و بشنو احوال یحیی علیه السلام را که بغیر از بوریا چیزی نپوشید و از درشتی پوست بدن او سوراخ سوراخ شدی روزی مادرش درخواست کرد که جبه از پشم بپوشد تا اندکی بدن او باستراحت افتد چون آنرا پوشید وحی رسید که ای یحیی دنیا را اختیار کردی پس گریست و آن جبه را افکند بجامه اول عود نمود و بعد از این دیده بگشا و نظر کن در طریقه و رفتار حضرت پیغمبر آخر الزمان صلی الله علیه و آله و سلم که واسطه وجود زمین و آسمانست و زهد آنحضرت را ملاحظه کن که بعد از بعثت در مدتیکه آنسرور در دنیا بود هیچ صبح آنحضرت و اهل بیتش سیر نشدند مگر اینکه در شام گرسنه بودند و هیچ شامی سیر نشدند مگر اینکه صبح از گرسنه بسر بردند و آنحضرت و اهل بیت او خرمای سیر تناول نفرمودند مگر بعد از فتح خیبر و خواب آن بزرگوار بر روی عبائی بود که از او دو ته کردی بود بر روی آن خوابیدی شبی آنرا چهار تا کردند و حضرت بر آن خوابید چون بیدار شدند فرمودند مرا از بیداری شب باز داشتید باری عبا را بر دارید و دو تا کنید و بسی اتفاق افتاد که آن برگزیده خدا جامه خود را پیوند کرده بود که بشنید که بلال اذان نماز

کفش و حضرت جامه دیگر نداشت که بپوشد و بنماز بیرون رود و زهد زاهد علی الاطلاق و سرور آفاق حضرت امیر مؤمنان صلوات الله و سلامه علیه از آن مشهورتر که محتاج ببیان بوده باشد و در نزد دوست و دشمن بصحت پیوسته که آنحضرت هرگز از غذا سیر نخوردند و ریزهای نان جو که خورد شده بود میخوردند و نان خورش نمیخوردند و اگر میخوردند منحصر بود به نمک و سرکه و اگر از آن ترقی مینمودند قدری شیر میخوردند و آنحضرت را انبانی بود که ریزهای نان جو را در آن میگذاشت سبوس جو در انبود از آن میل میفرمودند و گاه بود که شبانه روزی یک کف از همان سبوس که بدهن میرسانیدند اکتفا میفرمودند و پیوسته جامه درشت و کهنه میپوشیدند که مشتمل بر پینه های بسیار بود و گاهی جامه خود را بلیف خرما پینه میفرمودند و گاهی پاره پوستی کهنه و مکرر میفرمودند علی را از زینت دنیا بیکار است و چگونه خود را راضی کنم بلذتیکه فانیست و نعمتیکه غیر باقی است و همچنین زهد ائمه راشدین سلام الله علیهم و اکابر صحابه و تابعین و غیر ایشان از بزرگان دین و علماء صالحین در کتب احادیث و تواریخ مسطور و در السنه و افواه مذکورست حتی اینکه بعضی از ایشان بوده اند که پنجاه سال یا شصت سال که مدت حیوة ایشان بوده جامه خواب نیفکندند و دیگی از برای ایشان بر سر آتش ننهادند و فرش بر روی زمین نیفکندند و اهل خانه خود را بساختن طعامی امر نکردند بلکه شبها را بپا ایستادند و رخسارهای خود را بر زمین فرش کردند و آب دیدهای ایشان بر رخسار جاری و با پروردگار در مناجات و زاری بودند یکی از سلاطین ده هزار درهم از برای یکی از بزرگان دین فرستاد آنرا رد کرد عیال با او بگفتگو آمدند گفت مثل من و مثل شما مانند شخصی است که گاو کاری داشت و با آن زراعت میکرد چون پیر شد و از کار افتاد آنرا ذبح کرد تا از پوست آن منتفع گردد و همچنین شما میخواهید مرا در این پیری ذبح کنید پس اگر بمیرد بهتر است از اینکه مرا ذبح نمائید و زهد بعضی بمرتبه بود که در تابستان گرم که بعبادت ایستادی مکانی طلب کردی که نسیم سحر بانجا نوزیدی تا مبادا از آن اندکی افاقه از برای او حاصل شود و دیگری را سبوئی بود شکسته که آب در آن بود که آنرا از آفتاب برنمیداشت تا آب گرم را بیاشامد و نفس کش که لذت آب سرد را یابد پس مفارقت از دنیا را و مشکلست پس ای دوستان از مستی هوا و هوس هشیار شوید و غفلت میان دنیا و آخرت بشناسید و متابعت آنانی کنید که از حقیقت حال آگاه هستند و خود را از لذتهای فانیه دنیا بازگیرید جانی اگرچه این برادر را چند روزی پیش نیست و باید که وقتی زمان آن بسر میرسد یا چشم برهم میزنی رفته است شعر

عمری که بود پنجاه یا شصت چه باید صد گره بر باد بستن

نه پنجه سال اگر پنجه هزار است سرش بر نه که هم ناپایدار است

چه سود در جهان پاینده چیزی نیرزد ملک عالم یک پشیزی

باحوال یاران و برادران و دوستان و رفتگان ملاحظه کن که همگی رفتند و در زیر خاک خفتند از آنچه اندوختند با خود چه بردند و بکه سپردند و از عیش و تنعم چه طرف بستند و چه ثمر چیدند تو گوئی خوابی بود یا خیالی لمؤلفه

ره بین چو بگذشتند ز ما کار رفیقان پیار و یاران پار

رفتند و رفت از جهان نامشان نیارد کسی یاد ز ایامشان

شب و روز بیما بیاید بسی که از روز ما یاد نیارد کسی

بسی دوستان بر زمین پا نهند که بر خاک یار سر پا نهند

بیاید بسی در جهان سوک و سور کرا ما خفته باشیم در خاک گور

جهان ای بسی بگذرد صبح و شام که از ما نباشد در ایام نام

دریغا که تا چشم بر هم زنی در این عالم از ما نه بینی تنی

پس ای جان برادر شفقت و رحمت اندک را متحمل شو زیرا که عاقل زحمت چند روز برای استراحت دائمی بر خود گوارا می بیند

فصل چون فضیلت صفت زهد را دانستی و مرتبه او را شناختی بدانکه از برای آن سه درجه است و هفت قسم و درجات آن ادنی و اوسط و اعلی و اقسام آن زهد فرض و زهد سلامت و زهد فضل و زهد معرفت و زهد خائفین و زهد راجین و زهد عارفین است اما درجه اولی که ادنی باشد آنست که دل آدمی میل و محبت بدنیا داشته باشد و لکن ترک کند بمجاهده و مشقت درجه دوم که اوسط است که اگرچه دنیا فی الجمله قدری نظر داشته باشد و لکن او را در جنب نعیم آخرت حقیر شمارد و با آنچه طمع و رغبت دنیا را ترک کند مثل کسیکه یکدرهم نقد را دست بردارد که فردا دو درهم بعاید او شود و صاحب این مرتبه اگرچه ترک دنیا بر آن شاق نیست اما بازچنان میداند که چیزی را دست برداشته است و معاوضه کرده است بلکه چون اندک انتظاری از برای وصول بآخرت ضرور است گاه است عجب بخود کند درجه سوم که درجه اعلی است آنست که دنیا در نظر او مطلقا قدری نداشته باشد و آنرا هیچ بداند و لاشیء شمارد و با آنچه شوق و رغبت از آن کناره کند مانند کسیکه از پشکلی بگذرد و یکدانه یاقوت را بگیرد و همچنین شخصی هیچ نمیداند که معاوضه کرده است و چیزی را دست برداشته است و باعث این مرتبه کمال معرفت بحقیقت دنیا است و آخرت زیرا که صاحب معرفت کامل یقین دارد که دنیا نسبت بآخرت پست تر است از پشکلی نسبت بیاقوت بلکه قطع نظر از آخرت میداند که دنیا خود بغیر از مثل پشکلی چیزی نیست و ارباب معرفت گفته اند که کسیکه دنیا را بجهة آخرت ترک کند مثل کسیست که خواهد داخل خانه پادشاهی شود سگی در در خانه باشد ممانعت کند لقمه نانی پیش آن میندازد و سگ را بآن مشغول گرداند و داخل خانه شود و خود را بخلوت خاص رساینده و غایت تقرب از برای او بهم رسد که حکم او در جمیع مملکت پادشاه نافذ بیند چنین شخصی آیا آن لقمه نان که بسگ داده که آنهم از خوان احسان آن پادشاه بود توقع

عوضی از پادشاه دارد و دنیا چون آن لقمه نانست که اگر آنرا بخورد تا در دهن او بود قلیل لذتی ببرد و بعد از آن ثقل آن در معده اش باقی و آخر نجاست گردد و نسبتی پیدا نشود بلکه نسبت دنیا از برای هر شخصی اگرچه هزار سال عمر کند نسبت بنعیم آخرت بسیار کمتر است از لقمه نان نسبت بمملکت دنیا بلکه [illegible] هزار سال و نعمت تمام دنیا [illegible] قدری نسبت بآخرت هم چند روز کوتاه مشوب بانواع الام و ناخوشیها که همه اینها در نظر [illegible] پیش اعتباری ندارد شعر

آنچه در این سفره خرگهی است کاسه آلوده و خوان تهی است

هیچ نه در محمل و چندین جرس هیچ نه در کاسه و چندین مگس

چشمه سراب است فریبش مخور قبله صلیب است نمازش مبر

بگذر ازین مادر فرزندکش آنچه بدر کف بدان دارش

منزل فانیست قرارش مبین باد خزانست بهارش مبین

اما قسم اول که زهد فرض بوده باشد آنست که جمیع آنچه را خدا حرام کرده است ترک کند و قسم دوم که زهد سلامت باشد آنست که از همه امور مشتبهه اجتناب نماید و قسم سیم که زهد فضل بوده باشد دو نوعست اول آنستکه از زیاده تر از قدر حاجت از حلال احتراز کند اما قدر ضروری از طعام و لباس و مسکن و اساس البیت و زن و آنچه وسیله اینها است از مال و جاه را ترک نکند بلکه از آنها متمتع گردد دوم آنستکه جمیع آنچه نفس از آن متمتع میشود و لذت میبرد ترک نماید اگرچه بقدر ضرورت باشد نه بمعنی اینکه بالمره اینها را ترک کند زیرا که آن ممکن نیست بلکه باینمعنی که آنچه را که مرتکب میشود نه از جهه لذت یافتن باشد بلکه از راه اضطرار و توقف حیات بر آن باشد مانند اکل میته حضرت امام جعفر صادق سلام الله علیه باین نوع از زهد اشاره فرموده اند در حدیثی که میفرمایند زاهد در دنیا کسی است که ترک کند حلال دنیا را از ترس حساب آن و حرامش را از بیم عقاب آن و باین اشاره است آنچه از حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که همه زهد در میان دو کلمه از قرآنست که خدا تعالی میفرماید لکیلا تأسوا علی ما فاتکم و لا تفرحوا بما آتیکم مضمون آنکه تا تأسف نخورید از آنچه در دنیا از شما فوت شود و شاد نشوید از آنچه بشما رو آورد و قسم چهارم زهد معرفت و آن آنستکه ترک کند جمیع ماسوی الله را و قطع علاقه را از آن نماید حتی از جان و بدن خود و مصاحبت با بدن هم از راه الجاء و اکراه بوده باشد و باین مرتبه از حضرت صادق علیه السلام فرمودند که زهد کلید در آخرت و نجات از نارست و آن اینست که ترک کنی هر چیز را که ترا از خدا مشغول کند مخفی نماند که التفات ببعض آنچه ماسوی الله است که از جمله ضروریات است مانند قدر ضروری از لباس و اکل و آمد و شد با مردم و گفتگوی با ایشان و اصلاح مسکن و امثال اینها با این مرتبه زهد منافاتی ندارد زیرا که مقصود از قطع علاقه از دنیا روآوردن بدولت بخدا و این بدون زندگی و حیات متصور نیست و حیات موقوفست بضروریات چند پس هر گاه اقتصار بر این ضروریات نماید بقصد محافظت بدن و استعانت بردن برامر عبادت پروردگار و بندگی چنین مشغول بغیر خدا نخواهد بود و همچنانکه کسیکه در سفر حج راحله خود را علف دهد بجهه اینکه او را بمکه رساند معرض از حج نیست بلی بدنرا در راه خدا بمنزله مرکب دانند در راه حج همچنانکه مقصود از تهیه ضروریات مرکب محافظت آنست از برای اینکه آدمی را بمقصد برساند نه پرورش و لذت بردن آن همچنین باید مقصود از اکل و شرب و لباس و مسکن محافظت بدن باشد بجهه عبادت بخداوند و بندگی او پس بقدریکه محافظت بر آن موقوفست اکتفا کند نه آنکه مقصود تن پروری و تنعم باشد و اگر لذتی بر آن مترتب شود ضرر ندارد بعد از آنکه المقصود بالذات نباشد و بدانکه شکی نیست که تحصیل زیاده تر از قدر آنچه آدمی بآن محتاج است و نگاه داشتن حاصل بر آنچه رفع احتیاج را میکند منافی مرتبه زهد است و اما آنچه بآن احتیاجست در اکل و شرب و لباس و مسکن و اساس البیت و زن و فی الجمله جاهیکه دفع ظلم و ستم از خود کند منافات با زهد ندارد و لکن از برای آنها مراتبی چندست و بعضی از علمای اخلاق گفته است که غایت زهد در خوراکست که زیاده از قوت شبانه روزی را نگاه ندارد و چنانچه زیادتی داشته باشد بمستحقین بذل کند و از ایام نان جو قرار دهد نهایت زهد خواهد بود و لکن بعضی اوقات نان گندم خوردن بلکه یکنان خورش ضم نمودن بشرطیکه از چیزهای بسیار لذیذ نباشد بلکه بعضی وقتها گوشت تناول کردن با زهد منافات ندارد و در لباس اقتصار کند بآنچه از پشم یا پنبه باشد و آنقدر از آنها تحصیل کند که بدن او را بپوشاند و از سرما و گرما او را محافظت کند و اگر دو جامه بلکه سه جامه هم داشته باشد که چون یکی را بشوید دیگری را بپوشد با زهد منافاتی ندارد و از خانه بقدر آنچه که خود و عیال خود را از گرما و سرما و نظر مردم بپوشاند و از فرش و ظرف و دیگ و کوزه و امثال اینها در اساس خانه بقدر رفع حاجت اکتفا نماید و تجاوز بغیر ضروریات نکند بمحض احتمال حاجت یا از راه باطن با احتیاج بآن در سالی یکدفعه اینها را حبس نماید و از زن باینقدر بسازد که صورت قوه شهویه او را بشکند و رفع شاغل ضروریه او را بکند و در خصوص مال باید اگر کاسب باشد بهمینکه بقدر احتیاج آن شبانه روز کسب کرد کسب را ترک کرده مشغول امر دین خود شود و اگر ملکی یا مستغلی داشته باشد شرط زهد آن نیست که آنرا از دست بردارد بلی مقتضای زهد آنست که آنچه از محصول آن از قوت سالیانه زیاده باشد نگاه ندارد و بعضی گفته اند که چنین شخصی احتیاط سالیانه خود را کند از جمله ضعفاء زاهدینست و از درجات عالیه زاهدین بهره و حظی ندارد و غیر

کفش و حضرت جامه دیگر نداشت که بپوشد و بنماز بیرون رود و زهد زاهد علی الاطلاق و سرور آفاق حضرت امیر مؤمنان صلوات الله وسلامه علیه
از آن مشهورتر که محتاج بیان بوده باشد و در نزد دوست و دشمن بصحت پیوسته که آنحضرت هرگز از غذا سیر نخوردند و ریزهای نانی که خورد شده بود و خورده
و نانخورش میخوردند و اگر میخوردند منحصر بود بنمک و سرکه و اگر از آن ترقی مینمودند قدری شیر میخوردند و آنحضرت را انبانی بود که ریزهای نان جو در آنجا
سبوس جو در انبود آنرا میل میفرمودند و گاه بود که شبانه روزی بیک کف از همان سبوس که بدهن میریختند اکتفا میفرمودند و پیوسته جامه در
و کهنه پوشیدندی که مشتمل بر پینه های بسیار بود و گاهی جامه خود را لیف خرما پینه میفرمود و گاهی پاره پوستی کهنه و مکرر میفرمودند علیکم از زینت
دنیا بیکار است و چگونه خود را راضی کنم بلذتیکه فانیست و نعمتیکه غیر باقی است و همچنین زهد ائمه راشدین سلام الله علیهم و اکابر صحابه و تابعین
و غیر ایشان از بزرگان دین و علماء صالحین در کتب احادیث و تواریخ مسطور و در السنه و افواه مذکور است حتی اینکه بعضی از ایشان بوده اند که پنجاه سال
یا شصت سال که مدت حیوة ایشان بوده جامه خواب نیفکندند و یکی از برای ایشان بر سر آتش ننهادند و فرش بر روی زمین نیفکندند و اهل خانه
خود را بساختن طعامی امر نکردند بلکه شبها را بپا ایستادند و رخسارها بخود را بر زمین فرش کردند و آب دیدهای ایشان بر رخسار جاری و با پروردگار
در مناجات و زاری بودند یکی از سلاطین ده هزار درهم از برای یکی از بزرگان دین فرستاد آنرا رد کرد و عیال با او بگفتگو آمدند گفت مثل من
و مثل شما مانند شخصی است که گاو کاری داشت و با آن زراعت میکرد چون پیر شد و از کار افتاد آنرا ذبح کرد تا از پوست آن منتفع گردد و همچنین شما
میخواهید مرا در این پیری ذبح کنید پس اگر بتشنگی بمیرید بهتر است از اینکه مرا ذبح نمائید و زهد بعضی بمرتبه بود که در تابستانی گرم که بعبادت ایستادی ملکاری
طلب کردی که نسیم سحر با نجا نوزیدی تا مبادا از آن اندکی افاقه از برای او حاصل شود دیگری را سبوئی بود شکسته که آب در آن بود که آنرا از آفتاب بر نمیداشت
تا آب گرم را بیاشامد و میگفت کسیکه لذت آب سرد را یافت مفارقت از دنیا بر او مشکلست پس ای دوستان از مستی هوا و هوس هشیار شوید و ضد نیت
بیان دنیا و آخرت را بشناسید و متابعت آنانی کنید که از حقیقت حال آگاه هستند و خود را از لذتهای فانیه دنیا باز گیرید جان من اگر چه این بر تو شاق
اما چند روزی بیش نیست و باندک وقتی زمان آن بسر میرسد تا چشم بر هم میزنی رفته است شعر عمری که بود پنجاه یا شصت چه باید صد گره بر
باد بست نه پنجه سال اگر پنجه هزار است سر شب بر نه که هم ناپایدار است چه بود در جهان پاینده چیزی نیرزد ملک عالم یک پشیزی
با حوال یاران و برادران و دوستان در نگار را ملاحظه کن که همگی رفتند و در زیر خاک خفتند از آنچه اندوختند با خود چه بردند و بکه سپردند
و از عیش و تنعم چه طرف بستند و چه ثمر چیدند تو گوئی خوابی بود یا خیالی لمؤلفه ره بس چو بگذشتند زما کنار رفیقان پار و یاران پار
رفتند و رفت از جهان نامشان نیارد کسی یاد از نامشان شب و روز پیما بیاید بسی که از روزها یاد نارد کسی بسی دوستان بر
زمین یا هند که بر خاک بار سر یا هند بیاید بسی در جهان سوگ و سور که ما خفته باشیم در خاک گور جهان ای بگذرد صبح و شام که از ما نباشد
در ایام نام دریغا که تا چشم بر هم زنی در اینعالم از ما نبینی تنی پس ایجان برادر مشقت و زحمت اندک را متحمل شو زیرا که عاقل زحمت چند
روز برای آنچه استراحت دائمی بر خود گوارا میبیند فصل چون بفضیلت صفت زهد را دانستی و مرتبه آنرا شناختی بدانکه از برای آن سه درجه است و هفت
قسم و درجات آن ادنی و اوسط و اعلی و اقسام آن زهد فرض و زهد سلامت و زهد فضل و زهد معرفت و زهد خائفین و زهد راجین و زهد عارفین
اما درجه اولی که ادنی باشد آنست که دل آدمی میل و محبت بدنیا داشته باشد ولکن ترک کند بمجاهده و مشقت و درجه دویم که اوسط است که اگر چه
دنیا فی نفسه قدری نظر داشته باشد ولکن از جهت نعیم آخرت حقیر بشمارد و با آنچه طوع و رغبت دنیا را ترک کند مثل کسیکه یکدرهم نقد را دست بردارد
که دو درهم بعد از او شود و صاحب این مرتبه اگر چه ترک دنیا بر آن شاق نیست اما باز چنان میداند که چیزی را دست بر داشته است و معاوضه کرده است
بلکه چون اندک انتظاری از برای وصول بآخرت ضرور است گاه است عجب بخود کند درجه سوم که درجه اعلی است آنست که دنیا در نظر او مطلقا
قدری نداشته باشد و آنرا هیچ بداند و لاشئ شمارد و با آنچه شوق و رغبت از آن کناره کند مانند کسیکه از دانه سفالی بگذرد و یکدانه یاقوت را مالک
بگیرد و همچنین شخصی همچنین نمیداند که معاوضه کرده است و چیزیرا دست بر داشته است و باعث این مرتبه کمال معرفت بحقیقت دنیا است و آخرت
زیرا که صاحب معرفت کامل یقین دارد که دنیا نسبت بآخرت پست تر است از سفالی نسبت بیاقوت بلکه قطع نظر از آخرت میداند که دنیا خود بغیر از
مثل سفالی چیز دیگر نیست و ارباب معرفت گفته اند که کسیکه دنیا را بجهة آخرت ترک کند مثل کسیست که خواهد داخل خانه پادشاهی شود و سگی در در خانه
باشد مانعت کند لقمه نانی پیش آن میاندازد و سگ را بآن مشغول کرداند و داخل خانه شود و خود را بخلوت خاص رساننده و غایت تقرب از برای
او بهم رسد که بحکم او در جمیع مملکت پادشاه نافذ بس چنین شخصی آیا آنچه آن لقمه نان که بسگ داده که آنهم از خوان احسان آن پادشاه بود توقع

عرضی از پادشاه دارد و دنیا چو
کنند بده منتهی شود بلکه نشد
... آنکه ... هر ... از دنیا ...
مقداری و در چشم بینش اعتبار
جرس هیچ نه در کاسه د
آنچه در کف بدان دار هش
آنست که جمیع آنچه را خدا حرام کرد
بوده باشد دو نوع است اول ا
آنچه وسیله اینها است از مال و
بقدر ضرورت باشد نه بمعنی
بلکه از راه اضطرار و توقف ج
که پیغمبر فرمایند زاهد در دنیا کسی
و سلامه علیه فرمودند که همه زهد
نخورید از آنچه در دنیا از شما فوت
را از آن نماید حتی از جان و بد
کلید در آخرت و نجات از نار
است که از جمله ضروریات ما
منافاتی ندارد زیرا که مقصود از
چند پس هر گاه اقتصار
نخواهد بود همچنانکه کسیکه در
در راه حج همچنانکه مقصود از
مقصود از اکل و شرب و لباس
تن پروری و تنعم باشد و اگر ا
آدمی بآن محتاج است و نکاح
سکنی و اساس البیت و زن و
کفه است که غایت زهد در خوراکست که زیاده از قوت شبانه روزی را نگاه ندارد و چنانچه زیادتی داشته باشد بمستحقین بذل کند و آنرا هم نان جو
قرار بدهد نهایت زهد خواهد بود ولکن بعضی اوقات نان گندم خوردن بلکه بگاهی خورش ضم نمودن بشرطیکه از چیزهای بسیار لذید نباشد بلکه
بعضی اوقات گوشت تناول کردن باز زهد منافات ندارد و در لباس اقتصار کند بآنچه از پشم یا پنبه باشد و آنقدر از آنها تحصیل کند که بدن را
بپوشاند و از سرما و گرما او را محافظت کند و اگر دو جامه بلکه سه جامه هم داشته باشد که چون یکی را بشوید دیگری را بپوشد باز زهد منافاتی ندارد و از خانه بقدر
خود که خود و عیال خود را از گرما و سرما و نظر مردم بپوشاند و از فرش و ظرف و دیگ و کوزه و امثال اینها در اثاث خانه بقدر رفع حاجت اکتفا نماید و تجاوز
بغیر ضروریات نکند بجهت احتمال حاجت یا از راه باطن باحتیاج بآن در سالی یکدفعه انبار احتیاس نماید و از زن باینقدر بیارد که صورت قوه شهویه
او را بشکند و رفع مشاغل ضروریه او را بکند و در خصوص مال باید اگر کاسب باشد همینکه بقدر احتیاج آن شبانه روز کسب کرد کسب را ترک کرده مشغول
امر دین خود شود و اگر ملکی یا مستغلی داشته باشد شرط زهد آن نیست که آنرا دست بر دارد بلکه مقتضای زهد آنست که آنچه از محصول آن از قوت سال
زیاده باشد نگاه ندارد و بعضی گفته اند که چنین شخصی احتیاط سالیانه خود را کند از جمله ضعفاء زاهدین است و از درجات عالیه زهد بهره و حظی ندارد و ...

کفش و حضرت جامه دیگر نداشت که بپوشد و نماز بردن رود و زهد زاهد علی الاطلاق و سرور آفاق حضرت امیر مؤمنان صلوات الله و سلامه علیه

از آن مشهورتر که محتاج بیان

و نان خورش نمیخوردند و اگر

سبوس جو در آن بود از

و کهنه پوشیدندی که

دنیا چکار است و چگونه خو

و غیر ایشان از بزرگان دین

با شصت سال که مدت

خود را ساختن طعامی

در مناجات و زاری بو

و مثل شما مانند شخصی است

میخواهید مرا درین پیری

ظلم کردی که نسیم سحر با

آب گرم را با شامید

میان دنیا و آخرت

اما چند روزی پیش

با نخود بست

با حوال یاران و برادرا

و از عیش و تنعم چه طرف

رفتند و رفتنا از جهان

زمین باشند که

در ایام نام دریغا

روز برانچه استراحت د

قسم و درجات آن دو

اما درجه اولی که ادنی

دنیا فی الجمله قدری نظر

که دل او در هم نماند او شود و صاحب این مرتبه اگر چه ترک دنیا بر آن شاق نیست اما باز خیال میداند که چیزی را دست بر داشته است و معاوضه کرده است

بلکه چون اندک انتظاری از برای وصول بآخرت ضرور است گاه است عجب بخود کند درجه سوم که درجه اعلیست آنست که دنیا در نظر او مطلقا

قدری نداشته باشد و آن را هیچ بداند و لاشیء شمارد و با نچه تشوق و رغبت از آن کناره کند با نکه کسیکه از دانه سنگی بگذرد و یکدانه یاقوت رمانی

بگیرد و همچنین شخصی همچنین نبیند که معاوضه کرده است و چیزی را دست بر داشته است و باعث این مرتبه کمال معرفت بحقیقت دنیا است و آخرت

زیرا که صاحب معرفت کامل یقین دارد که دنیا نسبت بآخرت پست تر است از سنگی نسبت بیاقوت بلکه قطع نظر از آخرت میداند که دنیا خود بغیر از

مثل سنگی چیزی دیگر نیست و ارباب معرفت گفته اند که کسیکه دنیا را بجهة آخرت ترک کند مثل کسیست که خواهد داخل خانه پادشاهی شود سگی در در خانه

باشد ممانعت کند لقمه نانی پیش آن میندازد و سگ را بآن مشغول کرداند و داخل خانه شود و خود را بخلوت خاص رسانیده و غایت تقرب از برای

او بهم رسد که بحکم او در جمیع مملکت پادشاه نافذ باشد چنین شخصی آیا آنچه آن لقمه نان که بسگ داده که آنهم از خوان احسان آنپادشاه بود توقع

موقعی از

عرضی از پادشاه دارد و دنیا چون آن لقمه نانست که اگر آنرا بخورد تا در دهن او بود قلیل لذتی میبرد و بعد از آن ثقل آن در معده اش باقی و آخر بخ

کنده بدر رود منتهی میشود بلکه نسبت دنیا از برای هر شخصی اگر چه هزار سال عمر کند نسبت بنعیم آخرت بسیار کمتر است از لقمه نان بسلطنت مملکت

دنیا بلکه عمر هزار هزار سال و نعمت تمام دنیا هیچ قدری نسبت بآخرت چه جای آنچه در روزگار کوتاه مشوب بانواع الام و ناخوشیها که همه آنها در نظر اهل خرد

مقداری و در چشم بینش اعتباری ندارند داری شعر آنچه در سیاده خرکجی است کاسه آلوده و خوان تهی است هیچ نه در محمل و چندین

جرس هیچ نه در کاسه و چندین مگس چشمه سرابست فریبش مخور قبله صلیبست نمازش مبر بگذر از سیاده فرزندگش

آنچه بدرکف بدان داد هش منزل خاست ورازش مبین باد خرابست بهارش مبین اما قسم اول که زهد فرض بوده باشد

آنست که جمیع آنچه را خدا حرام کرده است ترک کند و قسم دوم که زهد سلامت باشد آنست که از همه امور مشتبه اجتناب نماید و قسم سیم که زهد فضل

بوده باشد دو نوعست اول آنستکه از زیاده تر از قدر حاجت از حلال احتراز کند اما قدر ضروری از طعام و لباس و مسکن و اساس البدان و زن و

آنچه وسیله اینها است از مال و جاه را ترک نکند بلکه از آنها متمتع گردد و دوم آنستکه جمیع آنچه نفس از آن متمتع میشود و لذت میبابد ترک نماید اگر چه

بقدر ضرورت باشد نه بمعنی اینکه بالمره اینها را ترک کند زیرا که آن ممکن نیست بلکه بامعنی که آنچه را که مرتکب میشود نه از جهه لذت باشد

بلکه از راه اضطرار و توقف حیات بر آن باشد مانند اکل میته حضرت امام جعفر صادق سلام الله علیه باین نوع از زهد اشاره فرموده اند در زهد

که میفرمایند زاهد در دنیا کسی است که ترک کند حلال دنیا را از ترس حساب آن و حرامش را از بیم عقاب آن و باین اشاره است آنچه از حضرت امیر صلوات الله

و سلامه علیه فرمودند که همه زهد در میان دو کلمه از قرآنست که خدا تعالی میفرماید لکیلا تأسوا علی ما فاتکم و لا تفرحوا بما آتیکم مضمون آنکه تا اسف

نخورید از آنچه در دنیا از شما فوت شود و شاد نشوید از آنچه بشما رو آورد و قسم چهارم زهد معرفت و آن آنست که ترک کند جمیع ما سوی الله را و قطع علاقه

از آن نماید حتی از جان و بدن خود و مصاحبت با بدن هم از راه الجاء و اکراه بوده باشد و باین مرتبه از حضرت صادق علیه السلام فرمودند که زهد

کلید در آخرت و نجات از نار است و آن اینست که ترک کنی هر چیز را که ترا از خدا مشغول کند مخفی نماند که التفات ببعض آنچه ما سوی الله

است که از جمله ضروریاتست مانند قدر ضروری از لباس و اکل و آمد و شد با مردم و گفتگوی با ایشان و اصلاح مسکن و امثال اینها با این مرتبه زهد

منافاتی ندارد زیرا که مقصود از قطع علاقه از دنیا رو آوردن دل است بخدا و این بدون زندگی و حیات متصور نیست و حیات موقوفست بضروریات

چند پس هرگاه اقتصار بر این ضروریات نماید بقصد محافظت بدن و استعانت بردن بر امر عبادت پروردگار و بندگی چنین مشغول بغیر خدا

نخواهد بود و همچنانکه کسیکه در سفر حج راحله خود را علف دهد بجهه اینکه او را بمکه رساند معرض از حج نیست بلکه باید برادر راه خدا بمنزله مرکب دانند

در راه حج همچنانکه مقصود از تهیه ضروریات مرکب محافظت آنست از برای اینکه آدمی را بمقصد برساند نه پرورش و لذت بردن آن همچنین باید

مقصود از اکل و شرب و لباس و مسکن محافظت بدن باشد بجهة عبادت خدا و بندگی او پس بقدریکه محافظت بر آن موقوفست اکتفا کند نه آنکه مقصود

تن پروری و تنعم باشد و اگر لذتی بر آن مترتب شود ضرر ندارد بعد از آنکه المقصود بالذات نباشد و بدانکه مسکنی نیست که تحصیل زیاده تر از قدر

آدمی بآن محتاجست و نگاهداشتن فاضل بر آنچه رفع احتیاج را میکند منافی مرتبه زهد است و اما آنچه بآن احتیاجست در اکل و شرب و لباس و

مسکنی و اساس البدان و زن و فی الجمله جاهیکه دفع ظلم و ستم از خود کند منافات با زهد ندارد و لکن از برای اینها مراتبی چند است و بعضی از علمای اخلاق

گفته است که غایت زهد در خوراکیست که زیاده از قوت شبانه روزی را نگاه ندارد و چنانچه زیاده داشته باشد منتهیق بذل کند و از ایام نان

قرار بدهد نهایت زهد خواهد بود و لکن بعضی اوقات نان گندم خوردن بلکه بکنان خورش ضم نمودن بشرطیکه از چیزهای بسیار لذیذ نباشد بلکه

بعضی وقتها گوشت نیز تناول کردن با زهد منافات ندارد و در لباس اقتصار کند بآنچه از تنش بپوشد باشد و آنقدر از آنها تحصیل کند که بدن او را

بپوشاند و از سرما و گرما او را محافظت کند و اگر دو جامه بلکه سه جامه هم داشته باشد که چون یکی را بشوید دیگر را بپوشد با زهد منافاتی ندارد و از خانه بقدری

جوید که خود و عیال خود را از گرما و سرما و نظر مردم بپوشاند و از فرش و ظرف و دیگ و کوزه و امثال اینها در اثاث خانه بقدر رفع حاجت اکتفا نماید و تجاوز

بغیر ضروریات نکند بجهة احتمال حاجت یا از راه باطن باحتیاج بآن در سالی یکدفعه انبار آن حبس نماید و از زن باندازه بسیار دگه صورت شهوت

او را بشکند و رفع شاغل ضرر او را بکند و در خصوص مال باید اگر کاسب باشد بهمینکه بقدر احتیاج آن شبانه روز کسب کرد کسب را ترک کرده مشغول

امر دین خود شود و اگر ملکی یا مستغلی داشته باشد شرط زهد آن نیست که از آن دست بردارد بلی مقتضای زهد آنست که آنچه از محصول آن از قوت سال

زیاده باشد نگاه ندارد و بعضی گفته اند که چنین شخصی احتیاط سالیانه خود را کند از جمله ضعفاء زهد است و از درجات عالیه زاهدین بهره و حظی ندارد دعا

زهد آنستکه چون قوت یکروز را داشته باشد بآن اکتفا نماید و احتیاط بعد را نکند چنانچه طریقه طوایف انبیا علیهم السلام و زمرهٔ اوصیا و جماعتی از اتقیا
بوده است و چنانچه والد ماجد حقیر قدس سره فرموده است حق آنست که حکم زهد باختلاف اشخاص و اوقات مختلف میشود زیرا که شان بعضی
غیر ایشان صاحبان عیالات و کیسه قدرت بر کسبی ندارد و همت او بتحصیل علم و عمل مقصور است حال او غیر از حال اهل کسب و صنعت است و هم
چنین اوقات و اماکن مختلف در بعضی ولایات و سنوات بعضی اشخاص تحصیل قدر ضروری در هر روز ممکنست و در بعضی دیگر چنین نیست پس لایق هر
کسی آنستکه مجتهد نفس خود باشد و ملاحظه وقت و حال و مکان را بکند و ببیند که اصلح از برای امر آخرتش و باعث اطمینان قلب و جمعیت خاطر او
نگاهداشتن چه قدر است و چه جنس که اگر از آن کمتر باشد ممکن از تحصیل آخرتش نیست همان را نگاهدارد و زاید بر آنرا ترک کند و چنین شخصی بعد از آنکه
از نگاهداشتن اینقدر قصد خود را از برای خدا خالص کند از زهد واقعی خارج نخواهد شد اگرچه اکتفا بکمتر تواند نمود چنانکه حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام
در حدیث مکالمه آنحضرت ع با سفیان ثوری و اصحابش که ثقة الاسلام کلینی ره در جامع کافی روایت کرده فرموده است صریح در اینست و در
آنحدیث مذکور است که سلمان فارسی ره قوت سال خود را از حصه بیت المال نگاه میداشت و ابوذر را چند شتر و چند گوسفند بود که بمحصول آنها معاش
میکرد و در آنحدیث است که انصاری را چند بنده بود و آنها را در وقت مردن آزاد کرد چون آنحضرت رسول صلعم مطلع شدند فرمودند که اگر میدانستم نمیگذاردم
او را در مقبره مسلمین دفن کنند بندهای خود را آزاد کرد و صغار خود را واگذارد که از مردم سؤال کنند و اما در خصوص جاه که عبارتست از وقع در
دلهای مردم و اعتبار در نظر ایشان پس مذکور شد که قدری از آن بجهت انتظام امر معیشت و دفع شر اشرار با زهد منافات ندارد و بعضی از علما گفته‌اند
که اگرچه قدر ضرورت از آن منافات نداشته باشد بزهد ولکن منجر بجائی میشود که آدمی را بهلاکت رساند پس اولی و الیق آنست که آدمی مطلقا طلب و سعی
و اعتبار و مرتبه در نظر مردم نکند بلی مرتبه که بدون سعی خدا بخشی میدهد بجهت ترویج دین یا بسبب بعضی از صفات کمالات منافاتی با زهد ندارد
چنانکه جاه پیغمبر آخر الزمان از همه کس بالاتر بود و زهد او از همه عالم بیشتر و حق آنست که جاه مانند مالست و بسیار میشود که آدمی در ولایتی یا
زمانی اتفاق میافتد که گذران و امر معیشت او بقدری از جاه و مرتبه موقوفست پس در اینقدر حرجی نیست و منافاتی با زهد ندارد و از دنیا نیست
چنانکه از اخبار و آثار مستفاد میشود که حضرت ابراهیم خلیل الرحمن را احتیاجی شد بنزد یکی از اصدقاء خود رفت که چیزی قرض کند یا قرض
نداد حضرت محزون مراجعت فرمود وحی باو رسید که اگر از خلیل خود سؤال میکردی تو عطا میکرد عرض کرد پروردگارا چون میدانستم که تو بر دنیا غضبناکی
ترسیدم از تو سؤال کنم خطاب رسید که قدر احتیاج از دنیا نیست پس معلوم میشود که محافظت هر قدر یکه آدمی بان محتاجست آن از دنیا نیست نه از دنیا
بلی زیاده تر از آن از دنیاست و وبال آدمیست در آخرت بلکه در دنیا نیز چنانچه کسی تأمل در احوال اغنیا و مالداران کند این مرتبه برای او معلوم
میشود و می بیند که چه قدر محنت و بلا و رنج و غصه میکشند در تحصیل مال و جمع و محافظت آن و انواع مذلت و خواری را متحمل میشوند که هرگز غیر ایشان را
و دولت بفقرای بیدست نمیرسد شعر
تکیه‌گاه ملک و دولت بلاست … گدا پادشاه است و نامش گداست
نهایت سعادتیکه از مال
نامه اغنیا میکرد و اینست که آنرا از برای ورثه خود بگذارند و آنها را بخورند و معصیت آفریدگار بکنند و از اینجهت که تشبیه کرده‌اند کسیکه عمر
خود را صرف جمع مال دنیوی میکند بکرم ابریشم که پیوسته بدور خود میتند تا راه خلاصی را مسدود میکند بعد از آن چون میخواهد بیرون آید مخلصی نمییابد
در انجا میمیرد و بسبب عمل خود هلاک شود و همچنین کسیکه حریص بر دنیاست هر روز سعی میکند و زنجیری تازه بر پای خود می بندد که قدرت گسیختن
ندارد تا ملک الموت دمی میان او و خواهشهای او داند و چنگهای او حلقه افکند و در وقت مردن از زنجیرها که یکسر آنها بر دل بیچاره است و
یکسر دیگر بآنچه جمع کرده و اندوخته است و از انجانب دنیا میکشند و چنگالهای ملک الموت بر رگ و پی و ریشه دل او فرورفته و او را بجانب آخرت
جذب میکند در آنوقت اگر بسیار براو سهل و آسان گذرد مانند کسی خواهد بود که پاره اعضای او را از یکدیگر جدا کنند و این اول عذابیست که
بعد از رفتن از دنیا باهل دنیا میرسد و آنچه در عقب آن میآید بشرح در نمیآید قسم پنجم که زهد خائفین است و از زهد یست که بسبب آن تشویش از عذاب
آخرت و نجات پروردگار بوده باشد قسم ششم و آن زهد عارفینست و بالاترین اقسام زهد است آنست که بجز قرب پروردگار و لقای او نطلبد و نه او را
التفاتی بالام عذاب جهنم باشد تا خلاصی آنرا طلبد و نه بلذات بهشت تا وصول بآنرا جوید بلکه همه همت او مستغرق لقای پروردگار باشد چنانچه در
فقرات مناجات حضرت امیر المؤمنین صلوات الله و سلامه علیه بآن تصریح شده حافظ
از در خویش خدایا بهشتم مفرست … که سر کوی تو از کون و مکان ما را بس
و ظاهر است که هر که خدا را شناخت و لذت ملاقات او را دریافت و دانست که لذت نعیم حور و قصور و اشجار و انهار با التذاذ بلقای
پروردگار در یکحال جمع نمیشود دیگر بغیر از لقای خداوندگار چیزی نخواهد بلکه چنانچه بعضی گفته‌اند بعد از درک لذت لقا دیگر لذتی از برای حور و قصور

زهد عارفین

در دل او باقی نماند زیرا که لذت نعیم بهشت در نزد لذت لقای الهی مثل لذت گرفتن گنجشکی است در پیش تسخیر تمام ممالک عالم و استیلای بر همه بنی آدم
فایده چون حقیقت زهد و فضیلت آن را دانستی اکنون مپندار که هر که ترک مال و دنیا را نمود زاهد است زیرا که ترک مال و اظهار ضیق معاش و خست در
اکل و لباس بسیاری از اربابان بسبب جاه و شهرت و مدح و منزلت و بسیار از دنیاپرستان که دست از مال دنیا برداشته‌اند و باندک قوتی اکتفا نموده و بمنزل ویرانی
قناعت نموده تا مردم او را زاهد شمارند و مدح او کنند و بطمع لذت بالاتری از لذت پست‌تری گذشته است و اینشخص ترک دنیا را از برای دنیا
کرده پس زاهد حقیقی آنستکه ترک مال و جاه بلکه جمیع لذتهای نفسانیه نموده باشد و علامت این آنستکه فقر و غنا و عزت و ذلت و مدح و ذم در نزد
او مساوی باشند و سبب اینحالت غلبه انس بخدا است زیرا که مادامیکه در دل محبت خدا و انس باو غالب نشود محبت دنیا بالکلیه از دل خارج نمیشود
و محبت خدا و محبت دنیا در دل مثل آب و هوا هستند در قدح چون یکی از اینها داخل شد دیگری بیرون میرود پس دل آکنده از محبت دنیا از
دوستی خدا خالیست و دل مشغول بمحبت خدا از دوستی دنیا فارغست و هر قدر که یکی از اینها کم میشود دیگری زیاد میشود و بالعکس صفت
دوم از رذایل متعلقه بقوه شهویه صفت غنا و بی‌نیازیست و آن عبارتست از آماده بودن جمیع آنچه از اموال صاحب آن بان محتاج است
و از برای اینصفت مراتب بینهایت و چنین نیست که هر غنا و ثروتی مذموم و از صفات رذیله باشد از برای غنا اقسامی چند است یکی کسیست که بغایت و
نهایت سعی میکند در جمع مال و زحمت میکشد در تحصیل آن و هرگاه از دست او بیرون رود محزون و غمناک میگردد دوم شخصیست که بغیر
زحمتی در جمع آن نمیکشد و لکن خدا باو ثروتی داده است و بآن شاد و خوشحالست و چنانکه چیزی از او تلف شود اندوهناک میگردد سوم کسیکه
نه زحمتی در جمع آن کشیده و نه ببودن آن شاد و نه از رفتن آن غمناک میگردد و لکن خدا باو دولتی داده است و بآن شاکر و راضی و وجود و
عدمش مساوی یا وجودش در نظر او بهتر است اما نه اینکه چنانچه تمام شود غصه و اندوه باو راه یابد و بهر تقدیر غنیست با همه مال او حلالست یا
حرام هم و در دادن حقوق واجبه و مستحبه یا تقصیر میکند یا نه و این اقسام که مذکور شد بعضی از آنها مذموم و از صفات رذیله و بعضی دیگر چنین
نیستند بلی غالب آنستکه صاحبان نفوس قدسیه قویه مطلقا از خطر و آفت سالم نباشند و از اینجاست که حق سبحانه و تعالی میفرماید ان الانسان
لیطغی ان راه استغنی یعنی بدرستیکه چون انسان خود را غنی و بی‌نیاز دید سرکشی و طغیان میکند حضرت رسول صلعم فرمودند ملاقات کن خدا را
در حالتیکه فقیر باشی و ملاقات مکن او را در حالتیکه غنی باشی و فرمودند که فقرای امت من پانصد سال پیش از اغنیای ایشان داخل بهشت شوند
و فرمودند مطلع شدم بر اهل بهشت اکثر ایشان فقرا بودند و مطلع شدم بر دوزخ اکثر اهل آنرا اغنیا یافتم مرویست که هیچ روزی نیست مگر اینکه از بر
عرش ندا میکند که ای فرزند آدم چیز کمیکه ترا کفایت کند بهتر است از چیز بسیاری که ترا سرکش و طاغی کند فصل بدانکه ضد غنا فقر است و آن بر دو قسمت
اول فقر حقیقی و آن عبارتست از احتیاج کاینات امکان و اینفقر از برای هر موجودی بغیر از واجب الوجود ثابت و تعالی اغنیای مطلقست که مخصوص
ذات احدیت و با فقر و غنا در کتاب خدا اشاره شده است که والله هو الغنی و انتم الفقراء دوم فقر اضافی و آن عبارتست از احتیاج ببعضی
از ضروریات در مال و این فقریست که در اینجا مذکور میشود و فقر باین معنی بر سه قسمت یکی آنکه مال دنیا را دوست دارد و نهایت رغبت بان دارد
و نهایت تعب و رنج در طلب آن میکشد و از هر ممریکه حاصل شود مضایقه ندارد و لکن چیزی بدست او نمیآید و این فقیر حریص گویند دوم آنکه
مالدار برا از چیزی دوست تر داشته باشد و لکن محبت او بمال بمرتبه نیست که خود را بزحمت و مشقت افکند و از حرام مضایقه نداشته باشد بلکه
اگر بی زحمت یا باندک طلبیکه مانع عبادت او نشود چیزی بدست او آید خوشحال میگردد و این فقیر را قانع نامند سیم آنکه مطلقا رغبت و محبتی
بمال نداشته باشد و او را نخواهد بلکه از آن متأذی و گریزان باشد و اگر مال باو برسد از آن اعراض کند بلکه وجود و عدم مال نزد او
مساوی باشد و بغنا و فقر هر دو راضی باشد نه از غنا و گریزان باشد و نه از فقر و احتیاج خائف و ترسان نه اگر مال بیاید مشغول هوا و هوس
و نه اگر نیاید پریشان خاطر گردد و شکایت کند و چنین شخصی اگر مال همه دنیا را داشته باشد از برای او ضرر ندارد و مال در پیش او مثل هوا خواهد
بود که بام و فضای خانه او را گرفته و بآن ضرر نمیرساند نه از آن شاد و نه از آن کراهت دارد بلکه بقدر ضرورت نفس کشیدن از آن منتفع
میگردد و با کسی بخل در آن نمیورزد و خود و غیر را در آن مساوی می بیند و چنین شخصی فقیر مستغنی راضی یا فقیر عارف نامند و مرتبه این شخص از مرتبه
زهد بالاتر است و زاهد از ابرار است و چنین شخصی از مقربین زیرا که زاهد از دنیا کراهت دارد و پس دل او مشغول کراهت دنیاست چنانچه دل
حریص مشغول محبت آنست و هر چه دلرا مشغول کند حجابیست میان بنده و خدا و لکن دل مشغول ببغض بهتر است از دل مشغول بحب آن و دوم مثل
کسیست که حاجی راه مقصود برود و از مقصود غافل باشد و اول چو کسیست که راه مقصود را طی کند و لکن از مقصود غافل باشد و از برای این

فقر و غنی

حال تشنه ره بغیر از زوال غفلت نیست بخلاف اول که اگر غفلت آن زایل شود باید بتدریج از آنجا که رفته برگردد تا براه مقصود افتد اگر کسی گوید
که شکی نیست که انبیا و اولیا فقر را طالب بودند و غنا را کراهت داشتند و از مال دنیا گریزان بودند چنانکه از اخبار مستفاد میشود پس باید مرتبه
ایشان نازلتر از مرتبه فقیر مستغنی بوده باشد و دل ایشان مشغول باشد جواب گوئیم که از اخبار بیش ازین بر نمی آید که ایشان از مال دنیا کناره
و نفرت میکردند نه اینکه عداوت و بغض با آن داشتند و دل ایشان مشغول بوده بکراهت آن مانند کسیکه بقدر تشنگی از نهر بیاشامد و بقیه را
اعتنا نکند و بر فرض کراهت و نفرت از دنیا و مال بجهة تنبیه سایر مردمان بوده چنانکه می بینیم مرد از لب حوض بکنار میجهد تا طفل او بترسد
و حذر کند و افسون کند در برابر اولاد خود از مار فرار میکند که آنها نیز بترسند نه اینکه خود از مار خوفی داشته باشد و مخفی نماند که بعضی ازین
اقسامیکه از برای فقر ذکر کردیم ممدوح و بعضی مذموم است و اختلاف اخباریکه در خصوص فقر رسیده که در بعضی مدح آن و در بعضی ذم آن شده
بجهة اختلاف اقسام آنست فصل اقسام فقر اگرچه چنانکه دانستی مختلفند ولکن صفت فقر فی نفسه نسبت بغنا افضلست و اخبار در ستایش آن
بسیار است حضرت رسول صلعم فرمودند بهترین این امت فقرای ایشانند و فرمودند پروردگارا مرا زندگانی درویشان ده و مردن ایشان و در
زمره ایشان مرا محشور گردان و فرمود که زینت فقر از برای مومن بهتر است از لجام بر سر اسب یعنی چنانکه لجام اسب را از ورطه های هلاکت نگاه
میدارد فقر مومن را از آن بهتر از فساد محافظت میکند شخصی از حضرت رسول صلعم از فقر سؤال کرد فرمود خزینه ایست از خزاین خدا بار دوم پرسید
فرمود کرامتیست از خدا سوم بار پرسید فرمود خیریست که نمیدهد خدا آنرا مگر به پیغمبر مرسل یا مومنیکه نزد خدا کریم باشد و فرمود که در بهشت غرفه ایست
از یکدانه یاقوت سرخ که اهل بهشت نگاه میکنند بآن چنانکه اهل زمین بستارگان نظر میکنند و داخل آنجا نمیشود مگر پیغمبر فقیر یا مومن فقیر و از آنحضرت
مرویست که در روز قیامت فقرای امت من از قبر خواهند برخواست با جامههای سبز و گیسوان ایشان بدر و یاقوت بافته خواهد بود و عصاها از نور
در دست خواهند داشت و بر منبرها نشسته خواهند بود چون پیغمبران ایشانرا ببینند گویند اینها ملائکه اند و ملائکه ایشانرا ببینند گویند پیغمبرانند
ایشان گویند ما نه پیغمبریم و نه ملک بلکه طایفه از فقرای امت محمدیم گویند شما بچه عمل باین مرتبه رسیده اید ایشان جواب دهند که با اعمال بسیاری
نداشتیم و روزها را روزه و شبها را بعبادت بسر نبردیم ولکن نماز پنجگانه خود را بجا آورده ایم و چون نام محمد صلعم را میشنیدیم اشکهای ما بر رخسارها فرو
فرو میریختیم و حضرت پیغمبر صلعم فرمود که خدا با من تکلم کرد و فرمود ای محمد من هرگاه بنده را دوست داشته باشم سه چیز را با او عطا میکنم دل او را محزون
میکنم و بدن او را بیمار میکنم و دست او را از مال دنیا خالی میگردانم و هرگاه بنده را دشمن داشته باشم سه چیز باو میدهم دل او را شاد و سیر میکنم
و بدنش را صحیح میگردانم و دست او را از اموال دنیویه پر میکنم و فرمود که مردم همه مشتاق بهشتند و بهشت مشتاق فقراست مرویست که فردای قیامت
جمله زهاد و عباد از تقصیر خود عذر خواهند و حقتعالی بخودی خود از فقرا عذر خواهی کند و فرماید ای بنده من دنیا را بتو ندادم نه از بی قدری تو بود که دنیا تو
حیف بود بلکه از آن بود که تو بدنیا حیف بودی شعر دنیات نداده ام نه از خواری تست / کونین فدای یک نفس زاری تست / هرچند دعا
کنی اجابت نکنم / زیرا که مرا محبت زاری تست / برخیز و بر صفوف اهل قیامت بگذر و هر کرا بینی که حقی بر تو داشته باشد و در دنیا بر تو
اکرامی کرده باشد دست او را بگیر و با خود بهشت ببر و فرمود که بسیار با فقرا آشنائی کنید و با ایشان حق خود را ثابت کنید که از برای ایشان دولتی
خواهد بود شخصی عرض کرد که چه دولت از برای ایشان خواهد بود فرمود که در روز قیامت بایشان خطاب خواهد رسید که نگاه کنید هر که شما را قرص
نانی یا شربت آبی یا جامه داده باشد دست او را بگیرید و بهشت برید و فرمود که میخواهید ببینید پادشاهان اهل بهشت را نظر کنید بضعیفان خوار ژولیده
موی غبار آلوده که دو جامه کهنه بر خود پیچیده اند نه ایشانرا کسی میشناسد و نه ایشان کسی را و از آنحضرت مرویست که چون زمانی بیاید که مردم فقرا را
خوار و دشمن دارند و بتعمیر دنیا مشغول شوند و بجمع درهم و دینار رو آورند خدا ایشانرا بچهار چیز مبتلا میکند قحط و خوف از سلطان و خیانت حکام
و تسلط دشمنان و از اهل بیت مرویست که از برای شیعیان خالص ما در دولت اهل باطل نیست مگر بقدر قوت اگرچه از مشرق بمغرب روند و از مغرب
بمشرق و نیز از ایشان هم مرویست که چون خدا بنده را دوست دارد او را مبتلا میکند و چون محبت او بیشتر شد اهل و عیال و دولت و مال را از او
میگیرد و مرویست که فقرای مومنین پیش از اغنیا سیر خواهند کرد در روضه های بهشت چهل هزار سال و مثل این مثل دو کسیست که بر راهدار خانه
خانه بگذرند و چون ببینند که او هیچ ندارد بگویند او را روانه کنید و دیگری را ببینند که از مال مملو است بگویند او را نگاه دارید آنحضرت فرمود
که در روز قیامت خدا عذر میخواهد از فقرای مومنین مانند کسیکه عذر خواهی کند و پیغام میدهد که بعزت خودم سوگند که من شما را در دنیا
فقیر نکردم از خواری و بیقدری شما و هر آینه امروز خواهید دید که چه با شما میکنم پس نظر کنید هر که در دنیا بیکی از شما نیکوئی نموده باشد دست او را

بگیرید و داخل بهشت کنید شخصی عرض خواهد کرد که پروردگارا اهل دنیا در دنیا زنان متعدده گرفتند و لباسهای فاخر پوشیدند و طعامهای
لذیذ خوردند و در خانههای رفیع نشستند و اسبان راهوار سوار شدند ما را امروز مثل آن عطا کن خطاب پروردگار رسد که امروز برای تو و هر یک
از شما هفتاد برابر آن چیزیست که باهل دنیا دادم از روزیکه دنیا خلق شده تا روزیکه منتهی شد روزی آنحضرت ببعضی از اصحاب خود فرمودند که آیا
داخل بازار میشوی و می بینی میوهها و چیزهای دیگر را که آنها را میفروشند و تو آنها را خواهی و قدرت بر خریدن آن نداشته باشی عرض کرد بلی فرمود
که از برای تو بعوض هر چه می بینی و نمیتوانی خرید حسنه ایست از حضرت کاظم سلام الله علیه مرویست که خدای تعالی میفرماید که من غنی را غنی نکردم
بجهة کرامتیکه بر من داشت و فقیر را فقیر نکردم بسبب خواریکه در نزد من داشت بلکه غنا و فقر چیزیست که با آن اغنیا و فقرا را با آن امتحان
میکنم و اگر فقرا نبودندی اغنیا مستوجب بهشت نگشتندی و حضرت امام رضا صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که هر که فقیر مسلمی را ملاقات کند و بر
او سلام کند بخلاف سلامیکه بر غنی میکند ملاقات میکند خدا را در روز قیامت در حالتیکه بر او غضبناک باشد لقمان پسر خود را وصیت نمود
که فقیر را بجامه کهنه حقیر مشمار که خدای تو و او یکیست منقولست که یکی از بزرگان دین شخصی نزد او رفت و گفت دعائی در حق من کن که
محتاجم و عیالمندم و عیال من ایذا میرسانند آنشخص بزرگ گفت که هر وقت عیال تو گویند نه آرد داریم و نه نان تو در آنوقت دعا بمن کن که
دعای تو در آنحالت بهتر است از دعای من پس ای فقیر مسکین قدر فقر بدان و محزون مباش که دو روزه فانی بهر نوع که باشد خواهد گذشت
و با چشم بر هم زدنی وقت گوشت و غنی و فقیر یکسان شوند قطعه شنیده ام که محمود غزنوی شب دی / شراب خورد و شبش جمله در سمور گذشت
گدای گوشه نشینی لب تنور گرفت / لب تنور بر آن بینوای عور گذشت / علی الصباح بزد نعره که ای محمود / شب سمور گذشت
و لب تنور گذشت / جانا دنیا چون برق خاطف در گذر است و لحظه از تو فوت میشود لقمه نانی سیری و شربت آبی سیرابی چنان تصور کن که آنچه
از عمر گذشته است تمام اموال دنیا از تو بود و همه تمتعها را صرف کردی باین حال با آن فقیریکه بنان جو قناعت کرده چه تفاوت داریم و آینده را
کی میداند چه نوع خواهد بود منظومه در صد و دری یکی دیوانه بود / سال و مه گردی بکوه و دشت گشت / در تموز روزی ببالای یکدو ما
جانب شهر آمدی از سوی دشت / گفتی ای یاران که نان آماده بود / گاه قرب و بعد ازین زرینه طشت / توزی و کتان بکرباس و پشم
قاقم و قندز بسر با هیچ وهشت / راحت هستی و رنج نیستی / از شما بگذشت و بر ما هم گذشت / بلکه فقیر باید در نهایت شاکری و
خشنودی باشد که از آفات مال و غبار کنار و از حساب روز شمار فارغ البالست و خداوند عالم خود از او عذر خواهد خواست و در اخبار وارد
که دوستترین بندگان نزد خدا فقیریست که بروزی خود قانع و از خدا راضی باشد بلکه حضرت پیغمبر صلعم فرمود که احدی افضل از فقیر نیست هر گاه از خدا
راضی باشد و از آنحضرت مرویست که خدای تعالی در روز قیامت خواهد فرمود که کجایند برگزیدگان خلق من ملائکه عرض خواهند کرد که پروردگارا
ایشان کیستند خطاب رسد که فقرای مسلمین که بداده من قانع و بقضای من راضی بودند ایشانرا داخل بهشت کنید پس ایشان بجنت در آیند
و بعیش و عشرت بگذرانند و مردمان گرفتار محاسبه خود باشند و فرمود که هیچ غنی و فقیری نیست مگر اینکه در روز قیامت آرزو خواهند
کرد که کاش در دنیا زیاده از قوت خود روزی داده نشده بودی و این بسبب قدر و مرتبه فقرا خواهد بود که بر ایشان معلوم خواهد شد آری شعر اندر آن
سر برهنه حصیر ابر سر از عرش سلیمان بینی / و ندران پا برهنه خوش سراپای بر فرق فرقدان بینی / بلکه فقیر بجهة فقر خود راضی و بهر چه گذرد
شاکر باشد و دنیا نیز براحت میگذراند و او را هم از سلطان و وزیر فرمانبرداری نه و از شاه و امیر زحمت جمع مال و نه تصدیع حفظ آن پادشاهیست
بصورت گدا و گدائیست در حقیقت پادشاه قطعه اگرت سلطنت فقر ببخشند ای دل / کمترین ملک تو از ماه بود تا ماهی / خشت زیر سر و بر تارک
هفت اختر پای / دست قدرت نگر و منصب صاحب جاهی / فصل شبهه نیست در اینکه فقر با صبر و رضا و قناعت افضل و بهتر است از غنای با امساک
و بخل و همچنین شکی نیست که غنای با سخاوت و بذل مال در راه خدا و تعمیر طرق آخرت بهتر است از فقر با حرص و شکایت ولکن در دو موضع
خلاف است اول در اینکه آیا فقیر صابر راضی که باندک چیزی قانع باشد و نارضائی از فقر خود نداشته باشد بهتر است یا غنی سخی که مال خود را در راه خدا
بذل نماید و بعضی اول را ترجیح داده اند و بعضی ثانی را و اینمعنی در صورتیست که غنی هم دلبستگی بمال نداشته باشد و وجود و عدم مال نزد او مساوی
باشد و علامت این آنستکه اگر آنچه را دارد از دست او برود مطلقا در دل او تفاوتی بهم نرسد و اصلا حزنی از برای او حاصل نشود و آن فقیر
هم باین نحو باشد که اگر ثروتی باو عاید شود یا نشود تفاوتی نکند اما با وجود علاقه و محبت غنی بمال سخی نیست که هر چه عطا و بذل در راه خدا کند
فقیر از غنی افضلست و اگر فقیر هم علاقه بدنیا داشته باشد هر کدام محبت و علاقه او کمتر است او افضل و بالاتر است و سخن در غنی و فقیر را

که هیچکدام لیکن نباشد و حق آنست که فقر مراتب افضل و بالاتر است و هر قدر که غنی عطا و بذل کند مرتبه فقر از برای او نیست همچنانکه مرویست
که روزی پیغمبر صلعم با صحابه خود فرمود که بهترین مردم کیست عرض کردند مالداری که حق خدا را بجا آورد حضرت فرمود این خوب مردیست ولکن او مراد
من نیست عرض کردند پس بهترین مردم کیست فرمودند فقیری که بقدر قوه خود عطا کند مرویست که روزی فقرای اصحاب شخصی را بخدمت
حضرت رسول صلعم فرستادند آمد و عرض کرد که من رسول فقرایم بنزد تو حضرت فرمود مرحبا بتو و بکسانیکه از نزد ایشان آمده از نزد کسانی
آمده که من ایشان را دوست دارم آنشخص عرض کرد که فقرا میگویند اغنیا بهتر از ما گرفتند حج میکنند و ما قدرت نداریم و عمره بجا میآرند
و ما نمیتوانیم و زیادتی اموال خود را پیش میفرستند و ما نداریم حضرت فرمودند از من بفقرا بگو که هر فقیریکه از برای خدا صبر کند سه خصلت از
برای او هست که از برای اغنیا نیست یکی آنکه در بهشت غرفهائی هست که اهل بهشت نگاه بانها میکنند همچنانکه اهل زمین نگاه بستارگان
میکنند داخل آنها نمیشود مگر پیغمبر فقیر یا شهید فقیر یا مؤمن فقیر دویم آنکه فقرا پانصد سال پیش از اغنیا داخل بهشت میشوند سیم آنکه هرگاه
غنی بگوید سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر و فقیر هم اینرا بگوید ثواب غنی مقابل فقیر نمیشود اگرچه ده هزار درهم با آن در
راه خدا انفاق کند و همچنین بسیار اعمال خیر پس آنشخص برگشت و بفقرا گفت گفتند راضی شدیم و همینقدر کافیست در ترجیح فقر بر غنا که
بهترین موجودات و خاتم پیغمبران صلعم فقر را بر غنا اختیار کردند با وجود قدرت بر غنا و فرمود الفقر فخری فقر فخر منست و عرض کرد خدایا
مرا با فقرا محشور کن و سید اولیا صلوات الله علیه خود را مسکین و فقیر نامید و هرگز فراغت و اطمینان قلبی که از برای فقر است از برای
غنی میسر نیست مگر آنکه از برای غنی هست ثواب بذل و عطا و انفاق در راه خداست و معلوم نیست که ثواب نعمت فقر از آنها کمتر باشد علاوه
برآنکه ثواب هر عبادتی از فقیر همچنانکه دانستی بالاتر است از ثواب عبادت غنی و اگر هیچ فضیلتی دیگر از برای فقیر نباشد بر غنی همان بس که
ذلت محاسبه روز قیامت و معطلی حساب از برای او نخواهد بود دویم در اینکه آیا فقیر حریص که دل او بسته بدنیا باشد بدتر است یا غنی حریص
بخیل و سخن در فقیریست که طالب حرام نباشد و غنی که حقوق واجبه خود را بدهد والا هر کدام که مرتکب حرام شوند بدترند و اگر هر دو مرتکب
شوند هر دو بدند پس سخن در فقیریست که حرص بر تحصیل مال از امر معاش زیاده از قدر قوت داشته باشد و غنی که چنین باشد و از آنچه پیش گذشت
معلوم میشود که غنی بدتر است و چنین فقیری از چنین غنی بهتر و افضلست فضل و فضیلت فقر را دانستی و فایده از اشخاصی که بان با استغنا
و هر که را از فقر بدانی که گدا کس دیگر و فقیر کس دیگر است گدا آنست که دنیا دست از او برداشته و فقیر از برای او شرایطیست که چنانچه فقیر با آنها متصف
باشد فضیلت فقر از برای او خواهد بود پس بدانکه سزاوار فقیر آنست که بفقر و بی چیزی خود راضی باشد و اگر کراهتی از آن داشته باشد مثل کراهت
حجامت باشد از برای کسیکه حجامت میکند اگرچه فی الجمله دردی میآید اما از آن راضی و خشنود است و آنرا از خدا بداند و بآنچه شاد و فرحناک
بآن باشد و در باطن توکل بر خدا داشته باشد و اعتماد و وثوق او بخدا باشد و چنان داند که خدا قدر ضرورت را باو میرساند و هرچه باو رسد قانع
باشد و زیادتر نخواهد و با آنچه قطع طمع از خلق کرده باشد و التفاتی بآنچه در دست مردم است نکند و حرص بر تحصیل مال از هر جا نداشته باشد
و بر فقر خود صابر و شاکر باشد حضرت امیر سلام الله علیه فرمودند که فقر نسبت ببعضی عقوبتیست از جانب خدا و نسبت ببعضی کرامت و علامت آنفقر
که کرامتست آنستکه صاحبش خود را خوش خلق میکند و مطیع پروردگار میگرداند و شکایت از حال خود نمیکند و خدا را بر فقر خود شکر میکند و علامت
آنکه عقوبتست آنستکه صاحبش بد خلق میکند و معصیت پروردگار را مینماید و شکایت میکند و بقضای الهی راضی نیست و از حدیث مستفاد میشود
که هر فقیری را بر فقر ثواب نیست بلکه ثواب و فضیلت از برای فقیریست که راضی و شاکر باشد و بقدر کفاف قانع باشد و طول امل نداشته باشد و اما
آنکه راضی نباشد و مایل بسیاری مال باشد و آلوده بذلت حرص و طمع گردد و بواسطه طمع و حرص اخلاق او بد میشود و مرتکب اعمالی گردد که شیوه
اهل مروت و آبرو نباشد او را ثوابی نیست بلکه گناهکار است و سزاوار فقیر آنست که اظهار استغنا کند و پرده بر کار خود اندازد و در حدیث نبوی
وارد است که هرکه فقر خود را بپوشاند خدا او را اجر کسی عطا فرماید که همه روزها را روزه بگیرد و همه شبها را عبادت کند و فقیر را نسزاوار است که با
اغنیا مخلوط شود و با ایشان همنشینی نماید و با ایشان از جهة مال تواضع نکند بلکه از براه با ایشان تکبر کند مرویست که حضرت امیر صلوات الله و سلامه
علیه و خضر علیه السلام بیکدیگر رسیدند حضرت از خضر پرسیدند که بهترین اعمال چیست گفت بذل اغنیا بر فقرا بجهة رضای خدا حضرت فرمود از آن بهتر
ناز و تکبر فقرا است بر اغنیا از راه اعتماد و وثوق بخدا خضر گفت این کلامیست که باید بنور بر صفحه رخسار حور نوشت و باید فقیر از گفتن سخن حق مداهنه
نکند و از راه طمع و مدارا اغنیا از سخن حق اغماض نکند و چشم نپوشد و از راه تهیدستی و فقر در عبادت خدا سستی ننماید و اگر قلیلی از قوت در یا

فضیلت فقر

آمد در راه خدا بذل کند و اینرا جهد مقل گویند و ثواب آن بسیار بیشتر از مالهای فراوانیست که غنی بذل میکند حضرت رسول صلعم روزی فرمودند
که یکدرهم صدقه میتواند که افضل باشد از صد هزار درهم شخصی عرض کرد که این چگونه میشود فرمود شخصی از منافع مال خود و زیادتی آن صد هزار
درهم تصدق میکند و مردی دو درهم و بغیر از آن هیچ چیز دیگر را مالک نیست و یکی از آن دو درهم را در راه خدا میدهد صاحب یکدرهم افضلست
از صاحب صد هزار درهم و باید فقیر زیادتر از قدر حاجت خود را ذخیره نکند پس اگر کسی باشد زیادتر از قوت یکشبانه روز را ذخیره نکند از
جمله صدیقان خواهد بود و اگر از قوت چهل روز زیادتر را ذخیره نکند او از جمله متقین خواهد بود و اگر از قوت یکسال زیادتر را ذخیره نماید از
زمره فقرا خارج و از فضیلت فقر محرومست و هرگاه کسی فقیر باشد و شخصی چیزی باو عطا نماید پس اگر آنچیز حرام موبد باشد رد آن واجب و
قبول آن حرامست و اگر مشتبه باشد سنت است که رد کند و قبول نکند و اگر حلال باشد پس اگر بعنوان هدیه باشد مستحبست قبول آن اگر
بی منت باشد زیرا که رسولخدا صلعم هدیه را قبول میفرمودند و اگر در آن منت باشد ترک آن بهتر است و اگر بعنوان صدقه یا زکوة یا نحو اینها
باشد باید انفقیر اگر مستحق آن باشد و از اهل آن باشد قبول کند والا رد کند و اگر بداند که آن دهنده اینرا بجهة صفتیکه در انفقیر گمان کرده باو
داده مثل اینکه او را سید دانسته یا عالم یا فقیر یا نها و فی الواقع چنین نباشد باید رد نماید و اگر نه هدیه باشد و نه صدقه بلکه بجهة شهرت و ریا
و خودنمائی داده باشد بهتر آنست که قبول نکند و رد کند بلکه بعضی از علما قبول آنرا حرام و رد آنرا واجب دانسته اند و مخفی نماند که آنچه را بفقیر
میدهند اگر بان محتاج باشد و زیادتر از قدر حاجتش نباشد افضل آنستکه هرگاه از آفاتیکه مذکور شد سالم باشد آنرا قبول کند حضرت رسول صلعم
فرمود که ثواب آنکه باو سعت بفقیر عطا کند بیشتر نیست از آنکه میگیرد هرگاه محتاج باشد بلکه در بعضی احادیث نهی شده است از رد آن و اگر زاید
بر قدر حاجت باشد اگر انفقیر طالب راه آخرت باشد از زیادتر رد کند زیرا که از اخذ آنچه امتحان و آزمایش فرستاده است یا نعیذه میکند یا بس
قدر حاجت آنچه رأفت و رحمت بر آن فرستاده پس در گرفتن آن ثواب دارد اما در قدر زیادتی یا مبتلا بمعصیت آن میشود یا گرفتار حساب
سزاوار طالب سعادت آنستکه زاید از قدر حاجت را قبول نکند زیرا که نفس بعد از آنکه مرخص شد که عهد و پیمان را بشکند بآن عادت میکند بعضی
از مجاورین مکه نقل میکند درهمی چند داشتم که گذارده بودم در راه خدا انفاق کنم روزی فقیری را دیدم که از طواف فارغ شده بود و بصدای
ضعیفی میگفت جائع کما تری عریان کما تری فما تری فی ما تری یا من تری و لا یری یعنی خداوندا گرسنه ام چنانکه می بینی و برهنه ام چنانکه
می بینی پس چه می بینی در این خصوص که می بینی ای کسیکه می بینی چیزها را و دیگری نمی بیند نگاه کردم دیدم دو جامه کهنه در بر داشت که
بدن او را نمیپوشانید با خود گفتم این کیست که باید درهم خود را باو دهم آنها را نزد او بردم نگاهی بآنها کرد و چند درهم برداشت و گفت چهار
از آن دو جامه میخرم و یکی را هم خرج میکنم و بقیه را رد کرد و گفت احتیاج بآن ندارم شبی دیگر او را دیدم که دو جامه نو پوشیده بود من اندکی از او
بد دل شدم متوجه من شد و دست مرا گرفت و بطواف مشغول شدیم تا هفت شوط طواف را اتمام کردیم در هر شوطی دیدم که پاهای ما بر نوعی
جوهری از جواهر بود یکبار بر روی یاقوت راه میرفتیم و یکبار بر روی مروارید و یکبار بر زمرد و یکبار بر طلا و پاهای ما تا کعب بانها فرو میرفت
پس آنمرد فرمود خدا اینهمه را بمن داده و قبول نکردم و از دست مردم چیزی میگیرم و معاش میکنم زیرا که همه اینها ثقل و ابتلاآت خلاصه
اینکه گرفتن قدر حاجت افضلست و باعث ثواب رسیدن بآن کیست که میدهد و اعانت بر ثواب هم ثواب است امر شد بحضرت موسی بن
عمران که هر شب در نزد یکی از بنی اسرائیل افطار کن عرض کرد الهی چرا روزی مرا بر دست بنی اسرائیل متفرق کرده که یکی چاشت بمن دهد و
یکی شام وحی باو رسید که من با دوستان خود چنین میکنم و روزی ایشان را بدست بطالین بندگانم قرار میدهم تا آنها نیز بسبب ثوابی برسند
و اما زیادتر از قدر حاجت را بهتر آنست که نگیرد ولی اگر خواهد آنرا بفقرا دهد و بذل کند گرفتن آن ضرر ندارد و باید وقت انفاق فقرا کند و نگاه
ندارد که کاهست نفس در مقام فریب او برآید همچنانکه جمعی متصدی خدمت فقرا و متکفل حال ایشان شدند و از اغنیا میگرفتند و بفقرا
میدادند عاقبت نفس و شیطان با ایشان ساخته او را بفریفتند و اینرا وسیله جمع مال و تنعم و تلذذ قرار دادند و بهلاکت رسیدند و سزاوار مؤمن
آنستکه تا او را ممکن باشد از کسی چیزی خواهش نکند و سؤال ننماید زیرا که آن متضمن شکوه از خداست و ذلیل کردن خود است و موجب
ایذای آن کسیست که از او خواهش میکند زیرا که بسا باشد بخاطر خواه خود چیزی ندهد و بعد از اظهار باو شرم کند یا خجالت کشد یا محافظت آبروی
خود کند یا در رو در ماند چیزی بدهد و چنین چیزی معلوم نیست که شرعا حلال باشد و از اینجهت حضرت رسول صلعم فرمود سؤال از مردم از جمله
فواحش است فرمود هر که از مردم سؤال کند و قوت سه روز خود را داشته باشد روز قیامت خدا را ملاقات کند در حالتیکه روی او

استخوان خالی باشد و هیچ گوشت نداشته باشد و فرمود که بنده نیست که یکدر سؤال را بر خود بگشاید مگر اینکه خدا هفتاد در فقر را بر روی او میگشاید و فرمود که سؤال حلال نیست مگر با فقری که بهلاکت انجامد یا قرضی که برسوائی کشد روزی طایفه از انصار بخدمت آن بزرگوار عرض کردند یا رسول الله حاجتی داریم فرمود بگوئید عرض کردند حاجت بزرگیست فرمود بیاورید حاجت خود را گفتند میخواهیم ضامن شوی از برای ما بهشت را فرمود سر بزیر افکندند پس سر برداشتند و فرمودند ضامن میشوم بشرطیکه شما ضامن شوید که از احدی چیزی سؤال نکنید ایشان متعهد شدند و همچنین بودند که چون در سفر تازیانه از دست یکی میافتاد از رفیق خود که پیاده بود سؤال نمیکرد که تازیانه را باو دهد خود فرود میآمد و بر میداشت و اگر بر سفره نشسته بودند و آب نزدیکی نزدیک میبود رفیقش از او خواهش میکرد که آبرا باو بدهد و فرمود که اگر یکی از شما رشته هیزم را بر پشت کشد و بفروشد و آبروی خود را نگاهدارد بهتر است از آنکه سؤال کند روز عرفه حضرت سید الساجدین در عرفات جمعی را دیدند که سؤال میکردند فرمودند اینها بدترین خلق خدایند مردم رو بخدا آورده تضرع و زاری و دعا میکنند و اینها رو بمردم آورده سؤال میکنند و حضرت صادق ع فرمودند که اگر سائل بداند چه قدر وزر و وبال دارد هر آینه احدی از احدی سؤال نخواهد کرد و اگر آنکه از او سؤال میکنند بداند که رد سائل چه قدر بد است احدی سائل را رد نمیکرد مخفی نماند که منعیکه از سؤال شده در صورتیست که ناچار و مضطر نباشد و اما در صورت اضطرار و احتیاج شکی در جواز آن نیست و رخصت در آن نه و آنچه در ترغیب عطا و سائل رسیده دلالت بر این میکند خدا تعالی فرموده است و اما السائل فلا تنهر اما سائل را از خود مران و حضرت رسول صلعم فرمود رد مکن سائل را اگر چه بنصف خرمائیست و فرمود از برای سائل حقیست اگر چه بر اسبی سوار باشد و فرمود سائل را رد مکنید اگر چه بهیمه خوشهات بدانکه احتیاج آدمی بر چند نوعست یکی آنکه بحد اضطرار رسیده مثل گرسنه که مشرف بر هلاکت است و برهنه که ساتر عورت ندارد و از سرما خوف تلف دارد دوم آنکه بآن حد نرسیده است اما بسیار احتیاج باو دارد چون احتیاج ببالاپوش در زمستان از برای کسیکه از سرما تعب کشد که بحد ضرورت نرسیده باشد مثل احتیاج بکرایه چارپائی از برای کسیکه نمیتواند بمشقت پیاده روی خود را بمنزل برساند سوم آنکه احتیاج جزئی باو دارد و چندان اهتمامی بشأن آن نیست مثل آنکه نان داشته باشد و نانخورش نداشته باشد و ظاهر آنست که در هر سه صورت سؤال جایز باشد و حرام نباشد ولکن در صورت اول سؤال راجحست و در صورت دوم مباح است و در سوم مکروهست بشرطیکه با شکوه خدا و مذلت خود و ایذاء دیگری نباشد و بهتر آنست که اظهار احتیاج خود را بکنایه و تعریض نه تصریح و با یکی از دوستان و اصدقاء خود اظهار کند یا بکسیکه بجود و سخاوت مشهور باشد بلکه اولی آنست که از یکنفر معین خواهش نکند و اگر معین طلب کند در نزد مردم از او چیزی طلب نکند و تصریح هم نکند بخواهش بلکه بنوعی بگوید که اگر او نخواهد بدهد تواند عذر بیاورد که نفهمیدم و اگر غیر از این کند و آن شخص از حیا و خجالت یا از بیم ملامت چیزی باو بدهد آنچیز حرام خواهد بود و آنچه مذکور شد در صورتیست که در همان وقت احتیاج بآن داشته باشد و اما سؤال کردن چیزیکه بالفعل احتیاج بآن ندارد و بعد از این محتاج خواهد بود پس اگر تا سال احتیاج بآن نداشته باشد و بعد از سال بآن محتاج باشد شکی در حرمت سؤال نیست و اگر در عرض سال بآن محتاج باشد ظاهر آنست که سؤال مباح باشد ولکن اگر داند که در وقت احتیاج هم ممکن از سؤال خواهد بود بهتر آنست که بالفعل هم سؤال نکند و تاخیر بیندازد تا وقت حاجت و بعضی در اینصورت پیش از زمان حاجت حرام دانسته اند و هر چه زمان حاجت دورتر کراهت سؤال اشد است و هر بنده باید مجتهد نفس خود باشد و وقت احتیاج را ملاحظه کند و وثوق بخدا را از دست مدهد پس ای برادر ایمان نفس خود را از اوج عزت و مرتبه توکل و اعتماد بر خدا بحضیض ذلت و خوف و اضطراب مینداز و گوش بتهدیدات شیطان مکن فانه یعدکم الفقر و یامرکم بالفحشاء شیطان شما را بفقر میترساند و امر باعمال فاحشه مینماید و مطمئن بوعده پروردگار خود باش والله یعدکم المغفرة منه و فضلا و خدا وعده آمرزش و فضل شما میدهد و مادام تا توانی دست پیش مانند خودی دراز مکن و در نزد لئیمان روزگار بجهة لقمه نانی آبروی خود مریز ای کسیکه لذت آبرو را نیافته و شکم پروری را عادت خود نموده بر در این و آن میدود که شکم پلید خود را پرورد و اگر قناعت کند چرا باید بدست مردم نظر افکند و نان خشک و پیاز خود هزار مرتبه از بره بریان مردم بهتر است شعر

جوی که از سعی بازو خورم … به از میوه بر خوان اهل کرم

چه دلتنگ خفت آن فرومایه دوش … که بر سفره دیگران داشت گوش

صفت سوم از رذایل متعلقه بقوه شهویه صفت حرص است و آن صفتی است نفسانیه که آدمیرا میدارد بر جمع نمودن زاید از آنچه بآن احتیاج دارد و این صفت یکی از شعب حب دنیا و از جمله صفات مهلکه و اخلاق مضله بلکه این صفت خبیثه بیابانیست بی پایان که از هر طرف بجائی رهی نیست و وادیست بی انتها که هر چند در آن فرو روی عمق آنرا نیابی بیچاره که بآن گرفتار شد گمراه و هلاک شد و مسکینی که بآن وادی افتاد دیگر روی خلاصی

ندید زیرا که حریص هرگز حرص او بجائی منتهی نمیشود و بحدی نمیایستد اگر تمام اموال دنیا را جمع کند باز در فکر تحصیل باقیست و هر چه بدست او آید باز میطلبد و آن بیچاره مریض است و نمیفهمد و نمیداند و چگونه چنین نباشد و حال آنکه حریص را که هشتاد سال عمر کرده است و فرزندی ندارد و اینقدر از اموال و املاک و خانه و مستغلات دارد که اگر بفراغت بگذراند صد سال دیگر او را کفایت میکند و خود یقین دارد که بیست سال دیگر عمر او نیست و باز در صدد زیاد کردن مالست و تامل نمیکند که فایده آن چیست و چه ثمر دارد اگر از برای خرجست کافیست پس باقی آن زیادتر از مدة العمر او میکند و اگر از برای احتیاطاتست اگر آنچه دارد احتمال تلف میرود هر چه تحصیل کند چنین خواهد بود پس اگر این مرض یا حمق نیست پس چه بلاست و هر که باین مرض مبتلا شد خلاصی از آن نهایت اشکال دارد و از این جهت حضرت رسول صلعم فرمودند که هرگاه از برای فرزند آدم دو رود خانه طلا باشد باز رود خانه سیم را میطلبد و اندرون او را هیچ پر نمیکند مگر خاک و فرمود که آدمیزاده پیر میشود و دو صفت در او جوان میشود و قوت میگیرد یکی حرص و دیگری طول امل و از حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه مرویست که حریص بر دنیا چو کرم ابریشم است هر چه بیشتر بدور خود می پیچد راه خلاص او دورتر میشود تا از غصه بمیرد و بعضی از بزرگان گفته است که از غرایب و عجایب امر آدمیزاده آنست که اگر او را خبر دهند که همیشه در دنیا خواهی بود حرص او بر جمع کردن مال زیادتر نخواهد شد از آنچه حال میداند که چند صباحی بیشتر زنده نیست در صدد جمع آنست و این از برای هر که تفحص کند در احوال مردمان ظاهر و روشن است فصل ضد صفت حرص ملکه قناعتست و آن حالتیست از برای نفس که باعث اکتفا کردن آدمیست بقدر حاجت و ضرورت و زحمت نکشیدن در تحصیل فضول از مال و این از جمله صفات فاضله و اخلاق حسنه است و همه فضایل بآن منوط بلکه راحت در دنیا و آخرت بآن مربوطست و صفت قناعت مرکبیست که آدمیرا بمقصد میرساند و وسیلهایست که سعادت ابدیرا بجانب آدمی میکشاند زیرا که هر که بقدر ضرورت قناعت نمود و دل خود را مشغول قدر زاید نکرد همیشه فارغ البال و مطمئن خاطر است و حواس او جمع و تحصیل آخرت براو سهل و آسان میگردد و هر که از صفت قناعت محروم و آلوده حرص و طمع و طول امل گشت بدنیا فرو میرود و خاطر او پریشان و کار او متفرق میگردد و با وجود این چگونه تحصیل آخرت نماید و بدرجات اخیار و ابرار رسد شعر

قناعت سرافرازد ای مرد هوش … سر پر طمع بر نیاید ز دوش

وارد است که اخبار در مدح قناعت بیشمار است از حضرت رسول صلعم مرویست که خوشا حال کسیکه هدایت بدین اسلام یابد و بقدر کفاف باو برسد و قناعت کند و فرمود ای مردمان چندان سعی در طلب دنیا نکنید که بهیچکس نمیرسد مگر آنچه از برای او مقدر شده است و هیچ بنده از دنیا نمیرود مگر اینکه روزی که از برای او مقدر شده است باو برسد و در حدیث قدسی وارد است که ای فرزند آدم اگر همه دنیا از تو باشد زیاده از قوت تو عاید تو نخواهد شد پس هرگاه من بقدر قوت بتو برسانم و حساب آنرا از دیگری جویم تو احسان کرده خواهم بود و مرویست که حضرت موسی علی نبینا و آله و علیه السلام از حق تعالی سؤال کرد که کدام یک از بندگان غنی ترند فرمود هر کدام قانع ترند حضرت امیر علیه الصلوة و السلام فرمودند که ای فرزند آدم اگر از دنیا اینقدر میخواهی که کفایت ترا کند اندک چیزی از آن ترا بس میکند و اگر زیادتر از کفایت میطلبی تمام آنچه در دنیاست ترا بس نخواهد کرد و کفایت ترا نخواهد نمود شعر

کاسه چشم حریصان پر نشد … تا صدف قانع نشد پر در نشد

حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه فرمود که زنهار چشم مینداز ببالاتر از خود و نگاه بآن مکن و بمعیشت پیغمبر خدا نظر کن که خوراک او چه بود و شیرینی او تمر بود و هیزم او پوست درخت خرما بود آنهم اگر بدست او میآمد و از آنحضرت مرویست که هر که قناعت کند بآنچه خدا باو میدهد غنی ترین مردم است و حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه فرمودند که هر که از خدا باندک معیشتی راضی شود خدا نیز باندک عملی از او راضی میشود مرویست که خدا تعالی میفرماید من چون بنده مومن تنگ میگیرم محزون میشود و حال آنکه این او را بمن نزدیکتر میکند و هرگاه او را وسعت میدهم خوشحال میگردد و حال آنکه آن او را از من دورتر میگرداند و فرمود که هر چه ایمان بنده زیادتر میشود تنگی معاش او بیشتر میگردد و اخباریکه در فضیلت قناعت رسیده است از حد و حصر متجاوز و همین خبر مشهور کافیست که عز من قنع و ذل من طمع هر که قانع شد بر مسند عزت پا نهاد و هر که خار طمع در دامن آویخت بچاه مذلت افتاد شعر

بقناعت کسیکه شاد بود … تا بود محتشم نهاد بود

وانکه با آرزو کند خویشی … افتد از جاه خویش بدرویشی

فصل طریقه معالجه حرص و ازاله مرض حرص و تحصیل صفت قناعت آنستکه ابتدا تامل کند در زحمت جمع مال و تصدیع آن و آفات دنیویه که از برای مالست و حوادثیکه در پی دارد شعر

تخته ابر از چه عمارت گر است … مفلسی از محتشمی بهتر است

و ببیند که زیادتر از قدر ضرورت دنیا را چه ثمر و چه فایده است اگر از برای اولاد ذخیره میکنی بدانکه خدای تو و اولاد یکیست آنکه روزی بتو داده باو نیز خواهد داد تو غم فرزند را میخوری که از نطفه تو حاصل شده چگونه آنکه او را آفریده غم او را نمیخورد و بعزت خود قسم که او از تو مهربانتر و قدرتش از تو بیشتر است و اگر فرزند تو کیست که باید تشنگی بکشد را اندک عالم را از برای او بگذاری که از دست او بیرون میرود و جان

درستایش ملکه قناعت

من احتیاج فرزند بمال در وقت حیات او است تو که چاره عمر او را نتوانی کرد و قدری زندگی از برای او ذخیره نتوانی نهاد چرا در فکر روزی
او زحمت میکشی سعدی نگارنده کودک اندر شکم نگارنده عمر و روزی هم است خداوندگاریکه عبد آفرید بدارد فکیف آنکه عبد آفرید
تربیت آن بچه بر کردگار که مملوک را ز خداوندگار ساعتی سر بر زانوی تفکر نه و باطراف ولایات نظری کن و دور و نزدیک را بسنجی
کن و ببین کسانیکه در عهد تو هستند چه قدر کسانی هستند که صاحب ثروت و دولت و جاه و حشمتند و پدرانشان از برای ایشان چیزی
نگذاشته و چه اشخاص یافت میشوند که بفقر و فاقه مبتلا و اموال بسیار از پدرانشان مانده بود و نیست... ان خانه در شهری ساختند و اولادشان
در ولایت دیگر در خرابه مردند و بسا ده و مزرعه در کشوری از برای ایشان گذاشتند و ایشان بیک قرص نانی در کشوری دیگر جان دادند ترا
از حوادث روزگار چه خبر و از گردش افلاک چه اطلاع تو چه میدانی که نام تو در سال دیگر در دفتر مردگان ثبت خواهد بود اگر از برای خود جمع مال
میکنی تو اول قدر عمر خود را معین کن و باندازه آن جمع کن و چون نفقت سالی خود را داری کفایت کن و حساب خود را زیاد مکن علاوه بر اینها
آنکه تاملی کن و ببین که وقتی هست که سیر شوی و دیگر در صدد جمع مال نباشی و هر چه اندوزی باز در فکر زیادتر خود را سوزی پس سیر نخواهی
شو و از همه زحمتها فارغ شو سعدی آنشنیدستم که در صحرای غور بارسالاری بیفتاد از ستور گفت چشم تنگ دنیادار را یا قناعت
پر کند یا خاک گور و چون در اینها تامل نمودی دیده بگشا و در احوال مردمان نظر کن و ببین در سیرت و طریقه اعاظم افراد بنی آدم و اعزه مخلوق
عالم از پیغمبران مرسل و اولیای کمل و محرمان حرم عزت و باریافتگان قرب حضرت رب العزة که چگونه بقلیلی از دنیا اکتفا نمودند و بقناعت گذرانیدند
و زاید از قدر ضرورت را نگاه نداشتند و نگاه کن بشیوه مشرکین و کفار از هنود و یهود و نصاری و اراذل افراد بشر که چگونه جمع مال و تنعم و لذت
و زیاد کردن مایه و املاک و ضیاع و عقار نمیدانم که تنگ نخواهی کرد در اینکه اقتدا بأعز خلایق بهتر است از پیروی اراذل ایشان بلکه هر که اندک شعوری
داشته باشد میفهمد که کسیکه حریص بر لذتهای دنیویه است و حرص بر اکل و شرب و جماع و وقاع دارد از افق انسان خارج و در خیل بهایم داخلست زیرا که
اینها از لوازم بهایم و چهارپایانست و هر چند کسی در اینها بمرتبه اعلی برسد لذت آن بیشتر از چهارپایان نخواهد بود و هیچ حریص شکم پرستی نیست مگر
اینکه خر و گاو از او بیشتر میخورند و هیچ حریص بر جماع نیست مگر اینکه خر بیشتر از آن مجامعت میکند و خود ظاهر است که از چنین معنی چه اثری خواهد
شعر از خواب و خورش بمنزه نباید کان در همه گاو و خر نیابی و تامل کن در عزت قناعت و فراغ بال و اطمینان خاطر قانع چون در اینها تامل
نمودی در معالجه آن کوش و طریقه آن اینست که در امر معیشت خود میانه روی و اقتصار را شیوه خود کنی و راه مخارج را بقدر امکان سد کنی و تمام
جزوی و کلی مخارج خود را بکنی و هر چه ضرور و معیشت بدون آن ممکن است از خود دور کنی زیرا که با وجود کثرت مخارج قناعت ممکن نیست و اگر بتنهائی
منفرد باشی اکتفا کن بجامه سبکی و قناعت کن بهر غذائیکه بهم رسد و با خورش کم بخور و چون بخوری از یک خورش تجاوز مکن و همچنین در سایر چیزهائیکه
بآن احتیاج است و خود را باین بدار تا عادت کنی و ملکه تو شود و اگر صاحب عیال باشی هر یکرا آنچه بدارد و هر چه میخواهی بکنی تامل کن
و ببین اگر زندگانی بدان موقوف نیست دست بردار و هر گاه کسی باین نوع رفتار کند و بنای امر خود را بر این گذارد و قناعت و اقتصار را پیشه خود
سازد از برای گذران زحمت نیافتد هر چند عیالمند باشد محتاج بخلق نمیشود چنانکه ظاهر و بین و اخبار در آن صریحست حضرت پیغمبر صلعم فرمود
محتاج نشد هر که میانه روی کرد و فرمود تدبیر کار خود نصف معیشت است و فرمود هر که قناعت کند خدا او را بی نیاز میکند و هر که اسراف میکند
خدا او را فقیر میکند و شک نیست که هر که بنای قناعت گذارد از احتیاج بمردم خلاص میشود و از چاپلوسی و تملق ناکسان فراغت مییابد و در
نزد خالق و خلق عزیز میگردد سعدی قناعت توانگر کند مرد را خبر کن حریص جهانگرد را قناعت کن ای نفس بر اندکی که سلطان و درویش
بینی یکی چه بیرون خواهی شدن زانکه آی چرا ریزی از بهر رفت آبروی و از آنحضرت مرویست که میانه روی و خوشخوئی
بجا آوردن راه نمائی نیکو نیکخبر یند از اجزای نبوت و از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه مرویست که میانه روی امریست که خدا او را دوست دارد
و اسراف چیزیست که خدا آنرا دشمن دارد حتی دور انداختن استخوان خرما را چه آنهم بکار میآید حتی ریختن زیادتی شربت آب و فرمود من ضامنم از
برای کسیکه میانه روی کند که هرگز فقیر نشود و بعد از آنکه امر معیشت او بالفعل درست شد دیگر از برای بعد مضطرب و مشوش نباشد و اعتماد
بر فضل و کرم خدا کند و بداند که روزی که از برای او مقدر شده است باو خواهد رسید اگر چه حرص نورزد و در راهی از برای مداخل خود ندارد شعر
ما آبروی فقر و قناعت نمیبریم با پادشه بگوی که روزی مقدر است چگونه چنین نباشد و حال اینکه حقتعالی میفرماید و ما من دابة الا
علی الله رزقها یعنی هیچ جانداری نیست مگر اینکه روزی او بر خداست و نیز میفرماید و من یتق الله یجعل له مخرجا و یرزقه من حیث لا یحتسب

یعنی هرکه

در ذم طمع وستایش بینیازی

یعنی هرکه پرهیزکاری کند خدا او را از هر غمی راه نجات میبخشد و روزی او را میرساند از جائیکه گمان نداشته باشد و باید هر کسی در امر زندگانی و گذران خود
نگاه بپائینتر از خود بکند بلکه نظر بپست تر از خود نماید و اطاعت شیطان نکند زیرا که آن لعین نظر هر کسی را در امر دنیا ببالاتر از خود میاندازد و میگوید
بان فلان و فلان را ببین چگونه تنعم میکنند و چه طعامهای لذیذ میخورند و چه لباسهای نیکو میپوشند خود را از آنها پست تر مکن و در طلب دنیا
سستی منمای و در کار دین چشم آدمی را بپست تر از خود میگشاید و میگوید چرا خود را زحمت میدهی و تعب میکشی و چندین ریاضت میبری فلان و فلان
از تو عالم ترند و اینقدر رنج نمیبرند چهارم طمع است و آن عبارتست از توقع داشتن در اموال مردم و آن یکی از فروع محبت دنیا
و از جمله رذایل مهلکه و صفات خبیثه است و حضرت رسول صلعم فرمود که زنهار که در طمع نکردی که آن فقر حاضر است و حضرت امیر علیه السلام فرمودند
از هر که خواهی استغنا کن تا مثل و نظیر آن باشی و از هر که میخواهی طمع کن تا بنده و اسیر او باشی و بهر که خواهی احسان کن تا بزرگ و امیر او گردی و
بسیار کم خادمی طامع است ظاهر است چنانکه مشاهده میشود که صاحبان همت و مناعت طبع نه کوچکی سلطان را میکنند و نه تملق امیر را میگویند و رو
امادا صاحبان طمع در رکاب ارباب جاه و دولت میدوند و در برابر اهل دنیا دست بر سینه مینهند و اگر بخدمتی سرافراز شوند روز و شب میایستند
تا آنرا بانجام رسانند که شاید از فضول اموال آنها چیزی ربایند و این بغیر از خادمی و بندگی چیست شخصی دو کودکرا در راهی دید که هر یک نانی داشتند
و یکی از آنها قدری عسل بر روی نان داشت آن دیگری از وی عسل خواست گفت سگ من شو تا ترا عسل دهم گفت شدم صاحب عسل ریسمانی بدهان
او داد تا بدندان گرفت و او را عقب میدوید و صدای سگ میکرد اگر آن کودک نان خود ساختی سگ او نگردیدی از حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه
مرویست که بد بنده ایست که او را طمعی است که بهر جانب میکشدش و بد بنده ایست بنده که خواهشی دارد که او را ذلیل میکرداند و اخبار و آثار وارده
در مذمت طمع بیحد و نهایت و همینقدر در مذمت آن کافی است که هر طامعی ذلیل و خوار است و در نظر مردم خفیف و بی اعتبار است بطمع لقمه
نان بر در این و آن میرود و بجهه احد درهم و دینار بخانه این و آن میدود گاهی خود را بنده ناکسی میخواند که از پس مانده او چیزی دو زمانی خود را
برده حبشی میشمارد که از متاع او چیزی برد و در تملق هر میر و پائی دروغی چند بر هم میبافد تا جامه بجهه او بافته گردد و در خوش آمد دونی صد هزار
رطب و یابس بهم میچیند تا بره و خشکی بدست آید و سجده کافر امیکند تا کلاهی بر سر نهد و کمر خدمت فاسقی را بر میان زند تا کمری بر میان بندد
زهی ذلت و حقارت چنین شخصی و مثال کسانیکه بجهه اصدبال طمع اندیشه خود کرده بهر نوعی ممکن باشد چیزی بدست آورند مثل آن زن روستائی است
که پیراهنی پوشیده بود و لباسی دیگر نداشت نامحرمی پیدا شد دامن پیراهن را بر چید و روی خود را پوشید و ندانست که اگر رو پوشیده شد جای
طامع بیچاره مال را چگونه بیاورد آنرا خوار و خفیف میکند و صاحب مناعت نفس و بزرگی ذات همت خود را از این بالاتر میبیند که بجهه فضول مال دنیا
بر در هر خانه دوزد و نان بیار خود را از الوان طعام دیگران بهتر میداند و کهنه جامه تازه ابرو خود را از کهنه عیار شمارد سعدی چه خوبست تشریف میر ختن
از آن بهکهن جامه خویشتن گر آزاده بر زمین خسب و بس مکن بهر قالی زمین بوس کس و گر خود پرستی شکم طبله کن در خانه این و آن
قبله کن نیرزد عسل جان من زخم نیش قناعت نکوتر بدوشاب خویش و هر طامعی اعتماد او بمردم بیشتر و زیادتر از اعتماد او بخداست و اگر اعتماد
او بخدا بیشتر بودی طمع بخر از او نداشتی و خود اینمعنی که سرآمد همه مذمتها است حکایت وقتی درویشی تنگدستی بدر خانه منعمی رفت و گفت
شنیده ام که مالی در راه خدا نذر کرده که بدرویشان دهی من نیز درویشم خواجه گفت من نذر کوران کرده ام و تو کور نیستی پس گفت ای خواجه کور حقیقی
منم که درگاه خدای کریم را گذاشته بدر خانه چو تو گدائی آمده ام این بگفت و روانه گشت خواجه متاثر شد از دنبال وی شتافت هر چند کوشید که چیزی
بوی دهد قبول نکرد آری چگونه کسیکه روی از خانه خدا بر تافت کور نباشد و حال اینکه چنین درگاهی را گم کرده و چگونه کور نباشد و حال اینکه آیه کریمه
الیس الله بکاف عبده را نشنیده یعنی آیا کافی نیست خدا از برای بنده خود و اگر شنیده و باور نکرده خود کافریست مطلق نعوذ بالله منه شعر گر گدائی
کنی از در که آن کن باری که گدایان در شهر سلطانی نیست فضل ضد صفت طمع استغنا و بینیازیست از مردم است و این از جمله فضایل است
که باعث قرب پروردگار جهان میشود زیرا که هر که قطع طمع از غیر خدا نمود خدا او را دوست میدارد و غنای حقیقی عبارت از آنست چنانکه سید رسل
فرمود که غنا این نیست که کسی مال بسیار داشته باشد بلکه غنا عبارتست از بینیازی نفس و اینخود ظاهر است زیرا که اگر سؤال و احتیاج بدا است
بخواهد بود خواه چیزی داشته باشد یا نه بلکه در صورت چیزی داشتن قبیحتر و بدتر است اعرابی موعظه از حضرت پیغمبر صلعم خواست آنسرور فرمود
که هر وقت که نماز میگزاری نماز کسی کن که زیرا که چه میدانی تا نماز دیگر خواهی بود و چو سخن گوئی سخنی گوی که نباید عذر آنرا بخواهی و مایوس باش از آنچه
در دست مردمانست و حضرت سید الساجدین سلام الله علیه فرمودند که همه خوبیها را دیدم که جمع بود در قطع طمع از مردم و هر که امید بمردم

نداشته باشد و امر خود را بخدا واگذارد خدا همه امور او را بر می‌آورد و از حضرت صادق صلوات الله و سلامه علیه مرویست که شرف و بزرگی مؤمن
برخواستن در شبها است و عزت او باستغنا و بی‌نیازی از مردمست و فرمود که سه چیز فخر مؤمن و زینت اوست در دنیا و آخرت نماز شب در سحرها
و مأیوس بودن از آنچه در دست مردمست و ولایت و دوستی ازبرای امامیکه از آل محمد است و نیز فرمود که اگر یکی از شما خواهد که آنچه از خدا طلبد باو عطا
کند پس نا امید شود از همه مردم و امید بغیر از خدا نداشته باشد و چون خدا دل او را چنین یافت هیچ چیز از خدا نمیخواهد مگر آنکه باو میدهد و طریق
معالجه طمع و خلاصی از آن و کسب صفت استغنا نزدیک بانست که در حرص گذشت صفت پنجم صفت بخل است و آن عبارتست از امساک کردن
در مقامیکه باید بذل کرد و ندادن آنچه را که باید داد و آن طرف تفریطست و افراط آن اسرافست که عبارتست از خرج کردن آنچه نباید خرج کرد و این
دو طرف مذموم و وسط آنها که صفت جود و سخا باشد محمود است که صفت بخل نتیجه محبت دنیا و ثمره آنست و این از جمله صفات خبیثه و اخلاق رذیله است
و خدا تعالی میفرماید ولا یحسبن الذین یبخلون بما آتیهم الله من فضله هو خیرا لهم بل هو شر لهم سیطوقون ما بخلوا به یوم القیمة خلاصه معنی آنکه گمان
نکنید کسانیکه بخل میورزند بآنچه خداوند از فضل خود بایشان عطا فرموده که این خیر ایشانست بلکه این شر است ازبرای ایشان و زود باشد که در روز
قیامت آنچه را بخل کرده اند طوق شود و بگردن ایشان افتد و حضرت رسول صلعم فرمود که زنهار کرد بخل بگردید که آن هلاک کرد کسانیرا که پیش از
شما بودند و ایشانرا بر این داشت که خون یکدیگر را بریختند و آنچه بر ایشان حرام بود حلال شمردند و از آنحضرت صلعم مرویست که بخل دور است از
بهشت و نزدیک باتش و جاهل سخی محبوبتر است نزد خدا از عابد بخیل و فرمودند که بخل درختیست که ریشه آن بدرخت زقوم فرورفته است و بعضی از
شاخهای خود را بدنیا آویخته است پس هر که شاخی از آن دست زند او را داخل آتش میکند آگاه باشید که بخل ناشی از کفر است و عاقبت کفر آتش
است و نیز از آنسرور مرویست که باشد کسی از شما بگوید که بخیل بهتر است از ظالم و چه ظلم نزد خدا بدتر است از بخل و خدا قسم یاد نموده است بعزت و عظمت
و جلال خود که بخیل را داخل بهشت نکند شخصی در جهاد در خدمت آنحضرت کشته شد زنی بر او میگریست و میگفت وا شهیداه حضرت فرمود چه میدانی که او
شهیدست شاید که سخن بیفایده میگفته یا بخیل بوده روزی آن بزرگوار مردی را دید که پرده کعبه را گرفته میگوید خدایا بحرمت این خانه که گناه مرا بیامرز حضرت
فرمود بگو ببینم چه گناه کرده عرض کرد گناه من از آن بزرگتر است که بگویم فرمود گناه تو بزرگتر است یا زمینها گفت گناه من فرمود گناه تو بزرگتر است
یا کوهها گفت گناه من فرمود گناه تو بزرگتر است یا عرش گفت گناه من فرمود گناه تو اعظم است یا خدا گفت خدا اعظم و اجل و اعلیست پس حضرت فرمود
بگو گناه خود را عرض کرد یا رسول الله من مرد صاحب ثروتم و هر وقت فقیری رو بمن میاورد که از من چیزی بخواهد گویا شعله آتشی رو بمن میاورد حضرت
فرمود از من دور شو و مرا باتش خود مسوزان قسم بآن خدائیکه مرا بهدایت و کرامت برانگیخته است که اگر در میان رکن و مقام بایستی و دو هزار هزار سال
نماز کنی و آنقدر گریه کنی که نهرها از اشک تو جاری شود و درختان سیراب کردند و بمیری و لئیم باشی خدا ترا سرنگون بجهنم بیافکند مرویست که دو ملک تو
که در هر صباح ندا میکنند که خداوندا مال هر بخیل را تلف کن و هر که انفاق کند عوض باو کرامت کن و اخبار در مذمت صفت بخل بحد و خارج از حد عدد است
با آنکه خود این صفت متضمن مفاسد بسیار است در آخرت و دنیا چنانچه تجربه شده است که نگاه کردن بروی بخیل دل را سیاه میکند و آثار تاریک میکند و
مشاهدست که هر که لئیم و بخیل است در نظرها خوار و ذلیل است چنانکه مولای اهل کرم حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمود که بخل حقیر و بیقدر میکند
صاحب خود را و از بخل و امساک عرض و آبروی آدمی برباد فنا میرود بلکه چنانچه آنحضرت تصریح فرمودند و مشاهده شده اولاد بخیل با او دشمن
و هیچ بخیلی را در عالم دوستی نباشد اهل و عیالش چشم بمرگ او گشاده اند و فرزندانش دیده براه وفات او نهاده این مسکین بیچاره با وجود ملکیت
و با چندین وسعت تنگی میکند زاید زندگانی او در دنیا چون زندگانی فقرا و محاسبه او و مؤاخذه او در عقبی محاسبه و مؤاخذه اغنیاست در دنیا
خوار و در عقبی بعذاب الیم گرفتار فصل ضد صفت بخل سخاوتست و آن از ثمره زهد و بیمبالاتی بدنیا و مشهورترین صفات پیغمبران خدا و معروفترین اخلاق
اصفیا و اولیاست از معالی اخلاق و صاحب آن پسندیده اهل آفاقست چنانکه حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمود که من جاد ساد یعنی هر که جود
ورزید بزرگ گردید بیت فریدون فرخ فرشته نبود ز مشک و ز عنبر سرشته نبود بداد و دهش یافت آن نیکوئی تو داد و
دهش کن فریدون توئی از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که سخاوت درختیست از درختهای بهشت که شاخهای خود را بر زمین آویخته است پس هر که یکی
از آن شاخها را بگیرد او را بهشت میکشد و فرمود که سخی نزدیک بخدا و از آتش جهنم دور است و فرمود که خداوند عالم مباهات میکند ملائکه را بکسیکه اطعام
مردمان کند و فرمود که خدا را بندگانی چندست که نعمت خود را مخصوص ایشان میگرداند تا نفع به بندگان خدا رسانند پس هر کدام از ایشان که بخل نمایند
در رسانیدن نعمت خدا آن نعمت را از آن بدیگری نقل میکند بیت تو با خلق نیکی کن ای نیکبخت که فردا نگیرد خدا بر تو سخت و فرمود که بهشت خانه اهل

سخاوتست و جوان سخی گناهکار نزد خدا محبوبتر است از پیر عابد بخیل و از آنحضرت مرویست که سخی را اهل آسمانها دوست دارند و اهل زمینها
دوست دارند و طینت او از خاک پاک سرشته شده و آب چشم او از آب کوثر خلق شده و بخیل را اهل آسمانها و زمینها دشمن دارند و خلقت او
از خاک کثیف چرک آلود خلق شده و آب چشم او از آب عوسج مخلوق شده و جمعی از اهل یمن بر حضرت فخر ذو المنن وارد شدند و در میان ایشان مردی
بود بسیار سخن آور و حراف و در گفتگو از همه عظیمتر و مبالغه او در مباحثه با جناب پیغمبر صلعم و حجت گرفتن بر آنسرور از همه بیشتر بود و بحدی
بود که آنحضرت خشمناک گردید و رنگ مبارکش متغیر گشت و رگ پیشانی مبارکش پیچیده شد و چشم بزمین انداخت که جبرئیل آمد و گفت خدایت
سلام میرساند که این مرد از اهل سخاوت و نامدار است پس خشم آنحضرت فرونشست و سر بالا کرده فرمود که اگر نه این بود که جبرئیل مرا خبر داد که تو سخی
و نامداری ترا از خود میراندم و عبرت دیگران میکردم آن مرد گفت که خدای تو سخا را دوست دارد فرمود بلی آنمرد گفت اشهد ان لا اله الا الله و اشهد
انک رسول الله بخدا ایکه ترا بحق برانگیخته است که هرگز احدیرا از مال خود محروم برنگردانیدم مرویست که چون حضرت موسی بر سامری دست یافت خطاب
عزت رسید که او را مکش زیراکه او سخی است و بالجمله فضیلت این صفت خود ظاهر و روشن و صاحب آن نزد خالق و مخلوق محبوب و مستحسن و در
دنیا در اکرام و اعزاز و در عقبی سرفراز است و کدام عاقل سرافرازی دو جهانیرا از دست میدهد و جمادی چند بر روی هم مینهد سعدی
بیا تا خوریم آنچه داریم شاد درم بر درم چند باید نهاد در این باغ رنگین درختی نرست که ماند از قفای تبرزن درست
و مخفی نماند که بالاترین مراتب سخاوت ایثار است که عبارتست از بخشش وجود با وجود احتیاج و ضرورت خود و این مرتبه ایست رفیع و منزلتیست عظیم
هر کسیرا این رتبه حاصل نه و هر شخصی باین رتبه واصل نیست خلاق عالم در مدح طایفه میفرماید و یؤثرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصة بودند که
اختیار میکردند دیگرانرا بر خود اگرچه خود احتیاج داشتند از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که هر مرده که خواهش بچیزی داشته باشد پس خود را
از آن نگاه دارد و دیگری را بر خود اختیار کند امرزیده میشود و این شیوه مرضیه و صفت جلیله شیمه از منبع جود و احسان و برگزیده انس و جان
حضرت پیغمبر آخر الزمان صلعم و بعد از آن طریقه پیشرو اهل ایمان و امیر مؤمنان و اولاد طاهرین آن بزرگوار صلوات الله و سلامه علیهم بوده بعضی از
زنان حضرت پیغمبر صلعم گفت که آنحضرت هرگز سه روز پی در پی چیزی سیر نخوردی تا از دنیا رفت و هرگاه میخواست میتوانست سیر بخورد و لکن آنچه
داشت بمردم میداد و گرسنگانرا بر خود مقدم میداشت مرویست که موسی بن عمران علیه السلام عرض کرد که پروردگارا بعضی از درجات محمد صلعم
را بمن بنمای خطاب رسید که ای موسی ترا طاقت دیدن آنها نیست و لکن تو مینمایم یکی از منازل جلیله پیغمبر آخر الزمانرا که بواسطه آن او را
بر تو و بر جمیع مخلوقات خود تفضیل داده ام پس پرده آسمانها از پیش دیده موسی برداشته شد نگاه کرد دید منزله که نزدیک بود که از پرتو انوار
و قرب آن بحریم خاص الهی موسی قالب تهی کند عرض کرد پروردگارا این چیز باین کرامت رسید فرمود بصفتیکه مخصوص او کردانیده ام که ایثار
و اختیار کردن غیر را بر خود و عیال خود است ای موسی از امت او احدی نزد من نیاید که وقتی از اوقات دیگریرا در ضرورتی بر خود اختیار کرده
باشد مگر اینکه شرم میکنم حساب او را برسم و او را در هر جای از بهشت که خواهد جا میدهم و حکایت ایثار حضرت حیدر کرار در السنه و افواه مشهور و در
تواریخ و کتب مسطور است و ایثار آن بزرگوار بجائی رسید که در لیلة المبیت حیات پیغمبر صلعم را بر خود اختیار و در خوابگاه حضرت خاتم انبیا خوابید
و باین سبب خداوند عالم بر ملائکه مباهات نمود و آیه و من یشتری نفسه ابتغاء مرضات الله نازل شد و بعد از آن بزرگوار ائمه اطهار سلام الله علیهم و
خواص شیعیان ایشان در این طریقه مرضیه بایشان اقتدا نموده مهما امکن سعی در مراعات این فضیلت میکرده اند فصل بدانکه معالجه مرض بخل باب
بعلمی است عملی اما علم پس آنست که آفت بخل را بداند و فایده جود و کرم را بشناسد و بعد از آنکه طالب علاج این مرض باشد بسیار ملاحظه اخبار و آثاریکه در
مذمت بخل و مدح سخاوت رسیده بکند و وعد و وعیدیکه بر آن وارد شده بنظر در آورد و دولت بخیلان و تنفر طباع از ایشانرا مشاهده نماید و
بداند که ازبرای او خانه دیگر غیر از اینجا هست که خواهی نخواهی بایدش بآنجا رفت و در آنجا باحتیاج دارد و قدریرا پیش بآنجا فرستد و در اینجا
ذخیره نماید که در روز درماندگی بکارش آید و اعتماد بر فرزندان نکند تو درباره پدر و مادر پسین چه کردی که فرزندان درباره تو کنند سعدی
بدر چه خوش گفت بانوی ده که روز نوا برگ سختی بنه خور و پوش و بخشای و راحت رسان نگه می چه داری ز بهر کسان
بدنیا توانی که عقبی خری بخر جان من ورنه حسرت بری زر و نعمت اکنون بده کان تست که بعد از تو بیرون ز فرمان تست پریشان
کن امروز گنجینه چست که فردا کلیدش نه در دست تست تو با خود ببر توشه خویشتن که شفقت نیاید ز فرزند و زن کسی گوی
دولت ز دنیا برد که با خود نصیبی بعقبی برد غم خویش در زندگی خور که خویش بمرده نپردازد از حرص خویش نگاه کنی

وصف بخل است

در فضیلت صفت سخاوت و بخل

در بیان علاج مرض بخل

چون سر انگشت من نخارد کسی در جهان پشت من درون فرو ماندگان شاد کن ز روز فرو ماندگی یاد کن و چون این امر را دانستی خود را بخواهی نخواهی بر عطا و بخشش بدار و دل از مال بر کن و پیوسته بذل کن و احسان بفقرا بنما تا اینکه صفت احسان و بذل راسخ شود طالب صفت سخاوت باید که چون اراده عطائی کند در آن توقف نکند که شیطان لعین در مقام وسوسه بر آید و او را وسوسه کند و از فقر و کم شدن مال بترساند و اگر مرض بخل مزمن شده باشد در مقام تسلی نفس خود بر آید و شهرت در بلاد و محبت عباد و نام نیک و ثنای دور و نزدیک را بنظر در آورد و بسیار در اینها و در نام نیک استجا تامل نماید تا از این راه رغبت نماید و دست او بذل و عطا گشوده شود و نفس او فی الجمله در بخشش مطیع گردد و اگر چه عطای باین قصد هم از صفات رذیله است و حقیقت سخاوت نیست چنانکه مذکور خواهد شد و لکن این مانند آنست که چون طفل را از شیر باز گیرند و پستان را از یاد او ببرند او را بگنجشک و امثال آن مشغول میکنند و شکی نیست که گنجشک بازی کمال طفل نیست و لکن بعد علاج شوق او بگنجشک میشود پس همچنین اینشخص ضرر ندارد که ابتدا دل خود را باین قصدها شاد کند تا علاقه مال از دل او تمام شود آنوقت در صدد تصحیح قصد و نیت خود بر آید و مخفی نماند که عمده در علاج اینصفت قطع سبب آنست و سبب آن دوستی مال دنیاست بیش از دوستی اموری دیگر که بر احسان مترتب میشود و سبب دوستی مال یا محبت لذتها و شهوتهای دنیویه است که بمال باینها میتوان رسید یا بر کثرت طول امل یا بجهة نگاهداری و ذخیره کردن از برای اولاد است یا بدون سبب خود مال را دارد از حیثیت آنکه مالست همچنانکه می بینیم که بعضی از پیران کار افتاده اینقدر مال دارند که آنچه امید بعمر خود دارند کفایت ایشان را میکند و اموال بسیار زیاد میماند و فرزندی هم ندارند که احتیاط او را بکنند و باوجود این شب و روز زحمت از پی تحصیل مال و بر روی هم نهادن آنند و بسا باشد که بر خود نهایت تنگ گیری کنند و بمشقت گذرانند بلکه از دادن خمس و زکوة مضایقه کنند و خرج کردن دیناری در علاج بیماری خود راضی نشوند و چنین کسی عاشق درهم و دینار است و لذت او بداشتن مالست و با وجود اینکه میداند که میمیرد و دشمنان او مال او را غارت میکنند و دیناری بمصرف دنیا یا آخرت خود نمیرساند و اینمرضیست که معالجه آن در نهایت اشکالست خصوص در ایام پیری زیرا که مرض در اینوقت مزمن شده است و قوت گرفته و بدن ضعیف شده و مقاومت با مرض نمیکند و چنین کسی در نهایت ضلال و گمراهی و مصداق خسر الدنیا و الآخره است بلکه هر که فرقی میان سنگ و زیادتر از قدر حاجت از مال بیند جاهل و احمق و نادان مطلقست سعدی زر از بهر خوردن بود ای پسر برای نهادن چه سنگ و چه زر و چنین کسی تامل کند که تفاوت مالیکه خرج نکنی و بکار تو نیاید با خاک صحرا و آب دریا و سنگ و کلوخ چه چیز است چنان انگار که در زیر خانه تو خمهای طلا و نقره مدفونست چون تو خرج نکنی با خاک چه فرق و حال اینکه اگر آنرا در زیر هزار سنگ پنهان کنی روزگار آنرا بباد یغما خواهد داد شعر خواه بنه پایه و خواهی بباز کانچه دهند از تو ستانند باز و اگر سبب حب شهوت و طول امل باشد باید معالجه آنرا بآنچه در حرص و قناعت گفتیم و آنچه در علاج طول امل بیاید نمود و اگر جمع مال بجهة اولاد و فرزندان باشد این نیست مگر از بی اعتقادی و بیمردی زیرا که پروردگاریکه اولاد او را آفریده است روزی هر یک ایشان مقرر کرده سعدی یکی طفل دندان برآورده بود پدر سر بفکرت فرو برده بود که من نان و برگ از کجا آرمش مروت نباشد که بگذارمش چه بیچاره گفت این سخن پیش جفت نگر تا زن او را چه مردانه گفت مخور هول ابلیس تا جان دهد که آنکس که دندان دهد نان دهد توانا است آخر خداوند روز که روزی رساند تو چندین مسوز دیده عبرت بگشا بنگر چه قدر کسان که در طفلی پدر از سر ایشان رفته و هیچ مال بجهة ایشان نگذاشته با وجود این بسیار حال و ثروت ایشان از کسانیکه اموال بسیار از پدر بجهة ایشان مانده بهتر و نیکوتر است کم کسی را می بینیم که آنچه دارد بواسطه ارث پدر بوده باشد و حال اینکه فرزند صالح و پرهیزکار بوده باشد خدا او را بنیکوتر وجهی کفایت و کارسازی او را میکند و اگر فاسق و تبه روزگار باشد ایمال او را که تو بزحمت و تضییع جمع کرده و نخورده صرف لهو و لعب و معصیت خدا خواهد نمود و مظلمه آن نیز عاید تو خواهد شد فصل چون مذمت بخل را دانستی و معالجه آنرا شناختی و فضیلت صفت سخاوت را یافتی و دانستی که آن حد وسط میان بخل و اسرافست و انعکاسات از صرف کردن مال در مقام واجب یا مستحسن باشد پس سخی کسیست که هر مصرفیکه ترک آن شرعا مذموم و در نزد عقلا بحسب تعارف قبیح است مضایقه نکند و مال را بآن مصرف رساند که اگر یکی از اینها را مضایقه داشته باشد بخیل خواهد بود و آنچه واجب شرعی را ترک کند بخیل‌تر باشد و مصارفیکه از شرع رسیده و در شریعت مقرر شده معین و مضبوط است و اما آنچه بحسب عادت و عرف لازم و ترک آن در نزد ارباب عقل قبیح است بنسبت باحوال و اشخاص و اوقات مختلف میشود زیرا که می بینیم که بعضی رفتارها در اخراجات از غنی و صاحب دولت قبیح است که از فقرا قبیح نیست و آنچه در مضایقه کردن از خویش و قوم خود قبیح است

و از اجنبی آن قبح را ندارد و آنچه از بیگانگان میتوان مضایقه نمود از همسایگان مضایقه آن قبیحست و همچنین تنگ گیری و مضایقه در خرید و فروش ضرر ندارد و در مهمانی نمیتوان کرد و مضایقه در بعضی چیزها تفاوت دارد با مضایقه کردن در باره چیزهای دیگر چنانکه می بینیم که آب و نان با بعضی چیزهای دیگر مختلفست و اهل و عیال و دوست و آشنا و قوم و خویش و همسایه و رفیق با دیگران تفاوت میکند و همچنین آنکه باید خرج کند مختلف میشود پس غنی و فقیر و امیر و رعیت و عالم و جاهل و طفل و کامل مختلف میشود و سخی آنست که هر چه سزاوار باشد خواه بحسب شرع یا بحسب مروت و عادت مضایقه نکند و بخیل آنست که در یکی از اینها تنگ گیری و مضایقه کند و تعیین مقدار آن نمیتوان کرد و هر گاه کسی مال بسیاری داشته باشد و آنچه بحسب شرع و مروت و تعارف لازم باشد بجا آورد و لکن از قدر لازم تجاوز نکند و مستحبات و مستحسنات را بجا نیاورد بلکه مال خود را بجهة روز پیشوائی حوادث روزگار محافظت کند چنین کسی اگر چه در نزد عوام مرد بخیل نباشد لکن در نظر خواص از صفت بخل خالی نیست و او را جواد و کریم نمی نامند زیرا که در نزد ایشان صفت جود و سخاوت در وقتی حاصلست که زیاده بر قدر لازم و ضرورت را بذل نماید و شرط حصول صفت جود و سخاوت آنست که در بذل مال غرض دنیوی نداشته باشد پس کسیکه عطا و بخشش میکند بجهة مدح و ثنا یا بجهة نام نیک و دست آوردن دل مردم و تحصیل محبت ایشان و یاری جستن از آنها سخی و جواد نیست بلکه اهل معاملات و شهرت و مدح و امثال آن از اعمال میخرد فصل اشاره شد باینکه بذل و عطاییکه لازم صفت جود و سخاوتست شامل اموری چند است که بعضی از آنها واجب و برخی مستحبست و در خصوص فضل و ثواب هر یک از آنها اخباری وارد شده و هر کدام را آداب و شرایط ظاهریه و نکته و دقایق باطنیه است و شرایط ظاهریه آنها در کتب فقه مذکور است و در اینجا اشاره ببعضی از آداب و نکتهای باطنیه آنها میکنیم لهذا میگوئیم که عطاهای واجبه چند چیز است اول زکوة و آن از همه عطایا اهم و بر جمیع صدقات مقدمست کلش نکهت و ثمر درخت جاری و کشت زار آمال اهل زراعت و تجارت را باد بهاریست خزانه اموال متمولین را از دست برد دزدان حوادث پاسبان و دیوار رخنه و بنیاد زیر آن را از صدمه احتیاج و پریشانی نگهبان و با جهة آیات و اخبار بیپایان در مدح دهنده زکوة و ذم تارک آن وارد شده و حق سبحانه و تعالی در مواضع متعدده از قرآن آنرا قرین نماز ساخته و در مذمت تارکین زکوة فرموده والذین یکنزون الذهب والفضة ولا ینفقونها فی سبیل الله فبشرهم بعذاب الیم یوم یحمی علیها فی نار جهنم فتکوی بها جباههم و جنوبهم و ظهورهم هذا ما کنزتم لانفسکم فذوقوا ما کنتم تکنزون مجمل معنی آنکه کسانیکه طلا و نقره جمع میکنند و در راه خدا صرف نمینمایند مژده ده ایشان را بعذابی دردناک در روزیکه آنها را سرخ کنند در آتش و بآنها داغ کنند پیشانیها و پهلوها و پشتهای ایشان را و بگویند اینها چیزیست که برای خود جمع کردید پس بچشید آنها را و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود که چون مردم زکوة خود را منع میکنند زمین نیز برکات خود را منع میکند و از حضرت امام محمد باقر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که هر که زکوة نقد خود را نداده باشد در روز قیامت خداوند عالم او را در بیابانی هموار محبوس میفرماید و ماری بسیار عظیم او را مسلط میسازد که در دنبال او میدود و او از آن مار میگریزد و چون می بیند که از دست آن خلاصی ندارد دست خود را بدهان او میدهد آنمار دست او را میخاید مانند ترب پس طوقی میشود و بگردن او می پیچد و اینست که خدا تعالی میفرماید سیطوقون ما بخلوا به یوم القیمة و هر صاحب شتر یا گوسفند یا گاوی که زکوة آنرا نداده باشد خدا تعالی او را در روز قیامت در صحرائی هموار محبوس کند و هر حیوان سمداری او را پامال نماید و هر صاحب نیشی او را بگزد و هر صاحب زراعتی از خرما یا انگور یا غله که زکوة آنرا نداده باشد خدا تعالی زمین آنرا تا هفت طبقه طوق کند و بر گردن او افکند و نیز آنحضرت عم فرمود که هر که بقدر قیراطی از زکوة خود را منع کند نه مؤمنست و نه مسلمان و فرمود که هیچکس فقیر نشد و محتاج نشد و گرسنه و برهنه نماند مگر بواسطه گناه مالداران که زکوة خود را ندادند و حقست بر خدا که رحمت خود را منع کند از هر که حق خدا را در مال خود منع کند و قسم بآنخدائیکه خلق را آفرید و ایشان را روزی داد که هیچ مالی در صحرا یا دریا ضایع نشد مگر بندادن زکوة آن و فرمود که زکوة دادن چیزی نیست که باید صاحب آنرا مدح کرد بلکه آن چیزیست که بواسطه آن داخل اهل اسلام میشود و خون او محفوظ میگردد و از اینگونه تهدید در حق مانعین زکوة در کتاب خدا و اخبار ائمه هدی بسیار است و با وجود اطلاع بر آنها ادای زکوة را سهل انگاشتن از مالیکه چند روزی برسم امانت در تصرف کسی خواهد بود دیگر از مالک حقیقی آن دریغ داشتن با دعوای مسلمانی مشکل تواند گنجید و چه بی شرم و بی سعادت کسیکه میداند روزی یا بعرصه وجود گذاشت از ملک و مال دنیا هیچ نداشت و اکنون آنچه دارد خود را مالک آن نپندارد همه آنرا داده خدا و سعی کرده در تحصیل آن کرده آن نیز بتوفیق و یاری جناب باری آری تخم بیچاره چه یارای آنکه بی دستگیری عنایتش از خاک خیزد و سقای ابر را چه قدرت که بی حکمتش قطره آبی ریزد و اهل زراعت پندارند که بسعی خود از یکدانه دو دانه بر میدارند و ارباب تجارت رونق بازار خود را از

رشد خود میشمارند بیچاره آدمی از خود دیده که اینقدر بر خود چیده شعر اینچه چندین بهنرمندی خود مغروری وای اگر با تو گذارند دمی کار ترا :
با وجود این مراتب از جمله مالیکه هم خداوند عطا کرده مبلغ قلیلی را که برای جمعی بینوا مقرر فرموده و اضعاف آنرا وعده فرموده میدهند و نخواسته با این
داو زهی بیحیائیکه او خواسته و کسی ندهد و از یک ده داده بی شرمی که از ده یکرا بخل ورزند و چون تشدید در امر زکوة را دانستی بدانکه
سر در واجب کردن زکوة بلکه ترغیب مطلق بذل کردن مال سه چیز است اول اینکه خداپرستی تام و توحید تمام آنست که از برای آدمی محبوبی
بغیر از خداوند یکتا نباشد آری محبت شرکت برنمیدارد و توحید زبانی فایده چندان نمی بخشد قدر محبت با کسی بگذشتن از محبوبان دیگر شناخته
میشود و محبوب محب خود را بمفارقت سایر احباب امتحان میکند و چون مال در نزد اکثر مردم محبوب و بجهت تمتع از آن انس باینعالم گرفته اند و از
مرگ گریزانند پس در دعوای صدق محبت خدا امتحان ایشان بدست برداشتن از یکی از محبوبها که مالست شده است و از جهت خدایتعالی
میفرماید که ان الله اشتری من المؤمنین انفسهم و اموالهم بان لهم الجنة خلاصه معنی اینکه خدایتعالی نفسهای مؤمنین و مالهای ایشانرا خریداری نموده
که در عوض بهشت بایشان کرامت فرماید و شکی نیست که بالاترین لذات بهشت لقای پروردگار است و مردم در اینخصوص بر سه قسمند یکی
طایفه که در دعوای محبت تام و در توحید کامل صادقند و از عهده عهد خود برآمده اند و در دل بجز دوستی یکی راه نداده اند و دست از مال و
متاع دنیا شسته و در دینار را برروی خود بسته اند و اینطایفه دیگر التفاتی بوجوب زکوة نمیکنند حتی اینکه از بعضی از ایشان پرسیدند که در
هر صد درهم چه قدر زکوة واجبست گفت اما بر عوام بحکم شریعت پنج درهم اما بر ما دادن همه اموال و از حضرت امام جعفر صادق سلام الله علیه سؤال
کردند در چه قدر مال زکوة واجبست فرمودند اما در زکوة واجب در هزار درهم بیست و پنج درهم و اما باطن پس آنست که هرچه برادر مؤمن تو با آن محتاجتر
از تو باشد خود را اختیار بکنی دویم طایفه هستند که از اموال دنیا بقدر حاجت نگاه میدارند بجهة ضرورت ولکن فاضل از آنرا ذخیره
نمیکنند بلکه بمصارف خیرات و مبرات میرسانند و اینطایفه اگرچه از طایفه اول پست تر و لکن ایشان نیز اقتصار بر قدر واجب نمیکنند و
جمیع انواع خیر را بجا میآورند سوم قسمی هستند که زیادتر از قدر واجب را بجا نیاورند و لکن در واجب خود کوتاهی نمیکنند دویم از
اسرار وجوب زکوة و ترغیب ببذل مال پاک ساختن نفس است از صفت رذیله بخل که از جمله مهلکات است چه بذل دادن مال بتکرار نفس عادت
ببذل و عطا میکند تا ملکه حاصل شود سیم بجا آوردن شکر نعمت خدا چه خدا را بر بنده حق نعمت بدن و نعمت مال است و عبادات بدنیه
شکر نعمت بدن و بذل اموال شکر نعمت اموالست و چه قدر قبیحست که کسی ادعای اسلام کند و فقیر بینوای مضطر را ببیند و در شکر نعمت پروردگار
خود تقصیر کند مخفی نماند که کسیکه در راه خدا انفاق مال میکند باید بداند که از برای آن آداب چنداست یکی اینکه باید چون بذل او کند
کرم مالی در راه خدا بدهد و اینقصد را بکند بداند که شیطان از او غافل شده است و ملک بذل او را واقف کننده است فرصت غنیمت شمرد و بزودی قصد
خود را بجا آورد که در تاخیر آفات بسیار است و عوایق زمان بیشمار دویم اینکه چون باحتیاج کسی مطلع شد یا گمان برد و آثار احتیاج از ناصیه
او پیدا شد پیش از اظهار کردن باو انفاق کند و آبروی او را محافظت کند و نگذارد که مضطر بسؤال شود زیرا که بعد از سؤال آنچه میدهد قیمت
آبرو نیست که ریخته است و احسان تام نیست حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله و سلامه علیه از برای شخصیکه امید بآنحضرت داشت چیزی فرستاد و آن مرد هرگز
از کسی چیزی نمیطلبید نه از آنحضرت و نه از غیر او پس کسی از آن جمعی عرض کرد که این مرد هرگز چیزی از تو سؤال نکرده است و از آنچه فرستادی کمتر هم
کفایت او را میکرد حضرت ع فرمودند که خدا مثل ترا در میان مؤمنین بسیار نکند من عطا میکنم تو بخل میورزی هرگاه من چیزی که امید من دارد
عطا نکنم مگر بعد از سؤال و پس باو بدهم خواهم بود مگر قیمت آنچه را از او گرفته ام زیرا که او را در معرض این در آورده ام که آبروی خود را که در پیش
خدا بین بخاک بمالد برزم سوم آنکه صدقه خود را در یکی از اوقات شریفه و ازمان فاضله بدهد و آن وقت را از برای بذل و عطا مقرر دارد
مثل روز عید غدیر و ماه ذی الحجة خصوص دهه اول یا ماه رمضان خصوص دهه آخر آن مرویست که حضرت پیغمبر آخر الزمان صلعم جواد ترین
خلق بودند در ماه رمضان مثل باد شده بودند که هیچ چیز را نگاه نمیداشتند چهارم آنکه حقوق مالیه واجبه را آشکار و علانیه بدهد که آن افضلست
از پنهان دادن و آنچه از عطاها که سنت باشد پنهان دادن افضلست بجهت آنکه حضرت صادق صلوات الله و سلامه علیه بآن تصریح نموده فرمود
که اگر مردی زکوة مال خود را بر دوش کشد و بفقیر رساند حسن جمیلی است از برای او و این در وقتیست که از شائبه و تشویش ریا مطمئن باشد
و آن فقیر نگیرد از آن اظهار شرم و حیا نکند و الا پنهان دادن واجبات هم افضلست پنجم اینکه از منت نهادن بر فقیر و ایذای او احتراز
کند و عطا بنحوی بکسی نرساند که صحیفه خاطر محو سازد تا در دفتر حسابش ثبت گردد که اگر از این صفت خبیثه اجتناب نکند صدقه او باطل و

از جمله صحف عاطل مینماید چنانچه حقسبحانه و تعالی میفرماید که یا ایها الذین آمنوا لاتبطلوا صدقاتکم بالمن و الاذی یعنی ای گروه مؤمنان باطل نسازید
صدقات خود را بمنت نهادن و آزار دادن و از حضرت سید انام صلعم مرویست که کسیکه با برادر مؤمن خود نیکی کند و بر او منت نهد خدای تع
عمل او را از درجه اعتبار ساقط سازد و او را بر کنار خود بگیرد و سعی او را نپذیرد و منت نهادن اینست که چنین داند که بآن فقیر احسانی نموده
و علامت ظاهری آن اینست که در نزد مردم زبان باظهار آن گشاید و آنرا نقل کند و از آن فقیر چشم داشت ثنا و تعظیم و فرمانبرداری داشته
باشد و علامت باطنی آن اینست که اگر بعد از عطا از آن فقیر خلاف ادبی یا خیانتی نسبت باین شخص واقع شود استبعاد نماید زیادتر از آنچه پیش از
عطا استبعاد مینمود و ایذا آنست که او را ملامت و سرزنش کند و پرده او بدرد و روی باو ترش نماید و او را خفیف کند و از مجالست آن
عار داشته باشد و خود را عالیتر از آن داند و کسیکه باین مرض مبتلا باشد باید خود را از آن خلاص سازد اما علاج خلاصی از منت گذاردن
آنست که بداند فی الحقیقه فقیر احسان نسبت باو کرده که صدقه او را قبول نموده و موجب رستگاری او گردیده است پس باید دهنده ممنون
فقیر باشد و بداند که چنانچه در حدیث وارد است که دست فقیر در گرفتن صدقه نایب دست خداست و آنچه بفقیر میرسد هماناکه بخدا رسیده
و از اینجهت است که سنتست که آنکه صدقه میدهد دست خود را ببوسد و دست خود را بر بالای دست فقیر نگذارد بلکه دست خود را بگشاید تا
فقیر بردارد تا دست او که نایب دست خداست بالا باشد یا صدقه را پیش فقیر بگذارد که او بردارد و چگونه کسی هزار مرتبه ممنون نگردد از کسیکه
نایب دست خداست و از او چیزی خواهش کند و با چه اینها خدا هر صدقه را چندین مقابل عوض در دنیا و آخرت وعده فرموده پس اگر توقع
و امید آنرا ندارد زهی احمق که بعبث مال خود را ضایع میکند و اگر چشم عوض از خدا دارد پس بچه وجه منت بر فقیر میگذارد و این مثل آنست که
کسی چیزی بتو حواله کند که بزید بدهی و او اضعاف مضاعف عوض بتو دهد و در آنچیز که بزید میدهی منت بر او گذاری و اما علاج ایذای
فقیر اینست که بداند که باعث آن اگر عزت مال و عظم آن چیزیست که بفقیر میدهی پس عجب جاهلیست که چیز اندکی فانی که در مقابل آن عوض خطیر با
میگیرد آنرا بزرگ میشمارد و چنان میداند که چیزی داده است و اگر سبب آن کمقدری فقیر است در نظر او و خواری او پس عجب مغروریست
که خود را بجهة حرف پاره از مال دنیا که دارد ترجیح بدیگری میدهد و حال اینکه گذشت که مرتبه فقر از غنا بالاتر و فقیر در نزد خدا عزیزتر است و
نایب پروردگار است در گرفتن حقوق و بواسطه فقر خدا عذر خواهی از او خواهد نمود شعر در سفالین پاره رندان بخاری منگرید کین
حریفان خدمت جام جهان بین کرده اند وجه دیگر آنکه آن فقیر بینوا را طبع غنی باشد که تمام مال دنیا بنظر او نیاید شعر بر در میکده رندان
قلندر باشند که ستانند و دهند افسر شاهنشاهی هان و هان جامه کهنه را بنظر حقارت مبین و نشستن در دیده را بدیده خواری
منگر بسا فقیر که او را نه در سر دستار و نه در پا افزار با موی ژولیده و جامه دریده سر او را از تاج شاهی عار و پای او را از تخت کیانی ننگست
سعدی گدایانش از پادشاهی نفور بامیدش اندر گدائی صبور بیکنعره کوهی ز جا بر کنند بیکناله شهری بهم بر زنند
همینقدر در فضیلت فقر کافیست که خدایتعالی اغنیا و ارباب دولت را مسخر او ساخته تا بتصدیع و زحمت و رنج و مشقت تحصیل مال نموده
آنرا محافظت کرده بقدر احتیاج فقیر بوی رسانند و اگر در دادن آن کوتاهی کنند مستحق عذاب الهی گردند پس فی الحقیقه غنی خادم فقیر
ششم از آداب صدقه دادن آنکه در وقت دادن تواضع و فروتنی از برای فقیر بکند هفتم آنچه بفقیر میدهد بنوعی بدهد که باعث خفت و
خواری و خجلت و شرمساری وی نگردد مثلا اگر عزیزی باشد که دادن نقد باو لایق نباشد نقد را بجنس بدل کند و اگر از گرفتن صدقه
عارش آید صدقه را هدیه و تکلف نام نهد و اگر بر طبعش گرفتن بدست گران باشد بجهة وی ارسال نماید و بر این قیاس از هر گونه امری که
متضمن کسر شان او باشد احتراز لازم شمارد و آن بیچاره را از جان سیر و از زندگی دلگیر ننماید هشتم آنکه آنچه در راه خدا تصدق مینماید
عظیم نشمارد و چنان نداند که کاری کرده مثلا اگر مسجدی بسازد یا رباطی بنا کند در نظر او وقعی نداشته باشد و همچنان نداند که خدا را
از خود راضی کرده که اگر چنین داند ثواب او باطل و اجر او ضایع میشود چنانکه در مبحث غرور بیاید نهم آنکه آنچه را در راه خدا بذل میکند
از جمله بهترین اموال خود و عزیزترین آنها باشد و از حرمت و شبهه دور تر باشد زیرا که خدا پاکست و غیر پاکرا قبول نمیکند و بد نیست ترا در
راه خدا دادن خلاف ادبست و چگونه بنده خدا خوبرا از برای خود نگاه میدارد و بد را بنزد خدا ارسال میکند آیا نمی بینی که اگر مهمانی بکسی وارد و عیال خود
شود اگر کس طعام خوب را بجهة عیال خود بگذارد و طعام زبونی بجهة مهمان آورد دل تنگ و شکسته خاطر میگردد و با وجود اینکه آنچه را تصدق
میکنی بجهة خود پیش میفرستی و هر کسی باید چیز بهتر را از برای خود ذخیره کند خداوند عالم میفرماید و انفقوا من طیبات ما کسبتم یعنی انفاق

بستد پاکیزه چیزها را که تحصیل کرده اید زیرا که میفرماید لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون یعنی بخیر و نیکی نمیرسید تا انفاق کنید در راه خدا آنچیزها را که دوست دارید و در حدیث وارد است که میشود یکدرهم صدقه از صد هزار درهم پیش بیفتد و سبب آن اینست که آدمی آن یکدرهم را از مال حلال خود بخود بدهد و دیگری صد هزار درهم را از چیزیکه چندان محبتی بآن ندارد بدهد   دهم اینکه اگر تواند و قدرت داشته باشد اینقدر بفقیر بدهد که رفع فقر او بشود و غنی گردد   یازدهم اینکه بعد از دادن دست خود را ببوسد زیرا که بدستی رسیده است که نایب دست خداست حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمود که چون چیزی بسائل دهند آنکه چیزی داده است دست خود را نیز بدهان خود برد ببوسد بدرستیکه خدا صدقه را میگیرد حضرت پیغمبر صلعم فرمود که صدقه مؤمن بدست سائل نمیرسد تا بدست خدا برسد از حضرت صادق ع مرویست که خداوند عالم فرمود هیچ چیز نیست مگر اینکه دیگری را موکل گرفتن آن کرده ام مگر صدقه را که آنرا بدست خود میگیرم حتی اینکه مرد یا زن خرمائی یا نصف خرمائی را تصدق میکند آنرا تربیت میکنم و پرورش میدهم همچنانکه کسی کره اسب خود را پرورش میدهد چون روز قیامت بملاقات من رسد آنرا خواهد دید مثل کوه احد بزرگتر   دوازدهم اینکه چون چیزی بفقیر دهند از او التماس دعا کنند زیرا که دعای فقیر در حق او مستجاب میشود مرویست که حضرت امام زین العابدین صلوات الله و سلامه علیه بخادم خود فرموده اند که دست نگهدار تا فقیر دعا کند که دعای سائل فقیر رد نمیشود و خادم را فرمود که بسائل چیزی دهی بگو دعا کند و نیز مرویست که هرگاه فقرا را چیزی دهید یاد دهید ایشانرا که شما را دعا کنند که دعای ایشان در حق شما مستجاب میشود و در حق خودشان مستجاب نمیشود و آنچه بعضی از عرفا گفته اند که توقع دعا از فقیر نکنید بعلت اینکه این نوع مکافاتیست خلاف طریقه ائمه و اعتباری ندارد   سیزدهم آنکه در بذل و عطا استحقاق را منظور دارد و تخم احسانرا در شوره زار غیر مستحق ضایع نسازد و بهوس شهرت نام نیک ببذل و بخشش بیجا دست نگشاید زیرا که بذل مال با اینهمه چندان فضیلتی بر بخل ندارد بلکه هر دو از مهلک کبار باشند و خود ظاهر است که با وجود بینوایان عور نوازش بصاحبان لک و کرور آب بدریا بستن است و باد در دندان شکسته بال عطا منعمان مرفه الحال سنگ بکوه کشیدن و مراد از استحقاق همین عسرت و پریشانی نیست بلکه غرض اینست که ارباب همت و کرم شایستگی را در کسی منظور داشته باشند پس فساق و اشرار را بر نیکان و اخیار مقدم ندارند و بیهنران و نادانانرا بر اهل بینش و دانش ترجیح ندهند و رعایت معلمان را بر منعمان ضرورتر دانند و در دستگیری ضعفا پیش از اغنیا سعی کنند و با وجود عضو مجروح مرهم بر عضو صحیح ننهند   چهاردهم آنکه ملاحظه ترتیب فقرا را بکند و کسانیکه ثواب عطای بآنها بیشتر است مقدم دارد و پس مقدم دارد عطای باهل ورع و تقوی و علم و صاحبان ایمان کامل را بر غیر ایشان و پیغمبر صلعم فرمود که باید بخورد خیر ترا اگر پرهیزگار و لکن بهتر آنست که امثال این اشخاص را امثال صدقات و زکوة واجبه عطا نکند زیرا که اینها کثافات مال است که اخراج میشود بلکه بهدیه و صله ایشانرا وسعت دهند مرویست از ائمه هدی صلوات الله و سلامه علیهم که مستحق زکوة مستضعفین شیعه محمد صلعم و آل او هستند که چندان بصیرتی نداشته باشند اما کسانیکه صاحبان دیده بینا و در دوستی او و برائت از دشمنان او بمرتبه بالا رسیده اند اینها برادران دینی شما هستند بلکه نزدیکتر بشما از پدران و مادران که مخالف شما باشند پس ایشانرا زکوة و صدقه بدهید بدرستیکه شیعیان با ما مثل یکجسدند و لکن عطا کنید برادران صاحب بصیر خود را از وجوه بر و هدایا و دامن ایشانرا منزه کنید از اینکه چرک اموال خود را بر ایشان بریزید و بهتر آنست که آدمی صدقات و زکوة خود را بکسانیکه پیوسته چشم ایشان بدست مردم و بالمره از خواستن از خدا دور بندند بدهد زیرا که اینچنین اشخاص از نوعی از شرک خالی نیستند حضرت صادق علیه السلام در بیان آیه مبارکه و ما یؤمن اکثرهم بالله و هم مشرکون یعنی اکثر مردم ایمان نیاورده اند و شرک کنند فرمودند که اینمثل اینست که کسی بگوید اگر فلان کس نمیبود من هلاک میشدم یا اگر فلان نمیبود فلان چیز بمن نمیرسید یا عیال من ضایع میشدند نمی بینی که این از برای خدا در ملکش شریک قرار داده و از جمله کسانیکه بذل و عطای بآن بهتر و ثواب آن بیشتر است کسانی هستند که اظهار احتیاج خود را نکنند و پرده بر روی کار خود فرو نهند و از ارباب آبرو و عزت باشند و از اهل تحمل و استغنا بوده باشند و خواهند مردم ایشانرا غنی دانند در شمار اغنیا باشند و از همه بهتر فقرای اقارب و خویشان و ذوی الارحام اند و انفاق بایشان صله رحمست و ثواب آنرا بغیر خدا کسی نمیداند و در بعضی احادیث وارد است که صدقه کسی قبول نیست که خویش او محتاج باشد باو و او بدیگری بدهد و در روایتی دیگر وارد است که افضل صدقات عطا کردن بخویشی است که عداوت داشته باشد با آدمی چه آن موجب مخالفت نفس و خلوص نیت او است فایده بدانکه همچنانکه از برای دهنده عطا آدابیست که مذکور شد از برای فقرا نیز آدابی چند است   اول آنکه آنچه را گرفت در آن اسراف نکند و بغیر مصارف ضروریه نرساند و خست نکند   دوم آنکه شکر خدا کند و

حق آنشخص دهنده را نیز نشناسد و او را دعا و ستایش نکند حضرت صادق علیه السلام فرمودند خدا لعنت کند کسانرا که سد راه خیر میکنند شخصی عرض کرد که کیانند فرمودند مرویست که کسی باو نیکی کند و او کفران نعمت او را کند و این باعث شود که شخص بدیگری نیکی نکند   سوم آنکه هرچه باو دهند حقیر نشمارد و مذمت آنکه داده است نکند و اگر بر عیبی از او مطلع شود بپوشاند و اگر چیزی باو ندهد او را نگوید و ملامت او را نکند   چهارم آنکه از مالیکه حرمت داشته باشد و شبهه ناک باشد اجتناب کند پس از کسیکه مال او حلال نیست یا بیشتر مال او حرام است یا از حرام احتراز نمیکند چیزی قبول نکند   پنجم آنکه زیادتر از ضرورت و قدر احتیاج را قبول نکند   ششم آنکه علانیه و بر ملا سؤال نکند خصوص از کسیکه اگر نخواهد بدهد خجالت کشد   هفتم آنکه علما و پرهیزکاران از قبول زکوة و صدقه تا مضطر نگردند امتناع نمایند   هشتم آنکه امثال این اشخاص چیزیرا که بگیرند آشکار نکنند تا شرف مروت ایشان ضایع نگردد مگر اینکه غرض از اظهار شکرگذاری و صدق بیان بندگی و فروتنی خود و هر کس نیت چه دیده   دویم از عطاهای واجبه خمس است که مال سادات عالی درجات است خداوند عالم بجهه نسبت بحضرت سید انام اینطایفه والامقام را از سایر خلق ممتاز گردانیده ذلت گرفتن زکوة را که اوساخ مردم است بر ایشان نپسندید و از اموال مخصوصه حصه از برای ایشان مقرر فرمود تا از فقر و فاقه خلاصی گردند پس فرمود واعلموا انما غنمتم من شیء فان لله خمسه وللرسول ولذی القربی والیتامی والمساکین وابن السبیل ان کنتم آمنتم بالله وما انزلنا علی عبدنا یوم الفرقان خلاصه آنکه بدانید که هر منفعتیکه شما را حاصل میشود خمس آن مال خدا و پیغمبر و ذوی القربی و مساکین و ایتام و ابن السبیل سادات است و باید آنرا بایشان برسانید اگر ایمان آورده اید بخدا و بآنچه بر بنده خود نازل کرده ایم و از این آیه مبارکه مستفاد میشود که هر کس خمس خود را ندهد از اهل ایمان نیست و بخدا نگرویده است پس لازم ایمان اینست که آدمی در دادن خمس کوتاهی نکند و ذریه پیغمبر خود را محتاج نگذارد حضرت پیغمبر صلعم فرمود که شفاعت من حتمیست ثابت از برای هر که ذریت مرا اعانت کند بدست و زبان و مال و فرمود چهار نفرند که در روز قیامت من شفاعت ایشانرا خواهم کرد اگرچه گناه اهل دنیا را آورده باشند کسیکه اکرام کرده باشد ذریه مرا و کسیکه حوایج ایشانرا برآورد و کسیکه سعی از برای ایشان کرده باشد در وقتیکه مضطر باشند و کسیکه ایشانرا بدل و زبان دوست داشته باشد مرویست که چون روز قیامت شود منادی از جانب پروردگار ندا کند که ای خلایق خاموش باشید که محمد میخواهد تکلم کند پس همه مردم خاموش شوند پس آنحضرت گوید که ای مردمان هر که او را بر ذمه من منتی و نعمتی باشد برخیزد تا من تلافی آن کنم خلایق گویند یا رسول الله ما را چه نعمت و منتی بر تست بلکه نعمت عطا و خدا و رسول وراثت بر ما و آنحضرت فرماید که هر که با ذریه من نیکوئی نموده و رانده ایشانرا جا داده و گرسنه ایشانرا سیر نموده یا برهنه ایشانرا پوشانیده برخیزد تا من تلافی آن کنم پس قومیکه اینکار کرده اند برخیزند پس از جانب خدا بحضرت رسالت پناه خطاب آید که پاداش ایشانرا بتو وا گذاشتم ایشانرا در هرجای از بهشت که خواهی جای ده پس حضرت ایشانرا در وسیله که از منازل آنحضرت است جا دهد و از آنچه در زکوة مذکور شد بعضی از آداب و شرایط خمس نیز دانسته میشود و باید کسیکه خمس میدهد نهایت اجتناب از منت لازم داند و از بزرگ شمردن آن احتراز کند و نهایت فروتنی از برای سادات بکند نه اینکه چون بعضی از لئیمان روزگار اگر گاهی قلیلی از خمس اخراج کنند و بصد درشتی و ناخوشی تسلیم سید محتاج نمایند سید از بد او را خریده اند و غافل از اینکه همه ملک و مال جهانیان بلکه جمله عالمیان بطفیل وجود جد بزرگوار ایشان بوجود آمده و ارزاق کافه انام از فیض وجود جد بزرگوار و آباء کرام ایشان در عالم متواتر و امطار برکات سموات بآبروی اجداد امجاد ایشان بر کشت زار اهل زمان متقاطر است   سیوم از عطاهای واجبه نفقه اهل و عیالست و آن نیز بطریقیکه در کتب فقه مسطور است از جمله واجبات و ثواب آن بحد احصا نیست حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که هر که سعی کند در تحصیل نفقه عیالش مثل کسیست که در راه خدا جهاد کند و فرمود که پاره از گناهان هست که هیچ چیز کفاره آنها نمیشود مگر اهتمام در طلب معاش و فرمود که هر که سه دختر باشد و خرج ایشانرا بکشد و با ایشان نیکی کند تا بزرگ شوند خدا بر او بهشت را واجب میگرداند مرویست که روزی جناب رسالتمآب بخانه سیده النساء آمدند و دیدند آنحضرت نشسته اند و عدس پاک میکنند و حضرت سیده النساء در پیش دیگ نشسته است حضرت رسول صلعم فرمودند بشنو ای ابو الحسن و نمیگویم مگر آنچه را خدا امر کرده است هیچ مرد نیست که در خانه امداد زن کند و یاری او نماید مگر اینکه خدا باو میدهد بعوض هر موئیکه در بدن او هست عبادت یکسال که روز آنرا روزه بگیرد و شب آنرا بعبادت بسر برد و عطا میکند از ثواب باو مثل آنچه بصابرین داده که داود و یعقوب و عیسی علیهم السلام باشند یا علی هر که در خانه خود مشغول خدمت عیال شود و مضایقه نکند خدا اسم او را در دفتر شهدا مینویسد و در هر روز و شبی ثواب هزار شهید از برای او ثابت میکند و بر هر قدمیکه برمیدارد ثواب حج و عمره باو میدهد و بعدد هر رگیکه در بدن او هست شهری در بهشت باو عطا میفرماید یا علی یکساعت خدمت در

خانه بهتر است از عبادت هزار سال و هزار حج و هزار عمره و هزار بنده که آزاد کنی و هزار مرتبه جهاد و عیادت هزار مریض و هزار نماز جمعه و تشییع هزار جنازه و سیر کردن هزار گرسنه و پوشانیدن هزار برهنه و روانه ساختن هزار اسب در راه خدا و بهتر است از اینکه توریة و انجیل و زبور و قرآن را تلاوت کند و هزار اسیر را آزاد کند و هزار شتر که بمساکین بدهد و از دنیا بیرون نرود مگر اینکه جای خود را در بهشت ببیند یا علی خدمت عیال کفاره گناهان کبیره است و غضب پروردگار را می‌نشاند و مهر حورالعین میشود و حسنات را زیاد و درجات را رفیع میکرداند یا علی خدمت عیال را نمیکند مگر صدیق یا شهید یا مردیکه خدا خیر دنیا و آخرت را بجهة او خواسته باشد بدرستیکه عیال آدمی اسیران او یند پس اسیر را بجود در او وسعت بدهند پس اگر نکنند ترس آنست که خدا این نعمت را از او بگیرد و حضرت امام رضا صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که باید مرد بر عیالش وسعت بدهد تا آرزوی مرگ او را نکنند و مخفی نماند که طالب ثواب در اخراجات عیال را سزاوار آنست که نیت خود را خالص کند و از سعی که میکند و زحمتیکه در تحصیل معاش ایشان میکشد رضای خدا را خواهد و از تحصیل حرام و اموال شبهه ناک اجتناب کند و از برای عیال بجز حلال نیاورد و در اخراجات میانه روی کند نه بر عیال تنگ گیرد تا ایشان ضایع گردند و نه اسراف کند تا خود ایشان را ضایع کند و بهلاکت برسد و سزاوار آنست که طعام پاکیزه که باشد مخصوص خود یا بعضی از عیال نکند بلکه همه یکسان باشند مگر اینکه خود یا بعضی از ایشان بطعام خاصی مضطر باشند بجهة مرضی یا ضعفی یا غیر اینها و چیزی که میخواهد برای عیال بگیرد و صف از در پیش ایشان نکند و چون سفره افکنند همه عیال خود را بر آن بنشاند مرویست که خدا و ملائکه صلوات میفرستند بر اهل خانه که بجمعیت چیزی بخورند و اما عطاهای مستحبه آن بر چند نوع

اول صدقات مستحبه است و ثواب آن بسیار و فواید آن بیشمار است و از جناب مستطاب نبوی صلعم منقولست که بدرستیکه خدائیکه جز او خدائی نیست دفع میکند بصدقه مرض و مصیبت و سوختن و غرق شدن و خانه بر سر فرود آمدن و دیوانگی را و آن یگانه آفاق بهمین سیاق هفتاد نوع از شر را شمردند که خدا تعالی ببرکت صدقه اینها را دفع میکند و از آنحضرت مرویست که هر کسی در روز قیامت در سایه صدقه خود خواهد بود تا مردم از حساب خود فارغ شوند و فرمود که زمین قیامت آتش است مگر صدقه مؤمن که صدقه او او را سایه میافکند و نیز از آنجناب مرویست که هرگاه سائلی در شب بصورت مردی سؤال کند او را رد مکنید و این تخصیص بجهة آنست که احتمال میرود ملکی بصورت مردی در شب سؤال میکند بجهة امتحان مرویست که بموسی عم وحی شد که ای موسی اکرام کن سائل را بدادن چیزی کمی یا سخن نیکی بدرستیکه نزد تو میاید کسیکه نه انس است و نه جن بلکه از جمله ملائکه است که امتحان میکنند ترا در نعمتیکه من بتو داده ام و سؤال میکنند ترا تا ببین که چگونه رفتار خواهی نمود و از اینجهة پیغمبر خدا صلعم ترغیب فرمودند بر رد نکردن سائل اگر چه بر اسبی سوار باشد و از حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه مرویست که نیکوئی و صدقه بر طرف میسازند فقر را و میافزایند بر عمر و دفع میکنند از صاحب خود هفتاد قسم مردن بد را و از حضرت امام صادق سلام الله علیه مرویست که دوا کنید بیماران خود را بصدقه و دفع نمائید بلا را بدعا و طلب روزی کنید بصدقه بدرستیکه صدقه از میان زنخ هفتصد شیطان بیرون میاید یعنی چون کسی قصد تصدق کند هفتصد شیطان او را وسوسه میکنند و هیچ چیز بر شیطان گرانتر از آن نیست که صدقه مؤمنی داده شود و این صدقه ابتدا بدست خدا میرسد پیش از آنکه بدست فقیر رسد و نیز از آنجناب مرویست که مستحبست از برای بیمار چیزی بسائل بدهند و آن سائل را امر کنند که برای او دعا کند هر که در وقت صباح صدقه بدهد خدا نحوست آنروز را از او دفع میکند و در حدیثی دیگر از آنسرور مرویست که هر که در اول روز تصدق کند خدا هر شری را که در آنروز از آسمان نازل میشود از او دفع مینماید و هر که در اول شب تصدق کند خدا هر شری را که در آنشب از آسمان نازل میشود از او برمیدارد و آنحضرت چون نماز خفتن را بجا میآورد و پاسی از شب میگذشت انبانیکه در آن نان و پول و گوشت بود بدوش مبارک میکشید و بدر خانه فقرای اهل مدینه میبردند و با ایشان تقسیم میفرمودند و کسی آنحضرت را نمیشناخت تا از دنیا رفت فقرا چون بدان تقسیم موقوف یافتند که آنحضرت بوده از آنحضرت پرسیدند که سائل از ما سؤال میکند و ما او را نمیشناسیم حضرت فرمود عطا کن هر که در دل تو اثر میکند و رحم در دل تو میاید شخصی از آنحضرت سؤال کرد که شخصی بدیگری چیزی میدهد که بفقرا دهد حضرت فرمودند که ثواب واسطه مثل ثواب دهنده است و از ثواب دهنده چیزی کم نمیشود و اخبار بسیار در ثواب تصدق آب وارد شده است و در حدیثست که اول چیزیکه در آخرت ثواب میدهند تصدق آبست از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که خدا دوست دارد خنک کردن جگر تشنه را و هر که سیراب کند جگر تشنه را از جاندار و غیر آن خدا تعالی او را در سایه عرش خود نگاه میدارد در روزیکه هیچ سایه نباشد مگر سایه او و از حضرت امام صادق علیه السلام مرویست که هر که آب دهد کسیرا در جائیکه آب باشد مثل کسیست که بنده آزاد کرده باشد و هر که آب دهد کسیرا در

موضعیکه آب یافت نشود مثل کسیست که نفسی را زنده کند و کسیکه مؤمنی را زنده کند مثل آنست که همه خلق را زنده کرده باشد و بدانکه از حضرت پیغمبر صلعم پرسیدند که چه صدقه افضلست فرمودند اینکه تو صدقه بدهی در وقتیکه بدن تو صحیح باشد و امید زندگانی داشته باشی و از احتیاج بترسی و نگذاری تا وقتیکه جان بگلوی تو برسد بگوئی فلان را اینقدر بدهید و فلان را اینقدر و مخفی نماند که بنحویکه مذکور شد خلافی نیست که صدقات مستحبه را پنهان دادن افضل و ثواب آن اکثر است بلی خلاف کرده اند در اینکه آیا از برای فقیر بهتر آنست که خفیه بگیرد و در نظر مردم اظهار نکند یا افضل آنست که آشکارا کند و در علانیه بگیرد و بعضی گفته اند پنهان افضلست و طایفه بر آن رفته اند باینکه آشکار اولی است و حق آنست که هیچکدام از اینها و قول علی الاطلاق صحیح نیست بلکه بقصد و نیت مختلف میشود پس طالب سعادت باید ملتفت احوال خود باشد و ملاحظه احوال خود کند هر کدام بقصد قربت نزدیکتر باشد و از ریا و تلبیس و سایر آفات دورتر آنرا اختیار کند مثلا اگر طبع او مایل باخفای آن باشد و غرض او بیم افتادن از چشم مردم باشد یا تشویش اینکه دیگر کسی باو چیزی ندهد چون مطلع شود که گرفته است امثال این آشکار کند و اگر غرض او در کردن اعتنا نباشد بچیزی دادن باو و دل او میل باظهار آن داشته باشد اظهار نکند و بروی خود نیاورد و همچنین اگر بفهمد که آنکه داده است میخواهد او اظهار کند و شکرگذاری او را کند و مدح او را نماید مطلقا اظهار نکند و بروی خود نیاورد تا اعانت آن شخص و هم بنده را بر صفت بد که دارد نکرده باشد و بالجمله باید مراقب دل خود باشد و امثال اینها دقایق و نکتها را ملاحظه کند زیرا که اعمال جوارح و اعضا و ملاحظه نکردن این نکتها باعث خنده شیطان و شماتت آن میشود و علم باین دقایق و نکتهاست که رسیده است که یاد گرفتن یک مسئله آن بهتر است از عبادت یکساله زیرا که با این علم عبادت همه عمر زنده میشود و بجهل با عبادت تمام عمر میمیرد دوم هدیه است و آن چیزیست که آدمی بجهة برادر مؤمن خود عطا کند یا ارسال نماید خواه فقیر باشد خواه غنی بجهة اظهار محبت و تاکید دوستی و این امریست مستحسن و مطلوب و در شرع پسندیده و مندوب حضرت پیغمبر صلعم فرمود که با هم دوستی کنید و هدیه بیکدیگر بفرستید که آن کینها را برطرف میکند و از حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که من هدیه از برای برادر مسلم بفرستم دوست تر دارم که مثل آنرا تصدق کنم و حضرت امام صادق سلام الله علیه فرمود که از جمله اکرام آدمی برادر خود را اینست که تحفه آنرا قبول کند و هر چه داشته باشد تحفه بجهة او بفرستد تکلف نکند سوم مهمانی کردن و از برای آن ثواب جزیل و اجر جمیل در شریعت مقدسه وارد شده است از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که کسی که مهمانی نمیکند هیچ خیر در او نیست و فرمود چون مهمانی بر قومی وارد شود روزی با او از آسمان نازل میشود و چون چیزی میخورد خدا گناهان آن قوم را میامرزد و نیز فرمود که هیچ مهمانی بر قومی داخل نمیشود مگر اینکه روزی او در آغوش اوست و نیز از آنحضرت مرویست که چون خدا بقومی اراده خیر نماید هدیه بجهة ایشان میفرستد عرض کردند چه هدیه فرمودند مهمان با روزی خود میاید و گناهان اهل خانه را برداشته میرود و فرمود هر خانه که مهمان داخل آن نمیشود ملائکه نیز داخل آن نمیشوند و از حضرت امیر علیه السلام مرویست که هیچ مؤمنی نیست که صدای پای مهمان را بشنود و با آن خوشحال شود مگر اینکه خدا همه گناهان او را بیامرزد اگر چه میان زمین و آسمان را پر کرده باشد روزی آنحضرت گریستند از سبب گریه او پرسیدند فرمودند هفت روز است که مهمانی بمن وارد نشده و میترسم که مرتبه من در نزد خدا پست شده باشد و حضرت ابراهیم خلیل الرحمن علیه السلام چون میخواست چیزی بخورد بقدر یکمیل یا دو میل راه بیرون میرفتند که کسی را بیابند و با او غذا بخورند و او را ابوالضیفان یعنی پدر مهمانها میگفتند و جمیع اخبار که در فضل و ثواب طعام دادن و آب دادن رسیده دلالت بر فضیلت مهمانی میکند و آن اخبار از حد متجاوز است و وارد شده است که هر که برادر مؤمن خود را اطعام کند تا سیر کند او را و آب دهد او را تا سیراب کند او را خدا او را هفت خندق از آتش جهنم دور میکند که ما بین هر خندق مسافت پانصد ساله راه باشد و در روایتی دیگر رسیده است که هر که اطعام کند مؤمنی را تا سیر کند او را از مخلوقات خدا احدی قدر ثواب آنرا نمیداند نه ملک مقرب و نه نبی مرسل مگر خداوند عز و جل و مخفی نماند که مهمانی که اینهمه ثواب از برای آن رسیده نه آنست که متعارف اکثر اهل این زمانست که بقصد ریا یا افتخار یا خودنمائی جمعی از اهل دنیا را بدور هم جمع نموده بهرزه گوئی و غیبت مسلمین میگذرانند و انواع اسراف را مرتکب میشوند بلکه مهمانی است که مقصود از آن تقرب بخدا و اقتدا بسنت پیغمبر و دلجوئی برادران و شاد کردن دل مؤمنان بوده باشد و قصد خودنمائی و فخر نداشته باشد و سزاوار آنست که فقرا و نیکان را مهمان کند اگر چه مهمانی اغنیا و مطلق مردم نیز ثواب و فضیلت دارد و مستحبست که هر که مهمانی کند خویشان و همسایگان را فراموش نکند و کسیرا که بداند بمهمانی رفتن بر او شاق است تکلیف نکند و زود غذا حاضر کند و در حدیثست که شتاب در هر کاری از شیطانست مگر در پنج چیز که شتاب در آنها طریقه پیغمبر خدا است

طعام آوردن از برای مهمان و بر داشتن بیت و شوهر دادن دختر باکره و ادا نمودن قرض و توبه از گناه و بر سنت است که طعام
بقدر کفایت حاضر کند نه کمتر باشد که موجب نقص آبرو و مروت و نه زیادتر که موجب تضییع مال و اسراف و با مهمان گشاده روئی و
خوش کلامی نماید و در وقت رفتن تا در خانه او را مشایعت کند و خدمت مهمان رجوع نکند و از برای مهمان نیز آدابی چند است از
آنجمله اینکه دعوت برادر مؤمن بمهمانی اجابت کند و فرق میان غنی و فقیر نگذارد بلکه بفقیر زودتر وعده دهد و بعد مسافت مانع
وعده دادن نشود مگر اینکه بسیار دور باشد و حضرت پیغمبر صلعم فرمود که حاضر و غایب امت خود را وصیت میکنم که اجابت دعوت
مسلم را بکنند اگرچه بقدر پنج میل راه باشد و هرگاه روزه سنتی داشته باشد او را عذر قرار ندهد بلکه اگر ببیند که او بخوردن
خوشحال میشود افطار کند ثواب آن افطار بیش از روزه خواهد بود و از حضرت امام صادق علیه السلام مرویست که هر که روزه
باشد و بر برادر دینی خود وارد شود و بگوید که روزه ام و افطار کند خدا ثواب یکسال روزه بجهت او مینویسد و باید غرض او از
مهمانی رفتن شکم پرستی نباشد بلکه غرض او اکرام برادر مؤمن خود و متابعت سنت پیغمبر صلعم باشد و اگر بداند که میزبان از جمله
فساق یا ظلمه است یا غرض او از ضیافت مباهات و خودنمائیست سزاوار آنست که وعده ندهد و اگر طعام یا خانه او یا فرش خانه
او حرام یا شبهه ناک باشد یا در آن موضع مرتکب معصیتی شوند مثل اینکه ظرف طلا یا نقره باشد یا مشتمل بر ساز بوده باشد یا میزبان
مرتکب اسراف شده باشد یا در آنجا لهو و لعب یا هرزه گوئی یا غیبت مسلمی شود که در همه اینها اولی وعده ندادنست و در بسیاری از
صور آن حرام است و از حضرت امام جعفر صادق سلام الله علیه مرویست که سزاوار مؤمن نیست در مجلسی بنشیند که در آن معصیت خدا شود و نتواند منع کند و
کسیکه ناچار باشد از اینکه بسفره ظالمی حاضر شود تا تواند کم چیزی بخورد و میل بغذاهای خوب نکند و از جمله آداب مهمان آنستکه چون داخل خانه میزبان
شد میل بصدر نکند بلکه هر جا که اتفاق افتاد بنشیند و اگر صاحبخانه جائی باو نماید همانجا بنشیند و بسیار نگاه بموضعیکه طعام از آنجا میآورند نکند
و ابتدا با کسانیکه نزدیک او نشسته اند تحیت بجا آورد و دیر بخانه میزبان نرود و ایشانرا انتظار ندهد بلکه در رفتن تعجیل کند اما نه اینقدر که مخل
امر ایشان شود و وقت کار و تهیه بر ایشان داخل شود   چهارم   حق معلوم و حق حصاد و جداد و اول عبارتست از آنچه آدمی بر خود قرار دهد که
هر روز یا هر جمعه یا هر ماه یا هر سال از مال خود بفقرا بدهد یا صله رحم بجا آورد و غیر از آنچه واجب است   دوم   عبارتست از بسته از خرمن یا دسته از زرع یا کفی
از گندم یا جو یا میوه یا سایر محصولات که در وقت درو یا ضبط محصولات آدمی بخوشه چینان و فقرائیکه در آنجا حاضر میشوند بدهد و در ثواب
هر یک از اینها اخبار بسیار وارد شده است و از حضرت صادق سلام الله علیه مرویست که خدا تعالی مقرر فرموده است از اموال اغنیا حقوقی
چند غیر از زکوة چنانچه در قرآنست که و فی اموالهم حق معلوم غیر از زکوة است و آن چیزیست که آدمی قرار بدهد با خود در مال خود و لازمست بر او که بقدر
وسع و طاقت خود این قرار را بدهد و آنچه را بر خود قرار میدهد اگر خواهد هر روز و اگر خواهد هر جمعه و اگر خواهد هر ماه و باید مداومت بر این کرد و
اخبار باین مضمون بسیار است و نیز از آنحضرت مرویست که در زراعت دو حقست یکی آنکه اگر ندهی از تو مواخذه میشود و دوم آنکه در دادن
آن ثوابست اما حقیکه مواخذه در آن میشود زکوة است و اما آنکه در دادن آن ثوابست آنستکه خدا تعالی میفرماید و آتوا حقه یوم حصاده و حق
زرع را در روز درو بدن بصاحبانش برسانید یعنی از آنچه میدروی دسته دسته بدهی تا از درو فارغ شوی و در حدیثی فرمود که خلاصه آن این است
که در شب میوه مچینید و درو مکنید و تخم مکارید و ناهار اندوشید که اگر چنین کنید فقرا بی نصیب میمانند   پنجم   قرض دادن است و آن
از مبرات سخاوت و فضل و ثواب آن بنهایتست حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمود که هر که قرض بدهد بمردی تا زمانیکه قدرت بر ادای
آن داشته باشد مال او در زکوة است و خود او با ملائکه در نماز است تا از او بگیرد و از حضرت صادق علیه سلام الله مرویست که بر در بهشت
نوشته است که ثواب صدقه را ده مقابل میدهند و ثواب قرض را هیجده مقابل و در حدیثی دیگر از آنسرور مرویست که هر مومنی بمومنی قرض دهد
از برای او در هر آنی ثواب صدقه دارد تا مال را باو برسد و سر این آنست که در هر آنی میتواند مطالبه آنرا بکند و چون مطالبه آنرا نکند ثواب صدقه
دارد   مخفی نماند که مراد از قرضیکه ثواب بر او رسیده است قرض الحسنه است که از برای خدا باشد نه قرضیکه بواسطه آن نفع دنیوی بصاحب
مال میرسد و غرض او نفع بردنست ثوابی ندارد   ششم   مهلت دادن قرضداریست که نداشته باشد یا بحل کردن او و این عمل بر فضیلت بسیار
دارد بلکه از جمله واجباتست حضرت صادق سلام الله علیه میفرمایند که هر که خواهد خدا سایه خود را بر او بیندازد در روزیکه هیچ سایه بغیر از سایه او
نباشد مهلت دهد نادار را یا از حق خود بگذرد حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله در روزی فرمود که کیست که خواهد خدا تعالی او را از شعله جهنم در

سایه خود بدارد تا سه مرتبه در هر مرتبه مردم عرض کردند که یا رسول الله فرمود آنکسی است که قرض دار خود را مهلت دهد یا از حق خود بگذرد و فرمود
روزی حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله بر منبر برآمد و حمد و ثنای الهی را بجای آورد و درود بر پیغمبران او فرستاد پس فرمود ایها الناس حاضران شما بغایبان
برسانند که هر که مهلت دهد قرضدار را که نداشته باشد از برای او در نزد خدا هر روز ثواب صدقه دادن مثل مال اوست که طلب خود را بگیرد و در
اینخصوص اخبار بسیار است پس بر اهل ایمان لازم است که چنانچه طلبی از کسی داشته باشند و او برادای آن قادر نباشد او را مهلت دهند و بر او
تنگ گیری نکنند نه چون اغنیای بیرحم اینزمان که اگر دیناری از فقیری خواهند دنیا را بر او تنگ میکنند و شب و روز آن بیچاره را ایذا
مینمایند و راه آمد و شد را بر او می بندند و در محافل و مجامع زبان بغیبت او میگشایند و او را ایذا و اذیت میرسانند و گاه باشد که او را
مضروب و مجروح میسازند و مشغولند چندین مقابل طلب خود بواسطه دیه جراحت میکردند و بجهت گرفتن قلیلی از مال خسیس دنیا حرام بسیار
مرتکب میشوند   هفتم   اعانت مسلمین نمودن در غیر آنچه مذکور شد مثل پوشانیدن ایشان یا سکنی دادن و سوار کردن و عاریه دادن و
امثال اینها و همه اینها را ثواب و فضیلت بنهایتست   هشتم   آنچه را که آدمی بجهة حفظ آبرو و مراعات حرمت خود و دفع شر اشرار و منع ظلم ظالمین
از خود میدهد و این نیز ثمره سخاوتست و بسا بخیلان که بواسطه بخل بانواع مذلت و خواری رسیده و آبروی خود را برباد داده اند و در اینخصوص
اخبار وارد شده است که بذل مال بجهة حفظ آبرو حکم صدقه دارد   نهم   ساختن مسجد و مدرسه و پل و رباط و اجراء قنوات و نشاندن
درختان و امثال اینها است از چیزهائیکه اثر آن در روزگار باقی میماند و تا قیامت نفع آن روز بروز عاید بصاحب آن میگردد و از حضرت
امام جعفر الصادق صلوات الله و سلامه علیه مرویست که هر که مسجدی بنا کند خدا تعالی از برای او خانه در بهشت بنا کند و هم از آنحضرت
مرویست که شش چیز است که نفع و ثواب آن بعد از وفات بمؤمن میرسد یکی فرزندیکه از برای او طلب آمرزش نماید دوم مصحفیکه بعد از
خود گذارد   سوم   درختیکه بنشاند   چهارم   چاه آبیکه حفر نماید   پنجم   صدقه جاریه که مستمر سازد بعد از خود از آن منتفع شود مثل ساختن
مدرسه و پل و رباط و وقف کردن قری و مزارع و امثال آنها   ششم   طریقه که بعد از او بآن عمل مینمایند   صفت ششم از صفات
رذیله متعلقه بقوه شهویه مال حرام خوردن و از آن اجتناب نکردنست و آن از نتایج حب دنیا و حرص بر آنست و از اشد مهلکات و
اعظم موانع وصول بسعاداتست بیشتر کسانیکه بهلاکت رسیده اند بسببش آن بود و اکثر مردمیکه از فیوضات و سعادات محروم ماندند
بواسطه آن شد و سدی از این محکمتر در راه توفیق نیست و پرده از این مانع تر بر چهره تابند نه و کسیکه تأمل نماید میداند که خوردن حرام اعظم
حجابیست بندگانرا از وصول بدرجه ابرار و قویتر مانعیست از اتصال بعالم انوار سراچه دل را از آن تیرگی و ظلمت و خباثت و غفلت
حاصل و نفس انسانی بواسطه آن باسفل درکات هلاکت و ضلالت واصل میگردد فهو الذی اتانا عهود الحسنی و هو الذی اوقعنا
فی مهاوی الضلالة والردی عهد روزگار بواسطه آن فراموش و در چاههای گمراهی و سرگردانی با شیاطین بسبب آن هم آغوش
آری دلیکه از لقمه حرام روئیده باشد کجا و قابلیت انوار عالم قدس کجا و نطفه را که از مال مردم بهم رسیده باشد با مرتبه رفیعه انس با پروردگار
چکار چگونه پرتو لمعات عالم نور بدلی تابد که بخار غذای حرام آنرا تاریک کرده و کی پاکیزگی و صفا از برای نفسی حاصل میشود که کثافات مال
نشسته آنرا آلوده و چرکین نموده باشد و بهمین جهت حاملین شرع و احکام و امنای وحی ملک علام نهایت تحذیر از آن فرموده و به
شدت هر چه تمامتر از آن منع نموده اند و از حضرت رسول صلعم مرویست که بر در بیت المقدس فرشته ایست که هر شب ندا میکند که هر که بخورد
چیز حرامی را خدا از او قبول نمیفرماید سنتی را و نه واجبی را و مرویست که هر که باک نداشته باشد از اینکه از هر جا مال را تحصیل کند خدا هم باک ندارد
که از هر دری او را داخل جهنم کند و فرمود که هر گوشتیکه از حرام روئیده شود آتش سزاوار تر است بآن و نیز فرمود هر که مالی از ممر
حرام بدست آورد و بآن صله رحم بجا آورد یا تصدق کند یا در راه خدا انفاق کند خداوند عالم همه را جمع میکند پس آنرا داخل آتش
میکند و فرمود هر که مالی از حرام کسب کند پس اگر از آن تصدق کند از او قبول نمیشود و اگر بگذارد آنرا توشه راه جهنم او میشود و از حضرت
امام جعفر الصادق صلوات الله و سلامه علیه مرویست که هر گاه کسی مالی از غیر مداخل حلال بدست آورد و بآن حج کند و بگوید لبیک اللهم
لبیک خطاب رسد که نه لبیک و نه سعدیک و در بعضی از اخبار وارد شده است که چون روز قیامت شود بنده را در نزد ترازوی اعمال
نگاهدارند و از برای او اعمال حسنه مانند کوههای عظیمه باشد پس او را در مقام محاسبه باز میدارند و از او سؤال میکنند که مال خود را
از کجا آورده است و بچه مصرف رسانیده است و رعایت عیال خود را چگونه نموده است و حقوق ایشانرا ادا کرده است یا نه بواسطه

یکی از بیمدا اهل نباشند یا جامع آداب و شروط نباشد حلال نیست و کسیکه طالب سعادت باشد باید از برای خود حرفه و کسبی قرار دهد که معاش او از آن شود
یا مستقلی یا مایه داشته باشد که دیگری در آنها عمل نموده گذران او از آنجا شود و بعضی مردم که مایه و مستقلی نیست و از آموختن صنعت و کسب هم تغافل نمایند
یا بعد از آموختن در تحصیل معاش بر وجه حلال از آنها تکاهل میورزند و محتاج میشوند باینکه از آنچه دیگران کسب کرده اند بگیرند و صرف خود کنند این
جماعت غالبا یکی از دو حرفه خسیسه را اختیار میکنند که یکی لصوصیت یعنی دزدی و دیگر را گدائی مینامند و هر یک از این دو نوع اصناف مختلفه میباشد
اما نوع اول یعنی دزدان بعضی از ایشان که اجتماعی دارند با یکدیگر متفق میشوند و بر سر راههای مسلمانان رفته قطاع الطریق میباشند و بعضی دیگر
متوسل میشوند بسلاطین و وزرا و حکام و صدور و ملازمت ظالم را وسیله ظلم و تعدی بر رعایا میسازند و از مال ایشان میخورند و جمعی دیگر که از مال
مردم باین انواع بهره ندارند تدبیرات میکنند مثل نقب کندن و کمند انداختن و داخل خانها شدن و امثال اینها و اما نوع دویم یعنی گدایان هر چند
صنفند بعضی خود را کور یا مفلوج یا مریض مینمایند یا اینکه طفلی را بر سر راهها بطریق میت مینمایند و بعضی دیگر گریه و زاری را شعار خود میکنند و طایفه اصرار
و ابرام را شیوه خود میسازند و جمعی بکارهای عجیبه و سخنان غریبه بازار گدائی خود را رونق میدهند چنانچه بعضی مسخرگی و سخنان خنده آمیز گفتن و طایفه
بتقلید مردم و برخی بخوش آمد گوئی و تملق و چرب زبانی و گروهی بشعبده بازی مدار میکنند و جمعی دیگر بقصه خوانی و قلندری و طایفه بخواندن شعرها
لطیفه یا کلام مسجع بصوت حسن و عبارات طمعه مردم منتفع میشوند و ازین قبیلند خوانندگان و مغنیان و بعضی دیگر بیادرشید و تسبیح بزرگ دانه و لباس
پشمینه و ذکر را وسیله گذران خود میسازند و بعضی درس خواندن و مدرسه نشستن و یا تعزیه خوانی یا پیشنمازی را مایه گدائی خود قرار میدهند و بعضی دیگر خود را
طبیب یا جراح یا کحال مینمایند پاره شیشه‌ها و گیاههای بیفایده را بر دور خود میچینند و بعضی معجونها میسازند و زنان و بیعقلان را بفریب میدهند و نوعی دیگر
خود را در معرض رمالی و منجمی و فالگیری و دعا نویسی و تعبیر خواب کردن در آورده اند و نوعی دیگر که زبان سخن گوئی دارند خود را در معرض واعظی در
میاورند و طامات و ترهات را بهم میبافند و غیر اینها از طوائف گدایان که هر یک طوری را وسیله خوردن مال مردم ساخته تمام زندگانی خود را صرف
نوعی از حرفه گدائی نموده از مبدء و معاد و مقصود از آفرینش و ایجاد غافلند صفت هفتم خیانت و غدر است در مال یا عرض کسی یا حرمت وارد
او از جمله افراد این صفت خسیسه است شهای مال مردم را خوردن و حبس مال مردم بدون عذر شرعی و کمفروشی و غش و تدلیس و غیر اینها و این صفت از صفات
مهلکه و اخلاق خبیثه است و در خصوص حرمت و مذمت هر یک از افراد آن اخبار بسیار وارد شده و ضد این صفت امانت و راستکاریست و آن از جمله
شرائف صفات و فضائل ملکات و باعث عزت و رستگاری در نزد خالق و خلقست شعر راستی کن که راستان رستند در جهان راستان قوی باشند
حضرت امام جعفر صادق سلام الله علیه فرمودند که خدا هیچ پیغمبری را مبعوث نکرد مگر براستگوئی و اداء امانت بر و فاجر و نیز از آن بزرگوار مرویست که فریب مخورید
از نماز و روزه مردم بدرستیکه بسا باشد مردیکه اینقدر نماز و روزه کند که اگر آنرا ترک کند وحشت میکند ولکن امتحان کنید ایشانرا در وقت راست
گوئی و امانت گذاری و نیز از آنحضرت منقولست که بدرستیکه حضرت علی بن ابیطالب صلوات الله وسلامه علیه بهمه چیز در نزد حضرت رسول صلعم مرتبه که داشت
رسید آنچیز را ترک مکن بدرستیکه رسید براستگوئی و اداء امانت و فرمود سه چیز است که عذر احدی در ترک آنها مسموع نیست اداء امانت به بر و فاجر
و وفا بوعده از برای بر و فاجر و نیکی بوالدین خواه خوب باشند یا بد و فرمود که پدرم میگفت چهار چیز است که در هر که بوده باشد ایمان او کامل است اگرچه
سر تا قدم او از گناهان فرو گرفته باشد راستی و امانتکاری و حیا و حسن خلق روزی بآنحضرت عرض کردند که زینت در مدینه که مردم دختر ابر انتش
او میکنند که تربیت کنند با وجود اینکه ضعیف است ندیده ایم که روزی بادر بخنه شود ماتن آن زن حضرت فرمودند او راستگو است و اداء امانت
میکند و اینها را دیر او سبع میکرداند و هر که ملاحظه احوال اینها را بکند و عزت و احترام و وسعت ایشانرا ببیند و مشاهده حال خیانتکاران و رسوائی
و فضیحت و تهیدستی و بی اعتباری ایشانرا نماید البته ترک صفت خیانت میکند و بتجربه ثابت و واضح است که هر خیانتکاری شکسته و پریشان روزگار
و هر امینی غنی و مالدار است صفت هشتم خوض در باطل و مراد از آن حکایت کردن معصیتها و فجورهاست مثل حکایت افعال زنان فاحشه و مجالس شراب
رفتار اهل فسق و فجور و کیفیت اسراف اهل اسراف و تکبر و تجبر پادشاهان و عادات بد ایشان و حکایت بدعتهای اهل بدعت و مذهبهای فاسده و
امثال اینها و چون انواع باطل و معاصی بحد و حصر نیست ذکر آنها غیر متناهیست و کم کلامیست که چون در آن گفتگو شود منتهی بیکی از اینها نشود
پس خلاصی از آنها نیست مگر باینکه آدمی اقتصار کند بر قدر ضرورت از امور مهمه دین و دنیای خود از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که بزرگترین مردم از
حیثیت گناه کسیست که نقل باطل و حکایت معاصی را بکند و اشاره باینست قول خدای عز و جل و کنا نخوض مع الخائضین یعنی بودیم ما که فرو
میرفتیم در باطل با کسانیکه فرو میرفتند از جناب سلمان فارسی رضی الله عنه ماثور است که بیشتر از همه مردم از حیثیت گناهان کسیست که کلام

او در معصیت

او در معصیت خدا بیشتر باشد مردی بود از انصار که بمجلس آنانکه ذکر معاصی را میکردند میگذشت و میگفت وضو بگیرید که بعضی از چیزهائیکه شما میگوئید
از حدث بدتر است و خوض در باطل بنحویکه مذکور شد نقل کردن گناهانیست که گذشته است بمحض خواهش نفس بی اینکه ضروریی باعث نقل آن
باشد پس آن غیر از غیبت و سخن چینی است و سوای فحش و دشنام و امثال اینهاست صفت نهم تکلم بما لایعنی و فضول یعنی سخنان بیفایده
گفتن و تکلم کردن بچیزیکه نه بکار دنیا و نه بکار آخرت برخورد و این اگرچه حرام نباشد ولکن بسیار مذموم است زیرا که باعث تضییع اوقات که سرمایه
تجارتست میشود و آدمیرا از ذکر خدا و فکر در صنایع او باز میدارد و بسا باشد که از یک لا اله الا الله یا سبحان الله گفتن قصری از برای آدمی بنا
میکنند در بهشت یا از یکفکری دری از درهای رحمت الهیه بر خانه دل گشاده میشود پس چه زیانکاری از این بالاتر که آدمی تواند گنجی را تحصیل کند اما
گذاشته و عوض آن کلوخی بردارد که هیچ از آن منتفع نمیتواند شد پس هر که ذکر خدا و فکر در عجایب قدرت او را ترک کند و مشغول نقل بیفایده شود
اگر گناه نکرده باشد ولکن سود بسیاری از دست او رفته است آری سرمایه بنده اوقات اوست و چون آنرا بمصرف بیفایده برساند و از آن چیزی
بجهة روز درماندگی ذخیره نکند مایه خود را ضایع کرده است شعر کاشکی قیمت انفاس بدانستندی تا دمی چند که مانده است غنیمت شمرند علاوه
بر این غالب اینستکه چون در سخنان بیفایده گشاده شود کلام میکشد بحکایت معاصی و دروغ و غیبت و امثال اینها و از جهت مذمت بسیار در خصوص
آن وارد شده است مرویست که در جنگ احد پسری از اصحاب پیغمبر صلعم شهید شد که از گرسنگی سنگ بر شکم خود بسته بود مادرش بر سر وی نشسته
و خاک از سر او پاک میکرد و میگفت گوارا باد بر تو بهشت ای فرزند من حضرت پیغمبر صلعم فرمود چه میدانی که بهشت براو گوارا خواهد بود شاید که سخنان
بیفایده میگفته باشد بعضی از صحابه میگفت که گاه است مردی با من سخن میگوید که رغبت من بجواب او بیشتر از رغبت تشنه باب سرد ولکن آنرا ترک
میکنم از خوف اینکه مبادا سخن فضول بگویم و محققین گفته اند که هرزه گوئی و سخنان بیفایده اقسام بینهایت دارد و ضابطه آن اینست که تکلم کنی بسخنی که
اگر آنرا نگوئی و سکوت کنی گناهی بر تو نباشد و ضرر دنیوی هم بتو نرسد و امر تو معطل و معوق نماند پس هرچه از این قبیل باشد لغو و مالایعنی است
مثل اینکه نقل کنی با همنشینان خود احوال سفرهای خود را و آنچه در سفر دیده باشی از کوهها و آبها و رودخانها و واقعه هائیکه بتو رو داده است
در چیزهای خوبیکه بنظر تو رسیده است و میوه های ولایات و هواهای آنها و احوال مردمان آنجا و امثال اینها و همه اینها اموری هستند که ترک آنها
نه ضرر دینی دارد و نه دنیوی و اصلا فایده از برای هیچکس در ذکر آنها نیست پس اگر نهایت سعی کنی که کم و زیادی در نقل نکنی و خودستائی و تفاخر
منظور تو نباشد و متضمن غیبت کسی یا مذمت مخلوقی از مخلوقات خدا نباشد وقت خود را ضایع و تلف کرده خواهی بود بلکه دل خود را افسرده و تاریک
نموده خواهی بود زیرا که تکلم بمالایعنی موجب کدورت دل آدمی میشود پس هان ای برادر وقت تهیه سفر عقبی از آن تنگتر و کاروان عمر از
آن شتابنده تر است که مسافرانرا فرصت بار بستن چه جای فارغ نشستن و بکار بیفایده پرداختن آدمی بیچاره را چون سفر آخرت راه هولناکی
در پیش و مانند اجل راننده در عقب و مثل تکلیف باری بر دوش و چون شیطان راهزنی در کمین دیگر چه دست و دل فارغ میشود که از
گذشته و آینده خود سخن میگوید و بکدام دلخوشی با همنشینان خود صحبت میدارد بدانکه همچنانکه سخنان بیفایده گفتن بد و موجب خسران بدایع
همچنین سؤال کردن تو از چیزی که از برای تو بیفایده است مذموم بلکه مذمت این بیشتر و مفسده آن شدیدتر است چه وقت خود را بسؤال ضایع
کرده و رفیق خود را نیز ملجا نموده که بجواب تو وقت خود را ضایع سازد و این در وقتیست که آن چیزیکه سؤال کرده هیچ آفتی نداشته باشد و اگر در جواب
آن آفتی باشد همچنانکه در بیشتر سؤالهای بیفایده اثم و گناهکار نیز خواهد بود مثل اینکه از کسی میپرسی که آیا روزه داری یا نه اگر بگوید بلی گاه باشد بریا افتد
و اگر ریا نکند لااقل ثواب عمل او کم میشود زیرا که ثواب عبادت پنهانی بسیار از آشکار بیشتر است و اگر بگوید نه دروغ گفته خواهد بود و اگر سکوت کند تو اهانت
رسانده خواهد بود و ازین قبیلست سؤال از چیزهائیکه آدمی از اظهار آن خجالت میکشد و شرم میکند یا از چیزهائیکه کاهست از اظهار آن مانعی باشد مثل اینکه
کسی با دیگری آهسته سخنی گوید بپرسی که چه میگفت و در چه سخن بودید و مثل اینکه کسیرا ببینی که میاید یا میرود بگوئی از کجا میائی و بکجا میروی چه گاه باشد که نخواهد
اظهار کند و از این قبیلست پرسیدن از کسیکه چرا تو ضعف داری یا لاغر شده یا چه مرض داری و بدتر از همه اینکه در نزد مریض شدت مرض او را بیان کند
و بدحالی او را اظهار نماید که همه اینها علاوه بر اینکه سخن لغو و بیفایده است باعث ایذا و گناه میشود و سخن شماتت زیرا که سخن بیفایده تنها آنست که در آن
ایذائی یا شکستن خاطر یا شرم از جوابی نباشد همچنانکه مرویست که جناب لقمان بر حضرت داود علیه السلام آمد در وقتیکه زره میبافت و پیش از آن لقمان زره را
ندیده بود تعجب کرد که فایده آن چه چیز است خواست بپرسد دانائی و حکمت او را مانع شد خودداری نمود چون داود فارغ شد برخواست و زره را پوشید و
گفت زره خوب چیزیست از برای وقت حرب لقمان گفت خاموشی خوب چیزیست و کسیکه آنرا بجا آورد کمی مانده که بسبب امثال امتحان بیفایده یا حرص

الشافی

برشناختن چیزهای بیفایده است یا خوش طبعی کردن با مردم بتعجب او میل کنند یا گذرانیدن وقت و بسر رسانیدن روز و شب و همه اینها از پستی قوه
شهویه و زبونی آن و متابعت هواهای نفسانیه است و علاج آن بعد از متذکر شدن مذمت آن همچنانکه گذشت و مدح ضد آن که خاموشیست همچنانکه مذکور
خواهد شد و یاد آوردن اینکه مرگ در پیش روی آدمیست و هر کلمه که از دهن او بیرون میاید محاسبه آن خواهد شد و اینکه سرمایه کسب سعادات وقت و انفاس
و اینکه زبان دامیست که با آن حور العین میتوان بدام آورد آنست که از مردم مهما امکن گوشه گیری اختیار کند و خود را بسکوت و خاموشی حتی چیزهائیکه فایده
کمی دارد بدارد و تا زبانرا عادت کند بترک سخنان بیفایده و هر سخنیکه میخواهد بگوید ابتدا در آن فکر بکند و ببیند که اگر فایده دینی یا دنیائی دارد بگوید و الا
خاموش باشد و بعضی در دهان خود سنگ میگذارده اند که متذکر باشند و سخن بیفایده و فضول نگویند فضل ضد تکلم بما لایعنی و فضول کلام خاموشیست
یا تکلم کردن بسخنانیکه با آنها احتیاج و فایده بر آنها مترتب میشود و فواید خاموشی و فضیلت آن بعد از این در محل خود مذکور خواهد شد و اخبار بسیار
بخصوص مدح ترک سخنان بیفایده و فضول وارد شده همچنانکه از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که علامت نیکوئی اسلام مرد آنست که چیز بیفایده را
ترک کند و نیز از آنحضرت منقولست که خوشا بحال کسیکه زیادتی زبانش را نگاهدارد و زیادتی مالش را بمصرف برساند و ببین که مردم چگونه کار را بعکس کرده اند
زیادتی مال را نگاه میدارند و زیادتی زبان را رها میکنند روزی آنحضرت فرمودند اول کسیکه از این در داخل میشود مردیست از اهل بهشت چون آمد ابوذر داخل شد
از او پرسیدند که خبر ده ما را بهترین عملهای خود که امید بآن داری گفت من مردی هستم که عمل محکم چیزیکه بآن امیدوار باشم سلامتی نفس و ترک چیزهای
بیفایده است و با ابوذر فرمود که میخواهی ترا یاد دهم عملیکه بر بدن سبک باشد و در ترازوی اعمال سنگین باشد عرض کرد بلی یا رسول الله فرمود خاموشی
و حسن خلق و ترک امر بیفایده شخصی از لقمان پرسید که دانائی و حکمت تو چه چیز است گفت سؤال نمیکنم از چیزیکه کفایت کرده شده ام از آن و بر خود نمیبندم
چیز بیفایده را و آنچه در فضیلت ترک فضول کلام و سخن بیفایده وارد شده است در اخبار ائمه اطهار صلوات الله و سلامه علیهم و کلمات اکابر اهل دین
از حد تحریر و تقریر متجاوز است و همینقدر که مذکور شد از برای اهل بصیرت کافی است مقام پنجم در بیان صفاتیکه متعلقست بهر دو قوه عاقله و غضبیه و
شهویه یا دو قوه از این سه قوه از رذایل و فضایل آن صفات بسیار است صفت اول حسد است و آن عبارتست از تمنای زوال نعمت از برادر مسلم خود
از نعمتهائیکه صلاح او باشد و اگر تمنای زوال نعمت از او نکند بلکه مثل آنرا از برای خود خواهد غبطه و منافسه خوانند و اگر زوال چیزیرا از کسی خواهد که صلاح
او در آن نباشد آنرا غیرت گویند و نقیض حسد نصیحت است و آن عبارتست از خواستن نعمتیکه صلاح برادر مسلم باشد از برای او و چون هر کسی نمیتواند بفهمد که آن
نعمت صلاحست یا فساد و بسا چیزهائیکه در نظر ظاهر کسی آنرا اصلاح پندارد و در حقیقت وبال و فساد بر صاحبش باشد پس شرط نصیحت و دوستی آنست که
در اموریکه صلاح و فساد مشتبه است خواستن و نخواستن آن از برای برادر دینی مشروط بصلاح و فساد باشد یعنی چنان خواهد که اگر فی الواقع صلاح او
باشد باقی باشد و اگر باعث فساد اوست زایل شود معیار در نصیحت آنستکه آنچه را از برای خود خواهی از برای برادر مؤمن خود نیز بخواهی و آنچه را از برای خود مکروه
داشته باشی از برای او نیز مکروه داشته باشی و معیار در حسد آنست که آنچه را از برای خود نخواهی از برای او نیز نخواهی و مخفی نماند که حسد اشد امراض نفسانیه
و دشوارترین همه است و بدترین رذایل و خبیث ترین آنهاست و عقبه از آن صعبتر در راه نیست زیرا که آن کس حسد همراه نیست ::
صاحب خود را بعذاب دنیا گرفتار و بعقاب عقبی مبتلا میسازد زیرا که حسود در دنیا لحظه از حزن و الم و غصه و غم خالی نیست چه او بهر نعمتیکه بکسی دید
متألم میشود و نعمت خدا نسبت ببندگان بینهایت و هرگز منقطع نمیشود پس حسود بیچاره پیوسته محزون و غمناکست و اصلا بمحسود ضرری نمیرسد بلکه
ثواب و حسنات او زیاد میشود و درجات او بلند میشود بجهة غیبتی که حسود از او میکند و سخنیکه نباید در حق او میگوید و وزر و وبال محسود را بر دوش خود
میکشد و اعمال صالحه خود را بدیوان اعمال او نقل مینماید و با وجود اینها همه چنانچه حسود بدقت تامل کند میفهمد که او در مقام عناد و ضدیت پروردگار
است زیرا که هر نعمتی و کمالی هست از رشحات فیض وجود و مقتضای حکمت شامله و مصلحت کامله اوست پس مشیت او اراده چنین اقتضا
فرموده است که آن نعمت از برای آن بنده حاصل باشد و این حسود مسکین زوال آنرا میخواهد و این نیست مگر نقیض مقدرات الهیه را خواستن و اراده
خلاف مراد خدا کردن و طالب نقصت بر خداوند سبحانه یا خدا را العیاذ بالله جاهل میداند زیرا که اگر آن محسود را قابل و لایق آن نعمت
میداند و با وجود این زوال آنرا از خدا مسئلت نماید این نقص بر خداست که کسیکه سزاوار نعمتی باشد منع نماید و اگر او را لایق نداند پس خود را داناتر از
خدا میداند بمصالح و مفاسد و این هر دو کفر است و چون شکی نیست که آنچه خدا میکند محض خیر و مصلحت و خالی از جمیع شرور و مفاسد است پس حاسد
فی الحقیقه دشمن خیر و طالب شر و فساد است پس او شریر و مفسد است و از اینها معلوم میشود سر آنچه مذکور شد که حسد بدترین رذایل و حاسد
شریرترین مردمانست و چه خباثت بالاتر از اینکه کسی متألم باشد از راحت بنده از بندگان خدا اگر هیچ ضرری باو نداشته باشد و از اینجهة آیات و اخبار

مقام پنجم

صفت اول

بنهایت در مذمت این صفت وارد شده است چنانچه حقتعالی میفرماید در مذمت قومیکه ام یحسدون الناس علی ما آتیهم الله من فضله یعنی آیا حسد میبرند
مردمان بر آنچه خدا تعالی از فضل خود با ایشان عطا فرموده و از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که حسد محو میکند اعمال حسنه را همچنانکه آتش هیزم را میخورد و نیز
از آنحضرت مرویست که پروردگار عالم بحضرت موسی علیه السلام وحی فرمود که حسد مبر بمردم در آنچه از فضل من بایشان رسیده است و چشمهای خود را
بر آن میانداز و دل خود را همراه او مکن بدرستیکه کسیکه حسد دارد خشمناک بر نعمتهای من است و در برابری میکند قسمتهائیرا که من میان بندگانم تقسیم
کرده ام و هر که چنین باشد من از او نیستم و او از من نیست و نیز از آنبزرگوار منقولست که ترسناکترین چیزیکه از آن بر امت خود میترسم اینست که مال ایشان
زیاد شود پس با یکدیگر حسد بورزند و یکدیگر را بقتل رسانند و نیز فرمودند بدرستیکه برای نعمتهای خدا دشمنانی هست عرض شد کیانند فرمود که
کسانیکه حسد میبرند مردم را بر آنچه از فضل خدا بر ایشان رسیده است و در بعضی از احادیث قدسیه وارد شده است که خدا فرمود حاسد دشمن نعمت
منست و خشمناکست از برای قضای من و راضی نیست بقسمتیکه در میان بندگان کرده ام و از حضرت ابیعبدالله صلوات الله و سلامه علیه مرویست
که آفت دین حسد و عجب و فخر است و نیز از آنجناب مرویست که حاسد بنفس خود ضرر میرساند پیش از آنکه ضرری بمحسود برسد مانند ابلیس که بسبب
حسد از برای خود لعنت را حاصل کرد و از برای آدم برگزیدگی و هدایت و بلندی و ارتفاع بمحل حقایق عهد و اصطفاء پس محسود باش و حاسد مباش
بدرستیکه ترازوی حاسد همیشه سبک است بواسطه ترازوی محسود یعنی اعمال حسنه حاسد بترازوی اعمال محسود گذارده میشود و روزی هر کسی قسمت شده است
پس چه نفعی میرساند حسد بحاسد و چه ضرر میرساند بمحسود و اصل حسد از کوری دل و انکار فضل خداست و این دو بال اند از برای کفر و فرزند آدم بواسطه
حسد در حسرت ابدی افتاد و بهلاکتی رسید که هرگز نجات از برای او نیست و از کلام بعضی از حکما است که حسود را راحتی نیست هرگز نبودی از برای او
نیست و یکی از بزرگان دین گفته است که حاسد را از مجالس و مجامع عاید نمیشود مگر مذمت و ذلت و از ملائکه باو نمیرسد مگر بغض و لعنت و از
خلق نفعی نمیبرد مگر جزع و محنت و در وقت مردن نمیبیند مگر هول و شدت و در قیامت چیزی باو نمیرسد مگر عذاب و فضیحت و بدانکه صاحب این صفت
همیشه خوار و بیمقدار است و از اینست که حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرموده اند که الحسود لا یسود یعنی صاحب حسد خداوند شرف و بزرگی
نمیگردد و حسود پیوسته بغصه و الم گرفتار است و از اینجهة است که حضرت سید انس و جان صلی الله علیه و آله فرمودند اقل الناس لذة الحسود یعنی کمترین
مردمان از حیثیت لذت حسود است چه مذاق طبعش همیشه از تلخی حسد متغیر است و بر طبق این کلامست آنچه حضرت امیر علیه السلام فرموده که الحسود مغموم
یعنی حسد آدمی را بغم و اندوه مبتلا میسازد و خلاصه آنکه صفت حسد موجب عذاب و نکال آخرت و ملال و اندوه دنیوی و از امراض نفس است و
بیچاره را مرضی از این کشنده تر نیست و اخبار و آثار در مذمت آن بیشمار وارد شده است و آنچه مذکور شد از برای قابل هدایت کافیست و این در
صورتیست که غرض او از زوال نعمت از محسود امر دینی نباشد اما هر گاه غرض دینداری باشد داخل حسد نیست و بر آن ضرری مترتب نیست مثل اینکه هر گاه
نعمتی یا دولتی بفاسقی و ظالمی یا کافری یا فاجری یا معصیتکاری برسد و او بدست آویزی آن فتنه بر پا کند یا اذیت بندگان خدا نماید یا افساد کند یا
مرتکب معصیتی گردد و یا بسبب کسی طالب زوال نعمت از او باشد و غرضش او را مکروه داشته باشد ضرر ندارد و داخل حسد نیست و بر آن معصیتی مترتب نه
میگردد و مخفی نماند که همچنانکه اشاره باشد حسد آنست که کسی طالب زوال نعمتی از برای برادر دینی خود باشد و اگر زوال آنرا نخواهد و لکن مثل آنرا
از برای خود خواهد این منافسه و غبطه است و مذمتی بر آن نیست بلکه از امور پسندیده است و اینست مراد از آنچه از حضرت رسول صلی الله علیه و آله
مرویست که حسد نیکو نیست مگر بر دو کس یکی مردیکه خدا او را مالی داده باشد و همه آنرا در راه خدا صرف کند و دیگر مردیکه خدا او را علمی داده باشد
و او بآن عمل کند و مردم را تعلیم کند و سبب غبطه بردن بر شخصی محبت آن نعمتیست که از برای او حاصلست پس اگر آن نعمت امر دینی باشد سبب آن غبطه
محبت خدا و محبت طاعت اوست و این امریست مستحسن و مرغوب و اگر امر دنیوی باشد که مباح باشد سبب آن محبت تنعم و التذاذ در دنیاست و این
اگر چه حرام نباشد لیکن شکی نیست که باعث پستی مرتبه و ماندن از مقامات بلند و منازل ارجمندست و از برای غبطه دو مرتبه است یکی آنکه مطلوب او از
رسیدن خود بنعمتی باشد که از برای دیگری هم حاصلست بجهة نسبت امر خود بر خود ببیند که کمتر از آن شخص دیگر باشد و خود را راضی بنقصان از او نکند و
این مرتبه موضع خطر و لغزشست زیرا که بسا باشد رسیدن بآن نعمت میسر نشود پس نفس میل بزوال نعمت از آنشخص میکند تا بالاتر از او نباشد و کم از او
که خود را پست تر از دیگری نخواهد دید و نبود شود بمرتبه او رسید و پستی مرتبه او را میل نداشته باشد و اینچه در صفت حسدست که اخبث صفات و از
مهلکات فائده بدانکه از برای حسد چهار مرتبه است اول اینکه میل نفس او بر طرف شدن نعمت دیگری باشد اگر چه از زوال آن نفعی بحاسد نرسد
و این خبیث ترین مراتب حسدست دویم اینکه میل نفس او بزوال نعمت از دیگری باشد بجهة اینکه خود همان نعمت بدست آید مثل اینکه خانه معینی یا زن

جمیلرا انتهی داشته باشد و دیگری همخانه یا همراز طالب باشد و خواهد از دست او در رود و بتصرف خودش در آید یکی و رجابت لئیمه بود و حرمت آن نیست چنانچه خدا تعالی نهی صریح از آن فرموده که ولا تتمنوا ما فضل الله به بعضکم علی بعض خلاصه آنکه آرزو میکند چیزیرا که خدا آن بعضی را بر بعضی تفضیل نهاده سوم اینکه میل نفس او بمثل آنچه دیگری دارد بوده باشد نه بخود آن اما چون از رسیدن بآن عاجز باشد میل داشته باشد که از دست او بیرون در رود تا با یکدیگر برابر باشند و اگر تمکن کرد که آن نعمترا از دست آنشخص بیرون کند و تلف سازد سعی میکند یا بیرون کند چهارم اینکه مثل سیم باشد ولکن اگر تمکن شود از تلف کردن نعمت آنشخص قوت دین و عقل مانع او شود که سعی کند در ازاله آن نعمت و بر نفس خود خشمناک شود از شاد شدن بزوال نعمت او و صاحب این مرتبه را امید نجات هست و میل نفسانی او اگرچه خوب نیست ولکن خدا از او عفو میفرماید فصل بدانکه باعث حسد یکی از هفت چیز میشود اول خباثت نفس و بخل ذاتی بنده کانخدا بدون سابقه عداوتی یا منشاء حسدی بلکه بمحض خبث نفس و رذالت طبع زوال نعمت غیر را خواهد و بگرفتاری بندگان خدا بمحنت و بلا شاد و فرحناک میگردد و از راحت و رسیدن ایشان بمطالب خود و وسعت معاش ایشان بتالم و محزون شود اگرچه نسبت بوی هیچ ضرری متصور نباشد و چنین شخصی هرگاه اضطراب احوال مردم و تنگی معیشت و ادبار و افلاس ایشان شنود سبکی در طبع او حاصل میشود و مسرور و خوشوقت میگردد بلکه گاهی میخندد و شماتت آغاز میکند اگرچه سابقا فیمابین او و ایشان عداوتی بلکه آشنائی نبوده باشد و تفاوتی در حق او حاصل نشود و هرگاه خوبی احوال یکی از بندگان خدا را بشنود و انتظام امر او را ببیند بر او گران میآید و طبع او افسرده میگردد و اگرچه هیچ نقصی باو نرسد و علاج این نوع از حسد در نهایت صعوبت و دشواریست چه منشأ خبث ذات و رذالت جبلت و معالجه امراض ذاتی مشکلست و همانا شاعر این نوع از حسد را اراده کرده و گفته ابیات عربیه کل العداوة قد ترجی اماتتها الا العداوة من عاداک من حسد یعنی هر قسم عداوترا امید هست زایل کردن آن مگر عداوت کسیکه دشمن تو باشد از محض حسد دوم عداوت و دشمنی و این بزرگترین اسباب حسد است زیرا که هر کسی لا نادری از اهل تسلیم و رضا بگرفتاری و ابتلای دشمن خود شاد و فرحناک میگردد و تمنای نکبت و ادبار او را مینماید و هر احدی مگر کاملا از مقربین درگاه خدا چون از کسی ایذائی بوی رسد و او قادر بر انتقام نباشد طالب آنست که روزگار انتقام او را بکشد و بسا باشد که اگر او ببلیه گرفتار شود از اجمع کرامات نفس خود و خبث خود بندد و چنان گمان کند که نفس زبون خود او را نزد خدا مرتبه هست و اگر نعمتی باو رسد غمناک و افسرده خاطر میشود و گاه چنان تصور میکند که او را منزلتی در نزد خدا نیست که انتقام او را از دشمن بکشد و از این خیالات امراض دیگر سوای حسد در نفس او حاصل میشود سوم از اسباب حسد حب اشتهار و آوازه است بدون قصد مطلبی دیگر پس کسیکه نام و آوازه را دوست داشته باشد و شهرت در اطراف عالم را طالب باشد و خواهد در امریکه دارد از شجاعت یا شوکت یا علم یا عبادت یا صنعت یا جمال یا غیر اینها مشهور و معروف عالم گردد و او را یگانه عصر و نادره دهر و فرید روزگار و وحید زمان خوانند چون بشنود که دیگری نظیر اوست در اقصای عالم یا یکی از بلاد بعیده بروی حسد میبرد اگرچه هرگز یکدیگر را ندیده اند بلکه نخواهند دید از بدگوئی او شاد میشود بلکه بمردن او شکفته خاطر میگردد تا کسی مقابل او در عالم نباشد چهارم ترسیدن از ماندن از مقصود و مطلوب خود است و این مخصوص دو نفریست که هر دو یکچیز را طالب باشند مثل اینکه دو نفر قصد ایالت و حکومت یک شهر را داشته باشند که اینسبب حسد هر یک بر دیگری میشود اگرچه عداوتی میانه ایشان نبوده باشد پس هر یک از اینها میخواهد که نعمتهای آن دیگری زایل شود تا اسباب تحصیل المطلب انداخته باشد و از آن عاجز گردد شاید باینوسیله المطلب از برای او حاصل شود از این قبیلست حسد زنانیکه یکشوهر دارند بر یکدیگر چه هر یک تمامی التفات شوهر را از برای خود میخواهند و حسد برادران با هم در قرب و مرتبه نزد پدر و حسد مقربین پادشاه و خواص او با یکدیگر و حسد واعظین و فقهائیکه اهل یکشهرند با هم پنجم از اسباب حسد تعزز است و آن عبارتست از اینکه بر او گران باشد که یکی از امثال و اقران او یا شخصیکه از او پست تر باشد از او بالاتر شود چنان گمان کند که اگر آنشخص ثروتی و عزتی حاصل شود بر او تکبر خواهد کرد و او را حقیر خواهد شمرد و او طاقت تحمل آنرا نخواهد داشت پس باینجهة طالب آنست که آن نعمت باو نرسد ششم از اسباب حسد تکبر است چه هرگاه صفت تکبر در شخصی بر طبع کسی غالب باشد و خواهد که آنشخص مطیع و منقاد او باشد و از فرمان او تجاوز نکند میخواهد که قطع اسباب سرکشی او را نموده باشد چون نعمتی باو رسد چنان تصور کند که او دیگر تحمل تکبر او نخواهد شد و از متابعت او سرباز خواهد زد یا آنکه داعیه همسری با او خواهد داشت از اینجهة حسد بر او میبرد و زوال نعمت او را دوست میدارد و حسد اکثر کفار با رسول مختار از این قبیل بود چه میگفتند چگونه تحمل کنیم که بر ما مقدم شود طفل فقیری یتیم و لولا نزل هذا القرآن علی رجل من القریتین عظیم چگونه نازل نشد قرآن بر مرد عظیم الشأنی از اهل این دو ولایت و با ما نیز تهدیدی بیاور نازل گردید هفتم تعجب و استبعاد است و این در وقتیست که محسود در نظر حاسد حقیر و پست و نعمت عظیم باشد که پس تعجب کند که مثل آنشخص بچنین نعمتی رسد و باینسبب بر او حسد برد و زوال

آن نعمترا از او خواهد و از این قبیل بود حسد بسیاری از امتهای پیغمبران خود که میگفتند ما انتم الا بشر مثلنا تمامی تعجب میکردند که بشری مانند ما چگونه سزاوار خلعت نبوت و افسر کرامت گردیده و مرتبه وحی و رسالت یافته و بدانکه بسا باشد که بیشتر این اسباب یا همه آنها در یکنفر جمع شوند و در اینوقت حسد بنهایت قوت میگیرد و بجدی میرسد که حاسد قدرت بر اخفاء آن ندارد و باطن خود را ظاهر میسازد و عداوترا آشکار میسازد و گاه باشد که حسد چندان قوت گیرد که صاحب آن هر نعمتیرا که از برای هر کسی ببیند از برای خود خواهد و طالب این باشد که هر نعمت و خیریکه از برای هر کسی حاصلست باو عاید شود و این نیست مگر از جهل و حماقت فایده بدانکه اکثر اسباب حسد میان اشخاصی میباشد که با یکدیگر ربطی دارند و در مجالس و محافل با یکدیگر جمع میباشند و منظور ایشان یکمطلبست و از اینجهت که غالب آنستکه فیمابین اشخاصیکه شهرهای ایشان از هم دور است حسد نمیباشد زیرا که رابطه میان ایشان نیست و از اینسبب است که غالب آنست هر صنفی حسد بصنف خود میبرد نه بصنفی دیگر چه مقصود اهل یکصنف یکچیز و هر یک مزاحم دیگری میگردد پس عالم بعالم حسد میبرد نه بعابد و تاجر بتاجر حسد میبرد نه بعالم مگر بسبب دیگر که باز باعث رابطه گردد مثل کسیکه طالب اشتهار در جمیع اطراف عالم و مایل باینست که در وقتی یگانه دوران باشد حسد میبرد بهر که در اینفن با او شریک و نظیر است مخفی نماند که باعث و منشأ اینها محبت دنیای دنی و منافع آنست زیرا که بجهة تنگی دنیا و محصور بودن منافع آن محل نزاع و مخاصمه میشود چه ممکن نیست که منفعتی از آن از منصب و مال بکسی برسد مگر اینکه از دست دیگری بیرون رود بخلاف آخرت که چون از آن تنگی نیست لهذا نزاع و خصومتی میان اهل آن نمیباشد و مثال آن در دنیا علم حقیقی و معرفت خداست چه هر که طالب معرفة خدای سبحانه و تعالی و علم بصفات جلال و جمال او و شناختن عجایب صنع او و سبب حسد بدیگری که عالم باینها باشد نمیبرد زیرا که از بسیاری علما علم دیگری کم نمیشود بلکه بهمه آنها باعث زیادتی لذت و بهجت میگردد و همچنین است مرتبه قرب بخدا و محبت با او و شوق از نعمتهای اخرویه و از آنچه گفتیم معلوم شد که در میان علمای آخرت حسد و عداوتی نمیباشد بلکه ایشان از کثرت نوع خود و بسیاری شریک مبتهج و مسرور میگردد و حسدیکه از برای اهل علم هست در میان علمای دنیاست و ایشان کسانی هستند که مقصود ایشان از علم طلب مال و جاه و قرب امیر و پادشاهست چه مال جسمیت که چون بدست کسی رسید دست دیگر از آن خالی میماند و دل مردم چون از تعظیم عالمی مملو شد از تعظیم دیگری منصرف میگردد یا کم میشود و اینسبب نقصان جاه میشود پس باینسبب حسد در میان ایشان حاصل میشود چه اگر شخصی مالک همه روی زمین و آنچه در آنست گردد دیگر چیزی باقی نمیماند که دیگری مالک آن شود بخلاف نعمتهای آخرت که نهایت از برای آنها نیست و اگر کسی مالک بعضی از آنها شود منع دیگریرا از آن نمیکند چنانچه اگر کسی عالم ببعضی از علوم شود مانع این نیست که دیگران هم با آن عالم گردند و از آنچه مذکور شد روشن شد که سر حسد مردمان بر یکدیگر منظور بودن امریست که کفایت همه را نمیکند و وفا بمطلوب جمیع نمینماید و باینجهة این صفت خبیثه از صفات گرفتاران زندان دنیاست پس ایجان برادر بر خود مهربان باش و طالب راحت و عیش جاوید و نعیم ابد طلب کن که مزاحمی از برای آن نیست و لذتهائی که کدورتی با آن همراه نیست تحصیل کن که از تصرف دزدان ایمن و مصون باشد نظامی خیز و داعی بحق ایام را از پی دانه مکش این دام را در کش و بیغم بری دور شو از دور و سلم بری مملکتی بهتر از این ساز کن خوشتر از این حجره دری باز کن و آن نعمت نعمت معرفت خداست و محبت و انس با مولا و انقطاع بجناب مقدس او و تسلیم و رضا بمشیت و اراده او پس اگر اینلذت از برای تو نباشد و مشتاق رسیدن بآن نباشی و لذت تو منحصر باشد بنعمتهای خسیسه که همه محض وهم و خیال و عاقبت آن وبال و نکالست پس بدان که جوهر ذات تو معیوب و از عالم نور و بهجت محجوب شیطان لعین ترا با خود قرین ساخته و ترا فریب داده است و ترا چو نخود از مشاهده انوار عالم قدس محروم ساخته است و عنقریب با بهایم و شیاطین محشور خواهی گشت و در اسفل سافلین با ایشان در غل و زنجیر خواهی بود همچنانکه در اینجا نیز با ایشان همپای گرفتاری مثنوی رو بکس میکنی با ستی هلا سوی دونی ز مکسها را علا و ترا مرتبه ادراک بهجت و سرور معرفت پروردگار و محبت انس با او نیست و مثال تو چو طفل و عنین است که ادراک لذت جماع ننموده اند پس همچنانکه فهمیدن اینلذت مخصوص مردان صحیح المزاج است همچنین ادراک لذت معرفت خدا مخصوص مردانیکه لا تلهیهم تجارة و لا بیع عن ذکر الله یعنی مشغول نمیسازد ایشانرا هیچگونه داد و ستدی از یاد خدا شعر یاد حق از خلق بگریخته خیانت ساده که میریخته شعر اهل نیاز و کام را در کوی رندان راه نیست رهروی باید جهانسوزی نه خامی بیغمی فصل چون دانستی که مرض حسد از جمله امراض مهلکه نفس است پس در صدد معالجه آن برآی و همچنانکه مکرر مذکور شد علاج امراض نفسانیه بمعجون مرکب از علم و عمل میباشد اما علمیکه نافعست از برای این مرض آنستکه ابتدا تأمل در بیثباتی دنیا نمائی و یاد مرگ خود و محسود کنی و بدانکه اینچند روزه دنیا را قابلیت آن نیست که بواسطه آن حسد بر بنده کانخدا بری سعدی دنیا آنقدر ندارد که بر او رشک بری یا وجود و عدمش را غم بیهوده خوری ای برادر که نه محمود بماند نه حسود تا چشم بر هم زنی محسود و حاسد در خاک پوسیده و فاسد گردیده اند و نام ایشان از

صفحهٔ روزگار محو شده و در آن عالم بکار خود درمانده اند شعر اخر همه کدورت گلچین و باغبان گردد بدل بصلح چه فصل خزان رسد بعد از آن
بتحقیق بدانکه حسد تو بر کسی باعث ضرر دین و دنیای تو میشود و باکسی که مطلقا ضرری بمحسود نمیرسد بلکه نفع دنیا و آخرت باو عاید میگردد اما اینکه حسد داشتن
ضرر دینی بحاسد میرسد خود امریست ظاهر و روشن زیرا که این صفت بنحویکه گذشت آدمیرا بعذاب الهی گرفتار میکند علاوه بر اینکه دانستیکه حاسد
خشمناک میشود بقضای پروردگار و کراهت دارد عطائی را که بندگان خود قسمت فرموده و چنین پندارد که افعال او درست نیست و در ملک
خود بطریقه عدالت رفتار نکرده و این مقتضی ضدیت و عناد با خالق عباد است و اصل توحید و ایمان بواسطهٔ این فاسد میگردد چه جای آن که
ضرر بآنها رساند و باوجود اینها غالب آنستکه حسد باعث کینه و عداوت و ترک دوستی برادر مؤمن میشود و آدمی بواسطهٔ آن در شادی از زوال
بلا از مؤمنین و زایل شدن نعمتهای ایشان شریک شیطان و تابعان آن از کفار و اعداء دین میگردد و در محبت خیر و نعمت و راحت از برای کافه اهل
اسلام و ایمان از خیل پیغمبران و اولیا مفارقت میکند و اما اینکه حسد باعث ضرر دنیوی حاسد میگردد پس بجهه آنستکه کسیکه مبتلاست باین صفت
پیوسته در حزن و الم و همیشه در غصه و غم است زیرا که نعمتهائیکه بواسطهٔ حسد تو از دشمنانت قطع نخواهد شد پس هر نعمتیکه خدا باو میدهد بار غمی بر دل تو
میگذارد و هر بلائیکه از و دفع میشود برجانت نازل میگردد پس علی الدوام مغموم و محزون و تنگدل و پریشان خاطر میباشی و آنچه از برای دشمنانت میخواهی
بجانت خود میخواهی و چه نادان کسیکه دین و دنیای خود را فاسد کند و خود را در معرض غضب پروردگار درآورد و مبتلا بالام بسیار نماید و اصلا فایده یا
لذتی از برای او نداشته باشد و اما اینکه حسد کسی نه ضرر دنیوی بمحسود میرساند و نه دینی امریست ظاهر زیرا که هرچه فیاض علی الاطلاق از برای بندگان خود
مقدر فرموده است از عزت و نعمت و کمال و جاه مدتی از برای آن قرار داده اگر جن و انس جمع شوند که دقیقه پیش و پس نمایند نمیتوانند کرد اگر
تیغ عالم بجنبد ز جای نبرد رگی تا نخواهد خدای نه تدبیر تقدیر او را مانع میآید و نه حیلهٔ قضای او را دفع لا مانع لما اعطیه و لا راد لما قضیه آنچه او دادا
دیگری نمیتواند گرفت و هرچه او حکم کرد کسی نتواند رد کرد حافظ سپهر و دور قمر را چه اختیار در گردشند بر حسب اختیار دوست سعدی
سری کز تو گردد بلندی گرای بافکندن کس نیفتد ز پای کسیرا که قهر تو از سر فکند بیاوردی کس نگردد بلند لکل اجل کتاب و کل شیء عنده بمقدار
نهایت هر چیز او قسمت ثابت و از برای هر چیزی در نزد او قدریست معین و اگر بحسد حاسدان نعمت از کسی زایل شدی نعمتی در عالم بر کسی باقی نماندی
چه کسی نیست که از برای او حاسدین بسیار باشند و حسود بیچاره را نیز البته حاسدان دیگر میباشند پس اگر حسد حسود بیچاره و بدبیر او ضرری بمحسود او رساند حسد
حسودان او نیز نعمت او را زایل خواهد کرد و حال اینکه از فکر خود غافل افتاده و نعمت خود را پایدار تصور کرده و شب و روز خود را بفکر محسود میگذراند
و چون دانستیکه بواسطهٔ حسد نعمت از محسود زایل نمیشود دیدی اینکه حسد کسی مطلقا ضرر دنیوی بکسی نمیرساند و گناهی بر محسود نیست تا ضرر اخروی باو عاید
شود بلکه از حسد حاسدین نفع اخروی باو میرسد خصوصا اگر حسد او را بر این بدارد که غیبت او را کند یا بهتان بر او زند و سخنان ناحق در حق او گوید و بدیهائی
او را ذکر کند و باین واسطه حسنات و طاعات خود را از دیوان عمل خود بدفتر اعمال او نقل کند و وزر گناه او را در نامهٔ عمل خود ثبت نماید پس مفلس بهدیت بیازار
قیامت داخل شود و همچنانکه در دنیا همیشه محزون و غمناک بود بلکه اگر بدیده تحقیق بنگری هر لحظه نفع دنیوی حسود بمحسود میرسد زیرا که بالاترین مطالب مردم
بدی حال دشمنان و تألم و اندوه ایشانست و حسود مسکین هردم بواسطهٔ حسد بانواع الم و محنت پس سبد آدمی را بکام دل دشمنان میکند و مراد ایشانرا بر
میاورد پس هر حسودی فی الحقیقه دشمن خود و دوست دشمنانست و چنانچه کسی در آنچه مذکور شد تأمل نماید و دشمن خود نباشد البته سعی در ازاله صفت
حسد از خود مینماید اما علم نافع از برای شفای مرض حسد آنست که بر آثار لوازم خیرخواهی آن شخصیکه حسد بر او داری مواظبت نمائی و مصمم گردی که خود
بر خلاف مقتضای حسد بداری پس چون از راه حسد بتکبر بر آن شخص طلبی تواضع از برای او کنی و اگر غیبت و بدگوئی او را طالب باشی خواهی تخواهی در مجامع
و محافل زبان را بمدح و ثنای او گشائی و اگر از دیدن او ترا ملالت حاصل شود و نفس شوم ترا بر عبوس و ترش روئی و درشت گوئی با او امر کند خود را بخوش
کلامی و شکفته روئی با او بداری و اگر حسد ترا از انعام و احسان باو منع نماید عطاء بذل را نسبت باو زیاده کنی و چون بر این اعمال مداومت نمائی ملکه تو
میگردد و ماده حسد از تو قطع میشود علاوه بر اینکه چو محسود ترا چنین یافت دل او با تو صاف و پاک میشود و محبت تو در دل او جایگیر میشود و آثار محبت او در
خارج ظهور میکند و چو تو او را چنین یافتی بدل او را دوست میگردی و شایبه حسد بالمره مرتفع میگردد و آنچه مذکور شد معالجه کلیه صفت حسد است
و از برای هر نوعی از آن علاج مخصوصی هست که انقطاع سبب آنست از حب ریاست و کبر و حرص و خباثت نفس و غیر اینها فایده بدانکه همچنانکه اشاره
باشد حسد باآدمی را بر آن میدارد که اظهار آنرا کند در حق محسود افعال و اقوال ناپسند اظهار سازد و زبان بغیبت و بدگوئی او گشاید و بخرده گیری
او نماید چونکه حسد او ظاهر شود یا خود را از اظهار آن نگاه میدارد و به آثار و افعالیکه دلالت کند بر حسد اجتناب مینماید اما در باطن زوال نعمت

او را طالب و بمصیبت و الم او راغب و از نیجه هم بر خود خشمناک نیست و سعی نیست که این هر دو قسم حرام و مذموست و صاحبان در شرع و
عقل بمعاتب و ملومست و شخص نفس در هر دو صورت بیمار و بظلمت و کدورت گرفتار است بلی در قسم اول علاوه بر ابتلای او بمرض حسد معاصی
دیگر نیز از او صادر میگردد که مادامیکه حلیت از محسود حاصل نکند از مظلمه و وبال آنها مستخلص نمیشود اما در قسم دویم ازین نوع مظلمه خالی است
و هرگاه علاوه بر اینکه آثار حسد از و بظهور نمیرسد بر خود خشمناک باشد و اتصاف خود را باین صفت مکروه داشته باشد و اگر گاهی اثر حسد از او
بر سبیل سهو بی اختیار ظاهر شود و در مقام عتاب خود برآید در اینصورت مطلقا گناهی بر او نخواهد بود و غضب او بر خود مقابل با حسد بکه در باطن
او هست خواهد بود و نورانیت این مکافات ظلمت آنرا خواهد کرد و اما اصل میل قلبی بزوال نعمت از غیر معصیتی مترتب نمیشود زیرا که آن در
اغلب از تحت اختیار بیرون است و تغییر دادن طبع و رسانیدن آن بمرتبه که نیکی و بدی کردن نسبت باو مساوی و بلا و نعمت و رنج و راحت در نزد
او یکسان باشد کار هر کسی نیست و مرتبه نیست که هر کسی بآن تواند رسید بلی کسانیکه هستند که انوار معرفت پروردگار بر در و دیوار خانه دل ایشان
پرتو افکنده و اشعهٔ لمعات انس بر ساحت نفسشان تابیده و بیاد او یاد همه چیز را فراموش کرده شعر چنان پر شد فضای سینه از دوست که یاد
خویش گم شد از ضمیرم از مشاهده جمال ازل واله و مدهوش و از بادهٔ محبت محبوب حقیقی مست و بیهوش شعر حریفان خلوتسرای الست بیکجرعه
تا نفخه صور مست ربط خاص جمیع مخلوقات بخالق آگاه گشته و نسبت او عمیرا باو فهمیده پی برده یقین نموده اند که جمیع موجودات رشحه از
رشحات وجود یک کس و همه کاینات قطره از دریای فیض وجود ذات اقدسند تمامت زادگان کارخانهٔ وجود در یکدایه پرورده و همه
اطفال سرای آفرینش از یک پستان شیر مکیده و تشنه لبان عالم کون را آبخورش از یکچشمه رحمت و رهگذران بادیهٔ مکان از خلعت وجود از یک
کسوتند و اینطایفه را چو شرفی در مرتبه حاصل شد بسا باشد بجائی رسند که تمامت عالم را بنظر دوستی و رحمت بینند و همه را بچشم بندگی یکمولی نظر
کنند و گویند صلح کل کردیم با خلق جهان تو باید میکن و نیکی نگر احدیرا بچشم بدی نگاه نمیکنند و اگرچه از و هزار گونه بلیه بایشان رسد زیرا
که هر که میبینند از خود می و غافل و نسبت او را بمبدء کل ملاحظه میکنند و بامنسب هرچه از او برایشان وارد میشود راضی و بر خود می پسندند چه هرگز ا
دوستیست همچنانکه بیلای او شادست بهرچه از منوبان او باو رسد نیز خوشنود است شعر نه از خارش غم دامن دریدن نه از نیشتر بر الیس میر
بریدن **فصل** مذکور شد که ضد حسد نصیحت است که عبارتست از دوست داشتن خیر و نعمتیکه صلاح بوده باشد از برای مسلمین و خلاصه آن خیرخواهی
ایشانست و آن از معالی صفات و شرایف ملکاتست و هر که طالب خیر و خوبی از برای مسلمانان بوده باشد در هر خیریکه بایشان رسد شریک ثواب
او مثل ثواب کسیست که آن خیر را رسانیده است و از اخبار ثابتست که هر که باعمال صالحه بدرجه نیکان نرسد و لکن ایشانرا دوست داشته باشد در
روز قیامت با ایشان محشور خواهد شد همچنانکه وارد شده است که المرء یحشر مع من احب هر کسی محشور خواهد شد با آنکه دوست دارد و شخصی بحضرت
پیغمبر صلی الله علیه و آله که قیامت چه وقت حضرت فرمود چه آماده کرده عرض کرد که نماز و روزه بسیاری مهیا نکرده ام و لکن خدا و رسول او
را دوست دارم حضرت فرمود با هر که دوست داری با او خواهی بود و اخباریکه در مدح خیرخواهی بندگان خدا رسیده بسیار و خارج از حد شمار است
از حضرت رسول صلعم مرویست که عظیمترین مردم از جهت منزلت در نزد خدا در روز قیامت راهروترین ایشانست در زمین از جهت خیر خلق خدا و نیز از آن
حضرت فرمودند که باید هر یک از شما خیرخواه برادر دینی خود باشد چنانکه خیرخواه خود است و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که بر
مؤمن واجبست خیرخواهی برادر مؤمن خود در حضور و غیبت او و حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که هر که سعی نکند در حاجت برادر مؤمن خود و خیر خدا
او را انکند خدا و رسول او را خیانت نموده است و در حدیثی دیگر از حضرت صادق علیه السلام روایتست که خدا خصم او خواهد بود و شخصی روایت
کند که در خدمت حضرت رسالت پناه صلعم نشسته بودم آنحضرت فرمودند که حال کسی بر شما وارد میشود که از اهل بهشت است پس مردی از انصار
درآمد و آب وضو از محاسنش میچکید سلام کرد و مشغول نماز شد فردای آنروز آنسرور نیز آنخبر را فرمود همان مرد درآمد روز سوم باز بدستور
چون آنحضرت از مجلس برخواستند یکی از صحابه از دنبال آنمرد انصاری رفته و سه شب نزد او بسر برد از و بیداری و عبادتی ندید جز آنکه چون
بجامهٔ خواب خوابیدی ذکر خدا کردی و همچنان خفتی تا برای نماز صبح برخواستی و لکن از وی جز سخن خیر نشنیدی آنصحابه گوید چون سه شب گذشت
و یرا گفتم که من از پیغمبر در حق تو چنین سخنی شنیدم خواستم که بر عمل و عبادت تو مطلع گردم و از تو عمل بسیاری ندیدم بگو ببینم چه چیز ترا باین مرتبه
رسانیده و از اهل بهشت گردانیده آنمرد انصاری گفت غیر از آنچه دیدی از من بندگی و عبادتی نیست بجز آنکه بر هیچ احدی از مسلمانان در وجود
غشی نمی بینم و بر خیر و خوبی که خدا باو عطا کرده باشد حسدی نمیبرم آنشخص گفت همینست که ترا باین مرتبه رسانیده و این صفتی است که تحصیل آن

از ما بیاید مرویست که حضرت موسی علی نبینا و آله و علیه السلام مردی را در زیر عرش دید و آرزوی مقام و مرتبه او نمود گفت یا رب این مرد بچه عمل باین مرتبه رسیده که در سایه عرش تو آرمیده خدا تعالی فرمود که وی بر مردمان حسد نمیبرد و مخفی نماند که غایت نصیحت و خیرخواهی آنست که آنچه از برای خود دوست داشته باشی از برای برادران دینی خود نیز همان را دوست بداری همچنانکه در بسیاری از احادیث بآن تصریح شده صفت دوم اهانت و حقیر نمودن بندگان خداست و شکی نیست که این صفت مذمومه در شریعت مقدسه حرام و موجب هلاک صاحب آنست از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که خدا تعالی فرمود هر که اهانت برساند یکی از دوستان من پس کمر محاربه را با من بسته است و در حدیث دیگر از آنسرور منقولست که پروردگار عالم جل شانه فرمود که بتحقیق که با من حرب کرده است هر که ذلیل کند یکی از بندگان مؤمن مرا و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که هر که اهانت و حقیر کند مؤمنی را خواه مسکین باشد و خواه غیر مسکین خدا تعالی باز نمیایستد از اهانت کردن و دشمنی با او تا رجوع از آنچه با مؤمن کرده است کند و اخبار در خصوص بسیار است و هر که نسبت میان خدا و بنده او را فی الجمله ادراک کند و رابطه خاصیکه میان خالق و مخلوقست بفهمد میداند که اهانت بنده اهانت مولای اوست و تحقیر مخلوق فی الحقیقه تحقیر خالق اوست و همینقدر در مذمت این عمل کافی است پس بر هر عاقلی واجبست که دایم متذکر این صفت باشد و اخبار و آثاریکه در مذمت آن بندگان خدا وارد شده در نظر داشته باشد و آنچه در خصوص مدح تعظیم ایشان و اکرام ایشان رسیده نصب العین خود نماید و خود را از این فعل شنیع باز دارد تا موجب رسوائی او در دنیا و آخرت نگردد و مخفی نماند که ضد این صفت که تعظیم و احترام داشتن بندگان خدا بوده باشد از شرایف اعمال و فضایل افعالست در حدیث قدسی وارد شده است که حق سبحانه و تعالی فرمود که باید ایمن شود از غضب من هر که اکرام کند بنده مؤمن مرا و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله مرویست که هیچ بنده از امت من نیست که ملاطفت کند با برادر مؤمن خود بنوعی از ملاطفت مگر اینکه خدا از خدمه بهشت خدمتکار از برای او برقرار میفرماید و از حضرت صادق سلام الله علیه مرویست که هر که خاری از روی برادر مؤمن خود بردارد خدا تعالی ده حسنه از برای او مینویسد و هر که بر روی برادر خود تبسم کند خدای تعالی از برای او حسنه ثابت کند و فرمود هر که برادر خود را مرحبا گوید خدا تعالی تا روز قیامت مرحبا از برای او مینویسد و فرمود هر که نزد برادر مسلم خود آید و او را اکرام کند خدا تعالی را اکرام کرده است روزی با اسحق بن عمار فرمود که ای اسحق با دوستان من هر قدر که بتوانی احسان کن که هیچ مؤمنی با مؤمنی احسان نکرد و اعانت او ننمود مگر اینکه صورت ابلیس را خراشید و دل او را مجروح ساخت و از جمله اموریکه آدمی را باکرام و تعظیم مردم وامیدارد آنست که بتجربه ثابتست که هر که بهر نظری مردم را می بیند مردمان نیز بآن نظر باو نگاه میکنند و او را می بینند از کلاه هر کس آنچه میکارد میدرود شعر حدیث پسندست اگر بشنوی که گر خار کاری سمن ندروی و بدانکه همچنانکه مذکور شد که اکرام و اعزاز جمیع طبقات مردم بقدریکه سزاوار ایشانست از جمله اعمال محموده است و سزاوار آنست که بعضی از اصناف مردم را بزیادتی اکرام و تعظیم اختصاص دهد از آنجمله اهل علم و فضل و صاحبان ورع و تقویست چه در اخبار بسیار تاکید شدید در اکرام و تعظیم این دو طبقه جلیله وارد شده است و از آنجمله پیران و ریش سفیدان اهل اسلام است که زیادتی اکرام و احترام ایشان بر جوانان لازم و متحتم است و حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که هر که مراعات کند فضل بزرگتر از خود را بجهة زیادتی سن او و احترام کند او را خدا تعالی او را از ترس روز قیامت ایمن میگرداند و از حضرت صادق علیه السلام مرویست که بزرگ شمردن شیخ و پیر و تعظیم او تعظیم و بزرگ شمردن خداست و فرمود از ما نیست هر که احترام نکند پیران ما را و رحم نکند بر صغیران ما و از جمله کسانیکه احترام ایشان سزاوار است بزرگ طایفه و کریم قوم است و حضرت پیغمبر صلعم فرمود که هرگاه کریم قومی بر شما وارد شود اکرام او کنید و از جمله طوایفیکه زیادتی اکرام و تعظیم ایشان لازم و احسان و احترام ایشان متحتم است سلسله جلیله سادات علویه است که مودت و محبت ایشان اجر رسالت و مزد نبوتست و از حضرت رسالت صلعم مرویست که شفاعت من ثابتست از برای هر که اعانت کند ذریه مرا بدست یا زبان یا مال خود فرمود چهار نفر را من شفاعت خواهم نمود در روز قیامت اگرچه بقدر گناه تمام اهل دنیا را آورده باشند یکی آنکه اکرام کند ذریه مرا دویم آنکه حاجت ایشانرا برآورد سوم آنکه سعی کند از برای ایشان در وقتیکه مضطر باشند چهارم آنکه بدل و زبان با ایشان دوستی و محبت کند و فرمود اکرام کنید خوبان ذریه مرا از برای خدا و بدان ایشانرا از برای من و احادیث در فضیلت سادات و اجر اکرام و تعظیم ایشان بینهایتست و در آنچه مذکور شد از برای اهل ایمان کافی است صفت سوم ظلمست بدانکه همچنانکه در اوایل کتاب بآن اشاره شد ظلم در اصل لغت کار بیجا کردنست و تعدی نمودن از حد وسط و ظلم باین معنی جامع همه رذایل و ارتکاب هر یک از قبایح شرعیه و عقلیه را شاملست و این ظلم بمعنی اعم است و از برای ظلم معنی دیگر است

اهانت

زیادتی

کعبارتست

کعبارتست از ضرر و اذیت رسانیدن بغیر از کشتن او یا زدن یا دشنام و فحش دادن یا غیبت او کردن یا مال او را بغیر حق تصرف کردن و گرفتن یا غیر اینها از کردار یا گفتاریکه باعث اذیت غیر باشد و این ظلم بمعنی اخص است و بیشتر آنچه در آیات و اخبار و متعارف مردم ذکر میشود این معنی مراد است و باعث این ظلم اگر عداوت و کینه باشد از نتایج قوه غضبیه خواهد بود و اگر موجب آن حرص و طمع در مال باشد از جمله رذایل قوه شهویه محسوب خواهد شد بهر حال باجماع جمیع طوایف عالم و باتفاق همه اصناف بنی آدم ظلم از همه معاصی اعظم و عذاب آن اشد و ندامت آن بیشتر و وبال آن بالاتر است در مواضع متکثره از قرآن بر ظالمین لعن شدید وارد و در اخبار متکثره ذم عظیم و تهدید بر آن ثابت و هیچ تهدیدی بر آن نباشد بهمین آیه مبارکه از برای طایفه ظالمین کافی است که پروردگار جبار میفرماید ولا تحسبن الله غافلا عما یعمل الظالمون انما یؤخرهم لیوم تشخص فیه الابصار مهطعین مقنعی رؤسهم لا یرتد الیهم طرفهم وافئدتهم هواء خلاصه معنی آنکه گمان مکن که پروردگار غافلست از کرده ظالمان و ستمکاران نه چنین است و این مهلتی که بایشان داده بجهة آنست که عذاب و سزای عمل ایشانرا بروزی اندازد که در آن چشمها بکاسه سر بچسبد و همه مردمان در آنروز شتابان خواهند بود و بعضی از حیرانی و سرگردانی آرام و سکون نخواهند داشت و بهر طرف خواهند دوید و چشمهای ایشان باز خواهد ماند و قدرت نخواهند داشت که چشمها را بر هم گذارند و دلهای ایشان از شدت خوف و جزع پریده خواهد بود و از عقل و هر چیزی خالی خواهد بود و باز حق سبحانه و تعالی میفرماید و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون یعنی زود باشد که بدانند آنانکه ظلم و ستم کردند که بعد از موت بازگشت ایشان بکدام مکان خواهد بود آری بازگشت ظالم آتش سوزنده و مار و عقرب گزنده خواهد بود و ستم بر بندگان خدا و امید آمرزش در روز قیامت نیست مگر از حمق و سفاهت سعدی مکن بد که بد بینی ای یار نیک که ناید ز تخم بدی بار نیک حافظ دهقان سالخورده چه خوش گفت با پسر کای نور چشم من بجز از کشته ندروی از متمم مکارم اخلاق و مبعوث بر کافه آفاق صلعم مرویست که پستترین و ذلیلترین خلق در نزد خدا کسی است که امر مسلمانان در دست او باشد و میان ایشان بعدل و راستی رفتار نکند و در حدیثی دیگر از آنسرور مرویست که ظلم و جور کردن در یکساعت بدتر است در نزد خدا از شصت سال گناه و فرمود که هر که از انتقام و مکافات ظلم بترسد البته از ظلم باز میایستد چه منتقم حقیقی البته انتقام هر ظلمی را میکشد و مکافات ظالم را باو میرساند شعر چه بد کردی مباش ایمن ز آفات که واجب شد طبیعت را مکافات از جانب خداوند معبود وحی بحضرت داود ع رسید که باهل ظلم بگو مرا یاد نکنند چه بر من واجبست که هر که مرا یاد کند یادش کنم و یاد کردن ظالمین لعن کردن ایشان میباشد در هنگامیکه حضرت سید سجاد صلوات الله و سلامه علیه را زمان وفات رسید بحضرت امام محمد باقر علیه السلام و الصلوة فرمود که ای فرزند زنهار ظلم نکنی بر کسی که دادرسی بغیر از خدا نداشته باشد چه او را بکسی دیگر نباشد دست رس مالک الملک بر میدارد و منتقم حقیقی را بر سر انتقام در میاورد هان و هان ای آنکه زمام اختیار مردم در دست داری تا بیچارگان مسکین را بیازاری که کس یکسان در مقام آزار تو بر آید شعر در دمیدن بلا ز بهر اهل نوشند قصد ای قوم خطا باشد و هین تا نکنی منجنیق آه مظلومان بصبح زود گیرد ظالمان را در حصار از حضرت امام محمد باقر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که هیچکس نیست که بدیگری ظلم کند مگر اینکه خدا بآن ظلم او را میگیرد در جان او یا مال او و مردیکه مدتی والی موضعی بود بخدمت آنوالی ولایت عرض کرد که آیا توبه از برای من هست فرمود نه تا هر که بر ذمه تو حقی دارد بوی رسانی و نیز از آنحضرت ع مرویست که آنچه مظلوم از دین ظالم میگیرد بیش از آنچیزیست که ظالم از مظلوم میستاند و از حضرت امام جعفر الصادق صلوات الله و سلامه منقولست که در تفسیر قول خدای عزوجل ان ربک لبالمرصاد فرمودند که پلی بر صراطست که از آن نمیگذرد بنده که بر گردن او مظلمه باشد که هیچ ظلمی شدیدتر و بدتر از ظلمی نیست که بر کسی باشد که یاوری بجز خداوند قهار نیابد و فرمود که هر که بخورد مال برادر خود را بناحق و باو رد نکند خواهد خورد در روز قیامت شراره از آتش دوزخ و از آنجناب مرویست که پروردگار عالم جل شانه وحی فرستاد به پیغمبری از پیغمبران که در مملکت پادشاه جباری بود که برو نزد این مرد جبار و باو بگو که من ترا نگماشته ام از برای ریختن خون بیگناهان و گرفتن اموال مردمان بلکه ترا صاحب اختیار کردم بجهة آنکه صداهای مظلومانرا از درگاه من باز داری و نالهای ایشانرا کوتاه کنی و من نخواهم گذشت از ظلمیکه واقع شود اگرچه از کفار باشد پادشاه حکم شبانی دارد که آفریدگار عالم او را بر رعیت گماشته و از او محافظت ایشانرا خواسته چنانچه اندکی در حفظ و حراست ایشان اهمال و مسامحه کند بر وی دست او را از شبانی ایشان کوتاه میفرماید و در روز محاسبه قیامت حساب جزای آنرا از او میطلبد شعر میازار دهقان بیچاره دل که سلطان شبانست و مردم گله چو پرخاش بینند و بیداد از او شبان نیست گرگست فریاد از او شهیکه حفظ رعیت نگاه میدارد حلال باد خراجش که مزد چوپانیست و گرنه راعی خلقست زهر مارش باد که هر چه میخورد از جزیه مسلمانانست

ونیز از آنحضرت مرویست که فرمود هر که بدی کند با مردمان و بر ایشان ستم روا دارد او را خوش نیاید چو بدی با او کنند و ستم با او
رسد چه فرزند آدم آنچه را میکارد میدرود و هیچکس از تخم تلخ میوه شیرین بر نمیدارد و تخم شیرین بار تلخ نمیدهد سعدی اگر بد کنی چشم نیکی مدار که
هرگز نیارد گز انگور بار نپندارم ای در خزان کشته جو که گندم ستانی بوقت درو عجب نیست از بسیاری از ابنای زمان که انواع
ظلم و ستم از ایشان بر بیچارگان میرسد و اگر روزی ورق زمانه برگردد و دست ایشان از ظلم کوتاه شود و روزگار در صدد مکافات بر آید
آه و ناله ایشان از ثریا میگذرد و زبان بشکوه خالق و خلق میگشایند و بر کسانیکه اگر شفاعت مظلومی در نزد ایشان میکردند بهیچگونه
قبول نمینمودند اعتراض میکنند و ایشانرا ملامت و سرزنش مینمایند که آخر چنین ظلمی بر ما وارد میشود و تو ساکت نشسته چرا گریبان چاک
نمیکنی و بر سر خاک نمیریزی و شورش و غوغا نمینمائی فرزند میبرند مال و جاه مالت میبرند بانگ و فریاد بر آری که مسلمانی نیست و غافل
است از اینکه هر ظلمیکه از کسی سر زد البته روزگار اثر آنرا باو میرساند بنحویکه حضرت صادق علیه السلام فرمودند که هر که ستم کند خداوند
عالم مسلط میسازد براو کسیرا که ظلم کند براو یا براولاد او یا براولاد اولاد او بلی کجا با عدل خداوند عادل جمع میشود که زبردستی زیردستیرا بیازارد
و دست آن بیچاره از مکافات آن کوتاه باشد و حضرت مالک الملوک بر آن مطلع باشد و در صدد انتقام آن بر نیاید سعدی مکن خیره بر زیر
دستان ستم که دستیست بالای دست تو هم ستمگر جفا بر تن خویش کرد نه بر زیردستان درویش کرد مها زورمندی مکن بر کهان
که بر یک نمط مینماند جهان راوی گوید که چو آنحضرت چنین فرمودند من عرض کردم که اگر او ظلم میکند و خداوند ظالم را بر اولاد او و اولاد او مسلط
میسازد فرمود بلی خدایتعالی میفرماید ولیخش الذین لو ترکوا من خلفهم ذریة ضعافا خافوا علیهم فلیتقوا الله ولیقولوا قولا سدیدا خلاصه معنی آنکه
باید بترسند کسانیکه هرگاه اولادی از ایشان بماند بیدست و پا بر ایشان مهربان و ترسناک و از خدا پرهیزند و سخن نیک بگویند
والد ماجد حقیر در جامع السعادات فرموده است که ظاهر آنستکه مؤاخذه اولاد بسبب ظلم پدران مخصوص اولادیست که بظلم پدران
خود راضی بوده اند یا اولادیکه از ظلم پدر اثری بایشان رسیده چو مالیکه منتقل بایشان شده باشد و بعضی از علما در سر این گفته که دنیا
دار مکافات و انتقامست و باید مکافات هر ظلمی در دنیا بشود که بعضی از آن بروز قیامت افتد و این انتقام هم از برای ظالم فائده دارد و هم از
برای مظلوم اما از برای ظالم بجهت اینکه چون این را شنیدند و مطلع شدند که هر ظلمیرا در دنیا مکافاتیست بسا باشد از ظلم کردن باز ایستند و اما از برای مظلوم
بجهت اینکه او از اطلاع براین شاد و مستبشر میگردد و علاوه بر ثواب اخروی فرح در دنیا نیز از برای او حاصل میشود سعدی لب خشک مظلوم را
گو بخند که دندان ظالم بخواهند کند پس آنچه باولاد و اولاد اولاد ظالم میرسد از ظلم اگرچه ظاهرا بر او ظلم است ولکن در معنی نعمتی است
از خدا براو که فایده از برای دیگران نیز دارد پس هر گاه اندک عقل و شعوری بوده باشد دشمن خود و بازماندگان خود نباشد و اعتقادی
بمرگ و رسیدن بحساب و عقاب روز قیامت داشته باشد البته خود را از ظلم نگاه میدارد و عجب است از قومیکه مرگرا بچشم خود می بینند و دعوی
یقین بحشر و نشر و بهشت و دوزخ میکنند و احوال اهل ظلم را در دنیا معاینه می بینند و با وجود این پیوسته ظلم و ستم بر زیردستان و ضعفا
مینمایند و از حکم حاکم عادل و مؤاخذه مالک الملوک و سطوت قهر جبار سموات و ارضین خوف نمیکنند و از رسوائی روز قیامت در حضور
انبیا و ملائکه و سایر امم گذشته و آینده اندیشه نمینمایند و از تخویفات و تهدیدات پروردگار خود هیچ باکی ندارند بلی یوم المظلوم علی
الظالم اشد من یوم الظالم علی المظلوم روز توانائی و قدرت مظلوم بر ظالم شدیدتر و بالاتر است از امروز که ظالم بر مظلوم قدرت دارد
سعدی تحمل کن ای ناتوان از قوی که روزی تواناتر از وی شوی زنهار ای ظالم دست نگهدار که دستی بالای دست تو هست برخود بترس
که تواناتر از تو نیز درکمین شعر ره پر شکست پر مفکن تیغت قوی سپر مفکن روز قیامت را یاد آور و زمان مؤاخذه را در نظر بگیر
و خود را در حضور پروردگار خود ایستاده بین و مستعد جواب ظلم و ستم بر بیچارگان شو و جواب آنها را مهیا کن پس ایجماعت که زمام اختیار
بندگان خدا را در دست دارید و خلعت مهتری و سروری در برکرده اید یاد آورید روزیرا که در دیوان اکبر ملوک و سلاطین عدالت
گستر بخلعت زیبای آمرزش ارجمند و بتاج و تاج کرامت سربلند گردند مبادا شما لباس یأس در بر و خاک مصیبت بر سر ریزید و اشک حسرت از
دیده ببارید و دست ندامت بسر زنید سعدی خطا بین که بر دست ظالم برفت جهان ماند و او با مظالم برفت و چون از فکر آخرت و
روز حسرت و ندامت بپردازید احوال دنیا خود را ملاحظه نمائید و مفاسد دنیویه ظلم و ستم را متذکر گردید و بدانید که عاقبت آن نیست مگر آنکه
قوت و شوکتیکه حضرت رب العزه داده بشناعت آن باز میگیرد چنانکه والی مملکت آرای عدالت و سریر آرای کشور ولایت فرمود که هیچ

سلطانی نیست که خدایتعالی او را قوتی و نعمتی داده باشد و او بدستیاری آن قوت و نعمت بر بندگان خدا ظلم کند مگر اینکه بر خدایتعالی لازم است
که آن قوت و نعمترا باز گیرد می بینی که خدایتعالی میفرماید ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم بدرستیکه خدا تغییر نمیدهد آنچه با طایفه هست از
شادی و دولت تا رنج و محنت تا آنکه ایشان نیات و اعمال خود را تغییر دهند و هم از سخنان هدایت بنیان آنحضرت است که بالظلم تزول
النعم یعنی بسبب ظلم نعمتها زایل میگردد و بنکبت مبدل میشود و شومی آن احوال ملک و مملکت زبون و تخت دولت سرنگون میگردد
و پادشاهی بواسطه عدالت با کفر پاینده است و با وجود ایمان بظلم و ستم نمیماند نظامی خانه بر ملک ستمکاری است دولت باقی بکم آزاریست شعر
پایداری بعدل و داد بود ظلم و شاهی چراغ و باد بود آری بسا باشد که ستمکار ظالم بیدادی بیچاره کند که در چاره جوئیش از همه جا بسته و د
امیدش از همه جا گسسته باشد ناچار شکوه و دادخواهی بدرگاه پادشاهی برد که ساحت رحمتش گریزگاه بی پناهان و غمخواری مرحمتش فریادرس
دادخواهانست میر دیوان عدلش بدادخواهی گدائی پسر و پای خسرو تاجدار را بدست اقتدار در زیر تیغ انتقام مینشاند و سرهنگ سیاستش برای خاطر پریشانی
سلطان والاشانی را با لهنگ عجز در گردن افکنده بپای دار مکافات میدواند مظلومی از ضرب چوب ظالمی بر خود می پیچد که نسخه هستیش باد میدهد و ستم
کیشی اشکی از دیده درویشی فرو نریزد که سیلاب عقوبتش بنیان دولت وی از هم بریزد سعدی نهفته است مظلوم زآهش بترس ز دود دل صبحگاهش
بترس نترسی که پاک اندرونی شبی برآرد ز سوز جگر یاربی چراغیکه بیوه زنی بر فروخت بسی دیده باشی که شهری بسوخت پریشانی خاطر
دادخواه براندازد از مملکت پادشاه ستاننده داد آنکس خداست که نتواند از پادشه داد خواست از حضرت صادق علیه السلام مرویست
که بترسید از ظلم کردن بدرستیکه دعای مظلوم بآسمان بالا میرود و بمحل استجابت میرسد گویند یکی از پادشاهان باهوش که از تیر دعای خسته دلان
برحذر بودی فرموده بود که این بیت را بر بساط وی نقش کرده بودند که روز و شب در نظر وی بود عربیه لا تظلمن اذا ما کنت مقتدرا فالظلم
مقدرة یفضی الی الندم تنام عیناک والمظلوم منتبها یدعو علیک و عین الله لم تنم یعنی زنهار ظلم مکن در وقت توانائی که آخر آن ندامت
و پشیمانیست زیرا که در دل شبها چشم تو در خواب استراحت و مظلوم با دیده بیخواب لب او بنفرین تو بازاست و ذات پاک خداوند عادل از
خوابیدن مبرا و ناله مظلوم را شنواست زود باشد که شحنه عدلش بحمایت آن مظلوم تیغ قهر کشیده سزای آن در کنارت نهد سعدی اگر زیردستی بر
آید ز پای حذر کن ز نالیدنش بر خدای گرفتم ز تو ناتوان تر بسیست توانا تر از تو هم آخر کسیست سلطان محمود غزنوی میگفته که من از
نیزه شیر مردان اینقدر نمیترسم که از دوک پیرزنان و با وجود اینها همه خود ظلم و ستم باعث پریشانی رعیت و موجب ویرانی مملکت میگردد چنانکه
حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله و سلامه علیه فرموده اند که اقوی العمر جور السلطان خرابی معموره از جور و ستم پادشاه است و دیگر میفرماید
که من ظلم رعیته نصر اضداده هر که بر رعیت خود ظلم کند یاری دشمنان خود کرده سعدی فراخی در آن مرز و کشور مخواه که دلتنگ بینی رعیت ز
شاه دیگر کشور آباد بیند بخواب که بیند دل اهل کشور خراب علاوه بر آنچه مذکور شد نام ستمکار در اطراف و اقطار عالم باشتها
بنیاید و دل نزدیک و دور از او نفور میگردد و سالهای سال و قرنهای بیشمار بدنامی و رسوائی در دودمان او میماند و روزگاران بدی او را یاد
میکنند و خود چه ازین بدتر و بالاتر است سعدی خرابی و بدنامی آید ز جور بزرگان رسند این سخن را بغور تفو بر چنان ملک و دولت بود
که لعنت براو تا قیامت بود نماند ستمکار بد روزگار بماند بر او لعنت روزگار و بدانکه همچنانکه ظلم و ستم مذموم و فاعل آن از آن در
دنیا و آخرت معاتب و ملومست همچنین هر که اعانت کند ظالمرا در ظلمیکه میکند خدا ظالمرا براو مسلط نماید که براو ظلم کند و او هرچه دعا کند به
اجابت نرسد و بظلمیکه براو میشود اجری برای او نباشد و فرمود هر که اعانت کند ظالمرا در ظلمیکه میکند یا راضی بفعل او باشد یا سعی در قضای
و بر آمدن حاجات او کند او نیز شریک ظالمست در گناه و عقوبت و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که هر که ظلم کند و هر که یاری ظالم کند
و هر که بظلم او راضی باشد هر سه با ظالمند و در ظلم شریکند مرویست که روزی سید رسل صلعم فرمودند که شر الناس المثلث یعنی بدترین مردم مثلث
است عرض کردند که مثلث کیست فرمود کسیست که سعایت و بدگوئی کسیرا در نزد پادشاه و امرا و حکام جور کند که او سه نفر را هلاک کرده اول
خود اینچه معصیتی کرده دوم آن پادشاه یا امیر را بجهة ظلمیکه باو نموده سوم آن مظلوم را در دنیا هلاک کرده بجهة اذیتیکه باو رسانیده و تضییع
حق او کرده و فرمود هر که همراه ظالمی برود از برای اعانت و یاری کردن او و داند که او ظالمست آنکس از اسلام بیرون رفته است و داخل
کفر شده و نیز از آنجناب مرویست که چون روز قیامت شود منادی ندا کند که کجایند ظالمان و کسانیکه شبیه ظالمانند حتی آنکسیکه قلمی از برا
ایشان تراشیده یا دواتی بجهة ایشان لیقه کرده پس همگیرا در تابوتی از آهن جمع سازند و در آتش جهنم اندازند و مراد از شبیه ظالمان کسانی

هستند که بظلم ایشان راضی باشند و مخفی نماند که ضد ظلم باینمعنی عدالت بمعنی انصاف و آنعبارتست از بازداشتن خود از ستم بر مردمان و دفع
ظلم دیگران بقدر امکان از ایشان و نگاهداشتن هر کس را بر حق خود بنا که اشاره باشند در غالب مراد از عدالت که در اخبار و آیات ذکر میشود
اینمعنی است و شرافت اینصفت از حیز وصف بیرون و فضیلت آن از شرح و بیان افزونست تاجیست و تاج کتارک مبارک هر پادشاهی
که بآن زینت یافت منصب والای ظل الهی سرافراز میگردد و خلعتیست رفیعت که قامت قابلیت هر سلطانی بآن آراسته شد از میان همه خلایق برتبه
جلیله عالم پناهی ممتاز میشود و دوادار القرب غایت پروردگار اینکه مبارکه را بنام نامی هر نامداری زدند نام نیک او زینت بخش صفحه روزگار
در دفترخانه مکرمت آفریدگار اینتوقیع وقیعرا باسم سامی هر کامکاری رقم کردند ما دام الدهر اسم همایون او دره التاج سلاطین ذوی الاقتدار
و چگونه شرافت صفت را بیان توان نمود که انتظام نظام بنی نوع انسان که اشرف انواع اکوان بآن منوط و قوام سلسله هستی بنی آدم که افضل انام
عالمست بآن مربوطه چه حضرت خداوند متعال و پادشاه لم یزل و لایزال عز شانه و عظم سلطانه چون بمعماری قدرت کامله و سرکاری حکمت شامله
در مرز و بوم عالم امکان شهرستان هستی را بنا نهاده و بقبلای امر کن صحرانشینان بادیه عدم را بآنجا کوچانیده هر طایفه را در حصی دهر قومیرا در
محلی جا داد و در محله بالا یک گنبد لاجوردی سموات سبع افراشته خیل افلاکیان را در انجا مقام فرمود و در محله سفلی خانه هفت طبقه ارضین را بنا کرده فرقه
خاکیانرا در انجا سکنی داد و جمعیه بنی نوع انسان که با هر دو طایفه آشنا و مربوط و با هر دو فرقه منسوب و مخلوطند محله وسطی را تعیین فرمود و در انجا
از عناصر اربعه بنای چار باغ گذارد و صحن ساحت ربع مسکون و چار جوی شطوط اربعه و دریاچه سبعه البحر را طرح ریخته آدم ابو البشر را با اهل و الوس
بانجا فرستاد و جمله ما و یار را بخدمت ایشان مامور ساخت خورشید رخشان را برتبه خوانسالاری سرافراز و ماه تابانرا بمنصب مشعلداری ممتاز و ابر
آذار را براوبه سقائی بر دوش نهاده و باد بهار را جاروب فراشی بدست داده سعدی ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی بکف
آری و بغفلت نخوری و اینطایفه را چون نخامه حیاتشان از تار و پود شهوات بافته و تار خیالشان برشته طول امل تافته است و اینمعنی هر یکرا در تحصیل
مراد بار تکاب صد گونه فساد داعی و زنجیر افشان از جاده مستقیم انصاف ساعیست و از انجهت ناپاکان چنانکه ابر مال ابحره چشم طمع باز و دست اقویا بر کریبان
ضعفاوست تعدی دراز میگردد و باین سبب امر معیشت تباه و دست از دامن مقصود کوتاه میشود و لهذا ناچار است از سرکرده و
مطاع و فرمانده لازم الاتباعیکه فقرا و زیردستان در کنف حمایتش از شر اشرار ایمن و محفوظ و در سر سفره عدالتش از نعمت آسودگی بهره مند و محظوظ باشند
و بنا بر این حضرت حکیم علی الاطلاق از غایت مرحمت و اشفاق بر خلق بر کشوری سروری و بر اهل هر دیاری سالاری گماشته و سر رشته نظام مهام هر جماعتی
را در کف کفایت صاحب دولتی گذاشته که شب و روز با دیده بخت بیدار نگاهبان اوضاع روزگار بوده نگذارد که دست تعدی جورکشان کوتاه و اموال
و دروغ شمار از اباحت ستم خراشند و زور بازوی زبر دستی اهل فساد بیشه بیداد نخل مراد زیردستانرا بهم زنند پس سلاطین عدالت شعار و خواقین معدلت
آثار از جانب حضرت مالک الملک برای رفع ستم و پاسبانی عرض و مال اهل عالم معین گشته از کافه خلایق ممتاز و از اینجهت بشرف خطاب ظل الهی سرافراز
گردیده اند تا امر معاش و معاد زمره عباد در انتظام و سلسله حیاتشان را قوام بوده باشد و از اینجهت در آیات بسیار و اخبار بیشمار امر بعدل
و داد و مدح و ترغیب بر آن شده چنانکه حضرت آفریدگار جل شانه میفرماید ان الله یامر بالعدل و الاحسان یعنی بدرستیکه پروردگار امر میکند بعدالت و
نیکوئی با یکدیگر کردن و دیگر میفرماید ان الله یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها و اذا حکمتم بین الناس ان تحکموا بالعدل یعنی بدرستیکه خدا امر
میفرماید شما را که امانتهای مردم را بصاحبانش رد نمائید و چون در میان مردم حکم کنید بعدل و راستی حکم نمائید و از حضرت فخر کاینات مرویست
که عدالت کردن در یکساعت بهتر است از عبادت هفتاد سال که جمیع روزهای آن روزه دار و همه شبهای آن بعبادت و طاعت بجا مانده و نیز
آنحضرت فرموده که هر صاحب سلطی داخل بهشت میشود و قصد ظلم باحدی نداشته باشد حقتعالی جمیع گناهان او را بیامرزد و از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام
مرویست که هیچ ثوابی نزد خدا تعالی عظیم تر نیست از ثواب سلطانیکه بصفت عدل موصوف و مردیکه شیوه او نیکوئی و معروف باشد و از حضرت
امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که عدالت در کام پادشاهی که شیرینی او را یافته باشد از شهد و شکر شیرین تر و در مشامش از مشک از خوشبو
بوترات و نیز از آنحضرت مأثورات که پادشاه عادل بیحساب داخل بهشت گردد گویند یکی از سلاطین را شوق طواف خانه خدا و گذاردن حج
غلبه کرده عازم سفر حجاز شد چون ارکان دولت بر اینداعیه مطلع گشتند عرض کردند که اگر با حشم و سپاه عزیمت اینراه نمائید تهیه اسباب آن متعذر و اگر
مخفف توجه فرمائید خطر کلی متصورات علاوه بر اینکه چون مملکت از وجود پادشاه خالی گردد انواع خلل در بنیان ملک حاصل گردد و رعیت
پایمال شوند سلطان گفت چون اینسفر میسر نشود حکیم که ثواب حج را در یابم گفتند در فلان ولایت عالمی هست که سالها مجاور حرم بوده و ادراک

سعادت چندین حج نموده شاید ثواب حجی از او توان خرید سلطان خود بنزد آنعالم رفته و فیض صحبت او را دریافته اظهار مطلب نمود عالم گفت
ثواب حجهای خود را بتو میفروشم سلطان گفت هر حجی بچند گفت ثواب هر قدمیکه در آنراه زده ام تمام دنیا سلطان گفت من زیاده از قدری اندک از
دنیا ندارم و آنچه ثمن بهای یکقدم نمیشود پس اینسودا چگونه میسر شود عالم گفت آسانست ساعتیکه در دیوان دادخواهی بعدالت بپردازی و
کار بیچاره کانسازی ثواب آنرا بمن ده تا من ثواب شصت حج خود را بتو ارزانی دارم و در اینمعامله هنوز من صرفه برده خواهم بود و اگر کسی دیده
بصیرت بگشاید و بنظر حقیقت بنگرد می بیند که لذت سلطنت و حکمرانی و شیرینی شهریاری و فرماندهی در عدل و دادخواهی و کرم و فریادرسیست
فرد عدل و کرم خسرویست ورنه گدائی بود بهر دو ویرانه ده طبل و علم داشتن گویند وقتیکه اسکندر ذو القرنین عزم جهانگیری نمود
آثار تفکر از ناصیه خاطرش پیدا و غبار تکدر از آئینه ضمیرش هویدا میگردید ارسطو که وزیر آنحضرت و ظهیر آن دولت بود در مقام استفسار برآمده
عرض کرد که منت خدایرا که امور ملک و سلطنت منتظم است و خزاین موفور و ممالک معمور سبب گرفتگی خاطر مبارک چیست اسکندر فرمود
هر چند بنظر تامل مینگرم اینعمر کوتاه و عرصه محقر دنیارا قابل آن نمی بینم که سوار شوم و بتسخیر آن توجه نمایم و مرا شرم میاید که سر همت باینسراچه فانی
فرود آورم ارسطو گفت در این چه شک که اینقدر کالا در خور همت والا نیست سزاوار آنست که وسعت ممالک عالم را فراهم ضمیمه ممالک
محروسه گردانید سلطنت پر زوال جهانرا بر وجه همت فرمائید و چنانکه بضرب تیغ جهانگشا ملک دنیا را بقبضه اقتدار در میاوری بمرکب عدل
عالم آرا دار الملک بقا را نیز مسخر گردانی خلاصه اینکه فواید بسیار اخرویه و مثوبات جزیله صفت حجسته عدل و دادخواهی بالاترین فواید و از فواضل
باقیات صالحات است سعدی اگر عدل کردی در ملک و مال بمال و بملکی رسی بیزوال خدا مهربانست و بس دادگر بیخشای و
بخشایش حق نگر و اما فواید دنیویه عدالت از آن بیشتر که بدستیاری خامه شرح آن تواند داد و در دفتر نامه بیان آنرا توان نمود و چند
فایده از آن قلم در زبان میگردد اول آنکه بعقل و نقل و تجربه و عیان ظاهر و روشنست که اینشیوه پسندیده باعث تحصیل دوستی نزدیک و دور
و باعث رسوخ محبت پادشاه و فرمانفرما در دلهای سپاهی و رعیت است نظامی شهر و سپه را چو شوی نیکخواه نیک تو خواهد همه شهر و سپاه
دوم آنکه باینصفت حجسته نام نیک پادشاه در اطراف و اکناف عالم مشهور و تا صفحه قیامت بلند نامی مذکور میگردد و هر لحظه دعای خیری عاید
روح پر فتوحش میشود نمی بینی که زیاده از هزار سالست که نوشیروان عادل در بستر خاک خفته و زبان اهل عالم بنام نامیش مترنم و طناب عمر
چندین هزار سلطان بتیغ اجل گسسته و هنوز آوازه زنجیر عدلش در گنبد گردون پیچیده است سوم آنکه شیوه عدالت و دادخواهی باعث
دوام دولت و خلود سلطنت میگردد چه دولتسرای پادشاهان را از این هشیارتر پاسبانی نه و کاخ رفیع البنیان سلاطین را پایدار تر از این نگاهبانی
بیت شعر عدل باشد پاسبان نامها نی شب چوبک زنان بر بامها جناب مستطاب امیر المؤمنین صلوات الله و سلامه علیه میفرماید از ملوک
و فرماندهان هر کس که بعدل و داد عمل کند خدا تعالی دولت او را در حصار امن خود نگاهدارد و هر که جور و ستم نماید بزودی او را هلاک گرداند و نیز
از کلمات آنحضرتست که حسن السیاسة یستدیم الریاسة یعنی نگاهداری رعیت بر وجه نیکو کردن باعث دوام ریاست و بقای آن میگردد سعدی
چو سلطان بفرمان داور بود خدایش نگهبان و یاور بود گزند کسانش نیاید پسند که ترسد که در ملکش آید گزند چهارم آنکه شیمه کریمه
دادگری و صفت حجسته رعیت پروری سبب خوشی روزگار و باعث آبادی هر کشور و دیار است سعدی بقومیکه نیکی پسندد خدای دهد خسرو
عادل نیکرای چه خواهد که ویران کند عالمی نهد ملک در پنجه ظالمی و اینکه حسن نیت پادشاه اثر در اینمعنی تاثیری عظیم و دخلی تمام است
چنانکه کلام صدق نظام حضرت امیر مؤمنان صلوات الله و سلامه علیه بدان تصریح فرموده که اذا تغیرت نیة السلطان فسد الزمان یعنی چون
نیت پادشاه از نیکی منحرف گردد احوال زمانه فاسد و اوضاع روزگار تباه میگردد بلی شعر چه نیت نیک باشد پادشه را گهر خیزد بجای گل گیه را
و راعیها و یکیهای اطراف ز عدل پادشاه خود زند لاف پنجم آنکه پادشاه کشوری بعدالت مشهور گردد بسا باشد که پادشاهان سایر
اقالیم را عرق حمیت بحرکت آمده ایشان نیز طریقه دادگستری و رعیت پروری پیشنهاد خود ساخته و او لیکن در ثواب همه اینها شریک خواهد
بود و باشد که سپاه و رعایای سایر ممالک بواسطه عدالت آنپادشاه بلاد خود را بکنار کنف او بیارامند و بواسطه عدالت مملکت وسیع
گردد ششم آنکه پادشاهیکه بعدالت موصوف و بدادخواهی معروف گردید او را در اطراف و اقطار عالم شان و شوکتی دیگر در نظرها عظیم و
وقعی بیشتر است حرمت او در دلها متمکن و حشمت و بزرگی او در خاطرها راسخ میکند و باینجهت حضرت شاه ولایت پناه صلوات الله و سلامه علیه
فرموده اند تاج الملک عدله یعنی تاج پادشاه که با آن سرافراز و از عالمیان ممتاز است عدالت اوست و هم از آنجناب مرویست که زین الملک العدل نیز

بادشاه عدالت آرای شهریاران ذوی الاقتدار چه جامه در بر خواهند کرد که فاخرتر از جامهٔ نیکنامی باشد و کدام کمر میان خواهند بست که قیمتی‌تر از کمر سعی و اهتمام در تمشیت مهام کافهٔ انام بود بر تو کدام تاج و تاج بلمعان نور افسر عدل میتواند بود و کدام سریر بلند پایگاه دلهای معمور فقیران برابری تواند کرد و کمیت خوشخرامی بگرد خوشرفتاری با خلق خدا نتواند رسید و کوس بلندآوازگی فریادرسی دادخواهان نتواند شنید از مال دنیا چه بدست آید که بهتر از دلهای دردمندان باشد و از اسباب بزرگی چه جمع خواهد شد که عزیزتر از خاطر ستمدیدگان بود موکب شاهنشاها را دور باشی چون راندن ظالمان از ساحت قرب خود نیست و درگاه خسروان را یساول و چوبداری چون راه ندادن جورپیشگان بحضرت خود نه   هفتم آنکه عدالت و رعیت پروری باعث تحصیل دعای دوام دولت و خلود سلطنت میگردد و همه رعایا و کافهٔ برایا شب و روز بدعای او اشتغال میدارند و بدین جهت از عمر و دولت برخوردار میگردد آری آنچه از دعای رنگ‌رزدان آید از شمشیر شیرمردان نیاید و کاری که از آه فقیران بر آید از نیزهٔ دلیران نیاید   شعر   دعای ضعیفان امیدوار   ز بازوی مردی به آید بکار   هر آن کاستعانت بدرویش برد   اگر بر فریدون زد از پیش برد   هشتم آنکه چون پادشاه طریقهٔ عدالت پیشنهاد خود کرد باید که همه اصناف خلایق بهر اقبال بمکاسب و مقاصد خود اشتغال نمایند بازار علم و عمل را تازه رونقی و گلستان شریعت را طراوتی باندازه حاصل گردد و با نتیجه صاحب شریعت حفظ و حراست او را باید بهجای آنکه مکرر مشاهده میشود که هر فرمانروا که سعی در حفظ ناموس شریعت نماید و آثار دین و ملت را رواج دهد دولت او دوام نماید بلکه روزگار دراز دولت در دودمان او بماند و اولاد و اعقاب او میوه درخت عدالت او را بچینند   فصل   از برای صفت عدالت آثار و لوازمی چند است که طالب این صفت را از آنها چاره نیست و عدالت بدون آنها تحقق نمیشود و ادای دین عدل و رعیت پروری و قضای حق جهانداری و دادگستری موقوف بر رعایت آن امور است   اوّل   در هر حالی از احوال بذات پاک ایزد متعال متوکل بفضل و رحمت خداوند لم یزل و لایزال متوسل بود و توفیق انجام هر مهمی را بر وجه صواب از درگاه ربّ الارباب مسئلت نماید و تمشیت هر امری از امور منوط دانسته روز و شب بزبان عجز و انکسار از درگاه حضرت آفریدگار سلوک راه درست را طلبد   دوم   آنکه در هر امری از امور بقدر مقدور پاس شریعت غرا و حفظ احکام ملت بیضا را مکنون ضمیر منیر و پیشنهاد خاطر حق پذیر کرداند تا در شماتت مخالفین بر اسلام باز و زبان طعن و ملامت اعادی بر ابر خود دراز نکرده اند و چون ملوک و سلاطین پاس این معنی دارند و در ترویج دین و اجرای احکام آن اهتمام نمایند بحکم الناس علی دین ملوکهم احدی از حکام و عمال هر دیار و سایر متوطنین بلاد را مجال انحراف از آن نباشد و از برکت دین قویم خانهٔ دین و دنیای خود و کافهٔ رعایا آباد و معمور کرده   شعر   بهر مرز و بومی شود داوشنان   بود کلهٔ اندر قفایش روان   در عهد سلیمان بن عبدالملک که در خوردن حرص عظیم داشت و پیوسته همت را بتحصیل مطعومات لذیذه صرف میکرد در هر محلی که فیما بین رعایا منعقد میشد نیز در خورد نهاخن میکردند و تحصیل ماکولات و مشروبات بر یکدیگر تفوق میجستند   و در عهد عمر عبدالعزیز که اغلب اوقات او صرف تلاوت قرآن و روزه و نماز بود رعایا تبع نموده در هر محلی از عبادات بحث میکردند و ازین معلوم میشود که پادشاه را از عبادات رعایا حظی کامل و نصیبی وافر حاصل میشود   سوم   آنکه بهمین باز داشتن خود از ارتکاب ظلم اکتفا ننماید بلکه احدی از رعیت و سپاهی و کارکنان و کماشتکان را مجال ارتکاب ظلم و ستم ندهد و صحن ساحت بساط امن و امان گسترده ساحت مملکت و ولایت را از خس و خار گزند ظالمان مردم آزار بجاروب معدلت بروبد چه هر ظلمی که در ولایت فرمان روائی بر مظلومی واقع میشود فی الحقیقه دامن گیر او میشود   سعدی   که نالد ز ظالم که در دور تست   که هر جور کو میکند جور تست   نه سگ دامن ... که دهقان نادان که سگ پرورید   بلکه بهمین نیز اکتفا ننموده حفظ و حراست اطراف مملکت را از دشمنان بر ذمت همت خود لازم شمارد و در امنیت طرق و شوارع سعی خود را مبذول فرماید   سعدی   چه دشمن خر روستائی برد   ملک باج و ده یک چرا میخورد   حرامی خرش برده سلطان خراج   چه دولت بماند در آن بخت و تاج   چهارم   آنکه چون خواهد زمام اختیار جمعی از رعایا و فقرا را بدست کسی واحد با منصب شغلی و عملی ارجمند سازد به همین بکفایت و کاردانی او در ضبط و ربط مخارج و مداخل دیوانیه اکتفا ننماید بلکه ابتدا نقد کوهر او را بر محک اعتبار زده پاکی و ناپاکی او را امتحان فرماید و انصاف و مروت او را ملاحظه فرماید چه اگر غیر را بظالمی سپارد در ایامیکه خدا با و سپرده خیانت کرده و ظلم و ستم را دیگری خواهد کرد و غبار بدنامی آن بر صفحات جنات او خواهد ماند و دعای مظلومان نیز باو خواهد رسید   بلی   سعدی   ریاست بدست کسانی خطاست   که از دستشان دستها بر خداست   کسی باید از داور اندیشناک   نه از رفع دیوان و زجر و هلاک   پنجم آنکه خاطر

خطیر را بهمین

خطیر را بهمین قدر جمع نفرموده در استفسار احوال سلوک و نهایت اهتمام نماید و کیفیت رفتار او را با رعایا تفحص فرماید چه این بد و ردر را و در تلبیس و خدعه بازاست و در تفحص و تجسس احتیاط نموده از خبرداران عدالت بین و آگاهان قوی النفس حالی از غرض استفسار فرماید زیرا که بسی باشد جمعی که از مظلمه عرض حال بخدمت صاحب اختیار برشوه و مال فریفته باشد چه ظالم و شریر پیوسته در رضاجوئی مقربان پادشاه یا امیر متعالی میباشند و بانواع خدمات ایشان را از خود راضی میدارند و باشد طایفه که رشوت قبول نکنند و از اهل تدین باشند و از ضعف نفس و اندیشه عاقبت خود زبان در کام خموشی کشیده یا از عاقبت اندیشی از بیان واقع احتیاط نمایند بلکه بر متکفلین مهام عباد لازم است که همچنانکه از دقایق احوال خود باخبر میباشند نظر اطلاع بر کیفیت اوضاع ولایات در دست ایشان که حضرت عزت در زیر نگین حشمت ایشان در آورده افکنند الحاصل صاحبان اختیار از چگونگی سلوک کارکنان خود در هر ناحیه و ملوک از نزدیک و دور همیشه مطلع بودن لازم و ضرور است   شعر   نباید آگاه از احوال هر نزدیک و دور   بر فراز تخت از آن جا داده ایزد شاه را   و از نیجه بود که سلاطین معدلت شعار و حکام خیراندیش جاسوسان و خبرگیران در اطراف و جوانب ولایات خود بوده تا ایشان را از احوال کماشتکان ایشان مخبر سازند و بسیار بود که بکسی بر تجور زدند و نام و نشان خود را از او پنهان کرده استفسار احوال مملکت امیسنمودند   ششم   آنکه حشمت فرماندهی و شوکت جهانبانی مانع از دادرسی بیچارگان نشود و بافریاد دادخواهان روبکرداند و از ناله ستمدیدگان رنجیده نظر بدامان و فقیر اینکه خدا امر ایشان را باو محول فرموده گوش دهد و افغان بیچارگان و ضعفایکه پروردگار ایشان را بآن محتاج کرده استماع نماید و بدور باش عظمت و جلال میسر و پاکان شکسته حالرا از درگاه خود براه و راه امید و تشنه گدایان بر ایشان امیاولان در دست خونبند داری هر که سرور شد در دسرش باید کشید و هر که در سر شد برزیر دستان باید بخشید اگر او فریاد ایشانرا گوش نکند چه بزرگی برایشان فروشد و اگر او بداد ایشان نرسد چه خراج از ایشان ستاند رنج دست ایشان بر او گوار است اگر غرضه از دست ایشان ستاند و نام سروری بر او روا است اگر نامه ایشان را بخواند سلطان حکم آفتاب دارد باید بر تو التفات خود را از هیچ ذره بیمقداری دریغ ندارد و اینشوده را منافی بزرگی نداند چه شأنی اعظم از شأن خدائی نیست و جناب احدیت از عور رسی احدی عار ندارد و دست رد بر سینه احدی نمیگذارد   حافظ   هر که خواهد گو بیا و هر که خواهد گو برو   کبر و ناز و حاجب و دربان درین درگه نیست   نظم رعیت نشان عدل پادشاه است و بدر زد دل همه کس رسیدن لازمه مرتبه ظل الله شکوه دادخواهان فریاد شاهیست   و دلجوئی سرو پابرهنه کان شکرانه صاحب کلاهیست   سعدی   الا تا بغفلت نخسبی که نوم   حرامست بر چشم سالار قوم   نباید بر دیگ داناپسند   شبان خفته و گرگ در گوسفند   حرامت بر پادشه خواب خوش   که باشد ضعیف از قوی بارکش   تو خوش خفته در حرم تیمروز   غریب از برون گو بگرما بسوز   تو کی بشنوی ناله دادخواه   بکیوان برت کله خوابگاه   چنان خسب کاید فغانت بگوش   اگر دادخواهی بر آید خروش   اگر خوش بخسبد ملک بر سریر   نپندارم آسوده خسبد فقیر   بیاک دهل خواجه بیدار گشت   چه داند شب پاسبان چون گذشت   جناب مستطاب امیرالمومنین صلوات الله و سلامه علیه در ایام تمکن خلافت روزها کار خلق بپا خاستی و شبها بعبادت خالق پرداختی بعضی عرض کردند یا امیرالمومنین چرا همه شب بخود قرار میدهی یا روز آسایشی فرمائید یا شب فرمود اگر روز آسایم کار رعیت ناساخته ماند و اگر شب آرام کار من ناتمام ماند   پادشاه هوشمندی زنگی از اهل حال التماس پندی نمود گفت اگر سعادت دوجهان خواهی شبها در درگاه حق داد گدائی بده و روزها در بارگاه خود بداد گدایان برس   سعدی   تو هم بر دری هستی امیدوار   پس امید بر در نشینان برآر   سلاطین عدالت پیشه را در دادرسی مظلومان اینقدر اهتمام بوده که پادشاه عادل را ثقل سامعه عارض شد و از نشنیدن فریاد دادخواهان غمگین و اندوه بر حاشیه ضمیرش نشست عاقبت رای بدایت اقتضایش چنان فرمانداد که احدی جامه سرخ نپوشد مگر کسیکه عرض حالی داشته باشد تا بتدارک احوال ایشان قیام تواند نمود   هفتم   آنکه چون شکوه مظلوم را شنید و حال ستمدیده باو رسید در تحقیق صدق و کذب آن تفحص نماید و مجمل اینکه بعضی از زیر دستان خواران با صاحب غرضان بتکذیب در آگنند یا او را با تلبیس و نادانی یا غرض نسبت دهند اکتفا ننماید و بعد از آنکه صدق واقعه بر او روشن شد آنچه مقتضای عدالت باشد در آن معمول دارد و در دفع ستم از مظلوم مسامحه ننماید   در عهد حضرت داود علی نبینا و آله و علیه السلام فرماندهی جبار بود حضرت آفریدگار عالم جل شانه بحضرت داود وحی فرستاد که برو نزد آن جبار و بگو که من ترا سلطنت نداده ام که مال و بر روی هم جمع کنی بلکه بجهت آن زمام فرمانفرمائی را بدست تو داده ام که دادرسی مظلومان کنی و نگذاری که ناله دادخواهی ایشان بدرگاه من رسد بدرستیکه من سوگند خورده ام بذات مقدس خودم که یاری مظلوم کنم و انتقام کشم از کسیکه در حضور او ستم بر مظلومی رفته و او نصرت

در با

دی کرده و قطع نظر از اخبار چگونه با مروت و انصاف جمع میشود کجا با مردی و مردانگی میسازد که بیرحم و ستمکاری دست ظلم و تعدی بگریبان
بیچاره بینوائی افکنده باشد و آه و ناله او را بفلک رسانیده باشد و اینمعنی بر کسی ظاهر شود و خداوند عالم او را قدرت بر دفع آن ستم داده باشد
و با وجود این بدرد نیاید و در اعانت آن مظلوم مسامحه نماید و آن بیچاره را گرفتار ظلم بگذارد و خود شبها در بستر استراحت بیاساید نان ها
ابیات. ایا آنکه روز بعیش و طرب شب میرسانید و شبها صد گونه استراحت بسر میآورید یاد آورید از ستم رسیدگان بیچاره و مظلومان آواره
که روزها در تعب و تصدیع و شبها را از بیم ظلم و ستم با هزار گونه غم و الم بسر میرسانند یاد آورید سعدی ترا شب بعیش و طرب میرود ندانی
که بر روی چه شب میرود بدار ای خداوند زورق در آب که بیچارگان را گذشت از سر آب ترا کوه پیکر هیونی برد چه دانی پیاده
که چون میرود توقف کنید ای جوانان چست که در کاروانند پیران سست از سلطان محمود غزنوی مشهور است که شبی در بستر استراحت
خفت و در آن شب خواب پیرامون چشم او نگردید و هر چند از پهلو بپهلو مضطرب دیده اش بهم نمیرسید با خود گفت همانا مظلومی در سرای من
بتظلم آمده و دست دادخواهی و راه خواب بر چشم من بسته پس پاسبانان را گفت که در گرد خانه من بگردید و ببینید که مظلومی مییابید بیاورید
پاسبانان اندکی تفحص کرده کسی نیافتند باز سلطان هر چند سعی کرد خواب بدیده او نیامد باز دیگر امر بتجسس نمود تا سه دفعه در مرتبه چهارم
خود برخاست و بر اطراف دولتسرای خود میگشت تا گذارش بمسجد کوچکی که بجهت نماز کردن امرا و غلامان در حوالی خانه سلطان ساخته بودند
افتاد ناله و زاری شنید که از جان پر دردی کشیده میشود بیچاره سر بسجده نهاده و از سوز دل خدا را میخواند سلطان فغان بر کشید که زنهار
ای مظلوم دست دادخواهی نگاهدار که من از اول شب تا حال خواب از خود حرام کرده ترا میجویم و شکوه مرا بدرگاه پادشاه جاربختی کن من از
طلب تو نیاسوده بگو تا بر تو چه ستم شده گفت ستمکاری هر شب پا بخانه من نهاده و مرا از خانه بدر کرده و دست ناپاک بدامن ناموس من
دراز کرده اکنون خود را بدر خانه سلطان رسانیدم پس چون ستم باو رسید عرض خود را بدرگاه پادشاه پادشاهان کردم سلطان از
استماع این سخن آتش در نهادش افتاد چون آن شخص ستمکار در آنشب جستن او میسر نبود فرمود چون بار دیگر آن نابکار آید او را در خانه گذاشته
بزودی خود را بمن رسان و آن شخص را با پاسبانان خرگاه سلطانی نموده گفت هر وقت از روز یا شب آن شخص آید اگر چه من در خواب راحت
باشم او را بمن رسانید بعد از سه شب دیگر آن بدگهر بخانه آن شخص رفته آن بیچاره بسرعت تمام خود را بسلطان رسانید آن شهریار دادرس
بیتوقف از جا جسته با چند نفر از ملازمان خود در آنخانه آن مظلوم رسانید اول فرمود تا چراغ را خاموش کردند پس تیغ از میان کشید آن
بدگهر را بقتل آورد و چراغ را طلبید و در روی آن تباه‌رو را ملاحظه کرد و بسجده افتاد آنگاه زبان بدعا و ثنای آن خسرو معدلت آئین گشود و از
سبب خاموش کردن چراغ و سجده استفسار کرد سلطان گفت چون آن قضیه مسموع من شد بخاطر من گذشت که اینکار یکی از فرزندان من
خواهد بود چه دیگری گمان این جرأت نداشتم لهذا خود متوجه سیاست آن گشتم که مبادا اگر دیگری را بر این ستم تعلل نماید و سبب خاموش کردن چراغ
این بود که ترسیدم که این اگر از فرزندان من باشد مهر پدری مانع سیاست گردد و باعث سجده این بود که چون دیدم بیگانه است شکر
الهی کردم که فرزندم بقتل نرسید و چنین عملی از اولاد من صادر نگردید فرمانفرمایان روزگار باید در این حکایت تامل کنند و ببینند که
بیکادر بی که در ساعتی از آن سلطان سر زد حال نزدیک بهزار سالست که نام او بواسطه این عمل در چندین هزار کتاب ثبت شده و در بنا
و مساجد این حکایات از او مذکور و خاص و عام آفرین و دعا بر او میفرستند علاوه بر فواید اخرویه و مثوبات کثیره بلی شعر کر ماند نام نیکی ز آدمی
به کزو ماند سرای زرنگار و نیز منقولست که سلطان ملکشاه سلجوقی در کنار زنده رود شکار مینمود ساعتی در مرغزاری آسایش نمود یکی از غلامان
خاص گاوی در کنار نهری دید بیچه پدر آن را ذبح کرد و پاره از گوشت آن را کباب نمود آن گاو از پیره زنی بود که چهار یتیم داشت و وجه معیشت
ایشان از شیر آن حاصل میشد و چون آن عجوزه از آن واقعه مطلع شد دود از نهادش بر آمد و مقنعه از سر کشیده بر سر پلی که گذرگاه آن سلطان
بود نشست تا سلطان بآنجا رسید با قد خمیده از جا بجست و با دیده گریان گفت ای پسر الب ارسلان اگر داد مرا در سر این پل میدهی در سر پل
صراط دست دادخواهی بر آورم و دست خصومت از دامنت برندارم بگو از این دو پل کدام را اختیار میکنی سلطان از هیبت این سخن
بر خود بلرزید و پیاده گشته گفت مرا طاقت سر پل صراط نیست بگو تا چه ستم بر تو شده پیره زال صورت حال را بموقف عرض رسانید سلطان
بسیار گشته اول فرمود تا آن غلام را سیاست رسانیدند و بعوض آن یک ماده گاو هفتاد گاو و بروایت دیگر دویست گاو از سرکار خاصه
بآن پیره زال دادند چون ملکشاه از دنیا رفت گویند آن پیره زال بر سر قبر او نشست گفت پروردگارا من بیچاره بودم او مرا دستگیری

کرد امروز او بیچاره است تو او را دستگیری کن یکی از نیکان سلطان را در خواب دید گفت خدا با تو چه کرد گفت اگر نه دعای آن پیره زن بودی مرا
عذابی میکردند که اگر بر همه اهل زمین قسمت مینمودند همگی معذب میشدند و این حکایت نیز چون حکایت سلطان محمود سزاوار آنست که تا
هوشیاری شهریاران گردد چه ایشان مبالغی خطیر خرج میکنند تا او لا تسخیر در آنجا چند روزی خطبه بنام ایشان خوانده شود و روی
سکه بنقش اسمشان مزین گردد و نمیدانیم کدام خطبه از این بلندآوازه‌تر که حال قرون بیشمار است که در جمیع منابر عالم باسم سامی ایشان و سلطان
خوانده میشود و چه سکه از این نقش پاینده‌تر که حال بسی روزگار است که در دفاتر و کتب بنام نامیشان نقش میشود هشتم آنکه نهایت
اجتناب فرماید از گذاردن بدعتی چه اگر از آن نفعی باشد در زمانی اندک بسر خواهد آمد و تا قیام قیامت بدنامی و لعنت از برای او خواهد
بود و همه روزه اثر بدی آن در شهرها خواهد رسید و هر لحظه موجب اشتداد عذاب او خواهد شد سعدی چنان زی که ذکرت بتحسین کنند
چه مردی نه بر گور نفرین کنند نباید برسم بد آئین نهاد که گویند لعنت بر آن کین نهاد ببانام نیکوی پنجاه سال که یک
نام زشتش کند پایمال نهم آنکه چون از احدی جنایتی یا خیانتی ظاهر شود یا در طریق خدمت خطائی یا لغزشی سر زند تا ممکن باشد قلم عفو
بر آن کشیده دیده التفات از آن بپوشند چه عفو در جرایم از اشرف مکارمست چنانچه حضرت مستطاب امیرالمؤمنین صلوات الله وسلا
علیه فرموده اند که جمال الریاسة العدل فی الامرة والعفو مع القدرة یعنی جمال شهریاری و حسن مملکت داری عدل نمودن در فرمان
فرمائی و با قدرت بر انتقام عفو فرمودنست دهم و آن عمده لوازم بلکه موقوف علیه همه آنهاست که مقصود او از مملکت داری و فرمان
فرمائی استیفای حظوظ نفسانیه و پیروی لذات و شهوات جسمانیه نباشد و عنان نفس را از ملاهی و مناهی باز دارد و همه همت او در آسایش
دار ایس نباشد سعدی سکندر که ملک عالم گرفت بی جستن کام خود کم گرفت حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله وسلامه علیه
میفرماید که راس الآفات الوله باللذات سر همه آفتها شیفته شدن بلذتهاست سعدی شنیدم که در وقت نزع روان بهرمز
چنین گفت نوشیروان که خاطر نگهدار درویش باش نه در بند آسایش خویش باش نیاساید اندر دیار تو کس چه
آسایش خویش خواهی و بس اذا غدی ملک باللهو مشتغلا فاحکم علی ملکه بالویل والحرب یعنی چون پادشاه مشغول لهو و لعب
و مفتون لذات نفس گردد و اوقات خود را صرف آن سازد حکم کن که ملک او تباه و ویران خواهد شد بلی آرایش ملک و پیرایه آن عدالت
و آسایش سلطان از آسایش رعیت هیچ جامه برقامت شهریاران برازنده‌تر از کسوت معدلت نیست و هیچ تاجی رخشنده‌تر از افسر مرحمت نه
سعدی شنیدم که فرماندهی دادگر قبا داشتی هر دو روی آستر یکی گفتش ای خسرو نیکروز قبائی ز دیبای چینی بدوز بگفت
این قدر ستر و آسایش است چه زین بگذری زیب و آرایش است چه رشتست پیرایه بر شهریار دل شهری از ناتوانی فگار
مخفی نماند که همچنانکه بر شهریاران و ملوک معدلت گستری و رعیت پروری لازم و متحتمست که سایه مرحمت و شفقت بر سر کافه خلایق
بگسترند همچنین بر کافه رعایا و عامه برایا واجبست که از جاده اطاعت و انقیاد ایشان انحراف جایز ندانسته همواره طریق یکرنگی و اخلاص
سلوک دارند و اسامی سامی ایشان را در خلا و ملا بتعظیم و تکریم بر زبان جاری سازند و دعای ایشان را بر ذمه خود لازم شمارند و از حضرت
امام موسی کاظم صلوات الله وسلامه علیه مرویست که ای گروه شیعه خود را ذلیل مسازید و بورطه میندازید بسبب نافرمانی سلطان و فرمان
فرمانروا پس اگر عادل است از خدا درخواست نمائید او را پاینده بدارد و اگر ظالمست از درگاه الهی مسئلت نمائید که او را بصلاح آورد که صلاح
احوال شما در صلاح سلطان شماست بدرستیکه سلطان عادل بمنزله پدر مهربانست پس بپسندید برای او آنچه را از برای خود میپسندید و نپسندید
برای او آنچه را از برای خود نمیپسندید و بالجمله وجود طبقه عالیه سلاطین از اعظم نعمای الهی و قدر ایشان را ندانستن کفران نعمت غیر متناهی است
پس تخم اخلاص ایشان را در باطن کاشتن و ستون وجود شان را بدست دعا پیوسته برداشتن بر عالمیان واجبست فصل بدانکه
مکرر مذکور شد که معالجه امراض نفسانیه بمعجون مرکب از علم و عمل میشود پس دفع صفت خبیثه ظلم و کسب فضیلت عدالت بعلم و عمل میشود اما
علاج علمی آن آنست که در آنچه مذکور شد از مفاسد دینیه و دنیویه ظلم و فواید عدل تامل کند و همه را در دل خود جای دهد و بداند که عدالت سلطان
موجب نام نیک و محبت دور و نزدیک و دوام دولت و قوام سلطنت و آمرزش آخرت میگردد بلکه از اخبار مستفاد میشود که بدن سلطان
عادل در قبر از هم نمیریزد و یاد آورد بدنامی ظلم و ستم را و نفور طبع مردم را از ظالم و بداند که ظلم باعث تباهی دولت و ویرانی مملکت میشود
دعای دعاکنندگان در حق او تاثیری نمیبخشد سعدی ببایست عذر گنه خواستن پس از شیخ و صالح دعا خواستن دعای دیت

که بود سودمند · اسیران محتاج در چاه و بند · کجا دست گیرد دعای ویت · دعای ستمدیدگان در پیت · و تامل کنی که اگر کسی
بر او ظلم کند و کسی بداد او نرسد از برای او چه حالت خواهد بود و آن بیچاره مظلوم همین حالت دارد سعدی · میازار موری که دانه کش است
که جان دارد و جان شیرین خوش است · و از روز درماندگی خود یاد آورد و بخاطر گذراند زیرا که دسترس بتلافی آن نداشته باشد شعر
دایم گل این بستان شاداب نمیماند · دریاب ضعیفان را در وقت توانائی · و بنظر عبرت در دنیا و دولت او بنگرد و احوال گذشتگان را
یاد آورد و بتحقیق بداند که ظلم و ستم خواهد گذشت و تحسر و وبال و بدنامی و نکال از برای او خواهد ماند سرایای جهان را بنگرد و بیوفائی دنیا را
مشاهده نماید سعدی · خبر داری از خسروان عجم · که کردند بر زیردستان ستم · نه آن شوکت و پادشائی بماند · نه آن ظلم بر روستائی بماند
جهان ای پسر ملک جاوید نیست · ز دنیا وفاداری امید نیست · نه بر باد رفتی سحرگاه و شام · سریر سلیمان علیه السلام
باخر ندیدی که بر باد رفت · خنک آنکه با دانش و داد رفت · نکوئی کن امروز چون ده تراست · که سال دگر دیگری کدخداست
بان و بان بدولت و جاه مغرور نشوانند و بدولت و قوت فریب نشوانخورد و چند روزه دنیا را آن قابلیت نیست که بسبب آن مرتکب
ظلم و ستم باید شد و بدستا نغار میسر را آن قدر که بجهت آن دل بیچاره را توان آزرد سعدی · مکن تکیه بر مسند و تخت خویش · که بر
تخت را تخته است پیش · ببازوی بهمن بر آموده مار · ز رویین در افتاده اسفندیار · بهار فریدون و گلزار جم · بباد خزان گشته تاراج
غم · نسب نامه دولت کیقباد · ورق بر ورق رفته هر سو بباد · کجا رستم و زال و سیمرغ و سام · فریدون فرهنگ و جمشید و جام · زمین
خورد و از خوردنشان دیر نیست · هنوزش ز خوردن شکم سیر نیست · چنین است رسم ابلق روزگار را · که دارد بیاد آمدن شد ایزد را
بیکبار در آرد بهنگامه تیز · یکی را ز هنگامه گوید که خیز · که داند که فردا چه خواهد رسید · ز دیده که خواهد شدن ناپدید · که را خشت از این
خانه بر در نهند · که را تاج اقبال بر سر نهند · واما علاج عملی آنکه پیوسته مطالعه اخبار و آثاری که در ذم ظلم و مفاسد آن و مدح عدل و
فواید آن رسیده بکند و آثار و حکایات سلاطین عادل و کیفیات عدالت ایشان را مد نظر کند و با اهل علم و فضل آمیزش و مجالست نماید و خود را
خواهی نخواهی از ظلم و ستم منع نماید و دادرسی فقرا و مظلومین کند تا لذت عدالت را بیابد و شیرینی شهد عدل در کامش درآید و این صفت
فانه ملکه او گردد صفت چهارم ترک اعانت مسلمین کردن و اهتمام در امور ایشان نداشتن و منشاء این صفت اگر حسد یا عداوت
باشد از رذایل قوه غضبیه خواهد بود و اگر باعث آن کسالت یا بخل یا ضعف نفس باشد از نتایج قوه شهویه محسوب خواهد شد و بالجمله شکی
نیست که این صفت از رذایل صفات و از جمله مهلکات است علامت ضعف ایمان و باعث حرمان از درجات جنانست و احادیث و
اخبار در مذمت آن بسیار وارد شده است و از حضرت امام محمد باقر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که هر که مضایقه کند از اعانت
برادر مسلم خود و برآوردن حاجت او مبتلا میشود باعانت کردن کسیکه اعانت او گناه باشد و هیچ مزدی از برای او نباشد و از حضرت
صادق صلوات الله و سلامه علیه مرویست که هر که از شیعیان ما که یکی از برادران او نزد او آید و از او در حاجتی استعانت جوید و
اثر با وجود قدرت اعانت او نکند خدا او را مبتلا میسازد باعانت کردن دشمنان ما تا بواسطه آن خدا او را در روز قیامت عذاب
کند و هر مومنیکه منع نماید از مومنی دیگر چیزی را که بآن محتاج باشد و آن شخص قادر بر رسانیدن آن باو باشد از خود یا جائی دیگر خدا در
روز قیامت او را باز میدارد در حالتیکه روی او سیاه و چشم او کبود و دستهای او بگردن او باشد پس خطاب میرسد که این است
خیانتکاریکه خیانت با خدا و پیغمبر نموده پس امر شود که او را بجهنم افکنند · روزی امام در مجمعیکه در خدمت او حاضر بودند فرمود چه
افتاده است شما را که استخفاف بما میکنید مردی از اهل خراسان برخاست و عرض کرد معاذ الله که ما استخفاف تو یا بچیزی از
فرموده تو کنیم حضرت فرمود تو یکی از آنهائیکه بمن استخفاف کردی عرض کرد معاذ الله حضرت فرمود آیا نشنیدیکه فلان شخص در نزدیکی
جحفه در وقتیکه میآمدیم گفت مرا قدر یک میل سوار کن که والله که من خسته شده ام تو سر راست نکردی پس استخفاف باو کردی و هر که استخفاف
بمومنی کند با استخفاف کرده است و حرمت خدای عز و جل را ضایع نموده است و فرمود هر که بجهت حاجتی نزد برادر خود رود و او قدرت بر
روا کردن آن داشته باشد و روا نکند خدا بر او مسلط میکند افعی را که انگشت ابهام او را در قبر بگزد تا روز قیامت و از حضرت امام موسی کاظم
صلوات الله و سلامه علیه منقولست که هر که نزد مردی از برادران خود رود و پناه باو برد بجهت کاری و او با وجود قدرت او را پناه ندهد بتحقیق که
قطع ولایت خدا را کرده است و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که هر که اهتمام در امور مسلمانان نداشته باشد مسلمان نیست

فصل ضد این صفت اهتمام داشتن در قضاء حوائج مسلمین و سعی در اعانت و برآوردن مهمات ایشانست و این از صفات شریفه و ثواب
بجا آوردن آن بیحد و نهایت است سعدی · طریقت بجز خدمت خلق نیست · بتسبیح و سجاده و دلق نیست · ره نیکمردان آزاده گیر
چو استاده ای دست افتاده گیر · حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمودند که هر که حاجت برادر خود را برآورد چنانست که در همه عمر خود خدا را عبادت
کرده است و فرمود هر که راه رود بجهت حاجت برادر خود در یک ساعت از شب یا روز خواه آنرا برآورد یا نه بهتر است از برای او از اعتکاف
دو ماه و از حضرت امام محمد باقر صلوات الله علیه مرویست که هر که برود در پی برآوردن حاجت برادر مسلم خود خدا تعالی هفتاد و پنج هزار ملک را امر
میفرماید که او را سایه بیفکنند و هیچ قدمی برنمیدارد مگر اینکه خدا از برای او حسنه مینویسد و سیئه را محو میکند و درجه بلند میگرداند و چون
از حاجت او فارغ شد ثواب حج و عمره از برای او ثبت میکند و فرمود هر که برادر او حاجتی نزد او بیاورد و نتواند روا کند و دل او مشغول
شود باینکه اگر میتوانست روا کند خدا تعالی باینجهت او را داخل بهشت میکند و از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه مرویست که هر که بر
آورد حاجتی از برادر مومن خود را خدا تعالی در روز قیامت صد هزار حاجت او را برمیآورد که یکی از آنها داخل کردن او است ببهشت و
یکی دیگر آنست که خویشان و برادران و آشنایان او را داخل بهشت میکند اگر دشمن اهلبیت نباشند سعدی · یکی خار پای یتیمی بکند · بخواب
اندرش دید صدر خجند · همی گفت و در روضها میچمید · کزان خار بر من چه گلها دمید · و فرمود برآوردن حاجت مومن بهتر است
از آزاد کردن هزار بنده و سوار کردن هزار نفر بر اسب که در راه خدا جهاد کنند و فرمود برآوردن حاجت مومنی محبوبتر است در نزد خدا از
بیست حج که صاحب آن در هر حجی صد هزار دینار در راه خدا انفاق کرده باشد و فرمودند هر که این خانه را یکطواف کند شش هزار حسنه از برای او
نوشته میشود و شش هزار سیئه محو میشود و شش هزار درجه بلند میشود و شش هزار حاجت او برآورده میشود و چون نزدیک ملتزم که موضعیست از دیوار
خانه رسد هشت در بهشت برای او گشوده میشود راوی گوید عرض کردم که فدایت شوم این فضیلت همه در طواف است فرمود بلی و خبر دهم ترا بهتر از این
برآوردن حاجت مسلمانی افضلست از ده طواف و فرمود هر مومنیکه حاجتی نزد برادر خود آورد پس بدرستیکه این رحمتیست که خدا بسوی
او رانده است و از برای او سبب ساخته است پس اگر آن حاجت او را برآورد رحمت را قبول کرده است و اگر انکار کند با وجود قدرت بر قضای آن از
خود دور کرده است رحمتی را که خدا بسوی او فرستاده و فرمود هر که راه رود در پی برآوردن حاجت برادر مومن خود از برای خدا تا آنرا برآورد
خدا تعالی ثواب حج و عمره مقبول و روزه دو ماه از ماههای حرام و اعتکاف دو ماه در مسجد الحرام بجهت او مینویسد و کسیکه برود در پی روا
کردن حاجت برادر خود و آن حاجت برآورده شود ثواب یک حج خداوند بجهت او مینویسد و حضرت امام موسی کاظم صلوات الله و سلامه
علیه فرمود از برای خدا در روی زمین بندگانیست که سعی میکنند در حاجات مردم ایشانند در روز قیامت از هر ترس و خوفی ایمن و هر که
سروری در دل مومنی داخل کند خدا در روز قیامت دل او را شاد میگرداند سعدی · کسی نیک بیند بهر دو سرای · که نیکی رساند بخلق خدای
خدا از آن بنده بخشایشست · که خلق از وجودش در آسایشست · و اخبار باین مضامین بسیار است که شمردن همه آنها ممکن نیست و خود
این مطلب چندان ظاهر است که احتیاج ببیان ندارد چه همه مردمان بندگان خداوند منانند و هر که با بنده کسی نیکی کند بمانا با او کرده بلکه بسا باشد
که مولا از نیکی کردن بنده او خوشنودتر میشود از نیکی کردن با خود او پس کسیکه خدا را جوید در کارگذاری بندگان او نهایت اهتمام بجا
بیاورد سعدی · غم خلق خور در هوای یکی · مراعات صد کن برای یکی · و هر که را حق سبحانه و تعالی اقتدار آن داد که کار مسلمانی بسازد باید
بشکرانه آن بطلب آن پردازد سعدی · چه خود را قوی حال بینی و خوش · بشکرانه بار ضعیفان بکش · و شکی نیست که برآوردن حاجات
برادران دینی موجب سرور و خوشحالی ایشان میگردد و ثواب مسرور کردن برادر ایمانی بیرون از حد و نهایت است بلکه شاد کردن دلی بهتر از
آباد کردن کشوری دلهای غمناک خانه خداوند پاکست پس کسیکه از شادی مرمت کند خانه خدا را مرمت نموده و هر که کسی را بنده گیر بندگی بخدا
و هر که بنده کسیرا شاد کند مولای او را شاد کرده از حضرت امام همام جعفر بن محمد الصادق سلام الله علیه مرویست که هر که سرور داخل دل مومنی کند
حضرت رسول را مسرور کرده است و هر که رسول را مسرور کرده است خدا را مسرور کرده است و همچنین است غمناک ساختن مومن و نیز از انس و رم
مرویست که هر که فریادرسی کند مومن مضطری را در وقت گرفتاری او و او را از غم فرج دهد و یاری کند او را بر برآوردن حاجت او خدا تعالی مینویسد
از برای او هفتاد و دو رحمت که یکی از آنها را در دنیا باو میرساند و بآن امر معیشت او را باصلاح میآورد و هفتاد و یک دیگر را ذخیره میکند از برای روز قیامت
و هولهای آن روز و از سلطان سریر ارتضا حضرت علی بن موسی الرضا علیه التحیه و الثناء مرویست که هر که شاد کند مومنی را از غم واندوه شاد میکند

خدا تعالی دل او را در روز قیامت و حضرت پیغمبر صلعم فرمود هر که شاد کند مؤمنی را مرا شاد کرده و هر که مرا شاد کرده خدا را شاد کرده است
و فرمود محبوبترین اعمال در نزد خدا تعالی جل شانه شاد کردن مؤمنانست و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که در اخبار است که خدا
سبحانه با بنده خود موسی را رکف اینبود که فرمود مرا بندگانیست که بهشت خود را بر ایشان مباح فرموده ام و ایشان را در بهشت صاحب اختیار
خواهم ساخت موسی عرض کرد پروردگارا ایشان چه طایفه اند فرمود کسیست که دل مؤمنی را شاد سازد پس آنحضرت فرمود که شخص
مؤمنی در مملکت پادشاه جباری بود آنجبار قصد او کرد آنمؤمن فرار کرد بولایت کفار و بخانه مرد مشرکی فرود آمد آنشخص مشرک وی را جا داد
و با او مهربانی کرد و او را مهمانی نمود چون هنگام وفات آنشخص کافر رسید پروردگار عالم باو وحی فرستاد که قسم بعزت و جلال خودم
که اگر ترا در بهشت راهی می بود یعنی کافر نمی بودی ترا در آنجا ساکن میکردم اما بهشت حرامست بر کسیکه مشرک بمیرد و لکن ای آتش دوزخ او را
مترسان و حرکت ده و لکن اذیت مرسان و روزی او در طرفین روز باو خواهد رسید و نیز آنحضرت فرمود که چنان نپندارد کسی از شما
که چون مؤمنی را شاد کرد همین او را تنها شاد کرده است نه بلکه والله ما را شاد کرده است بلکه والله پیغمبر خدا را شاد کرده است و فرمود که
چون مؤمن از قبر خود بیرون آید با او مثالی بیرون خواهد آمد و باو خواهد گفت بشارت باد ترا بکرامت و سرور از جانب خدا آنمؤمن خواهد
گفت خدا ترا بخیر بشارت دهاد پس آنمثال همراه او خواهد رفت و او را بشارت خواهد داد چون بامر هولناکی رسند گوید این از تو
نیست و چون بخوبی رسند گوید این از تست و از او جدا نخواهد شد تا او را بمقام حضور باریتعالی باز دارد چون امر الهی رسد که او را به بهشت
برند آنمثال خواهد گفت بشارت باد ترا که خدا تعالی امر فرمود ترا به بهشت برند آنمؤمن گوید خدا ترا رحمت کند تو کیستی که با من همراهی کردی
و مرا بشارت رسانیدی گوید من آن سروری هستم که در دنیا مرا داخل دلهای برادران خود میکردی خدا تعالی مرا خلق کرد که ترا بشارت
رسانم و در تنهائی انیس تو باشم و آنقدر که از برای ادخال سرور بر برادران دینی فضیلت و ثواب وارد شده است همانقدر معصیت
و عذاب در اندوهگین ساختن و غمگین کردن ایشانست و کسیکه شاد شود از غمناکی بندگان خدا خبیث النفس و ناپاک طینت است و شکی
نیست که اینصفت ناشی از خباثت نفس است و بسیاری از خبیث طبعان باینصفت مبتلا هستند و در پی آنند که اخبار موحشه را بمردم
رسانند و چو خبری شنیدند که موجب غم و اندوه کسیست آرام نمیگیرند تا آنخبر را باو رسانند صفت پنجم کوتاهی و مسامحه کردن در امر
بمعروف و نهی از منکرات و سبب آن یا ضعف نفس است یا طمع مالی و این از جمله مهلکات است و ضرر آن عام و فساد آن تام است چه اگر
بساط امر بمعروف و نهی از منکر برچیده شود و اساس آن برچیده شود آیات نبوت از میان مردم برطرف و احکام دین و ملت ضایع
و تلف میگردد و جهل و نادانی عالم را فرو میگیرد و ضلالت و گمراهی ظاهر میشود و آثار شریعت رب العالمین فراموش و چراغ آیین حضرت
سید المرسلین خاموش فتنه و فساد شایع و ولایات و اهل آنها نابود و ضایع میگردد و از اینست که می بینی و میشنوی که در هر روزگاری
که قوی النفس دینداری که حکم او نافذ و جاری بود از علماء صاحب دیانت یا امراء صاحب سعادت از پی انکار دامن همت بر میان زده در رواج
دین و آیین از ظلمت و سیر رشن اندیشه نکرد همه مردمان بطاعات و عبادات راغب و تحصیل علم و عمل را طالب شدند برکات از آسمان
بر ایشان نازل و خیر دنیا و آخرت ایشان را حاصل شد و در هر زمانیکه عالم عاملی یا سلطان عادلی همت بر این امر خطیر نگماشت و انکار عظیم را
سهل انگاشت امر مردم فاسد و بازار علم و عمل کاسد گشته مردم بلهو و لعب مشغول و بهوا و هوس گرفتار و خودسر شدند یاد خدا و فکر
روز جزا را فراموش و از باده معاصی مست و مدهوش گشتند باینسبب در آیات و اخبار مذمت بسیار بر ترک امر بمعروف و نهی از منکر شده و
خدا تعالی میفرماید لولا ینهیهم الربانیون والاحبار عن قولهم الاثم واکلهم السحت لبئس ما کانوا یصنعون یعنی چرا نهی نمیکنند علما و دانایان
ایشان را از گفتار گناه و خوردن حرام هر آینه بد کاریست آنچه میکنند و از حضرت رسول صلعم مرویست که هیچ قومی نیست که معصیت
کنند و در میان ایشان کسی باشد که قدرت داشته باشد ایشان را منع کند و نکند مگر اینکه بیم آنستکه خدا تعالی فرو گیرد ایشان را بعذابیکه
از نزد او نازل گردد و نیز از آنسرور منقولست که باید البته امر بمعروف و نهی از منکر نمائید والا بدان شما بر شما مسلط و غالب میشوند پس خوبان
شما دست بدعا بر میدارند و دعای ایشان بدرجه اجابت نمیرسد و فرمود که خدا عذاب نمیکند خواص را بگناه عوام تا معاصی در میان ایشان
ظاهر و هویدا گردد و خواص اقدرت بر انکار آنها باشد و انکار نکنند و از امیر مؤمنان صلوات الله و سلامه علیه منقولست که بدرستیکه
کسانیکه پیش از شما هلاکت رسیدند بواسطه بود و مرتکب معاصی شدند و علمای ایشان آنها را نهی نکردند و چه معصیت ایشان بطول

انجامید عقوبات الهی بر ایشان نازل گردید و فرمود امر بمعروف و نهی از منکر دو مخلوقند از خلقهای الهی پس هر که یاری کند آنها را خدا او را
عزیز کند و هر که ذلیل کند آنها را خدا او را ذلیل کند و نیز از کلمات آنحضرتست که هر که ترک کند انکار منکر را بدل و دست و زبان او مرده ایست
در میان زندگان و فرمود که رسول خدا ما را امر کرد که ملاقات کنیم با اهل معاصی با روهای درهم کشیده و از حضرت امام محمد باقر سلام الله
علیه مرویست که خداوند عالم وحی بشعیب نبی فرستاد که من صد هزار نفر از قوم ترا عذاب خواهم کرد چهل هزار نفر از بدان و شصت هزار نفر از
نیکان عرض کرد پروردگارا بدکاران را جزا خطا رسید نیکان چرا گفت مداهنت و سهل انگاری با اهل معصیت کردند و بغضب من غضبناک نگردیدند حضرت
امام جعفر الصادق علیه السلام فرمود دو ملک پاکیزه نشد طایفه که از اقویای ایشان حق ضعفای آنها گرفته نشد و نیز از آنحضرت مرویست که خدا تعالی دو ملک را
فرستاد بشهریکه آنرا با اهلش سرنگون سازند چون بآنجا رسیدند مردی را دیدند که خدا را میخواند و تضرع و زاری میکرد یکی از آندو ملک گفت ای برادر این مرد را نمی بینی
چرا و لکن آنچه خدا امر فرموده است بجا میآوریم آن یک گفت من کاری نمیکنم تا بپروردگار خود رجوع کنم و از او سئوال کنم پس مراجعت کرده عرض
کرد پروردگارا چون بآنشهر رسیدیم فلان بنده ترا دیدیم که ترا میخواند و تضرع میکرد خدا تعالی فرمود امریکه کردم بجا آور بدرستیکه او مردیست
که هرگز در غیرت بجهة امر من متغیر نشده یعنی در معاصی بغضب نیامده روزی آنحضرت بطایفه از اصحاب خود فرمودند که بر من لازمست که بیگناهان شما را
بگناهکاران شما مواخذه نمایم و چگونه لازم نباشد و حال اینکه از مردی از شما بشما عمل قبیحی میرسد و انکار بر آن نمیکنید و از او دوری نمیکنید و اذیت
نمیرسانید او را تا آنرا ترک کند و فرمود که البته بار خواهم گرفت نادانان شما را بعلما و دانایان شما چه چیز باز میدارد شما را که چون از مردی از شما
معصیتی بشما رسد بر دار او بیائید و او را سرزنش کنید و پند و نصیحت دهید شخصی عرض کرد که قبول نمیکنند فرمود از ایشان دوری کنید و از نشستن
با ایشان اجتناب نمائید و اخبار بسیار در منع از حضور در مجالس معصیت وارد شده در صورتیکه نهی از آن و دفع آن مقدور و ممکن نباشد و
رسیده است که اگر کسی در مجلس معصیت وارد شود لعنت بر او نازل میشود و بنابراین جایز نیست داخل شدن در خانه های ظلمه و فساق در مکانیکه
مشغول ظلم یا فسق باشند و همچنین جایز نیست حاضر شدن بمجامع که در آنجا معصیتی واقع میشود و آدمی قدرت بر دفع آن ندارد زیرا که ملاحظه معاصی
بدون ضرورت جایز نیست و عذر اینکه قدرت بر دفع آن ندارم مسموع نه و باینسبب بود که جمعی از پیشینیان عزلت از مردمان اختیار و از مردم
کناره گرفتند و باینمضمون عمل نمودند شعر اگر در جهان از جهان رسته ایست در از خلق بر خویش بربسته ایست و سبب عزلت ایشان
آن بود که مبادا در بازار و راه و مجامع و عیدگاه ملاحظه عصیان پروردگار را نمایند و از دفع آن عاجز باشند و چو بخیال مسامحه در امر معروف
و نهی از منکر را دانستی و فهمیدی که چه قدر مفاسد بر آن مترتبست خواهی دانست که امر بمعصیت و نهی از طاعت چه مفسده دارد و چه عقاب
در مقابل اوست روزی حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که چگونه خواهید بود هرگاه زنان شما فاسد شوند و جوانان شما فاسق شوند و امر بمعروف و
نهی از منکر نمایند از روی تعجب عرض کردند که همچنین وقتی خواهد بود فرمود بلی و بدتر از این چگونه خواهید بود هرگاه معروف در نظر شما منکر
باشد و منکر معروف و هر که تامل کند در اخبار و آثار و آگاه شود بر تواریخ و حکایات پیشینیان و بلاها و عقوباتیکه بایشان رسید و مشاهده عصر
خود را کند و آنچه در آن حادث شود مقدار ابتلای مردمان بعد از شیوع معاصی ببعضی آفات سماویه و ارضیه یقین میکند که هر عقوبتی از آسمان
یا زمینی از طاعون و وباء و قحط و غلا و کم شدن آب و سد باران و تسلط اشرار و ظالمان و قتل و غارت و زلزله و امثال اینها بسبب ترک
کردن امر بمعروف و نهی از منکر است

فضیل بدانکه ضد کوتاهی در امر معروف و نهی از منکر سعی و اجتهاد در آنهاست و این از اعظم شعایر
دین و اقوای علامات شرع و آیینست و المقصد کلیت از بعثت انبیا و نصب ائمه و اوصیا و نایب آنها اینست و منتسبین از علمائیکه مدار کردن
اشیای جمیع ادیانست و اخلال آن موجب باز ماندن آن از دورانست و از اینجهة مدح و ترغیب بآن در آیات و اخبار بسیار رسیده و از
آن شده خداوند عالم جل شانه میفرماید ولتکن منکم امة یدعون الی الخیر ویامرون بالمعروف وینهون عن المنکر واولئک هم المفلحون باید
از شما طایفه باشند که مردم را بخیر بخوانند و امر بمعروف کنند و نهی از منکر نمایند و اینطایفه رستگارانند و نیز میفرماید کنتم خیر امة اخرجت للناس
تامرون بالمعروف وتنهون عن المنکر شما بهترین امتی هستید که بیرون آمده اید چه امر میکنید بمعروف و نهی مینمائید از منکر و از حضرت پیغمبر صلعم
مرویست که بخدائیکه جان من در قبضه قدرت اوست که شما را البته یکی از دو چیز خواهد بود یا آنکه امر بمعروف کنید و اهل معاصی را از منکرات
باز دارید یا آنکه حق سبحانه و تعالی عذابی از نزد خود بر شما گمارد و هر چند دعا کنید اجابت نکند و نیز از آنحضرت منقولست که جمیع اعمال حسنه و جهاد در راه
خدا نیست در پیش امر بمعروف و نهی از منکر مگر مثل جرعه در پیش دریای بیابان و از آنحضرت مرویست که خدا تعالی هیچ پیغمبر را مبعوث نکرد مگر آنکه

از برای او وخواص اصحاب میسپند وآن پیغمبر در میان ایشان بقدریکه خدا خواهد مکث میکند وبکتاب خدا وامر او عمل میکند تا اینکه خدا قبض روح آن پیغمبر را کند انخواص میمانند وبکتاب خدا وامر او وطریقه پیغمبر او عمل مینمایند وچون ایشان منقرض شدند بعد از ایشان طایفه هم میرسند که بر سر منبرها می نشینند که قول ایشان معروف وعمل ایشان منکرات است پس هر وقت شما اینها را دریابید پس واجبست بر هر مومنی که با ایشان جهاد ودفاع واگر قدرت نداشته باشد در دل با ایشان نزاع داشته باشد وبغیر ازین اسلامی نمیباشد واز حضرت امیر صلوات الله وسلامه علیه مرویست که امر بمعروف ونهی از منکر اجل کسیرا نزدیک نمیکند وروزی کسیرا کم نمینماید وبهتر ازین کلام حقیست که کسی در پیش حاکم جاری بگوید واز حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که امر بمعروف ونهی از منکر طریقه پیغمبران وشیوه نیکان است وفریضه عظیمیست که سایر فرایض بواسطه آن بپای داشته میشود وباز راهها امن میگردد ومکاسب حلال میشود ومظلمه با صاحبانش رد میشود وزمین آباد میگردد واز دشمنان دین انتقام کشیده میشود وامر شریعت استقامت بهم میرساند پس بدلهای خود معصیت واهل آنرا انکار کنید وانکار بر ایشان از زبان آورید وبر روهای ایشان از انجراشید ودر راه خدا از ملامت ملامت کنندگان خوف واندیشه منمائید پس اگر قول شما را قبول کردند واز معصیت باز ایستادند وبحق رجوع کردند دیگر راهی وتسلطی بر ایشان نیست بدرستیکه تسلط بر کسانیست که بر مردمان ظلم میکنند ودر زمین بناحق سرکشی مینمایند ایشانست که عذاب دردناک از برای ایشان آماده است وبا ایشان جهاد کنید بابدنهای خود ودشمن دارید ایشانرا بدلهای خود ودر بعضی اخبار وارد است که حضرت موسی بپروردگار خود عرض کرد که کدام یک از بندگان در نزد تو محبوبترند خطاب رسید آنکه در تحصیل رضای ما چنان خوشند که دیگران در تحصیل رضای خود وکسیکه بپناه بندگان صالح ما درآید وکسیکه چون معصیت مرا ببیند چنان غضبناک گردد که پلنگ از برای خود یعنی از اندک وار ایشان خلق بخشند واز کشتن باک ندارد پس مومن باید که در حال معاینه دیدن معاصی بجهة تحصیل رضای پروردگار جبار غیرت دین وغضب وحمیت چنان بر او مستولی گردد که از کثرت وقوت مخالفان حق نیندیشد ومهابت وسطوت ملوک وسلاطین التفات ننماید ودر نصرت حق از مال وجان وآبرو مضایقه ننماید شعر

رسانیدن امر حق طاعتست
ز زندان نترسی که یکطاعتیست

یکی از صحابه بحضرت رسول صلعم عرض کرد که کدام یک از شهیدان نزد خدا گرامی ترند فرمودند مردیکه در پیش حاکم ظالمی سخن حق گوید واو او را بکشد واگر نکشد دیگر گناه بر او نوشته نمیشود پس هر که طالب سعادت ورضای حضرت رب العزة باشد باید در هر وقت ملاحظه معاصی خود داری بکند وچگونه کسیکه خود را بنده خدا داند در حین مشاهده نافرمانی او خودداری تواند کرد وحال اینکه دو نفر که با هم فی الجمله ربطی دارند نمیتوانند ملاحظه سهل انگاری در امر یکدیگر را بکنند وچه ربطی از خالقیت بالاتر وبرتر است وکسیکه خود را وابسته دیگری داند چون حاکم نسبت بپادشاه یا ملازم حاکم نسبت بحاکم یا امثال اینها اگر ببیند که کسی مخالفت آنها را میکند ودر صدد معارضه ومنازعه برمیاید پس چگونه میشود که کسی مخالفت پروردگار را ببیند ومتعرض نگردد ورضای مردم را بر رضای خدا مقدم دارد وبتجربه ثابت واز اخبار وآثار ظاهر میگردد که پاس شریعت داشتن وهمت بر اصلاح حال بندگان خدا گماشتن موجب عزت وغلبه حرمت در نظرها وطول عمر میگردد مخفی نماند که آنچه از آیات واخبار مذکوره وسایر آیات عدیده واخبار متواتره مستفاد میشود که امر بمعروف ونهی از منکر بر هر فردی از افراد مکلفین واجبست واین مطلب اتفاقی جمیع علمای شیعه وسنی است باین معنی که امر کردن بر واجبات ونهی کردن از افعال محرمه وجوب دارد اما امر بمستحبات ونهی از امور مکروهه واجب نیست بلکه سنت است ووجوب امر بواجب ونهی از حرام چهار شرط دارد اول آنکه علم داشته باشد باینکه این فعل بر آن شخص واجبست یا حرام پس در امور متشابهه امر بمعروف ونهی از منکر وجوب ندارد وبنابراین هر که علم بهم رساند بوجوب یا حرمت امری بنحویکه احتمال خلاف واختلاف مجتهدین را در آن ندهد مثل اینکه ضروری دین یا مذهب یا اجماعی همه علما باشد بر او لازم است که امر ونهی در آن امر کند وکسیکه علم قطعی نداشته باشد بحکم چیزی یا اجماعی نباشد بلکه اختلافی باشد واحتمال اختلاف فقها را در آن امر بدهد اگرچه خود مجتهد باشد ودر حکم آن رای داشته باشد یا رای یکی از مجتهدین را در آن داند نمیتواند کسیرا در آن بعنوان وجوب بآن امر ونهی نماید ودر آن امر بمعروف ونهی از منکر را بعمل آورد مگر در حق کسانیکه بداند که لازم بر ایشان همان حکمیست که او نیز میداند خلاصه کلام آنکه در مسائل قطعیه اجماعیه بر هر کسی امر بمعروف ونهی از منکر لازمست واما آنچه در غیر اجماعیست واختلاف آراء مجتهدین در آن ممکن است مجتهدی یا مقلدی در آن امر ونهی نمیتواند کرد مگر بر کسیکه بداند که اعتقاد او هم موافق اعتقاد اوست یا باید موافق باشد دویم اینکه احتمال فائده واثری بر امر ونهی خود بدهد پس [illegible] بیقین داند یا ظن غالب داشته باشد که اثری مترتب نمیشود امر بمعروف ونهی از منکر واجب نخواهد بود سوم آنکه متضمن مفسده وضرری

نباشد پس اگر در امر بمعروف یا نهی از منکری مظنه ضرری بخود یا یکی از مسلمانان باشد وجوب آن قطع خواهد شد چنانکه در بعضی از روایات رسیده که هر که متعرض صاحب تسلط جاری بشود وبلیه باو برسد اجر وثوابی از برای او نخواهد بود وآنچه مذکور شد که گرامی ترین شهیدان کسیست که سخن حقی در نزد ظالمی بگوید واو را بکشد در صورتیست که ابتدا مظنه مفسده نداشته باشد وچنین داند که ضرری باو نخواهد رسید چهارم آنکه از شخصیکه معروف ترک شد یا منکر صادر گردید آثار پشیمانی وتوبه بظهور نرسد که اگر آنشخص نادم شود دیگر احتیاج بامر بمعروف ونهی از منکر ندارد واز جمله اموریکه در امر بمعروف ونهی از منکر لازمست آن است که علم بصدور آن بهم رسیده باشد باین نحو که آدمی خود از اسباب علم بآن بهم رساند بدون اینکه تفحص وتجسس نماید اما مجرد احتمال یا مظنه تجسس از آن جایز نیست ودر صدد تفحص نباید برآید پس اگر کسی گمان برد که شخصی در خانه مشغول معصیتی است اما یقین نداشته باشد نمیتواند داخل آنخانه شود ونباید در صدد تحقیق آن برآید وهمچنین جایز نیست گوش فرا داشتن تا معلوم شود که صدای ساز میاید یا نه یا بوئیدن دهان کسی بجهة آنکه معلوم کند شراب خورده است یا نه یا تحقیق اینکه در خانه شراب دارد یا آنچه در ظرف دست شراب است یا نه یا پرسیدن از اینکه در زیر دامان آلت سازی پنهان کرده است یا نه خلاصه آنکه تا علم حاصل نشده تفحص وتجسس جایز نیست واز همسایه ورفقای فاسق تفتیش فسق او را کردن روا نه بلی اگر کسی تفحص را نمود وبر آن معصیت معلوم شد در آنوقت نهی از آن لازمست گو اینکه خوب نکرده است که تجسس نموده ولازم نیست آنکه امر بمعروف ونهی از منکر میکند عادل باشد وخود هیچ معصیتی یا همان معصیت را نکند بلکه بر هر کس بر ترک معروفی یا فعل منکری مطلع شد بر او امر ونهی لازمست خواه خود آن شخص خوب باشد یا بد بلی اگر خود آن معصیت را بکند با آنکه عاصی وگناهکار خواهد بود واگر با وجود این از دیگری مطلع شود وامر ونهی نکند گناه کرده خواهد بود بلی کسیکه خود مرتکب معصیتی باشد ودیگران را از آن نهی کند خالی از خجالت وشرمساری در نزد حضرت باری نیست چنانکه در اخبار رسیده که وحی بحضرت عیسی علیه السلام رسید که اول نفس خود را پند ده اگر پند پذیر شدی آنوقت مردم را پند گوی واگر نه از من حیا وشرم کن ولکن ظاهر آنستکه اینقدر هست که امر بمعروف ونهی از منکر بقهر وغلبه وتسلط باشد اما اگر بعنوان پند وموعظه ونصیحت باشد دور نیست که شرط باشد که خود مرتکب آن معصیت نگردد [illegible] بر صدور آن معصیت از او مطلع نباشد چه اگر مردم او را مرتکب آن گناه دانند موعظه آن صلا فایده وثمری نمیبخشد ودانستیکه با وجود عدم اثر امر ونهی واجب نیست خلاصه اینکه امر بمعروف ونهی از منکر بدو وجه میشود یکی بقهر وتسلط مثل شکستن ساز وریختن از شراب وباز داشتن از زنا ولواط وامثال اینها وشرط این وجه عدالت وعدم صدور آن معصیت از امر ونهی کننده نیست ویکی دیگر بوعظ ونصیحت وترسانیدن از خدا وعذاب وظاهر آنستکه چون با وجود فسق آنشخص وارتکاب خود آن معصیت اثری بر نصیحت او مترتب نشود شرط باشد که مردم او را مرتکب آن معصیت ندانند وآنچه مذکور شد از برای هر کسیست که ملاحظه معصیتی را کند وبر آن مطلع شود اما شخصیکه خود را نصب میکند از برای اصلاح حال مردم وارشاد وهدایت ایشان وتبلیغ احکام شریعت ودر مسند نیابت حضرت سید المرسلین صلعم وائمه راشدین صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین می نشیند باید متصف بصفت تقوی وعدالت وورع وزهد باشد وعالم باحکام کتاب خدا واحادیث ائمه هدی بوده جامع شرایط حکم وفتوی باشد واشاره باین شخص فرموده است حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام در مصباح الشریعه که میفرماید هر که هوا وهوس خود را ترک نکرده از آفات نفس اماره وشهوات آن و[illegible] ولشکر شیطان از انهزم نساخته ودر پناه خدا وامان نگاهداری او داخل نشده صلاحیت امر بمعروف ونهی از منکر ندارد زیرا که هر که چنین نباشد هر قدر که امری از او امر الهیه را ظاهر سازد حجت بر خود او میشود ومردم بآن یقین باو نمیکنند خدا تعالی میفرماید آیا مردم را بنیکوئی امر میکنید وخود را فراموش مینمائید وخطاب باو میرسد که ای خیانتکار مخلوقات مرا نهی میکنی از آنچه خود بعمل میآوری وداخل آن گردیده وبدانکه از برای چنین شخصی یعنی کسیکه بنای امر بمعروف ونهی از منکر را میگذارد ودر صدد اصلاح حال مردم برآید سزاوار است که خوش خلق باشد وصاحب صبر وحلم وقوی النفس که از سخن مردم مضطرب واندوهناک نشود واگر در حق او چیزی گویند که لایق او نباشد متزلزل نگردد چه مردم همگی تابع هوا وهوس خود ودرپی استیفای لذات خودند پس اگر ایشانرا نهی کند بر ایشان شاق وگران میباشد وبا نچه زبان خود را در حق او میگشایند ونسبت باو سخنان ناشایسته که لایق شان او نیست وبسا باشد که در مقابل او گفتار یا کردار خلاف ادبی نسبت باو بعمل میاورند پس باید دلی قوی داشته باشد که اینها او را مضطرب نگرداند واز جاده در نرود وباید با مردم مهربان باشد وبا ایشان برفق ومدارا رفتار کند چه پند ونصیحت برفق وملایمت بهتر جا میکند وبیشتر تاثیر میکند وباید بیطمع از مردم باشد وقطع طمع وامید از ایشان نموده باشد چه کسیکه طمع بمال مردم دارد یا امید ستایش ومدح با ایشان دارد نمیتواند اصلاح حال مردم نماید وامر بمعروف ونهی از منکر کند گویند یکی از بزرگان گربه داشت وقصابی در جوار او دکانی داشت وآنشخص هر روز از قصاب بجهة گربه خود پاره گوشتی میگرفت روزی از آن قصاب معصیتی دید اول بخانه آمد وگربه را بیرون کرد وبعد از آن نزد او آمد

آمده و برادر آن معصیت منع نمود و نهی کرد و سخنان درشت با او گفت قصابکش دیگر گربه تو چیزی نخورد گفت تا گربه را بیرون نکردم طمع از تو بریدم و در
منع تو برنیامدم از حضرت رسول صلعم مرویست که صاحب امر بمعروف باید عالم باشد بحلال و حرام و از آنچه متعلق بنفس اوست و در آنچه امر و نهی مینماید فارغ
شده باشد و خیرخواه مردمان و مهربان با ایشان باشد و ایشان را بلطف و گفتار نیک و نحو نیکو بخواند و معرفت بتفاوت اخلاق مردم داشته باشد تا با هر کسی
بنوعیکه باید رفتار کند و بمکرهای نفس مکاره و کید شیطان بینا و دانا باشد و هر اذیتی از مردم بر او رسد بر آن صابر باشد و در صدد مکافات ایشان نباشد
و شکایت از ایشان نکند و حمیت و عصبیت بکار نبرد و از برای نفس غیظ ننماید نیت خود را از برای خدا خالص کند و استعانت و یاری از او جوید پس اگر
مردم نافرمانی او کنند و با او جفا نمایند صبر کند و اگر فرمان او برند و سخن او را قبول کنند شکرگذاری نماید و کار را بخدا واگذارد و بعیب خود
بینا باشد مخفی نماند که آنچه ذکر شد شرایط و آداب آن کسی بود که امر بمعروف و نهی از منکر مینماید و اما کسیرا که باید امر و نهی کرد شرط او در غالب آن است که
عاقل و بالغ باشد بلی در بعضی از منکرات این شرط نیست چه اگر کسی طفلی یا دیوانه را ببیند که شراب میخورد بر او واجبست که شراب را بریزد و او را منع کند
همچنین اگر دیوانه را ببیند که با دیوانه لواطه میکند یا با حیوانی جمع شده باید او را منع کند **فصل** چون وجوب امر بمعروف و نهی از منکر را دانستی و شرایط
آنرا شناختی بدانکه از برای آن چند مرتبه است اول انکار قلبی باین نحو که در دل منکر فاعل معصیت باشی و از آنچه او را دشمن داشته باشی و
این مرتبه مشروط بچهار شرط که گذشت نیست بلکه همین بدو شرط از آنها مشروطست یکی اینکه عالم باشد باینکه آنچه را مرتکب شده معصیت است و دیگر
آنکه آن شخصی که مرتکب منکر شده نادم و پشیمان نباشد دویم ارشاد و هدایت و شناسانیدن اینکه آنچه را کرده معصیت است چه بسیاری مردم از
راه جهل و نادانی مرتکب بعضی معاصی میگردند سیم اظهار نفرت و اکراه از آن شخص عاصی و کناره جوئی از او و ترک دوستی و آمیزش با او چهارم
بزبان منع کردن و انکار بر او نمودن و ابتدا بپند و نصیحت چنانچه مفید نشد بتهدید و ترسانیدن و اگر آن نیز اثر نکرد بدرشتی و سخنان زبر با او
گفتن و دشنام دادن باین نوع که ای نادان و ای جاهل و ای احمق و ای فاسق و امثال اینها پنجم بازداشتن او از معصیت بقهر و تسلط چون
شکستن آلات لهو و لعب و ریختن شراب و گرفتن مال مغصوب و بصاحب آن رد کردن و امثال اینها ششم بزدن از دست و پا بدون
آنکه منتهی شود بقتل و جراحت هفتم بشمشیر کشیدن و سلاح داشتن و کشتن و مجروح کردن و این مرتبه در نزد اکثر علمای ما موقوف باذن امام است
و از برای رعیت بدون اذن امام جایز نمیدانند ولکن سید مرتضی رحمه الله و جماعتی از برای کسیکه ممکن باشد و موجب فسادی نباشد تجویز کرده اند
اگرچه اذن امام در آن بخصوص نباشد **فصل** چون وجوب امر بمعروف و آداب و شرایط آنرا معلوم کردی بدانکه منکرات یعنی اعمال ناشایسته که شامل
حرام و مکروه هست بسیارست و آنچه در امثال این روزگار در میان مردم شایع شده و رسوم ایشان بر آنها جاری شده بیشمار و احصاء آنها بطریق
تفصیل ممکن نیست و مجمل آنها نیز بسیارست از آنجمله اعمالیست که غالب آنکه در مساجد میباشد مثل اخلال بواجبات نماز و بعضی افعال آن چون ترک طمأنینه
در رکوع و سجود و تاخیر نماز از وقت آن و نجاسات داخل مسجد نمودن و در آنجا سخن دنیا گفتن و خرید و فروش کردن و دیوانگان و اطفال
در آنجا بازی و غنا کردن در قرآن و غلط خواندن و حاضر شدن زنان و نظر کردن ایشان بمردان و نظر کردن مردان بایشان و داخل شدن
جنب و حایض در آن و غنا کردن موذنین در اذان و تعزیه خوانان و سایر خوانندگان و پیش از وقت اذان گفتن و حدیث دروغ در
موعظه یا تعزیه نقل کردن و فتوی دادن غیر اهل فتوی در وعظ و نقل حدیث ریا کردن و قصد خودنمائی کردن و امثال اینها و همه اینها افعال
ناشایسته است بعضی از آنها حرام و بعضی مکروهست و هر که بر حرام اینها مطلع شد نهی از آن مستحبست و از آنجمله اعمال ناشایسته است که بیشتر در بازارها
رو میدهد چون دروغ گفتن و پنهان کردن عیب متاع و قسم دروغ و نزاع کردن و فحش و دشنام و طعن و لعن و کم فروشی و معاملات فاسده و
داخل شدن در خرید و فروش برادر مومن خود و ربا خوردن و غیر اینها و از آنجمله افعال منکره ایست که در کوچها و شوارع میباشد چون نشستنها
در میان راه گذاردن و دکه و تختگاه ساختن که باعث تنگی راه شود و متصل بملک غیر کند و راه بر مردم تنگ کردن بگذاردن طبقهای اطعمه یا هیمه
و چارپا بستن و بار هیمه و خار و خس و نجاست بردن بنوعیکه مردم متاذی شوند مگر اینکه دیگر راهی نباشد و چارپا را زیاده از قدر طاقت بار
کردن و خون و سرگین در آنجا ریختن و خاکروبه و خاکستر و امثال آن افکندن و آب پاشیدن بنوعیکه موجب لغزیدن پا باشد و ناودان در
کوچهای تنگ گذاردن که ضرر آن بپیاده رسد و سگ گزنده بر در خانه که بر سر راه باشد بستن و امثال اینها و همچنین معاصیکه در حمامها و کاروان
سراها و محلها و مدرسها و رباطها و دفترخانها و غیر اینها اتفاق میشود از غیبت و اسراف و ریا و خودنمائی و کذب و سخن لغو و مثل اینها و همه اینها منکراتست
هر که مطلع شد باید در مقام دفع و منع آن برآید و اکثر اینها که ذکر شد از معاصی جزئیه است و اما گناهان عظیمه چون بدعت در دین و ظلم بر مسلمین و

قتل و زنا و لواط و شرب خمر و غنا و ساز و نظر بنامحرم و نماز در مکان غصبی و غسل در آب حرام و تصرف در مال وقف و غصب موقوفات و معاملات
باطله و جاهل بودن باصول دین و مسائل عبادات و غیر اینها بیحد و نهایت و احصای آنها ممکن نیست خصوصا در امثال این زمان پس اگر از برای مومن
دینداری میسر شود که بعضی از اینها را دفع کند از برای او جایز نیست که در خانه خود بنشیند و از مردم کناره جوید بلکه بر او واجبست که بیرون آید
دامن بر میان بندد و دین خدا را اعانت کند بلکه از برای هر مسلمی سزاوار آنست که ابتدا بخود کند و خود را باصلاح آورد و مواظبت بر طاعات نماید
و محرمات را ترک کند و بعد از آن باهل و اولاد و اقارب و خویشان خود پردازد و ایشان را ارشاد کند و از اعمال ناشایسته باز دارد و چون از
ایشان فارغ شد تعدی بهمسایگان و اهل محل خود کند و از ایشان باهل شهر خود و همچنین تا بهر جای از عالم که دستش برسد و چنانچه کسی با وجود
قدرت در یکی از اینها اهمال و مسامحه کند باید مستعد مواخذه پروردگار در روز حساب باشد **صفت ششم** دوری کردن از برادر مومن
و از او کناره گردن و خشم و قهر کردن و این نتیجه عداوت و کینه است یا بخل و از اعمال ذمیمه است حضرت رسول صلعم فرمودند هر دو نفر مسلمی که
از یکدیگر قهر کنند و از هم دوری جویند و سه روز چنین باشند و با هم صلح نکنند از دایره اسلام بیرون میروند و هر کدام که ابتدا بصلح و سخن گفتن
کند در روز قیامت زودتر داخل بهشت خواهد شد و نیز از آنحضرت مرویست که از برای مسلمان حلال نیست که زیاده از سه روز از برادر خود قهر
و دوری کند و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که هیچ دو مردی از روی قهر از یکدیگر جدا نمیشوند مگر اینکه یکی از آنها مستوجب
لعنت میگردد و بسا باشد که هر دو مستوجب شوند شخصی عرض کرد اینکه مظلومست چرا مستوجب میگردد فرمود بجهه اینکه او چرا برادر خود را بصلح
نمیخواند و ابتدا بکلام نمیکند از پدرم شنیدم که میفرمود هرگاه دو نفر با هم نزاع کنند و یکی از آنها قهر کند آنکه مظلومست باید نزد آن دیگری بیاید
و بگوید ای برادر تقصیر با منست و من ظلم کرده ام تا نزاع از میان ایشان برطرف شود بدرستیکه خدا حاکم عادلست و از ظالم حق مظلوم را میگیرد و حضرت
امام محمد باقر علیه السلام فرمودند که خدا رحمت کند کسیرا که الفت بیندازد میان دو نفر از دوستان ما ای گروه مومنین سعی کنید و با یکدیگر مهربانی
نمائید و اخبار باین مضامین بسیارست پس لازمست بر هر که طالب نجات در آخرت باشد که در این اخبار تامل کند و آنچه در ثواب اضداد آن از الفت
از دوستی و الفت با برادران رسیده ملاحظه نماید خود را از شر شیطان نگاهدارد و بجهه مطالب پوچ دنیویه پیوسته از گرد کدورت و رنجش یکدیگر
چون زنده در گور نباشد و اگر نزاعی فیمابین او و کسی واقع شود خود را بر آن بدارد که ابتدا بصلح و دیدن او کند تا بر شیطان و نفس اماره غالب
گردد و بدرجات رفیعه و ثوابهای اخرویه برسد و بدانکه هر که چون شیطان لعین دشمنی در کمین و چون نفس اماره بدخواهی همخوابه و قرین او باشد چون
وحشت که کدورت و رنجش و دشمنی با دیگران دارد چگونه از مکر و نیرنگ ایمن باشد و عدوی نیز چنگ فراغت یافته با برادران دینی راه دشمنی میپوید
فصل همچنانکه اشاره باشد ضد قهر و دوری از برادران مومن آشتی و الفت با ایشانست و این از اوصاف جمیله و اعمال فاضله است و ثواب
آن بیحد و نهایت و از حضرت رسالتماب مرویست که جبرئیل مرا خبر داد که خدای عزوجل فرشته بزمین فرو فرستاد آن فرشته میرفت تا بدر خانه
رسید که مردی ایستاده اذن دخول میطلبید فرشته گفت بصاحب این خانه چکار داری گفت برادر مسلمانی هست او را میخواهم ببینم و آمده ام فرشته
گفت کار دیگر بغیر این داری گفت نه پس آن فرشته گفت من فرستاده خدایم بسوی تو خدایتعالی ترا سلام میرساند و میگوید که بهشت از برای تو واجب شد
گفت خدای عزوجل میگوید که هر مسلمانیکه زیارت مسلمانی کند نه آنست که او را زیارت کرده بلکه مرا زیارت کرده است و ثواب او بر من بهشت
و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که چون مومن از منزل خود بیرون میآید که برادر خود را زیارت کند پس خدای عزوجل فرشته را براو
موکل میگرداند که بالی از بالهای خود را در زیر قدم او میافکند و بال دیگر را سایبان او میکند و چون بمنزل برادر مومن داخل شود خدایتعالی ندا
میفرماید که ای بنده تعظیم کننده حق من و پیروی کننده آثار پیغمبر من که تعظیم تو لازمست بر من از من سئوال کن تا بتو عطا نمایم و بخوان مرا
تا اجابت فرمایم ساکت شو تا بطلب حاجت ترا برآورم پس چون مراجعت کند آن فرشته مشایعت او کند و همچنان بال خود را سایبان او میسازد تا
بمنزل خود داخل شود بعد از آن خدایتعالی ندا میفرماید که بتحقیق واجب گردانیدم برای تو بهشت خود را و ترا اذن شفاعت دادم از برای بندگان
خود و نیز مرویست که هر مومنیکه از منزل خود برآید که زیارت برادر مومن خود کند و عارف بحق او باشد خدایتعالی هر قدمی حسنه از برای او
مینویسد و سیئه را محو میکند و درجه را بلند میگرداند و چون در خانه را بکوبد درهای آسمان برای او گشوده میشود و چون ملاقات کنند با هم
مصافحه کنند و دست بگردن یکدیگر کنند خدایتعالی متوجه ایشان گردد و بایشان بر ملائکه مباهات کند و فرماید نظر کنید باین دو
بنده من که زیارت یکدیگر کردند و در راه من با هم دوستی کردند بر من لازمست که ایشانرا از عذاب بخشم با آتش بعد از این پس چون بازگردد

بعد نفسها و قدمها و سخنهای او ملائکه مشایعت او کنند و او را از شداید دنیا و عذاب آخرت محافظت نمایند تا مثل آنشب از سال آینده پس اگر در اثنای آنسال بمیرد از حساب روز قیامت معاف باشد و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که هر که بدیدن برادر مؤمن خود برود خداتعالی میفرماید که مرا دیدن کردی و ثواب تو بر منست و راضی نمیشوم از برای تو ثوابی کمتر از بهشت و فرمود که زیارت برادر مؤمن از برای خدا بهتر است از آزاد کردن ده بنده مؤمن و هر که یک بنده مؤمن را آزاد کند هر عضوی از بدن او همان عضو او را از آتش محفوظ کردد و از حضرت پیغمبر مرویست که دو نفر که یکدیگر را ملاقات کنند مثل دو دستند که یکدیگر را میشویند هیچ دو نفر مؤمنی یکدیگر را ملاقات نمیکنند مگر اینکه بواسطه هر کدام خدا خیری بدیگری میرساند و اخبار باینمضمون از حد افزونست و سر در این تاکید در زیارت برادران مؤمن یکدیگر را آنست که ملاقات ایشان باعث دفع ناخوشی و عداوت و حصول الفت و محبت میکردد و این اعظم اسباب اصلاح امر دنیا و آخرتست چه حصول وحشت میان دو نفر موجب فرصت شیطان و شادی آنست و سبب کرفتگی خاطر و مشغول شدن دل و باز ماندن از اصلاح خود میشود و چون الفت و محبت در میان برادران دینی بوده باشد بسیاری از اسباب فراغت حاصل و کرفتگی خاطر زایل میشود از اینست که خداتعالی در مقام امتنان بر مؤمنین میفرماید لو انفقت ما فی الارض جمیعا ما الفت بین قلوبهم ولکن الله الف بینهم یعنی هرگاه تو آنچه در روی زمین است همه را صرف میکردی که الفت میان بندگان من بیندازی نمیتوانستی ولکن خدا الفت افکند میان ایشان و باینسبب امر شده است بسلام کردن بیکدیگر و مصافحه نمودن و معانقه کردن حضرت رسول صلعم فرمود که سزاوارترین بخدا و پیغمبر کسیست که ابتدا بسلام کند و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که بایکدیگر مصافحه کنید که مصافحه کردن کینه را از دلها میبرد و فرمود مصافحه کردن با مؤمن افضلست از مصافحه کردن با ملائکه و نیز مرویست که چون دو مؤمن بایکدیگر ملاقات کنند و مصافحه نمایند خداتعالی دست خود را در میان دستهای ایشان داخل میکند و با آنکه محبت برادر مؤمن خود بیشتر دارد مصافحه میکند و حضرت پیغمبر صلعم فرمود که چون یکی از شما برادر خود را ملاقات کند بر او سلام کند و با او مصافحه کند و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که چون دو مؤمن بایکدیگر معانقه کنند و دست در کردن یکدیگر کنند رحمت الهی ایشان را فرو میکیرد و چون همدیگر را در آغوش کشند و از آن جز رضای الهی نخواهند و منظورشان غرضی از اغراض دنیویه نباشد از جانب رب العزة بایشان خطاب رسد که گناهان شما آمرزیده شد عملها را از سر کیرید و باینسبب است امر بمهمانی کردن و عیادت مریض و تشییع جنازه و تعزیت اهل مصیبت و امثال اینها شده و ازین اخبار مستفاد میشود که اهتمام حضرت باری بالفت و دوستی میان بندگان تا چه قدر است و از برای حفظ اینصفت چه سنتهای سنیه قرار داده و چه قاعدها وضع فرموده و در این زمان اکثر این سنتها متروک و فراموش شده و طریقه جاهلیت در میان مردم شیوع یافته از آثار نبوت بجز رسمی و از طریقه شریعت بجز اسمی نمانده شیطان صفتان چند بهم رسیده اند که بجهة پیشرفت غرضهای فاسده دو روزه دنیا تخم نفاق و عداوت میان بندگان خدا میافکنند و آنچه را که پروردگار ایشان اینهمه اهتمام دارد پشت پا میزنند و بدیدن یکدیگر نمیروند مگر از روی ریا و نفاق و مبنی بر اغراض فاسده و مؤمن را پرسش نمیکنند مگر از راه فساد و فتنهای باطله سلام را یکی از علامات پستی میشمرند و از هر کسی توقع سلام کنند و مصافحه را شیمه ابلهان میدانند

حافظ کر مسلمانی اینست که حافظ دارد   آه اگر از پی امروز بود فردائی

صفت هشتم قطع رحم و سبب آن یا عداوت یا بخل و حسد است و باجماع علما از جمله محرمات عظیمه و گناهان شدیده است موجب عذاب آخرت و بلای دنیا است و از اخبار مستفاد میشود و بتجربه ثابت است که قطع رحم باعث فقر و پریشانی و کوتاهی عمر میشود و باینسبب است که هر خانواده که در آن نفاق و شقاق میان ایشان حاصل شد و خویشان بایکدیگر بنای نزاع و ناخوشی کذارند همکی بفقر و فاقه مبتلا و در اندک وقتی سلسله ایشان از هم پاشیده و زندگی ایشان بسر میاید و در مذمت قطع رحم همینقدر بس است که قاطع رحم را خداوند عالم در قرآن مجید لعن فرموده میفرماید والذین ینقضون عهد الله من بعد میثاقه ویقطعون ما امر الله به ان یوصل ویفسدون فی الارض اولئک لهم اللعنة ولهم سوء الدار یعنی کسانیکه عهد خدا را میشکنند بعد از پیمان کردن آن و قطع میکنند آنچه را که خدا امر بوصل آن کرده که رحم باشد و در زمین فساد میکنند ایشانند که از برای ایشانست لعنت و بدی عاقبت و از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که دشمن ترین اعمال بسوی خدا شرک بخداست و بعد از آن قطع رحم و فرمود قطع مکن رحم را اگر چه او ترا قطع کند و فرمود که خدا فرمود من خداوند رحمن هستم و از رحمت و آنرا از اسم خود مشتق کرده ام هر که صله آنرا بجا آورد من هم صله او را بجا میآورم و هر که آنرا قطع کند من هم او را قطع میکنم و حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در خطبه فرمود که پناه میکیرم بخدا از کناهانی که

تعجیل میکند نابود کردن صاحب خود عبدالله بن الکوا عرض کرد یا امیرالمؤمنین آیا کناهی هست که در فنای آدمی تعجیل کند فرمود بلی قطع رحم بدرستیکه اهل خانواده باهم اجتماع میکنند و دوستی مینمایند و مواسات و نیکوئی بایکدیگر میکنند و ایشان اهل فسق و فجورند و بجهة دوستی و نیکوئی باهم خدا روزی ایشانرا وسیع میکرداند و اهل یکخانواده از هم دوری میکنند و قطع رحم مینمایند و ایشانرا محروم میسازند و حال آنکه از اهل تقوی و پرهیزکاری هستند و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که در کتاب حضرت امیرالمؤمنین نوشته بود که سه خصلت است که صاحب آنها نمیرد تا وبال آنهارا ببیند سرکشی و قطع رحم و قسم دروغ و ثواب هیچ طاعتی زودتر از صله رحم بصاحب آن نمیرسد بدرستیکه قسم دروغ طایفه از اهل معصیت میباشند و باهم نیکوئی میکنند اموال ایشان زیاد میشود بدرستیکه قسم دروغ خانهای آباد را ویران میسازد و از اهلش خالی میکند و حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمودند که بپرهیزید از حالقه که مردمانرا میمیراند شخصی عرض کرد که حالقه چیست فرمود قطع رحم حضرت امیرمؤمنان علیه السلام ببعضی از کماشتکان خود در یکی از ولایات نوشتند که امر کن خویشانرا که بدیدن هم روند و لکن همسایکی باهم نکنند چه همسایه باعث حسد و بغض و قطع رحم میکردد و این امریست مشاهد همچنانکه در اکثر اهل روزکار می بینیم که چون خویشان از هم دورتر باشند دوستی ایشان بایکدیگر بیشتر و شوق ایشان بهم افزونتر است از ینجهة مشهور که دوری و دوستی   و چون مذمت قطع رحم را دانستی   بدانکه ضد آن که صله رحم باشد باتفاق جمیع علمای شیعه واجب و کتاب و سنت بآن ناطقست و افضل طاعات و اعظم قربات خداتعالی جل شانه میفرماید فاعبدوا الله ولا تشرکوا به شیئا و بالوالدین احسانا و بذی القربی بندگی کنید خدارا و هیچ چیز را شریک او مسازید از برای او و قرار دهید نسبت بوالدین و خویشان احسان و نیکی بجا آورید و میفرماید که واتقوا الله الذی تسائلون به والارحام بپرهیزید از خدا که از حقوق او و حقوق ارحام در مقام سؤال باز داشته خواهند شد جناب رسالتماب فرمودند که وصیت میکنم حاضرین امت خود را و غائبین ایشانرا و کسانیکه در پشت پدران و رحم مادران هستند تا روز قیامت که صله رحم را بجا میآورند اگر چه در میان ایشان یکساله راه باشد بدرستیکه این جزء دینست و فرمود هر که خوشنود شده باشد که اجل او تاخیر شود و روزی او زیاد شود باید صله ارحام بجا آورد و نیز فرمودند که قومیکه خوب نمیباشند و از اهل معصیت میباشند و لکن صله رحم بجا میآورند باینسبب مالهای ایشان زیاد میشود و عمرهای ایشان طولانی میشود پس اگر خوب باشند چگونه خواهند بود و در حدیثی دیگر فرمود بدرستیکه خانواده از اهل فسق و فجور میباشند و بسبب صله رحم مالهای ایشان بسیار و عدد ایشان زیاد میکردد و فرمود که ثواب صدقه ده مقابلست و ثواب قرض هجده مقابل و ثواب احسان ببرادران دینی بیست مقابل و ثواب احسان باخویشان بیست و چهار مقابلست و نیز فرمود هر که خواهد که خدا عمر او را زیاد کرداند و روزی او را وسیع کرداند باید صله رحم بجا آورد و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که صله ارحام خلق را نیکو میکرداند و دست را کشاده میکند و روزی را وسعت میدهد و اجل را بتاخیر میافکند و در حدیثی دیکر از آنسرور منقولست که صله ارحام اعمال را پاکیزه میکند و اموال را زیاد میکند و بلاها را دفع میکند و اجل را بتاخیر میافکند و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که صله رحم حساب روز قیامت را آسان میکند و صله رحمیست که عمر را طولانی میکند و از بدیها آدمی را محافظت میکند و فرمود که صله رحم و نیکی باهمسایکان خانها را آباد میکند و عمرها را زیاد میکند و نیز از آنحضرت منقولست که نمیدانم چیزی را که عمر را زیاد میکند مگر صله رحم حتی اینکه میشود که از عمر کسی سه سال باقی مانده باشد و صله رحم بجا میآورد و خدا عمر او را سی سال زیاد میکند و سی و سه سال بکرداند و میشود که از عمر کسی سی و سه سال باقی مانده باشد و قطع صله رحم نماید خدا سی سال عمر او را کم کند و سه سال بکرداند و اخبار باینمضمون بسیار و علاوه بر آنچه از اخبار متواتره مستفاد میشود بتجربه و معاینه ثابتست که صله رحم باعث زیادتی عمر و وسعت رزق و جمعیت احوال میکردد و ظاهر آنستکه زیاده بر ثواب آخرت و فواید دنیویه هیچ عملی از اعمال خیر بصله ارحام نرسد و اثر هیچ طاعتی زودتر از او بظهور نرسد

فائده   چون وجوب صله رحم را شناختی و فواید آنرا دانستی و ضرر قطع رحم را معلوم کردی بدانکه مراد از رحم که صله آن واجب و قطع آن حرامست هر خویش نسبی است که بخویشی معروف باشد اگرچه نسبت بسیار دور داشته باشد از جمله ارحام اوست و صله آن واجبست و قطع رحمیکه حرامست اینست که ایذا باو برسانی بگفتار یا کردار یا با او رفتار ناشایست کنی یا سخن ناخوش بگفتی باو کوئی که دل شکسته کردد یا او را احتیاجی ضروری باشد که بسد آن محتاج باشد از خوراکی یا لباسی یا نحو آن و تو قدرت بر دفع احتیاج او داشته باشی و زیاده تر از قدر ضرورت خود را متمکن باشی و از او مضایقه کنی یا ظالمی نسبت باو ظلمی کند و تو توانی آنرا دفع کنی و کوتاهی نمائی و از راه کینه و حسد از او کناره کنی و دوری جوئی و بدون عذر مسموع در وقت مرض عیادت او نکنی و چون از سفر آید بدیدن او نروی و

در عقوق والدین

وچون او را مصیبتی روی دهد تعزیه او حاضر نشوی و امثال اینها و جمیع اینها قطع رحمست و صله رحم ضد اینها است که خود را از سخن درشت و کردار زشت نسبت باو نگاهداری و او را بمال و دست و زبان و ابرو اعانت کنی و با او آمد و شد نمائی و از و احوال پرسش نمائی صفت بیست و هشتم
عقوق والدینست و آن اشد انواع قطع رحم و از گناهان کبیره است و بیچاره کسیکه عاق پدر یا مادر باشد نه در دنیا خیری می بیند و نه در آخرت
و نه از عمر خود بر میخورد و نه از ثمرت یک لقمه بانی خوش از گلوی او فرو میرود و بیچشم بتابی کوارا بکام او نمیرسد و جمیع آیات و اخباریکه در ذم قطع
رحم وارد شده بمذمت آن دلالت میکند و آیات و اخبار بیشمار بخصوص آن وارد شده و حقتعالی و تقدس میفرماید و قضی ربک الا تعبدوا الا ایاه
و بالوالدین احسانا اما یبلغن عندک الکبر احدهما او کلاهما فلا تقل لهما اف و لا تنهرهما و قل لهما قولا کریما خلاصه اینکه حکم فرمود پروردکار اینکه جز او را
پرستش مکن و بندگی نمای و نسبت بپدر و مادر احسان و نیکی بجا آور و چنانچه یکی از آنها یا هر دو در نزد تو بپیری رسند اف بر روی ایشان مگوی
و چنانچه از تو چیزی خواهش نمایند ایشان را زجر مکن و با ایشان سخن شایسته گوی و از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که زنهار حذر کنید از عقوق پدر و مادر
بدرستیکه بوی بهشت از هزار ساله راه شنیده میشود و با وجود این نمیشنود او را کسیکه عاق باشد و نه کسیکه قطع رحم کرده باشد و نه پیر زناکار و نه کسیکه
از راه تکبر جامه خود را بکشد و فرمود هر که صبح کند در حالیکه پدر و مادر بر او غضبناک باشند داخل صبح میشود در حالیکه دو در از جهنم بر روی او
گشوده است حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمود هر که از روی خشم نگاه بپدر و مادر کند در حالتیکه پدر و مادر بر او ظلم کنند خدا هیچ
نماز او را قبول نمیکند و فرمود چون روز قیامت شود پرده از پردهای بهشت برداشته شود و بوی آن از پانصد ساله راه هر که را مشامی باشد بوی
بهشت رسد مگر یکطایفه عرض شد که آن کیست فرمود عاق والدین و فرمود که اگر پست تر از اف گفتن بر روی پدر و مادر چیزی میبود خدا از آن
نهی میفرمود و ادنای مرتبه عقوق اف گفتن بر روی ایشانست و از جمله عقوقست تیز بر روی ایشان نظر کردن شخصی از حضرت امام موسی سلام الله
علیه سئوال کرد که چگونه است اگر کسی یکی از فرزندانخود گوید پدر و مادرم فدایتو باد آیا ثوابی دارد یا نه فرمود چنین می بینم که اگر پدر و مادر او
زنده باشند این از عقوق باشد و اگر مرده باشند باکی نیست و اخبار در ذم عقوق والدین بسیار بلکه باتفاق علما از گناهان کبیره است و با وجود
اختلاف ایشان در عدد گناهان کبیره هیچیک خلاف در کبیره بودن آن نکرده اند و اکثر اخباریکه در بیان کبایر وارد شده است متضمن عقوق
والدینست و در بعضی از اخبار قدسیه وارد است که پادشاه عالم فرمود بعزت و جلال و بلندی شان خود م قسم که اگر عاق والدین عبادت
جمیع پیغمبران بکند از و قبول نمیکنم و اول چیزیکه در لوح محفوظ نوشته شد این بود که منم خدائیکه بجز من خدائی نیست هر که پدر و مادر از و راضی باشند
من نیز از و راضی هستم و هر که پدر و مادر بر او خشمناک باشند من نیز بر او خشمناکم و حضرت پیغمبر صلعم فرمود که جمیع مسلمین در روز قیامت مرا خواهند دید
مگر عاق والدین و شرابخوار و کسیکه نام مرا بشنود و بر من صلوات نفرستد و همین قدر از برای عاق والدین کافیست که پیغمبر خدا بر او نفرین کرده
فرمود هر که پدر و مادر یا یکی از آنها را دراک کند و او را از خود راضی نکرد آمرزیده مباد و جبرئیل بر نفرین آنحضرت آمین گفت در اسرائیلیات
رسیده است که خدایتعالی بحضرت موسی وحی فرمود که هر که با والدین خود نیکوئی کند و با من عقوق نماید او را نیکوکار مینویسم و هر که با من نیکی کند
و عاق والدین باشد او را عاق میکنم و در اخبار بسیار وارد و تجربه عیان و ثابتست که هر که بدی با پدر و مادر یا یکی از آنها نماید عمر او کوتاه و زندگانی او
تلخی میگذرد و فقر و پریشانی باو هجوم میآورد و سکرات مرگ بر او شدید میگردد و جان کندن بر او دشوار میشود و همچنین از اخبار و آثار و تجربه
روزگار مستفاد است که نفرین پدر بر فرزند بدرجه استجابت میرسد پس هان و هان ای برادر باهوش باش و بر جان خود رحم کن و از تیغ عقوق پدر و مادر
حذر نمای و یاد آور طول تصدیع و زحمت ایشان را در پرورش تو و بخاطر آور شبهائی که ایشان را از برای آنچه اینکه ترا خواب کنند و گرسنگیهای ایشان را تا ترا سیر
کنند سالهای دراز ترا در آغوش مهربانی کشیده اند و بشیره جان ترا پرورده اند و تن و جان خود را در راه تو صرف نموده اند زهی بیمروتی و بی
انصافی که همه آنها را فراموش کنی سعدی جوانی سر از رای مادر بتافت دل دردمندش در آذر بتافت چو بیچاره شد پیشش آورد مهد
که ای سست مهر فراموش عهد نه در مهد نیروی حالت نبود مگس راندن از خود مجالت نبود توانی کز آن یک مگس رنجه که امروز سالار
سر پنجه و بدانکه عقوق پدر و مادر عبارتست از خشم آوردن و شکستن دل و آزردن خاطر ایشان و بهر نوع که دل آزرده شوند عقوق حاصل
میشود و آدمی مستحق عذاب الهی و بلای غیر متناهی میگردد خواه بزدن باشد یا بدشنام دادن یا بصدا با ایشان بلند کردن یا تیز در ایشان نگریستن
یا از ایشان رو گردانیدن و بی اعتنائی یا نافرمانی ایشان کردن در امریکه اطاعت ایشان لازمست چنانچه مذکور خواهد شد و مخفی نماند که
ضد عقوق بر بوالدین و احسان با ایشانست و آن از اشرف سعادات و افضل قرباتست و در آیات بسیار و اخبار بیشمار امر و ترغیب باو شده

و حضرت آفریدگار میفرماید و اخفض لهما جناح الذل من الرحمة و قل رب ارحمهما کما ربیانی صغیرا خلاصه معنی آنکه تذلل و انکسار در نزد ایشان و فروتنی
و خاکساری کن و بگو بار پروردگارا پدر و مادر مرا رحمت کن همچنانکه در حالت طفولیت و خوردی مرا پروریدند و باز میفرماید و اعبدوا الله
و لا تشرکوا به شیئا و بالوالدین احسانا یعنی خدا را بندگی کنید و چیزی را شریک او مگردانید و نسبت بپدر و مادر احسان و نیکوئی کنید و حضرت
رسول صلعم فرمود که نیکوئی با پدر و مادر افضلست از نماز و روزه و حج و عمره و جهاد در راه خدا مرویست که مردی بنزد آنسرور آمد عرض کرد
یا رسول الله مرا وصیتی فرما فرمود شرک بخدا میاور اگر چه ترا باتش بسوزانند و عذاب کنند که باید دل تو مطمئن بایمان باشد و پدر و مادر
خود را اطاعت کن و نیکوئی با ایشان کن خواه زنده باشند و خواه مرده و اگر ترا امر کنند که دست از اهل و مال خود بردار بس چنان کن و دیگری
بنزد آنحضرت آمد و از نیکوئی با پدر و مادر سئوال کرد سه دفعه فرمود نیکوئی کن با مادر خود و سه دفعه فرمود نیکوئی کن با پدر خود ابتدا
مادر را فرمود و بعد از آن پدر را جوانی بخدمت آنسرور آمده عرض کرد من مردی جوان هستم و دوست دارم که در راه خدا جهاد کنم و مادر
دارم که از آن اکراه دارد فرمود برگرد و نزد مادر خود باش بخدائیکه مرا بحق برانگیخته است که آرام گرفتن مادر تو بتو در یکشب بهتر است از یکسال
جهاد در راه خدا و حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمود افضل اعمال نماز در وقتست و نیکوئی با والدین و جهاد در راه خدا مردی بآنحضرت
عرض کرد که پدر من بسیار پیر شده است و ضعف باو مستولی شده هر گاه اراده قضاء حاجت داشته باشد ما او را بر داریم فرمود بلی اگر توانی چنان
کن و بدست خود لقمه بدهان او بگذار که فردا سپر تو خواهد آمد شخصی بآنحضرت عرض کرد که پدر و مادری دارم که مخالف مذهب حقند حضرت فرمود
با ایشان نیکوئی کن همچنانکه با پدر و مادریکه از دوستان باشند نیکوئی میکنی شخصی بخدمت حضرت امام رضا سلام الله علیه عرض کرد که
من دعا به پدر و مادر خود کنم هر گاه مذهب حق را نداشته باشند فرمود دعا کن با ایشان و تصدق از جانب ایشان کن و اگر زنده باشند با ایشان
مدارا کن و از حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه مرویست که سه چیز است که خداوند عالم جل شانه از برای احدی رخصت در ترک آن قرار نداده
رد امانت بر فاجر و وفا بعهد از برای بر و فاجر و نیکوئی بوالدین خواه بر باشند خواه فاجر و حضرت صادق علیه السلام فرمود که چه باز
میدارد مردی از شما را که نیکوئی کند با والدین خود خواه زنده باشند و خواه مرده که نماز از برای ایشان کند و تصدق از جانب ایشان بدهد
و حج بجهه ایشان بجا آورد و روزه از برای ایشان بگیرد تا ثواب آنچه کرده است از ایشان باشد و مثل آن ثواب نیز از برای او باشد و از جهت
خدایتعالی چیز بسیار از برای او زیاد کند و اخبار در این خصوص از حد متجاوز و بیان آن در کتابها عاجز است پس هر مؤمنی سزاوار است که نهایت
اهتمام در اکرام والدین و تعظیم و احترام ایشان بجا آورد و کوتاهی و تقصیر در خدمت ایشان نکند و با ایشان بنیکوئی رفتار کند و اگر چیزی
ضرور داشته باشند صبر نکند تا آنها طلب کنند بلکه پیش از اظهار با ایشان بدهد همچنانکه در اخبار وارد شده است و اگر با ایشان درشتی
کنند اف بر روی ایشان نگوید و اگر او را بزنند عبوس نکند بلکه بگوید خدا شما را بیامرزد و تند با ایشان نگاه نکند و صدا بالای صدای ایشان
بلند نکند و دست خود را بالای دست ایشان نگذارد و در پیش روی ایشان راه نرود و همه اینها در حدیث صحیح از حضرت امام جعفر الصادق
علیه السلام مرویست بلکه مهما امکن در نزد ایشان ننشیند و هر چند در ذلت و خاکساری و تواضع و فروتنی ایشان مبالغه کند اجر او بیشتر و
فایده دنیویه و اخرویه آن بیشتر است و بالجمله فرمانبرداری ایشان و طلب خوشنودی ایشان واجبست گر در امر فعل حرامی یا ترک واجبی
که خلافی میان علما نیست که اطاعت والدین در آنها واجب نیست و در واجبات کفائیه خلاف و مذهب جمعی از علما آنستکه فعل آنها بدون
رضای والدین جایز نیست و بعضی دیگر مستحب میدانند و اذن والدین را در آن و اما در غیر واجبات از افعال مباحه و مستحبه پس اگر در ترک
آنها ضرری معتدبه نباشد ظاهر آنست که خلافی در میان علما در وجوب اطاعت والدین نباشد و هر گاه والدین یا یکی از آنها امر بترک آن
کنند مخالفت در آن حرامست و اگر در آن ضرری باشد بعضی از علما اطاعت در آن را واجب میدانند و اطلاق کلام بعضی دیگر دلالت
بر وجوب فرمانبرداری و حرمت مخالفت ایشان در مباحات و مستحبات میکند و از کلام والد ماجد حقیر رحمه الله در جامع السعادات نیز چنین
مستفاد میشود و ترجمه کلام ایشانست که بالجمله اطاعت والدین و طلب رضای ایشان واجبست پس از برای فرزند جایز نیست که
مرتکب هیچیک از افعال مباحات و مستحبات شود بدون اذن ایشان بعد از آن میفرمایند و از جهت که فتوای علما اینست که جایز نیست
سفر کردن از برای تحصیل علم مگر باذن ایشان مگر از برای تحصیل علمیکه واجب عینی باشد چون تحصیل مسائل نماز و روزه و اصول دین
اگر در شهریکه هست کسی نباشد که آنها را تعلیم او کند و اگر در آنشهر کسی باشد مسافرت جایز نیست و آنچه را که فرموده اند مطابق آنستکه از

آیات و اخبار مستفاد میشود پس باید سعی نمود که فعلیکه مخالف خواهش ایشان باشد از آدمی سر نزند مرویست که مردی از یمن بخدمت برگزیده
ذو المنن آمد که در خدمت آنحضرت جهاد کند حضرت فرمود برگرد و اذن از پدر و مادر خود طلب کن اگر اذن دادند جهاد کن و الا با ایشان نیکوئی
کن باز . . . . یکه این بهتر است از همه چیزها یکه خدا بآن امر فرموده است بعد از توحید و دیگری بجهة جهاد بخدمت آن برگزیده رب عباد
آمد حضرت فرمود آیا مادر داری عرض کرد بلی فرمود برو ملازم او باش بدرستیکه بهشت در زیر قدم اوست و ظاهر از اخبار و آثار مستفاد میشود
و بتجربات انستکه همچنانکه تحصیل رضای والدین اعظم وسایل نجات در آخرتست همچنین وسیله ایست از برای طلب طول عمر و جمعیت احوال و انتظام
امر معاش در دنیا نیز بهتر از احسان با ایشان نیست و بدانکه حکم هر یک از والدین مثل حکم هر دو است و فرقی ندارد بلی تاکید در مراعات
جانب مادر بیشتر و آنچه از اخبار و آثار مستفاد میشود حق او افزونتر است و هر گاه پدر یا مادر را بترک واجبی یا فعل حرامی کنند هر چند اطاعت
ایشان واجب نیست اما تا تواند با ایشان مدارا کند و برفق و التماس رای ایشانرا منحرف سازد و اگر ممکن نشود تا تواند نوعی کند که بی اطلاع
ایشان حق را بجا آورد و هر گاه که پدر و مادر هر دو باشد و مخالف میان ایشان در امری واقع شود که فرزند هر گاه خواهد یکی را راضی کند
دیگری شکسته خاطر گردد باید سعی کند در اتفاق ایشان و اصلاح میان آنها بهر طریقیکه ممکن باشد اگر چه باید واسطه برانگیزد یا مجتهد عرض کند
که ایشانرا طلبد و موعظه و نصیحت کند مخفی نماند که حق برادر بزرگتر بر کوچکتر نیز عظیم و بر اهل ایمان لازم و اطاعت او را اهمال کن از دست
ندادن او ولیت حضرت پیغمبر صلعم فرمود حق برادر بزرگ بر کوچک مثل حق پدر است بر فرزند فصل بدانکه همچنانکه از برای پدر و مادر
خویشان و منسوبان حقیست همچنین از برای همسایگان نیز از جانب پروردگار حقی ثابتست که آنرا حق جوار گویند و آن نزدیک بحق خویشان است
و لهذا برای همسایگان علاوه بر حق برادری حقوق دیگریست که هر که کوتاهی کند گناه کرده خواهد بود حضرت رسول صلعم فرمود که همسایگان
سه طایفه اند همسایه ایست که او را یک حقست و همسایه ایست که او را دو حقست و همسایه ایست که او را سه حقست پس آنکه سه حق دارد همسایه ایست که
مسلمان باشد و خویش باشد او را حق همسایگی و حق اسلام و حق خویشیست و آنکه دو حق دارد همسایه ایست که مسلمان باشد و خویش نباشد از برای
او حق همسایگیست و حق برادری که حق اسلامست و آنکه یک حق دارد همسایه ایست که کافر باشد همین او را حق همسایگیست و نیز از آنحضرت مرویست
که نیکو همسایگی کن با همسایگان تا مسلمان باشی و در حدیثی دیگر از آنسرور مرویست که هر که ایمان بخدا و روز قیامت دارد باید با همسایه خود
اکرام کند روزی بآنحضرت عرض شد که فلان زن روزها روزه میگیرد و شبها بعبادت میگذراند و لکن همسایگان خود را اذیت میرساند فرمود
او از اهل جهنمست و از حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که حضرت رسول صلعم نوشت میان مهاجر و انصار و هر که ملحق بایشان است
از اهل یثرب که همسایه آدمی مثل نفس اوست که باید ضرر باو نرساند و حرمت همسایه بر همسایه مثل حرمت مادر است نقل است که حضرت امام جعفر الصادق
علیه السلام فرموده که نیکوئی با همسایگان باعث زیادتی عمر و آبادی دیار میگردد و فرمود که از ما نیست کسیکه نیکوئی با همسایه نکند و فرمود که
حضرت پیغمبر صلعم فرموده است ایمان بمن نیاورده است هر که سیر بخوابد و همسایه او گرسنه باشد منقولست که چون بعد از جدائی یوسف از
یعقوب بن یامین نیز از او جدا افتاد فریاد برکشید که پروردگارا مرا رحم نمیکنی که چشم مرا گرفتی و مرا نابینا کردی و پسر مرا نیز گرفتی خدا وحی باو
فرستاد که چرا در فلان روز گوسفند کشتی و کباب کردی و خوردی و فلان شخص در همسایگی تو روزه بود و باو چیزی ندادی بعد از آن هر صبح
و شام منادی یعقوب ندا میکرد از منزل یعقوب تا یکفرسخ راه که هر که خواهد نهار کند یا شام خواهد خورد بمنزل یعقوب حاضر گردد و مرویست
که در روز قیامت همسایه فقیر چنگ زند در دامن همسایه غنی و گوید پروردگارا از او بپرس که چرا در بر روی من بست و احسانخود را از من
منع نمود و چنان نداینکه حق همسایه همینست که او را اذیت نرساند چه این تخصیص بهمسایه ندارد بلکه این حقیقت که از برای همه کس ثابت است
بلکه باید علاوه بر این با او مهربانی و ملاطفت سلوک کرده احسانخود را از او دریغ نداشت و آنچه با آن محتاج باشد و توانا مالک باشی از او مضایقه نکنی و
او را مانند شریک در مال خود بدانی و بر او سلام کنی و از مخفیات احوال او که میخواهد پوشیده باشد تفتیش نکنی و در مرض او را عیادت کنی و در مصیبت
بتعزیت او حاضر شوی و در عزا با او همراهی کنی و در شادی تهنیت او نمائی و اگر عیبی از او مطلع شوی بپوشانی و اگر از او خطائی سر زند عفو کنی
و اگر خواهد بر دیوار خانه تو چیزی گذارد مانع نشوی و اگر خواهد ناودانی بفضای خانه تو بگذارد مضایقه نکنی و اگر خاک و یا برف در خانه تو ریزد منع نفرمائی و از
اسباب خانه چون دیگ و ظرف و تبر و تیشه و نمک و آتش و امثال اینها آنچه خواهد دریغ نداری و اگر خواهد از راهیکه مختص تست آمد و شد نماید بر او
تنگ نگیری و چشم خود را از اهل و عیال او نگاهداری و چون در خانه نباشد غافل از خانه او نشوی و با اولاد او لطف و مهربانی کنی و با آنچه مصلحت دین

در حقوق همسایگان

و دنیای او باشد او را ارشاد نمائی و اگر از تو یاری خواهد او را یاری کنی و اگر قرض طلبد باو قرض دهی و بنای خانه خود را بدون اذن او بر او بلند نگردانی
که هوا بخانه او را حبس کند و چون از اطعمه لذیذه بخانه آوری از برای او نیز بفرستی و اگر نفرستی پنهان کنی تا اطفال او مطلع نشوند و خواهش داشته باشند
و شوانند و امثال اینها مخفی نماند که در شناختن همسایگی رجوع بعرف میشود یعنی هر کرا متعارف باشد که همسایه گویند این حقوق از برای او ثابتست
و از بعضی اخبار مستفاد میشود که از چهار طرف خانه تا چهل خانه همسایه هستند صفت هفتم عیب جوئی مردم کردن و در صدد تجسس عیوب ایشان
بودنست و این از علامات خباثت نفس و عیبناک بودن صاحب آنست چه هر عیب داری طالب اظهار عیوب مردمست بلکه هر که در آیات و اخبار ائمه
اطهار تتبع داشته باشد برا و معلوم میشود که هر که در صدد عیب جوئی مردم و رسوا کردن ایشانست خبیث ترین افراد انسان و رذل ترین ایشان است
خداوند جل شانه میفرماید ان الذین یحبون ان تشیع الفاحشة فی الذین آمنوا لهم عذاب الیم بدرستیکه کسانیکه دوست دارند اعمال ناشایسته از مؤمنین
ظاهر گردد از برای ایشان آماده است عذاب در دناک از حضرت پیغمبر صلعم منقولست که هر که ظاهر کند عمل ناشایسته کسیرا مثل آنستکه خود بجا آورده باشد
و هر که سرزنش کند مؤمنیرا بچیزی نمیرد تا خود بآن مبتلا گردد شعر کسی کو با کسی بد ساز گردد بدو روزی همان بد باز گردد روزی آنسرور بر منبر
آمد و بصدای بسیار بلند که زنان در خانهای خود میشنیدند فرمود یا معشر من اسلم بلسانه و لم یسلم بقلبه ای گروهیکه بزبان ایمان آورده اید و دل شما از ایمان
خالیست تجسس لغزشها و عیوب مسلمین را مکنید بدرستیکه هر که در صدد عیبجوئی مسلمانان باشد خدا عیبجوئی او را میکند و هر که خدا عیب جوئی او را کند
او را رسوا میگرداند و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که نزدیکترین حالات بنده بکفر آنست که با مردی در دین برادر باشد و بدیها و لغزشها
او را شماره و نگاهدارد که روزی او را باینها سرزنش نماید و احمق کسیکه خود بهزار عیب آلوده و سر تا پای او را معصیت فرو گرفته و خود از آن چشم
میپوشد و زبان بعیوب دیگران میگشاید و اگر هیچ عیبی از برای او نباشد بجز همین صفت عیبجوئی . لا ترین معایب و از خباثت باطن او مردم را
خبر میدهد پس باید اول عیب خود را دید و بعد از آن چشم بدیگران گشود حضرت باقر علیه السلام فرمود که همینقدر کافیست در عیب آدمی
که از خود کور باشد و بمردم بینا باشد یا سرزنش کند دیگریرا بچیزیکه خود نمیتواند ترک آنرا کرد مخفی نماند که ضد صفت خبیثه عیب پوشی
کردن و پرده بر بدیهای مردم افکندنست و ثواب بسیار و فضیلت آن خارج از حد شمار است صاحب مسند رسالت و شافع روز قیامت
میفرماید که هر که پرده بپوشد بر عیب مسلمانی خدا تعالی بپوشاند عیوب او را در دنیا و آخرت و فرمود هیچ بنده عیب بنده دیگر را نپوشاند
مگر اینکه خدا تعالی در روز قیامت عیب او را بپوشاند بلی مثنوی ستر کن تا بر تو ستاری کنند تا نبینی ایمنی بر خود مخند و نیز فرموده است
که هیچ فردی نمی بیند امر ناشایستی از برادر مسلم خود پس آنرا بپوشاند مگر اینکه داخل بهشت میگردد و همینقدر در شرافت پرده پوشی کافیست
که یکی از صفات خداوند کار ستاریست و از شدت اهتمام الهی در ستر بدیهای بندگان ثبوت بدترین فواحش را که زنا باشد بنوعی مقرر فرموده است
که بسیار کم اتفاق میافتد که ثابت شود چه قرار داده در اثبات آن شهادت چهار نفر شاهد عادلست که مشاهده آن عمل را چون میل در سرمه دان کرده
باشند پس ای برادر پروردگار عالم ابکر که چگونه پرده افکنده است بر امر گناهکاران از بندگان خود در دنیا و راه ظهور آنرا بسته و بفضیحت عاصیان
راضی نگشته بلکه هر روزی چندین معصیت از تو سر میزند و خداوند عالم همه را میبیند و میداند و پرده از آن بر نمیدارد شعر کس چه میداند ز تو
جز اندکی از هزاران جرم و بد فعلی یکی یک میدانی تو و ستار تو جرمها و زشتی کردار تو هر چه کردی جمله ناکرده گرفت طاعت
ناکرده آورده گرفت پس هشیار باش و زبان بعیب دیگران مگشا و چنین مدانیکه پرده پوشی پروردگار ستار همین در دار دنیاست و در عرصه
قیامت پرده از روی کار بر خواهد داشت زنهار زنهار چون بر آید از بدان نیکی و از نیکان بدی در احادیث وارد شده است که هر گاه خدا
تعالی در دنیا عیب بنده را بپوشاند کرم او از آن بالاتر است که در آخرت ظاهر گرداند و اگر در دنیا پرده از آن بر اندازد از آن کریمتر است
که دو باره در آخرت آنرا ظاهر نماید و نیز وارد شده که روز قیامت بنده را بیاورند که گریان باشد خطاب رسد که چرا میگرئی عرض کند که میگریم
بر آنچه در این روز از عیوب من در نزد تو و فرشتگان ظاهر خواهد شد خداوند عالم فرماید که ای بنده من ترا در دنیا رسوا ننمودم و حال آنکه
تو مشغول معصیت من بودی و میخندیدی چگونه امروز ترا رسوا میکنم و حال آنکه معصیتی نمیکنی و گریانی مرویست که در فردای محشر خطاب میرسد
از داور اکبر مسألت نماید که محاسبه امت او را در حضور فرشتگان و پیغمبران و سایر امتان نکند تا عیوب آنها بر ایشان ظاهر گردد بلکه چنان بحساب
ایشان برسی که بجز تو و من کسی دیگر بر آن مطلع نگردد خطاب الهی رسد که ای حبیب من من بندگان خود از تو مهربانترم چون تو روا نداری که عیوب
ایشان نزد غیر ظاهر شود من روا ندارم که بر تو هم ظاهر گردد و ایشان در نزد تو شرمسار شوند من خود بتنهائی محاسبه ایشان پردازم چنانکه

بجز من احدی بر عیوب ایشان مطلع نگردد پس هرگاه عنایت پروردگار در پوشیدن عیوب بندگان تا باینجد بوده باشد پس ای مسکین غافل و ابتلای
بانواع عیوب و رذائل تراچه افتاده است که پرده از عیوب بندگان خدا برمیداری و سعی در فاش کردن بدیهای ایشان مینمائی و زبان
هرزه خود را بمذمت ایشان میگشائی و از خود غافلی که بچه عیوب گرفتاری و بچه اعمال ناشایسته درکاری اندکی دیده بگشا و بسراپای خود نظری کن
و صفحه نفس خبیث خود را مطالعه کن و چاره از عیوب خود کن مثنوی در کوی و در چهی ای قلتبان دست بردار از سبال دیگران ای که
جلاد که عیب خویش دید هر که عیبی گفت او بر خود خرید غافلند این خلق از خود ای پدر لاجرم گویند عیب یکدگر هر کسی کز عیب خود
دیده ی ز پیش کی شدی فارغ وی از اصلاح خویش ای جان برادر ساعتی تأمل کن که اگر کسی عیبی از تو در پیش مردمان فاش کند حال
تو چگونه خواهد بود و حال دیگران را هم بر خود قیاس کن و بدانکه از اخبار و آثار واضح و روشن و از تجربه عیان و ثابت و مبین است که هر که دیگری را
رسوا کند خود نیز رسوا میگردد و هر که عیب کسی را ظاهر کند عیب او فاش میگردد پس ای جان من بر خود رحم کن و اقتدا بپروردگار خود نما و پرده بر عیوب
بندگان او فکن و چشم خود را از دیدن عیوب مردم کور و گوش خود را از شنیدن کر و زبان خود را از گفتن لال ساز صفت دهم فاش
کردن راز است و این اعم است از اظهار عیوب مردم چه راز میتواند از عیوب باشد و میتواند نباشد ولکن افشای آن موجب ایذا و اهانت بحق
دوستان یا غیر ایشانست و اینعمل در شرع مذموم و صاحب آن در نزد عقل معاتب و ملوم است از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که نقلیکه در میان دو
نفر گذشت امانتست در میان شما و وارد شده است که از جمله خیانت آنستکه سر برادر خود را فاش کنی عبدالله بن سنان بخدمت حضرت
امام جعفر الصادق علیه السلام عرض کرد که رسیده است که عورت مؤمن بر مؤمن حرامست فرمودند بلی عرض کرد که مراد عورتین اوست فرمود
چنین نیست بلکه فاش کردن سر اوست و ضد اینعمل که نگاهداری راز و کتمان اسرار باشد از افعال محموده و نتیجه قوت نفس و شهامت است
مرا سکندر گفتم که چیست راه نجات بداد جام می و گفت راز پوشیدن حضرت پیغمبر صلعم محرم راز خداوند اگر میفرماید که خوشاحال بنده
گمنام باشد خدا او را شناسد و معروف مردم نباشد چنین اشخاص چراغ راه هدایت و سرچشمه علم و حکمتند هر فتنه ظلمانی بواسطه ایشان روشن
میشود نه فاش کننده اسرارند و نه بردارنده پرده از کار و نه در صدد جفا و آزار و از بادور و از خودنمائی مهجورند و از حضرت امیرالمؤمنین
علیه السلام مرویست که مبادا از آن اشخاص باشید که پرده در و فاش کننده رازها هستند بدرستیکه خوبان شما کسانی هستند که چون کسی با ایشان
نگاه کند یاد خدا افتند و بدان شما کسانی هستند که سخن چینی بنمایند و جدائی میانه دوستان بیافکنند و در صدد تفتیش عیوب مردم هستند و
مخفی نماند که رازداری بر دو نوعست یکی راز دیگرانرا نگاهداشتن و آن آنستکه مذکور شد و دیگری اسرار خود را پوشیدن و آشکار نکردن
و این نیز از جمله لوازم است و فاش کردن آنها از ضعف نفس و سستی عقلست چه اسرار آدمی از دو حال بیرون نیست یا کاشف از دولت و سعادت
و نیک فرجامیست یا مخبر از نکبت و شقاوت و ناکامیست بر هر دو تقدیر کتمان اولی است چه اگر از قبیل اول است اظهار آن موجب زیادتی عداوت دشمنان
و حسد ابنای زمان و توقع ارباب طمع و دون همتان میشود و اگر از مقوله دویم است بروز آن باعث شماتت دشمنان و اندوه دوستان و خفت
در نظر ظاهربینان میگردد و بسا باشد که بر افشای اسرار مفاسد بسیار مترتب میگردد و از اینجهت که منع شده است که کسی راز خود را با دوستان
در میان نهد چه هر دوستی را نیز دوستیست و هرگاه تو نتوانی راز خود را نگاه داری چگونه دیگری راز ترا نگاه میدارد شعر منه در میان راز با هر کسی
که جاسوس همکاسه دیدم بسی سکندر که با شرقیان حرب داشت در خیمه گویند در غرب داشت چو بهمن بزابلستان خواست شد
چپ افکند آوازه در راست شد اگر جز تو داند که عزم تو چیست بر آن رای و دانش بباید گریست و اینصفت هیچ طایفه را اینقدر در
کار نیست که سلاطین و الاتبار را و پوشیدن اسرار از شرایط سلطنت و جهانبانی و از امهات ضوابط کشورستانیست چه ایشانرا دشمنان و
مدعیان بسیار هرگاه بر مکنون ضمیر پادشاه مطلع شوند در صدد تدارک بر میآیند پس باید از محرمان و دانایان دولت نیز اسرار را مخفی دارند که
محرمان را نیز محرمی میباشد و بسا آن شد که منجر بهلاکت و فساد میگردد چون مهدی عباسی پسر خود هادی و هارون را بترتیب ولیعهد کرد بعد از
وفات او ابتدا هادی بر سریر خلافت متمکن شد و در صدد خلع هرون و بیعت کردن با پسر خود جعفر برآمد و هر چند هرون را باین امر تکلیف نمود
تن در نداد و هادی علاجی منحصر در قتل او ندیده از مقوله با بعضی از ارکان دولت و اهل حرم بار گفت خبر بمادر هادی و هرون از این بو
برده نظر بفرط محبتیکه با هرون داشت هادی را بشربت مسموم روانه ملک نیستی گردانید سعدی گر ادام خواهی درین آب و گل مگو تا توانی
بکس راز دل و هرگاه کسی خواهد که ملکه کتمان او را حاصل شود باید اظهار و اخبار و ابراز ارادهٔ که چندان اعتنائی بآنها نمیباشد خود را نگاه

دارد و نفس

دارد و نفس خود نیز باین عادت دهد تا ملکه از برای او حاصل گردد صفت یازدهم سخن چینی و نمامیست بگفتن یا نوشتن یا رمز یا اشاره
و ایما و این رذل ترین افعال قبیحه و شنیعترین همه آنست و صاحب اینصفت از جمله اراذل و خبیث النفس است بلکه از کلام الهی مستفاد میشود که
سخن چین ولد الزنا است میفرماید همّاز مشّاء بنمیم منّاع للخیر معتد اثیم عتل بعد ذلک زنیم و میفرماید ویل لکل همزة لمزة یعنی وای از برای هر سخن
چین غیبت کننده حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که هیچ سخن چینی داخل بهشت نمیشود و فرمودند دشمن ترین شما در نزد خدا کسانی هستند که از پی
سخن چینی میان دوستان میروند و برادرانرا از هم جدا میکنند و طلب عیب پاکانرا مینمایند و در حدیث دیگر از آنسرور مرویست که خبا
اشخاص شرار مردمند و نیز از آنبزرگوار مرویست که خدا سبحانه و تعالی بهشت را آفرید و بآن فرمود که سخن گوی بهشت گفت بسعادت رسید هر که
داخل من شد خداوند جبار جل جلاله فرمود قسم بعزت و جلال خودم که ماوی نمیکند در تو هشت گروه مداومت کننده بر شرب خمر و اصرار
کننده بر زنا و سخن چین و دیوث و لشکری پادشاه ظالم و مخنث و کسیکه قطع رحم کند و کسیکه با خدا عهدی نماید و بآن وفا نکند آورده اند
که در زمان حضرت موسی در بنی اسرائیل خشکسالی و قحط شد موسی چندین دفعه بدعای باران بیرون رفت و اثری نبخشید حضرت کلیم الله در
اینباب مناجات کرد وحی باو رسید که در میان شما سخن چینی است و من بشومی او دعای شما را مستجاب نمیکنم و از مضمون این خبر میتوان دانست
که صاحب اینصفت چه قدر از رحمت الهی دور است که از شامت همراهی او دست رد بر سینه مدعای حضرت کلیم نهاده و در رحمت و فیض بر
روی امتی نگشاده و فرمود که ثلث عذاب قبر بواسطه سخن چینی است و هر که حقیقت اینصفت خبیثه را شناسد میداند که سخن چین بدترین مردمان و خبیث
ترین ایشانست چه صاحب اینصفت منفک نمیشود از دروغ و غیبت و مکر و خیانت و کینه و حسد و نفاق و افساد میان بندگان خدا و خدعه و
همه اینصفات باعث هلاکت ابدی و شقاوت سرمدیست و خدای تعالی در قرآن مجید فرموده است که کسیکه قطع کند آنچه را که خدا امر بوصل
آن نموده و فساد در زمین کند و سخن چین بهر دو عمل مرتکب شده و حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که داخل بهشت نمیشود کسیکه میان مردم جدائی
افکند و سخن چین متفرق دوستانست و نیز آنحضرت فرمودند که بدترین مردم کسیست که مردم از شرارت او احتراز کنند و شکی نیست که سخن چین
اینچنین است مجمل کلام اینکه بدی سخن چین از همه کس بیشتر است آورده اند که مردی بنده فروخت و بخریدار گفت این بنده هیچ عیبی ندارد جز
سخن چینی خریدار گفت راضی شدم پس آنرا خرید و برد و چند روزیکه از آن گذشت روزی آن غلام بزن آقای خود گفت که من یافته ام آقای من ترا
دوست ندارد و میخواهد زنی دیگری بخواهد زن گفت چاره چیست گفت قدری از موی زیر زنخ او را بمن ده تا بآن افسونی خوانم او را مسخر
تو گردانم زن گفت چگونه موی زیر زنخ او را بدست آورم گفت چون بخوابد تیغ بردار و چند موی از آنجا تراش و بمن رسان و بعد از آن نزد
آقا رفت و گفت زن تو با مرد بیگانه طرح دوستی افکنده و اراده کشتن تو کرده است و چنانچه خواهی صدق من بر تو روشن شود خود را بخواب
وانمای و ملاحظه کن مرد بخانه رفته چنین کرد دید زن با تیغ بر بالین او آمد یقین بصدق غلام کرده بیمحابا از جا برخواست و زن را بقتل
رسانید در ساعت غلام خود را بخویشان زن رسانید و ایشانرا از قتل زن اخبار ایشان شوهر را کشتند و شمشیرها در میان قبیله زن
و شوهر کشیده شد و جمعی کثیر بقتل رسیدند و علاوه بر همه اینمفاسد سخن چین بیچاره اکثر اوقات در بیم اینکه مبادا رسوا شود و بسر وقتها خجل و شرمسار و
با وجود اینها در نزد آنکس که سخن چینی کرده خفیف و بیوقع و ذلیل و نزد هر شناخته است که خبیث بروی اظهار نکند سعدی میان دو کس جنگ چون آتش است
سخن چین بدبخت هیزم کش است کنند این و آن خوش دگرباره دل وی اندر میان کوربخت و خجل میان دو تن آتش افروختن
نه عقلست خود را در آن سوختن و چون بدی سخن چینی و خباثت سخن چین دانستی پس بر هر عاقلی لازمست که هرگاه سخن چینی نزد او آید و از کسی
امری نقل کند که نباید آنرا از او گرد آنرا قبول نکند چه سخن چین فاسق و خبر هر فاسقی بنص قرآن ... بلکه او را نهی کند و نصیحت کند بلکه او را دشمن دا
باشد چه چنین معصیتی از او سر زده علاوه بر دشمنی که با او کرده زیرا که کسیکه در عقب دیگری سخنی گوید المی باو رسانیده و در برابر شرم کرده و
این شخص نمام که او را مطلع کرده او را متألم ساخته و از او شرم ننموده بلکه باعث فساد و فتنه شده و اگر دوست میبود این خبر را که در عقب او سخن
گفته منع میکرد و نمیگذاشت که این سخن را بگوید و اگر گفته بود سعی در اصلاح مینمود پس عاقل باید یقین دانسته باشد که این چنین آن سخن گوی دشمن
و نباید بقول دشمن فاسقی دل با برادر مؤمن بد کرد و در صدد تجسس و تفحص برآید چه تجسس شرعا مذموم و نهی صریح در قرآن کریم از آن شده و نباید
که سخن چینی او را اظهار کند زیرا که این نیز سخن چینی و غیبت است محمد بن فضل بحضرت امام موسی علیه السلام عرض کرد که فدایت شوم از یکی از
برادران دینی خبری بمن میرسد که من آنرا ناخوش دارم و چون از خود او استفسار میکنم انکار میکند و حال اینکه جمعی از اهل وثوق اعتماد مرا خبر

واده اند حضرت فرمودند اگر خود بشنوی یا ببینی گوش و چشم خود را تکذیب کن و اگر پنجاه نفر در نزد تو شهادت بدهند در این خصوص قول برادر را تصدیق کن... تا از تکذیب نمای مرویست که شخصی بخدمت حضرت امیر المؤمنین علیه السلام امد و امر بدی از شخصی نقل کرد حضرت فرمودند استغفار میکنیم اگر راست گفته باشی با تو دشمن خواهیم شد و اگر دروغ گفته باشی تو مؤاخذه خواهیم کرد منقولست که شخصی بدیدن یکی از حکما رفت و از غیر شخصی نزد او نقل کرد الحکیم گفت مرا با برادرم بدگردی و دل فارغ مرا مشغول فکر ساختی و خود را که نزد من امین بودی محل تهمت کردانیدی و بدترین انواع سخن چینی سعایت است و آن عبارتست از اینکه سخن چینی نزد کسی کنی که از و بیم ضرر و اذیت باشد مانند سلاطین و امرا و حکام و نزد سلاطین و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که کسیکه سعایت مردمان کند حلال زاده نیست و سلاطین عدالت گستر و حکام رعیت پرور هرگز صاحب این صفت را در نزد خود راه نمیدهند و گوش بسخن او نمیکنند و میدانند که ضرر ایشان بر رعایا از ضرر سگ گزنده و گرگ درنده بیشتر است صفت دوازدهم افساد میان مردمانست و آن اعم از سخن چینی است چه افساد بدون سخن چینی متحقق میشود و این صفتی است خبیث و صاحب آن اهل جهنم است و این صفت آدمی را بجهنم میرساند و دین آدم را تباه میکند و صاحب این صفت خبیثه در مقام ضدیت با خدا و رسول بر آمده است چه بسیاری از قواعد شرعیه که خداوند عالم قرار داده از حضور جمعه و جماعت و مصافحه و زیارت و آمد و شد و ضیافت و نهی از ظن بد و غیبت همه از برای حصول دوستی و الفت میان مردمانست و هیچ خیر در نزد خداوند عالم و پیغمبر او چنین مطلوب نیست که میان بندگان الفت و یگانگی باشد و این خبیث ملعون بد نفسی که فساد میکند در مقام خلاف خدا و رسول بر میاید و آنچه ایشان خواسته اند او رد میکند و شکی نیست که چنین شخصی بدترین ناس و رذل و خبیث ترین ایشانست و مستحق انواع لعنت فعلیه لعنة الله و الملائکة و الناس اجمعین و ضد این صفت که اصلاح میان مردم بوده باشد از معالی صفات و فضائل ملکات و علامت شرافت نفس و طهارت ذاتست و باعث ثواب بسیار و فضل بیشمار باذای آن در احادیث و اخبار رسیده است که حضرت سید رسل صلی الله علیه و آله فرمودند که فاضلترین صدقات اصلاح کردن میان مردمانست حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمودند صدقه که خدا از آن دوست دارد اصلاح کردن میان مردمست هرگاه فسادی میان ایشان واقع شود و نزدیک کردن ایشان از یکدیگر چون دوری و جدائی واقع شود و مفضل و کیل خود فرمودند که هرگاه نزاعی در میان دو نفر از شیعیان ما ببینی از مال من ایشان اصلاح کن و بجهة وجوب اصلاح میان مردم است که دروغ گفتن در آن جایز است چنانکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود هر دروغ را خدا مینویسد مگر آنچه در جهاد بوده باشد یا دروغ بگوید میان دو نفر که اصلاح میان ایشان کند و حضرت صادق علیه السلام با بن عمار فرمودند که از من بفلان اشخاص چنین و چنین بگو ابن عمار عرض کرد که هرگاه غیر از آنچه فرمودی سخن دیگر از زبان شما بجهة اصلاح بگویم رواست فرمود بلی مصلح دروغگو نمیباشد امثال اینها مصلحت نه کذب و مراد اینست که اگر کسی بجهة اصلاح میان مردم سخن غیر واقعی بگوید که اصلاح شود این از دروغ نمیگویند و ضرر ندارد سبحان الله اعتنای پروردگار عالم باصلاح حال مردم تا چه حد است که تجویز دروغ را که از معاصی عظیمه است در این خصوص فرموده است و از اافضل صدقات قرار داده تا عدوانی چند بجهة حصول الفت مقرر فرموده و مفسد را ملعون و عذاب مخصوص فرموده و با وجود این چنانچه در بسیاری از ابنای روزگار مشاهده میشود بسیاری از ارباب نفوس خسیسه بجهة پیشرفت امور بیهوده و گذران چند روزه اینجا عبارتست اساس افساد میان دوستان و مسلمانان میچینند و آتش فتنه روشن میکنند بلکه بسی کسی هستند که بلندک خلاف توقعی که از کسی مشاهده مینمودند در مقام انواع افساد بر میایند صفت سیزدهم شماتت کردنست و آن عبارتست از گفتن اینکه فلان بلا یا فلان مصیبت که بفلان کس رسیده از بدی اوست و بآن شاد و سرور نیز باشد و منشاء این حال یا عداوت و حسد میباشد و بسا باشد که ناشی از جهل بمواقع قضا و قدر الهی شود و این صفت بسیار بد و خاتمه آن بد است و تجربه و انجح و از اخبار ثابتست که هر که شماتت کند دیگری را بسبب بلیه که گرفتار شده باشد از دنیا نمیرود تا خود نیز بآن مبتلا گردد و دیگری او را شماتت کند و حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمودند که شماتت مکن برادر خود را که اگر چنان کنی خدا او را رحم میکند و این بلیه را بتو نازل میکند و فرمود هر که شماتت کند برادر خود را ببلائی که باو روی داده از دنیا نمیرد مگر آنکه بآن گرفتار گردد پس چگونه کسیکه از حال خود ایمن شده در مقام شماتت دیگری بر میاید مثنوی لا تخافوا از خدا نشنیده پس چه خود را امین و خوش دیده تا نزوید ریش تو ای خوش ذقن بر دیگر ساده زنخ طعنه مزن علاوه بر اینکه هر بلا و مصیبتی برسد کفاره گناهی از و موجب رفع درجه از برای او و بلندی مرتبه او میگردد آیا نمی بینی که هر که درین بزم مقرب تر است جام بلا بیشترش میدهند و شکی نیست که ابتلای زمره اولیا و اصفیا طایفه انبیا از بدی افعال ایشان نبوده پس عاقل لازمست که درین مراتب تامل کند و ابتدا بر خود بترسد و از گرفتاری خود احتراز نماید و

بعد از ان بداند که شماتت باعث ایذای برادر مسلم و موجب عذاب آخرتست پس تدبر کند که بلا و گرفتاری دلالت بر بدی و خواری در نزد حضرت باری نمیکند بلکه رایحه قرب درگاه از آن بمشام ارباب بصیرت میرسد پس خود را از این صفت محافظت کند و از مهلکه نجات دهد صفت چهاردهم مراء و جدال و مخاصمه است و مراء و جدال عبارتست از اعتراض کردن بر سخن غیر و اظهار نقص و خلل آن در لفظ یا در معنی بقصد پست کردن و اهانت رسانیدن آن شخص و اظهار زیرکی و فطانت خود بدون باعث دینی و فایده اخروی و خصومت نیز نوعی از جدال است و آن جدال و لجاج کردن در سخنست بجهة رسیدن بمالی یا مقصودی دیگر اما مراء و جدال از اخلاق مذمومه و صفات رذیله است خواه در مسائل علمیه باشد یا غیر اینها خواه اعتراض بحق باشد یا باطل مگر اینکه متعلق بمسائل دینیه باشد و غرض و قصد فهمیدن یا فهمانیدن حق بوده باشد که در اینصورت ضرر ندارد و آنرا مراء و جدال نگویند بلکه ارشاد و هدایت نامند و علامت آن آنستکه مضایقه نباشد از اینکه مطلب حق از جانب غیر تو ظاهر شود و علامت مجادله آنست که اگر سخن حق بر زبان آنطرف جاری شود ترا ناخوش آید و خواهی آنچه تو میگوئی صحیح باشد و از ابطال قول خصم تمام کنی و نقض و خلل کلام او را ظاهر سازی و بهمچنانکه مذکور شد اول مذموم نیست بلکه ممدوح و نتیجه قوت معرفت و بزرگی نفس است اما مذموم و منهی عنه و باعث هیجان غضب و حصول حقد و حسد است از هر دو جانب و بسا باشد که موجب تشکیک و شبهه خود یا دیگران در اعتقادات حقه شود و از این جهتست که حق سبحانه و تعالی نهی از آن فرموده که و اذا رایت الذین یخوضون فی ایاتنا فاعرض عنهم حتی یخوضوا فی حدیث غیره الی اذا مثلهم خلاصه معنی آنکه هرگاه ببینی کسانیرا که فرو میروند در آیات ما و مشغول نکته گیری بر آنها میشوند از ایشان کناره کن تا مشغول حدیثی دیگر شوند که اگر چنین نکنی تو نیز مثل ایشان خواهی بود از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که حقیقت ایمان بنده کامل نمیشود مگر وقتیکه مراء و جدال را ترک کند اگر چه حق با او باشد حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمودند که هرگز مجادله و مراء مکن که صاحب حلم و نه با سفیهی چه صاحب حلم دشمن تو میشود و سفیه ترا اذیت میرساند و فرمود که زنهار حذر کنید از مراء و جدال که باعث عداوت و کشف عیوب میگردد و این صفت مذمومه بکثرت مجادله کردن و غالب شدن بر خصم خواه بحق و خواه بباطل قوت میگیرد تا میرسد بجائیکه صاحب آن مثل سگ گزنده متصل راغب میباشد که با هر کس در افتد و همیشه در پی آنستکه سخنی از کسی بشنود و در آن دخل و تصرف کند و از آن لذت یابد خصوصا در مجمعیکه بعضی از ضعفاء العقول باشند و اهل جنت را کمالی دانند و صاحب آنرا ستایش کنند و گویند فلان شخص حراف و جدلی و پر بحث است و کسی او را ملزم نمیتواند کرد و باین شاد میشود و غافل از اینکه این از خباثتیست که در باطن او جا کرده اما خصومت که لجاج کردن در کلام است از جهة استیفای مطلب و مقصود خود آن نیز چون مراء و جدال مذموم و بد و خاتمه آن بد است ابتدای اکثر شرور و فتن و مصدر انواع رنج و محن است حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود که هرگز جبرئیل نزد من نیامد مگر اینکه مرا موعظه کرد و آخر کلامش این بود که زنهار احتراز کن از لجاج و تنگ گیری بر مردم که آن عیب آدمی را ظاهر و عزت او را تمام میکند و فرمود که دشمن ترین مردم در نزد خدا الجوج خصومت کن است و حضرت امیر المؤمنین صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که بر شما باد حذر کردن از مراء و خصومت که این دو دلها را بیمار میکنند بر برادران و نفاق میرویانند و از امام بحق ناطق حضرت جعفر بن محمد الصادق سلام الله علیه مرویست که از خصومت احتراز کنید که آن دل را مشغول و گرفتار میکند و باعث کینه و نفاق میگردد و شک درین نیست که اگر منتهای خوشیها از خصومت برخواسته نماند که کسیکه در صدد خصومت بر میاید بجهة استیفای مقصود خود اگر مقصود او حق مالی باشد یا حق ثابتی دیگر که شرعا مستحق آن بوده باشد این خصومت مذموم نیست بلکه مقتضای غیرت و ممدوحست بلکه خصومتیکه مذمومست در طلب چیزیست که باطل و بغیر حق باشد یا یقین بحقیقت آن و استحقاق آن نداشته باشد مثل خصومتیکه وکیل دار القضاء میکند چه او پیش از آنکه بداند حق با کدام طرفست از یکطرف وکیل میشود و دامن خصومت بر میان زند و بدون علم و یقین از یکجانب گفتگو میکند و این در میزند و مال مسلمانان را ضایع میکند و بدون عوض و غرض وزر و وبال غیر را متحمل میگردد و چنین کسی زیانکارترین مردمان و احمق ترین ایشانست فاسق محروم و در قیامت معذب و ملومت شیر ره کار بر شیر مردان زنند ولی جامه مردم بر ایشان برند و بدانکه ممدوح بودن خصومت در طلب حق شرعی خود در وقتیست که اظهار عناد و لجاج نکند و زیاده از قدر ضرورت سخن نگوید پس اگر اظهار لجاج کند یا در بین سخن کلامیکه باعث اهانت و ایذاء خصم باشد بگوید بی آنکه احتیاج و ضرورت داعی بآن باشد داخل خصومت مذموم و احتراز از آن واجبست و همچنین هرگاه غرض رسیدن بحق خود نباشد بلکه محض غلبه بر خصم و عناد او باشد آن نیز منهی عنه و ارتکاب آن حرامست همچنانکه بسا میشود که بعضی در مطالبه اندک چیزی لجاج میکنند بلکه بسا باشد میگویند اینمال قابلیتی ندارد و مضایقه ندارم که چون حق من معلوم شود بگیرم آب

بوزیم یا نخیم بلکه میخواهم سخن خویش را از پیش برده باشم و امثال امتحان بلکه این نیز لجاج و عناد بلکه معلوم نیست که حاکم شرع اجازه باشد متوجه اموال
اینمرافعات شدن و فصل دادن و از آنچه گفتیم معلوم شد که خصومتیکه جایز است منحصر است در خصومت مظلومی در طلب حق خود که بقصد
عناد و ایذا و شکست خصم نداشته باشد و زیاده از قدر حاجت و اثبات حق سخنی نگوید و لکن در اینصورت نیز اگر تواند از راهی دیگر استیفای
حق خود کند بدون مخاصمه یا آسان باشد از آن حق بگذرد چنان کند چه محافظت زبان در وقت مخاصمه مشکلست و کثاهت امر منجر میشود
بمنازعه و کینه میان ایشان مستحکم گردد تا بجائی میرسد که هر یک بضرر و ابتلای دیگری مسرور میگردند پس عاقل را سزاوار آنست که تا ممکن
باشد در خصومت نگشاید و چنانچه بسیار ضرور شد از حد ضرورت تجاوز نکند اگر چه هیچ ضرری در خصومت نباشد از پریشانی خاطر و مشغولی
دل خالی نیست تا برسد باینکه در حین نماز مشغول بمخاصمه خصم و جواب او و تکذیب او و طعن باو میگردد پس هر کسی باید در عاقبت اینصفت
خبیثه تامل کند و مذمت آنها را از شرع و عقلا بنظر در آورد و بداند که اینها باعث دشمنی و عداوت و زوال الفت و محبت میگردد و قطع
یگانگی و دوستی میکند و این خلاف مطلوب پروردگار و باعث اغتشاش کار و پریشانی خود و گرفتاری دل است و آئینه دل بعد از
جدال و خصومت تیره میگردد و عزت و وقار آدمی برطرف میشود علاوه بر اینکه چون از حد ضرورت تجاوز شود اغلب آنستکه باعث
تضییع حق آدمی میگردد و چون تامل در اینها نمود خود را خواهی نخواهی از آنها نگاه دارد بلکه فواید ضد اینها را که خوش کلامی و نیکوخویست بنظر در آورد
و بر آن مواظبت نماید تا ملکه او گردد و هر که لذت خوش کلامی با مردم را دانست و فواید آنرا فهمید ظاهر است که تا ممکن از آن تعدی نکند
حضرت پیغمبر ص فرمود سه چیز است که هر که با آنها خدا را ملاقات کند داخل بهشت میگردد از هر دریکه خواهد حسن خلق و خوف خدا و ترک جدال اگر چه
حق با او باشد و نیز از آنسرور مرویست که در بهشت غرفهائی هست که از کثرت درخشندگی آنها بیرون آنها از اندرون دیده میشود و اندرون
از بیرون خدا آنها را آماده کرده است از برای کسانیکه اطعام مردم کنند و با مردم خوشکلامی کنند مرویست که خوکی از نزد عیسی بن مریم گذشت
باو فرمود بسلامت بگذر شخصی عرض کرد یا روح الله بخوکی چنین میگوئی فرمود میخواهم زبانم عادت کند بشر **صفت پانزدهم** سخریه و استهزا
کردنست و آن عبارتست از حکایت سخن و کردار و رفتار مردم یا کردار ایشان یا اوصاف ایشان یا خلقت ایشان بقول یا بفعل یا بایما و اشاره یا کنایه
بروجهیکه سبب خنده و اکران گرداند و باعث اینصفت خبیثه یا عداوت یا کبر و حقیر شمردن آنشخصیکه استهزا باو میشود و بسا باشد که باعث آن
مجرد قصد خندیدن و نشاط آوردن بعضی از اهل دنیا باشد از راه طمع در کثافات دنیویه ایشان و اخذ پاره از فضول اموال حرام آنها و
بی شک و شبهه که اینعمل شیوه اراذل و اوباش و صفت پست ترین افراد انسان و صاحب اینعمل از دین و ایمان خبری و از انسانیت و مردی
اثری نیست قلاده جوانمردی و آزادگی را از گردن خود برداشته و دیده مردمیت و آدمیت را بخاک بیشرمی انباشته نفس بدذل خبیث خود را
باین راضی نموده که کلمات دروغی چند بر هم بندد که بواسطه آن نامردی دیگر بخندد و طمع پست او باین تن در داد که بصورت و دست خود اعمال
چندی بجا آورد که بجهت آن دونی چند نشاط آیند پرده حیا و مروت خود را در برابر مردمان میدرد و عیوب مسلمانان و نقص ایشان را تقلید میکند و
افعال نیکان و اخیار را مضحکه اشقیا و اشرار مینماید و هیچ شبهه نیست که چنین اشخاص بمراحل بسیار از سر منزل انسانیت دور و نام آدمیت از ایشان
مهجور و در دیده ارباب عقل و دانش بیوقع و خوار و در نظر عقلا پست و بی اعتبار و در روز قیامت گرفتار انواع عذاب و مستوجب اصناف
عقاب خواهند بود و سبحان الله شیطان لعین را چه قدر تسلط بر انسان مسکینست که او را باین میدارد که تن بامثال این اعمال در دهد و آن
ملعون بر ریشش او بخندد و اگر نه ابلیس پرده بر دیده بصیرت او کشیده چگونه کسیکه از نسل آدم ابوالبشر که مسجود ملائکه ملکوتست بوجود آمده خود را
بچنین صفتی راضی میسازد و دل از غصه خون میگردد مثنوی ای جگر تا خون نشد از سختی است غفلت و مشغولی و بدبختی است خون شو
بر روز بد خویش سود نیست خون شو تو قیمتی که خون مردود نیست و همینقدر در مذمت اینعمل کافی است که چنین معاصی خبیثه را وسیله
تحصیل حرکت دست مردم و اعتبار در نظر ابنای روزگار میگردانند گویا اعتقادی باین ندارد که متکفل روزی بندگان آفریننده ایشان است
پس هر کس را اگر اندک مدرکی بوده باشد و عاقبت اینعمل را بنظر در آورد و بیوقعی و ذلت و مهانت صاحب آنرا در دنیا و عذاب آنرا در آخرت
یاد کند و شرمساری و خجلت و اندوه و محنت خود را در روز بعد تذکر نماید و اگر منشا آن عداوت بوده باشد غوائل و مفاسد آنرا یاد کند
و اگر باعث آن طمع مالی باشد بیقین بداند که هر کسی ایقدر مال و روزیکه از برای او مقدر شده است باو میرسد و قیمت او کم و زیاد نمیشود پس
نفس خود را قانع کند و از اینها پند و نصیحت دهد و آنچه از شریعت در مذمت اینصفت رسیده ملاحظه نماید و در هر حال مراقب احوال خود بوده باشد

که بسبب اینعمل بگردد و بعذاب اخروی گرفتار نشود حضرت پیغمبر ص فرمود که در روز قیامت اهل سخریه و استهزا را میاورند و از برای یکی از ایشان
یکدری از بهشت را میگشایند و باو میگویند بیا و داخل شو چون نزد آن در میرسد در را می بندند همچنین تا این بلیه گرفتار خواهد بود و از هیچ دری
داخل نخواهد شد و اگر آن بیچاره که باینصفت مبتلاست و خندانیدن مردمان بتقلید دیگران شعار خود قرار داده بحقیقت خود برسد
میداند که باید اینمسکین گاهی بر خود بخندد و زمانی بدیگر همچنانکه علما و دانشمندان بر او میخندند و جلوه بر خود نگرند و حال اینکه بسبب استهزا و سخریکه
در نزد بعضی از اهل دنیا خود را بهمین و بیوقع در نظر اهل الله نموده چون روز قیامت شود دست ورا خواهند گرفت و بضرب تازیانه جوی ایشان
راند چنانکه خر را میرانند تا داخل جهنم کنند و هر که او را ببیند باو استهزا و سخریه خواهد نمود **صفت شانزدهم** مزاح کردن و بذله گوئی و شوخی
نمودنست و افراط در آن مذموم و در شریعت مقدسه منهی عنه است چه باعث سبکی و کم وقاری و موجب سقوط مهابت و حصول خواری
میگردد و دلرا میمیراند و از آخرت غفلت میاورد و بسا باشد که مورث عداوت و دشمنی یا سبب آزردن و خجل ساختن مردمان گردد همچنانکه
گفته اند که بسیار بازیست که بجدی میکشد و از اینجهت است که گفته اند با مردم صاحبشان شوخی مکن که کینه ترا در دل میگیرند و با مردم دون و
پست نیز شوخی مکن که هیبت تو از نظرشان ساقط میگردد و بتو جرات بهم میکنند و سخن زشت میگویند و دیگری گفته است که شوخی آبرو
را میبرد و دوستانرا از آدمی جدا میکند و بعضی گفته اند هر چیزی تخمی دارد و تخم عداوت و دشمنی شوخیست و از مفاسد شوخی آنست که دلها را
بخنده میکشاند و آدمیرا بخنده میاورد و خنده دلرا تاریک و آبرو و وقار را تمام میکند و با آنچه خدا تعالی نهی از آن فرموده که فلیضحکوا قلیلا و
لیبکوا کثیرا یعنی بسیار کم بخندید و بسیار گریه کنید حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمودند اگر بدانید آنچه من میدانم هر آینه کم خواهید خندید و کمی
نیست که خنده بسیار علامت غفلت از آخرت و مرگست یکی از بزرگان با خود خطاب کرد و گفت اینقدر میخندی و حال اینکه کفن تو اکنون
در دست گازر باشد و گازری آن کند بلی کسیرا که مرحله چون مرگ در پیش و خانه چون آخرت در عقب و دشمنی چون شیطان در کمین و محاسبی
چون کرام الکاتبین قرین و عمری چون برق در گذر و منزلی چون دنیا که محل صد هزار گونه خطر است شعر خندیدن و شوخی کردن نیست و خاطر جمع
نشستن نه کار غفلت و بیخبری شعر مباش ایمن که این دریای خاموش بکرده است آدمی خوردن فراموش زرنگ این منی آب جوئی
مسلم نیست از سنگی سبوئی یک امروزیست یارا نقد ایام بر آن هم اعتمادی نیست تا شام یکی از بزرگان دید پسری میخندد گفت آیا تو
رسیده است که وارد بر آتش جهنم خواهی شد گفت بلی گفت آیا دانسته که از آنجا بیرون خواهی گذشت گفت نه گفت پس بچه امید میخندی گویند دیگر آنجوانرا کسی
خندان ندید و مخفی نماند که خنده مذموم قهقهه است که با صدا باشد اما تبسم که کسی از آن صدائی نشنود مذموم نیست بلکه محمود است و تبسم
میمون پیغمبر ص معروف و مشهور است و همچنین شوخی و مزاح مذموم در وقتیست که کسی افراط در آن کند و مشتمل بر دروغ و غیبت باشد یا باعث
آزرده گی و خجالت دیگری شود اما مزاح اندک که از حد تجاوز نشود و مشتمل بر سخن باطل یا ایذا و اهانتی نباشد و باعث شکستگی خاطری نگردد
مذموم نیست و مکرر از حضرت رسول ص صادر شده و از اصحاب در خدمت آنجناب صدور یافته چنانچه بعضی از آن در کتب اصحاب مسطور و مذکور
و حضرت امیرالمومنین علیه السلام مکرر شوخی میفرمود تا اینکه منافقین این را عیب آنسرور شمردند روزی شوخی بسلمان فارسی رحمه الله فرمود و
سلمان گفت اینست که خلافت را بمرتبه چهارم انداخت **صفت هفدهم** غیبت کردنست و کلام در آن یا در حقیقت و معنی آنست یا گناه و مفاسد
آن یا معالجه آن یا آنچه استثنا شده و تجویز آن شده است از افراط آن یا در بیان ضد آن و در اینجا چند فصل است **فصل** بدانکه حقیقت غیبت
آنستکه نسبت بغیر کسی شیعه باشد دهد بحکمی که اگر بگوش او برسد او را ناخوش آید و بآن راضی نباشد خواه آن نقص در بدن او باشد مثل اینکه
بگوئی فلان کور است یا کر یا لنگ یا نیم مرده یا کوتاه یا بلند یا سیاه یا زرد یا احول یا فطور و امثال اینها یا در نسب او باشد مثل اینکه بگوئی پسر
فلان فاسق یا حمالزاده یا نانجیب و نحو اینها یا در صفات و افعال و اقوال او باشد مثل اینکه بگوئی بد خلقت یا بخیل یا متکبر یا جبار یا ریاکار
یا دزد یا ظالم یا پرگو یا پرخور یا بیوقت بخانه مردم میرود و نحو اینها یا در چیزی باشد که متعلق باو باشد از لباس یا خانه یا مرکب چنانکه گوئی که
جامه فلانکس چرکینست یا خانه او خانه یهود است یا عمامه او مثل گنبدیست یا مثل گردویست یا کلاه او دراز است یا مرکب او جلف است و
امثال اینها و همچنین در اموریکه منسوب باو باشد و ببدی یاد شود که اگر او بشنود ناخوش آید همچنانکه حدیث نبوی باین دلالت میکند و مرویست
آیا میدانید که غیبت چه چیز است عرض کردند خدا و رسول او دانا ترند فرمود آنستکه یاد کنی برادر خود را بچیزیکه او را ناخوش آید شخصی عرض کرد که
اگر آن نقص با او باشد باز بد است فرمود اگر باشد غیبت است و الا بهتان است و نام مردی در خدمت آنحضرت مذکور گردید شخصی عرض کرد که چه عاجز است

در بیان مزاح کردن

خندید

در بیان غیبت

حضرت فرمود غیبت رفیق خود را کردی روزی اسم زنی مذکور شد عایشه گفت کوتاه قد است رسول خدا صلعم فرمود او را غیبت کردی و زنی دیگر مذکور شد عایشه گفت آن دامن بلند است حضرت فرمود بیفکن از دهن خود پس پاره گوشتی از دهن او بیرون افتاد روزی یکی پیش بدیگری گفت فلان شخص بسیار خوابست حضرت فرمود گوشت برادر خود را خوردی و آنچه در بعضی احادیث وارد شده که پیغمبر صلعم یا بعضی از ائمه علیهم مذمت بعضی از اشخاص معینه را فرموده اند یا از برای بیان احکام الهی بوده یا از طوایفی بوده که غیبت آنها مستثنی است چنانکه مذکور خواهد شد مخفی نماند که غیبت کردن منحصر بزبان نیست بلکه هر نوعیکه نقصی از غیر را بفهماند غیبت است خواه بقول باشد یا بفعل یا باشاره یا بایما یا برمز یا بنوشتن مرویست که زنی بر عایشه وارد شد چون بیرون رفت عایشه بدست خود اشاره کرد که این کوتاه است حضرت فرمود که غیبت او را کردی و فرقی نیست در حرمت غیبت میان کنایه و تصریح بلکه بسا باشد که کنایه بدتر باشد و غیبت بکنایه مثل اینکه بگوئی که الحمد لله که خدا ما را مبتلا نکرد بهمنشینی ظلمه یا بمحبت ریاست یا سعی در تحصیل مال یا بگوئی نعوذ بالله از بیشرمی یا خدا ما را محافظت کند از بیشرمی و حرص از اینها کنایه بشخصی باشد که مرتکب این اعمال بوده باشد و بسا باشد که چون خواهد غیبت کسی کند از راه ریا و تشبه بصلحا ابتدا مدح او را میکند و مذمت خود را نیز میکند چنانچه میگوید فلان شخص چه بسیار خوب شخصی بوده روزگار او را نیز مثل ما کرد و از دست شیطان خلاصی نیافت و بعضی از غیبت کنندگانند که چون میخواهند غیبت مسلمانی کنند از راه نفاق غم و اندوه خود را بر حال آن شخص اظهار میکنند و حال آنکه در دل خود هیچ اندوهی ندارند چنانکه میگوید آه چه قدر غصه خوردم و دلم سوخت بجهة فلان شخص که بی آبرو شد یا فلان عمل از او سر زد یا با او اهانت رسید خدا امر او را باصلاح آورد این منافق اگر دوست او بودی و غم و اندوه او خوردی بایستی که چیزیکه او را ناخوش میآید اظهار نکردی و دعائیکه باو میکند در خلوت کردی پس اظهار حزن و دعا از خباثت باطن اوست و شیطان لعین او را بآنچه خود در ارداد و امر را مشتبه کرده بر ریش او میخندد و حسنات او را بباد میدهد و او چنان پندارد که خوب و غیر بیننان عالم دانش و بینش از احوال و اوضاع ایشان احوال درویشان ادرک مینمایند مثنوی

چند نقشی گوش تان جامدون — در بروزن آن در اندرون

رو طلاف از مشک کان بوی پیاز — از دم تو میکند مکشوف راز

و بسیارند که غیبت مسلمانی میکنند و بعضی از حضار میشنوند بلند میگویند آیا عجب نیست چنین چیزی تا او خوب متوجه شود و این هر چه میخواهد بگوید بدانکه آنکه غیبت میشنود در حکم غیبت کننده را دارد و همچنانکه در احادیث وارد شده است و همچنانکه غیبت کنندگان اقسام دارند غیبت شنوندگان نیز چنینند چه آنکه در حضور او غیبت مسلمانی میشود یا خوشحال میشود و بدش هم نمیآید و یا بجهت منع میکند یا خوشحال میشود از روی زهد و یا تصدیق میکنند بلکه کراهت منع هم میکند اما قلبا طالب آنستکه منع او را نشنوند و بسا باشد که حیلها انگیزد که آن غیبت قطع نشود مثل اینکه اظهار تعجب کند یا بگوید من او را چنین نمیدانستم و او را نوع دیگر شناخته بودم که آن غیبت کننده بیشتر مبالغه در غیبت کند و با منعها او آن غیبت میدارد و اینها همه در گناه و حکم با غیبت کننده شریکند خلاصه آنکه گناه شنونده غیبت مثل غیبت کننده است مگر اینکه در مقام انکار بر آید و سخن آن شخص را قطع کند یا از مجلس برخیزد و اگر قدرت بر اینها نداشته باشد در دل غضبناک گردد و اگر بزبان گوید ساکت شو اما دل او مایل و طالب باشد این از اهل نفاقست پس بر اهل دین لازم است که چنانچه غیبت مسلمانی را بشنوند در مقام انکار بر آیند و انزجار کنند و الا مستوجب نکال میگردند رسول خدا صلعم فرمود که هر که مؤمنی را در نزد او ذلیل کنند و او تواند یاری او را بکند و نکند خدا در روز قیامت او را ذلیل بسازد و فرمود هر که رد کند از غیبت برادر مؤمن خود و آبروی او را محافظت کند حقست بر خدا که در روز قیامت آبروی او را نگاه دارد و فرمود هیچ مردی نیست که بدی برادر مسلم او در نزد او مذکور شود و او بتواند او را یاری و حمایت کند اگر چه بیک کلمه باشد و نکند مگر اینکه خدای تعالی او را در دنیا و آخرت ذلیل میکند و هر که بدی برادر مسلمش در نزد او ذکر شود و او یاری او کند خدا یاری او میکند در دنیا و آخرت و فرمود هر که حمایت کند آبروی مسلمانی را خدا در روز قیامت ملکی را میفرستد که او را حمایت کند و فرمود هر که منت گذارد بر برادر خود در خصوص غیبتیکه از او در مجلسی شود و آن را رد کند خدای تعالی هزار در از شر را در دنیا و آخرت از او دور میکند و اگر تواند و رد غیبت او را نکند گناه او بهفتاد مقابل آنکسیست که غیبت کرده است

فصل

چون حقیقت غیبت را شناختی بدانکه آن اعظم مهلکات و اشد معاصی است و باجماع جمیع امت و صریح کتاب رب العزت و احادیث حضرت پیغمبر و ائمه اثنی عشر صلعم حرمت آن ثابتست خداوند عزت میفرماید و لا یغتب بعضکم بعضا ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا فکرهتموه یعنی باید غیبت نکند بعضی از شما بعضی دیگر را آیا دوست میدارد یکی از شما که بخورد گوشت برادر خود را در حالتیکه مرده باشد پس البته میدارید

شما آن امر را و از رسول خدا مرویست که فرمود زنهار زنهار احتراز کنید از غیبت بدرستیکه غیبت بدتر است از زنا زیرا که مرد بسا زنا میکند و توبه میکند خدا توبه او را قبول میفرماید و غیبت کننده را خدا نمیآمرزد تا آنکه غیبت او را کرده است از او بگذرد و فرمود که در شب معراج بقومی گذشتم که رویهای خود را بناخن میخراشیدند از جبرئیل پرسیدم که ایشان چه کسانند گفت غیبت کنندگانند روزی انس و بر منبر رفت و خطبه در نهایت بلندی خواند بنوعیکه زنان در خانها آواز انس و را شنیدند فرمود ای گروهیکه بزبان ایمان آورده اید و دل شما از ایمان خالیست غیبت مسلمین را مکنید و عیبهای ایشان را تتبع منمائید که هر که عیبجوئی برادر خود را بکند خدا عیب او را ظاهر میسازد اگر چه در اندرون خانه خود باشد روزی دیگر انس و بر بالای منبر خطبه ادا فرمودند و بیان گناه زنا و عقوبت او را کردند پس فرمودند یک درهم از ربا بدتر است از سی و شش زنا و آبروی برادر مسلم تو در پیش از زنا بدتر است و وقتی آنحضرت مردم را امر بروزه فرمود و فرمود احدی بدون اذن من افطار ننماید پس مردم روزه گرفتند چون شام داخل شد یک یک میآمدند و اذن گرفته افطار میکردند تا مردی آمد و عرض کرد یا رسول الله دو دختر من روزه گرفته اند و حیا مانع ایشانست که بخدمت تو رسند اذن بفرما تا افطار کنند حضرت روی مبارک گردانیدند آن مرد ثانیا عرض کرد باز حضرت روی گردانیدند در مرتبه سوم فرمود که آنها روزه نگرفته اند و چگونه روزه بوده اند و حال اینکه در همه روز گوشت مردم را بغیبت میخوردند برو ایشان را بگو باید که قی کنند مرد برگشت و ایشان را خبر داد پس آنها قی کردند و از هر یک یکپاره خون بسته دفع شد چون پیغمبر صلعم را خبر دادند فرمود بخدائیکه جان محمد در دست اوست که اگر این در شکم آنها باقی میماند آتش جهنم آنها را میخورد و از جانب خداوند رحمن بموسی بن عمران ع وحی شد که هر غیبت کننده که با توبه از دنیا برود آخر کسیست که داخل بهشت خواهد شد و هر غیبت کننده که بی توبه از دنیا برود اول کسی است که داخل جهنم خواهد شد و از حضرت رسول مرویست که هر که غیبت کند مرد مسلمانی یا زن مسلمانی را خدا چهل شبانه روز نماز و روزه او را قبول نمیکند مگر اینکه آنکسیکه غیبت او شده از او عفو کند و فرمود هر که غیبت مسلمانی بکند در ماه رمضان اجری از برای روزه او نخواهد بود و در حدیثی دیگر از انس و منقولست که دروغ کسی گفته که گمان کرده است حلال زاده است و او گوشت مردم را بغیبت میخورد و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که هر که بگوید در حق مؤمنی امری بیچیز که خود دیده یا شنیده باشد آنشخص داخل این آیه مبارکه است ان الذین یحبون ان تشیع الفاحشة فی الذین آمنوا لهم عذاب الیم یعنی بتحقیق کسانیکه دوست دارند که فاش شود امر قبیح و ناشایست در حق طایفه که ایمان آورده اند از برای ایشانست عذاب دردناک و نیز از آنحضرت مرویست که هر که روایت کند از مؤمنی چیزی را که خواهد او را عیبناک کند و آبروی او را کم کند تا از چشم مردم بیفتد خداوند او را از تحت امر خود بیرون میکند و داخل در تحت امر شیطان میکند و شیطان او را قبول نمیکند و آنحضرت فرمود که هر که غیبت کند برادر مؤمن خود را بآنچه عداوتی میان ایشان ثابت باشد شیطان شریکست در نطفه او و فرمود که غیبت حرامست بر هر مسلمانی و آن میخورد حسنات او را و باطل میسازد آنها را همچنانکه آتش هیزم را میخورد و اخبار در این خصوص بسیار است و ذکر همه آنها متعسر بلکه متعذر است و همینقدر که مذکور شد کفایت میکند علاوه بر اینکه هر کرا اندک عقلی بوده باشد میداند که این صفت خبیث ترین صفات و صاحب آن رذلترین مردمانست و بزرگان پیش بندگی خدا را در نماز و روزه نمیدانسته اند بلکه در چشم پوشیدن از آن و حفظ خود از بیرون عیب مردم میدانسته اند و از افضل اعمال میشمرده اند و خلاف آن را از صفت منافقین میدیدند و وصول بمراتب عالیه و درجات رفیعه را موقوف بترک غیبت میدانسته اند چه از حضرت رسول صلعم وارد است که هر که نماز او نیکو باشد و عیالمند باشد و مال او کم باشد و غیبت مسلمانان را نکند با من خواهد بود در بهشت و چه قدر قبیح است که آدمی از عیوب خود غافل شده در صدد اظهار عیوب مردمان بر آید خار را در چشم دیگران ملاحظه کند و شاخ درخت را در دیده خود نبیند پس ای جان برادر چون خواهی که عیب دیگرانرا بگوئی اول عیوب خود را یاد کن و در صدد اصلاح آن بر آی یاد آور قول پیغمبر را که فرموده است خوشا بحال کسیکه مشغول عیب خود گردد و از عیوب مردم نپردازد علاوه بر اینکه هر گاه آن عیب که ذکر میکنی امری باشد که باختیار او نباشد و از جانب حق سبحانه باشد پس مذمت او در آن عیب فی الحقیقه مذمت خالق اوست چه هر که چیزی را مذمت میکند سازنده او را مذمت کرده است شخصی یکی از حکما را گفت ای زشت صورت گفت آفریدن من با خودم نبود که نیکو بیافرینم و از اعظم مفاسد غیبت آنست که باعث آن میشود که اعمال خیر آنکسیکه غیبت کرده است در عوض آن بنامه عمل آنکسیکه غیبت او شده است ثبت میشود و گناه او بدیوان اعمال این نقل میشود و چه احمق کسی باشد که بواسطه یک سخن در روز قیامت وزر و وبال دیگری را متحمل گردد مرویست که در روز قیامت بنده را بموقف عرصات حاضر سازند و نامه اعمال او را بدست او میدهند چون

در آن بکرد از حسنات خود چیزی در آنجا نیابد عرض کند پروردگارا اینها نامه من نیست چه من از طاعات خود هیچ در آن نمی بینم خطاب رسد که ای بنده پروردگار تو سهو و خطا میکند اعمال خیر تو بغیبت مردم رفت و دیگری را میاورند دیوان او را بدست او میدهند و در آنجا طاعات بسیار و عبادات بیشمار مشاهده میکند عرض میکند که این کتاب من نیست این اعمال از من بوجود نیامد خطاب میرسد که فلان شخص غیبت ترا نمود این طاعات اوست که بعوض تو داده شده است پس عاقل باید تامل کند که اگر کسی اگر غیبت او میکند اگر دوست و صدیق اوست چه بیمروتی و بی انصافیست که زبان بغیبت او گشاید و بدی او را در نزد مردمان گوید و اگر دشمن اوست چه بیعقلی و سفاهتی است که کسی متحمل وزر و وبال دشمن خود گردد و اگر طاعتی اندوخته باشد باو دهد **فصل** بدانکه از برای مرض غیبت کردن دو نوع معالجه است یکی بر سبیل اجمال و دیگری تفصیل اما معالجه آن بر سبیل اجمال آنست که دیده بصیرت بگشای و ساعتی در آیات قرآنیه و احادیث متکثره که در باب مذمت این صفت خبیثه وارد شده تتبع نمائی و از غضب جهانه و تعالی و عذاب روز جزا یاد آوری و بعد از آن مفاسد دنیویه او را بنظر در آوری چه کاهست غیبت انگیز که بکسی باو رسد و این باعث بغض و عداوت او گردد و در مقام اهانت و غیبت و اذیت تو بر آید و بسا باشد امر بجائی منجر شود که چاره آن نتوانی کرد پس از اینها تامل کنی که اگر کسی غیبت ترا در نزد غیر بگوید چگونه آزرده و خشمناک خواهی شد و مقتضای شرف ذات و نجابت طبع آنستکه راضی نباشی در حق غیر آنچه از برای خود نپسندی و بعد از اینها همه متوجه زبان خود شوی و مراقب آن باشی که آنرا بغیبت نگشائی و هر سخنیکه خواهی بگوئی ابتدا در آن تامل کنی اگر آنرا متضمن غیبتی یافتی خود را از آن نگاهداری تا عادت کنی واما معالجه تفصیلی آنست که باعث و سبب غیبت کردن خود را بدانی و سعی در قطع آن نمائی و بیان این مطلب آنست که از برای غیبت کردن اسباب چند است اول غضب چه هرگاه از شخصی آزرده باشی و بر وی خشم گیری و او حاضر نباشد در اینوقت بمقتضای طبع زبان بمذمت او گشائی تا بآن وسیله غیظ خود را فرو نشانی دویم عداوت و کینه که با کسی دشمنی داشته باشی و از راه عداوت بدی او را ذکر کنی سوم حسد چنانکه مردم کثیر التعظیم و تکریم کنند با او و را ثنا و ستایش گویند و تو از راه حسد متحمل آن نتوانی شد و بعیب مذمت و کمی و عیوب در اظهار سازی چهارم محض مزاح و مطایبه نمودن و اوقات را بخنده و لهو و لعب گذرانیدن بنقل احوال و افعال مردم بدون قصد اهانت و خواری رسانیدن پنجم قصد سخریه و استهزا او اهانت رسانیدن چه استهزا چنانچه در حضور میباشد در غایبانه نیز متحقق میشود ششم فخر و مباهات یعنی اراده کنی که فضل و کمال خود را اظهار سازی بوسیله نسبت کردن عیب جاهلیکه گوئی فلان کس چیزی نمیداند یا رشدی ندارد یا بخیال خاطر آن اندازی که تو از و بهتری و بالاتری و معالجه این شش نوع بعلاج این شش صفت خبیثه است چنانکه در سابق مذکور شد هفتم اینکه امری قبیح از کسی صادر شده باشد و از او تو نسبت داده باشند و تو خواهی از خود دفع کنی گوئی من نکرده ام فلان کس کرده است و علاج این آنست که بدانیکه بغیبت آن شخص داخل غضب الهی میشوی پس اگر قول ترا قبول میکند اینمعنی از خود نفی کن و چکار بنسبت دادن بدیگری داری و اگر قول ترا قبول نمیکنند نسبت بدیگری از تو نخواهند پذیرفت هشتم اینکه ترا نسبت دهند بامری قبیح و خواهی قبح آنرا برطرف کنی از آنجهت میگوئی فلان شخص این امر را نیز مرتکب شده چنانکه اگر حرامی خورده باشی یا مال حرامی قبول کرده باشی گوئی فلان عالم نیز حرام خورد یا مال حرام را گرفت و او از من داناتر است و چنانچه متعارف است که میگویند اگر من بالگرفتم فلان شخص نیز گرفت و اگر من شراب خوردم فلان کس نیز خورد و نمیداند که این عذر از گناه بدتر است چه علاوه بر آنکه فایده از برای رفع قبح گناه اول نمیکند مرتکب گناهی دیگر که غیبت باشد شده و حمق و جهل خود را بر مردم ظاهر نموده زیرا که هرگاه کسی داخل آتش شود و تو اینکه داخل نشوی البته با او موافقت نخواهی کرد و اگر موافقت کنی در کمال حماقت و سفاهت خواهد بود و جماعه از اشقیای عوام که دلهای ایشان آشیانه شیاطین گردیده و عمر شان در معصیت پروردگار صرف شده و ایشان از مظلمه مردم بر گرد ایشان جمع آمده که امید استخلاص بجهت ایشان نیست با آنچه نفس خبیث شان طالب این که معاد و حساب و حشر و نشری نباشد و شیطان لعین چون اینمعنی را در دل ایشان یافته از کمین بیرون آمده و بوسوسه ایشان پرداخته و انواع شک و شبهه در خاطر شان انداخته اعتقاد شان را سست و ضعیف ساخته و با آنچه در معاصی پروردگار بیباک گردیده اند و چون معصیتی از ایشان صادر شد در عذر آن چون نمیتوانند که آنچه در باطن ایشان مخمر است از عدم اعتقاد اظهار نمایند و از شقاوت و بدبختی هم که دارند نمیخواهند تن باعتراف در دهند شیطان ایشان را از این بیدار دارد که از اعمال ناشایست خود عذر بخواهند که فلان عالم آنچه ما کرده ایم نیز کرده و آنچه را ما مرتکب شده ایم مرتکب شد غافل از اینکه این عذر نیست مگر از جهل و حماقت چه اگر عمل آن عالم اعتقاد ترا از معاد و حساب روز جزا برطرف کرد پس تو کافر گشته دیگر چه عذر میخواهی و اگر

طرف نکرده کردن آن شخص از برای تو چه فایده دارد علاوه بر اینکه اگر بعضی از کسانیکه خود را داخل علما کرده اند و پا بر عالم بر وجود نهاده اند باب اقتدا بتو با ایشان میشود چرا باید اقتدا باین عالم که در شقاوت و خباثت باشند نموده باشی و چرا اقتدا نمیکنی بعلمای آخرت و طوایف انبیا و اولیا و حال آنکه ایشان اعلم و اعلمند و سرچشمه علم و معرفتند نهم از بواعث غیبت موافقت و همزبانی با رفیقان یعنی چون مصاحبان تو خود را مشغول خبث بینی تصور کنی که اگر ایشان را منع کنی یا با ایشان در آن خبث موافقت نکنی از تو متنفر گردند و ترا بدکل شمارند و با تو نیز با ایشان هم مشرب کنی با صحبت تو رغبت ننمایند بدانکه در اینصورت عجب احمقی خواهی بود که راضی میشوی باینکه امر پروردگار خود را ترک کنی و دست از رضا و خشنودی او برداری و از نظر برگزیدگان درگاه او از ملائکه و انبیا و اولیا بیفتی که جمعی از اراذل و اوباش از تو راضی باشند بلکه این دلالت میکند بر اینکه عظم ایشان در نزد تو بیشتر از عظم خدا و پیغمبر است و چه شک که چنین کسی مستحق و سزاوار لعن بیشمار و عذاب روز شمار است دهم چنان مظنه کنی که شخصی در نزد بزرگی زبان بمذمت تو خواهد گشود یا شهادتیکه ضرر دارد از برای تو خواهد داد بنابراین صلاح خود در این بینی که پیش دستی کنی و او را در نزد آن بزرگ معیوب و انمائی یا دشمن خود قلم دهی که بعد از این سخن او در حق تو بی اثر و کلام او از درجه اعتبار ساقط باشد و چنین کسی خود را در نزد پروردگار جبار ضایع و بی اعتبار خواهد کرد و خدا را دشمن خود میکند بگمان اینکه دیگری بنده او را دشمن او خواهد کرد پس زهی سفاهت و بیخردی که بمحض توهم و خیال خلاصی از غضب مخلوقی در دنیا که جزم و یقین نباشد خود را بیقین در هلاکت آخرت میاندازد و حسنات خود را بعد از دست میدهد بتوقع دفع مذمت مخلوقی بسبب یازدهم ترحم کردن است بر کسی چه میشود که شخصی چون دیگری را مبتلا بنقصی یا عیبی بیند دل او بر او محزون گردد و اظهار تالم و حزن خود را نماید و در آن اظهار صادق باشد چنانکه شخصی در نزد بعضی پست و بی اعتبار شده باشد و تو بآنجهت محزون شده او را در نزد دیگران اظهار نمائی دوازدهم آنکه معصیتی از کسی مطلع شوی و از برای خدا بر او غضبناک گردی و بمحض رضای خدا تعالی اظهار غضب خود نمائی و نام آن شخص و معصیت او را ذکر کنی و بسیاری از مردم از مفسده این دو قسم غافلند و چنان پندارند که ترحم و غضب هرگاه از برای خدا باشد ذکر اسم مردم ضرر ندارد و این خطا و غلطت چه هر چند که رحم و غضب از برای خدا خوبست غیبت مردمان حرام و بدست و مجرد ترحم یا غضب باعث رفع حرمت آن نمیگردد و بسا باشد که از برای غیبت کردن بواعثی دیگر نیز باشد که نزدیک بیکی از اینها که مذکور شد بوده باشد و فساد آنها نیز از آنچه مذکور شد معلوم میشود **فصل** چون حرمت غیبت و معالجه آنرا دانستی بدانکه چند موضعست که در آنجا غیبت جایز است اول تظلم و استغاثه کردن مظلوم در نزد کسیکه احقاق حق او تواند کرد و انتقام ظلمیکه بر او وارد شده تواند کشید یا اعانت او را تواند نمود ولکن شرط آنستکه در شکایت ظالم بخصوص ظلمیکه بر او واقع شده اکتفا نماید و زبان باظهار عیبی دیگر از آن ظالم نگشاید دویم آنکه اظهار عیوب کسی را کردن بقصد امر بمعروف و نهی از منکر برای رضای خدا نه بقصد رسوائی او بر وفق هوا و هوس و باید در جائی باشد که فایده در دفع منکر بکند و بر وفق شریعت باشد نه در نزد ظالم بیباکی که از حد شرع تجاوز کند یا در جائیکه فایده بر آن مترتب نشود سوم در نصیحت کسیکه با تو مشورت کند در خصوص معامله کردن با کسی یا داد و ستد یا شراکت یا رفاقت و امثال این که در اینصورت ذکر عیبی از آن شخص که مدخلیتی در انتساب دارد جایز است بشرطیکه احتیاج بذکر آن عیب باشد اما اگر احتیاج نباشد و بهمین قدر گفتن که من صلاح ترا نمیدانم و نحو آن اکتفا شود باید بهمین اکتفا کرد و تصریح بعیب آن شخص نکرد چهارم ارشاد و نصیحت مؤمنی هرگاه با فاسقی بد اخلاق مصاحبت و اختلاط نماید و از احوال او مطلع نباشد و مظنه آن باشد که اعمال او بر فاقت در مؤمن سرایت کند در اینصورت نیز اظهار نمودن عیوبیکه در اینمطلب دخل دارد جایز است پنجم اظهار کردن عیوب خفیه مریض نزد طبیب بجهت معالجه ششم اظهار عیوب شاهد و راوی حدیث بجهت جرح نمودن شهادت یا رد حدیث او ولکن در اینخصوص باید بقدر یکه جرح او بشود اکتفا نمود و در نزد کسی باشد که میخواهد بشهادت یا حدیث او عمل کند هفتم اظهار عیب عالمی یا حاکم شرعی که قابلیت فتوی و حکم نداشته باشد و متصدی آنها شود و از برای رد فتوی و حکم او هرگاه کسی از احوال او بپرسد یا فتوی یا حکم مخالف حقی از او صادر شده باشد هشتم هرگاه کسی مشهور بلقبی باشد که دلالت بر عیبی از او کند مثل اعرج و احول و امثال اینها که شناسانیدن او بآن لقب ضرر ندارد هرگاه بنوعی دیگر ممکن نباشد و از شنیدن او را ناخوش نیاید اما هرگاه اکراه داشته باشد یا ممکن باشد شناسانیدن او بعبارتی دیگر جایز نیست هرگاه مجاهر بفسقی باشد و مضایقه از اظهار آن نداشته باشد بلکه آنرا اظهار کند یا علانیه مرتکب آن باشد غیبت او در آن فسق ضرر ندارد اگر چه او را ناخوش آید بلکه اظهر آنستکه غیبت چنین شخصی مطلقا جایز است اگر چه در فسقی باشد که آنرا ظاهر نکند و از اظهار آن مضایقه داشته باشد دهم

دهم شهادت دادن در موضعیکه باید شهادت داد چه در حقوق الناس یا حقوق الله یازدهم در اقوال اهل بدعت و ضلالت دوازدهم غیبت کفار و کسانیکه مخالف مذهب شیعه اثنا عشریه اند که در اینصورت نیز اقوی جواز غیبت آنهاست سیزدهم کسی که خود را منسوب بدیگری نماید و منسوب نباشد جایز است رد نسبت او کردن چهاردهم غیبت غیر معین یا طایفه غیر معینه که کسی نفهمد مراد کیست آن نیز جایز است مثل اینکه بگوئی امروز گرفتار احمقی یا نادانی شدم یا فاسقی چنین گفت و چنین کرد و امثال اینها بشرطیکه آن شخص بر شنونده معلوم نباشد و هرگاه بعضی امارات و علامات باشد که معلوم شود کیست اظهار عیب او حرامست و چند موضع دیگر هست که بعضی از علما تجویز غیبت در آنها کرده اند اول هرگاه دو کس مطلع باشند بر عیب شخصی در اینصورت بعضی تجویز کرده اند که یکی از آن دو کس آن عیب را بدیگری ذکر کنند دویم غیبت جمعیکه محصور نباشند مثل اینکه بگوید فلان طایفه یا اهل فلان ده یا اهل شهر فلان عیب دارند سوم کسیکه اصرار بر معصیت داشته باشد بعضی گفته اند جایز است ذکر آن معصیت از او چهارم ذکر عیبی از کسیکه اگر بشنود مضایقه نداشته باشد اگرچه عیب شرعی نباشد یا عیب شرعی باشد اما متجاهر بآن نباشد و حق آنست که در همه این چهار صورت غیبت نیز حرامست و دلیلی بر استثنای آنها نیست بدانکه هرگاه کسی غیبت دیگری را کرده باشد کفاره آن اینست که ابتدا توبه نماید و پشیمان شود بعد از آن اگر آن شخصیکه غیبت او شده زنده باشد و دست رس باو داشته باشد و شنیده باشد از او حلیت حاصل نماید و تطییب خاطر او کند و همچنین اگر نشنیده باشد و در اظهار آن مظنه فسادی یا عداوتی نباشد اما اگر مظنه عداوت بوده باشد یا دست رس باو نباشد در اینصورت از برای او استغفار کند و طلب آمرزش نماید و از برای او اعمال صالحه بجا آورد که در روز قیامت عوض غیبت او شود فصل ضد غیبت مسلمین مدح و ستایش ایشانست و آن صفتیست خوب و عملیست مرغوب باعث حصول محبت و موجب دوستی و الفت میگردد خصوصا هرگاه در غیاب او بوده باشد و موجب ادخال فرح و سرور در دل برادر مؤمن میشود و ثواب آن چنانکه مذکور شد بسیار است و احادیث در ثواب خصوص مدح نیز رسیده است چنانکه مرویست که جمعی ستایش بعضی از مردگان را کردند حضرت رسول صلعم فرمودند بهشت از برای شما واجب شد و وارد شده است که یکی از فرزندان آدم را همسایه چند از ملائکه هست پس اگر برادر مسلم خود را بنیکوئی یاد کرد ملائکه گویند مثل این از برای تو باد و لکن مخفی نماند که همچنین نیست که هر گونه مدحی و ستایشی خوب و پسندیده باشد بلکه این در صورتیست که بآنچه مدح میکنند راست باشد و مشتمل بر دروغی نباشد و از روی ریا و نفاق نباشد آن مدح بد است اگرچه راست باشد و مدح ظلمه و فاسقین را نکنند اگرچه راست باشد چه آن باعث فرح و سرور ظالم و فاسق میگردد و شاد کردن ایشان مذموم بلکه بعضی حرام میدانند حضرت پیغمبر صلعم فرمودند بدرستیکه هرگاه کسی مدح فاسقی را بکند خدا خشمناک و غضبناک میگردد و مدح کسیرا که باعث عجب و تکبر او شود نکنند چه بسیارند که چون مردمان زبان بمدح آنها گشایند از خود راضی میشوند و باد پندار و غرور بکاخ دماغ ایشان میوزد و مدح ایشان جایز نیست و باعث هلاکت ایشان میگردد و از این جهت بود که شخصی در خدمت حضرت پیغمبر صلعم مدح دیگری را کرد حضرت فرمود گردن او را قطع نمودی و فرمود هرگاه مدح برادر خود را در برابر او کنی گویا تیغ بر حلق او کشیده و دیگری در حضور آنسرور مدح شخصی کرد حضرت فرمود او را هلاک کردی خدا ترا هلاک کند و اخباریکه در مذمت مدح کردن رسیده همه در صورتیست که متضمن یکی از مفاسد باشد و بهر حال خوش آمدن کسی از اینکه او را مدح کنند و ثنا گویند بسیار مذموم و از جمله صفات رذیله است همچنانکه مذکور خواهد شد صفت هیجدهم دروغ گفتن و آن از جمله گناهان کبیره بلکه قبیحترین گناهان و خبیث ترین آنهاست و صفتیست که آدمیرا در دیده ها خوار و در نظرها بیوقع و بی اعتبار میسازد و سرمایه خجالت و انفعال و باعث دلشکستگی و ملال و سبب ریختن آبرو در نزد خلق و خدا و باعث سیاه روئی دنیا و عقبی است و آیات در مذمت این صفت بسیار و اخبار در نکوهش آن بیشمار است خداوند کریم میفرماید انما یفتری الکذب الذین لا یؤمنون یعنی اینست و جز این نیست که بدروغ افترا می بندند کسانیکه ایمان ندارند حضرت پیغمبر صلعم فرمودند هرگاه مؤمنی بدون عذر شرعی دروغی بگوید هفتاد هزار فرشته بر او لعنت میکنند و از دل او تعفن و گندی بلند میشود و میرود تا بعرش میرسد و خدایتعالی بسبب آن دروغ گناه هفتاد زنا بر او می نویسد که آسانترین آنها زنائی باشد که با مادر خود کرده باشد و از آنسرور پرسیدند که مؤمن جبان میباشد فرمودند بلی عرض کردند بخیل میباشد فرمودند بلی عرض کردند دروغگو میباشد فرمودند نه و فرمودند دروغ روزی را کم میکند و نیز از آنسرور مرویست که وای بر آنکسی که سخن گوید و دروغ گوید تا حاضرانرا بخنداند وای بر او وای بر او وای بر او و فرمودند که دیدم مردی نزد من آمد و گفت برخیز برخاستم و با او روانه شدم تا رسیدم بدو نفر یکی نشسته بود و دیگری ایستاده و در دست او قلابی بود و آنرا فرو میبرد در یکطرف سر او و میکشید تا بشانه

او پس و بعد از آن بیرون میآورد و بطرف دیگر فرو میبرد من گفتم اینچه علامت گفتند این مردیست دروغگو که باین نحو عذاب میشود تا روز قیامت و فرمودند شما را خبر دهم ببزرگترین گناهان کبیره و آن شرک بخدا و عقوق والدین و کذبست و حضرت امیر المؤمنین سلام الله علیه فرمود که بنده مزه ایمانرا نمی یابد تا دروغ را ترک کند خواه دروغ از روی شوخی و هزل باشد یا از جد حضرت امام محمد باقر ع فرمود که خدایتعالی از برای بدی قفلها قرار داده است کلید آن قفلها شرابست و دروغ بدتر است از شراب و فرمود که دروغ خراب کننده بنای ایمانست و از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام مرویست که جمیع اعمال خبیثه در خانه ایست و کلید آن خانه دروغست مخفی نماند که بدترین انواع دروغ دروغ بر خدا و رسول صلعم و ائمه علیهم السلامست یعنی کسی مسئله گوید که مطابق واقع نباشد یا حدیثی دروغ نقل کند و امثال اینها و همینقدر در مذمت دروغ بر ایشان کافی است که روزه را باطل میکند و باعث وجوب قضا و کفاره میشود بنابر اقوی همچنانکه در کتب فقهیه مسطور است مخفی نماند که در چند موضع دروغ را تجویز کرده اند اول در جائیکه اگر مرتکب دروغ نشود ضرری بر آن مترتب شود یا ضرری بخود برسد یا باعث قتل مسلمانی یا در رفتن عرض او یا مال محترم او یا آبروی او بشود که در اینصورت دروغ جایز بلکه واجبست پس اگر ظالمی کسی را بگیرد و از مال او بپرسد جایز است انکار کند یا جائری او را بگیرد و از عملی بدیکه میان خود و خدا کرده باشد سؤال کند جایز است که بگوید نکرده ام و همچنین هرگاه بپرسد از کسیکه از معصیتی که از او صادر شده باید اظهار آن نکند و اظهار گناه گناهی دیگر است و اگر از عیب یا مال مسلمانی از او استفسار کنند جایز است انکار آن بلکه در همه اینصور واجبست دویم در وقتیکه میان دو کس ملال و کلالی باشد جایز است که از برای اصلاح میان ایشان دروغی از زبان هر یک بدیگری گوید تا رفع فساد شود و همچنین هرگاه از خود شخص سخنی سرزده باشد که اگر راست را بگوید باعث فتنه یا عداوت مؤمنی یا فسادی شود جایز است که انکار آن کند و اگر کسی مکدر شده باشد و رفع آن موقوف باشد بانکار سخنی که گفته باشی یا عملیکه کرده باشی جایز است انکار آن سوم هرگاه زن چیزی از شوهر خواهد که قادر نباشد یا قادر باشد اما بر او واجب نباشد جایز است که با او وعده دهد که میگیرم اگرچه قصد او نباشد گرفتن آن و همچنین هرگاه کسیرا که زنان متعدده باشد جایز است که بهر یک بگوید من ترا دوست دارم اگرچه مطابق واقع نباشد چهارم هرگاه طفلی را مأمور بشغلی سازی و او رغبت بآن نکند از مکتب رفتن یا شغلی دیگر جایز است که او را وعده دهی یا بترسانی که با تو چنین و چنان خواهم کرد اگرچه منظور تو کردن آن نباشد پنجم در جهاد و حرب نمودن با اعداء دین اگر بدروغ و خدعه توان نمود که سبب ظفر یافتن بر دشمنان دین شود حاصل کلام آنست که در هر موضعیکه فایده مهمه شرعیه بر آن مترتب شود و تحصیل آن موقوف بکذب باشد جایز است دروغ و اگر بر ترک دروغ مفسده شرعیه مترتب شود واجب میشود و باید از قدر ضرورت و احتیاج تجاوز نکرده باشد و دروغ گفتن در تحصیل زیادتی مال و منصب و امثال اینها از چیزهائیکه آدمی مضطر بآنها نیست حرام و مرتکب آن آثم و گناهکار است بدانکه در هر مقامیکه دروغ گفتن بحسب شرع رواست تا توانی در آن دروغ صریح مگو بلکه توریه کن یعنی سخنی بگوی که ظاهر معنی آن راست باشد اگرچه آنچه را شنونده از آن میفهمد دروغ بوده باشد تا نفس عادت بدروغ نکند مثل اینکه بعد از آنکه ظالمی از مکان کسی سؤال کند بگوید خدا بهتر میداند کجاست یا عالم الغیب خداست یا بگو سراغ او را در مسجد بکن اگر داخل در مسجد نیست و اگر از گناهیکه از تو صادر شده از تو استفسار کنند بگو خدا نخواسته باشد یا خدا نکرده است که من چنین عملی بکنم یا بگو استغفر الله یا پناه بخدا اگر چنین کاری کرده باشم یا اگر سخنی در حق کسی گفته باشی و خواهی بانکار دروغ ملال او را بگو احترام تو از آن بیشتر است که چنین سخنی در حق تو توانم گفت و امثال اینها و آنچه متعارفست که میگویند صد مرتبه فلان سخن را بتو گفتم یا هزار مرتبه فلان عمل را از تو دیدم یا پنجاه مرتبه بخانه تو آمدم و حال اینکه اینعدد متحقق نشده این دروغ نیست و گناهی بر آن نیست زیرا این از باب مبالغه و تأکیداتست نه قصد اینعدد بخصوص بشرط آنکه آن امر مکرر واقع شده باشد و همچنین جایز است انواع مجازات و استعارات و تشبیهات که مراد از آنها حقیقت آنها نیست و از جمله دروغهائیکه مردم آنها را سهل میدانند و در واقع حرامست آنستکه کسی وارد شود بر دیگری که مشغول اکل باشد و او را تکلیف کند بخوردن طعام و او گرسنه باشد و بگوید اشتها ندارم و بدون غرض صحیح شرعی مثل آنکه اطعام او را حرام داند و از جمله دروغهای متعارف که گناه آن شدید و غالب از آن غفلت دارند آنستکه میگویند خدا میداند که چنین است و حال اینکه میداند که چنین نیست و خدا خلاف آنرا میداند و از حضرت عیسی بن مریم علیه السلام منقولست که این از اعظم گناهانست در نزد خدا و در بعضی روایات رسیده که چون بنده خدا را گواه گیرد بر امر خلاف واقعی خداوند عالم گوید از من ضعیفتری نیافتی که مرا براین امر دروغ شاهد آوردی و از جمله انواع دروغ

بلکه شدیدترین و بدترین آنها شهادت دروغ است وحضرت رسولخدا اکبر الکبائر شهادت دروغ را به بابت پرست مساوی گرفته و از الجمله یادنمودن
قسم دروغست وحضرت رسول صلعم کسیکه متاعخود را بقسم دروغ بفروشد از جمله کسانیست که خدایتعالی در روز قیامت با او سخن نمیگوید و نظر رحمت
براو نیافکند و عمل او را قبول نمیکند بلکه قسم بسیار خوردن راست مذموم و نام بزرگ ملک علام را بسبب هر جزئی چیزی حقیر در میان آوردن سو
ادب و در حدیث وارد است که خدایتعالی فروشنده را که بسیار قسم خورد دشمن دارد و از احادیث مستفاد میشود که قسم بسیار خوردن باعث
تنگی روزی و فقر میگردد وازجمله دروغها خلف وعده نمودنست و آن نیز حرامست و وفای بشرط وعده واجب و لازمست حضرت پیغمبر
فرمود هر که ایمان بخدا و روز جزا دارد باید چون وعده نماید بان وفا کند و اکثر ورکیر اگر وعده کند و عزم وفای بان نداشته باشد از جمله
منافقین شمرده وازجمله دروغهائیکه اکثر مردمان بان مبتلا و بدترین انواع دروغهاست دروغ گفتن با خداست که آدمی مطلبی
در نماز بخدا عرض کند و از آن در خدمت انجناب خبر دهد و آن خلاف واقع باشد مثل اینکه چون داخل نماز شود بگوید وجهت وجهی للذی
فطر السموات والارض یعنی متوجه ساختم رو و دل خود را بخداوندیکه آسمانها و زمین را آفرید. و در آنوقت دل او از این مطلب بیخبر باشد و در کوچه
و بازار و حجره و دکان بصد هزار فکر بیهوده مشغول باشد چه در آنوقت در آنچه عرض کرده دروغگواست در خدمت پروردگار و حضور ملائکه
کبار بچنین دروغی اقدام نموده و همچنین چون میگوید ایاک نعبد و ایاک نستعین یعنی ترا پرستش میکنیم وبس و یاری و استعانت و مددکاری
میخواهیم وبس دروقتی راستست که دنیا در نظر او پست و بی اعتبار و ذره از دین خود را مقابل همه دنیا ندهد چه اگر چنین باشد دنیا پر
خواهد بود و باید امیدیاری و چشم مددکاری از احدی بجز ذات پاک باری نداشته باشد والا در عرض اینمطلب کاذب خواهد بود وچه زشت بنده
وهیچ شخصی باشد که در حضور پروردگار خود ایستاده باشد و بدروغگوئی مشغول باشد و بداند که او کذبرا میداند زهی بیشرمی و بیحیائی و بی آزرمی
فصل چو بحرمت کذبرا دانستی پس اگر اعتقاد بخدا و رسول و ایمان بروز جزا داری باید از آن اجتناب کنی و خود را از آن نگاهداری و
طریقه خلاصی اینست که پیوسته آیات و اخباریکه در مذمت آن رسیده در پیش نظر خود داشته باشی و بدانی که دروغ گفتن باعث هلاکت
ابدی و عذاب اخرویست و بعد از آن ملاحظه نمائی که هر دروغگوئی از نظرها ساقط و در دیدها خوار و بی اعتبار و احدی اعتنا بسخن او نمیکند
و پست و ذلیل و خوار میگردد پیت راستی کن که راستان رستند در جهان راستان قوی دستند واغلب اوقات اینکه دروغ گفتن
باعث رسوائی و فضیحت و بازماندن از مقاصد و مطالب میگردد و عزت آدمی تمام میشود در کتاب حبیب السیر مسطور است که سلطان
حسین میرزای بایقرا که پادشاه خراسان و زابلستان بود امیر حسین اپوردیرا بایلچی گری نزد سلطان یعقوب میرزا پادشاه آذربایجان و عراق
فرستاد و امر کرد که سوغات بسیار و هدایای بیشمار با او همراه نمایند و مقرر کرد که از کتابخانه خاصه کتب نفیسه باو بسپارند که بجهة سلطان یعقوب
ببرد از انجمله امر کرد که کلیات جامی را که در آنوقت تازه و بسیار مطلوب بوده در نظرها مرغوب بود باو دهند در وقتیکه ملا عبد الکریم کتابدار
کتابهار بامیر حسین تسلیم مینمود سهوا فتوحات مکی را که در حجم و جلد بکلیات مذکور مشابهت داشت بامیر داد و امیر انکتاب را احتیاط نکرده
مضبوط نموده روانه شد چون بتبریز رسید و بحضور سلطان رفت سلطان تفقد بسیار از و فرمود و از رنج راه پرسید و گفت در مسافت
بعیده از طول مسافت ملول گشته خواهی بود امیر حسین چون اشتیاق سلطان یعقوب را بکلیات جامی شنیده بود جواب داد که بنده را در راه مصاحبی بود
که در هر منزل بان مشغول بودم و با نجهة ملالت پیرامون خاطرم نمیگشت سلطان از حقیقت استفسار نمود جناب امیر گفت کلیات جامیکه حضرت
سلطان هدیه بجهة سرکار پادشاه فرستاده چون اندک ملالتی رخ مینمود بمطالعه آن مشغول میشدم پادشاه از فور اشتیاق فرمود بگو بروند
و کلیات را بیاورند امیر حسین کس فرستاد آنجلد را آوردند چون گشودند معلوم شد که فتوحات مکیست نه کلیات جامی و در عرض راه مطالعه
کلیات مطلقا اتفاق نیفتاده و باینسبب امیر منفعل و شرمسار و از درجه اعتبار افتاد ملی ع بجز راستی هر چه باشد خطا است وازجمله
اسباب رسوائی دروغگو آنست که خدایتعالی فراموشیرا باو مسلط ساخته و با نجهة دروغیرا که میگوید فراموش میکند و خلاف آنرا میگوید دروغگو رسوا
میشود حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمود از جمله چیزهائیکه خدایتعالی بر دروغگو گماشته است نسیانست و از نجهة مشهور شده است که دروغگو
حافظه ندارد و بعد از ملاحظه اینها در فواید ضد کذب که صدق باشد تامل کنی و بعد از این اگر دشمن خود نباشی در هر سخنیکه میگوئی ابتدا تدبر و تفکر
کنی که مادروغی در آن نباشد و از همنشینی فساق و دروغگویان اجتناب کنی تا راستگوئی ملکه تو گردد **فصل** ضد دروغگوئی صدق است
که راست گوئیست و آن اشرف صفات نفسانیه و رئیس اخلاق ملکیه است خداوند عالم میفرماید اتقوا الله و کونوا مع الصادقین یعنی بپرهیزید از

خدا و با راستگویان بوده باشید و از حضرت رسول صلعم مرویست که شش خصلت از برای من قبول کنید تا من بهشت را از برای شما قبول کنم هرگاه
یکی از شما خبری دهد دروغ نگوید و چون وعده نماید تخلف نورزد و چنانچه امانت قبول کند خیانت نکند و چشمهای خود را از نامحرم بپوشاند
و دستهای خود را از آنچه نباید باندراز کند نگاهدارد و فرج خود را محافظت نماید و از امامین همامین امام محمد باقر و امام جعفر الصادق علیهما
السلام مرویست که بدرستیکه مرد بواسطه راستگوئی بمرتبه صدیقان میرسد و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که هر که زبان او
راستگو باشد عمل او پاکیزه است و هر که نیت او نیک باشد روزی او زیاده میشود و هر که با اهل خانه خود نیکوئی کند عمر او دراز میشود و
فرمود که نظر بطول رکوع و سجود کسی نکنید و بان غره مشوید چه میشود این امری باشد که بان معتاد شده باشد و بانجهة نتواند ترک کند
ولکن نظر کند بصدق کلام و امانت داری او و باید وصف خوبی او را دریابید مخفی نماند همچنانکه صدق و کذب در سخن و گفتار میباشد همچنین در
کردار و اخلاق و مقامات نیز یافت میشود اما کذب در کردار و اعمال آنستکه در ظاهر از او اعمالی سر زند که دلالت کند بر خوبی در باطن او و باطن
او از آن بیخبر بوده باشد یعنی باطن او موافق ظاهر نباشد و صدق در آن اینست که باطن و ظاهر یکسان و مطابق بود یا باطن از ظاهر آراسته تر و بهتر
باشد و اینمرتبه از صدق اشرف و افضل از صدق در گفتار است و از نجهة بکر رسید شیر صلعم اینمرتبه را از حضرت آفریدگار مسئلت مینمود و در اخبار
وارد شده است که چون پنهان و آشکار بنده مؤمن یکسان بوده باشد خداوند عالم باو بر ملائکه مباهات میکند و میفرماید بنده حق است
و بعضی از اکابر فرموده است که کمیت مرثیان دهد نشخصیکه چشم او تاریکی شبها کر باشد و لب او روزها در محافل خندان باشد عربیه
اذا السر و الاعلان فی المؤمن استوی   فقد عز فی الدارین و استوجب الثناء   یعنی هرگاه پنهان و آشکار مؤمن مساوی باشد در دو
جهان عزیز و مستوجب آفرین و ستایش است   وان خالف الاعلان سرا فماله   علی سعیه فضل سوی الکد و العناء   و اگر ظاهر او مخالف
باطن باشد و ظاهر را باعمال خیر آراسته و باطن او بیخبر باشد هیچ اجری و مزدی از برای عمل او نیست مگر تصدیع و رنجی که کشیده است   کما
خالص الدینار فی السوق نافق   و مغشوشه المردود لا یقتضی المنی   یعنی همچنانکه طلای بیغش در بازار رایج و در عوض آن هر چه خواهی بتو
میدهند و آنچه در آن غش باشد بتو ر دمیکنند و از روی تو از آن بر نمیاید و شکی نیست هر عملیکه در آن غش باشد که ظاهر آن آراسته و باطن آن
موافق ظاهر نباشد رد میشود فرد قلب روی اندوده نستانند در بازار حشر   خالصی باید که از آتش برون آید سلیم   واما کذب در اخلاق
و مقامات دین آنستکه ادعای صفاتی چند کند چون تخوف از خدا و رجا و صبر و شکر و تسلیم و رضا و معرفت و زهد و امثال اینها و اسم آنها را بخود ببندد
و از حقیقت و آثار آنها بیخبر باشد و در او از لوازم آنها اثری نباشد و چنین شخصی نیز کاذبست مثلا ملاحظه میکنیم که چنانچه کسی از پادشاهی قهار
یا امیری صاحب اقتدار بجهة جنایتیکه از او سر زده یا تقصیریکه مرتکب شده خائف شود چهره او زرد و نفس او سرد و خواب و خور بر او دشوار
شود و عیش و تنعم بر او ناگوار و خاطر او پریشان و اعضا و جوارح او مضطرب و لرزان میشود بلکه بسا باشد که ترک اهل و عیال و مال و منال
خود میکند و در ولایات غربت بتنهائی و مشقت بسیار دارد اینهمه از خوف و بیم آنکیست که از او ترسیده و این خوف خوف صادق و صاحب
آن خائفست و اما کسیکه دعوای ترس از پروردگار و خوف از گردم و مار و جهنم میکند و هیچ اثری از آن در وجنات احوالش ظاهر نه بلکه شب
و روز بخورد و خواب مشغول و عمر او بعشرت مصروف هر ساعتی چندین تقصیر از او صادر و هر روزی معصیتی را مرتکب میگردد چنین
شخصی کاذب و اسم خوف را بر خود بسته است مخفی نماند که اینمقامات و مراتب را نهایتی متصور نیست تا ممکن باشد احدی بنهایت آنها برسد بلکه از
انها را هر کس بقدر نصیبی داده اند و از اینسبب بود که حضرت خاتم انبیا صلعم چون حضرت روح القدس را بصورت اصلی خود دید که پرهای او از مشرق تا
مغرب را گرفته بیهوش بر زمین افتاد و چون بهوش آمد جبرئیل بصورت اصلی عود نمود فرمود ای جبرئیل من هیچ مخلوقی را باینعظمت تصور میکردم
عرض کرد پس چه خواهی گفت اگر اسرافیل را ببینی که قائمه عرش الهی را بر دوش گرفته و پاهای او را اسفلهای زمینها را شکافته و با وجود این از
عظمت خدا بقدر گنجشک کوچکی میشود و این و امثال این که از اعاظم ملائکه مقربین و انبیای مرسلین منقولست همه از قوت معرفت
ایشانست بعظمت و جلال خداوند متعال و حال آنکه آنچه یافته اند قطره ایست از دریای بیمنتهای عظمت الهی و بالاتر از آن مراتب غیر متناهیه است
نثر نه براوج ذاتش پرد مرغ وهم   نه در ذیل وصفش رسد دست فهم   نه ادراک بر کنه ذاتش رسد   نه فکرت بغور صفاتش رسد   که خلقان
در بیشه فرس رانده اند   بلا احصی از تگ فرو مانده اند   بلکه احدیرا طاقت و قوت درک عظمت حقیقت انجناب نیست و چنانچه نور عظمت و جلال او
بر موجودات عالم امکان تابد بنیاد هستی ایشان از هم بریزد لمؤلفه رحمه الله   آتش فکنی یکسره در خرمن هستی   روزی زپس پرده اگر رخ بنمائی   ز

عنبرسارا کی انجمه کردون کریک کره از طره مشکین بکشائی واز جهت که در اخبار وارد است که بنده بحقیقت ایمان نمیرسد تا اینکه همه مردم را در شناخت خدا احمق بیند و در حدیثی دیگر است که بنده بحقیقت ایمان نمیرسد تا اینکه همه مردم را در جنب معرفت خدا چون شتران ملاحظه نماید پس بنده صادق در جمیع مقامات دین عزیز و نایاب و از علامت صدق در این مقام آنست که تحمل همه شداید و مصایب نماید و زبان باظهار آن نکشاید و عمر خود را بطاعت و عبادت صرف کند و آنها را از خلق بپوشاند مرویست که بموسی بن عمران وحی رسید که چون بنده از بندگان خود را دوست دارم او را ابتلا میسازم ببلائیکه کوهها توانائی وتحمل آن نداشته باشند تا ببینم که در دعوی بندگی و محبت صادقست یا نه پس اگر او را صادق وصابر یافتم او را ولی و حبیب خود قرار میدهم و اگر او را بیصبر و جزعناک دیدم که بهر جا زبان بشکوه میکشاید او را مخذول و منکوب میسازم و هیچ باک ندارم فائده بدانکه بسیاری از آفات مذکوره در این مقام و در سابق برابر از غیبت و بهتان و دروغ و شماتت و سخریه و جدال و مراء و مزاح و تکلم بما لا یعنی و فحش و غیر اینها از مفاسد زبانست و ضرر این عضو باشان بیشتر از ضرر سایر اعضاست و آفات آن افزون تر از آفات سایر جوارحست و مفاسد این عضو اگرچه از معاصی ظاهره است که شان علم اخلاق گفتگوی از اینها نیست ولکن هریک از اینها منجر باخلاق رذیله و ملکات فاسده میگردد چه رسوخ ملکات و اخلاق در نفس بواسطه تکرار اعمال و افعالست پس طالب معالی اخلاق را لازمست که محافظت نفس و اعضا هر دو را نماید و چنانکه مذکور شد عمده اعضائیکه مصدر افعال ذمیمه است که مؤدی باخلاق رذیله است زبانست و آن بهترین آلات شیطانست در گمراه کردن بنی نوع انسان چه این عضویست فسیح المیدان وسیع الجولان مجال آن حد و نهایت و استعمال آن در غایت سهولت و سرکشی آن از سایر اعضا بیشتر است پس هرکه او را مطلق العنان ساخت شیطان او را بوادی هلاک رساند و بسر منزل ضلال و فلاکت کشاند پس محافظت آن و مراقب بودن باحوال آن واجب و لازمست و کسی از شر زبان نجات نمیابد مگر او را بقید شریعت مقید سازد و عنان او را کشیده رها نکند مگر در سخنیکه نفع لازمی از برای دنیا یا آخرت داشته باشد و از جهت که در اخبار بسیار امر بحفظ این عضو و مراقبت احوال آن وارد شده حضرت پیغمبر صلعم فرمودند هر که متعهد محافظت آنچه میان دو فک اوست که زبان باشد و آنچه میان دو پای اوست من از برای او بهشت را متعهد میشوم و فرمود هر که محفوظ ماند از شر شکم و فرج و زبان خود پس تحقیق که از همه شرور محفوظ است شخصی بآنحضرت عرض کرد که راه نجات چیست فرمود زبان خود را نگاهدار دیگری عرض کرد که از چه چیز بیشتر بر من ترسیده شود زبان او را گرفت و فرمود این و فرمود بیشتر چیزیکه مردمان را داخل جهنم میکند زبانست و فرج و فرمود چون فرزند آدم داخل صبح شود همه اعضا و جوارح متوجه زبان گردند و گویند در حق ما از خدا بترس چه اگر تو راست باشی ما همه راستیم و اگر تو کج شوی ما همه کج میشویم مرویست که هر روز صبح زبان باعضا میگوید کیف اصبحتم چگونه داخل صبح شدید و چونست حال شما گویند اگر تو ما را بحال خود بگذاری ما بخیر و خوبیم و نیز از آنحضرت مرویست که خدا زبان را عذابی کند بعذابیکه در هیچیک از اعضا و جوارح آن عذاب را نکند زبان گوید پروردگارا مرا عذابی کردی که هیچیک از سایر اعضا و جوارح را چنین عذابی ننمودی خطاب رسد که یک کلمه از تو سر زد و بمشرق و مغرب رسید که بواسطه آن خونهای محترم بر زمین ریخته شد و مالها نهب و غارت رفت و فرج حرام بر باد رفت بعزت خودم قسم که ترا عذابی نمایم که هیچیک از جوارح و اعضا را چنان عذاب نکنم و حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله و سلامه علیه فرمود که مرد در زیر زبان خود پنهانست پس هرچه میگوئی بعقل خود بسنج اگر نیکی باشد که از برای خدا باشد بگوی و الا سکوت کردن بهتر است و از حضرت صادق علیه السلام مرویست که هیچ روزی نیست مگر اینکه هر عضوی از اعضا بزبان خطاب میکنند و میگویند ترا بخدا قسم میدهیم که ما را بعذاب نیندازی آری اکثر محنتهای دنیویه و مفاسد دینیه منشاء آن زبانست شعر زبان بسا سر بر باد داده است زبان ما را عدوی خانه زاد است بسا دیدها که بواسطه زبان دریده شد و چه آبروها که بسخن بیجا بر خاک ریخته شد و چه اشخاص که در دلها با وقع و وقار بیک کلام ناهنجار از درجه اعتبار ساقط گردیده منقولست که شخصیکه در ظاهر آثار فطانت و فضیلت آراسته بود بمجلس یکی از اعاظم علما وارد شد آن عالم در احترام آن کوشید از بیم نکته گیری و احتیاط برتری سخن درس و بحث خود را قطع نموده مدتی بسکوت گذرانید و آن شخص نیز ساکت بود و از سکوت او هیبت و وقع او در دل آن عالم افزود و اراده نمود تا او را امتحان نماید در نهایت ادب باو گفت چرا سخنی نمیفرمائی گفت چگویم گفت از مسئله سخنی گوی گفت هرگاه کسی روزه باشد چه وقت میتواند افطار نمود عالم گفت چون آفتاب غروب کند آن شخص گفت هرگاه تا نصف شب آفتاب غروب نکند چه باید کرد گفت باید افطار نکرد و بخاطر جمع مشغول درس و بحث شد پس عاقل را لازمست که مراقب زبان خود باشد و از فتنه آن غافل نگردد سعدی زبان بریده بکنجی نشسته صم بکم به از کسی که نباشد زبانش اندر حکم و بدانکه ضد همه آفات زبان و مفاسد آن صمت و خاموشی است و کم اخلاصی از آفات زبان جز بآن نیست و آن از محاسن جسیم و صاحب آن

در نزد همه کس عزیز و محترم است و باعث جمعیت خاطر و افکار و موجب دوام هیبت و وقار و فراغت از برای ذکر و سلامتی و عبادت در دنیا و آخرت است و از اینجهت حضرت سید رسل صلعم فرمود من صمت نجی هر که خاموشی را شعار خود ساخت نجات یافت و فرمود هر که ایمان بخدا و رسول او دارد باید هر سخنیکه میگوید خیر باشد یا خاموش نشیند اعرابی بخدمت آنحضرت آمد و عرض کرد مرا بعملی دلالت کن که داخل بهشت شوم فرمود گرسنگان را سیر کن و تشنگان را سیراب نمای پس اگر قدرت براینها نداشته باشی زبان خود را از غیر سخن خیر محافظت کن که باین سبب بر شیطان غالب میگردی و فرمود چون مؤمن را خاموش و صاحب وقار بینید باو تقرب جوئید که حکمت بر دل او القا میشود و نیز فرمود که مردم سه طایفه اند غانم و سالم و هالک غانم کسی است که ذکر خدا کند و سالم آنست که سکوت را شعار خود کند و هالک آنست که بسخنان باطل فرو رود سعدی تامل کنان در خطا و صواب به از ژاژ خواهان حاضر جواب روزی شخصی بخدمت آنحضرت آمد و عرض کرد یا رسول الله مرا وصیتی کن فرمود زبان خود را محافظت کن باز عرض کرد مرا وصیتی ده باز فرمود زبان خود را محافظت کن از عیسی بن مریم علیه السلام مرویست که عبادت ده جزء است نه جزء آن خاموشیست و یکی در فرار از مردم و فرمود که هر سخن گوید در غیر ذکر خدا بدرستیکه کسانیکه بسیار سخن میگویند دلهای ایشان از قساوت و ذکر قرائت و نمیدانند و از آن غافلند لقمان بپسر خود گفت ای فرزند اگر چنان پنداری که سخن تو نقره است بدانکه سکوت طلاست و حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمود که اینست و جز این نیست که شیعیان و دوستان ما زبانهای ایشان لال است و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که از جمله حکمت آل داود این بود که بر عاقل لازمست که شناسای باهل زمان خود داشته باشد و رو بکار خود آورده باشد و نگاهبان زبان خود باشد و در کتاب مصباح الشریعه از آنجناب منقولست که فرمود خاموشی کلید هر راحتیست از دنیا و آخرت و باعث خشنودی پروردگار و سبکی حساب و از شر و سبب محفوظ بودن از لغزش و خطاست زینت عالم است و پرده جاهل سعدی چه در بسته باشد چه داند کسی که جوهر فروشست یا پیله ور ریاضت نفس بآنست و شیرینی عبادت از آن بسبب قساوت دل برطرف میگردد و مروت و عفاف حاصل میشود پس در را بر روی زبان خود ببند ربیع بن خثیم کاغذی در نزد خود میگذاشت و هرچه میگفت مینوشت و چون شب داخل میشد حساب خود را میرسید میگفت آه آه نجی الصامتون و بقینا خاموشان نجات یافتند و ما باقی ماندیم و بعضی از اصحاب حضرت رسول سنگریزه بدهان خود میگذارد تا بی اختیار سخن نگویند و چون اراده تکلم سخنی که از برای خدا بود میکردند آنرا از دهان خود بیرون میآوردند و بسیاری از اصحاب آنجناب چون نفس میکشیدند نفس ایشان چون نفس کشیدن غریق بود و سخن گفتن ایشان چو سخن گفتن مریض بود و اینست و جز این نیست که سبب هلاکت خلق و نجات ایشان تکلم و خاموشی است پس خوشا بحال کسیکه عیب کلام را بشناسد و فواید خاموشی را بداند بدرستیکه خاموشی از اخلاق انبیا و شعار اصفیا است و از آنحضرت مرویست که خاموشی دریست از درهای حکمت پس هرکه دهان خود را ببست در حکمت براو گشوده میشود مثنوی این دهان بستی دهانی باز شد کان خورنده لقمهای راز شد و از آنچه مذکور شد معلوم شد که صمت و خاموشی با وجود سهولت و آسانی او نافعترین چیزهاست از برای ایشان و از برای بعضی سخنان اگرچه بعضی فواید هست اما امتیاز میان خوب و بد سخن نهایت صعوبت دارد و علاوه بر این چون بازار را گرم کردی اقتصار بر سخنان خوب مشکلست پس بنابراین مهما امکن خاموشی را شعار خود ساختن و تا بحد ضرورت نرسد سخن گفتن نپرداختن اولی و اصوبست منقولست که چهار پادشاه بملاقات یکدیگر رسیدند و در یکجا جمع شدند رای هند و خاقان چین و کسرای عجم و قیصر روم و همه در مذمت سخن گفتن و مدح خاموشی متفق گشتند یکی از ایشان گفت من هرگز از خاموشی پشیمان نشده ام اما بسیار سخنی را که گفته ام پشیمانی خورده ام و دیگری گفت هرگاه من کلمه را گفتم او مالک من میشود و دیگر مرا اختیاری از آن نیست و مادامیکه نگفته ام مالک و صاحب اختیار آنم و سوم گفت عجب دارم از برای متکلم چه اگر کلمه ای برخود او برگردد ضرر باو میرساند و اگر برنگردد نفعی نمیرساند باو و چهارم گفت من بر آنچه نگفته ام قادرترم بر رد آنچه گفته ام **صفت نوزدهم** محبت جاه و شهرت و بزرگی و ریاست و حقیقت جاه تسخیر قلوب مردم و مالک شدن دلهای ایشانست همچنانکه مالداری تسخیر اعیان درهم و دینار و ضیاع و عقار و کنیز و غلام و امثال اینهاست و در وقتی که دلها مسخر کسی میگردد که اعتقاد صفت کمالی در حق آنکس نمایند خواه آن صفت کمال واقعی باشد چون علم و عبادت و تقوی و زهد و سخاوت و شجاعت و امثال اینها یا اینکه باعتقاد مردم و خیال ایشان از کمال تصور نموده باشند چون سلطنت و ولایت و منصب و ریاست و غنا و مال و حسن و جمال و نحو اینها پس هر شخصیکه مردم او را متصف بصفتی دانند که بگمان ایشان از صفت کمال باشد بقدر آنچه آن صفت در دل ایشان قدر و عظمت داشته باشد دلهای ایشان مسخر او میشود و بقدر اطاعت و متابعت او میکنند و مردم پیوسته تابع کمال

عنبرسارا کی انجمه کردون کریک کره از طره مشکین بکشائی وازینجهت که دراخبار وارد است که بنده بحقیقت ایمان نمیرسد تا اینکه همه مردم را
در شناخت خدا احمق ببیند ودر حدیثی دیکر است که بنده بحقیقت ایمان نمیرسد تا اینکه همه مردم را در جنب معرفت خدا چو شتران ملاحظه نماید پس
بنده صادق در جمیع مقامات دین عزیز و نایاب واز علامت صدق در اینمقام انست که تحمل همه شداید ومصایب نماید وزبان باظهار آن نکشاید و
عمر خود را بطاعت وعبادت صرف کند وانها را از خلق بپوشاند مرویست که بموسی بن عمران وحی رسید که چون من بنده از بندکان خود را دوست
دارم او را ابتلا میسازم ببلائیکه کوهها توانائی وتحمل آنرا نداشته باشند تا ببینم که در دعوی بندکی ومحبت صادقست یا نه پس اکر او را صادق وصابر
یافتم او را ولی وحبیب خود قرار میدهم واکر او را بیصبر وجزع ناک دیدم که بهر جا زبان بشکوه میکشاید او را مخذول ومنکوب میسازم وهیچ باک ندارم
فائده بدانکه بسیاری از آفات مذکوره در اینمقام ودر سابق برابن از غیبت وبهتان ودروغ وشماتت وسخریه وجدال ومراء ومزاح وتکلم بمالا
یعنی وفحش وغیر اینها از مفاسد زبانست وضرر اینعضو بانسان بیشتر از ضرر سایر اعضاست وآفات آن افزونتر از آفات سایر جوارحست ومفاسد این
عضو اکرچه از معاصی ظاهره است که شان علم اخلاق کفتکوی از آنها نیست ولکن هریک از اینها منجر باخلاق رذیله وملکات فاسده میکردد چه رسوخ
ملکات واخلاق در نفس بواسطه تکرار اعمال وافعالست پس طالب معالی اخلاق را لازمست که محافظت نفس واعضا هر دو را بنماید وچنانکه مذکور شد
عمده اعضائیکه مصدر افعال ذمیمه است که مؤدی باخلاق رذیله است زبانست وآن بهترین آلات شیطانست در کمراه کردن بنی نوع انسان چه
اینعضویست فسیح المیدان وسیع الجولان مجال آن بیحد ونهایت واستعمال آن در غایت سهولت وسرکشی آن از سایر اعضا بیشتر است پس هر که آنرا
مطلق العنان ساخت شیطان او را بوادی هلاک رساند وبسر منزل خذلان وفلاکت کشاند پس محافظت آن ومراقب بودن باحوال آن واجب و
لازمست وکسی از شر زبان نجات نمییابد مکر آنرا بقید شریعت مقید سازد وعنان آنرا کشیده رها نکند مکر در سخنی که نفع لازمی از برای دنیا یا آخرت
داشته باشد وازینجهت که در اخبار بسیار امر بحفظ اینعضو ومراقبت احوال آن وارد شده حضرت پیغمبر صلعم فرمودند هر که متعهد محافظت آنچه میان
دو فک اوست که زبان باشد وآنچه میان دو پای اوست من از برای او بهشترا متعهد میشوم وفرمود هر که محفوظ ماند از شر شکم وفرج وزبان خود پس
بتحقیق که از همه شرور محفوظست شخصی بانحضرت عرض کرد که راه نجات چیست فرمود زبان خود را نکاهدار دیکری عرض کرد که از چه چیز بیشتر بمن
ترسیده شود زبان او را اکرفت وفرمود این وفرمود بیشتر چیزیکه مردمان را داخل جهنم میکند زبان است وفرج وفرمود چون فرزند آدم داخل
صبح شود همه اعضا وجوارح متوجه زبان کردند وکویند درحق ما از خدا بترس چه اکر تو راست باشی ما همه راستیم واکر تو کج شوی ما همه کج میشویم
مرویست که هر روز صبح زبان باعضا میکوید کیف اصبحتم چکونه داخل صبح شدید وچونست حال شما کویند اکر تو ما را بحال خود بکذاری مرا بخیر د
خوبیت ونیز از انحضرت مرویست که خدا زبانرا عذابی کند بعذابیکه هیچیک از اعضا وجوارح آنعذاب را نکند زبان کوید پروردکارا مرا عذابی کردی
که هیچیک از سایر اعضا وجوارح را چنین عذابی ننمودی خطاب رسد که یک کلمه از تو سر زد وبمشرق ومغرب رسید که بواسطه آن خونهای محترم
بر زمین ریخته شد ومالها نهب وغارت رفت وفرج حرام بر باد رفت بعزت خودم قسم که ترا عذابی نمایم که هیچیک از جوارح واعضا را چنان
عذاب نکنم وحضرت امیرالمؤمنین صلوات الله وسلامه علیه فرمود که مرد در زیر زبان خود پنهانست پس هرچه میکوئی بعقل خود بسنج اکر بخیر باشد
که از برای خدا باشد بکوی والا سکوت کردن بهتر است واز حضرت صادق علیه السلام مرویست که هیچ روزی نیست مکر اینکه هر عضوی از اعضا
بزبان خطاب میکنند ومیکویند ترا بخدا قسم میدهیم که ما را بعذاب نیندازی آری اکثر محنتهای دنیویه ومفاسد دینیه منشا آن زبان است شعر
زبان بسا سر بر باد داده است زبان ما را عدوی خانه زاد است بسا پردها که بواسطه زبان دریده شد وچه آبروها که بسخن بیجا بر
خاک ریخته شد وچه اشخاص که در دلها با وقع ووقار بیک کلام ناهنجار از درجه اعتبار ساقط کردیده منقولست که شخصی که در ظاهر آثار
فطانت وفضیلت آراسته بود بمجلس یکی از اعاظم علما وارد شد آن عالم در احترام آن کوشید از بیم نکته کیری واحتیاط بر تری سخن درس و
بحث خود را قطع نموده مدتی بسکوت کذرانید وآن شخص نیز ساکت بود واز سکوت وهیبت ووقع او در دل آن عالم افزود واحترامات او را
امتحان نماید در نهایت ادب باو کفت چرا سخنی نمیفرمائی کفت بکویم کفت از مسئله سخنی کوی کفت هرکاه کسی روزه باشد چه وقت میتواند افطار نمود عالم
کفت چون آفتاب غروب کند آنشخص کفت هرکاه تا نصف شب آفتاب غروب نکند چه باید کرد کفت باید افطار نکرد وبخاطر جمع مشغول درس وبحث شد پس
عاقل را لازمست که مراقب زبان خود باشد واز فتنه آن غافل نکردد سعدی زبان بریده بکنجی نشسته صم بکم به از کسی که نباشد زبانش اندر حکم
وبدانکه ضد همه آفات زبان ومفاسد آن صمت وخاموشی است وکسی خلاصی از آفات زبان جز بآن نیست وآن از محاسن صفات جسیم وصاحب آن

در نزد همه کس عزیز ومحترمست وباعث جمعیت خاطر افکار وموجب دوام هیبت ووقار وفراغت از برای ذکر وسلامتی وعبادت در دنیا و
آخرت است وازاینجهت حضرت سید رسل صلعم فرمود من صمت نجی هر که خاموشی را شعار خود ساخت نجات یافت و فرمود هر که ایمان بخدا و
ورسوا او دار د ما … [illegible] … ن کردمرا بعلی دلالت کن که داخل بهشت
شوم … [illegible] … ز غیر سخن خیر محافظت کن که باین سبب بر
ت … [illegible] … یا والقا میشود ونیز فرمود که مردم سه
طایفه … [illegible] … نت که بستحان باطل فرو رود سعدی
تامل کنه … [illegible] … کرد بار رسول الله مرا وصیتی کن فرمود
زبانت … [illegible] … السلام مرویست که عبادت ده جزء است
نه جزء آ … [illegible] … بار سخن میکویند دلهای ایشان از آفات
فرو کرده … [illegible] … ست بدانکه سکوت طلاست وحضرت
امام محمد … [illegible] … واز حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام
مرویست … [illegible] … کار خود آورده باشد ونکاهبان زبان
خود باش … [illegible] … وباعث خشنودی پروردکار ونیکی
حساب او … [illegible] … باشد چه داند کسی که جوهر فروشست
باپیله ور … [illegible] … ف حاصل میشود پس در ابر روی زبان
خود ببندد … [illegible] … سانجو … امیر سید مسکمت آه آه تحی
الصامتون … [illegible] … خود میکذارد تا ای اختیار سخن
بکویند وچو … [illegible] … بانجناب چون نفس میکشید بعضی
ایشان چوا … [illegible] … سبب هلاکت خلق ونجات ایشان
تکلم وجه خاموش … [illegible] … ملاق انبیا وشعار اصفیاست و
از انحضرت … [illegible] … ده میشود مثنوی این دهان
دهانی باز شا … [illegible] … سهولت وآسانی او نافعترین
چیزهاست از … [illegible] … بد سخن بنهایت صعوبت دارد وعلاوه بر
این چون بازار ما کردی اقتصار بر سخنان صعب مشکلست پس بنابراین مهما امکن خاموشی شعار خود ساختن وتا بحد ضرورت نرسد بسخن
کفتن نپرداختن اولی واصوبست منقولست که چهار پادشاه بملاقات یکدیکر رسیدند ودر تحمیع جمعشدند رای هند وخاقان چین وکسرای
عجم وقیصر روم وهمه در مذمت سخن کفتن ومدح خاموشی متفق کشتند یکی از ایشان من هرکز از خاموشی پشیمان نشده ام اما بسیار سخنی را که
کفته ام پشیمانی خورده ام ودیکری کفت هرکاه من کلمه را کفتم او مالک من میشود ودیکر مرا اختیاری از آن نیست وتا دامیکه نکفته ام مالک و
صاحب اختیار آنم وسوم کفت عجب دارم از برای متکلم چه اکر کلام برخود او برکردد ضرر باو میرساند واکر برنکردد نفعی نمیرساند باو چهارم
کفت من بر آنچه نکفته ام قادر ترم بر رد آنچه کفته ام صفت نوردهم محبت جاه وشهرت وبزرکی وریاست وحقیقت جاه تسخیر قلوب مردم
ومالک شدن دلهای ایشانست همچنانکه مالداری تسخیر اعیان درهم ودینار وضیاع وعقار وکنیز وغلام وامثال اینهاست ودر دنیا
که دلها مسخر کسی میکردند که اعتقاد صفت کمالی درحق آنکس نمایند خواه آنصفت کمال واقعی باشد چون علم وعبادت وتقوی وزهد و
سخاوت وشجاعت وامثال اینها یا اینکه باعتقاد مردم وخیال ایشان از کمال تصور نموده باشند چون سلطنت وولایت ومنصب وریاست
وغنا ومال وحسن وجمال ونحو اینها پس هر شخصیکه مردم او را متصف بصفتی دانند که بکمان ایشان از صفت کمال باشد بقدر آنچه از صفت
در دل ایشان قدر وعظمت داشته باشد دلهای ایشان مسخر او میشود وبآنقدر اطاعت ومتابعت او میکنند چه مردم پیوسته تابع کمان

عنبرسارا کی انجمه کردون کر یک کره از طره مشکین بگشائی و از جهت که در اخبار وارد است که بنده بحقیقت ایمان نمیرسد تا اینکه همه مردم را
در شناخت خدا احمق بیند و در حدیثی دیگر است که بنده بحقیقت ایمان نمیرسد تا اینکه همه مردم را در جنب معرفت خدا چو شتران ملاحظه نماید پس
بنده صادق در جمیع مقامات دین عزیز و نایاب و از علامت صدق در این مقام انست که تحمل همه شداید و مصایب نماید و زبان با ظهار آن نگشاید و
عمر خود را بطاعت و عبادت صرف کند و انها را از خلق بپوشاند مرویست که بموسی بن عمران وحی رسید که چو من بنده از بندگان خود را دوست
دارم او را ابتلا میسازم ببلائیکه کوهها توانائی و تحمل آن را ندا
باشم او را ولی و حبیب خود قرار میدهم و اگر او را صبر و جزع نا
فائده بدانکه بسیاری از آفات مذکوره در این مقام و در سابق
یعنی و فحش و غیر اینها از مفاسد زبان است و ضرر این عضو با نشان
عضو اگرچه از معاصی ظاهره است که شان علم اخلاق گفتگوی از
ملکات و اخلاق در نفس بواسطه تکرار اعمال و افعالست پس طا
عمده اعضائیکه مصدر افعال ذمیمه است که مؤدی باخلاق رذیله
این عضویت فسیح المیدان وسیع الجولان مجال آن حد و نهایت
مطلق العنان ساحت شیطان و را بوادی هلاک رسانید و ر
لازمست و کسی از شر زبان نجات نیابد مگر از ابقید شریعت مق
داشته باشد و از جهت که در اخبار بسیار امر بحفظ این عضو و م
دو فک اوست که زبان باشد و انچه میان دو پای اوست مرا
تحقیق که از همه شرور محفوظست شخصی بانحضرت عرض کرد که
ترسیده شود زبان او را گرفت و فرمود این و فرمود چون هر ک
صبح شود همه اعضا و جوارح متوجه زبان گردند و گویند در حق ما
مرویست که هر روز صبح زبان باعضا میگوید کیف اصبحتم چگونه دا
خوبیت و نیز از انحضرت مرویست که خدا زبان را عذاب کند بعذابیکه د
که هیچیک از سایر اعضا و جوارح را چنین عذابی ننمودی خطاب ر
بر زمین ریخته شد و مالها نهب و غارت رفت و فرج حرام برا
عذاب نکنم و حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله و سلامه علیه فرمو
که از برای خدا باشد بگوی و الا سکوت کردن بهتر است و از حضرت صادق علیه السلام مرویست که هیچ روزی نیست مگر اینکه هر عضوی از اعضا
بزبان خطاب میکنند و میگویند ترا بخدا قسم میدهیم که ما را بعذاب نیندازی آری اکثر محنتهای دنیویه و مفاسد دینیه منشأ آن زبان است سعر
زبان بسیار سر بر باد داده است زبان ما را عدوی خانه زاد است بسا پردها که بواسطه زبان دریده شد و چه آبروها که از سخن بیجا بر
خاک ریخته شد و چه اشخاص که در دلها با وقع و وقار یک کلام ناهنجار از درجه اعتبار ساقط گردیده منقولست که شخصیکه در ظاهر آثار
فطانت و فضیلت آراسته بود بمجلس یکی از اعاظم علما وارد شد آن عالم در احترام آن کوشید از بیم نکته گیری و احتیاط تر تری سخن درس و
بحث خود را قطع نموده مدتی بسکوت گذرانید و آن شخص نیز ساکت بود و از سکوت و هیبت و وقع او در دل آن عالم افزود اخر خواست تا او را
امتحان نماید در نهایت ادب باو گفت چرا سخنی نمیفرمائی گفت چگویم گفت از مسئله سخنی گوی گفت هرگاه کسی روزه باشد چه وقت میتواند افطار نمود عالم
گفت چون آفتاب غروب کند آنشخص گفت هرگاه تا نصف شب آفتاب غروب نکند چه باید کرد گفت باید افطار نکرد و بخاطر جمع مشغول درس و بحث شد پس
عاقل را لازمست که مراقب زبان خود باشد و از فتنه آن غافل نگردد سعدی زبان بریده بکنجی نشسته صم بکم به از کسی که نباشد زبانش اندر حکم
و بدانکه ضد همه آفات زبان و مفاسد آن صمت و خاموشی است و کسیرا خلاصی از آفات زبان جز زبان نیست و آن از محاسن صفات و صاحب آن

در نزد همه کس عزیز و محترمست و باعث جمعیت خاطر افکار و موجب دوام هیبت و وقار و فراغت از برای ذکر و سلامتی و عبادت در دنیا و
آخرت است و از اینجهت حضرت سید رسل صلی الله علیه و آله فرمود من صمت نجی هر که خاموشی را شعار خود ساخت نجات یافت و فرمود هر که ایمان بخدا و
رسول او دارد باید هر سخنیکه میگوید خیر باشد یا خاموش بنشیند اعرابی بخدمت انحضرت آمد و عرض کرد مرا بعملی دلالت کن که داخل بهشت
شوم فرمود گرسنگانرا سیر کن و تشنگانرا سیراب نمای پس اگر قدرت بر اینها نداشته باشی زبان خود را از غیر سخن خیر محافظت کن که با تسبب بر
شیطان غالب میگردی و فرمود چون مؤمن را خاموش و صاحب وقار بینید باو تقرب جوئید که حکمت بر دل او القا میشود و نیز فرمود که مردم سه
طایفه اند غانم و سالم و هالک غانم کسی است که ذکر خدا کند و سالم آنست که سکوت اختیار کند و هالک آنست که بسخنان باطل فرو رود سعدی
تامل کنان در خطا و صواب به از ژاژخایان حاضر جواب روزی شخصی بخدمت انحضرت آمد و عرض کرد یا رسول الله مرا وصیتی کن فرمود
زبان خود را محافظت کن باز عرض کرد مرا وصیتی ده باز فرمود زبان خود را محافظت کن از عیسی بن مریم علیه السلام مرویست که عبادت ده جزء است
نه جزء آن خاموشیست و یکی در فرار از مردم و فرمود که بر سخن نگویند در غیر ذکر خدا بدرستیکه کسانیکه بسیار سخن میگویند دلهای ایشان از قساوت
و در ذکر فرقت است و نمیدانند و از آن غافلند لقمان پسر خود را گفت ای فرزند اگر چنان پنداری که سخن تو نقره است بدانکه سکوت طلاست و حضرت
امام محمد باقر علیه السلام فرمود که اینست و جز این نیست که شیعیان و دوستان ما زبانهای ایشان لال است و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام
مرویست که از جمله حکمت آل داود این بود که بر عاقل لازمست که شناسای با اهل زمان خود داشته باشد و رو بکار خود آورده باشد و نگاهبان زبان
خود باشد و در کتاب مصباح الشریعه از انجناب منقولست که فرمود خاموشی کلید هر راحتیست از دنیا و آخرت و باعث خشنودی پروردگار و سبکی
حساب و روز شمار و سبب محفوظ بودن از لغزش و خطاهاست زینت عالم است و پرده جاهل سعدی چه در بسته باشد چه داند کسی که جوهر فروشست
یا پیله ور ریاضت نفس بآنست و شیرینی عبادت از آن بسبب قساوت دل بر طرف میگردد و مروت و عفاف حاصل میشود پس در را بر روی زبان
خود ببندید ربیع بن خثیم کاغذی در نزد خود میگذاشت و هرچه میگفت مینوشت و چون شب داخل میشد حساب خود را میرسید و میگفت آه آه نجی
الصامتون و بقینا خاموشان نجات یافتند و ما باقی ماندیم و بعضی از اصحاب حضرت رسول سنگریزه بدهان خود میگذارد تا بی اختیار سخن
نگویند و چون اراده تکلم بسخنی که از برای خدا بود میکردند آنرا از دهان خود بیرون میاوردند و بسیاری از اصحاب انجناب چون نفس میکشیدند نفس
ایشان چون نفس کشیدن غریق بود و سخن گفتن ایشان چو سخن گفتن مریض بود و اینست و جز این نیست که سبب هلاکت خلق و نجات ایشان
تکلم و خاموشی است پس خوشا بحال کسیکه عیب کلام را بشناسد و فواید خاموشی را بداند بدرستیکه خاموشی از اخلاق انبیا و شعار اصفیاست و
از انحضرت مرویست که خاموشی دریست از درهای حکمت پس هر که دهان خود را بست در حکمت بر او گشوده میشود مثنوی این دهان
بستی دهانی باز شد کان خورنده لقمهای راز شد و از آنچه مذکور شد معلوم شد که صمت و خاموشی با وجود سهولت و آسانی او نافع ترین
چیزهاست از برای ایشان و از برای بعضی سخنان اگرچه بعضی فواید هست اما امتیاز میان خوب و بد سخن نهایت صعوبت دارد و علاوه
این چون بازار با گرد اقتصار بر سخنان بی عیب مشکلست پس بنابر این دهان خاموشی را شعار خود ساختن و تا بحد ضرورت نرسد سخن
گفتن نپرداختن اولی و اصوبست منقولست که چهار پادشاه ملاقات یکدیگر رسیدند در تحجیج جمشید رای هند و خاقان چین و کسرای
عجم و قیصر روم و همه در مذمت سخن گفتن و مدح خاموشی متفق گشتند یکی از ایشان من هرگز از خاموشی پشیمان نشده ام اما بسیار سخنی را که
گفته ام پشیمانی خورده ام و دیگری گفت هرگاه من کلمه را گفتم او مالک من میشود و دیگر مرا اختیاری از آن نیست و ما دامیکه نگفته ام مالک
صاحب اختیار آنم و سوم گفت عجب دارم از برای متکلم چه اگر کلامی بر خود او برگردد ضرر باو میرساند و اگر برنگردد نفعی نمیرساند باو و چهارم
گفت من بر آنچه نگفته ام قادر ترم بر رد آنچه گفته ام صفت نوزدهم محبت جاه و شهرت و بزرگی و ریاست و حقیقت جاه تسخیر قلوب مردم
و مالک شدن دلهای ایشانست همچنانکه مالداری تسخیر اعیان درهم و دینار و ضیاع و عقار و کنیز و غلام و امثال اینها است و در دلی
که دلها مسخر کسی میگردد که اعتقاد صفت کمالی در حق آنکس نمایند خواه آن صفت کمال واقعی باشد چون علم و عبادت و تقوی و زهد و
سخاوت و شجاعت و امثال اینها با اینکه باعتقاد مردم و خیال ایشان از کمال تصور نموده باشند چون سلطنت و ولایت و منصب و ریاست
و غنا و مال و حسن و جمال و نحو اینها پس هر شخصیکه مردم او را متصف بصفتی دانند که بگمان ایشان از صفت کمال باشد بقدر آنچه آن صفت
در دل ایشان قدر و عظمت داشته باشد دلهای ایشان مسخر او میشود و باین قدر اطاعت و متابعت او میکنند چه مردم پیوسته تابع کمال

واعتقاد خود میباشند پس باین سبب چنانچه صاحب مال مالک غلام و کنیز میشود صاحب جاه نیز مالک مردم آزاد میشود چه تسخیر دلهای ایشان همه بمنزله بندگان مطیع امر و فرمان او میباشند بلکه اطاعت آزادگان تمامتر و بهتر است زیرا که اطاعت بندگان بقهر و غلبه و اطاعت آزادگان بتسلیم و رضا است و از اینجهة است که محبت جاه بالاتر و بیشتر است از محبت مال علاوه بر اینکه از برای جاه فواید دیگر هست که از برای مال نیست و باین سبب چون جاه شخصی عظیم گردد و آوازهٔ کمالات او منتشر شود و مدح و ثنای او بر زبانها افتد غالبا قدر مال در نظر او حقیر میگردد و مال را فدای جاه میکند مگر مردی که بسیار لئیم الطبع و خسیس النفس باشد فصل بدانکه حب جاه و شهرت از مهلکات عظیمه و طالب آن طالب آفات دنیویه و اخرویه است و کسیکه اسم او مشهور و آوازه او بلند شد کم میشود که دنیا و آخرت او سالم بماند مگر کسیرا که خداوند عالم بحکمت کاملهٔ خود بجهة نشر احکام دین برگزیده باشد در شاهراه جاه بزرگی خطر بسیار است آن به کزین گریوه سبکبار بگذری و از اینست که آیات و اخبار در مذمت آن بیشمار وارد گردیده خداوند عالم جل شانه میفرماید تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا یعنی آنخانهٔ آخرت را که وصف آنرا شنیدهٔ قرار داده ایم از برای آنانکه نمیخواهند در دنیا بزرگی و برتری را در زمین و نه فساد و تباه کاری را و دیگر میفرماید مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ خلاصه مضمون آنکه هر کو بوده باشد که طالب بوده باشد زندگانی دنیا را و آرایش و زینت آنرا که از آنجمله جاه و منصب است بایشان میرسانیم در دنیا پاداش سعیهای ایشانرا و ایشانند که نیست در آخرت از برای ایشان مگر آتش و از آفتاب فلک سروری و والی ولایت پیغمبری مرویست که دوستی جاه و مال نفاق را در دل میرویاند چنانکه آب گیاه را میرویاند و هم از آنسرور منقولست که دو گرگ درنده در جایگاه گوسفندان رها کرده باشند اینقدر آن گوسفندان را فاسد نمی کند که دوستی مال و جاه در دین مرد مسلمان میکند و نیز از آنجناب مرویست که بس است مرد را از بدی اینکه انگشت نمای مردم باشد از امام همام جعفر بن محمد الصادق علیهما السلام مرویست که زنهار حذر کنید از این روسا که ریاست میکنند بخدا قسم که آواز نعل از عقب کسی بلند نشد مگر اینکه هلاک شد و دیگرانرا هلاک ساخت و هم از آنحضرت مرویست که ملعون است هر که قبول ریاست کند و ملعونست کسی که آنرا بخاطر گذراند و فرمود آیا مرا چنان می بینید که خوبان شما را از بدان نمیشناسم و امتیاز نمیدهم بلی بخدا قسم که میشناسم بدترینکه بدان شما کسانی هستند که دوست دارند در عقب ایشان کسی راه رود و مجملا درین باب اخبار و آثار بسیار وارد و دیانت و قطع نظر از آن بر هر که فی الجمله از شعور نصیبی داشته باشد ظاهر است که امر ریاست و منصب مورث بسی مفاسد عظیمه و قبح بسیاری از خسارتهای دنیویه و اخرویه است هر طالب منصب و جاهی بجز ابتلای دنیا و آخرت خود را طالب نیست در چهی انداخت او خود را که من در خور فرش نخیابم رسن آنچه منصب میکند با جاهلان از فضیحت کی کند صد ارسلان از زمان آدم تا اینندم اکثر عداوتها و مخالفتها با انبیاء و اوصیاء باعثی جز حب جاه نداشته نمرود مردود بهمین جهة آتش برای سوختن ابراهیم خلیل افروخت و فرعون ملعون باین سبب خانمان سلطانی خود را سوخت حب جاه بود که شداد بدنهاد را بساختن ارم ذات العماد داشت و لعن ابد و عذاب مخلد برای او کاشت خانهٔ دین سید آخر الزمان از آن خراب و ویران و اهل بیت رسالت با نجیب پیوسته مضطرب و حیران حق امیر مومنان از آن مغصوب و خانوادهٔ خلافت الهیه بواسطهٔ آن منهوب یثرب بباد رفت بتسخیر ملک شام بطحا خراب شد بتمنای ملک ری و از جملهٔ مفاسد این صفت خبیثه آنکه هر کسی که بر دل او حب جاه و برتری مستولی شد همگی همت بر مراعات جانب خلق مقصور و از ملاحظه رضای خالق دور میگردد پیوسته از روی ریا اعمال و افعال خود را در نظر مردمان جلوه میدهد و همیشه منافقانه دوستی خود را با ایشان ظاهر میسازد و در روز و شب متوجه اینکه چکاری کند که منزلهٔ او در نزد مشتی ارازل افزاید و صبح و شام در فکر اینکه چه سخنی گوید که مرتبه او در نزد چندی اوباش زیاد گردد و دو دو زیر اشعار و نفاق را شیوهٔ خود میسازد و با نواع معاصی و محرمات میپردازد و باین سبب بود که اکابر علما و اعاظم اتقیا از جاه و ریاست گریزان بودند چنانکه آدمی از شیر درنده و مار گزنده میگریزد تا اینکه بعضی از ایشانرا کار بجائی رسید که در مجمعی که زیاده از سه نفر بودند نمی نشست و دیگری میگریست از اینکه نام او بمسجد جامع رسیده است و یکی از ایشان چنانچه جماعتی را مید که در عقب او راه میروند میگفت ای بیچارگان چه بدنبال من افتاده اید بخدا قسم اگر اعمالیکه من در خلوت میکنم آگاه شوید هیچیک از شما گرد من نخواهید گشت و دیگری میگفت سعدی ملالت گرفت از مراتب ایام را بکنج آورم برده آرام را در خانه را چون سپهر بلند زدم بر جهان قفل بر قفل بند یکی مرده بخصم بمردی روان نه از کاردانی نه از کاردان ز هر کسان روی بر تافتم کس خویشرا خویشتن یافتم درخلق را گل بر انداده ام درانبره بدینصورت آسوده ام چه در چار بالش ندیدم درنگ نشستم درین چار

دیوار شکد فصل بدانکه بنحوی که مذکور شد اگر چه حب جاه و شهرت از مهلکات عظیمه است ولکن نه چنین است که جمیع اقسام آن بد و مذموم باشد و تفصیل این اجمال آنکه چون دنیا مزرعه آخرتست و همچنانکه از مال و منال دنیوی تحصیل توشه آخرت میتوان نمود همچنین فی الجمله جاهی نیز معین تحصیل کمالات اخرویه میتواند شد چه آدمی را در تعمیر خانهٔ آخرت همچنانکه فی الجمله ماکول و ملبوس و مسکن احتیاج است همچنین نا چار است او را از خادمیکه خدمت او کند و رفیقیکه اعانت او نماید و صاحب سلطنتی که دفع ظلم اشرار از او کند پس اگر دوست داشته باشد که در نزد خادم و رفیق یا سلطان و حاکم ملکه سایر مردمان قدر و منزلتی داشته باشد تا معین و یاور او باشند در زندگانی و تحصیل سعادت جاودانی و از مفاسد جاه چون کبر و عجب و ظلم و تعالی و نحو اینها اجتناب کند محبت اینقدر از جاه موجب هلاکت نمیگردد بلکه شرعا محمود و از جمله اسباب آخرتست و دوستی چنین شخصی اینقدر از جاه را بنظیر آنست که کسی دوست داشته باشد که در خانه او بیت الخلائی باشد با قضاء حاجت او شود و اگر احتیاج بآن نداشته باشد از بودن آن در خانه متنفر باشد و اگر کسی محبت جاه و شهرت داشته باشد نه بجهة تحصیل آخرت و لکن مقصود او از جاه توسل بلذات دنیویه و تمتع از شهوات نفسانیه نباشد و بامری خلاف شرع متوسل بآن نگردد بلکه فی ذاته جاه و برتری را اشتهاء و سروری را دوست داشته باشد و طالب قدر و منزلهٔ خود را در دلهای مردمان باشد چنین شخصی اگر چه صاحب صفت مرجوحی هست و لکن مادامیکه حب جاه او را بمعصیتی ندارد فاسق و عاصی نخواهد بود و همچنین هر گاه کسی طلب قدر و منزلت در دلها کند بنشر صفتی از صفات کمالیه خواهد بود که بآن متصف باشد یا بپوشیدن عیبی از عیوب خود که بآن مبتلا شده باشد یا انکار معصیتی که از او سرزده باشد جایز است بلکه پرده خود را دریدن و قبایح اعمال خود را فاش کردن شرعا محرم و مذموم و کسیکه مرتکب آن گردد در نزد عقل معاتب و ملومست و مهان تا چنان گمان نکنی که حب جاه و بلندی و سرافرازی و ارجمندی غیر ماینبغی بکار از برای تحصیل کمالات اخرویه یا وصول بلذات و شهوات دنیویه زیرا که اینمیان ناشی از علت از حقیقت انسانیت چه جزء اعظم انسان بلکه تمام حقیقت آن روح ربانیست که از عالم امر با مر پروردگار نزول اجلال کرده و سر مصاحبت باین بدن خاکی فرود آورده و بیت بالای فلک ولایت اوست هستی همه در حمایت اوست باینسبب بالطبع مایل بصفات ربوبیه و کبریا و طالب تفرد در جمیع کمالات و استعلاء و خواهان قهر و غلبه و استیلاء و راغب بعلم و قدرت و تجرد و عزت میباشد پس محبت جاه و برتری بقدر امکان مقتضای حقیقت انسان و بالطبع مجبول باینست اگر چه وسیله وصول بمطلب دیگر نسازد و لکن ابلیس پر تلبیس چون بواسطه سرکشی از سجده پدر این نوع از مرتبه ارجمند قرب مهجور و از عالم عزت قدس مردود گردید و در مقام عداوت و دشمنی فرزندان او بر آمد و حسد او را بر این داشت که انسانرا از کمال حقیقی و بزرگی و جاه واقعی محروم سازد پس غایت سعی خود را بکار برده و در مکر و حیله را بجود در افشرده تا امر را بر اکثر آن بیچارگان مشتبه نموده و راه ایشانرا از ده و کمالات موهومه چند را در نظر ایشان جلوه داده و جاه و منصب فانیه خسیسه چند روزه را که عین خسران و وبالست در دل ایشان محبوب ساخته تا ایشانرا چو خود در وادی ضلالت و هلاکت افکند و از مراتب ارجمند و منازل بلند و مشارکت ملاء اعلی و وصول بسلطنت کبری محروم سازد چه شک نیست در اینکه دو سه روزه فانی فی الجمله تصرفی در حرف پاره چند از اموال اینعاریه را یا تسخیر قلوب عوامی چند از ابنای دنیا برتری نه بر ایشان تغلب و استیلاء در چند صباحی نه آدمیرا کمال و نه باعث کبریا و جلالت و شیطان لعین آنرا در نظر ایشان کمال و جلال نموده تا اینکه بالمره از باده غفلت بیهوش و از یاده مناصب رفیعه و مراتب منیعه فراموش کردند و خود را مشغول بازیچه نمودند و از اهل این آیه گردیدند که هم الذین اشتروا الحیوة الدنیا بالآخرة فلا یخفف عنهم العذاب و لا هم ینصرون یعنی ایشانند که خریدند زندگانی دنیا را بآخرت پس عذاب ایشان هرگز تخفیف داده نخواهد شد و یاری کرده نخواهند شد مثنوی روبه اندر حیله پای خود فشرد ریش خود بگرفت و آنخر را ببرد مطربان نخانقه کوباکه ثقف دف زنند که خر برفت و خر برفت فصل در بیان علاج مرض حب جاه و ریاست بدانکه آوازه و شهرت و حکومت و فرمان و فرمانروائی و سلطنت و جلال و سروری و علو و برتری مختص ذات پاک مالک الملکیست که نقص و زوال را در ساحت جلال و کبریائش راه نه و هیچ پادشاه ذوی الاقتدار از اقتضای فرمانش مجال تمرد نیست شعر خیال نظر خالی از راه او نگردند گردنکشان خرگاه او نیارد دهن ما و دنا بگوید بیار گر از هر آنکه از بیم او گشاید زبان جز بتسلیم او واحدی از بندگانرا در اینصفت حقی و نصیبی نه و بنده را جز ذلت و فروتنی سزاوار و لایق نیست آری کسیرا که ابتدای او نطفه قذره و آخر او جیفه گندیده است با جاه و ریاست چکار و او را با سروری و برتری چه رجوع مثنوی پادشاهی نیست با ریش خود پادشاهی چون کنی با نیک و بد همره او تو شو در پشت سفید شرم دار از ریش خود ای کج امید پس تفکر کن که نهایت فایده جاه و ریاست و ثمره اقتدار و شهرت در صورتیکه از همه آفات خالی باشد تا

هنگام مردنت وبواسطه مرگ همه ریاستها زایل وهمه منصبها منقطع میگردد وخود ظاهر است که جاه وریاستیکه در اندک زمانی بباد فنا رود حاصل
بآن خورسند میگردد مثنوی ملک او ملک غرب وشرق گیر چون نماند تو آنرا برق گیر مملکت کآن می نماند جاودان ایدلت خیره تو آنرا
خواب دان پس اگر فی المثل اسکندر زمان وپادشاه ملک جهان باشی از کران تا کران حکمت جاری وبایران وتوران امرت نافذ وساری
باشد کلاه سروریت بسپهر ساید وقبه خرگاهت با مهر وماه برابری نماید وکوکبه عزتت دیده کواکب افلاک را خیره سازد وطنین طنطنه حشمتت
در گنبد سپهر دوار بپیچد چون آفتاب حیاتت بمغرب ممات رسد خار نیستی بدامن هستیت در آویزد وبرگ بقا از نخل عمرت بتند باد فنا فرو
ریزد ومنادی پروردگار بانگ الرحیل در دهد مسافر روح عزیزت بار سفر آخرت بربندد ناله حسرت از دل پر دردت برآید وعرق سرور از
جبینت فرو ریزد دل پر حسرت همه علایق را ترک گوید وخواهی نخواهی رشته الفت میان تو وفرزندانت گسیخته گردد وتخت دولت تخته تابوت
مبدل شود وبستر خاک عوض جامه خواب مخمل گردد از ایوان زراندودت بتنگنای لحد در آورند وخشتی بجای بالش زرتار در زیر سرت نهند
اینهمه جبروت وعظمت وجاه وحشمت چه فایده بحالت خواهد رسانید مشهور است که اسکندر ذوالقرنین در هنگام رحیل وصیت کرد تا دو
دست او را از تابوت بیرون گذارند تا عالمیان معاینه ببینند که با اینهمه ملک ومال با دست تهی از کوچگاه دنیا بمنزلگاه آخرت رفت سعدی نه
دل بر جهان کهن یار ناکس وفاداری نخواهد کرد با کس چه بخشد مر این سفله ایام که یکیک باز نستاند سرانجام ببین قارون چه دید
از گنج دنیا بنزد گنج دینار رنج دنیا ببا پیکر که کهنی آهنین اند بصد خواری کنون زیر زمینند گر اندام زمین را باز جوئی همه اندام
خوبانست گوئی که میداند که این دیر کهن سال چه مدت دارد وچون بودش احوال اگر با این کهن گرگ خشن پوست بصد سوگند
چو یوسف شوی دوست لباس راحیان بر کار بندد که گرید چشمی وچشمت خندد روزی هرون الرشید بهلول عاقل دیوانه نما را در
رهگذاری دید که بر اسب نی سوار شده وبا کودکان بازی میکرد هرون پیش رفته سلام کرد والتماس پندی نمود بهلول گفت ایها الامیر بهذه قصور
وبهذه قبور یعنی ملاحظه قصرها وعمارتهای پادشاهان گذشته ودیدن قبرهای ایشان ترا اندیشه کافی در اینها نظر کن وعبرت گیر که ایشان هم از
ابنای جنس تو بوده اند وعمری در این قصرها بساط عیش وعشرت گسترده اکنون در این گورهای پر مار ومور خفته وخاک حسرت وندامت بر سر کرده اند
فرداست که بر تو نیز اینها جرا خواهد رفت قطعه اینکه در شهنامها آورده اند رستم ورویین تن واسفندیار تا بدانند این خداوندان ملک
کز بسی خلقست دنیا یادگار اینهمه رفتند ومای شوخ چشم هیچ نگرفتیم ز ایشان اعتبار دیر وزود این شکل شخص نازنین خاک
خواهد بودن وخاکش غبار گل نخواهد چید بیگ باغبان ورنه چیند خود فرو ریزد ز بار ای که دستت میرسد کاری بکن پیش
از آن کز تو نیاید هیچ کار پس ایجان برادر ساعتی در پیش آمده در احوال خود تاملی کن وزمانی بر احوال گذشتگان نظری افکن از عینک دور
نمای هوشمندان پژمرده پیش آمد احوال خود تو لغو دید انگشت بر لب هر کله پوسیده زن سرنوشت خود توانی شنید فرض کن که همه عالم سر
خط فرمان تو نهاده ودست اطاعت وفرمانبرداری بتو داده تامل کن که بعد از چند سال دیگر از تو اثری خواهد بود نه از ایشان خبری
وحال تو چو حال کسانی خواهد بود که پنجاه سال پیش از تو بوده اند وامرا ووزرا بر دور ایشان حلقه اطاعت زده وعلما وزیردستان سر بر خط
فرمان ایشان نهاده بودند وحال اصلا از ایشان نشانی نیست وتو از ایشان جز حکایتی نمیشنوی پس چنان تصور کن که پنجاه سال دیگر
از زمان تو گذشت حال تو نیز چو حال ایشان خواهد بود وآیندگان حکایت ترا خواهند گفت وشنود تا چشم بر هم زنی این پنجاه سال رفته
وایام تو بسر آمده ونام ونشانت از صفحه روزگار برافتاده سعدی دریغا که بی ما بسی روزگار بروید گل وبشکفد لاله زار بسی تیر ودیماه
واردیبهشت بیاید که ما خاک باشیم وخشت تفرج کنان بر هوا وهوس گذشتیم بر خاک بسیار کس کسانیکه از ما بغیب اندرند
بیایند وبر خاک ما بگذرند چرا دل بر این کاروانگه نهیم که یاران برفتند وما بر رهیم پس از ما همی گل دمد بوستان نشینند
با یکدگر دوستان بساطی چه باید برآراستن که آن را نگر زان بر خواستن وچون از فکر احوال آینده جاه ومنصب بپردازی
لحظه تامل در گرفتاری ایشان در عین عزت وغم وغصه ایشان در حال ریاست نمای وببین که ارباب جاه واقتدار در اغلب اوقات
خالی از همی وغمی نمیباشد دایم هدف تیر آزار معاندان واز ذلت وعزل خود هراسان بلکه بر ظاهر است که عیش وفراغت وخوشدلی و
استراحت با شغل ودردسر ریاست جمع نشود وصاحب منصب بیچاره هر لحظه دامن خاطرش در چنگ فکر باطلی وهر ساعتی گریبان خواهشش
گرفتار چه امر مشکلی هر دمی با دشمنی در جوال وهر نفسی از زخم ناکسی سینه او از غصه مالامال گاهی در فکر مواجب نوکر وغلام وزمانی در

بچنین سوداهای خام روزگارش بتملق وخوش آمدگوئی بسر وپایان بسر میرسد وعمرش بنفاق با این وآن بانجام میاید نه او را در شب خواب
ونه در روز عیش واستراحت قطعه اگر دو گاو بدست آوری ومزرعه یکی امیر ودیگر او را وزیر نام کنی بدانقدر چه کفاف معاش تو نشود رو
ونان جوی از یهود وام کنی هزار بار از آن به که از پی خدمت کمر ببندی وبر ناکسی سلام کنی وخود این معنی ظاهر وروشن است
که گیر اگر روزگار باین نحو باید گذشت چه گل شادمانی از شاخسار زندگانی تواند چید وچه میوه عیش وطرب از درخت جاه ومنصب تواند
چید آری چنانکه من میدانم واو هر نفس عشرتش با چندین غبار کدورت برانگیخته وهر قهقهه خنده‌اش بهای های گریه آمیخته ایجان من خود
بگوی که با اینهمه پاس منصب داشتن خواب راحت چون میسر شود وانصاف بده با اینهمه بر سر جاه ودولت لرزیدن قرار وآرام
چگونه دست دهد وخود مکرر از کسانیکه در نهایت مرتبه بزرگی وجاه بوده اند ودیگران بآن رشک میبرده اند شنیده که یک لقمه
جوی با جامه کهنه یا نوی وکلبه فقیرانه وعیش درویشانه حسرت میبرده اند واز تمنای آن آه سرد از دل پر درد میکشیده اند انوری شعر دو
قرص نان اگر از گندمست یا از جو دوتای جامه گر از کهنه است یا از نو چهار گوشه دیوار خود بخاطر جمع که کس نگویدت از اینجای خیز
آنجا رو هزار بار نکوتر بنزد دانایان ز فر مملکت کیقباد وکیخسرو القصه تا مهم منصب بر قرار است با اینهمه محنت وبلا گرفتار است
وچون اوضاع روزگارش منقلب گردید ودست حادثات زمانه از سیر دولتش فرو کشید چه ناخوشیها که از ابنای زمان نمی بیند وچه
گلهای مکافات که از خارستان اعمال خود نمی چیند گاهی بجهه دو دینار حرامیکه در ایام منصب گرفته باز وپایه دست وگریبان میشود و
زمانی بپاداش رنجانیدن بیچاره دل سیاهش بخار دشنام اراذل واوباش مجروح میگردد ونقد نفس بالهیا اندوخته اش در دو سه
روز بتاراج حادثات میرود وخانه واملاک از حرام پرداخته اش در اندک وقتی بدیگران منتقل میشود شعر آنچه دیدی برقرار خود نماند
وآنچه بینی هم نماند برقرار مجملا طالب جاه وجلال وشیفته مناصب سریع الزوال را در هیچ حالی از احوال آسایش نمیباشد چه تا
بمطلب نرسیده وهنوز پای بمسند منصب ننهاده چه جانها که در طلبش میکند وچه رنجها که در جستجویش میبرد وچون بمقصود وحصول پیوست
ودر پیشگاه جاه ومنصب نشست روز وشب بدردسرهای جانکاه در کار وصبح وشام در چار موجه شغلهای بیحاصل مضطرب وبیقرار
دل ویرانش هر لحظه در کشاکش آزاری وخاطر پریشانش هر دم در زیر باری هر صدای حلقه که بگوشش میرسد هوش از سرش میرباید واز
شنیدن آوازهای هر چوبداری بی اعتبار دل در برش میطپد وچون قلم معزولی بر رقم منصبش کشیده شد وهای وهوی جلال وعزتش فرو
نشست بر گرد در راضی وملازم در خانه ملا وقاضی میگردد تا زنده است باین جانکندن وچون دست وپایش بریسمان اجل بسته شد اول حساب
وابتدای سئوال وجوابست نمیدانم این بیچاره از غم ومحنت کی آسوده خواهد شد وسر شوریده اش چه وقت ببالین استراحت خواهد رسید
مصرع زنده است ولی زندگانیش مپرس واینهمه مفاسد از محبت جاه ومنصب حاصلست آری مثنوی جان که او دنباله زاغان رود
زاغ او را سوی گورستان برد هین مدو اندر پی نفس چو زاغ کو بگورستان برد نه سوی باغ گر روی رو در پی عنقای دل سوی
قاف ومسجد اقصای دل وبعد از همه تامل کن در اینچه بسبب جاه ومنصب چند روزه فانی از آن محروم میمانی از سعادت ابدی وپادشاهی
سرمدی ونعمتهائیکه هیچ گوشی نشنیده وهیچ چشمی ندیده وهیچ خاطری خطور نکرده حضرت سلیمان بن داود ع که پیغمبر جلیل الشان واز
معصیت وگناه معصوم بود وذره از فرمان الهی تجاوز نکرد وطرفة العینی غبار معصیت بخاطر مبارکش ننشست با وجود سلطنت کذائی
از دست رنج خویش معاش خود گذرانید وکام خود را بلذات دنیا نیالود با وجود این در اخبار رسیده که پانصد سال آن عالم که هر روز
از آن مقام هزار سال اینجا است بعد از سایر پیغمبران قدم در بهشت خواهد گذاشت پس چگونه خواهد بود حال کسانیکه مایه جاه و
منصبشان معصیت پروردگار وثمره باستانشان آزردن دلهای بندگان آفریدگار است پس زهی احمق ونادان کسیکه بجهه ریاست
وهیئه دو سه روز دنیای ناپایدار ودولت اینسرای ناهنجار دست از سلطنت عظمی ودولت کبری بر داشته نفس قدسیه خود را که زاده
عالم قدس وپرورده دایه انس عزیز مصر عزت ویوسف کنعان سعادتست در چاه ظلمانی هوس وهوا خاک نشین سازد واو را در
زندان الم بعد هزار غصه وغم مبتلا سازد آری ز حقیقت خود غافل وبمرتبه خود جاهلی مثنوی مانده تو محبوس اندر قعر چاه وندرون
تو سلیمانی با سپاه گر بنالی از پی شکر وگله در زمین وچرخ افتد زلزله هر دمت صد نامه صد پیک از خدا یارب از تو آن بیست
لبیک از خدا زینهار زینهار تخم چنین عزیزی را بسبب ذلیل مکن وچنین یوسفی را بهرزه در زندان میفکن مثنوی تیر امشکن که این پر شهی است

نیست بر تابی رشصت اللهی است بوسه ده بر تیر و پیش شاه بر تیر خون آلود از خون تو تر دریغ اگر دیده هوشت بینا بودی و پرده
غفلت از پیش چشمت برداشته شدی و بحقیقت خود آگاه گشتی و مرغ روح خود را شناختی در گرفتاری او چه نالهای زار که از دل افگار بر
آوردی و در ماتم او چه اشکهای حسرت از دیدهای زار باریدی آتشین بر کون و مکان افشاندی و گریبان خود چاک زدی و دست بدست
من دادی و در کنج حسرت با هم می نشستیم و باین ترانه دردناک آواز با آواز هم میدادیم مثنوی کای دریغا مرغ خوش آواز من ای
دریغا همدم و همراز من ای دریغا مرغ خوش الحان من راح روح روضهٔ رضوان من ای دریغا مرغ کار زان یافتم زود روی
از روی او بر تافتم ای دریغا نور ظلمت سوز من ای دریغا صبح روز افروز من ای دریغا مرغ خوش پرواز من زانتها پریده تا
آغاز من طوطی من مرغ زیرک سار من ترجمان فکر و اسرار من طوطی کاید ز وحی آواز او پیش از آغاز وجود آغاز او
ای دریغا ای دریغا ای دریغ کاچنین ماهی نهان شد زیر میغ وچه شبیه است احوال اینگروه بحال آن شاهزاده که پدر خواست او را داماد
کند عروسی زیبا چهره از دودمان اعاظم بحبالهٔ نکاحش در آورد و چون تهیهٔ اسباب عروسی سر انجام شد خاص و عام را در دربار سلطنت صلا
زدند و در احسان و انعام بروی عالمیان گشودند بزرگ و کوچک صف در صف کشیدند وضیع و شریف بعیش و عشرت نشستند شهر و
بازار را آیین بستند و در و دیوار را چراغان کردند و آن عروس خورشید سیما را بصد آراستگی بحجلهٔ خاص آوردند و کس بطلب داماد فرستادند قضا را
آنشب داماد شراب بسیاری خورده و چراغ عقل و هوش مرده در عالم مستی تنها از انجمن بیرون رفته گذارش بگورستان مجوس افتاد قانون مجوس
آن بود که مردگان خود را در دخمه نهادندی و چراغی دید در عالم مستی آن دخمه را حجلهٔ عروس تصور کرده باندرون رفت اتفاقا پیره زال مجوسی در آن
نزدیکی مرده بود و هنوز جسدش از هم نپاشیده بود و آن پیره زال را در آن دخمه نهاده بودند شاهزاده او را عروس گمان کرده بلا تامل او را در آغوش
کشیده برغبت تمام لب بر لبش نهاد در آنوقت بدن او از هم متلاشی شده چرک و خونیکه در اندرون او بود ظاهر شد شاهزاده او را عنبر و
گلاب تصور کرده سر و صورت خود را بدان میآلود و زمانی گونهٔ خود را بر روی آن پیره زال مینهاد و تمام آنشب را بعیشی چنین بسر برد امرا و حاجبان
و وزرا و بزرگان هر سو در طلبش میشتافتند چو صبح روشن شد و از نسیم صبا از مستی بهوش آمد خود را در چنان مقامی با گندهٔ پیری هم آغوش یافت
و لباسهای فاخر خود را بچرک و خون آلوده دید از غایت نفرت نزدیک بهلاکت رسید و از کثرت خجلت راضی بود که بزمین فرو رود در این
اندیشه بود که مبادا کسی بر حال او مطلع شود که ناگاه پدر با امرا و وزرا رسیدند و او را در آن حال قبیح دیدند واما معالجهٔ عملی حب جاه
آنست که گمنامی و گوشه نشینی را اختیار کنی و از مواضعیکه در آنجا مشهور و اهالی آن در صدد احترام تو هستند مسافرت کنی و مواضعیکه در آن
آنجا گمنام باشی و مجرد گوشه نشینی در خانه خود در آنشهر یکه در آنجا مشهوری فایده نمی بخشد بلکه غالب آنست که قبول عامه و حصول جاه از آن
بیشتر حاصل میشود پس بسا کسان که در شهر خود در خانه خود نشسته و در بر روی خود بسته و باین سبب میل دلها باشان بیشتر و آن بیچاره این
عمر را وسیلهٔ تحصیل جاه قرار داده چنین میداند که ترک دنیا کرده هیهات هیهات فریب شیطان خورده نظر بقلب خود افکند که اگر اعتقاد
مردم از ایشان زایل شود در مقام اذیت و بدگویی او بر آیند چگونه دل او متالم میگردد و نفس او مضطرب میشود و در صدد چاره جویی آن
بر میآید بدانکه حب جاه او را بر گوشه نشینی داشته و عمده در علاج اینصفت قطع طمع است از مردم و آن حاصل نمیشود مگر بقناعت چه هر که
قناعت را پیشه خود کرد از مردم مستغنی میشود و چون از ایشان مستغنی شد دل او از ایشان فارغ میگردد و رد و قبول مردم در نظر او یکسان
مینماید بلکه هر که از اهل معرفت باشد و او را طمعی بکسی نباشد مردم در نظر او چو بخار بیابان مینمایند و از آنجمله معالجات عملی حب جاه آنکه
از چیزیکه باعث زیادتی حب جاه و حرمت تو باشد احتراز کنی و اموریرا که موجب سقوط وقع تو باشد مرتکب گردی با دامیکه منجر بخلاف شرع
نشود و بسیار در اخبار و آثار یکه در مذمت جاه رسیده و در تتبع نمایی و فواید چند از گمنامی و خمولت بنظر در آوری فصل بدانکه ضد
حب جاه و شهرت چنانکه اشاره باشد محبت گمنامی و بی اعتباری خود در نظر مردم است و آن شعبه ایست از زهد و از جملهٔ صفات حسنهٔ مومنین
و خصال پسندیده متقین است از حضرت رسول صلعم مرویست که فرمودند بدرستیکه خدا دوست دارد پرهیزکاران گمنام و پوشیده و پنهان را که چون
غایب شوند کسی جستجوی ایشان نکند و هرگاه حاضر شوند کسی ایشان را نشناسد و دلهاشان چراغهای هدایتست که باعث نجات دیگران
از ظلمت میشود و فرمودند که بسا صاحب دو جامه کهنه که کسی اعتنائی باو نمیکند که اگر قسم دهد خدا را قسم او را رد نمیکند و چو بگوید خدایا مرا بهشت
عطا کن باو عطا میفرماید ولکن از دنیا هیچ چیز باو نمیدهد و نیز از آنسرور مرویست که اهل بهشت کسانی هستند ژولیده مو و غبار آلوده که بجز

دو جامه کهنه ندارند و کسی اعتنا بایشان نمیکند اگر در خانهٔ امرا اذن دخول طلبند اذن نمیابند و چون از برای خود زنی خطبه کنند کسی قبول
نکند و خطبهٔ ایشانرا اجابت ننماید و چو سخن گویند سخن ایشان گوش ندارند و خواهشهای ایشان در سینهاشان بماند و حاجتهاشان رنبامده اگر نور
ایشانرا در میان اهل قیامت قسمت کنی همه را فرو گیرد سعدی تهیدست مردان پر حوصله بیابان نوردان بیقافله کشیده قلم بر سر نام
خویش نهاده قدم بر سر طام خویش بسر وقتشان خلق کی ره برند که چون آب حیوان بظلمت درند و نیز فرمودند که خدا تعالی میفرماید
که پر غبطه ترین دوستان من بنده مومنیست خفیف المونه که از نماز خود لذت یابد و عبادت پروردگار خود را نیکو بجا آورد و در پنهان و آشکار
خدا را عبادت کند و اسم او از میان مردم کم باشد و انگشت نمای ایشان نباشد و بر این صبر کند و مرگ باو رو آورد در حالتیکه میراث او
اندک باشد و گریه کنندگان بر او کم باشند و در بعضی اخبار وارد شده که پروردگار عالم در مقام منت بر بعضی از بندگان خود میفرماید که آیا انعام
تو نکردم آیا ترا از مردم پوشیده نداشتم آیا نام ترا از میان مردم کم نکردم بلی چه نعمتی از این بالاتر که کسی خدا را خود را بشناسد و بقلیلی از دنیا
قناعت کند نه کسی او را بشناسد و نه او کسی را بشناسد خوشنود آید بعد از ادای واجب با من و استراحت نماید و چو روز داخل شود بعد از گذارد
حق پروردگار بخاطر جمع بشغل خود پردازد سعدی بکو جاهی از سلطنت بیش نیست که ایمن تر از ملک درویش نیست کدا را چه حاصل شود
نان شام چنان خوش بخسبد که سلطان شام و از اینجهة بود که اکابر دین و سلف صالحین کنج پنهانی را گزیده و در آمد و شد خلق را بر
روی خود بسته و رو بهمت بطلب پادشاهی کشور قناعت آورده بزرگی و شکوه ارباب منصب و جاه در نظرشان چو بنگاه و تخت و تاج و جهان
سریر و کلاه در نزد ایشان حکم کیاهی داشت و زبان حالشان با تمثال کویا بود مثنوی ملک دنیا تن پرستانرا حلال ما غلام ملک عشق
بیزوال احمقان سرور شدستند و زبیم عاقلان سرها کشیده در گلیم آورده اند که هرون الرشید را که پادشاه روی زمین بود پسری
بود که گوهر پاکش از صلب آبای پاک چو مروارید از دریای تلخ و شور ظاهر گشته آستین بینیازی بر ملک و مال افشانده و پشت پا بر تخت و تاج زده و
دو جامه کرباس کهنه پوشیدی و بقرص جوی روزهٔ خود را گشودی روزی پدرش در مقامی نشسته بود و وزرا و اکابر و اعیان در خدمت کمر
بندگی بسته و هر یک در مقام خود نشسته بودند که آن پسر با جامهٔ کهنه و وضع خفیف از آن موضع گذر نمود جمعی از حضار گفتند که این پسر امیر را در
میان پادشاهان ننگ فرو برده بلباید امیر او را از این وضع ناپسند منع نماید این گفت و شنود به بیرون رسید آن پسر را طلبید و از روی مهربانی
زبان بنصیحت او گشود آنجوان گفت ای پدر عزت دنیا را دیدم و شیرینی ریاست را چشیدم توقع من از تو آنست که مرا بحال خود گذاری که بکار خود
پردازم و توشهٔ راه آخرت سازم مرا با دنیای فانی چکار و از درخت دولت و پادشاهی چه ثمر هرون آن قبول نکرده اشاره بوزیر خود کرد تا
فرمان ایالت مصر و حدود و از ابرام تمامی او نویسد پسر گفت ای پدر دست از من بدار و الا ترک شهر و دیار گیرم و از تو گریزم هرون گفت ای فرزند
مرا طاقت فراق تو نیست اگر تو ترک وطن کنی مرا روز کار بیتو چگونه خواهد گذشت گفت ای پدر ترا فرزندان دیگر هست که دل خود را بایشان
شاد کنی و اگر من ترک خداوند خود کنم هیچ کس مرا بجای او نتواند بود که او را بدل نیست آخر الامر چو دید که پدر دست از او بر نمیدارد شبی قدم در
عافل کرده از دار الخلافه فرار و تا بصره هیچ جا قرار نگرفت و بجز قرآنی از مال دنیا هیچ با خود بر نداشت و در بصره مزدوری کردی و در ایام
هفته بجز روز شنبه کار نکردی و یکدرهم و دانگی اجرت گرفتی و در باقی ایام هفته بدان معاش نمودی ابو عامر بصری گوید دیوار باغ من
افتاده بود بطلب مزدوری که گل کاری کند از خانه بیرون آمدم جوانی زیبا و نیرا دیدم که آثار بزرگی از و ظاهر و بیل و زنبیلی در پیش خود نهاده
تلاوت قرآن میکرد گفتم ای پسر مزدوری میکنی گفت چرا نکنم که از برای کار کردن آفریده شدم بگو مرا بچکار خواهی فرمود گفتم گل کاری
گفت با یکشرط میایم که یکدرهم و دانگی بمن اجرت دهی و وقت نماز رخصت فرمائی قبول کردم و او را بسر کار آوردم چو شام آمد دیدم
کار ده مرد کرده دو درهم از کیسه بیرون آوردم که باو دهم قبول نکرد و همان یکدرهم و دانگی گرفته رفت روز دیگر باز بطلب او بیازار
رفتم او را نیافتم احوال پرسیدم گفتند غیر شنبه کار نمیکند کار خود را بتعویق انداختم تا شنبه شد چو روز شنبه ببازار آمدم همچنان بازار او مشغول
قرآن خواندن دیدم سلام کردم و او را بمزدوری خواستم او را برداشته بسر کار آوردم و خود رفته از دور ملاحظه کردم گویا از عالم غیب او را
مدد میکردند چو شب شد خواستم و بر او سه درهم دهم قبول نکرد همان یکدرهم و دانگی گرفته و رفت شنبه سوم باز بطلب او ببازار رفتم او را نیافتم
از احوال او پرسیدم گفتند سه روز است که در خرابه بیمار افتاده شخصی را التماس کردم که مرا نزد او دلالت کرد چو رفتم دیدم که در خرابه بیماری
بیهوش افتاده و نیم خشتی در زیر سر نهاده سلام کردم چو در حالت احتضار بود التفاتی نکرد بار دیگر سلام کردم مرا شناخت سر او را برداشته

رقم مراسخ کرد کفت بکذار اینسر را بجز از خاک سزاوار نیست سزاوار. بین کذار دم دیدم اشعاری چند بعربی میخواند که مضمونش این است تراو هستی هست کفت ای دو صحبت
من بتوانست که چون وفات کنم مرا بر خاک سپاری و بکوی پروردکار این بنده ذلیل تست که از دنیا و مال و منصب آن کریخته و رو بدرکاه تو آورد
که شاید قبول کنی پس بفضل و رحمت خود او را قبول کن و از تقصیرات او درکذر و چون مرا دفن کنی جامه و زنبیل مرا بهر کن ده و این قرآن و انکشتر
مرا بهرون الرشید رسان و با او بکوی این امانتیست از جوانی غریب و این پیغام را از من بوی کوی که لا تموتن علی غفلتک یعنی زنهار با غفلتی
که داری نمیری این بکفت و جان بجان آفرین سپرد سعدی جهان ای برادر نماند بکس   دل اندر جهان آفرین بند و بس   چه آهنک رفتن کند
جان پاک   چه بر تخت مردن چه بر روی خاک   وایضا ملی چون قسمتی شد ز بیکذرکاه   زخارا بریدن تا زخرکاه   نظر کن بمعاویه
پسر یزید پلید که بعد از آنکه پدر او بجهنم واصل شد خلایق با او بیعت کردند چهل روز از خلافت او کذشت روز جمعه بمنبر برآمد و بعد از حمد الهی و درود
بر حضرت رسالت پناهی صلعم کفت ایمردمان بدانید که بدن من بحریر پوسی و استخوانی است و طاقت آتش جهنم ندارد ای قوم آکاه باشید که امر خلافت
بمن و آل ابو سفیان نسبت ندارد هر که امام حق و واجب الاطاعه میخواهد باید بنزد امام زین العابدین صلعم که دختر زاده پیغمبر خداست برود و با او بیعت
کند که اوست سزاوار خلافت این بکفت و از منبر فرود آمد و بمنزل خود رفت و در بروی خلایق بست و دیکر از خانه بیرون نیامد با عالم
آخرت پیوست و در بعضی کتب روایت شده است که بر منبر لعن بر پدر و جد خود کرد چون مادر او از وضع و مطلعه نزد او آمد و کفت یا بنی لیتک
کنت حیضه فی خرقه یعنی کاش نطفه تو خون حیض و بر کهنه میریخت و ننک دودمان خود نمیشدی کفت لیتنی کنت کذلک یعنی ایکاش چنانکه
کفتی بودمی و ننک فرزندی یزید کرفتار نکشتمی جملا ای برادر پست و بلند روزکار چو برق خاطف درکذار و دولت و بخت زمانه غدار
در اندک فرصتی بکیانست حافظ ز حادثات جهانم همان پسند آمد   که خوب و زشت و بد و نیک درکذر دیدم   هیچ آفتاب دولتی از
افق طالع بر نیامد که باندک زمانی سر بکریبان مغرب فنا نکشید و هیچ شام تیره روزی بر بیچاره وارد نشد که بتعجیل وقتی بصبح فیروزی
مبدل نکشت نظ   ای آن خرم باید بود و نه ازین درغم   فرد خیاط روزکار بر اندام هیچکس   براهی ندوخت که ز دوش قبا نکرد حافظا
از بر رباط دو در چون ضرورتست رحیل   رواق طاق معیشت چه سر بلند و چه پست   پس ای برادر زندکانی پنجروزه دنیا را بهر طریق که
بکذرد بکذران و با ناهمواری اوضاع زمانه را بهر نحو که باشد بر خود هموار کن مصرع چنان کش بکذرانی بکذرد زود   از برای نیم لقمه از دو
نان سیر تواند شد چه لازمست که خود را بصد هزار بلا افکنی و از جهت بدنی که بهیچ کرکرباس توان پوشید چه افتاده است که خود را بهزار اضطراب
اندازی فرد هر کرا خوابکه آخر بدو مشتی خاکست   کو چه حاجت که بر افلاک کشد ایوان را   بر واز خانه کردون بدرونان مطلب
کاین سیه کاسه در آخر بکشد مهمان را و حال اینکه هر که جاه او در دنیا بیشتر و منصب او بلندتر از راحت و عیش دورتر و بی‌نصیب تراست در
کاخ سلطنت صد هزار آفتست که در کنج ویران فقیر یکی از آنها نیست و از برای فقیر بینوا هیچکه تیاست هرکز از برای صاحب منصب و جاه
میسر نه سعدی بخسبند خوش روستائی و جفت   نه آنکه سلطان در ایوان نخفت   کدا را کند یکدرم سیم سیر   فریدون بملک عجم
نیم سیر کسانیکه چنان پندارند که بواسطه جاه و منصب بلذت و راحت میکذرانند اکر بحقیقت احوال ایشان رسی میدانی که چکونه از زندکانی
خود سیر دار اوضاع خود دلکیر مذمت کسیرا که بر تخت زر جای اوست   ز آهن بکی کند بر پای اوست   صفت پنجم محبت مدح و ثنا و کراهت
مذمت یعنی کسی طالب آن باشد که مدح او کنند و خوش آمد او کویند و متنفر باشد از اینکه بدکوئی او کنند و اینصفت نتیجه حب جاه است
و از مهلکات عظیمه است چه هر کس دوست دارد که مدح او کنند و بترسد از مذمت پیوسته طالب رضای مردم است و کفتار و کردار
خود را بر وفق خواهش ایشان بعمل آورد بامید اینکه مدح او کویند و از ترس آنکه مذمت او کنند و مطلقا ملاحظه رضای خالق منظور
نیندارد پس بسا باشد که واجبات را ترک کند و محرمات را مرتکب کردد و در امر بمعروف و نهی از منکر مسامحه نماید و از حق بد انصاف بعدی
کند و شکی نیست که جمیع اینها باعث هلاکتست و باین سبب است که اخبار در مذمت اینصفت رسیده است سید عالم صلعم فرمود که اکثر
وجزاین نیست که مردمان هلاک شدند بواسطه متابعت هوا و هوس و دوستی مدح و ثنا روزی مردی مدح دیکری را در خدمت
آنحضرت کرد آنحضرت فرمود که اکر آنکس که مدح کردی حاضر میبود و بمدح تو راضی میبود و باینحالت میمرد داخل آتش میشد و فرمود
هرکاه ببینید کسانیرا که مدح مردم را در حضور ایشان میکنند خاک بر صورت ایشان بیفشانید و نیز از آنحضرت مرویست که وای بر روزه
دار و وای بر شب زنده دار و وای بر پشمینه پوش مکر کسیکه دامن نفس خود را از دنیا برچیده باشد و دشمن داشته باشد که مدح

اوکویند و دوست داشته باشد مذمت خود را از برای صاحب اینصفت چند مرتبه است اول آنکه طالب مدح و آوازه بوده باشد بحیثیتی که
بهر نوع ممکن او شود در صدد حصول آن برآید حتی بریا کردن در عبادات و ارتکاب محرماتیکه باعث دست آوردن دل مردم باشد و این
شخص از اهل شقاوت و غریق دریای هلاکتست دوم آنکه طالب مدح و ثنا باشد و او را از خوش آمد خوش آید و لکن نه بحدیکه در
تحصیل آن متوسل بمحرمات شود بلکه همین بواسطه امور مباحه هر قدر که حاصل شود بهمان اکتفا کند و چنین شخصی اکرچه هنوز بهلاکت نرسیده
اما در حدود هلاکتست چه کسیکه طالب دست آوردن دل مردم باشد ضبط خود را در جمیع افعال و اقوال بنحویکه معصیتی نیفتد در نهایت
اشکالست سوم اینکه طالب مدح نباشد و سعی در حصول آن نکند اما اکر کسی مدح او کوید شاد کردد و او را نشاطی حاصل شود و این
مرتبه اکرچه نقصانست و لکن برای او کناهی مترتب نیست چنانکه مرویست که شخصی بخدمت حضرت امام محمد باقر علیه السلام عرض کرد که مردی
عمل خیری میکند اکر کسی او را در آنعمل ببیند شاد میشود حضرت فرمود باکی نیست هیچ احدی نیست که نخواهد خدا عمل خیر او را ظاهر کند و لکن
بشرط آنکه آنعمل را از برای این نکرده باشد چهارم اینکه سعی در حصول مدح نکند و چون کسی او را مدح کند بنشاط آید و لکن از این سرور و
نشاط دلکیر باشد و طالب آن باشد که خود را بمرتبه رساند که از مدح و ثنا شاد نکردد و اینشخص در مقام مجاهده است و بدانکه از برای حب
مدح و خوش آمد کوئی چند سبب است اول برخوردن بکمال خود چه مرتبه کمال در نزد هر کسی محبوب و فی نفسه کمال از برای هر نفسی
مطلوبست پس هرکاه کسی بکمالی از خود برخورد لذت میبرد و بنشاط میآید و مدح و ثنای مردم باعث آن میشود که آنشخص بکمال خود برخورد
و باینجهت اکر اینمدح از شخص خبیر و دانا که حراف ولاف زن نباشد صادر شده باشد لذت آن اعظم و ابتهاج آن بیشتر است و اکر آن
مدح صادر از شخص نادان حراف باشد اینقدر لذت نمی بخشد و بسا باشد که آدمی بکمال خود برخورده باشد و لکن بآن ملتفت شود و باینجهه لذت یابد
و از این قبیل است مدح بصفاتیکه ظاهر و محسوس است چون سفیدی رخسار و اعتدال قامت و حسن صورت و نسبت بلند و امثال اینها دویم
آنست که مدح و ثنا دلالت کند بر اینکه آن شخص ثناکوی مسخر و مایل ممدوح شده مرید و معتقد او کردیده و تسخیر قلوب موجب لذت و نشاط و سرور
انبساط است و از اینجهه هرکاه شخص عظیم الشان صاحب اقتداریکه دل او باعث حصول فواید میشود مدح کسیرا کوید از آن نشاط عظیم حاصل میشود
بخلاف مدح کفتن کسیکه بی اعتبار و حقیر باشد سوم آنست که ذکر اوصاف حمیده و مدح کردن کسی باعث صید دلهای دیکران نیز میشود
خصوصا هرکاه ثناکو کسی باشد که مردم بقول او اعتماد داشته باشند چهارم آنست که مدح کردن کسی را دلالت میکند بر اینکه از برای تو در
نزد او حشمت و هیبتی و ترا در دل او وقع و مهابتی هست که بی اختیار زبان او بمدح تو جاریست و اینست سبب در لذت بردن از خوش آمد
کوئی کسانیکه آدمی میداند که ایشان آنچه میکویند اعتقاد ندارند و کسی هم از ایشان قبول میکند و از آنچه کفتیم اسباب کراهت از مذمت نیز معلوم
شد و خوش آمد از مدح و ثنا بجهت هر یک از این اسباب که بوده باشد از امراض نفسانی و علامت نقصانست مکر اینکه نشاط و سرور از مدح و
ثنا بسبب اول بوده باشد که آدمی بواسطه مدح دیکری بر خود باتصاف خود که مشکوک فیه از برای او بود بجهه اتصاف خود باینکمال و حصول چنین
نعمتی از حضرت ذو الجلال شاد کردد چه اینلذت مذموم نیست و لکن فی الحقیقه اینلذت از مدح و ثنا نیست بلکه از کمال خود است و باینجهه است
که اکثر علمای اخلاق همه اقسام محبت ثنا را از صفات رذیله کرفته اند و هیچ قسم را استثنا نکرده اند علاوه بر اینکه نشاط بکمالیکه خاتمه آن معلوم نیست
و آدمی نمیداند که آیا آن واسطه نجات خواهد بود یا وسیله هلاک نیست مکر از جهل و نادانی فصل چون دانستیکه حب مدح و کراهت ذم از جمله
مهلکات و رذایل صفاتست پس دامن همت بر میان زده و در صدد معالجه آن برآی بیش از آنکه امر از دست بیرون رود اما معالجه
مدح و ثنا آنست که ابتدا ملاحظه کنی و ببینی که نشاط و لذت تو از آن بکدام یک از اسباب مذکوره است اما اکر بسبب اول باشد که موجب
التفات تو بکمالی از خود شود پس آنکمال یا کمال حقیقی نباشد چون مال و جاه و شهرت و منصب و امثال اینها از امور دنیویه پس شادی بآن از
حمق و سفاهت و نادانی و جهالتست و عاقل از امثال اینها مهموم و مغموم و محزون میکردد و اکر کمال حقیقی باشد چون علم و ورع و تقوی
پس اکر فی الحقیقه آنشخص باینصفتی که او را مدح میکنند متصف نیست چه جای شادی و نشاط بلکه محل غم و اندوهست و اکر باینصفت
متصف باشد مادامیکه خاتمه آن بخیر نباشد فایده بر آنکمالات مترتب نمیکردد پس شادی کسی بر کمالیکه عاقبت خود را نمیداند از جهل و
غفلتست و اما اکر محبت مدح و ثنا یکی از اسباب دیکر باشد پس آن شعبه از حب جاه است و علاج آن مذکور شد و بعد از آن تامل کنی در
اینکه اغلب آنکه هر که مدح ترا میکوید خصوصا در حضور تو خالی از غرض و مرض نیست و آنخوش آمد او دامیست که از برای صید دین یا

یا دنیای او کسترده و مسکین کسیکه شاد شود بدانکه در راه او کذارده باشند مثنوی بچسلامی بشنوی ای مرد دین که بکیرد آخرت آن
آستین بیت بطمع نشنیده ام از خاص و عام من سلامی ای برادر والسلام علاوه بر اینها اکثر خوش آمدها اینست که دیکر خوش آید
کو از آن بیخبر و مطلقا بانچه میکوید اعتقاد ندارد و کذب او واضح و نفاق او ظاهر است و آن شخص ممدوح و دیکران نیز این را میدانند و چه احمق
کیست که مناهی در حضور او دروغی چند بر هم بافد و بر ریش و سبیل او خندد و مردم همه بر این مطلع باشند و کذب او را دانند با وجود
این او را از آن مدح خوش آید با آنکه میداند در عقب او چه میکویند اف بر چنین عقل و مدرک باد اما علاج کراهت از مذمت پس از آنچه مذکور
شد معلوم میشود خلاصه آن آنکه آن شخص که ترا مذمت میکند اکر در آن مذمت صادقست و غرض او نصیحت و پند تست پس چه جای کراهت
و دشمنی است بلکه سزاوار آنست که از مذمت او شاد شوی و او را دوست خود دانی و سعی کنی در ازاله آن صفت مذمومه از خود و
هیچ نیست که کسی عداوت کند با کسیکه او را هدایت و نصیحت میکند سعدی بنزد من آنکس نکوخواه تست که کوید فلان خار در راه
تست چه خوش کفت آنمرد دارو فروش شفا بایدت داروی تلخ نوش واکر قصد او ایذا و نکوهش تست بلند سزاوار نیست که
تو آن را مکروه شماری و بغض آن شخص را بخود راه دهی چه اکر تو با آن عیب جاهل بودی او ترا آکاه نمود واکر غافل بودی ترا متذکر ساخت واکر تو
متذکر بودی قبح آن را بتو نموده و بهر تقدیر نفع او بتو رسید و نه ضرر واکر در آن مذمتی که کرده دروغ کفته باشد پس او لا اینکه مذمت و
افترای او کفاره کناهان تست و بعوض آن ثوابهای او از نامه اعمالش بدیوان تو نقل میشود و ثواب از برای تو حاصل میشود و آنکه مذمت
ترا کرده مورد غضب الهی کردد علاوه بر اینکه بتجربه ثابت و اخبار و آثار شاهد است بر اینکه هر که میان خود و خدا از عیبی خالی باشد بعیب
کوئی دیکران مرتبه او ثابت میشود و مذمت کسی ضرری باو نمیرساند چنانچه مشهور است که سر بیکناه پای دار میرود و بسر دار نمیرود بلکه عاقبت
آنست که آن عیب کو از نظرها می افتد و در میان مردم رسوا میکردد آری کسیکه خداوند عالم او را پاک داند بعیب کفتن ناپاکی معیوب نمیشود و
از مذمت دیکران پست و مذموم نمیکردد و ذم و پستی بمذمت کننده راجع میشود مثنوی کی شود دریا ز پوز سک نجس کی شود خورشید
از پف منطمس ای برده آن لب و حلق و دهان کان کند تف سوی ماه آسمان تف برویش بازکردد بیشکی تف سوی کردون
نیابد مسلکی و آنچه مذکور شد معالجه علمیست اما علاج عملی آنکه چون کسی مدح او را کوید روی از او بکرداند و سخن او را قطع کند بلکه با او درشتی
و نکوهش کند و آنچه مقصود اوست بعمل نیاورد و در خصوص مذمت کننده برخلاف آن رفتار کند تا بتدریج این صفت نقص از و زایل شود
با نمعنی که از راه قوت نفس و بصیرت در دین هیچیک از مدح و ذم و نیک و بد در وی تاثیر نکند و از راه جهل و حماقت و بیدینی و بیحمیتی چنانچه
بعضی از اجلاف و اوباش و اجامره بازار میباشد چنین شخصی درین ازمنه وجود نادر است و بسا باشد که کسی دعوی این حالت کند و از روی ریا
و تدلیس عوام الناس را فریب دهد و چنان نماید که مدح و ذم در نظر او مساویست و حال اینکه چنین نیست بلکه کاه باشد که بر خود آن شخص مشتبه شود
و صاحب این حالت را علامتیست مانند اینکه همنشینی و اختلاط مرد بدکوی بر روی کرانتر نباشد از اختلاط و همنشینی مرد مدح کوی و سعی و نشاط
در قضاء حوائج ثانی بیشتر نباشد از سعی در قضاء حوائج اول و ذلت و عزت هیچیک تفاوت نداشته باشد و بالجمله در جمیع جهات مساوی باشند
و بسا باشد که آدمی از این مرتبه ترقی کند و مدح و ثنا را مکروه و مذمت خود را دوست داشته باشد و این صفت اکرچه نادر الوجود است لکن حقیقة
آن ممکن است چه کسیکه عاقل و بر نفس خود مهربان باشد و بداند که مدح کوئی دین او را تباه میکند و پشت او را میشکند البته آن را مکروه دارد و
مدح کو را دشمن میکردد و چون دانست که مذمت او او را بعیوبش آکاه میکند و باعث محو سیئات و رفع درجات او میکردد لا محاله مذمت
خود را راغب و بدکو را دوست میدارد صفت بیست و یکم ریاست و آن عبارتست از طلب کردن اعتبار و مردم بوسیله افعال خیر و
پسندیده و یا آثاریکه دلالت بر صفات نیک کند و مراد از آثار داله بر خیر افعالی است که خود آن فعل خیر نباشد ولکن از آن پی بامور خیر
توان برد مثل اظهار ضعف و بیحالی بجهة فهمانیدن کم خوراکی و روزه بودن یا بیداری شب و مثل آه بی اختیار کشیدن بجهة اظهار اینکه
بفکر خدا یا احوال روز جزا افتاده است و امثال اینها و همه اقسام ریا شرعا مذموم بلکه از جمله مهلکات عظیمه و کناهان کبیره است و حرمت
آن اجماع امت منعقد و آیات و اخبار یکدیکر را معاضد است پروردکار عظیم در کتاب کریم میفرماید فویل للمصلین الذین هم عن صلوتهم
ساهون الذین هم یراؤن یعنی وای بر نماز کنندکان که در نماز خود مسامحه و سهل انکاری میکنند و آنجاهائیکه ریا میکنند و طاعت
خود را بجهة ثنا یا فائده دیکر از فوائد دنیا بجا میاورند و در مقام مذمت جمعی میفرماید یراؤن الناس ولا یذکرون الله الا قلیلا یعنی

مینمایند اعمال خود را بمردم و یاد نمیکنند خدا را مکر اندکی و از حضرت رسول صلعم مرویست که فرمودند بدرستیکه بدترین چیزیکه بر شما میترسم شرک
اصغر است عرض کردند که چیست شرک اصغر فرمودند ریا خدای عزوجل در روز قیامت وقتیکه جزای اعمال بندکان را دهد میفرماید که شما بروید پیش
کسانیکه از برای ایشان ریا کردید و ببینید که آیا جزای شما نزد ایشان هست یا نه و نیز از آنحضرت منقولست که خدا تعالی فرمود که هر که عملی
بجا آورد که غیر مرا در آن شریک سازد همه آن عمل از غیر است و من از آن عمل بیزارم و نیز آنحضرت فرمود که خدا قبول نمیفرماید عملی را که در آن
بقدر ذره ریا باشد و نیز فرمود که در روز قیامت ریاکار را چهار نام خوانند و میکویند ایکافر ایفاجر ایغادر ایخاسر عمل تو فاسد و اجر
تو باطل شد ترا امروز در پیش ما نصیبی نیست برو امروز مزد خود را از دیکری که عمل برای او میکردی روزی آنسرور کریست کسی سبب پرسید
عرض کردند که چه چیز شما را کریانید فرمودند بدرستیکه بر امت خود ترسیده ام از شرک آکاه باشید که ایشان نه خواهند پرستید بتی و نه خورشید
و ماه را و نه سنکی را ولکن در اعمال خود ریا خواهند کرد و فرمود وای بر امت من بیاید زمانیکه باطنهای ایشان چنین و ظاهرهای خود را
نیکو کنند بجهة طمع در دنیا و نمیخواهند از او ثواب پروردکار را دین ایشان ریاست و خوف خدا در دل ایشان نباشد و فرو میکیرد ایشان را خدا
تعالی بعذاب پس خدا را میخوانند خواندن کسیکه غرق شده باشد پس دعای ایشان باجابت نمیرسد و در عدة الداعی از جناب نبوی صلعم روایتست
که خدا تعالی و تبارک پیش از آنکه آسمانها را خلق کند هفت فرشته آفرید و بر هر آسمان فرشته موکل فرمود که بعظمت خود آن آسمانرا فرو
کرفت و بر هر دری از درهای آسمان فرشته را دربان کرد پس فرشتکان که حافظان و ضابطان اعمالند عمل بنده را مینویسند از صباح
تا شب و بعد از آن آنعمل را بالا میبرند تا اینکه فرشتکان که حافظان اعمالند عمل بنده را بالا میبرند که مشتملست بر روزه و نماز و صدقه و اجتهاد
و ورع و آنرا آوازی باشد چون آواز رعد و نوری و درخشندکی و روشنی باشد مانند روشنی خورشید و با آن عمل سه هزار فرشته باشند پس
حفظه با آن فرشتکان میبرند و از آسمانها میکذرند تا بنزد فرشته که بر آسمان هفتم موکلست آنفرشته میکوید بایستید و بزنید این عمل را بر روی
صاحبش و بزنید آنرا بر جوارح و اعضای او و دل او را قفل کنید من فرشته حجابم منع میکنم هر عملی را که برای خدا نباشد بدرستیکه مراد صاحب
اینعمل خدا نبوده و جز این منظور او نبوده که در نزد امرا بلند مرتبه شود و در مجالس ذکر او کنند و آوازه او در شهرها منتشر کردد پروردکار
من امر فرموده که نکذارم عمل او از من درکذرد بسوی غیر من دیکر و فرمود و نیز حفظه بالا میبرند عمل بنده را از تسبیح و مسرور باعمل از نماز و روزه و زکوة
و حج و عمره و خلق نیکو و خاموشی و ذکر بسیار و ملائکه آسمانها و آن هفت ملکی که بر هفت آسمان موکلند همکی مشایعت آنعمل میکنند تا اینکه
از همه حجابها در میکذرند و در نزد خدای عز سبحانه میایستند پس کواهی میدهند از برای بنده که چنین عمل میکند حقتعالی میفرماید که شما حافظان
عمل بنده میبینید و من نکاهبانم بر آنچه در باطن اوست بدرستیکه این بنده من مرا اراده نکرده باینعمل یعنی مرادش از اینعمل تحصیل رضای
من نبوده و غیر مرا در نظر داشته پس بر او باد لعنت من پس همه فرشتکان میکویند بر او باد لعنت تو و لعنت ما و همه آسمانها کویند
بر او باد لعنت خدا و لعنت ما و جمله آسمانها و ساکنان آنها بر او لعنت فرستند و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که نکاهداری
عمل مشکلتر است از کردن آن عرض کردند که چکونه است نکاهداری آن فرمود که مردی صله بجا میاورد و از برای خدا انفاق میکند و بغیر
از خدا احدی را منظور ندارد پس ثواب پنهانی آن عمل از برای او ثبت میشود بعد از آن در نزد مردمان آنعمل را ذکر میکند ثوابیکه نوشته شده
بود محو میشود و ثواب عمل آشکار آن کمتر است از پنهانی بجهة او نوشته میشود و ثانیا چون آنعمل را ذکر میکند آن ثواب هم محو میشود و ریا
عمل او ثبت میکردد و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست در بیان قول خدا تعالی که فمن کان یرجو لقاء ربه فلیعمل عملا صالحا
ولا یشرک بعبادة ربه احدا فرمود که مردی عمل خیری میکند که خالص از برای خدا نیست بلکه غرض او ستایش مردمانست و خواهش دارد
که مردمان از او بشنوند پس اینست آنجائیکه شرک آورده است در بندکی پروردکار خود پس فرمود هیچ بنده نیست که عمل خیر خود را پنهان
کند و روزکاری از آن بکذرد مکر اینکه خدا او را ظاهر میسازد و فرمود چه میکند یکی از شما که عمل خوب از برای خود ظاهر میکند و عمل بد
را پنهان میکند یا باطن خود رجوع میکند تا بداند که چنین نیست و فرمود هر که عمل اندکی از برای خدا بکند خدا آنرا بیش از آنچه آنشخص میخواهد
ظاهر میسازد و هر که عمل بسیار از برای ریا و مردمان در آن بکند و در آن بدن خود را بتعب اندازد و شبها را بیداری بروز آورد خدا میکذارد
مکر اینکه آن اندک و در نزد هر که بر آن مطلع کردد و در مذمت ریا و بدی آن همینقدر کافیست که دلالت میکند بر اینکه آنشخص مراد حضرت
آفریدکار جل جلاله را بت ترویج و بر شمرده از بندکان ضعیف او که نه نفعی از ایشان متمشی میکردد و نه ضرری چه سکی نیست که هر که در یکی از

عبادات پروردکار قصد ستایش و پسندیدن بنده از بندکان او را کند چنین کمان دارد که قدرت آن بنده بر برآوردن مطالب او از خدا بیشتر
در رضاجویی او از خوشنودی خدا بهتر است و کدام استخفاف به پروردکار عالم ازین بالاتر است نعوذ بالله منه **فصل** بدانکه ریا بر چند قسم است
زیرا که یا در اصل ایمانست یا در عبادتست یا در غیر اینها اما اول عبارتست از اظهار شهادتین با انکار در دل و این قسم کفر و نفاق است
و در ابتدای اسلام شیوع داشت و لکن در امثال این زمان کم یافت میشود بلی در این زمان بسیار میشود که کسی در دل معتقد بعضی از ضروریات
دین مثل بهشت و دوزخ و ثواب و عقاب و معاد جسمانی و بقای تکلیف نباشد از خوف شمشیر شریعت اظهار آن نکند و اظهار اعتقاد نماید
این نیز از جمله کفر و نفاق و صاحب آن از دایره دین اسلام خارج و در آتش جهنم مخلد است و صاحب کفر و نفاق خواه از قبیل اول باشد یا
ثانی از کافر آشکار بدتر است چه او جمع میان نفاق و کفر کرده است و اما قسم دویم که ریای در عبادات باشد بر چند نوع است اول
آنکه اعتقاد بخدا و پیغمبر داشته باشد و در اصل عبادات واجبه خود ریا کند مثل آنکه در خلوت تارک الصلوة و تارک الصوم و تارک الزکوة
باشد و چون در حضور مردم اتفاق افتد نماز کند و اگر ماه مبارک رمضان صبح تا شام در مجمعی باید بسر برد روزه بدارد و چون اگر کسی
بر مال زکوتی او مطلع شود از ترس مذمت آنشخص زکوة بدهد و در حضور مردم با والدین خود حسن سلوک بجا آورد و در غیاب مردم با ایشان
بی ادبی و بدسلوکی نماید و بر این قیاس این شخص اگرچه از زمره کفار محسوب نباشد و لکن بدترین اهل اسلام و نزدیکترین ایشان بکفار است دویم
آنکه در عبادات واجبه خود مرتکب ریا نگردد و لکن در اصل عبادات مستحبه ریاکار باشد مثل اینکه در خلوت نوافل شبانه روزی و نماز شب
و روزهای سنتی را بجا نیاورد و اما در حضور مردم رغبت باین اعمال داشته باشد و مثل اینست بلند گفتن تسبیح و تهلیل در مجالس و همچنین
عیادت بیماران و مشایعت جنازه بقصد ریا اگرچه این شخص از شخص اول بهتر است و لکن باز هالک و با اول در شرک شریک است سوم
ریا در وصف عبادات کند نه در اصل آنها مثل اینکه سجود و رکوع و سایر افعال نماز را در حضور مردم بقصد حصول اعتبار بهتر بجا آورد از
آنچه در خلوت میکند و مثل اینکه اگر در تعزیه یا ذکر حدیثی گریه باو دست دهد اشک خود را پاک نکند بقصد اینکه مردم آنرا ببینند و امثال
اینها و صاحب این مرتبه نیز هالک و بنوعی از شرک مبتلاست و اما قسم سوم که ریا در غیر عبادات باشد پس یا در مباحات است مثل تنظیف لباس
بجهة اینکه مردم او را پاکیزه دانند یا پوشانیدن عیبی از بدن خود تا مردم او را متصف بآن ندانند و امثال آن یا در محرمات است و آن
پنهان داشتن کناهان و عیوب خود است تا مردم او را فاسق ندانند **فصل** چون اقسام ریا را دانستی بدانکه قسم اول که ریاء در ایمان باشد
همچنانکه گذشت بدترین اقسام ریا و از افراد کفر است بلکه بدتر از کفر و شدیدتر از آنست و اما قسم دویم که ریاء در عبادات بوده باشد
همه انواع آن حرام و از کناهان عظیمه است و صاحب آن مغضوب درگاه پروردکار و ممنوع از وصول بسعادات و علاوه بر این
موجب بطلان عبادت و فساد آنست خواه در اصل عبادت باشد یا در وصف لازم آن و فرقی نیست در بطلان عبادت بقصد ریا
میان اینکه قصد او ریاء محض باشد و هیچ نیت قربت نداشته باشد یا اینکه هر دو باهم ضم باشد و بالاشتراک باعث بر عمل باشند بلکه اگر
قصد قربت هم راجح باشد و شایبه از ریا در آن باشد باز عبادت فاسد است و صاحب آن از عهده تکلیف خود بر نیامده است بلکه
حال او بدتر از کسیست که عبادت را ترک نموده باشد چه این شخص علاوه بر کناه ترک عبادت کناه ریا را نیز دارد دلی سعدی کلید در دوزخ است
آن نماز که در چشم مردم گذاری دراز اگر جز بحق میرود جاده ات در آتش فشانند سجاده ات و همچنین فرقی نیست در
فساد عبادت بقصد ریا میان اینکه در ابتدای عبادت قصد ریا داشته باشد یا اینکه این قصد در اثنا عارض شود پس اگر ابتدا بقصد
قربت و خلوص داخل عبادتی شد و لکن در اثناء آن ریا در قصد حاصل شد همه آن عبادت باطل و اعاده آن لازمست خواه فعل تتمه
عبادات بجهة ریای محض باشد که اگر باطلاع مردم نمیبود نمیکرد یا بجهت قربت و ریا هر دو باهم باشد یا بجهة قربت باشد اما در آن
شایبه ریا باشد مثل اینکه متوجه نماز شب شد بمحض رضای خدا و اگر هیچکس نمیدید باز آنرا بجا میآورد و لکن بجهة اطلاع کسی بر آن در اثنا
فرح و سرور و انبساط از برای او حاصل شد بواسطه حصول منزلتی از برای او در دل آنشخص بیننده اما این در عملی است که بفساد بعضی از آن
همه آن باطل شود اما هرگاه عملی باشد که صحت بعضی اجزاء آن موقوف بر صحت بعضی دیگر نباشد مثل قرائت قرآن و امثال آن پس ریائیکه در اثنا
حاصل میشود همین عملیکه بعد از ریا واقع شده باطل میشود و آنچه سابق بر آن بوده باطل نمیگردد و هرگاه کسی عبادتی بقصد اخلاص و قربت
کند و در اثناء آن نیز شایبه ریائی عارض نشود و لکن بعد از آنکه از آن فارغ شود چنانچه کسی بر آن عمل مطلع شود شکفته خاطر و مسرور کردد بسط

امید

امید حصول مرتبه از برای او نزد آنکس عمل او فاسد نمیشود و از ثواب آن هم چیزی کم نمیگردد و اگر خود باعث اظهار آن نشده باشد اما این سرور و نشاط
نیز از جمله امراض نفسانیه است و از آثار ریای خفی باشد و صاحب آن توقع تعظیم و احترام از آنکه مطلع شده دارد و اگر آنشخص تقصیری در احترام او کند
در دل خود استبعاد مینماید و اگر نفس آنشخص از مرض خالی میبود مطلقا شایبه ریا در آن نمیبود و این سرور از برای او حاصل نمیشد و اطلاع کسی بر
عبادات او و عدم اطلاع بر آن نزد او یکسان میبود و دل او خالی از جمیع شوائب ریا آنست که تفاوتی نزد او نباشد میان آنکه انسانی بر عبادات
او مطلع شود یا چارپایی و مادامیکه فرقی میان اینها بیند باید از توقع تعظیم و احترام خالی نخواهد بود و این توقع اگرچه موجب فساد عملی یا کمی ثوابش
او نشود اما نفس را هلاک میکند و اگر آن تعظیم بعمل آید بسا باشد موجب اجر گردد همچنانکه از حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام مرویست که خدا
تعالی در روز قیامت بقرآن خوانان خواهد فرمود که آیا در دنیا چیزها را بشما ارزان نفروختند یا ابتدا بسلام بر شما نکردند آیا قضای حوائج
شما را نمودند پس امروز شما ثوابی ندارید و در دنیا بثواب خود رسیده اید و اینصورتی بود که خود اظهار انعبادت را نکرده باشند بدون قصد
صحیحی پس بعضی از علما میگویند از ثواب آن چیزی کم میشود اگرچه بجهت آن اظهاریکه بقصد ریا کرده معصیتی از برای او حاصل باشد و بعضی دیگر گفته
که علاوه بر معصیت ثواب انعبادت نیز نقصان مییابد و مقتضی بعضی از اخبار نیز اینست اما اگر در اظهار آن قصد صحیحی داشته باشد ترغیب مردم
بعمل خیر یا بخواندن آن باکی در اظهار آن نیست بلکه بسا باشد که اظهار آن افضل باشد بشرطیکه مطلقا شایبه ریائی در آن نباشد و مفسده دیگر هم بر آن
مترتب نگردد مثل هتک آبروی فقیر در اظهار تصدق و اگر چنین نباشد و محل احتمال ریا باشد زنهار که پیرامون اظهار آن نگردد و اینموضع
خطر و محل لغزش است چه خلوص نیت از جمیع شوایب ریا در اظهار عمل میسر نیست مگر از برای ارباب نفوس قدسیه و صاحبان قلوب قویه و بسیاری
از اهل علم و عمل هستند که خود را خالی از ریا پندارند و در مقام اظهار اعمال خود بر میآیند و حال آنکه ایشان را شیطان فریفته و بهلاکت انداخته
و بدانکه همچنانکه اظهار عمل بقصد صحیح ضرر ندارد و از ثواب عمل چیزی کم نمیکند و همچنین فرح و سرور و شکفتگی و انبساط از بروز عمل و اطلاع مردم
بر آن بعد از آنکه خود آنرا پنهان بجا آورده باشد هرگاه بجهت صحیحی باشد در آن باکی نیست چه میتواند که کسی عمل نیکی در خفا از او صادر گردد
چون پروردکار آنرا ظاهر نماید شاد شود بواسطه اینکه لطف خدا را نسبت بخود استنباط کند که معاصی او را پوشیده و طاعات او را ظاهر کرده
نه از راه مدح مردم و وصول اعتبار در نزد ایشان و از پرده پوشی و لطف خدا باو در دنیا چنان تصور کند که در آخرت نیز با او چنین سلوک
خواهد شد و باینجهة شاد و فرحناک گردد و گاه باشد که شادی و فرح او بجهة همین باشد که چنین تصور کند که چون کسی بر عبادات او مطلع شد او نیز
رغبت در آن عبادت میکند و متابعت او میکند و باینسبب اجری دیگر نیز حاصل میگردد و میتواند شد که فرح او بجهت رغبت مطلعین از عبادت
باشد یعنی باین شاد شود که دیگران هم باجر و ثوابی رسیدند و مخفی نماند که همچنانکه سرور و نشاط و شکفتگی و انبساط بر اطلاع کسی بر
عملیکه در پنهان صادر شده بوجه صحیح میتواند شد که بوجه صحیحی رغبت کسی در عبادت و شوق و میل او بآن در حضور جمعی حاصل شود که در خلوت
چنین نباشد یا در حضور ایشان زیادتر شود از خلوت چه آدمی چو جمعی از اهل ایمان را مشاهده کند که برغبت تمام و خضوع و خشوع مشغول عبادت
خدا باشند آنحالت در نفس وی تأثیر میکند و موجب شوق و رغبت او بعبادت میشود مثلا کسیکه عادت او نماز شب نباشد وشبی با جماعتی بسر برد که
نماز شب کنند پس چون ایشان بنماز شب برخیزند در دل وی نیز رغبتی و شوقی پیدا شود و ببیند که جمعی رو بدرگاه خدا آورده اند او نیز میل بآن کند و
الحق نماید این ریا نخواهد بود بلکه هیجان رغبت و زوال غفلت خواهد شد بمشاهده عمل دیگران و بسا باشد که او را در منزل خود موانع و شواغل
باشد که در انجمع نباشد و باینسبب در انجمع بعبادت میل کند و شیطان در امثال اینمواضع بوسوسه میآید و بدل آدمی میاندازد که معلومست
که اینعبادت تو بجهة ریاست پس ترک آن بهتر است و این از جمله مکرهای شیطانست که باید از آن غافل نگردند و لکن در فرق کردن میان
اینکه این شوق و رغبت از برای خداست یا بقصد ریا نهایت اشکالست و امتحان در اینمقام باین نحو میتوان نمود که با خود فرض کنی که در موضعی
باشی که تو اینجمع را مشاهده کنی که مشغول عبادتند و لکن ایشان ترا نبینند اگر رغبت و شوق تو کمتر است از وقتیکه ایشان ترا می بینند معلوم
میشود که اینشوق از روی ریاست و الا بجهة تقرب بخداست و اما قسم سوم که ریاء در غیر عبادات باشد پس دانستی که بر دو نوع است
یکی در مباحات یعنی کسی عمل مباحی را مرتکب یا ترک کند بجهة تحصیل جاه و اعتبار در نزد مردم یا دفع مذمت و ناخوش آمدن ایشان مثل اینکه از چرکی
جامه خود مضایقه نداشته باشد و لکن بجهة اینکه مردم او را پاکیزه و نظیف دانند جامه خود را نظیف کند و از فضیلت زینت لباس بجهة حضور در
مجامع و مانند آن و اینقسم از ریا مباح و جایز است بلکه گاه میشود که ممدوح میگردد و مرویست که روزی حضرت رسول صلعم خواستند که بمجمع اصحاب

حاضر شوند نظر بخم آب میکردند و عمامه و موهای مبارک خود را میآراستند شخصی دید عرض کرد که شما این چنین میکنید فرمود بلی بدرستیکه خدا دوست دارد که بنده از برای برادران خود زینت کند وقتیکه بسوی ایشان بیرون میآید و حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام شخصی از اهل مدینه دید که از برای عیال خود چیزی خریده بود و برداشته بخانه میبرد آن مرد چون حضرت را دید خجل شد حضرت فرمود این را بجهة عیال خود خریده بخدا قسم که اگر از خوف مذمت کردن اهل مدینه نمیبود من نیز دوست داشتم که از برای عیال خود چیزی بخرم و خود بردارم و بجهة ایشان ببرم نوع دویم از ریاء در غیر عبادات آنست که در معاصی است که آدمی سر میبرد یعنی پنهان داشتن گناهان خود از مردم و کراهت از اطلاع ایشان بر آنها و این نوع از ریا جایز بلکه اظهار نمودن معاصی قبیح و حرامست و آنچه گفته اند که مقتضای اخلاص آنستکه باطن او بنوعی باشد که در ظهور آن مطلقا قبحی نباشد و اینست معنی آنچه یکی از اکابر گفته اینست که بر تو باد بعمل علانیه یعنی عملیکه چون ظاهر گردد مطلقا شرم و خجلت نداشته باشی چنانکه بزرگی گفت که هرگز عملی نکرده ام که مضایقه از اطلاع مردم بر آن داشته باشم مگر مواقعه با اهل خودم و رفع بول و غایط و لکن دست هر بایدرتبه عظمی نمیرسد بلکه غیر اهل عصمت و طهارت و قلیلی از برگزیدگان محفل قرب حضرت رب العزة سایر اشخاص از گناهان ظاهری و باطنی خالی نمیباشند خصوصا از افکار باطله و وساوس شیطانیه و آرزوهای کاذبه که پروردگار بر همه مطلع و از مردمان پنهانست و سعی در اخفای و کراهت ظهور آنها جایزاست و لکن باید غرض تو از پوشانیدن آنها این نباشد که مردمان اعتقاد ورع و تقوی و صلاح بر داشته باشند بلکه باید غرض این باشد که حقسبحانه و تعالی امر باخفاء معاصی و نهی از اظهار آنها فرموده چنانکه از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که هر که مرتکب چیزی از اعمال ناشایست گردد بپوشاند آنرا از مردمان تا خدا نیز آنرا بپوشاند یا غرض این باشد که اگر معصیت تو بر مردم ظاهر شود زبان بمذمت و غیبت تو خواهند گشود و چون تو بر آن مطلع شوی متفرق الحواس و پریشان خاطر میگردی و حضور قلب تو تمام میشود و باعث از تحصیل مراتب علم و عمل باز میمانی غرض این باشد که مبادا اظهار معاصی و فاش شدن باعث شود که وقع گناهان از نظر مردم تمام شود و بر گناه دلیر گردند یا مردمان متابعت او کنند و بجهتست که باید معاصی را از اهل و عیال خود پنهان داشت تا دلیر نگردند یا باعث بر کراهت از ظهور معصیت محض حیا و شرمندگی باشد چه حیا از اخلاق فاضله و صفات شریفه و شعبه ایست از ایمان و کسیکه گناهی از او صادر شود و باکی از ظهور آن نداشته باشد جمع میان گناه کاری و بیحیائی کرده و حال او بسیار بدتر است از گناهکار صاحب حیا و بسیار میشود که ریا مشتبه بحیا میشود و آدمی بواسطه ریا از ظهور گناهان و قبایح خود مضایقه میکند و چنان پندارد که سبب آن حیا است همچنانکه بسا باشد که ضعف نفس و صغر آن نیز مشتبه میشود به حیا میباشد مگر آنچه شرعا یا عقلا یا عرفا قبیح بوده باشد پس آنچه چنین نباشد و بر آدمی ارتکاب آن باشد سبب آن ضعف نفس است نه حیا و شرم مثل وعظ کردن و امامت نمودن از برای کسیکه قابل باشد و امر بمعروف و نهی از منکر در جائیکه عذری صحیح باشد که موجب حیا گردد فائده مذکور شد که عباداتیکه بقصد ریا باشد فاسد و موجب عصیان و سخط خداوند منانست پس کسیکه از خود مطمئن نباشد و بالمره ریشه ریا را از زمین دل خود نکنده باشد لازمست که عبادات خود را در خلوت بجا آورد و اگر در اثنا کسی مطلع شد و شیطان او را بریا افکند و خواهش کند که دفع آن کند آن عبادت را اعاده کند و اینقدر عبادات حکمتست که میان خود و خدا است و ربطی بغیر ندارد اما آنچه البته مردمان بر آن مطلع باید شوند مثل امامت و فتوی و حکم و قضا و تدریس و وعظ و ارشاد و امر بمعروف و نهی از منکر و قضاء حوائج اخوان و امثال اینها پس خطر اینها بسیار همچنانکه ثواب اینها بیشمار است پس کسیکه از جهت علم و دانش اهلیت و قابلیت این مناصب جلیله را داشته باشد اگر صاحب نفس قدسی و دل قوی باشد که مطلقا اعتبار رضای مردم نکند و وسوسه شیطان لعین او را فریب ندهد و پرتو انوار عظمت و جلال خداوند متعال چندان دل او تابیده باشد که او را از التفات بخلق باز داشته و چشم از دست مردم دوخته باشد که مطلقا شائبه ریا و خاطره اهل دنیا پیرامون خاطر او نگردد و سزاوار آنست که دامن همت بر میان زند و شغلهای این مناصب را بانجام رساند و اگر نفس او ضعیف باشد و ایمان او حقیف بنا دل او مانند ریسمانیکه در برابر باد آویخته باشد هر دم بطرفی رود زنهار هزار زنهار که قدم در این وادی ننهد و دامن خود را از این شغلها برچیند خود و خلق را هلاک نسازد از مثنوی مرغ پر نارسته چون پران شود لقمه هر گربه دران شود و از این جهت بود که بسیاری از علمای سلف بقدر قوه از این مناصب میگریختند و پیرامون آنها نمیگشتند و باین سبب اخبار بسیار در خطر این مناصب و کثرت آفات آنها وارد شده و آنچه در تهدید و وعید شدید در حق علمای بیعمل رسیده در قصه علم و غایله آن کافیست از عیسی بن مریم علیه السلام مرویست که فرمود ای علما بد روزه میگیرید و نماز میگذارید و تصدق میکنید و بجا نمیآورید آنچه را که مردم را بآن میخوانید و درس میدهید و ارشاد مینمائید

امرا که بعمل

امرا که بعمل نمیآورید پس چه بد حرفیست آنچه حکم میکنید توبه شما بگفتار و از روی ریاست و کردار شما هوا و هوس است و چه سودمی بخشد شما را که بدنهای خود را پاکیزه کنید و حال آنکه دلهای شما کثیف و چرک آلوده است حق را بشما میگویم مانند غربال مباشید که آرد پاکیزه از آن بیرون میرود و نخاله در آن باقی میماند همچنین حکمت و نصیحت از دهان شما بیرون میرود و غل و غش در سینهای شما بجا میماند ای بندگان دنیا چگونه بآخرت میرسد کسیکه از دنیا خواهش او بسر نیامده و رغبت او از دنیا منقطع نگشته حق را بشما میگویم بدرستیکه دلهای شما گریه میکند از اعمال شما دنیا را در زیر زبان خود گذارده اید و عبادت را در زیر قدمهای خود نهاده اید الحق با شما سخن میگویم بجهة دنیا خود و آخرت خود را فاسد کرده اید پس صلاح دنیا در پیش شما دوست تر است از صلاح آخرت پس کیست پست تر و خسیس تر از شما اگر بدانید وای بر شما تا چند راه بمردم مینمائید و خود در محله حیرت زدگان ایستاده اید گویا شما اهل دنیا را امر میکنید که دنیا را بگذارید و شما خود بردارید وای بر شما چه سودمی بخشد خانه تاریک را که چراغ بر بالای آن نهی و اندرون آن تیره و موحش باشد همچنین چه سود میدهد شما را که نور علم در دهان شما باشد و باطنهای شما از آن خالی و ظلمانی بوده باشد ای بندگان دنیا نزدیک رسیده است که دنیا شما را از بیخ بر کند و دور انداز د و سینهای شما را بر زمین بمالد و گناهان شما گریبان شما را بگیرد و شما را بپادشاه جزا دهنده بسپارد برهنه و تنها پس شما را در موقف فضیحت و رسوائی بدارد و جزای اعمال بد شما را بشما رساند و هر که از امثال ما از کسانیکه امر میکنند بآنچه نمیکنند در این کلام تامل کند پشت او شکسته میشود و رگ دل او قطع میگردد پس زنهار ای عالم تا از خود فارغ نشوی بدیگران نپرداز و قدم بر مسند مناصب شرعیه مگذار که خود و دیگران را فاسد میکنی علاوه بر اینکه تا آدمی از خود فارغ نگردد سخن او و وعظ او در دیگری تاثیر نمیکند صباحی کاشی نکوهش نکو بود از آنکه هست زرستی گران تر بر دندان مست ندارد درد و روغن ثمر که دارم زحال درونت خبر تو ای خواجه هستی چه محتاج پند نباشد بکس پند تو سودمند با وجود آنکه لغزشی از علما قبیح تر است از گناهان بزرگ از عوام الناس پس با وجود کثافت باطن خواجه چه بسیار قبیحست که دیگران را آداب و سنن آموزنده علامت مخلص صادق که شایسته این مناصب آنست که هرگاه دیگری یافت شود که از او شایسته تر باشد و میل مردم را باو بسیار یابد و مردم را باو راغب بیند شاد و فرحناک گردد و از میل ایشان بدیگری که با او مساوی باشد مطلقا تفاوتی در حال او بهم نرسد و اگر اعاظم مملکت و اکابر ولایت و بزرگان ذوی الاقتدار در مجمع او حاضر شوند یا در نماز باو اقتدا کنند یا در پای منبر وعظ او بنشینند اصلا تفاوت در کلام او نماید و حال او با نبودن ایشان یکسان باشد بلکه همه بندگان خدا را بیکچشم نظر کند فصل بدانکه ماده مرض ریا طمع در مال و منافع مردمانست یا محبت مدح و ستایش ایشان و لذت بردن از آن یا کراهت از مذمت و ملامت ایشان که میخواهد بواسطه آنچه مینماید بمردم از افعال حسنه و اوصاف جمیله ایشان او را نیکو گویند و از صلحا و اخیارش خوانند و از براه کسب اعتبار و تحصیل مرتبه و مقدار کرده خود را در نزد وضیع و شریف مکرم و معزز سازد و تسخیر دلهای عوام و خواص نموده بآن وسیله باستیفای مشتهیات و مستلذات نفس شوم بپردازد و تمامیش باین سه وجه منحصر میشوند پس کسیکه خواهد معالجه این مرض مهلک را نماید باید در قطع اصل ماده آن سعی کند و علاج طمع و محبت مدح و ستایش و کراهت ذم و نکوهش را نماید و طریق معالجه حب مدح و کراهت ذم پیش از این بیان شد و در صفت توکل نیز تفصیل آن بیان خواهد شد و لکن در اینمقام نیز فی الجمله علاج اینها از جهت آنکه باشد و همچنین فی الجمله از علاج طمع گذشت و در صفت توکل نیز تفصیل آن بیان خواهد شد و لکن در اینمقام نیز فی الجمله علاج اینها از جهت آنکه سبب خصوص ریا در عبادات میشوند مذکور مینمائیم و میگوئیم که هر که فی الجمله عقلی داشته باشد ما دامیکه امری از برای او نفعی نداشته باشد بآن رغبت نمینماید و چنانچه چیزی را بداند که از برای او ضرر دارد البته پیرامون آن نگردد و هرگاه امری بالفعل فی الجمله نفعی و یا لذتی داشته باشد و لکن موجب ضرر عظیم و الم شدید باشد از آن میگریزد پس هر که بصفت ریا مبتلاست لازم است که متذکر ضرر و مفاسد آن شود و با نفس خود خطاب نماید که ای احمق دعوی ایمان میکنی و شرم نداریکه طاعت و عبادت حقسبحانه و تعالی را که بازای هر یک از آنها سعادات ابدیه و درجات متنوعه نهاده شده بمدح و ثنای بندگان ضعیف و بیفروشی یا بامید دست مردم سودا میکنی و عبادات خود را باطل میسازی و باین سبب مستحق عذاب الهی میگردی و حیا نمیکنی که با حضرت حق جل شانه باین افعال استهزا میکنی و تحصیل رضای مردم را بوسیله طاعت ربانی مینمائی و از سخط و غضب و دشمنی خدا و فساد عملیکه او از تو خواسته باک نداری و از مردم امید نفع و مدح داری و از ذم الهی اندیشه نمینمائی و جناب مقدس الهی در نزد تو بی اعتبارتر از مشتی بندگان بیچاره است و حال اینکه زمام اختیار همه امور در قبضه قدرت و دست و تکلید ابواب مقاصد و مطالب در دست مشیت او و دلهای همه بندگان مسخر امر او و اراده تمام مردمان مضطر اراده اوست و اگر بالفرض تمام پادشاهان روزگار و سلاطین ذوی الاقتدار با همه خیل و حشم بلکه تمام اهل عالم باهم توام و خواهند بکجو نفع یا بکسر موی ضرر بکسی رسانند

بقضا و قدر الهی و بدون اذن و مشیت پادشاهی شوانند شعر هیچ دندانی نخندد در جهان بی رضا و امر آن فرمان روان هیچ برگی می نجنبد
از درخت تا نباشد حکم آن سلطان بخت از دهان لقمه نشد سوی گلو تا نگفت آن لقمه را حق ادخلوا هر که اینی محتاج و درویش و
درمانده کار خویش است گاهی دست و پای عالمی را میبندید ست و پایی میافکند و زمانی کار دانی را در کار خویش حیران و سرگردان مینماید
شعر یکی را چنان تنگی آورد پیش که نانی نبیند در انبان خویش یکی را بدست افکند کوه گنج بسنجد بامید کوه رنج کند هرچه خواهد بر او
حکم نیست که جاندادن و کشتن او را بحکمت نشاید سر از حکم او تافتن نه جز او توان حاکمی یافتن علاوه بر اینها آنکه سبب شدن
عبادت ریائی از برای فساد عبادت و سخط رب العزت یقین و معلوم و آنچه از مردمان منظور است حصول آن احتمالی موهومست و بسا باشد
که حقیقت ریای ترا بر ایشان ظاهر کرداند و بر تقدیریکه ظاهر نشود و در دام تدلیس تو افتد جزم نیست که ایشان زبان بمدح و ثنای تو گشایند
یا از ایشان بتو نفعی رسد و بر تقدیریکه نفع دنیوی بتو عاید گردد و همه آن خواری و مذلت و مشوب بصد هزار منت است با وجود اینها
هر که مبتلا بریاست همیشه در دنیا متزلزل و مشوش خاطر است چه مقصود او رضای مردم و دلجوئی ایشانست و هر کس را خواهش و هوائی
و هر دلی را میلی و رضائیست و دل مردم باندک چیزی متغیر میگردد پس پیوسته باید متوجه بوده پاس خشنودی ایشانرا داشته باشد و چون
طایفه را از خود رضا میکند جمعی دیگر از او میل کنند و چون دل یکی را بجوید دیگری از او دل شکسته میگردد و با همه اینها چنانکه اخبار و آثار بر
آن شاهد و تجربه عیان و ثابتست که هر که دست از رضای حق برداشته طالب رضای مردم باشد خدا و خلق او را دشمن میدارند و احدی
از او راضی نمیشود و هر که رضای حق را بر رضای مردم مقدم دارد همه او را دوست میدارند و همه اینها متعلق بامر دنیاست و آنچه در آخرت از
این شخص ریاکار فوت میشود از درجات رفیعه و منازل منیعه و آنچه را باو میرسد از عذاب و عقاب بحد و نهایت نیست پس عاقل چون این
امور را متذکر شود دشمن نفس خود نباشد و فی الجمله ایمان بخدا و روز جزا داشته باشد غالب آنست که غفلت او زایل میگردد و طبع او از
ریا متنفر و منضجر میشود و آنچه مذکور شد معالجه علمی ریاست واما علاج عملی او آنست که خود را عادت دهد به پنهان داشتن عبادات و در
هنگام عبادت در بر روی مردم ببندد و همچنانکه معاصی خود را از مردم پنهان میدارد تا دل او قانع شود باطلاع خدا بر عبادات او
و نفس او دیگر خواهش آگاهی مردم را باعمال او نکند و مخفی نماند که باید عباد را آنچه طمع از مردم بجا نیاورد و مطلقا ریا در نظر او نباشد
بلکه بجهة امر الهی بعبادات بردازد و بسیار میشود که باز شیطان مردود دست از او بر نمیدارد و در صدد معارضه با او بر میاید و حضور
در اثنای عبادات پس چیزها بخاطر او میرساند و توهمات و افکار بدل او میافکند تا اینکه اندک میلی بریا از برای او پیدا میشود و دل او را
مضطرب میکرداند و اگر در آنوقت انکس کراهت از آنحالت داشته باشد و با نفس خود مجادله نماید و بر آن متغیر گردد براو گناهی نیست
و عبادات او فاسد نمیشود و باید اگر چنین وسوسه از شیطان حاصل شود بآن التفات نکرده متوجه آن نشده دلرا مشغول عبادت کرده
و حضور قلب در عبادت را از دست نداده مجادله و معارضه شیطان نپرداخت چه میشود که شیطان از ریا کسی مأیوس باشد اما توهم ریا
را بخاطر او بگذراند بجهة اینکه او در صدد معارضه و مجادله و دفع آن توهم بر آید و از حضور قلب باز ماند و اگر آدمی پی دفع آن توهم بر آید
و مشغول جواب شیطان گردد و شیطان بمطلوب خود میرسد و دست از انشخص بر نمیدارد اما هرگاه ملتفت آن نگردد و بقوت قلب متوجه
عبادت شود از او مأیوس میشود و دیگر پیرامون او نمیگردد پس سزاوار مؤمن آنست که همیشه در دل خود ریا را مکروه داشته و خاطر خود را
بقصد قربت قرار بدهد و چنان در نزد خود محکم کند که امثال این توهمات و خطرات از وساوس شیطان لعین است و التفات باینها نکند و
بهمانچه خاطر خود را بآن قرار داده اکتفا نماید بلکه در عبادت و اخلاص بیفزاید تا شیطان ناامید گردد و چون شیطان بنده را باین نوع
شناخت دیگر متعرض او نمیشود و آنچه مذکور شد تخصیص بریا ندارد بلکه باید در جمیع عقاید و صفات و ملکات باینطریق بوده باشد مثلا
میشود از برای آدمی یقین کامل بخدا و صفات کمالیه پیغمبر و او و اوصیاء پیغمبر و امر معاد حاصل شود و دل خود را باستقرار دهد و خاطر خود را
جمع کند و از تشکیک و توهم کراهت داشته باشد و شیطان لعین در بعضی اوقات بعضی وساوس در دل او افکند و خاطر او را مشوش
سازد باید مشغول جواب شیطان و معارضه او نگردد بلکه بهمان یقین سابق خود اکتفا نموده و اعتماد کند که این توهمات و وساوس
از شیطانست و اصل ندارد و اعتباری باینها نیست و بگذرد و اگر مشغول مجاهده باشیطان شود شیطان برغبت میافتد و بتدریج عقاید او را
فاسد میسازد و چون نکند و چنین کند شیطان دست از سر او میکشد و همچنین در حسد و کینه و رضا و توکل و امثال اینها چنین که شیطان

از برای افساد کار بندگان بعضی اوقات ایشانرا بوسواس و زیبت قرائت یا طهارت یا امثال اینها میافکند اگر چند دفعه کسی اعتنا نکند و پا
از شرع بیرون ننهد آنگاه دست از او بر میدارد و اگر از پی او برود هر روز وسواس او میفزاید تا بجائی میرسد که از عبادت باز میماند و بهیچ
عمل خود مطمئن نمیشود و مثال این مثل کسیست که خواهد بمجلس علمی یا شغلی یا نماز جماعتی حاضر شود و شخص فاسق ضالی خواهد او را باز دارد و
او را باز دارد و او را از انمجلس محروم سازد و در راه باو دچار شود و خواهد او را فریب دهد و مطلب آنفاسق بعمل نیاید و از انمحروم میشود
بروزه آنفاسق بطمع سر راه بر او میگیرد اما اگر مطلقا ملتفت او نشد و گوش بسخن او نکرد و تعجیل از پی کار خود رفت و چند دفعه چنین کرد
آنفاسق مأیوس میشود و دست از او بر میدارد فصل ضد ریا اخلاص است و انعبارتست از خالص ساختن قصد از غیر خدا و پرداختن
نیت از ماسوی الله و هر عبادتیکه در آن قصد با خدا نباشد از اخلاص عاریست پس کسیکه طاعت میکند بقصد ریا یعنی وانمودن بمردم و حصول
قدر و منزلت در نزد ایشان باشد او مرائی مطلقست و اگر قصد قربت داشته باشد ولکن با آن غرض دنیوی دیگر غیر از ریا باو منضم باشد مثل
اینکه در روزه پرهیز بکند یا بخند یا در آزاد کردن بنده که خریدارش نیست باشد قصد فرار از اخراجات یا خلاصی از شرارت و بدخلقی او را
بکند یا در حج نیت خلاصی از بعضی گرفتاریهای وطن و یا شر دشمنان کند یا در تحصیل علم قصد برتری و عزت نماید یا در وضو و غسل
نیت خنک شدن یا پاکیزگی کند یا در تصدق بسائل نیت خلاص از ابرام او کند و نحو اینها اگرچه آنشخص در اینوقت مرائی نباشد ولکن عمل او
از اخلاص خارجست پس اخلاص آنست که عمل او از جمیع اینشوائب خالی باشد و از جهة تقرب بخدا بوده باشد و بالاترین مراتب اخلاص آنست که
در عمل قصد عوضی اصلا نداشته باشد نه در دنیا و نه در آخرت و صاحب آن چشم از اجر دو عالم پوشیده و نظر او محض رضای حق سبحانه و تعالی
مقصور است و بغیر او مقصودی و مطلوبی ندارد و این مرتبه اخلاص و حد یقین است و نمیرسد بآن مگر کسیکه مستغرق لجه عظمت الهی گشته
واله و حیران محبت او باشد و ایشانرا التفاتی نه بدنیا و نه بآخرت باشد حافظ گدای کوی تو از هشت خلد مستغنی است اسیر قید تو از
هر دو عالم آزاد است و رسیدن باین مرتبه میسر نیست مگر اینکه از همه خواهشهای نفس دست برداری و پشت پا بر هوا و هوس زنی
و دل خود را مشغول فکر صفات و افعال پروردگار خود نمائی و وقت خود را بمناجات او صرف کنی تا انوار جلال و عظمت او بر ساحت دل تو
پرتو افکند و محبت و انس او با او در دل تو جای گیرد و پست ترین مرتبه اخلاص که از اخلاص اضافی نامند که در عمل خود قصد وصول بثواب
و خلاصی از عقاب داشته باشد با طاعت و عبادت که آدمی در اداء آنها خود را بتعب میافکند و آنرا خالص از برای خدا میپندارد و حال آنکه
خطا کرده و بآفت آن برنخورده همچنانکه از شخصی حکایت میکنند که گفت سی سال نماز خود را که در مسجد در صف اول کرده بودم قضا
کردم بجهة اینکه یکروز بجهة عذری بمسجد دیر آمدم و در صف اول جا نبود در صف دویم ایستادم و در نفس خود خجالتی یافتم از اینکه مردم مرا
در صف دویم ملاحظه میکردند دانستم که در این سی سال دیدن مردم مرا در صف اول باعث اطمینان خاطر من بوده و من بآن شاد بوده
و بآن آگاه نبوده ام و اگر پرده از روی کار برافتد و بدقایق امور هر کس رسیده شود چه بسیار کم عملی بماند که از همه آفات سالم باشد و چه
قیامت شود و دیده ها بینا گردد و اگر مردم اعمال حسنه خود را خواهند دید که بجز سیئه و معصیت نیست چنانچه خدای تعالی میفرماید و بدا لهم سیئات
ما عملوا یعنی ظاهر شود از برای ایشان بدیهای آنچه کرده اند و بدا لهم من الله ما لم یکونوا یحتسبون و پیدا شود از جانب خدا از برای ایشان آنچه را گمان
نمیکردند قل هل ننبئکم بالاخسرین اعمالا الذین ضل سعیهم فی الحیوة الدنیا و هم یحسبون انهم یحسنون صنعا بگو میخواهید خبر دهم شما را از زیانکار
ترین مردم از حیثیت اعمال آنچنانکسانی هستند که سعی ایشان در زندگانی دنیا ضایع شد چنان پندارند که نیکی میکنند پس چون روز قیامت
در آید و غش اعمال ظاهر گردد و بجز رسیاهی و ندامت چیزی نماند مخفی نماند که آفاتیکه سرچشمه اخلاص را تیره سازد و بریا منتهی
آلوده میکرداند درجات مختلفه دارند بعضی در نهایت ظهور و جلا هستند که اشتباهی در آن نیست چون ریای ظاهر و عمل بقصد خودنمائی
در پیش مردمان و بعضی فی الجمله خفائی دارند مثل اینکه در حضور مردمان عبادت را بیشتر از خلوت بجا آوری و بیشتر سعی در خضوع و خشوع
کنی بقصد اینکه چون تو مرجع مردمانی و آنچه از تو مشاهده کنند فرا میگیرند در اینعمل بتو اقتدا کنند و ایشان سعی نمایند و اگر اینعمل از برای
خدا بودی در خلوت ترک نکردی چه اگر اینقدر خضوع در عبادت را خوب میدانی و از برای مردمان ترک آنرا می پسندی و نیز از هر کسی عبادات
بسیار ترک میشود و معاصی بیشمار سر میزند و تو اصلا بفکر آنها نیافتی و در صدد اصلاح ایشان بر نیامدی چگونه شد که در اینوقت بمحض احتمال
اینکه شاید مرا متابعت کنند اینقدر بر ایشان مشفق و مهربان شدی و از این دقیقتر آنست که چون باین تدلیس شیطان برخوردی آن

لعین بکری لطفر سر کند و کوید حال که بجهت اقتدای مردم عباد ترا در حضور ایشان در نهایت خضوع بجا میاوری باید در خلوت نیز چنین کنی تا حالت خلوت
و حضور یکسان باشد و نیت تو مشوب نباشد پس در خلوت نیز چنین عبادت پردازی و اگر دیده بینا داشته باشی می بینی که این نیز از فریب
شیطان لعین است و در مجمع و خلوت هر دو قصد تو خالص نیست و خواهی گفت مرا شنوی در زد میاید پنهان در مسکنم کویدم که پاسبانی میکنم
چه بستور تو ملتفت خلق و خضوع خلوت تو بجهت خضوع مجمعت و خضوع مجمع بجهت فریبت و وقتی نیت تو خالص است که اصلا ملتفت بخلق نباشی
و وجود و عدم جمیع مخلوقات در حال عبادت نزد تو یکسان باشد و تفاوتی میان اطلاع بهایم بر طاعت تو و اطلاع ایشان بر آن نبوده باشد
آری آنرا بود که زند لاف مهر دوست کز دل بدر کند همه مهری و کینه پس مادامیکه از برای بنده در احوال و اعمال او بجهت مشاهده
کسی تفاوت حاصل میشود از ملاحظه جاریای از اخلاص خالص خالیست و باطن او بشوایب آلوده است و بدانکه همچنانکه سابق بر این مذکور شد
القصد بجه باقربت ممزوج و غرضیکه با اخلاص مخلوطست اگر ریا باشد یعنی از غرضهای دنیویه باشد که راجع بجب جاه یا طمع مال است عبادترا
فاسد میکند خواه القصد غالب بر قربت باشد یا مساوی آن باشد یا از آن ضعیفتر باشد و علاوه بر اینکه عمل باطل میشود بجهت ریا عذاب علیحده
بر آن مترتب میگردد و اگر انعبادت از واجبات باشد عذاب دیگر بجهت ترک انعبادت نیز ثابت میشود مگر اینکه از افضائی باشد آنرا قضا کند
و اگر از مقاصد صحیحه شرعیه باشد که بحسب شریعت رجحانی داشته باشد مثل تعلیم غیر یا اقتدای غیر و امثال اینها عبادترا فاسد نمیکند و از اجر و ثواب
چیزی کم میکرد د فصل بدانکه اخلاص مقامیست رفیع از مقامات مقربین و منزلیست منیع از منازل راه دین بلکه کبریت احمر و اکسیر اعظم است
هر که توفیق وصول بآن یافت بمرتبه عظمی فایز گردید و هر که مؤید بر تحصیل آن بموهبت کبری رسید چگونه چنین نباشد و حال آنکه آن سبب تکلیف
بنی نوع انسانست چنانکه خداوند سبحانه و تعالی میفرماید و ما امروا الا لیعبدوا الله مخلصین له الدین یعنی بندگان مامور نبوده اند بامری مگر اینکه
که عبادت کنند خدا را در حالتیکه خالص کننده باشند از برای او دین او را و لقای پروردگار که غایت مقصود و منتهای مطلوبست باز بسته است
همچنانکه میفرماید فمن کان یرجو لقاء ربه فلیعمل عملا صالحا و لا یشرک بعبادة ربه احدا یعنی هر که آرزوی ملاقات پروردگار خود داشته باشد
باید عمل صالح بجا آورد و در عبادت پروردگار خود احدیرا شریک نسازد و در بعضی اخبار قدسیه وارد شده است که اخلاص سریست از
اسرار من بودیعت میگذارم آنرا در دل هر یک از بندگان خود که او را دوست داشته باشم و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که
هیچ بنده نیست که چهل روز عمل از برای خدا با خلاص بجا آورد مگر اینکه چشمه های حکمت از دل او بر زبانش جاری میگردد و فرمود که عمل را
از برای خدا خالص کن تا اندک او تراکفایت کند و از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام مرویست که چندان در قید بسیاری عمل نباشید
در قید آن باشید که بدرجه قبول برسد آری فرد طاعت آن نیست که بر خاک نهی پیشانی صدق پیش آر که اخلاص به پیشانی نیست
و فرمود خوشا بحال کسیکه خالص گرداند عبادت و دعا را از برای خدا و دل او مشغول نگردد بآنچه دو چشم آدمی می بیند و یاد خدا را فراموش
نکند بواسطه آنچه گوشهای او میشنود و دل او محزون نگردد بواسطه آنچه خدا بدیگری عطا فرموده و از حضرت امام محمد باقر سلام الله
علیه مرویست که هیچ بنده خالص نگردانید ایمان خود را از برای خدا چهل روز مگر اینکه خدا زاهد در دنیا گردانید او را و کرامت فرموده و او را بینا
گردانید بدردهای دنیا و دوای آنها و حکمت را در دل او ثابت گردانید و زبان او را بآن گویا ساخت و از حضرت صادق سلام الله
علیه مرویست که اخلاص جمع میباید همه اعمال فاضله را و آن معنی است که کلید آن قبول و سجل آن رضا است پس هر که عمل او را خدا قبول
میکند و از او راضی است او از جمله مخلصان است و اگر چه عمل او اندک باشد و کسیکه خدا قبول نمیکند عمل او را مخلص نیست و اگر چه عمل
او بسیار باشد بعد از آن میفرماید که و ادنی مرتبه اخلاص آنستکه بنده آنچه قدر طاقت اوست بجا آورد و در نزد خدا قدری و مرتبه از برای
عمل خود قرار ندهد که بواسطه آن مکافات و مزدی از خدا طلبد چه او میداند که اگر خدا حق بندگی را از او مطالبه نماید از ادای آن عاجز است
و پست ترمقام بنده مخلص در دنیا آنست که از جمیع گناهان سالم ماند و در آخرت آنست که از آتش خلاص شود و بهشت فایز گردد با لجمله
صفت اخلاص سر همه اخلاق فاضله و بالاترین جمیع ملکات حسنه است قبول عمل بآن منوط و صحت عبادت بآن موقوفست و عملیکه از
اخلاص خالی باشد در نزد پروردگار بی اعتبار و در نزد مستوفیان روز جزا بچیزی بر ندارند قلب روی اندوده نستانند در بازار
حشر خالصی باید که از آتش برون آید سلیم بلکه مادامیکه مرتبه اخلاص از شر شیطان میسر نشود چه آن لعین قسم بعزت رب العالمین
یاد کرده که همه بندگان را گمراه سازد مگر اهل اخلاص را چنانکه حکایت از زبان آن پلید در قرآن مجید شد که قال فبعزتک لاغوینهم اجمعین

الا عبادک منهم المخلصین و شاهد بر این حکایتیست که از اسرائیلیان وارد شده است که درختی بود که جمعی آنرا میپرستیدند و عابدی در
بنی اسرائیل بر آن مطلع شده غیرت ایمان او را بر انداشت که تیشه بر داشته روانه شد که آن شجره را قطع نماید در راه شیطان بصورت مردی
با او دچار شده گفت بکجا میروی گفت درختیست که جمعی از کفار آنرا بجای پروردگار پرستش مینمایند میروم تا آنرا قطع کنم گفت ترا با این
چکار و گفتگو میان ایشان بطول انجامید تا امر بآن منجر شد که دست و گریبان شدند عابد شیطانرا بر زمین افکند چون شیطان خود را عاجز دید
گفت معلومست که تو اینعمل را بجهت ثواب میکنی و من از برای تو عملی قرار میدهم که ثواب آن بیشتر باشد هر روز فلان مبلغ بزیر سجاده تو میگذارم
آنرا بردار و بفقرا عطا کن عابد فریب شیطانرا خورده از عزم قطع درخت درگذشت و بخانه برگشت و هر روز سجاده خود را بر میچید همان
مبلغ را در آنجا میدید بر میداشت و تصدق میکرد و چون چند روز بر این گذشت شیطان قطع وظیفه را نمود دیگر زیر سجاده خود زر نیافت
تیشه بر داشته رو بقطع درخت نهاد شیطان سر راه بر او گرفته باز بر سر مجادله آمدند در اینمرتبه شیطان بر عابد غالب شده او را بر زمین
افکند عابد حیران ماند از شیطان پرسید که چگونه ایندفعه بر من غالب آمدی گفت بواسطه اینکه در ابتدا نیت تو خالص بود و بجهت خدا قصد
قطع درخت کرده بودی و ایندفعه بجهت آلوده که طمع بقطع آن میروی و نیت تو خالص نیست باینجهت من بر تو غالب گشتم صفت بیست
و دویم نفاق با مردمست و مراد از آن در اینمقام دو روئی و دو زبانیست باینطریق که در حضور کسی او را مدح و ستایش کنی و اظهار دوستی
و نیکخواهی نمائی و در غیاب او بر خلاف آن باشی و مذمت او کنی و در صدد اذیت او باشی یا آنکه میان دو نفر که با یکدیگر دشمن باشند آمد
شد نمائی و با هر یک در دشمنی دیگری موافقت نمائی و خود را دشمن او وانمائی و او را بر عداوت آن دیگری تحسین کنی و دشمنی او را در نظر
جلوه دهی و چنان نمایکه تو هم یاری او میکنی و اینصفت از جمله مهلکات عظیمه است حضرت پیغمبر صلعم فرمود که هر که دو رو باشد در دنیا
فردای قیامت او را دو زبان از آتش خواهد بود و فرمود بدترین بندگان خدا در روز قیامت کسی خواهد بود که در دنیا دو رو باشد یعنی
شهر ابروئی ملاقات کند و دیگر برابروئی و نیز فرمود که در روز قیامت هر که دو رو باشد خواهد آمد یکزبان از قفای او و یکزبان دیگر
از پیش روی او و شعله خواهند کشید تا رخسار او را بسوزانند و ندا خواهد رسید که اینست که در دنیا دو روی و دو زبان بود و مخفی نماند که
این در صورتیست که غرض از تردد میان دو دشمن و موافقت با او محکم کردن دشمنی ایشان باشد اما هرگاه کسی آمد و شد با دو نفر که با هم
دشمنند نماید و اظهار دوستی خود با هر یک نماید و فی الواقع هم با هر دو دوست باشد این نفاق نیست که دوستی او با هر یک دوستی صدا
و حقیقی نیست چه دوستی حقیقی با کسی و با دوستی دشمن او جمع نمیشود و همچنین اگر کسی از شر کسی دیگر بترسد و بجهت دفع شر او با او اظهار دو
کند و مدح او نماید بجهت یکه اعتقاد بآن نداشته باشد و با او مدارا سلوک کند این نیز اگر چه نفاقست ولکن تا ضرورت داعی بر آن است
مذموم نیست و جایز است شرعا همچنانکه مرویست که مردی در در خانه حضرت پیغمبر صلعم اذن دخول طلبید حضرت فرمود اذن دهید او را
که بدمرد یست از قبیله چون آنشخص داخل شد حضرت نرمی با او تکلم آمد بنحویکه حاضران گمان کردند که آنشخص را در خدمت آنحضرت قدر و
منزلتیست چون بیرون رفت عرض کردند که در اول چنین فرمودی و چون داخل شد با او حسن سلوک بجا آوردی آنجناب فرمود که بدترین
خلق خدا در روز قیامت کسیست که مردم احترام و اکرام او نمایند که خود را از شر او محافظت نمایند و همه اخباریکه در خصوص تقیه و مدارا
وارد شده است دلالت بر تجویز این نوع میکند و از بعضی از صحابه منقولست که ما بر روی کسانی چند بشاشت و خرمی میکردیم که
دلهای ما بر ایشان لعنت میکرد همچنانکه اشاره باشد جواز این نوع سلوک در وقتیست که ناچار باشد که تا آن شخص شر را آمد و شد نماید
و در ترک آن و ترک مدارا مظنه ضرر باشد نه مانند اینکه اکثر اهل اینزمان که بمحض دنائت نفس یا ضعف آن یا طمع بعضی از فضول دنیا یا
بتوهمات بیجا اکثر مردم بنای دو رو و ثنا گذارده و ایشان استحقاق مدح میکنند که اصلا دل ایشان از آن خبر ندارد و اینرا مدارا و حسن
سلوک مینامند صفت بیست و سیم غرور است که منشا اکثر آفات و شرورات و اصل معنی غرور فریب خوردنست و مراد از آن
در اینمقام فریفته شدن بشبهه و خدعه شیطانست در ایمن شدن از عذاب خدا تعالی و مطمئن گشتن بامریکه موافق هوا و هوس و ملایم طبع
باشد پس هر کرا اعتقاد باشد که آن بر راه خیر است و آن طریقه که دارد طریقه صحیحست و چنین نباشد آنشخص مغرور است و اگر فریفته امر شود
که بواسطه آن خود را شخصی داند آن عجبست که مذکور شد و اگر چه آن نیز از اقسام غرور و لکن مراد در اینمقام از غرور مغرور شدن است
بصحت اعتقاد یکه میکند و درست بودن آن و چون بیشتر مردم بخود گمان نیک دارند و اعمال و افعال خود را درست بندارند و حال

اینکه در امکان خطا کارند پس ایشان مغرورند مثل کسانیکه مال مردم را میگیرند و بمصرف خیرات و مبرات میرسانند و مساجد و مدارس بنا
میکنند و پل و رباط میسازند و چنان پندارند که عمل نیکی کرده اند و بسعادتی رسیده اند و اینها همه غرور و غفلت و شیطان لعین او را
فریب داده است و بدانکه منبع هر آفتی و سرچشمه هر گونه شقاوتی غرور و غفلت و باین سبب رسول صلعم فرموده خوشا خواب زیرکان و
افطار کردن ایشان که چگونه مغبون کرده اند بیداری احمقان و سعی و اجتهاد ایشانرا چه حمق موجب غرور بیداری و اجتهاد میکردد و یک ذره
بقدر ذره از عمل صاحب تقوی و یقین بهتر است از عملیکه روی زمین مملو کرداند از مغرورین و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست
بمضمون که بغرور در دنیا مسکینست و در آخرت مغبون و زیانکار چه عوض کرده است بهتر را ببدتر و تعجب مکن از خود که بسا باشد فریفته
شوی بمال و صحت بدانکه بود گمان کنی که باقی خواهی بود و بسا باشد که فریفته شوی بطول عمر خود و اولاد و اصحاب خود پندار یکه بسبب
آنها نجات خواهی یافت و گاه فریفته شوی بانچه بخلق مینمائی از پشیمانی بر تقصیر خود در عبادت و شاید خدا از دل تو خلاف آنچه را بخلق
مینمائی داند و بسا باشد که امر اعمال را بتکلیف بر عبادت بداری و حال اینکه خدا تعالی از تو اخلاص طلب کند و بسا باشد که افتخار کنی بعلم و
نسب خود و حال آنکه غافل باشی از آنچه احوال تو به نهایت برتو و خدا میداند و بسا باشد که خدا را میخوانی و حال آنکه تو غیر او را میخوانی و بسا باشد
که پنداشته باشی که نصیحت خلق میکنی و حال آنکه فی الحقیقه قصد مدح خود داشته باشی و بدانکه از ظلمتهای غرور و غفلت بیرون نمیروی مگر به
خشوع از برای خدا و بازگشت بسوی او و آرزوی صدق و دانستن عیوب خود و اگر مغرور شوی و بخود راضی باشی بهرحالیکه در آن هستی آنچه
امیدی از تو شنیع تر و عمر ضایع کننده تر نخواهد بود و در روز قیامت حسرت و ندامت خواهی داشت **فصل** بدانکه اهل غرور و غفلت
بسیارند و بسبب غرور و غفلت ایشان شقاوتمند اما در اینمقام اشاره اجمالیه بطوایف مغرورین و جهات غرور و غفلت هر یک مینمائیم
تا طالب سعادت در مقام احتراز از آن باشد پس میگوئیم طایفه اولی کفار و صاحبان مذاهب فاسده اند که شیطان ایشانرا بغفلت
انداخته و بشبهات واهیه ایشانرا از راه حق بیرون کرده و آنها بفریب او از راه رفته خود را بحق پنداشته اند و معالجه این غرور آن است که
هر کسی باید تامل کند و بداند که انسان محل سهو و خطا است و شیطان در کمین او نشسته است و بسا امور یکه آدمی یقین بان داشته
خلاف آن ظاهر گشته پس بعد از این تامل در صدد تفحص از مذاهب برآید و بقدر قوه و طاقت سعی در تحصیل حق نماید تا اینکه از این غرور و غفلت
برآید و اگر در هنگام تفحص و سعی اجل او در رسد و قبل از ظهور حق بر او بمیرد امید آنست که خدا او را رحمت نماید لا یکلف الله نفسا الا وسعها
هیچکس را خدا زیاده از قدر طاقت تکلیف نمیفرماید طایفه دویم فرو رفتگان شهوات دنیویه و غرقیان لذات نفسانیه اهل فسوق و معاصیند
و مغرورین ایشان بر چند نوعند نوع اول جماعتی هستند که بسبب غرور و فریب ایشان گمان نقد بودن دنیا و نسیه بودن آخرت نموده
و از نسیه غافل گشته اند اگرچه دنیا نقد و آخرت نسیه است اما نه چنین است که هر نقدی بهتر از نسیه بوده باشد و اگر چنین بودی چرا طبیب
مریض را منع کند از بعضی طعامهای لذیذ که نهایت رغبت بآنها دارد بجهة اینکه مبادا مرض بعد از این از برای او هم رسد و کسی طعام نقد را اینکه
باید صحت نسیه و هرگاه شخصی بشخصی ده دینار از او بگیرد که بیکسال یا دو سال بیست دینار باو بدهد دست از ده دینار نقد برمیدارد و
بطمع بیست دینار نسیه و چرا بقدر خود را زحمت سفرها و خطرهای دریا میاندازد از راحت بعد از این بلکه اکثر اعمال بندگان از زراعت و
تجارت و معاملات از این قبیلست چه مال نقد خود را صرف میکنند بامید نسیه بیشتر پس هرگاه یکنقد را بتوان داد بجهة دو نسیه چگونه
بهتر است که قدر محسوس در جنب آخرت ندارد بعوض آن توان داد علاوه بر اینکه جمیع لذات دنیویه را بانواع آفات و کدورات مشوب
و بغش و حسرت و بچندین غم و محنت مخلوط است شعر محیطش بر کدورت مرکزش دور هوایش پر عفونت چشمه اش شور بخلاف
لذات اخرویه که از همه آفات دور و هیچ کدورتی ممزوج نیست سلطنتی است بیزوال و راحتیست بیرنج و ملال نوع دویم کسانی
هستند که بسبب غرور و غفلت ایشان گمان نیست که لذات دنیا امریست یقینی و لذات اخرویه چیزیست احتمالی و یقینی از احتمالی بهتر است
و عاقل یقینی را دست برنمیدارد بامید امر احتمالی و منشاء آن نیست مگر کفر ظاهری و باطنی که اظهار آن را نمیکند و چنین کسی از زمره کفار
محسوب و دفع این غرور بتحصیل یقین بامور معاد است بادله واضحه قطعیه با وجود آنکه همچنین نیست که هر یقینی را بر احتمال توان ترجیح
داد و از نیجهة است که اگر در سفره عسلی باشد که احتمال زهر در آن باشد البته عاقل از آن اجتناب میکند و لذت یقینی عسل را بعذر
احتمالی زهر ترک میکند خصوص احتمالیکه جمعی کثیر از اهل علم و عقل بر آن گواهی دهند و اگر منافع دنیویه از زراعات و معاملات که عقلا

مال نقد

مال نقد خود را صرف آن میکنند بطمع نفع احتمالی است و همچنین میبینیم که آدمی مال کثیر خرج میکند که زنی بخواهد بجهت حصول اولاد و حال
اینکه کاهست آن زن عقیم باشد یا در خود او ناخوشی که عدیم الولد باشد باشد بلکه هر زحمتیکه کشیده میشود و هر خرجی که میشود نفع آن بیکسال دیگر مثلا
عاید شود محض احتمالست چه بودن این شخص و حیات او تا یکسال دیگر نیست مگر محض احتمال پس این مغرور احمق چگونه مال نقد یقینی خود را تلف میکند
و راحت قطعی خود را دست برمیدارد بامید نفع و راحت جزئی احتمالی که احدی یقین ندارد که متحقق خواهد شد و لذت کدورت آلوده چند روزه
دنیا را مضایقه دارد بامید لذت جاوید آخرت که باعتقاد او اگرچه احتمالی باشد و لکن عمده الاعاظم عقلا از انبیا و اولیا و اساطین حکما و غیرها بر
وجود آن گواهی داده اند و باین دو نوع از مغرورین اشاره است آنچه را که خداوند عالم فرموده که و منهم من غرته الحیوة الدنیا یعنی بعضی از
جمله مردمان کسانی هستند که زندگانی دنیا و حیات اینعالم ایشانرا فریفته کرده است نوع سوم طایفه هستند که مسلمانند ایشانرا خدا
مغرور نموده است چنانکه خدا تعالی فرموده است و منهم من غره بالله الغرور ایشان جماعتی هستند که دنیا فی الجمله بایشان رو آورده است
و بعضی از نعمتهای آن از برای ایشان میسر شده پس نعمتهای خدا را در دنیا از برای خود ملاحظه نمایند و بسیاری از مؤمنین را مشاهده مینمایند که محتاج
و فقیر و شکسته و علیلند آنگاه شیطان در مقام فریب ایشان برمیآید که معلوم میشود که خدا را نظر لطف و مرحمتی با ما هست که با فقرا نیست و محبتی
که با ما دارد با ایشان ندارد و اگر نه چنین بودی چنانکه با ما احسان فرموده است با ایشان نیز کردی و چون لطف و محبت او با ما میسر است
ظاهر است که در آخرت نیز احسان او با ما بیشتر و مرتبه ما بالاتر خواهد بود و این خیالیست فاسد و توهمی باطل بلکه در نظر ارباب بصیرت این عین ذلت
و پستی و خواری و نگونساریست چه نعمتها و لذتهای دنیا همه موجب هلاکت و باعث دوری از درگاه رب العزة اند نفس انسانی از آنها
هلاک میگردد و بانچه خدا دوستان خود را در دنیا از آن پرهیز میفرماید و محافظت مینماید همچنانکه پدر مهربان فرزند عزیز خود را از حلویات
و طعامهای لذیذ پرهیز میدهد و معامله خدا با مؤمنین و اهل کفر و فسق در دنیا مثل کسیست که دو بنده داشته باشد که یکی را نهایت محبت و
دوستی داشته باشد و دیگری در نظر او خوار و پست باشد پس اولی را از لهو و لعب منع میکند و او را در مکتب محبوس میسازد تا علم و ادب
بیاموزد و در هنگام مرض دواهای ناگوار باو میخوراند و طعامهای لذیذ از او باز میگیرد و دویم را بخود وامیگذارد تا هرچه بخواهد بکند
چنان کند و شب و روز خود را ببازی صرف کند پس اگر این بنده چنان داند که مولای او او را دوست تر دارد بسی نادان و احمق خواهد بود
و از این سبب بود که اکابر دین هر وقت که دنیا رو بایشان میکرد محزون میگشتند و میگفتند میدانیم چه گناهی از ما سر زده و چون فقر رو بایشان
رو میآورد میگفتند مرحبا بشعار نیکان و پسندیدگان و اما اهل غفلت و غرور از این غافلند و چنان پندارند که اقبال دنیا گرامی است از خدا
و ادبار آن ذلت و پستی است و از حقیقت امر غافل گشته اند و دیده بصیرت ایشان پوشیده شده تا زحمت را رحمت و ذلت را عزت دانسته اند
مثنوی خار دان آنرا که خرما دیده پس بان کوردلی نادیده تخته بندست آنکه تختش خوانده صدر پنداری و بر در مانده و
خدا از احوال ایشان خبر داده میفرماید فاما الانسان اذا ما ابتلیه ربه فاکرمه و نعمه فیقول ربی اکرمن و اما اذا ما ابتلیه فقدر علیه رزقه فیقول ربی
اهانن خلاصه معنی آنکه اما انسان چون پروردگار او امتحان میکند او را و نعمتی باو دهد از راه جهل و نادانی میگوید خدا مرا اکرام کرده است و چون
امتحان او کند و روزی او را تنگ گیرد گوید خدا مرا خوار داشته است کسیکه باین غرور مبتلا باشد باید اندکی تامل کند و دیده بصیرت بگشاید و
باحوال زمره باریافتگان بارگاه کبریا از طایفه انبیا و اولیا نظر کند و ببیند فرد هر که در این بزم مقرب تر است جام بلا بیشترش میدهند و
چگونه در دنیا بلاها و محنتها گرفتار گشته اند و ایام خود را برنج و عنا گذرانیده اند مثنوی تلخ گرداند ز غمها خوی تو تا بگردد چشم بد از
روی تو خلق را با تو بسی بد خو کند تا ترا ناچار رو آنسو کند و گذران و راندگان درگاه عزت را چو قارون و فرعون و شداد و
غیر ایشان از کفار و پادشاهان جبار ملاحظه نماید و آیات کتاب کریم را بخواند و در آنها تامل کند و ببیند که میفرماید ایحسبون انما نمدهم به
من مال و بنین نسارع لهم فی الخیرات بل لا یشعرون آیا گمان میکنند که آنچه را امداد کرده ایم ایشانرا بآن از اموال و اولاد خیرات
از برای ایشان پیش فرستاده ایم نه چنین است بلکه ایشان نمیفهمند و بر نمیخورند و میفرماید فتحنا علیهم ابواب کل شیء حتی اذا فرحوا بما
اوتوا اخذناهم بغتة پس گشودیم بر ایشان درهای هر نعمتی تا چون شاد و فرحناک شدند بانچه بایشان عطا شده است ناگاه بگیر
ایشانرا گرفتیم و میفرماید انما نملی لهم لیزدادوا اثما اینست و جز این نیست که ما ایشانرا مهلت میدهیم از نعمتهای دنیا تا غافل گردند و گناه را
زیاد کنند نوع چهارم کسانی هستند که شیطان ایشانرا فریب داده که باینکه خدا تعالی ارحم الراحمینست و گناهان عاصیان در جنب

دنیا را مقدار

دریای رحمت او قدری ندارد و ناامیدی از کرم او مذموم و رجا برحمت او محمود است ابلیس با خدعه اشرار او فریفته است مرتکب انواع معاصی
و ظلم میگردند و غافل میشوند از اینکه مقتضای کرم و حکمت چیست و معنی رجای محمود کدام است و نمیدانند که آنچه ایشان دارند رجا نیست بلکه حماقت
همچنانکه سید رسل صلی الله علیه و آله فرموده‌اند که احمق کسیست که نفس او پیروی هوا و هوس نماید و متابعت خواهشهای خود کند و با وجود این آرزو از خدا داشته
باشد رجا از عمل منفک نمیگردد چه کسی امید بچیزی داشته باشد در طلب آن برمیآید و همچنانکه کسی در دنیا زن نگیرد و امید اولاد داشته باشد
حماقت همچنین کسیکه امید رحمت از خدا داشته باشد و عمل نکند احمق خواهد بود اما اعتماد بکرم باریتعالی با وجود ارتکاب انواع معاصی و ملاحظه
باید پس تامل نمود که خدا اگرچه کریمست اما صادق القولست و دروغ و فریب در ساحت کبریای او راه نیست و در جمیع کتب خود گناهکار را
بعذاب الیم وعده داده است و فرموده است و من یعمل مثقال ذرة شرا یره هرکه بقدر ذره بد کند جزای آنرا خواهد دید و دیگر فرموده است
لیس للانسان الا ما سعی هیچ چیز از برای انسان نیست مگر آنچه را در حق آن سعی کرده است و میفرماید کل نفس بما کسبت رهینة هر نفسی در
گرو عملی است که اندوخته است پس ای جاهل مغرور اگر خدا را در گفتار العیاذ بالله کاذب میدانی پس در آنچه از کرم خود بیان نموده چه اعتماد
میکنی و اگر او را صادق میدانی چگونه با وجود اصرار بر معاصی امید آمرزش داری ای بیچاره ملاحظه کن بواسطه معاصی قومی بیشمار را
خداوندگار در دنیا بانواع عذاب معذب ساخت و خلقی را بطوفان غرق کرد و جماعتی را بصاعقه هلاک ساخت آتش بر طایفه بارانید و شهری
گروهی را سنگ ساخت و شمشیر بدست حبیب خود داد که رحمة للعالمین بود تا خلقی بیشمار را از دم تیغ آبدار گذرانید و زن و اطفال ایشانرا
باسیری برد آیا نسبت بآنها کریم نبود همچنین بعضی معاصی را کشتن مقرر فرموده پس معلوم میشود که عذاب بواسطه معصیت با کرم منافاتی
ندارد و کرم جائی دارد و عدل مکانی و قهر موضعی ای جاهل سری بجیب تفکر فرو بر و ببین آنکه ترا بکرم خود وعده داد و رحم خود را
بیان فرموده تخصیص باخرت داده است یا در دنیا نیز کریم و رحیمست و وعده روزی نیز داده است و فرموده است و من یتوکل علی الله
فهو حسبه هرکه خدا را وکیل خود کند او را کافی است اگر گوئی تخصیص باخرت دارد خود میدانی که دروغ میگوئی بلکه کافری و اگر شامل دنیا
و آخرت هست چگونه بجهة تحصیل دنیا آرام نمیگیری و بقدر قوه خود سعی در خصوص آن میکنی و با کرم نه حیله شیطان ترا بآن مغرور ساخته
ای مغرور ستمکار چگونه کرم اقتضا میکند که ظالم قوی پنجه بر بندگان ضعیف خدا ظلم کند و اموال ایشانرا بستم بستاند و دل ایشانرا برنجاند و فحش
و دشنام ایشانرا ایذا کند یا خون ایشانرا بریزد یا عرض و ناموس ایشانرا بباد دهد و دود از نهاد ایشان برآورد و ایشان دست بکس
بجائی نداشته باشند و با وجود این خداوند عادل انتقام مظلوم را از ظالم نکشد و دل مظلوم را شاد نگرداند   نوع پنجم جمعی هستند که
بفریب شیطان نامشروعات را عبادات خدا پنداشته و آنها را بجا میآورند و بواسطه آنها توقع آمرزش دارند بلکه خود را آمرزیده میدانند و این
نوع امثال بسیار است مثل اینکه بعضی از ظلمه مال مردم را بظلم و ستم مال مردم را میگیرند و از آن بقصد امید هستند یا مسجد و مدرسه و پل و رباط
بنا میکنند و از این قبیل است که بعضی از اهل علم در مجامع و محافل تکلیف بشخص صاحب آبروئی میکنند که مبلغی بفقیری یا بجهة بنای خیری
بدهد و نمیدانند خیری از وجوه واجبه بر ذمه او هست یا نه و آن بیچاره از رد او خجالت میکشد بلکه بسا باشد که بترسد و مثل اینکه بعضی از
تعزیه خوانان که در تعزیه حضرت امام حسین علیه السلام غنا میکنند و احادیث دروغ جعل مینمایند و مثل آنچه بعضی از عوام الناس در تعزیه
حضرت سید الشهدا صلوات الله و سلامه علیه مرتکب میگردند که موضعی از زینت میکنند و مانند اهل کوفه و شام انگار آیین می بندند
بلکه بعضی از اهل ظلم زینت آنها را از مال فقرا و رعایا میگیرند و جمعی در دهه اول محرم مجلسها و محفلها آراسته میکنند و مشعلها و فانوسها و
صورتها نصب مینمایند و باینوسیله اسرافهای بسیار میکنند و زنان با مردان در یکجمع حاضر میسازند و پسر امردی بر بالای منبر میبرند
تا بنغمات غنای حرام چند کلمه بخواند و بسا باشد که مردان لباس زنان بپوشانند و شبیهات بیرون میآورند و طبل و کوس و نقاره میکوبند
و این هنگامه را تعزیه امام حسین نام مینهند و از جمیع اعمال قبیحه که میکنند توقع اجر و ثواب دارند غافل از اینکه تعزیه امریست مستحب و بانضمام
واسطه نامشروعات متعدده محقق میباید با وجود آنکه این امر بازیچه و لهو و لعبست نه تعزیه و مصیبت   نوع ششم قومی هستند که معاصی
بسیار از ایشان سر میزند و طاعت بیشمار از ایشان فوت میشود و لکن همه آنها را فراموش مینمایند و یک طاعتیکه از ایشان بعمل آمد آنرا
حفظ میکنند و بواسطه آن منت بر خدا میگذارند و خود را آمرزیده مطلق میدانند مثل اینکه در همه عمر یکدفعه حج میکنند یا یکی از مشاهد
مشرفه میروند یا مسجدی میسازند یا رباطی بر پا میکنند و حال آنکه هیچیک از عبادات دیگر از ایشان بر نحو مقرر در شریعت نمیباشد یا اجتناب

از مال مردم

از مال مردم میکنند و آن یکعمل همیشه در مد نظر ایشانست و چنان با خود خیال میکنند که چگونه خدا مرا عذاب میکند و حال آنکه حج
کرده‌ام یا مسجد بنا کرده‌ام یا روزی چه قدر قرآن خوانده‌ام و امثال اینها و چنین شخصی باید در صدد محاسبه اعمال خود باشد و همه
اعمال خود را با یکدیگر موازنه کند و خیر و شر آنها را ملاحظه نماید تا ببیند که کدام افزونتر و کدام کفه ترازوی اعمالش سنگین‌تر است   طایفه
سوم از اهل غرور و غفلت اهل علمند و مغرورین این طایفه بسیارند آری فرد درین خرقه بسی آلوده که هست   خوشا وقت قبای لباس
دردنوشان   و از جمله مغرورین ایشان فرقه هستند که اکثر عمر خود را صرف علم کلام و مجادلات نموده و اکثر اوقات خود را صرف تعلیم
آداب مناظره نموده در ایراد شکوک و شبهات تالیفات ساخته و پرداخته نه در عقاید دینیه از مرتبه پست‌ترین عوام تجاوز نموده و نه
یکمذهبی را پای برجا کرده گاهی بانیری میل کند و زمانی آن قول را اختیار میکند و عقاید او مانند ریسمانیکه در مقابل باد آویخته باشد
گاهی بچپ میل کند گاهی براست و از اکثر علوم آگاه و لکن در معرفت خدا اکمه‌اند سعدی خداوند علم و خداوند رای   شناسای هر چیز
غیر از خدای   و با وجود این چنان پندارد که هیچکس چون او خدا را نشناخته و بصفات او دانا نشده و فکر کردن در شبهات جدلیه
کلامیه را افضل طاعات داند و بآن توقع ثواب دارد و باینخیال فاسد مغرور و فریفته شیطان شده از علوم دینیه که منشا سعادات
دنیویه و اخرویه است باز میماند و بطاعات و عبادات و تهذیب اخلاق نمیپردازد و غافل از اینست که این شکوک و شبهات مدخلیتی در
تصحیح عقاید ندارد و از نتیجه عقاید بسیاری از عوام الناس از نتیجه تشکیکات بلی فایده بعضی از مسائل این علم آنست که اگر ملحدی یا صاحب بدعتی
در مقام تخریب دین برآید و دفع وی بقهر و غلبه میسر نباشد صاحب علم جدل تشکیکات او را بقواعد علم مناظره دفع نماید و در بسیاری
از اعصار خصوص در این ازمنه فایده و اثری مترتب نمیگردد چه منتهی عمله روع او باینعلم موقوف باشد نادر است و حصول تمام
و شبهه از برای کسانیکه در اینعلم فرو رفته‌اند بیشتر است و   فرقه دیگر هستند که کمال را منحصر در عبارت فهمی میدانند و روزگار عزیز خود را
صرف مطالب غیر که صحت آنها معلوم نیست میکنند بلکه کاهست از برای عبارتی وجوه بسیار و احتمالات بیشمار پیدا میکنند و مدتها بدید
از عمر را با انبتن احتمالات مخالف بمذهبی یا فاسقی که نه کار دنیا میآید و نه کار آخرت ضایع میکنند و این عمل را غور و کمال و دانش میدانند
و از تحصیل معارف و عبادات باز میمانند و طایفه دیگر اوقات خود را بصرف تنها بر علم صرف و نحو و معانی بیان و شعر و منطق میبایند و در کار
خود را در دقایق آنها با انجام میرسانند بگمان اینکه علم شریعت و حکمت بر آنها موقوفست و غافلند از اینکه علمیکه موقوف علیه است علمی دیگر را
باید بقدر ضرورت در آن اکتفا نمود علاوه بر اینکه آنهم وقتی فایده دارد که در آنچه مقصود است بکار برده شود نه اینکه تمام عمر صرف
همان مقدمه گردد و از مقصود اصلی باز ماند و   گروهی   دیگر هستند که مشغول علم شریعت میشوند و لکن بر فن معاملات اقتصار   از علم فقه
میکنند و فروع نادره و فروع شاذه در آن تتبع میکنند و از علم عبادات و اخلاق و اشتغال بطاعات دور میافتند   فرقه دیگر
هستند که بر فن معاملات و عبادات هر دو سعی میکنند و لکن از قدر ضرورت از آنها تجاوز میکنند و در مسائل غیر مهمه و فروع غیر مفیده
اوقات صرف میکنند و بمطالب غیر مفیده میپردازند و از آنچه مقصود از علم شریعت که عمل و تهذیب اخلاق باشد باز میمانند مثنوی
صد هزاران فضل دانی از علوم   جان خود را می ندانی ای ظلوم   میندانی فایده هر جوهری   در بیان جوهر خود چون خری   [illegible]
یجوز و لایجوز   خود ندانی تو یجوزی یا عجوز   این روا وین ناروا دانیکه چیست   قیمت خود را ندانی احمقیست   سعدها و نحسها
دانسته   ننگری سعدی تو یا ناشسته   در گشاد عقدها گشتی تو پیر   عقده چندی دگر بگشاده گیر   عمر در محمول و در موضوع
رفت   بی بصیرت عمر در مسموع رفت   جان جمله علمها اینست این   که بدانی من کیم در یوم دین   از اصولیت اصول خویش به
که بدانی اصل خود ای مرد مه   حد اعیان و عرض دانسته گیر   حد خود را دان که نبود زان گزیر   قومی دیگر در همه علوم شرعیه جد و جهد
مینمایند و بدقایق آنها میرسند و شب و روز در مسائل آنها تعمق میکنند و علاوه بر آن مواظبت بر طاعات ظاهره مینمایند و لکن صفات
نفسانیه خود را مهمل گذارده و از فکر آفات نفس خود غافل شده‌اند و گاه باشد که متوجه اصلاح اخلاق خود نیز شده و ملکات ردیه را
دفع نموده و لکن در زوایای نفس او دقایق مکر شیطان و تلبیس او مخفیست و او از آنها غافل افتاده و جمیع این طوایف هرگاه عمل خود را
صحیح و خود را بر جاده خیر و سعادت دانند مغرور و غافلند چه بعضی از ایشان علم مهم را ترک کرده و بآنچه چندان فایده ندارد پرداخته‌اند
مثل کسیکه مرض مخصوصی داشته باشد که منجر بهلاکت او شود و او محتاج بآموختن دوای آن باشد آنرا ترک کرده و دوای مرض دیگرا

که معالجه آن ضد مرض او باشد بیاموزد و کتب معالجات را بخواند و بیماران دیگر را تعلیم کند ولکن مداوای خود را نکند و از این طایفه طایفه
هستند که نفسهای ایشان باخلاق ناپسندیده آلوده و صفات رذیله و ملکه در آنها مجتمع گشته ولکن بغرور و غفلت اینها را از ایشان ندانسته که گمان
میکنند که شان ایشان بالاتر از آنست که صفت بدی در آنها باشد و اخلاق رذیله را در عوام الناس منحصر میدانند و چون آثار کبر و حب
ریاست و برتری و شهرت در یکی از ایشان ظاهر گردد تصور کند که این تکبر نیست بلکه غرض عزت دین و اظهار شرف علم است و چون
علامات حسد در او پیدا شود و زبانش بغیبت اقران و امثال جاری گردد و بواسطه طعنی که بر او زده باشد پندارد این از راه غضب در دین
و بغض فی الله است و حال اینکه اگر طعن بر دیگری از اهل علم زنند یا بر او رد نمایند و او را از منصب خود دفع کنند هیچ از مطلقا غضب
باک نمیگردد بلکه بسا باشد که شاد شود و اگر غضب او از برای دین بودی نه از راه حسد و عداوت در رد و مزاحمت بر خود و دیگران
غضب او یکسان بودی و چون علامات ریا در او یافت شود گوید غرض از اظهار علم و عمل اقتدا کردن مردمانست بمن تا هدایت یابند و
عمل میکنند در اینکه اگر غرض از اعمال و احوال خود ریا و خودنمائی نیست بلکه اقتدای دیگرانست چرا با اقتدای ایشان بدیگری مسرور نمیشوند
و اگر غرض اصلاح مردم باشد باید بهر نوع که باصلاح میاید شاد شود و چون بمجالس ظلمه داخل شود مدح و ثنای ایشان کند و تواضع
و فروتنی از برای ایشان نماید و ملاحظه کند که مدح و تواضع ظالم حرامست شیطان وسوسه دهد که اینها در هنگامی حرامست که بطمع
در مال ظالم مرتکب اینها شود و غرض تو از آمد و شد با اهل ظلم و مدح و تواضع دفع ضرر از بندگان خداست و خدا بر باطن او مطلع است که
چنین نیست و اگر مرتبه یکی از اقران و امثال او در پیش آن ظالم بالاتر از او شود و شفاعت او را در حق بندگان خدا قبول نماید هیچ
احتیاج باآمد و شد شخص نباشد بر او گران آید بلکه اگر تواند که بدگوئی او را در پیش آن ظالم کند تا او را از آن مرتبه بیندازد خودداری
نماید و غفلت و غرور بعضی از این طایفه بجائی میرسد که مالهای حرام اهل ظلم را میگیرند بفریب اینکه مال مجهول المالک در امثال من رسیدن
مسلمین جایز و لازمست که آنرا اخذ کرد بقدر حاجت خود در مصرف رساند و تتمه را بفقرا تصدق کند و بسا بفریب پوستین مال حرام ایشان را
میگیرد و باسراف آنها بخود خرج میکند و بسیاری بفقیر نمیرساند و بسا باشد که این مغرور بر خوان ظلمه حاضر گردد و از طعامهای ایشان خورد
و چون گویند خوردن این طعامها لایق مثل تو نیست گوید بر من واجبست چه این مال مجهول المالکست و بر من بقدر قوه سعی اخذ در آن در راه
بفقرا لازمست و خوردن من هم از آن نوعی از اخذ است پس از آن میخورم و قیمت آنرا تصدق میکنم و خدا میداند که هیچ از قیمت آنرا باحدی
نمیدهد و این را میگوید که اعتقاد مردم عوام در حق او سست نشود و حال اینکه بر فرض تصدق کردن از این غافل میشود که خوردن او باعث
جرات دیگران و رواج امر ظالم میگردد و بسیاری هستند که مضایقه ندارند که در پنهان از مال حرام ظالم بگیرند و طعام ایشان را بخورند و
لکن اگر بدانند که یکی از متنطلین عوام مطلع میشوند نهایت اباء و استنکاف از گرفتن آن میکنند و بسا باشد که شوق حضور خدمت سلاطین
و آمد و شد خانه حکام و امرا در دل و جای گیر باشد ولکن ظاهرا از آن کناره کند تا اعتقاد عوام در حق او قوی گردد و با وجود اینها چنان
تصور کند که این دوری و اجتناب از راه تقوی و ورعست و گاه باشد که بعضی از این طایفه پیش نمازی جماعتی کند و چنان داند که عمل او
باعث ترویج دین و اقامه شعار اسلام و غرض او برپای داشتن سنت سنیه سید المرسلین است و با وجود این اگر دیگری که از او اعلم و اصلح
باشد در آن مسجد بامامت پردازد یا بعضی از مریدان او از او تخلف کنند و بدیگری اقتدا نمایند قیامتی از برای او برپا میشود و خواب شب و آرام
روز آن بیچاره منقطع میگردد و با خاطری پریشان و دلی بریان شبی بروز و روزی بشب میرساند و اینها همه علامت آنست که غرض این احمق از
امامت نیست مگر حب جاه و ریاست و بعضی دیگر امامت و پیشنمازی را شغل و وسیله امر معاش و زندگانی خود قرار داده اند و با وجود این
چنان میدانند که مشغول امر خیر هستند حافظا ای کبک خوشخرام کجا میروی بایست غره مشو که گربه عابد نماز کرد و ظاهر آنست که در
امثال این زمان امامی که قصد او محض تقرب بخدا و اقامه شعار اسلام باشد بسیار کمست و علامت چنین شخصی آنست که هر وقت نیت قرب و
قصد ثواب در مسجد رفتن و امامت داشته باشد میرود و چون از این قصد خالی باشد ترک میکند و تنها نماز میکند و هر که صلاحیت امامت
داشته باشد از امامت او و در مسجد مضایقه نمیکند بلکه بآن اقتدا میکند و چنین شخصی اقتدا کردن مردم باو و نکردن در نزد او علی السویه است
و کثرت و قلت ماموین در نزد او مطلقا تفاوتی نمیکند و حال او در وقت انفراد با حال او در صورت امامت از برای جماعتی بسیار یکسان
میباشد و فرقه دیگر هستند که پای بر مسند حکومت شرع نهاده و خود را مفتی یا قاضی یا صدر یا شیخ الاسلام نامیده فرمان پادشاه

ظالم را مستمسک حکم الهی نموده از شرایط حکم و فتوی بیخبر و از اوصاف حکم شرعی در ایشان اثری نیست مال و عرض مسلمانان از ایشان در فریاد و
احکام شریعت حضرت سید المرسلین از ایشان برباد است عادلترین شهودشان رشوه حرام و مداخل حلالشان مال بیوه زنان و ایتام مولفه
مفتی بجور و چون یتیمان شهر و باز بیچاره ناله از کمی اشتها کند و بالجمله اصناف مغرورین از اهل علم خصوص در امثال این اعصار
بسیارست و کسیکه تامل کند میداند که تلبیس و تدلیس و افعال ذمیمه و صفات رذیله بعضی از ایشان بجائی منتهی شده که وجود ایشان ضرر اسلام
و مسلمین و موجب خرابی دین مبین است مردن ایشان نفع ایمان و برطرف شدن ایشان باعث استقامت امر مومنانست چه ایشان دجال دین
و علما از لشکر شیاطینند و حضرت عیسی بن مریم عم عالم بد را مثال زده است که بر سر نهر آبی افتاده نه خود آب میخورد و نه میگذارد آب بزرع بندگان
خدا برسد طایفه چهارم واعظانند و اهل غرور و غفلت ایشان نیز بسیارست گروهی از احوال نفس و صفات آن از خوف و رجا و توکل
و رضا و صبر و شکر و غیر اینها سخن میگویند و چنان پندارند که بگفتن اینها و خواندن خلق باینها خود نیز متصف باینها میگردد و حال آنکه از این صفات
از پایه ادنی عامی ترقی ننموده است متوکل بر همه در پس توکل میکند در هوا و پشه را رگ نمیزند و چنان گمان میکند که غرض او از وعظ
اصلاح مردم است نه امر دیگر و حال آنکه اگر واعظی دیگر یافت شود که از برای اصلاح خلق بهتر باشد و مردم رو باو آورند این بیچاره از غصه
و حسد نزدیک بمردن میرسد و اگر یکی مدح و ثنای آن واعظ دیگر کند این با آن مدح کننده دشمن میگردد و گروهی دیگر خود را مشغول قصه
خوانی و نقالی ساخته و شطح و طاماتی چند بر داشته و در کلمات خود سجع و قافیه بهم انداخته سعی در تحصیل قصه‌های غریبه و احادیث عجیبه مینمایند و
طالب آنند که مستمعان صدا بگریه بلند کنند و صیحها بکشند و بر سر و صورت خود زنند و از شنیدن کلمات او حرکات شوقیه نمایند و از انواع
این امور لذت میبرند و بسا باشد که احادیث کاذبه جعل کنند و قصه‌های دروغ بر هم بافند از برای رقت عوام و شوق و میل ایشان و شکی نیست
که امثال این اشخاص شیاطین انسند که خود گمراه و مردم را نیز گمراه میکنند و سزاوار وعظ و ارشاد نیست مگر کسیکه قصد او بجز هدایت مردم نباشد
و طمع او بالکلیه از خلق منقطع شده باشد و مدح و ذم در نظر او یکسان باشد نه از مذمت ایشان مضایقه داشته باشد بعد از آنکه نزد خدا ممدوح
باشد و نه بمدح ایشان شاد شود اگر حال خود را در نزد خدا نداند و چنانچه واعظی دیگر پیدا شود که در ارشاد مردم و هدایت ایشان معین و مدد
کار او باشد نهایت فرح و سرور از برای او حاصل میشود و نظر حقارت و پستی بهیچیک از بندگان خدا نکند بلکه احتمال دهد که هر کس از او بهتر باشد چه
بباطن هر کس و خاتمه امور دانا نیست طایفه پنجم مغرورین از اهل عبادتند و ایشان نیز اقسام بسیارند بعضی در ازاله نجاست وسواس
بر ایشان غالب شده و راضی بطهارات آنچه بفتوای شریعت مقدسه باشد نمیگردند و احتمالات بعیده که موجب نجاست شود فرض میکنند و
چون پای مال و شکم میان آید بهر وضعیکه باشد آنرا احلال میسازند بلکه بسا باشد حرام محض را میخورند و محملهای بعیده از برای حلیت آن بیان
مینمایند و حال اینکه این احتیاطیکه در نجاست دارند اگر بر عکس بشود و در اکل و مال میبود بپرهیزکاری نزدیکتر میبود و بعضی دیگر
در وضو وسواس میکنند و اسراف در ریختن آب مینمایند و گاهی مبالغه در تخلیل و تطهیر اعضا را از حد میبرند و بسا باشد که اینقدر که در
غسل احتیاط را ملاحظه میکنند بلکه کراهت در نماز و سایر عبادات که وضو مقدمه اینها میباشد اصلا احتیاطی بجا نمیاورند و در مکان نماز و جا
خود که صحت نماز بر حلیت آنهاست مطلقا احتراز نمیکنند گروهی دیگر در نیت وسواس میکنند و شیطان چنان بر ایشان غالب شده که
نمیگذارد نیت صحیحی از ایشان بعمل آید و ایشان را مشوش میسازد تا فضیلت وقت و ثواب جماعت از ایشان فوت گردد و اگر اتمام میکنند و
در تکبیرة الاحرام احوال غریبه بجا میاورند و همین احتیاط در ابتدای نماز است و بعد از آن غافل میشوند و در هیچ جزء دیگر از نماز احتیاطها
نمیکنند و حضور قلبی ندارند و گمان میکنند کار نیکی میکنند و بعضی دیگر در دقایق قرائت وسواس میکنند و در اخراج حروف از
مخارج سعی بلیغ مینمایند و در تشدیدات و ادغامات و غنه و اماله جد و جهد میکنند و مطلقا در غیر این از مسائل وضو و نماز اهتمامی ندارند
و چنان پندارند که چون قرائت صحیح باشد نماز مقبولست و حال اینکه امر قرائت در نهایت سهولتست و اگر حروف از مخارج خود بدر
نیاید و دو سه حرفیکه محل اشتباه میشود تصحیح آن در نهایت آسانی است و سایر قواعد قرائت راه حجیتی از برای آنها نیست و اگر قواعد آنها
منتهی میشود بیکنفر خلاف مذهب که صحت و سقم قول او معلوم نیست و گروهی دیگر بروزه مغرور میشوند و در ایام شریفه روزه میدارند
اما روزه خود را از غیبت محافظت نمیکنند و نه سایر جوارح را از معاصی و طایفه بحج و زیارت خود فریفته میشوند پس با وجود اینکه
مظلمه بسیار بگردن ایشان است و مشغول الذمه خلق خدا هستند بازاد و راحله که حلیت آنها معلوم نیست روانه سفر حج یا زیارت میکردند

در راه از فوت نماز و طهارت مضایقه میکنند بلکه بسی نامشروعات دیگر در عرض راه از ایشان صادر میشود و با دل ناپاک و نفس آلوده بحرم خدا یا یکی از مشاهد ائمه هدی علیهم حاضر میگردند و با وجود این چنان پندارند که عمل خیری کرده اند و گروهی دیگر بتلاوت قرآن مغرورند و آنرا درهم میکنند بلکه گاه هست شبانه روزی تختم میکنند و بسرعت هرچه تمامتر میخوانند و اینرا کمال خود میدانند و در آنوقت دل او مشغول وساوس خاطر و حال اینکه مطلوب در تلاوت قرآن تأنی و تأمل و حضور قلب است و بعضی دیگر مغرور ببعضی از اعمال مستحبه میشوند چون نماز شب و غسل جمعه یا خواندن اوراد و تعقیبات یا غیر اینها بدون اینکه اهتمامی در واجبات خود نمایند و مسائل خود را اخذ نمایند یا از معاصی اجتناب کنند و غافل از اینکه مثنوی تا نیاری سجده نرهی ایزبون گر بمالی تو مسجد را بکون و بعضی در لباس و خوراک باندک چیزی قناعت میکنند و از مسکن بمسجد یا مدرسه میسازند و گمان میکنند که در زهد و ترک دنیا برتبه کمال رسیده اند و حال اینکه دلش از حب جاه و ریاست مملو و طالب اشتهار بزهد و ترک دنیا است و معنی ترک الدنیا للدنیا موافق حال او است و بسا باشد که مال حلال را ترک کند از خوف آنکه مبادا مردم او را زاهد ندانند طایفه ششم اهل تصوف و درویشان و فریفتگان و مغرورین ایشان از هر طایفه بیشترند جمعی از آن صاحبان بوق و شاخند که اینها را قلندران خوانند که نه معنی تصوف را فهمیده اند و نه هنر را از تز شناخته اند و نه از راه و رسم دین ایشان اثری و نه از خدا و پیغمبر ص اینها را خبریست و اینطایفه اراذل ناس و پست ترین طوایف عالمند و گروهی دیگر از ایشان خود را بهیأت صوفیان آراسته و لباس پشمینه در بر کرده و گفتار ایشان را فرا گرفته و بعضی از کردارهای ایشان را بر خود بسته اند و بسر یکربان میکنند و آواز خود را نازک میسازند و نفسها زرک سر میدهند و حرکت عرضی و طولی مینمایند و گاهی سری میجنبانند و زمانی دستی بر دست میزنند و بسا باشد که از این تجاوز کرده برقص میآیند و شهیق و نهیق میکنند و ذکرها اختراع میکنند و شعرها برهم می بندند و غیر اینها از حرکات قبیحه را مرتکب میشوند تا بندگان خدا را صید کنند و حال ایشان چنین است که گفته اند مثنوی که زنهار از این صوفیان خموش پلنگان درنده صوف پوش که چون گربه زانو بدل برنهند وگر صید افتد چو سگ بر جهند و گاه باشد که کلامی از توحید حق سبحانه و تعالی یا شعری که متضمن عشق و محبت باشد بشنوند خود را از زمین اندازند و کف بر لب آورند و مع ذلک ایشان را از حقیقت توحید و سر محبت مطلقا اطلاعی نیست آری فرد چه خبر دارد از حقیقت عشق پای بند هوای نفسانی و چنان پندارند که باین حرکات تارک دنیا و درویش میشوند و بدرجات اهل عرفان و توحید ترقی میکنند و داخل زمره زهاد و دوستان خدا میگردند زنهار زنهار سعدی درویش او را نام نی و رهانیت باشد شام نی و اندر دلش آرام نی و زمهر بر جانش رقم و گروهی دیگر دست از شریعت برداشته و اساس دین و ملت را بر طرف گذاشته و احکام خدا را ابست بازده و مبانی مذهب کشته اند حرام میدانند و حلال از هیچ مالی اجتناب میکنند و بر مانده اهل عناد و ظلم حاضر میگردند مثنوی صوفی گشته پیش این لئام الخیاطه واللواطه والسلام و بسا باشد که گویند المال مال الله والخلق عیال الله و گاهی میگویند خدا از عبادت ما بی نیاز است پس چرا خود را بعبث رنجه داریم و زمانی گویند که خانه دل را باید عمارت کرد و اعمال ظاهریه را اعتباری و دلهای ما از آن و حیران محبت خدا است و در انواع معاصی و شهوات فرو میروند و میگویند نفس ما بمرتبه رسیده است که امثال این اعمال ما را از راه خدا باز نمیدارد و عوام الناس و ضعفاء نفوس محتاج عبادت و طاعتند و این بیکرامان ملحد مرتبه خود را از مرتبه پیغمبران و اوصیا بالاتر میدانند چه ایشان میفرمودند که امور مباحه دنیویه ما را از یاد خدا باز میدارد چه جای گناهان و معصیت بلکه گاه بود که بواسطه ترک اولائی که از ایشان سر میزد سالها بسیار بر خود میگریستند و شک نیست که اینطایفه بدترین طوایف و ملعون ترین اشقیاءاند و بر مؤمنین احتراز از ایشان لازم بلکه قطع و قمع ایشان متحتم است و بعضی دیگر از صوفیان کسانی هستند که ادعای معرفت و یقین و وصول بدرجات مقربین مینمایند و دعوی مشاهده جمال معبود و مجاورت از مقام محمود و وصول بمرتبه شهود میکنند و شطح و طاماتی چند ساخته و ترهاتی پرداخته و شهداء و مجتهدین و ورثه احکام حضرت سید المرسلین را بچشم حقارت نظر میکنند و اموری چند بخود نسبت میدهند که هیچ پیغمبر و وصی پیغمبر آن نکرده و حال اینکه ایشان را نه مرتبه ایست از علم و نه پایه ایست از عمل هیچ ندانسته اند بغیر از کلماتی چند که اینها را دام خود قرار داده و جمعی از اهل دنیا را بدام خود کشیده دین ایشان را بباد میدهند و مال ایشانرا میخورند و اینطایفه در نزد خدا از فجار و منافقین و در نزد ارباب بصیرت و یقین از احمقان و جاهلیند و از آنچه ادعا مینمایند بیخبر و از درگاه خدا از همه کس دورترند حافظ ای مدعیان در طلبش

بیخبرانند کانرا که خبر شد خبرش باز نیامد فرد زهر عاشق رموز عشق مشنو سر عشق گل زمرغان چمن باید شنید از عندلیب اما و جماعتی دیگر هستند که ایشانرا ملامیه مینامند اعمال قبیحه را مرتکب میگردند و افعال شنیعه را بجا میآورند و چنان پندارند که این موجب رفع اخلاق ذمیمه و کسر هوا و هوس نفس خبیثه است و حال آنکه خود این افعال در شریعت مقدسه مذموم و مرتکب اینها معاتب و ملوم است و گروهی دیگر که فی الجمله از اینها بهترند بخلائی هستند که مخالف نفس را شیهای خود کرده اند و بریاضت و مجاهده نفس مشغول شده اند تا اینکه بعضی از منازل راه را پیموده اند و بعضی از مقامات رسیده اند اما هنوز در راهند و همه منازل را قطع نکرده اند و از سلوک فارغ نشده اند ولکن همینقدر فریفته میشوند و چنان پندارند که همه مقامات را طی کرده اند و بخدا رسیده اند و حال آنکه هنوز در مبادی سیر و اوایل منازلند چه میان بنده و خدا هفتاد حجاب از نورات که سالک راه بهر حجابی از این حجابها رسید گمان میکند که بخدا رسیده است بنحوی که بعضی حکایت حضرت خلیل الرحمن ع را باین حمل نموده گفته اند که آنچه حق سبحانه و تعالی از حضرت ابراهیم ع حکایت کرده که اول ستاره را دید و گفت این پروردگار منست و بعد از آن مشتغل بماه شد بعد از آن خورشید و مراد ستاره و ماه و خورشید مشاهد نیست بلکه مراد از اینها انواریست که پرده های جمال مطلق و حجابهای حضرت حقند و سالک متنزل در میان راه لامحاله باینها برمیخورد و از شدت تلألؤ و لمعان هر مرتبه نسبت بما قبل هر مرتبه که رسید چنان تصور میکند که بمرتبه وصول رسیده و هر مرتبه فوق اعظم از ماتحت آن است لهذا اول مرتبه که ابتدا حضرت ابراهیم بآن رسید تشبیه بستاره شد و مرتبه بعد از آن بماه و بعد از این بخورشید و حضرت خلیل در حین سیر ملکوتی چون در ترقی و کشف حجب بود از نوری بنور اعظم میرسید در بدو وصول بهر مرتبه چنان تصور مینمود که بمرتبه وصول تجلی رسید و ندای بشارت ارای هذا ربی برمیکشید و چون از مرتبه ترقی مینمود و نقصان آنرا میدید اعتراف به پستی آن میکرد و مرتبه فوق آنرا بزرگ میشمرد و چون یافت که همه مراتبیکه باینها رسیده بمرتبه نقصان و از مرتبه جمال ازل بسی دورند زبان عجز و بیزاری گشوده گفت انی وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض پس بسیار میشود که سالک در میان راه ببعضی از حجب میرسد و گمان وصول میکند و بمشاهده درخشندگی و نور از حجاب خورسند میگردد غافل از اینکه هنوز او در پس پرده دوری و حیران و در بیابان مهجوری سرگردانست فرد برافکن پرده تا معلوم گردد که یاران دیگری را میپرستند و اول حجابیکه میان حق و بنده است دل او است که او نیز از جمله عوالم حق و نوری از انوار جمال لمعت و پرده ایست از پرده های جمال شاهد ازل و لمعه ایست از لمعات انوار حی لم یزل و چون این خانه را از خس و خار هوای نفسانیه پاک سازی و آن خلوتسرا را از یاد غیر حق پردازی و زنگ کدورات عالم طبیعت را از آن زدائی و در آنرا بر روی اغیار بانکار بندی و آینه وار مقابل عالم انوار بداری انوار جمال قدس در آن تجلی میافکند و گشادگی و انشراح در آن حاصل گردد بحدیکه احاطه بر جمیع عالم کند و صورت کل در آن جلوه نماید بلی فرد را کونین بنظاره شود زان روشن که فتاده است بجام از رخ ساقی پرتو در اینهنگام نورانیت و تلألؤ آن در نهایت شدت میشود و چون پیش از تجلیات محجوب و تاریک بود و بواسطه اشراق نور حق و تجلی لمعات جمال مطلق روشن و نورانی شد و پرده از جمال دل آرای دل نیز برداشته شد بسا باشد که صاحبدل ملتفت دل گردد و جمال او را ابجدی بیند که محل او حیرانشده مدهوش گردد و در اینهنگام چنان تصور کند که بنهایت مرتبه وصول رسیده پس اگر از این مرتبه ترقی نکند و پا از عالم دل بیرون ننهد بسا باشد فریفته گردد و در همانجا بماند و امر او بهلاکت انجامد و چنین بکوچکترین ستاره از عالم لاهوت فریب خورده و هنوز بماه آنعالم نرسیده چه جای بخورشید یا بالاتر از آن و اینجا مقام غرور و فریب است و انواع فریب در راه سلوک بسیار است و از کسانیکه خود را عارف نام نهاده و بلباس عارفین ملبس گشته اند از همه این مقامات بیخبرند و در دعوائیکه مینمایند کاذب و دروغ زننده اند عرفان همین الفاظی چند فرا گرفته اند و راه و رسمی آموخته اند و چنان پندارند که بمحض این مرتبه بمرتبه اهل معرفت میرسند هیهات هیهات سعدی نه سلطان خریدار هر بنده ایست نه در زیر هر ژنده زنده ایست رسیدن بدرجه هر کسی موقوف باینکه باطن خود را شبیه بآن سازی و باخلاق نفسانیه او متخلق گردی نه همین خود را در ظاهر بلباس او آرائی و با او دعوی برابری نمائی طایفه هفتم سلاطین و حکام و صاحبان مروتند و فریفتگان و مغرورین ایشان نیز بسیار و لکن آنچه اکثر ایشان بآن فریب میخورند صفت عدالت و بیان اینمطلب آنکه عدالت صفتیست که بواسطه آن سلاطین ذوی الاقتدار بر یکدیگر افتخار مینموده اند و چه این صفت باعث دوام دولت و سعادت و آخرت و نام نیک تا قیام قیامت است چه اینکه حضرت فخر رسل در مقام فخر فرموده ولدت فی زمن الملک

العادل من در زمان پادشاه عادل که انوشیروان باشد متولد شده ام سبحان الله چه شریف صفتی است که چون شخص کافری بآن
آراسته شد سرور عالم صلعم بتولد خود در زمان او مباهات نمود و حال زیاده از هزار سال است که در اطراف جهان نام نیک او زینت زبان
خاص و عام میشود و چگونه چنین نباشد و حال اینکه از حضرت پیغمبر صلعم ثابت گشته که فرمود عدل ساعة خیر من عبادة ستین سنة عدل یکساعت
بهتر از عبادت شصت سالست و بجهة علو مرتبه این صفت شریفه هر فرمان فرمائی از طالب و باشتهار بان راغبست و میخواهد که او را بصفت
عدالت ستایش کنند و بیخواه بندگان خدا خوانند و همه کس این مطلب را دانسته و فهمیده است لهذا غالب اشخاصیکه در خدمت سلاطین یا
فرمانروائی راه سخن مییابند و مجال تکلم دارند چون بواسطه ضعف یا بجهة طمع و دوستی مال دنیا یا از راه تشویش و خوف میخواهند که
او را از خود راضی سازند سخنی گویند که باعث نشاط خاطر او باشد در خوش آمد گوئی میگشایند و او را بخوش سلوکی و عدالت میستایند و
ذکر عدل و داد او را مینمایند و هر یک از عدل و حکایتی دارد ادا مینماید و علامتی اختراع میکند تا امر بر او مشتبه میشود و سخن خوش آمد گویان
فریفته میگردد و خود را متصف بصفت عدالت یقین میکند بلکه بسیار میشود که عمال و ضابطان و لایات او جمعی را برشوه فریفته میسازند تا در
خدمت آن فرمانروا زبان بخوش سلوکی و امانت و انضباط یا عامل میگشایند یا از راه تشویش و بیم از او حسن سلوک او را ذکر میکنند و این
نیز بسبب فریفته شدن فرمان فرما میگردد و بحسن احوال ضعفا و رعایا یقین میکند و بسبب این دین و دولت او بر باد میرود و ضعفا و رعایا
پایمال ظلم و ستم میشوند و آن صاحب فرمان چنان میداند که نام نیک و بعدالت و دادرسی بر صفحه روزگار باقی خواهد ماند و حال آنکه چون ایام
دولت او سر آید و هنگامه خوش آمد گویان بانجام رسد بجز بدنامی و ستمکاری از و چیزی نماند بلکه در عهد او نیز هم در حضورش ذکر عدل و
دادش نباشد و بر زبان فقرا و رعایا بجز حدیث ظلمش نگذرد پس ز بانفرمائی که توفیق الهی شامل حال او گردد و غم دین و دولت خود خورد و
طالب آن باشد که نام او در صفحه روزگار تا روز شمار باقی ماند باید بدیده بصیرت نظر کند و او لا تأمل نماید که بسی سلاطین ظالم ستمکار در
صفحه روزگار بوده که حال و قصه ستمهای ایشان مشهور و در السنه و افواه مذکور است و ببیند که کدام یک از وزرا و امرا و خدمت و بار یافتگان
حضور سلطنت در خدمت او او را ظالم و ستمکار خواندندی یا بجز ذکر عدالت و نصفت او دیگر چیزی بر زبان راندندی مگر خدا ترس
قوی النفس که پشت پا بر دنیا زده باشد که در هر عصری بسیار نادر و وجود او چون اکسیر اعظمست و از اینجا پی برد که مدح و توصیف ایشان
دلالت بر نیکی و عدالت او نمیکند و بآن فریفته نگردد و بعد از آن آثار و علامات عدالت و دادرسی را چنانکه در مبحث عدالت گذشت
ملاحظه نماید و آنها را با اعمال و افعال خود بسنجد و ببیند که آیا موافق با هم هستند یا نه اگر موافق باشند شکر خدا را بجای آورد و الا خود را فریفته
داند و در صدد معالجه آن برآید و بعد از آنها در صدد تفحص احوال رعایا برآید و از هر گوشه و کناری از رفتار گماشتگان و عمال تجسس نماید و
دادخواهان را دلداری دهد تا حقیقت امر بر او واضح گردد طایفه هشتم از فریفتگان اغنیا و مالدارانند و غرور ایشان نیز از راههای
بسیار میشود بعضی که دیده بصیرتشان پوشیده و کثافات دنیویه را در نظر ایشان وقعی است و چنان پندارند که وسعت دنیائی
نتیجه قرب خدا است و بسبب آن خود را بر فقرا ترجیح میدهند و بنظر حقارت در ایشان مینگرند و میگویند معلومست که قدر ما در نزد
خدا از اینها بیشتر است که ما را غنی و اینها را فقیر گردانیده و این غایت حمق و نهایت جهلست سعدی نه منعم بمال از کسی بهتر است
خر ار جل اطلس بپوشد خر است آیا ندیده اند که خدای تعالی در قرآن مجید متاع دنیوی را لهو و لعب و فتنه نامیده است و چگونه
زیادتی چنین چیزی موجب قدر و مرتبه نزد خدای تعالی میشود بلکه صاحب قدر در نزد او کسی است که او را از اینها منزه دارد و آیا نشنیده اند
که طوایف انبیا و اولیا و برگزیدگان درگاه خدا بچه نوع زندگانی کرده اند و بچه فقر و تهیدستی گذرانیده اند حتی اینکه رسیده است که
هفتاد پیغمبر از گرسنگی مردند حضرت خاتم انبیا صلعم که باعث ایجاد ارض و سما بود و اهل بیت او را از دنیا اینقدر نبود که سد جوع خود کنند
حتی آنکه بواسطه شیر بوجود آمد یکچاه میجزا و قوت خود گذرانیدی و دنیا در دست کفار و فجار بوده اشرار از آن تمتع می یافتند معاویه
الف الف میبخشید و سرور اولیا صلعم نان جو میخورد وطایفه دیگر از اهل دنیا سعی در ساختن مساجد و مدارس و رباط و پل و
امثال اینها از خیرهائیکه در نظر مردم است دارند و مضایقه از صرف مال حرام در آن ندارند بلکه بسا باشد زمین مسجد و مدرسه را
بغصب تصرف نمایند یا آلات و ادوات آنرا بجبر از مردم بگیرند و گاهی موقوفاتیکه از غیر هم حلال بدست آورند بر آنجا وقف کنند
و بجز ریا و شهرت باعثی دیگر بر این عمل ندارند و بانجهة سعی میکنند که اسم خود را در آنجا بر سنگها نقش کنند که مردم بدانند این عمل از

او صادر شده و خود در محافل و مجالس حکایت میکند و باینکه کسیکه مدح ایشان گوید که چنین کاری کرده اند شاد میشوند و میخواهند که از این بنا نام او
بخوانند و مساکین بیچاره چنان پندارند که باین جهت مستحق آمرزش پروردگار شده اند و از این غافلند که اگر بقدر دیناری مال حرام در آن صرف شده
یا بفقیری در آن ستم شده متوجه غضب الهی و سخط نامتناهی گشته و واجب بر او این بود که چنین مالی را بگیرد و اگر معصیت کرده و گرفته به
صاحبش رساند و اگر صاحبش معلوم نشد بفقرا تصدق نماید و اگر مال حرامی صرف آن نکرد و بهمین که طالبست که بنام او شهرت کند در این عمل ریاکار است
و عمل اهل ریا را اجر و ثوابی نمیباشد بلکه معصیت آن بیشتر است و بسا باشد که در آن شهر یا ده بلکه در همسایگی این غنی یا از خویشان او فقیریست که در نهایت
پریشانی و مسکنت باشد دیناری باو نمیدهد و اگر غرض او رضای باری سبحانه بودی در پنهان چیزی بآن فقیر رساندی و گروهی دیگر دست
ببذل مال میگشایند و بفقرا و مساکین تصدق مینمایند اما سعی میکنند که مال ایشان بفقیری برسد که در مجامع و محافل زبان بمدح و شکر او
گشاید و بسا باشد که برادر مسکنت که بفقرای ولایت خود تصدق کند و راغب آنست که عطایای او باهل ولایات دیگر برسد که باعث شهرت و
سخاوت او شود یا راغب آنست که مال خود را بشخص بزرگ معروفی دهد اگر چه مستحق نباشد تا باینواسطه مشهور گردد و بفقرای کم نام هیچ نمیدهد
یا آنکه صرف راه حج یا زیارت از برای خود یا یکی از منسوبان خود میکند که موجب اشتهار او گردد و مغرور میشود باینکه عمل نیکی میکند و حال
اینکه مطلقا از برای او اجری و ثوابی نیست چه اگر تصدق او از برای خدا بودی چنین رفتار نکردی و قومی دیگر مال بسیار از حلال و
حرام جمع میکنند و در محافظت آن نهایت سعی بجای میآورند و غایت امساک در صرف آن دارند بلکه کاهست در حقوق واجبه آن از زکوة
و خمس تقصیر مینمایند و اما در عباداتیکه پای مال در میان نباشد از نماز و روزه و دعا و اوراد جد و جهد میکنند و غافل از اینکه صفت بخل موجب
هلاکت و دفع آن واجبست و ایشان مثل کسی هستند که مار داخل جامه او شده باشد و مشرف بهلاکت باشد و او در آنجا مشغول پختن سکنجبین
باشد از برای دفع صفرا و غافل از اینکه کسیرا که مار بگزد چه احتیاج بسکنجبین دارد صفت بیست و چهارم طول املست که عبارتست از
امیدهای بسیار در دنیا و آرزوهای بسیار دراز و توقع زندگانی دنیا و بقای در آن حافظ بیا که قصر امل سخت سست بنیاد است بیار
باده که بنیاد عمر بر باد است مجو درستی عهد از جهان سست نهاد که این عجوزه عروس هزار داماد است و سبب این صفت
خبیثه دو چیز است یکی جهل و نادانی چه جاهل اعتماد میکند بر جوانی خود با وجود عهد شباب مرگ خود را بعید میشمارد و بیچاره مسکین ملاحظه
نمینماید که اگر اهل شهر شمار شمارند صد یک آن پیر نشده و پیش از آمدن زمان پیری بچنگ گرگ اجل گرفتار گشته اند یا بقدر یک پیر صد
هزار نفر کودک و جوان مرده اند و یا تکیه بر صحت مزاج و قوت طبیعت خود مینماید و دور میداند که فجاءت مرگ گریبان او را بگیرد و غافل
میشود از اینکه مرگ مفاجات چه استبعاد دارد بسی ارباب مزاج قوی که بمفاجات از دنیا رفته اند گو مرگ مفاجات بعید باشد اما بیماری
مفاجات بعید نیست و هر مرضی ناگاه عارض میشود و چون مرض بر بدن رسید مرگ استبعاد ندارد حافظ چو بند غم بسته بود بنشست هوشدار
غمخوار خویش باش غم روزگار چیست مرگ پیری و جوانی نمیشناسد و شب و روز نمیداند و سفر و حضر نزد او یکسانست بهار و خزان
و زمستان تابستان از برای او تفاوت نمیکند نه از او وقتی خاص و نه زمانی مخصوص ع ناگهان بانگی برآمد خواجه مرد و جاهل از اینها
غافل میشود هر روز چندین تابوت طفل و جوان را میبیند و تشییع جنازه دوستان و آشنایان میرود و جنازه خود را هیچ بخاطر نمیگذراند و سبب
دویم از برای طول امل محبت دنیای دنیه و انس بلذات فانیه چه آدمی چون انس بشهوات و لذات گرفت و در دل او دوستی مال و منال
و اولاد و عیال و خانه و مسکن و املاک و مراکب و غیر اینها جای گیر شد و مفارقت از اینها بر او گران گردید دل او زیر بار فکر مردن نمیرود و
از تصور مرگ خود نفرت میکند و اگر گاهی بخاطر او خطور کند خود را بفکر دیگر میاندازد و از مشاهده کفن و کافور کراهت میدارد بلکه سر
دل خود را بفکر زندگانی دنیا میاندازد و اگر احیانا یاد آخرت و اعمال خود افتاد و مردن خود را تصور نمود نفس اماره و شیطان او را وعده
و فریب میدهد پس میگوید که پروردگار در از است و هنوز تو در اول عمری و حال چندی بکامرانی و جمع اسباب دنیوی مشغول باش تا بزرگ
شوی در آنوقت توبه کن و مهیای کار آخرت شو چون بزرگ شود گوید حال جوانی هنوز کجاست تا وقت پیری چون پیر شوی توبه خواهی
کرد و با عمال صالح خواهی پرداخت و اگر بمرتبه پیری رسد با خود گوید انشاء الله این خانه را تمام کنم یا این مزرعه را آباد کنم و یا آن دختر را جهاز
گیری نمایم بعد از آن دست از دنیا میکشم و در گوشه بعبادت مشغول میشوم و هر شغلیکه تمام میشود شغلی دیگر رو میدهد و همچنین هر روز امروز
و فردا میکند تا ناگاه مرگ گلوی او را گیرد و ایشان میگیرد و وقت کار میگذرد منسوخ روزگار رفت زیگون جانها هیچو تیه قوم موسی همانها

در طول امل

سال بکذشت و وقت کشت نی جز سیه روئی و فعل زشت نی هین کمو فردا که فرداها کذشت تا بکلی بکذرد ایام کشت تا مرده این
چراغ با کهر هین فتیلش ساز و روغن زودتر وان بیچاره که هر روز خود را وعده فردا میدهد و بتاخیر میکذراند غافل از اینکه امکان او را
وعده میدهد فردا هم با اوست و دست فریب او دراز است بلکه هر روز قوت او بیشتر میشود و امید او افزون میکردد چه اهل دنیا هرکز
فراغت از شغل حاصل نمیشود و فارغ از دنیا کسی است که یکبارکی دست از آن بردارد و دوستی بر او افشاند چندانکه منشا طول امل
محبت دنیا و جهل و نادانیست و اینکه خلاصی از این مرض ممکن نیست مکر بدفع این دو سبب با نچه کذشت در معالجه حب دنیا و ملاحظه احوا
اعتبار پیشه‌ها و استماع مواعظ و نصایح از ارباب نفوس مقدسه طاهره و تفکر در احوال خود و تدبر در کار خود پس باید کاهی سر بر زانو
نهد و آینده خود را در نظر آورد و ببیند که یقین‌تر از مرک از برای او چه چیز است و فکر کند که البته روزی جنازه او را بر دوش خواهند کشید
و فرزندان و برادرانش کریبان در مرکش خواهند درید و زن و عیالش کیسو پریشان خواهند نمود و او را در قبر تنها خواهند کذاشت و بنیاد
مال و اسباب او خواهند افتاد حافظ این سیل سفی بکند روزی این درخت و بن باد مخالف بکشد روزی این چراغ و تامل کند که شاید تخته
تابوت او امروز در دست نجار باشد یا کفن او از دست کارزبر آمده باشد و خشت لحد او از قالب بر آمده باشد پس چاره در کار خود کند و
بکوید حافظ کاروان رفت و تو در خواب و بیابان در پیش که روی ره ز که پرسی چکنی چون باشی **فصل** ضد طول امل قصر امل است که کم
امیدی بدنیا باشد و آن شعار اهل ایمان و سیرت پیشوایان حضرت پیغمبر صلعم فرمود که چو صبح کنی فکر شب مکن و ذخیره بردار از دنیای خود
از برای آخرت و از زندکانی برای مرک و از تندرستی خود برای روز بیماری چه میدانی که فردا اسم تو چه وارد خواهد شد و نام تو در میان چه طایفه
خواهد بود فرد سال دیکر را که میداند حساب تا کجا شد آنکه با ما بود پار فرمود بخدائیکه جان من در دست اوست که هرکز چشمی نکشودم
که امید بر هم نهادن آن داشته باشم و هیچ لقمه بدهان نکذاردم که امید فرو بردن آن داشته باشم ای فرزندان آدم اکر عقل و هوش
دارید خود را از مردکان شمارید بخدائیکه جان من در دست اوست که آنچه شما وعده داده شده است خواهد آمد و شما هیچ چاره ندارید
کرد مرویست که شامکاهی آنحضرت بیرون آمد و روی مبارک بمردمان کرد و فرمود ایمردم چرا از خدا شرم نمیکنید عرض کردند یا رسول الله
چه رو داده فرمود جمع میکنید آنچه را که نخواهید خورد و امیدوارید چیزیرا که بان نخواهید رسید و بنا میکنید جائیرا که در آن نخواهید نشست
مثنوی در زمین مردمان خانه مکن کار خود کن کار بیکانه مکن روزی بعرض آنحضرت رسید که اسامه کنیزی بوعده یکماه خریده است
فرمود آن اسامه بطول الامل بدرستیکه اسامه بسیار امید دراز است که امید حیات یکماه بخود دارد و مخفی نماند که مردمان در طول امل
و قصر امل مختلفند کروهی هرکز خیال مرک بخود نمیکنند و تصور مردن پیرامون خاطرشان نمیکردد و چنان در شهوات دنیویه فرو
رفته‌اند که کویا هرکز مرکی از برای ایشان نیست و تهیه اسباب زندکانی دائمی می‌بینند و آرزوی ایشان بجائی منقطع نمیکردد و طایفه دیکر
هستند که کاهی خیال مردن میکنند اما امید زندکانی از آن سن طبیعی را دارند و در کمتر از آن مرک از برای خود تصور نمینمایند و تحصیل اسباب
معیشت صد سال و دویست سال میدارند بلکه کاهست با وجود آنکه میدانند آنچه دارند کفایت کذران عمر طبیعی را میکند باز در صدد جمع
زیاد هستند و غافل از اینکه مثنوی ترا اینقدر تا بملای بس است چه رفتی دیکر جای دیکر کس است و قومی دیکر امید زیاده از عمر را بخود
ندارند بلکه امید زیاده از عمریکه بسیاری از مردم دارند ندارند و همچنین تا بجائی میرسد که فکر زیاده از یکسال را نمیکنند و امید سال آینده را بخود
ندارد و چنین کسی در زمستان تدارک تابستان خود می‌بیند و در تابستان فکر زمستان میکند و چون از تحصیل قوت خود فارغ شد بعبادت
میپردازد و از آن بهتر کسیست که در فکر بیش از یکشبانه روز نیست و هرکز فکر فردای خود نمیکند و از همه بالاتر آنکه همیشه مرک در نظر او حاضر است
و چنین کسی هر نمازیکه میکند نماز وداع کنندکان دنیا است حضرت پیغمبر صلعم از حقیقت ایمان از یکی سؤال کرد عرض کرد که هرکز قدمی بر
نمیدارم که امید برداشتن قدم دیکر را داشته باشم و اکثر مردمان خصوص در این زمان طول امل بر ایشان غالب شده و چنان از فکر مردن
بیرون رفته‌اند که هرکز آنرا از برای خود کمان نمیکنند و عجب آنکه هرچه سن ایشان زیادتر میشود و بسفر آخرت نزدیکتر میشوند حرص و طول
امل ایشان زیادتر میکردد چنانکه در اکثر پیران عصر خود مشاهده میکنیم مثنوی ما بودی اژدها کشتی بکر یکسرت بود اژدهای هفت سر
و از این غافلند که انسان چون از مادر متولد شد هر نفسیکه میکشد بقبر نزدیک میشود چون ایام جوانی کذشت هر روز جسم او ضعیف و قوای او تحلیل
میرود پس کسیکه سن او به پنجاه و چهل سالکی رسید دیکر فکر دنیا کردن او از غفلت و فریب شیطانست چه ایام لذت و کامرانی کذشت و در فکر

باطلند

باطلت بلی سعدی چه دوران عمر از چهل در کذشت مزن دست و پا کآبت از سر کذشت چه باد صبا بر کلستان وزد چمیدن درخت
جوان را سزد نزیبد ترا با جوانان چمید که بر عارضت صبح پیری دمید نشاط آنکه از تو رمیدن کرفت که شامت سپیده دمیدن
کرفت ترا برف بارید بر پر زاغ نشاید چه بلبل تماشای باغ ترا آنکه ایجان من بر عصا است دیکر تکیه بر زندکانی
خطا است دریغا که فصل جوانی کذشت بلهو و لعب زندکانی کذشت دریغا چنان روح پرور زمان که بکذشت بر ما چه برق
یمان جوانی شد و زندکانی نماند جهانکو مباد چون جوانی نماند بنال ایکه بلبل بنالد سحر که رخساره سرخ کل کشت
زرد چه تاریخ پنجه بر آمد بسال دکرکونه شد بر شتابنده حال کهی دل بر فتن کرانش کند کهی خواب را سر سنانش
کند سر از لهو پیچد کوش از سماع که نزدیک شد کوچ را وداع و ما آن تا نکوئی که من از طول امل خالیم و فریب شیطان نخوری

بدانکه هر که زیادتر از آنچه ضروری یکسالست جمع میکند طول امل دارد و همچنین هر که امور او متفرق و با مردم معامله و محاسبه دارد که زمان
آن طول میکشد و با وجود این مضطرب نیست طول الامل **علامت** قصر امل آنست که امر خود را جمع آوری نماید مانند کسیکه اراده
سفری دارد و باید سعی از برای جمع قوت زیادتر از یکسال بلکه چهل روز خود را نکند و سایر اوقات خود را صرف طاعت و عبادت نماید
و بار خود را سبک نماید که در وقت رفتن دست و پا نخورد اکر بکذشت بار چندان بر استر آویز که نمانی در این کریوه تیز پیت
چنان بساط امل پهن کن در این وادی که دست و پا نکنی کم بوقت برچیدن **فصل** بدانکه علاج طول امل یاد مرک و خیال مردن است
چه یاد مرک آدمی را از دنیا دلکیر و دل را از دنیا سیر میسازد و از اینجهت حضرت پیغمبر صلعم فرمود بسیار یاد آورید شکننده لذتها را عرض کردند یا
رسول الله آن چیست فرمود موتست و فرمود هیچ بنده نیست که حقیقت آنرا یاد کند مکر آنکه وسعت دنیا بر او تنک میشود و اکر تنک است
و المی دارد بسبب امری از دنیا دل او کشاده است کشاده میکردد و بانحضرت عرض کردند که آیا با شهدای احد محشور خواهد شد فرمود
بلی کسیکه شبانه روزی بیست مرتبه مرک را یاد کند و فرمود کسیکه شایسته عنایت و دوستی حق تعالی است و نعم شود سزاوار سعادت کردد اجل پیش
چشم او آید و همیشه در برابر او باشد و امل و امید دنیا پشت سر وی رود یعنی همیشه در فکر مرک باشد و هیچ در یاد امور دنیوی و اسباب
زندکانی نباشد و چه بختی مستحق شقاوت و دوستی شیطان شود و شایسته آن باشد که شیطان متولی امور و صاحب اختیار او باشد بر عکس
آن میشود یعنی امل پیش چشم وی آید و اجل پشت سر او رود و روزی از آنسرور پرسیدند که زیرکتر و کرامی‌ترین مردم کیست فرمود هر که
بیشتر در فکر مردن باشد و زیادتر مستعد و مهیای مرک شده باشد ایشانند زیرکان که در یافتند شرف و بزرکی دنیا و کرامت و نعمت
آخرت را و از انجناب مرویست که فرمود های مردن های مردن و چاره از مردن نیست آمد مرک با آنچه در آن هست آورد روح و راحت
در آوردن مبارک راحتست برین برای کسانیکه اهل سرای جاوید که سعی ایشان از برای آنجا و شوقشان بسوی آن بود و فرمود که
مرک تحفه و هدیه مومنست بلی مثنوی چون از اینجا وارهد آنجا رود در شکرخانه ابد ساکن شود کوید آنجا خاک را می بیختم زیبها
پاک می بیختم ای دریغا بیش ازین بودی اجل تا بماندم کم بدی اندر وحل از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه مرویست
که چون جنازه کسیرا بر داری فکر کن که کویا خود آنکس هستی که در تابوتست و آنرا برداشته‌اند و خود را چنان فرض کن که بعالم آخرت رفته
و از پروردکار خود مهلت نموده که ترا بدنیا بر کرداند و سؤال را پذیرفته و ترا دوباره بدنیا فرستاده است ببین که چه خواهی کرد
چه عمل از سر خواهی کرفت پس فرمود تعجب از قومیکه از اول تا آخر ایشانرا کرفته و محبوس ساخته‌اند و ندای کوچ رحیل ایشان بلند شده
و ایشان مشغول بازی هستند ابو بصیر بخدمت آنحضرت شکایت از وسواسیکه او را در امر دنیا عارض میشد نمود فرمود ای ابو محمد یاد
آور زمانیرا که بندهای اعضای تو در قبر از یکدیکر جدا خواهد شد و دوستان تو ترا در قبر خواهند کذاشت و سر آنرا خواهند پوشید و
ترا تنها در آنجا خواهند کذاشت و نخاعهای تو در بر خواهد کشت و کرم از سوراخهای بینی تو بیرون خواهد آمد و مار و مور زمین کوشت
بدن ترا خواهند خورد و هر کاه اینمعنی را متذکر شوی امور دنیا بر تو سهل و آسان خواهد شد ابو بصیر میکوید بخدا قسم که هر وقت
غم و اندوهی از امر دنیا بمن میرسید چون بفکر اینها میافتادم از آن فارغ میشدم و دیکر از برای من غصه از امر دنیا باقی نمیماند و فرمود
یاد مرک خواهشهای باطله را از دل زایل میکند و کیاههای غفلت را میکند و دلرا بوعده‌های الهی قوی و مطمئن میکرداند و طبع را رقیق
و نازک میسازد و هوا و هوس را میکند و آتش حرص را فرو مینشاند و دنیا را حقیر و بیقدر میسازد و بعد از آن فرمود اینمعنی سخنی است که بعمر

فرموده‌اند

فرمود فکر ساعة خیر من عبادة سنة یعنی فکر کردن یکساعت بهتر است از عبادت یکسال وایندر وقتی است که طنابهای خیمه خود را از دنیا
بکند و در زمین آخرت محکم ببندد و شک نداشته باشد که کسیکه چنین مرگرا یاد کند رحمت را نازل میشود و بعد از آن فرمود که مرگ اول
منزلیست از منازل آخرت و آخر منزلیست از منازل دنیا پس خوشا بحال کسیکه در منزل اول اورا اکرام کنند بلی ای برادر عجب و هزار عجب
کسانیکه مرگرا فراموش کرده اند و از آن غافل گشته اند و حال اینکه از برای بنی آدم امری از آن یقینی تر نیست و هیچ چیز باو نزدیکتر و
آشنا تر نیست اینما تکونوا یدرککم الموت ولو کنتم فی بروج مشیدة هرجا که بوده باشید مرگ شمارا در خواهد یافت اگر در برجهای محکم داخل
شده باشید فرزند کدام باد بهاری وزید در آفاق که باز در عقبش نکهت خزانی نیست مرویست که هیچ خانواده نیست مگر اینکه
ملک الموت شبانه روزی پنجمرتبه ایشانرا باز دید مینماید و عجبیست از آدمی خیره سر یقین بمرگ دارد و میداند که چنین روزی خواهد باو رسید
و باز از خواب غفلت بیدار نمیشود و مطلقا در فکر کار ساختن آنجا نباشد سعدی خانه پر گندم و یکجو نفرستاده بگور غم مرگت چه غم برگ
زمستانی نیست و بالجمله مرگ قضیه ایست که بر هر کسی وارد میشود و گریز و فرار از آن ممکن نیست پس نمیدانم که این غفلت چیست بلی کسیکه داند
که عاقبت او مرگست و خاک بستر خواب اوست و کرم و مار و عقرب انیس و همنشین او و قبر محل قرار او خواهد بود و زیر زمین جایگاه او و
قیامت وعده گاه او سزاوار آنستکه حسرت و ندامت او بسیار و اشک چشمش پیوسته بر رخسار او جاری باشد و فکر و ذکر او منحصر در همین
بلیه او عظیم و درد دل او شدید باشد آری مشنو خواب خرگوش و سگ اندر پی خطاست خواب و خور در چشم ترسنده کجاست
و خود را اهل قبر بداند و از خیل مردگان شمارد چه هرچه خواهد آمد نزدیکست و دور آنست که نیاید شعر اینجا که خانه و بالست پیداست که
وقف چند سالست انگار که هفت سبع خواندی یا هشت هزار سال ماندی آخر نه اسیر بادیت گشت چون هفت هزار سال
بگذشت چون نقاره بهای عزیمت کوتاه و دراز را چه فرقست بلی غفلت مردم از مردن بجهة فراموشی ایشان از آن و کم یاد
کردن آنست و اگر هم گاهی آنرا یاد کنند یاد آن میکنند بدلیکه گرفتار شهوتهای نفسانیه و علایق دنیویه است و چنین یادی سودی
نمیدهد بلکه باید مانند کسی که باین نحو بیاد مردن افتد و مکرر یاد آن کند در دل او اثر میکند و بتدریج نشاط او از دنیا کم میشود و طبع او
از دنیا منزجر میگردد و از آن دل شکسته میشود و مهیای سفر آخرت میگردد و هر طالب نجاتی لازم است که هر روز گاهی مردنرا یاد
آورد و زمانی متذکر گردد و امثال و اقران و یاران و دوستان و آشنایان را که رفته اند و در خاک خفته اند و از همنشینی همصحبتان
پاکشیده اند در وحشت آباد گور تنها مانده و از فرشهای رنگارنگ گذشته و بر روی خاک خوابیده اند و یاد آورد خوابگاه ایشانرا
در بستر خاک و بفکر صورت و هیأت ایشان افتد و آمد و شد ایشانرا با یکدیگر بخاطر گذراند و بیاد آورد که حال چگونه خاک صورت
ایشانرا از هم ریخته و اجزای ایشانرا در قبر از هم پاشیده زنانشان بیوه گشته و گرد یتیمی بر فرق اطفالشان نشسته و اموالشان
تلف و خانها از ایشان خالی مانده و نامشان از صفحه روزگار بر افتاده پس یکیک از گذشتگانرا بخاطر گذراند و ایام حیات ایشانرا
متذکر شود و خنده و نشاط اورا فکر کند و امید و آرزوهای اورا یاد آورد و سعی در جمع اسباب زندگانی اورا تصور نماید و یاد
آورد پاهای اورا که با آنها آمد و شد مینمود که مفاصل آنها از هم جدا شده و زبان اورا که با آن با یاران سخن میگفت چگونه خورش
مور و مار گشته و دهان اورا که خنده قاه قاه مینمود چگونه از خاک پر شده و دندانهایش خاک گشته و آرزوهایش بر باد رفته شعر
چند اشتران که هاون دوران روزگار خوردش چنان بکوفت که خاکش غبار کرد ایجان برادر گاهی بر خاک دوستان
گذشته گذری کن و بر لوح مزارشان نگاه اعتباری نما و ساقی بگورستان رو و تفکر کن که در زیر قدمت بدو ذرع راه چه خبر و
چه صحبت است و در شکافهای زهره شکاف قبر چه ولوله و چه وحشت است همینا نحو در این که با خاک تیره یکسان گشته و دوستان
و آشنایانرا که ناله حسرتشان از فلک گذشته و ببین که در انجا رفیقانند ترک دوستی گفته و دوستانند روی از ما نهفته
پدرانند مهر پدری بریده مادرانند دامن از دست اطفال کشیده طفلانند در دامن دایه مرگ خوابیده اند فرزندانند
مانند سر بر خشت لحد نهاده برادرانند یاد برادری فراموش کرده زنانند با شاهد اجل دست در آغوش کرده گردنکشانند سر
بگریبان ذلت کشیده سکندرانند بسنگ قبر نرم و هموار گشته فرزانگانند در عزای نادانی نشسته جهانگشایانند در حجله خاک
در بر و بحر و دلبسته تاجدارانند بخشتی در زیر سر نهاده لشکرکشانند تنها و بیکس مانده یوسف جمالانند از پی هم بچاه گور سرنگون

نگور و مانند و پیش آیینه مرگ زشت و زبون نموده اند بعوض زلف عروس مار سیاه بر گردن پیچیده نوعروسانند بجای سرمه خاک گور در
چشم کشیده عالمانند اجزای کتاب وجودشان از هم پاشیده وزیرانند که رگ مرگ نامشانرا از دفتر روزگار تراشیده تاجرانند سود و سرمایه
در حجره قبر افتاده سوداگرانند سودای سود از سرشان در رفته زارعانند مزرع عمرشان خشکیده دهقانانند دهقان قضا بنیانشان برکنده
پس با خود باین ترانه دردناک مترنم شو سعدی چرا دل بر این کاروانگه نهیم که یاران برفتند و ما بر رهیم تفرج کنان بر هوا و هوس
گذشتیم بر خاک بسیار کس کسانیکه از ما بغیب اندرند بیایند و بر خاک ما بگذرند پس از ما بسی گل دمد بوستان نشینند با یکدیگر
دوستان دریغا که بی ما بسی روزگار بروید گل و بشکفد لاله زار بسی تیر و دیماه و اردیبهشت بیاید که ما خاک باشیم و خشت
جهان بین که با مهربانان خویش زنا مهربانی چه آورد پیش بهیچی درین عالم هیچ هیچ که هیچست از سود و سرمایه هیچ در خشتیست پس پهلو
و چار میخ شی چند رابسته بر چار میخ معمی نبینی درین باغ کس تماشا کند هر کسی یکنفس و بعد از این در احوال خود تامل کن که تو نیز مثل ایشان
و مانند ایشان در غفلت و جهلی یاد آور زمانیراکه تو نیز مانند گذشتگان عمرت بسر آید و زندگیت بپایان رسد خار نیستی بدامن هستیت فرو رود
منادی پروردگار ندای کوچ در دهد و علامات مرگ از هر طرف ظاهر گردد و اطبا دست از معالجات بکشند و دوستان و خویشان تعیین مرگ
کنند اعضایت از حرکت باز ماند و زبانت از گفتن بیفتد و عرق حسرت از جبینت بریزد جان بغربت بار سفر بستن در بند و یقین مرگ نمایی
از هیچ طرف دادرسی نبینی و از هر سو نظر افکنی فریاد رسی نیابی ناگاه ملک الموت بامر پروردگار در آید و گوید شعر که ناخن خویش که یاران برستند
بند بر بند که ایشان رخت نبستند دخواهی نخواهی چنگال مرگ جسم ضعیف افکند و قلاب هلاک بر کالبد نحیف اندازد و میان جسم و جانت جدایی
اندازد دوستان و برادرانت ناله حسرت در ماتمت ساز کنند و احباب و یاران مرگت گریه آغاز کنند پس بر تابوت تخته بندت نهند و خواهی
نخواهی بزندان گورت در آورند و در اشخاص بروبت بندند و دوستان و یارانت معاودت نمایند و ترا در وحشت آباد گور بگذارند و
چون چندی بامثال این افکار پردازی بتدریج یاد مرگ در برابر تو همیشه حاضر میگردد و دولت از دنیا و آمال آن سیر میشود و مستعد سفر آخرت
میگردی و هان و هان زیاد آن تغیر مده آنرا از فکر خود بیرون مکن که آن خود خواهد آمد چنانکه خدای تعالی میفرماید قل ان الموت الذی تفرون
منه فانه ملاقیکم بگو بمردمان که موت آنچنانیراکه از او میگریزید او شمارا در مییابد و بملاقات شما میرسد و ملاحظه کن حضرت سید انبیاء ابا ذر
غفاری فرمود ای ابوذر غنیمت شمار پنج چیز را پیش از رسیدن پنج چیز جوانی خود را غنیمت دان پیش از آنکه ایام پیری در رسد و صحت خود را
غنیمت دان پیش از آنکه بیماری ترا فرا گیرد و زندگانی خود را غنیمت دان پیش از آنکه مرگ ترا دریابد و غنای خود را غنیمت شمار پیش از آنکه
فقیر گردی و فراغت خود را غنیمت دان پیش از آنکه مشغول بخود شوی نیست پیش از آن کت برون کنند از ده رخت بر گاو و بار بر
خر نه حضرت رسول صلعم چون از اصحاب خود غفلت مشاهده فرمودی فریاد بر کشیدی که مرگ شمارا در رسید و شمارا گرفت یا بسعادت یا بشقاوت
مرویست که هیچ صبح و شامی نیست مگر اینکه منادی ندا میکند که ایها الناس الرحیل الرحیل آورده اند که در بنی اسرائیل مردی بود که
با اموال بیشمار و غرور بسیار روزی با یکی از حرم خلوت نموده بود که شخصی با هیبت وغضب داخل شد آنمرد غضبناک شده گفت تو کیستی و که
ترا اذن دخول داده گفت من کسی هستم که احتیاج باذن ندارم و از سطوت ملوک و سلاطین نمیترسم و هیچ گردنکشی مرا منع نمیتواند نمود
پس لرزه بر اعضای آنمرد افتاد و از خوف بیهوش شد بعد از ساعتی سر برداشت و در نهایت عجز و شکستگی گفت پس تو ملک الموتی گفت بلی
گفت آیا مهلتی هست که من فکری از برای روز سیاه خود کنم گفت هیهات هیهات انقطعت مدتک و انقضت انفاسک فلیس الی تاخیرک سبیل
مدت زندگانی تو تمام شد و نفسهایت باخر رسید گفت مرا بکجا خواهی برد عزرائیل گفت بجانب عملیکه کرده گفت من عمل صالحی نکرده ام
و از برای خود خانه نساخته ام گفت پس ترا میبرم بسوی آتشیکه پوست از سر میکند حضرت عیسی علی نبینا و آله و علیه السلام کاسه سری را دید افتاده
پای برآن زد و فرمود باذن خدا تکلم کن و بگو چکس بودی آن سر تکلم آمد و گفت یا روح الله من پادشاه عظیم الشانی بودم روزی بر تخت خود
نشسته بودم و تاج سلطنت بر سر نهاده بودم و خدم و حشم و جنود و لشکر در کنار و حوالی من بود ناگاه ملک الموت بر من داخل شد و بمجرد دخول
اعضای من از یکدیگر جدا شد و روح من بجانب عزرائیل رفت و جمعیت من متفرق گردید ای پیغمبر خدا کاش هر جمعیتی اول متفرق باشد سعدی
فغان از زمین ستمکاره کوژپشت بگیر اینرو دکاخر بکشت سر سروران زان بخاک اندر است تن پاکشان در مغاک اندر است از آن
خسروان خاک فرسوده بین بخاک سیه توده بر توده بین چراغی بنیروحشتی بمهر که آخر بیند دوووش بچهر بیفشاند بحسی گشاورز

دهر که بندرود بیکابش از داس قهر نهالی در بیابغ سبز نزد که دهرش بکین اره بر سر نزد مبر از زمانه تیغ آخته که پایانش از پا نینداخته
کجا شاکه اختری تابناک برآمد که نامد سحر که بخاک صفت بیست و پنجم گناهکاری و اصرار بر معاصی حضرت باری و عدم پشیمانی از آنچه از او
از گناه صادر یافته مرویست از حضرت پیغمبر صلعم که هیچ صبحی طلوع میکند و هیچ شامی شفق غروب نمینماید مگر اینکه دو فرشته ندا میکنند جواب یکدیگر را بندا
یکی از ایشان میگوید که کاش این خلق آفریده نمیشدند و دیگری میگوید ایکاش که چون آفریده شدند میدانستند که از برای چه آفریده شده اند باز
اول میگوید ایکاش حال که ندانسته اند از برای چه آفریده شده اند هر قدر که میدانستند بآن عمل میکردند باز دویم میگوید ایکاش که چون بآنچه
دانستند عمل نکردند توبه میکردند از آنچه کرده اند بدرستیکه بنده را بجهت یک گناه از گناهانیکه کرده صد سال حبس میکنند و او نگاه میکند به
حورانیکه در بهشت از برای او آماده شده است که بناز و نعمت مشغولند و او حسرت میبرد حضرت امیر صلوات الله و سلامه علیه فرمودند که
دندان خود را بخنده ظاهر مساز و حال آنکه اعمال قبیحه از تو صادر شده باشد و شب ایمن مخواب و حال آنکه گناه از تو سرزده باشد و از
حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه مرویست که خداوند عالم حکمی واجب فرموده است که هیچ نعمتی که بنده عطا فرموده از او زایل نسازد تا گناهی
از او سر زند که مستحق سلب آن نعمت شود و فرمود بدرستیکه بنده گناهی میکند و بآنسبب روزی از او منع میشود و از حضرت امام جعفر صادق
سلام الله علیه مرویست که خدا تعالی میفرماید هر بنده که خواهش نفس خود را بر طاعت من اختیار نمود کمتر چیزیکه با او میکنم آن است که او را
از لذت مناجات خود محروم میسازم و فرمود کسیکه قصد معصیتی نماید زنهار که پیرامون آن نگردد چه بسیار باشد که از بنده گناهی سر زند
و پروردگار او را ببیند پس بفرماید قسم بعزت و جلال خودم قسم که بعد از این ترا هرگز نیامرزم و فرمود که هیچ رگی در بدن آدمی نمیجهد و نه
هیچ سر درد افتادنی و نه دردسری و نه مرضی مگر بسبب گناهیکه از او صادر شده است و فرمود بدرستیکه بنده گناه میکند پس بسبب
آن از نماز شب محروم میگردد و بدرستیکه عمل بد زودتر در صاحب خود اثر میکند از کارد در گوشت و از حضرت امام موسی کاظم سلام
الله علیه مرویست که بر خدا حتمست که در هر خانه که معصیت بشود آنخانه را ویران سازد تا آفتاب بر زمین آن بتابد و آنرا پاک سازد و
آیات و اخبار در این معنی بسیار است و زنهار با احدی چنان گمان نکند که ممکن است از گناهیکه کرده باو نرسد و بوبال آن گرفتار نشود
چه این امریست محال و چگونه محال نباشد و حال آنکه خدا از ترک اولائیکه از پیغمبران سر زد نگذشت و از ایشان مؤاخذه فرمود پس چگونه از
گناهان عظیمه و معاصی کبیره که از دیگران سر زند میگذرد بلی از سعادت پیغمبران این بود که مؤاخذه ایشان را بعالم قیامت نیفکند و در دنیا ایشان را مؤاخذه
فرمود اما اشقیا را مهلت میدهد تا بار خود را سنگین نمایند و ایشان را در آخرت بسختترین عذابها معذب سازد آیا نگفته رسیده که پدرت آدم که
طینت او بید قدرت الهی سرشته و مسجود ملائکه ملکوت گشته بود بواسطه یک ترک اولائی او را از بهشت راندند و چون آنچه را که از آن نهی شده بود خورد همه
حلل و زیور بهشتی از بدن او افتاد و عورت او ظاهر شده جبرئیل فرود آمده تاج از سر او برگرفت و از الهی عرش با دو خواندا رسید که از
نزدیکی من دور شوید و از جوار من فرو روید کسیکه معصیت مرا نمود لایق جوار من نیست پس آدم با دیده پر نم بجانب حوا نگریست و گفت که این
اول شومی معصیت است که ما را از جوار دوست دور افکند مرویست که آدم بعد از آن المدت دویست سال بر گناه خود گریه کرد تا خدا توبه او را قبول
فرمود و از ترک اولای او گذشت پس هرگاه مؤاخذه او در مکروهیکه از برگزیدگان بارگاه او صادر شده چنین باشد پس چگونه خواهد بود حال دیگران
که هر روز گناهان بسیار از ایشان سر میزند فصل بدانکه ضد اصرار بر معاصی توبه و پشیمانیست و اصل توبه بمعنی بازگشت و رجوعست و مراد در اینجا
بازگشت بخدا است بخالی ساختن دل از قصد معصیت و رجوع از دوری از درگاه الهی بقرب و نزدیکی و حاصل آن ترک معاصی است در حال و عزم
بر ترک آنها در آینده و تلافی تقصیرات و حقیقت توبه به سه چیز متحقق میگردد اول بقوت ایمان و نور یقین هرگاه بنده را ایمان بخدا و اعتقاد به پیغمبر
او باشد و بفرموده ایشان اعتماد داشته باشد و بداند گناهیکه از او صادر شد حجابیست میانه او و آنچه خدا وعده فرموده است از سعادات
دنیویه و اخرویه و مراتب عالیه و درجات عالیه البته آتش پشیمانی در دل او افروخته میشود و از معاصی گذشته متالم میگردد و اگر ایمان او
و اعتقاد او نادرست باشد از خجالت خالی و پشیمانی که یکی از اجزاء توبه است از برای او حاصل میگردد دویم پشیمانی و ندامت از کرده خود یعنی
که دل او بیاد آنچه از او صادر شده از گناهان محزون و متالم شود و آرزو کند که کاش آن عمل از او سر نزده بود و بسبب صدور آن قرین تاسف
و الم باشد و این پشیمانی نتیجه یقین سابق است چه هرگاه یقین نماید که بواسطه معصیت بدرجه هلاکت میرسد بی شبهه پشیمانی از برای او حاصل میگردد سیوم
ترک آنچه مرتکب آن هست از معصیت در حال و عزم بر ترک آن در تمام عمر و هر معصیتی که از او صادر شده و این پشیمانی مذکور است

پس باید دانست که این امر متحقق نشود توبه حاصل نمیگردد و بعضی توبه را عبارت از نیت میدانند و جمعی دیگر میگویند توبه همان ندامت و پشیمانیست و یقین بجهت
مقدمه آن و ترک در مستقبل ثمره آنست و بنابر این قول اشکال لازم میاید در خصوص کسیکه معصیتی از او صادر شده باشد و بعد از آن متعذر باشد مثل
المعصیت مثل کسیکه زنا کرده باشد و بعد عنین شده باشد یا خدا او را بریده باشد که دیگر صدور زنا از او متصور نباشد یا گناهی دیگر کرده باشد
که بعد از توبه اینقدر زنده نماند که دیگر تواند آن گناه را بکند زیرا که اگر چنین شخصی را نتوان گفت که در تمام عمر آن گناه را ترک کرده و لکن ندامت و پشیمانی
بر گذشته در حق او ممکن است پس اگر توبه همان پشیمانی باشد از برای چنین شخصی توبه میسر خواهد بود و توبه او مقبول خواهد شد و لکن بنابر قول اول
که ترک معصیت در مستقبل جزء توبه باشد لازم میاید که از برای این شخص توبه میسر نباشد چه ترک گناه در وقتی صورت می پذیرد که قدرت بر آن
داشته باشد و کسیکه نتواند گناهی را بکند نمیگویند آنرا ترک کرد و این منافی ظاهر شریعت و از اخبار مستفاد میشود که توبه قبول میشود اگر چه اینقدر زنده
نماند که دیگر تواند آن معصیت را بکند و بعضی وجوهی چند در دفع این اشکال بنابر این قول گفته اند که چندان فائده در ذکر آنها نیست و ظاهر آن است
توبه همان ندامت و پشیمانی بر گذشته است با عزم ترک در آینده در صورت قدرت و امکان و اما نفس ترک کردن آن ثمره توبه است فصل
بدانکه توبه از معاصی بمنزله سالکین و اول مقامات دینیست مشرق نور قرب پروردگار عالمیان است موجب محبت حضرت باری و سبب نجات
و رستگاریست خدا تعالی میفرماید ان الله یحب التوابین بدرستیکه خدا توبه کنندگان را دوست دارد و از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که توبه
کننده دوست خداست و توبه کننده از گناه مانند کسیست که هیچ گناهی از برای او نباشد حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه فرمود که خدا
تبارک و تعالی خوشحالتر میشود بتوبه بنده خود از مردیکه در شب تار در بیابانی مرکب و توشه خود را گم کرده باشد و ناگاه آنرا بیابد و از حضرت امام جعفر
الصادق سلام الله علیه مرویست که بدرستیکه خدا تعالی دوست دارد از بندگان خود بر گناه پر توبه را و فرمود که چون بنده توبه کند توبه نصوح
خالص خدا دوست میدارد او را پس میپوشاند گناهان او را شخصی عرض کرد که چگونه میپوشاند فرمود آنگناهان را از یاد دو ملکیکه مینویسند میبرد و وحی
مینماید باعضا و جوارح او و بزمینی که آنگناه را در آن کرده که بپوشانند بر او گناهان او را و هیچ چیز باقی نمیشود که گواهی دهد بر او به هیچ گناهی
و فرمود که خدا تعالی سه چیز از برای توبه کنندگان قرار داده است که اگر یکی از آنها را بجمیع اهل آسمانها و زمین عطا میفرمود بسبب آن نجات
مییافتند یکی آنکه فرموده خدا توبه کنندگان را دوست دارد دویم آنکه خبر داده است که فرشتگان حاملین عرش و فرشتگانیکه بر حول عرشند
طلب آمرزش میکنند از برای کسانیکه توبه کرده اند سوم آنکه آمرزش و رحمت خود را از برای کسیکه توبه کند قرار داده است و حضرت امام
موسی سلام الله علیه فرمود که دوست ترین بندگان بسوی خدا توبه کنندگانند و مخفی نماند که توبه کردن از همه گناهان واجب است باجماع
جمیع امت و صریح آیات قرآنیه چنانکه خدا تعالی میفرماید و توبوا الی الله جمیعا ایها المؤمنون لعلکم تفلحون یعنی ای مؤمنان همگی شما توبه کنید و
بازگشت نمائید بسوی خدا شاید که رستگار شوید و میفرماید یا ایها الذین آمنوا توبوا الی الله توبة نصوحا عسی ربکم ان یکفر عنکم سیئاتکم
یعنی ای گروهیکه ایمان آورده اید توبه کنید و رجوع کنید بسوی خدا توبه کردنی نصوح که باشد پروردگار شما بپوشاند بدیهای شما را و معنی توبه
نصوح توبه خالص است که از جمیع شوائب و اغراض از حب جاه و مال و خوف از مردمان یا عدم قدرت بر گناه خالی بوده باشد و اخبار بحد
و حصر در وجوب توبه از هر گناهی وارد شده و عقل سلیم و طبع مستقیم نیز دلالت میکند بر وجوب آن چه شکی نیست که هر چیزیکه رسیدن بسعادات
ابدیه و نجات سرمدیه موقوف بر آنست تحصیل آن واجب و لازمست و شبهه نیست که سعادت بسته بلقای پروردگار و انس با او است پس کسیکه
محروم از قرب وصال و ممنوع از مشاهده جلال و جمال ایزد متعال باشد از جمله اشقیا و بآتش دوری و آتش جهنم معذب میباشد و هیچ چیز
باعث دوری و سبب مهجوری نمیگردد مگر معاصی و گناهان و چاره آنها نیست مگر توبه و انابه پس بحکم عقل توبه واجب عینیست بر هر
کسیکه مرتکب معصیتی شده باشد و چگونه توبه واجب نباشد و حال آنکه اعتقاد بوجوب اجتناب از معاصی و مضرت آنها از جمله ایمانست
حضرت پیغمبر صلعم فرمود زناکار در حال زنا زنا نمیکند و حال آنکه او مؤمن است و غرض آنحضرت نفی اصل ایمان نیست بلکه بعضی از فروع آنست
چه از برای ایمان یک [illegible] نیست بلکه همچنانکه وارد شده است هفتاد و اند درجه است و بالاترین آنها شهادتین است و ادنای آن زایل کردن خار
و خس از راه مردم پس ایمان تام کامل در وقتی حاصلست که آدمی اصل ایمان را که شهادتین است و فرع آن را که اعمال جوارح و صفات نفس است
درست نموده باشد و شهادتین حکم روح ایمان را دارند و سایر اعمال حکم اعضا و جوارح از اینجهت کسیکه شهادت بوحدانیت خدا و نبوت پیغمبر او
بدهد و لکن اعمال او موافق اعمال مؤمنین نباشد ایمان او مانند انسانیست که دست و پای او بریده باشد و چشمهای او کور شده باشد و همه جراحی

ظاهره و باطنه او خلل پذیرفته باشد و شکی نیست که چنین کسی حال او و مرگ نزدیک و یا یک صدمه روح از و مفارقت مینماید پس همچنین کسیکه اهل
ایمان را داشته باشد ولکن در اعمال خود تقصیر و کوتاهی کند ایمان او بزوال نزدیک و بیک حمله شیطان در حین مرگ از دست میرود پس گناهکار و
بیگناه اگرچه هر دو شریکند در اسم ایمان ولکن شرکت ایشان چون شرکت درخت کدو و چنار است در درخت بودن چه هر دو را درخت گویند ولکن
فرق آنها وقتی معلوم میشود که بادهای قوی بوزیدن آید چه در آنوقت درخت کدو از ریشه برمیاورد و شاخ و برگ از اشرق میبارد و درخت
چنار محکم بر جای خود ایستاده و متاثر میکرد و پس در وقت حمله شیاطین خصوص در وقت مرگ فرق میان ایندو ایمان معلوم خواهد شد و از
اینجا معلوم میشود که تکیه و اعتماد معصیت کار بر ایمان خود و امید خلاصی از آتش جهنم در آخر کار بواسطه ایمان نیز از فریب شیطانست چرا که ایمان
که بماند تا وقت رفتن باقی خواهد بود دیانه شایسته اعتماد بآن نیست و گناهکاریکه از مخلد بودن در جهنم با وجود معصیت نمیترسد با اعتماد بر
ایمان خود بیباکی پروردگار و نبوت رسول مختار صلعم مثل شخصیست تندرست که غذاهای ضرردار و طعامهای زهرآلوده بخورد و از مرگ
نترسد بجهت اعتماد بر صحت و تندرستی خود و شکی نیست که مردن صحیح اگرچه بعید ولکن اینغذاها آخر منجر بمرض و مرض بسبب مردن میشود پس همچنین ایمان
اگر باقی بماند اگرچه آدمی را از مخلد بودن در جهنم نگاه میدارد ولکن معاصی منجر بسلب ایمان و سوء خاتمه میشود و از آن سبب خلود در آتش میکردد و
نسبت معاصی و گناهان با ایمان مثل نسبت غذاهای ضرردار یا طعامهای زهرآلوده است ببدن انسان و همچنانکه بتدریج ضرر اینغذاها در اندرون
جمع میشود تا اخلاط را فاسد سازد و مزاج را متغیر گرداند و حال آنکه آن مسکین از آن غافلست تا ناگاه فساد مزاج ظاهر شود و مرض بر بدن عارض
گردد و بمیرد و همچنین آثار معاصی اندک اندک در نفس بر روی هم می نشینند تا مزاج نفس را فاسد گردانند و اصل ایمان را زایل سازد و روح را بهلاکت
اندازد پس هرگاه بجهت محافظت بدن کثیف در چند روزه دنیا اجتناب از خوراک مضر واجب و لازم باشد پس بسبب حفظ روح شریف و نجات
از هلاکت ابدیه بطریق اولی اجتناب از معاصی و گناهان واجب خواهد بود و همچنانکه کسیکه غذای زهرآلود بخورد و پشیمان شود تا ممکن است آنرا بقی
دفع میکند همچنین گناهان که بمثابه زهرند از برای ایمان دفع آنها بتوبه و تلافی باید نمود پس زنهار زنهار ای برادر بیت چه پنجاه سالت برون شد
زدست غنیمت شمر پنج روزیکه هست مخسب ایکه کرده حقه خبر بعذر که آب چشمی بریز دست در دامن توبه و انابه زن پیش از آنکه
زهر گناه روح ایمان را تباه سازد و بعد از آنکه از پرهیز امری نیاید و امر از دست طبیبان دلها بدر رود که نه نصیحت در تو اثر کند و نه پند ترا سودی بخشد
هرچه از مواعظ و نصایح شنوی فسون و فسانه پنداری و کلمه عذاب در حق تو ثابت شود و پرده غفلت چشم و دل و گوش ترا فرو گیرد و داخل این
آیه گردی و جعلنا من بین ایدیهم سدا و من خلفهم سدا فاغشیناهم فهم لا یبصرون یعنی قرار دادیم در پیش روی ایشان سد و پرده و همچنین از
پس پشت ایشان پس پوشانیدیم ایشان را و کور ساختیم پس دیگر چیزی نمی بینند و از اهل این آیه شوی که ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم
غشاوة یعنی خدا پرده بر دل و گوش و چشم ایشان نهاد و غیر اینها از آیات لقمان بپسر خود گفت که ای فرزند توبه را تاخیر مکن که مرگ ناگاه میرسد
و هر که تاخیر اندازد توبه را یکی از دو خطر عظیم باو میرسد اگر زنده ماند دل او را زنگ معصیت میگیرد و سیاه و تیره میشود و دیگر از آن محو میکردد
و اگر مرگ او را گرفت دیگر مهلت تلافی نمییابد پس ایکه عمر خود را بعصیان پروردگار صرف کرده از خواب غفلت برخیز و فکری کن برای روز محشر
مثنوی تاکنون کردی کنه دیگر مکن تیره کردی آب افزونتر مکن و بدانکه وجوب توبه تخصیص بشخصی دون شخصی و وقتی دون وقتی ندارد بلکه
بر همه کس در همه اوقات واجبست چه هر بنده خالی از معصیت و گناه نیست و اگر در بعضی اوقات از معصیت جوارح و اعضا خالی باشد ظاهر
اینست که خالی از صفت بدی از صفات نفسانیه یا رغبت بگناهی در دل فارغ نباشد و اگر فرض شود که از آن نیز خالی باشد از وساوس
شیطانیه و افکار متفرقه که دل را از یاد خدا غافل کند خالی نیست و اگر از آن نیز خلاص باشد از غفلت و قصوری در معرفت حق سبحانه و تعالی و
صفات و آثار او خالی نیست و همه اینها نقصی است که بازگشت از آن که توبه است در هر حال لازمست پس بر هر بنده سالکی در هر نفسی توبه
واجب و لازمست که بعضی از اهل معرفت گفته اند که هرگاه عاقل گریه بکند در بقیه عمر خود مگر بر آنچه از عمر او در غیر یاد خداوند سبحانه در سوای
طاعت او گذشته است تا وقت مردن او را کم است چه جای آنکه بقیه عمر خود را نیز چون گذشته در جهل و غفلت بانجام رساند و کسیکه قدر
عمر و فایده او را دانست و فهمید که چه خیر از آن تحصیل میتوان نمود میداند که هر قدر از آن که در معصیت ضایع شده چه حسرت و ندامتی دارد
بلی اگر عاقلی گوهری گرانبها داشته باشد و بهرزه از دست او در رود بر آن میگرید و اگر تلف شدن آن باعث تلف خود آن شخص شود گریه او
بیشتر و اندوه او افزونتر میباشد و هر نفسی از عمر بس جوهریست گرانمایه تر از چیزیکه آدمی را بسلطنت ابدیه و پادشاهی سرمدیه برساند

مرویست که چون بنده را هنگام وفات در رسد ملک الموت بر او وارد شود و او را اعلام نماید که ساعتی از عمر تو بیش نمانده در آنوقت از برای آن
بنده آنقدر حزن و حسرت و تاسف حاصل میشود که اگر تمام مملکت روی زمین را از مشرق تا مغرب مالک باشد بعوض اینکه یکساعت اضافه شود
که بلکه در آن ساعت تلافی مافات کند و راهی بآن نمییابد و در روایات رسیده که چون بنده را زمان رحلت رسد و پرده از پیش دیده
او برداشته شود و یقین بمرگ خود نماید و در نزد ملک الموت تضرع و زاری کند که مرا یکروز دیگر مهلت بده بروز خود گریه و دست عذر
خواهی بدرگاه الهی بردارم بلکه چاره کار تباه خود کنم ملک الموت گوید هیهات هیهات روز تو سر آمد و دیگر روزی از برای تو نمانده است
گوید یکساعت مهلتم بده گوید رفت الساعات ساعتهای تو بانجام رسید دیگر ساعتی نداری در آنهنگام درهای قبول توبه بر او بسته میکردد
و روح او بتلاطم میآید و نفس او بشماره میافتد و غصه گلوی او را میگیرد و حسرت بر عمر ضایع شده خود میخورد و آنچه مذکور شد از وجوب
توبه از گناهان مذکوره توبه از بعضی از آنها واجب شرعیست که کسی مرتکب آنشده باشد و بیتوبه از دنیا برود مستحق عذاب الهی خواهد بود
گناهانیست که در شریعت مقدسه بر همه کس حرام شده و نهی از آنها وارد شده و همه خلق در وجوب توبه از آنها یکسانند و اما بعضی دیگر از
الگناهان چون وساوس نفسانیه و رغبت قلبی بمعاصی و قصور در معرفت عظمت و جلال حضرت باری و امثال اینها پس توبه از آنها واجب
شرعی نیست که ترک آن موجب عذاب اخروی گردد بلکه وجوب آن بمعنی دیگر است که عبارتست از وجوب شرطی باشد یعنی کسیکه خواهد پا
بر بساط قرب حضرت معبود نهد و بمقام محمود برسد باید از آنها نیز توبه نماید پس کسیکه نجات از عذاب قناعت کند و طالب زیاده از آن نباشد
توبه از شیم گناه بر او واجب نیست و وجوب آن از برای کسیست که وصول بمراتب بلند و درجات ارجمند را طلبد و آنچه وارد شده
از استغفار طوایف انبیا و اوصیا و توبه ایشان از بعضی ازین اقسام بود و چه بواسطه نزول ایشان در منزلهای جسمانیه و ابتلای ایشان ببدن عنصری
لابد بود از برای ایشان از ترتیب بدن و اکل و شرب و وقاع و خواب و التفات باصحاب و بآن سبب گاهی از مقام شهود و استغراق
باز میماند و این نسبت بمراتب ایشان نوع گناهی بود همچنانکه رسیده است که حسنات الابرار سیئات المقربین آنچه از برای طایفه ابرار و
نیکان طاعتست از برای مقربین معصیتست زیرا امثال ایشان همیشه در مقام قرب و عیان و شهودند نمی بینی که کسیکه پا بر بساط سلطان
نهد و در حضور او باشد آنچه از برای محرومین از حضور پسندیده است از خوابیدن و بازی و لهو ملتفت شدن از برای ایشان عین عصیانست
و گناهان خیل انبیا و اوصیا ازین قبیل بود نه مانند گناهان ما تنبیه نماند که بعضی از علما گفته اند که توبه نمیباشد مگر از همه گناهان پس نمیشود
که کسی از بعضی گناهان توبه کند و از بعضی نکند و حق چنانچه والد ماجد حقیر در جامع السعادات تصریح فرموده اینست که صحیح است توبه کردن
از بعضی گناهان دون بعضی دیگر بلکه از یکنوع نباشد مثل اینکه از گناهان کبیره توبه کند نه صغیره یا از حق الناس توبه کند نه حق الله یا از
قتل مسلمین توبه کند و بس یا از زنای تنها توبه کند یا از شرب خمر تنها و همچنین در آنوقت گناه آنچه از آن توبه کرده از او ساقط میشود
و توبه اگر توبه کنند گان ازین قبیلست ولکن توبه از بعضی گناه دون بعضی دیگر که از آن نوع باشد معنی ندارد و صحیح نیست مثل اینکه
توبه کند که نان حرام نخورد اما از گوشت حرام مضایقه نکند یا توبه کند که غیبت زید را نکند اما از غیبت دیگران مضایقه نکند یا از نا بفلان زن
نکند و امثال اینها **فصل** بدانکه توبه که جامع شرایط بوده باشد در درگاه الهی مقبولست باجماع جمیع علما و بتصریح آیات و اخبار خدا تعالی
میفرماید هو الذی یقبل التوبة عن عباده یعنی خدا آنچنانیست که توبه بندگان را قبول میفرماید و میفرماید و من یعمل سوء او یظلم نفسه ثم یستغفر الله
یجد الله غفورا رحیما هر که عمل بد بکند یا ظلم بنفس خود کرد و پس توبه کند و طلب آمرزش از خدا نماید مییابد خدا را آمرزنده و رحم کننده و از
حضرت رسول صلعم مرویست که هرگاه اینقدر گناه بکنند که تا آسمان برسد پس پشیمان شوید خدا توبه شما را قبول فرماید و نیز از آنحضرت مرویست
که پشیمانی کفاره گناهانست و نیز از آنحضرت مرویست که هر که یکسال پیش از مردن توبه کند حقتعالی توبه او را قبول میکند پس فرمود سال
زیادست هر که یکماه پیش از مردن توبه کند حقتعالی توبه او را قبول میفرماید بعد از آن فرمود ماه زیادست هر که یکهفته پیش از مردن توبه
کند خدا توبه او را قبول میفرماید پس فرمود که هفته بسیارست هر که یکروز قبل از وفات تائب شود توبه او قبول میشود پس فرمود که روز
نیز زیادست هر که توبه کند پیش از آنکه مرگ گلوی او را بگیرد و مرگ را معاینه ببیند حقتعالی توبه او را قبول میکند و حضرت امام محمد باقر محمد بن
مسلم فرمود که هرگاه مومن توبه کند گناهان او آمرزیده است پس بعد از توبه و آمرزش عمل را از سر گیرد آگاه باشید بخدا قسم که توبه نیست مگر
از برای اهل ایمان محمد بن مسلم عرض کرد که بعد از توبه عود بگناهان کند حال او چگونه است حضرت فرمود آیا چنان می بینی که بنده از گناه

نادم شود و از خدا طلب آمرزش نماید و خدا توبه او را قبول نکند عرض کرد که مکرر چنین میکند یعنی گناه میکند و توبه مینماید فرمود مومن هر وقت
عود باستغفار و توبه کند خدا عود بآمرزش مینماید مرویست که حضرت آدم عرض کرد پروردگارا شیطان را بر من مسلط ساختی و او را در عروق
بدن من جا دادی در عوض آن چیزی بمن عطا فرما خطاب رسید که ای آدم از برای تو این را قرار داده ام که هر یک از ذریه تو قصد معصیتی کنند و
آن را مرتکب نشوند چیزی بر ایشان نوشته نمیشود و چون مرتکب آن گردد یک گناه بر او نوشته میشود و اگر قصد طاعتی کند و آن را بکند یک حسنه از
برای او ثبت میشود و اگر بکند ده حسنه از برای او نوشته میشود آدم عرض کرد پروردگارا زیادتر کن فرمود که توبه را از برای ایشان
قرار دادم تا نفس ایشان باقی است عرض کرد که این قدر مرا کافیست و حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه فرمود که مردی گناهی
میکند و خدا بسبب آن گناه او را داخل بهشت میکند راوی میگوید عرض کردم که بسبب گناه داخل بهشت میشود فرمود بلی گناه میکند و همیشه از
گناه خود ترسناک است و نفس خود را دشمن دارد با آنچه خدا او را بهشت میبرد و فرمود بنده مومن چون گناهی کند هفت ساعت خدا او را مهلت
میدهد اگر استغفار کرد چیزی بر او نوشته نمیشود و اگر هفت ساعت گذشت و توبه و استغفار نکرد یک گناه بر او نوشته میشود و نیز از
آنحضرت مرویست که هیچ مومنی نیست که در شبانه روزی چهل گناه کبیره کند پس پشیمان شود و بگوید استغفر الله الذی لا اله الا هو الحی
القیوم بدیع السموات والارض ذو الجلال والاکرام واسئله ان یصلی علی محمد و آل محمد و ان یتوب علی مگر اینکه خدای تعالی آن گناهان را
بیامرزد پس فرمود که هیچ خوبی نیست در کسیکه در شبانه روزی زیاده از چهل گناه کبیره مرتکب شود و در اسرائیلیات وارد شده است
که جوانی بیست سال معصیت خدا را نمود روزی در آینه نظر کرد دید علامت پیری در موی او ظاهر شده آهی از دل بر کشید و گفت خداوندا
بیست سال اطاعت تو کردم پس بیست سال معصیت ترا نمودم نمیدانم اگر بازگشت تو نمایم مرا قبول میکنی ناگاه شنید که قائلی میگوید چون
تو ما را قبول کردی ما نیز ترا قبول کردیم پس دست از ما برداشتی ما هم دست از تو برداشتیم و عصیان ما را ورزیدی ترا مهلت دادیم و اگر
بسوی ما آئی ترا قبول میکنیم و با حال امید در گاه درگاه ناامیدی نیست هر که رو بآنجا آورد او را قبول میکنند نیست هر که در تنخانه
دمی داد کرد خانه فردای خود آباد کرد منقولست که در بصره زنی بود شعوانه نام که مجلسی از فسق و فجور منعقد نمیشد در بصره که از وی
خالی باشد روزی با جمعی از کنیزان خود در کوچهای بصره میگذشت بدر خانه رسیدند که از آن خروش و افغان بلند بود گفت سبحان الله
در اینخانه عجب غوغائیست کنیزی را باندرون فرستاد از برای استعلام حقیقت حال آن کنیز رفت و معاودت نکرد کنیز دیگر را فرستاد او
نیز رفت و نیامد و دیگری را فرستاد و باو تأکید نمود که زود معاودت کن کنیزک رفت و برگشت گفت ای خاتون این غوغای مردگان نیست
بلکه ماتم زندگانست ماتم بدکاران و عاصیان و نامه سیاهانست شعوانه این را شنید گفت بروم و ببینم که در اینخانه چه خبراست چون داخل شد
رفت دید واعظی در آنجا نشسته و جمعی در دور او فراهم آمده او ایشان را موعظه میکند و از خدا میترساند و ایشان همگی در گریه و زاری مشغول
و در حینی رسید که آن واعظ تفسیر این آیه را میکرد که اذا رأتهم من مکان بعید سمعوا لها تغیظا و زفیرا اذا القوا منها مکانا ضیقا مقرنین دعوا هنالک
ثبورا یعنی در روز قیامت چون دوزخ عاصیان را ببیند در غریدن آید و عاصیان در لرزیدن آیند و چون عاصیان را در دوزخ افکنند در مقام
تنگ و تاریک و در زنجیرهای آتشین بیکدیگر بسته فریاد و واویلا بر آورند مالک جهنم بایشان گوید زود بفریاد آمدید بسا واویلا و فغان که
بعد از این از شما صادر خواهد شد شعوانه چون این را شنید بسیار در وی اثر کرد گفت ایشیخ من یکی از روسیاهان درگاهم آیا اگر توبه کنم
حقتعالی مرا میآمرزد گفت البته اگر توبه کنی خدای تعالی ترا میآمرزد اگرچه گناه تو مثل گناه شعوانه باشد گفت ایشیخ شعوانه منم و توبه کنم که من بعد
گناه نکنم آنمرد گفت خدای تعالی ارحم الراحمین است و البته اگر توبه کنی آمرزیده شوی پس شعوانه توبه کرد و کنیزان و بندگان خود را آزاد
کرد و بصومعه رفت و مشغول عبادت پروردگار شده و دایم در ریاضت مشغول بود و بحدی بدنش گداخته شد و بنهایت ضعف و نقاهت رسید
روزی در بدن خود نگریست خود را بسیار ضعیف و نحیف دید گفت آه آه در دنیا باین نحو گداخته شدم نمیدانم در آخرت حالم چه خواهد بود
ندائی بگوش او رسید که دل خوشدار و ملازم درگاه ما باش تا ببینی روز قیامت حال تو چون خواهد بود بیتی بناید بدبیند رکسی عذر
خواه که سیل ندامت نشستش گناه چه شبهه در این که هر که ملازم درگاه او باشد و از خوف او ترک معاصی کند در روز قیامت از رحمت
او را فرو میگیرد و بدرجات عالیه و مراتب متعالیه میرسد و نیز نقلست که مردی بود که جمیع عمر خود را در معصیت بسر برده بود و در
مدت عمر هرگز خیری از او صادر نشده و اصلا اندیشه از هیچ معصیتی نمیکرد و صلحای عصر و اتقیای روزگار از او دوری میجستند و از او

نفرت کردی از

نفرت کردندی ناگاه موکل قضا دست بر دامن عمرش دراز کرد و ملک الموت آهنگ قبض روحش نمود چون یقین بمرگ کرد و بافت
که وقت رحلتش رسیده نظر در جراید اعمال خود کرد و آن را از اعمال صالحه خالی دید و نقطه رقم رجائی داشته باشد و بجو بار عمل خود نکرد
شاخچه درختی امید بر آن تواند دید عاجز و آهی از دل بیقرار بر کشید و به اعتبار گفت یا من له الدنیا والآخرة ارحم لمن لیس له الدنیا
والآخرة ای آنکه دنیا و آخرت از تست رحم کن بر حال کسیکه نه دنیا دارد و نه آخرت این کلمه بگفت و جان بداد اهل شهر بموت او
شاد شدند و از مردنش فرحناک شدند و او را در مزبله انداختند و خس و خاشاک بر او ریختند و آن موضع را از خاک پر کردند و شب
یکی از بزرگان را در خواب نمودند که فلان در گذشت و او را در مزبله انداختند برخیز و او را از آنجا بردار و غسل ده و کفن کن و نماز کن و
او را در مقبره صلحا و اتقیا دفن کن گفت خداوندا او بدعمل بود و در میان خلق به بدکاری و بدنامی مشهور بود چه چیز بدرگاه کبریا او را
مستحق کرامت و بخشش گردید خطاب آمد که چون بحال نزع رسید در جراید اعمال خود نظر کرد بجز خطا و معاصی چیزی ندید لهذا مفلس وار
بدرگاه ما نالید و دست در دامن فضل ما زد لهذا با بیچارگی و عجز او رحمت کردیم و گناهان او را از نظر پوشیدیم و از عذاب الیم نجات
دادیم و بنعیم مقیم رسانیدیم شعر ای یکدله صد دله دل یکدله کن مهر دیگران از دل خود یکله کن یک صبح باخلاص بیا بر در ما بر نائی
اگر کام تو از ما گله کن

فصل

دانستی که توبه عبارتست از پشیمانی بر معصیتی که از آدمی سر زند و عزم بر ترک آن در آینده و همیشه در
قبول توبه کافی نیست بلکه باید دانست که گناهیکه از آدمی سرزده یا محض حق الله و غیر خدای تعالی را در آن حقی نیست یا در آن حق الناس
نیز هست پس اگر از قسم اول باشد آن نیز بر دو قسمت یا چیزیست که قضا و تلافی از برای آن واجب نیست مثل شرب خمر و ساز زدن و
امثال اینها و در توبه این قسم همان پشیمانی و عزم بر ترک و حزن و اندوه از ارتکاب آن در قبول توبه کفایت مینماید و یا چیزیست که تلافی
آن شرعا لازم است چون نماز و روزه و زکوة و خمس و کفاره و امثال اینها و در این قسم علاوه بر پشیمانی و عزم بر عدم ارتکاب آن معصیت
بقدر امکان آنچه را ترک کرده قضا نمائی تا دیگر بسبب بقای قضا بر ذمه خود نداشته باشی و اگر از قسم دوم باشد که در آن حق مردم نیز باشد
پس چون لامحاله در آن هم حق الله نیز هست باید تلافی حق الله از ندامت و پشیمانی و حسرت و حزن و الم و عزم ترک نمودن بکند و اما حق الناس
از آن پس آن حق یا حقی است که تعلق بمال میگیرد یا بیدن یا بعرض آبرو یا بحرم و اهل پس اگر حق مالی باشد واجبست که اگر قدرت داشته باشد
آن را بصاحبش رد نمائی و اگر صاحبش معلوم نباشد بفقرا رسانی و اگر بجهة تنگدستی قدرت بر اداء آن نداشته باشی از صاحبان بحلی
حاصل نمائی و اگر او بحل نکند یا دست رس بصاحب آن نداشته باشی باید تضرع و زاری بدرگاه حضرت باری نمائی که در روز حساب
صاحب آن را از تو راضی نماید و بسیار از برای صاحبش طلب آمرزش نمائی و افعال حسنه بجا آوری تا روز قیامت بعوض حق او بدی و
اگر حق بدنی باشد مثل اینکه او را کشته باشی یا عضوی از او را شکسته یا مجروح کرده باشی پس واجبست که تمکین کنی با صاحب حق از او
قصاص نماید و آنچه از تو نسبت باو صادر شده متحمل شوی که او نیز نسبت بتو بعمل آورد یا آنکه او را بعجز و الحاح یا با جان و انعام از خود
راضی سازی و اگر دست رس باینها نباشد بار باید بدرخانه خدا رفت و عجز و لابه نمود که صاحب حق را راضی کند و طاعات و عبادات را
بسیار بجا آورد که عوض حق او گردد و اگر حق آبروئی باشد مثل اینکه دشنام و فحش داده باشی یا تهمت زده باشی باید اگر ممکن باشد و در اظهار آن
مظنه غیظ صاحب حق نباشد از او بحلی حاصل و او را از خود خوشنود نمائی و اگر ممکن نباشد بجهة او استغفار و طلب آمرزش نمائی و در زیادتی
افعال حسنه کوششی کن عوض حق او شود چنانچه افترا و بهتانی باو زده باشی یا غیبت کرده باشی باید اگر روانی در نزد کدام شخص گفته باشی در نزد
او اعتراف بکذب خود نمائی و اگر حق در اهل و حرم باشد مثل اینکه العیاذ بالله با زن کسی زنا کرده باشی پس اظهار آن در نهایت صعوبت و
نهایت اشکالست و راهی از برای حلیت جستن آن نیست و اظهار آن بشوهر جایز نیست و اگر از کسی چنین امری صادر شده باشد چاره
آن نیست مگر اینکه شب و روز بدرگاه پروردگار بنالد و تضرع و زاری نماید و مواظبت بر طاعات و عبادات بجهة آن شوهر نماید و نماز
و روزه بیشمار و حج و صدقه و تلاوت قرآن بجهة او بجا آورد و اگر آن شوهر زنده باشد علاوه بر اینها احسان و انعام باو کند و اکرام و احترام
او بجا آورد و خدمت او را بقدر امکان مرتکب شود و سعی در مهمات و حوائج او نماید که شاید باین وسائل در روز قیامت از او بگذرد و
اگر او نگذرد خدای تعالی اینها را در مقابل حق او میدارد و اگر مقابل شده باشد بحکم خدائی گناه از عمل او برداشته شود و بهر حال باید ساعتی از
تضرع و زاری غافل نشود و روز و شب را بگریه بروز سیاه خود بسر برده باشد که لطف الهی شامل حال او شده در روز قیامت برده او را انه

وصاحب جبر با الطاف پنهانی خود خوشنود سازد محقق نماند که آنچه مذکور شد شرط قبول توبه است که بدون آنها توبه مقبول نیست بلکه فی الحقیقه توبه بدون آنها متحقق نمیشود و از برای کمال توبه و تمامیت آن نیز شرایطی چند است و کسیکه خواهد توبه او بسرحد کمال باشد در یک معصیتی که کرده بالمره از آئینه دل او زدوده شود باید بعد از تدارک و تلافی هر معصیتی بدوام ندامت و قضاء عبادت و اداء مظالم پیوسته بر حال خود گریان و همیشه متألم و محزون باشد و بازای هر معصیت نفس خود را در زحمت بیندازد و ریاضت دهد و در اکل و شرب تقلیل نماید مرویست که شخصی در خدمت حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام گفت استغفر الله آنحضرت فرمود که مادرت بر تو بگرید آیا میدانی حقیقت استغفار چیست بدرستیکه استغفار درجه علیین است و بر مجموع شش معنی واقع میشود اول پشیمانی بر گذشته دویم عزم بر ترک گناه در مدت العمر سوم اداکردن حقوق مردم چهارم اداکردن هر واجبی که از او ضایع شده پنجم گداختن هر گوشتی که از حرام روئیده بحزن و الم تا پوست باستخوان چسبد و گوشت تازه بروید ششم الم و زحمت طاعت و عبادت ببدن چشانیدن بازاء آنچه از شیرینی معصیت چشیده و چون کسی این شش امر را بجا آورد و بگوید استغفر الله و مراد حضرت استغفار کاملست و مراد از نفی که استغفار کردن بدون مجموع این شش امر لغو و بیفایده است چه یکی نیست که بلفظ بکلمه استغفر الله از روی اخلاص با فهمیدن معنی آن نیز موجب تخفیف عذابست بلکه گفتن آن از برای ثواب اگرچه معنی آنرا نفهمد خالی از ثواب نیست چنانکه بسیاری از عوام میگویند و از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام مرویست که توبه حبل الله و مدد عنایت اوست و لابدست از مداومت آن و از برای هر طایفه از بندگان توبه ایست تا اینکه فرمودند که اما توبه طایفه عوام آنست که باطن خود را از گناهان بشویند باب حسرت و اعتراف بگناه و پشیمانی بر گذشته و ترسان بودن برآنکه دیگر مثل آن از او صادر شود و باید گناهان را سهل و حقیر نشمارد و دایم بر تقصیرات خود در بندگی و طاعت خدا گریان و متأسف باشد و خود را از شهوتهای نفسانیه محافظت نماید و استغاثه بخدا نماید که او را اعانت فرماید بر وفای توبه و محافظت کند او را از عود بگناه و ریاضت دهد نفس خود را بمجاهده عبادت و واجباتیکه از او فوت شده قضا نماید و ستمیکه بر کسی کرده تدارک آن کند و آنچه از حقوق مردمان که در ذمه او باشد ادا کند و از همصحبتان بد اجتناب نماید و شبها را ببیداری بصبح رساند و روزها را بتشنگی بشب آورد و همیشه در عاقبت کار خود تفکر کند و از خدا استغاثه جوید که در حالت وسعت و شادی و زمان سختی و بدحالی او را بر جاده شریعت ثابت و مستقیم بدارد و در همه بلاها و مصیبتها صبر کند تا از درجه توبه کنندگان ساقط نشود و چون چنین کند از گناهان خود پاک و عمل او زیاد و درجات او بلند میگردد و از جمله شرایط کمال توبه آنست که سعی نماید که آثار کدورت و ظلمت که از گناه بر دل او مجتمع شود بنور طاعت محو کند چه هر شهوت و معصیتی که از انسان صادر میشود از آن ظلمت و تیرگی بدل می نشیند چنانکه از نفس تیرگی بر آئینه می نشیند و چون بسیار شد دل زنگ میگیرد و اگر زنگ بسیار بر روی او جمع شود دل او فاسد میگردد و دیگر قابل اصلاح و صفا نمیشود پس کسیکه توبه میکند باید آثار گناهان گذشته را از دل خود محو کند و محو آنها بطاعات و عبادات میشود چه همچنانکه بسبب معصیت ظلمت و کدورت بسراچه دل هم میرسد همچنین از عبادت نوری در آن حاصل میشود و بواسطه آن نور ظلمت معاصی زدوده میگردد چنانکه حضرت فرمود که در عقب گناه عبادتی کن تا آنرا محو کند پس باید توبه کار خود را بر طاعاتیکه ضد آن معاصی است که کرده بدارد تا از معصیت بر آید چه دفع هر مرضی بضد آن میشود پس اگر در مجامع لهو و لعب باشد و غنا شنیده باشد کفاره آن استماع مواعظ و احادیث و نشستن در مساجد و امثال آن کند و کفاره شرب خمر را بریاضت نفس بتشنگی نماید و کفاره خوردن چیز حرام را بعد از تصدق قیمت آن بروزه داشتن و کم خوردن کند و همچنین هر چیز را بمناسبت آن معالجه کند تا اثر آنگناه محو شود اگرچه دفع آن بعبادت غیر مناسب دیگر هم ممکن است لکن معالجه مناسب زود اثر میکند فایده بدانکه شریعت مقدسه گناه را دو قسم کرده است کبیره و صغیره و حکم فرموده است که اجتناب از گناهان کبیره کفاره گناهان صغیره است چنانچه خدای تعالی میفرماید ان تجتنبوا کبائر ما تنهون عنه نکفر عنکم سیئاتکم یعنی اگر اجتناب کنید از کبائر آنچه بر شما حرام شده است اثر کفاره سایر گناهان شما میکنیم و اجتناب کبیره در وقتی کفاره صغیره میشود که با قدرت و اراده از برای خدا آنرا ترک کنی نه اینکه قدرت بر آن نداشته باشی یا از راه ترس مردم یا خطا بر دیا بجهة عدم شوق و رغبت آنرا ترک کنی چنین اجتنابی کفاره صغایر نمیشود در تعیین گناهان کبیره میان علما اختلاف بسیار است بعضی از آنها هفت گفته اند و بعضی بیشتر و از بعضی روایات هفتاد مستفاد میشود و ظاهر آنست که هر گناهیکه در قرآن مجید وعده عذاب

باشد

باشد کبیره است و از جمله گناهان کبیره است شرک بخدا و قتل مسلمی عمداً و قذف زنان محصنه یعنی نسبت زنا بزنان مسلمه که مشهور بزنا نباشد دادن مثل اینکه کسیرا ولد الزنا بگوئی یا بنت زنا یا زن یا خواهر کسی بدهی و عقوق والدین و زنا و ظلم و حکم بغیر حق و خوردن مال یتیم را بظلم و خوردن ربا و ترک نماز عمداً و در بعضی احادیث از گناهان کبیره شمرده اند سحر او قسم دروغ و اسراف و غنا کردن و شنیدن و ساز زدن و شنیدن و حبس زکوة و کتمان شهادت و شرب خمر و دزدی و قمار و کم فروشی و لواطه و شهادت ناحق و اعانت ظالمین بر ظلم و تکبر و خیانت و حبس حق مردم بدون عذر شرعی و مخفی نماند که هر گناه صغیره بسبب یکی از پنج چیز کبیره میشود اول اصرار بر آن کردن یعنی مکرر مرتکب آن شدن دویم حقیر شمردن چه هر گناهی اگرچه اندک شماری در نزد خدا عظیم میشود و در حدیث وارد است که مؤمن هر گناهیکه کرد آنرا مانند کوهی می بیند که بر بالای سر او باشد و ترسد بر او افتد و منافق گناهرا مثل مگسی می بیند که بر بینی او نشیند پس از او براند و از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که بپرهیز بدار محقرات از گناهان که آنها آمرزیده نمیشوند عرض کردند محقرات گناه کدامند فرمود آنست که مردی گناهی کند و بگوید خوشا حال من اگر غیر از این گناهی نمیداشتم سوم آنکه شاد شود بکردن آن و قدرت یافتن بر فعل آن مثل اینکه مسلمانی را خجل سازد یا مغبون کند یا او را ایذائی برساند و بگوید دیدی چگونه او را رسوا کردم یا خجل ساختم یا مغبون کردم و باین دلشاد باشد چنین کسی مثل کسیست که دوائی بجهة دفع مرض باو دهند آنرا زهر دو شادی کند که دیدی چگونه از خوردن آن فارغ شدم چهارم آنکه گناهرا بکند و آنرا بدون جهة شرعی اظهار کند در نزد کسیکه مطلع نیست پنجم آنکه آنشخص گناهکار کسی باشد که مردم باو اعتمادی داشته باشند و پیروی او کنند و او گناه صغیره کند که مردم بر آن مطلع شوند و قبح آنگناه در نظر ایشان کم شود مثل اینکه شخص عالمی لباس ابریشم بپوشد یا مسخرگی کند یا در مجمع معصیت بنشیند و امثال اینها تتمه بدانکه توبه کنندگان از جهة وفای بتوبه و عدم آن بر چند قسمند اول آنکه از همه معاصی توبه کند و بتوبه خود تا آخر عمر ثابت بماند و دیگر از او گناهی سر نزند مگر خطاهای بسیار جزئیه که غیر معصوم خالی از آنها نمیباشد چنین توبه را توبه نصوح گویند و صاحب آن نفس مطمئنه است دویم آنکه از گناهان کبیره توبه کند و اصول طاعات و عبادات را بجا آورد اما خالی از همه گناهان نباشد و گاهی هفوه یا از روی سهو و غفلت نه محض عمد و قصد تمام گناهی چند از او صادر گردد و چون آن گناهی اقدام نماید ملامت نفس خود کند و تأسف و ندامت بسیار خورد و ثانیا عزم کند که دیگر پیرامون مثل آن نگردد و قرار دهد که از آنچه باعث آنگناه میشود اجتناب لازم داند و صاحب آن نفس لوامه و خیر او بر شرش غالبست و حضرت رسول به آن اشاره فرموده است فتحمل آنچه را که فرموده است خوبان شما کسانی هستند که بسیار بفتنه میافتند و بسیار توبه میکنند و چنین شخصی از درجه توبه ساقط نیست سوم آنکه توبه کند و مدتی بر توبه خود ثابت و مستقیم باشد و پس از مدتی در بعضی از گناهان شیطان و نفس بر او غالب شوند و از دفع آنها خود عاجز شود و از روی عمد و قصد مرتکب آن گردد اما با وجود این مواظبت بر طاعات نماید و از گناهانیکه قدرت بر آن داشته باشد تارک باشد و همین در بعضی گناهان عنان نفس خود را بکرد و بعد از ارتکاب آنگناه هم قصد توبه از آن نکند و بگوید امروز و فردا توبه از آن خواهم کرد و لکن نفس هر روز فریب او را میدهد و گوید فردا توبه کن و باین سبب توبه او بتاخیر افتد و صاحب این درجه را صاحب نفس مسوله خوانند و امید نجات چنین شخصی نیز هست چهارم آنکه توبه کند و مدتی بر آن ثابت باشد بعد از آن توبه خود را بشکند و بلجه گناهان فرو رود و از یاد توبه در رود و مطلقا ندامت و پشیمانی از گناهان نکند نداشته باشد و صاحب آن صاحب نفس اماره است و شر او بر خیرش غالبست و از درجه توبه کنندگان ساقطست و مخفی نماند که هرگاه کسی از گناهیکه کرده پشیمان شود و توبه کند و لکن بنفس اعتماد نداشته باشد که دیگر آن گناه نماید و عود بآن نکند و خاطر جمع از خود نباشد نباید بسبب از توبه باز ایستد و چنان گمان کند که توبه او فایده نمی بخشد چه این فریب شیطانست و از کجا میداند که دیگر متمکن از آن معصیت خواهد شد شاید پیش از آن با توبه از دنیا برود و باید قصد او اینا باشد که دیگر عود نکند و از خدا استعانت جوید اگر بآن مقصد و فاکرد و مطلب خود رسیده و اگر نفس بر او غالب شد گناهان سابق او آمرزیده شده و از آنها خلاصی یافته و بغیر از آن گناهیکه بعد از توبه مرتکب شده بر او چیزی نیست و این از مطالب عظیمه و فواید جلیله است پس نباید خوف از شکستن توبه کسیرا از توبه باز دارد بلکه باید بمبادرت توبه و اگر بعد بگناه عود کند باز دفعتا توبه نماید و در عقب آن حسنه بجا آورد که محو آثار آنگناه کند و در بعضی از اخبار وارد شده که هرگاه کسی در عقب گناه هشت امر بعمل آورد و امیدوار بعفو از آنگناه باشد عزم بر توبه آن داشته و مشتاق باشد که دیگر مرتکب آن نگردد و از عقاب آن خائف باشد و بآمرزیدن آن امیدوار باشد و بعد از آنگناه دو رکعت نماز کند و بعد از آن هفتاد مرتبه استغفار کند و صد مرتبه

سبحان الله العظیم و بحمده و چیزی تصدق کند و یکروز روزه بگیرد و در بعضی اخبار وارد شده که بعد از گناه وضوی کامل بگیرد و داخل مسجد شود و دو رکعت
نماز کند و در بعضی روایات چهار رکعت رسیده **صفت بیست و ششم** فراموشی از اعمال خود و غفلت از محاسبهٔ آنها و این سبب کلی هلاکت اکثر
مردمان و خسران ایشان است چه تاجر اگر هر چندی یکدفعه بحساب خود نرسد و دخل و خرج خود را موازنه ننماید و سود و زیان خود را مقابله نکند و محاسبه
کارکنان و شرکاء خود را نجوید در اندک وقتی همه سرمایه او برباد میرود و تهیدست و بیچاره میماند پس همچنین اگر آدمی هر چندی محاسبه اعمال اعضا و جوارح
خود نپردازد و طاعات و حسنات خود را موازنه ننماید و سود و زیان عمر خود را که سرمایه اوست ملاحظه ننماید عاقبت امر او بهلاکت منجر میشود **فصل** ضد
این فراموشی و غفلت محاسبه و مراقبه است که در هر شبانه روزی وقتی را معین نماید که در آن وقت بحساب نفس خود برسد و طاعات و معاصی خود را
موازنه نماید پس اگر از او تقصیری یافت در مقام عتاب و خطاب برآید و الا شکر پروردگار نماید و مراقبه آنست که همیشه متوجه خود و مراقب ظاهر و باطن خود
باشد که معصیتی از او صادر نشود و واجبی را ترک ننماید و بدانکه اجماع امت منعقد است و از کتاب الهی و اخبار ثابتست که در روز قیامت محاسبه
بندگان بدقت خواهد شد و مطالبه حبه و مثقال از اعمال را خواهند کرد چنانچه خدا تعالی میفرماید و نضع الموازین القسط لیوم القیمة فلا تظلم نفس شیئا
یعنی میگذاریم ترازوهای عدل را در روز قیامت پس هیچ نفسی ظلم کرده نمیشود بهیچ چیز و میفرماید و ان کان مثقال حبة من خردل اتینا بها و کفی بنا
حاسبین و اگر بقدر خردلی از اعمال ایشان بوده باشد که از ایجاب خواهیم در آورد و دیگر فرموده است فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره و من
یعمل مثقال ذرة شرا یره هر که بقدر ذره عمل خیر کند آنرا خواهد دید و بقدر ذره عمل شر از هر که سر زند باو خواهد رسید و دیگر میفرماید فوربک
لنسئلنهم اجمعین یعنی قسم بپروردگار تو که از همه ایشان سؤال خواهیم کرد و از آنچه میگویند و در احادیث بسیار وارد شده که در چه امر صرف
نموده و دیگر از بدنی که باو عطا شده است که آنرا در چه کار کهنه کرده و از مالیکه از کجا تحصیل کرده و بچه مصرف رسانیده و بالجمله آیات و اخبار
در محاسبه اعمال از قلیل و کثیر و صغیر و کبیر و قطمیر در روز شمار بیشمار است و حکایات از روز با متوقفان عرصه قیامت و محاسبان وادی پرهول و دهشت
و محاسبه دیگر بهرست که در این دنیا امر یابند و از اسباب نجات از وقت حساب آخرت قرار داده اند و این محاسبه هر کس است با خود که آدمی پیش از
حساب دفترخانه محشر بحساب خود برسد و با نفس خود محاسبه نماید و از آن هر نقیر مطالبه کند و اعمال و افعال و حرکات و سکنات خود را بمیزان شرع
بسنجد تا در روز قیامت حساب او آسان و جواب او حاضر باشد و اشاره باین محاسبه است و لتنظر نفس ما قدمت لغد یعنی باید ببیند هر کسی آنچه را
که پیش فرستاده است از برای فردای خود و حضرت پیغمبر صلعم فرمودند که محاسبه خود را برسید پیش از آنکه حساب شما را بکنند و اعمال خود را بسنجید
پیش از آنکه ترازوی عرصه محشر آنها را بسنجند و حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه فرمود که محاسبه نفس خود را بکنید پیش از آنکه از شما مطالبه
حساب آن بکنند بدرستیکه از برای قیامت پنجاه موقفست که در هر موقفی هزار سال آدمی را نگاه میدارند و حساب از او میجویند و مستفاد ازین حدیث
آنست که محاسبه در دنیا کفایت حساب این موقفها را میکند و نیز از آنحضرت منقولست که اگر در محاسبه روز قیامت هیچ هولی نمیبود مگر حیا و خجلت
عرض اعمال بملک متعال و بر افتادن پرده از روی کار و رسوائی در حضور جمیع مخلوقات سزاوار نمیبود که آدمی در سر کوهها مقام سازد و
بآبادانیها نیاید و نیاشامد و نخورد و نخوابد مگر بقدریکه او را از تلف شدن محافظت نماید و چنین رفتار میکند هر کرا اعتقاد کاملست و اهوال قیامت
را مطلع است و هر کس گرامی بیند که قیامت او بر پا شده و در دل مشاهده میکند که در آن هنگام در حضور پروردگار جبار ایستاده پس چون اینها
را تصور نمود مشغول محاسبه نفس خود میشود که گویا او را بعرصات خوانده اند و در موقف سؤال باز داشته اند و از حضرت امام موسی کاظم سلام الله
علیه مرویست که شیعه ما نیست که هر روز محاسبه نفس خود را نکند پس اگر عمل نیک از او سر زند از خدا طلب زیادی کند و اگر عمل بدی از و صادر شده
باشد توبه و استغفار کند **فصل** بدانکه عقل در بدن آدمی بمنزله تاجر راه آخرتست و سرمایه او عمر است و نفس معین و یاور اوست در این تجارت
پس آن بجای شریک یا غلام اوست که بسرمایه او تجارت میکند و نفع این تجارت تحصیل اخلاق حسنه و صفات فاضله و اعمال صالحات است که وسیله
رسیدن بنعیم ابدی و سعادت سرمدیست و نقصان آن کسب اوصاف رذیله و ارتکاب معاصی است که باعث وصول بدرکات جحیم و عذاب الیمست
و موسم این تجارت ایام زندگانیست و بازار آن دنیاست پس همچنانکه هر تاجری ابتدا با شریک یا غلام خود شرط و پیمان میکند که چه معامله بکند و چه نخرد
و چه بخرد و بچه قیمت بفروشد و بعد از آن خود مراقب احوال آدمی گردد و از هر طرف مترصد و متوجه آدمی باشد که از شرط تجاوز نکند و سرمایه را
تلف نکند و اگر هیچ خطائی از او دید او را آگاه میسازد و منع او میکند و بعد از اینها محاسبه او را میرسد و نفع و نقصان او را ملاحظه میکند و
بعد از اینها اگر در تجارت تقصیر کرده است و خیانتی از او سر زده است و سرمایه را تلف کرده است او را مؤاخذه میکند و غرامت از او میستاند

پس همچنین عقل انسانی باید در شراکت نفس و تجارت با آن و این اعمال را بجا آورد و مجموع این اعمال را مرابطه گویند که مرکبست از چهار امر اول مشارطه
و آن عبارتست از اینکه در هر شبانه روزی یکدفعه با نفس شرط کند و از آن عهد و پیمان گیرد که پیرامون معاصی نگردد و چیزیکه موجب سخط
الهی باشد از آن صادر نگردد و در طاعات واجبه کوتاهی نکند و هر عمل خیریکه از برای او میسر شود ترک نکند و بهتر آنست که اینعمل را در ابتدای روز
بعد از فراغ از نماز صبح و تعقیبات آن کند باین نوع که نفس خود را در مقابل خود فرض کند و با آن خطاب کند و بگوید ای نفس من سرمایه و بضاعتی
غیر از چند روزه عمر ندارم اگر این از دست من در رود سرمایه من برباد رفته و امروز روز تازه ایست که خدا مرا در آن مهلت داده و اگر امروز
مرده بودم آرزو میکردم که کاش یکروز دیگر خدا مرا بدنیا برگرداند که در آن تحصیل توشه کنم پس ای نفس چنان تصور کن که مرده بودی و آرزوی
مراجعت میکردی و ترا بدنیا برگردانیدند پس زنهار زنهار که امروز را ضایع نکنی که هر نفسی از آن جوهریست گرانمایه که عوض ندارد و میتوان
بآن گنجی خرید که ابدالآباد در راحت باشی نماید فرد قدر وقت را شناسی تو و کاری نکنی بس خجالت که ازین حاصل اوقات بری ای نفس
هر شبانه روزی بیست و چهار ساعتست و همچنانکه در احادیث معتبره رسیده بازای هر شبانه روزی بیست و چهار خزانه خلق شده در عقب یکدیگر
هر خزانه در مقابل ساعتی چون آدمی بمیرد خزانه ها برو گشوده خواهد شد و داخل آنها خواهد گردید پس چون بخزانه رسد که بازای ساعتیست که در
آن طاعت خدا را نموده خواهد دید که از نور اعمال حسنه مملو گردیده و شعاع آن باطراف و اکناف تتق کشیده در آنوقت از فرح و شادی و نشاط
و شکفتگی چندان از برای او حاصل شود که اگر از برای همه اهل دوزخ قسمت نماید چندان فرح بایشان رسد که ادراک الم آتش را نکنند و چون
بخزانه رسد که بازای ساعتیست که در آن معصیت خدا را نموده خواهد دید که از ظلمت معصیت سیاه و تاریک و موحش گشته و تعفن از او فرو گرفته
و چندان خوف و بیم و الم از برای او در آنوقت بهم رسد که اگر از اهل بهشت نعیم کنند نعمتهای بهشت برایشان ناگوار گردد و چون داخل خزانه شود
که بازای ساعتیست که از طاعت و معصیت خالی باشد و مشغول امر مباحی از خواب و غیر آن و غفلت بوده حسرت از برای او بهم خواهد رسید که چرا آنرا
خالی گذارده و چنین چیزی را در یافته پس ای نفس جهد کن تا خزانهای ساعات امروز را معمور کنی و آنرا خالی نگذاری از گنجهای بی پایان و
بکسالت نورزی و ببطالت بسر نبری تا از درجات عالیه محروم گردی و گرفتار حسرت و تأسف شوی و بعد از آن در خصوص هفت عضو خود که
چشم و گوش و زبان و دست و پا و شکم و فرجست بنفس خود سفارش کند و وصیت نماید و آنها را باین سپارد چه آنها رعایا و خدمتکاران نفسند
در تجارت و بدون آنها تجارت نفس صورت نمیگیرد پس سفارش نماید از محافظت آنها از معاصی که تعلق دارد بکار بردن آنها در آنچه از برای
آن خلق شده اند و سفارش بلیغ نماید بنفس در خصوص بجا آوردن طاعاتیکه هر شبانه روزی باید کرد و اینها همه سفارش و عهدیست که هر روز
با نفس باید کرد و لکن بعد از آنکه بکثرت شرط و مراقبه عملی عادت آن شد یا ترک معصیتی عادت کرد که دیگر مظنه ترک آن طاعت یا ارتکاب آن معصیت
در حق آن نرود احتیاج بسفارش و شرط در آن عمل نیست و باید در آنچه احتمال خلاف از نفس میرود عهد و پیمان از آن گرفت و هر که شغلی از مشاغل
دنیویه بادیه(?) در دست آن باشد که باید از آنجا آورد از ریاستی یا تجارتی یا حکمی یا تدریسی یا امثال اینها که هر روز چیز تازه و کار جدیدی از برای
او بهم میرسد باید در حین شرط با نفس آن شغل را بنظر در آورد و نفس را وصیت بایستادن بجاده حق در همه جزئیات آن شغل نماید پس سفارش نماید
نفس کند در خصوص اینکه هر امریکه در آن شبانه روز میخواهد بکند عاقبت آنرا نیک ملاحظه نماید و این عمده سفارشها و بالاترین همه است مرد
از حضرت رسول صلعم طلب وصیتی نمود حضرت سه مرتبه باو فرمود اگر من ترا نصیحتی کنم بجا خواهی آورد و در هر دفعه آنشخص عرض کرد بلی پس آنحضرت
فرمود که هر وقت اراده امری میکنی در عاقبت آن تأمل کن اگر نیک باشد بکن و الا ترک کن و پیرامون آن مگرد پس در خصوص عهد و
میثاق مؤکد از نفس بگیرد و چون این خطاب بانجام رسید از اول اجزاء مرابطه فارغشد دویم از اجزاء آن مراقبه است و آن عبارتست از
اینست که در تمام شبانه روز متوجه نفس خود باشد و در هر کاریکه میخواهد بکند مراقب احوال آن باشد چه اگر او را بخود واگذاری همه اقرارهای(?)
گذشته را فراموش میکند و عهد و پیمان را میشکند پس باید در هیچ حالی از آن غافل نشده و در لحظه او را بخود وانگذاشت و حالات آن از سه قسم بیرون نیست
یا مشغول طاعتیست یا معصیتی یا امر مباحی چون اکل و شرب و امثال آن پرداخته پس در حال طاعت باید مراقب آن بود که نیت آن فاسد نشود و میل بریا
و اغراض دیگر نکند و حضور قلب از دست برندارد و ادب پروردگار را نگاهدارد و انقطاع را با نقص نیارد و در حال معصیت باید متوجه آن بود که مرتکب نگردد و
آنرا ترک کند و اگر از آن سر زده باشد دفعتا آنرا بتوبه و انابه بازدارد و آنرا امر کند که کفاره آنرا بجا آورد و در حال اشتغال بامر مباحی متوجه باشد که
آداب شرعیه آنرا بجا آورد مثل اینکه اگر چیزی بخورد دستها را بشوید و بسم الله بگوید و همچنین سایر آدابیکه از برای اکل رسیده چنانچه بعضی از آن گذشت

واگر بنشیند مراقب آن باشد که رو بقبله باشد و اگر بخوابد امر کند از آنکه وضو بسازد و بر دست راست رو بقبله بخوابد و همچنین در سخن گفتن و راه رفتن و سایر حرکات و سکنات خود متوجه باشد که از استقامت بیرون نرود و اگر بلا و مصیبتی حادث شود متوجه باشد که صبر کند و جزع و فزع ننماید و اگر نعمتی باشد امر کند او را که شکر آن نعمت را بجا آورد و او را از غضب و کج خلقی و سخنان ناشایست محافظت نماید و بسیار متوجه نفس باشد که دل را در میدان هوا و هوس نتازد و او را بفکرهای بیهوده و آرزوهای بیحاصل مشغول نسازد و وساوس شیطانیه و افکار باطله را در او راه ندهد بلکه فکر او در چیزی باشد که بکار دنیا یا آخرت او آید و در امری باشد که ثمره بر آن مترتب شود و اگر تواند نوعی متوجه و مراقب آن باشد که بغیر یاد خدا و فکر در عجایب صنایع او در اتحاد او اصل نشود و غیر ذکر او در آن خانه راه نیابد چنانکه گفته اند فرد

پاسبان حرم دل شده ام شب همه شب   تا درین پرده جز اندیشه او نگذارم

و هر شغلیکه میدارد دل او در آن مشغول فکر در حکمتهائی باشد که در آن و صنع و عجایب صنعت او در ادوات و آلات آن کند مثلا در حالت اکل نظر بصیرت و عبرت بکشد که چگونه خدا قوام بدن حیوان را در آن قرار داده و اسباب آنرا مهیا نموده و انواع ماکولات را آفریده و در حیوان قوی چند خلق کرده که بآن امر خوردن منتظم میگردد و غیر آنها از عجایب حکمت و غرایب صنعت و از جمله اموریکه در مراقبه لازمست آنستکه در هر حالی از احوال از حرکت و سکون ملتفت بجانب خدا باشد و او را مراقب خود داند و بداند که خدا تعالی بر ضمیر همه کس آگاه و بجمیع اعمال و افعال ایشان بیناست و اسرار دل در نزد او مکشوف و ظاهر است بیشتر از آنچه ظاهر بدن بر مردمان پیدا و واضحست خدا تعالی میفرماید الم یعلم بان الله یری یا انسان عالم نیست بآنکه خدا همه چیز را می بیند و در حدیث قدسی رسیده است که امنت و جز این نیست که در بهشت عدن ساکن میشوند کسانیکه چون قصد معصیتی کنند عظمت مرا یاد آورند و متوجه من باشند و بآنچه آنرا ترک کنند و کسانیکه قدهای آنها از خوف من خمیده شده منقولست که چون زلیخا یوسف را بخلوت طلبید بتی در آنجا بود برخاست و پرده بر آن افکند یوسف گفت ای زلیخا مرا رسیده است آیا تو از حضور جمادی حیا میکنی و من از حضور پادشاه جبار شرم نکنم و از برای مراقبه چنانچه دانستی مراتب بسیار است اول درجه آن اینستکه در همه حال او را مطلع بداند و از ترس او از معاصی احتراز نماید و میرسد بجائیکه نور عظمت و جلال الهی چنان بر دل بنده تابیده شود که در همه اوقات او را از یاد دنیا و ما فیها بلکه از وجود خود غافل ساخته باشد و پیوسته مستغرق ملاحظه جلال و عظمت بوده باشد سوم از اجزاء مرابطه و اعمال آن محاسبه است بعد از عمل و همچنانکه بنده باید در اول هر روز وقتیرا معین سازد از برای شرط و عهد با نفس همچنین باید در آخر هر روز وقتیرا معین کند از برای محاسبه در آن وقت از نفس حساب و مشتهیاتیکه در اول روز کرده بود و عهدهائیکه گرفته بود بکشد و حساب جمیع حرکات و سکنات را از آن بجوید بجائیکه تاجر در آخر هر سالی با شریک خود حساب میکند و این امریست که بر هر که معتقد روز حساب و سالک راه آخرت باشد لازمست و در اخبار وارد شده است که از برای عاقل باید در شبانه روزی چهار وقت باشد یکوقت که با پروردگار خود خلوت کند و راز گوید و یکوقت که در آن حساب نفس خود را کند و یکوقت که مشغول تربیت بدن و اکل و شرب باشد و از اینجهت بزرگان دین و سلف صالحین در محاسبه نفس نهایت سعی و اهتمام داشته اند بنحویکه از بعضی از ایشان روایت شده خود میزدند و محاسبه با نفس خود از پادشاه خشمناک شدیدتر و از شریک لئیم بخیلتر و دقیقتر بوده اند و چنین دانسته اند که کسی محاسبه نفس خود دقیقتر از محاسبه شریک و عامل خود نکند از اهل تقوی و ورع نیست بلکه یا اعتقاد بروز حساب ندارد یا احمقست زیرا که عاقلیکه اعتقاد داشته باشد بحساب آن روز و رسوائی و فضیحت و حیا و خجلت اندیشه داشته باشد و بداند که محاسبه نفس در دنیا آنرا ساقط میکند یا سبکتر میسازد چگونه آنرا ترک مینماید مخفی نماند که کیفیت محاسبه نفس آنستکه در وقتیکه در آخر روز معین کرده بنشیند و نفس خود را حاضر سازد و ابتدا بمحاسبه واجبات را از آن بجوید پس اگر همه آنها را درست بجا آورده باشد آنرا دعا کند و شکر خدا را بجا آورد و او را ترغیب بر مثل آن نماید و اگر چیزی از آنها ترک نموده باشد از آن قضای آنرا مطالبه نماید و بوعده آن فریب نخورد که بسیار بد حسابست و باید دفعتا آنرا قضا بدارد و اگر نقصانی در آداب و شرایط آنها باشد تدارک آنرا بنافله و امثال آن بکند و بعد از آن حساب معاصی او را برسد اگر معصیتی مرتکب نشده باشد شکر خدا را کند و اگر مرتکب شده باشد در مقام نکوهش و عتاب نفس برآید و او را بعذاب افکند و زجر کند و تلافی آنرا از آن مطالبه کند و همچنانکه در حساب دنیا دقت میکند و از حبه و قیراط و نقیر و قطمیر تفتیش مینماید و باریک میشود که مغبون نگردد و همچنین باید دقت و تفتیش کند از افعال نفس و بر آن شک بگیرد و از حیله و مکر آن احتیاط کند زیرا که آن مکاره ایست که خدعه میکند و مشتبه مینماید پس باید جواب صحیح از جمیع کردار و گفتار آن مطالبه کند و خود حساب خود را برسد پیش از آنکه در صحرای قیامت دیگری بحساب او برسد و باید هیچ چیز را مهمل نگذارد و حساب جمیع آنچه گفته و کرده و دیده و شنیده از نگاه کردن و نشستن و برخاستن و خوردن و خوابیدن و آشامیدن حتی از سکوت آن سئوال کند که چرا ساکت شده و از افکار و خواطر قلبیه و صفات و اخلاق پس اگر از عهده جواب جمیع برآید بنحویکه از حق تجاوز نکرده باشد و چیزی از واجبات را ترک نکرده باشد و مرتکب معصیتی نشده باشد از حساب آن روز فارغ

و هیچ خبر باقی نگذارد و اگر در چیزی کوتاهی کرده و از جواب صحیح آن عاجز ماند آنرا در دل خود ثبت نماید بجائیکه تاجر باقی شریک را در دفتر حساب خود ثبت میکند و بعد از آن در مقام معاتبه و مطالبه غرامت آن برمیاید چهارم و آخر اعمال مرابطه است و آن معاتبه و استیفاست و عبارت از آنست که بعد از آنکه در آخر روز حساب نفس خود را رسید و از خیانت کار و تقصیر باقی سزاوار نیست که مسامحه کند و آنرا مهمل گذارد چه این باعث جرأت نفس میشود و معتاد بخیانت و تقصیر میگردد و بعد از آن بازداشتن آن در نهایت صعوبت میشود پس باید اول در مقام عتاب نفس برآید و بگوید اف بر تو ای نفس خبیث و ذبیغفلت تا بکی

عمری چنین تنگ منزل کوچی بپای چنین لنگ

آخر ای دشمن خود و من مرا هلاک سازی و بورطه شقاوت اندازی عنقریبست که در درکات جحیم با شیطان رجیم معذب بعذاب الیم خواهی بود ای نفس اماره چیست بشری پاکی و بجائی تا چند جهل و غفلت تا کی حمق و سفاهت تا چه حد پیش روی تو بهشت و دوزخ آماده است و ناچار منزل تو در یکی از آنها خواهد بود و نمیدانی کدامست ترا با خنده و شادی چکار و با لهو و بازی چه افتاده است نمی بینی که ناگاه مرگ بیخبر میرسد و تا میگری فرصت از دست رفته است وای بر تو ای نفس خبیث پس وای بر تو میدانی که خداوند علیم بر امور تو مطلع و آگاه است و با وجود این در حضور او جرأت بر عصیان او میکنی و اگر چنین میدانی که او ترا نمی بیند پس تو از زمره کفار و دین اسلام را از تو ننگ و عار است ای نفس منافق تو دعوی ایمان میکنی و دم از اسلام میزنی و خدا را حاضر و ناظر میدانی که از عذاب او اندیشه نداری و برحم او امیدواری آخر حیا و شرم تو چه شد که پیر اکه امیدگاه تست هر روز در حضور او عصیان میکنی و بخلاف فرموده او رفتار مینمائی ای نفس خبیث وای بیشرم منافق اگر طعام لذیذی حاضر باشد که تو بسیار راغب باشی یهودی ترا خبر دهد که زهر در آن طعام هست ترک آن میکنی یا طبیب فاسقی بگوید که فلان غذا کشنده است دست از آن میکشی و نمیگوئیکه کاهست این شخص دروغ بگوید یا خطا کرده باشد یا قوت مزاج من دفع آن کند یا خدا بقدرت کامله خود منع اذیت آن نماید و همچنین اگر طفلی گوید عقربی بجامه تو داخل شده است آنا از جا میجهی و جامه را میکنی و احتمال اینکه کاهست آن طفل دروغ گفته باشد یا عقرب او را نگزد پس چگونه شد که قول خدا و پیغمبران مرسل او و گفته اولیا و حکما و علما در نزد تو از قول یهودی یا طفلی یا فاسقی کمتر است و احتمال عفو و کرم در معاصی نظر میکنی چرا با احتمالاتیکه مذکور شد در گفته ایشان التفات نمینمائی پس بگرامش این عتابها را با نفس خود کند بعد از آن در مقام زجر و تنبیه آن برآید و از عبادات شاقه و تصدق اموال مرغوبه خود تلافی تقصیرات خود را بکند چنانکه اگر لقمه مشتبه یا حرامی خورده باشد از آن گرسنگی دهد و اگر زبان بغیبت مسلمانی گشوده باشد مدح او کند یا بار بار سکوت تنبیه کند یا بذکر بسیار عذاب از آن بکشد و اگر در نماز سهل انگاری کرده باشد نماز بسیار بجا آورد و اگر بفقیری استخفاف نموده باشد مال بسیاری باو بدهد و همچنین در سایر معاصی و تقصیرات مخفی نماند که نفس سرکش را بزیر بار این عقوبتها و زحمتها کشیدن بدو چیز آسان میشود اول ملاحظه اخباریکه وارد شده است در فضیلت ریاضت نفس و مجاهده با آن و ثواب طاعات و خیرات همچنانکه از حضرت صادق سلام الله علیه مرویست که فرمودند خوشا بحال بنده که با نفس و هوا و هوس خود جهاد کند و هر که لشکر هوای خود را بشکند برضای پروردگار ظفر مییابد و هر که عقل او بر نفس اماره اش غالب شود بجهد و طاعت پس بتحقیق که بفوز عظیم فایز گشته است و پرده تیره تر از نفس و هوا میان بنده و خدا نیست و هیچ حربه از برای قتل و قطع آنها مثل خشوع دل و گرسنگی و تشنگی روز و بیداری شب نمیباشد پس اگر کسیکه چنین کند و بمیرد در زمره شهدا و اگر زنده ماند و بر این جاده مستقیم باشد عاقبت او برضوان اکبر میرسد و حضرت سید انبیا که باعث ایجاد ارض و سماست آنقدر نفس مقدس خود را زحمت میداد که از بسیاری ایستادن بنماز قدمهای مبارک او ورم کرده میفرمود که افلا اکون عبدا شکورا آیا من بنده شاکر خدا نباشم و مقصود آنسرور این بود که امت باو اقتدا نمایند پس هان و هان به هیچ حالی از ریاضت و مجاهده نفس و سعی در طاعات و عبادات غافل مشو ای جان برادر اگر لذت عبادت پروردگار را بیابی و حلاوت مناجات با او بیابی کار از گنجی و برکات و انوار آن ابدالی اگر اعضای ترا پاره پاره سازند یکدقیقه از آن غافل نگردی فرد

گرش ببینی و دست از ترنج نشناسی   روا بود که ملامت کنی زلیخا را

دوم همنشینی اهل عبادت و ریاضت و همصحبتی کسانیکه ساعتی از زحمت طاعت خود را فارغ نمیگذارند و نفس خود را بانواع زحمات مشقت میدهند چه ملاحظه احوال و اعمال ایشان باعث شوق و رغبت میگردد و سبب اقتدا و پیروی ایشان میشود یکی از نیکان میگوید که هر وقت در عبادت سستی از برای من حاصل میشد میرفتم بدیدن بعضی از عبادت کنندگان و چون او را میدیدم تا یک هفته بشوق تمام بطاعت و عبادت اقدام مینمودم ولکن در امثال این زمان این امر دست نمیدهد چه در این عصر یافت نمیشود کسیکه چون پیشینیان دامن همت بر کمر زده و وقت خود را وقف عبادت الهی نموده باشد بلکه اگر در همه عالم شخص کمی کیمیاست بیابی که بادنی مرتبه عبادت کنندگان گذشته برسد و شخصی برمیخوری که در مقام جهاد با نفس بوده از آداب و رسوم ریاضات شرعیه بگذارد نظامی

صحبت نیکان ز جهان دور گشت   خوان عسل خانه زنبور گشت

سیا

کس فرهمانی نداشت صحبت کس بوی وفائی نداشت بانفس هرکه برآمیختم مصلحت آن بود که بکریختم پس باید در این زمان اکتفا بمطالعه احوال کذشتکان
وخواندن حکایات ایشان نمود و هرکه حکایات ایشانرا بشنود و بر کیفیت اعمال ایشان مطلع کردد میداند که ایشان بندکان خدا و در دعوی بندکی
صادق بوده اند وایشانند پادشاه حقیقی و سلاطین واقعی یکی از اصحاب حضرت سید اولیا صلوات الله وسلامه علیه میکوید که روزی نماز
صبح را در عقب آن بزرکوار کذاردم چون آنحضرت سلام داد بدست راست کشت واثر حزن وملال در رخسار مبارک آن برکزیده متعال هویدا
بود و چنین نشستند تا طلوع آفتاب پس دست مبارک را حرکت دادند وفرمودند که والله هر آینه دیدم اصحاب محمد را که امروز یکی مثل ایشانرا
نمی بینم داخل صبح میشدند پریشان مو وغبارآلود با چهرهای زرد شب بیداری بسر برده کاهی در سجده و زمانی ایستاده چون نام خدا میبردند بر خود
میلرزیدند چنانکه درخت در روز باد شدید میلرزد واشکهای ایشان چنان جاری میشد که جامهای ایشانرا تر میکرد اویس قرنی که یکی از اصحاب
حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله وسلامه علیه بود شبها گفتی یکشب گفتی این شب رکوع است وآنشب برکوع ایستادی تا صبح ویکشب گفتی این شب
سجود است وبسجده رفتی تا طلوع صبح ربیع بن حلیم کوید که نزد اویس رفتم دیدم نماز صبح را کرده ونشسته مشغول دعا بود با خود کفتم در کوشه
بنشینم تا از دعا فارغ شود پس مشغول دعا بود تا ظهر داخل شد برخواست ونماز ظهر را ادا نمود و بعد از آن مشغول تسبیح وتهلیل بود تا نماز عصر و بعد از
نماز عصر باوراد مشغول شد تا نماز مغرب وعشا را کرد وبعبادت اشتغال نمود تا طلوع صبح ونماز صبح را کرده نشست بدعا خواندن که اندکی چشم او
میل بخواب کرد کفت خدایا پناه میبرم بتو از چشمیکه پر خواب میکند در آثار رسیده که مردی با زنی تکلم کرد ودست بر ران او کذاشت و
دفعةً هشیار شد وندامت باو روی داد دست خود را بر آتش نهاد تا همه کوشت آن برفت ودیکری بزنی نکاه کرد همانجا آکاه شد چنان مشتی
بر چشم خود زد که کور شد شخصی دیکر نکاه بنامحرمی نمود پس با خود قرار داد که تا زنده است آب سرد نیاشامد پس آنرا کرم کردی ونوشیدی
یکی از بزرکان بغرفه کذشت از کسی پرسید که این غرفه را کی ساخته پس با خود عتاب کرد که ای نفس ترا با سؤالیکه از برای تو فایده ندارد چکار و
بعقوبت این سؤال یکسال متوالی روزه کرفت ودیکری پرسید که فلان شخص چرا خوابیده است وباین سبب یکسال خواب را بر خود حرام کرد ابوطلحه
انصاری باغی داشت روزی در آنجا نماز میکرد در آنحال مرغی شروع بخواندن کرد دل او مشغول آواز آن شد کفت باغیکه مرا از حضور قلب در
نماز باز دارد بکار من نیاید آنرا فروخت وقیمت آنرا تصدق کرد شخصی مشغول امری شد تا جماعت نماز عصر از او فوت شد باین سبب دویست
هزار درهم تصدق نمود شخصی دیکر نماز مغرب را تاخیر کرد تا دو ستاره نمایان شد باینجهة دو بنده در راه خدا آزاد کرد یکی از اکابر دین روز
هزار رکعت نماز میکرد تا پاهای او خشک شدی بعد از آن هزار رکعت نشسته کردی وچون از نماز عصر فارغ شدی جامه خود را بخود پیچیدی وکفتی ای خدا
عجب دارم از خلق که چکونه غیر ترا بر تو اختیار کردند وعجب دارم از خلق که چکونه بغیر تو انس کرفتند وعجب دارم از خلق که چکونه دل ایشان بیاد تو
روشن میشود کویند بزرکی عمر او نزدیک بصد سال رسید ودر این مدت پای خود را بجهة خوابیدن نکشید مکر در مرض موت ودیکری چون
سن او بچهل سالکی رسید بستر خواب خود را پیچید ودیکر در شب نخوابید ودیکری چهل سال پهلو ببستر ننهاد ویک چشم او آب آورد وبیست سال چنین بود
واهل وعیال خود را از آن مطلع نساخت ودیکری تازیانه در برابر خود آویخته بود وچون در عبادت سستی در خود مییافت آنرا بر میداشت وبپای
خود میزد ودیکری در زمستان در بام خفتی وتابستان در اندرون خانه تا او را خواب راحت نبرد وبجهة عبادت بیدار شود شخصی یکپای او
خشک شد وبیکپا بوضوی مغرب نماز کردی تا صبح شخصی میکوید که حاج در محصب فرود آمده بودند یکی از اهل الله با زن ودختران در نزد ما فرود
آمد هرشب از اول شب بنماز بپا میایستاد تا صبح وچون سحر میشد باواز بلند فریاد بر میکشید که ای کاروانیان شما همه در اینشب خوابید پس یکی کوچ خواهید
کرد وچون صدای او بلند میشد هرکه در محصب بود از جای بجست بعضی بکریه میافتادند وجمعی بدعا مشغول میشدند وطایفه بتلاوت قران میپرداختند
تا صبح عبدالواحد رازی کوید که سالی با جمعی بسفر دریا رفتیم چون بمیان دریا رسیدیم باد کشتی ما را بجزیره انداخت در آنجا غلامی سیاه دیدیم
نشسته میمونی را قبله خود ساخته ومعبود را ضایع کذاشته کفتیم ای غلام این میمون را خدائی نشاید کفت پس خدا کیست کفتیم الذی فی السماء آیاته وفی الارض
ملکه وفی البحر سبیله لا یعزب عن علمه مثقال ذرة خدا کسیست که مملکت او آسمان وزمین را فرا کرفته وعلم او بهمه چیز احاطه کرده کفت آخر اخبار انبیا می
نیست کفتیم هو الله الذی لا اله الا هو الملک القدوس السلام المؤمن المهیمن العزیز الجبار المتکبر من این میکفتیم غلام اشک میریخت آنکاه اسلام آورد
وا او را داخل کشتی شد ودر همه روز مشغول بعبادت بود وچون شب در آمد هر یک از ما رو بخوابکاه خود نهادیم غلام بنظر تعجب در ما نکاه کرد وکفت ای قوم
خدای شما میخوابد کفتیم حاشا لا تأخذه سنة ولا نوم کفت بئس العبد انتم بد بندکانی بوده اید آقای شما بیدار است وشما میخوابید پس آن غلام در همه

ذکر محبت و دوستی

تضرع وزاری میکرد وچون صبح شد حال او بکردید وجان بجان آفرین سپرد شب ویرا در خواب دیدم در قصری از یاقوت سرخ بر تختی از زمرد سبز نشسته
وچند هزار فرشته در برابر وی صف زده وروی آن سیاه چون ماه شب چهارده شده بلی راهروان راه آخرت چنین بوده اند وجاده عبادت را این
طریق پیموده اند نه مانند غفلت زدکان بیخبر پس ای برادر کاهی حالات ایشانرا مطالعه کن وحکایات ایشانرا ملاحظه نما وزنهار زنهار که از صحبت اهل این
عصر پا بکش وبرفتار ایشان نظر مکن که در میان ایشان کسی نیست که دیدار او ترا سود بخشد وکلام او ترا بیاد خدا افکند مثنوی آه از صحبت ابنای
زمان بهنر چه هنر زاید صفرا درد سر این نه مردانند اینها صورتند مرده نانند وکشته شهوتند صفت بیست وهفتم کراهت که عبارت
از نفرت طبع از چیزیکه دریافتن آن سبب المی وتعبی کردد وچون کراهت قوت کیرد آنرا مقت کویند وکراهت یا از چیزیست که میل وشوق ومحبت بآن
شرعا وعقلا ممدوح ومستحسن است یا از چیزیست که چنین نیست وآنچه از اخلاق رذیله است قسم اولست نه دویم بلکه بعضی از اقسام دویم از صفات
فاضله است وضد کراهت محبتست وآن عبارتست از میل ورغبت طبع بچیزیکه دریافتن آن سبب لذت وراحت باشد پس کراهت ومحبت هر
چیزی لازم دارد معرفت وادراک آنچیز را وبدون معرفت آن اکرچه فی الجمله باشد کراهت ومحبت مقصود نیست از اینجهت که صفت محبت و
کراهت در جمادات چون سنک وکلوخ ودر ودیوار نیست زیرا که اینها را ادراک نمیباشد پس هر چیزیکه ادراک آن مخالف طبع باشد وطبع را
از ادراک آن المی باشد آنچیز را مکروه میکویند وهر چیزیکه در ادراک آن لذتی وراحتی باشد آنچیز را محبوب نامند وچیزیکه در آن هیچ تاثیری
نکند وموجب هیچیک از الم وراحت نکردد آن نه مکروهست ونه محبوب وچون دانستیکه هر یک از کراهت ومحبت فرع ادراک وفهمیدن و
تابع آنند پس بدانکه ادراک آدمی بر چند وجه است زیرا که موجودات یا محسوس باشند یا غیر محسوسات ومحسوسات بر پنج نوعند اول آنکه
بچشم ادراک آن میشود چون صورتهای حسنه وآب روان وسبزه وروشنائی ولذت وراحت آدمی از ادراک اینها بدیدنست دویم آنچه بکوش
ادراک میشود چون آوازهای خوب ونغمه های موزون ولذت وراحت یافتن از اینها بشنیدنست سوم آنچه بقوه شامه ادراک میشود
چون بوهای خوش ونسیمهای معطر ولذت اینها ببوئیدنست چهارم آنچه بقوه ذائقه فهمیده میشود چون طعامهای لذیذه وراحت از اینها
بچشیدن حاصل میشود پنجم ادراک آن بقوه لامسه تحقق مییابد چون نرمی ونازکی ولذت اینها بملامسه ومباشرت هم میرسد وحصول الم وتعب
نیز از این پنج قوه بادراک خلاف آنچه مذکور شد متحقق میشود اما غیر محسوسات بر دو نوعند یکی آنکه بحواس باطنه ادراک میشود چون صور جزئیه
خیالیه ووهمیه ودیکری آنکه بقوه عاقله در نفس ناطقه تعقل آنها میشود مثل ادراک معانی کلیه وذوات مجرده ومعارف حقه واز قبیل غیر محسوسات
ادراک اخلاق وصفات پسندیده وآداب حسنه که انسان از اینها لذت مییابد وصاحب آنها را دوست دارد وباین سبب است محبت بنده خدای
تعالی را چه بقوه عقل ادراک وجود وصفات کمال ونعوت جلال او را مینماید وآن ادراک متوجه لذت وفرح وسرور میکردد وشکی نیست که
لذات خیالیه ووهمیه اشد واعلی از لذات حسیه هستند وباین جهت که لذتیکه آدمی از صورت جمیله در خواب دید اقوی است از آنچه مثل آنکه در بیدار
بیند وباین سبب لذت ریاست وشهرت از بسیار لذات حسیه اقوی است وآدمی بسیاری از لذات حسیه را بجهة وصول بریاسات ترک میکند واما لذات
عقلیه بمراتب شتی از لذات حسیه وخیالیه ووهمیه بالاتر بود ونظر باینکه هرچه لذت وراحت در آن بیشتر آنچیز محبوبتر است لهذا محبت عقلیه بسیار از سایر
انواع محبت شدیدتر وبالاتر میشود وهمچنین است کراهت فصل بدانکه محبت ممکن نمیشود مکر بسببی از اسباب ونظر باینکه از برای آن اسباب
بسیار وعلتهای مختلفه است پس باینجهة دوستی نیز باقسام بسیار منقسم میشود اول محبت انسان وجود وبقاء خود را وآن اشد اقسام محبت و
قوی همه است چه محبت چیزی حاصل نمیشود مکر بجهة ملایمت آنچیز با طبع ومعرفت آن واتحاد میان محب ومحبوب وشکی نیست که هیچ چیز ملایم و
موافقتر از کسی بخود او نیست ومعرفت او بهیچ چیز اقوی از معرفت خود نیست واتحاد میان هیچ دو چیزی بیشتر از اتحاد میان آدمی وخودش
نیست پس باینجهة هر کسی خود را از همه چیز دوست تر دارد ومعنی دوستی خود دوستی دوام وجود خود وکراهت تلف آنست وباینجهة هر کسیکه
غافل از حقیقت مرکست مرک را دشمن دارد اکرچه اعتقاد ثواب وعقاب بعد از مردن نداشته باشد واز مردن هم المی باو نرسد مثل اینکه در
خواب بمیرد زیرا که کمان میکند که مرک موجب معدوم شدن او است یا معدوم شدن بعضی از او وهمچنانکه دوام وجود خود در نزد هر کسی محبوبست
همچنین کمال وجود نیز مطلوبست وحقیقت آن نیز راجع بمحبت وجود خود است چه فقد کمال نوع نقصی است در وجود وهر نقصی عدم است پس
فقد کمال عدم نوعی از وجود خود است بلکه تحقیق آنست که محبوب در هیچ موضعی نمیباشد مکر وجود وهمه صفات کمالیه راجعند بوجود همچنانکه همه
صفات نقایص راجعند بعدم وچون هر فردی از افراد موجودات را نحو خاصی از وجود است وتمامیت نحو وجودش بوجود بعض صفات کمالیه است

از برای آنکه اینها نیز از مراتب وجود باشند پس وجود هر موجودی مرکب است از وجودات متعدده و اگر یکی از اینها مفقود شود گویا بعضی از اجزاء وجود آن مفقود شده و از اینجا روشن میشود که هر موجودیکه در وجود اقوی و نحو وجود آن اتم و اکمل است مراتب وجود آن از حیثیت عدد و شدت و قوت بیشتر است و صفات کمالیه آن اقوی و اکثر است و چون وجود واجب جل شانه اتم و اکمل و تمام و فوق تمام و قائم بنفس خود و باعث قیام سایر وجودات است پس جامع همه مراتب وجودات و محیط بکل خواهد بود و مخفی نماند که سبب محبت اولاد نیز راجع باین قسمت یعنی محبت بقای خود است چه می بینیم که آدمی فرزند خود را دوست دارد و بجهة او تحمل مشقتهای بسیار میشود و اگر چه نفعی و لذتی از آن فرزند باو نرسد و این بجهة آنست که هر کسی فرزند را خلیفه و جانشین خود در وجود میداند و چنین میداند که بقای فرزند نوع بقائیست از برای خود او پس بجهة محبت مفرطیکه ببقای خود دارد و از بقای دائمی خود قطع طمع کرده است ناگزیر آنکه قائم مقام بقای خود است نیز دوست دارد و همچنین یکباعث محبت خویشان و اقربا و قبیله و عشیره نیز محبت کمال خود است چه خود را بواسطه ایشان قوی و عزیز می یابد زیرا که عشیره آدمی بمنزله بال و پر او است دوم از اقسام محبت محبت داشتن بغیر خود است بسبب حصول لذت جسمیه حیوانیه از آن مثل دوستی زن و مرد یکدیگر را بجهة جماع و مباشرت و دوستی انسان اطعمه لذیذه و لباسهای فاخره و امثال اینها را و ضابطه در این قسم حصول لذت جسمیه است و این نوع از محبت زود هم میرسد و زود هم تمام میشود چه باستیفای لذت محبت زایل میگردد و پست تر و ضعیفترین مراتب محبت است سوم محبت آدمی بغیر جهة احسان و نفعی که از او عاید میشود چه انسان بنده احسانست و طبع هر کسی بر این مجبولست که هر که احسان باو میکند دوست داشته باشد و هر که بدی باو مینماید دشمن داشته باشد و از اینجهت حضرت پیغمبر صلعم فرمود خداوندا مگردان از برای فاجری بر من احسانی و نعمتی که باینسبب دل من او را دوست داشته باشد و ضابطه کلیه در این قسم حصول نفع و احسانست و محبوب در این قسم فی الحقیقه و در قسم ثانی فی الحقیقه منتهی بقسم اول میشود زیرا که محبت و کمال خود سبب محبت لذتهای خود میشود چه آنها را باعث کمال وجود خود تصور مینماید و محبت بلذت سبب محبت احسان میگردد چه احسان موجب وصول بلذات خود میشود و محبت احسان سبب محبت آن شخصیکه احسان میکند میگردد و باینجهة بکم شدن احسان محبت او کم میشود و بزوال آن زایل میگردد چهارم آنکه کسی چیزی را دوست داشته باشد بجهة ذات آنچیز و خود آن بدون اینکه سوای ذات او منظوری داشته باشد بلکه منظور و مقصود او همان خود او باشد و بس و این محبت حقیقی است که اعتماد بآن میشاید مثل محبت جمال و حسن چه حسن و جمال بخودی خود محبوبند و ادراک آنها عین لذتست و چنین گمان نکنی که دوستی صورتهای جمیله نمیباشد مگر از روی شهوت و قصد مجامعت و مقدمات آن زیرا که اگر چه گاهی آدمی صورت جمیله را باینجهة محبت دارد و لکن ادراک نفس جمال نیز لذتیست روحانی که بخودی خود محبوبست و از اینجهة است که آدمی سبزه و آب روان میدارد نه بجهة اینکه سبزه را بخورد و آب را بیاشامد یا بغیر از مجرد دیدن و تماشا حظی دیگر خواهد از اینها بردارد حضرت پیغمبر را شگفتگی و نشاط از دیدن سبزه و آب جاری روی میداد و هر طبع مستقیم و قلب سلیمی از تماشای گل و غنچه و لاله و شکوفه و مرغان خوش رنگ و آب لذت میبرد و آنها را دوست میدارد بلکه بسا باشد که غمهای خود را بآن تسلی میدهد بدون اینکه قصد حظی دیگر از اینها داشته باشد و بدانکه حسن و جمال تخصیص ندارد بچیزیکه بچشم دیده میشود می بینیم که میگویند این آواز حسن است و این بوی خوش حسن است و حال آنکه آنها را بچشم نمیتوان دید و همچنان اختصاص ندارد بچیزیکه بحواس ظاهره ادراک آن توان کرد بلکه میگویند فلان خلق حسنست و فلان علم حسن است و همچنین دیگر الحسن ظاهر درک آن نمیتوان نمود بلکه حسن اینها و امثال اینها بعقل ادراک میشود و آدمی بالطبع باینها و صاحب آنها محبت دارد و از اینجهة است که قلوب سلیمه مجبول بر محبت انبیاء و اولیاء و ائمه علیهم السلام اگر چه بشرف لقای ایشان مشرف نگشته باشند و بسا باشد که محبت آدمی بصاحب مذهب و دین خود بجائی رسد که جمیع اموال خود را در یاری مذهب او صرف کند بلکه اگر کسی در مقام طعن صاحب مذهب او برآید از تن و جان خود میگذرد و در برابر او جان خود را بخطر میاندازد و حال اینکه گاه است هرگز مشاهده صورت آن صاحب مذهب نکرده و کلام او را نشنیده بلکه بسبب حب او است که عقل او فهمیده از کمالات نفسانیه و صفات قدسیه او و نشر خیرات و افاضه او در عالم و باینسبب است که چون شجاعت علی علیه السلام در اقطار عالم مشهور و سخاوت حاتم بر زبانها مذکور و عدالت انوشیروان در کتب مسطور است دلهای اختیار ایشان را دوست دارند و حال آنکه نه صورت ایشانرا دیده اند و نه لذتی از ایشان فهمیده اند و قاعده کلیه آنست که هر کرا دیده باطن از دیده ظاهر روشنتر و نور عقل او بر آثار حیوانیتش غالبست لذت و محبت او بمحاسن عقلیه بالاتر است از آنچه بحس ظاهر ادراک میشود بلی چه قدر تفاوتست میان کسیکه نقش دیوار را بجهة حسن ظاهری او دوست داشته باشد و کسیکه سید انبیاء و مرسلین را بجهة جمال باطنی او محبت داشته باشد پنجم محبت میان دو نفر که مناسبت معنویه پنهانی با یکدیگر داشته باشند که بهیچ وجه مناسبت بر نخورند و بسیار میشود

که دو کس یکدیگر را نهایت دوستی میدارند بدون ملاحظه جمالی یا طمع جاه و مالی بلکه بمجرد مناسبت ارواح با ایشان است چنانکه حضرت پیغمبر فرمودند که الارواح جنود مجندة فما تعارف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف ششم محبت کسی با دیگری که میان ایشان در بعضی مواضع اجتماع و الفت حاصل شده بود مثل سفرهای دور و دراز و کشتی نشستن و امثال اینها و این یکی از حکمتهای امر بنماز جماعت و جمعه و عیدین است چه الفت و اجتماع در اینمواقف باعث خالص سبب حصول انس و محبت با یکدیگر میگردد هفتم محبت آدمی با دیگری که مناسبت ظاهریه در میان ایشانست چو محبت طفل با طفل و پیر با پیر و تاجر با تاجر و امثال اینها و محبت هر علتی از برای معلول خود و هر صانعی از برای مصنوع خود و محبت معلول و مصنوع از برای علت و صانع خود و باعث اینمحبت آنست که چون هر معلول و مصنوعی رشحه از علت و صانع نمونه ایست از او و تراوش نموده و مناسبت با او دارد و از جنس و سنخ او است پس علت و صانع معلول و مصنوع را دوست دارد از اینجا که از فروع خود و بمنزله بعضی اجزاء که در خود او مندرج بوده میداند و معلول و مصنوع علت و صانع را دوست دارد از اینجا که از اصل خود و بمنزله کل خود می بیند و بهر چه علیت و معلولیت اقوی باشند و درک ایشان بیشتر شده باشد دوستی و محبت میان ایشان اشد است پس بالاترین اقسام محبت محبتی است که خداوند عالم نسبت ببندگان خود دارد و بعد از آن محبتی است که اهل معرفت از بندگان او نسبت بآنجناب دارند و این نیز بسبب است و در محبت پدر و مادر از برای فرزند و محبت فرزند از برای پدر و مادر هم ایشان سبب ظاهری وجود فرزندند و پدر فرزند را بمنزله خود می بیند بلکه او را نسخه خود میپندارد که طبیعت از صورت او بصورت فرزند نقل نموده باینجهة هر کمالیکه از برای خود میخواهد بالاتر از آن از برای فرزند میطلبد و از ترجیح فرزند بر خود شاد میگردد و همچنین سبب محبت میان معلم و شاگرد همینست چه معلم سبب حیات روحانی متعلم است و صورت انسانیه حقیقیه را معلم باو افاضه نموده همچنانکه پدر صورت انسانیه ظاهریه را باعث شده است پس معلم والد روحانی متعلمست و بقدریکه روح بر جسم شرافت دارد هم از پدر اشرف و حقوق او بالاتر است بنابر این باید محبت معلم کم از محبت موجد حقیقی که پروردگار است باشد و بالاتر از محبت پدر و در حدیث وارد است که پدران تو سه نفرند کسیکه ترا متولد کرده و آنکه ترا تعلیم داده و آنکه دختر شرا بتو تزویج نموده و بهترین این پدران آنست که ترا تعلیم نموده از اسکندر ذو القرنین پرسیدند که پدرت را دوست تر داری یا معلمت گفت معلم را زیرا که او سبب حیات باقی منست و پدر سبب حیات فانی و حضرت امیر المومنین علیه السلام فرمودند هر که تعلیم حرفی بمن نمود مرا بنده خود کرده است و از آنجا که معلم اول و استاد اکمل حضرت سید رسل و خلفاء راشدین اویند پس باید محبت آنها از جمیع اقسام محبتها سوای محبت پروردگار بالاتر و شدیدتر باشد و از اینست که حضرت رسول صلعم فرمود مومن نیست هیچیک از شما تا من در نزد او دوستتر از خود او و اهل و فرزند او نباشم نهم محبت دو نفر است که با هم در یکعلت شریکند و معلول یکعلت و مصنوع یکصانعند مثل محبت برادران با یکدیگر و محبت شاگردان یکمعلم با هم و این بسبب محبت خویشانست با یکدیگر و هر چه سبب نزدیکتر است محبت بیشتر میباشد و از اینجهت محبت برادر از آن بیشتر است از محبت عموزادگان و هر که خدا را شناخت و همه موجودات را منسوب باو دانست و ربط خاصی که میان خدا و مخلوقاتست یافت با همه موجودات محبت بهم میرساند از جهة شرکت در آفریدگار و بسا باشد که در میان دو نفر بیشتر اسباب محبت بهم رسد و باینسبب محبت زیاد میشود و گاه است در یکطرف بعضی از اسباب محبت هست و در یکطرف دیگر نیست باینجهة دوستی از یکطرف میباشد و مخفی نماند که اکثر اقسام محبت که مذکور شد فطری و طبیعیست و باختیار آدمی نیست و احتیاج بکسب و تحصیل ندارد مثل محبت دو نفر که میان ایشان مناسبت و محبت علت و معلول و صانع و مصنوع و عکس آن محبت جمال و کمال و محبت خود و غیر اینها پس هر که در این اقسام محبت ناقص باشد بهمانقدر فطرت او معیوب و جبلت او فاسد است و محبت باختیار و کسب کم و زیاد است مثل محبت باحسان و انعام و بعضی محبت معلم و متعلم را کسبی گرفته اند و فی الحقیقه آن نیز راجع بفطری و طبیعیست و بعد از آنکه محبت طبیعی شد اتحادی که میان محب و محبوبست از مقتضای محبت نیز طبیعی خواهد بود

فصل بدانکه همچنانکه اهل حکمت تصریح کرده اند که قوام همه موجودات بمحبت منوط و انتظام سلسله ممکنات بدان مربوطست هیچ ذره نیست که از لمعه محبت در آن نوری و هیچ سری نیست که از نشاه آن در آن شوری نه نشاط و رقص افلاک از شور صهبای محبت است و مستی و بیهوشی مرکز خاک از سکر باده مودت بسم الله مجریها و مرسیها لمولفه ز عشقت آمد شد ماه و مهر و رنگ زمین و گشت سپهر اگر محبت نبودی امهات سفلیه تن بازدواج آباء علویه در ندادندی و از مزاوجت ایشان موالید ثلاثه نزادی الفت اجزاء مرکبات از اثر آنست و استقرار عناصر اربعه در مواضع خود بواسطه آن فرد سر حب از او در همه اجزا ساریست ورنه ز گل نزدی بلبل بیدل فریاد نطفها قطرات امطار از شوق مرکز بر رحم زمین فرو میرود و نبات از جنبش محبت سر از چشمه خاک بیرون میکند مثنوی آتش عشقت کاندر نی فتاد جوشش عشقت کاندر می فتاد جسم خاک از عشق بر افلاک شد

محبت صفات حسنه

کوه در رقص آمد و چالاک شد   هر چه گویم عشق را شرح و بیان   چون بعشق آیم خجل باشم از آن   **فصل** مذکور شد که محبتی که از جمله صفات حسنه و اخلاق پسندیده است محبت چیزیست که محبت بآن شرعا ممدوح و مستحسن باشد و آن محبتی است که ما در این مقام گفتگو از آن میکنیم و آن محبت بخدا است و آنچه بآن منسوبست و بالاترین همه محبتها اوست که محبت بخدا بوده باشد بلکه بجز او کسی سزاوار محبت نیست و کسیکه شایستگی محبوبیت داشته باشد جز او نه و اگر چیزی دیگر هم دوستی را شاید بواسطه انتسابش باوست و اگر کسی چیزی را نه از جهت دوستی داشته باشد از جهل و قصورش است در معرفت خدا پس سزاوار آنست که آدمی با تمامی ذرات موجودات محبت عام داشته باشد از آنکه همگی آنها از آثار قدرت حق پرتوی از انوار وجود مطلق و محبت خاص او نسبت ببعضی بجهه خصوصیت نسبتیکه باو دارند باشد سعدی بجهان خرم از آنم که جهان خرم از اوست   عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست   و بیان این مطلب آنکه دانستیکه از برای محبت اسبابی چند است که هر جا محبتی است البته بجهه یکی از آنهاست و همه آن اسباب در حق پروردگار مجتمعند   اما سبب اول که محبت آدمی بخود بوده باشد پس خود ظاهر و روشن است که وجود هر موجودی بسته بوجود پروردگار است و او را بخودی خود وجودی فی حد ذاته بودی نیست و اگر وجود است از اوست و اگر بقای وجود است باوست و کمال هر وجودی با نتساب باو حاصل و هر ناقصی بواسطه قرب باو کامل میشود پس در کارخانه هستی وجودی نیست که بخودی خود ثباتی داشته باشد مگر قیوم مطلق که قوام همه موجودات بسته بوجود او بود و همه کاینات منوط بوجود اوست اگر طرفة العینی چشم التفات از کاینات بپوشد در عرصه هستی کسی جای وجودی نبیند و اگر لحظهٔ دامن بی نیازی از کون و مکان برچیند گرد نیستی بر فرق عالمیان نشیند و چگونه تصور میشود که کسی خود را دوست داشته باشد و آنکه قوام وجود او باو و هستی او فرع هستی اوست دوست نداشته باشد   و اما سبب دویم و سوم پس بسی واضح و پیداست که هیچ لذتی نیست که از ثمره شجره نعمت او نباشد و هیچ احسانی نه در خوان احسان و عطیت او و هر نعمتی از دریای بی انتهای او قطره ایست و هر راحتی از نهر بی کران آلاء او جرعه اسباب عیش و شادی از و آماده و خوان خرمی او نهاده کدام مور دانه کشید که نه از خرمن احسان اوست و کدام مگس نوشی چشید که نه از شهد شکرستان او سعدی ادیم زمین سفره عام اوست   بر این خوان یغما چه دشمن چه دوست   چنان پهن خوان کرم گسترد   که سیمرغ در قاف روزی خورد   ز ابر افکند قطره سوی یم   ز صلب آورد نطفه در شکم   از آن قطره لولوی لالا کند   وز این صورتی سرو بالا کند   و اما سبب چهارم که حسن و جمال و تمامیت و کمال باشد پس حاجت ببیان نیست که جمال خالص و کمال مطلق منحصر در ذات پاک حق جل شانه است و هر جمالی در پیش آینه جمال ازلی زشت و زبون و هر کمالی نسبت بکمال لم یزلی پست و دونست هر جمالی بکری بصد نقص گرفتار و هر حسنی بسی عیب آن پیش از هزار جمال جمیل مطلقست که از همه شوایب و نقص منزه است و حسن اوست که از جمله عیوب و قصور معراست نه بالاتر از جمالش جمالی تصور توان کرد و نه بهتر از حسنش حسنی پی توان برد پس اگر جمال مشوب بچندین هزار نقص سزاوار محبت باشد پس چگونه خواهد بود جمال خالص مطلق که بالاتر از آن متصور نباشد   مثنوی   باده خاک آلودتان مجنون کند   صاف اگر باشد ندانم چون کند   با وجود اینکه هر جمال زیباییست شاهدیست از دست مشاطه عنایت او آراسته و هر جا قامت رعناییست سرویست از چمن قدرتش برخاسته غمزه غماز ترکان ختا تیر از ترکش او که خونریزی آموخت و عشوه دلفریب خوبان عراق تیر او که شیوه دلربائی داد شعر کز غالیه خوشبو شد در گیسوی او پیچید   ور وسمه کمانکش شد در ابروی او پیوست صورت هر محبوبی رشحه از رشحات جمال بیعیب اوست و چهره هر مطلوبی نمونه از عکس حسن بینقص او پرتوی از وی یک لمعه بر ملک و ملکت تافت   ملک سرگشته خود را چو فلک یافت   همه سبوحیان سبوح جویان   شدند از بیخودی سبوح گویان   ز غواصان این بحر فلک فلک   برآمد غلغل سبحان ذی الملک   و اما کمال پس غایت کمال مخلوق که بآن سزاوار محبت و دوستی میشود معرفت خدا و علم بصفات او و شناختن قدرت و صنایع افعال اوست معراج کمال انسان قرب بدرگاه سبحانیست و نهایت مرتبه تمامیت راه یافتن بدرگاه رب العزتست پس کسیکه اندک معرفت او غایت مرتبه کمال و قرب بدرگاه او اوج سعادت و اقبال باشد ظاهر است که کمال در خود او منحصر و هر کمالی در جنب کمال او ناقص و قاصر است و اگر کمال شایسته محبت است شایستگی باو مخصوص خواهد بود   و اما سبب پنجم که مناسبت معنویه و رابطه خفیه باشد پس شکی نیست که نفس ناطقه انسانی شعله ایست از مشعل جلال حق و پرتویست از اشعه جمال مطلق گلی است از گلزار عالم قدس و سبزه ایست از جویبار چمن انس و از این جهت بود که چون از روح انسانی سئوال شد خطاب رسید که قل الروح من امر ربی بگو روح از عالم پروردگار منست و در حق آدم فرمود انی جاعل فی الارض خلیفه بدرستیکه من از برای خود خلیفه در زمین قرار میدهم و ظاهر است که آدم مستحق افسر خلافت نگردید مگر بواسطه این مناسبت و بسبب این مناسبت است

که بندگان چون ببلائی و مصیبتی گرفتار شدند بی اختیار منقطع و متوسل بپروردگار خود میشوند و او را میخوانند و میل بجانب او مینمایند و این مناسبت ظهور تام بهم نمیرساند مگر اینکه بعد از اداء واجبات و مواظبت بر نوافل و مستحبات شود چنانکه در حدیث قدسی وارد شده است که بنده بتدریج بواسطه نوافل و مستحبات تقرب بمن میجوید تا بجائی میرسد که من او را دوست میدارم و چون بمرتبه دوستی من رسید شنیدن آن میشود و دیدن و گفتن او بمن و اما مناسبت ظاهریه که یکی از اسباب محبت است و از جمله آثار مناسبتی که میان بنده و پروردگار او ظاهر است آنست که نمونه بسیاری از اخلاق الهیه و صفات ربوبیه در بندگان موجود است چو علم و نیکی و احسان و لطف و رحمت بر خلق و ارشاد ایشان بحق و امثال اینها   و اما علیت و معلولیت و صانعیت و مصنوعیت باشد پس امر در آن ظاهر است و از بیان مستغنی است و باقی اسباب اسباب ضعیفه نادره ایست که در حق حق سبحانه و تعالی نقص و قصور است و از آنچه مذکور شد معلوم شد که اسباب محبت همه در حق حضرت رب العزت بعنوان حقیقت و اعلی مراتب متحقق است و با وجود اینکه هر که مخلوقی را بسبب یکی از این اسباب دوست دارد میتواند دیگری را هم دوست داشته باشد و هیچیک از مخلوقات بوصف محبوبی متصف نمیگردد مگر اینکه از برای او از این جهت شریکی یافت میشود و شکی نیست که اشتراک موجب نقصان محبت است و اوصاف کمال و جمال ایزد متعال از شریک و انباز ممتاز و با این جهت راه شرکت در نحو محبت او مسدود است پس مستحق محبتی بجز او نه بلکه اگر بدیده تحقیق نظر کنی غیر از او متعلق محبتی نیست ولکن این مرتبه ایست که نمیرسد بآن مگر اهل معرفت از اولیاء و دوستان خدا و اما نابینایان بیغوله جهالت که دیده بصیرتشان بمعیوبیت از ادراک این مرتبه محجوب و در چراگاه شهوات جسمانیه و علف زار لذات حسیه مانند بهایم بچریدن مشغولند یعلمون ظاهرا من الحیوة الدنیا و هم عن الآخرة هم غافلون و الحمد لله بل اکثرهم لا یعلمون   حافظ مدعی خواست که آید بتماشاگه راز   دست غیب آمد و بر سینه نامحرم زد   و چگونه چنین نباشد و حال اینکه وصول بمرتبه محبت با کسی از نوع اتصالی بعالم آن ناچار و بدون آن اتصاف محبت حقیقی محالست و پای بستگان قیود شهوات و فرو رفتگان لذات را اتصال بعالم قدس چکار   مثنوی   دیگ لیسی کاسه لیسی را بجوی   نی خداوند ولی نعمت بگوی   خانمان خود ویرانه است و بس   نشنود اوصاف بغداد و طبس   ایکه اندر چشمه شور است جات   تو چه دانی شط جیحون و فرات   بلی چون نفس انسانی از کدورات عالم طبیعت پاک و مصفا و از جنابت جسمانیت طاهر و مبرا گردید و از محبت شهوات و قید علایق فارغ شد بحکم مناسبت بعالم قدس متصل میگردد و شوق تام بمجانس خود از اهل آن عالم در او پیدا میشود و بمرافقت ایشان شوق و میل او از آن عالم تجاوز میکند و محبت او پا بالاتر مینهد و شوق بمبدء کل و منبع جمیع خیرات بهم میرساند تا میرسد بجائیکه مستغرق مشاهده جمال حقیقی و محو مطالعه جلال خیر محض میشود و در این هنگام در انوار تجلیات قاهره فانی میگردد چنانکه در هنگام طلوع خورشید همه ستارگان معدوم میشوند و بمقام توحید که نهایت مقاماتست میرسد و از انوار وجود مطلق بر او افاضه میگردد که نه هیچ چشمی دیده و نه هیچ گوشی شنیده و نه بخاطری خطور کرده و بهجت و لذتی از برای او حاصل میشود که همه بهجتها و لذتها در جنب آن مضمحل میگردند و چون نفس باین مقام رسید در حال تعلق نفس او ببدن و وجود او در دنیا و حال قطع علاقه او چندان تفاوتی نمیکند و سعادتیکه از برای دیگران در آن عالم حاصل میشود از برای او در این نشأه حاصل میگردد   رباعی   امروز در آن کوش که بینا باشی   حیران جمال آن دلارا باشی   شرمت بادا چه کودکان در شبها   تا چند در انتظار فردا باشی   بلی شهود تام و بهجت خالی از جمیع شوائب موقوف بر تجرد کلی است از بدن چه نفس اگر چه بنور بصیرت در نشأه دنیویه ملاحظه جمال وحدت صرفه را نماید ولکن باز ملاحظه او خالی از کدورت طبیعیه نیست و صفای تام بسته بحصول تجرد از بدنست و از اینجهه پیوسته مشتاق حرکت تا حجاب از میان برداشته شود و میگوید   قطعه   حجاب چهره او میشود غبار تنم   خوشا دمیکه از این چهره پرده برفکنم   چنین قفس نه سزای چه من خوش الحانیست   روم بگلشن رضوان که مرغ آن چمنم   و این محبتی است که از برای چنین نفسی حاصل میشود نهایت درجات عشق و غایت کمالیست که از برای نوع انسانی متصور است اوج مقامات واصلین و ذروه مراتب کاملین است و هیچ مقامیکه بعد از آن نیست مگر اینکه ثمره این مقامست و هیچ مقامی پیش از آن نیست مگر آنکه مقدمه از مقدمات آنست و این حقیقت که عرفا افراط در مدح آن نموده اند و اهل ذوق مبالغه در ستایش آن کرده اند و بنثر و نظم در ثنای آن کوشیده اند و تصریح نموده اند که آن مقصود از ایجاد کاینات و مطلوب از آفرینش مخلوقاتست کمال مطلق آنست و بجز آن کمالی نیست و سعادت بواسطه آن است و بغیر از آن سعادتی نه چنانکه گفته اند   فرد   عشق است هر چه هست بگفتیم و گفته اند   عشقت بوصل دوست رساند بضرب دست   و دیگری گفته   جز محبت هر چه بودم سود در محشر نداشت   دین و دانش عرض کردم کس بچیزی بر نداشت   **فصل** چون دانستیکه سزاوار محبت بجز ذات حق جل شانه نیست بلکه حقیقت محبت منحصر در آنست فساد

محبت

در کسی ظاهر میشود که آثار محبت بنده از برای خدا نموده و گفته معنی از برای آن نیست مگر مواظبت بر طاعات خدا و اما حقیقت محبت چون شود
حقیقت دارد پس محالست و این جهت انس و شوق و لذت مناجات پروردگار را انکار کنند و فساد این قول علاوه بر آنچه مذکور شد از تتبع
معلوم میگردد چه اجماع امت منعقد شده بر اینکه دوستی خدا و رسول صلعم از جمله واجبات عینی است و آنچه از آیات و اخبار در امر دوستی پروردگار
مدح و ثنای آن. و سنت و آثار اهل محبت آنچه کار از انبیا و اولیا رسیده از حد و نهایت متجاوز است فصیحانه و تمم در مدح جمعی
میفرماید یحبهم و یحبونه یعنی خدا ایشان را دوست دارد و ایشان هم خدا را دوست دارند و میفرماید والذین آمنوا اشد حبا لله یعنی آنانکه ایمان
آورده اند محبت ایشان شدیدتر است از برای خدا و نیز میفرماید قل ان کان آباؤکم و ابناؤکم و اخوانکم و ازواجکم و عشیرتکم و اموال اقترفتموها و تجا
رة تخشون کسادها و مساکن ترضونها احب الیکم من الله و رسوله و جهاد فی سبیله فتربصوا حتی یاتی الله بامره والله لایهدی القوم الفاسقین یعنی بگو
بمردمان که اگر بوده باشند پدران شما و فرزندان شما و برادران شما و زنان شما و خویشان شما و مالهائیکه کسب کرده اید و تجارتیکه از کسادش میترسید
و خانهائیکه بآن راضی شده اید محبوبتر از خدا و رسول و از جهاد کردن در راه خدا پس منتظر باشید تا امر خدا بیاید یعنی روز قیامت یا بر شما معلوم شود
که دوست داشتن اشیاء مذکوره بیشتر از خدا و رسول و جهاد در راه او باعث چه عذاب و عقابی خواهد شد یا منتظر باشید تا روز مردن در وقتیکه
بر شما سکرات مرگ ظاهر شود چه یکی از اسباب سوء خاتمه آنستکه دوستی شهوات دنیویه پیش از دوستی خدا باشد چنانچه قبل ازین اشاره بآن شد
از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که هیچکس از شما مؤمن نیست تا اینکه دوستی خدا در دل او غالب بر دوستی ماسوای او باشد روزی انس در یکی از صحا
بدید که میآید و پوست گوسفندی بعوض جامه بر خود پیچیده فرمود نگاه کنید باین مرد که میآید خدا دل او را منور ساخته بتحقیق که او را دیدم در نزد پدر و
مادر خود و بهترین اطعمه باو میخورانیدند پس محبت خدا و رسول او را از آنها باز داشته و باین صورت کرد که می بینید و در ادعیه بسیار از آن
حضرت از بارگاه رب العزة مسئلت زیادتی محبت و طلب دوستی خدا را نموده و مشهور است که چون عزرائیل نزد حضرت خلیل الرحمن از برا
ی قبض روح آمد جناب خلت مآب فرمود هل رایت خلیلا امات خلیله آیا دیده که دوست دوست خود را بمیراند خطاب رسید که هل رایت محبا
یکره لقاء ربه آیا دیده هیچ دوستی که کراهت داشته باشد ملاقات دوست را ابراهیم فرمود ای ملک الموت حال قبض روح مرا کن مشغول شد
پروردگار وحی بحضرت موسی علیه السلام فرستاد که ای پسر عمران دروغ میگوید کسیکه گمان کرده است که مرا دوست دارد و چون
این چون ظلمت شب او را فرو گیرد بخواب آید آیا دوست خلوت دوست خود را طالب نیست ای پسر عمران من از احوال دوستان خود مطلعم چون
شب بر ایشان وارد شود دیده دلهای ایشان بجانب من نگران و عقاب مرا در پیش خود ممثل نموده با من از راه مشاهده و حضور تکلم
میکنند ای پسر عمران بمن فرست از دل خود خشوع و از بدن خود ذلت و خضوع و از چشم خود اشک در ظلمتهای شب که مرا نزدیک
خواهی یافت حضرت عیسی علیه السلام به سه نفر گذشت که رنگهای ایشان متغیر و بدنهای ایشان کاهیده بود فرمود چه چیز شما را باین حال کرد
گفتند خوف از آتش جهنم فرمود بر خدا لازمست که هر خائفی را ایمن گرداند پس به سه نفر دیگر گذشت که ضعف و نقر ایشان بیشتر بود فرمود چه چیز
شما را چنین کرده عرض کردند شوق بهشت فرمود بر خدا لازم است که شما را بآنچه شوق دارید برساند پس گذر او به سه نفر دیگر افتاد که ضعف
و هزال بر ایشان غالب شده بود و نور از روی ایشان میدرخشید پرسید چه چیز شما را باین حال کرده گفتند دوستی خدا حضرت فرمود انتم
المقربون شمائید مقربان درگاه احدیت حضرت پیغمبر صلعم فرمود که حضرت شعیب از دوستی خدا اینقدر گریست که دو چشم او کور شد خدا چشم او
را باو عطا فرمود باز گریست تا کور شد خدا دیده او را بینا کرد همچنین تا سه مرتبه در مرتبه چهارم وحی بشعیب رسید که ای شعیب تا کی میگریی اگر
چندین خواهی بود اگر گریه تو از خوف جهنم است من ترا از آن ایمن گردانیدم و اگر از شوق بهشت است آنرا بتو عطا نمودم عرض کرد
الهی و سیدی تو آگاهی که گریه من نه از ترس جهنم است و نه از شوق بهشت تو ولکن دل من بمحبت تو بسته شده است و بملاقات تو صبر نمیتوانم
کرد و گریه دوستی و محبت است که چشم مرا نابینا کرد پس وحی باو رسید که حال که گریه تو از این جهت است بزودی کلیم خود موسی بن عمران را خدمتکار
تو بفرستم و چوب شبانی بدست او دهم تا شبانی تو کند اعرابی بخدمت فخر کائنات آمده عرض کرد که یا رسول الله متی الساعة قیامت چه وقت
میشود حضرت فرمود چه مهیا کرده از برای قیامت عرض کرد که نماز و روزه بسیار نیندوخته ام ولکن خدا و رسول او را دوست دارم حضرت فرمود
المرء مع من احب هر کسی با دوست خود محشور خواهد شد وارد شده که حقتعالی لحظه نظر کرد بداود و گفت ای داود بگو بدوستان که اگر مردمان از شما کناره کنند
چه باک پرده از میان من و شما برداشته شد تا اینکه بچشم دل مرا مشاهده نموده چه ضرر میرساند بشما آنچه از دنیا بشما اگر فوت شود بعد از آنکه دین خود را بشما دادم و چه باک

از دشمنی خلق با شما چون خشنودی مرا طلبید آمد او بگو که من دوست دارم هر که مرا دوست دارد و انس دارم با کسیکه بمن انس دارد و
همنشین کسی هستم که او همنشین منست و هر که مرا از دیگران برگزیند من نیز او را برگزینم و هر که اطاعت مرا کرد من اطاعت او را میکنم هیچ بنده
مرا دوست نمیدارد مگر اینکه او را از برای خود قبول میکنم و هر که مرا طلب کند بیابد و هر که غیر مرا طلب کند مرا نمییابد و ای اهل زمین بگو که
ترک کنند دوستی غیر مرا و بشتابند بسوی من هر که مرا دوست داشته باشد طینت او خلقت او است از طینت ابراهیم خلیل من و موسی کلیم من و
محمد حبیب من حضرت امیرالمؤمنین سلام الله علیه در دعای کمیل میفرماید فهبنی یا الهی و سیدی و مولای صبرت علی عذابک فکیف اصبر علی
فراقک یعنی ای آقا و مولای من خود گرفتم که توانم صبر کرد بر عذاب تو پس چگونه صبر نمایم بر مفارقت تو و از انس و مرویست که خدا تعالی را بندگانی است
که بدوستان خود میآشاماند چون آشامیدند مست میکردند و چون مست میکردند بطرب و نشاط میآیند و چون بطرب آمدند پاکیزه میشوند و
چون پاکیزه شدند گداخته میکردند و چون گداخته شدند از هر غل و غشی خالص میکردند و چون خالص شدند در مقام طلب محبوب بر میآیند
و چون او را طلبیدند می یابند و چون یافتند باو میرسند و چون رسیدند باو متصل میشوند و چون وجود خود شان در نزد وجود محبوب مضمحل است
بالمره از خود غافل میشوند و بجز محبوب دیگر چیزی را نمی بینند و حضرت سید الشهداء روحی له الفداء در دعای عرفه میفرماید خداوندا توئیکه
خانه دل دوستانت را از غیر پرداختی و آنرا از اغیار بیگانه خالی ساختی تا بجز دوستی تو در آنجا نباشد و رو بغیر تو نیاورند و بجز ترا نشناسند
پیت چشم را از غیر و غیرت دوخته همچو آتش خشک و تر ابوخته و حضرت سید الساجدین سلام الله علیه در مناجات انجیلیه میفرماید که
بعزت تو قسم که چنان ترا دوست میدارم که شیرینی محبت تو در دل من جای گرفته و نفس من بمژدهای این انس یافته و در مناجات هشتم از
مناجات خمس عشر عرض میکند و الحقنا بعبادک الذین هم بالبدار الیک یسارعون و بابک علی الدوام یطرقون و ایاک فی اللیل والنها
ر یعبدون و هم من هیبتک مشفقون یعنی خدایا ما را برسان بآن بندگانیکه در پیشی گرفتن بسوی تو شتابانند و علی الدوام در رحمت ترا میکوبند و
شب و روز پرستش ترا میکنند و از هیبت و سطوت تو ترسناکند الذین صفت لهم المشارب و بلغتهم الرغائب و ملأت ضمائرهم من حبک
و رویتهم صافی شرابک و دگر آنچنان بندگانیکه مشربهای ایشان را صاف فرموده و ایشان را بعطاهای بسیار سرافراز کرده و دلهای ایشانرا از نور
محبت خود مملو ساخته و از شراب صاف محبت خود ایشانرا سیراب گردانیده فبک الی لذیذ مناجاتک وصلوا و منک الی اقصی مقاصدهم
حصلوا پس بلطف و مرحمت تو لذت راز گفتن با ترا دریافتند و از غایت تو بالاترین مقصدهای خود رسیدند فقد انقطعت الیک همتی و
انصرفت نحوک رغبتی یعنی ای خدا نهایت مقصود من توئی و غایت رغبت من بسوی تست فانت لاغیرک مرادی و لک لا لسواک سهری و سهادی
توئی مراد و مقصد من و بس و از برای تست بیداری و خواب من و لقاؤک قرة عینی و وصلک منی نفسی و الیک شوقی و فی محبتک ولهی
و الی هواک صبابتی و رضاک بغیتی و رؤیتک حاجتی و جوارک طلبتی و قربک غایة سؤلی و فی مناجاتک روحی و راحتی و عندک دواء علتی و شفاء غلتی و برد
لوعتی و کشف کربتی یعنی ای خدا دیدار تو روشنائی دیده من و وصال تو آرزوی دل غمدیده من و بسوی تو اشتیاق جان من و دوستی تو سبب
سرگشتگی من و حیرانی من و از آتش محبت تو سوزش جگر من و خشنودی و رضای تو مطلب و مقصد من و خاک درت بهشت من مهر رخت
سرنوشت من عشق تو سرنوشت من راحت من رضای تو ای خدا حاجتی بجز دیدار تو ندارم و منزلی بغیر از کوی تو نمیطلبم و سؤالی سوای قرب
آستان تو نمیکنم روح و راحت من در مناجات تو و دواء درد من در دست تست توئی سیراب کننده جگر من و توئی خنکی سوزش دل تفتیده
من توئی آرام جان غمناکم و شفای عام ولا تقطعنی عنک ولا تباعدنی منک یا نعیمی و جنتی و یا دنیای و آخرتی ای خدا امید مرا از خود منقطع
مکن و مرا از درگاه خود مران ای نعیم من ای بهشت من ای دنیای من و آخرت من فرد گر میتوانم بدامن بقدر دو کون ریزند دامان بیفشانم
برین و آن فشانم در مناجات نهم عرض میکند الهی من ذا الذی ذاق حلاوة محبتک فرام منک بدلا و من ذا الذی انس بقربک فابتغی
عنک حولا یعنی ای خدا این کیست که شیرینی محبت ترا چشید پس غیر ترا دوست گرفت و کیست که بقرب تو انس گرفت که روی بدیگری آورد
رباعی هر کس که ترا شناخت جان را چکند فرزند و عیال و خانمان را چکند دیوانه کنی هر دو جهانش بخشی دیوانه تو هر دو جهان را چکند
بعد از آن عرض میکند آنچه مضمون آن اینست که ای خدا بگردان مرا از کسانیکه بجهة قرب خود برگزیده از برای مودت خالص ساخته و بملاقات
خود او را مشتاق کرده و بقضای خود او را خشنود و راضی گردانیده و بدیدار خود بر او منت گذارده و رضای خود را باو عطا فرموده و از دوری
و افتادن از نظر خود او را پناه داده و دل او را اراده خود ساخته و از جهة خود او را اختیار کرده و بجهة محبت خود دل او را فارغ نموده

و اگر کسی ظاهر میشود که انکار محبت بنده از برای خدا نموده و گفته معنی از برای آن نیست مگر مواظبت بر طاعات خدا و اما حقیقت محبت چون شوق
و رغبت دارد پس محالست و این جهت انس و شوق و لذت مناجات پروردگار را منکر شده و فساد این قول علاوه بر آنچه مذکور شد از شریعت مقدسه
نیز معلوم میگردد چه اجماع امت منعقد است بر اینکه دوستی خدا و رسول صلعم از جمله واجبات عینی است و آنچه از آیات و اخبار در امر دوستی پروردگار
و مدح و ثنای آن وارد شده است و آثار اهل محبت آفریدگار از انبیا و اولیا رسیده از حد و نهایت متجاوز است چنانچه حق تعالی در مدح جمعی
میفرماید یحبهم و یحبونه یعنی خدا ایشان را دوست دارد و ایشان هم خدا را دوست دارند و میفرماید و الذین آمنوا اشد حبا لله یعنی آنان کسانیکه ایمان
آورده اند محبت ایشان شدیدتر است از برای خدا و نیز میفرماید قل ان کان آباؤکم و ابناؤکم و اخوانکم و ازواجکم و عشیرتکم و اموال اقترفتموها و تجارة
تخشون کسادها و مساکن ترضونها احب الیکم من الله و رسوله و جهاد فی سبیله فتربصوا حتی یأتی الله بامره و الله لایهدی القوم الفاسقین یعنی بگو
بمردمان که اگر بوده باشند پدران شما و فرزندان شما و برادران شما و زنان شما و خویشان شما و مالهائیکه کسب کرده اید و تجارتیکه از کساد آن میترسید
و خانهائیکه بآن راضی شده اید محبوبتر از خدا و رسول و از جهاد کردن در راه خدا پس منتظر باشید تا امر خدا بیاید یعنی روز قیامت بر شما معلوم شود
که دوست داشتن اشیاء مذکوره بیشتر از خدا و رسول و جهاد در راه او باعث چه عذاب و عقابی خواهد شد یا منتظر باشید تا در مردن در وقتیکه
بر شما سکرات مرگ ظاهر شود چه یکی از اسباب سوء خاتمه آنستکه دوستی شهوات دنیویه بیش از دوستی خدا باشد چنانچه قبل از این اشاره بآن شد
از حضرت پیغمبر صلعم مرویست که هیچکس از شما مؤمن نیست تا اینکه دوستی خدا در دل او غالب بر دوستی ما سوای او باشد روزی آنسرور یکی از صحابه
دید که میآید و پوست گوسفندی بعوض جامه بر خود پیچیده فرمود نگاه کنید باین مرد که میآید خدا دل او را منور ساخته بتحقیق که او را دیدم در نزد پدر و
مادر خود و بهترین اطعمه باو میخورانیدند پس محبت خدا و رسول او را از آنها باز داشته و باین صورت کرد که می بینید و در ادعیه بسیار از آن
حضرت از بارگاه رب العزة مسئلت زیادتی محبت و طلب دوستی خدا را نموده و مشهور است که چون عزرائیل نزد حضرت خلیل الرحمن از برای
قبض روح آمد جناب خلیل فرمود هل رأیت خلیلا یمیت خلیله آیا دیده که دوست دوست خود را بمیراند خطاب رسید که هل رأیت محبا
یکره لقاء ربه آیا دیده هیچ دوستی را که کراهت داشته باشد ملاقات دوست را ابراهیم فرمود ایملک الموت فالآن قبض روح مرا کن منقولست
که پروردگار وحی بحضرت موسی علیه السلام فرستاد که ای پسر عمران دروغ میگوید کسیکه گمان کرده است که مرا دوست دارد و با وجود
این چون ظلمت شب او را فرو گیرد بخواب آید آیا دوست خلوت دوست خود را طالب نیست ای پسر عمران من از احوال دوستان خود مطلعم چون
شب بر ایشان وارد شود دیده دلهای ایشان بجانب من نگران و عقاب مرا در پیش خود ممثل نموده با من از راه مشاهده و حضور تکلم
میکنند ای پسر عمران بمن فرست از دل خود خشوع و از بدن خود ذلت و خضوع و از چشم خود اشک در ظلمتهای شب که مرا نزدیک
خواهی یافت حضرت عیسی علیه السلام بسه نفر گذشت که رنگهای ایشان متغیر و بدنهای ایشان کاهیده بود فرمود چه چیز شما را باینحال گرده
گفتند خوف از آتش جهنم فرمود بر خدا لازمست که هر خائفی را ایمن گرداند پس بسه نفر دیگر گذشت که ضعف و تغیر ایشان بیشتر بود فرمود چه چیز
شما را چنین کرده عرض کردند شوق بهشت فرمود بر خدا لازم است که شما را بآنچه شوق دارید برساند پس گذر او بسه نفر دیگر افتاد که ضعف
و هزال بر ایشان غالب شده بود و نور از روی ایشان میدرخشید پرسید چه چیز شما را باینحال کرده گفتند دوستی خدا حضرت فرمود انتم
المقربون شمائید مقربان درگاه احدیت حضرت پیغمبر صلعم فرمود که حضرت شعیب از دوستی خدا اینقدر گریست که دو چشم او کور شد خدا چشم او
را باو عطا فرمود باز گریست تا کور شد خدا دیده او را بینا کرد همچنین تا سه مرتبه در مرتبه چهارم وحی بشعیب رسید که ای شعیب تا بکی میگریی و تا
چند چنین خواهی بود اگر گریه تو از خوف جهنم است من ترا از آن ایمن گردانیدم و اگر از شوق بهشت است آنرا بتو عطا نمودم عرض کرد
الهی و سیدی تو آگاهی که گریه من نه از ترس جهنمست و نه از شوق بهشت تو و لکن دل من بمحبت تو بسته شده است و بملاقات تو صبر نمیتوانم
کرد و گریه دوستی و محبت است که چشم مرا نابینا کرده پس وحی باو رسید که حال که گریه تو از این جهت است بزودی کلیم خود موسی بن عمران را بخدمت تو میگمارم
تو بفرستم و چوپانی بدست او دهم تا شبانی تو کند اعرابی بخدمت فخر کائنات آمده عرض کرد که یا رسول الله متی الساعة قیامت چه وقت
میشود حضرت فرمود چه مهیا کرده از برای قیامت عرض کرد که نماز و روزه بسیار مهیا نکرده ام و لکن خدا و رسول او را دوست دارم حضرت فرمود
المرء مع من احب هر کسی با دوست خود محشور خواهد شد وارد شده است که حق تعالی خطاب کرد بداود که ای داود بگو بدوستان که اگر مردمان از شما کناره کنند
چه باک چون پرده از میان من و شما بر داشته شد تا اینکه بچشم دل مرا مشاهده نمودید چه ضرر میرساند شما را آنچه از دنیا شما را از دست برود بعد از آنکه دین در شما باشد و چه ضرر

از دنیا فنی

از دشمنی خلق باشد ... باکسیکه بمن انس دارد و
همنشین کسی هستم ... طاعت او را امید ... هیچ بنده

۱۳۱۶

من تو ای آرام جان ... امیدم از خود منقطع
مکن و مرا از درگاه خود مران ای نعیم من ای بهشت من ای دنیای من و آخرت من فرزدگر بخواهم بدامن نقد دو کون ریزند دامان بیفشانم
بر این و آن فشانم در مناجات نهم عرض میکند الهی من ذا الذی ذاق حلاوة محبتک فرام منک بدلا و من ذا الذی انس بقربک فابتغی
عنک حولا یعنی ای خداوند کیست که شیرینی محبت ترا چشید پس غیر ترا دوست گرفت و کیست که بقرب تو انس گرفت که روی بدیگری آورد
رباعی هر کس که ترا شناخت جان را چکند فرزند و عیال و خانمان را چکند دیوانه کنی هر دو جهانش بخشی دیوانه تو هر دو جهان را چکند
بعد از آن عرض میکند آنچه مضمون آن اینست که ای خداوند مرا از کسانیکه بجهة قرب خود برگزیده از برای مودت خالص ساخته و بملاقات
خود او را مشتاق کرده و بقضای خود او را خشنود و راضی گردانیده و بدیدار خود بر او منت گذارده و رضای خود را باو عطا فرموده و از دوری
و افتادن از نظر خود او را پناه داده و دل او را واله اراده خود ساخته و از جهة خود او را اختیار کرده و بجهة محبت خود دل او را فارغ نموده

در کسی ظاهر میشود که انکار محبت بنده از برای خدا ...
بر حقیقت دارد پس محالست و این جهت انس و شوق ...
معلوم میکرد و چه اجماع امت منعقد است بر اینکه دو ...
مدح و ثنای آن ... دوست و آثار اهل محبت ...
میفرماید یحبهم و یحبونه یعنی خدا ایشانرا دوست دارد ...
آورده اند محبت ایشان شدیدتر است از برای خدا ...
تخشون کسادها و مساکن ترضونها احب الیکم من الله و ...
مردمان که اگر بوده باشند پدران شما و فرزندان شما و برادران ...
و خانهائیکه بان راضی شده اید محبوبتر از خدا و رسول ...
که دوست داشتن اشیاء مذکوره بیشتر از خدا و رسول ...
بر شما سکرات مرگ ظاهر شود چه یکی از اسباب سوء خاتمه ...
از حضرت پیغمبر مرویست که هیچکس از شما مؤمن نیست ...
دید که میاید و پوست گوسفندی بعوض جامه بر خود پیچیده ...
مادر خود و بهترین اطعمه باو میخورانید پس محبت خدا و رسول ...
حضرت از بارگاه رب العزه مسئلت زیادتی محبت و طلب ...
قبض روح آمده جناب خلیل فرمود هل رایت خلیلا ...
یکره لقاء ربه آیا دیده هیچ دوستی که کراهت داشته ...
که پروردگار وحی بحضرت موسی علیه السلام فرستاد که ...
این چون ظلمت شب او را فرو گیرد بخوابد آیا دوست خلوت ...
شب بر ایشان وارد شود دیده دلهای ایشان بجانب ...
میکنند ای پسر عمران بمن فرست از دل خود خشوع و ...
خواهی یافت حضرت عیسی علیه السلام به نفر گذشت که ...
گفتند خوف از آتش جهنم فرمود بر خدا لازمست که هر خائف ...
شما را چنین کرده عرض کردند شوق بهشت فرمود بر خدا لا...
و نزال بر ایشان غالب شده بود و نور از روی ایشان ...
المقربون شمائید مقربان درگاه احدیت حضرت پیغمبر ...
را باو عطا فرمود باز گریست تا کور شد خدا دیده او را بینا کرد ...
چند چنین خواهی بود اگر گریه تو از خوف جهنم است من ترا از آن ایمن گردانیدم و اگر از شوق بهشت است آنرا بتو عطا نمودم عرض کرد
الهی و سیدی تو آگاهی که گریه من نه از ترس جهنمست و نه از شوق بهشت تو ولکن دل من بمحبت تو بسته شده است و بملاقات تو تشنه ام
کرد و گریه دوستی و محبت است که چشم مرا نابینا کرد پس وحی باو رسید که حال که گریه تو از این راه است بزودی کلیم خود موسی بن عمران را بخدمت میکار
تو بفرستم و چون شبانی بدست او دهم تا شبانی تو کند اعرابی بخدمت فخر کائنات آمده عرض کرد که یا رسول الله متی الساعة قیامت چه وقت
میشود حضرت فرمود چه مهیا کرده از برای قیامت عرض کرد که نماز و روزه بسیار نکرده ام ولکن خدا و رسول او را دوست دارم حضرت فرمود
المرء مع من احب هر کسی با دوست خود محشور خواهد شد وارد شده که حقتعالی خطاب کرد بداود که ای داود بگو بدوستان که اگر مردمان از شما کناره کنند
چه باک بپرده زنبیان من و شمار داشته شد تا اینکه بچشم دل امر مشاهده نمود چه ضرر میرساند شما را آنچه از دنیا شما را اگر فتم بعد از آنکه دین خود را بشما دادم و چه باک

از دشمنی خلق با شما چون خشنودی مرا طلبید آمد او و بگو که من دوست دارم هر که مرا دوست دارد و انس دارم با کسیکه با من انس دارد و
همنشین کسی هستم که او همنشین منست و هر که مرا از دیگران برگزیند من نیز او را برگزینم و هر که اطاعت مرا کرد من اطاعت او را میکنم هیچ بنده
مرا دوست ندارد مگر اینکه او را از برای خود قبول میکنم ابدا و هر که مرا طلب کند میابد و هر که غیر مرا طلب کند مرا نمییابد و با هل زمین بگو که
ترک کنند دوستی غیر مرا و بشتابند بسوی من هر که مرا دوست داشته باشد طینت او خلق شده است از طینت ابراهیم خلیل من و موسی کلیم من
محمد حبیب من حضرت امیر المؤمنین سلام الله علیه در دعای کمیل میفرماید فهبنی یا الهی و سیدی و مولای صبرت علی عذابک فکیف اصبر علی
فراقک یعنی ای آقا و مولای من خود گرفتم که توانم صبر کرد بر عذاب تو پس چگونه صبر نمایم بر مفارقت تو و از انس و مرویست که خدا یتعالی را بندگانست
که بدوستان خود میانشانند چون آشامیدند مست میگردند و چون مست میگردند بطرب و نشاط میایند و چون بطرب آمدند پاکیزه میشوند و
چون پاکیزه شدند گداخته میگردند و چون گداخته شدند از هر غل و غشی خالص میگردند و چون خالص شدند در مقام طلب محبوب بر میایند
و چون او را طلبیدند می بینند و چون یافتند باو میرسند و چون رسیدند باو متصل میشوند و چون بوجود خود شان در نزد وجود محبوب مضمحل است
بالمره از خود غافل میشوند و بغیر محبوب دیگر چیز را نمی بینند و حضرت سید الشهداء روحی له الفداء در دعای عرفه میفرماید خداوندا تو آنکه
خانه دل دوستانرا از غیر پرداختی و آنرا از اغیار بیگانه خالی ساختی تا بجز دوستی تو در آنجا نباشد و در بغیر تو پناه نبرند و بجز ترا نشناسند
پس چشم را از غیر و غیرت دوخته همه آتش خشک و تر را سوخته و حضرت سید الساجدین سلام الله علیه در مناجات انجیلیه میفرماید که
بعزت تو قسم که چنان ترا دوست میدارم که شیرینی محبت تو در دل من جای گرفته و نفس من بثمرهای آن انس یافته و در مناجات هشتم از
مناجات خمس عشر عرض میکند و الحقنا بعبادک الذین هم بالبدار الیک یسارعون و بابک علی الدوام یطرقون و ایاک فی اللیل و النهار
یعبدون و هم من هیبتک مشفقون یعنی خدایا ما را برسان بان بندگانیکه در پیشی گرفتن بسوی شتابانند و علی الدوام در رحمت را میکوبند و
شب و روز پرستش ترا میکنند و از هیبت و سطوت تو ترسناکند الذین صفیت لهم المشارب و بلغتهم الرغائب و ملأت ضمائرهم من حبک
و رویتهم من صافی شرابک و دیگر آنچنان بندگانیکه مشربهای ایشانرا صافی فرموده و ایشانرا بعطاهای بسیار سرافراز کرده و دلهای ایشانرا از نور
محبت خود مملو ساخته و از شراب صاف محبت خود ایشانرا سیراب گردانیده فبک الی لذیذ مناجاتک وصلوا و منک الی اقصی مقاصدهم
حصلوا پس بلطف و مرحمت تو لذت راز گفتن با ترا در یافتند و از غایت تو ببالاترین مقصدهای خود رسیدند فقد انقطعت الیک همتی و
انصرفت نحوک رغبتی الخ یا نهایت مقصود من توئی و غایت رغبت من بسوی تست فانت لا غیرک مرادی و لک لا لسواک سهری و سهادی
توئی مراد و مقصد من و بس و از برای تست بیداری و خواب من و لقاءک قرة عینی و وصلک منی نفسی و الیک شوقی و فی محبتک ولهی
و الی هواک صبابتی و رویتک حاجتی و جوارک طلبتی و قربک غایة سئلتی و فی مناجاتک روحی و راحتی و عندک دواء علتی و شفاء غلتی و برد
لوعتی و کشف کربتی الخ یا دیدار نور روشنائی دیده من و وصال تو آرزوی دل غمدیده من و بسوی تو اشتیاق جان من و دوستی تو سرمایه
سرگشتگی و حیرانی من و از آتش محبت تو سوزش جگر من و خشنودی و رضای تو مطلب و مقصد من فرد خاک در تو بهشت من مهر رخت
سرشت من عشق تو سرنوشت من راحت من رضای تو الخ یا حاجتی بجز دیدار تو ندارم و منزلی بغیر از کوی تو مطلبم و سؤالی سوی مرحمت
آستان تو میکنم روح و راحت من در مناجات تو و دواء درد من در دست تست توئی سیرابی جگر من و توئی خنکی سوزش دل تفتیده
من توئی آرام جان غمناکم و شفای عام راه و لا تقطعنی عنک و لا تباعدنی منک یا نعیمی و جنتی و یا دنیای و آخرتی الخ یا امیدم را از خود مقطع
مکن و مرا از درگاه خود مران ای نعیم من ای بهشت من ای دنیای من و آخرت من فرد گر بپوشم بدامن نقد دو کون ریزند دامان بفشانم
بر این و آن فشانم در مناجات نهم عرض میکند الهی من ذا الذی ذاق حلاوة محبتک فرام منک بدلا و من ذا الذی انس بقربک فابتغی
عنک حولا یعنی الخ یا این کیست که شیرینی محبت ترا چشید پس غیر ترا دوست گرفت و کیست که بقرب تو انس گرفت که روی بدیگری آورد
رباعی هر کس که ترا شناخت جانرا چکند فرزند و عیال و خانمانرا چکند دیوانه کنی هر دو جهانش بخشی دیوانه تو هر دو جهانرا چکند
بعد از آن عرض میکند آنچه مضمون آن اینست که ای خداوند بگردان مرا از کسانیکه بجهت قرب خود برگزیده از برای مودت خالص ساخته و بملاقات
خود او را مشتاق کرده و بقضای خود او را خشنود و راضی گردانیده و بدیدار خود بر او منت گذارده و رضای خود را باو عطا فرموده و از دوری
و افتادن از نظر خود او را پناه داده و دل او را واله اراده خود ساخته و از جهة خود او را اختیار کرده و بجهة محبت خود دل او را فارغ نموده

بار پروردگارا بگردان مرا از آنجماعتی که شیوه ایشان نشاط و میل براه تست و عادتشان ناله و آه در درگاه تو رو های ایشان در سجده
تو بر خاک مذلت و خواری و اشک چشمهایشان از خوف بر رخسارشان جاریست دلهاشان بقید محبت تو بسته و خاطرشان از هیبت تو شکسته
پست از بندگی زمانه آزاد غم شاد باد و او بغم شاد جز در غم تو قدم ندارند غمخوار تو اند و غم ندارند ز آلایش نفس باز رسته باز از
هوای خود شکسته از باد صبا دم تو جویند با خاک زمین غم تو گویند الحذ ایکسیکه انوار ذات پاکش روشنی بخش دیده محبان
بارگاه پرتو خورشید جمالش مشتاق دلهای بندگان آگاه است پیشانی بیادت تازه جان عاشقان ز آب لطفت تر زبان
عاشقان ایغایت مقصد دل مشتاقان وای نهایت آرزو و امال دوستان از تو دوستی ترا میطلبم و دوستی دوستان ترا و دوستی
هر عملیکه مرا بتو نزدیکتر سازد و در مناجات یازدهم عرض میکند که ایخدا سوزش دل مرا خنک نمیسازد مگر زلال وصال تو و شعله کانون سینه
مرا فرو نمینشاند مگر لقای تو و آتش اشتیاق مرا خاموش نمیکند مگر دیدار تو و اضطراب من سکون نمییابد مگر در کوی تو و اندوه مرا زایل
نمیکند مگر نسیم گلشن تو و بیماری مرا شفائی نمیبخشد مگر دوای مرحمت تو و غم مرا تسلی نمیدهد بجز قرب آستانه تو و جراحت سینه مرا بهبودی نیست مگر
بمرهم لطف تو و زنگ آینه دل مرا نمیزداید مگر صیقل عفو تو لمؤلفه بامید تو من امیدها را بر اوراق فراموشی نوشتم و در مناجات دوازدهم
عرض میکند که بار الهام مرا از جمله کسانی گردان که در جویبار سینهایشان ریشه درخت اشتیاق تو محکم گشته و شعله محبت تو اطراف دلهای
ایشان را فرو گرفته و از سرچشمه صدق و صفا قطرها مینوشند لمؤلفه من خاک ره آنکه ره کوی تو پوید من کشته آندل که گرفتار تو باشد ای
خداوند چه شیرینست بر دلها یاد تو و چه نیکواست طعم محبت تو و چه صاف و گوارا است زلال قرب و وصال تو و چه هموار و درشتست راههای
پنهانی بسوی تو لمؤلفه کوی جانانرا که صد کوه و بیابان در ره است رفتم از راه دل و دیدم که ره یک گام بود از حضرت امام جعفر
الصادق سلام الله علیه مرویست که دوستی خدا چون بخلوتخانه دل پرتو افکند او را از هر دگری و فکری خالی میسازد و از هر یاد بجز یاد
خدا بپردازد به بچیزی مشغول میکرد و نه بجز یاد خدا یادی دارد حافظ شوق لبت برد از یاد حافظ درس شبانه و ورد سحرگاه و چون دوست
خدا دست بمناجات بردارد ملائکه ملکوت باو مباهات میکنند و بدیدن او افتخار مینمایند بلاد خدا باو معمور و خرم و بندگان خدا بکرامت
او نزد خدا مکرمند اگر خدا را باو قسم دهند و سؤال کنند عطا میکند و بواسطه او از ایشان دفع بلا مینماید و اگر مردمان قدر او را در نزد
خدا بدانند بخاک قدم او بخدا تقرب میجویند حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود که دوستی خدا آتشی است که بهیچ نمیگذرد مگر اینکه او را میسوزاند
یعنی همه هواها و شغلهارا از دل میبرد و نور خداوندیست که بهیچ چیز نمیخورد مگر اینکه نورانی و درخشان میکند آسمان خداوندیست که هیچ چیز از زیر
آن سبز نمیکند مگر اینکه او را میپوشاند و نسیمی است الهی که بهیچ چیز نمیرسد مگر اینکه آنرا از جا بحرکت میکند آبیست از سرچشمه مکرمت پروردگار
که هر چیزی با آن زنده است و زمین خداوندیست که هر چیزی از ملک و ملکوت از آن میروید هاتف گر باقلیم عشق رو آری همه آفاق گلستان
بینی بر همه اهل آن زمین بمراد گردش دور آسمان بینی آنچه بینی دلت همان خواهد و آنچه خواهد دلت همان بینی بی سر و پا گدای
آنجا را سر ز ملک جهان گران بینی هم در آن سر برهنه قومیرا بر سر از عرش سایبان بینی و ندر آن پا برهنه جمعیرا پای بر فرق فرقدان
بینی و مخفی نماند که آنچه در خصوص محبت خدا از اخبار و ادعیه رسیده زیاده از آنست که در حیز تحریر آید و حکایات عشاق و محبین را بجد
که انکار و تاویل را نشاید مرویست که حضرت داود علیه السلام از پروردگار سؤال نمود که یکی از اهل محبت خود را باو نماید خطاب رسید که برو
بکوه لبنان که در آنجا چهارده نفر از دوستان ما هستند بعضی جوان و برخی در سن کهولت و برخی پیران چون نزد ایشان رسی سلام مرا
بایشان رسان و بگو پروردگار شما میگوید که شما چرا از من حاجتی نمیخواهید بدرستیکه شما دوستان من و برگزیدگان من و اولیای من
هستید بشادی شما شاد میشوم و بدوستی شما مسارعت میکنم داود چون نزد ایشان رسید دید در لب چشمه نشسته اند و در عظمت خدا
تفکر میکنند چون نظر داود را دیدند از جا بحرکت آمدند که متفرق شوند داود گفت من فرستاده خدایم آمده ام که پیغام او را بشما برسانم پس رو باو کردند
و گوشها را باو داشتند و چشمها بزیر بر زمین دوختند داود گفت خدا شما را سلام میرساند و میگوید چرا از من حاجتی نمیخواهید و چرا مرا
نمیخوانید تا صدای شما را بشنوم که شما دوستان و برگزیدگان منید بشادی شما شادم و بمحبت شما شتابانم و هر ساعت بشما نظر میکنم
چنانکه مادر مهربان بفرزند خود نظر کند و چون ایشان این سخنان را از داود شنیدند اشکهای ایشان بر رخسارهایشان جاری شد
و هر یک زبان به تسبیح و تمجید پروردگار گشودند و با پروردگار بکلماتی چند مناجات میکردند که آثار احتراق دلهای ایشان از شوق

ذوقیان

در محبت خدا با بندگان

و محبت آن ظاهر شد فصل چون دانستی که محبت خدا در حق بندگان ممکن و راس همه فضایل و سرمایه جمله سعادات است بدانکه الذ همه لذات و بالاترین
جمله ابتهاجات نیز محبت و بیان این مطلب آنستکه از آنچه سابقا اشاره باشد معلوم شد که محبت میل و رغبت طبعست بچیزیکه ملایم طبع باشد در آن
آن یا بهجت و سرور یا بادراک ملایم و رسیدن بآنست پس لذات تابع ادراکاتند و انسان جامع قوای چندست و از برای هر قوه لذتست که
عبارتست از رسیدن و ادراک آنقوه بمقتضای طبع خود چون مقتضای قوه غضبیه انتقام و برتریست پس لذت آن در تسلط و غلبه است و قوه شهویه
که مقتضای آن تحصیل غذا و حصول مباشرت و امثال آنست پس لذت آن در رسیدن باینهاست و همچنین لذت قوه سامعه در شنیدن
الحان و نغمها و باصره در دیدن اینها و سبزها و صور جمیله و شامه در بوییدن عطرهای طیبه و قوه عاقله که از آن بصیرت باطنه گویند مقتضای آن معرفت
حقایق اشیاء و احاطه علمی بموجودات پس التذاذ آن در علم و معرفت و نظر باینکه منتهای کمال انسانی بلکه اخص اوصاف الهیه و اشرف
صفات ربوبیه علمست پس آن اقوی لذات و اکمل ابتهاجات خواهد بود و از آنجهه هرگاه کسی بشنود که او را بزرگی و دانائی و کثرت علم نسبتا
میکنند بنشاط میآید و از این ستایش کردن و ثنا نمودن بکمال ذات و جمال علم خود را استنباط مینماید پس بر خود میبالد و لذت میابد بلکه
بنظر حقیقت و تحقیق بکری ادراکی که کمال نیست مگر علم و معرفت و سایر ادراکات و رسیدن بمقتضیات سایر قوی مثل حصول غلبه و تحصیل غذا
و وصول بوقاع و سماع و امثال اینها هیچیک از جمله کمال شمرده نمیشود پس کمال منحصر در علمست و چون اقوی لذات و حصول بکمالاتست پس
علم لامحاله اقوی لذاتست و شک نیست که لذت جمیع علوم بر یک نسق نیست چه لذت علم بخیاطی و جولائی هرگز مانند علم بسیاست بدن و تدبیر
مملکت و نظم امور خلایق نیست و همچنین لذت علم نحو و صرف و شعر و تواریخ چون لذت علم بخدا و اوصاف جلال و جمال او و معرفت ملک و
ملکوت و عجایب خلقت آسمانها و زمینها نیست بلکه لذت هر علمی بقدر شرف آن علم است و شرافت هر علمی بقدر شرافت معلوم است پس اگر
معلومات چیزی باشد که اشرف و اجل و اعظم از همه باشد علم بآن الذ همه علوم و اشرف و اکمل ابتهاج خواهد بود و این خود ظاهر و روشن است
که در کشور هستی و اقلیم وجود هیچ چیز اعلی و اشرف و اجل و اکمل از خالق کل و قیوم همه و مربی کاینات و مدبر آنها نیست و چگونه تصور میشود
که احدی در ملک و کمال و عظمت و جلال و قدرت و جمال و کبریا و بهاء بالاتر باشد از کسیکه ذات مقدس او در صفات کمال و اوصاف
جمال تام فوق تمام و قدرت و عظمت و مملکت او غیر متناهیست بعد از آنکه امیر المؤمنین داشته باشی بیکی باقی نماند که دیده بصیرت
باطنیه کور نباشد لذت بخدا اقوی لذاتست و توهم نکنی که همه معارف و ادراکات در لذت تفاوتی ندارند چه همچنانکه لذت مختلفه در نوع
تفاوت دارند همچنین لذاتیکه از یکنوعند نیز در ضعف و قوه نهایت اختلاف از برای ایشان هست چنانکه می بینی که لذت جوان قوی
الشهوه صاحب شبق در جماع اقویست از لذت پیر سست شهوت و لذت نظر بصورت جمیل اضعفست از لذت نظر بصورتیکه از آن بهتر باشد
و لذت علم بلغت پست تر است از لذت علم باحوال سماوات و ستارگان و همچنین و ضابطه در شناختن اینکه کدام لذت اقوی از دیگر
است که او را اختیار بر دیگری کند چنانکه می بینیم که اگر کسی مردد بشود میان بوییدن بوی خوشی یا مشاهده جمال دلکشی اگر دویم را اختیار
کند میدانیم که لذت ملاحظه جمال نزد او بیشتر است از لذت بوی خوش و شکی نیست که امور نفسانیه و لذات باقیه در نزد ارباب کمال بمراتب
بسیار از لذات ظاهریه جسمانیه بالاتر و بهتر است چه اگر مرد دیر آمیخته سازی میان خوردن طعام لذیذی و لذت یافتن از آن و میان سروری
و ریاست و استیلای بر خلایق و دشمن را اختیار میکند و روزهای بسیار گرسنگی را تحمل میکند مگر اینکه شخص رذل دون همتی دل مرده
ناقص عقلی باشد مانند طفلان و عمل چنین شخصی حجت نیست و همچنانکه لذت ریاست و کرامت و سایر امور معنویه در نزد کسانیکه از مرتبه
طفلی و سفاهت ترقی کرده اند بالاتر است از لذت ظاهریه جسمیه همچنین لذت معرفت حضرت رب العزت و مشاهده جمال ربوبیه بمراتب
غیر متناهیه برتر و بالاتر است از لذت سروری و خسروی و ریاست و سلطنت در نزد کسیکه هر دو لذت را چشیده باشد و طعم هر دو را
یافته باشد اما کسیکه بلذت معرفت خدا و مطالعه جمال و جلال کبریا نرسیده باشد قابلیت ترجیح دادن ندارد و کلام ما در چنین شخصی نیست
و ممکن نیست که تا خود بآن لذت نرسد بتوان کیفیت آن را و ترجیح او را باو فهمانید همچنانکه لذت نگاه بصورت جمیلی را حالی کور مادرزاد
نمیتوان نمود و لذت جماع بتوان فهمانید طفل شیرخواره را که بجز پستان مادر ندیده و کیفیت لذت و مانند آن را او ثابت کرد پس همچنین
کسیکه بجز لذت محسوسات ادراک نکرده چگونه ایمان میآورد بلذت معرفت خدا و ترجیح آن بر همه لذات و حال اینکه نه از برای آن شبیه است
تا تشبیه کنند و نه شکل و صورتیست تا تمثیل زنند پس حقیقت حال همانست که گفته اند من ذاق عرف هر که چشید فهمید پس هر که این هر دو که ترا

ادراک کرد البته ترک لذت ریاست میکند و استیلا بر ملک و سلطنت میافشاند و ارباب آنرا خوار و حقیر میشمارد چه این لذات با انواع کدورت مخلوط و بصد محنت و رنج مربوط است و بمرگ منقطع و از معرفت خدای متعال و مشاهده جلال و جمال و مطالعه صفات و افعال او میرود که از همه کدورات و آفات محفوظ است. مثنوی: پادشاهان جهان از بدرگی • بو نبردند از شراب بندگی • ورنه ادهم وار سرگردان و دنگ • ملک را برهم زدندی بیدرنگ • ملک را برهم زن ادهم وار زود • تا بیابی چون من ملک خلود • و لذت ریاست همه تنگی و مزاحمت است، چه هر کسی را در اطاعت و اجتماع همه بر یک ریاست غیر ممکن بخلاف لذت معرفت و ابتهاج قرب بارگاه رب العزه که بکثرت طالبین و اجتماع متواردین مزاحم و تنگی در آن نیست و از برای عرض و طول آن نهایتی متصور نه بلکه هر یک از اهل معرفت بمشاهده بهشت غیر متناهی که نه او را ابتدائی و نه منتهائی فایز هر لحظه از گلستانی گل تازه می چینند نه آن بساتین را از بی خزان و نه آن گلچینان را بیم از باغبانی لا مقطوعة و لا ممنوعة. فرد: ما عندلیب گلشن قدسیم و باغ ما • ایمن بود ز باد خزان و زمان دی • پس جمیع اقطار سموات و ارضین بل همه آفاق عالم ربوبیت که غیر متناهیست میدان اهل محبت و ارباب معرفت هر جا که خواهند سیر میکنند و مقام میسازند بی آنکه احتیاج بحرکت بدن داشته باشند یا بعضی جا به بعضی دیگر تنگ نمایند بلی ایشان در وسعت میدان مختلفند و لکل درجات مما عملوا و تفاوت درجات ایشان بیحد و حصر و عالم احاطه نماید هر که باین بهشت رسید و این لذت را چشید همه غمها و رذایل و جمیع خواهشها و شهوتهای او باطل میگردد و دل او مستغرق بحر عظمت و معرفت میشود نه دل او باندیشه جهنم مشغول و نه خاطر او بامید بهشت مشعوف چه جای لذات کثیفه خسیسه دنیا و علایق آن در دنیا و آخرت دل او بیاد یک کس بسته و از همه یاد و فکرها رسته اگر او را در آتش اندازند الم آنرا نیابد و اگر بهشتش در آورند بنعیمش التفات ننماید و شاید که اشاره بهمین لذت یعنی لذت مشاهده جمال ربوبیت باشد آنچه را سید رسل از پروردگار حکایت فرموده که از برای نیکان بندگان خود آماده ساخته ام آنچه را هیچ چشمی ندیده و هیچ گوشی نشنیده و بخاطر هیچکس نگذشته و این لذتست که خدایتعالی فرموده فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرة اعین یعنی هیچکس نمیداند که چه ذخیره شده از برای ایشان از آنچه دیده ها را روشن میکند و وصول بنهایت این لذت و حصول غایت این بهجت اگر چه بعد از قطع علاقه روح از بدن میشود و لکن اگر در دنیا صفای تام از برای دلی حاصل شود بسا باشد بعضی از این لذات برسد اما بجهة حجب عالم طبیعت رسیدن بکنه آن موقوفست بخلع بدن عنصری و رفع علایق دنیویت مخفی نماند که کسیکه خدا را شناخت و بحقیقت این لذت رسید میداند که جمیع لذات مختلفه و خواهشهای متفاوته در تحت آن مندرج و آن مجمع همه لذات و مرادات و خواهشهاست. عربیه: کانت لقلبی اهواء مفرقة • فاستجمعت اذ رأتک القلب اهوائی • یعنی دل مرا خواهشهای بسیار و هواهای بیحد و شمار بود چون ترا دید خواهشها و هواهای آن یکی گردید و در یکجا مجتمع شد • فصار یحسدنی من کان احسده • و صرت مولی الوری اذ صرت مولائی • پس رسیدم بجائیکه محسود کسانی شدم که پیش از این بایشان حسد میبردم و چون تو مولا و سرور من شدی سرور و مولای همه عالم گردیدم. فرد: امید خواجگیم بود بندگی تو جستم • هوای سلطنتم بود خدمت تو کردم • ترکت للناس دنیاهم و دینهم • شغلا بذکرک یا دینی و دنیائی • دین و دنیای مردم را بایشان واگذاردم و یاد تو مرا از همه آنها باز داشت ای تو دنیای من و دین من و توئی حیات من و آخرت من. حافظ: سایه طوبی و دلجوئی حور و لب حوض • بهوای سر کوی تو برفت از یادم • و بدانکه همچنانکه مذکور شد آنچه در دنیا حاصل میشود از معرفت خدا خالی از کدورات و تیرگی عالم طبیعت نیست و لکن بعد از آنکه اصل آن تحصیل شود در عالم آخرت جلا و انکشاف میباید و بتفاوت صفای دلها و تجرد آنها از علایق ظهور و جلای آن زیاد میشود تا بحدیکه بمراتب بسیار از مشاهده روشنتر میگردد پس تفاوت معرفت در دنیا و آنچه در آخرت رو میدهد از مشاهده و لقا بزیادتی ظهور و جلاست و این مثل کسیست که شخصی را ببیند و چشم برهم نهد که در این وقت صورت او در خیالش حاضر است و لکن چون دیده بگشاید تفاوتی میان صورت خیالی و صورتی که می بیند مییابد و شکی نیست که این تفاوت در صورت نیست بلکه از زیادتی کشف و ظهور است و از اینجهة او را دیدن مینامند پس معنی دیدن حصول غایت کشف و جلاست خواه بچشم باشد یا بغیر آن پس اگر فرض شود که تفاوتیکه بعد از گشودن چشم از برای آن صورت خیالی حاصل شود ادراک آن از عضوی دیگر چون جبهه یا سینه بشد از آن دیدن میگفتند پس همچنین آنچه بخیال در نیاید و از آن صورتی نیست خود ذات اقدس باریتعالی از برای ادراک و معرفت آن دو مرتبه است یکی بمنزله آن صورتیست که در خیال بود و آن معرفتیست که از دنیا حاصل میشود دیگری بمنزله صورتیست که بعد از گشودن چشم مشاهده میگردد و آنست که در آخرت بآن میرسد و تفاوت اینها در وضوح و ظهور است نه تفاوت ذات و صورت و از اینجهة مرتبه اخرویه نسبت بمرتبه لقا و مشاهده و رؤیت گویند و این گفتن صحیح است چه رؤیت را رؤیت گویند از آنجهت که موجب غایت ظهور است پس باید امیدوار آدمی گرفتار

علایق بدنیه است و در معرفت عقلیات مانند کسی است که دیده برهم گذارده باشد و در دیدن محسوسات و چون برگ حجاب بدن برخواسته شده نفس قدسی از چنگال جسم عنصری متخلص گردید مانند آنست که دیده گشوده شود و لکن نه آنست که هر که چشم بگشاید صورتهای جمیع را ببیند چه بعضی چشمها از جمله دیدن عاری و اصلا نوری ندارند و بعضی تیرگی دارند که می بینند و لکن در غبار و بعضی در نهایت نورانیتند پس همچنین نفوس انسانیه بعضی چندان زنگ شهوات و چرک عالم طبیعت بر آن نشسته که جوهر آن فاسد شده و دیگر قابل اصلاح نیست و این نفس ابد الآباد از لقای پروردگار و مشاهده نعیم دار القرار محجوب و در درکات عذاب مخلد میماند و بعضی دیگر اگر چه زنگ گرفته و لکن بحد نرسیده و جوهر آن فاسد نشده و قابل صفا و تطهیر هست و چون از برای غرق شهوات جسمانیه عرض عریضی است لهذا از برای این قسم از نفوس درجات و مراتب بیحد است و این نفوس محتاج بتطهیر و پاک ساختن هستند تا قابلیت و استعداد مشاهده و لقا بهم رسانند و پاک شدن آنها بنوعی از عقوبات و عذاب اخرویه خواهد شد و مراتب عقوبت نیز چون درجات نفوس بیحد و نهایتست اول آنها سکرات مرگ است و آخر سوختن بآتش جهنم و در میانه اینها گرفتاریهای عالم برزخ و انواع اهوال و شداید عرصه قیامت پس هر نفسی که صفای آن از برای او در دنیا حاصل شده باشد و اصلا زنگ و کدورتی نداشته باشد بی حجاب بنعیم ابدی فایز میگردد و سایر نفوس ناچار بیکی از عقوبات تطهیر خواهند شد بعضی بمجرد سکرات مرگ و شدت جان کندن پاک و از زنگ خلاص میشوند و بعضی بعقوبات عالم برزخ زنگ آن زدوده میشود و بعضی از آن موقوفست تا که الم عقوبات آخر را بچشد و بعضی دیگر پاک نمیشود مگر بآتش دوزخ که باید بشدت آن چرکهای او سوخته شود و خباثتها برطرف گردد پس گاه باشد که بلحظه در آتش پاک شوند و گاه باشد که هفت هزار سال آن عالم در جهنم گداخته شوند و بعضی بیش از این و برخی کمتر و تفصیل آنرا بجز علام الغیوب نداند و آنهائیکه زنگ شهوات نفس ایشانرا فاسد کرده در جهنم مخلد بمانند آن و بدان ای مغرور نشوی که من از اهل اسلامم و مسلم در جهنم مخلد نخواهد بود زیرا که از خاتمه هیچکس آگاه نیست و بعد از آنکه بواسطه شهوات نفسانیه جوهر نفس فاسد شده در دم رفتن ایمان ظاهری سلب میشود و بکفر از دنیا میرود نعوذ بالله و از آنچه گفتیم معلوم شد که رسیدن بدرجه مشاهده و لقا موقوفست بتحصیل معرفت در دار دنیا و معرفت دنیا حکم تخم دارد که چون بزمین دل زرع شد درخت لقا و مشاهده از آن سبز میگردد و کسیکه تخم ندارد چگونه صاحب درخت میشود پس کسیکه در دنیا خدا را نشناخت چگونه در آخرت او را می بیند و کسیکه در این عالم لذت معرفت را نیافت چگونه در آن عالم بهجت مشاهده جمال حق میرسد چه هر کس بخویست که بر آن مرده و مردن هر کسی بطریقتیست که بر آن زیسته من کان فی هذه اعمی فهو فی الآخرة اعمی و اضل سبیلا و چون از برای معرفت در دنیا مراتب بسیار است پس تجلی نور حق در آخرت نیز درجات مختلفه خواهد داشت بجهة آنکه زرع باختلاف تخم آن مختلف میشود و هر قدر که مشاهده و تجلی اقوی باشد محبت و انس بحد اتم میگردد و هر قدر محبت و انس بیشتر شد ثمره آن که بهجت و لذت باشد بالاتر میشود تا بجائی میرسد که جمیع لذات اخرویه و نعمتهای بهشت در جنب آن مضمحل میشود بلکه بسا باشد بحدی منتهی میشود که از هر نعمت و لذتی بغیر از لذت لقای حق و مشاهده جمال مطلق متاذی گردد و گوید. حافظ: از در خویش خدایا به بهشتم مفرست • که سر کوی تو از کون و مکان ما را بس • و از اینجا روشن شد که اصل جمله سعادات و مایه همه ابتهاجات معرفت خداست که در شریعت مقدسه از آن بایمان تعبیر میشود و آنست که ثمره آن بهجت و لذتیست که چون آدمی در عالم آخرت بآن رسید همه لذتهای بهشت را حقیر بشمارد بلکه از برای ارباب معرفت در دنیا در حالت فکر و ذکر و یاد خدا و مناجات پروردگار ابتهاجات و لذتها حاصل میشود که اگر بهشت و نعیم آن را در دنیا بعوض آنها بدهند راضی نمیشوند و میگویند. للمؤلف: ریزند اگر در دامنت نقد دو کون در عوض • خواهند کالای غمش زنهار این سودا مکن • و مع ذلک این لذت را اصلا نسبتی نیست بلذت لقا و مشاهده که بعد از قطع علاقه بدن حاصل میشود همچنانکه نسبتی نیست میان لذت خیال معشوق و رسیدن بوصال آن و بیان این مطلب آنست که کسیرا که لذت معشوق و مشاهده جمال آن از چند چیز مختلف میشود اول جمال آن چه هر چه کمال جمال آن بیشتر لذت نظر بآن بالاتر است دوم محبت و دوستی بآن زیرا که هر چه محبت عاشق بالاتر عشق او افزونتر است لذت بهجت او از وصال اقوی و اتم است سوم بظهور جمال معشوق و وضوح آن چه لذت دیدن معشوق در تاریکی یا از دور یا از پس پرده نازک کمتر است از دیدن آن در روشنائی و نزدیک بی پرده و حجاب چهارم پریشانی خاطر عاشق و گرفتاری بآلام و غمهائیکه دل او را مشوش داشته باشد زیرا که لذت صحیح مطمئن خاطریکه هیچ فکری بجز وصال و ملاقات معشوقه ندارد از وصال او بهره هرگز ترسناک مشوش یا بیمار متالم یا کسیکه دل او مشغول فکر مهمی است نمیبرد پس کسیکه محبت او اندک باشد و معشوق را در تاریکی ببیند و بجهة شغلی از امور خود دل او پریشان باشد یا در جامه او عقربی باشد

بسیار باشد که او را اگر مذاکره فی الجمله لذتی از دیدار معشوق میباید اما لذت او نسبتی ندارد بلذت عاشق دل از دست داده که محبت او
بنهایت رسیده باشد و بجز یاد معشوق هیچ فکری نداشته باشد و معشوقه را در روز روشن بی پرده ملاقات کند پس همچنین لذت معرفت
خدا در دنیا با وجود حجاب بدن و پرده تن و گرفتاری مشاغل دنیویه اگرچه بجان تدبیر بدن خود باشد و تسلط مار و عقرب از گرسنگی و تشنگی
و غضب و حرص و شهوت در چاه طبیعت اصلا نسبتی ندارد بالذت لقا و مشاهده در وقتیکه همه اینها مرتفع گردد پس عارف بجهة لهو در دنیا
از عائق و مانع خالی نمیتواند بود ممکن نیست که بهجت صافی و لذت کامل از برای او حاصل شود بلی بعضی اوقات که از عوائق غافل میگردد بالمره
وجود و هستی خود را فراموش میکند بنحویکه عقل او حیران و واله میشود و نزدیک باو میرسد که دل او از عظمت الهی شق گردد ولکن این حالت
مانند برق خاطف میگذرد و دفعة دل او مشغول و مشوش امور دنیویه میشود و این لازم زندگانی در دنیاست پس تا مرگ نیامده این لذت
خالی از نقصان نیست و عیش عیش آخرت و نشاط نشاط انعالمست بلکه حیات حقیقی همانست و بس فان الدار الاخرة لهی الحیوان لو کانوا
یعلمون و از اینست که هر کرا کمال معرفت حاصل شد مشتاق مرگ میشود و اگر حیات دنیا را خواهد بجهة تحصیل زیادتی معرفت میطلبد چه هرچه
معرفت زیاد شد مشاهده روشن و قویتر میگردد همچنانکه هر تخمی که بهتر و پاکتر و نیکوتر است زرع آن افزونتر و بهتر است و شکی نیست که شخص
خدا بجائی نمیرسد که بالاتر از آن مرتبه باشد چه دریای معرفت را ساحلی نه و احاطه بکنه جلال و جمال خداوندی محالست پس میشود که
عارف طول عمر را بجهة زیادتی معرفت طلبد و مخفی نماند که آنچه مذکور شد از لقای الهی و رؤیت و مشاهده جمال ازلی نه بنوعیست که اهل سنت
میگویند که با این چشم جمال او دیده خواهد شد تعالی شانه عن ذلک دیدن با این چشم در حق خدا چه در دنیا و چه در آخرت محالست پس بندگان
آفریننده را نه بینی مرنجان دو بیننده را ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی و شیخ صدوق علیهما الرحمه بسند صحیح روایت کرده اند
که از حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام سؤال شد از آنچه مردمان روایت میکنند از دیدن خدا پس فرمود که نور خورشید یک جزء از هفتاد
جزء نور کرسی است و کرسی از هفتاد جزء نور عرش است و عرش یک جزء از هفتاد جزء نور حجابست و حجاب یک جزء از هفتاد جزء نور ستر است پس اگر
راست گویند چشم خود را پر از نور خورشید که از ابر خالی باشد بدارند ببینند میتوانند یا نه و ابو بصیر روایت کرده است که بحضرت صادق سلام الله
علیه عرض کردم که خبر ده مرا که آیا مومن در روز قیامت خدا را می بیند فرمود بلی پیش از قیامت او را دیده اند عرض کردم که در چه وقت فرمود
در وقتیکه بایشان گفت الست بربکم گفتند بلی پس ساعتی ساکت شد بعد فرمود که مومن در دنیا نیز او را می بیند آیا تو حال او را نمی بینی ابو بصیر
گوید عرض کردم فدایتو گردم این کلام را از تو نقل کنم فرمود نه زیرا که اگر این خبر را نقل کنی انکار میکنند او را منکریکه معنی آن جاهلست چنین تقدیر
کند این تشبیه کفر است و حال اینکه دیدن بدل نه مثل دیدن بچشم است و خدا تعالی برتر است از آنچه اهل تشبیه و اتحاد نسبت باو میدهند از حضرت
امیر المومنین صلوات الله و سلامه علیه پرسیدند که آیا خدا را دیده فرمود وای بر تو خدائی را که نبینم عبادت او را نمیکنم شخصی عرض کرد چگونه او را
دیده فرمود چشمهای ظاهر بمشاهده او را نمی بیند و لکن دلها او را بحقیقت ایمان می بینند و اخبار در این خصوص بسیار است فصل چون
فضیلت صفت محبت و شرافت آنرا یافتی پس هان و هان سعی کن تا این گوی را از میدان بربائی و با فسر این کرامت مکرم گردی فرد بعزم مرحله
عشق پیش نه قدمی که سودها کنی از این سفر توانی کرد بدانکه طریق تحصیل محبت خدا و تقویت آن دو چیز است اول دوام فکر و ذکر و
مداومت بیاد خدا و تفکر در عجایب صنع و غرایب ملک او در صفات کمالیه و نعوت جمالیه و جلالیه و در آنچه آماده و مهیا نموده است از
نعمتهای غیر متناهیه در دنیا و آخرت و آنچه عطا کرده است از وجود جمیع ضروریات و لوازم آن و مناجات با او در خلوات و مواظبت
نمودن بر عبادات و طاعات بشرطیکه اینها بعد از کم کردن علایق دنیویه و پاک ساختن خانه دل از مشاغل بوده باشد و سعی در پرداختن
دل از محبت غیر او چه دل حکم ظرفی دارد و زیاده از یکچیز در آن نمیگنجد و ما جعل الله لرجل من قلبین فی جوفه خدا از برای هیچکس در اندرون او
دو دل قرار نداده قل الله ثم ذرهم بگو خدا و همه کس را ترک کن دویم تحصیل معرفت خدا و تقویت آن و مسلط ساختن معرفت او بر
خزانه دل و تحصیل معرفت نیز بمواظبت بر طاعات و عبادات و تضرع و ابتهال بدرگاه خداوند متعال میشود فاعبد ربک حتی یاتیک
الیقین عبادت خدا را کن تا آن سبب شود که یقین از برای تو حاصل شود من جاهد فینا لنهدینهم سبلنا هرگاه کسی در راه ما سعی و
کوشش نموده ما راه را باو مینمائیم طریقه دیگر از برای حصول معرفت پی بردن از مصنوعات باو و این در غایت وضوح و نهایت
ظهور است چه هیچ ذره نیست از ثریا تا ثری مگر اینکه مشتملست بر عجایب آیات و غرایب بینات که دلالت میکند بر وجود واجب الوجود و

وکمال قدرت و غایت حکمت و نهایت جلال و عظمت او و این دریاییست بی پایان زیرا که عجایب ملکوت سموات و ارضین بقدریست که
احاطه عقول و افهام بان ممکن نیست و قدریکه عقول قاصره ما بآن میرسد بحدیست که اگر عمرها در بیان آن صرف شود بانجام نمیرسد و حال
آنکه آن نسبتی ندارد بآنچه علم علما و فهم حکما بآن رسیده و آنرا نیز نسبتی نیست بآنچه علم انبیا بآن احاطه نموده و آنچه را علم جمیع مخلوقات محیط
شده مطلقا نسبتی ندارد بآنچه از علوم که مخصوص پروردگار است بلکه علم تمام عالم در جنب علم او مستحق اسم علم نیست قل لو کان البحر مدادا لکلمات
ربی لنفد البحر قبل ان تنفد کلمات ربی و تحصیل معرفت باین طریق از برای همه کس مقدور است و نرسیدن بعضی افهام بان بجهة کوتاهی تفکر
و تدبر و اشتغال بشهوات دنیا و لذات فانیه است و عجبست از کسانیکه دلهای ایشان از معرفت الهی کور گشته و حال اینکه او اظهر موجودات
و واضح ترین آنهاست و حکم عقل بوجود موجود قایم بذات که صرف وجود باشد بدیهی و ضروریست و اگر چنین موجودی نبودی هیچ صاحب
وجودی یافت نشدی و چگونه وجود او اظهر موجودات نباشد و حال آنکه هر موجود دیگر غیر اوست هستی او دانسته نمیشود مگر بقلیلی از آثار
چنانچه حیات زید را بحرکت او و سخن گفتن او و امثال آن از آثار خود او میفهمیم و موجود دیگر دلالت بر وجود او نمیکند و همچنین وجود آسمان را
نمیدانیم مگر بحرکت او و اما وجود واجبی پس هر چیزی دلیلی است واضح بر هستی او و همچنین هیچ موجودی نیست از محسوسات و معقولات و
و جسم او و همچنین
حاضر و غایب مگر اینکه شاهد بیست صدق بر وجود او پس شدت ظهور او سبب خفای او بر بعضی دیدهای ضعیفه گشته چنانکه دیده خفاش بجهة
شدت ظهور آفتاب از درک آن عاجز و بجز در شب چیزی نمی بیند چه دیده عقول ما ضعیف و جمال حضرت الهیه در نهایت نورانیت و اشراق
بلکه از شدت ظهور همه چیز را فرو گرفته پس بآنچه از بعضی عقول پنهان شده لمؤلفه جلوه گر بی پرده روی او و لی دیده کس را طاقت
دیدار نیست علاوه بر آنکه همچنانکه ظاهر است شناختن اشیا باضداد آنهاست و چیزیکه ضدی از برای آن نیست ادراک آن متعسر است
پس اگر از اشیاء موجوده در دلالت بر وجود واجب مختلف بودی و بعضی بر وجود آن دلالت کردی و بعضی نکردی شناختن وجود او
آسان بودی همچنانکه اگر آفتاب هرگز غروب نکردی و همیشه روز بودی ما چنان میدانستیم که هیأت زمین اینچنین است و آفتاب جداگانه
نمیشناختیم و لکن چون شمس غروب میکند و ظلمت عالم را فرو میگیرد دانستیم که روشنی زمین بچیزی دیگر است که در وقت غروب بر میخیزد و باین سبب
وجود آفتاب را فهمیدیم و اگر عدم این نمیبود شناختن آن از برای همه کس مشکل بودی پس نور خورشید که اظهر اعراض کونیه است و از شدت ظهور
باعث ظهور سایر محسوساتست بدون عدم آن شناخته نمیشود و همچنین واجب الوجود که اظهر همه اشیاء و سبب وضوح کلست اگر از برای او نیستی و
پنهان شدنی میبود هر آینه آسمان و زمین خراب و ویران گشتی و ملک و ملکوت یکسر از هم پاشیدی بر همه کس وجود واجبی ظاهر و روشن بودی
فصل بدانکه هر کسی چنان پندارد که خدا او را دوست دارد بلکه گاهست گمان کند که او را از همه چیز دوست تر دارد و این محض پندار و
محض غرور است و فی الجمله دوستی هم اگر باشد سزاوار نام محبت نیست و محبت بنده از برای خدای متعال علاماتی چند دارد اول آنکه طالب
لقا و شایق مشاهده و عیان بوده باشد و چون وصول بآن بر مردن موقوفست مشتاق مرگ باشد و مرگ بر او گوارا بوده باشد و اصلا
مرگ بر او گران نباشد و چگونه بر دوستی حقیقی ناگوار میباشد که بکوی دوست خود مسافرت نماید که بوصال او برسد و از اینجهت بعضی از اکابر دین
گفته است لا یکره الموت الا مریب لان الحبیب لا یکره لقاء الحبیب هرگز کراهت ندارد مگر کسیکه دوستی او مجرد دعوی باشد چه دوست ملاقات
دوست را مکروه نمیدارد مخفی نماند که اگرچه شوق لقای خدا و رغبت باشتغال از دار دنیا علامت ثمره محبت و علامت آنست و لکن این کلی نیست
چه میتواند شد که کسی از اهل محبت نباشد و مشتاق مرگ باشد مثل کسیکه در دنیا بشدت و بلای عظیم گرفتار باشد و بگمان خلاصی از آن تعبها
موت را آرزو کند و بسا باشد که کسی از جمله دوستان خدا باشد و مرگ را کراهت داشته باشد و لکن کراهت او از مرگ بجهة زیاد کردن استعداد ملاقات
خدا و تهیه اسباب لقاست مانند کسیکه مژده آمدن محبوب او بخانه او برسد و او خواسته باشد که ساعتی آمدن او تاخیر افتد تا خانه خود را پاکیزه و
فرش کند و از اغیار خالی سازد و اسباب لازمه را آماده کند تا فارغ البال و مطمئن خاطر از گلشن لقای او تمتع بردارد و این شخص اگر بجهة
تهیه لقای الهی باشد ساعتی نخواهد در دنیا بوده باشد و علامت این سعی در عمل و صرف جمیع اوقات در کار آخرتست و اما کسیکه کراهت او
از مرگ بجهة ناگوار بودن ترک اهل و اولاد و اموال و باز ماندن از شهوات دنیویه بوده باشد مطلقا در دل او از یاد مرگ فرحی هم نرسد
چنین شخصی از مرتبه دوستی پروردگار دور است بلی گاهست که کسی فی الجمله شوق بلقای الهی داشته باشد و با وجود آن نیز دنیا را دوست
داشته باشد و چنین شخصی از کمال محبت پروردگار خالی است و کراهت او از موت هم کمتر از سابق است دویم آنکه طالب رضای خدا باشد

خواهش او را بر خواهش خود اختیار کند چه دوست صادق هوای خود را فدای هوای محبوب میکرداند چنانکه گفته اند اریده وصاله ویرید هجری
فاترک ما ارید لما یرید یعنی من خواهش وصال محبوب دارم و او طالب دوری از من است پس من خواهش او را برگزیدم و از سر مراد خود گذشتم
تا او بمراد خود رسد پس هر که دوست خدا باشد باید ترک معاصی نموده ملازم طاعت و عبادت گردد و کسالت و بطالت را بگذارد و هیچ عبادتی
بر او گران نیاید منقولست که چون زلیخا ایمان آورد یوسف ع او را بنکاح در آورد و او از یوسف کناره گرفت و بعبادت الهی مشغول شد چون
روز یوسف او را بخلوت دعوت کردی او وعده شب دادی و چون شب در آمدی بروز تاخیر افکندی یوسف با او بعتاب آمده گفت چند
آن دوستی ها و شوق و محبت تو زلیخا گفت ای پیغمبر خدا من وقتی ترا دوست داشتم که خدای ترا نشناخته بودم اما چون او را شناختم همه محبتها
را از دل خود بیرون کردم و دیگری را بر او اختیار نمیکنم و حق آنست که مرتکب بعضی معاصی شدن با اصل محبت خدا منافاتی ندارد لکن با
منافی کمال محبت باشد چنانچه مریض غذائیکه از برای او ضرر دارد میخورد و از آن متضرر میشود با وجودیکه خود را دوست دارد و صحت
خود را میخواهد و سبب این غلبه خواهش نفس است بر محبت و ضعف محبت در جنب آن سوم آنکه پیوسته بیاد خدا و دایم دل او بیاد او
مشغول باشد چه دل که مایل بچیزی باشد هرگز از یاد او در نمیرود و چو محبت بسر حد کمال رسید بجز محبوب هیچ چیز بخاطر او نمیگذرد بلکه از فکر
خود و اهل و عیال خود غافل میشود چهارم آنکه همیشه زبان او بذکر خدا مشغول باشد و بجز حدیث او چیزی نشنود و نگوید و بغیر از نام او
نخواهد و نجوید و در هر مجلسی بذکر خدا و رسول صلعم و تلاوت قرآن و بیان احادیث زبان بگشاید پنجم آنکه شوق بخلوت داشته باشد که
مناجات با خدا بخود کند و گاهی او را یاد کند و زمانی با او راز گوید و ساعتی عذر تقصیرات خود خواهد و لحظه عرض آرزوهای خود کند و گوید لمؤلفه
گر برانم آسمان از آنچه‌ها که در دل خلوتی با یار دارم در اخبار آمده که دروغ میگوید هر که دعوی محبت مرا کند که چون ظلمت شب
در او فرو گیرد بخواب رود و از یاد من غافل شود آیا هر دوستی لقای محبوب خود را دوست نمیدارد و من اینک حاضرم از برای هر که طالب من
باشد بلی عربیه عجبا للمحب کیف ینام کل نوم علی المحب حرام خواب بر عاشقان حرام بود خواب الکس کند که خام بود ششم آنکه
بر هیچ چیز از امور دنیویه که از دست او در رود تاسف نخورد و محزون و متالم نگردد و اگر دنیا و ما فیها از او باشد و یکبار بر باد رود
اندوهناک نشود و در مصایب و بلایا جزع ننماید و اگر همه دنیا باو رو آورد شاد نگردد بلکه شادمانی و فرح او بمحبوب خود باشد و بس مثنوی
عاشقان را شادمانی و غم اوست دست مزد اجرت و خدمت هم اوست و اگر کسی را محبت بسر حد کمال رسد دیگر از هیچ امری محزون
و متالم نمیگردد چه شادی او بچیزیست که زوال ندارد پس دل او همیشه فرخناکست لمؤلفه ره نمیرد دل زنده از عشق دوست که آبحیات
منش عشق اوست لمؤلفه ره عجب مملکت ملک عشق کانجا سراسر کوه و صحرا گلستانست یکی را جان در آن در آستینست یکی را
سر در آن بر آستانست هفتم آنکه بر همه بندگان خدا مشفق و مهربان باشد چه مقتضای محبت دوست داشتن دوستان و منسوبان محبوبست
مشهور است که مجنون سگی را در کوی لیلی دید بر دور او میگردید و با او عشق میورزید بلی دوستی چنین است و باید کسی که دشمن خدا باشد با دشمن
دوستان خدا باشد بغض و عداوت او را داشته باشد هشتم آنکه از هیبت و عظمت الهی خائف باشد و در زیر لوای کبریا و جلال متذلل و مضطرب
بوده باشد هیچ بلکه معرفت الهی موجب محبت میگردد درک عظمت و جلال او باعث خوف و دهشت میشود علاوه بر اینکه از بیمهای مخصوص نیز
هست چون ترس اعراض محبت و حجاب و دور راندن از درگاه و ایستادن در یکمقام نیست محبت قرب زیاد افزون است جگر از
و بیم خون است نهم آنکه محبت خود را پوشیده دارد و زبان باظهار آن نگشاید و نزد مردمان بدعوای آن بر نیاید و بکلمات داله بر محبت
خدا و امثال آن اظهار وجد و نشاط نکند چه اینها همه منافی تعظیم محبوب و مخالف هیبت و اجلال اوست بلکه دوستی سریست که میان محب و
محبوبست فاش نمودن سزاوار نیست علاوه بر اینکه بسا باشد در دعوی از حد واقع تجاوز کند و بدروغ و افترا افتد بلی کسی را که محبت
بحد او احد رسیده باشد از شراب محبت چنان بیخود و مدهوش و مضطرب و حیران گردد که بی اختیار آثار محبت از او بظهور رسد و چنین
شخصی معذور است چه او در تحت سلطان محبت مقهور است و کسی که دانست معرفت و محبت خدا بنحویکه سزاوار اوست از قوه بندگان
خارج است و مطلع شد باعتراف عظماء بنی نوع انسان از انبیا و اولیا بعجز و قصور و از احوال ملائکه ملکوت و سکان قدس و جبروت آگاه
گردید و شنید که یکصنف از اصناف غیر متناهیه ملائکه صنفی هستند که عدد ایشان بقدر جمیع مخلوقاتیست که خدا آفریده است و در شأن
اهل محبت خدایند و سیصد هزار سال پیش از خلق عالم ایشان را خلق کرده و از آن روز یکه خلق شده اند تا بحال بغیر از خداوند متعال

جلال

هیچ چیز بخاطر ایشان خطور نکرده و غیر او را یاد نکرده اند شرم میکند و خجالت میکشد که معرفت و محبت نام نهد و زبان او از اظهار
این دعوی لال میگردد مرویست که یکی از اهل الله از بعضی از صدیقان استدعا نمود که از خدا مسئلت نماید که ذره از معرفت خود را
باو عطا فرماید چون او این مسئلت را نمود در فضا عقل او واله و سرگردان گشته سر بکوهها و پا بیابانها نهاده دیوانه وار در صحراها و کوهها گشت
و هفت شبانه روز در مقامی ایستاده که نه او از چیزی منتفع شدی و نه چیزی از او پس آن صدیق از خدا سؤال نمود که قدری از آن ذره
معرفت را که باو عطا نمود کم کند باو وحی شد که در آنوقت صد هزار بنده چیزی از محبت ما را مسئلت نمودند ما یکذره معرفت خود را
میان ایشان قسمت نمودیم و هر یکرا یکجزء از صد هزار جزء از یکذره معرفت دادیم و یکجزء نیز باین بنده عطا نمودیم باینحال شد پس
آن صدیق عرض کرد که سبحانک سبحانک آنچه را باو عطا کرده کم کن پس خدا آن جزء معرفت را بهزار قسم کرد و یکقسم آنرا باقی گذارد و تتمه را
سلب فرمود در آنوقت مثل یکی از کاملین ارباب معرفت گردید بلی این ظاهر است که حقایق صفات الهیه از آن برتر که عقول بشر
درک آنها را تواند کرد و احدی را از تحمل عارفین طاقت آن نیست که یکجزء از اجزاء غیر متناهیه معرفت او را تامل تواند نماید پس وصول
بکنه عظمت و جلال حضرت ربوبیت و سایر صفات کمال و جمال و آنچه در حق او میگویند یا وهمت یا خیال اگر تواند شد که چندین
مقابل جمیع مخلوقات از آسمانها و زمینها و آنچه مافوق آنهاست بقدر غیر متناهی در میان یکحبه خردل جمع کرد ممکن است که یکذره از
معرفت خدا در اعظم عقول بشر بگنجد فسبحان من لا سبیل الی معرفته الا بالعجز عن معرفته و از جمله علامات محبت و معرفت انس و رضا است
همچنانکه مذکور خواهد شد و بعضی از عارفین علامات محبت را در ابیاتی چند ذکر کرده و گفته است لا تخدعن فللحبیب دلائل
ولدیه من تحف الحبیب وسائل یعنی خدعه مکن در دعوای محبت که دوستی را نشانهای چندست و تحفه هائیست که از دوست باو میرسد
منها تنعمه بمر بلائه وسروره فی کل ما هو فاعل از جمله آنکه تلخی بلاهای دوست در کام جان او شیرین باشد و بآنچه او کند شاد و خرم
گردد مثنوی از محبت تلخها شیرین شود وز محبت مسها زرین شود فالمنع منه عطیه مبذوله مبتلا سازد او را آنکه منع شمارد
ومن الدلائل ان یری من عزمه طوع الحبیب وان الح العاذل و از علامات محبت آنست که سر او بر خط فرمان دوست باشد و در
طلب هوای او کوشد و از پند و ملامت نیندیشد و گوید بناصح از تو اید و بیت نخلم بوند کر بتیغم بند بند از بند بیند آن ان دست
خلق ایکاش که ز عشق تو مید هندم پند ومن الدلائل ان یری متبسما والقلب فیه من الحبیب بلابل و از جمله علامات آنست که
چهره او خندان باشد و دل او از فراق محبوب غمناک و اندوهناک باشد ومن الدلائل ان یراه مسمرا فی خرقتین علی شطوط الساحل
و از علامات دیگر آنکه دو جامه کهنه بخود پیچیده در صحراها و کوهها و کنار دریاها گردد و از مردم فرار اختیار نماید ومن الدلائل حزنه
ونحیبه جوف الظلام فما له من عادل و از جمله علامات آنکه در ظلمتهای شب پنهان از زهر ملامت کننده آه سوزناک از دل دردناک
برکشد آری قدر مرغ شبخوان از بشارت باد کاندر راه عشق دوستان را ناله شبهای بیداران خوش است ومن الدلائل ان تراه
باکیا ان قد راه علی قبیح فاعل و از جمله علامات محبت آنکه اگر عملیکه محبوب را ناخوش آید از او سر زند و اشک خونین از دیده روان سازد و
دست ندامت بر سر زند ومن الدلائل ان تراه راضیا بملیکه فی کل حکم نازل و از علامات آنکه پشت پا بر نعمتهای اینخانه فانی زند و بیاد
او چشم از همه امور دنیویه بپوشاند فرزند نگردد دیگر به اندر چمن هر که دید آن سرو سیم اندام را ومن الدلائل ان تراه مسلما کل الامور الی
الملیک العادل و از نشانها آنکه از برای خود در هیچ امری اختیاری نگذارد و همه امور خود را با پادشاه عادل واگذارد و گوید شعر
مرا با وجود تو هستی نماند بیاد تو ام خودپرستی نماند ومن الدلائل ان تراه مسلما نحو الجهاد وکل فعل فاضل و از جمله علامات آنکه دامن همت
بر میان زند و باعمال فاضله و افعال حسنه از جهاد و حج و سایر عبادات بردارد و محب صادق چون ابراهیم خلیلست که تن و مال و فرزند را در
راه خدا دریغ نداشته تن را بآتش سوزنده داد و در آنوقت از روح القدس مدد نخواست مرویست که حقتعالی ابراهیم را مال بسیار داده بود
چنانکه چهار صد سگ با قلاده زرین در عقب گوسفندان او بودند فرشتگان گفتند که دوستی ابراهیم از برای آنچه مال و نعمتیست که باو عطا
فرموده پادشاه عالم خواست که با ایشان بنماید که چنین نیست جبرئیل را فرمود که برو و مرا در جائیکه ابراهیم بشنود یاد کن جبرئیل برفت در وقتیکه
ابراهیم در نزد گوسفندان بود بر بالای تلی ایستاد و با آواز خوشی گفت سبوح قدوس رب الملائکه والروح چون ابراهیم نام خدا را شنید جمیع
اعضای او بحرکت آمد فریاد بر آورد و بمضمون این مقال گویا شد حافظ اضطراب از کجاست که بر گفت نام دوست تا جان و جامه بذل کنم بر پیام

دل زنده میشود بامید وفای یار جان رقص میکند بسماع کلام دوست پس ابراهیم از چپ و راست نگاه کرد شخصی را دید بر تلی ایستاده
بر دوی دوید و گفت تو بودی یکبار نام دوست من بردی گفت بلی ابراهیم گفت ای بنده نام حق یکبار دیگر بگو و ثلث گوسفندانم از تو جبرئیل باز
نام حق را بگفت ابراهیم گفت یکبار دیگر بگو و نصف گوسفندان من از تو جبرئیل باز نام حق را بگفت حضرت ابراهیم در آنوقت از کثرت شوق و ذوق
و ... چهار شده گفت همه گوسفندان من از تو یکبار دیگر نام دوست من بگوی جبرئیل باز بگفت ابراهیم گفت مرا دیگر چیزی نیست خود را بتو
دادم یکبار دیگر بگوی جبرئیل باز بگفت پس ابراهیم گفت بیا مرا با گوسفندان من ضبط کن که از آن تست جبرئیل گفت ای ابراهیم مرا حاجت
بگوسفندان تو نیست من جبرئیلم حقا که جای آن داری که خدا ترا دوست خود گردانید که در عهد و وفاداری کاملی و در مرتبه دوستی صادق
و در شیوه طاعت مخلص ثابت قدم مرویست که روزی اسمعیل از شکار باز آمده بود ابراهیم در او نظر کرد دید با قدی چو سرو خرامان و
رخساری چو ماه تابان ابراهیم را مهر پدری بجنبید و در دل او از محبت فرزند ظاهر گردید و در همانشب خواب دید که امر حق چنان است که اسمعیل را
قربان کنی ابراهیم در اندیشه شد که آیا این امریست از رحمن یا وسوسه ایست از شیطان چون شب دیگر در خواب شد همان خواب دید دانست که امر حق سبحانه
و تعالی است چون روز شد بهاجر مادر اسمعیل گفت این فرزند را جامه نیکو در پوش و گیسوان او را شانه کن که ویرا نزد یک دوست برم هاجر سر او را
شانه و جامه پاکیزه اش پوشانید و بوسه بر رخسار او زد حضرت خلیل الرحمن گفت ای هاجر کارد و رسنی بمن ده هاجر گفت بزیارت دوست
میروی کارد و رسن چکنی گفت شاید گوسفندی بیاوریم ابلیس گفت وقت آنست که مکری سازم و رخنه در خاندان نبوت اندازم بصورت
پیری نزد هاجر رفت گفت آیا میدانی ابراهیم اسمعیل را بکجا میبرد گفت بزیارت دوست گفت میبرد او را بکشد گفت کدام پدر پسر را کشته است گفت
پدری چون ابراهیم و فرزندی چون اسمعیل ابلیس گفت میگوید خدا فرموده است هاجر گفت هزار جان من و اسمعیل فدای راه خدا باد کاش هر هزار
فرزند بودی و همه را در راه خدا قربان کردندی ابلیس چون از هاجر نومید شد نزد ابراهیم آمد و گفت ای ابراهیم فرزند خود را مکش که این خواب شیطانی است
ابراهیم گفت ای ملعون شیطان توئی که مرا از دولت چگونه گواهی میدهد که فرزند خود را بدست خود بکشی ابراهیم گفت بدان خدائیکه جان من در قبضه
قدرت اوست که اگر مرا از شرق عالم تا غرب عالم فرزندان بودی و دوست من فرمودی که قربان کن همه را بدست خود قربان کنم چون از حضرت
خلیل نومید شد رو بسوی اسمعیل نهاد و گفت پدرت میبرد تا ترا بکشد گفت از چه سبب گفت میگوید حق جل و علا فرموده است گفت حکم الهی را
باید گردن نهاد اسمعیل دانست که شیطانست سنگی برگرفت و بدو افکند بانیت جای او واجب شد که در آن موضع سنگ ریزه بیندازند پس چون بپای کوه
بیرون رسیدند ابراهیم گفت ای پسر انی اری فی المنام انی اذبحک ای پسر در خواب دیدم که ترا قربان باید کرد اسمعیل گفت یا ابت افعل ما تؤمر
ای پدر بکن آنچه را مامور شده ای پدر وصیت من بتو آنست که دست و پایم را محکم ببندی که مبادا ابری کارد بمن رسد حرکتی کنم و جامه تو خون آلود
شود و چون بخانه رسی مادر مرا تسلی دهی پس ابراهیم بدل قوی دست و پای اسمعیل را بست خروش از ملائکه ملکوت برخواست که زهی بزرگوار
بنده که ویرا در آتش افکندند از جبرئیل یاری نخواست و از برای رضای خدا فرزند خود را بدست خود قربان میکند پس ابراهیم کارد در حلق اسمعیل
نهاد هر چند قوت کرد نبرید اسمعیل گفت ای پدر زود فرمان حق را بجا آور گفت چکنم هر چند قوت میکنم نمیبرد گفت ای پدر سر کارد بحلق من فرو بر که
در آنوقت آواز برآمد که یا ابراهیم قد صدقت الرؤیا ای ابراهیم خواب خود را درست کردی دست از اسمعیل بدار و این گوسفند را بجای او قربان
کن بلی چه شوریده نباشد آنکه از سر ترسد عاشق نبود آنکه ز خنجر ترسد **فصل** مذکور شد که از جمله ثمرات محبت بخدا شوق بلقای
او و انس با وست اما شوق پس بدانکه اصل شوق عبارتست از میل بچیزی و رغبت بآن در حال غیاب آن پس شوق بچیزیکه حاصل و حاضر است
معنی ندارد بلکه شوق بچیزی میشود که از وجهی ادراک شده باشد پس شوق داشته باشد بادراک وجهی بعدم ادراک وجهی دیگر بخفا و وضوح
باشد یا باجمال و تفصیل و فی الحقیقه مرجع هر دو یکیست چه اجمال و تفصیل بطریق بیان خفا و وضوحست و افضل مراتب شوق شوق بخدا و لقای
اوست و تفصیل شوق باو آنست که آنچه از امور الهیه که از برای اهل معرفت حاصل میشود هر قدر که واضح شود باز بجهة امتزاج آن بخیالات
طبیعیه و موهومات معتاده انسان گویا در پس پرده ایست که مانع از غایت وضوح انهاست خصوصا هر گاه مشاغل دنیویه مخلوط بانها گردد پس
کمال وضوح انها نمیباشد مگر در عالم آخرت پس این شوق آدمی میگردد بخدا و نیز امور الهیه غیر متناهیه است و هر قدر که از برای صاحب معرفت
معلوم شود باز امور غیر متناهیه غیر معلومه باقی میماند که او وجود انها را اجمالا میداند پس همیشه مشتاق دانستن آن نهایاتست و شوق بکمال وضوح
بعضی از معلومات ممکن است که بواسطه رسیدن بآن در آخرت منتهی گردد و اما شوق برسیدن بآنچه اجمالا وجود انرا دانسته و تفصیل آن مجهول است

هرگز

هرگز منتهی نمیشود نه در دنیا و نه در آخرت بجهة آنکه نهایت آن وقتیست که از برای بنده کشف شود از عظمت و کبریا و جلال و جمال و صفات و افعال
و احکام الهی آنچه را که از برای خدا معلومست و این محالست پس همیشه بنده عالم باین هست که از معارف الهیه امور غیر معلومه بجهة او مانده است پس هرگز
آتش شوق او فرو نمی نشیند و هیچ بنده نیست مگر اینکه درجات غیر متناهیه بالاتر از درجه خود می بیند و مشتاق وصول بآنهاست ولکن این شوق
موجب بهجت و لذتست نه الم و محنت و چون این شوق باعث ترقی بنده است پس آنا فانا درجات او در ترقیست و مرتبه او بالا میرود و ابد الاباد
نعیم و لذت و بهجت او در تزایدست و هرگز انقطاعی از برای آن نیست و از اشتغال او بلذت درجات متعدده الم آتش شوق را احساس
میکند یسعی نورهم بین ایدیهم و بایمانهم یقولون ربنا اتمم لنا نورنا نور ایشان اطراف و جوانب ایشان را فرو گرفته و میگویند خدایا نور ما را زیاد
کن بلی ترقی درجات و زیادتی ابتهاجات موقوف بانست که تخم آنرا در دنیا کاشته باشد و اصل آنرا کسب کرده باشد و بنابراین ترقی و زیادتی
از برای کسیست که اصل آنرا تحصیل نموده باشد و بسا باشند کسانی باشند که در یکدرجه بایستند و دیگر ترقی و رفعت از برای ایشان نباشد بجهة
اینکه اصل بهمانقدر را خود تحصیل نموده اند و بس و تعیین اصل و فرع انوار و ابتهاجات و مراتب آخرت بعنوان قطع از برای امثال ما میسر نیست
بلی همچنانکه والد ماجد حقیر قدس سره در جامع السعادات فرموده مظنونست که اصل هر نور و سعادت و بهجتی یقین قطعی اجمالیست باینکه واجب
الوجود در غایت عظمت و جلال و قدرت و کمال است و تمام فوق تمامست و جمیع ماسوای او باشرف انحاء صدور از او صادر شده و موجود نیستند
بجز او و صفات و افعال او و برای هستی وجود ندارد و ذات اقدس او ذاتیست که هیچ عقلی ادراک آنرا نمیتواند کرد و هیچ مدرک و ذهنی بکنه آن
نمیتواند رسید بلکه هر چه تصور کنند از آن بالاتر است و همچنین صفات کمالیه او و صفات کمالات او از عظمت و جلال و قدرت و کمال و
علم و حکمت و غیر اینها غیر متناهی است و از برای آن حدی و نهایتی نیست و آنچه علم او بآن تعلق گرفته از مخلوقات نهایتی ندارد پس هر که
این یقین کند و بداند که این عالم را اصلا در پیش عالم آخرت قدر و نسبتی نیست و اینکه الطاف و کرامات الهیه مخصوص بندگانیست که نسبت
خود را به پروردگار شناخته و دانسته اند که شرافت و کمال نیست مگر بمعرفت او و با وجود این اخلاق ذمیمه را از خود سلب نماید و باوصاف فاضله
متصف گردد و مواظبت بر طاعات و عبادات لازمه کند و از گناهان کبیره اجتناب لازم شمارد پس هر که چنین کرد باصل هر سعادت و نور و
بهجتی رسیده است و چون شوق بلقای الهی را دانستی بدانکه همچنانکه اشاره شد آن افضل مراتب شوق و کلید ابواب سعادت و
سرمایه وصول بمراد است در بعضی از کتب سماویه است که حقتعالی میفرماید شوق خوبان بلقای من بطول انجامید و من بملاقات ایشان مشتاق ترم
در اخبار وارد است که من دلهای مشتاقان را از نور خود آفریده ام و بداود وحی شد که ای داود تا چند بهشت را یاد میکنی و شوق بمن را مسئلت
نمینمائی داود عرض کرد پروردگارا مشتاقان بتو چه کسانند فرمود کسانی هستند که ایشان را از هر کدورت و غباری صاف نموده ام و روزنها
در دلهای ایشان گشوده ام که از آنها بمن نظر میکنند و من دلهای ایشانرا بدست خود برمیدارم و در آسمان میگذارم و ملائکه را مطلع چون
جمع شدند سجده مرا میکنند من میگویم شما را جمع نکردم که سجده مرا کنید خواستم که دلهای مشتاقان خود را بشما بنمایم و بآنها بر شما مباهات کنم و دلهای
ایشان در آسمان از برای ملائکه من میدرخشد چنانچه خورشید از برای اهل زمین میدرخشد ای داود من دل مشتاقان خود را از رضوان خود
خلق کرده ام و بنور جمال خود پرورده ام و آنها را از برای حدیث خود فرا گرفته ام و بدنهای ایشانرا در زمین محل نظر خود قرار داده ام
و راهی از دلهای ایشان بسوی خود بریده ام که نگاه بمن میکنند و هر روز شوق ایشان زیاد میشود ای داود کسانیکه از من روگردانیده اند اگر بدانند
چگونه است انتظار من از برای ایشان و مهربانی من با ایشان و شوق من بترک کردن ایشان معاصی را هر آینه از شوق خواهند مرد و بندبند ایشان
از دوستی من جدا خواهد شد و در بعضی از اخبار قدسیه رسیده است که مرا بندگانیست که ایشان مرا دوست دارند و من ایشانرا و ایشان مشتاق
منند و من مشتاق ایشان ایشان مرا یاد میکنند و من ایشانرا و اول عطای من بایشان آنست که نور خود را در دل ایشان میافکنم پس ایشان از من خبر
میدهند همچنانکه من از ایشان خبر میدهم و اگر آسمانها و زمینها را در ترازوی ایشان نهم در حق ایشان کم میشمارم و رو بایشان میآورم و کسیکه من
رو باو آرم احدی نمیداند که چه میخواهم باو عطا کنم حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه میفرماید که مشتاق طعام نمیخواهد و از شراب لذت
نمییابد و از خواب راحت نمیبرد و بخویش و پیوندانش میکرد و در آبادی ساکن نمیشود و جامه نرم نمیپوشد و شب و روز خدا را عبادت
میکند و بزبان شوق باو راز میگوید و درد دل خود را باو عرض میکند همچنانکه موسی بن عمران در وقتیکه بمیعاد پروردگار میرفت از شوق چهل
شبانه روز چیزی نخوردی و نیاشامیدی و نخوابیدی و خواهش هیچیک از اینها نداشت پس چون بمیدان شوق قدم نهی نفس خود را بجهاد بکش

بگذر از آرزوها و مرادهای دنیا او وداع کن عادت و رسوم را بگذار و احرام از غیر خدا ببند و همه چیز دیگر را بر خود حرام کن و در میان حیات و مماة خود زبان بتسلیم بگشا و بگو لبیک اللهم لبیک شعر سر کوی ش هوس داری هوا را پشت پا در زن درین اندیشه یکرو شو دو عالم را قفائی زن بساط قرب میجوئی قدم برراه طلب چون تهی زجان بگریز که شرط راه بود جان من بیکباری وصال دوست میخواهی بلا را بر جبائی زن لمؤلفه قدم بر راه طلب چون تهی زجان بگریز که شرط راه بود جان من بیکباری داما انس عبارتست از اشتغال دل بملاحظه محبوب و محو شدن آن در شادی قرب و مشاهده حضور و نظر بمطالع جمال بدون التفات بدیگری و انس گاهی خالی از جمیع الامست و گاهی مخلوط باضطراب شوق میشود چه دانستیکه وصول بدرک منتهای جمال الهی محالست پس اگر صاحب انس شوق اطلاق به منتهای جمال از پس پردهای غیب بر دل او غالب شود و بقصور خود ملتفت گردد و نفس او منزعج گردد و آتش شوق او بهیجان آید و زمانی مقارن الم خوف میکردد زیرا که چون نظر بصفت جلال و عزت او کند و استغنا و بینیازی ذو الجلال ملتفت گردد بیم راندن و زوال مشاهده از برای او حاصل میشود پس اگر انس غالب شود و از ملاحظه آنچه بآن نرسیده غافل گردد تا از شوق بآن خالی ماند بخطر راندن ملتفت نشود و در اینوقت لذت و بهجت او عظیم و طالب عزلت و خلوت و تنهائی میگردد بلکه بدترین چیزها در نزد او چیزیست که او را از تنهائی باز دارد چنانکه موسی عم چون خدا با او سخن گفت و کلام خدا را شنید مدتی مدید کلام هر مخلوقی را که می شنید بیهوش میشد والدم حوم حقیر در جامع السعادات از ابو حامد غزالی نقل کرده که چون انس دوامی بهم رساند و مستحکم شود قلق و شوق و خوف بعد از آن گوش و مضطرب نکرداند باعث نوع نازی و انبساطی با خدا میشود و گاه باشد که در عالم انبساط و ناز افعال و اقوالی از او صادر شود که در ظاهر خوب نباشد و منکر باشد و لکن از آن کسیکه بمقام انس رسیده باشد متحمل میشود اما کسیکه بآن مقام نرسیده باشد و خود را شبیه بصاحب آن مقام کند هلاک و مشرف بکفر میشود چه تحمل امثال آن از هر بیسر و پائی نمیشود بلکه باید کسی باشد که مست و غرق مقام انس باشد از برخ اسود منقولست که هفت سال در بنی اسرائیل قحط شد موسی عم با هفتاد هزار نفر بطلب باران بیرون شدند خدا وحی فرستاد که چگونه دعای ایشان را مستجاب کنم و حال اینکه ظلمت گناهان ایشان را فرو گرفته و باطنهای ایشان خبیث شده رجوع کن بیکی از بندگان من که او را برخ گویند بگو سؤال کند تا من اجابت کنم موسی از احوال او پرسید کسی نشان نداد روزی در راهی سیاهی را دید که میان دو چشم او اثر سجود خاک آلودست موسی بنور نبوت او را شناخت و بر او سلام کرد نام وی پرسید گفت منم برخ موسی گفت مدتیست ترا میطلبیم بیا از برای ما طلب باران کن پس برخ بیرون رفت و با خدا آغاز تکلم کرد که الهی این موافق کردار تو نیست و مقتضای حلم و حکمت تو نیست نمیدانم چه رو داده است ترا آیا ابرها از فرمان تو سر پیچیده اند یا بادها از اطاعت تو بیرون رفته اند یا بار انهای تو تمام شده یا غضب تو گناهکاران را فرو گرفته آیا تو امر زنده نیستی و پیش از خلق خطاکاران رحمت خود را خلق کردی و بعفو امر فرمودی آیا شتاب در عذاب میکنی بترسی بعد قدرت نداشته باشی هنوز دعای او تمام نشده بود که باران بر بنی اسرائیل فرو ریخت و در نصف روز گیاهها چنان سبز شد که سوار را میپوشانید پس برخ برگشت و بموسی برخورد گفت چگونه با پروردگار مباحثه کردم موسی عم قصد او کرد خطاب الهی در رسید که ای موسی برخ روزی چندین بار ما را میخنداند و ازین قبیل بود آنچه موسی عم عرض کرد که ان هی الا فتنتک در وقتیکه امر شد بجانب فرعون رود از راه شکستگی و انبساط تعلل کرده عذر آورد و گفت اخاف ان یقتلون و گفت و یضیق صدری و امثال این از غیر موسی خلاف ادب بود چه آنچه از مثل او شایسته است از دیگری شایسته نیست ببین که از یونس پیغمبر عم کمتر از این متحمل نشدند و باندک خلاف ادبی او را در شکم ماهی محبوس فرمودند و خطاب بحضرت سید المرسلین صلعم کردند و اصبر لحکم ربک و لا تکن کصاحب الحوت یعنی بحکم پروردگار صابر باش و مانند یونس مباش و این اختلافات بجهة اختلاف مقامات و احوالست و بسبب تفاوت مراتب و درجاتست قد فضلنا بعض النبیین علی بعض یعنی بعضی از پیغمبران را بر بعضی تفضیل فرمودیم نمی بینی که عیسی بن مریم علیه السلام در مقام ناز و انبساط بر خود سلام میفرستد و میگوید و السلام علی یوم ولدت و یوم اموت و یوم ابعث حیا سلام بر من روزیکه متولد شدم و روزیکه میمیرم و روزیکه زنده خواهم شد و چون یحیی عم باین مقام نرسیده بود ساکت شد تا خدا بر او سلام فرستاد فرمود سلام علیه یوم ولد و یوم یموت و یوم یبعث حیا فصل اشاره شد باینکه کسیکه بمقام انس رسید طالب خلوت و عزلت میگردد و دوری از مردم را میخواهد چه مصاحبت مردمان دل او را از توجه تام بخدا مشغول بسازد و گاه باشد که بعضی از علما مخالطه با مردمان را بر گوشه گیری و خلوت ترجیح میدهند بسبب اخباریکه در مدح الفت با مردمان و آمد و شد با ایشان رسیده و تفصیل این مقام آنست که ظاهر جمعی از علما آنست که عزلت و گوشه گیری افضلست از مصاحبت و الفت با مردم بجهة اخباریکه در مدح عزلت رسیده و

بسبب فوایدیکه بر آن مترتب میگردد اما اخبار مثل آنچه از حضرت رسول صلعم وارد شده است که خدا دوست دارد بنده پرهیزکار پنهان را و فرمود بهترین مردمان مؤمنیست که بجان و مال خود در راه خدا جهاد کند و بعد از آن مردیست که در یکی از شعبهها گوشه گیری اختیار کند و از راه نجات از آنحضرت پرسیدند فرمود در خانه خود بنشینید و دین خود را نگاه دارید و بر گناه خود گریه کنید و حضرت امام جعفر الصادق علیه السلام فرمود که روزگار فاسد شد و احوال برادران دیگرگون شد و اطمینان خاطر بتنهائی شد و فرمود کم کن آشنایان و شناسندگان خود را و بیگانه شو از آنکه میشناسی و نیز از آنحضرت منقولست که فرمود گوشه نشین در حصن خدا متحصن است و در حفظ حمایت او محفوظ است پس ای خوشا بحال او اگر در ظاهر و باطن از همه کس جدا و یگانه باشد حضرت عیسی بن مریم عم فرمود زبان خود را نگاه دار برای تعمیر دل خود و در خانه خود بنشین و بگریز از ریاکاری و فضول معاش و گریه کن بر گناه خود و فرار کن از مردم بجائیکه از شیر واقعی فرار میکنی بدرستیکه پیش ازین مردم دوا بودند و حال مرض و درد ربیع بن خثیم گوید که اگر توانی در موضعی باشی که تو کسی را نشناسی و کسی هم ترا نشناسد چنان کن و در گوشه نشینی محافظت اعضا و جوارحست از معاصی و استراحت دلست و سلامتی زندگانی است و شکستن اسلحه شیطانست و دوری از هر بدیست و فراغت خاطر است و هیچ پیغمبر و وصی پیغمبری نیست مگر اینکه در زمانی گوشه نشینی و عزلت اختیار کرده یا در ابتدای زمان خود یا در آخر آن و اما فواید عزلت پس بسیار است چون فراغت از برای عبادت و ذکر خدا و یاد او و انس بمناجات با خدا و سیر در ملکوت آسمان و زمین و خلاصی از اکثر معاصی و آموختن اخلاق بد از مردم و مسامحه در امر بمعروف و نهی از منکر و استخلاص از فتنه و فساد مردم و مخاصمه و شر و ایذاء ایشان و قطع طمع از مردم و قطع طمع مردم از او و خلاص از نگاه کردن باهل ظلم و فسق و جهال و احمقان و غیر اینها و از بعضی دیگر از علما ظاهر میشود که مخالطه با مردم و آمد و شد با ایشان از عزلت افضلست و آن نیز بجهة اخباریست که علی الظاهر دلالت بر آن میکند و فوایدیکه بر آن مترتب میگردد و اما اخبار مثل آنچه از پیغمبر عم رسیده که مؤمن با مردم الفت میگیرد و مردم با او الفت میگیرند و خیری نیست در کسیکه الفت با مردم نمیگیرد و اینکه فرمود حذر کنید از شعبها و کوهستانها و با مردم عامه بنشینید و در مساجد حاضر شوید و همچنین اخباریکه وارد شده است در مذمت مهاجرت و دوری از اخوان اما فواید مخالطه با مردم مثل تعلیم و تعلم و کسب مسائل و تحصیل اخلاق حسنه از متصفین بآنها و استماع مواعظ و نصایح و ادراک ثواب حضور جمعه و جماعت و تشییع جنازه و عیادت مریض و زیارت برادران و قضاء حوائج محتاجان و رفع ظلم از مظلومان و شاد کردن دل مؤمنان و نفع رسانیدن بمسلمانان و تحصیل معیشت عیال و خلاصی از نظر داشتن بدست مردمان و تحمل ایذا و اذیت مردم و رسیدن بثواب تواضع و فروتنی و امثال اینها و مخفی نماند که حکم مطلق بترجیح یکی از اینها و بر دیگری خطاست زیرا که چگونه میتوان گفت که عزلت و گوشه نشینی بهتر است از برای شخص جاهلیکه هیچ از اصول و فروع خود را یاد نگرفته و از علم اخلاق چیزی بگوش او نخورده و فرق میان خوب و بد نکرده میتواند آنها را از مخالطه با علما و نیکان فرا گیرد و چگونه میتوان گفت که آمد و شد با مردم بهتر است از برای کسیکه ضرورت با علم و عمل خود را تحصیل کرده و بمرتبه ابتهاج رسیده و لذت طاعت و مناجات با پروردگار را یافته و بجهة قناعت و اندکی از احتیاج بمردم فارغ شده بر آمد و شد او با مردم فایده دینیه مترتب میگردد یا مظنه مفاسد در آن باشد و از نیت خود در اعمال و حصول مطلبات عمل مطمئن نباشد پس صحیح آنستکه بگوئیم افضل بودن عزلت و الفت نسبت باشخاص و احوال زمان و مکان تفاوت میکند و باید هر شخصی نگاه بحال خود کند و همنشین خود و بیند و عزلت و الفت و بر آنچه بر اینها مترتب میشود از فواید و مفاسد و اینها را با یکدیگر موازنه نماید و بسا باشد که از برای بعضی کناره گیری از همه مردم و عزلت تام افضل باشد و از برای بعضی دیگر آمد و شد با همه کس الفت تام با ایشان و از برای دیگری میانه روی و دوری از بعضی و الفت با بعضی و حاصل آنکه کسیکه از نفس خود مطمئن نباشد که مخالطه با مردم او را فاسد نسازد و از آمد و شد ایشان اخلاق ردیه از برای او هم نرسد خلوت و تنهائی از برای او افضل بلکه هر که از قدر ضروری از کسب علم و عمل خود فارغ شود لا محاله باید خلوت و تنهائی از برای او افضلست تا نفس خود را باخلاق حسنه بیاراید و از مفاسد اختلاط با مردم ایمن گردد و بعد از آن اگر در اختلاط ایشان فایده بیند اختلاط کند و همچنین کسیکه بمقام انس با پروردگار رسید و مرتبه استغراق از برای او حاصل شد و هنوز نفس او بمقامی نرسیده که با وجود مخالطه با مردم انس و استغراق را از دست ندهد و آمد و شد با ایشان مانع امر او نشود خلوت و عزلت از برای او بهتر چه از فواید مخالطه با مردم هیچ چیز نیست که با این مقاومت تواند کرد و با ینجهة بود که بسیاری از دوستان خدا کنج خلوت را گزیده و در خود بر روی خلق بسته اند و با شناسائی یک کس از همه بیگانه شده اند و در گوشه تنهائی سر بجیب خود فرو برده میگویند لمؤلفه ما را هوس انجمنی نیست که عشاق جز خلوت و در دل کلبه یار نخواهند اویس قرنی گوید که احدی را گمان

پروردگار خود را نشناسد و با غیر او انس گیرد یکی از بزرگان گوید که چون صبح را می بینم میگویم انا لله و انا الیه راجعون که دیگر باید با مردم ملاقات کنم شخصی از یکتان حکایت میکند که در ولایتی عابدی را دیدم از قله کوهی آمد چون مرا دید در پس درختی پنهان شد نزد او رفتم و گفتم سبحان الله بخل میکنی که من ترا ببینم گفت ای مرد من روزگار طولی است که در این کوه پنهان شده ام و علاج دل خود را میکنم که از یاد دنیا و اهل آن فراموش کند و عمر خود در این کار تمام کردم و در این بسیار تعب کشیدم و از خدا مسألت کردم تا دل من ساکت شد و بخلوت و تنهائی خو گرفت پیش از آنکه بار دیگر کس خویشم خواند دیگر باکسم آشنائی نماند چون ترا دیدم ترسیدم که شغل اول شوم و پناه میبرم بخدا از شر تو پس صیحه زد و گفت واغماه من طول المکث فی الدنیا آه از طول مکث در دنیا پس روی خود را از من بگردانید و گفت پاک و منزه است خداوندی که چندان لذت خلوت و تنهائی و انقطاع باو را بدل اهل معرفت چشانیده که نعیم بهشت و حوران پاکیزه سرشت را از یاد ایشان برده حکیمی گوید که آدمی از تنهائی وحشت میکند و چون ذات خود آدمی شریف شد و کمال از برای او حاصل شد طالب تنهائی میشود که از خود تحصیل سرور و شادی کند و از اینست که گفته اند الاستئناس بالناس من علامات الافلاس انس گرفتن با مردم نشانه تهیدستی و بیمایگیست پس کسیکه از برای او میسر باشد که بدوام یاد خدا انس یابد و تحصیل کند و مواظبت فکر معرفت خود را زیاد نماید تنهائی و خلوت از برای او بسیار بهتر است از جمیع فوایدیکه از اختلاط مردم حاصل میشود چه فایده همه عبادات و ثمره همه مجاهدات اینست که دوستی خدا حاصل شود و آدمی با انس بخدا و معرفت او بمیرد و محبت حاصل نمیشود مگر با انس بخدا و انس هم نمیرسد بفکر و شرط این اطمینان خاطر و فراغ بال و فراغ دلست و فراغ بال موقوف بتنهائی و فرار از مردم است در معرفت بر کسانیست که در ربها بر روی ایشان فراز از یکگونه مردم که دیو و ددند حذر کن که همصحبان بدند و چنان تصور نکنی که منافاتی میان اختلاط با مردم و انس بخداست از آنراه که پیغمبران و اوصیا ایشان با وجود استغراق از شهود و محو انس مخلوط با مردمان بودند زیرا که هر کسی استعداد جمع میان این اختلاط ظاهری با مردم و اقبال باطنی بخدا ندارد بلکه آن موقوف بقوت نبوت و ولایت پس هر ضعیف نفسی طمع در این مرتبه نمیتواند کرد نظم رشته تسبیح اگر بگسست معذورم بدار دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود محرم دولت نشود هر سری **فصل** بدانکه شواهد کتاب و سنت صریح در اینست که خداوند سبحانه بندگان خود را دوست دارد و آن دو نوعست یکی دوستی عام که او راست بجمیع مخلوقات از حیثیت اینکه همه از آثار افعال آن ذات مقدس‌اند و یکی دوستی خاص چنانکه از آیات و اخبار مستفاد میشود که خدا راست ببعض بندگان نظر خاص و محبت مخصوصیت که با دیگران آن نظر و محبت را ندارد و این نه محبت و میل قلبیست بموافق ملایم چنانکه در محبت بندگان چه این در حق خدا غیر متصور است بلکه مراد تحقق آثار محبت است پس مراد از دوستی خدا مر بنده خاص را اینست که پرده از پیش دل او بر میدارد و جمال خود را بدیده دل او مینماید و او را توفیق وصول ببساط قرب خود عطا میفرماید و خانه دل او را از غیر خود میپردازد و موانع وصول بخود را از راه او پاک میسازد ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء و علامت اینکه بنده محبوب خداست آنکه خدا او را دوست داشته باشد و او را بر همه محبوب با خود اختیار کند و ببیند که آنچه با سعادت و توفیق او باطنا و ظاهرا مهیا میشود و از معاصی او را باز میدارد و چون از یاد خدا غافل میشود امری حادث میکند که او را بیاد خدا اندازد و چون میل دنیا کند او را بمحنتی گرفتار میسازد که رغبت او از دنیا کم میشود و او را بغیری وا نمیگذارد بلکه امر ظاهری و باطنی و پنهان و آشکار او را خدا خود انجام میدهد و همه هموم او را یکهم میسازد و دل او را از دنیا سرد میکند و او را دور از مردم بیگانه میکرداند و لذت مناجات خود را باو میچشاند **فصل** از جمله محبتهای ممدوحه حب فی الله است که دوستی در راه خدا باشد چنانکه بغض فی الله از عداوتهای مستحسنه است و فضیلت و ثواب این و بسیار و اخبار در مدحشان بیشمار است و حضرت رسول مختار صلعم فرمود که دوستی مؤمن از برای مؤمن در راه خدا بهترین شعبهای ایمانست آگاه باشید که هر که دوست داشته باشد در راه خدا و دشمن داشته باشد در راه خدا و عطا و منع او در راه خدا باشد او از جمله برگزیدگان خداست و فرمود کسانیکه یکدیگر را از برای خدا دوست دارند در روز قیامت بر زمینی باشند از زبرجد سبز در سایه عرش پروردگار و روهای ایشان از خورشید طالع روشنتر و سفیدتر خواهد بود و آرزو خواهد بمکان و مرتبه ایشان هر ملکی مقرب و پیغمبر مرسلی از حضرت سید الساجدین علیه سلام الله مرویست که چون خدا خلق اولین و آخرین را جمع نماید منادی ندا کند که کجایند کسانیکه یکدیگر را از برای خدا دوست داشتند پس طایفه بر خیزند خطاب رسد بروید بهشت بدون حساب ملائکه ایشان را ملاقات کنند و گویند بکجا میروید گویند بهشت گویند شما چه جماعتید گویند ما کسانیم که از برای خدا یکدیگر را دوست داشتیم و از حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه مرویست که چون خواهی بدانیکه در تو خیری هست یا نه دل خود را نظر کن اگر اهل عبادت و طاعت را دوست داری و اهل معصیت را دشمن داری بدانکه تو از اهل خیری و خدا ترا دوست دارد و اگر بر عکس آنی خدا ترا دشمن دارد و در تو خیری نیست و فرمود اگر مردی دیگری را از برای خدا

دوست دارد

دوست دارد خدا ثواب محبت او را باو عطا میفرماید اگر چه آن محبوب در علم خدا از اهل جهنم باشد و اگر مردی دیگری را از برای خدا دشمن داشته باشد خدا ثواب بغض فی الله را باو کرامت میفرماید اگر چه مبغوض در علم خدا از اهل بهشت باشد و دوستی در راه خدا دو قسم میشود اول اینست که کسی دیگری را دوست داشته باشد از برای امریکه فایده آن در آخرت باین محب عاید گردد مثل اینکه شاگرد استاد را دوست دارد از برای اینکه او را تعلیم میکند و او را از حضیض جهل باوج مرتبه علم میرساند یا استاد شاگرد را دوست داشته باشد بجهت اینکه منشأ ثواب معلم میشود و امثال اینها دوم اینکه او را دوست داشته باشد نه بجهت فایده اخرویه که از و باو عاید شود بلکه از جهت اینکه مخلوق خدا و منسوب باوست بنسبت عامیکه از برای کافه مخلوقات است یا بجهت خصوصیت نسبتی که از برای دیگر است از تقرب او بخدا یا اشتغال او بخدمت خدا یا محبت او از برای خدا و امثال اینها چه از علامات غلبه محبت باکسی آنست که محبت از او تعدی کند بمتعلقان و منسوبان او نیز اگر چه نسبت دوری داشته باشند همچنانکه کسیکه انسانی را دوست دارد دوستان و خدمتکار او را هر که مدح محبوب او را کند بلکه با در و دیوار و محله و دیار او محبت دارد چنانکه گفته اند عربیه امر علی الدیار دیار لیلی اقبل ذا الجدار و ذا الجدارا و ما حب الدیار شغفن قلبی و لکن حب من سکن الدیارا خلاصه معنی اگر بدیار لیلی میگذرم و بوسه بر این دیوار و آن دیوار میدهم و این نه از دوستی دیارات بلکه دوستی کسیست که در آن دیار ساکن است شعر غم جمله خور در هوای یکی مراعات صد کن برای یکی و معنی بغض فی الله آنست که کسی دیگری را دشمن داشته باشد از آنراه که مرتکب معصیت خدا میگردد و مخالفت او را میکند حضرت عیسی بن مریم علیه السلام فرمود دوستی کنید با خدا بدشمن داشتن اهل معصیت و تقرب جوئید بخدا بدوری کردن از ایشان و رضای خدا طلبید ببغض بر ایشان مرویست که خدا تعالی بیکی از پیغمبران وحی فرستاد که آیا زهد در دنیا اگر اختیار کرده براحتی از برای خود شتابیده و اما انقطاع تو بمن پس عزت خود را از من طلبیده و لکن آیا دشمن را بواسطه من داشته یا دوستی را بجهة من دوست گرفته مخفی نماند که از برای معصیت درجات بسیار است که منتهای آن کفر و شرکست و ابتدای آن گناهان صغیره است و از برای اظهار بغض نیز مراتب بیشمار است منتهای آن قتل و اسیر است و مبدء آن ترک دوستی آن و باید شدت درجات بغض بمقابل شدت درجات معصیت باشد و وسط بازاء وسط و اضعف بازاء اضعف و باید اول اهل معصیت را نصیحت و ارشاد و پند نمود خصوصا اگر آن گناهکار از آشنایان و دوستان باشد و چنانکه کسیکه معصیتی میکند بعضی صفات محموده نیز داشته باشد یا بعضی افعال خیر از او سر زند سزاوار آنست که او را از راه معصیت دشمن بدارند و از راه طاعت محبت نه با او عداوت کنند گناهکار خالی از طاعت داشته باشند و نه محبت مطیع خالی از معصیت مگر آنکه تابع غالب باشد اگر گناه او غالب بر طاعت باشد او را عداوت و اگر بر عکس باشد محبت مخفی نماند که اتمام محبت برادران و فاست و اظهار از نگاهداری پاس محبت و لوازم آن و مداومت بر آن در حال حیات محبوب و بعد از ممات او بدعا کردن از برای او و محبت با اولاد و بازماندگان و دوستان او و ضد وفا جفاست که عبارتست از قطع دوستی یا کوتاهی در بعضی از لوازم محبت در حیات محبوب یا ممات او نسبت باولاد و احباء او و محبتیکه در آن وفائی نباشد فایده بر آن مترتب نمیگردد چه فایده محبت در راه خدا در آخرت عاید میگردد و هر وقت محبت منقطع شود ضایع میشود مرویست که پیره زنی بود که هر وقت بر حضرت پیغمبر صلعم وارد میشد حضرت او را اکرام میفرمود از سبب آن سؤال کردند حضرت فرمود که این زن در ایام حیات خدیجه بخانه ما میآمد پس از آثار وفا است مراعات جمیع اصدقاء و خویشان و متعلقان محبوب و مراعات ایشان بیشتر مسرور میشود که از مراعات احوال خود و از تفقد با ایشان فرح او بیشتر از فرح خود است بلکه قوت دوستی با کسی معلوم میشود مگر از دوستی و مهربانی باکسان و متعلقان او و قوت محبت باکسی بجائی میرسد که سگ در نظر او امتیازی از سایر سگان بهم میرساند و وفای با دوست ممدوحست تا پای معصیت بروز دکار میان نیامده و اما موافقت دوست در معصیت خدا و امریکه مخالف حق باشد مذموم بلکه عین جفاست چه موافقت او باعث هلاک هر دو میشود بلکه باید او را نصیحت کرد و ارشاد نمود **فصل** پیست و هشتم سخط و انکار و اعتراض بر واردات الهیه و تقدیرات ربانیه و شکی نیست که این صفت منافی مقتضای توحید و ایمان و موجب سخط پروردگار منانست و بنده عاجز ذلیل همین که باسرار قضا و قدر جاهل و از موارد حکمتها و مصالح غافلست چکار باعتراض و انکار بر افعال خداوند خالق عالم حکیم خبیر و مخلوق ضعیف بیچاره را چه یارای نارضائی برضای پروردگار او حافظ پاینده ایم و عاجز او حاکمی است قادر کر میکشد بزور او ر میکشد بزاری ایضا بدرد و صاف ترا کار نیست دم در کش که هر چه ساقی ما ریخت عین الطافست در بعضی اخبار قدسیه وارد شده است که وای پس وای از برای کسیکه گوید این امر چرا شد و فلان امر چگونه نشد و در خبر قدسی دیگر رسیده

که منم خدائیکه بجز من خدائی نیست پس هر که صبر نکند بر بلای من و راضی نشود بقضای من و شکر نکند از برای نعمای من برود خدائی بجوید سوای من حضرت
موسی بن عمران علیه السلام عرض کرد پروردگارا چه کس در نزد تو محبوبتر است فرمود کسیکه هرگاه من محبوب او را از او بگیرم سر تسلیم نهد پس عرض کرد که خلق تو
بر کدام کس است فرمود کسیکه طلب خیر کند از من در امری و چون حکمی کنم از برای او بحکم من راضی نباشد مرویست که یکی از پیغمبران ده سال شکایت کرد
بخدا از گرسنگی و برهنگی و دعا او باجابت نرسید بعد از آن خدا باو وحی فرستاد که تا چند شکایت خواهی نمود من اهل شکایت نیستم و سزاوار نیستم
که مرا مذمت کنند و تو بشکایت و مذمت سزاوارتری و از برای تو پیش از خلق آسمان و زمین چنین مقدر شده و چنین حکم فرموده ام از برای تو پیش
از آنکه دنیا را خلق کنم آیا تو میخواهی تقدیر را بجهة تو تبدیل کنم و اراده تو بالای اراده من باشد بعزت و جلال خودم قسم که اگر یکبار دیگر این بخاطر
تو بگذرد اسم ترا از دیوان پیغمبران محو میکنم و مرویست که بحضرت داود ع وحی رسید که تو میخواهی و من میخواهم و آنچه خواهش منست بوجود آید پس
اگر سر تسلیم بخواهش من گذاردی آنچه خواهش تست کفایت میکنم و اگر قبول نکردی خواهش ترا بتعب میاندازم ترا در آنچه میخواهی و آخر هم نخواهد
شد مگر آنچه من میخواهم و بالجمله هر که دانست که عالم با جمیع آنچه در آن یافت میشود صادر از حضرت آفریدگار است بمقتضای حکمت و خیریت و موافق
صلاح نظام بنحویکه از آن بالاتر متصور نمیشود و اگر بجزء آن متغیر شود صلاح و خیریت مختل میگردد و خدا را بخدائی و خود را به بندگی شناخت میداند
که نارضائی و اعتراض در امریکه بر او وارد میشود غایت جهل و نهایت جرأت است و بانجهة هیچیک از پیغمبران در هیچ امری هرگز نگفتند کاش چنین بودی
یکی از اصحاب حضرت سید المرسلین میگوید که ده سال خدمت آنسرور را کردم و هرگز بمن نگفت که چرا چنین کردی و چرا چنان نکردی و هرگز نفرمود که
کاش چنین میشد و چون یکی از اهل بیت در امری از من مؤاخذه مینمودند حضرت میفرمود بگذارید او را اگر مقدر میبود میشد مرویست که فرزندان
خورد حضرت آدم ع بر بدن او بالا میرفتند و پایین میآمدند و پاهای خود را بر دندانهای مبارک آنحضرت میگذاشتند مانند نردبان و بالا میرفتند
تا سر او و بعد از آن بانحو پایین میآمدند و او سر پیش افکنده بود و چشم از زمین بر نمیداشت و سخن نمیگفت یکی از اولاد بزرگ او گفت ای پدر چرا
از این حرکت منع نمیکنی گفت ای پسر آنچه من دیده ام شما ندیده اید آنچه من دانسته ام شما ندانسته اید یک حرکت کردم مرا از سرای کرامت و شرف
بخانه ذلت و خواری افکندند و از منزل نعمت و راحت بمحل رنج و محنت انداختند میترسم یک حرکت دیگر بکنم بلائی دیگر بر من نازل شود مرویست
که روزی حضرت عیسی علیه السلام را در بیابان باران شدید گرفت بهر طرف میدوید و پناهی نمیدید تا رسید بمکانیکه شخصی در نماز ایستاده بود و دور
حوالی او باران نمیآمد در آنجا قرار گرفت تا آن شخص از نماز فارغ شد عیسی گفت بیا تا دعا کنیم که باران بایستد گفت ای مرد چگونه دعا کنم و حال آنکه چهل سال است
که در اینموضع بعبادت مشغولم که خدا توبه مرا قبول کند و هنوز قبول توبه معلوم نیست چه از خدا خواسته ام که اگر از گناه من بگذرد یکی از پیغمبران را باینجا
فرستد عیسی گفت توبه تو قبول شده و من عیسی پیغمبرم بعد از آن گفت بگو چه گناه کرده گفت روزی از خانه بیرون آمدم هوا بسیار گرم بود گفتم عجب
روز گرمیست فصل ضد سخط رضاست و آن عبارتست از ترک اعتراض بر مقدرات الهیه در باطن و ظاهر قولا و فعلا و صاحب مرتبه رضا پیوسته در بهجت
و لذت و سرور و راحت است چه تفاوتی نمیباشد نزد او میان فقر و غنا و راحت و عنا و عزت و ذلت و مرض و صحت و موت و حیات و هیچیک از اینها
در نظر او بر دیگری ترجیح ندارد و هیچکدام بر دل او گران نیست زیرا که همه را صادر از خدای تعالی میداند و بواسطه محبت حق که بر دل او رسوخ کرده بر همه
افعال او عاشقست و آنچه از او میرسد بر طبع او موافق است و میگوید مثنوی عاشقم بر لطف و بر قهرش بجد بو العجب من عاشق این هر دو ضد
ناخوش او خوش بود بر جان من جان فدای یار دل رنجان من و میگوید لمؤلفه ما سر نکشیم از قدم یار صفائی تیغ آید اگر در قدم او بسر ما در
آثار وارد است که یکی از ارباب رضا سن او بهفتاد سال رسید و در اینمدت نگفت که کاش فلان چیز بودی و فلان نبودی یکی از بزرگان را
گفتند که از آثار رضا در خود چه میبینی گفت در من بوئی از رضا نیست و با وجود این هرگاه خدای تعالی تن مرا پل جهنم سازد و خلق اولین و آخرین را
از او بگذراند و همه را داخل بهشت کند پس مرا بجهنم افکند و جهنم را از من پر گرداند باین حکم او راضیم و بقسمت او خوشنودم و هرگز بخاطرم نمیگذرد
که کاش چنین نبودی و چرا نصیب من این شد و قسمت دیگران آن صاحب این مرتبه هر چیزی را بچشم رضا میبیند و سر حکمت ازلیه را ملاحظه مینماید پس هر چه
میشود در سرای وجود موافق مراد و مطلب اوست و هر چه در کارخانه هستی رو میدهد بر وفق هوا و خواهش اوست و از اینجا معلوم میشود که مقام
رضا افضل مقامات دین و اشرف منازل مقربین است و اعظم درهای شهرستان رحمت و اوسع راههای اقلیم سعادت حضرت رسول صلعم از طایفه از
اصحاب خود پرسید که شما چه نوع کسانی هستید عرض کردند مؤمنانیم فرمود چه چیز است علامت ایمان شما گفتند صابریم در وقت بلا و شاکریم در هنگام نعمت
و راضی هستیم بموارد قضا حضرت فرمود مؤمنانید بخدای کعبه و در حدیث دیگر فرمود ایشان حکما علما هستند که از دور دانش نزدیک باشند

که انبیا باشند و نیز از آنحضرت مرویست که چون خدا بنده را دوست دارد او را در دنیا مبتلا میگرداند پس اگر صبر کرد او را برگزیند و اگر راضی و
خوشنود شد او را بمرتبه اصطفا میرساند و فرمود که چون روز قیامت شود طایفه از امت مرا خدای تعالی بال و پر کرامت فرماید تا از قبرهای خود به بهشت
پرواز کنند و در آنجا بنحویکه دلخواه ایشانست عیش و تنعم نمایند ملائکه بایشان گویند آیا شما موقف حساب را دیدید گویند ما حسابی ندیدیم گویند آیا
از صراط گذشتید گویند ما صراطی ندیدیم گویند جهنم را ملاحظه نمودید گویند ما هیچ چیز ندیدیم ملائکه گویند شما چه طایفه اید ایشان گویند ما از امت محمدیم ملائکه پرسند
عمل شما در دنیا چه بوده است گویند در ما دو خصلت بود که خدا بفضل و رحمت خود ما را باین مرتبه رسانید یکی آنکه چون در خلوت بودیم از خدا شرم
داشتیم که معصیت او را مرتکب شویم و دیگر آنکه بهره که از برای ما قسمت کرده بود راضی بودیم ملائکه گویند سزاوار است شما را این مرتبه حضرت
موسی بن عمران ع عرض کرد که بار خدایا مرا راهنمائی کن بامری که در آن رضای تو باشد فرمود رضای من در آنست که تو راضی بقضای من شوی مرویست
که بنی اسرائیل بحضرت موسی ع گفتند که از خدا سؤال کن که چه کاریست که چون ما آن را بجا آوریم خدا از ما راضی میگردد موسی عرض کرد پروردگارا
شنیدی آنچه را بنی اسرائیل گفتند خطاب رسید که ای موسی بایشان بگو از من راضی شوند تا من از ایشان راضی گردم و از حضرت سید الساجدین
سلام الله علیه مرویست که صبر و رضا از سر همه طاعاتست هر که صبر کند و راضی شود از خدا در آنچه از برای او مقدر کند و خدا مقدر نمیکند مگر آنچه
خیر اوست و از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه منقولست که فرمود تعجب دارم از کار مرد مسلم که خدا هیچ امر از برای او مقدر نمیکند
مگر اینکه خیر اوست اگر ملک مشرق و مغرب را باو عطا فرماید باز خیر اوست و فرمود که از جمله چیزهائیکه خدا بموسی بن عمران وحی فرستاد این بود
که ای موسی من هیچ خلقی محبوبتر بسوی خودم از بنده مؤمن نیافریده ام من او را ببلا گرفتار میسازم بجهة اینکه خیر او در آنهاست و اگر نعمت دنیا را
از او باز میگیرم خیر او را در آن میدانم و من بآنچه صلاح اوست داناترم پس باید او بر بلای من صبر کند و نعمتهای مرا شکر نماید و بقضای من
راضی شود تا من او را نزد خود از زمره صدیقین بنویسم و بآنحضرت عرض کردند که بچه چیز مؤمن شناخته میشود فرمود بتسلیم و رضا در آنچه
بر او وارد میشود و آن اعظم سعادت دو جهانیست و هیچ نعمتی در بهشت بالاتر از این نیست چنانکه خدای تعالی میفرماید و مساکن طیبة فی جنات
عدن و رضوان من الله اکبر و در بعضی از احادیث وارد است که خدای تعالی در بهشت بر مؤمنین تجلی میکند و میفرماید که سؤال کنید از من
آنچه میخواهید گویند پروردگارا رضای ترا میطلبیم و از اینکه در بهشت بعد از تجلی نور الهی که مافوق مراتب است رضای الهیه طلبیده اند معلوم میشود که
مرتبه رضا افضل جمیع مراتب است و در تفسیر قول خدای تعالی که فرموده است و لدینا مزید وارد شده است که در وقت مزید سه تحفه از جانب
حقسبحانه و تعالی از برای اهل بهشت میرسد که در بهشت مثل و مانند آنها نیست یکی هدیه از جانب حقسبحانه و تعالی که مثل آن در نزد ایشان در بهشت
چیزی نیست و اینست قول خدا که میفرماید فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرة اعین و هیچکس نمیداند که چه چیزها از برای ایشان ذخیره شده است که
دیده ها را روشن میکند دوم سلام از جانب خدا بر ایشان که ضد آن هدیه میشود و اینست که خدای تعالی میفرماید سلام قولا من رب رحیم سوم اینکه
حقتعالی بایشان خطاب میکند که من از شما راضی هستم و این هدیه و سلام افضل است و اینست قول خدای تعالی که و رضوان من الله اکبر یعنی رضای
خدا بالاتر است از نعمتیکه در آنند فصل بدانکه مرتبه رضا از ثمرات محبت و نتیجه آنست چه محبت با کسی لازم دارد رضای بافعال محبوب را و لذت
یافتن از او و سرور و لذت از افعال محبوب بیکی از دو وجه میشود وجه اول آنکه دوستی او بمرتبه رسد که محب در دوستی مستغرق گردد و چنان
مستغرق مشاهده جمال محبوب شود که اگر بلائی از او وارد شود مطلقا الم آن را ادراک نکند و چنانچه زخمی باو رسد احساس درد آن نیابد
و این چندان استبعادی ندارد که مکرر مشاهده شده که آدمی در حال شدت غضب یا ترس جراحتی باو میرسد و از آن احساس نمیکند و کسیکه در
میدان محاربه سرگرم جنگ باشد بسا باشد زخمی خورد و ملتفت آن نگردد بلکه بسا باشد که از برای شغل مهمی میدود که خار بپاهای او خلد و
الم آن را نیابد پس عاشقیکه جمیع هم او غرق مشاهده جمال معشوق با همه حواس او محو جمال محبت او باشد میشود که بر او اموری وارد شود و
اگر مرتبه عشق نمیبود از آنها متأثر و متألم میشد و لکن بجهة استیلاء محبت بر قلب او مطلقا ادراک الم و غم آن را نمیکند اگر چه آن امور از غیر دوست
بر او وارد شود چه جای آنکه از دوست باو رسد که در اینوقت از آن سرور و لذت و عیش و بهجت یابد و چونکه شبهه نیست که محبت حقیقی
بالاترین محبتها و مشغولی دل بآن اعظم مشغولیهاست پس کسیکه از آن بهره یافت بسا باشد که چنان از باده محبت او بیهوش و از یاد دو
عالم محو و مدهوش گردد که از آنچه بر او وارد شود الم احساس نکند و بگوید مثنوی در بلا هم میچشم لذات او مات اویم مات اویم مات او وجه دوم آنکه
استغراق او در محبت بمرتبه نرسد که احساس الم نکند اگر بلاها را بفهمد و سوزش زخمها را ادراک کند و لکن بآن راضی و راغب و بدل و جان آن را

شایق و طالب باشد مثل کسیکه هر دو چشم او کور شده باشد و طبیب حاذق از انجابت معالجه کند چه در وقت حجامت آن شخص ادراک الم را میکند و
لکن بان مشتاقست پس دوست خدا چون از جانب خدا باو بلائی رسد و داند که آنچه در عوض آن از خدا باو خواهد رسید قیاس باین اسم مشتوا
کرد بان خشنود و راضی گردد و بسا باشد که غلبه دوستی بحدی رسد که بهاء و عوض بلا در نظر او محو شود و ابتهاج و سرور او بمراد و مطلوب محبوب
باشد پس چون بلاها و مصیبتها را کرده دوست خود میداند و مطلب و مراد او را میشناسد بآنها شاد و خشنود و از انها مبتهج و مسرور میگردد
و میگوید مثنوی عاشقم بر رنج خویش و درد خویش بهر خشنودی شاه فرد خویش وانهمه امور در محبت مخلوق مشاهد و محسوس است
چه جای محبت خالق و عشق جمال ازلی و حسن ابدی که نهایتی از برای آن متصور نه و قلوب دوستان او چون در عرصه جمال و جلال او باستادند
ملاحظه جلال او بیخود و حیران و از مشاهده جمال او واله و سرگردان میگردند و حکایات دوستان و قصه های محبان بر اینمطلب شاهدیست عدل و
گواهیست صدق و عالم محبت اعجابیست که بوصف در نمیاید و شگفتیها در شهرستان عشقست که عقل باور ندارد تا کسی بآن نرسد طعم آن نمیابد
فرد تا نگردی آشنا زین پرده رازی نشنوی گوش نامحرم نباشد جای پیغام سروش و اگر کسی را عنایات ازلی شامل و در شهرستان
محبت واصل گردد در آن عجایبی مشاهده نماید که خرد خورده بین حیران و عقل دور اندیش سرگردان ماند آنچه نا گفتنی است آن شنوی آنچه
نادیدنی است آن بینی از مضیق جهات درگذری وسعت ملک لامکان بینی آنچه داری اگر بعشق دهی کافرم گر جوی زیان بینی در
روایات رسیده که اهل مصر چهار ماه غذائی نداشتند مگر بملاحظه جمال یوسف صدیق چون گرسنه شدندی بر روی او نگریستندی و اشتغال بجمال او
ایشانرا از احساس بالم گرسنگی مشغول ساختی بلکه در اینمر آن کریم از زلیخا اثر رسیده که زنان مصر چنان محو جمال یوسف گشتند که دستهای خود را
بریدند و الم آنرا نیافتند فصل آنچه مذکور شد از شرف مرتبه رضا منافاتی با دعا ندارد چه از جانب شریعت بدعا مامور و موعود بعالم از
دعا خواسته است و آنرا مفتاح سعادات و کلید حاجات ساخته باران لطف و احسان از آن متواتر و خیرات و برکات بواسطه آن متکاثر نفس
انسانی از آن روشن و منور و آینه دل از زنگ کدورات مطهر و گفتن اینکه دعا منافی رضاست از جهل و عدم ربط مسببات باسباب و غفلت از
ترتیب بعضی موجودات نسبت بعضی دیگر است و اگر آشامیدن آب بجهة رفع تشنگی و خوردن غذا بجهة سد گرسنگی با مرتبه رضا منافات
داشته باشد دعا هم با رضا مخالفت خواهد داشت و همچنین امر بمعروف و نهی از منکر و کراهت معاصی و بغض اهل معصیت با مقام رضا منافات
ندارد و بقدر مقدور بر طالب سعادت دوری از ارباب معصیت و فرار از شهریکه در آن معصیت شایعست لازم چه آنچه در فضیلت رضا
و شرف او وارد شده دخل بامور تکلیفیه ندارد چنانچه سابق بر این مذکور شد حکم علی الاطلاق بجهة مصالح خفیه که عقل ما از آن قاصر است
در این امور ما را فی الجمله اختیاری داده اند و زمام از انجا در قبضه اختیار ما نهاده و رضا در اموریست که از دربار الهی وارد و با مر یا دنیا
بر بندگان نازل میگردد فصل طریق تحصیل رضا آنست که سعی کند در تحصیل محبت الهی بدوام ذکر خدا در قلب و فکر در عجایب صنع او
تدبر در حکم و مصالحیکه در مخلوقات قرار داده و بمواظبت بر طاعات و عبادات و تضرع و زاری یا کم نمودن علایق دنیویه و عوایق نفسانیه
تا محبت او بمرتبه رسد که محو خیال دوست گردد و چنان مست باده محبت گردد که احساس بالم قضا و بلا یا نکند همچنانکه عاشق شنیدی اگر از همه
حالات عشق لذت میابد و بآنچه در اقلیم عشق بر او دشوار شود مبتهج و مسرور میگردد و میگوید حافظ گر تیغ بارد در کوی آنماه گردن نهادیم الحکم لله
و میگوید بر میدارم از پیندر سر خود اید بر زبان صد ره ارسنگ جفایتو گرم سر شکند و میگوید تو مپندار که باشی و نه بهلت زبان تا به جای
دیگر و نیز میگوید لمؤلفه خوشا یاد عشق و خوشا نام عشق خوشا صبح عشق و خوشا شام عشق خوشا خواری و بیکسیهای عشق تهیدستی و نارسیهای
عشق خوشا خارهای دل آزار عشق خوشا نالهای گرفتار عشق خوشا سوز عشق و خوشا درد عشق خوشا سینه در دپرورد عشق خوشا
عاشقان و شب تارشان خوشا نالهای دل آزارشان و ملاحظه حکایات دوستان خدا و شنیدن مقالات ایشان از نظم و نثر و تتبع احوال ایشان
مدخلیتی تمام در تقویت محبت و تشیید مبانی رضا دارد چه از هر حکایتی در دل تاثیری و از هر کلامی از ایشان در نفس اثری ملاحظه میشود و نفس را بتمرتبه
راغب میسازد بلکه بسا باشد که استماع حکایات و احوال سر باختگان راه محبت مجازی و اطلاع بر کیفیت محبت ایشان نیز فی الجمله تاثیری در نفس
نماید از جمله طرق تحصیل مقام رضا آنست که تامل کند در اینکه خود او از همه چیز غافل و بعاقبت هر امری جاهلست و خداوند عالم که آفریدگار و حاکم
اوست خیر و صلاح هر امری غیر او و لطف و رافت و شفقت بهر کسی از حد بیان متجاوز است پس آنچه در حق هر کسی مقدر نموده خیر و مصلحت او در آنست اگر چه
خود سر آنرا نفهمد فرد سر قبول بباید نهاد و گردن طوع که آنچه حاکم عادل کند همه داد است علاوه بر اینکه تدبر نماید که از ثمار رضای او چه آ

و ذکر حزن

در رضا

در تحصیل رضا

و کراهت و سخط او چه فایده میبخشد نه از برای خاطر او تغییر قضا و قدر داده میشود نه بجهة تسلی قلب و تغییر اوضاع کارخانه هستی میشود فرد در دایره
فرمان ما نقطه تسلیم رای آنچه تو اندیشی حکم آنچه تو فرمائی و حسرت بر گذشته و تشویش بر آینده و تدبیر کار بجز تضیع روزگار و بردن برکات
وقت فایده مترتب نمیگردد فرد رضا بداده بده وز جبین گره بگشا که بر من و تو در اختیار نگشاده است و باید طالب مرتبه رضا
آیات و اخباریکه در رفعت مرتبه اهل بلا رسیده ملاحظه نماید و احادیثیکه در اجر و ثواب مصیبت وارد شده است مطالعه کند و بداند که
هر بیچیز اکنجی در عقب و هر محنتی را راحتی در پیش است و هر بلائی را اجری و مصیبتی را ثوابیست و از اینسبب بود که مقربان درگاه و باریافتگان بارگاه
بانواع بلاها مبتلا بودند و دوستی از دوستان درگاه نیست که سر او بخنجر تسلیم بریده باشد و هیچیک از مقربان بارگاه نیست که در بادیه محبت خارها
مصیبت بپای او نخلیده باشد و محرمی از محرمان حرم قدس را نیافتم که چهره او از خونابه جگر سرخ نشده باشد و صدیقی از صدیقان نشنیده ام
که بسیلی غبار رخسار او کبود نشده باشد پس آدمی باید بامید ثوابهای پروردگار چون مردان مرد بیابان بلا را بقدم صبر بپیماید و دشواریهای
اینراه بر او سهل و آسان نماید چون مریضیکه متحمل حجامت و فصد و خوردن دواهای گرم و سرد میگردد و مانند تاجریکه بارگران سفرهای
دور و دراز بامید سود میکشد فصل پست و نهم حزن و اندوه و آن عبارتست از حسرت بردن و متالم بودن بسبب از دست
رفتن مطلوبی یا فقدان محبوبی و اگر المطلوب و محبوب از مبدء اخروی باشد و فوت مرتبه از مراتب اخرویه باشد حزن و اندوه از صفات حسنه
و موجب اجر و ثوابست و آنچه از صفات ذمیمه محسوبست آنست که بجهة فوت مطالب دنیویه بوده باشد و آن نیز چون نصف اعتراض و انکار مترتب
بر کراهت از مقدرات الهیه است و لکن اعتراض و انکار از مجرد حزن و الم بدتر و مفاسد آن بیشتر است و سبب حزن و اندوه از فوات مطالب
و مقاصد دنیویه شدت رغبت بمشتهیات طبع و خواهشهای نفس است و توقع بقاء در متعلقات عالم فنا و چشم داشتن پایداری در امور سرای
ناپایدار و اینصفت دل را میمیراند و آدمی را از طاعت و عبادت باز میدارد و علاج آن اینست که متذکر شود که هر چه در عالم کون و فساد است
از حیوانات و نباتات و جمادات و امتعه و اموال و اهل و عیال و ملک و مال همه در معرض فنا و زوال اند و هیچ چیز درین سراچه بی اعتبار
نیست که قابل دوام باشد مگر کمالات نفسانیه و اموریکه از حیطه زمان برتر و از حوزه امکان بالاتر و از دست تصرف حوادث بر کنار و از
عالم تضاد و ترکیب بیرون هستند کدام گل در چمن روزگار شکفته که دست باغبان حوادث آنرا نچید و کدام سرو در جویبار اینعالم سر بر کشید
که اره آفات آنرا از پا در نیاورد و هر شام پسری در مرگ پدر جامه چاک و هر صبح پدری بفوت پسر غمناک قبای خیاط روزگار بر اندام هیچکس
پیراهنی ندوخت که زودش قبا نکرد چون آدمی اینمرحله را بدیده بصیرت ببیند و بر آن یقین کند دل بستگی او از اسباب دنیویه کم میشود
و حسرت او بر گذشته زایل میگردد و تمام روزگار خود را مصروف مینماید بتحصیل کمالات عقلیه و سعادات حقیقیه که بواسطه انها مجاور انوار قدسیه
باشد و متصل بجواهر نوریه باقیه گردد و از غم و اندوه عالم بلا و محنت فارغ و بمقام بهجت و سرور داخل شود الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم
و لا هم یحزنون و در اخبار داود ع وارد است که ای داود حکایت است دوستان مرا مشغولی بدنیا بدرستیکه آن لذت مناجات را سلب میکند خلاصه
کلام اینکه دلبستگی و محبت بچیزیکه آخر او فنا و در معرض زوالست خلاف مقتضای عقل و دانش و مخالف طریقه آگاهی و بینش است بیت
غم چیزی رگ جان را خراشد که گاهی باشد و گاهی نباشد و بر عاقل لازمست که بوجود چیزیکه از شان او فناست شاد نشود و از زوال
آن اندوهناک نگردد و حضرت سید اوصیاء علیه التحیه و الثناء میفرماید که چه بسا زینت دنیا چکار و چگونه شاد میشوم بلذتیکه فانی میشود و نعمتی که
باقی نمیماند سعدی نه لایق بود عیش با دلبری که هر بامدادش بود شوهری بلکه سزاوار عاقل آنست که بآنچه هست خود را راضی کند و غم
گذشته را نخورد و بآنچه از جانب پروردگار باو وارد میشود از نعمت و رخا یا محنت و بلا خوشنود باشد و هر که باینمرتبه فایز گردد باکی که
هیچ تشویشی در آن نیست و شادی که هیچ غمی با آن نیست و سروری خالی از همه حسرتها و یقینی دور از جمله چیزها و کسیکه طالب سعادت نشد
چگونه خود را راضی میکند که از سایر طبقات عوام الناس پست تر باشد چه هر طایفه بآنچه دارد شادست کل حزب بما لدیهم فرحون تاجر دل
او بتجارت خشنود و زراع از زراعت خود راضی و او بشغل خود مبتهج و مسرور و هیچیک از شغل مرتبه دیگری متحسر و متالم نیستند پس اهل سعادت
چرا باید بکمال خود خورسند و خرم نباشند و بر فوت امور دنیویه حسرت و تاسف خورند و حال آنکه آنچه فی الحقیقه باعث فرح و سرور میشود
نیست مگر آنچه را اهل سعادت و کمال دارند و آنچه دیگران از آن لذت میابند محض توهم و مجرد خیالست پس طالب سعادت باید شادی و سرور
او منحصر باشد بآنچه خود دارد از کمالات حقیقیه و سعادات ابدیه و بزوال زخارف دنیویه و متعلقات جسمانیه غمناک نگردد و متذکر خطاب پروردگار

در حزن و اندوه

در حزن و اندوه

و تغیر اوضاع کارخانه هستی میشود و فرد در دایره
و تدبیر کار بجز تضیع روزگار و بردن برکات
بسیار بکشاده است و باید طالب مرتبه رضا
مصیبت وارد شده است مطالعه کند و بداند که
از اینسبب بود که مقربان درگاه و باریافتگان بارگاه
یک از مقربان بارگاه نیست که در بادیه محبت خار
پسرخ نشده باشد و صدیقی از صدیقان اشنیده ام
مرد بیابان بلا را بقدم صبر بپیماید و دشوارهای
م و سرد میگردد و مانند تاجریکه بارگران سفرهای
حسرت بردن و متالم بودن بسبب از دست
مراتب اخرویه باشد حزن و اندوه از صفات حسنه
ده باشد و آن نیز چون بصفت اعتراض و انکار مترتب
ن بیشتر است و سبب حزن و اندوه از فوات مطالب
ات عالم فنا چشم داشت پایداری در امور سرای
ت که متذکر شود که هرچه در عالم کون و فساد است
ض فنا و زوال اند و هیچ چیز درین سرای بی اعتبار
ان بالاتر و از دست تصرف حوادث برکنار
وادث آنرا بخید و کدام سرو در جویبار این عالم سر بر کشید
زنفوت پسر غمناک بلی خیاط روزگار بر اندام هیچکس
آن یقین کند دل بستگی او از اسباب دنیویه کم میشود
براهی مدوحت که روز بس فنا نگرد چون آدمی
وحسرت او بر گذشته زایل میگردد و تمام روزگار خود را مصروف بنماید بتحصیل کمالات عقلیه و سعادات حقیقیه که بواسطه انها مجاور انوار قدسیه
باشد و متصل بجواهر نوریه باقیه گردد و از غم و اندوه عالم بلا و محنت فارغ و بمقام بهجت و سرور داخل شود الا ان اولیاء الله لاخوف علیهم
ولا هم یحزنون و در اخبار داود هم وارد است که ای داود چکار است دوستان مرا مشغولی بدنیا بدرستیکه آن لذت مناجات را سلب میکند خلاصه
کلام اینکه دلبستگی و محبت بچیزیکه آخر او فنا و در معرض زوالست خلاف مقتضای عقل و دانش و مخالف طریقه آگاهی و بینش است بیت
غم چیزی رک جانم اخرا شد که گاهی باشد و گاهی نباشد و بر عاقل لازمست که بوجود چیزیکه از شان او فناست شاد نشود و از زوال
آن اندوهناک نگردد و حضرت سید اوصیاء علیه التحیه والثنا میفرماید که چه کار با زینت دنیا چکار و چگونه شاد میشوم بلذتیکه فانی میشود و غمی که
باقی میماند سعدی نه لایق بود عیش با دلبری که هر بامدادش بود شوهری بلکه سزاوار عاقل انست که بانچه هست خود را راضی کند و غم
گذشته را نخورد و بانچه از جانب پروردگار باو وارد میشود از نعمت و رخا یا محنت و بلا خوشنود باشد و هر که باین مرتبه فایز گردد با می که
هیچ تشویشی در آن نیست و شادی که هیچ غمی با آن نیست و سروری خالی از همه حسرتها و یقینی دور از جمله چیزها و کسیکه طالب سعادت نشد
چگونه خود را راضی میکند که از سایر طبقات عوام الناس پست تر باشد چه هر طایفه بانچه دارد شاد است کل حزب بما لدیهم فرحون تاجر دل
او بتجارت خشنود و زراع از زراعت خود راضی و اواد بشغل خود مبتهج و مسرور و هیچکس از هر مرتبه دیگری متحسر و متالم نمیشد پس اهل سعادت
چرا باید بکمال خود خورسند و خرم نباشند و بر فوت امور دنیویه حسرت و تاسف خورند و حال اینکه آنچه فی الحقیقه باعث فرح و سرور میشود
نیست مگر آنچه را اهل سعادت و کمال دارند و آنچه دیگران از آن لذت میابند محض توهم و مجرد خیالست پس طالب سعادت باید شادی و سرور
او منحصر باشد بانچه خود دارد از کمالات حقیقیه و سعادات ابدیه و بزوال زخارف دنیویه و متعلقات جسمانیه غمناک نگردد و متذکر خطاب پروردگار

در ذوقی تصفیه ...

راوی عرض میکند یابن رسول الله شیعیان شما میخواهند اهل درک شب قدر گردند
و از شما خواهش نموده است که در این جا اذن بدهید ماه شب قدر در ماه رمضان است
و انهم منحصر به سه شب است بلکه از خیر دیگر معلوم میشود که درک شب قدر ...
چگونه شیعیان که در تمام ماه ... درک شب قدر کنند حضرت میفرمایند کسی که نظر
کامل خود کند میبیند اگر معرفت کامل ... صدیقه طاهره دارد
بالتفات و توجه ... شب قدر دارد راوی عرض میکند
چگونه است حال ما ... حاجی ... در خصایص الفاطمیه
میگوید که اگر علی نبود میگفتم که اگر وجود فاطمه نبود خدا ... مریم را
خلق نمیکرد من میگویم و از عهده برمی آیم که اگر وجود فاطمه نبود
خدا عیسی را خلق نمیکرد حاجی ... شوشتری میگوید نمیگویم بود مریم
لیز مادرش ... راضی ... نسبت ... دارد
حضرت میفرمایند من احب ... فاطمه فقد ادرک لیلة القدر
... میگویم که اگر کسی ... از اولاد فاطمه را دوست ... فقد ادرک
لیلة القدر

شایق و طالب باشد مثل کسیکه هر دو چشم او کور شده باشد و طبیب حاذق
لکن بآن مشتاقست پس دوست خداوند از جانب خدا باو بلائی رسد
گرد بآن خشنود و راضی گردد و بسا باشد که غلبه دوستی بحدی رسد که
باشد پس چون بلاها و مصیبتها را کرده دوست خود میداند و مطلب
و میگوید مثنوی عاشقم بر رنج خویش و درد خویش بهر خشنودی شاه
چه جای محبت خالق و عشق جمال ازلی و حسن ابدی که نهایتی از برای آن
ملاحظه جلال او بیخود و حیران و از مشاهده جمال او واله و سرگردان میگ
کواهست صدق و عالم محبت اعجابیست که بوصف در نمیاید و شگفتیها
فرد تا نگردی آشنا زین پرده رازی نشنوی گوش نامحرم نباشد
محبت داخل گردد در آن عجایبی مشاهده نماید که خرد خورده بین حیران
نادیده است آن منی از مضیق جهات در گذری وسعت ملک لامکان
روایات رسیده که اهل مصر چهار ماه غذائی نداشتند مگر ملاحظه جمال یوسف
ایشان از احساس الم گرسنگی مشغول ساختی بلکه در این قرآن کریم از دستها
بریدند و الم آنرا نیافتند فصل آنچه مذکور شد از شرف مرتبه رضا منافی
دعا خواستن نیست و آنرا مفتاح سعادات و کلید حاجات ساخته باران لطف
انسانی از آن روشن و منور و آینه دل از زنگ کدورات مطهر و کفن
ترتیب بعضی موجودات نسبت بعضی دیگر است و اگر اشامیدن آب
داشته باشد دعا هم با رضا مخالف خواهد داشت و همچنین امر بمعروف
ندارد و بقدر مقدور بر طالب سعادت دوری از ارباب معصیت و فرار
و شرف او وارد شده دخل با مور تکلیفیه ندارد چنانچه سابق براین مذکور شد علیهم علی الاطلاق بجهه مصالح خفیه که عقل ما از ان قاصر است
در این امور ما را فی الجمله اختیاری داده اند و زمام از آن بو جهی در قبضه اختیار ما نهاده و رضا در اموریست که از دربار الهی وارد و بامر او
بر بندگان نازل میگردد فصل طریق تحصیل رضا انست که سعی کند در تحصیل محبت الهی بدوام ذکر خدا در قلب و فکر در عجایب صنع او و
تدبر در حکم و مصالح که در مخلوقات قرار داده و بمواظبت بر طاعات و عبادات و تضرع و زاری یا کم نمودن علایق دنیویه و هواهای نفسانیه
تا محبت او بمرتبه رسد که محو خیال دوست گردد و چنان مست باده محبت گردد که احساس الم مضا و بلایا نکند همچنانکه عاشق تشنه اگر از همه
حالات عشق لذت میابد و بانچه در اقلیم عشق بر او دشوار شود مبتهج و مسرور میگردد و میگوید حافظ گر تیغ بارد در کوی آنماه گردن نهادیم الحکم لله
و میگوید بر نمیدارم از بندر سر خود باید زبان صدره از سنگ جفایت گرم سر شکند و میگوید تو میباید که باشی ورنه سهلست زیان مایه جاهی
و مالی و نیز میگوید لمولفه خوشا یاد عشق و خوشا نام عشق خوشا صبح عشق و خوشا شام عشق خوشا خواری و بیکسیها عشق تهیدستی و نامرادیهای
عشق خوشا خارهای دل آزار عشق خوشا نالهای گرفتار عشق خوشا سوز عشق و خوشا درد عشق خوشا سینه در دپرورد عشق خوشا
عاشقان و شب تار شان خوشا نالهای دل ازار شان و ملاحظه حکایات دوستان خدا و شنیدن مقالات ایشان از نظم و نثر و تتبع احوال ایشان
مدخلیتی تمام در تقویت محبت و تشیید مبانی رضا دارد چه از هر حکایتی در دل تاثیری و از هر کلامی از ایشان در نفس اثری ملاحظه میشود و نفس را باین مرتبه
راغب میسازد بلکه بسا باشد که استماع حکایات و احوال سر باختگان راه محبت مجازی و اطلاع بر کیفیت محبت ایشان نیز فی الجمله تاثیری در نفس
نماید از جمله طرق تحصیل مقام رضا انست که تامل کند در اینکه خدا او از همه چیز عاقل و بعاقبت هر امری جاهلست و خداوند عالم که آفریدگار و جان
اوست خیر و صلاح هر امری غیر او و لطف و رافت و نسبت بهر کسی از حد بیان متجاوز است پس آنچه در حق هر کسی مقدر نموده خیر و مصلحت او در آنست اگرچه
خود سر آنرا نفهمد فرد سر قبول بباید نهاد و گردن طوع که آنچه حاکم عادل کند همه داد است علاوه براینکه تدبر نماید که از نارضائی او چه میاید

دعا

تحصیل رضا

ذکر زن دلیخا

شایق و طالب باشد مثل کسیکه هر دو چشم او کور شده باشد و طبیب حاذق از انجاست معالجه کند چه در وقت حجامت اگر شخص ادراک الم را میکند و لکن بآن مشتاقست پس دوست خدا چون از جانب خدا باو بلائی رسد و داند که آنچه در عوض آن از خدا باو خواهد رسید قیاس باین اسم نمیتوان کرد بآن خشنود و راضی گردد و میباشد که غلبه دوستی ...
باشد پس چون بلاها و مصیبتها را کرده دوست خود مید...
و میگوید مثنوی عاشقم بر رنج خویش و درد خویش ...
چه جای محبت خالق و عشق جمال ازلی و حسن ابدی که نهایت...
ملاحظه جلال او بیخود و حیران و از مشاهده جمال او واله و ...
کواهیست صدق و علم مجرّ اعجابیست که بوصف درنمیاید
فرد تا نگردی آشنا زین پرده رازی نشنوی گوش نامحرم ...
محبت داخل گردد در آن عجایبی مشاهده نماید که خرد خورده...
نادیدنی است آن مبنی از مضیق جهاد رگذری وسعت
روایات رسیده که اهل مصر چهار ماه غذائی نداشتند مگر بملاحظ...
ایشان از احساس بالم گرسنگی مشغول ساختی بلکه در اینقدر آن گره
بریدند دالم از آن نیافتند فصل آنچه مذکور شد از شرف مرتبه
دعا خواستیست و آن مفتاح سعادات و کلید حاجات ساحته با
انسانی از آن روشن و منور و آینه دل از زنگ کدورات مطهر
ترتیب بعضی موجودات نسبت بعضی دیگر است و اگر امید
داشته باشد دعا هم با رضا مخالف خواهد داشت و همچنین اجر
ندارد و بقدر مقدور بر طالب سعادت دوری از ارباب معصیت
و شرف او وارد شده دخل بامور تکلیفیه ندارد چنانچه سابق
در این امور ما را فی الجمله اختیاری داده اند و ما از ابو جهل در...
بر بندگان نازل میگردد فصل طریق تحصیل رضا انست که سعی ... در جمیع احوال
تدبر در حکم و مصالحیکه در مخلوقات قرار داده و بمواظبت بر طاعات و عبادات و تضرع و زاری یا کم نمودن علایق دنیویه و هواهای نفسانیه
تا محبت او بمرتبه رسد که محو خیال دوست گردد و چنان مست باده محبت گردد که احساس بالم مضا و بلا یا نکند همچنانکه عاشق تشنه اگر از همه
حالات عشق لذت میابد و با آنچه در اقلیم عشق بر او دشوار شود مبتهج و مسرور میگردد و میگوید حافظ گر تیغ بارد در کوی آنماه گردن نهادیم الحکم لله
و میگوید بر نمیدارم از پیش سر خود اید زبان صدره از سنگ جفا تو گرم سر شکند و میگوید تو میباید که باشی ورنه سهلست زبان ما را جای
و بالی و نیز میگوید لمؤلفه خوشا یاد عشق و خوشا نام عشق خوشا صبح عشق و خوشا شام عشق خوشا خواری و بیکسیهای عشق تهیدستی و نامرسیهای
عشق خوشا خارهای دل آزار عشق خوشا نالهای گرفتار عشق خوشا سوز عشق و خوشا درد عشق خوشا سینه در بدر درد عشق خوشا
عاشقان و شب تار شان خوشا نالهای دل آزار شان و ملاحظه حکایات دوستان خدا و شنیدن مقالات ایشان از نظم و نثر و تتبع احوال ایشان
مدخلیتی تمام در تقویت محبت و تشیید مبانی رضا دارد چه از هر حکایتی در دل تاثیری و از هر کلامی از ایشان در نفس اثری ملاحظه میشود و نفس را بان مرتبه
راغب میسازد بلکه بسا باشد که استماع حکایات و احوال سر باختگان راه محبت مجازی و اطلاع بر کیفیت محبت ایشان نیز فی الجمله تاثیری در نفس
نماید از جمله طرق تحصیل مقام رضا انست که تامل کند در اینکه خود او از همه چیز غافل و بعاقبت هر امری جاهلست و خداوند عالم که آفریدگار و خالق
اوست خیر و صلاح هر امری غیر او و لطف و رافت او نسبت به هر کسی از حد بیان متجاوز است پس آنچه در حق هر کسی مقدر نموده خیر و مصلحت او در آنست اگر چه
خود سر آن نفهمد فرد سر قبول بباید نهاد و گردن طوع که آنچه حاکم عادل کند همه داد است علاوه بر اینکه تدبر نماید که از ثمار رضای او چه میباشد

رضا

در تحصیل رضا

در ذکر حزن

و کراهت و سخط او چه فایده میبخشد نه از برای خاطر او تغییر قضا و قدر داده میشود نه بجهة تسلی قلب او تغییر اوضاع کارخانه هستی میشود فرد در دایره
فرمان ما نقطه تسلیم رای آنچه تو اندیشی حکم آنچه تو فرمائی و حسرت بر گذشته و تشویش بر آینده و تدبیر کار بجز تضییع روزگار و بردن برکات
... ن و تو در اختیار نگشاده است و باید طالب مرتبه رضا
... اجر و ثواب مصیبت وارد شده است مطالعه کند و بداند که
... ثوابست و از این سبب بود که مقربان درگاه و باریافتگان بارگاه
... ده باشد و هیچیک از مقربان بارگاه نیست که در بادیه محبت خارها
... از خوناب جگر سرخ نشده باشد و صدیقی از صدیقان نشنیده ام
... بار چو مردان مرد بیابان بلا را بقدم صبر بپیماید و دشوارها
... دواهای گرم و سرد میگردد و مانند تاجر یکه بار گران سفرهای
... تجارتست از حسرت بردن و متالم بودن بسبب از دست
... مرتبه از مراتب اخرویه باشد حزن و اندوه از صفات حسنه
... دنیویه بوده باشد و آن نیز چون نصف اعراض و انکار مرتب
... مفاسد آن بیشتر است و سبب حزن و اندوه از فوات مطالب
... در متعلقات عالم فنا و چشم داشت پایداری در امور سرای
... آن اینست که متذکر شود که هرچه در عالم کون و فساد است
... در معرض فنا و زوالند و هیچ چیز در این سرای بی اعتبار
... اندازه امکان بالاتر و از دست تصرف حوادث بر کنار و از
... دستان حوادث از آن گذرد و کدام سرو در جویبار این عالم سر بر کشید
... تسبیح پدر بفوت پسر غمناک گشت بلی خیاط روزگار بر اندام هیچکس
... و بر آن یقین کند دل بستگی او از اسباب دنیویه کم میشود
... کمالات عقلیه و سعادات حقیقیه که بواسطه آنها مجاور انوار قدسیه
باشد و مثل جواهر نوریه باقیه گردد و از غم و اندوه عالم بلا و محنت فارغ و بمقام بهجت و سرور داخل شود الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم و
لا هم یحزنون و در اخبار داود علیه السلام وارد است که ای داود چکار است دوستان مرا مشغولی بدنیا بدرستیکه آن لذت مناجات را سلب میکند خلاصه
کلام اینکه دلبستگی و محبت بچیزیکه آخر او فنا و در معرض زوالست خلاف مقتضای عقل و دانش و مخالف طریقه آگاهی و بینش است بیت
غم چیزی مخور که جانت آخر اشد که گاهی باشد و گاهی نباشد و بر عاقل لازمست که بوجود چیزیکه از شان او فنا است شاد نشود و از زوال
آن اندوهناک نگردد و حضرت سید اوصیاء علیه التحیة و الثنا میفرماید که چه کار با زینت دنیا چکار و چگونه شاد میشوم بلذتیکه فانی میشود و نعمتی که
باقی نمیماند سعدی نه لایق بود عیش با دلبری که هر بامدادش بود شوهری بلکه سزاوار عاقل انست که با آنچه هست خود را راضی کند و غم
گذشته را نخورد و با آنچه از جانب پروردگار باو وارد میشود از نعمت و رخا یا محنت و بلا خوشنود باشد و هر که باین مرتبه فایز گردد بامنی که
هیچ تشویشی در آن نیست و شادی که هیچ غمی با آن نیست و سروری خالی از همه حسرتها و یقینی دور از جمله حیرتها و کسیکه طالب سعادت نشد
چگونه خود را راضی میکند که از سایر طبقات عوام الناس پست تر باشد چه هر طایفه با آنچه دارد شاد است کل حزب بما لدیهم فرحون تاجر دل
او بتجارت خشنود و زارع از زراعت خود راضی و او بشغل خود مبتهج و مسرور و هیچیک از هدیه مرتبه دیگری متحسر و متالم نیستند پس اهل سعادت
چرا باید بکمال خود خورسند و خرم نباشند و بر فوت امور دنیویه حسرت و تاسف خورند و حال آنکه آنچه فی الحقیقه باعث فرح و سرور میشود
نیست مگر آنچه را اهل سعادت و کمال دارند و آنچه دیگران از آن لذت میابند محض توهم و مجرد خیالست پس طالب سعادت باید شادی و سرور
او منحصر باشد با آنچه خود دار دار کمالات حقیقیه و سعادات ابدیه و بزوال زخارف دنیویه و متعلقات جسمانیه غمناک نگردد و متذکر خطاب پروردگار

در حزن و اندوه

با برگزیده خود شود که ولا تمدن عینیک الی ما متعنا به ازواجا منهم زهرة الحیوة الدنیا لنفتنهم فیه خلاصه آنکه دیدها بخود را مینداز بآنچه بجماعتی از اهل دنیا داده ایم از زینت زندگانی دنیا تا اینکه ایشانرا امتحان نمائیم و هرکه تتبع احوال مردم نماید می بیند که شادی و فرح هر گروهی بچیزی است از چیزها که بآن نشاط دل او و نظام امر اوست چنانکه اطفال را فرح و سرور ببازی و تهیه اسباب آنست و شادی بآن در نزد کسی که از مرتبه طفولیت گذشت در نهایت قباحت و غایت رکاکت و کسانیکه از این مرتبه تجاوز کرده اند نشاطشان بعضی بدرهم و دینار و گروهی بتجره و بازار و طایفه باملاک و عقار و جمعی باتباع و انصار و فرقه دل ایشان بسته بزنان و اولاد و قومی خاطرشان بکسب و صنعت خود خرم و شاد و جماعتی دل بمنصب و جاه خویش خوش کرده و طایفه بحسب و نسب خود قانع شده و بعضی بجمال خود مینازند و گروهی بقوت خود رخش طرب میتازند و بعضی بکمالات دنیویه مایه نشاط خود کرده اند چون شعر و خط نیک و صوت حسن یا طبابت یا نجوم و امثال اینها و کسانی هستند که پا از این مراتب فراتر نهاده و دانسته اند که پستی و شادی بجمیع اینها نیست مگر از جهل و غفلت و نادانی کوری دیده بصیرت و شادی ایشان منحصر است بکمالات نفسانیه و ریاضات دینیه و این نیز مختلفند و جمعی غایت نشاط ایشان بعبادت و مناجات و طایفه بعلم حقایق موجودات تا برسد بکسیکه هیچ ابتهاجی و شادی ندارد مگر بانس با حضرت حق و استغراق در لجه انوار جمال جمیل مطلق و سایر مراتب مانند سرابیست که تشنه آنرا آب پندارد پس عاقل نباید بوجود آنها شاد و از زوال آن اندوهناک گردد مثنوی ز هجران تا چند باشی بنعل و رزد گر هیدزدی بیاد لعل و رزد وهان وهان چنان مکن سخن که حزن و الم امریست که باختیار خود نیست و بی اختیار رو میدهد چه نیست بلکه آن امریست اختیاری که هرکسی آنرا باختیار فاسد خود راه میدهد زیرا که می بینیم که هر صاحب نقصی بر طرف میشود که آن متألم و محزون میگردد و جمعی از مردمان آنرا ندارند بلکه کاهست هرگز در عمر خود نداشته باشند و با وجود این اصلا و مطلقا حزنی و اندوهی ندارند بلکه خوشحال و خرم هستند و همچنین مشاهده میکنیم که هر حزن و المی بجهة مصیبتی رو میدهد و بعد از مدتی تمام میشود و آن مصیبت از یاد میرود و الم بفرح و سرور مبدل میگردد و اگر حزن از لوازم هر ضرری لازم آنچیز بودی باختلاف مردم مختلف نشدی و بمرور زمان تمام نگشتی پس نیست آن مگر بواسطه عادت و الفت باچیز و دل خود را مشغول ساختن بآن و عجب از عاقل که الفت و عادت بچیزی بگیرد که در معرض فنا و زوال است و محزون شود بچیزی از امور دنیویه که از دست او رفته باشد با وجود اینکه میداند دنیا خانه فانی و زینت و اموال آن در میان مردم در گردش است و دوام آن از برای احدی ممکن نه سعدی جهان ای برادر نماند بکس دل اندر جهان آفرین بند و بس چه بندی دل خود در این ملک و مال که هستش بسی رنج و پیش ملال که داند که اید همه دام و دد چه تاریخ دار از نیک و بد چه بر یک نابخردان باخته است چه گردنکشانرا سر انداخته است و جمیع اسباب دنیائی امانات پروردگارست در نزد بندگان که باید هر یک نوبت از آن متمتع گردند مانند عطردانیکه در مجلس دور گردانند که هر لحظه یکی از اهل المجلس از آن تمتع یابند و شکی نیست که امانت را روزی باید رد کرد و عاقل چگونه بسبب رد امانت محزون و غمناک میگردد پس عاقل باید که دل بامور فانیه دنیویه نبندد تا بجهة آن محزون و متألم نگردد سقراط حکیم گفته است که من هرگز محزون نگشته ام زیرا که دل بهیچ چیز نبسته ام که از فوت آن محزون شوم ومن سره ان لا یره مایسوءه فلا یتخذ شیئا یخاف فقدا هرکه خواهد که هرگز چیزی را نبیند که او را ناخوش آید بچیزی دل نبندد که ترسیدن فنا از برای آن هست شعر هرچه هست اینجا خالیست بنیاد بباد شد داد باید زد و برباد جهان از تمام انگشتی تنگ دارد که از بهر جهان دل تنگ دارد جهان بگذار بر ششی علف خوار مسیحاوار از آنجا دست بردار صفت سی ام بی اعتمادی در امور خود بر پروردگار یا کم اعتمادی باو و اطمینان و خاطر جمعی بوسائل و وسایط و اینصفت خبیثه از جمله مهلکات عظیمه و منافی ایمان بلکه شعبه ایست از شرک بخداوند رحمن دنیا و آخرت بنده از آن ویران و پریشان میگردد و از اینجهة خداوند سبحان در مذمت کسانیکه چشم بغیر او دارند میفرماید ولله خزائن السموات والارض ولکن المنافقین لا یفقهون یعنی خزانهای آسمان و زمین مال خداوندست ولکن منافقین بر نمی خورند و طمع از این و آن دارند و میفرماید ان الذین تدعون من دون الله امم امثالکم بدرستیکه آنچنان کسانیکه میخوانند غیر از خدا جماعتی هستند مانند شما بندگانند و باز میفرماید ان الذین تدعون من دون الله لا یملکون لکم رزقا فابتغوا عند الله الرزق واعبدوه بدرستیکه کسانیرا که میخوانند روزی شما در دست ایشان نیست پس روزیرا از نزد خدا بطلبید و بندگی او را کنید و در اخبار وارد است که ایزد هیچ بنده از بندگان من دست بدامن کسی از مخلوقات من نزند که من بدانم که از دل باو امیدوارست مگر اینکه اسباب آسمانرا از پیش روی او قطع میکنم و زمینیکه در زیر قدم اوست بر او خشمناک میگردانم و باک ندارم بهر طوریکه هلاک شود حضرت رسول صلعم فرمود که هرکه طلب عزت کند بواسطه بندگان خدا او را ذلیل میسازد منقولست که در توریه نوشته است ملعونست هرکه اعتماد او بانسان مثل خود باشد پس سزاوار مؤمن آنست که دامن همت بر میان زند و نفس خود را از اینصفت

خبیثه خلاص سازد و بتحصیل ضد آن که توکلست پردازد فصل ضد بی اعتمادی بخدا توکل براوست و آن عبارتست از اعتماد کردن و مطمئن بودن دل بنده در جمیع امور خود بخدا و حواله کردن همه کارها بخود پروردگار و بیزار شدن از هر حول و قوه و تکیه بر حول و قوة الهی نمودن و حصول اینصفت شریفه موقوفست بر اعتقاد جازم بر اینکه هر کاریکه در کارخانه هستی رو میدهد همه از جانب پروردگارست و بحکم اجرا و قدرت او هیچ امری نیست و حول و قوه نیست مگر بواسطه او و تمام علم و قدرت بر کفایت امور بندگان از برای اوست و غایت رحمت و عطوفت بهر فرد از افراد بندگان بخود دارد و اعتقاد باینکه بالاتر از قدرت او قدرتی نیست و فوق علم او علمی نه و عنایت و مهربانی از عنایت و مهربانی او افزون نیست پس کسیکه این اعتقاد را داشته باشد البته دل و اعتماد بخدا امیدوار و از وی و التفات بغیری میکند بلکه در امور خود نیز ملتفت بخود نمیباشد و کسیکه این حالت را در خود نیابد و یقین او سست است و دل او ضعیف و مرض بران مستولیست و بسبب غلبه اوهام مضطرب و در زایست چه نفس ضعیف بمتابعت وهم مضطرب میشود اگرچه در یقین او قصوری نباشد مثل اضطراب و تشویش او از خوابیدن با میت در قبر یا در خانه تنها یا در یکجا با آن با وجود اینکه یقین دارد که بدن او حال جمادیست که هیچ ضرری از آن متمشی نمیشود و نباید از او ترسید و بسا باشد که عسلی در نهایت صفا در نزد کسی باشد دیگری گوید این عسل بفضله فلانکس شباهت دارد یا تفی کرده فلانکس پس کسیکه ضعیف النفس باشد طبع او از آن عسل نفرت میکند با وجود یقین بآنکه عسل است و بد طلبی بفضله یا تفی ندارد پس کاهست کسی اعتقاد او صحیح و کامل باشد ولکن بجهة ضعف نفسی که دارد توکل او ناقص و در امور مضطرب میگردد پس توکل تمام نمیشود مگر بقوت یقین و قوت نفس هر دو و سکون دل و اطمینان آن حاصل میگردد و چون این را دانستی بدانکه توکل یکی از منازل راهروان راه سعادت و یکی از مقامات اهل توحید حضرت رب العزت و افضل درجات اهل ایمان بلکه بمقتضای آیات قرآنیه از جمله واجبات مؤمنانست خدا تعالی میفرماید وعلی الله فتوکلوا ان کنتم مؤمنین بر خدا توکل نمائید اگر ایمان دارید وعلی الله فلیتوکل المتوکلون باید بر خدا توکل کنند توکل کنندگان و نیز میفرماید ان الله یحب المتوکلین خدا دوست دارد صاحبان توکل را و ایضا فرموده است ومن یتوکل علی الله فهو حسبه هرکه توکل بر خدا کند خدا کفایت میکند او را و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که هرکه بخدا منقطع شود و امور خود را باو واگذارد خدا او را از هر امری کفایت میکند و روزی او از جائی برسد که بگمان او نرسد و هرکه بدنیا منقطع شود خدا او را بدنیا وا میگذارد و فرمود هرکه خواهد غنی ترین مردم باشد باید اعتماد او بآنچه در نزد خداست بیشتر باشد از آنچه اعتماد در دست خود داشت و فرمود که اگر شما توکل کنید بر خدا بنحویکه حق توکلست هر آینه روزی شما خواهد رسید چنانکه روزی مرغان میرسد که صبح از آشیانهای خود بر میایند با شکمهای خالی و گرسنه و شام میکنند و شام میکنند و حال آنکه شکمهای ایشان سیر و مملو است از حضرت سید الساجدین سلام الله مرویست که روزی از خانه برآمدم تا بفلان دیوار رسیدم بران تکیه کردم ناگاه در برابر خود مردی را دیدم دو جامه سفید پوشیده در مقابل روی من بمن نگاه میکند پس گفت یا علی بن الحسین چرا ترا غمناک و محزون می بینم اگر از برای دنیاست روزی خدا از برای نیک و بد آماده است گفتم بلی چنینست که میگوئی و حزن من نه از برای اینست گفت پس اگر از برای آخرتست آن وعده ایست راست که پادشاه قادر قاهر در آن حکم خواهد فرمود گفتم آن نیز چنینست و هم حزن من از برای آن نیست گفت پس حزن تو از چیست گفتم بر مردم از فتنه عبدالله زبیر میترسم پس آن شخص خندید و گفت ای علی بن الحسین آیا احدی را دیده که خدا را بخواند و او اجابت نکند گفتم نه گفت آیا احدی را دیده که بر خدا توکل کند و خدا کفایت او را نکند گفتم نه گفت آیا احدی را دیده که از خدا سؤال کند و خدا باو عطا نفرماید گفتم نه پس آن شخص از نظر من غایب شد و گویا او خضر علیه السلام بوده است و از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه مرویست که پروردگار عالم وحی فرستاد که هیچ بنده از بندگان دست بدامن من نزد و دست از مخلوقات بر نداشت که شناسم نیت او را مگر اینکه همه آسمانها و زمین و هرکه در آنهاست با او مکر و کید کنند مگر اینکه او را از میان آنها بسلامت بیرون میبرم و راه بیرون شدن را باو مینمایم و نیز از آنحضرت مرویست که هرکرا سه چیز عطا کردند سه چیز از او باز نگرفتند کسیرا که دعا عطا کردند اجابت هم دادند و کسیرا که شکر عطا نمودند او را زیادتی دادند و کسیرا که توکل عطا کردند او را کفایت کردند خدا تعالی فرموده است ومن یتوکل علی الله فهو حسبه هرکه بر خدا توکل کند خدا او را کافیست و فرموده است ولئن شکرتم لازیدنکم اگر شکر کنید نعمت شما را زیاد میکنم و فرموده است ادعونی استجب لکم مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم و نیز از آنحضرت مرویست که هر بنده رو آورد بآنچه خدا دوست دارد خدا رو باو آورد و هرکه طلب نگاهداری از خدا کند خدا او را نگاه میدارد و کسیکه خدا رو باو آورد و او را نگاهدارد باکی از برای او نیست اگر آسمان بر زمین افتد یا بلائی نازل شود که همه اهل زمین را فرو گیرد و نیز از آنجناب مرویست

که خدای تعالی فرمود بعزت و جلال و مجد و ارتفاع مکان خودم که قطع میکنم امید هر امیدواری بغیر خودم را و او را در نزد مردم جامهٔ خواری و ذلت میپوشانم و از درگاه خود او را دور میکنم آیا چشم بغیر من دارد و در رفع شداید و حال اینکه همه شداید در دست منست و امید بغیر من دارد و در خانهٔ غیر مرا میکوبد و حال اینکه کلید همه درها در کف منست همه درها بسته است بجز در من که گشوده است از برای هر که مرا بخواند پس کیست که در بلاها امید بمن داشته باشد و من او را ببلا واگذارم آرزوهای بندگان خود را در نزد خود محافظت میکنم پس راضی بمحافظت من نیستند آسمانها را خود را مملو گردانیده ام از کسانیکه از تسبیح و تقدیس من باز نمی‌ایستند و ایشان را فرموده ام که درها را میان من و بندگان من نبندند پس بندگان بقول من اعتماد نکردند آیا کسیکه بلائی از بلاهای من باو رو آورد نمیدانند که جز من کسیکه رفع آن نماید ندارد آیا می‌بیند که من پیش از سؤال کردن عطا میکنم پس کسیکه از من سؤال کرد او را اجابت میکنم آیا من بخیلم و بندهٔ من مرا بخیل میداند یا جود و کرم از برای من نیست یا عفو و رحمت در دست من نیست یا من محل امیدها نیستم آیا امیدواران نمیترسند که امید بغیر من دارند پس اگر آسمانها و زمین همه و اهل زمین امیدوار بمن باشند و هر یک از آنها را آن قدر که همه آنها امیدوارند بدهم از مملکت من بقدر ذره کم نمیشود و چگونه کم میشود مملکتی که من قیم و صاحب اختیار آن هستم **فصل** بدانکه کارهای بندگان و اموریکه بر ایشان وارد میگردد بر دو قسمت اول امریکه از قدرت و وسع ایشان بیرونست دویم اینکه از قدرت ایشان بیرون نیست باینمعنی که از برای آن امر اسبابی چند است که بنده متمکن از تحصیل آن اسباب و وصول بآن امر یا دفع آن امر هست پس آنچه از قسم اول باشد مقتضای توکل اینست که آنرا حواله برب الارباب نماید و فکرهای دقیقه و تدبیرات خفیه و سعی بیجا در خصوص آن نکنی و اما اگر از قسم دویم باشد پس سعی در خصوص آن با توکل منافات ندارد بشرط آنکه اعتماد او بسعی خود و باسباب و وسایط نباشد بلکه اطمینان و وثوق او بخدا بوده باشد پس هر که همچنین گمان کند که معنی توکل ترک کسب و عمل و ترک فکر و تدبیر در امور خود است مطلقا و خود را مهمل و بیکار بر زمین افکند بسیار خطا کرده است چه اینعمل در شریعت مقدسه حرام است و شارع امر فرموده ایشان را بطلب روزی باسبابیکه خدایتعالی از برای آن مقرر فرموده و ایشان را بآن هدایت کرده از قبیل زراعت و تجارت و صناعت و غیر اینها و امر فرموده است مردمان را که دفع اذیت را از خود کنند و خود را از چیزهای موذی محافظت نمایند مثنوی گفت پیغمبر بآواز بلند با توکل زانوی اشتر ببند گر توکل میکنی در کار کن کشت کن پس تکیه بر جبار کن و همچنانکه عبادات اموری هستند که خداوند کار خود را بآن مقرر فرموده و سعی در تحصیل آنها را از ایشان خواسته تا بسعادت جاوید رسند همچنین از ایشان طلب روزی حلال و محافظت نفس و اهل و عیال را از اینها خواسته است تا بواسطه آن متمکن از بندگی و عبادت باشند ولی ایشان را امر فرموده که اعتماد و اطمینان ایشان بخدا باشد نه باسباب همچنانکه تکلیف فرموده است که در نجات از عذاب و وصول بثواب اعتماد بر اعمال خود نکنند بلکه تکیه بر فضل و رحمت الهی نمایند پس معنی توکلی که در شریعت امر بآن شده است خاطر جمعیت در جمیع امور خود بخدا و تحصیل اسباب منافات با آن ندارد بعد از آنکه اطمینان او بخدا باشد نه باسباب و احتمال دهد که خدا مطلوب او را از جائی دیگر برساند نه ازین اسباب و تجویز کند که هیچ فایده برین اسباب مترتب نمیگردد و مخفی نماند که اسبابیکه تحصیل و مزاولت آنها منافاتی با توکل ندارد اسبابیست که وصول بمطلوب یا دفع ضرر بواسطه آنها مقطوع یا مظنون باشد و اگر اوقات تخلف واقع نشود مانند دست دراز کردن بطعام از برای دهان گذاردن و توشه برداشتن از برای سفر و سرمایه اندوختن بجهة تجارت و جماع از برای حصول اولاد و اسلحه برداشتن بجهة حفظ از دشمن و ذخیره نهادن از برای حال اضطرار و مداوا نمودن بجهة دفع مرض و نشستن در خانه و امثال اینها و اما اسبابیکه محض توهم و احتمال هستند مثل بعضی افسونها و احتراز از فال بد و از کسیکه احتمال برود که چشم او موثر باشد و تدبیرات دقیقه کردن و مکرها انگیختن و امثال اینها پس منافی توکلست چه امثال اینها در نزد عقلا اسباب نیستند و خدا امر بتحصیل آنها نفرموده و نهی از بسیاری از آنها وارد شده بلکه آنچه در طلب روزی امر بآن شده اجمال و سهل انگاری در طلبست حضرت پیغمبر ص فرمود که روح الامین در دل من دمید که نفسی نمیمیرد تا روزی خود را بخورد پس بپرهیزید از خدا و در طلب روزی اجمال کنید یعنی زیاد سعی مکنید و از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه مرویست که طلب کردن تو باید از برای معیشت بالاتر از عمل شخص بیکار و کمتر از طلب حریصی که بدنیای خود راضی و مطمئن گشته و بدانکه آنچه مذکور شد که سعی در تحصیل اسباب و وسایطیکه آنها مظنه وصول بمطلوبست توکل را باطل نمیکند بجهة اینست که خدایتعالی اسباب را بمسببات بسته و امور را بوسائل ربط داده و امر بتحصیل آنها فرموده با وجود قدرت او بر اینکه ادا مطلب بدون اسباب بمطلوب برساند از اینجهة بود که شخص اعرابی شتر خود را رها کرد و گفت توکلت علی الله حضرت رسول فرمود که آنرا

ببند و توکل بر خدا کن و از حضرت صادق سلام الله علیه مرویست که خدا از برای بندگان خود دوست دارد که مطالب خود را از او طلب کنند باسبابیکه از برای آنها مهیا فرموده و بتحصیل آنها امر فرموده و در اسرائیلیات وارد شده که موسی بن عمران ع را مرضی روی داد بنی اسرائیل نزد او آمدند و علت او را شناختند و گفتند فلان دوا علاج آنست موسی گفت معالجه نمیکنم تا خدا بی‌واسطهٔ دوا مرا عافیت بخشد پس ناخوشی او بطول انجامید خدا باو وحی فرستاد که بعزت و جلال خودم قسم که ترا شفا نمیدهم تا بدوائیکه گفته اند معالجه نکنی پس بنی اسرائیل را فرمود و آنچه گفتند معالجه نمایند او را معالجه کردند عافیت یافت پس خدا وحی باو فرستاد که میخواستی بتوکل خود حکمت مرا باطل کنی آیا که غیر از من دواها و گیاهها و منفعتها قرار داد مرویست که یکی از زهاد ترک [illegible] بکوهی مقیم شد و گفت از احدی چیزی نمیطلبم تا خدا روزی مرا بفرستد پس یکهفته گذشت چیزی باو نرسید و نزدیک بمردن رسید گفت پروردگارا اگر مرا زنده خواهی داشت روزی مرا برسان والا قبض روح مرا کن وحی باو رسید که بعزت و جلال خودم قسم که روزی بتو نمیدهم تا داخل آبادانی شوی و میان مردم بنشینی پس بشهر آمد و نشست یکی از برای او طعام آورد و یکی آب آورد و خورد و آشامید و در دل او گذشت که چرا خدا چنین کرد خطاب باو شد که میخواهی بزهد خود حکمت مرا برهم زنی آیا نمیدانی که من بنده خود را از دست بندگان دیگر روزی دهم دوست تر دارم از اینکه بدست قدرت خود روزی او را برسانم **فصل** بدانکه از برای صفت توکل در ضعف و قوه سه درجه است درجهٔ اول آنکه حال او در حق خدا و وثوق او و غلبت و اطمینان او و کفایت او مثل حال او باشد نسبت بکسیکه وکیل او باشد و این ضعیفترین درجات توکلست و منافاتی با سعی و تدبیر خود ندارد و گو بعضی تدبیرات منافی باشد همچنانکه کسی دیگر را وکیل میکند در امری هر سعی و تدبیر را که وکیل بگوید ارتکاب آن منافاتی با توکیل ندارد و همچنین هر سعی که عادت و طریقه وکیل بر آن جاریست که موکل خود بکند گو صریحا نگوید اما سایر تدبیرات منافی توکیلست دویم آنکه حال او با خدا مثل حال طفل باشد با مادر خود چه او جز مادر نمی‌شناسد و بسوی غیر او اعتماد ندارد و چون او را ببیند در هر حال بدامن او میاویزد و اگر حاضر نباشد چون امری باو رو دهد اول چیزیکه بر زبان او میگذرد یا مادر است و صاحب اینمرتبه چنان غرق توکلست که از توکل خود بیخبر و غافلست و همه سعیها و تدبیرات منافی اینمرتبه است مگر تدبیر گریختن بخدا و پناه جستن باو بواسطه دعا و تضرع سوم آنکه آدمی در نزد خدا مانند میت در نزد غسال باشد یعنی خود را در پیش قدرت حق میت ببیند و جمیع حرکات و سکنات خود را از قدرت ازلیه داند و این بالاترین درجاتست و صاحب اینمرتبه بسا باشد ترک دعا و سؤال کند از راه وثوق بکرم و عنایت حضرت حقتعالی و این شخص مانند طفلی است که بداند اگر بسوی مادر بگریزد مادر او را میجوید و اگر بدامن مادر آویزد او را در آغوش میکشد و ازین قسمست توکل حضرت خلیل الرحمن در هنگامیکه او را در منجنیق نهادند که بآتش افکنند و حضرت روح الامین جبرئیل باو گفت آیا حاجتی داری گفت باتو نه گفت پس بآنکه حاجت داری بخواه و نجات خود را از او طلب کن گفت حسبی من سؤالی علمه بحالی یعنی علم خدا بحال من کفایت سؤال مرا میکند و اینمرتبه بسیار نادر و عزیز الوجود است و مرتبهٔ یقینیت و صاحب اینمرتبه نادر اینمرتبه است از سعی و تدبیری بغیر از آن چه وصول باین درجه منافی همه تدبیراتست و صاحب آن واله و مبهوتست و بدانکه آنچه مذکور شد که توسل باسباب لازم و در شرع اقدس امر باو شده بکسی است که در درجه اول از توکل باشد اما کسیکه یقین و ایمان او بسرحد کمال رسید بحیثیتکه بالکلیه اعتماد او از اسباب و وسایل و وسایط زایل شده و دل او چنان مستغرق جناب حق گردید که بجز او موثری نبیند و غیری اصلا در نظر او نیست و چندان دل او بعنایت الهی مطمئن است که احتمال نمیدهد که او را بغیر واگذارد و اصلا اضطرابی از برای او هم نمیرسد از برای چنین کسی باکی نیست اگر رو از همه اسباب برتابد چه البته حق سبحانه و تعالی محافظت او را میکند و روزی او را بیگمان میرساند خواه اسباب را تحصیل کند یا نه و خواه سعی و کسب نماید یا نه بلی اینچنین شخصی گاه باشد که متوجه کسب شود و از پی اسباب رود بجهة امر خدا که چنین صادر شده و الا مطلقا بسعی و کسب خود وثوق و اعتمادی ندارد و آنچه از حکایات بعضی از کاملین اولیا که شنیده میشود که در اهل بیابانها مسافرت میکرده اند و روزی ایشان میرسیده و از سباع و درنده احتراز نمیکرده اند و نسبت بپادشاهان ذوی الاقتدار سخنان ناهموار میگفته اند و خدا ایشان را نجات میداده از اینفرقه بوده اند ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء **فصل** طریق تحصیل صفت توکل آنست که آدمی سعی در قوت اعتقاد خود نماید تا همه امور را مستند بحضرت آفریدگار داند و از برای دیگری در هیچ مدخلیتی نداند بعد از آن تامل کند و متذکر شود که پروردگار عالم بی‌سابقه سعی و تدبیر او را از عالم نیستی بفضای هستی آورد و خلعت وجود که اصل همه نعمتهاست در او پوشانید و در صلب پدر و رحم مادر که آن بیچاره از همه جا بیخبر بود او را حفظ و حراست نمود و آنچه در هر حالی ضرور بود از برای او آماده ساخت اعضا و جوارح او را که مایهٔ بقا و معیشت او در دنیاست بدون آگاهی عطا فرمود و بعد از

آمدن و بفضای دنیا خون حیض را از مجرای پستان بعد از آنکه از اصناف و سفید نموده جاری ساخت و کیفیت نکیدن آن را باو تعلیم نمود و بسیار
ضروریات معیشت او را در دنیا از زمین و آسمان و آب و آتش و هوا اینکه بآن نفس کشد و صنعتها و علمها و گیاهها و میوهها و حیوانات مهیا کرد ای
و قوای ظاهره و باطنه را بامور خود مشغول کردانید و باوجود اینها همه لطف و محبت و عنایت و رافت او بهر کسی از هر نزدیکی بیشتر و بهر احدی از مادر
مهربان شفقتر است و با اینهمه تعهد کفایت اهل توکل نموده و ضامن مطلب ایشان در کتاب کریم خود کردیده و بندکان ضعیف را امر بواکذاردن
امور خود باو کرده آیا دیگر امکان دارد که دیگر کسی اکه امر خود را باو محول کند و او را وکیل در مهمات خود سازد و از حول و قوه خود و دیگران
بری و بیزار و بحول و قوه او پناه جوید او را ضایع و مهمل گذارد و کفایت مراد او را نکند و او را بمطلوب خودش نرساند مجالس کر هیچ عقلی چنین
احتمالی دهد چه این شغل عاجزی یا در و مکوینت و ساحت کبریای الهی از عجز و نقص و تخلف و سهو و کذب و فریب پاک و منزه است و باید
مطالعه حکایات کسانی کند که امر خود را بپروردکار گذارده اند که چگونه امر ایشان بانجام رسیده و منذکر آثار و قصصی کردد که متضمن عجایب
صنع آفریدکار است در روزی دادن بسیاری از بندکان خود از جاهایکه اصلا گمان نمیکرده اند در دفع بلاها و ناخوشیها از جمعی کثیر
که مظنه خلاصی نداشته اند و ملاحظه حکایاتی کند که مشتمل بر بیان هلاکت اموال اغنیا و شرح ذلیل ساختن اقویا است بلی چه قدر بینوای بیمال
و بضاعت را که خداوند عزت بآسانی و سهولت روزی میرساند و چه قدر صاحبان مال و ثروت را که در طرفة العینی بیچاره و تهیدست میسازد
و بسی ارباب لشکر و حشم و سپاه افزون از حد و مرد قوت و شوکت و توانائی و سطوت که بیکچشم بر هم زدن بحسب ظاهر عاجز و درمانده گشته و
ذلیل و خوار مانده و بسا عاجز تهیدست و پا که بمعاونت خداوند یکتا صاحب قوت و شوکت شده بر ملک و مال استیلا یافته آری یکی را
بزاری و شاهی دهی یکی را بدریا بماهی دهی یکی را برآری و قارون کنی یکی را ببلای جکرخون کنی پس زمام اختیار همه امور در دست او
و بست و گشاد هر کاری در ید قدرت او مثنوی هیچکس در ملک او بی امر او در نیفزاید سر یکتار موی واحد اندر ملک و او را یار نی
بندکانش را جز او سالار نی پس عاقل اگر او را وکیل کار خود بکند کرا خواهد کرد و اگر امر خود را باو وا نگذارد بکه خواهد گذاشت و اگر یاری از او
نجوید از که خواهد جست مثنوی دامن او گیر ای یار دلیر کو منزه باشد از بالا و زیر با تو باشد در مکان و لامکان چون بمانی از سرا و
از دکان غیر بغداد و دولت کیش او تخت شاهان تخته بندی پیش او جند اشتلم پر نوش و قند لیکن سلاطین کاسه لیسان وی اند
کر بسوزد باغ انکورت دهد در میان ماتمی سورت دهد و بدانکه آیات و اخبار متواتره و تجربه و عیان شاهدند بر اینکه هر که توکل بخدا کرد و
منقطع شد و امر خود را باو واگذاشت البته خدا کفایت او را میکند و چگونه چنین نباشد و حال اینکه خود را ببین اگر کسی در امری ترا وکیل خود
کند و امر خود را بتو محول نماید تو بقدر قوه در مصلحت بینی و انجام امر او کوتاهی مینکنی آیا خدا را از خود عاجزتر و جاهلتر میدانی یا لطف او با نسبت
بندکان کمتر از محبت خود بکسیکه ترا وکیل میسازد می بینی تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا و بدانکه علامت حصول صفت توکل از برای کسی آنست
که اصلا و مطلقا اضطراب از برای او نباشد و از زوال اسباب حصول واسطه مضرت متزلزل نکردد پس اگر سرمایه او را بدزدند یا تجارت او
زیان کند یا امری از او معوق بماند یا باران کم آید و زرع او نمو نماید راضی و خوشنود و در کمال آرام دل و اطمینان خاطر باشد و آرام و سکون
دل او در حال پیش از حدوث نوائب و بعد از آن یکی باشد صفت سیم کفران نعمت و آن عبارتست از نشناختن نعمت کسی و شاد نبودن
بآن و صرف نکردن آن در مصرفیکه منعم بآن راضی باشد و کفران نعمت الهی از صفات مهلکه ایست که آدمی را در آخرت بشقاوت سرمدی
میرساند و در دنیا باعث عقوبت و حرمان و سلب نعمت میکردد چنانکه خدا تعالی میفرماید فکفرت بانعم الله فاذاقها الله لباس الجوع والخوف
و نیز میفرماید ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بانفسهم خلاصه معنی آنکه خدا تغییر نمیدهد و بازنمیکرداند نعمتی را که بقومی عطا فرموده است تا ایشان
نفوس خود را تغییر ندهند و نیتهای خود را بر نکردانند و ضد کفران شکر است و آن عبارتست از شناختن نعمت از منعم و آن را از او دانستن و
بآن شاد و خرم بودن و بمقتضای آن شادی عمل کردن باینمعنیکه خیر منعم را در دل کرفتن و حمد او را کردن و نعمت او را بمصرفیکه او راضی باشد
رسانیدن پس شکر منعم حقیقی که حضرت آفریدکار و مقصود بیان آنست که همه نعمتها را از او دانی و او را منعم و ولی نعمت خود شناسی و همه وسایط را
مسخر و مقهور او دانی و یقین دانسته باشی و اگر کسی دیگر با تو نیکی کند چنین دانی که خدا تعالی دل او را مسخر فرموده که بآن نیکی اقدام نموده
و او را خواهی نخواهی بر انداشته و کسیکه این را فهمید و اعتقاد کرد دیگر کسی شکر را بجا آورده بلکه بسا باشد که همین اشکر کویند و اینکه قلبی است
بجهة آنکه مرویست که موسی ع در مناجات کفت الهی آدم را بید قدرت خود آفریدی و او را در بهشت خود جا دادی و حوا را باو تزویج

نمودی چگونه شکر ترا کرد خدا تعالی فرمود که دانست از منست اینها و رکن دیگر شکر خدا آنست که نعمتهای الهی که باو عطا کرده شاد و خرم
باشد اما نه از این راه که باعث لذت و کامرانی او در دنیا است بلکه از این راه که بواسطه اینها میتواند تحصیل رضای منعم را کند و خود را بقرب
جوار و لقای او برساند و علامت این آنست که از نعمتهای دنیویه شاد نشود مگر بچیزیکه اعانت بر تحصیل آخرت نماید و از هر نعمتیکه او را از یاد
خدا باز دارد و از راه حق مانع شود محزون و غمناک کردد و چون اینصفت را تحصیل کرد رکن دویم شکر را بجا آورده و رکن سوم آن آنست
که در دل و زبان حمد و ثنای او را بجا آورد و حمد دل آنست که خیرخواه کافه مخلوقات الهی بوده نیکوئی ایشان را جوید و حمد زبان آنست که
اظهار شکرگذاری او را کند و رکن چهارم آنست که نعمتهای الهیه را صرف رضا و مقصود او نماید مثلا اعضا و جوارح که از نعمتهای الهی است
در طاعت و عبادات او بکار برد و از استعمال آنها در عصیان او احتراز واجب شمارد حتی اینکه از جمله شکر چشمها آنست که هر عیبی از مسلمی
ببیند بپوشاند و از جمله شکر گوشها آنست که هر عیبی از مسلمی بشنود نشنیده انگارد و امثال اینها و بعضی گفته اند که هر که چشم را در معصیتی
استعمال کند کفران نعمتی دیگر را که خورشید باشد نیز کرده چه بدون آن دیدن میسر نیست بلکه چون همه آنچه در دنیا موجود است بعضی
بعض دیگر بسته و همه بیکدیگر موقوف و مربوطست پس هر که چیزی را در معصیت الهی استعمال نماید همه چیزها و نعمتها که در دنیا خلق شده کفران آن
و از آنچه مذکور شد معلوم شد که حقیقت شکر مرکب از چهار امر است و لکن بسا باشد که هر یک از اینها شکر کویند چنانکه حضرت امام جعفر
الصادق سلام الله علیه فرمود که شکر هر نعمتی اگرچه بزرگ باشد آنست که حمد خدا را کنی و فرمود که شکر نعمتها اجتناب از محرمات است و تمام
شکر گفتن الحمد لله است و فرمود که چون صبح و شام کنی دو مرتبه بکو اللهم ما اصبحت بی من نعمة او عافیة فی دین او دنیا فمنک وحدک
لا شریک لک لک الحمد و لک الشکر بها علی یا رب حتی ترضی و بعد الرضا و در شام بجای اصبحت امسیت بکوید پس چون این را بکوئی شکر
نعمتهای آنروز و آنشب را کرده خواهی بود و در روایتی وارد شده است که حضرت نوح در هر صبح این را میکرد و با ینجهة خدا تعالی او را
بنده شکور نامید و نیز از آنحضرت مرویست که هرگاه یکی از شما متذکر نعمت خدا کردد پس رخسار خود را بر خاک گذارد و شکر خدا را کرده است
اگر سوار باشد فرود آید و رخسار خود را بر خاک گذارد و اگر نتواند فرود آید دار آنجا برسد که مردم ببینند و باعث شهرت خود نشود در خاک
خود را بر قرپوس زین گذارد و اگر نتواند کف دست خود را بلند کند و رخسار بر آن نهد و حمد خدا را کند بر نعمتیکه باو عطا فرموده است
مخفی نماند که شکر بزبان اظهار رضامندی از منعم خود است و از اینجهة بآن امر شده و بزرگان سلف چون باهم ملاقات میکردند احوال
یکدیگر را میپرسیدند غرض ایشان این بود که اظهار شکر خدا بشود تا هر دو باجری برسند روزی حضرت پیغمبر ص بمردی فرمود چگونه صبح
کردی عرض کرد بخیر دوباره سؤال کرد باز چنین کفت مرتبه سیم همان سؤال فرمود کفت بخیر و حمد میکنم خدا را و شکر او را بجا میآورم
حضرت فرمود این را از تو میخواستم فصل شکر افضل منازل اهل سعادت و عمده توشه مسافرین بعالم نور و بهجت شکر است و سبب رفع بلا
و باعث زیادتی نعمات و باینجهة امر و ترغیب بآن شده و حقتعالی در کتاب کریم خود فرموده است و لئن شکرتم لازیدنکم اگر شکر کنید
نعمت شما را زیاد میکنم و باز میفرماید ما یفعل الله بعذابکم ان شکرتم و آمنتم چه میکند خدا بعذاب شما اگر شکر او را کنید و ایمان باو آورید
و از آنجا که عمده فضایل نفسانیه و نتیجه مقامات راهروان سعادت هر کسی را وصول بآن میسر نه و از اینجهة پادشاه عالم میفرماید و قلیل من عبادی
الشکور و کم از بندکان من شکر گذارند و در شرف و فضیلت آن همینقدر کافی است که از صفات خداوندیست چنانکه فرموده است
والله شکور حلیم و اول کلام اهل بهشت و آخر سخن ایشان حمد خدا است و از حضرت پیغمبر ص مرویست که کسیکه چیزی خورد و شکر کند اجر او
مثل اجر کسیست که روزه کیرد و کسیکه بی آزار و صحیح باشد و شکر کند اجر او مثل اجر مریضیست که صبر کند و غنی شاکر اجر او مثل اجر فقیر قانعست و فرمود
که در روز قیامت منادی ندا میکند که حمد کنندکان برخیزند پس طایفه برخیزند و لوائی از برای ایشان نصب کنند و ایشان داخل بهشت شوند
عرض کردند که کیستند فرمود کسانی هستند که در هر حال خدا را شکر میکنند و از حضرت امام محمد باقر صلوات الله و سلامه علیه مرویست که
پیغمبر ص در حجره عایشه بود در شبی که نوبت او بود پس عایشه کفت یا رسول الله چرا اینقدر در عبادت خود را بتعب میاندازی و رنج میرسانی و
حال اینکه خدا همه گناهان ترا آمرزیده فرمود ای عایشه آیا من بنده شاکر خدا نباشم و آنحضرت شبها را بپای میداشت و بر انگشتان پاها خود میستاد
و عبادت خدا را میکرد پس خدا این آیه را فرستاد که طه ما انزلنا علیک القرآن لتشقی ما قرآن را بر تو نفرستادیم که خود را هلاک کنی و از حضرت
امام جعفر الصادق صلوات الله و سلامه علیه مرویست که هیچ نعمتی خدا به بندکان عطا نفرماید که آن بنده آن نعمت را در دل بشناسد و در

ظاهر بزبان حمد خدا را کند مگر اینکه خدا تعالی بر زیادتی نعمت او میفزاید و آنحضرت ص فرمودند سه چیز است که با وجود آنها هیچ ضرر نمیرساند دعا در وقت اندوه و بلا و استغفار در تردد گناه و شکر در هنگام نعمت و نیز از آنحضرت مرویست حدیثی که ملخص آن اینست که در هر نفسی از نفسهای تو شکری از برای تو لازمست بلکه هزار شکر یا بیشتر و اقل شکر اینکه نعمت را از خدا ببینی و رضا بداده او باشی و بواسطه نعمت او معصیت او را نکنی و در هر حال بنده شاکر خدا باشی تا خدا را رب کریم یابی در همه حال و اگر در نزد خدا عبادتیکه بندگان مخلص او بآن عبادت کنند افضل از شکر در هر حال بودی لفظ او را بر ایشان اطلاق کردی و چون افضل از آنها نبودی آن را در میان عبادت تخصیص داد و اهل آن را تخصیص داده فرموده و قلیل من عبادی الشکور و تمام شکر اعتراف زبان دلست بعجز از رسیدن بادنی مرتبه شکر او چه توفیق شکر هم نعمت تازه ایست که شکری از برای آن واجبست و قدر آن بالاتر از نعمتیست که بسبب او توفیق شکر یافته پس بر هر شکری شکری بالاتر از شکر اول بر تو لازمست الی غیر النهایه و کجا شکر بنده بنعمت خدا میرسد و عمل او مقابل عمل الهی میشود و حال اینکه بنده ضعیفیست که هرگز او را هیچ توانائی نیست مگر بواسطه خدا و خدا از اطاعت بنده بی نیاز است و بر زیاد کردن نعمت توانا و قادر است تا ابد پس باین طریق بنده شاکر خدا باش تا امور عجیبه بر تو ظاهر گردد و آنچه آنجناب فرموده که بر هر شکری شکری لازم الی غیر النهایه امریست ظاهر و بیّن چه مذکور شد که هر شکر نعمتی آنست که شناسی آن از خداست و آن را در راه طاعت او صرف کنی و شکی نیست که این شناختن و صرف کردن نیز نعمتیست از خدا زیرا که آنچه را ما باختیار خود میکنیم آن نیز از نعمتهای الهیه است چه جمیع اعضا و جوارح ما و قدرت و اراده ما و توفیق معرفت و سایر اموریکه واسطه حرکات ماست بلکه خود حرکات ما از جانب خداوند سبحانه است پس شکر بر هر نعمتی نعمتی دیگر است از خدا که محتاج بشکری دیگر است که بداند این شکر نیز از نعمتهای الهیه است و بآن شاد شود این دانستن و شادی نعمتی دیگر است و شکری دیگر میخواهد و همچنین الی غیر النهایه و ممکن نیست که سلسله شکر در حالی بجائی برسد که دیگر شکر نخواهد پس غایت شکر بنده آنست که بداند از اداء حق شکر الهی عاجز است   از دست و زبان که بر آید   کز عهده شکرش بدر آید   مرویست که خداوند سبحانه بحضرت موسی ع وحی فرستاد که ای موسی حق شکر مرا بجا آور عرض کرد پروردگارا چگونه شکر ترا بجا آورم و حال اینکه شکری نیست که بآن ترا شکر کنم مگر اینکه آن نیز نعمت تست خطاب رسید که ای موسی حال مرا شکر کردی که دانستی اینهم از منست

فصل دانستی که یکی از ارکان شکر صرف نعمت در مصرفیکه در آن رضای منعمست پس بنابراین از برای بنده شاکر لابدست از شناختن چیزهائیکه رضای الهی در آنست و محبوب او هستند و دانستن اموریکه مکروه و خلاف رضای او میباشند تا متمکن از اداء شکر و ترک کفران بوده باشد و از برای شناختن اینها دو راه است یکی عقل و دیگری شرع و لکن عقل اگرچه تواند بعضی از موجودات را درک کند و همان حکمتها مقصود از خلق آسمانها و استعمال آنها در آن حکمتها محبوب الهی است اما آنراه شناختن حکمتهای هر چیزی و جمیع حکمتها نیست چه جمیع اجزای عالم از آسمان و ستارگان و حرکات و انتقالات آنها و عناصر اربع از آتش و هوا و خاک و آب و دریاها و کوهها و باد و باران و معادن و حیوانات و نباتات بالجمله هر ذره از ذرات عالم خالی نیست از حکمتهای بیشمار و مصالح بسیار و بعضی از حکمتها قلیلی از آنها ظاهر و روشنست که هر کس اندک عقلی داشته باشد میفهمد و بعضی دیگر خفیست که هر کس درک آنرا نمیکند و لکن اهل علم و ارباب تفکر در خلق سموات و ارضین میتوانند آنها را فهمید و بعضی دیگر اموریست که بجز خالق آنها راه بفهمیدن آنها ندارد و پس راهیکه بآن توان جمیع محبوبات الهی و مکروهات او را یافت و بواسطه آن بمرتبه شاکران رسید و از کفران رهائی یافت طریقه شرع مقدس است چه جمیع آنچه رضای الهی در آن یا خلاف رضای او است بیان کرده و از اول بواجبات و مستحبات تعبیر کرده و از دویم بمحرمات و مکروهات پس هر که اطلاع از جمیع احکام شریعت در همه افعال خود نباشد متمکن از اداء حق شکر الهی نیست

فصل مذکور شد که هر ذره از ذرات عالم متضمن مصالح و حکمتهای بسیار است که باید بمقتضای آنها جاری باشند پس بدانکه هر موجودی از موجودات عالم بغیر از انسان از مجردات و مادیات روحانیات و جسمانیات همه بر وفق حکمت جاری و جمیع اجزا و متعلقات آنها که بر مقتضای مصلحتی که مقصود از آنهاست مستعمل و اما انسان چون محل امانت اختیار و خود او را در بعضی امور تصرف و تدبیری داده اند لهذا باید اموریرا که در دست اوست بر وفق حکمت و مقتضای مصلحتی که از او خواسته اند مصروف دارد تا شکر آنها را بجا آورده باشد و یا باشد که کفران آنها را کرده در خلاف مصلحت و مطلوب آنها را استعمال نماید پس بر انسان لازمست که سعی بلیغ نماید در دانستن مصالح و حکمت اموریکه در دست اوست مثلا اگر بدست خود دیگریرا بزند کفران نعمت دست را نموده چه غرض از خلقت دست دفع اذیت از خود و برداشتن چیزهای ضروریست نه اذیت رسانیدن بدیگران و هر که بنامحرم نظر کند نعمت چشم را کفران کرده و هر که طلا و نقره را حبس نماید و ذخیره کند کفران نعمت خدا را

در آنها نموده چه مطلوب از خلق آنها آنست که بندگان بآنها منتفع گردند و تعدیل و مساوات در معاوضه و معامله بواسطه آنها بعمل آید پس هر که آنها را حبس نماید کفران نعمت خدا را در آنها کرده و ظلم و ستم بآنها نموده و مانند کسیست که حاکم عادل مسلمی را در زندان نماید و کسیکه بقدر ضرورت در ما یحتاج خود صرف و زایدرا در راه خدا میان بندگان بنحو مقرر در شرع تقسیم نماید پس آنها را بر وفق حکمت مصرف و شکر آنها را بجا آورده و چون اکثر مردم از حکمتهای آنها غافل بودند خدا تعالی خبر داد ایشانرا و فرمود و الذین یکنزون الذهب و الفضة و لا ینفقونها فی سبیل الله فبشرهم بعذاب الیم یعنی کسانیکه طلا و نقره را جمع میکنند و آنها را ذخیره میسازند و در راه خدا انفاق نمیکنند پس بشارت ده ایشانرا بعذاب دردناک و از آنچه گفتیم معلوم شد که هر که ظرف طلا و نقره سازد نیز کفران اینها و نعمت کرده چه آنها را بر وفق حکمت و مصلحت آنها صرف نکرده و همچنین هر که بطلا و نقره معامله ربائی کند ظلم بآنها کرده چه غرض از خلق آنها آنست که بواسطه آنها تحصیل غیر آنها را بکنند نه اینکه از خود آنها منتفع شوند و همچنین حکمت در خلق اطعمه آنست که غذا و قوت مردم باشد پس مقتضای حکمت آنها آنست که هر که از آنها بیش از احتیاجست بدست اهل احتیاج برساند و از اینجهه در شریعت نهی در احتکار و حبس اطعمه وارد شده است و همچنین در غیر اینها و بر اینها قیاس کن جمیع افعال و حرکات خود را چه هر عملی از تو صادر میگردد یا شکر است یا کفران و واسطه میان اینها نیست مثلا اگر استنجا بدست راست کنی کفران نعمت دست راست کرده چه خداوند سبحانه دو دست از خلقت کرده و یکیرا اقوی آفریده و از آن افضل نموده و موافق حکمت و عدالت آنست که اقوی و افضل را صرف افعال شریفه نمائی مثل برداشتن قرآن و چیزی خوردن و اضعف را در امور پست چون ازاله نجاست و امثال آن استعمال کنی پس هر که خلاف این کند از عدل عدول کرده و حکمت را باطل نموده و همچنین اگر در هنگام قضاء حاجت رو بقبله نشیند نعمت خدا را در وسعت عالم و خلق جهات کفران کرده چه خدا تعالی عالم را وسعت داده و جهات را خلق نموده و بعضی جهات را بر بعضی شرافت داده و در اعمال شریفه چون نماز و غسل و وضو و نشستن از برای ذکر نه از افعال پست مثل قضاء حاجت و آب دهان انداختن و امثال اینها و اگر کسی شاخ درختیرا بدون حاجتی بشکند کفران نعمت خدا در خلق درخت و دست خود نموده چه دست از برای لغو و عبث نیافریده و غرض از خلقت درخت آنست که نمو کند و بمرتبه که باید برسد تا بندگان خدا از آن منتفع گردند پس شکستن آن پیش از آنکه بمنتهی نمو برسد بجهة امریکه موجب انتفاع باشد مخالف حکمت آنست بلی با وجود غرض صحیح شکستن آن جایز چه درخت و غیر آن را خداوند سبحانه فدای غرض انسان کرده و فرموده است و سخر لکم ما فی السموات و ما فی الارض جمیعا مخفی نماند که این افعال و اعمال که موجب کفران نعمت هستند بعضی باعث نقصان قرب بخداوند و پستی منزلت میشوند و بعضی دیگر آدمیرا از حد قرب الهی میرانند و بعالم بعد میکشانند و داخل افق شیاطین مینمایند و از اینجهه بعضیرا در زبان شرع مکروه و بعضیرا حرام شمرده اند و حقیقت امر آنست که همه آنها کفران نعمت و مخالف مصلحت و عدول از عدالت هستند و لکن چون خطاب تکلیف شامل عوام نیز هست که درجه ایشان نزدیک بدرجه چهارپایانست و ظلمات بالاتر از ظلمت بسیاری از این اعمال که ظلمت میل بدنیا و رکون بآن و جهل و نادانی باشد ایشانرا فرو گرفته لهذا ظلمت بعضی از این اعمال در ایشان ظهوری چندان نمیکند باینجهة آنرا مکروه شمرده اند چه معاصی و کفران نعمتهای الهی ظلمتهائی هستند که بعضی در جنب بعضی دیگر مضمحل است آیا نمی بینی که هرگاه بنده شمشیر آقای خود را بی اذن او از غلاف کشیده و از خانه بیرون ببرد کراهت او را عتاب میکند بلکه میزند بجهة استعمال اما هرگاه بآن شمشیر یکی از فرزندان عزیز آقای خود را بکشد دیگر بجهة بیرون کشیدن شمشیر از غلاف بدون اذن اثری و حکمی باقی نمیماند که باینجهة عتاب کند و از اینجهت که اهل معرفت و بصیرت جمیع مکروهات را بر خود حرام میدانستند و در جزئی چیزی از اداب که از انبیاء و اولیا ملاحظه نموده اند مسامحه نمیکنند حتی اینکه نقل شده است که یکی از بزرگان را دیدند که گندمی تحصیل نموده و از آن تصدق میکند از سبب آن پرسیدند گفت یکدفعه کفش پا میکردم سهوا ابتدا پای چپ را داخل کفش کردم خواستم تلافی آنرا تصدق کنم

فصل چون شکر نعمت موقوف بر شناختن آن در اینجا فی الجمله اشاره ببعضی نعم الهیه میشود تا صاحب بصیرت را تفکر در سایر نعمتها آسان شود پس میگوئیم بدانکه نعمت عبارتست از هر خیر و لذت و سعادتی بلکه هر مطلوبی و آن بر دو نوعست اول آنچه لذاته مطلوبست نه بجهة تحصیل چیز دیگر یعنی غرض از آن وصول بمطلوبی دیگر نیست و این نوع مخصوص بلذت عالم آخرت یعنی لذت مشاهده جمال الهی و سعادت لقاء او و سایر لذات بهشت از بقائیکه فنا ندارد و شادی که غم با آن نیست و علمی که جهل پیرامون آن نگردد و غنائیکه فقر از پی ندارد و غیر اینها از آنچه هیچ چشمی ندیده و هیچ گوشی نشنیده و بهیچ خاطری خطور نکرده و این نوع نعمت حقیقی و لذت واقعیست و از اینجهه حضرت پیغمبر ص فرمود که عیشی نیست مگر عیش آخرت دویم آنکه وسیله خیر و لذتی دیگر

میشود خواه بخودی خود هم مطلوب باشد یا نه و آن بر چهار قسمت قسم اول اخلاق فاضله و صفات حسنه که در این کتاب مذکور ند و جامع همه چهار صفت است علم و عفت و شجاعت و عدالت چنانکه در اوایل کتاب مذکور شده یا وجود اینکه خود آنها موجب لذت و بهجتند و وسیله رسیدن بلذات حقیقیه اخرویه نیز هستند و خود این اخلاق و صفات لذیذ در دنیا و آخرت و نافعند در هر دو عالم و باعث رحمتند در هر دو سرا و شتحنند در جمیع احوال و ضد آنها که صفات بد باشد مضر و موجب المند در هر دو نشأه و این قسم نعمتها از نعمت است در دنیا و آخرت و ادراک آن مخصوص بانسانست بخلاف سایر اقسام که در بعضی از آنها غیر انسان نیز با انسان شریکست مثل لذت غلبه و استیلا که در بعض حیوانات دیگر یافت میشود و مثل لذت شکم و فرج که پست ترین همه لذاتست که همه حیوانات در آن شریکند حتی کرم و حشرات قسم دوم فضایلیکه متعلق ببدن انسانست و آن چهار چیز است صحت و قوت و طول عمر و جمال یعنی خالی بودن از نقص و زیادتی و عیب و استقامت قامت و شباب اعضا قسم سوم نعمتهای دنیویه خارجه از بدنست که عبارتست از مال و جاه و اهل و قبیله قسم چهارم اسبابیکه فی الجمله مناسبتی با اخلاق حسنه و فضایل ربانیه دارد که هدایت از جانب خداوند شده و تشدید و تایید از او باشد و جمله این چهار قسم از نعمت بعضی ببعضی دیگر موقوفست تا منتهی میشود بسعادت حقیقیه که لذت آخرت باشد و نوع اول که نعمتهای عالم آخرت باشد که مطلوب حقیقی هستند تفصیل و بیان آنها چیزیست که عقول ما از ادراک اندکی از آنها قاصر و قوه بشریه از شرح و بیان آنها عاجز است و اما این چهار قسم دیگر که بیان شد هر یک از آنها بچهار قسم منقسم میشود که مجموع شانزده قسم بوده باشد پس هر یک از آن شانزده قسم موقوف بر اسباب بسیار است و از برای آن اسباب نیز اسباب بیشمار است تا منتهی شود بحضرت مسبب الاسباب و کسیکه اندک تفکر نماید میداند که هر یک از آن اسباب موقوف بر اسباب و نعمتهای بهم پیوسته که از شماره بیرون و از حد شرح و بیان افزونست مثلا یکی از نعمتهاییکه در مراتب اخیره واقعست نعمت صحت و تحقق آن موقوف بر نعمتها و سببهای بینهایت که یکی از آنجمله چیزی خوردنست و آن موقوف بر نعمتهای بسیار که شرح آنها در قوه بشریت نیست و لکن در اینجا بعضی از نعمتهایی را که اکل بر آنها منوط است بر سبیل اجمال ذکر میکنیم تا متامل تتمه را بر آن قیاس نماید پس میگوییم نعمت چیزی خوردن محتاجست بفهمیدن غذا و میل و رغبت بآن و اراده و عزم بر خوردن و بر تحصیل آن بر یافت شدن غذاییکه توان خورد و باصلاح آن و اسبابیکه آنرا بهر شخصی برساند و بر قوت جاویدن و فرو بردن و هضم نمودن و دفع کردن و سایر اعمالیکه از قوی باطنه صادر میشود تا جزء بدن گردد و بملایکه چندیکه موکلند بر هر یک در این افعال مذکوره و ما در اینجا تفصیل این افعال را در چند فصل بیان مینماییم فصل اموریکه چیزی خوردن بر آنها موقوفست فهمیدن غذای خوردنی است باینکه او را خود باید دید بیند و بچشد و ببوید و لمس نماید تا تمیز بعضی از اوصاف آنرا که محتاج باین امور است بکند و موافق طبع را از مخالف امتیاز دهد پس نعمت اکل محتاجست بقوه باصره و ذائقه و شامه و لامسه پس خداوند سبحانه این قوی را آفریده و اسبابیکه خلق این حواس بر آنها موقوفست بحد و پنهایت و متعرض بیان آنها شدن مقدور ما نیست و بعد از آنکه غذا را فهمید و نیک و بد آنرا تمیز داد محتاجست بقوه دیگر که اوصاف غذا را فهمیده و در خاطر خود ضبط کند که چون دوباره آن غذا حاضر شود بداند که این همان غذای موافق طبع یا مخالف آنست که سابق فهمیده و آن قوه حس مشترکست که خلق آن نیز باسباب بینهایت موقوف که شرح آنها در این مقام غیر مقدور است اگر فهمیدن انسان منحصر بودی بحواس ظاهره و حس مشترک مانند سایر حیوانات فهم او ناقص بودی و ادراک او منحصر در چیز حاضر بودی و راهی بادراک عواقب امور نداشتی مانند بهایم و از اینجهت است که آنها هر چیزیکه لذت حالی بخشد میخورند اگر چه کشنده آنها باشد پس تمیز صلاح و عافیت و فساد آن موقوف بقوه دیگر بود پس خداوند سبحانه و تعالی از برای انسان قوه عاقله را آفرید که بواسطه مضرت عاقبت اطعمه و منفعت آنها را درک نماید و همچنین بآن درک کند کیفیت ترکیب اطعمه و پختن آنها و مهیا کردن و این پست ترین فایدهای آفریدن عقلست و اسبابیکه خلق عقل بر آنها موقوفست ادراک آنها در قوه بشر نیست و این بیان قلیلی از نعمتهاییکه در ادراک غذا آدمی بآنها محتاجست فصل چون نعمتهاییکه ادراک غذا بر آنها توقف دارد دهی مجملا دانستی بدانکه ادراک غذا و فهمیدن آن مطلقا فایده نمی بخشد مادامیکه خواهش بآن نباشد و آدمی شوق و رغبت بآن نداشته باشد همچنانکه بیمار طعام را می بیند و میداند که آن بهترین چیزهاست از برای او و لکن چون رغبت و شوق ساقط شده از آن کناره میکند پس چیزی خوردن بعد از فهمیدن غذا بر رغبت آن موقوفست لهذا خدا ایتعالی گرسنگی را خلق کرد و بر ایشان مسلط ساخت مثل طلبکار یکه او را مضطرب سازد و اگر این رغبت بعد از

خوردن قدر ضرورت زایل نشدی هر آینه آدمی خوردی تا هلاک شدی پس سیری و کراهت طبع از طعام را آفرید تا بعد از خوردن قدر حاجت چیزی خوردن را ترک نماید و او مثل آنست زرع قرار نداد که هر گاه آب در بیخ آن جاری باشد بخود میکشد تا فاسد گردد و از اینجهت محتاج شد که گاهی آنرا آب دهد و زمانی سد کند و چون محض رغبت و خواهش بدون عزم و اراده ببر داشتن طعام و خوردن ثمره نداشت حق جل و علی در آدمی اراده را آفرید و باز باید که محتاج بقوه غضبیه باشد تا کسی را که خواهد غذای او را بگیرد و از خود مندفع سازد پس قوه غضب را در او خلق کرد و هر یک از این گرسنگی و سیری و اراده و غضب بر اسباب بینهایت محتاج است و چون مجرد فهمیدن غذا و گرسنگی و اراده غذا خوردن فایده ندارد مادامیکه قدرت بر تحصیل غذا بر داشتن آن نداشته باشد پس موقوفست اکل غذا بر آلات و اعضائیکه آدمی آنرا طلب کند و بر جوارح که آنرا بر دارد پس با نسبت پروردگار حکیم اعضائی از برای حیوانات آفرید که تو ظاهر آنها را می بینی و از اسرار و حکمتهای آن غافل و بیخبری بعضی از آنها را بجهت طلب غذا خلق فرموده چون دو پا از برای انسان و بال و پر از برای مرغان و چهار دست و پا از برای چهار پایان و بعضی دیگر را بجهت دفع کسیکه مانع از تحصیل غذا باشد آفرید پس بعضی حیوانات را شاخ داد و بر جراد ندان عطا کرد و پاره را چنگال ارزانی داشت و بعضی را نیش کرامت کرد و از برای انسان اسلحه آفرید و بعضی دیگر از اعضا را بجهت بر گرفتن غذا مقرر فرمود چون دست از برای انسان و منقار از جهت مرغان و دهان از برای سایر حیوانات فتبارک سبحانه و جل شانه و از برای هر یک از این اعضا اسباب بینهایت و حکمتهای بیغایتست که بنا نهاد در قوه احدی نیست فصل عمده آنچه چیزی خوردن بر آن موقوفست غذاهای خوردنی است و در خلق آنها عجایب بسیار و اسباب بیشمار است که از حیز شرح بیرون و آن که خداوند رئوف آفریده و عدد آنها از حد و حصر افزونست و ما همه را میگذاریم و دست بیک دانه گندم میزنیم و اندکی از اسباب و حکمتهای آنرا بیان میکنیم پس بدانکه حکیم علی الاطلاق در دانه گندم قوه آفریده که مانند انسان غذا بخود در اگر آب باشد بخود میکشد پس نموّ آن موقوف بر اینکه در زمینی باشد که در آن باشد و باید زمین سستی باشد که هوا در خلل و فرج آن داخل شود پس اگر تخم آنرا در زمین سخت بریزند سبز نمیشود و چون نمو آن بهوا موقوف و هوا بخودی خود بسوی آن حرکت نمیمود و در آن نفوذ نمیکرد لهذا باد را آفرید تا هوا را حرکت داده خواهی نخواهی آنرا در گیاهها نفوذ دهد و چون محض همین در نمو آن کافی نبود چه سرمای مفرط مانع از نمو کامل آن بود لهذا بهار و تابستان را خلق کرد با حرارت مزارع و فصل زرع و ثمر نمو نماید پس این چهار سبب است که نمو دانه گندم بآنها محتاجست و چون بسیاری زمین از آب دریاها و رودخانها و چشمها کشیدن آن از نهرها و جویها موقوف بسیاری زمینها بلند بود که آب چشمه و کاریز بآنها نمیرسید ابرهای آبکش را بوجود آورد و بادهای زاینده را آفرید و باینجهت همه را خلق کرد و چون بسیاری از زمینها بلند بود که آب چشمه و کاریز بآنها نمیرسید ابرهای آبکش را بوجود آورد و بادهای زاینده را بگماشت تا آنها را باطراف عالم بدوانند و در اوقات خاصه بقدر حاجت آنها که در ابر ریزها افشانند و بر روی زمین کوهها قرار داد تا چشمهای از آنها بیرون آیند و اگر چنین بودی همه آنها یکدفعه بر روی زمین جاری شدی و عالم را خراب و ویران ساختی و نعمتهای الهی و حکمتهای نامتناهی که در خلقت ابر و باد و باران و کوه هست از حد و بیان بیرونست و چون آب و زمین هر دو بحسب طبع سرد بود و ضرور بود در نمو زراعت از حرارتی پس خداوند حکیم خورشید را آفرید و آنرا با وجود دوری از زمین سبب حرارت گردانید تا بحرارت آن زراعات بسر حد کمال خود برسند و در ماه خاصیت ترطیب قرار داد تا میوه ها برطوبت آن از سختی و صلابتی که در ابتدا دارند نرم شوند و اینها پست ترین حکمتهای ماه و خورشید است و از برای ایشان مصالح و فواید بینهایتیست که شرح آن متصور نیست بلکه هر ستاره که در آسمانست از برای فواید بیپایان خلق شده که تعداد آنها در قوه بشریت نیست و از آنچه گفتیم بظهور پیوست که نمو نباتات و زراعات تمام نمیشود مگر بآب و هوا و ماه و خورشید و تاثیر آنها موقوف بر وجود آسمانها و حرکات آنهاست و حرکات افلاک موقوفست بملائکه که آنها را بگردانند و همچنین اسباب بهم پیوسته است تا منتهی بمسبب الاسباب گردد بلی هست خور و ماه و پروین برای تو اند قنادیل سقف سرای تو اند فصل و شکی نیست که همه آنچه از زمین میروید و از حیوانات حاصل میشود خوردن آن ممکن نیست مگر بتصرفی در آن از جدا کردن لب آن از قشر و پختن و پاک کردن و ترکیب نمودن غیر اینها و اصلاح اطعمه موقوفست بر افعال و اعمال خاصی بیشمار و چون بیان آن در هر غذایی بطولی منتهی میشود لهذا دست بیک گرده نانی میزنیم چه بیان جمیع آنچه یک گرده نان بآن موقوفست ممکن نیست پس میگوییم اول چیزیکه این نان بآن موقوفست زمین است بعد از آن افکندن تخم در آن بعد از آن گاو که آنرا شیار کند و آلات شیار پس پاک کردن زمین از خس و خار و از آب دادن در اوقات خاصه تا دانه از آن بسته گردد پس محتاجست بدرویدن و دسته کردن و پاک کردن و صاف نمودن و چون این امور بانجام رسید ضرور است آرد کردن و خمیر نمودن پس پختن و نظر کن در شماره این افعال و متذکر شو سایر اعمالی را که مذکور شده است و بخاطر آور عدد اشخاصیکه متو

این امور میکردند و الآنیکه در اتمام این امور ضرور است از چوب و آهن و سنگ و غیر اینها و تأمل کن در اعمال و افعال اهل صنعت در ساختن آلات زراعت و درو کردن و گندم پاک کردن و آسیاب ساختن و خمیر کردن و نان پختن و احتیاج هر کدام بآلات بیحد است و بعد از اینها دیده بصیرت بگشا و ببین که خداوند عالم چگونه الفت میان همه اهل این صنعتها افکنده و انس و محبت میان ایشان قرار داده تا در یکجا جمع شوند و شهرها و دهها بنا کنند و خانهای خود را در جوار یکدیگر ترتیب دهند و بازارها و کاروانسراها بنا کنند تا از یکدیگر منتفع شوند و اگر چون وحوش طبع ایشان از یکدیگر متنفر و آراء ایشان متفرق بودی سلسله جمعیت ایشان انجام نپذیرفتی و امر معیشت ایشان منتظم نگردیدی و چون در جبلت ایشان عداوت و کینه و حسد و طمع و انحراف از طریق حق حاصلست و باجهت بنا بودی که بواسطه اغراض و هواها در مقام ایذاء یکدیگر برآمدند و بتدریج بدوری و منافرت که باعث خرابی بلاد است میشد پس خداوند کار پیغمبران صاحب شوکت را با کتاب و شریعت بمیان ایشان فرستاد تا رفع نزاع از میان ایشان بنمایند و اوصیا را جانشین پیغمبران گردانید تا نشر شرایع ایشان کنند و علما را ورثه ایشان ساخت تا در مدتهای طولانی شریعت ایشانرا محافظت نمایند و پادشاهان ذوی الاقتدار را برانگیزانید تا قهراً و جبراً مردم را بر شریعت ایشان بدارند و هر که اراده تخلف نماید او را سیاست کنند و هیبت و خوف پادشاه را در دل مردمان افکند تا بر انواع اطاعت ایشان بسنجند پس آبادانی شهرها و ولایتها باصلاح حال رعایا و زراع و اهل حرفت و صناعت موقوف و اصلاح سلاطین بعلما و اصلاح علما بانبیا و اصلاح انبیا بملائکه و اصلاح ملائکه بملائکه بالاتر و همچنین تا منتهی گردد بحضرت ربوبیت که سرچشمه هر انتظام و مشرق هر حسن و جمالست و از آنچه گفتیم معلوم شد که هر که تفتیش نماید میداند که امر یک گرده نان اصلاح نمی پذیرد مگر بواسطه عمل چندین هزار هزار ملائکه و اهل صنعت از آدمیان و چون جمیع اطعمه در هر مکانی بوجود نمی آید و جمیع آلات ضروریه از برای اصلاح طعامی در یک شهر یافت نمیشد چه از برای وجود هر یک شرایطی بود که ممکن نبود در همه اماکن میسر گردد و بندگان در روی بسیط زمین متفرق و منتشر بودند و از هر طایفه بسیاری از آنچه بآن محتاجند دور بود بلکه بیابانها و دریاها و کوههای عظیمه فاصله بود لهذا خداوند حکیم حرص مال و شوق سود در ارباب تجارت مسلط ساخت و ایشانرا مسخر گردانید تا متحمل زحمتها و محنتها گردند و سفرهای دور و دراز کنند و سرما و گرما را بر خود قرار دهند و بیابانها و دریاها را قطع نمایند و مایحتاج مردمانرا از مغرب بمشرق و از مشرق بمغرب کشند و چون پیاده رفتن از قوه ایشان نبود و بار بر دوش کشیدن ایشانرا میسر نه پس حیوانات بارکش آفرید و اینها را مسخر ایشان گردانید تا متحمل بارهای گران ایشان شده و تن بزیر احمال و انتقال ایشان داده و بر گرسنگی و تشنگی صبر نموده بارهای ایشانرا بمقصد میرسانند و کیفیت ساختن کشتیها را با ایشان تعلیم نمود و بادهای موافق را امر فرمود تا آنها را بسلامت از دریاهای هولناک بساحل رساند

فصل چون محض وجود غذا و حضور آن و اصلاح آن فایده نمی بخشید مادام که خورده نمیشد و جزء بدن نمیگردید و این موقوف بود بر اعمال بسیار و اسباب بیشمار از جاویدن و فرو بردن و هضم در معده و در جگر و دفع فضلات آن و غیر اینها از افعالیکه هر یک باسباب بسیار موقوف بود لهذا خدای تعالی بحکمت بالغه همه را چنانچه باید و شاید خلق کرد چنانکه باندکی از اینها در اوایل کتاب اشاره شد و چون همه این اعمال از ملائکه موکلین باینها صادر میگردد و در اینجا نمونه از خلق ملائکه اشاره میکنیم پس میگوئیم طبقات ملائکه از کثرت نه بحدیست که تصور تفصیلی یا اجمالی انها ممکن باشد و ایشان از اصناف بسیار و طبقات بیشمار است یکصنف از آنها ملائکه زمین و صنف دیگر ملائکه هوا و از آنجمله طبقه ملائکه آسمانها است و ملائکه حمله عرش عظیم و طبقه ملائکه مسلسلین و ملائکه مهیمن و ملائکه بهشت و موکلین دوزخ و غیر اینها از طبقاتیکه نه اسم ایشانرا شنیده ایم و نه از شغل ایشان خبر داریم و بجز خالق ایشان احاطه باشان نکرده است و هر عملی از اعمال چه در آسمان و چه در زمین خالی نیست از ملکی یا ملائکه چند که بآن موکلند مثلا چیزی خوردن که کلام ما در آنست محتاج است بانقدر از فرشتگان که تعداد و بیان آنها را ممتنع توان نمود از بهر آنکه بعد از آنکه غذا را بدهان نهادی و جاویدی و فرو بردی هضم و متحیل شدن بخون و گوشت و استخوان موقوفست بعمل ملائکه بسیار چه معرفت که غذا و خون و گوشت جسمی هست که نه قدرتی دارند و نه شعور و نه اختیاری تا آنکه بخودی خود مبدل شوند و از حالی بحالی بگردند چنانچه گندم بخودی خود آرد و خمیر و نان نمیشود بلکه محتاج باهل صنایع چند هست که ایشان کارکنان ظاهری هستند و اهل صنعت باطن فرشتگانند پس بعد از فرو بردن غذا تا آنکه خون شود لابد است از ملائکه چند که آنرا از حالاتی بحالاتی دیگر بگردانند و بعد از آنکه خون شد تا جزء بدن گردد محتاج بهفت ملکست زیرا که ناچار است از ملکیکه خون را بجوار گوشت رساند چه خون بخودی خود حرکت نمیکند و بالا نمیرود و ملکی دیگر میخواهد که آنرا در جوار گوشت نگاهدارد که از آنجا دور نگردد و ملک سوم باید که صورت خون را از او بگیرد و چهارم باید تا هیأت گوشت در او پوشاند و پنجم ضرور است تا قدر زاید آنرا برکنار دفع کند و ششم باید تا آنچه را

در خلقت ملائکه است

که گوشت شده بگوشت بیا بچسباند و آنچه را استخوان شده باستخوان متصل سازد و آنچه رگ و پی شده باینها منضم نماید و هفتم تا ملاحظه مقدار لازم را کند و بهر عضوی آنچه مناسب و لایق است رساند پس غذای بینی را بقدر لایق آن دهد و غذا را بقدر مناسب آن و اگر گوشتی که مناسب رانست در بینی جمع شدی خلقت آدمی فاسد گشتی بلکه باید ملکی باشد که بداند پلک چشم با آن نازکی چه قدر میخواهد و ران با آن سطبری چه قدر و حدقه با آن صفا چه چیز میخواهد و استخوان با آن صلابت چه چیز و غذای بدن را بموافق عدل قسمت کند و این ملائکها از جانب خداوند یکتا موکل این فعالند و در کار تو مشغولند و گاهی در خواب استراحتی و زمانی در بطالت و غفلت بعدی ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری بلکه بر هر جزئی از اجزاء بدن آن ملائکه بسیاری موکلند و این ملائکه و سایر ملائکه زمین و هوا از ملائکه آسمانها است بر ترتیبی خاص و مدد ملائکه آسمانها از حمله عرش است و تأیید و توفیق و هدایت جمیع ایشان از حضرت مهیمن قدوس است که متفرد بملک و ملکوت و عزت و جبروت و هر که خواهد کثرت ملائکه آسمانها و زمینها و نباتات و حیوانات و ابر و باد و بارانها و دریاها و کوهها و غیر اینها را بداند ملاحظه اخباری که از ائمه طاهرین علیهم السلام در این باب رسیده نماید و چنانچه مذکور شد لابد است که هر عملی از این اعمال بملکی جداگانه مفوض باشد و ممکن نیست که همه این اعمال مرجوع بیک ملک باشد چه ملک مانند انسان نیست که در آن ترکیب و تخلیط باشد و از اجزاء متضاده مرکب بوده باشد بلکه وحدانی الصفه است که از او جز یکفعل سر نمیتواند زد چنانکه خدای تعالی اشاره بآن فرموده است و ما منا الا له مقام معلوم یعنی هیچیک از ما نیست مگر او را مقامی معین و امری مشخص است و از آنجمله میان فرشتگان حسد و عدوان نیست و مثال ایشان در تعیین مرتبه هر یک مثل حواس پنجگانه است که هیچیک حسد بدیگری نمیبرد و بشغل آن نمیپردازد و از آنجمله است که ایشان مانند آدمیان نیستند که گاهی طاعت خدا کنند و زمانی عصیان او نمایند بلکه بر طاعت مجبول و معصیت در حق ایشان متصور نیست و هر کدام از ایشانرا اطاعت خاصی و عبادت مخصوصی میباشد پس راکع ایشان همیشه راکع و ساجد شان پیوسته ساجد نه در افعال ایشان اختلاف و نه از برای ایشان در عبادت و طاعت سستی و کسالتی و چون فی الجمله عدد ملائکه ارضیه که همین موکل بعضی از افعال یک لقمه خوردن و سایر اعمال باطنیه و ظاهریه خود را بعد از آن بر سبیل اجمال قیاس کن بر آن سایر صنایع الهیه و افعال ربوبیه که در همه عوالم پروردگار از جبروت و ملکوت و عالم ملک و شهادت از آسمانها و زمینها و آنچه در بالا و زیر و پایین آنهاست و یقین بدانکه عدد ملائکه موکلین باینها از نهایت بیرونست و از آنچه مذکور شد که هر نعمتی بر نعمتهای غیر متناهیه بلکه بر اکثر نعمتهائیکه خدا آفریده موقوفست ظاهر میشود که هر که کفران یکنعمت کند کفران هر نعمتیکه موجود است کرده است مثلا اگر بغیر محرمی نظر کند بگشودن چشم کفر نعمت پلکها کرده و چون چشم و پلک بسر بسته است و خود سر بسته بجمیع بدن و قوام بدن موقوف بغذا است و وجود غذا منوط بآب و زمین و هوا و باد و ابر و باران و خورشید و ماه است و تحقق اینها موقوف بآسمانها و حرکت آسمانها محتاج بفرشتگانست و همه اینها مانند یک چیزند که بعضی ببعضی دیگر بسته است و آنچنین کسی کفران هر نعمتیکه موجود است از ثریا تا ثری کرده در اینهنگام هیچ جماد و نباتی و حیوان و آب و زمین و هوا و ستاره و فلک و ملکی نخواهد بود مگر اینکه بر او لعنت میکند و در اخبار وارد شده است که ملائکه لعنت بر گناهکاران میکنند و رسیده است که هر چیزی حتی ماهیان دریا استغفار از برای عالم میکنند و چون آنچه را اشاره بآن شده دانستی تأمل کن که آیا از برای احدی ممکن است که از عهده شکر پروردگار خود برآید و چگونه این ممکن میشود و حال آنکه در چشم بر هم زدنی از برای بنده نعمتهای بسیار بیرون از حد شمارست از آنجمله هر نفسیکه فرو میرود ممد حیاتست و چون برمیاید مفرح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود و بهر نعمتی شکری واجب و هر شبانه روزی بیست و چهار ساعت و هر ساعتی ظرف نزدیک هزار نفست پس در هر ساعتی هزار شکر بهمین جهت لازمست و چون اینرا ملاحظه نمائی و سایر نعمتها را بنظر آوری میدانی که هر روزی در هر جزئی از اجزاء بدن تو چندین هزار هزار نعمت حاصل و ان تعدوا نعمت الله لا تحصوها اگر خواهید نعمتهای خدا را شماره کنید نمیتوانید مثنوی گر بهر موی من باید زبان شکرهای تو نیاید در بیان حضرت موسی بن عمران گفت الهی چگونه شکر ترا کنم و حال آنکه از برای تو بر من در هر موی جسد من دو نعمت است یکی آنکه بیخ او را نرم ساختی و دیگر آنکه او را خوشبو گردانیدی

فصل بدانکه سبب تقصیر اکثر مردم در شکرگذاری حضرت باری یا کمی معرفت ایشانست بآنکه همه نعمتها از خداوند سبحانه است یا کمی معرفتشان باقسام نعمتهاست و افراد آنها یا از جهت جهل ایشانست بحقیقت شکر و گمان ایشان بآنکه حقیقت شکر گفتن الحمد لله یا الشکر لله است یا از راه غفلت و بی التفاتیست که بفکر اداء شکر منعم خود نمی افتند یا بعضی چیزها را بسبب عموم آن از برای همه کس الفت و عادت بآن از آن نعمت نمیشمارند چنانکه می بینیم که اکثر از شکر نعمت هوا که باعث عیش و زمین که محل آرامست غافلند و صحت جسم

بیرون از

طریقه تحصیل شکرگذاری

خود را نعمت نمیشمارند واکر ساعتی راه نفس ایشان قطع شود بعد براحت افتد یا چشم ایشان کور شود و بعد بینا کردد و بسا باشد که در مقام شکر آنها بر
واین از غایت نادانی است چه شکر چنین نعمتی موقوف بر زوال نعمت از و و رسیدن بآن ثانیا بحال آنکه نعمت دائمی بشکر کردن سزاوارتر است
وکسیکه تامل کند میداند که نعمت خدا در شربت آبی در حالت تشنکی بهتر است از مملکت روی زمین بنحویکه منقولست که بعضی از علما بر یکی از پادشاهان وارد
شد در وقتیکه در دست او کوزه آبی بود میخواست بیاشامد پس بان عالم کفت مرا موعظه فرمای کفت اکر این شربت آب را از تو بازگیرند و تو ندهند مکر هرگاه در
بهاء آن ملک ترا از تو بکیرند تو چه خواهی کرد کفت ملک خود را میدهم کفت پس چکونه شاد میشوی بملکیکه قیمت جرعه آبی بیش نیست و اکر از برای
کسی از نعمتها بجز هیچ چیز بغیر از این نیست وصحت و قوت نباشد نعمت بر او عظمت و از عهده شکر آن بر نیاید و اکر در سراپای احوال مردم نظر
می بینی که ازین سه نعمت غافل و فکر ایشان در چیزهای دیگر است که وبال ایشان است بلکه حقیقت آنست که اکر از برای کسی بجز نعمت ایمان هیچ
چیز دیگر نباشد باید عمر خود را بشکر صرف نماید و نعمت خدا را بر خود کامل داند بلکه عاقل باید بجز بمعرفت خدا و ایمان شاد نکردد و از علما و ارباب
معرفت کسانی هستند که اکر جمیع آنچه در تحت تصرف همه پادشاهان روی زمین است از حشم و خدم و خزانه و اموال و ممالک مشارق و مغارب
باو بدهند باز راضی نکه یکجزو از صد جزو علم و معرفت او را بکیرند بلکه کر فصل طریقه تحصیل شکرگذاری بچند امر است اول معرفت و تفکر در صنایع
الهیه و انواع نعمتهای ظاهره و باطنیه او دویم نظر کردن بهشت تر از خود در امور متعلقه بدنیا و بالاتر از خود در امر دین سوم باینکه مردکان و اهل
کورستان را بنظر در آورد و مستذکر این کردد که نهایت مطلب ایشان آنست که آنها را بدنیا بر کردانند تا در اینجا متحمل ریاضات و مشقت عبادت کردند
تا از عذاب آخرت متخلص یا ثواب ایشان مضاعف کردد پس خود را از ایشان فرض کند و چنان تصور نماید که مطلب او بر آمده و دوباره بدنیا
رجوع نموده پس عمر خود را صرف اموری کند که مردکان بجهت آنها طالب رجوع بدنیا هستند چهارم آنکه یاد نماید آنچه را که بر او رو بداده از مصائب
عظیمه و مرضهای مهلکه که امید نجات از آنها نداشت پس چنان فرض کند که هلاک شد و حیات حال او خلاصی از آن بلیه را غنیمت شمارد و بشکر الهی را
بجای آورد و از آنچه بر او وارد میشود محزون و متألم نکردد پنجم آنکه هر مصیبت و بلائی از بلاهای دنیا که بر او وارد شود شکر کند که مصیبتی بالاتر
از آن باو نرسید و براینکه بلائی بدین او وارد نشد چنانکه منقولست که مردی ببعضی از نیکان کفت که دزد بخانه من آمد و متاع مرا بر کرفت کفت شکر
خدا کن اکر بجای آن دزد شیطان بخانه تو میآمد و ایمان ترا فاسد میکرد چه میکردی و نیز هر مصیبتی که در دنیا باو میرسد عقوبت کناهیست که از او
شده پس شکر بر آن لازمست چه بعد از آنکه در دنیا عقوبت کناه باو رسید از عقوبت اخروی آن نجات می‌یابد چنانکه از حضرت پیغمبر مرویست که
کاه بنده کناهی کند پس سختی یا بلائی در دنیا باو میرسد خدا از آن کریمتر است که دوباره او را عذاب کند پس باید شکر کند که از عقوبت آن کناه فارغ شد
و نیز شکی نیست که هر بلائیکه بکسی میرسد سر نوشت او بوده و البته باو میرسد پس باید شکر کند که آمده و کذشته و از آن خلاص کردید و نیز هر مصیبت
و بلائی را اجر و ثوابی در مقابل است که باضعاف مضاعف از آن بلا بیشتر است چنانکه بعد از این مذکور خواهد شد پس شکر کند که مصیبت اندک را
متحمل شد و با جر عظیم رسید و نیز هر مصیبتی که بآدمی میرسد محبت دنیا را از دل او کم میکند و میل و علاقه او را اندک میسازد و شوق باخرت و
لقای حضرت باری را زیاد میکرداند چه شکی نیست که اکر همه امور دنیا آدمی بر وفق مراد او بود سبب انس بدنیا میکردد و دنیا مانند بهشت او میشود
پس در وقت مرک حسرت و عظیم تألم او بنهایت میکردد و چون مصایب دنیویه بر او نازل میشود دل او از دنیا سرد میشود و دنیا بر او چون
زندان میکردد و طلب خلاص از آن مینماید و این یکی از ابتلاآت نجات آدمیست پس شکر بر چیزیکه باعث آن میشود لازمست و از اینکه که چکونه
شکر بر بلا و مصیبت متصورات و حال اینکه لازمه فرح و شادیست بر آنچه شکر آن کرده میشود و لازم مصیبت الم و اندوه است زیرا که میشود
امری از راهی سبب الم و حزن باشد و از راهی دیکر باعث فرح و شادی مانند حجامتی که آدمی از برای دفع ضرر میکند و بدانکه با وجود آنچه مذکور
شد از فضیلت بلای دنیا و باعث شدن آن سعادت ابدیه را همچنین نیست که بلا و مصیبت از برای همه کس بهتر از عافیت باشد پس نباید کسی از
خدا طلب مصیبت و بلا کند و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم پیوسته پناه بخدا میجستند از بلای دنیا و آخرت و او و سایر انبیا و اوصیاء علیهم میکوئی
دنیا و آخرت را از خدا مطلبیدند و میکفتند ربنا آتنا فی الدنیا حسنة و فی الآخرة حسنة و از شماتت اعدا و بدی قضایا پناه میبردند بخدا و حضرت پیغمبر
میفرمود که از خدا عافیت طلب کنید که نعمتی بهتر از یقین و معرفت هیچ فضل از عافیت نیست و آنچه از بعضی عرفا نقل شده که مصیبت و بلا را از خدا
سؤال میکردند بنحویکه سمنون محب کفته ولیس لی فی سواک حظ فکیفما شئت فاختبرنی یعنی مرا لذتی در غیر تو نیست پس بهر نوع که
خواهی مرا آزمایش کن از راه غلبه محبت در وقتی بوده چه کثرت محبت بسا باشد که آدمی را بسیار از زیادتی بلا طالبست و لکن حقیقت ندارد آدمی هرکاه

در انکه تحصیل شکرگذاری بچند امر است

جام محبت جرعه کشید مستی از برای او حاصل میشود و سخنان بسیار اینچنان حقیقتی نیست پس بر مثل این قبیل کلامی شطحی سخنان عاشقان است
که از فرط محبت صادر شده و شنیدن کلام عاشقان اکرچه لذتی بخشد ولکن اعتماد را نشاید و منقولست که سمنون بعد از آنکه شعر مذکور را کفت
مبتلا بدرد دل شد بشدت هرچه تمامتر پس فریاد میزد و جزع میکرد و از خدا عافیت را طلبید و بر در مکتب خانه ها میرفت و بکودکان میکفت دعا
کنید از برای درد مکونی خود و هرکاه صاحب نفس قوی باشد که قوت نفس او بمرتبه قصوی رسیده و اعلی مرتبه صبر و شکر از برای او حاصل شده
باشد و بلای دنیویه او را از فکر و ذکر و حضور قلب و انس بخدا و طاعت و عبادت باز ندارد و باعث نقصان دوستی از برای خدا نشود بلا در بعضی از
اوقات از برای او بهتر است چه اهل بلا را در عالم آخرت درجات رفیعه و منازل منیعه است که مخصوص اهل مصیبت و بلا است و بدون آن رسیدن
بآنها میسر نه و از اینجهة بود که اعاظم بنی نوع انسان از انبیا و اولیا پیوسته بانواع مصایب مبتلا بودند و بایشب وارد شده که اعظم بلاها موکل
انبیا و اولیاست و بعد از ایشان هر که مرتبه او بیشتر مصیبت او افزونتر است پس بنابراین اصلح بحال مردمان از جهة بلا و عافیت بلختلاف حالات ایشان
مختلف میشود و مؤید اینمطلب است آنچه در بسیاری از اخبار وارد شده که آنچه بر مومن وارد میشود از بلایا عافیت یا نعمت یا محنت خیر و صلاح حال او است
و در بعضی از اخبار قدسیه رسیده است که بعضی از بندکان من صلاح ایشان نیست مکر فقر و مرض پس من هم بهمان ایشان عطا میفرمایم و بعضی را
صلاح نیست مکر صحت و غنا پس من از ایشان بایشان میدهم صفت سی و دویم جزع و بیتابیست و عبارتست از رها کردن عنان خود در مصیبت
و بلا بفریاد کشیدن و آه و ناله کردن و جامه دریدن و بر خود زدن بلکه داخل در جزعست دلتنک شدن در مصایب و ملول کشتن و پریشان
شدن خاطر و عبوس کردن و سبب کلی آن ضعف نفس است و بی‌صفت از جمله مهلکات عظیمه است چه آن در حقیقت انکار بر قضای خدا و اکراه حکم و
فعل اوست و از اینجهة حضرت سید رسل فرمود که تمام محنت در وقت بلا جزع کردنست و فرمود که اجر عظیم با بلای عظیمست و چون خدا قومی را دوست دارد
ایشان را مبتلا میسازد پس هر که راضی شد رضای خدا از برای اوست و هر که غضبناک شد غضب خدا از برای اوست و در حدیث قدسی وارد است که
هر که راضی نکردد بقضای من و شکر نکند بر نعمتهای من و صبر نکند بر بلای من پس پروردکاری بجوید سوای من مرویست که چون حضرت ذکریا ع از کفار فرار
نمود در میان درختی پنهان شد کفار مطلع شده بتعلیم شیطان اره دو سر ساختند و بر بالای درخت نهاده کشیدند تا اره بفرق همایونش رسید
بی‌اختیار ناله از او سر زد پس وحی الهی بذکریا رسید که اکر یک ناله دیکر از تو بلند شود نام ترا از دیوان پیغمبران محو میسازم پس ذکریا دم در کشید و
دندان بر جکر نهاد تا او را بدو نیم کردند شعر کفتمش اینقدر از درد دل زار مکن کفت کر یار منی شکوه ز آزار مکن کفتم از درد دل خویش
بجانم حکیم کفت تا جان بودت درد دل اظهار مکن از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه مرویست که صبر آشکار میکند آنچه در باطن
بندکانست از نور و صفا و جزع ظاهر میکند آنچه ... و عن ایشانست از ظلمت و وحشت و صبر صفتیست که هر کسی دعای آن را میکند و ثبات نمیکند در
نزد آن مکر بندکان خاص خدا و جزع که هر کسی انکار آن را مینماید و منافقین بآن متصفند مخفی ضد صفت جزع صبر است و آن عبارتست از
ثبات نفس و اطمینان آن و مضطرب نکشتن آن در بلاها و مصایب و مقاومت کردن با شداید و حوادث بنحویکه سینه او تنک نشود و خاطر
او پریشان نکردد و طمانینه که پیش از حدوث اینواقعه است زوال نپذیرد پس زبان خود را از شکایت نکاهدارد و اعضای خود را از حرکات ناهنجار
محافظت کند و این صبر در شداید است که ضد آن جزعست و از برای صبر اقسام دیکر هست مثل صبر در معارک و جنکها که از افراد شجاعت و
صبر در حال غضب که حلمست و صبر در مشقت طاعت و عبادت و صبر بر مقتضیات شهوت و صبر بر زهد در دنیا و غیر اینها و ازین ظاهر میکردد که اکثر
اخلاق داخل صبر است و از اینجهت بود که چون از حضرت رسول ص سؤال کردند فرمود که آن صبر است و مطلق صبر عبارتست از مقاومت کردن
نفس با هوا و هوس خود و ثبات قوه عاقله که باعث دینست و در مقابل قوه شهویه که باعث هوا و هوس است چه پیوسته میان ایندو نزاع
و جنک قایم و حرب و جدال واقعست و دل آدمی میدان محاربه اینهاست و مدد باعث دین از ملائکه است که لشکر الهی هستند و باعث هوا و هوس
شیاطینست پس اکر قوه عاقله ثبات قدم ورزید تا بامداد ملائکه بر قوه شهویه غالب کشت و بر اینحال باقی ماند غلبه با لشکر خداست و صاحب
آن داخل زمره صابرینست و اکر قوه عاقله مقهور شد و باعث هوا و هوس بامداد شیاطین غلبه نمودند صاحب آن بسپاه شیطان ملحق میکردد
پس اکر غلبه از طرف عقل باشد و چنان مستقل کردد که بالکلیه لشکر شیطان را مخذول کرداند که دیکر از برای ایشان قوه نزاع نماند در بنوقت نفس در
مقام اطمینان مستقر میشود و از پس پرده با جمال مطلق بخطاب مستطاب یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة سرافراز میکردد و اکر
غلبه با حزب شیطان باشد و چنان حزب الله را مغلوب سازند که دیکر قوه مقاومت از برای ایشان نماند و از برای ایشان در جد و اجتهاد مایوس

در جزع است

در صبر است

حاصل کردد و در اینهنگام نفس شریعت قدسیه اکثر الهی و امانت خدائیت بلشکر شیطان تسلیم میکند مانند کسیکه عزیزترین فرزندان خود را که بجمیع کمالات آراسته باشد بدست خود تسلیم دشمنان کافر نماید تا او را در مقابل او بکشند و گوسفند ذبح کنند در حضور او یا بآتش بسوزانند بلکه بخدمتگذاری حال او از چنین شخصی بدتر خواهد بود و اگر هیچ طرف غالب نکردد بلکه نزاع میان ایشان قائم باشد گاهی غلبه از این طرف باشد و زمانی از آن طرف چنین نفسی هنوز در مقام مجاهده است و باید امیدوار بلطف پروردگار باشد چنانچه خدا تعالی میفرماید خلطوا عملا صالحا و آخر سیئا عسی الله ان یتوب علیهم ایمان نیک و بد را بهم سرشته اند و شاید خدا ایشان را بسوی خود بازگرداند انتهی نماند که باعث صبر بر بلایا و محن چند چیز میشود یکی اظهار قوت نفس و اطمینان دل در نزد مردم تا در نزد ایشان پسندیده و قوی دل محسوب شود همچنانکه معاویه در مرض موت خود اظهار بشاشت و خرمی مینمود و از شکایت و ناله احتراز میکرد و میگفت وتجلدی للشامتین اریهم انی لریب الدهر لا اتضعضع یعنی جرأت و مردانگی من از برای شماتت کنندگان از آنست که بنمایم که من از حوادث روزگار متزلزل نمیکردم و این مرتبه صبر عوام است که همین ظاهر حیات دنیا را میشناسند و از عالم آخرت غافلند دویم توقع ثواب و رحمت و امید وصول بدرجات رفیعه در خانه آخرت و این صبر طایفه زهاد و پرهیزکاران است و اشاره باین مرتبه است که فرموده انما یوفی الصابرون اجرهم بغیر حساب خلاصه معنی آنکه اجر صبر کنندگان بیحساب بایشان عطا کرده میشود سیم بهجت و لذت یافتن بآنچه از جانب خدا وارد میشود چه هرچه از دوست میرسد مطلوبست و دوست مشتاق التفات دوست است و از آن لذت مییابد اگرچه بامتحان کردن مبتلا و ستم باشد مثنوی عاشقم بر رنج خویش و درد خویش بهر خوشنودی شاه فرد خویش و این صبر اهل معرفت و محبت است و اشاره باین مرتبه از صبر است که فرموده و بشر الصابرین الذین اذا اصابتهم مصیبة قالوا انا لله و انا الیه راجعون اولئک علیهم صلوات من ربهم و رحمة یعنی بشارت ده صبر کنندگان را که چون مصیبتی بایشان رسد گویند ما از خدائیم و بازگشت ما بسوی اوست ایشانند که صلوات پروردگار ایشان و رحمت او بر ایشانست و در احادیث وارد است که حضرت امام محمد باقر سلام الله علیه جابر بن عبدالله انصاری را دید که پیری او را فرو گرفته و مرض و ناتوانی بسیار او را احاطه کرده فرمود چگونه می یابی حال خود را عرض کرد که فقر را دوستتر دارم از غنا و مرض محبوبتر است در نزد من از صحت و مرگ را رغبت بیش از زندگانی دارم حضرت فرمود اما ما اهلبیت محبوبتر در نزد ما هر چیزیست که از خدا بر ما وارد میشود از فقر و غنا و مرض و صحت و موت و حیات جابر خواست و میان هر دو چشم آنحضرت را بوسید و گفت راست فرمود پیغمبر ص که بمن گفت ای جابر بخدمت یکی از فرزندان من خواهی رسید که اسم او موافق اسم من باشد و حقیقت علمها را بشکافد فصل بدانکه همچنانکه صبر در بلایا و مصیبت میباشد همچنین در رفاهیت و نعمت نیز محتاج بصبر است و بیان اینمطلب آنکه هرچه از برای بنده در دنیا حاصل میشود یا موافق خواهش و طبع اوست یا نیست بلکه رفاهیت و حصول آنچه موافق خود خواهد مثل صحت و وسعت اموال و رسیدن بجاه و مال و کثرت قبیله و عیال هرگاه صبر و خودداری نکند و خود را ضبط نتواند نمود از فرو رفتن در آنها و مغرور شدن بآنها طاغی و باغی میشود و سرکشی آغاز مینماید چنانچه خدا تعالی میفرماید ان الانسان لیطغی ان رآه استغنی یعنی انسان چون خود را مستغنی دید طغیان میورزد و از اینجهتست که یکی از بزرگان دین گفته مؤمن بر بلا صبر میکند اما صبر نمیکند بر عافیت مگر بنده صدیق و از آنچه بود که چون دنیا و مال بهم رسانیدند صحابه پیغمبر ص و از تنگی معاش بیرون آمدند گفتند خدا امتحان کرد ما را برنج و محنت بر آن صبر کردیم امتحان نمود ما را بفتنه رفاهیت پس قدرت بر صبر آن نداریم و از اینراه خدا تعالی فرمود یا ایها الذین آمنوا لا تلهکم اموالکم و لا اولادکم عن ذکر الله یعنی بدرستیکه از زنان و فرزندان شما هستند که دشمنند با شما و معنی صبر بر نعم دنیا در حال وسعت و رفاهیت آنست که مطمئن بآنها نشود و خاطر جمع نکردد و بداند که آنها در نزد او بعنوان عاریتست و بزودی از او پس گرفته خواهد شد پس غرق نعمت و تلذذ نگردد و بر کسانیکه آنها را ندارند از مؤمنین تکبر و تفاخر نکند و حقوق خدا را از مالش در صرف نماید بمصارف آنها و حق الهی را از جان و باعانت مخلوقین بجا آورد و از منصب و جاه خود باعانت مظلومین ادا کند و همچنین در سایر نعمتهای الهیه و سر در اینکه صبر در اینحال دشوارتر است از صبر بر بلا آنست که این صبر با وجود قدرت و اختیار متحقق میشود و لکن در بلا و مصیبت اختیاری نیست و چاره بجز از صبر ندارد و از اینست که گرسنه صبر او بر گرسنگی در وقتیکه طعام حاضر نباشد آسانتر است از صبر نمودن با وجود حضور طعام و اما اموریکه موافق خواهش و طبع نیست بر سه قسم است اول در اموریکه اختیاری بنده بقدرت اوست مثل طاعت و معصیت اما صبر بر طاعت و عبادت از آنراه دشوارتر است که طبع آدمی طالب قهر و غلبه و برتریت و بندگی و ذلت بر او مشکلست و از جهتی بعضی از آنها بجهت کسالت رغبت نیست و بعضی دیگر از راه بخل بر او گرانست و بعضی بهر دو جهت پس هیچ عبادتی خالی از راه مشقتی نیست و ... توقف دارد در حالاتی چند که باینسبب صعوبت و گرانی آن بیشتر میشود چه پیش از عمل باید سعی نماید

در خالص ساختن نیت خود را از برای او و دور کردن آن از شوائب ریا در حال اشتغال بعمل باید جهد بلیغ بجا آورد در اینکه از یاد خدا غافل نشود و حضور قلب را از دست ندهد و بوظایف و آداب آن اخلال ننماید و بعد از آن باید متوجه خود باشد که عجب باو راه نیابد و تجه خودنمائی در مقام اظهار آن بر نیاید و عمل خود را باطل نکرداند و اما صبر از معصیت از آنراه صعوبت دارد که جمیع آنها از چیزهائیست که نفس بآنها خواهش دارد و رغبت بآنها دار و بیچاره است که صبر نمودن از معصیتهائی که آدمی بآنها معتاد شده و الفت گرفته مشکلتر است و العشق و عادت با خواهش نفس منضم شده در بیوت دو لشکر از لشکرهای شیطان پشت بیکدیگر میدهند و باینجهة غلبه بر آنها مشکل میگردد و هر معصیتی که ارتکاب آن آسانتر است صبر از آن و ترک نمودن آن دشوارتر است و باین سبب ترک معاصی زبان چون دروغ و غیبت و هرزه گوئی بسیار مشکلست بلکه صبر از آنها از همه معاصی شدیدتر است و باینجهة تاکید تمام وارد شده که هر کسی سعی کند در حفظ زبان خود و هر سخنی که خواهد بگوید ابتدا در آن تامل کند تا مشتمل بر معصیتی نباشد و چون در آن معصیتی بیند زبان خود را از آن نگاهدارد و اگر زبان او باطاعت او نباشد عزلت اختیار کند و از تکلم با مردمان کناره گیرد تا زبان او باطاعت او در آید و جمعیت دل از فکرهای فاسده و وساوس بیهوده باطله بسیار از زبان آسانتر است چه آن احتیاج بدیگری ندارد و باینجهة ترک آن در غایت اشکالست حتی اینکه بعضی گفته اند که ترک آن مقدور نیست مگر از برای کسیکه همه فکرهای آن یک فکر گردد و دل او را فکر خدا چنان فرو گیرد که دیگر بهیچ کاری نپردازد و بیشتر فکرهای آدمی یا در امریست که گذشته است و دست رس بآن نیست یا در امریست که آینده است و نمیداند که چه خواهد شد و هر کدام که باشد فکر باطل و تضییع روزگار است چه مایه تحصیل سعادت و کمال دلست پس هرگاه لحظه دل غافل شود از یاد خدا و فکر در معارف الهیه آدمی مغبون و محرومست دویم در اموریکه حصول آنها مقدور آدمی نیست و لکن قدرت بر مکافات آن دارد مثل اینکه اذیتی از دیگری باو برسد و مکروهی از آن نسبت باو صادر میشود چه آن اذیت باختیار خود باو رسیده و لکن قدرت بر مکافات و انتقام از اذیت رساننده دارد و صبر بر این آنست که ترک مکافات و از او گذرد و این از مراتب عالی صبر است و از اینجهة خدا تعالی به پیغمبر خود خطاب فرمود که فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرسل یعنی صبر کن همچنانکه پیغمبران اولوا العزم صبر کردند و فرمود فاصبر علی ما یقولون یعنی صبر کن بر آنچه میگویند و فرموده و ان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به و لئن صبرتم فهو خیر للصابرین خلاصه معنی آنکه اگر انتقام بکشید و عقاب کنید مثل آنچه با شما کرده اند بجا آورید و اگر صبر کنید و از انتقام بگذرید آن از برای اهل صبر بهتر است و حضرت پیغمبر ص فرمود توصله بجا آور نسبت بکسیکه قطع کند و عطا کن بکسیکه ترا محروم میسازد و عفو کن از کسیکه بر تو ظلم میکند مرویست که روزی حضرت پیغمبر ص غنیمتی را میان اصحاب خود قسمت میفرمود یکی از اعراب مسلمین گفت در این قسمت خدا را ملاحظه نکرد چون این سخن بسمع همایون سید رسل رسید گونهای مبارکش سرخ شد پس فرمود خدا رحمت کند برادرم موسی را بیشتر از این اذیت باو میرسانیدند و او صبر کرد سیم در اموریکه مطلقا اختیاری و قدرتی در آنها از برای بنده نیست مثل بلاها و مصایب دنیویه و حوادث دهر و صبر بر آنها بسیار شدید و گران و تحمل آنها صعوبت بی پایان دارد و کسی مرتبه صبر بر آنها حاصل نمیشود مگر اینکه سرمایه صدیقین و مقربین باو باشد و رسیدن آن موقوف بر معرفت کامل و یقین تام است و از آنچه سید رسل ص فرمود که خداوندا سؤال میکنم از تو یقینی را که بر من سهل و آسان کند جمیع مصیبتهای دنیویه را فصل چنانکه مذکور شد مرتبه صبر بر بلایا و محن از مراتب رفیعه و درجات منیعه و صبر منزلیست از منازل دین و مقامیست از مقامات موحدین و بواسطه آن بنده در سلک مقربان بارگاه احدیت داخل و بجوار حضرت رب العزت واصل میگردد و تا کسی صبر را شعار خود نسازد بمراتب ارجمند فایز نگردد و تا آدمی جرعه بلا را لاابالی وار نچشد قطره از جام محبت نچشد حافظ ناز پرورد تنعم نبرد راه بدوست عاشقی شیوه رندان بلاکش باشد صبر بنده را بدرجات بلند و مقامات ارجمند میرساند و او را بر مسند عزت و تخت سعادت مینشاند مثنوی صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت میوه شیرین دهد پر منفعت و خداوند عالم جل شانه بیشتر خیرات را بسبب صبر داده است و اکثر درجات بهشت را بآن متعلق ساخته و آنرا در هفتاد و چند موضع از کتاب خود ذکر فرموده و اوصاف بسیار از برای صابرین ثابت کرده و از برای ایشان صلوات و رحمت و هدایت اقرار داده و مژده بودن خود را با ایشان رسانیده چنانکه فرموده واصبروا ان الله مع الصابرین صبر کنید که خدا با صبر کنندگانست و اجر ایشان را مضاعف فرموده چنانکه مذکور شد و حضرت پیغمبر ص فرمود صبر نصف ایمانست و فرمود هر که برسد بحظی از یقین و صبر باک نداشته باشد از آنچه فوت شود از او از بیداری شبها و روزه روزها و اگر شما صبر کنید بر آنچه بر آن هستید از فقر و بیچیزی دوستتر دارم از اینکه هر مردی از شما مقابل عمل جمیع شما را بیاورد و لکن میترسم که بعد از من دنیا بر شما گشوده شود تا اینکه بعضی از شما انکار بعضی دیگر را کند و در آنوقت اهل آسمانها انکار بر شما نمایند پس هر که در راه خدا صبر کند تمام ثواب خود ظفر یافته است و نیز از آنحضرت مرویست که خدا تعالی فرمود هرگاه یکی از

بندگان خود را بمرضی مبتلا سازم پس او صبر کند و شکایت خود را بعیادت کنندگان نکند بدل میسازم گوشتش را بگوشتی بهتر از انکه داشت
و خونش را بخونی به از انکه از برای او بود پس اگر او را شفا دادم شفا میدهم در حالتی که هیچ گناهی از برای او نباشد و اگر او را میرانیدم بسوی رحمت
خود میبرم و فرمود که از جمله بزرگ داشتن خدا و شناختن حق او انست که درد خود را شکایت نکنی و مصیبت خود را ذکر ننمائی بیت دلرا اگر از
درد بجان آورد کسی بهتر که در دل بزبان آورد کسی حضرت داود مناجات کرد که پروردگارا چیست جزای انکه صبر بر مصایب نماید بجهة
خوشنودی تو خطاب رسید که او را جامه امان در پوشانم و هرگز انجامه را از او نستانم و نیز انحضرت فرمود که صبر گنجیست از گنجهای بهشت و فرمود
بالاترین اعمال چیزیست که بر نفسها دشوار باشد و فرمود نسبت صبر با ایمان مثل نسبت سر است ببدن و چنانکه هرگاه سر نباشد بدن میماند همچنین کسی
را که صبر نباشد ایمان نیست مرویست که روزی حضرت رسول صلعم بر طایفه از انصار وارد شد پس فرمود ایا شما مومنانید همه ساکت شدند مرد
گفت بلی یا رسول الله حضرت فرمود که چیست علامت ایمان شما گفتند که در حالت نعمت شکر خدا را بجا میاوریم و در هنگام بلا و مصیبت صبر مینمائیم
و انچه قضای پروردگار است بان راضی هستیم حضرت فرمود بخدای کعبه قسم که مومنان هستید و نیز از انسرور مرویست که هیچ بنده جرعه ننوشید که
دوستتر باشد نزد خدا از جرعه غیظ و غضبیکه او را فرو برد و بحلم بدل نماید و جرعه مصیبتی که باو برسد و بر آن صبر کند و هیچ قطره [illegible]
که نزد خدا دوستتر باشد از قطره خونیکه در راه خدا ریخته شود و هیچ قطره اشکی که در سیاهی شب از چشم بنده بریزد در هنگامیکه در سجده باشد
و بغیر از خدا دیگری او را نبیند و هیچ بنده گامی بر نداشت که دوستتر باشد در نزد خدا از گامیکه کسی برای نماز فریضه بردارد و گامیکه بان صله رحم بجا آورد
حضرت مسیح ع بحواریون فرمود که بدرستیکه شما نمیرسید بانچه دوست دارید مگر اینکه صبر کنید بر انچه از ان کراهت دارید و حضرت پیغمبر ص فرمود هیچ
بنده مومنی نیست که مصیبتی باو برسد پس بگوید چنانکه خدا فرموده است الذین اذا اصابتهم مصیبة قالوا انا لله و انا الیه راجعون اللهم اجرنی فی
مصیبتی و اعقبنی خیرا منها مگر اینکه خدا اجر مصیبت او را میدهد و بهتر از انچه از او فوت شده است عوض باو کرامت میفرماید و نیز از انحضرت مرویست که
خدای عز و جل فرمود که هرگاه متوجه سازم ببنده خود مصیبتی و بلائی در بدن او یا مال او یا فرزند او پس صبر جمیل نماید من از او شرم میکنم که در روز
قیامت ترازوی بجهة او نصب نمایم یا نامه عمل او را بگشایم و هم انحضرت فرمود که صبر بر سه قسمت صبر در وقت مصیبت و صبر در مشقت عبادت و
صبر کردن از معصیت پس هر که بر مصیبتی صبر نماید خداوند احد سیصد درجه از برای او مینویسد که هر درجه تا درجه دیگر مثل اسمان و زمین باشد و هر
که صبر کند خدای تعالی ششصد درجه از برای او مینویسد که مابین هر درجه تا درجه دیگر بقدری باشد که از شکمهای زمین تا عرش الهی و هر که صبر کند و خود را
نگاهدارد از معصیتی خدای تعالی از برای او نهصد درجه مینویسد که فاصله میان هر درجه بقدر فاصله میان شکم زمین تا منتهای عرش الهی بوده باشد
و نیز انحضرت فرمود که زود باشد بر مردمان زمانی بیاید که کسی بپادشاهی نرسد مگر بکشتن و ستم کردن و بغنا و ثروت نرسد مگر ببخل و غصب مال مردم و
دوستی مردم حاصل نشود مگر به بیرون آمدن از دین و متابعت هوا و هوس پس هر کس آن زمان را دریابد پس صبر کند بر فقر با وجود انکه قادر باشد بر تحصیل
مال و صبر کند بر دشمنی مردم با وجود انکه بر وجه غیر صحیح تحصیل محبت ایشان کند و صبر کند بر ذلت با وجود اینکه بهر نوع باشد تواند عزت کسب کند
خدای تعالی باو کرامت میفرماید ثواب پنجاه صدیق از انهائیکه تصدیق مرا نموده اند و از حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه مرویست که چون
بنده مومن داخل قبر شود نمازهای او بر طرف راست او میباشد و زکوة در طرف چپ و عمل بد سایه بر او میافکند و صبر در کناری قرار میگیرد چون
دو ملکی که موکل سئوال اند صبر بنماز و زکوة و عمل بد میگوید متوجه صاحب خود باشید و او را دریابید پس اگر شما عاجز شوید من او را در میابم فرمود
چون روز قیامت شود طایفه از مردم برخیزند و حلقه بر در بهشت زنند با ایشان گفته شود که شما کیستید گویند ما اهل صبریم خطاب رسید که بر چه صبر
کردید گویند صبر میکردیم بر طاعت خدا و کناره میکردیم از معصیت خدا پس حقسبحانه و تعالی فرماید راست گفتند ایشان را داخل بهشت کنید و نیز انحضرت
فرمود که هر یک از مومنین که ببلائی مبتلا شود بر آن صبر کند برای او مثل اجر هزار شهید خواهد بود و فرمود که حقتعالی جمعی را نعمت عطا فرمود پس شکر
آن نکردند ان نعمت بر ایشان وبال شد و جمعی را مبتلا بمصایب و بلاها ساخت پس صبر کردند از برای ایشان نعمت گردید و هم انحضرت فرمود که هر که
صبر کرد صبر او در زمانی اندکست و هر که جزع نمود جزع او در زمانی کمست یعنی بزودی هر دو بسر میایند پس بر تو باد بصبر در جمیع امور بدرستیکه خدا تعالی
محمد را مبعوث گردانید پس امر فرمود او را بصبر و فرمود فاصبر علی ما یقولون واهجرهم هجرا جمیلا و فرمود هر که مهیا نساخت صبر را از برای حوادث
روزگار عاجز و پریشان میگردد و حضرت امام موسی کاظم سلام الله علیه ببعضی از اصحاب خود فرمود که اگر صبر کنی صرفه میبری و اگر صبر نکنی خدا مقدرات
خود را اجرا خواهد کرد خواه تو راضی باشی یا نه و اخبار و احادیث در فضیلت صبر بحد و نهایت نیست و با نچه بود که زمره انبیاء مرسلین و اولیاء و اکابر دین

[illegible] جرعه مصیبت و بلا را میکشیدند و آنها صبر مینمودند و طالب بلا بودند که بر آن صبر نمایند حتی اینکه یکی از بزرگان را پسری مریض شد نزد وی
آمد گفت ای پدر بدانکه اگر بمیری و در ترازوی اعمال من باشی دوستتر دارم که من در میزان اعمال تو باشم یعنی من بر مصیبت تو صبر کنم دوستتر دارم که تو بر
مصیبت من [illegible] گفت ای پدر انچه تو میخواهی باشم در نزد من محبوبتر است از اینکه خود میخواهم باشم **فصل** هر که طالب تحصیل مرتبه صبر باشد باید [illegible]
چند مواظبت نماید اول آنکه بسیار ملاحظه نماید اخبار و احادیثی را که در فضیلت ابتلاء در دنیا رسیده است و بداند که بازاء هر مصیبتی چه ثوابی [illegible] است
و بعضی داند که خیری نیست در کسیکه ببلائی گرفتار نشود مردی بحضرت رسول ص عرض کرد که مال من بر طرف شده و بیماری بمن رو آورده است
حضرت فرمود هیچ خیری نیست در بنده که مال او نرود و جسم او بیمار نگردد بدرستیکه خدا چون بنده را دوست دارد او را مبتلا میسازد و نیز انحضرت
فرمود که گاه هست خدا بنده را میخواهد بدرجه برساند که بعمل هرگز بان نمیرسد تا جسم او ببلائی مبتلا شود پس خدا او را ابتلا میگرداند تا بمرتبه برسد و هم
انجناب فرمود که هرگاه خدا تعالی ببنده اراده خیر داشته باشد و خواهد او را صاف و پاک سازد بلا را بر او فرو میریزد فروریختنی بسیار پس هرگاه آن
آن بنده خدا را بخواند ملائکه عرض نمایند که صدای اشنائی میشنویم و چون یا رب گوید خداوند عز و جل فرماید لبیک و سعدیک ای بنده من هیچ چیز از
من نخواهی مگر اینکه یا انرا بتو میدهم یا از برای تو در نزد خود بهتر از آن ذخیره میسازم پس چون روز قیامت شود اهل عبادت را بیاورند و اعمال ایشانرا
بمیزان بسنجند بعد از آن اهل بلا را بیاورند و از برای ایشان میزان نصب نمایند و نامه اعمال ایشانرا بگشایند بلکه بر ایشان ثواب و مزد بریزند
همچنانکه در دنیا بلا بر ایشان ریخته میشد پس اهل نعمت و عافیت از دنیا آرزو کنند که کاش در دنیا بدنهای خود ایشانرا بمقراضها پاره پاره میکردند تا
ثواب ایشان مثل ثواب اهل بلا میبود و از احادیث مستفاد میشود که بلا و مصیبت آدمی را در مرتبه عبودیت صاف و پاک میگرداند خدای تعالی بجهة
تکمیل ایشان آنها را مبتلا میسازد و غرض از جفای ایشان آباد کردنست مثنوی کرد ویران خانه بهر گنج زر ساختش زان گنج زر معمورتر [illegible]
بشکافد و پیکان کشد پوستی نو بعد از آنش بر دمد قلعه ویران کرد و از کافر ستد بعد از آن بر ساختش باره کشد کشته را زیر خاک
انداختند پس ز خاکش خوشها بر ساختند از حضرت موسی ع مرویست که چون مرد را ببینند که هر چه خواهد خدا باو میدهد و او مشغول معصیت خود است
بداند که او مستدرج است و خدا او را واگذارده است بعد از آن این آیه را خواند که فلما نسوا ما ذکروا به فتحنا علیهم ابواب کل شیء حتی اذا فرحوا بما اوتوا
اخذناهم بغتة یعنی چون فراموش کردند و ترک نمودند انچه را بان مامور بودند درهای همه چیز را بر ایشان گشودیم تا چون شاد و خوشحال گشتند بانچه باو
داده شده بود ناگاه بیخبر ایشانرا گرفتیم مرویست که یکی از پیغمبران بپروردگار شکایت کرد که خداوندا بنده مومن ترا اطاعت میکند و از معصیت
تو اجتناب میکند دنیا را بر او تنگ میکنی و او را در معرض بلاها در میاوری و بنده کافری طاعت ترا نمیکند و بر معاصی تو جرات مینماید بلا را
از او دفع میکنی و دنیا را بر او وسیع میکنی وحی الهی باو رسید که بلا از منست و بندگان از من و همه تسبیح و حمد من میکنند و بنده مومن گاهست
گناهی دارد پس دنیا را از او میگیرم و بلا را بر او میگمارم تا کفاره گناهان او شود تا چون بملاقات من فایز گردد هیچ گناهی نداشته باشد و
جزای حسنات او را باو میدهم و گاهست کافری حسنات چند دارد پس روزی را بر او وسیع میکنم و بلا را از او دفع مینمایم که در دنیا جزای اعمال حسنه
خود برسد و در روز قیامت جزای اعمال سیئه را باو دهند حضرت رسول ص فرمود که خدای تعالی بجبرئیل فرمود که چیست جزای کسیکه من نور چشم او را
میگیرم و او را بکوری مبتلا گردانم عرض کرد که سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا ما نمیدانیم چیزی را مگر آنچه تو تعلیم نمائی خدای تعالی فرمود جزای او اینست که در
خانه کرامت من مخلد باشد و نظر بجمال من نماید دوم از اموریکه باعث آسانی صبر میشود آنست که ملاحظه کند احادیثی را که در فضیلت صبر و حسن عاقبت
آن در دنیا و آخرت وارد شده چنانکه شمه از آن گذشت و بداند که انچه بواسطه صبر باو میرسد بسیار بیشتر است از انچه بسبب بلا از او فوت شده
و چیزیکه زیاده از چند روزی باو نمیبود از دست او رفته و عوض آن چیزی باو داده شده که ابد الاباد باقی خواهد بود سوم انکه متذکر این
شود که زمان بلا و مصیبت اندک و وقت آن کوتاهست و عنقریب از آن متخلص شده بخانه راحت و استراحت میرود و حالی از حالات دنیا را
بقائی نه و آدمی را حالی معلوم نیست و تا چشم بر هم زده زمان محنت بسر آمده و وقت رحلت رسیده و مصایب فراموش گشته بیت غم و شادیها
بسر میرود بمرگ اینبود و از سر بدر میرود غم از گردش روزگاران مدار که بیجا بسی بگذرد روزگار چهارم انکه تامل کند که بیصبری و جزع
چه فایده می بخشد چه هر چه مقدرست میشود و جزع و فزع و داد و فریاد تو سودی نمیدهد بلکه جزع ثواب آدمی را ضایع و وقار او را ساقط میگرداند
و شکی نیست که هر که در مصیبتی جزع کند بعد از چندی جزع و بیتابی را ترک نماید اجر او ضایع میگردد منقولست که پسر یکی از اعاظم وفات کرد شخصی
بتعزیه وی آمد گفت سزاوار عاقل آنست که امروز چنان کند که جاهل بعد از روز دیگر خواهد کرد یعنی امروز ترک بیتابی کند حضرت امیر صلوات الله علیه

فرمود که اگر صبر کنی آنچه مقدر الهی است خواهد شد و تو ثواب خواهی داشت و اگر جزع نمائی مقدر الهی خواهد شد و از برای تو وزر و وبال خواهد ماند پنجم آنکه هر مصیبتی باو رسید بداند هر روزیکه میگذرد اندکی از آن گذشته است و بانگاه میکند همه آن رفته است و او غافلست ششم آنکه ملاحظه احوال کسانی کند که ببلاهای عظیمتر از بلای او گرفتار شده اند و مصیبتهای شدیدتر با ایشان روی داده پس شکر الهی بجا آورد هفتم آنکه بداند ابتلا و مصیبت دلیل فضل و سعادت اوست و رنج و محنت او علامت قرب و عزت فرد هر که درین بزم مقربتر است جام بلا بیشترش میدهند هشتم آنکه اگر او میرود واسطه ریاضت مصائب و زحمت بلایا از برای او تحمل و استقامت حاصل میشود و از جهة او اطمینان و سکون هم میرسد و دل او قوی میگردد نهم آنکه فکر کند این گردد که بتجربه رسیده و از اخبار و آثار ثابت شده که بعد از هر غمی شادی و در عقب هر محنتی راحتیست و هر رنج را گنجی در پی و هر خاری را گلی همراه است پس در نومیدی بسی امیدهاست پایان شب سیه سفیدست دهم آنکه بیاد آورد که آنچه از پروردگار خالق اوست که دوستترین هر خیر است نسبت باو و بخیر و صلاح او را میخواهد و عقل بنده از ادراک عواقب امور قاصر است پس هر نیک و بدیکه در شمار است چون دریابی صلاح کار است یازدهم آنکه بداند که بنده مقبل آنست که آنچه مولای او نسبت باو بجا آورد راضی و خوشنود باشد و از شرایط محبت آنست که هر چه محبوب بر او پسندد از آن دلشاد گردد و برضای دوست خود تن در دهد و اگر شمشیر بر او کشد گره بر جبین نیفکند و گوید حافظ گر تیغ بارد در کوی آن ماه گردن نهادیم الحکم لله و زبان گوید در دایره قسمت ما نقطه تسلیمیم رای آنچه تو اندیشی حکم آنچه تو فرمائی بلی مرا ز چون و چرا دم که بنده مقبلی قبول کرد بجان هر سخن که سلطان گفت دوازدهم آنکه تتبع کند در احوال مقربان و باریافتگان درگاه ربوبیت از انبیا و اولیا و زمره سعدا و ابتلای ایشان و صبر و توانائی آنها را ملاحظه کند که بسیار ملاحظه آنها باعث رغبت بصبر و استعداد نفس از برای آن میشود بلی دوستان خدا ضربت بلا را چو شربت عطا بجان خریدند و بار الم و محنت را کشیدند هزار جام مصیبت و قدح محنت نوشیدند و هرگز ذره متغیر نشدند از یکی از بزرگان پرسیدند که هرگز در دنیا لذتی یافته گفت بلی روزی در مسجد جامع شام بودم و چندان بیماری و فقر بمن روی آورده بود که شرح آن نمیتوان عاقبت بمرض اسهال مبتلا شد و از تعفن من احدی بپیرامون من نمیگشت تا روزی خادم مسجد آمد و سر پائی بر من زد و از بسیاری نجاست و عفونت من نتوانست مرا بردارد ریسمانی بپای من بست و کشان کشان بیرون مسجد آورده مرا انداخت و رفت در آنوقت چنان لذتی در خود یافتم که مافوق آن متصور نیست حضرت ایوب ع که پیغمبر خدا بود چند سال بانواع بلا مبتلا شد مرویست که چهل سال پیش از بلا در نعمت و رفاهیت بود هر روز هزار خوان از مطبخ او میآوردند و در فضائی میگذاردند و مردمان میخوردند و میرفتند و بروایتی پنج هزار اسب در طویله او بود سوای آنچه در رمه داشت و زراعت او بقدری بود که امر فرموده بود هیچ حیوان و انسانی را از زراعت او منع نکنند تا هر یک هر چه خواهند منتفع شوند و با وجود این محصول او بقدری بود که کفایت مؤنه او را کردی و چهار صد غلام ساربانی او میکردند روزی جبرئیل آمد و گفت که ای ایوب ایام راحت سرآمد و زمان محنت در رسید آماده بلا باش گفت باک نبود ما تن برضای دوست دادیم مثنوی چون همه اجرام از انعام او رسته اند و غرق دانه و دام او گر ز تلخی کند فریاد و داد خاک بر فرق من و اجرام باد ایوب ع چند گاه منتظر بود تا روزی نماز صبح گذارده و پشت بر محراب رسالت باز داده بود که ناگاه فریادی برآمد و شبانی از در درآمد فریاد کنان پرسیدند ترا چه افتاده است گفت سیلی از دامن کوهسار برخاست و تمام گله را بدریا انداخت شبان در اینسخن بود که ساربان رسید با جامه چاک زده گفت صاعقه وزید و همه شتران را هلاک کرد مقارن اینحال باغبان هراسان آمد و گفت سمومی آمد و جمله درختها را بسوخت ایوب می شنید و تسبیح حقتعالی میکرد ناگاه معلم پسران با آه و فغان در رسید که دوازده پسرت مهمان برادر بزرگ بودند که سقف خانه بر سر ایشان فرود آمد و همه را فنا کرد در آنوقت اندکی حال بر ایوب بگردید که بهوش آمد و بسجده افتاد و گفت الهی چو ترا دارم همه چیز دارم اما چون مال و فرزندانش برفت انواع بلا و بیماری باو روی نهاد و او تن خود را هدف تیر بلا ساخته و سینه سپر کرده بزبان حال میگفت مثنوی هین بگو کمر سر و اشکنبه رفته گیر از گنج جان یکحبه جام بلا نوش میکرد و برضای دوست خوشنود بود تا کرم ببدن مبارک او افتاد و دوستان از او نفرت کردند و آشنایان از صحبت او پا کشیدند و ببلای فقر و بیچیزی مبتلا شدند و رحیمه زن او که از اولاد یوسف پیغمبر بود و در جمال آیتی از مصحف یوسفی بود بخانها تردد میکرد و خدمتکاری مردمان اختیار نمود و از مزد خود غذا و دوای ایوب را سرانجام میداد چون مدتی برین بگذشت شیطان بصورت پیری باآنشهر آمد و بمردم گفت که این زن خدمت ایوب را میکند بهر خانه که درآید اهل آنخانه بآن مرض مبتلا میشوند پس مردم رحیمه را بخدمتکاری خود راه ندادند امر بر ایشان تنگ شده که گرسنگی علاوه بر بسیار مصیبت گردید ایوب بزن خود گفت مرا بانتظار که هر روز خوان مینهادم و مردم میخوردند در آنجا بجو آبان شاید کسی باشد که آن ایام را بیاد آرد ما را اطعامی

دهد چون رحیمه او را بآنجا رسانید شیطان بمردمان گفت از تعفن مرض ایوب اهل این شهر همه مبتلا خواهند شد پس مردم از دور برو او احاطه کرده و بسنگ و خار بدن او را خسته نمودند ناچار رحیمه او را برداشت و بر سر راهی گذارد تا چند نفر از آنجا گذشته دلیلی امداد کردند و بدهی دیگر رسانیدند و از آنجا نیز ایشان را رانده بدهی دیگر رفتند و همچنین از دهی بدهی میراندند ایوب بقوت قلب صبر میکرد و رحیمه بمزدوری و گدائی تحصیل قوتی مینمود تا چند سال بدینمنوال گذرانید و گوشتهای بدن او تمام بریخت و مردمان میگفتند که چون او بدروغ دعوی پیغمبری کرد خدا او را باین بلا مبتلا ساخت روزی مناجات کرد که پروردگارا با اینهمه بلا ما راضیم و بجز رضای تو نمیجوئیم که در آنوقت پاره ابری بر سر او بایستاد و از و چندین هزار آوازهای عتاب آمیز برآمد که ای ایوب چه بلا بتو رو داده با توجه کرده ایم و چه مصیبتی بتو گماشته ایم چندین پیغمبر این بلا را از ما خواستند و با ایشان عطا نفرمودیم ایوب در آنوقت مشتی خاکستر برداشت و دهان خود را با آن انباشت و گفت خدایا توبه کردم و چون چندی براین گذشت ایوب در خرابه افتاده بود و رحیمه در آبادیها بود بصد مشقت بوی میرسانید تا روزی بدهی رفت بدر سرای پیره زنی رسید که بعروسی دختر خود مشغول بود و طعامی برای مردمان ساخته و چون بوی آن طعام بمشام رحیمه رسید گفت قدری از آنرا بجهة آن پیر تحصیل کنم پس بدر آنخانه آمد و بآن پیره زن گفت که سالهای بسیار است که پخته بکام ایوب پیغمبر نرسیده تواند شد که قدری از طعام خود را در راه خدا بمن دهی تا بجهة او ببرم آن پیره زن گیسوان رحیمه را دید که چو خرمن سنبل از هر سو او را درگرفته گفت اگر گیسوان خود را قطع میکنی و بجهة دختر من میدهی ترا طعام میدهم گفت ای پیره زن تو روا داری که گیسوان دختر حضرت یوسف صدیق بعوض لقمه طعامی بریده شود گفت آری پس رحیمه گیسوان خود را بریده بآن پیره زال داد قدری طعام گرفته بنزد ایوب برد ایوب چون گیسوان او را بریده دید از آنحال سؤال کرد دل او بدرد آمد گفت رب انی مسنی الضر و انت ارحم الراحمین در آنوقت تیر دعای او بهدف اجابت رسید بعضی وجوه دیگر از برای اینقول ذکر کرده اند و بلاهائیکه از جفاکاران امت بپیغمبر آخر الزمان صلعم و عترت طاهرین و اولاد طیبین او رسید از حد و حصر افزونست و کتب تواریخ بآنها مشحون حتی اینکه فرمود ما اوذی نبی مثل ما اوذیت هیچ پیغمبر را اینقدر اذیت نرسید که مرا با وجود این صبر میفرمود و در جنگ احد دندان همایونش را شکستند و پیشانی منورش را بسنگ جفا خستند و مع ذلک میفرمودند اللهم اهد قومی فانهم لایعلمون خدایا قوم مرا هدایت کن که ایشان نادانند و با کثرت بلا او و مصایب اهل ولا و اشباه او هر که طالب سعادت باشد باید تاسی بایشان کند و تن خود را سپر تیر بلا ساخته تحمل و شکیبائی نماید فائده بدانکه اگر مراد از صبر در مصائب آنست که دل از مصیبت کراهت نداشته باشد این امری نیست که باختیار آدمی باشد چه انسان مضطر است بکراهت از بلایا پس چگونه آدمی بدرجه صبر میتواند رسید چه اینسخن از نادانی و قصور معرفتست و هر که عارف بخدا و دانا باسرار حکمت قضا و قدر او باشد و یقین داند که هر امری از جانب حقتعالی روی داد و از او صادر شد و بندگان خود را بآن مبتلا فرمود از تنگی و وسعت و مرض و صحت و خواری یا الم و غمناکی یا شادی و فرحناکی همه بر وفق حکمت و مقتضای مصلحت است نفس خود را مستعد جرمی سازد و دل او بقضا و قدر الهی راضی میشود و گشادگی در سینه او حاصل میگردد و یقین میکند که قضای خدا بر او جاری گشته است مگر بجز ازان لذت میباید مانند کسیکه مرض مزمنی داشته باشد که سالها بآن مبتلا بوده و خواب و آرام او منقطع گشته و یقین داند که حجامت دفع آنرا میکند پس از حجامت کردن ملتذ میگردد و با وجود اینکه آنچه بنده را از مرتبه صبر بیرون میبرد بیتابی و جزع کردن و بر سر و سینه زدن و جامه چاک کردن و شکایت بسیار نمودن و اظهار اندوه و ملال نمودن و تغییر خوراک و لباس دادن و امثال اینها همه اموری هستند اختیاری که آدمی قدرت بر ترک آنها دارد و باید از اینها اجتناب کند و بداند که آنچه بسبب مصیبت از او فوت شده بعنوان عاریت در نزد او بوده و از او پس گرفته شد و اما سوختن دل و تنگی سینه و جاری شدن اشک از دیده که از مقتضای بشریت است بنده را از حد صبر بیرون نمیبرد مرویست که چون ابراهیم پسر حضرت پیغمبر صلعم وفات کرد اشک از چشم آنحضرت جاری شد شخصی عرض کرد آیا شما منع نفرمودید ما را از امثال این حضرت فرمود این ترحم و مهربانیست و خدا رحم میکند مهربانان بندگان خود را فرمود چشم اشک میریزد و دل میسوزد و سخنی سر نمیزند که پروردگار را بغضب آورد بلکه اینها نیز آدمیرا از مقام رضا بیرون نمیبرد همچنانکه مریض بفصد و حجامت راضی و خوشنود است و لکن از درد و الم متاثر میشود اما کمال صبر آنست که در مصیبت خود را پوشیده دارد و اظهار آن نکند حضرت امام جعفر الصادق سلام الله علیه فرمود هر که شبی را بمرض بگذراند و قبول کند آنرا و شکر خدا کند مانند کسیست که شصت سال عبادت کند شخصی عرض کرد که قبول آن کدامست فرمود بر آن صبر میکند و خبر نمیدهد از آنچه بر آن گذشت و چون داخل صبح میشود حمد میکند خدا را بر آنچه از برای او بود و در بعضی از اخبار رسیده که شکایت آنست که بگوید بر من بوضعی گذشت که با احدی نگذشت یا مبتلا شدم بآنچه کسی بآن مبتلا نشده است و اما گفتن اینکه دیشب بیدار بودم یا امروز تب دارم داخل شکایت نیست و از آنچه گفتیم روشن شد که کراهت مصائب منافاتی ندارد با صبر بلکه از برای بنده مرتبه آنچه مذکور شد

هست و آن اینست که از آنچه براو وارد شود لذت یابد و در هر حالتی شاد و مسرور باشد بعد از آنکه مرتبه انس بخدا فایض گردید و
انوار محبت او بر سراچه دلها و پرتو افکند و از جام محبت شراب صفوت نوشید و از آنچه از محبت او با و میرسد راضی و شاکر و مطلوب او
رضای دوست او ست و هر چه از جانب او میرسد بآن خوشنود و فرحناکست و از التفات او لذت مییابد گر قصد جفا داری اینک
من و اینک جان در راه وفا داری جان در قدمت ریزم و گوید اگر روزی دهی ور جان ستانی تو دانی هر چه خواهی کن تو
دانی آری هر که کسیرا دوستدارد جمیع منسوبان و افعال او را نیز دوستدارد و محنت خواریرا در راه او بهتر از عزت و راحت
در راه دیگران میشمارد و شکستگی در کوی او را خوشتر از درستی در کوی دیگران دارد و اگر شکر کند بجهة رضای او ست و اگر بنالد بسبب
اطاعت مراد ست و پیوسته بزبان حال میگوید مثنوی ما بهاد خونبها را یافتیم جانب جان باختن بشتافتیم ای حیات عاشقان در دولت
خوبتر انتقام تو ز جان محبوبتر نالم آری نالها خوش آیدش از دو عالم ناله و غم بایدش نالم و ترسم که او باور کند
وز ترحم جور را کمتر کند صفت سیم هشتم در فسق است و آن عبارتست از بیرون رفتن از طاعت پروردگار و عبادات او و ضد آن
اطاعت کردنست و بجا آوردن انواع عبادات است که در شریعت مقدسه وارد شده است و عمده عبادات شرعیه چند چیز است
طهارت و نماز و ذکر و دعا و تلاوت قران و روزه و حج و زیارت پیغمبر و ائمه و جهاد و ادای حق معروف که شامل زکوة و خمس
و صدقات مستحبه و غیر اینها بوده باشد و فی الجمله از آداب قسم آخر که ادای حق معروف باشد مذکور شد و جهادی که در خدمت
پیغمبر یا امام باشد در این ازمنه یافت نمیشود پس در اینجا اشاره میکنیم ببعضی از اسرار و دقایق و آداب بواقی و آنها را در چند مقصد
بیان مینمائیم مقصد اول در طهارت و نظافت و آن اهم امور است از برای عبادت چه طهارت ظاهر وسیله حصول طهارت
باطن است و از اینجهة مدح آن در آیات و اخبار وارد شده خدای تعالی میفرماید ان الله یحب التوابین و یحب المتطهرین خدا دوست دارد
طهارت کننده گانرا و حضرت پیغمبر فرمود بنا نهاده شده است دین بر پاکیزگی و فرمود که پاکیزگی نصف ایمان است و نیز فرمود بد بنده ایست
بنده چرکین و حضرت امیر المومنین ع فرمود پاکیزه کردن جامه غم و حزن را زایل میکند و از برای طهارت چهار مرتبه است اول پاک
ساختن بدن از حدث و خبث و فضلات دویم پاک نمودن اعضا و جوارح از معاصی و گناهان سیم پاک نمودن نفس از اخلاق
ذمیمه و ملکات رذیله چهارم پاک ساختن خانه دل از آنچه غیر از خداست و این طهارت انبیا و صدیقین است و طهارت
در هر مرتبه نصف عملست که در آن مرتبه است چه غایت قصوی اعمال قلب آنست که انوار جلال و عظمت پروردگار بر آن بتابد
و معرفت کامل و حب و انس بخدا از برای او حاصل شود و اینها ممکن نمیشود تا غیر از خدا از آنجا کوچ کند چه خدا با غیر در یکدل
جمع نمیشود پس پاک ساختن دل از غیر خدا نیمه عمل دلست و نیمه دیگر تابیدن نور حق است در آن و نهایت مطلوب از عبادت
نفس آباد کردن آنست باخلاق حسنه و عقاید حقه و نفس باینها متصف نمیشود تا از اخلاق ذمیمه و اعتقادات فاسده پاک
نگردد پس تطهیر نفس عمل آنست و نصف دیگر آراستن آن باخلاق شریفه و عقاید صحیحه است و اما عمل جوارح و اعضا پس مقصود
کلی از آنها تعمیر اعضا است بطاعات و عبادات و آن میسر نمیشود مگر بپاک کردن آنها از معاصی و گناهان پس این طهارت نصف عمل
اعضا و جوارحست و همچنین است طهارت از حدث و خبث و از اینست که پیغمبر ص فرمود پاکیزگی نصف ایمانست و مراد آنست که پاک
ساختن ظاهر از جنابات و نجاسات و اعضا و جوارح از معاصی و سیئات و دل از اخلاق ذمیمه و غیر خدا نصف ایمانست چنان
گمان نکنی که مراد آنحضرت آنستکه مجرد پاک ساختن ظاهر بریختن آب نصف ایمانست اگر چه جوارح و اعضا بمعاصی ملوث و دل
بنجاسات اخلاق ذمیمه متنجس باشد بلکه مراد حضرت چهار مرتبه طهارتست که بعضی ببعضی موقوفست چه دل آدمی از غیر خدا پاک نمیشود
تا نفس او از اخلاق ذمیمه پاک نگردد و نفس از آنها پاک نمیشود تا اعضا و جوارح از لوث گناهان پاک نگردد و اعضا از گناهان
طاهر نمیشود تا ظاهر بدن از ازاله حدث و خبث نگردد و کسیرا که دیده بصیرت نابیناست از طهارت و پاکیزگی همین مرتبه اول را
میفهمد و سعی میکند در تنظیف و پاکیزگی ظاهر و شستن جامه خود و تحصیل آبهای جاری و وسواس در امر نجاسات و چنان پندارد که پاکیزگی
همین است که خواسته اند بس بلکه بسیاری از اهل این زمان از طریقه پیشینیان غافل و بشیوه بزرگان دین جاهلند که ایشان پای برهنه
در کوچه راه میرفتند و بر روی زمین می نشستند و میخوابیدند و دستهای خود را بجاهای خود پاک میکردند و تا یقین بنجاست
چیزی نمیکردند از آن اجتناب نمیکردند و اینرفتار ایشان بوده و اهل اینروزگار هر گاه چنین کسیرا با نجالت بیند او را ملامت و سرزنش
میکنند بلکه قیامت بر پا مینمایند و چون بزنان خود را بسیار پاکیزه و مشاطه کرده پاکیزگی و طهارت نام مینهند و حال اینکه همه اعضا و جوارح ایشان

در فسق است

در بیان طهارت و مراتب آنست

از نجاسات گناه ملوث و دل ایشان از کثافات اخلاق ذمیمه آلوده پای تا سر بقاذورات معاصی و رذایل اخلاق ذمیمه فرو
رفته از آن مضایقه میکنند و اگر مسلمانیرا به بینند که اندک جامه آن چرکست از و نفرت میکنند و اینها همه از تلبیسات شیطانست و بدانکه
شرح طهارت نفس و دل و آداب آن بطریقی است که درین کتاب مذکور شد و بیان طهارت اعضا و جوارح از گناهان در کتب اخلاق
و فقه مذکور است و همچنین آداب طهارت ظاهر بدن از حدث و خبث در کتب فقهیه مشروحست و مقصود در اینجا بیان شمه از آداب
طهارت باطنیه بدنست و آن بر سه قسم است یکی تطهیر بدن از نجاسات دویم تطهیر آن از حدث که از آن بوضو و غسل و تیمم
میشود سیم پاک ساختن آن که بازاله کثافات بدن حاصل میشود و این سه قسم را در سه فصل بیان میکنیم فصل اول از جمله آداب
باطنیه طهارت از نجاسات و ازاله آنها در وقت قضای حاجت در بیت الخلا آنست که تفکر در پستی خود و اندرون پر از
کثافات خود و نقص و قصور خود را بنظر آورد و تصور خود را کند که چگونه اندرون او آکنده از قاذورات و خود حامل نجاسات
است و چون بفراغت از قضای حاجت باستراحت افتد و سبکبار گردد یاد آورد از اخلاق ذمیمه که نجاسات باطنیه و در
باطن او مجتمع گشته اند اگر از خود دور کند از آنها فارغ شود و نفس او باستراحت می افتد و دل او از چرکینی آنها مطمئن میشود و
لایق وقوف بساط خدمت میگردد و اهلیت وصول بحرم قرب رب العزت بهم میرساند پس همچنانکه سعی میکند در دفع نجاسات ظاهریه
از برای استراحت چند روزه بدن خود باید سعی کند در دفع نجاسات باطنیه و کثافات داخله در رگ و ریشه فرو رفته تا روح و بدن او هر دو
در دنیا و آخرت ابد الآباد باستراحت افتد حضرت امام همام جعفر بن محمد الصادق ع فرمود که بیت الخلا را مستراح گویند از جهة آنکه
مردمان در آنجا از ثقل کثافات و قاذورات فارغ میشوند و از سنگینی نجاسات باستراحت میافتند و مومن در آنجا عبرت میگیرد
که کسی که خود را از ثقل اموال دنیویه فارغ و از بار شهوات نفسانیه خالی سازد باستراحت می افتد و دل او بفراغت از اشتغال
دنیا شاد میگردد و باید خود را از جمیع آنها دور دارد همچنانکه خود را از جمیع نجاسات و غایط دور میدارد و همچنین باید آدمی در آنوقت
تأمل کند که آنچه از غایط و نجاست از و دفع شده ساعتی پیش از این طعامهای لذیذه بود که در طلب آنها حریص بود و برغبت تمام آنها را
میخورد و عاقبت آنها چنین شد پس چیزی که عاقبت او این باشد باید عاقل حذر کند از اینکه آنرا از حرام تحصیل نموده و بواسطه آن ابد الآباد
در دوزخ معذب و مورد بحث حضرت احدیت گردد فصل از جمله آداب باطنیه طهارت از حدث که عبارت از وضو و غسل است
آنستکه در آنوقت متذکر آن گردد که امر بآنها بجهة عبادات و مناجات خالق یگانه است از آن سبب شده که اعضائی که در آنوقت
امر بشستن آنها شده است چون مباشر امور دنیویه بوده اند و در کدورات طبیعت فرو رفته بودند از اهلیت ایستادن در خدمت خدا
سبحانه بیرون رفته اند پس امر بشستن آنها شده تا از این کدورات پاک شود و بعد از آن تأمل کند که شک نیست که محض شستن آبها را از چرکینی
دنیا و کثافات جسمانیه پاک و مطهر نمیسازد تا دل خود را از علایق خسیسه دنیویه و اخلاق ذمیمه پاک نگرداند و عازم بازگشت بخدا نباشد
پس باید در وقت وضو و غسل دل او نیز پاک شود از صفات رذیله و شهوات خبیثه و جازم باشد بر اینکه اعضای خود را که آلت شهوات
هستند از شهوات دنیا باز گیرد تا نورانیت و صفای آنها سرایت در تطهیر همه اعضا نماید و ابتدا در وضو امر بشستن رو شد که اکثر
حواس ظاهره و اعظم اسباب مطالب دنیویه را در آنجا قرار داده اند و بعد از آن تکلیف بشستن دستها شد چه آدمی معظم امور دنیویه را
بآنها مباشر میگردد پس امر بمسح پیش سر که منبع اکثر خیالات فاسده است پس مسح پاها که واسطه بسیاری از مطالب دنیویه هستند
و اما در غسل امر شد که جمیع بدن شسته شود زیرا که پست ترین حالات انسان جماع است که در آنوقت که بالمره مقهور در تحت قوه شهویه
است و لذت بهمه بدن او عاید میگردد و از اینجهة حضرت رسول صلعم فرمود که در زیر هر موئی جنابتی است پس در آنوقت همه جسد
او غرق لذت دنیویه هست پس باید همه شسته شود تا صلاحیت توجه بجانب حق سبحانه و تعالی داشته باشد و اما در تیمم امر شده است
که اعضای خود را خاک آلود نماید در وقتی که آب میسر نباشد و باید در آنوقت متذکر آن شود که حال که شستن آنها ممکن نیست باید
ایشانرا بجهة آنکه مباشرت امر دنیا را کرده اند پست و ذلیل نمود و شکستگی و فروتنی را پیش آورد پس آنها را خاک مال نماید و چون
بر اینها مطلع شدی و دانستی باید تفکر کار دل افتی که رئیس و اعظم همه جوارحست و همگی خدمتکار او یند و موضع نظر الهی است و با
وجود این اندیشه کنی که هر گاه تطهیر اعضا و جوارح لازم باشد پاک ساختن دل اولی و اهم است پس اگر در آنوقت بجهة علایق
دنیویه و رسوخ محبت دنیای دنیه پاک ساختن آن بشستن بهر اخلاق رذیله و صفات ذمیمه ممکن نباشد آنرا خاک مال نمائی
و در مقام شکستگی و تواضع بتازیانه ذلت و خواری آنرا برانی شاید خدا بشکستگی و فروتنی آن رحم نماید و نفحه از نفحات

در بیان آداب باطنیه طهارت از خبث

در آداب باطنیه طهارت از حدث

قدسیه او را دریابد چه خدا در نزد دلهای شکسته است فصل بنزاد از بنده مومن آنستکه بدن خود را از چرک و وسخ و فضلاتی که
نجس میشد نیز پاک نماید مثل اینکه سر را بتراشد و موی بینی و شارب و زیادتی محاسن را بچیند و موی زهار و زیر بغل و سایر موهای زایده
اعضا را بنوره زایل سازد و ناخنهای پا و دست را بگیرد و در هر جمعه گرفتن آنها سنت است و هیچ چیز روزی را چنان فراخ نمیکند که چیدن
ناخن و گرفتن شارب در روز جمعه و باید آنچه از چرک و شپش که در موی سر و ریش جمع میشود بشستن و شانه کردن زایل سازد و سنت
است که چون شانه کرد شانه را بر روی سینه خود بکشد که غم را زایل میکند و آنچه از چرک که در گوشها جمع میشود پاک سازد و چرک
دندان و دهن را بمضمضه و مسواک ازاله کند و رطوباتی که در بینی مجتمع میگردد باستنشاق دفع نماید و آنچه در دست حاصل میشود بشستن
زایل سازد و آنچه در بدن حاصل میشود از رطوبات عرق و غبار خارجی بحمام آنها را پاک نماید و در حمام آداب ظاهریه را که در کتب
فقهیه مذکور است مراعات نماید و بحرارت حمام متذکر حرارت آتش جهنم گردد و حبس یکساعت در آب گرم را تفکر کرده حبس در جهنم
را بر آن قیاس نماید حضرت امام جعفر صادق ع فرمود که چون داخل خانه گرم حمام میشوی که خزانه آن باشد متذکر تا وقت بیرون آمدن
بگو نعوذ بالله من النار و نسئله الجنة خلاصه کلام اینکه عاقل بلحظه از فکر آخرت غافل نگردد و چه عاقبت سر و کار او با آنجاست پس باید
بهر چه نظر می افکند از آب یا آتش یا غیر اینها پند از آن بگیرد و عبرتی بردارد و نظر هر کسی در هر چیزی بنسبت همت او ست آیا نمی بینی که هرگاه
خانه باشد معمور و مفروش و در آنجا جامهای نیکو باشد بنا چون داخل آنخانه شد نگاه بسقف و دیوار و کیفیت بنائی آن میکند و نجار بدر و
پنجره و چگونه ساختن آن می افکند و بزاز تامل در جامها و قیمت آنها میکند پس سالک راه آخرت با هیچ چیز نظر نکند مگر اینکه بفکر آخرت
افتد پس چون ظلمتی را ببیند متذکر ظلمت لحد شود و چون آتشی ببیند بفکر آتش جهنم افتد و چون ماری بنظرش آید اندیشه افعیهای دوزخ کند و
چون صداهای هولناک بشنود متذکر نفخه صور شود و چون صورت مهیبی بخاطرش درآید بفکر منکر و زبانیه جهنم را یاد آورد و چون قومی را مشغول
محاسبه ببیند بفکر محاسبه روز جزا افتد و هر چیز مطلوبی را ببیند یاد بهشت کند و همچنین مقصد دویم در بیان بعضی از آداب باطنیه نماز
بدانکه نماز ترکیبی است الهی و معجونیست آسمانی که مرکبست از اجزای بسیار بعضی از آنها بمنزله روح و بعضی بمنزله اعضای رئیسه بدن و
بعضی بمنزله سایر اعضا و توضیح این مطلب آنستکه مثلا انسان را حقیقتی است مرکبست از اجزای معینه انسان موجود کامل نمیشود مگر بعضی از آنها
که روح او ست و اعضای محسوسه که در اندرون او و بعضی دیگر در ظاهر بدن و این اعضا مختلفند بعضی از آنها چیزیست که بنبودن آن انسان
نیز معدوم میشود و بزوال آنها زندگی نیز زایل میگردد مثل دل و جگر و سر و امثال اینها و بعضی دیگر از این قبیل است که آدمی به نبودن آنها
نمیمیرد لکن ظاهر ناقص میگردد و تمامیت انسانیت از او زایل میشود مثل دست و پا و چشم و زبان و نحو اینها و بعضی دیگر چیزیست که بر
طرف شدن آنها حسن برطرف میشود و آدمی قبیح منظر میگردد چون ابرو و مژه و ریش و گوش و بعضی دیگر از آنها است که تمامیت حسن
به بودن آنها برطرف میگردد مثل گشادگی چشم و سیاهی مو و سرخی رو و نحو اینها پس همچنان نماز حقیقی است مرکبه که شریعت مقدسه آنرا
از امور مختلفه مصور کرده و ما را بفعل آن مامور نموده و روح آن نیت قربت و اخلاص و حضور قلب و ارکان آن که تکبیرة الاحرام و رکوع و سجود
و قیام باشد بمنزله اعضای رئیسه است که بترک آنها نماز فوت میشود و وجود آن بدون آنها صورت نمی بندد و سایر اعمال واجبه آن از فاتحه
و سوره و ذکر رکوع و سجود و طمانینه و تشهد و غیر اینها از واجبات که نماز بترک آنها باطل میشود از روی عمد نه سهو بمنزله دست و پا و
چشم و زبان و آلات تناسل و امثال اینهاست که گاهی انسان بتلف آنها تلف میشود و گاه نمیشود و اعمال مستحبه و مندوبه از قنوت
و دعای تکبیرة الافتتاح و تکبیرات زایده از قدر واجب از ارکان بمنزله ابرو و چشم و ریش و مژه و سیاهی حدقه و سرخی رخساره و
امثال اینهاست که فوات بعضی از اینها حسن را برطرف میکند و فوات بعضی کمال حسن را و شخص نماز بر طرف شدن آنها قبیح منظر و کریه
صورت میگردد و چون اینرا دانستی پس ایجان برادر بدانکه نماز تو تحفه و هدیه ایست که ببارگاه مالک الملوک میبری و بآن تقرب بحضرت
او میجوئی مانند کنیزکی که کسی بعنوان هدیه از برای پادشاهی برد که بواسطه آن بحضرت سلطان تقرب جوید و این تحفه را امروز بعرض کردگار
میرسانند و در روز عرض اکبر آنرا بتو رد مینمایند پس دیگر اختیار بدست تست و ببین چه بایدت کرد پس هر که آنرا آنجوریکه خدا فرموده
است بجا آورد و اعمال واجبه و مندوبه آنرا بعمل آورد و شرایط ظاهریه و باطنیه آنرا مراعات نماید و اخلاص و حضور قلب را از دست
ندهد مانند کسیست که بنده جوان صحیح مستوی الخلقه زیبا روئی و عاقل و کامل از برای پادشاهی میبرد و هر که همین اقتصار بر اعمال ظاهری
کند و از توجه دل و حضور قلب و قربت و اخلاص غافل گردد مثل کسی است که جسد بنده مرده بیروحی را پیشکش سلطان نماید و هر که
یکی از اعمال آنرا ترک کند مثل کسی است که بنده کوری یا کری یا گنگی یا دست بریده یا پا بریده یا پیری یا کریه منظری را پیشکش کند پس

ای غافل آگاه شو و با خود تامل کن که اگر خواهی با خود تحفه نزد پادشاهی بری بلکه نزد کسیکه بسیار از پادشاه پست تر باشد از امرا
یا حکام یا عمال چگونه سعی میکنی در خوبی و پاکیزگی و حسن آن تا بمعرض قبول افتد پس ای مغرور غافل بیچاره ترا چه افتاده که اینقدر غفلت و
مساهله میورزی در خوبی هدیه که میفرستی بخدمت سلطان سلاطین که ابتدای تو از او و بازگشت تو بسوی او ست و وارد شده است
که هر که نماز را که آدمی از رکوع و سجود آنرا درست بجا نیاورد اول خصمی خواهد بود از برای او در روز عرض اکبر و خواهد گفت خدا ترا ضایع کند چنانچه
مرا ضایع کردی پس زینهار از و غافل نگردی و از آداب و شرایط آن بجا آوری و بدانکه آنچه از آداب و شرایط نماز که متعلق بظاهر است وظیفه علم فقه
است و در آنجا مبین است و ما در اینجا در چند فصل اشاره میکنیم ببعضی اسرار باطنیه که حیات نماز بآنها بسته است تا در وقت نماز آدمی متذکر آنها گردد
فصل بدانکه معانی باطنیه که آنها روح نماز و حقیقت آن میباشد هشت چیز است اول اخلاص و نیت قربت و خلو از شوائب ریا و تفصیل آن
مذکور شد دوم حضور قلب و آن عبارتست از فارغ ساختن دل از غیر کاری که بآن مشغولست که نماز باشد تا اینکه بداند که چه میکند و چه میگوید
و فکر او بجای دیگر نرود و اقبال و توجه بنماز خود داشته باشد و این را خشوع دل نیز گویند چه مطلوب در نماز دو نوع از خشوع است یکی خشوع
دل که عبارتست از آنکه آدمی جمیع حواس خود را متوجه نماز سازد و همه فکر و همّ او نماز باشد و در دل او بجز معبود او نگذرد و خود کسی دیگر
نباشد و دیگری خشوع جوارح و ظاهر و آن عبارتست از اینکه مقابل قبله راست بایستد با وقار و خضوع و دستهای خود در برابر رانهای خود
مقابل زانو گذارد و پاهای خود را گشاده از یکدیگر از سه انگشت گشاده تا یک وجب گذارد و انگشتان پای خود را رو بقبله بدارد و چشم
بر موضع سجده اندازد و التفات بجز روی دیگر نکند و با ریش و انگشت خود بازی نکند و امثال اینها سیم اینکه معنی آنچه میگوید بفهمد و این
امریست غیر از حضور قلب چه میشود که کسی معنی لفظ را نفهمد و حضور قلب داشته باشد و مراد آنستکه علاوه بر اینکه دل او مشغول نماز باشد
بداند که چه میگوید و معنی آنرا بفهمد و حال مردم در این مقام تفاوت بسیار دارد چه همه کس در فهمیدن معنی قرآن و اذکار یکمرتبه نیستند و
بسا معانی باریک و اشارات لطیف که بعضی در حال نماز بر میخورند که هرگز بخاطر او خطور نکرده بود و دیگری آنرا نمی فهمد چهارم تعظیم و
آن امریست غیر از حضور قلب و غیر از فهمیدن معنی کلام چه بسیار میشود که آدمی سخن میگوید و همه حواس او متوجه سخن است و میفهمد که چه میگوید
و مطلقا تعظیم او را بجا نمی آورد پنجم هیبت و آن غیر تعظیم است و عبارتست از خوف و اضطرابی که بسبب عظمت حاصل میشود و هر خوفی را هیبت
نمیگویند بلکه خوفی که بسبب آن عظمت و جلال باشد و آن مهابت است ششم امیدواری و آن نیز امریست زاید بر آنچه مذکور شد چه بسیار کسانیکه
تعظیم پادشاهی در دل ایشانست و مهابت و سطوت او در خاطرشان جای کرده است اما امید احسان و انعامی از و ندارند و بنده باید در حال
نماز از تقصیرات خود خایف و بثواب الهی امیدوار باشد هفتم حیا و سبب آن تقصیرات و گناهان خود است و تذکر قصور و بیقدری خود و
ملاحظه اینکه با این حال در مقام مخاطبه و مکالمه حضرت ذو الجلال ایستاده و با او سخن میگوید و عرض مطالب خود مینماید فصل بدانکه در اینکه امور
مذکوره روح نماز و حقیقت آن و مقصود اصلی از آن میباشد امریست ظاهر چه غرض کلی از عبادات و طاعات حصول صفای نفس و روشنی دل است
پس هر عملی که تاثیر آن در صفای نفس و نورانیت دل بیشتر است افضل است و شبهه نیست در اینکه آنچه از نماز باعث پاک شدن نفس از کدورات
و صفا و تجرد آن میگردد امور یست که مذکور شد و محض حرکات ظاهریه چندان مدخلیتی در آنها ندارد و چگونه چنین نباشد و حال اینکه بنده
در حال نماز در مقام مناجات و عرض حاجات خود با پروردگار است و شکی نیست که کلامیکه از روی غفلت سر زند مناجات و عرض
مطلب نیست و این خود امریست ظاهر کسیکه با دل غافل و بدون فهم معنی بگوید اهدنا الصراط المستقیم چه عرض مطلبی کرده و چه سوال از خدا
نموده و مقصود کلی از حمد و سوره و ذکر رکوع و سجود ثنا و ستایش پروردگار و حمد او و تضرع و دعاست و شکی نیست که او خدا را نمی بیند
و مشاهده او را نمی نماید پس هرگاه دل بنده را هم پرده غفلت گرفته باشد و غافل باشد از اینکه چه میگوید و با که میگوید و همین زبان خود را
بجنباند چه حمد و ثنائی خواهد بود و چه تضرع و دعائی کرده خواهد بود و همچنین مقصود از خود رکوع و سجود نیست مگر تعظیم و تمجید الهی با وجود غفلت
چگونه تعظیم بعمل میآید و این افعال هرگاه از تعظیم بودن بیرون رود دیگر چه میماند بجز جنبانیدن سر و خم کردن پشت که چندان مشقت و صعوبتی
ندارد پس اگر نماز مجرد این حرکات بودی چگونه ستون دین شدی و فاصله میان کفر و اسلام گشتی و سر جمله عبادات بودی و خدا حکم بقتل
تارک آن کردی و از آنجا که حضور قلب و خشوع و خوف و خشیت عمده مقصود از نماز است آیات بسیار و اخبار بیشمار در ترغیب بآنها و بیان
فضیلت آنها و مذمت اهل غفلت در حال نماز و مشغولین بفکر دنیا و وساوس باطله رسیده حق سبحانه و تعالی در میان مومنانیکه حکم برستگاری ایشان
فرموده میفرماید والذین هم فی صلوتهم خاشعون یعنی آن مومنان کسانی هستند که در نماز خود خاشع هستند و نیز میفرماید و اقم الصلوة لذکری یعنی
بجا آور نماز را بجهة یاد کردن من و خود ظاهر است که نمازی که با غفلت باشد از یاد خدا خالی است و میفرماید فویل للمصلین الذینهم عن

صلوتهم ساهون وای از برای نماز کنندگان که در حال نماز خود غافلند و میفرماید ولا تقربوا الصلوة وانتم سکاری حتی تعلموا ما تقولون
یعنی در حالت بیهوشی و مستی نزدیک نماز مشوید تا بفهمید چه میگوئید و رسیده است که مراد بیهوشی محبت دنیا یا هموم و غموم دنیاست و از حضرت پیغمبر
صلی الله علیه و آله مرویست که هر که دو رکعت نماز کند که در آن دو رکعت چیزی از امور دنیا بخاطر خود نگذراند همه گناهان او آمرزیده شود و نیز
مرویست که نماز معنی فروتنی و زاری و پشیمانی و تهی دستی خود است و دست خود را در پیش پروردگار دراز میکنی و میگوئی اللهم هر که نفهمد اینها را آن نماز
کرده است و فرمود که خدا نظر نمی افکند بنمازی که آدمی دل خود را با بدن خود بنماز حاضر نکرده باشد و در اخبار داود وارد است که داود عرض
کرد پروردگارا کدام کس را در خانه خود جا میدهی و نماز که را قبول میکنی خطاب رسید کسیرا در خانه خود ساکن میکنم و نماز او را قبول میکنم که فروتنی کند
از برای عظمت من و روز خود را بشام کند بیاد من و نفس خود را از خواهشهای آن باز دارد و بجهة من سیر کند گرسنه را و جای دهد غریب را
و رحم کند بر آسیب رسیده را پس پیش فی نور او در آسمان میدرخشد مانند خورشید تابان چون مرا بخواند در جواب لبیک گویم و چون از من
سؤال کند عطا نمایم و مثل او در میان مردم مانند فردوس است در بهشت که هرگز نهرهای او خشک نمیگردد و میوه های او نمیپوسد و در خبر
دارد
موسی شده است که ای موسی چون مرا یاد کنی یاد کن و اعضای تو مضطرب و لرزان باشند و در وقت یاد من خاشع و با وقار و اطمینان باش و
چون مرا یاد کنی زبان خود را در عقب دل خود بدار یعنی اول بدل یاد کن و بعد بزبان و چون در حضور من بایستی بایست مانند بنده ذلیل و
مناجات کن با من بدل ترسناک و زبانی راستگو و در بعضی احادیث قدسیه وارد است که خدا تعالی فرمود من نماز هر نماز کننده را قبول
نمیکنم بلکه قبول میکنم نماز کسیرا که فروتنی کند از برای عظمت من و سرکشی بر من نکند و فقیر و گرسنه را بجهة خاطر من اطعام کند و از حضرت
امیر المؤمنین ع مرویست که خوشا بحال کسی که خالص سازد دل عبادات خود را از برای خدا و مشغول نگردد دل در آن وقت بآنچه دو چشم آدمی می بیند
و فراموش نکند یاد خدا را بآنچه گوشش میشنود و شکدل نگردد بواسطه آنچه خدا بدیگری عطا فرموده و از حضرت امام جعفر صادق ع مرویست
که امید و خوف در دل هیچ بنده جمع نمیشود مگر اینکه از برای او بهشت واجب میشود پس هرگاه نماز کنی خود را بسوی خداوند رو کن
قبول کن بدرستیکه هیچ بنده مؤمنی نیست که در وقت نماز و دعا روی خود را بسوی خدا کند مگر اینکه خدا دلهای بندگان مؤمن را بسوی او
رو میکند و حضرت امام محمد باقر ع فرمود که نمازهای بنده گاهی نصف آن بالا میرود و گاهی ثلث آن و گاهی ربع آن و گاهی خمس
آن و بالا نمیرود مگر آنچه که دل او رو بآن آورده و امر بنماز نافله شده تا نقصانیکه بجهة عدم حضور قلب در نماز بهم رسد تمام کند و مرویست
که حضرت ابراهیم خلیل الرحمن چون بنماز می ایستاد صدای دل او را از دو میل راه می شنیدند و همچنین از کانون سینه مبارک جناب
رسول یزدان صدائی می شنیدند مثل صدای جوشیدن دیگ در وقت حرکت و بعضی از زوجات آنحضرت نقل میکند که حضرت رسول
در نزد ما نشسته بود و با ما سخن میفرمود و ما با او سخن میگفتیم که وقت نماز داخل میشد از برای آنحضرت حالتی رو میداد که گویا ما را
نمی شناخت و ما او را نمی شناختیم و سید اولیاء چون شروع بوضو گرفتن مینمود رنگ مبارک او از خوف الهی متغیر میگردید
و چون وقت نماز داخل میشد متزلزل و رنگ برنگ میشد با آنحضرت عرض کردند که ترا چه روی میدهد فرمود هنگام ادای امانتی رسید
که خداوند آنرا بر آسمانها و زمینها و کوهها عرض کرد و همه از تحمل آن ابا کردند مرویست که در یکی از جنگها پیکانی بپای مبارک
آنحضرت نشست و از شدت الم آن، بیرون کشیدن آن ممکن نبود و بتول عذرا فرمود که آنرا در حال نماز بیرون کشید چه در آن
حالت احساس هیچ المی را نمیکند پس در نماز آنرا کشیدند و احساس الم آنرا نکرد و حضرت امام حسن ع چون از وضوی خود فارغ شدی
رنگ مبارکش متغیر گشتی شخصی از سبب آن پرسید فرمود سزاوار است از برای کسی که اراده حضور مالک ذی العرش نماید که رنگ
او متغیر گردد و بحضرت سید الساجدین ع عرض کردند که شما چرا هر وقت وضو میسازید رنگ مبارک شما زرد میشود فرمود آیا نمی
دانید که در خدمت که می ایستم و ابو حمزه ثمالی گوید که نماز میکرد پس ردای مبارک از کتف مبارک و همایونش افتاد و آنرا درست
نکرد تا از نماز فارغ شد من آنرا از آنحضرت عرض کردم فرمود آیا میدانی که در خدمت که بودم بدرستیکه نماز بنده بدرجه قبول نمیرسد
مگر بقدریکه دل او متوجه باشد و مرویست که چون آنحضرت بنماز می ایستاد رنگ مبارکش متغیر میشد و چون بسجده میرفت سر بر نمیداشت
تا بعرق می نشست و چون بنماز می ایستاد مانند ساق درختی بود که اصلا حرکت نمیکرد مگر بقدریکه باد آنرا متحرک میساخت و حضرت
امام جعفر صادق ع را در حین نماز حالتی رو میداد که بیهوش میافتاد از سبب آن سؤال کردند فرمود این آیه را در دل خود مکرر کردم
تا از گوینده آنرا شنیدم پس جسم من تاب مشاهده آنرا نیاورد و یکی از بزرگان در مسجد در حین نماز بود که یکی از ستونهای مسجد خراب
شد مردم بر آن جمع شدند چون آن شخص فارغ شد از سبب اجتماع مردم پرسید گفتند ستون مسجد افتاد گفت نفهمیدم و دیگری مدتها

بنماز جماعت حاضر شد و نشناخت که در راست و چپ او کیست و از نهار تا امثال اینها را مستبعد نشماری زیرا که اضعاف اینها ملاحظه
میشود از کسیکه مشغول امر دنیا باشد یا در حضور یکی از سلاطین دنیا باشد با وجود ضعف و عجز او بسیار شده است که کسی بحضور پادشاهی او وزیری
رفته و بیرون آمده و ندانسته که رنگ جامه او چه بوده یا چه کسان در دور او بوده یکی از بزرگان را سؤال کردند از کیفیت نماز او گفت چون
بنماز بر میخیزم و کعبه را در میان
د ملک الموت را در عقب سر
بخضوع و خشوع رکوع و سجود میکنم
شد که نماز بدون حضور قلب
لور شد و میان فقها
ماز از و ساقط شد و اگر چه
بست با وجود این انسته که
الجمله قدم در راه بندگی نهاد
نشد که این نماز فاسد است
نصور است و مقصود من از این
حصول آن بدون آن
ید اهتمام بآن داشته باشد
همت را بر نماز و آن حاصل
شود و علم بخواری دنیا و حقارت
نه است که دل خود را ملاحظه
مسلط بر ضرر تو چگونه دل تو
ملکوت در ید قدرت وست
در تقویت یقین و ایمان خود
قرآن و ذهن خود در متوجه
دل میشود و خاطر را پریشان
حالست و دیگر معرفت ذلت
ایند و معرفت مسکنت و خشوعی
از شناختن قدرت خدا
ود و تذکر آنچه بر انبیاء و اولیا
جلال و جمال او زیاد میشود و
و احسان اوست و شناختن صدق
وعده او در عطاها و اجر و ثواب که از برای . . . . . . دنیا پس قصور و تقصیر خود در عبادت و دانستن
عجز خویشتن از ادای حق تعظیم الهی و معرفت عیوب نفس خود و آفتهای آن و بخاطر آوردن خباثت باطن و میل بحظوظ فانیه دنیا و علم
باینکه خدا بر همه بواطن امور و خطرات قلب عالم است و چون در آدمی این معارف حاصل شد بالضروره حالتی در او یافت میشود که آنرا
حیا گویند و چون اسباب باطنیه را دانستی بدانکه این آداب که عبارتست از حضور قلب و فهمیدن معنی آنچه میگوید و تعظیم و هیبت
و امید و حیا حاصل نمیشود مگر بتحصیل اسباب اینها و طریقه تحصیل اسباب آنها بدو چیز میشود اول معرفت خدا و شناختن جلال و عظمت
او و انتهای چیزها باو و دانستن اینکه علم او بهمه ذرات کاینات و اسرار بندگان محیط است و یقین داشتن باین مراتب دوم فراغ دل
و خالی بودن آن از جمیع مشاغل دنیویه و وساوس باطله شیطانیه و هیچ چیز دلرا چنان از نماز غافل نمیکند که افکار فاسده و پریشانی خاطر

بنماز جماعت حاضر شد دشناخت که در راست و چپ او کیست و زنهار تا امثال اینها را مستبعد نشماری زیرا که اضعاف اینها ملاحظه میشود از کسیکه مشغول امر دنیا باشد یا در حضور یکی از سلاطین دنیا باشد با وجود ضعف و عجز او بسیار شده است که کسی بحضور پادشاهی او وزیری رفته و بیرون آمده و نیافته که رنگ جامه او چه بوده یا چه کسان در دور او بوده یکی از بزرگان را سئوال کردند از کیفیت نماز او گفت چون وقت نماز داخل میشود وضو میسازم و بمصلای خود میروم و لحظه می نشینم تا اعضا و جوارح من آرام میگیرد و پس بنماز بر میخیزم و کعبه را در میان دو ابروی خود قرار میدهم و صراط را در زیر قدم خود می بینم و بهشت را در طرف راست و جهنم را در طرف چپ و ملک الموت را در عقب سر چنان پندارم که این آخر نماز منست پس در میان امید و خوف میایستم و تکبیر احرام میگویم و شمرده قرائت میکنم و بخضوع و خشوع رکوع و سجود میکنم و باخلاص تمام نماز را تمام میکنم و نمیدانم که نماز من قبول شد یا نه و مخفی نماند که آنچه از اخبار مذکوره مستفاد شد که نماز بدون حضور قلب قبول نیست مراد از قبول حصول ثواب کامل آخرت و قرب حضرت رب العزه است پس منافاتی نیست میان آنچه مذکور شد و میان آنچه فقها میگویند که نماز صحیح است اگر چه خالی از حضور قلب باشد و معنی صحیح آنستکه تکلیف خود را بجا آورده و عقاب تارک نماز از و ساقط شد و اگر چه هیچ قرب و ثواب از برای آن نباشد بلی فی الجمله حضور قلبی اگرچه در حال نیت و تکبیرة الاحرام باشد مطلقا ضرور است با وجود این امید آنستکه حال کسی که نماز کند و در همه نماز خود غافل باشد مثل حال کسی نباشد که بالمره تارک الصلوة باشد چه او فی الجمله قدم در راه بندگی نهاده شخصی از عوام را دیدند که نماز را بی شرایط و آداب بجا میآورد و از طمأنینه در رکوع و سجود صحیح خالی بود باو گفتند که این نماز فاسد است و کردن و نکردن آن مساویست پس چه فایده بر آن مترتب میگردد گفت اگر صحت واقعی میخواهید نماز اگر با حضور است و مقصود من از این عمل آنستکه بدانند من سرکش و یاغی نیستم فصل بدانکه از برای آداب باطنیه مذکوره اسبابی چند است که حصول آن بدون آن اسباب ممکن نیست اما حضور قلب سبب آن اهتمام بنماز است چه هر کسی دل او تابع همّ اوست و حاضر نمیگردد مگر بانچه اهتمام بآن داشته باشد خواهی نخواهی دل آن متوجه آن و ملتفت بآنست پس چاره از برای حضور دل در نماز نیست مگر صرف تمام همت را بر نماز و آن حاصل نمیشود مگر بتعیین کامل باینکه خانه آخرت بهتر از دنیا و پاینده تر و نماز وسیله وصول بآنست و چون باین ضمیمه شود علم بخواری دنیا و حقارت آن حضور قلب در نماز حاصل میشود و چون باعث حضور قلب در هر امری اهتمام و اعتنا بشان آنست از اینجهت است که دل خود را ملاحظه میکنی که چون در حضور یکی از پادشاهان دنیا بلکه یکی از بزرگان رفتی از کسانیکه نه قدرت بر نفع تو دارند و نه تسلط بر ضرر تو چگونه دل تو حاضر میشود و تمام حواس متوجه میگردد پس هرگاه دل تو در وقت مناجات با مالک الملوک که ملک و ملکوت در ید قدرت اوست حاضر نباشد و همه حواس متوجه نباشی گمان نکنی که بغیر ضعف ایمان دیگر سببی داشته باشد پس باید سعی در تقویت یقین و ایمان خود کنی و اما فهم معانی آنچه میگوید و متوجه معانی آن بودن پس سبب آن بعد از حضور قلب مداومت بر فکر آن و ذهن خود را متوجه فهمیدن معانی کلام کردن و علاج آن علاج حضور قلب است با سعی در رفع افکاری که باعث مشغولی دل میشود و خاطر را پریشان میسازد و اما تعظیم پس آن حالتی است که نتیجه دو معرفت است یکی معرفت جلال و عظمت الهی که از اصول ایمانست و دیگر معرفت ذلت نفس خود و حقارت آن و مسخر بودن آن در تحت قدرت پروردگار خود و عجز آن از نفع و ضرر خود و از این دو معرفت مسکنت و خشوعی حاصل میشود که آنرا تعظیم گویند و اما هیبت و خوف پس آن حالتیست که از برای نفس حاصل میشود از شناختن قدرت خدا و نفاذ امر و بی نیازی او و اینکه اگر اولین و آخرین را هلاک سازد ذره از مملکت او نقصان نمی پذیرد و تذکر آنچه بر انبیا و اولیا رسیده از انواع مصائب و بلایا با وجود قدرت خدا بر دفع آنها و هر چه معرفت بخدا و صفات و جلال و جمال او زیاد میشود خشیت و هیبت بیشتر میگردد و اما امید و رجا پس سبب آن معرفت لطف و کرم خدا و کثرت انعام او و احسان اوست و شناختن صدق وعده او در عطاها و اجر و ثوابیکه از برای نمازگذارندگان مقرر فرموده و اما سبب حیا پس قصور و تقصیر خود در عبادت و دانستن عجز خویش از ادای حق تعظیم الهی و معرفت عیوب نفس خود و آفتهای آن و بخاطر آوردن خباثت باطن و میل بحظوظ فانیه دنیا و علم باینکه خدا بر همه بواطن امور و خطرات قلب عالم است و چون در آدمی این معارف حاصل شد بالضروره حالتی در او یافت میشود که آنرا حیا گویند و چون اسباب باطنیه را دانستی بدانکه این آداب که عبارتست از حضور قلب و فهمیدن معنی آنچه میگوید و تعظیم و هیبت و امید و حیا حاصل نمیشود مگر بتحصیل اسباب اینها و طریقه تحصیل اسباب آنها بدو چیز میشود اول معرفت خدا و شناختن جلال و عظمت او و انتهای چیزها باو و دانستن اینکه علم او بهمه ذرات کائنات و اسرار بندگان محیط است و یقین داشتن بانمراتب دوم فراغ دل و خالی بودن آن از جمیع مشاغل دنیویه و وساوس باطله شیطانیه و هیچ چیز دل را چنان از نماز غافل نمیکند که افکار فاسده و پریشانی خاطر

[illegible]

صلوتهم ساهون وای از برای نمازکنندگان که در حال نماز خود غافلند و میفرماید ولا تقربوا الصلوة وانتم سکاری حتی تعلموا ما تقولون یعنی در حالت بیهوشی و مستی نزدیک نماز مشوید تا بفهمید چه میگوئید و رسیده است که مراد بیهوشی محبت دنیا یا هموم و غموم دنیاست و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که هر که دو رکعت نماز کند که در آن دو رکعت چیزی از امور دنیا بخاطر خود نگذراند همه گناهان او آمرزیده میشود و نیز

مرویست که نماز معنی فروشی
کرده است و فرمود که خدا انتظ
کرد پروردگار اکدام کسرا
از برای عظمت من فروزخو
و رحم کند بلا رسیده را و چه
سئوال کند عطا مینمایم و
وارد
موسی شده است که ای موسی
چون مرا یاد کنی زبان خود را
مناجات کن با من با دل
میکنم بلکه قبول میکنم نماز
امیر المؤمنین ع مرویست که
و فراموش نکند یاد خدا
که امید و خوف در دل
قبول کن بدرستیکه هیچ
میکند و حضرت امام
آن و بالا میرود و مگر آنچه
که حضرت ابراهیم خلیل الله
رسول یزدان صدائی
در نزد ما نشسته بود و
نمی شناخت ما او را
و چون وقت نماز داخل
که خداوند آنرا بر آسمان
آنحضرت نشست و از
حالت احساس ... الم
رنگ مبارکش متغیر گشته
او متغیر نگردد و بحضرت سید

[illegible]
۲۸
۱۳۲۲
[illegible]

دانید که در خدمت که می ایستیم ابوحمزه ثمالی ... ... مبارک از کتف مبارک و همایونش افتاد و آنرا درست نکرد تا از نماز فارغ شد من آنرا بآنحضرت عرض کردم فرمود آیا میدانی که در خدمت که بودم بدرستیکه نماز بنده بدرجه قبول نمیرسد مگر بقدریکه دل او متوجه باشد و مرویست که چون آنحضرت بنماز میایستاد رنگ مبارکش متغیر میشد و چون بسجده میرفت سر بر نمیداشت تا بعرق می نشست و چون بنماز می ایستاد مانند ساق درختی بود که اصلا حرکت نمیکرد مگر بقدریکه باد آنرا متحرک میساخت و حضرت امام جعفر صادق ع را در حین نماز حالتی رو میداد که بیهوشی میافتاد از سبب آن سئوال کردند فرمود این آیه را در دل خود مکرر کردم تا از گوینده آنرا شنیدم پس چشم من تاب مشاهده آنرا نیاورد و یکی از بزرگان در مسجد در حین نماز بود که یکی از ستونهای مسجد خراب شد مردم بر آن جمع شدند چون آن شخص فارغ شد از سبب اجتماع مردم پرسید گفتند ستون مسجد افتاد گفت نفهمیدم و دیگری مدتها

و غفلت جماعت مؤمنانیکه یقین بخدا و عظمت و جلال او دارند در حال نماز نیست مگر بسبب تفریق خاطر و پریشانی فکر پس دوای کلی از برای
حضور قلب رفع این وساوس و خاطرات و دفع اینها نمیشود مگر بدفع اسباب آنها و اسباب مشغولی دل بر دو قسمست قسم اول امور خارجیهٔ ظاهره
مثل اینکه در حال نماز چشم مشغول دیدن بعضی چیزها میشود یا گوش متوجه شنیدن بعضی آوازها میگردد و چه امثال این امور بسیار میشود که آدمیرا
مشغول میسازد و باید قطع این اسبابرا نماید باین نوع که در حال نماز چشم خود را برهم نهد یا در خانه تاریکی نماز کند یا نزدیک دیواری بایستد و چیزیکه اورا
مشغول سازد در وقت نماز نزد خود نگذارد و در موضعی که جمعیت مردمست نماز نکند و همچنین در خانهای منقش و عمارت عالیه و از اینجهة بود که
بسیاری از عبادت کنندگان خانهٔ تاریک کوچکرا اختیار میکردند که بقدر جای سجود و پیش بود قسم دویم اسباب باطنیه است یعنی اموریکه
در دل آدمیست که اورا از حضور قلب باز میدارد چه هرگرا دل پریشان و خاطر او گرفتار مشاغل دنیویه است دل او بیکجای قرار نمیگیرد و فکر
او منحصر در یکچیز نمیباشد و دل او را از اینطرف بآنطرف میکشد و چشم برهم نهادن و خانهٔ تاریک هم نفعی نمیبخشد و علاج آن منحصر است در اینکه
دل را بقهر مشغول معانی آنچه میگوید کند و خواهی نخواهی دلرا متوجه نماز سازد و پیش از آنکه داخل نماز شود مهیای آن گردد باین نحو که تفکر
آخرت و درجات بهشت و درکات دوزخ افتد و ایستادن خود را در روز قیامت در حضور حضرت رب العزت بیاد آورد و مهمات دنیویه را
از خانهٔ دل خود بیرون کند پس هرگاه دل او بواسطهٔ این معالجات ساکن شد و از وساوس خاطر باز ایستاد فهو المطلوب و الا چاره منحصر نیست
از برای او مگر اینکه بمسهل قوی معالجه کند که ریشهٔ مرض را از رگ و پی بکند و آن اینست که نظر کند در اموریکه باعث مشغولی دل و مانع از
حضور قلب است و شهوات و علایقی که او را از خدا باز دارد پس دل را از آن شهوات قطع کند و آن علایق را از خود دفع نماید چه هر چیزیکه اورا
از حضور قلب در نماز و یاد خدا باز میدارد دشمن دین او و لشکر شیطان عدو او است پس تخلاص خود از آن لازم و رهائی از قید او
متحتم است و آنچه اول مذکور شد از اینکه دل خود را خواهی نخواهی متذکر معانی الفاظ سازد در وقتی مفید است که دل مشغول فکر جزئی
و گرفتار اندیشهٔ اندکی باشد و اما امور عظیمه و گرفتاریهای بمعارضهٔ تو بر میخیزد و دل ترا در میانه جدال میافکند تو میخواهی آنرا مشغول نماز کنی
و علایق آنرا بسوی خود میکشند تا نماز تو تمام شود یا در اثنای نماز آنها غالب شوند و مثال آن مانند مردیست که در زیر درختی نشسته باشد
و خواهد ساعتی بنگارد یا در امری از امور خود فکری نماید و گنجشک بسیار در آنجا جمع باشند و آواز آنها او را از خواب باز دارد و یا ذهن
او را مشوش کنند و او برخیزد و با چوبی آنها را براند و بخوابد یا مشغول فکر شود باز گنجشکان برگردند و او باز برخیزد و آنها را براند و بخوابد
و یا اینکه بنشیند باز عود کنند پس هرگز خواب راحت یا فکر صحیح از برای آن شخص در زیر آن درخت میسر نمیشود بلکه باید از آن مکان بجای دیگر
رود یا درخت را قطع کند پس همچنین درخت شهوت چون نمو کرد و شاخ و برگ از اطراف و جوانب خانهٔ دل را فرو گرفت گنجشکان افکار
باطله و هواهای فاسده بر آن جای میگیرند چنانکه گنجشکان بر درخت جمع میشوند مانند مگسانیکه گرد کثافات مجتمع میگردند و این افکار و خواهشها
را نهایتی متصور نه و کم کسی از آنها خالی میشود و همهٔ آنها مجتمعند در تحت یک امر که دوستی دنیا باشد که منبع هر فساد و سرچشمهٔ هر قصور
و نقصانست و اساس هر شقاوت و هلاکتی است و هر دلی که در او محبت دنیا باشد باید طمع از لذت مناجات با خدا ببرد چه دلی
که محل قاذورات و کثافات دنیا باشد چگونه اهل عالم قدس آنجا داخل شوند و چگونه انوار لامعهٔ محبت خداوند پاک در آنجا تابد
عشق آمد و بر حلقهٔ دل زد حلقه گفتم کیست این گفتا غریبی گشته ام ییلاق سلطانیست این گفتم غریبی گشته ای عشق اما ملک دل ییلاق
سلطانی کی سزد قشلاق چو پا منیست این بلی هست هر کسی در پی کاریست که بآن شاد است پس کسیکه شادی او بدنیا باشد چگونه دل
او مشغول نماز میگردد و لیکن باید بازنومید نباشد و دست از مجاهده بر ندارد و بقدر امکان دل خود را در نماز بیاد خدا بر گرداند
و تا تواند موانع و علایق را دور افکند و این دوای حضور قلب است و چون بر طبع اکثر اهل روزگار ناگوار است از آن نفرت میکنند
تا مرض ایشان مزمن میگردد و از اینست که اکابر دین سعیها کردند که دو رکعت نماز کنند که در آن در دل ایشان هیچ از امور
دنیا نگذرد و نتوانستند با وجود این دیگر ما را چه طمع در این باقی میماند کاش ثلث نماز ما یا ربع آن از وساوس و افکار باطله سالم
بماند و مخفی نماند که جمیع آنچه مذکور شد در افکاریست که متعلق بامور مهمهٔ دنیا است که هرگاه دست از امور دنیویه برداشته
شود آن افکار نیز تمام شوند و بسا باشد که افکار آدمی و وساوس باطله او افکار فاسده چند است که اصلا متعلق بشغل و عمل دنیائی
که از برای او باشد نیست بلکه محض توهمات باطل و تصورات لاطایل است و امر در آنها مشکلتر است اگرچه رفع محبت دنیا از دل مدخلیتی
بسیار در زوال آنها دارد **فصل** بدانکه از برای هر یکی از شروط نماز و افعال و ارکان آن اسرار و اشاره هست که هر که طالب آخرت
و مشتاق رتبهٔ سعادت باشد نباید از آنها غافل گردد و ما در این کتاب شمهٔ از آنها را ذکر میکنیم پس میگوئیم که اما از آن اسرار اذانست

که چون بانگ مؤذن بشنوی بیاد هول منادی روز محشر افتی که آواز مهیب خلایق را بعرصهٔ عرصات خواند پس بشتاب
بسوی بجا آوردن آنچه اذان بجهت آنست که نماز باشد و در ظاهر و باطن بتعجیل آن کن چه رسیده است که شتاب کنندگان
در دنیا بسوی این ندا کسانی هستند که در روز قیامت بلطف و مدارا ایشانرا خواهند خواند و ندا را بر دل خود عرض کن پس
اگر از شنیدن ندا شاد و فرحناک گردی و رغبت شتاب بسوی آن داری بدانکه فردای قیامت ندای بشارت و رستگاری بتو
خواهد رسید و از اینجهة بود که سید انبیاء در وقت صلوة میفرمود ارحنا یا بلال یعنی ای بلال ما را براحت انداز بندا کردن بسوی
نماز پس ملاحظه کن هر یک از این کلمات اذانرا و ببین که ابتدا و انتهای آن نام بزرگ خداست و این اشاره بآنست که اول
و آخر است و ظاهر است و باطن است و دل خود را مستعد ساز که چون تکبیر را بشنوی تعظیم خدا را بجا آوری و دنیا و مافیها را
پست و حقیر شماری و چون اشهد ان لا اله الا الله را استماع کنی هر معبودی غیر از خدا را نابود و باطل انگاری و چون اشهد ان محمدا
رسول الله بشنوی پیغمبر صلعم را حاضر دانی و با دب تمام نام او را بر زبان آوری و شهادت برسالت او دهی و صلوات
بر او و آل او بفرستی و بخشش حی علی الصلوة و حی علی الفلاح و حی علی خیر العمل متذکر آن شوی که نماز باعث رستگاری و بهترین
اعمال است پس با شوق و رغبت متوجه آن گردی بعد از آن عود بتکبیر و تهلیل پروردگار کنی همچنانکه ابتدا بآن کردی و مبدأ و
معاد خود را خدا دانی و پس اعتماد و قوام خود را بحول و قوهٔ او دانی و بدانی که هیچ حول و قوه نیست مگر بواسطهٔ خداوند علی عظیم
و چون وقت نماز داخل شد متذکر شو که این وقتی است که خداوند عالم آنرا قرار داده است از برای تو که در آنوقت بخدمت او
بایستی و بطاعت او فایز گردی و باید در اینوقت سرور و خرمی در دل تو و بشاشت و شکفتگی در رخسار تو ظاهر گردد مانند
اکثر اهل روزگار که چون وقت نماز رسد گویا زحمتی بر ایشان وارد شده و دل خود را از هر چه ترا از خدا مشغول میکند خالی ساز
و بعد از آن ببین اسم تو از دیوان چه طایفه بیرون میآید پس اگر شیرینی مناجات او را یافتی و بلذت سخن گفتن با او رسیدی از جام
رحمت و کرامت او شربت عنایت نوشیدی و یافتی که او رو بتو آورده است پس بدامن دامان او داخل شو و اگر نیافتی باید مثل
ایستادن مضطری که چارهٔ او از همه جا منقطع و امید او از هر چیز بریده شده و اجل او نزدیک شده باشد و چون خداوند رؤف
از دل تو بفهمد که پناه باو آورده نظر رحمت و رأفت بتو می افکند و توفیق بتو کرامت میفرماید زیرا که او خداوند کریم است که دوست
دارد کرم کند بندگان مضطر خود پس چون رو بقبله ایستادی بدانکه روی خود را از هر سمتی گردانیده و رو بخانهٔ خدا آورده و این
اشاره بآنست که باید روی دلرا از هر چه ماسوی الله هست بگردانی و رو بخدا کنی همچنانکه روی ظاهر را بخانهٔ خدا کرده روی دلرا
بصاحب خانه کنی حضرت پیغمبر صلعم فرمود که چون بنده بنماز خود بایستد و رغبت و دل او بخدا باشد از نماز خارج میشود مانند روزی
که از مادر متولد شده باشد و فرمود آیا نمیترسد کسیکه روی خود را در نماز میگرداند که خدا روی او را چون روی خر کند بعضی گفته اند که مراد
اینست که هر که در نماز روی دل خود را از یاد خدا و ملاحظهٔ عظمت و جلال او بگرداند بیم آنستکه خدا روی دل او را چون روی خر کند یعنی غفلت و ابلهی را
مستولی گرداند و او را از تعقل امور عالیه ممنوع گرداند و چون ایستادی سر خود را بزیر انداز و گردن کج کنی و باین عمل ذلت و انکسار خود را
متذکر شوی و از تکبر و سرکشی بیزاری جوئی و یاد آوری هول آن زمانرا که در عرصهٔ عرض اکبر در حضور خالق داد گر در معرض پرسش ایستاده خواهی بود
پس یاد آور که در اینوقت در حضور پروردگار ایستاده و او مطلع بر احوال تست و مالک ملک و ملکوت است پس از یکی از پادشاهان دنیا کمتر دان
و لا اقل در حضور چنین پادشاه لم یزل و لا یزال چنان بایست که در حضور یکی از سلاطین دنیا میایستی یا چنان بایست که در حضور یکی از
صلحای شهر یا کسیکه میخواهی ترا بصلاح و تقدس بشناسد بنماز بایستی و خاک بر سر کسیکه ادعای خداشناسی و عظمت و جلال و محبت و خوف
او را کند و با وجود این از یکی از بندگان مسکین او که قدرت بر هیچ چیز ندارد حیا و شرم کند و بترسد و از خداوند عظیم شرم نکند و نترسد
فصل چونکه از مقدمات فارغ شدی و اراده دخول در نماز نمائی ابتدا کن بهفت تکبیر و دعای آنها پس چون تکبیر گوئی متذکر
عظمت الهی شو و یاد جلال او نمای و ذلت خود را در جنب عظمت او بنظر در آور و چون گوئی اللهم انت الملک الحق یعنی پروردگارا توئی
پادشاه بحق قدرت ناتناهی خداوندی او و استیلا و تسلط او را بر همه عوالم متذکر باش و چون گوئی لبیک و سعدیک و الخیر فی یدیک و الشر
لیس الیک یعنی اجابت کردم ترا و بطاعت تو حاضر شدم و همه خیرات در دست تست و شر و بدی را در ساحت کبریای تو راه نیست متذکر
فرمانبرداری او شو و همه خیرات را از او بدان و چون گوئی عبدک و ابن عبدیک منک و بک و لک و الیک یعنی من بنده و بنده زادهٔ توام
وجود من از تست و بسبب تست و از برای طاعت تو خلق شده ام و بازگشت من بسوی تست ذلت و بندگی خود و پدر و مادر خود را یاد

آورد اعتراف کن باینکه اوست خالق تو و مالک تو و تو اثری از آثار او هستی و وجود تو از اوست و قوام تو باوست و ملکیت تو از برای اوست پس تو از هستی او و ترا وانخواهد گذاشت و رحمت خود را از تو دریغ نخواهد داشت پس نفس ضعیف عاجز خود را بر آستانه مرحمت او بیفکن و امر دنیا و آخرت خود را باو واگذار و همچنین در امثال این فقرات انواع این معانی را یاد آور و منتظر فیوضات عالم اعلی میباش و خود را محافظت کن از اینکه بوساوس فاسده افتی و چون نیت کنی باید متذکر گردی که حال بموقف حضور پروردگار رسیدی و چون تکبیرة الاحرام گوئی باید بدانی که معنی اینست که خدا بزرگتر و بالاتر از اینست که وصف کرده شود یا از هر چیزی که تصور شود بزرگتر است یا از آن بالاتر است که ادراک عظمت او کرده شود پس در آنوقت تفکر عظمت و جلال او کن که همه اشیا را بقدرت کامله خود از کتم عدم بصحرای وجود آورد حضرت امام جعفر صادق ع فرمود که چون تکبیر گوئی باید حقیر شماری در نزد کبریای خدا هر چیز را که میان عرش اعلا و تحت الثری است و بدرستیکه خدای تعالی چون مطلع شود بر بنده که تکبیر میگوید و دل او غافلست میگوید ایکاذب آیا مرا میفریبی بعزت و جلال خودم که ترا از شیرینی یاد خود محروم میسازم و از نزدیکی خود و شاد بمناجات خود دور میکنم پس ای عزیز در وقت نماز دل خود را ملاحظه کن اگر شیرینی نماز را مییابی و در نفس خود از نماز بهجت و سروری ملاحظه میکنی و دل خود را بمناجات خدا شاد و خرم می بینی بدانکه تکبیر ترا قبول فرموده و اگر از لذت مناجات و شیرینی عبادت محرومی بدانکه خدا ترا دروغگو شناخته و از درگاه خود ترا رانده و از آستانه خود ترا دور افکنده پس بر حال خود گریه کن مانند زنیکه فرزند عزیز او مرده باشد و بعلاج خود بپرداز پیش از آنکه حسرت و ندامت بینی و چون تکبیرة الاحرام را گفتی و مشغول دعای استفتاح گردیدی که اول کلمات آن اینست وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض یعنی روی خود را کردم بجانب آنکه آسمانها و زمینها را آفریده است و معلوم است که مراد روی ظاهر نیست چه خدا از جهت و مکان منزه است تا رو باو شود پس مراد اینست که روی دل خود را بسوی او کردم و زینهار که اول مکالمه خود با پروردگار در مقام دروغ نباشی چه هرگاه دل تو در فکر خانه و دیار و بازار و کسب و کار و متوجه هوا و هوس خود باشد متوجه خدا نخواهد بود و رو بدنیا ورده خواهد بود و تو در اول سخنی که با پروردگار خود عرض میکنی کاذب خواهی بود پس سعی کن که دل خود را در اینوقت از ماسوی الله خالی سازی تا لااقل اول کلام تو دروغ نباشد و چون بگوئی حنیفاً مسلماً بدانکه مسلم کسی است که مسلمانان از دست و زبان او در امان باشند پس اگر چنین نباشی دروغگو خواهی بود پس سعی کن که قصد این داشته باشی که بعد از این چنین باشی و چون گوئی و ما انا من المشرکین یعنی من نیستم از جمله مشرکین شرک خفی را بنظر در آور و بدانکه اگر در نماز خود ریاکار باشی و مدح مردم را خواهی مشرک خواهی بود و از تو دروغ سر زده خواهد بود و چون گوئی محیای و مماتی لله رب العالمین یعنی حیات و موت من از برای پروردگار عالمیانست بدانکه این سخن بنده ایست که خود را هیچ داند و اصلا قدرتی از برای خود و قوتی نه بیند پس اگر گوینده این کلام خود را منشاء اثری بیند کاذب خواهد بود **فصل** چون از ذکر استفتاح فارغ شدی و مشغول قرائت گشتی ابتدا میکنی اعوذ بالله من الشیطان الرجیم باید بدانی که شیطان دشمن ترین همه دشمنان تو است و از راه حسد با تو در کمین نشسته است که دل ترا از خدا بگرداند و ترا از مناجات با خدا و سجده او باز دارد زیرا که او بواسطه ترک سجده بلعن ابدی گرفتار شد و رانده درگاه الهی گردید و باید پناه گرفتن بخدا از شر شیطان بمجرد قول نباشد یا مثل کسی باشد که شیر درنده یا دشمن کشنده رو باو آورد که او را هلاک سازد و او گوید پناه میبرم از شر تو باین قلعه محکم و بر جای خود ایستاده باشد چه این خود ظاهر است که محض گفتن او را سودی نمی بخشد تا داخل قلعه نشود همچنین پناه گرفتن بخدا از شیطان بمحض قول سودی ندهد و فایده نبخشد تا دست از فرمانبرداری او بر ندارد و ترک شهوت خود نماید و خود را بقلعه محکم الهی که گفتن لا اله الا الله باشد با شرایطی که دارد داخل نماید و چون بگوئی بسم الله الرحمن الرحیم باید قصد تیمن و تبرک بنام پروردگار خود کنی و چون گوئی الحمد لله رب العالمین یعنی جمیع انواع حمد و شکر مختص ذات پروردگار عالمیانست باید بنظر در آوری که هر نعمتی که موجود است از سر چشمه عنایت و احسان اوست و اگر دیگری احسانی نماید بتسخیر مشیت اوست و چون بگوئی الرحمن الرحیم باید انواع لطف و احسان او را بنظر در آوری و چون بگوئی مالک یوم الدین یعنی پادشاه روز جزا و حساب باید متذکر هول آن روز گردی بعد از آن در مقام اخلاص در آئی و بگوئی ایاک نعبد و ایاک نستعین یعنی ترا پرستش میکنیم و از تو یاری و استعانت میجوئیم پس در اظهار عجز و بیچارگی خود باشی همچنین در هر فقره از فقرات حمد و سوره که میخوانی باید متذکر معانی آنها گردی و اشاراتیکه در آنها هست بنظر در آوری و چون بامری یا نهیی رسی عزم بر امتثال آن کنی و چون بوعده رسی امیدوار گردی و چون بتهدید بینی خایف و ترسان گردی و چون بذکر نعمتی رسی شکر الهی بدل بگذرانی

در بیان آداب قرائت

وهمچنین

وهمچنین در اذکار رکوع و سجود و تسبیحات متذکر معانی آنها گردی و آنچه مناسب آنهاست بخاطر بگذرانی و چون از قرائت فارغ شدی و اراده رکوع کردی باید در آنوقت متذکر عظمت و کبریای الهی گردی و بجهة تکبیر دستهای خود را بلند کنی و اشاره کنی باینکه دست عقول و اوهام از دامن عظمت و جلال او کوتاه است پس بقصد تعظیم سر برکوع فرود آوری و پشت خود را در نزد جلال او خم کنی و متذکر عزت او و ذلت خود و قوت او و ضعف خود و قدرت او و عجز خود و پستی خود گردی پس اینمراتب را بزبان آوری و تسبیح او کنی و شهادت بر عظمت او دهی و بگوئی سبحان ربی العظیم و بحمده یعنی تسبیح و تنزیه میکنم پروردگار خود را که عظیم و بزرگست و متلبسم بحمد و ستایش او پس راست بایست و متذکر شو یاداش دادن و انعام فرمودن پروردگار مر ستایش کنندگان و شکر گذارندگان را و بگو سمع الله لمن حمده یعنی شنید خدا حمد کسیرا که حمد او کرد و اجابت کرد کسیرا که شکر او کرد پس شکر اینمطلب را کنی و گوئی الحمد لله رب العالمین پس بر اظهار عظمت و کبریائی او افزائی و گوئی اهل الکبریاء والعظمة والجود والجبروت از حضرت امیر المؤمنین ع پرسیدند که کشیدن گردن در حالت رکوع اشاره بچه چیز است فرمود اشاره باین است که من گردن اطاعت نهاده ام اگر چه بشمشیر گردنم را بزنی گر تیغ بارد در کوی آنماه گردن نهادیم الحکم لله و حضرت امام جعفر صادق ع فرمود که هیچ بنده رکوع حقیقی از برای خدا نمی کند مگر اینکه خدا زینت میدهد او را بنور بهای خود و جای میدهد او را در سایه کبریای خود و میپوشاند او را خلعت اصطفای منقولست که ربیع بن خثیم همه شب را بیک رکوع بصبح میرسانید و چون صبح میشد ناله دردناک از دل میکشید و میگفت آه پیش افتادند اهل اخلاص و گذشتند و راه ما بریده شده و چون از رکوع فارغ شدی و اراده سجود نمودی از دل خود تجدید کن نهایت ذلت و عجز و انکسار او یاد آور که بجهة غایت عجز و مسکنت خود عزیزترین اعضای خود را که روی تو باشد به پست ترین چیزها که خاکست میگذاری پس از غایت ذلت و خاکساری بعد از تکبیر و تعظیم حضرت باری جسد گناهکار خود را در خدمت پادشاه علی الاطلاق بر خاک مسکنت انداز و روی خود را بر خاک گذارده متذکر این شو که از خاک خلق شده و سزاوار بر خاک افتادنی و پستی خود و علو رتبه او را یاد آور و بگو سبحان ربی الاعلی و بحمده پس اگر در آنوقت رقت قلبی از برای تو حاصل شد امیدوار برحمت الهی باش که در آنوقت نظر رحمت بر تو افکنده و سجده ترا قبول فرموده آری تو خود را در موضع ذلت و خاکساری افکندی و این موضع رحمت و عنایت اوست نظم در کوی دست شوکت شاهی نمیخرند اقرار بندگی کن و دعوی چاکری پس سر از سجده بردار و تکبیر گوی و از گناهان استغفار کن و ثانیاً بسجده برو و از حضرت امیر المؤمنین ع پرسیدند از معنی سجده فرمود سجده اول اشاره باینست که اول ما خاک بود و سر برداشتن اشاره بخلق شدن از خاکست و سجده دویم اشاره است باینکه باز عود بخاک خواهیم کرد و سر برداشتن از آن اشاره باینست که باز از آن بیرون خواهیم آمد و چون از سجده فارغ شدی باید تشهد بجا آوری پس بدانکه تشهد که عبارتست از شهادت بوحدانیت الهی و رسالت حضرت رسالت پناهی اشاره باینست که آنچه اعمالی که کرده ام از قرائت و قیام و رکوع و سجود و ذکر و تسبیح هیچیک را قابلیت قبول نیست و بجز شرمندگی و خجلت از آنها چیزی حاصل نه و گویا هیچ عملی از من سر نزده پس تهیدست بدرگاه الهی رو آورده ام و چون خدا فرموده است که لا اله الا الله قلعه محکم منست پس هر گاه کسی داخل شود از عذاب من ایمن میگردد و پناه باین قلعه میآورم و بجز شهادت بر وحدانیت خدای و رسالت پیغمبر عملی و دست آویزی ندارم پس اینرا وسیله خود سازی و متوسل به پیغمبر صلی الله علیه و آله و آل او گردی و صلوات بر او و آل او فرستی و امید صلوات از او داشته باشی همچنانکه در اخبار وارد شده و اگر یکی از آنها بتو عاید شود برستگاری ابدی فایز گردی و چون متوجه سلام دادن شوی باید خود را در حضور سید المرسلین و ملائکه مقربین و بقیه انبیاء سابقین و ائمه طاهرین و کرام الکاتبین فرض کنی و همه ایشانرا در دل حاضر سازی پس ابتداء سلام کنی بر پیغمبر خود که سالار همه و واسطه هدایت و ایمان تست السلام علیک ایها النبی و رحمة الله و برکاته پس متوجه جمیع شوی و بر ایشان سلام کنی و زینهار چون بازی کنندگان بدون حضور ایشان در دل خود زبان بسلام نگشائی و چون مقتدای جماعتی باشی در سلام خود ایشانرا نیز قصد نمائی و چون متذکر اینمعانی گردی امید قبول نماز خود را داشته باش و زینهار که بغفلت و بازیچه داخل نماز نشوی و بعضی از بزرگان در بیان اسرار نماز گفته است که نماز نمونه ایست از کیفیت حضور عرصه قیامت پس باید آدمی در نماز متذکر آنحالت گردد پس اذان اشاره بصور و دویم و زنده شدن مردگانست و اقامه بجای منادی پروردگار است که بندگانرا بموقف حضور میطلبد و ایستادن و بقبله اشاره بایستادن در حضور حضرت رب العزت بجهة پرسش اعمال و سؤال و جواب است و چون بنده در موقف

عرض ایستاده ابتدا شروع بتکبیر و تمجید و تحمید و ثنا و ستایش حضرت مالک الملوک میکند و تکبیرات و قرائت اشاره بآنهاست پس برکوع در مقام تعظیم بر میآید و درآنوقت گویا خطاب الهی میرسد که ای بنده تو فلان عمل کردی و فلان معصیت مرتکب شدی و چرا چنین و چنین کردی و ثنا و تعظیم تو امروز چه فایده از برای تو دارد پس راه ذلت و عجز و لابه و خاکساری پیش میگیرد و خود را بر خاک می افکند و بسجده میرود و گویا خطاب میرسد که سر بردار و جواب و سؤال گوی و از عهده اعمال خود برای پس سر بر میدارد و زبان بتوبه و استغفار میگشاید و اظهار ندامت و پشیمانی میکند باز گویا خطاب میرسد که چه سود از توبه امروز و چه اثر بر استغفار در اینجاست پس باز آن بیچاره خود را بر زمین میافکند و بسجده میرود و عجز و زاری و مسکنت خاکساری میکند خطاب میرسد که عجز امروز را چه اثر با وجود عصیان تو در دنیا سر از زمین بردار و جواب صحیح بیار آن بنده مسکین سر بر دارد و بزبان حال گوید نام که میرکه زبان جواب نیست پس چون دست خود را از همه جا کوتاه بیند دست در دامن اسلام زند و عرض کند که خداوندا مقرر و معترفم و خرانیکه یگانگی تو مقر بودم و برسالت پیغمبر تو اعتراف داشتم عملی ندارم پس گوید اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد ان محمدا عبده و رسوله پس تحفه صلوات بر پیغمبر و آل و اهل بیت ایشان فرستد و گوید اللهم صل علی محمد و آل محمد که شاید بوسیله آن نجات یابد باز گویا خطاب رسد که ای بنده گنهکار و ای نامه سیاه تبه روزگار همین را از تو خواسته بودیم پس درآنوقت آن بیچاره حیران ماند و براست و چپ خود نظر افکند و بعرصات محشر گشاید و شفیع عرصه محشر و سایر انبیاء و مرسلین و ملائکه مقربین و ائمه طاهرین و بندگان صالحین خدا آورده گوید السلام علیک ایها النبی و رحمة الله و برکاته السلام علینا و علی عباد الله الصالحین السلام علیکم و رحمة الله و برکاته امروز روز دستگیری و شفاعت است و هنگام رحم و عنایت است پس سه مرتبه دستهای خود را بلند کند و اشاره کند که دست مرا بگیرید ای دستگیران روز باز خواست و بدانکه هر بنده نماز خود را از آفات خالی سازد و بنیت خالص و اخلاص آن شود و آداب باطنیه آنرا که مذکور شد از خضوع و خشوع و تعظیم و هیبت و حیا و رجا و خوف و خشیت و سایر اینها را مراعات کند انواری چند در دل او ظاهر میشود که کلید معارف باطنیه و علوم حقیقیه گردند و هر بنده را بقدر صفای نفس او از کدورات دنیا در معارف گشوده میشود و اشاره باین است آنچه حضرت پیغمبر صلعم فرمود که چون بنده بنماز ایستد حجاب میان او و خدا رفع شود و خدا رو باو میآورد و ملائکه از کتفهای او تا هوا می نشینند و با نماز او نماز میکنند و بر دعای او آمین میگویند و از اطراف آسمان نیکوئی بر سر او نثار میشود و منادی ندا میکند که اگر بداند با که مناجات میکند بهیچ طرفی التفات نمیکند و آنچه فرمود که درهای آسمان از برای نمازکنندگان گشوده میشود

فصل کسیکه امام جماعت باشد و قومی باو اقتدا کنند سزاوار آنست که از میان ایشان بصفای قلب و اقبال نماز و خضوع و خشوع و سایر شرایط باطنیه ممتاز باشد چه او قدوه ایشان و نفوس اهل جماعت را بجانب خدا جذب میکند پس چه بسیار قبیح است که دل او غافل یا در وادی فکر باطل بوده باشد و بعضی از ماموین او حاضر القلب با دل خاشع و بدنی خاضع مشغول نماز باشند و از این شنیع تر آنکه دل او ملتفت بجماعتی که در عقب او هستند از مردمیکه نه نفع میتوانند رسانید و نه ضرر بیشتر باشد از التفات بجانب حضرت مالک الملکی که بمحض اراده او ملک و ملکوت و عوالم علویه و سفلیه موجود شده اند و آیا چنین شخصی از حضرت علام الغیوب حیا نمیکند که خود در مقتدائی امت سید پیغمبران میکند و در جای سو خدا و خلفای راشدین او میایستد و نیابت ایشان را میکند و حال اینکه دل او از مشتی عوام ضعیف النفس که در عقب او هستند متاثر میشود زیاده از آنچه از عظمت و جلال خدا متاثر میگردد و آیا خجالت نمیکشد از خدا و پیغمبر او که حال او بسیاری از مومنین و دیگر ایشان مختلف میگردد پس هر که خواهد امامت جماعت کند باید ابتدا خود را امتحان کند اگر نفس او باین صفات خبیثه ملوث نباشد امامت کند و الا ترک کند و خود را هلاک نسازد و علامت آن اینست که امامت خود و غیر خود از امثال خود نزد او مساوی باشد و از هیچیک از امام بودن و ماموم بودن مضایقه نداشته باشد و باید محرک او و باعث او امامت او محض قربت و امید ثواب باشد پس اگر در بعضی از زوایای دل او اثری از حب جاه و شهرت و حصول مرتبه در دلهای مردم یا تحصیل چیزی که باعث انتظام معاش و گذران او باشد پس وای از برای او که خود را بهلاکت افکنده و باید کسیکه بنماز جمعه و عید حاضر میشود متذکر این گردد که این روزها از ایام شریفه و عیدهای مبارکه است که خداوند آنها را مخصوص این امت مرحومه گردانیده است و آنها را اوقات عبادات ایشان کرده تا بواسطه آن بدرجه قرب فایض گردند و از عذاب و غضب او دور شوند پس اهتمام بعبادات مخصوصه این روزها کند و مستعد خدمت الهی گردد و آداب ظاهریه را که در این روزهای مبارکه ترغیب بآنها شده از پاکیزگی و بوی خوش بکار بردن و سر تراشیدن و ناخن گرفتن و شارب چیدن و امثال اینها بجا آورد و چون مشاهده کسوف یا خسوف یا زلزله

و امثال آنها کند سزاوار هست که بفکر اهوال آخرت و زلزله های آن روز پر وحشت و ظلمت صحرای قیامت و گرفتن ماه و خورشید آن روز افتد پس پناه بخدا برد و در احادیث وارد شده است که خوف و دهشت در وقت حصول این آیات از شعار شیعیان و اهل ایمانست

مقصد سیم در بعضی از آداب باطنیه ذکر و دعا و در اینجا دو فصل است فصل بدانکه ذکر که عبارتست از یاد خدا کردن نفع آن در صورتیست که دوامی داشته باشد یعنی دائم یا اکثر اوقات در یاد خدا باشد و بزبان او را یاد کند با حضور قلب و فراغ دل و توجه تمام بخداوند علام تا اینکه ذکر او در دل قرار گیرد و انوار عظمت او بر دل تابد و از اشراقات خورشید جمال او سینه گشاده گردد و این ثمره جمله عبادات و غایت مطلب از همه طاعات است و از برای ذکر اولی است و آخری اول آن باعث انس و محبت میشود و آخر ثمر انس و محبت باعث میگردد و مطلوب از ذکر حصول این انس و محبت است پس بنده در ابتدای امر بمشقت و زحمت دل خود را از وساوس و زبان خود را از سخن دنیا باز میدارد پس اگر توفیق مداومت یافت بآن انس میگیرد و محبت در دل او ریشه میکند همچنانکه کسی ابتدا طعامی در مذاق او ناگوار باشد و بزحمت آنرا تناول کند و مداومت بر آن نماید عاقبت بآن معتاد میشود و با طبع او موافق میگردد که ترک آنرا نمیتواند کرد پس همچنین ذکر خدا چون آدمی مدتی بر آن مواظبت کرد انس بخدا میگیرد و چون انس او حاصل شد از هر چه غیر اوست منقطع میگردد و بغیر یاد خدا در دل او باقی نمیماند و چون وقت مرگ رسد فرحناک میگردد که ضروریات حیات که فی الجمله او را از یاد خدا غافل میگرد در اینوقت از او جدا میشود چه بعد از مرگ مطلقا عایقی نیست پس گویا داخل خلوت محبوب خود میگردد و از زندان متخلص میگردد و دائم در لذت و بهجت میباشد تا بملاقات خدا فایز گردد و از اینجا معلوم میشود که ذکر مجرد حرکت دادن زبان نیست بلکه ذکر حقیقی عبارتست از یاد خدا نمودن در دل و چون زبان هم بموافقت دل حرکت کند نور علی نور و اما مجرد ذکر زبان اگرچه هر گاه بقصد قربت و ثواب باشد فایده بسیار بر آن مترتب است اما اثر انس و محبت بدون حضور قلب و یاد خدا در دل حاصل نمیگردد و اذکار بسیار هست مثل لا اله الا الله و سبحان الله و الحمد لله و الله اکبر و لا حول و لا قوة الا بالله و تسبیحات اربع و اسماء الله و غیر اینها و در فضیلت هر یک از اینها اخبار بسیار وارد شده است و مداومت بر هر یک باعث صفائی از برای نفس و گشادگی از برای سینه میشود و هر ذکری که دلالت آن بر عظمت و جلال و عزت و کمال ایزد متعال بیشتر است افضل است و از اینجهه کلمه لا اله الا الله افضل از همه اذکار است زیرا که دلالت بر یگانگی و وحدانیت خدا میکند فصل بدانکه دعا مغز همه عبادات و از اینجهه در فضیلت آن و امر بآن آیات و اخبار بیشمار وارد شده و از کثرت اشتهار آنها احتیاج بذکر آنها نیست و ادعیه که از حضرت سید المرسلین و ائمه طاهرین علیهم السلام رسیده است در کتب ادعیه مذکور است و هیچ مطلبی از مطالب دنیا و آخرت نیست مگر اینکه دعاهای بسیار بجهة آن وارد شده هر که طالب آنها باشد رجوع بکتب دعوات کند بلی از برای دعا کننده آداب و شرایط چند است که باید مراعات آنها را منظور داشته باشد تا فایده دعا را ببیند و دعای او مستجاب گردد و نورانیت دعا در نفس او پیدا شود و از جمله شرایط در اینجا چند شرط ذکر میکنیم اول آنکه اوقات شریفه را از برای دعای خود اختیار کند مثل روز عرفه و ماه رمضان و روز جمعه و وقت سحر و شبهای جمعه و امثال اینها دویم اینکه حالتی را ملاحظه کند که استجابت دعا وارد شده مثل حال آمدن باران و عقب نمازهای واجبی و میان اذان و اقامه سیم آنکه با طهارت باشد یعنی وضو یا غسل داشته باشد چهارم آنکه رو بقبله باشد پنجم آنکه دستهای خود را بلند کند بنحویکه زیر بغل او نمایان باشد همچنانکه گدایان دست خود را بجانب اغنیا دراز میکنند و از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که هیچ بنده دست خود را بجانب خداوند جبار دراز نمیکند مگر اینکه خدا شرم میکند که دست او را تهی برگرداند تا فضل و کرم خود را در آن جای ندهد پس چون دست خود را فرود میآورد بر سر و روی خود بکشد ششم آنکه آواز خود را پست کند و میان جهر و اخفات دعا گوید نه چندان آهسته باشد و نه بسیار بلند مرویست که چون مردمان بخدمت حضرت پیغمبر آمدند تا نزدیک مدینه رسیدند تکبیر گفتند و صدای خود را بتکبیر بلند کردند حضرت فرمود ایمردان ایمردمان آنکسیرا که میخوانید کر نیست و دور نیست بلکه در پیش گوش شما است هفتم آنکه در دعا کردن متوجه سجع و قافیه نشود و بسخن پردازی نکند که این طریقه منافی خضوع و تضرع است هشتم آنکه بتضرع و زاری کند و با خضوع و خوف و خشیت و هیبت باشد در اخبار رسیده است که چون خدا بنده را دوست دارد او را ابتلا میسازد تا تضرع و زاری او را بشنود نهم آنکه جزم داشته باشد باینکه دعای او اجابت میشود و یقین داشته باشد که رد نخواهد شد از حضرت امام جعفر صادق ع مرویست که چون دعا کنی باید چنان گمان کنی که حاجت تو بر در ایستاده است

و داخل میشود دهم اینکه اصرار بر دعا کند و الحاح نماید و لا اقل سه مرتبه آنرا مکرر کند یازدهم آنکه قبل از دعا ذکر خدا کند و ثنا و ستایش او گوید و تعظیم و تمجید او کند و صلوات بر پیغمبر و آل او فرستد دوازدهم آنکه ابتدا اقرار بگناهکاری و عدم سزاواری خود نماید سیزدهم آنکه توبه کند و از گناهان پشیمان شود و اگر مظلمه بر گردن او باشد ادا کند یا عزم با دا کردن آن نماید و اگر متمکن از ادای آن نباشد توفیق آنرا از خدا طلبد چهاردهم آنکه بتمام همت خود رو بخدا آورد و از هر چه غیر او است قطع امید نماید پانزدهم آنکه لباس و مکان و غذای او از حلال باشد و این نیز از جمله شرایط عمده است شانزدهم آنکه حاجت خود را بالخصوصه نام برد هفدهم آنکه چون دعا کند تخصیص بخود ندهد بلکه دیگرانرا در دعای خود شریک سازد هیجدهم اینکه گریه کند و این نیز از شرایط عظیمه و آداب معتده است نوزدهم آنکه دعا برا تا خیر نیندازد تا وقت حاجت بلکه پیش از احتیاج دعا کند همچنانکه وارد است که در حال نعمت و آسانی با خدا آشنائی کنید تا در وقت محنت و دشواری خدا با شما آشنائی کند بیستم آنکه همچنانکه مذکور شد در حاجت خود اعتماد بغیر خدا نکند و امید بخدا وند داشته باشد

مقصد چهارم در بعضی از شرایط و آداب تلاوت قرآنست بدانکه ثواب تلاوت قرآن از حد بیرون است و قدر فضیلت آن از شرح و بیان افزون از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مرویست که هیچ شفیعی در روز قیامت بلند مرتبه تر از قرآن نیست نه پیغمبری و نه ملکی و نه غیر اینها و فرمود که خدا تعالی هزار سال پیش از آنکه عالم را خلق کند سوره طه و یس را خواند پس چون ملائکه آنرا شنیدند گفتند خوشا بحال آن امتیکه اینها را بخوانند و فرمود که اگر قرآن در پوستی باشد آتش بآن نمیرسد یعنی هر کس قرآنرا حفظ نموده باشد آتش پوست بدن او را مس نمیکند و نیز از آنحضرت مرویست که دلها زنگ میگیرد همچنانکه آهن زنگ میگیرد شخصی عرض کرد یا رسول الله جلای آن چه چیز میباشد فرمود تلاوت قرآن و یاد مرگ و احادیث در خصوص ثواب آن بحد و حصر نمیگنجد و چگونه چنین نباشد و حال اینکه آن کلام پروردگار است که حضرت روح الامین حامل آن و بر سید المرسلین نازل شده است و تامل کن کلامیکه بلا واسطه از خدا صادر شده باشد و لفظ آن از غایت فصاحت بحد اعجاز رسیده باشد و معنی آن بنحوی باشد که مشتمل بر اصول حقایق معارف و مواعظ و احکام و متضمن بیان دقایق صنع پروردگار و شرح احوال اشراف و مغیبات ... احوال آنها و در دلها چگونه میباشد و در نفس از آن چه قدر صفا حاصل میشود پس بر کسیکه از اهل ایمان باشد مواظبت بر تلاوت آن لازم و ملاحظه آداب و شرایط تلاوت متحتم است و از برای آن آداب ظاهریه است و آداب باطنیه اما آداب ظاهریه آن است که با وضو باشد و بطریق ادب با سکون و وقار نشسته باشد یا ایستاده رو بقبله و سر پیش افکنده و تکیه نزده و چهار زانو نشسته باشد و پاهای خود را نکشیده باشد بلکه مانند کسی که در نزد بزرگی جلیل الشان می نشیند یا می ایستد و شمرده و بتانی بخواند و از اینجهت که در احادیث رسیده است که هر گاه در کمتر از سه روز قرآنرا ختم کند تامل نمیتواند و در حدیث دیگر است که خوش ندارم که کسی کمتر از یکماه یک ختم قرآن کند بلی در ماه مبارک رمضان احادیث بسیار وارد است که در هر سه روز یک ختم بکند و از جمله آداب آنستکه گریه کند و اگر گریه نیاید خود را بگریه بدارد و اندکی بلند بخواند اگر از ریا کردن ایمن باشد و اگر تواند صدای خود را زینت دهد اما نه بنحویکه مشتمل بر ترجیع باشد و حق آیاترا مراعات نماید باین نحو که چون بآیه سجده رسد سجده کند و چون بآیه عذاب رسد پناه بخدا گیرد و چون بآیه رحمت رسد و ذکر نعیم بهشت آنرا از خدا مسئلت نماید و چون بآیه رسد که مشتمل بر تسبیح یا تکبیر پروردگار باشد تسبیح و تکبیر او کند و چون بآیه دعا یا استغفار رسد دعا و استغفار کند و در ابتدای قرائت بگوید اعوذ بالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم و از هر سوره که فارغ شود بگوید صدق الله العظیم و بلغ رسوله الکریم اللهم انفعنا به و بارک لنا فیه الحمد لله رب العالمین و اما آداب باطنیه آن پس چند چیز است اول تذکر عظمت کلام و علو مرتبه آن و یاد آوردن فضل الهی و لطف او را بر خلق خود که چنین کلامیرا از عرش جلال امر نزول اجلال فرموده و آنرا بفهم بندگان خود نزدیک ساخته و کلام خود را بلباس حروف پوشانیده نه عرش را توانائی شنیدن آن بودی و نه ماتحت الثری را بلکه اجزای ایشان متلاشی شدی لو انزلنا هذا القرآن علی جبل لرأیته خاشعا متصدعا من خشیة الله اگر ما این قرآنرا بر کوهی فرو میفرستادیم میدیدی آنرا که ذلیل میشد و از هم شکافته میگردید بلی مخلوق ضعیف را کجا طاقت عظمت کلام الهی و یارای تحمل تلألؤ و درخشندگی نور او است و رسانیدن خدا تعالی کلام را با وجود علو درجه آن بفهم قاصر انسانی بواسطه بیان آنرا از برای ایشان بکسوت حروف و الفاظ شبیه است بقصد اکردن انسان از برای بهایم و مرغان چه انسان چون خواهد چاریا یانرا بامری اعلام کند که باید یا برود تفطن با ینکه فهم آنها از فهمیدن کلام انسانی که از روی شعور و عقل صادر است و با ترتیب تمام در غایت نظام

بآن تکلم میشود قاصر است لهذا آدمی در سخن گفتن از مرتبه انسانیت تنزل میکند و از تکلم بآن حیوانات بآنچه لایق آنها است صدا میکند پس همچنین انسان چون از فهم کلام الهی قاصر و عاجز بود لهذا سلطان کلام او از عرش عظمت و جلال بدرجه فهم انسان نزول کرد و در مظاهر حروف و اصوات تجلی نموده و صورت حروف بواسطه آن هم شرف گردید همچنانکه بدن انسانی بواسطه تعلق روح مجرد بآن مرتبه شرافت رسید دویم آنکه در وقت قرآن خواندن متذکر تعظیم صاحب کلام گردد و یاد آورد که آنچه میخواند کلام بشر نیست بلکه کلام خداوند اکبر و خالق شمس و قمر است و در خواندن کلام او نهایت خطر است و همچنانکه سزاوار نیست که بی طهارت دست بر جلد و ورق و کلمات آن نهند همچنین زبانهای ناپاکرا که بکلمات ناشایسته متکلم میگردند سزاوار نیست که آنرا بخوانند و دلهای ملوث برذایل اخلاق را نمی شاید که بجول معانی آن بگردند و بالجمله باید در آنوقت متذکر تعظیم کلام و متکلم باشد و اگر بجهة غفلت دل در آنوقت تعظیم متکلم را مستحضر نباشد ساعتی قبل از تلاوت تفکر در صفات و افعال الهی نماید و مستحضر گردد که این کلام کسی است که بمجرد اراده مقدسه و محض مشیت کامله جمیع آنچه می بیند و میشنود از عرش و کرسی و آسمان و زمین و آنچه در میان آنها و در زیر و بالای آنها است بوجود آمده و خالق و رازق کل اوست و همه موجودات و کافه مخلوقات از ثری تا ثریا در قبضه قدرت او مسخر و اسیرند برخی غریق فضل و رحمت او و بعضی گرفتار سخط و سطوت او و جمیع اینها را هیچ قدری نیست در نزد آنچه محسوس نیست از عوالم مجردات و چون در امثال اینها تفکر کند قلب او مستغرق عظمت الهی میگردد و یکی از اکابر دین چون قرآنرا از برای تلاوت گشودی گفتی هذا کلام ربی یعنی این کلام پروردگار منست این کلام پروردگار منست و بیهوش گشتی سیم آنکه با حزن و رقت قلب تلاوت نماید و از حضرت امام جعفر صادق عم مرویست که قاری قرآن محتاج سه چیز است دلی خاشع و بدنی فارغ و مکانی خلوت چه هر گاه دل او خاشع باشد شیطان از او میگریزد و چون بدن او از مشاغل فارغ باشد دل او متوجه قرآن خواندن میشود و عارضه عارض نمیشود که او را از نور قرآن و فواید آن محروم سازد و چون در مکانی خلوت باشد و از خلق کناره گرفته باشد باطن او با خدا انس میگیرد و حلاوت خطابهای الهی را که با بندگان صالحین خود کرده میابد و لطف او را با ایشان میداند و چون از این مشرب جامی نوشید هیچ حالی را برابر این حال اختیار نمیکند و هیچ وقتی را از این خوشتر نمیدارد چه در آنوقت بیواسطه در مناجات با پروردگار است چهارم حضور قلب و ترک افکار و تنوع و وساوس باطله در آنوقت پنجم تدبر در معانی قرآن و آن امریست غیر از حضور قلب خدا تعالی میفرماید افلا یتدبرون القرآن ام علی قلوب اقفالها آیا تفکر و تدبر در معانی قرآن نمیکنند یا بر دلهای ایشان قفلها زده اند و اگر نتواند تدبر کند مگر اینکه آیه را مکرر کند سزاوار آنستکه مکرر نماید و باین سبب بسیار بوده است که اکابر دین آیاترا تکرار میکرده اند بسا بوده که در یک آیه مدتی توقف میکرده اند ششم اینکه بمحض تدبر در فهم معانی ظاهر اکتفا نکند بلکه سعی کند تا حقیقت معنی بر او روشن شود پس چون بآیه رسد که مشتمل بر صفات الهی است مثل و هو السمیع البصیر و مثل هو الله الملک القدوس السلام المؤمن المهیمن العزیز الجبار المتکبر در معانی این اسما و صفات نیکو تامل کند شاید که اسرار آنها بر او منکشف گردد و چون بآیاتی رسد که ذکر افعال الهی در آنها شده از خلقت آسمانها و زمینها و ملائکه و ستارگان و کوهها و حیوانات و نباتات و ابر و باران و غیر اینها پس از اینها عظمت و جلال الهی را یاد آورد و در هر فعلی فاعل آنرا ملاحظه کند و چون بآیه رسد که مشتمل بر وصف بهشت یا دوزخ یا غیر اینها از احوال آخرتست متذکر این گردد که آنچه در این عالم هست از نعمتها و بلاها در پیش نعمت و بلای آخرت قدر محسوسی ندارد پس از آن بعظمت خدای پی برد و در دل منقطع باو شود که او را از عقوبات آن عالم نجات بخشد و بنعیم و لذات آن برساند و چون باحوال انبیا و آنچه بر ایشان وارد شده از ایذای امت و ضرب و قتل ایشان رسد متذکر بینیازی و استغنای الهی گردد و مستشعر این گردد که اگر همه ایشان هلاک میشدند بقدر ذره در ملک او اثری ظاهر نمیشد و چون بآیه رسد که بیان نصرت و یاری اهل حق در آنست متذکر قدرت الهی و علو حق گردد و همچنین در جمیع آیات وعد و وعید و امر و نهی هفتم آنکه خود را از آنچه مانع فهم معانی قرآنست نگاهدارد و آن چند امر است از آنجمله تقلید و تعصب از برای مذهبی بدون اینکه طالب حق باشد چه این بمنزله پرده ایست از برای آینه دل که منع میکند از تابیدن آنچه غیر اعتقاد او است در آن و از آنجمله جمود بر تفسیر ظاهر قرآن با اعتقاد اینکه غیر از این تفسیری برای آن نیست و از اینست که در اخبار منع از آن شده است و از آنجمله صرف همت و ذهن و فهم خود را در تحقیق حروف و مخارج آن و سایر اموریکه متداول میان قاریانست چه همه تامل را مقصور بر این کردن مانع از فهمیدن معانی آنست و از آنجمله اصرار بر گناهان ظاهریه و باطنیه و پیروی شهوات که باعث تاریکی دل و محرومی از کشف اسرار حقایق و تابیدن انوار معارف حقه است در آن هشتم آنکه هر خطابیکه در قرآن ملاحظه کند چنان تصور کند که خطاب با وست و او مقصود از

انخطاب است و هر قصه از قصص انبیاء سابقین را مشاهده نماید جزم کند که مقصود از آن عبرت گرفتن اوست نه محض قصه خوانی و حکایت زیرا که جمیع قرآن هدایت و ارشاد است و رحمت و شفا و موعظه و نور و راهنمائی عالمیان است پس هر کس آنرا بخواند باید که خواندن او بنحوی باشد که بنده فرمان آقای خود را که باو نوشته که آنرا بفهمد و بمقتضای آن عمل کند بخواند نهم آنکه دل او متأثر شود بآثار آیات مختلفه پس در هنگام تلاوت قرآن حالات متفاوته از برای او حاصل شود بحسب هر آیه از خوف و حزن و شادی و بهجت و بیم و امید و دلتنگی و گشادگی باین نحو که چون بآیه رسد که مشتمل بر تهدید و وعید است دل او مضطرب گردد و از خوف مرتعش شود و صیحه زند که گویا از شدت بیم قالب تهی میکند و چون بآیه رسد که دلالت بر وسعت رحمت و وعده مغفرت کند شاد و فرحناک گردد و شکفتگی و انبساط در او بهم رسد و چون بوصف بهشت رسد اثر شوق بآن در دل او ظاهر شود و چون بشرح دوزخ رسد علامات خوف در او پیدا گردد و چون بذکر صفات جلال و نعوت جمال و اسماء خداوند متعال رسد تخضع و فروتنی کند و بپای عظمت و کبریای واقف و امثال اینها و مقصود کلی از تلاوت قرآن حصول اینحالاتست در دل و عمل بآن و الا مجرد جنبانیدن زبان سهل امریست دهم آنکه در تلاوت قرآن حال او در ترقی باشد چه درجات تلاوت کنندگان که از غافلین نیستند و از مرتبه غفلت بیرون آمده اند سه گونه است اول و آن مرتبه پست تر است آنستکه خود را چنان تصور کند که در حضور پروردگار ایستاده و قرآن میخواند و خدا ایشان باو نظر میکند و کلام او میشنود و در انوقت حال او تملق و سئوال و تضرع و ابتهال است دویم آنکه چنان در قلب خود مشاهده نماید که گویا خداوند عظیم بلطف و کرم خود با او خطاب میکند و سخن میگوید و امر و نهی میکند و مقام او در انوقت مقام هیبت و حیا و گوش دادن و شنیدن است سیم آنکه مطلقا ملتفت خود و تلاوت خود نباشد بلکه همه همت او مقصور بر صاحب کلام باشد و فکر او منحصر در او باشد بنحویکه گویا مستغرق مشاهده جمال اوست و او را پروای غیر او نیست و این درجه مقربین و صدیقین است و درجه سابق درجه اصحاب یمین است و آنچه غیر اینها باشد درجه غافلین است و حضرت سید الشهداء ع روحی فداه اشاره بمرتبه سیم فرموده است الذی تجلی لعباده فی کتابه فی کل شیء نفسه فی خطابه بل فی کل نور و فیء یعنی تجلی کرد از برای بندگان خود در کتاب خود بلکه در هر چیزی و نمود خود را بایشان در خطاب خود بلکه در هر نور و سایه مرویست که امام جعفر صادق ع را در نماز حالتی روی داد که بیهوش بر زمین افتاد چون بهوش آمد از سبب آن پرسیدند فرمود آیه را مکرر کردم بر دل خود تا گویا آنرا از صاحبش شنیدم و چشم را طاقت معاینه قدرت او نماند و اگر کسی باین درجه رسید بسبب او بحده لذت و حلاوت و تلاوت او بی پایان میگردد و یکی از بزرگان گفته است که من قرآن میخواندم و مطلقا شیرینی آنرا نمی فهمیدم تا اینکه بنحوی شد که گویا قرآنرا از پیغمبر میشنوم که بر صحابه کبار میخواند و بعد از آن از این مقام ترقی کردم پس میخواندم آنرا تا از جبرئیل می شنیدم که تلقین حضرت پیغمبر مینمود پس خدا جود و لطف بمن فرمود که بمقام بالاتر ترقی نمودم که گویا آنرا از صاحب کلام میشنوم و در انوقت نعیم و لذتی یافتم که از آن صبر نمیتوانم کرد و بعضی از صحابه گفته است که هرگاه دلها پاک گردد هرگز از قرائت سیر نمیگردد یازدهم آنکه از حول و قوه خود بری شود و بچشم رضا و خوبی خود را نه بیند پس هرگاه بآیه رسد که مشتمل بر دعا و مدح بزرگان باشد خود را از جمله ایشان نه بیند و از اهل آنوعده نشمارد بلکه اهل صدق و یقین را از اهل آنوعده شمارد و شوق نماید که خدا او را بایشان ملحق سازد و چون بآیه رسد که مشتمل بر مذمت گناهکاران و مقصرین باشد خود را بنظر درآورد و چنان تصور نموده که خود مخاطب باین آیه است و باین اشاره فرموده است امیر المؤمنین علیه السلام که میفرماید در وصف متقین که چون بآیه رسند که مشتمل است بر تهدید و تخویف گوشهای دل خود را بر آن میدارند و چنان پندارند که صدای فریاد و غریدن جهنم بگوشهای ایشان میرسد

مقصد پنجم در شمه از آداب روزه بدانکه ثواب روزه بسیار و اجر آن بیشمار است و آیات و اخبار وارده در فضیلت آن خارج از حد احصاء و بیرون از حیز اظهار و شمار است و همه آنها در کتب احادیث مذکور و در السنه و افواه مشهور است و احتیاج بذکر آنها در این مقام نیست بلکه در اینجا اشاره ببعضی آداب باطنیه و ظاهریه روزه میشود و بدانکه سزاوار روزه دار آنستکه چشم خود را بپوشاند از هر چه نظر کردن بآن حرام است یا مکروه است یا دل خود را از یاد خدا مشغول میسازد و محافظت نماید زبان خود را از جمیع آفات و معاصی متعلقه بزبان که بسیاری از آنها در این کتاب مذکور شد و گوش خود را نگاهدارد از هر چه شنیدن آن حرام یا مکروه است و شکم خود را باز دارد از غذاهای حرام و شبهه ناک و همچنین سایر اعضاء و جوارح خود را از محرمات یا مکروهات متعلقه بآنها محافظت نماید و همچنین

سزاوار

سزاوار آنست که در هنگام افطار از حلال آنقدر چیزی بخورد که کل بر معده او نباشد چه سر امر بروزه داشتن آنست که قوه شهویه مقهور و ضعیف شود و تسلط شیطان کمتر گردد تا نفس قدسی از درجه بهیمیت ترقی نموده تشبه بملائکه گردد و در او آثار تجرد و روحانیت حاصل شود و هرگاه کسی آنچه را چاشت نخورده و مقابل آنرا در شام بخورد چگونه این مطلب دست میدهد خصوص هرگاه همچنانکه عادت اکثر اهل این عصر است که الوان اطعمه که ماه مبارک رمضان صرف میکنند در ماههای دیگر صرف نمی نمایند و شکی نیست که چون معده از غذای چاشت خالی باشد تا وقت شام رغبت آن بیشتر و اشتهای آن افزونتر میگردد پس چون در آنوقت برغبت تمام الوان طعام را بقدر شام و چاشت بلکه زیادتر بخورد لذت آن بیشتر و قوت آن افزونتر میگردد و قوه شهویه او بهیجان میآید و آنچه مقصود از روزه بود نتیجه بر عکس می بخشد پس روزه دار باید لااقل همان غذائیکه در شبهای غیر روزه میخورد بخورد و خوراک روز خود را بآن ضم نسازد تا سودی از روزه ببیند و از جمله آداب روزه دار آنستکه در هنگام افطار دل او مضطرب باشد و در میان خوف و رجا معلق باشد چه نمیداند که روزه او مقبول شده یا نه و اینحالی است که باید در آخر هر عبادتی باشد مرویست که حضرت امام حسن مجتبی ع در روز عید فطری بجماعتی گذشت که مشغول خنده بودند حضرت فرمود ماه رمضان را خدای تعالی میدان بندگان خود قرار داده که در آن سبقت بر طاعت و عبادت او گیرند پس جماعتی گوی سبقت در ربودند و بسعادت فایز گردیدند و طایفه پس افتادند و هلاک شدند پس عجب کل عجب از برای کسی که مشغول خنده و بازی باشد در روزیکه سبقت گیرندگان در آن فایز شدند و بطالان و هرزه کاران زیان کردند آگاه باشید بخدا قسم که اگر پرده برداشته شود نیکوکاران مشغول نعمت خود شوند و بدکار گرفتار بدیهای خود گردد و احدی بلهو و لعب نپردازد و مخفی نماند که از برای روزه سه درجه است اول روزه عوام و آن عبارتست از اینکه در روز شکم و فرج خود را از مقتضای شهوات آنها محافظت نمائی و این نوع روزه فایده نمی بخشد مگر بجز استخلاص از عذاب دوم روزه خواص و آن عبارتست از آنچه مذکور شد بزیادتی محافظت چشم و گوش و زبان و دست و پا و سایر جوارح و اعضا از معاصی و گناهان و این مرتبه از روزه مرتب میگردد آنچه از برای روزه دار وعده داده شده است از ثوابهای بی پایان سیم روزه خواص خواص و آن عبارتست از آنچه مذکور شد با محافظت دل از افکار دنیویه و اخلاق رذیله و نگاهداشتن آن از غیر خدا بالکلیه و افطار این روزه یا در صبح قیامت است یا یاد غیر خدا کردن و حاصل این روزه رو گردانیدن از غیر خداست چنانکه فرمود قل الله ثم ذرهم بگو خدا و هر چه غیر اوست واگذار و این روزه انبیاء و صدیقین و مقربین است و ثمره این روزه فوز بمشاهده جمال لقای الهی است و رسیدن بخیریکه هیچ چشمی ندیده و هیچ گوشی نشنیده و بخاطر احدی خطور نکرده و بدانکه مقتضای اخبار متواتره و تصریح جمعی از علمای علیه طایفه شیعه است که هرگاه کسی خالص از برای خدا ماه رمضان را روزه بدارد و در آنماه باطن را از اخلاق ذمیمه پاک سازد و اعضای ظاهریه خود را از معاصی نگاهدارد و از حرام در خوراک و پوشاک و مسکن اجتناب نماید و بجز حلال غذائی نخورد و در خوردن حلال هم افراط نکند بلکه بنحوی باشد که در هر وقت روز و شب الم گرسنگی را بیابد و فی الجمله مواظبت نماید بر نمازهای نافله و بعضی از ادعیه و آدابیکه در اینماه مبارک سنت شده مستحق مغفرت الهی و خلاص از عذاب اخروی میگردد پس اگر این شخص از طایفه عوام باشد صفای نفسی از برای او حاصل میشود که باعث استجابت دعای او گردد و اگر از علماء و اهل معرفت باشد لشکر شیطان از حوالی قلب او کوچ میکند و از برای او بعضی از اسرار ملکوتیه روشن و منکشف میگردد خصوص در شب قدر زیرا که آن شبی است که در آن اسرار منکشف میشود و از مبداء فیاض انوار بر دلهای پاک افاضه میشود و مناط عمده در رسیدن باین موهبت عظمی کم خوردنست بنحویکه الم گرسنگیرا در انوقت احساس کند

مقصد ششم در بعضی از آداب حج بدانکه حج اعظم ارکان دین و عمده چیزهائیست که آدمی را بحضرت رب العالمین نزدیک میسازد و آن اهم تکلیفات الهیه و صعب عبادات بدنیه است تارک آن از خیل یهود و نصاری محسوب و از بهشت برین محجوب است و اخبار در فضیلت آن و ذم تارک آن مشهور و در کتب اخبار مسطور است و شرایط و آداب ظاهره آن وظیفه علم فقه و در آن علم شریف مذکور و ما در اینجا در چند فصل اشاره ببعضی از اسرار خفیه و آداب باطنیه آن مینمائیم

فصل بدانکه غرض اصلی از خلقت انسان شناختن خدا و وصول بمرتبه محبت و انس باوست و آن موقوف است بر صفای نفس و تجرد آن پس هر چه نفس انسانی صافی تر و تجرد آن بیشتر شد انس و محبت او بخدا بالاتر میشود و حصول صفای نفس و تجرد آن

موقوف است

موقوفست بر دوری از شهوات طبعیّه و باز داشتن آن از لذّات شهویه و ترک متاع و زخارف دنیویّه و صرف جوارح
و اعضا بجهة خدا در اعمال شاقّه و مداومت یاد خدا و متوجه ساختن دل با و و از اینجهت خدای تعالی قرار عباد تیرا فرمود
که متضمّن این امور هستند چه بعضی از عبادات بذل مال است در راه خدا که باعث دل کندگی از متاع دنیوی میگردد
چون زکوة و خمس و صدقات و بعضی متضمّن ترک شهوات و لذّاتست چون روزه و بعضی دیگر مشتمل بر یاد خدا و متوجّه
ساختن دل باو و صرف کردن اعضا در عبادتست چون نماز و از میان عبادات حجّ مشتمل بر همهٔ این امور است
با زیادتی چه در آنست ترک وطن و مشقّت بدن و بذل مال و قطع آمال و تحمّل مشقّت و تجدید میثاق الهی و طواف و دعا
و نماز با اشتمال آن بر اموری که مردمان بآن انس نگرفته اند و عقول سرّ آنهارا نمیفهمد مثل زدن سنگریزه و هروله میان صفا و
مروه چه با مثال این اعمال کمال بندگی و غایت ذلّت و خواری ظاهر میشود زیرا که سایر عبادات اعمالی هستند که بسیاری
از عقول علّت آنهارا میفهمند و با ینجهة طبع را با آنها انس و نفس را میل حاصل میگردد و امّا بعضی اعمال حج امور یست که
عقول امثال ما را راهی بفهمیدن سرّ آنها نیست پس بجا آوردن آنها نیست مگر محض بجهة اطاعت امر و بندگی مولای خود و در چنین
عملی اظهار بندگی بیشتر است چه بندگی حقیقی آنست که در فعل آن سببی جز اطاعت مولا نباشد لمؤلّفه بنده ایم و پیشهٔ ما بندگیست
بندگانرا با سببها کار نیست می نخواهد کار بنده علّتی جز که فرموده است مولا خدمتی و از اینجهة بود که حضرت رسول صلعم
فرمود در حج بخصوص لبّیک بحجّة حقّاً تعبّداً و رقّاً یعنی خداوندا اجابت ترا نحج کردم از راه بندگی و رقیت
و در عبادات دیگر این را نفرمود پس چنین عبادتی که عقل کسی بجهت آن نرسد در اظهار بندگی کاملتر است پس تعجب
بعضی از مردمان ازین افعال عجیبه ناشی از جهل ایشانست باسرار عبودیّت و بندگی و این سرّ قرار دادن حجّ است
با وجود اینکه هر عملی از اعمال آن نمونه حالی از حالات آخرت یا متضمّن اسرار دیگر است چنانکه اشاره بآن خواهد شد علاوه
بر اینها اینکه عبادت حج لازم دارد اجتماع اهل عالم را در موضعی که مکرّر نزول وحی در آنجا آمد و شد نموده و بخدمت رسول
اعظم رسیده اند سابق بر آن منزل خلیل ربّ جلیل بوده و ملائکه ملکوت در آنجا نزول کرده اند بلکه آن مکان مقدّس
سرزمینی است که پیوسته منزلگاه جلّ انبیاء از آدم تا خاتم و همیشه مهبط وحی و محلّ نزول کروبیان بوده و در آنجا سیّد انبیا
متولّد گشته و قدم همایون او و سایر انبیاء باکثر آن سرزمین رسیده و خداوند ذو الجلال آنرا خانهٔ خود نامیده و بجهت
عبادت بندگان خود برپای داشته و اطراف و حوالی حرم خانهٔ خود و حرمگاه آن قرار داده و عرفاترا مثل میدانی در ابتدای
حرم خانهٔ خود کرده و اذیّت حیوانات را و کندن درختان و نباتاترا بجهة اکرام خانهٔ خود در آنجا حرام نموده و آنرا بطریق
پای تخت پادشاهان مقرر فرموده که زیارت کنندگان از راههای دور و ولایات بعیده ژولیده مو و غبار آلوده قصد
آنجا کنند تا تواضع از برای صاحبخانه نموده باشند با اعتراف ایشان که او منزّه از زمان و مکان است و شکی نیست که اجتماع
در چنین موضعی مکرّم با وجود اینکه باعث حصول الفت و مصاحبت مردمان و رسیدن بخدمت خوبان که از اطراف عالم بحج
میآیند و سرعت اجابت دعوتست موجب یاد آمدن پیغمبر و بزرگی او و سعی او و اهتمام او در ترویج دین الهی و نشر احکام خدا
میشود و این سبب رقّت قلب و صفای نفس میگردد **فصل** کسیکه اراده حج میکند در وقت توجّه بجانب حج مراعات چند امر را باید
بکند اوّل اینکه نیّت خود را از برای خدا خالص کند بنحویکه شایبهٔ هیچ غرضی از اغراض دنیویّه در آن نباشد و هیچ باعثی
بر حج جز امتثال امر الهی نداشته باشد پس نهایت احتیاط کند که مبادا در خفایای دل او منتی دیگر باشد از ریاء و یا احتراز از
مذمّت مردم بسبب نرفتن حج یا از خوف فقر و برطرف شدن اموال چونکه مشهور است که تارک الحج مبتلا بفقر و ادبار میشود یا قصد
تجارت و شغل دیگر چه همهٔ اینها را از قربت و اخلاص خالی میکند و مانع از مراتب ثواب موعود میگردد و چه احمق کسی است که متحمّل
اینهمه اعمال شاقّه که واسطه تحصیل سعادت ابد نگردد بجهة خیالات فاسده که بجز خسران فایده ندارد دوّم آنکه از گناهان توبه
خالص کند و از حقّ الناسی که در ذمّهٔ او باشد خود را بری الذمّه سازد و دل از همه علایق بکند تا دل و بالکلیّه متوجه
خدا شود و باید چنان تصوّر کند که ازین سفر بر نخواهد گشت و وصیّت خود را مضبوط سازد و آماده سفر آخرت گردد چه
این سفر نیز از جملهٔ تدارک خانهٔ آخرتست و باید در وقت بیرون آمدن از برای سفر حج و قطع علاقه از وطن و اهل و عیال
و مال و اموال یاد آورد روز یرا که قطع علاقه از اینها خواهد نمود بجهة سفر آخرت سیّم آنکه در وقت اراده سفر متذکر عظمت

در بیان امور ... [illegible]

خانه و صاحبخانه گردد و یاد آورد که خود را در این وقت ترک اهل و عیال و مفارقت از مال و جاه و دوری دوستان و مهاجرت
از اوطانرا اختیار کرده بجهة قصد امری رفیع الشان عظیم القدر یعنی زیارت خانه که خدا او را مرجع مردم قرار داده پس بداند
که این سفر مثل سایر سفرهای دنیا نیست و متذکر گردد که چه امری اراده کرده است و رو بچه جائی آورده و قصد زیارت که را
دارد و بداند که او متوجه است بزیارت آستانهٔ حضرت مالک الملک و از جمله کسانیست که منادی پروردگار او را اصلای
دعوت داده و او بجان و دل قبول نموده پس قطع علایق و ترک خلایق کرده و بخانهٔ رفیع القدر عظیم الشان رو آورده
تا دل خود را فی الجمله بملاقات خانه تسلّی دهد و آنرا وسیلهٔ وصول بغایت آمال که لقای جمال جمیل ایزد متعال باشد سازد
چهارم آنکه دل خود را فارغ سازد از هر چیزی که در راه یا مقصد دل او را مشغول میسازد و خاطر او را پریشان میکند از
معامله و تجارت و نحو اینها تا دل او مطمئن بوده متوجه یاد خدا باشد پنجم آنکه سعی کند که توشهٔ سفر و خرجی راه او از ممرّ حلال
باشد و در آن وسعت دهد امّا نه بحدّی که باسراف منجر شود و مراد از اسراف آنست که انواع اطعمهٔ لذیذه را صرف نماید چنانکه
طریقه خوش گذرانان اهل روزگار است و امّا بذل کردن مال بسیار باهل استحقاق پس آن اسراف نیست چنانکه رسیده است
که هیچ چیزی در اسراف نیست و هیچ اسرافی در خیر نمیباشد ششم آنکه در این سفر هر نقصان مالی یا اذیّت بدنی که باو رسد بآن خورسند
و دلشاد گردد چه آن از علامات قبول حجّ اوست هفتم آنکه با رفقا و اهل سفر خویش خوش خلقی نماید و گشاده رو و شیرین
کلام باشد و با ایشان تواضع کند و از کج خلقی و درشت گوئی غایت اجتناب نماید و فحش نگوید و سخن لغو از و سر نزند و سخنی
که رضای خدا در آن نیست نگوید و با کسی جدال و خصومت نکند حضرت رسول صلعم فرمود که حج مبرور هیچ جزائی ندارد مگر بهشت
شخصی عرض کرد یا رسول الله حج مبرور کدام است فرمود آنستکه با آن خوش کلامی و طعام دادن باشد و باید بسیار اعتراض بر
رفیق و جمال و غیر اینها از همسفران نکند بلکه با همه همواری کند و با راهروان راه خدا فروتنی و خفض جناح نماید و حسن خلق را
پیشهٔ خود کند و حسن خلق همین نیست که اذیّت او بکسی نرسد بلکه اگر اذیّتی از دیگری باو رسد متحمّل شود هشتم آنکه ژولیده و
غبار آلوده باشد و خود را در راه زینت نکند و میل باسبابیکه باعث فخر و خودنمائیست نماید و اگر تواند پیاده راه رود
خصوصاً در مشاعر معظّمه یعنی از مکّه بمنی و مشعر و عرفات بشرطیکه مقصود او از پیاده رفتن صرفهٔ اخراجات نباشد بلکه غرض او
زحمت و مشقّت در راه خدا باشد و اگر مقصود صرفه باشد سواری بهتر است اگر وسعت باشد و همچنین از برای کسی که پیاده
روی باعث ضعف او از عبادت و دعا شود سواری بهتر است **فصل** بدانکه آدمی چون بقصد حج از وطن خود بیرون برود
و داخل بیابان گردد و گریوه ها و عقباترا ملاحظه کند در رو بخانهٔ خدا آورد باید متذکر گردد بیرون رفتن خود را از دنیا و
گرفتاری بگریوه های عالم برزخ و محشر تا ملاقات حضرت داور و از تنهائی راه یاد تنهائی قبر کند و از تشویش قطّاع الطّریق و
درندگان صحرا یاد هول موذیات عالم برزخ نماید و چون بمیقات رسد و جامهٔ احرام پوشد متفکّر پوشیدن کفن شود و یاد آورد
زمانیرا که او را بکفن خواهند پیچید و با آن جامه بحضور پروردگار خواهند برد چه جامهٔ احرام شبیه بکفن است و چون احرام بست
و زبان به لبّیک اللهمّ لبّیک گشود بداند که معنی این کلام اجابت ندای پروردگار است و اگر چه امیدوار بقبول لبّیک او
باشد امّا از ردّ آن نیز خوفناک باشد و بترسد که مبادا جواب او برسد که لا لبّیک و لا سعدیک پس متردّد میان خوف و رجا باشد
و از خود و عمل خود نومید و بفضل و کرم الهی امیدوار باشد و بداند که ابتدای لبّیک گفتن وقت عمل حجّت و محلّ خطر است
مرویست که حضرت امام زین العابدین علیه السلام چون احرام بست و بر مرکب سوار شد رنگ مبارک او زرد شد و لرزه بر اعضای
وی افتاد و نتوانست که لبّیک گوید عرض کردند که چرا لبّیک نمیگوئید فرمود که میترسم که پروردگار من گوید لا لبّیک و لا سعدیک
پس چون زبان بتلبیه گشود و لبّیک گفت بیهوش گشته از مرکب بر زمین افتاد او را بهوش آوردند و سوار کردند و لحظه بلحظه
چنین میشد تا از حج فارغ گردید و چون صدای مردمان بتلبیه بلند شود متذکّر شود که این اجابت ندای پروردگار است که فرموده است
که و اذّن فی النّاس بالحجّ یأتوک رجالاً خلاصه معنی آنکه ندا کن مردمانرا که بحج حاضر شوند و ازین ندا یاد نفخ صور و برآمدن مردم
از قبور افتد که کفنها در گردن بعرصات قیامت ایشانرا میخوانند و چون داخل مکّه شد بفکر افتد که حال داخل حرمی گردید که
هر که داخل آن شود در امن و امان است و امیدوار شود که باین واسطه از عقاب الهی ایمن گردد و دل او مضطرب باشد که آیا
او را قبول خواهند کرد و صلاحیت قرب حرم الهی را خواهد داشت یا نه بلکه بدخول حرم مستحق غضب و راندن خواهد شد و از آن

این مضمون خواهد بود شعر بطواف مکه رفتم بحرم رهم ندادند که تو در برون چه کردی که درون خانه آئی و باید امیدوار در
حالات غالب باشد چه شرف خانه عظیم است و صاحبخانه کریم و رحمتش واسع و فیضش نازل و حق زیارت کنندگان خود را
منظور دارد و کسیکه پناه باو آورد رد نمی نماید و چون نظرش بخانه افتد متشعر عظمتش گردد و چنان تصور کند که گویا صاحبخانه را
می بیند و امیدوار شود که چنانچه بملاقات خانه فایز شد بملاقات صاحبخانه نیز مشرف خواهد شد و شکر خدا بجا آورد که باین
موهبت کبری رسید و چون شروع بطواف نماید دل خود را از تعظیم و محبت و خوف و رجا مملو سازد و بداند که در حال
طواف شبیه است بملائکه مقربین که پیوسته در حول عرش اعظم طواف مینمایند و بداند که مقصود کلی طواف دل است بیاد پروردگار
خانه پس ابتدا و ختم طواف را بیاد او کند و روح طواف و حقیقتش آن طواف دل است در حضرت ربوبیت و خانه مثال ظاهریست
در عالم جسمانی و خانه در عالم ملک و شهادت نمونه ایست از حضرت ربوبیت در عالم غیب و ملکوت و آنچه رسیده که بیت المعمور
در آسمان در مقابل خانه کعبه است و طواف ملائکه بر آن چون طواف بنی آدم است بر کعبه دور نیست که اشاره باین مشابهت باشد
و چون رتبه اکثر نوع انسان از طواف خانه اصلی قاصر است امر شد بایشان که تشبه بایشان شوند در طواف خانه مکه فان من
تشبه بقوم فهو منهم هر که خود را شبیه بقومی کند از ایشان محسوبست پر ایشان نیستی میکو پریشان و چون بنزد حجر الاسود
آید که آنرا ببوسد متذکر این شود که آن بجای دست خداست در زمین و عهود بندگان در آنست از حضرت پیغمبر صلعم مرویست
که حجر الاسود دست خداست در میان خلق که بآن بندگان مصافحه میکنند با او چون مصافحه بنده با آقا یا دخیل کسی با کسی از
حضرت امام جعفر صادق علیه السلام مرویست که چون خدای تعالی از بندگان عهود خود گرفت امر فرمود بحجر الاسود تا
آنرا فرو برد پس از اینجهة در نزد آن میگویند امانتی ادیتها و میثاقی تعاهدته یعنی امانت خود را ادا کردم و پیمان خود را
داشتم تا حجر الاسود باین شهادت دهد و فرمود که رکن یمانی دریست از درهای بهشت که از روزی که گشوده شده است
هرگز بسته نشده است و باید قصد آدمی در وقت بوسیدن ارکان و چسبانیدن خود بمستجار بلکه هر جزئی از خانه طلب قرب باشد
از راه محبت و شوق بخانه و امید داشتن باینکه باین وسیله بدنش از آتش جهنم محفوظ ماند و چون چنگ در دامن خانه
کعبه زند نیت آن کند که دست در دامن خدا آویخته و طلب مغفرت و امان میکند مثل تقصیرکاری که دست در دامن بزرگی
زند و چنان قصد کند که دیگر مرا ملجا و پناهی نیست و بجز عفو و کرم تو راه بجائی ندارم و دست از دامن خانه تو برنمیدارم تا
مرا ببخشی و امان عطا فرمائی و چون بمیان صفا و مروه بجهة سعی آید باید متذکر شود که اینجا شبیه است بمیدانی که در بارگاه پادشاهی
واقع باشد که بندگان در آنجا آمد و شد میکنند گاهی میآیند و زمانی میروند و بجهة اظهار اخلاص خدمت و امید نظر رحمت
در آنجا تردد مینمایند مثل کسی که بخدمت پادشاهی رسیده باشد و بیرون آمده باشد و نداند که پادشاه در حق او چه حکم
خواهد فرمود پس در در خانه آمد و شد میکند که شاید در مرتبه دیگر براو ترحم کند و در وقت آمد و شد در آنجا یاد آورد آمد و شد خود را
در عرصات محشر در میان دو کفه میزان اعمال خود و چون بعرفات حاضر شد نظر بازدحام خلایق کند و ببیند که مردمان بلغتهای مختلفه
صداها بلند کرده اند و هر یک بزبانی بتضرع و زاری مشغولند و هر کدام بطریقه امام و پیشوای خود آمد و شد میکنند یاد آورد عرصه
قیامت و اهوال آن روز پرهول و دهشت را و پراکندگی مردمان را در آنجا حیران و سرگردان و هر امتی بگرد پیغمبر و امام خود جمع شده
و چشم شفاعت براو انداخته پس چون باین فکر افتاد دست تضرع بردارد و با نیت خالص بدرگاه خدا بنالد که خدا حج او را قبول
کند و او را در زمره رستگاران محشور سازد و چنان داند که نومید نخواهد شد چه روز روز شریف و موقف موقف عظیمی است و بندگان
خدا از اقطار زمین در آنجا جمعند و دلهای همه بخدا منقطع است و همتهای همه مصروف دعا و مسئولست و دستهای همه بدرگاه
پادشاه بی نیاز بلند است و همگی چشم بر فیض رحمتش انداخته اند و گردنها بلطف و کرم او کشیده و البته چنین موقفی از
نیکان و اخیار خالی نیست بلکه ظاهر آنستکه ابدال و اوتاد ارض در خدمت صاحب عصر در آنجا حاضرند پس دور نیست که از
حضرت ذو الجلال بواسطه دلهای پاک و نفوس مقدسه رحمت بر کافه مردمان فایض شود و چنان گمان بکنی که همه این
خلایق که در آنجا جمعند و با هزار امیدواری راه دور و دراز پیموده اند و اهل و وطن را دور انداخته و کربت غربت بر خود قرار
داده و رو بدر خانه چنین کریمی آورده اند خداوند کریم همه را نا امید کند و سعیشانرا نابود سازد و بر غریبی ایشان ترحم نکند
زنهار زنهار دریای رحمتش از آن وسیع تر است که در چنین جائی تنگی کند و از اینجهة رسیده است که بدترین گناهان آنستکه آدمی

بعرفات حاضر شود و چنان گمان کند که خدا او را نیامرزیده و چون از عرفات برگردد و دوباره داخل حرم شود از اینکه خدا
او را باز اذن دخول حرم داده تفأل زند که او را قبول فرموده و خلعت قرب براو پوشانیده و او را از عذاب خود ایمن ساخته
و چون بمنی آید و متوجه رمی جمرات گردد نیتش از رمی جمرات بندگی و قصد امتثال امر الهی باشد و خود را تشبیه کند بحضرت
خلیل الرحمن در وقتی که در همان مکان شیطان براو ظاهر گردید پس خدای تعالی او را امر فرمود که آن لعین را با سنگریزه براند و چنان قصد
کند که سنگریزه را بر روی شیطان میاندازد و پشت او را میشکند و چون ذبح قربانی کند یاد آورد که این ذبح اشاره بآنستکه
بسبب حج بر شیطان و نفس اماره غالب گشتم و ایشانرا کشتم و از عذاب الهی فارغ گشتم پس در آنوقت سعی کند در توبه و باز
گشت از اعمال قبیحه که سابق مرتکب بود که در این اشاره صادق باشد و فی الجمله شیطان و نفس اماره را ذلیل کرده باشد
و از اینجهة رسیده است که علامت قبول حج آنستکه حال آدمی بعد از حج بهتر از سابق گردد و در خبری دیگر وارد است که از
علامت قبول حج ترک معاصی است که سابق میکرد و بدل کردن همنشینان بد را بهمنشینان خوب و مجالس لهو و غفلت را
بمجالسی که در آن یاد خدا میشود و از حضرت امام بحق ناطق جعفر بن محمد الصادق علیه السلام حدیثی وارد است که متضمن عمده اسرار
و دقایق حجست و خلاصه آن اینست که فرمود چون اراده حج کنی پس دل خود را خالی کن از هر چه ترا از خدا مشغول میکند و
پرده میان تو و خدا میگردد و همه امور خود را بخالق خود واگذار و در جمیع امور خود براو توکل کن و سر تسلیم بر قضای او نه و وداع
کن دنیا را و استراحت و خلق را و حقوق مردم را که بر ذمه تست ادا کن و اعتماد مکن بر زاد و راحله و رفقا و خویشان و جوانی
و مال خود که بر هر کدام اعتماد کنی وبال تو میشود و چنان مهیای سفر شو که امید برگشتن نداشته باشی و با رفقا نیکو سلوک
کن و اوقات نمازهای واجبی و سنتهای نبوی را مراعات کن پس بآب توبه خالص از همه گناهان غسل کن و جامه صدق
و صفا و خضوع و خشوع را در بر کن و از آنچه ترا از یاد خدا باز میدارد و از اطاعت او مانع میگردد احرام بند یعنی بر خود حرام کن
و لبیک گو یعنی اجابت کن ندای خدا را اجابتی صاف و صادق و پاک و خالص از برای خدای تعالی و چنگ در عروة الوثقی
زن و در دل خود با ملائکه در حول عرش طواف کن چنانکه با جسم خود با مسلمین در دور خانه کعبه طواف میکنی و بهروله از هوا و
هوس خود فرار کن و از حول و قوه خود بیزار شو و چون بمنی رسی تمنای هر چه از برای تو حلال نیست از دل بیرون کن و در عرفات
اعتراف بتقصیرات خود کن و عهد یگانگی خدا که در نزد تست تازه ساز و در هنگام ذبح قربانی حلقوم هوا و هوس و طمع را
قطع کن و در وقت انداختن جمرات شهوات نفسانیه و خساست و دنائت و صفات ذمیمه را از خود بینداز و چون سر خود را
تراشی همه عیوب ظاهریه و باطنیه را از خود بتراش و چون در حرم خدا داخل شوی و بخانه خدا نهی در کنف امان الهی و ستر و
حفظ او داخل شو و بتعظیم صاحبخانه و جلال و عزت او را در دل خود ثابت کن و در استلام حجر بجهت عظمت و سلطنت او
خاضع شو و چون طواف وداع کنی ماسوای خدا را وداع کن و چون بصفا رسی باطن و ظاهر خود را از برای لقای الهی صاف کن
و بر عهد و محبت خود ثابت بایست تا روز قیامت و بداند خدای تعالی حج را واجب نکرد و آنرا نسبت بخود نداد و پیغمبر شریعت
مناسک را نیاورد مگر از برای اشاره کردن بمرگ و بعث و قبر و حشر و قیامت **مقصد هفتم** در اشاره ببعضی از
آداب زیارت مشاهد مشرفه و دقایق آن بدانکه نفوس قویه قدسیه خصوصا نفوس مقدسه انبیا و ائمه هرگاه از ابدان
شریفه خود رحلت نمودند و دست از بدن خود برداشتند و صعود بعالم تجرد نمودند نهایت احاطه و غایت استیلا
بر اینعالم از برای ایشان حاصل میشود و تمامی امور اینعالم در نزد ایشان منکشف و ظاهر میگردد و تمکن از تصرف و تأثیر در عالم
از برای ایشان حاصل میشود پس هر که بعتبه مطهره ایشان حاضر شد بجهت زیارت ایشان بر او مطلع میگردند و از احوال زائر
مرقد مطهرشان استحضار تام دارند و سؤالات و تضرعات و توسلات ایشانرا میشنوند و نظر رأفت و مهربانی ایشان نسبت به
مخلصان و نسیم الطاف ایشان بر ایشان میافتد پس دامن شفاعت بر میان میزنند و از خدا طلب حوایج ایشانرا میکنند و از
درگاه الهی مسئلت برآمدن مطالب و آمرزش گناهان ایشانرا مینمایند و همین است سر در ترغیب بزیارت پیغمبر و ائمه علاوه
بر اینکه در زیارت ایشان اظهار اخلاص و تجدید عهد ولایت است و باعث سرور ایشان و رواج امر ایشان و غمناکی دشمنان ایشان
است چگونه زیارت ایشان افضل طاعات و اقرب قربات نباشد و حال اینکه زیارت مؤمن از اینجهة که مؤمن است باعث اجر
عظیم و ثواب جزیل است در شریعت مطهره ترغیب بسیار و تأکید بیشمار در خصوص آن وارد شده و از اینجهة طریقه طاهره

در بیان بعضی از آداب زیارت و دقایق مشاهد مشرفه

برین جاری شده که بزیارت مردگان خود روند و هرگاه زیارت مؤمنی چنین باشد پس چگونه خواهد بود زیارت کسیکه خدا
اورا از هر خطائی معصوم کرده و از رجس و گناه پاک و مطهر گردانیده و اورا بر همه خلایق مبعوث ساخته و حجت بر عالمیان
فرموده و اورا امام مؤمنین و مقتدای مسلمین پسندیده بلکه بجهة او آسمان و زمین آفریده و اورا راه و صراط و دلیل و نور
و ضیاء خود قرار داده و امین بر ملکت خود و خلیفه در میان بندگان خود کرده و مخفی نماند که از اخبار بید و احادیث لا تعد
در فضیلت زیارت قبور مطهره و مراقد منوّره ایشان رسیده حضرت پیغمبر صلعم فرمود که هر که زیارت کند قبر مرا بعد از وفات
من مثل کسی است که هجرت کند بسوی من در حیات من پس اگر استطاعت آمدن بزیارت مرا نداشته باشی بر من سلام کنید که
سلام شما بمن میرسد و نیز همان حضرت بامیر مؤمنان فرمود یا ابا الحسن بدرستیکه خدا تعم قبر ترا و قبر فرزندان ترا بقعهائی
کرده است از بقعهای بهشت و عرصه از عرصهای آن و دلهای نجبای خلق و برگزیدگان خود را مایل بآنها ساخته تا
خواری و اذیت در راه شمارا متحمل شوند و قبور شمارا تعمیر کنند و بسیار بزیارت ایشان آیند بجهة تقرب بخدا و دوستی
پیغمبر او یا علی این طایفه مخصوصند بشفاعت من و وارد میشوند بر حوض من و ایشانند زیارت کنندگان من و همسایگان
من فردای قیامت در بهشت یا علی هر که تعمیر کند قبر ایشانرا و محافظت کند آنهارا مانند کسی است که یاری کرده است سلیمان بن
داود را بر تعمیر بیت المقدس و هر که زیارت کند قبور ایشانرا معادلست بر هفتاد حج بعد از حجة الاسلام و از گناهان بیرون میآید
تا حین مراجعت از زیارت شما مثل روزی که از مادر متولد شده باشد بشارت باد شمارا یا علی و بشارت ده دوستان خود را
بنعمتهائی که هیچ چشمی ندیده و هیچ گوشی نشنیده و بخاطر احدی خطور نکرده و لیکن جماعتی از اراذل مردمان سرزنش خواهند
کرد زیارت کنندگان قبور شمارا همچنانکه سرزنش و عیب میکنند زن زانیه را بزنا ایشانند بدترین امت من که نمیرسد بایشان
شفاعت من و وارد نمیشوند بر حوض من و حضرت امام جعفر بن محمد الصادق علیهما السلام فرمود که هرگاه یکی از شما در همه عمر خود
حج کند و زیارت نکند حسین بن علی علیهما السلام را هر آینه خواهد بود تارک حقی از حقوق پیغمبر صلعم زیرا که حق حسین ع فریضه ایست
از خدا واجب بر هر مسلمی امام رضا ع فرمود هر امامی را عهدیست در گردن دوستان و شیعیان خود و بدرستیکه از تمام
وفای بعهد ایشان زیارت قبور ایشانست پس هر که زیارت کند ایشانرا از روی رغبت و از راه تصدیق بآنچه ایشان
گفته اند ائمه ایشان شفیعان ایشان خواهند بود در روز قیامت و اخبار در فضیلت زیارت حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله
و ائمه معصومین خصوصاً زیارت سید الشهداء و حضرت امام رضا علیهما السلام و افضل بودن زیارت ایشان از حج و عمره
و جهاد بیحد و نهایت است **فصل** چون فضیلت زیارت ایشان و سر آنرا دانستی و بزرگی قدر و جلالت ایشانرا شناختی
پس باید در هنگام دخول و ورود بر مراقد منوّره و مشاهد مشرّفه ایشان نهایت تواضع و فروتنی و غایت تخشّع و شکستگی
کنی و در دل خود عظمت شان و جلالت قدر شانرا مستحضر گردی و متذکر حق عظیم ایشان و سعی شانرا در ارشاد مردم و رواج
دین الهی شوی پس چون نزدیک مدینه منوّره رسی و چشم تو بر دیوارهای آنجا افتد متذکر شو که این شهریست که خدا از برای پیغمبر
خود اختیار کرده و ولایتی است که در آنجا اساس شریعت بر پا شده و واجبات و مستحبات در آنجا قرار داده گشته و در آنجا پیغمبر خدا
با دشمنان جهاد نموده و دین خدارا ظاهر کرده و تا حین وفات در آنجا ساکن بوده و تربت مقدس او در آنجا قرار یافته و
چون بکوچه و بازار آنجا تردد کنی قدمهای همیون سید الناس و جانرا یاد آور و تأمل کن که هیچ موضعی نیست که تو قدم میگذاری
مگر اینکه جای قدم عزیز او ست پس پا مگذار مگر بسکینه و وقار و متذکر باش طریق راه رفتن آنسرور را و سکینه و وقار و خضوع و
تواضع اورا از برای پروردگار و آنچه در سینه مبارک او بود از علوم و لطایف آخرین و اسرار حضرت رب العالمین و یاد آور
رفعت شان اورا نزد خدا حتی آنکه نام خود را با نام او قرین ساخته و کلام عزیز خود را برای او نازل فرموده و حضرت روح الامین
و سایر ملائکه مقربین را بخدمت او فرستاده و منع فرموده که کسی آواز خود را بالای آواز او بلند نسازد و یاد آور کسانیکه بشرف
ملازمت او مشرف گشتند و سعادت خدمت او را دریافتند و تأسف خور بر محرومی خود از این سعادت عظمی و تضرع کن بسوی خدا
که در آخرت از صحبت آنحضرت ترا محروم نسازد و امیدوار باش از آنجا که خدا ایمان باو را روزی تو ساخته و ترا از وطن خود
بزیارت او بر انگیخته و چون داخل مسجد آنحضرت شوی بدانکه اول موضعی که فرایض الهیه در آن بپا داشته شده است این عرصه
مطهره است و آنکه مکان افضل خلق الله است در حیات و ممات و چون بجهة زیارت او برد ایستادی در نهایت خضوع و خشوع

آداب زیارت

بایستی و اورا زنده تصور کنی و نزدیک قبر مطهر معطر بروی چه فرق میان حیات و ممات ایشان نیست پس بدانکه او مطلع
است بحضور تو و زیارت تو و سلام تو باو میرسد پس شخص مقدس او را بر خیال خود متصور سازی و اورا بر تخت عظمت و
جلال نشسته تصور کنی عظمت و رتبه اورا در دل خود حاضر کنی و چون از زیارت او فارغ شوی نزد منبر مطهر رو و دست خود را بر آن
بکش و تضرع و زاری کن و حاجات خود را عرض کن و بالا رفتن پیغمبر را بر آن تصور کن که مهاجر و انصار در پای آن چشمها را بجمال
مبارکش دوخته و او بفصیح ترزبانی بحمد الهی و ارشاد مردم و مسائل حلال و حرام اشتغال دارد و از خدا مسئلت نما که در روز
جزا ترا از وجد انکند و چون بزیارت امیر مؤمنان و سرور متقیان روی چون داخل ارض مقدس نجف شوی متذکر شو که آن
وادی سلام و مجمع ارواح مؤمنان است و خدا تعم آنرا اشرف بقاع روی زمین کرده و هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه بعد از موت
روح او بآنجا میآید و با سایر مؤمنین قرین و به تنعم مشغول است تا در قیامت کبری بخانه کرامت عظمی داخل کرده و آن زمینی است
که خدا آنرا مدفن وصی پیغمبر خود کرده بعد از آنکه مدفن آدم ابو البشر و نوح شیخ المرسلین بوده و آنحضرت ضامن شده که هر که
در جوار او باشد شفاعت کند پس از خدا طلب کن که خدا روح ترا بآنجا آورد و ترا داخل در زمره مؤمنین کند و آنجا را مدفن تو
سازد تا جوار مولای خود دفن شده و بشفاعت او فایض گردی و چون بزیارت آنحضرت ایستادی متذکر رفعت شان
و بزرگی قدر آنسرور شو و قدر و مرتبه اورا در نزد خدا و پیغمبر یاد آور و آدابیکه در زیارت پیغمبر صلی الله علیه و آله مذکور شد مراعات
کن و چون وارد زمین کربلا شوی بجهة زیارت سید الشهداء روحنا فداه یاد کن که این زمینی است که در آن فرزند رسول خدا
با فرزندان و خویشان و یاران او شهید گردیدند و اهل بیت و حرم او را باسیری بردند پس محزون داخل آن زمین شو و داخل آن
مشو مگر ژولیده و غبار آلوده شکسته دل و غمناک و گریان و حرمت آن زمین را مستحضر شو و بدانکه آن زمینی است که خدا
در آن شفا قرار داده و دعا را در آن مستجاب فرموده و در روز قیامت آنرا بلندترین بقعهای بهشت خواهد ساخت و چون
داخل حایر مقدس شوی بجهة زیارت و چشم تو بر ضریح مقدس آنسرور افتد و ضریح اصحاب او که در او شهید گشته و در یک موضع
در حفره او جمع شده اند پس اشخاص ایشانرا در خاطر خود ممثل ساز و وقایع ایشانرا یاد آور و بلا و محنتهائیکه بر ایشان رو داده
متذکر شو و حضرت امام حسین علیه السلام را تصور کن که در عرصه کربلا ایستاده و یک یک اصحاب آنجناب میرسند و میگویند
السلام علیک یا ابا عبد الله و اذن جهاد میگیرند و حضرت ایشانرا اذن میدهد و هر یک آنها شها خود را بمیدان میاندازند
و میزنند و میکشند تا در راه او کشته میگردند و چون از حیات خود مأیوس میشوند باواز بلند فریاد میکنند که ادرکنی
یا ابا عبد الله و آن شهسوار میدان شجاعت و تکیه تاز معرکه شهادت بر سر او میتازد و اورا از میان آنمیر باید و بسیار شهدا
ملحق میسازد و امثال این وقایع را بخاطر میآورد و خزن و اندوه خود را تازه میسازد و آرزو میکن که کاشکی در این زمین
با ایشان میبودی تا برستگاری عظیم فایز گشتی و بگو یا لیتنی کنت معهم فافوز فوزاً عظیماً یعنی ای کاش من بودمی با ایشان
و فایز شدمی برستگاری بزرگ پس سایر آدابرا چنانکه مذکور شد مراعات کن و همچنین در زیارت هر یک از ائمه جلالت
قدر هر یک را متذکر شو و حقوق اورا یاد آور و آنچه مناسب مقام است بخاطر گذران تا زیارت تو قبول و بمرتبه برین فایز
گردی رزقنا الله و ایاکم شفاعتهم یوم الورود و بحق الملک المعبود الودود و بحمد الله و المنه و فقنا الله لاتمام هذا
الکتاب الشریف برای انور طالبان سعادت و سالکان طریق زهد و عبادت پوشیده نماند که در مقابله و تصحیح
این کتاب مبارک ملیح معراج السعاده چنانکه باید و شاید اهتمام رفت و بیمن همت عالیجناب اشرف الحاج حاجی شیخ رضا
زید توفیقه بر نور طبع آراسته گشت امید که پسندیده خاطر و مطبوع طبع خداوندان اخلاق ستوده و صاحبان صفات محموده
آید و در هفدهم شهر جمادی الاول بید بنده قاصر نیازمند رحمت پروردگار قادر
محمد مهدی الگلپایگانی در دار الخلافه طهران در سنه یکهزار و سیصد و نه
تحریر آن بانجام رسید و الله المستعان منه
التوفیق علیه التکلان و هو العزیز الرحمن
وقا در السجان
لمنان

هذا کتاب لوامع
نورانیه

از مطالعه کننده کان التماس دعا دارند

درا

لکان البایع
المقبونا برارباب ذکاء
پوشیده نماناد که چون
کتاب مستطاب معراج السعاده مغشوش و مغلوط
مکرر بطبع رسیده بود لهذا جناب
مستطاب عمدة التجار فخار
الحاج والمعتمرین

باکمال دقت تحلیه طبع درآوردند

حاجی
شیخ رضای تاجر
کتابفروش

موفق گرداند

